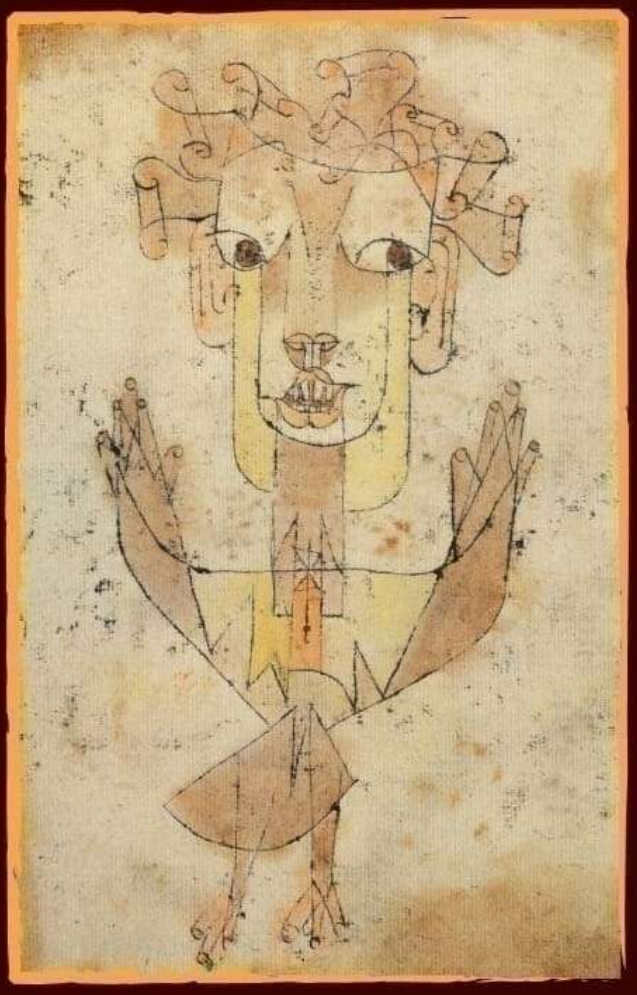
ISSN: 1308-5298

TARİH OKULU DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORY SCHOOL

Yıl/Year:18, Sayı/Issue:LXXVI Haziran/June 2025

www.johschool.com

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Journal of History School *dergisi yılda altı defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.* ***Journal of History School*** *dergisinde yayınlanan tüm yazıların yayın hakları* **Tarih Okulu Dergisi**'ne *aittir.*
Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.
Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.
Journal of History School, *Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergi olup Dergipark üyesidir.* ***ULAKBİM Tr Dizin, Index Copernıcus, Sobiad, MLA, Semantıc Scholar, Scilit, Mendeley, WorldCat, CiteFactor, Paperity, Acarındex, Araştirmax, I20R, Akademik Araştırmalar İndeksi, ASOS, Arastirmax, ISAM, Türk Eğitim İndeksi, EBSCO*** *ve* ***Academic Research Index*** *tarafından taranmaktadır.*
Journal of History School *is an international, six-reviewed in a year journal. JOHS bear the sole legal responsibility for their published works in* www.johschool.com.
Journal of History School *has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of* ***Journal of History School****. It can be quoted as long as referred to the Johs.*
The Editorial Board makes the final decision to publish articles. No article is returned to authors.

ISSN: 1308-5298 (Baskı) 2148-4260 (Elektronik)

Yıl/Year: 18 – Sayı/Issue: LXXVI- Haziran/June 2025

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Baş Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editörler: Dr. Tuğrul Gökmen ŞAHİN – Prof. Dr. Bilal TUNÇ

E-mail: yenitarihokulu@gmail.com

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Web: http://www.johschool.com

JOHSCHOOL
Yıl/Year: 18 – Sayı/Issue: LXXVI- Haziran/June 2025

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

Baş Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editörler: Dr. Tuğrul Gökmen ŞAHİN – Prof. Dr. Bilal TUNÇ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Alan Editörleri

Prof. Dr. Nuri GÖMLEKSİZ	Eğitim Bilimleri	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin SİS	Filoloji	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Naci İSPİR	İletişim Felsefesi	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. M. Zafer DANIŞ	Sosyal Hizmetler	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN	Uygulamalı İletişim	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun EROĞLU	Genel Türk Tarihi	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ESGİN	Genel Sosyoloji ve Metodoloji	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cem ŞAKTANLI	Müzik Eğitimi	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal TUNÇ	Tarih / Türkiye Cumhuriyeti Tarihi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ	Orta Çağ Tarihi	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR	Eskiçağ Tarihi	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur DEMLİKOĞLU	Yeniçağ Tarihi	Siirt Üniversitesi
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Yakınçağ Tarihi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru BOZPOLAT	Eğitim Programları	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer TANGÜLÜ	Sosyal Bilgiler Eğitimi	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan ÇİNİCİ	Fen Bilgisi Eğitimi	Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Binnaz KOCA	Resim / Grafik	İnönü Üniversitesi
Dr. Ertan ZEREYAK	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Recep ÖZMAN	Arkeoloji	İnönü Üniversitesi
Dr. Arif YILDIZ	İşletme	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Salih TELLİOĞLU	Pazarlama	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Fuat ŞANCI	Sanat Tarihi	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Sevim GÜLLÜ	Beden Eğitimi ve Spor	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU	Türk Dili ve Edebiyatı	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim AKKAŞ	Sosyoloji	Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp SEVİMLİ	Matematik Eğitimi	Tokat Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Tuğrul KARA	Türkçe Eğitimi	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut GÜN	Yabancılara Türkçe Öğretimi	Mersin Üniversitesi
Dr. Fatih DEĞİRMENCİ	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KINIK	Müzik	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Sevda KARACA	Coğrafya	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Munise DURDU	Okul Öncesi Eğitimi	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer ALANKA	Gazetecilik	Atatürk Üniversitesi
Dr. Hüsamettin KARATAŞ	İlahiyat	Fırat Üniversitesi
Dr. Ahmet OKTAN	Radyo Televizyon Sinema	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gabor AGOSTON, Georgetown Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. İsmail AKA, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilek BARLAS, Koç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Laurence BROCKLISS, Oxford Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Enver ÇAKAR, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Özer ERGENÇ, Bilkent Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Erdal FIRAT, St. Clements Institute, Kamboçya
Prof. Dr. Mehmet ERSAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Paul FREEDMAN, Yale Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jonathan M. HALL, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU, Princeton Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Cemal KAFADAR, Harvard Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Cüneyt KANAT, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Stephen MITCHELL, Exeter Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Alun MUNSLOW, Chichester Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Doğan ÖZLEM, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Antonella ROMANO, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü
Prof. Dr. Richard Candida SMITH, Berkeley Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Önhan TUNCA, Liége Üniversitesi, Belçika
Prof. Dr. Dmitriy D. VASILYEV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Prof. Dr. Levent YILMAZ, Bilgi Üniversitesi, Türkiye

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Seçil Karal AKGÜN, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Recep BOZTEMUR, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Şerife CENGİZ, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa DAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fevzi DEMİR, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turan GÖKÇE, Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Müzeyyen GÜLER, Mimar Sinan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dimitris KYRTATAS, Thesselia Üniversitesi, Yunanistan
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. John E. WOODS, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yuriy AVERYANOV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Doç. Dr. Teyfur ERDOĞDU, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdülhamit KIRMIZI, İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yenal ÜNAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yonca KÖKSAL, Koç Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hakan ERDEM, Sabancı Üniversitesi, Türkiye

Johschool, Issue: 16, 2025, LXV

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Abdullah Mücahit ASLAN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
OKUL TEMELLİ KONSÜLTASYON LİTERATÜRÜNÜN KÜRESEL HARİTASI: BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME (1980–2025)
Global Map of School-Based Consultation Literature: A Bibliometric Study (1980–2025)

1775-1801

Ali FIRAT & Murat ZENGİN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
BAHRÎ MEMLÛKLERİ DÖNEMİNDE BÎRE NİYÂBETİ'NDEKİ SİYASİ VE İDARİ GELİŞMELER
Al-Bire Niyabet and Its Administrative Function in the al-Bahrī Mamluk Period

1802-1852

Aras KAHRAMAN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
BURSA VE KÜTAHYA'DA BULUNAN TİMURTAŞ PAŞA CAMİLERİNİN MEKÂN TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİNE DAİR BİR İNCELEME
An Analysis of the Spatial History and Architectural Features of the Timurtaş Pasha Mosques in Bursa and Kütahya

1853-1890

Ayşe Mine İŞLER, Aykut BALCI & Sedanur BALCI
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNİN SOSYAL HİZMET SUNUMUNA YANSIMASI: SOSYAL POLİTİKALAR KURULU ÖRNEĞİ
Reflection of the Presidential Government System on Social Service Delivery: The Case of the Social Policies Council

1891-1913

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Burak FALAY
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
ARKEOLOJİ'DE ANALOJİK AKIL YÜRÜTME VE ETNOGRAFİK VERİNİN KULLANIMI: TARİHSEL GELİŞİMİ VE METODOLOJİK TARTIŞMALAR
Analogical Reasoning and the Use of Ethnographic Data in Archaeology: Historical Development and Methodological Debates

1914-1942

Cüneyt ÖBEK
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
TÜRK MUSİKİSİNDE III. SELİM VE UNUTULMUŞ BİR MAKAM: ŞEVK-İ DİL MAKAMI
Selim III in Turkish Music and a Forgotten Maqam: Maqam of Şevk-i Dil

1943-1963

Elif ERMAĞAN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
DÜNYADA YENİ DİL ÖĞRETME ARAÇLARINDAN BİRİ OLARAK HOLOGRAM VE TÜRKÇE EĞİTİMİ
Hologram as One of the New Language Teaching Tools in the World and Turkish Education

1964-1986

Elif Merve URGANCI
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
NATURE, RITUAL, AND SOCIAL ORDER IN MODERN HORROR CINEMA: AN ANALYSIS OF MIDSOMMAR
Modern Korku Sinemasında Doğa, Ritüel ve Toplumsal Düzen: Midsommar Üzerine Bir Analiz

1987-2013

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Enes EYİBİL & Gökçen GÖÇEN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENENLERE SÖZCÜK ÖĞRETİMİNDE QUIZLET KULLANIMININ ETKİSİ
The Effect of Using Quizlet in Teaching Vocabulary to Learners of Turkish as a Foreign Language

2014-2053

Harun OY
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
AMAZONLAR, THEMISKYRA VE THERMODON
Amazons, Themiscyra and Thermodon

2054-2074

Havvaana KARADENİZ
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
KASABA ROMANLARININ ÇATIŞMA İZLEĞİ EKSENİNDE İNCELENMESİ
Analysis of Town Novels in Terms of Conflict Theme

2075-2115

Mahmut AKAR & Sami BOZKONT
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
TRACES OF SLAVERY IN COLLECTIVE MEMORY: COMMON THEMES IN TONI MORRISON'S BELOVED AND HARRIET BEECHER STOWE'S UNCLE TOM'S CABIN
Köleliğin Toplumsal Hafızadaki İzleri: Toni Morrison'ın Beloved'i ve Harriet Beecher Stowe'un Uncle Tom's Cabin'inde Ortak Temalar

2116-2133

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Mehtap BULUT DENİZ, Merve BAKAN & Yusuf Cahit ÇUKACI
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
HATA VE HİLE KAVRAMI BAĞLAMINDA FİNANSAL TABLOLARIN BAĞIMSIZ DENETİMİNDE FFDS 5 STANDARDI İLE BDS 240 STANDARTLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Comparison of IFFAS 5 Standard and IAS 240 Standards in the Independent Audit of Financial Statements in the Context of the Concept of Error and Fraud

2134-2156

Nimet SÖNMEZ OKULMUŞ
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
HELENİSTİK DÖNEM VE I. SELEUKOS NİKATOR İLE I. STRATONİKE'NİN EVLİLİK İTTİFAKI
The Helenistic Period and the Marriage Alliance of Seleukos I. Nicator and Stratonice I.

2157-2175

Tunç YILDIRIM
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
BİR "BÜTÜNLEŞİK İNTİHAL" VAKASI: İLKER MUTLU'NUN YEŞİLÇAM DÖNEMİ TÜRK SİNEMA TARİHİ MAKALESİNİN REDDİYESİ
A Case of Integrated Plagiarism: Rejection of İlker Mutlu's Article on the History of Turkish Cinema During the Yeşilçam Era

2176-2203

Vahap KARAÇADIR
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
TFRS VE BOBİ FRS UYGULAYAN, BAĞIMSIZ DENETİME TABİ SAĞLIK KURULUŞLARININ HASTANE FİNANSAL YAŞAM İNDEKSİ ANALİZİ
An Analysis of the Hospital Financial Viability Index in Audited Health Institutions Applying TFRS and BOBI FRS

2204-2227

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Yahya HİÇYILMAZ & Mahmut ALMALI
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN GÖRSEL SANATLAR DERSİNDE ÖĞRETMENDEN BEKLENTİLERİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ
Development of a Scale for Secondary School Students' Expectations From Teachers in Visual Arts Courses
2228-2246

Adem YURDUNKULU & Çetin TERZİ
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
TEACHERS' PERCEPTIONS OF PERSONAL PERFORMANCE, ORGANISATIONAL RESILIENCE AND QUANTUM LEADERSHIP OF THEIR PRINCIPALS
Kişisel Performans, Örgütsel Dayanıklılık ve Yöneticilerinin Kuantum Liderliklerine Yönelik Öğretmen Algıları
2247-2261

Aysel DELİKTAŞ DEMİR, Sinan YALÇIN & Mustafa KÖROĞLU
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
TOKSİK LİDERLİK, ÖRGÜTSEL SESSİZLİK VE MOTİVASYON ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
Examining the Relationship Between Toxic Leadership, Organizational Silence and Motivation
2262-2292

Ayşe UZUN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
MEMLÜK DÖNEMİ TEFSİRLERİNDE KÖLELİK OLGUSU
The Phenomenon of Slavery in the Qur'anic Exegeses of the Mamluk Period
2293-2320

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Çiçek TOMRUKÇU, Sena SENGİR AYDIN & Adem YÜCEL
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
BİLİM İLETİŞİMİ ÜZERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL ÇÖZÜMLEME
Semiotic Analysis on Science Communication

2321-2350

Mehibe ŞAHBAZ, Aytül KAPLAN & Nurcan ÖREN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
ADANA ULU CAMİ HAZİRESİNDE RASTLANAN MEZAR TAŞLARININ VE KİTABELERİNİN KÜLTÜREL DEĞERLENDİRMESİ
Cultural Evaluation of the Tombstones and Inscriptions Found in the Adana Grand Mosque

2351-2383

Mehmet ÇAYIR & Dilek ÜNVEREN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
2024 TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDAKİ DERİN ANLAMA YÖNELİK ÖĞRENME ÇIKTILARINA ULAŞTIRACAK YOL VE STRATEJİLER: ETKİNLİK ÖRNEKLERİ
Ways and Strategies to Achieve Deep Structure in 2024 Turkish Course Curriculum: Activity Examples

2384-2409

Mehmet Yılmaz KESKİN & Etem YEŞİLYURT
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN YARATICI DÜŞÜNME, ELEŞTİREL DÜŞÜNME, BİLİMSEL SÜREÇ BECERİLERİNİN BETİMLENMESİ VE BU BECERİLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Description of Preschool Teachers' Creative Thinking, Critical Thinking, Scientific Process Skills and Evaluation of the Relationship Among Them

2410-2445

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Mukaddes Zikra GÖKÇELİ
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
EVOLUTION OF MORAL EDUCATION IN THE ENGLISH EDUCATION POLICIES: A HISTORICAL OVERVIEW
İngiliz Eğitim Politikalarında Ahlak Eğitiminin Evrimi: Tarihsel Bir Bakış
2446-2469

Sadakat Safiyye MUMCUOĞLU TÜRKER
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
ANADOLU'DA AZ BİLİNEN AHŞAP DİREKLİ BİNDİRME TAVANLI BİR CAMİ: MALUM SEYYİT TEKKE KÖYÜ CAMİİ
A Little Known Mosque With Wooden Pillar and Overlapping Ceiling in Anatolia: Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque
2470-2505

Rabia AKSOY
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
THE FUSION OF CULTURES IN LITERATURE: REFLECTION OF METAPHORS IN CEVAT ÇAPAN'S RENDERING OF WILLIAM BUTLER YEATS' POETRY
Edebiyatta Kültürlerin Kaynaşması: William Butler Yeats Şiirlerinin Cevat Çapan Çevirilerinde Mecazların Yansıması
2506-2521

Bilge Mehtap KARA
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
DERA V DERYA KARARI ÜZERİNE BİR İNCELEME: İNGİLİZ İÇTİHAT HUKUKUNDA ROTADAN SAPMA VE ZAMANAŞIMI HÜKÜMLERİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ
Dera V Derya in the Context of English Common Law: Assessing the Applicability of Deviation and Time - Bar Provisions
2522-2538

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

H. Gamze HASTÜRK & Seda NASIRLIEL
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
GEMS YAKLAŞIMININ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KUVVET VE ENERJİ KONUSUNDAKİ ZİHİNSEL YAPILARINA ETKİSİ
The Effect of Gems Approach on Middle School Students' Cognitive Structures on Force and Energy

2539-2576

Adem ERZENGİN & Mustafa Nuri TÜRKMEN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
181 NUMARALI HARPUT ŞER'İYYE SİCİLİ'NİN TRANSKRİPSİYONUNUN TANITIMI VE HÜLASASI (HİCRİ 1041-1042/MİLLADİ 1632-1633)
Introduction and Summary of the Transcription of the Harput Shari'a Court Register No. 181 (Hijri 1041-1042 / Gregorian 1632-1633)

2577-2617

Ayşe ŞENGÖZ
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
UNDERSTANDING GENERATION Z'S eWOM PERCEIVE IN THE TOURISM
Turizmde Z Kuşağının eWOM Algısını Anlamak

2618-2652

Cengiz KESKİN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
II. ABDÜLHAMİD'İN CİDDE'DE TERSANE PROJESİ VE KEŞİF ÇALIŞMALARINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME
An Assessment of Abdulhamid II's Shipyard Project and Exploration Works in Jeddah

2653-2676

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Ayşe ALBAY & Mustafa YILMAZ
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
DEPREM SEBEBİYLE ÜNİVERSİTE DEĞİŞİKLİĞİ YAPAN ÖĞRENCİLERİN SOSYAL VE AKADEMİK UYUM DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
A Study on Social and Academic Adjustment Levels of Students Who Changed Universities Due to Earthquake

2677-2694

Fatih ÇELİK, Mustafa SAVCI, Yahya ŞAHİN, Mark GRIFFITHS & Nihat KÖSE
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF THE TURKISH VERSION OF THE MEASURE OF ONLINE DISINHIBITION (MOD)
Çevrimiçi Disinhibisyon Ölçeği (ÇDÖ) Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

2695-2714

Abdülbeşir CEYLAN
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
SAĞLIK İLETİŞİMİ ALANINDA YAPILAN ARAŞTIRMALARA BİBLİYOMETRİK BİR BAKIŞ: LİTERATÜRÜN HARİTALANMASI
A Bibliometric Review of Health Communication Research: Mapping the Literature

2715-2727

Editörden…

Değerli bilim insanları: Tarih Okulu Dergisi yeni sayısı ile bilim dünyasının karşısına çıkmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Tarih Okulu Dergisi'nin Haziran 2025 tarihli LXXVI. sayısını yayınlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda çeşitli alanlardan makaleler bulunmaktadır. Dergicilikte, özellikle günümüz şartlarında bunun anlamı, gösterilen çabanın karşılığını bulması demektir. Bugüne kadar çıkardığımız sayılar hakkındaki genel izlenim ve değerlendirmeler, Tarih Okulu Dergisi'nin nicel ve nitel olarak farklı ve özgün bir çıkış olduğu yönündedir. Bu niteliğin altında yatan en önemli husus, Tarih Okulu Dergisi'nin hareketi etrafında "Hayata Bütüncül Bakan" bir felsefenin yatmasıdır.

Bugün LXXVI. sayısı çıkan Tarih Okulu Dergisi'nin, gelecek sayılarla kendi içinde daha derin, daha bilimsel ve daha benimsenir olmak için mesafe kat ederken, aynı zamanda, başta yazarları olmak üzere, dergiye katkıda bulunan tüm ilgili çevresiyle birlikte "bilgi, bilim ve sanat" üreten bir ekolün odağı olacağı umudundayız. Vizyonumuz bazı temel kabulleri dikte ettiren ve bu doğrultuda okurlarını etkilemeye çalışan bir tutumun aksine, her bireyin kendi özgürlüğünden hareketle ortaya koyduğu düşünce ve bilgilerin kaynağından beslenecek bir geleceğin inşası yönünde ilerleme imkânının ortaya konulmasıdır.

Tarih okulu Dergisi editörü olarak bilim dünyasına az da olsa katkı sunmaya çalışmanın heyecanı içerisinde olmakla beraber, bir bayrak yarışı gibi dergiyi daha da ileriye götürmek için Tarih Okulu Dergisinin tüm ekip arkadaşlarıma desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Beraber çıktığımız bu yolda Dergimizin LXXVI. sayısına destek vererek onurlandıran yazarlarımıza, değerlendirme aşamasında kıymetli vakitlerini ayıran hakemlerimize ayrıca müteşekkirim. Yeni sayımızın bilim dünyasına katkı sağlaması ve diğer Tarih Okulu Dergisi sayılarında buluşmak dileklerimle...

Haziran/2025

Baş Editör: Prof. Dr. Ahmet KARA

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 1775-1801
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.82058
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 14.03.2025 Submitted date
Kabul tarihi 10.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Aslan, A. M. (2025). Okul Temelli Konsültasyon Literatürünün Küresel Haritası: Bibliyometrik Bir İnceleme (1980–2025). *Journal of History School,* 76, 1775-1801.

OKUL TEMELLİ KONSÜLTASYON LİTERATÜRÜNÜN KÜRESEL HARİTASI: BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME (1980–2025)

Abdullah Mücahit ASLAN[1]

Öz

Bu araştırmanın amacı, okul temelli konsültasyon alanındaki akademik literatürü bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek, alanın bilimsel gelişimini, temel aktörlerini ve kavramsal eğilimlerini ortaya koymaktır. Web of Science veri tabanında 1980–2025 yılları arasında yayımlanan 887 yayının analizine dayanan çalışmada, yayın yılına göre dağılım, en üretken yazarlar, önde gelen dergiler, en çok atıf alan çalışmalar, anahtar kelime kümeleri ve ülkeler arası iş birliği ağları görselleştirilmiştir. Bulgular, okul temelli konsültasyon literatürünün 2000'li yıllardan itibaren belirgin bir ivme kazandığını ve özellikle Anglo-Sakson ülkelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Sheridan, Erchul ve Gutkin gibi isimlerin literatürde öncü roller üstlendiği; "iş birliği", "ebeveyn katılımı" ve "müdahale bütünlüğü" gibi kavramların öne çıktığı belirlenmiştir. Ayrıca, disiplinler arası etkileşim ve kültürel çeşitliliğin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda, çalışma mevcut literatürdeki eğilimleri haritalandırmakta ve gelecek araştırmalar için yönlendirici bulgular sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul-Temelli Konsültasyon, Bibliyometrik Analiz, Konsültasyon, Araştıma Eğilimleri, Bilimsel Haritalama

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, abdullahmucahit71@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7468-6103

Abdullah Mücahit ASLAN

Global Map of School-Based Consultation Literature: A Bibliometric Study (1980–2025)

Abstract

The aim of this study is to examine the academic literature on school-based consultation through bibliometric analysis and to reveal the field's scientific development, key contributors, and conceptual trends. Based on 887 publications indexed on the Web of Science database between 1980 and 2025, the study visualizes the distribution of publications by year, most productive authors and journals, most cited papers, keyword clusters, and international collaboration networks. The findings show that the literature on school-based consultation has gained significant momentum since the early 2000s and is predominantly concentrated in Anglo-Saxon countries. Scholars such as Sheridan, Erchul, and Gutkin have played leading roles in shaping the field. Core concepts include "collaboration," "parent involvement," and "treatment integrity." Despite the growing body of research, the literature still exhibits limited interdisciplinary integration and cultural diversity. This study offers a comprehensive mapping of current research patterns and provides valuable insights to guide future investigations in the field.

Keywords: School-Based Consultation, Bibliometric Analysis, Consultation, Research Trends, Scientific Mapping.

GİRİŞ

Okul temelli konsültasyon, okul ortamlarında öğrenci başarısını ve psikososyal iyilik halini artırmak amacıyla uzmanlar, öğretmenler, aileler ve diğer paydaşlar arasında yürütülen iş birliğine dayalı sistematik bir süreçtir (Kratochwill, 2007; Sheridan & Kratochwill, 2007). Bu yaklaşım, yalnızca bireysel olarak öğrencilerin değil, aynı zamanda sınıf ve okul düzeyinde daha geniş sistemlerin desteklenmesine de olanak sağlamaktadır. Özellikle okul psikolojisi ve okul psikolojik danışmanlığı alanlarında gelişen bu model, öğrenciye doğrudan hizmet sunmak yerine, öğrenciye temas eden yetişkinlerle çalışarak dolaylı müdahalelerde bulunmayı hedeflemektedir (Erchul & Martens, 2010). Konsültasyonun bu çok yönlü yapısı, okul psikologları ve okul psikolojik danışmanlarının önleyici, gelişimsel ve müdahale temelli hizmet sunmalarına imkân tanımaktadır (Nastasi vd., 2004).

Okul Temelli Konsültasyon Araştırmaları ve Tarihsel Gelişimi

Okul temelli konsültasyon, bireysel öğrenci müdahalesinin ötesine geçerek, okul sistemlerini destekleme ve geliştirme amacı taşıyan bir uygulama biçimi olarak ortaya çıkmıştır (Reynolds, & Gutkin, 1999; American School Counselor Association [ASCA], 2004). Bu yaklaşımın kökeni, 20. yüzyılın ortalarında Amerika Birleşik Devletleri'nde konsültan öğretmen modelleri ve klinik

süpervizyon uygulamalarıyla şekillenmeye başlamıştır (Caplan, 1970; Caplan & Caplan, 1993). İlk dönemlerde, daha çok tıbbi modelden esinlenen ve uzman-öğretmen ilişkisine dayalı biçimde yapılandırılan konsültasyon, zamanla davranışsal, iş birliğine dayalı ve kültürel olarak duyarlı modellerin gelişmesiyle daha geniş bir uygulama yelpazesi kazanmıştır (Sheridan & Kratochwill, 2007; Ingraham, 2000).

1980'li ve 1990'lı yıllar, okul psikolojisi alanında yapılan konsültasyon çalışmalarında özellikle davranışçı ve problem çözme odaklı modellerin yaygınlaştığı bir dönem olmuştur (Kratochwill & Bergan, 2013). Bu dönemde öğrenciye yönelik doğrudan müdahalenin sınırlılıkları göz önünde bulundurularak, öğrenciyle etkileşimde bulunan öğretmen, veli ve yöneticiler aracılığıyla dolaylı etkide bulunmanın önem kazandığı görülmüştür (Erchul & Martens, 2010). 2000'li yıllardan itibaren ise okul temelli konsültasyonun kapsamı genişleyerek, çok katmanlı destek sistemleri, olumlu davranışsal müdahale ve destek sistemleri ve sosyal-duygusal öğrenme (SEL)programlarının bir bileşeni haline gelmiştir (Nastasi vd., 2004).

Konsültasyonun bilimsel temelleri; Bronfenbrenner'in (1979, 2000) ekolojik sistemler kuramı, Bandura'nın (1986, 1989) sosyal bilişsel kuramı ve Vygotsky'nin (1978) sosyal inşacılık yaklaşımı gibi gelişimsel ve sosyal-öğrenme odaklı kuramsal çerçevelerle ilişkilendirilmiştir. Bu kuramsal arka plan, konsültasyon süreçlerinin yalnızca bireysel beceri aktarımından ibaret olmadığını, aynı zamanda sistem düzeyinde değişim yaratmayı amaçladığını vurgulamaktadır (Newell vd., 2013). Özellikle konsültan ve öğretmen arasındaki iş birliğine dayalı eşitlikçi ilişkiler, öğrenci başarısını artırma kadar, öğretmen yeterliklerini güçlendirme ve okul iklimini geliştirme açısından da kritik görülmektedir (Sheridan vd., 1996; Sheridan & Kratochwill, 1992).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, okul temelli konsültasyonun sadece akademik başarıya değil; davranış yönetimi, sınıf içi etkililik, psikolojik sağlamlık ve travma sonrası destek gibi pek çok alanda da etkili sonuçlar doğurduğunu göstermektedir (Garbacz, & McIntyre, 2016; McIntosh vd., 2010). Ancak bu artan ilgiyi somut bir veri temeline dayandırmak ve alanın gelişim yönünü sistematik olarak değerlendirmek için, literatürdeki çalışmaların zaman içindeki eğilimlerini, konu başlıklarını, yazar-ağ ilişkilerini ve dergi dağılımlarını inceleyen kapsamlı analizlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bununla birlikte, konsültasyon alanındaki yayınların büyük ölçüde Kuzey Amerika merkezli olması, diğer kültürel ve sistemik bağlamlarda yürütülen çalışmaların yeterince temsil edilmediğini düşündürmektedir (Nastasi vd., 2004).

Bu durum, küresel düzeyde okul temelli konsültasyon araştırmalarının coğrafi ve kültürel çeşitliliğinin görünür kılınmasını gerekli kılmaktadır.

Mevcut Araştırma

Okul temelli konsültasyona yönelik araştırmaların dünya genelinde nasıl bir gelişim izlediği, hangi konulara odaklandığı ve hangi akademik çevreler tarafından üretildiği gibi sorular önem kazanmaktadır. Literatürde bu alandaki bilimsel üretimin yönünü, yoğunluğunu ve yapısal özelliklerini ortaya koymak amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi giderek daha fazla kullanılmaktadır (Zupic & Čater, 2015). Bibliyometrik analiz; belirli bir akademik alandaki yayınların sayı, atıf, anahtar kelime örüntüsü ve yazar iş birlikleri gibi boyutlarda değerlendirilmesini mümkün kılarak, hem araştırma eğilimlerinin haritalanmasına hem de yeni araştırma boşluklarının tanımlanmasına katkı sunmaktadır (Donthu vd., 2021).

Okul temelli konsültasyon alanındaki literatür incelendiğinde, bu alana odaklanan kapsamlı ve küresel ölçekli bibliyometrik analizlerin sınırlı olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle okul psikolojisi ve psikolojik danışmanlık disiplinlerinde konsültasyona ilişkin yapılan çalışmaların sistematik bir şekilde haritalanması, alanın mevcut durumunu değerlendirmek ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici olmak açısından önemlidir. Bu doğrultuda, bu çalışma; Web of Science (WoS) veri tabanında taranan ve küresel ölçekte yayımlanan okul temelli konsültasyon odaklı akademik yayınları bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada yapılacak bibliyometrik analiz, yalnızca niceliksel bir haritalama değil, aynı zamanda alanın uluslararası gelişimini değerlendirme açısından da özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada yanıt aranacak temel sorular şunlardır: (1) Konsültasyon konulu yayınların yıllara, dergilere ve atıf sayılarına göre dağılımı nasıldır? (2) Hangi yazarlar, kurumlar ve ülkeler bu alanda en üretken durumdadır? (3) Yayınlar arasında ne tür iş birlikleri ve kavramsal örüntüler ortaya çıkmaktadır? (4) Anahtar kelime analizleri aracılığıyla konsültasyon araştırmalarının kavramsal yapısı nasıl şekillenmektedir?

YÖNTEM

Bu çalışmada, okul temelli konsültasyon alanında uluslararası düzeyde yayımlanan bilimsel yayınların genel eğilimlerini belirlemek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki akademik üretimi istatistiksel ve görsel araçlarla inceleme imkânı sunar

ve özellikle literatürdeki gelişim eğilimlerini, öne çıkan aktörleri ve kavramsal ağ yapılarını ortaya koymada etkilidir (Aria, M., & Cuccurullo, 2017; Donthu vd., 2021; Zupic & Čater, 2015). Çalışmanın kapsamı, WoS veri tabanında yer alan ve okul temelli konsültasyon temasıyla ilişkili yayınlardan oluşmaktadır.

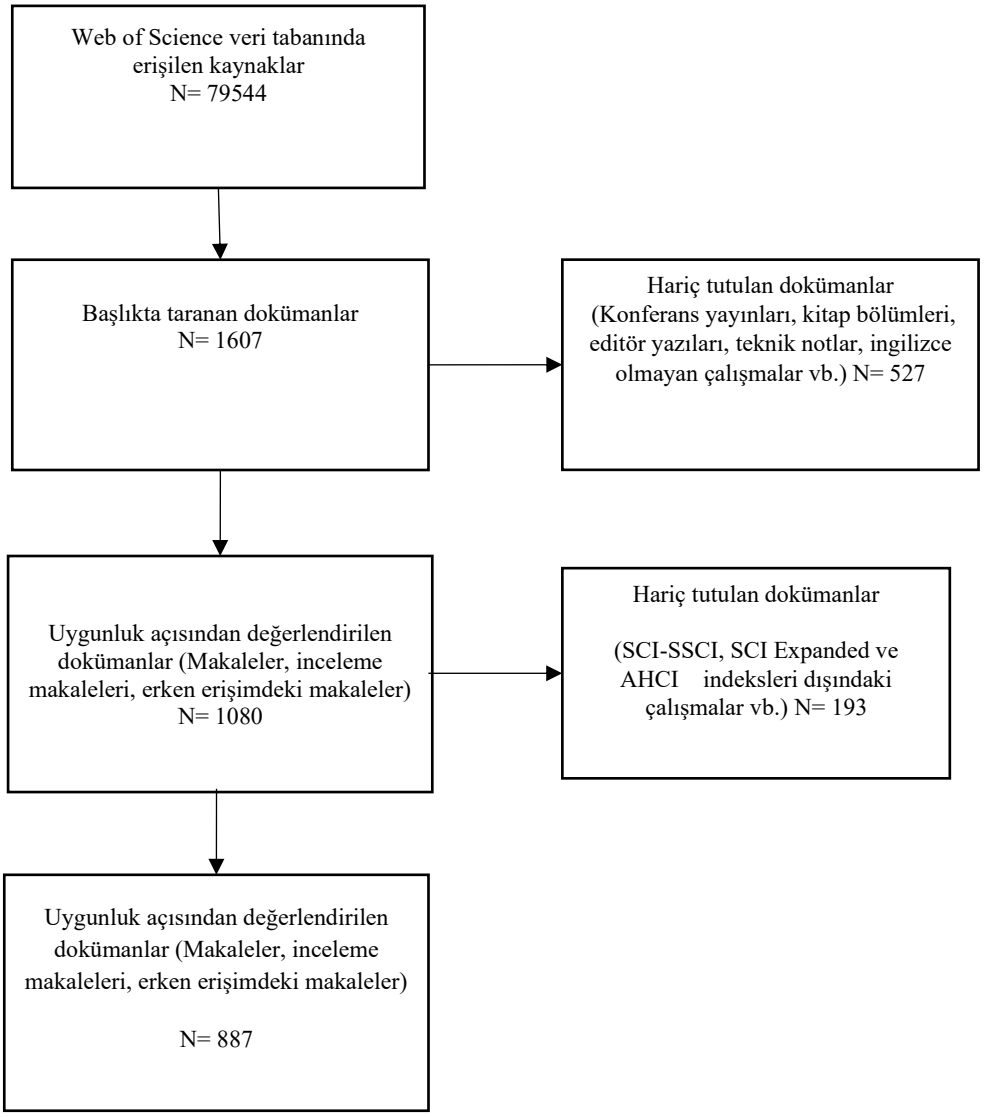
Bu araştırma, insandan veri toplanmadığından etik kurul iznine tabi olmamakla birlikte bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu beyan olunur.

Prosedür

Veri toplama süreci kapsamında, ilk olarak WoS'ta ("teacher" OR "educator" OR "school" OR "parent" OR "family" OR "administrator") AND "consult" tarama terimleri kullanılarak tarama yapılmış ve 79544 çalışmaya ulaşılmıştır. Tarama terimlerinin sadece başlıkta geçtiği yayınlar arasında yalnızca hakemli dergilerde yer alan makaleler, derleme makaleleri ve erken çevrimiçi yayınlar dikkate alınmıştır. Kör hakemlik sürecinden geçmeyen konferans bildirileri, editör yazıları, kitap bölümleri, teknik notlar ile dili ingilizce olmayan yayınlar kapsam dışında bırakılmıştır. Buna ek olarak araştırmada sadece SCI-SSCI, SCI-Expanded ve AHCI indekslerinde tarana çalışmalar incelenmiştir. Bu kriterleri sağlayan çalışma sayısı son olarak 887 olmuştur. Çalışmada yıl sınırı konulmamış tüm yıllar (1980-2025) dahil edilmiş ve küresel boyutunu korumak amacıyla, herhangi bir ülke kısıtlaması yapılmamış; tüm dünya ülkelerinden gelen yayınlar analiz kapsamına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen bibliyografik veriler .txt formatında dışa aktarılmış ve VOSviewer yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde kullanılan VOSviewer programı, bibliyometrik ağ yapılarını görselleştirme konusunda yaygın olarak tercih edilen bir araçtır (van Eck & Waltman, 2010).). Bu program sayesinde, çalışmalara ilişkin dergi dağılımı, yazar verimliliği, kurumsal iş birlikleri, atıf yoğunluğu, ortak yazar ilişkileri ve anahtar kelime örüntüleri gibi bilgiler elde edilmiştir.

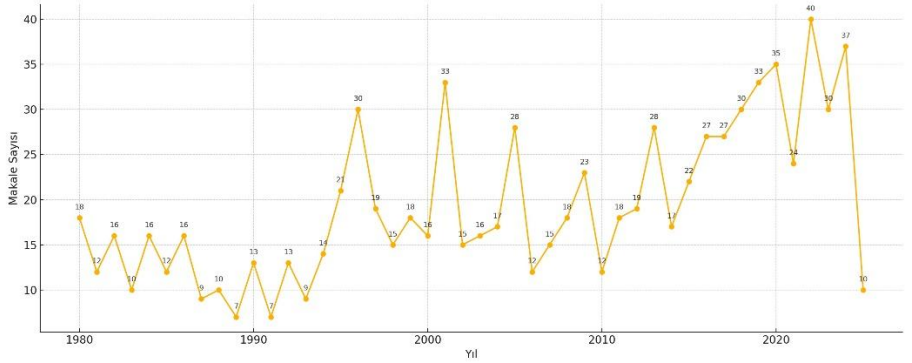

Şekil 1. Analize dâhil edilecek doküman seçimi akış şeması

BULGULAR VE YORUM

Betimsel Bulgular

WoS bünyesindeki dizinlerden elde edilen veriler ile gerçekleştirilen analiz sonucunda okul temelli konsültasyon yayınlarının 1980-2025 yılları arasındaki dağılımı Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Yıllara göre okul temelli konsültasyon alanında yayımlanan makale sayıları (1980–2025)

Şekil 2'de yer alan okul temelli konsültasyon literatüründeki yıllık yayın sayılarının dağılımı, araştırma alanının zaman içinde geçirdiği gelişimi yansıtmaktadır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda yayın sayıları düşük düzeyde seyrederken, 2000'li yıllarla birlikte belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle 2020 sonrası dönemde, COVID-19 pandemisinin etkisiyle okullarda ruh sağlığı hizmetlerine olan gereksinimin artması, bu alanda yürütülen çalışmaların sayısında dikkat çekici bir yükselişe neden olmuştur. 2022 ve 2024 yılları, konsültasyon literatüründe en yüksek yayın çıktısına sahip dönemler olarak öne çıkmaktadır. 2025 yılına ait veriler yılın ilk çeyreğini kapsadığından sınırlı sayıda yayın içermektedir. Genel olarak diyagram, okul temelli konsültasyon konusunun son yıllarda uluslararası düzeyde artan bir akademik ilgiyle ele alındığını göstermektedir.

Bibliyometrik Bulgular

Bibliyometrik bulgularda ilk olarak makale sayıları ve atıf analizleri ele alınmıştır. Okul-temelli konsültasyon ile ilgili Türkiye kaynaklı çalışmaların en fazla yayımlandığı dergiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Okul temelli konsültasyon alanında en fazla yayın yapan dergiler, atıf sayıları ve toplam bağlantı gücü

Dergi Adı	Makale Sayısı	Atıf Sayısı	Bağlantı Gücü
Journal of Educational and Psychological Consultation	133	1457	8147
Journal of School Psychology	36	867	5555
Psychology in the Schools	34	446	2862
School Psychology Review	29	1660	4459
School Psychology Quarterly	14	706	2716
Archives of Disease in Childhood - Education	14	41	4
Child and Adolescent Psychiatric Clinics	13	28	312
Journal of Family Therapy	13	199	235
Family Practice	13	336	17
Family Process	11	188	95

Tablo 1, okul temelli konsültasyon konusundaki literatür taramasında en fazla yayın üreten ilk 10 dergiyi, bu yayınların toplam atıf sayılarını ve ağ analizlerinde hesaplanan toplam bağlantı gücünü göstermektedir. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, hem yayın sayısı (n = 133) hem de bağlantı gücü (8147) açısından en belirgin kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bunu sırasıyla *Journal of School Psychology* ve *School Psychology Review* izlemektedir. Bu dergiler, okul psikolojisi ve psikolojik danışmanlık alanlarındaki konsültasyon konusundaki öncülüğü yapmakta ve en fazla akademik katkıyı sağlamaktadırlar. Toplam bağlantı gücü, derginin diğer yayınlarla olan kavramsal, yazar ya da kurum temelli ilişkisel yoğunluğunu yansıttığından, alanın yapısal haritasını ortaya koyma açısından önemli bir göstergedir. Düşük yayın sayısına rağmen yüksek bağlantı gücüne sahip dergiler, daha etkili yayınlarla literatürde merkezi bir konum edinmiş olabilir.

Araştırmada elde edilen okul temelli konsültasyon alanında en fazla yayın yapan yazarlar, atıf sayıları ve toplam bağlantı güçlerine ilişkin bulgular Tablo 2'te sunulmuştur.

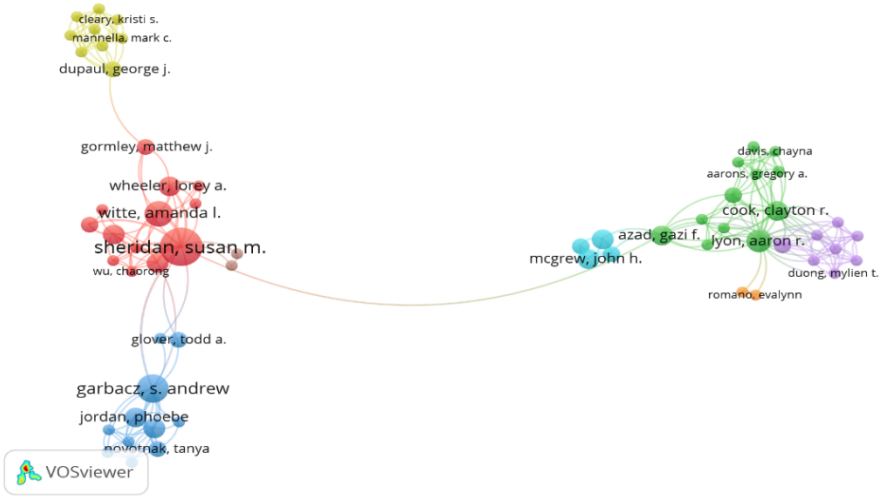
Tablo 2

Okul temelli konsültasyon alanında en fazla yayın yapan yazarlar, atıf sayıları ve toplam bağlantı gücü

Yazar	Makale Sayısı	Atıf Sayısı	Bağlantı Gücü
Sheridan, S. M.	16	680	2472
Gutkin, T. B.	14	394	1003
Erchul, W. P.	13	253	2067
Kratochwill, T. R.	12	383	1122
Owens, J. S.	7	124	988
Barrett, C. A.	7	45	791
Meyers, J.	7	135	561
Garbacz, S. A.	6	233	975
Newman, D. S.	6	65	675
Alpert, J. L.	6	42	173
Witte, A. L.	5	113	1153
Evans, S. W.	5	109	869
Hazel, C. E.	5	88	667

Tablo 2, okul temelli konsültasyon konusunda en fazla akademik üretimde bulunan yazarların yayın sayısı, bu yayınların toplam atıf sayısı ve bibliyometrik ağ analizinde hesaplanan bağlantı gücünü göstermektedir. *Sheridan* 16 yayın ve 680 atıf ile alanın en üretken ve en etkili yazarı olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde *Gutkin* (n = 14) ve *Erchul* (n = 13) gibi isimler, yayın sayılarının yanı sıra yüksek atıf ve bağlantı gücü değerleriyle alanın gelişiminde merkezi roller üstlenmişlerdir. *Kratochwill* da 12 makalesiyle dikkat çekmekte; 383 atıf ve 1122 bağlantı gücü ile güçlü bir etki profiline sahiptir. *Owens* ve *Barrett* gibi yazarlar, görece daha az atıf almalarına rağmen yüksek bağlantı gücü değerleri ile literatürdeki kavramsal ve ağsal bağlamda önemli bir konuma sahiptirler. Dikkat çeken bir diğer bulgu, *Witte*'nin yalnızca 5 makale ile 1153 bağlantı gücüne ulaşmış olmasıdır. Bu durum, belirli çalışmaların yüksek düzeyde etkileşim yaratarak ağ yapısı içinde merkezi bir pozisyon kazanabildiğini göstermektedir. Benzer biçimde, *Evans* ve *Hazel* de sınırlı sayıdaki yayınlarına karşın yüksek bağlantı gücüyle öne çıkan isimler arasındadır. Bu veriler, okul temelli konsültasyon alanında akademik katkıların belirli araştırmacılar etrafında kümelendiğini, ancak etki gücünün yalnızca yayın sayısıyla değil, aynı zamanda bilimsel iş birlikleri ve literatür içi kavramsal etkileşimlerle de şekillendiğini ortaya koymaktadır.

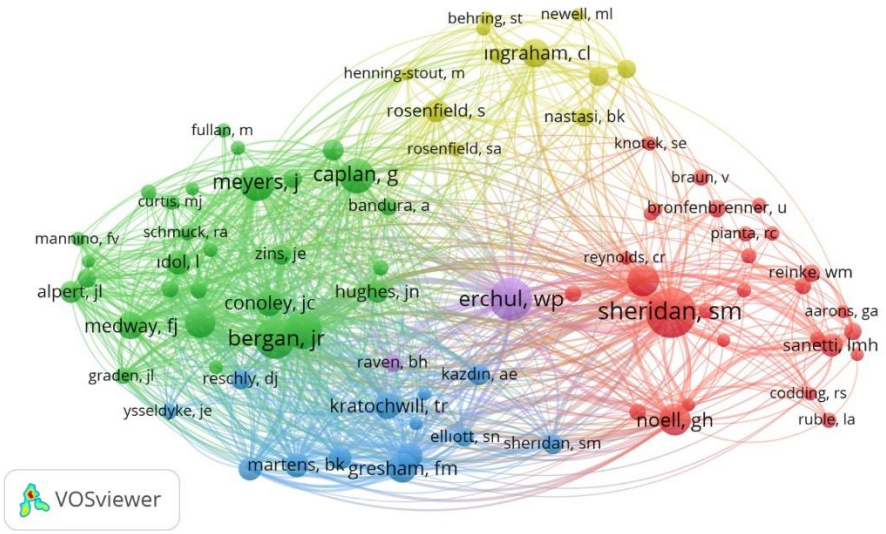
Araştırmada elde edilen okul temelli konsültasyon alanındaki yazarlar arası iş birliği ağına ilişkin bulgular Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. Okul temelli konsültasyon alanındaki yazarlar arası iş birliği ağı

Şekil 3, okul temelli konsültasyon konulu çalışmalarda yer alan yazarların iş birliği ilişkilerini görselleştirmektedir. Görselleştirmede her bir düğüm bir yazarı, düğümler arası çizgiler ise ortak yayınlara dayalı bağlantıları temsil etmektedir. Renkli kümeler, VOSviewer tarafından belirlenen iş birliği kümelerini ifade eder. En geniş ve merkezi kümelerden biri, *Sheridan*, *Witte* ve *Garbacz* gibi isimlerin yer aldığı kırmızı ve mavi kümelerdir; bu gruplar hem üretkenlik hem de ağ üzerindeki etki açısından dikkate değerdir. Diğer yandan, *Lyon*, *Cook* ve *Aarons* gibi yazarların yer aldığı yeşil-mor küme, farklı bir akademik ağ içerisinde konumlanmaktadır. *McGrew* ve *Azad* gibi yazarlar ise bu iki ana küme arasında köprü görevi gören bağlantı noktaları olarak görünmektedir. Bu yapı, okul temelli konsültasyon araştırmalarının belirli akademik gruplar etrafında yoğunlaştığını, ancak bu gruplar arasında sınırlı sayıda doğrudan iş birliği olduğunu ortaya koymaktadır. Grafik, aynı zamanda alanın çok merkezli bir yapıya sahip olduğunu ve iş birliği potansiyelinin daha da geliştirilebileceğini göstermektedir.

Araştırmada elde edilen birlikte atıf yapılan yazarlar arası ilişkisel ağa ilişkin bulgular Şekil 4'te sunulmuştur.

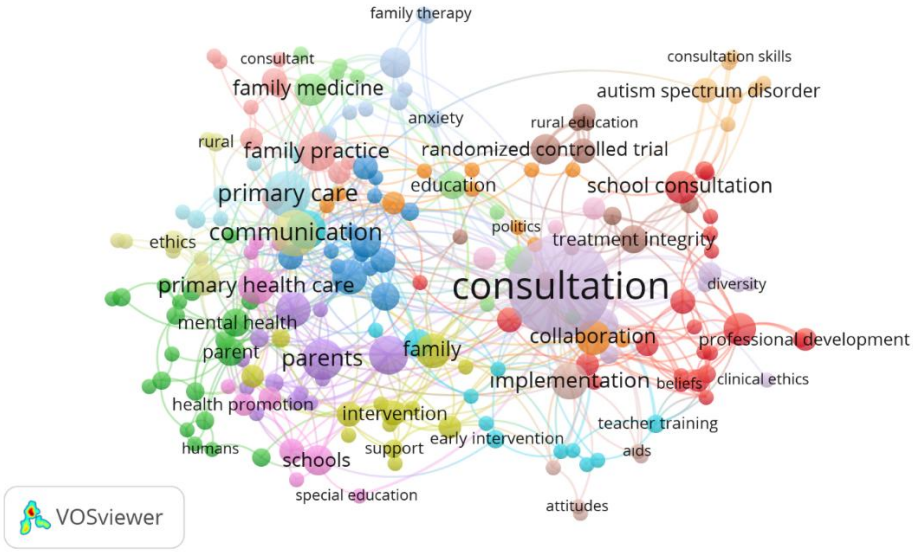

Şekil 4. Okul temelli konsültasyon literatüründe birlikte atıf yapılan yazarlar arası ilişkisel ağ

Şekil 4'teki görselleştirme, okul temelli konsültasyon alanında birlikte atıf yapılan yazarların bibliyometrik ağ yapısını temsil etmektedir. Her bir düğüm bir yazarı, düğümler arasındaki bağlantılar ise bu yazarların aynı kaynaklar tarafından birlikte atıf almış olma sıklığını göstermektedir. Düğümlerin büyüklüğü, ilgili yazarın birlikte atıf alma yoğunluğunu; renk kümeleri ise VOSviewer algoritmasıyla belirlenen bilişsel kümeleri ifade etmektedir.Şekilde *Susan M. Sheridan*, *W. P. Erchul*, *George H. Noell*, *T. R. Kratochwill* ve *J. Meyers* gibi yazarlar öne çıkan merkezî düğümler olarak yer almakta; bu isimlerin yalnızca bireysel üretkenlikleriyle değil, aynı zamanda literatür içindeki kavramsal ve akademik etki ağlarında merkezi bir yer edindikleri anlaşılmaktadır. Özellikle *Sheridan* ve *Erchul*'ün liderlik ettiği kırmızı ve mor kümeler, iş birliği odaklı ve sistemik konsültasyon modellerine dayalı literatürün bilişsel temellerini oluşturmakta, sıklıkla birlikte atıf alan ve birbirini tamamlayan çalışmalara işaret etmektedir. Yeşil kümede yer alan *J. Meyers*, *G. Caplan*, *J. C. Conoley* ve *J. Bergan* gibi yazarlar ise klasik konsültasyon yaklaşımlarının ve okul psikolojisinin tarihsel kurucu figürleri olarak görünmektedir. Bu yazarlar, özellikle sistem temelli konsültasyon uygulamaları ve okul temelli ruh sağlığı modellerine teorik zemin sağlayan çalışmaları ile dikkat çekmektedir. Mavi ve sarı kümeler ise alanın daha metodolojik, değerlendirme odaklı veya ölçek

geliştirmeye yönelik alt yapısını temsil eden araştırma gruplarını göstermektedir. Ayrıca *Bronfenbrenner* ve *Bandura* gibi kuramsal figürlerin yer aldığı konum, bu yapıların okul temelli konsültasyonun teorik çerçevesinde nasıl içselleştirildiğini yansıtmaktadır. Bu durum, alanın yalnızca uygulayıcı temelli değil, aynı zamanda güçlü kuramsal referanslara dayalı olarak şekillendiğini göstermektedir. Genel olarak şekil, okul temelli konsültasyon literatürünün çok merkezli, kuramsal temelli ve etkileşimsel bir bilgi ağı içinde geliştiğini; bazı yazarların bu ağda köprü işlevi gördüğünü ve belirli grupların literatürde bilişsel kümeler oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmada elde edilen anahtar kelimelere dayalı ortak kavram örüntülerine ilişkin bulgular Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5. Okul temelli konsültasyon literatüründe anahtar kelimelere dayalı ortak kavram örüntüleri

Şekil 5, okul temelli konsültasyon literatüründe yer alan anahtar kelimelerin birlikte kullanılma sıklıklarına dayalı olarak oluşturulmuş kavramsal bir haritayı sunmaktadır. VOSviewer yazılımı kullanılarak oluşturulan görselleştirmede, her bir düğüm bir anahtar kelimeyi, düğümler arasındaki bağlantılar ise bu kavramların akademik yayınlarda birlikte geçme sıklığını temsil etmektedir. Düğümlerin boyutu ilgili kavramın tekrar edilme yoğunluğunu, renk kümeleri ise algoritmik olarak belirlenen kavramsal kümelenmeleri göstermektedir. Şekilde

“consultation” ifadesi en merkezî ve en yoğun kullanılan anahtar kelime olarak öne çıkmakta; bu kavram etrafında “collaboration”, “implementation”, “school consultation”, “treatment integrity” ve “communication” gibi temel kavramlar kümelenmektedir. Bu durum, okul temelli konsültasyonun uygulamaya dönük, çok aktörlü ve etkileşim temelli bir müdahale alanı olduğunu göstermektedir.

Eğitim bağlamına özgü kavramlar arasında “school consultation”, “teacher training”, “education” ve “special education” gibi terimler dikkat çekmektedir. Bu terimlerin genellikle “professional development” ve “early intervention” gibi uygulama bileşenleriyle ilişkili kullanıldığı gözlemlenmektedir. Öte yandan, “parents”, “family”, “parent involvement” ve “communication” gibi kavramların yer aldığı kümeler, aile-okul iş birliğine dayalı konsültasyon yaklaşımlarının literatürde güçlü bir yer tuttuğunu göstermektedir. Sağlık hizmetlerine ilişkin kavramlar da önemli bir kümeyi oluşturmaktadır. Özellikle “primary care”, “primary health care”, “mental health”, “family practice” ve “health promotion” gibi ifadeler, konsültasyonun yalnızca eğitimle sınırlı kalmadığını, sağlık ve aile temelli disiplinlerde de karşılık bulduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, alanın disiplinler arası doğasını ve okul temelli konsültasyonun çok bağlamlı uygulanabilirliğini yansıtmaktadır. “Autism spectrum disorder”, “clinical ethics”, “diversity” ve “anxiety” gibi daha özel içerikli anahtar kelimeler ise, konsültasyonun hedef gruplar, etik ilkeler ve özel gereksinimler bağlamında nasıl konumlandığını göstermektedir. Genel olarak şekil, okul temelli konsültasyon literatürünün çok boyutlu, uygulama odaklı ve disiplinler arası yapısını yansıtan zengin bir kavramsal harita sunmakta; aynı zamanda alanın hem eğitim hem sağlık hem de aile temelli hizmet sistemleriyle ilişkili olduğunu açıkça göstermektedir.

Araştırmada elde edilen yayınların ülkelere göre dağılımı, atıf sayıları ve toplam bağlantı gücüne ilişkin bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3

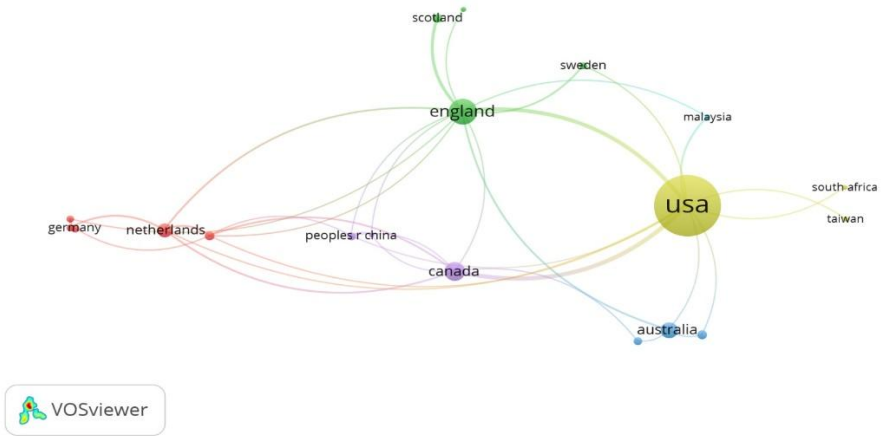
Okul temelli konsültasyon alanındaki yayınların ülkelere göre dağılımı, atıf sayıları ve toplam bağlantı gücü

Ülke	Makale Sayısı	Atıf Sayısı	Bağlantı Gücü
Amerika Birleşik Devletleri	468	8372	30
İngiltere	87	1765	27
Kanada	45	887	19
Avustralya	35	572	5
Hollanda	25	359	9
İsrail	12	96	0
Belçika	10	86	8
İskoçya	10	209	5
Japonya	10	33	2
Çin Halk Cumhuriyeti	9	66	5
Almanya	9	39	2
İsviçre	8	38	2
Norveç	7	118	3
İsveç	7	161	3
Brezilya	7	94	0
İtalya	6	21	4
İspanya	6	89	0

Tablo 3'te, okul temelli konsültasyon alanında yayımlanan akademik çalışmaların ülkelere göre dağılımı, bu çalışmalara yapılan toplam atıf sayıları ve ülkeler arası bibliyometrik bağlantı gücü yer almaktadır. Verilere göre, alana en büyük katkıyı Amerika Birleşik Devletleri (n = 468) sağlamış olup, toplam 8372 atıf ile diğer ülkelerden açık farkla ayrılmaktadır. Ayrıca ABD, 30 bağlantı gücü ile uluslararası iş birliklerinde de öncü konumdadır. Bu durum, okul temelli konsültasyon kavramının teorik ve uygulamalı temellerinin büyük ölçüde ABD merkezli literatür tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. İngiltere (n = 87) ve Kanada (n = 45), atıf sayısı ve bağlantı gücü açısından ABD'yi takip eden ülkeler olarak dikkat çekmektedir. İngiltere'nin 1765 atıf ve 27 bağlantı gücü ile güçlü bir etkileşim ağına sahip olması, Avrupa'daki konsültasyon araştırmalarının merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Kanada'nın 887 atıf ve 19 bağlantı gücü ile konumlanması, alana disiplinler arası katkılar sunduğunu düşündürmektedir. Avustralya, Hollanda, Belçika, İskoçya ve Çin, sınırlı yayın sayısına rağmen kayda değer bağlantı gücü değerleri ile öne çıkan diğer ülkelerdir. Bu ülkeler, küresel konsültasyon literatüründe daha sınırlı üretimle temsil edilseler de yaptıkları yayınlar aracılığıyla yüksek düzeyde uluslararası atıf ve iş birliği elde etmişlerdir. Özellikle Çin'in 5 bağlantı gücüyle

dikkat çekmesi, bu alandaki akademik ilişkilerinin giderek güçlendiğine işaret etmektedir. Öte yandan, İsrail, Brezilya, İspanya ve İtalya gibi ülkeler, düşük bağlantı gücü ve sınırlı atıf sayılarına sahiptir. Bu ülkelerin yayın üretimi literatürde mevcut olsa da uluslararası konsültasyon ağına entegrasyonlarının sınırlı kaldığı görülmektedir. Genel olarak tablo, okul temelli konsültasyon alanındaki akademik üretimin büyük ölçüde Anglosakson ülkeler tarafından domine edildiğini, ancak bazı Avrupa ve Asya ülkelerinin de literatüre giderek daha fazla katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, bağlantı gücü değerleri aracılığıyla ülkelerin sadece üretkenlik düzeylerinin değil, aynı zamanda uluslararası iş birliklerine katkı düzeylerinin de değerlendirilmesinin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmada elde edilen ülkeler arası iş birliği ağına ilişkin bulgular Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6. Okul temelli konsültasyon literatüründe ülkeler arası iş birliği ağı

Şekil 6, okul temelli konsültasyon konusundaki akademik yayınlarda yer alan ülkeler arası iş birliklerini görselleştirmektedir. Her bir düğüm bir ülkeyi, düğümler arasındaki çizgiler ise ülkeler arasında gerçekleşen ortak yayınları temsil etmektedir. Düğüm büyüklüğü, ülkenin toplam yayın hacmini; çizgi kalınlığı ise iki ülke arasındaki iş birliği yoğunluğunu göstermektedir. Renkler, VOSviewer tarafından tespit edilen kümeleri ve ilişkisel gruplamaları ifade etmektedir. Ağ yapısında Amerika Birleşik Devletleri (USA) en büyük düğüm olarak yer almakta ve küresel düzeyde en yaygın iş birliği kuran ülke

konumundadır. Özellikle İngiltere, Kanada, Avustralya, Hollanda, Malezya ve İsveç ile güçlü iş birlikleri göze çarpmaktadır. Bu durum, ABD'nin yalnızca üretkenlik açısından değil, aynı zamanda bilimsel iş birliklerinin merkezinde yer alan bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır. İngiltere de ağda önemli bir merkezî konuma sahiptir; İskoçya, İsveç, Kanada, Çin ve Hollanda gibi ülkelerle çift yönlü iş birlikleri geliştirmiştir. Benzer şekilde, Hollanda ile Almanya arasındaki bağlantılar da Avrupa merkezli araştırma iş birliklerini yansıtmaktadır. Görselleştirmede, Güney Afrika, Tayvan ve Malezya gibi ülkeler görece daha küçük düğümlerle temsil edilmekte; bu ülkelerin literatürde sınırlı yer aldığı ancak belirli merkez ülkelerle (özellikle ABD) bağlantı kurduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu ülkelerin henüz gelişmekte olan akademik merkezler olduğunu düşündürmektedir. Genel olarak şekil, okul temelli konsültasyon alanındaki uluslararası iş birliklerinin Anglosakson ülkeler (ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya) etrafında yoğunlaştığını; Avrupa ve Asya ülkelerinin ise bu yapıya daha sınırlı ancak stratejik iş birlikleriyle dâhil olduğunu ortaya koymaktadır. Uluslararası ortaklıkların dağılımı, küresel akademik üretimin coğrafi merkezlerini ve potansiyel gelişim alanlarını belirlemede yol gösterici niteliktedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada gerçekleştirilen bibliyometrik analiz, okul temelli konsültasyon literatürünün son yıllarda kayda değer bir gelişim ve dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Zaman içindeki yayın eğilimleri, 1980'lerden 2000'lere dek nispeten durağan bir seyirden, 2000'li yıllarla birlikte belirgin bir artışa evrildiğini göstermiştir. Özellikle 2020 sonrasında, COVID-19 pandemisinin okullardaki ruh sağlığı hizmetlerine yönelik talebi artırmasıyla, alandaki yayın sayısında keskin bir yükseliş dikkat çekmektedir. Nitekim 2022 ve 2024 yılları, en yüksek akademik çıktı düzeyine ulaşmıştır. Bu bulgu, okul temelli konsültasyonun güncel ve pratik sorunlara yanıt verme kapasitesini vurgulayarak literatürde artan bir ilgi gördüğünü göstermektedir. Söz konusu artış, okul psikolojisi alanında konsültasyonun giderek daha kritik bir hizmet modeli olarak benimsendiğine işaret etmektedir (Kratochwill, 2007). Örneğin, pandemi sonrası dönemde öğrenci davranışları ve ruh sağlığıyla ilgili ihtiyaçların çeşitlenmesi, çok katmanlı destek ve olumlu davranışsal müdahaleler gibi çerçevelerde konsültatif yaklaşımların önemini artırmıştır (McIntosh vd., 2010). Literatürde konsültasyonun etkili bir müdahale yöntemi olduğuna dair kanıtların birikmesi (Sheridan vd., 1996) ve okul psikologlarınca en değerli uygulamalardan biri

olarak görülmesi (Reynolds, & Gutkin,1999), son yıllardaki akademik üretimi hızlandıran etmenler olarak düşünülebilir.

En fazla yayın yapan dergiler ve bu dergilerin alanın gelişimindeki rolleri, bulguların dikkat çeken diğer bir boyutudur. Bibliyometrik analiz sonuçları, Journal of Educational and Psychological Consultation dergisinin hem yayın sayısı hem de ağ içindeki bağlantı gücü bakımından alanda merkezi bir konumda olduğunu göstermiştir. Bu sonuç beklenen bir durumdur; zira söz konusu dergi, okul ve klinik psikoloji kesişiminde konsültasyon odaklı araştırmalara adanmış temel bir platform niteliğindedir. Nitekim, konsültasyon ve iş birliğinin okul psikolojisi uygulamalarındaki merkezi rolü, bu alandaki yayınların büyük ölçüde özelleşmiş dergilerde yoğunlaşmasına yol açmıştır (Reynolds, & Gutkin,1999). Bununla birlikte, Journal of School Psychology, School Psychology Review ve Psychology in the Schools gibi önde gelen okul psikolojisi dergilerinde de hatırı sayılır sayıda konsültasyon çalışması yayımlandığı görülmektedir. Bu durum, konsültasyon konusunun yalnızca özel ihtisas dergilerinde kalmayıp, genel okul psikolojisi literatürünün ayrılmaz bir parçası haline geldiğini ortaya koymaktadır. Okul temelli konsültasyonun, okul psikolojisinin temel hizmet modellerinden biri olduğu uzun zamandır vurgulanmaktadır (Erchul & Martens, 2010). Dolayısıyla, genel okul psikolojisi dergilerindeki konsültasyon içerikli çalışmalar, bu hizmet modelinin eğitim ortamlarında ne denli yaygınlaştığını ve genel literatüre entegre olduğunu göstermektedir. Ayrıca, analizde ilk 10 içinde yer alan Archives of Disease in Childhood (Education), Child and Adolescent Psychiatric Clinics veya Family Practice gibi dergiler, yayın sayıları sınırlı olsa da, konsültasyon konusunun disiplinler arası niteliğini yansıtmaktadır. Bu tür dergilerdeki çalışmalar, okul temelli konsültasyonun sadece eğitim bağlamıyla sınırlı kalmadığını; sağlık, aile danışmanlığı ve sosyal hizmetler gibi farklı disiplinlerle etkileşim içinde geliştiğini göstermektedir. Nitekim konsültasyon kavramı ilk olarak ruh sağlığı ve tıbbi modeller çerçevesinde tanımlanmış (Caplan, 1970) ve bu miras, günümüzde okul temelli uygulamalara sağlık ve aile boyutlarının da eklemlenmesiyle sürdürülmüştür. Bu bağlamda, aile hekimliği veya birincil sağlık hizmetleri gibi alanlarda çıkan az sayıdaki konsültasyon yayını, eğitim ve sağlık sistemlerinin kesişiminde yürütülen çalışmaların varlığını işaret etmektedir (Nastasi vd., 2004). Sonuç olarak, literatürdeki dergi dağılımı, okul temelli konsültasyonun hem kendi uzmanlık alanında güçlü bir çekirdek oluşturduğunu hem de çeşitli disiplinlere uzanan geniş bir etki alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, okul temelli konsültasyon alanında en üretken yazarlar ve bu yazarların etki düzeyleridir. Analiz, yayın sayısı ve atıf etkisi bakımından birkaç öncü araştırmacının alanın gelişimine yön verdiğini

göstermiştir. Özellikle Susan M. Sheridan, yayın sayısı ve atıf performansı ile alanın en önde gelen ismi olarak ortaya çıkmaktadır. Sheridan'ın aile-okul iş birliğine dayalı bütünleşik (conjoint) davranışsal konsültasyon modeli konusundaki çalışmaları (Sheridan & Kratochwill, 2007) ve konsültasyonun öğrenci sonuçlarına etkisini inceleyen öncü araştırmaları (Sheridan vd., 1996), onun literatürdeki merkezi konumunu açıklamaktadır. Benzer şekilde, Thomas B. Gutkin ve William P. Erchul gibi isimler de hem üretkenlikleri hem de aldıkları atıflarla öne çıkmaktadır. Bu durum şaşırtıcı değildir çünkü bu araştırmacılar, konsültasyonun kuramsal temellerini ve uygulama modellerini şekillendiren klasik eserlerin yazarlarıdır (Reynolds, & Gutkin,1999; Erchul & Martens, 2010). Örneğin, Gutkin ve meslektaşları konsültasyonun dolaylı hizmet sunumu ve ortak problem çözme ilkelerini vurgulayarak alanın çerçevesini çizmiş, Erchul ise konsültan-öğretmen etkileşimini ampirik olarak inceleyen çalışmalarıyla tanınmıştır. Yazar analizinde dikkat çeken bir bulgu, bazı araştırmacıların görece daha az sayıda yayına sahip olmalarına karşın yüksek ağ merkeziyetine (toplam bağlantı gücü) ulaşmış olmalarıdır. Örneğin, Julie Sarno Owens ve Courtenay A. Barrett gibi yazarlar nispeten sınırlı yayın sayısına rağmen ağ analizinde yüksek bağlantı değerleriyle görülmüştür. Benzer şekilde, Amanda L. Witte sadece birkaç makale ile çok sayıda iş birliği bağlantısı kurarak literatürde stratejik bir konum elde etmiştir. Bu durum, konsültasyon araştırmalarında iş birliği ağlarının önemini ve belirli araştırmacıların farklı çalışma gruplarını birbirine bağlayarak alanın kavramsal bütünleşmesine katkı sağladığını göstermektedir (Donthu vd., 2021). Nitekim okul temelli konsültasyon, doğası gereği çok aktörlü ve iş birlikçi bir süreçtir; konsültanlar, öğretmenler, aileler ve diğer uzmanlar arasındaki etkileşim üzerine kuruludur (Erchul & Martens, 2010). Literatürdeki bazı yazarların yüksek bağlantı gücü değerleri, bu araştırmacıların farklı disiplinleri veya kurumları bir araya getiren projelerde yer alarak, alan içinde köprü vazifesi gördüklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla, yazarlar arası iş birliği ağları incelendiğinde, konsültasyon araştırmalarının büyük ölçüde belirli çekirdek ekipler ve onların etrafında şekillenen geniş iş birliği halkaları tarafından ilerletildiği söylenebilir. Bu bulgu, geçmiş çalışmalarda konsültasyonun uygulanmasında iletişim ve güvene dayalı ortaklığın (Reynolds, & Gutkin,1999) ne denli vurgulandığını akla getirmekte ve araştırma cephesinde de bu ortaklıkların somut izlerinin görüldüğünü göstermektedir.

Bibliyometrik analiz kapsamında yapılan anahtar kelime örüntü analizi, okul temelli konsültasyon literatürünün kavramsal yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Elde edilen kavramsal haritada, "consultation" teriminin beklendiği üzere merkezî bir konuma sahip olduğu ve etrafında çeşitli alt kavramların kümelendiği görülmüştür. Özellikle "collaboration" (iş birliği),

"communication" (iletişim), "implementation" (uygulama) ve "treatment integrity" (müdahale bütünlüğü) gibi terimlerin "consultation" ile yakın ilişkili olması, okul temelli konsültasyonun uygulamaya dönük ve çok paydaşlı bir müdahale alanı olduğunu teyit etmektedir. Bu durum literatürde konsültasyonun tanımlayıcı unsurları olarak belirtilen konsültan ve konsültayon alan kişi arasındaki eşitlikçi iletişim, güven ve iş birliği ilkeleriyle örtüşmektedir (Reynolds & Gutkin,1999) Haritada dikkat çeken bir diğer odak, eğitim bağlamına özgü kavramlardır. "School consultation", "teacher training" (öğretmen eğitimi), "special education" (özel eğitim) ve "professional development" (mesleki gelişim) gibi terimler, konsültasyonun doğrudan eğitim sistemi içerisindeki uygulamalarına işaret etmektedir. Bu kavramların varlığı, konsültasyon süreçlerinin öğretmenlerin mesleki gelişimine ve özel gereksinimli öğrencilerin desteklenmesine entegre edildiğini göstermektedir. Nitekim öğretmen yeterliklerinin geliştirilmesi ve sınıf içi sorunların çözümü, konsültasyonun temel hedeflerinden biridir ve literatürde bunun etkili olduğu çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur (Sheridan vd., 1996; Garbacz, & McIntyre, 2016). Aile-okul iş birliği teması da anahtar kelime analizinde belirgin bir küme olarak öne çıkmaktadır. "Parents" (ebeveynler), "family" (aile) ve "parent involvement" (ebeveyn katılımı) gibi kavramların birlikte anıldığı bu küme, konsültasyon modellerinin aileleri sürece dahil eden yönüne dikkat çekmektedir. Bu bulgu, Sheridan ve Kratochwill (2007) tarafından geliştirilmiş olan aile katılımlı konsültasyon modellerinin literatürdeki güçlü yansımasını göstermektedir. Gerçekten de okul psikologlarının ebeveyn katılımını artırmadaki rolü, konsültasyon çerçevesinde ele alınan önemli konulardan biridir (Garbacz, & McIntyre, 2016). Anahtar kelime haritasının bir diğer boyutu, sağlık ve ruh sağlığı kavramlarının varlığıdır. "Primary care" (birincil bakım), "mental health" (ruh sağlığı) ve "health promotion" (sağlığın geliştirilmesi) gibi terimlerin konsültasyon literatüründe kümelenmiş olması, okul temelli konsültasyonun sağlık sektörüyle kesişen bir alan olduğunu göstermektedir. Okullarda yürütülen ruh sağlığı girişimleri ve önleyici programlar, sıklıkla konsültatif yaklaşımları içerir ve bu yönelim, literatürde kendini bu tür anahtar kelimelerle göstermektedir (Nastasi vd., 2004). Bu bulgu, konsültasyonun disiplinler arası doğasını pekiştirir niteliktedir; okul, aile ve sağlık sistemleri arasında bir köprü işlevi gören konsültasyon modelleri, farklı bağlamlarda uygulanabilirlik kazanmıştır. Son olarak, haritada belirlenen "autism spectrum disorder", "anxiety" (kaygı), "diversity" (çeşitlilik) ve "clinical ethics" (klinik etik) gibi daha spesifik kavramlar da dikkat çekicidir. Bu terimler, konsültasyonun hedef gruplar (ör. otizm spektrumundaki öğrenciler veya kaygı bozukluğu yaşayanlar), etik duyarlılıklar ve kültürel çeşitlilik konularıyla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Özellikle kültürel çeşitlilik ve etik,

alanyazında son dönemde vurgulanan temalardır; konsültanların kültürel olarak duyarlı uygulamalar geliştirmesi gerektiği sıklıkla ifade edilmektedir (Newell vd., 2013). Nitekim bu çalışmanın bulguları da konsültasyon literatürünün, sadece genel müdahale stratejilerini değil, aynı zamanda adalet, etik ve kapsayıcılık boyutlarını da ele alan çok boyutlu bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Genel olarak, anahtar kelime analizine dayalı kavramsal çerçeve, okul temelli konsültasyonun teorik ve pratik açıdan zenginleşmiş bir alan olduğunu hem eğitimsel sonuçlar hem de psikososyal iyilik halini geliştirmeye odaklandığını ortaya koymaktadır.

Ülke bazlı analiz ve uluslararası iş birliği ağı bulguları, okul temelli konsültasyon araştırmalarının coğrafi dağılımı ve küresel etkileşimleri hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Yayın sayıları bakımından Amerika Birleşik Devletleri, açık ara farkla en fazla üretimi gerçekleştiren ülke konumundadır. Nitekim ABD kaynaklı çalışmalar, 1980'lerden bu yana konsültasyon uygulamalarının temelini oluşturmuş ve kuramsal çerçeveyi büyük ölçüde şekillendirmiştir (Caplan, 1970; Nastasi vd., 2004). Bu bulgumuz, Nastasi vd. (2004) de vurguladığı gibi, konsültasyon alanındaki literatürün uzun süre Kuzey Amerika ağırlıklı kaldığını teyit etmektedir. Bununla birlikte, analiz sonucunda İngiltere, Kanada ve Avustralya gibi Anglo-Sakson ülkelerin de yüksek yayın sayıları ve atıf performanslarıyla dikkat çektiği görülmüştür. Özellikle İngiltere'nin güçlü atıf ağı ve iş birliği bağlantıları, Avrupa'daki konsültasyon araştırmalarının önemli bir merkezi haline geldiğini göstermektedir. Bu durum, İngiltere'de eğitim psikolojisi uygulamalarında konsültasyona verilen önemin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Benzer biçimde Kanada ve Avustralya gibi ülkeler de kendi ulusal bağlamlarında konsültasyon hizmet modellerini geliştirmiş ve uluslararası literatüre kayda değer katkılar sunmuştur. Bunun yanında, Hollanda, Belçika, İskoçya, İsveç ve Çin gibi ülkelerin yayın sayıları görece az olmakla birlikte, sahip oldukları yüksek bibliyometrik bağlantı gücü ile öne çıktıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu, söz konusu ülkelerde yapılan sınırlı sayıdaki konsültasyon çalışmasının bile geniş uluslararası etkileşim yarattığını, yani diğer araştırmacılar tarafından yoğun biçimde referans alındığını veya bu çalışmaların uluslararası ortak yazarlı projeler içerdiğini düşündürmektedir. Özellikle Çin'in son yıllarda bilimsel iş birliklerinde artan bir rol üstlendiği görülmektedir ki bu da Asya kıtasında okul temelli konsültasyona yönelik ilginin yükselişte olduğuna işaret eder. Öte yandan, İspanya, İtalya, Brezilya ve İsrail gibi bazı ülkelerde üretim olsa da, hem yayın sayıları hem de uluslararası atıf/bağlantı düzeyleri daha düşük kalmıştır. Bu durum, bu ülkelerin konsültasyon literatürüne katkılarının halen sınırlı ve daha çok yerel ölçekte kaldığını göstermektedir. Genel olarak ülke bulguları, küresel akademik üretimin coğrafi olarak dengesiz dağıldığını; Anglo-

Sakson ülkelerin öncülüğünde ilerleyen literatüre Avrupa ve Asya'dan bazı ülkelerin giderek artan oranlarda dahil olmaya başladığını ortaya koymaktadır. Uluslararası yazar iş birliği ağı analizi de bu tabloyu desteklemektedir: Ağın merkezinde ABD'nin bulunduğu ve İngiltere, Kanada, Avustralya gibi ülkelerin ABD ile yoğun ortak yayın bağlantıları kurduğu görülmüştür. Örneğin ABD-İngiltere veya ABD-Kanada iş birliği, literatürdeki en güçlü çift yönlü bağlantılardan bazılarıdır. Bu tür iş birliklerinin fazlalığı, konsültasyon araştırmalarının küresel bilgi alışverişinin büyük ölçüde bu merkez ülkeler arasındaki etkileşimle yürüdüğünü düşündürmektedir. Bununla birlikte, Hollanda-Almanya veya İngiltere-İsveç gibi Avrupa içi iş birlikleri de dikkat çekmekte, Avrupa kıtasında bölgesel bir araştırma ağı oluştuğunu göstermektedir. Daha periferik konumdaki ülkeler (örneğin Tayvan, Güney Afrika veya Malezya), ağda küçük düğümler olarak temsil edilmekte ve genellikle ABD veya İngiltere gibi merkezlerle bağlantı kurarak literatürde yer bulmaktadır. Bu da gelişmekte olan akademik merkezlerin, mevcut güçlü ağlara dahil olarak konsültasyon literatürüne katkı vermeye başladığını gösterir. Önceki çalışmalar da benzer şekilde, okul psikolojisi alanında bilgi birikiminin belirli bölgelerde yoğunlaştığını ancak uluslararası iş birliklerinin zamanla arttığını belirtmiştir (Nastasi vd., 2004). Dolayısıyla, bizim bulgularımız bu eğilimi konsültasyon özelinde doğrulamaktadır. Bu noktada vurgulanması gereken bir husus, uluslararası iş birliğinin bilimsel etkisi ile ilgilidir. Genellikle, farklı ülkelerden araştırmacıların bir araya gelerek yürüttüğü çalışmalar daha geniş bir kitleye ulaşabilir ve daha fazla atıf alabilir (Donthu vd., 2021). Nitekim analizde yüksek bağlantı gücüne sahip ülkelerin aynı zamanda yüksek atıf etkisine sahip olması, bu olguyu yansıtmaktadır. Bu bağlamda, gelecekte farklı ülkeler arasında konsültasyon alanında kurulacak yeni iş birliği ağlarının, literatürdeki coğrafi çeşitliliği ve yenilikçi yaklaşım zenginliğini artırması beklenebilir.

Sonuç olarak, okul temelli konsültasyon literatürüne dair bu bibliyometrik profil, alanın geçmişten günümüze gelişimini ve mevcut durumunu bütüncül bir şekilde gözler önüne sermektedir. En üretken yazarlar ve dergiler, alanın entelektüel omurgasını oluştururken; anahtar kelime kümeleri, konsültasyon çalışmalarının tematik zenginliğini ve uygulama çeşitliliğini göstermektedir. Ülke katkıları ve iş birliği ağları ise bilgiyi üreten ve paylaşan toplulukların coğrafi dağılımını ve etkileşimini ortaya koyarak, küresel ölçekte nerelerde güç merkezleri ve boşluklar olduğunu işaret etmektedir. Bu bulgular, literatürde halihazırda bilinen bazı eğilimleri teyit etmekle kalmayıp, aynı zamanda gelecekteki araştırmalar için önemli ipuçları da sunmaktadır. Örneğin, nispeten az temsil edilen bölgelerden (Asya, Latin Amerika vb.) daha fazla araştırmacının katılımını teşvik etmek, alanın zenginleşmesi ve kültürel geçerliliğinin artması adına önemli

görülmektedir (Nastasi vd., 2004). Benzer şekilde, mevcut anahtar kelime trendlerine bakarak, konsültasyonun yeni ortaya çıkan ihtiyaç alanlarına (ör. pandemi sonrası okul iklimi, dijital eğitim ortamlarında konsültasyon, vb.) uyarlanması yönünde çalışmalar yapılabileceği öngörülebilir. Bu çalışma, literatürün genel bir haritasını sunarak, okul temelli konsültasyon alanında araştırmacılara nerede durdukları ve nereye yönelebilecekleri konusunda bir perspektif sağlamaktadır. Elde edilen bulgular, alanyazındaki güçlü yönleri ve eksiklikleri tartışmaya açmak suretiyle, gelecekteki çalışmalar için bir yol haritası çizmeye yardımcı olabilir.

SINIRLILIKLAR VE GELECEK ARAŞTIRMALAR İÇİN ÖNERİLER

Bu çalışma, okul temelli konsültasyon alanındaki bilimsel üretimi kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı amaçlayan bir bibliyometrik analizdir. Ancak, her araştırmada olduğu gibi bu çalışmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, analiz yalnızca Web of Science (WoS) veritabanındaki yayınlarla sınırlı tutulmuştur. Bu durum, alanda yapılan bazı çalışmaları dışarıda bırakmış olabilir. Örneğin, Scopus, ERIC, PsycINFO veya Google Scholar gibi farklı akademik veritabanlarında indekslenen ancak WoS'ta yer almayan yayınlar bu analize dahil edilmemiştir. Dolayısıyla, elde edilen bulgular WoS veri kümesinin temsil gücüyle sınırlıdır (Zupic & Čater, 2015).

İkinci olarak, çalışma yalnızca bibliyometrik yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem yayın sayısı, atıf sayısı, bağlantı gücü ve anahtar kelime gibi nicel ölçütler üzerinden genel eğilimleri ortaya koymak açısından oldukça faydalı olsa da; içeriksel, bağlamsal veya yöntemsel derinlik sağlamamaktadır (Donthu vd., 2021). Örneğin, hangi konsültasyon modellerinin kullanıldığı, müdahalelerin bağlamı, katılımcı profili ya da yöntemsel tercihlerin gerekçeleri bu analizde değerlendirilememiştir.

Üçüncü olarak, araştırma dil ve bölgesel odak açısından da sınırlıdır. Web of Science veri kümesi büyük ölçüde İngilizce dilindeki yayınları içermekte olup, diğer dillerde yayımlanmış önemli çalışmaların dışarıda kalmasına neden olabilir. Benzer şekilde, literatürde Anglo-Sakson ülkelerin (özellikle ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya) baskınlığı, farklı kültürel bağlamların ve uygulamaların yeterince temsil edilmemesi sonucunu doğurabilir (Ingraham, 2000).

Bu sınırlılıklar doğrultusunda gelecekte yapılacak çalışmalara yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilir:

1. **Veri kaynaklarının çeşitlendirilmesi:** Gelecek araştırmalar, yalnızca WoS değil, Scopus, ERIC, PsycINFO gibi diğer akademik veri tabanlarını da

kapsayarak daha bütüncül analizler gerçekleştirebilir. Ayrıca, ulusal veritabanları (örneğin ULAKBİM, CNKI, SciELO) üzerinden yapılacak taramalar, farklı kültürel bağlamlardaki üretimi daha görünür kılabilir.

2. **İçerik ve yöntem analizlerinin bütünleştirilmesi:** Bibliyometrik analiz, içerik analizi veya sistematik derleme gibi yöntemlerle birleştirilerek zenginleştirilebilir. Böylece literatürde öne çıkan temalar, kullanılan araştırma yöntemleri, katılımcı özellikleri ve müdahale türleri daha ayrıntılı bir şekilde haritalanabilir.

3. **Kültürel bağlamlara odaklanan karşılaştırmalı çalışmalar yapılması:** Özellikle Asya, Orta Doğu, Latin Amerika ve Afrika gibi bölgelerden gelen yayınların azlığı, konsültasyonun bu bağlamlardaki uygulanabilirliğine dair bilgi eksikliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, farklı eğitim sistemleri ve kültürel yapılar içinde konsültasyon modellerinin nasıl uygulandığını inceleyen karşılaştırmalı araştırmalara ihtiyaç vardır (Parker vd., 2019).

4. **Dinamik bibliyometrik izleme yapılması:** Konsültasyon literatürü zamanla gelişen ve yön değiştiren bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, belirli aralıklarla tekrarlanan izleme çalışmaları ile literatürdeki güncel eğilimler, yenilikçi temalar ve azalan ilgi alanları ortaya çıkarılabilir.

5. **Uygulama-yönelimli analizlere ağırlık verilmesi:** Konsültasyon hizmetlerinin eğitim politikalarına etkisi, öğretmen-konsültan iş birliğinin niteliği ve öğrenciler üzerindeki somut çıktıları gibi uygulamaya dönük araştırmalar teşvik edilmelidir. Bu bağlamda, etki analizleri, vaka incelemeleri ve eylem araştırmaları gibi yöntemlerle sahaya doğrudan katkı sağlayacak çalışmalar yürütülebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma mevcut literatürün yapısını ortaya koymada önemli bir katkı sunmakla birlikte, farklı yöntemsel ve bağlamsal yaklaşımlar yoluyla okul temelli konsültasyon araştırmalarının çok yönlü olarak geliştirilmesi gelecekteki çalışmalar için temel bir gereklilik olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

American School Counselor Association (2004). *The ASCA National Model: A Framework for School Counseling Programs*. American School Counselor Association

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of İnformetrics*, *11*(4), 959-975. https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007

Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, 44(9), 1175-1184.https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.9.1175

Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design.* Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U. (2000). Ecological systems theory. A. E. Kazdin (Ed.), *Encyclopedia of Psychology* (ss. 129–133) içinde. Oxford University Press.

Caplan, G. (1970). *The Theory and Practice of Mental Health Consultation*. Basic Books.

Caplan, G., & Caplan, R. B. (1993). *Mental Health Consultation and Collaboration.* Jossey-Bass.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, *133*, 2852 96. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Erchul, W. P., & Martens, B. K. (2010). *School Consultation: Conceptual and Empirical Bases of Practice*. Springer.

Garbacz, S. A., & McIntyre, L. L. (2016). Conjoint behavioral consultation for children with autism spectrum disorder. *School Psychology Quarterly*, *31*(4), 450. https://doi.org/10.1037/spq0000114

Ingraham, C. L. (2000). Consultation through a multicultural lens: Multicultural and cross-cultural consultation in schools. *School Psychology Review*, 29(3), 320–343. https://doi.org/10.1080/02796015.2000.12086018

Reynolds, C. R., & Gutkin, T. B. (1999). *The Handbook of School Psychology*. John Wiley & Sons Inc.

Kratochwill, T. R. (2007). Preparing psychologists for evidence-based school practice: Lessons learned and challenges ahead. *American Psychologist*, *62*(8), 829. https://doi.org/10.1037/0003-066X.62.8.829

Kratochwill, T. R., & Bergan, J. R. (2013). *Behavioral Consultation in Applied Settings: An İndividual Guide*. Springer.

McIntosh, K., Filter, K. J., Bennett, J. L., Ryan, C., & Sugai, G. (2010). Principles of sustainable prevention: Designing scale-up of school-wide positive behavior support to promote durable systems. *Psychology in the Schools*, *47*(1), 5-21. https://doi.org/10.1002/pits.20448

Nastasi, B. K., Moore, R. B., & Varjas, K. M. (2004). *School-Based Mental Health Services: Creating Comprehensive and Culturally Specific Programs*. American Psychological Association

Newell, M. L., Newell, T. S., & Looser, J. (2013). A competency-based assessment of school-based consultants' implementation of consultation. *Training and Education in Professional Psychology*, *7*(4), 235. https://doi.org/10.1037/a0033067

Sheridan, S. M., & Kratochwill, T. R. (1992). Behavioral parent-teacher consultation: Conceptual and research considerations. *Journal of School Psychology*, 30, 117-139. https://doi.org/10.1016/0022-4405(92)90025-Z

Sheridan, S. M., & Kratochwill, T. R. (2007). *Conjoint Behavioral Consultation: Promoting Family-School Connections and İnterventions*. Springer.

Sheridan, S. M., Welch, M., & Orme, S. F. (1996). Is consultation effective? A review of outcome research. *Remedial and Special Education*, *17*(6), 341-354. https://doi.org/10.1177/074193259601700605

van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, *84*(2), 523–538. https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard university press.

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, *18*(3), 429-472. https://doi.org/10.1177/1094428114562629

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: School-based consultation is a collaborative approach that brings together school psychologists, teachers, families, and other stakeholders to address students' academic, behavioral, and emotional needs through preventive and systemic interventions. While its application has expanded significantly in recent decades, there remains a limited number of studies that systematically examine the scientific production in this field from a bibliometric perspective.

The purpose of this study is to conduct a bibliometric analysis of the school-based consultation literature indexed on the Web of Science (WoS) database. The study aims to identify trends in publication output, influential authors, leading journals, core research themes, and patterns of international collaboration in order to provide a comprehensive overview of the intellectual and structural landscape of the field.

Method: This study utilized a quantitative bibliometric design, analyzing 887 scholarly publications on school-based consultation indexed on the Web of Science Core Collection between 1980 and 2025. The dataset included peer-reviewed articles, review papers, and articles in early access. The bibliometric analysis was conducted using VOSviewer software, which enabled the mapping of co-authorship, co-citation, and keyword co-occurrence networks. Descriptive indicators such as annual publication trends, most productive authors and journals, citation frequency, and country-level contributions were also examined.

Findings: The results show a significant increase in publication output beginning in the early 2000s, with a marked surge after 2020. The United States leads the field with the highest number of publications and citation counts, followed by the United Kingdom, Canada, and Australia. This suggests that school-based consultation has become an institutionalized service model particularly in Anglo-Saxon countries. Author-level analysis revealed that Susan M. Sheridan, William P. Erchul, and Thomas B. Gutkin are among the most influential figures, distinguished by their productivity, citation impact, and centrality in the co-authorship network.

The Journal of Educational and Psychological Consultation was identified as the most prolific and central journal, followed by School Psychology Review and Journal of School Psychology. These journals serve as the primary platforms for publishing consultation-related research, indicating the integration of consultation into mainstream school psychology discourse.

Keyword co-occurrence analysis revealed “consultation,” “collaboration,” “implementation,” “treatment integrity,” and “parent involvement” as core themes in the literature. The data highlight the field’s emphasis on applied, systemic, and multi-stakeholder approaches. Notably, clusters involving family involvement, mental health, special education, and professional development emphasize the interdisciplinary and integrative nature of school-based consultation. Country collaboration network analysis showed that international research partnerships are most concentrated among Anglo-American countries, with emerging academic contributions from Asian and European countries such as the Netherlands, Belgium, Sweden, and China.

Conclusion and Discussion: This study presents a comprehensive bibliometric profile of the global literature on school-based consultation. The results reveal both the intellectual continuity and thematic diversification of the field. While the United States remains the dominant contributor, growing input from other countries suggests a shift toward a more global research community. Theoretical contributions from scholars such as Sheridan and Erchul continue to shape the field, while emerging research themes reflect contemporary educational priorities such as family engagement, inclusive education, and school-based mental health.

Despite these advances, the field still shows a geographic imbalance, with limited representation from regions such as the Middle East, Latin America, and Africa. This underlines the need for further research examining the cultural adaptation and contextual relevance of consultation models.

In conclusion, this study contributes to the knowledge base by mapping the structural and thematic dynamics of school-based consultation literature. The findings provide valuable insights for researchers, policymakers, and practitioners, and suggest that the field will benefit from increased cultural diversity, interdisciplinary integration, and international collaboration in the years to come.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 1802-1852
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.77716
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 01.08.2024 Submitted date
Kabul tarihi 15.04.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Fırat, A. & Zengin, M. (2025). Bahrî Memlûkleri Döneminde Bîre Niyâbeti'ndeki Siyasi ve İdari Gelişmeler. *Journal of History School*, 76, 1802-1852.

BAHRÎ MEMLÛKLERİ DÖNEMİNDE BÎRE NİYÂBETİ'NDEKİ SİYASİ VE İDARİ GELİŞMELER[1]

Ali FIRAT[2] & Murat ZENGİN[3]

Öz

Fırat Nehri üzerinde yer alan Bîre/Birecik, ilkçağlardan itibaren jeo-stratejik önemini korumuştur. Sahip olduğu bu özelliği nedeniyle sırasıyla Hitit, Asur, Pers, Makedonya, Roma, Doğu Roma (Bizans), Emevî, Abbasî, Büyük Selçuklu, Artuklu, Eyyûbî ve Memlûk Türk Devleti hâkimiyetine girmiştir. Memlûk Türk Devleti'nin kuruluşu ile birlikte Bîre, Bilad-ı Şam/Suriye coğrafyasına hâkim olma noktasında pek çok girişimin ve bunun yanında çatışmaların yaşandığı bir yer haline gelmiştir. Özellikle Moğolların batı seferleri ile başlayan Ortadoğu coğrafyasına akınları bu hâkimiyet mücadelesinde Bîre'yi daha da önemli hale getirmiştir. Fırat Nehri üzerinde yer alan geçiş noktaları, Suriye ve Mısır'a ulaşabilmek ve bu bölgelere yapılacak saldırılara karşı bir güvenlik koridoru oluşturabilmek için oldukça kıritik noktalardır. Bu çerçevede Bîre, Memlûk Türk Devleti hâkimiyet sahasına dâhil edildikten sonra devletin kuzey sınırından gelecek olası saldırılara karşı bir savunma; Anadolu'ya yapılacak seferlerde ise askeri bir üs haline getirilmiştir. Memlûk Türk Devleti'nin merkezi Kahire'ye olan uzaklığı göz önünde bulundurulduğunda Bîre, Anadolu tarafındaki ilk savunma noktası olması yönüyle stratejik öneme sahipti.

Anahtar Kelimeler: Bîre/ Birecik, Bahrî Memlûkler, Fırat Nehri, Moğollar, İlhanlılar.

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1. yazar: %50, 2. yazar: %50.

[2] Uzm., frtali96@gmail.com, Orcid: 0009-0006-0465-9306
[3] Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, murat.zengin@inonu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9977-6930

Al-Bire Niyabet and Its Administrative Function in the al-Bahrī Mamluk Period

Abstract

Located on the Euphrates River, al-Bire/Birecik has maintained its geo-strategic importance since ancient times. Due to this feature, it came under the domination of the Hittite, Assyrian, Persian, Macedonian, Roman, Eastern Roman (Byzantine), Umayyad, Abbasid, Great Seljuk, Artuqid, Ayyubid and Mamluk Turkish States, respectively. With the establishment of the Mamluk Turkish State, al-Bire became a place where many attempts and conflicts took place to dominate the geography of Bilād al-Sham/Syria. The incursions of the Mongols into the Middle East geography, which started with the Western campaigns, made Bire even more critical in this struggle for dominance. The crossing points on the Euphrates River are critical for reaching Syria and Egypt and creating a security corridor against attacks in these regions. In this context, al-Bire was a defense against possible attacks from the state's northern border after the Mamluk Turkish State was included in its area of dominance. It was turned into a military base during the expeditions to Anatolia. Considering its distance from Cairo, the center of the Mamluk Turkish State, Bire had strategic importance as it was the first defense point on the Anatolian side.

Keywords: al-Bire/Birecik, Bahrî Mamluks, Euphrates River, Mongols, Ilkhanate.

GİRİŞ

Günümüzde Türkiye'nin Şanlıurfa iline bağlı olan Birecik, Fırat Nehri'nin doğu kısmında olup Suriye sınırında yer almaktadır (Öğüt, 2008, s.1). Tarihi süreç içerisinde pek çok uygarlık ve devletin hâkimiyetine girmiş olmasına rağmen Birecik adı, bazı harf veya hece değişimlerinden öte bir farklılığa uğramayarak neredeyse aynı haliyle günümüze kadar gelmiştir. Şehrin adı antik dönemlerde *Birtha* (Ptolemy, 2011, s.130; Umar, 1993, s.166),[4] Hitit ve Asur dönemlerinde

[4] Antik dönemde şehrin adının Birtha olduğu bilinmesine rağmen Antik Anadolu'nun ana kaynaklarından biri olan Strabon'un eserinde Birtha adına rastlanmamıştır. Strabon ve Birtha şehri hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz., https://www.strabon.io/map/detail?lat =37.02475805169 014&lon=37.97664642333985&c=-31&z =11 Erişim tarihi: 21.09.2022 Bu durum muhtemelen şehrin adının kuruluşundan sonra değiştirilmesi ile alakalı olmalıdır. Büyük İskender'in ölümüyle on beş yıl sürecek Diyadokların Asya üzerindeki yönetim çatışması, ortak bir mutabakat ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu anlaşmaya göre Mezopotamya, Suriye ve Güneydoğu Anadolu toprakları I. Selevkos Nicator'a geçmiştir (Arslantaş–Yılmaz, 2017, s.367). M. Ö. 321-280 tarihleri arasında yaşayan I. Selevkos, yönetimi altında yer alan ve günümüz Birecik ilçesinin

Barsip/Bursip şeklinde idi.[5] İslâm döneminde kalenin inşa edildiği kalker taşlarına atfen *Ardu'l-Beyda* ismini almıştır (Belâzûrî, 2013, s.203). Ârâmice *Bîrsâ* kelimesinden türeyen şehrin adı, Arapça'da *el-Bîre*, Halep lehçesinde *Bârâcık*, yerli halk dilinde ise *Belecik* şeklinde kullanılmıştır (Bostan, 1992, s.187-189). Süryanice *saray* anlamına gelen *Bire/Birta* kelimesi (Honigmann, 1970, s.11), günümüzde Türkçedeki küçültme eki olan -cik ile birlikte "*küçük kale*" anlamında Birecik şeklinde kullanılmaktadır (Bostan, 1992, s.187; Streck, 1979, s.629).

Şehrin sınırları, idari bir tasarruf veya bir doğa olayının meydana gelmesine bağlı olarak değişmiş olabilir. Ancak bu değişim şehrin sınırlarının genişlemesi veya daralması şeklinde olup günümüz sınırlarına oldukça yakındır. Nitekim Birecik barajının çevresinde yapılan bir arkeolojik kazıda çıkarılan parçaların büyük kısmı Zeugma antik kenti malzemeleriyle benzerlik göstermiştir. Bunun yanı sıra şehrin yine antik dönemde bir köprü aracılığıyla Zeugma antik kentiyle birleştirildiği bilinmektedir (Ergeç, 2002, s.206). İslâm kaynaklarında şehirlerin matematiksel konumu *zic*[6] adı verilen cetvellere göre belirlenmiştir. Birecik, bu cetvellere göre Suriye'nin Halep ve Şam eyaletlerini kapsayan Kınnesrin[7] bölgesine dâhil edilmiştir.[8] Yine İslâm kaynaklarında, Fırat nehrinin doğu

bulunduğu yere inşa ettirdiği kente eşine izafeten *Apamea* adını vermiştir (Appianos, 1962, s.213; Engin, 1999, s.27-28). Birecik'in Strabon'un eserinde Küçük Asya ve Suriye haritası üzerinde yani Münbiç ile Zeugma antik kentleri arasında konumlandırıldığı görülmemektedir. Ancak sonraki dönemlerde Apamea veya Makedonopolis (Baroea) olarak iki farklı isimle anılmış olması nedeniyle haritada Münbiç'ten daha güneyde yer alan Baroea kentinin Birecik olabileceği düşünülebilir. Çünkü kaynaklarda geçen ifadelere göre Bîre kenti daha sonra Makedonia anlamında da kullanılan Baroea adıyla anılmıştır (Işıltan, 1960, s.3).

[5] Günümüzde Halep sınırları içerisinde kalan ve tarihi dönemde Birecik'i de içine alan Til-Barsip/Tel Ahmar şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız (Hawkins, 1983, s.131-136; Kınal, 1998, s.246 vd).

[6] Orta Çağ rasathanelerinde yapılan gözlem sonuçlarının tablolaştırıldığı kataloglara verilen zic isminin Pehlevice *zîg'*den geldiği belirtilmektedir. Pehleviceden Arapçaya intikal eden bu kelime, Farsçada şerit, tel, iplik ve kiriş anlamında kullanılmaktadır (Unat, 2013, s.397-398).

[7] I. Seleukos Nikator tarafından Halep/Kuveyt ırmağının sağ tarafında inşa edilen ve Chatcis ad Belum adı verilen bu yerleşim yeri, tarihin farklı dönemlerinde, farklı şekillerde adlandırılmıştır. Batılı tarihçilerin eserlerinde daha çok Canestrine şeklinde geçerken Arapça kaynaklarda Kınnesrin ifadesi kullanılmıştır (Yiğit, 2022, s.419; Konak, 2019, s.2).

[8] Orta Çağ astronomi hesaplamalarında Birecik'in konumu, *"Kınnesrin cündünde, dördüncü iklimde olup Zicê göre 62° 30' boylamda 36° 50' enlemde, Kısyas'a göre 62° 33' boylamda, 37° enlemdedir."* şeklinde verilmektedir (Ebû'l Fidâ, 2017, s.228-229).

kısmında yer alan bu yerleşim yeri, yüksek ve ele geçirilmesinin zor bir kale olarak tarif edilmiştir.[9]

Sırasıyla Akad, Hurri-Mitanni, Hitit, Ârâmiler (Bit Adini Krallığı), Asur ve Pers İmparatorluğu hâkimiyetinde kalan Birecik, M.Ö. 334'te Büyük İskender tarafından Makedon hâkimiyetine dâhil edilmiştir (Yılmaz, 2016; Memiş, 2009, s.84-89; Tekin, 2016, s.127-139). İskender'in M.Ö. 323'te ölümüyle on beş yıl sürecek Diyadokların Asya üzerindeki yönetim çatışması, ortak bir mutabakat ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu anlaşmaya göre Birecik'in de dahil olduğu Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Suriye toprakları I. Selevkos Nicator'a geçmiştir (Arslantaş –Yılmaz, 2017, s.367) Roma İmparatorluğu**,** M.S. 395 yılında İmparator I. Theodosios tarafından Doğu ve Batı Roma şeklinde ikiye ayrılmıştır (Ostrogorsky, 2017, s.49; Gregory, 2022, s.109).[10] İmparatorluğun ikiye ayrılmasıyla Birecik, Doğu Roma (Konstantinopolis/ Bizans) sınırları içerisinde kalmıştır. M.S. 636'da Doğu Roma İmparatoru Herakleios ile İslâm kuvvetleri arasında gerçekleşen Yermûk Savaşı, İslâm ordularının zaferiyle sonuçlanmıştır (Avcı, 2020, s.54; Fayda, 2013, s.485-486; Honigmann, 1986, s.400). Zafer akabinde el-Cezîre topraklarının fethi için görevlendirilen İyâz b. Ganm (Çubukçu, 2001, s.498-499) komutasındaki ordu, Birecik'i İslâm hâkimiyetine katmıştır (Vâkıdî, 2021, s.454; Koç, 2019, s.59). Birecik, el-Cezîre bölgesini oluşturan üç idari birimden biri olan Diyâr-ı Mudar'a[11] bağlanmıştır.[12]

Şehirle ilgili kaynaklarda bazı dönemlerde birebir anlatım bulunabiliyorken bazı dönemlerde genel olarak Edessa/Ruha/Urfa eyaleti hakkında verilen bilgilerden

[9] Geniş bir vadiye sahip olan Birecik'e zeytin üretimi ve ticaretinden kaynaklı olarak ez-Zeytûne veya Dârü'z-Zeytûne ismi de verilmiştir (Ebû'l Fidâ, 2017, s.229). Ancak Zeytûniyye olarak İslâm kaynaklarında zikredilen bölgenin bugünkü Tunus olduğu düşünülmektedir. Çünkü Hişam b. Abdülmelik'in Rusafetü'l-Hişâm şehrini kurmadan önce Zeytûniyye'ye indiği ifade edilmektedir. Bu nedenle, Bağdat'da bulunan halifenin daha yukarıdaki Birecik'e gitmesi söz konusu değildir (Belâzûrî, 2013, s.204).

[10] 395 yılında İmparator I. Theodosios'un gerçekleştirdiği bu "*Quasi Partitio"* yani *"Sözde Bölünme"* ile Birecik'in de dahil olduğu Doğu Roma'nın başına Arcadius geçirilmiştir (Delilbaşı, 1999, s.339-351; Zengin, 2014, s.93).

[11] Urfa, Harran, Samsat, Suruç, Re'sül'ayn, Rakka ve Karkısiyâ gibi merkezlerin yer aldığı Diyâr-ı Mudar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız (Küçükaşcı, 2020, s.356-358).

[12] İslâm kaynaklarında Diyâr-ı Mudar'a bağlanan Birecik ile ilgili Cisr-i Menbic ifadesine de rastlanılmaktadır. İbn Havkal, 2014, s.175; İbnü'l-Esîr, 1991, II, s.488- 489; Belâzurî, 2013, s.203).

çıkarımlar gerçekleştirilebilmektedir. Bu sebeple Selçuklular döneminde Birecik hâkimiyetine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmasa da Urfa hâkimiyeti üzerinden Birecik'in de ele geçirildiği kuvvetle muhtemeldir. Anadolu'nun Türk yurdu olması yönünde atılan önemli adımlardan biri de, 1048 Pasinler savaşıdır (Psellos, 2014, s.177). Savaş akabinde Sultan Tuğrul, Muradiye ve Erciş'i fethetmiştir (Urfalı Mateos, 2019, s.100). Sultan Tuğrul'un vefatından sonra devletin başına geçen Sultan Alp Arslan'ın da aynı siyaseti güttüğü ve Selçuklu emîr ve kumandanlarına Anadolu fetihlerine devam etmeleri yönünde emirler verdiği bilinmektedir. Bu çerçevede, Horasan Sâlârı'nın 1065 yılında Urfa ve çevresine akınlarda bulunduğu görülmektedir (Urfalı Mateos, 2019, s125 vd.; Sevim, 1990, s.9). Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu, Türk hâkimiyetine girmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Alp Arslan'ın emriyle birçok Türk komutanı Anadolu'nun farklı yerlerinde fetihlere girişmiştir (Sevim, 1990, s.27 vd.).

Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Büyük Selçuklu Sultan'ı Alp Arslan, uğradığı bir suikast sonucu vefat etmiş ve vasiyeti doğrultusunda oğlu Melikşâh sultan ilan edilmiştir (Sıbt İbnu'l-Cezvî, 2011, s.184; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, 2014, s.110; İmâdüddin el-İsfahânî, 2016, s.45-46). 1078-79 yılları arasında Sultan Melikşâh, kardeşi Tutuş'u Suriye bölgesinin fethi için görevlendirmiştir (İbnü'l-Verdî, 2019 s.39; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, 2014, s.220). Bu bölgeye gelen Tutuş, kendisine karşı bir tehdit olarak algıladığı Atsız'ı öldürerek onun yönetimindeki Kudüs, Akkâ, Dımaşk, Sûr, Arîş, Trablusşam, Yafa ve Taberiye gibi şehirleri ele geçirip Suriye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştır (Özaydın, 2012, s.446). Kısa süre sonra kuzeye ilerleyen Tutuş, Birecik ve Buzâa gibi yerleri de ele geçirmiştir (İbnü'l-Esîr, 1991, X, s.110).

YÖNTEM

Ortaçağ olarak adlandırılan bir tarih sınırlandırması, Türk tarihine tam oturtulamadığı gibi belirli sınırları da çizilememektedir. Ancak ele alacağımız konu itibari ile daha fazla bilgiyi ele alabilmek açısından çalışma döneminin zaman sınırlandırılması, Bahrî Memlûkler (1250-1382) dönemi olarak belirlenmiştir. Akabinde belirlenen zaman aralığı için literatür taraması yapılmış ve elde edilen bulgular, dil ve dönem kapsamında tasnif edilmiştir. Klasik tarih araştırma usulleri uygulanarak araştırmanın yazım aşamasına geçilmiştir. Yazım aşamasında en eski çağlardan başlamak üzere Bîre şehri ve şehrin çevresinde

meydana gelen siyasî ve askeri hadiseler ele alınmıştır. Ardından ilk kez Türkler tarafından ele geçirilişinden Memlûk Türk Devleti hâkimiyetine kadar ki geçen süreç incelenmiştir. Son olarak Memlûk Türk Devleti'nin Bîre hâkimiyeti ve şehir üzerindeki tasarrufları hakkında tespitler yapılmıştır.

1. Selçuklu Hâkimiyetinden Memlûk Türk Devleti Tarafından Zaptına Kadar Bîre

Tuğrul Bey döneminde tahtta hak iddia eden Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış,[13] Alp Arslan döneminde bertaraf edilirken, oğulları ve kardeşi Resul Tigin derdest edilmiştir. Sultan'ın vefatından sonra Kutalmışoğulları ortaya çıkan ilk boşlukta devletin Doğu Roma ile sınırı kabul edilen Anadolu'ya yönelmişlerdir. Anadolu'da Bîre (Birecik), Amîd (Diyâr-ı Bekr) ve Urfa (Ruha) bölgesine gelerek yerleşen Kutalmışoğulları, zorlu bir mücadelenin ardından bölgedeki Navekiyye[14] Türkmenlerine başbuğluk ederek Anadolu fetihlerine başlamışlardır (Ekici, Paydaş, 2008, s.110; Paydaş, Narin, 2022, s.44). Ancak bir süre sonra Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın Antakya'yı zaptı, Kuzey Suriye hâkimiyeti mücadelesinde onu Tutuş ile karşı karşıya getirmiştir. Artuk Bey'in desteğini alan Tutuş, Süleyman Şah'ı savaş alanında mağlup ederek hâkimiyet alanını genişletmiştir. Ancak Süleyman Şah'ın ölüm haberini alan Melikşâh, imparatorluğun vasalları arasında Kuzey Suriye hâkimiyeti için yaşanan bu güç rekabetine son vermek adına harekete geçmiştir (Sevim, 2014, s.112; Sevim, 1989, s.63). Tutuş'u tazir eden Sultan, Aksungur'u Halep'e, Yağısıyan'ı Antakya'ya ve Bozan'ı da Urfa'ya atayarak Tutuş'un hâkimiyet alanını kısıtlamaya çalışmıştır (Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, 2014, s.51-66; İbnü'l-Verdî, 2013, s.40-43; Sevim, 2018, s.33-41).

[13] Bu isyanın Türkiye Selçuklu Devleti'nin temelini oluşturduğu söylenebilir. Nitekim babasının ölümünden sonra Tuğrul Bey tarafından önemli görevlere getirilmiş olan Kutalmış, bir süre sonra Türk töresi ve devlet geleneğini öne sürerek tahtta hak iddia etmiştir (Bayındır, 2017, s.178; Sümer, 2002, s.481; Turan, 1979, s.201-202).

[14] Bu sıfat, araştırmacıların çoğu tarafından farklı şekillerde ifade edilmekle birlikte daha çok başıbozuk isyancı Türkmenler için kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz., (Sevim, 1996, s.789-792)

Melikşâh'ın vefatından sonra Urfa**,** yeniden kardeşi Tutuş'un eline geçmiştir. Tutuş, bölgenin yönetimini Thoros adlı bir Ermeni'ye vermiştir. Fakat Tutuş'un hayatını kaybetmesiyle Thoros, bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Ancak etrafının şehri elde etmek isteyen birçok komutan tarafından sarılması, korkuya kapılmasına ve Haçlı ordusu içerisinde yer alan asilzadelerden Baudouin'i yardım için çağırmasına yol açmıştır. Bu yardım çağrısına olumlu cevap veren Baudouin, bir süre sonra Thoros'u bertaraf edip Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurmuştur.[15] Kontluğun kurulmasından kısa bir süre sonra 1117'de Birecik üzerine hareket eden Baudouin, bir sene süren kuşatma sonunda şehri ele geçirerek yönetimini teyzesinin oğlu Galeran'a bırakmıştır.[16]

Türk hâkimiyetinden bu şekilde çıkan Birecik, 1144 yılında İmâdeddin Zengî tarafından istirdat edilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. Dört ay süren başarısız kuşatma sonrasında Birecik'teki Franklar, Zengî'nin tekrar dönebileceği düşüncesiyle şehri, Mardin hâkimi Necmeddin Alpı'ya teslim etmişlerdir (Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, 2014, s.270). 1147'de İmadeddîn Zengi'nin vefatından sonra yerine oğlu Nureddin Mahmud geçmiştir (İbnü'l-Verdî, 2019, s.93; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, 2014, s.270; Demirkent, 1994, s.152-153). Babasının siyasetini devam ettiren Nureddin Mahmud, Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin'in üzerine yürümüşse de yapılan savaşta mağlup olarak çekilmek zorunda kalmıştır. Yenilgiyi hazmedemeyen Nureddin Mahmud, Türkmen emirlerinden bir grubu yanına çağırıp II. Joscelin'i ölü ya da diri getirmelerini istemiştir. II. Joscelin'i takibe koyulan Türkmen casuslar, avlandığı bir sırada onu yakalayarak derdest etmişlerdir.[17] II. Joscelin'in esaretinden sonra Nureddin Mahmud, kısa bir süre içerisinde pek çok kaleyi ele geçirmiştir (İbnü'l-Esîr, 1991, XI, s.137-138). II. Joscelin'in hâkimiyet alanında bulunan Bîre, Şemsüddevle lakabıyla da bilinen es-Saîd Hüsâmeddin Timurtaş tarafından 1151 tarihinde ele geçirilmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1992, s.91-92).

[15] I. Haçlı seferi sonucunda Anadolu coğrafyasında kurulan ilk Haçlı Kontluğu hakkında detaylı bilgi için bkz., (Demirkent, 2013, s.37-38; Demirkent, 1989, s.167-174)

[16] Diğer kaynaklardan farklı olarak 1117 yılındaki Birecik hadisesi, Anonim bir Süryâni kroniğinde, Galeran'ın Ermeni reisi olan Apılgarip'in kızı ile evlendiği ve erkek tarafına çeyiz olarak Birecik kalesinin verildiği şeklinde aktarılmıştır (Tritton-Gibb, 1933, s.86-87). Diğer kaynaklardaki verilen bilgiler için ayrıca bkz., (Urfalı Mateos, 2019, s.260; Demirkent, 1994, s.11-12).

[17]İbnü'l-Kalânisî ise yakalanan kişinin Joscelin değil; onun oğlu olduğunu kaydetmektedir (İbn Kalânisî, 2021, s.176).

Nureddin Mahmud, Bîre'yi hizmetlerine karşılık olarak Hüsâmeddin Timurtaş'a vermiştir (Turan, 2022, s.171).

Artuklu hükümdarı Hüsâmeddin Timurtaş'ın 1153 yılında vefat etmesiyle yerine oğlu Necmeddin Alpı geçmiştir. Mardin'e gelerek tahta çıkan Necmeddin Alpı, o sırada Mardin'de bulunan Sirâcüddevle b. Gışşü'l-Hâs'ı, Bîre'ye göndermiştir. Bîre'ye giderek yönetimi devralan Sirâcüddevle, bir süre sonra Necmeddin Alpı'ya karşı bağımsızlık girişiminde bulunarak isyan etmiştir. Mücadeleye güç yetiremeyeceğini anlayan Sirâcüddevle, Necmeddin Alpı'nın kardeşi Şihâbeddin Muhammed b. İlyas'ı şehri teslim alması için davet etmiş; ancak Bîre önlerine gittiğinde şehre girmesine mâni olmuştur. Sirâcüddevle'nin sözünde durmaması üzerine Bîre, muhasara altına alınmıştır. Sirâcüddevle'nin emrindeki askerlerin taraf değiştirmesiyle Bîre, Şihâbeddin Muhammed'in eline geçmiştir.[18] Böylece Zengîler hâkimiyetinde olan Bîre, Artuklu hanedanına ait bir iktâ bölgesine dönüşmüştür.

1176 yılında Artuklu hükümdarı Necmeddîn Alpı'nın vefatından sonra yerine oğlu Kutbeddîn İlgazî geçmiştir (Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.422). Kutbeddîn İlgazî'nin hâkimiyeti, hanedanın büyük bir kısmı tarafından kabul edilirken, Hani ve Birecik emirleri olan amcaları tarafından reddedilmiştir (Turan, 2022, s.180).[19] Hani emiri Cemaleddin itaat etse de Birecik emiri Şihâbeddin Muhammed ve ailesi ona itaat etmemiştir (Süryani Mihail, 1944, II, s.245; Turan 2022, s.180). Bu gelişme üzerine Kutbeddîn İlgazî, Musul Atabeği İzzeddin Mesud'dan izin alarak Birecik üzerine yürümüş[20] ve 1182'de Birecik'i kuşatma altına almıştır (Turan, 2022, s.180; Merçil, 1990, s.420; Merçil, 2017, s.223). Kuşatma altında olan Bîre emiri Mahmud b. İlyas, Selâhaddîn

[18] Bîre ele geçirildikten sonra tutuklanan Sirâcüddevle, bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Serbest kaldıktan sonra Bîre'den ayrılarak önce Caber kalesine akabinde de Ahlat'a geçmiştir. Vefat edeceği 1171 yılına kadar (Ahlat Sahibesi) Hâtun'un yanında kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., (İbnü'l-Ezrak, 1992, s.107-108).

[19] Ancak dönemin müelliflerinden Süryani Mihail ve Ebû'l-Ferec, Osman Turan'ın verdiği Hani ve Birecik hâkimlerini, Hani ve Dara hâkimleri olan amcaları şeklinde ifade etmektedir. Bkz., (Süryani Mihail, 1944, II, s.245; Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.422). Kaynakta geçen Dara ve Birecik isimleri ise aynı bölge için kullanılmamaktadır. Dara şehri, Nusaybin'in hemen kuzeyindedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Şeşen, 1987, s.80).

[20]Bu iznin sebebi Şahabeddin ve oğlunun Musul Atabeyliği'ne itaat etmesidir. Şahabeddin ölmeden önce Sultan'dan oğlunun Birecik hâkimiyeti için ricada bulunmuş ve vefatı sonrasında oğlu bu makama geçmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (İbnü'l-Esîr, 1991, XI, s.378-379; İmadeddin Muhammed el-İsfehânî, 1979, s.8, 216; Demir, 2008, s.37; Gök, 2013, s.241).

Eyyûbî'den yardım istemiştir. Bu tarihten sonra Bîrecik'in Musul Atabeyliği ile bağları kopmuş ve Bîre bu bölgede Eyyûbî hâkimiyetine dâhil edilen ilk şehir olmuştur (İbnü'l-Esîr, 1991, XI, s.378-379; Gök, 2013, s.241; Demir, 2008, s.37).

Selâhaddin Eyyûbî'nin 1193'teki ölümünden sonra Eyyûbî Devleti Halep ve Mısır olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Ancak Türk devletlerinde görülen ikili teşkilatı andıran bu yönetim şekli, resmî olarak gerçekleşmemiştir. Neticede Eyyûbîlerin yeni sultanı, Selâhaddin'in kardeşi Melikü'l-Âdil olmuştur. el-Cezîre'nin, Selâhaddîn Eyyûbî tarafından fethi sonrasında Eyyûbî Devlet teşkilatlanması içerisinde Halep'e bağlanan Bîre hakkında verilen bilgilerin bu dönemde azaldığı görülmektedir. Nitekim Halep Emirliği'ne atanan kişinin aynı zamanda Bîre'yi de kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1182'de Eyyûbîler hâkimiyetine giren Bîre'nin 1183-1186 yılları arasında Halep emirliği makamında bulunan Selâhaddin Eyyûbî'nin kardeşi el-Melikü'l-Âdîl tarafından yönetildiği söylenebilir. 1186'da ise Selâhaddin Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'z-Zahir Gazi, Urfa, Meyyâfarikin ve Harran'ın da içerisinde bulunduğu geniş bir sahayı kontrolü altına aldığından Halep emiri olarak Bîre'yi de yönetmiştir. Melikü'z-Zahir, Halep ve bağlı yerleri vefat ettiği 1216 yılına kadar yönettiğinden Bîre yaklaşık otuz yıl bu emirin yönetiminde kalmıştır (Sauvaget, 1987, s.120; Yazıcı, 1997, s.242; Kılıç, 2019, s.15). Fakat dönemin kaynakları bu uzun hâkimiyet dönemine dair sükût ettiğinden Bîre'nin bu dönemi hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır.[21]

Melikü'z-Zahir Gazi, otuz yıl süren hâkimiyetinin ardından yerine sırasıyla oğullarının ve yeğeninin geçmesini vasiyet etmiştir (İbn-i Vâsıl, 1953-1960, III, s.238).[22] 1216 yılında vefat etmesi üzerine ise yerine üç yaşındaki oğlu

[21]1879 yılında Urfa bölgesine gelen Alman gezgin ve oryantalist Karl Eduard Sachau, Birecik, Urfa ve Suruç'ta yaptığı gözlemler sayesinde bizlere değerli bilgiler sunmuştur. Bu gözlemlerini "*Reise in Syrien und Mesopotamien"* adlı eserinde yayınlamıştır. Bu seyahat notlarında Birecik'ten bahsederken tepe üzerine kurulu olan Birecik kalesinin güney tarafında eski bir Arapça kitabe bulunduğunu ve bu kitabede Bîre'nin Halep Eyyûbî hükümdarı Melikü'z-Zahir (tam künyesi Ebû'l-Feth Ebû Mansûr Gıyâsüddîn el-Melikü'z-Zâhir Gazî b. Salâhiddîn Yûsuf b. Eyyûb) döneminde restore edildiğine dair bir bilgi olduğunu aktarmaktadır (Sachau, 1883, s.180).

[22]1216 yılında Melikü'z-Zâhir Gazi vefat etmeden önce kardeşi Melikü'z-Zâfir, atandığı bölgeyi beğenmeyerek Halep'in Yârûkiye mahallesine yerleşmiştir. Bu durumun kendi aleyhine olduğunu fark eden el-Melikü'z-Zâhir, kardeşi el-Melikü'z-Zâfir'in üzerine yürümüştür. Karşı karşıya gelen iki kardeşten el-Melikü'z-Zâhir, Bîre'yi ele geçirerek el-Melikü'z-Zâfir'e karşı üstünlük sağlamıştır (İbnü'l-Adim, 1318, s.454). el-Melikü'z-Zâhir'in el-Melikü'z-Zâfir'i kendisi için

Melikü'l-Azîz Muhammed geçirilmiştir. Yaşının küçük olmasından dolayı devlet idaresini annesi Dayfe Hatun (Yürekli, 2011, s.333-334) ve atabeği Şihabüddin Tuğrul üstlenmiştir. Dayfe Hatun, nâibeliği sırasında Halep'i ve oğlu Melikü'l-Azîz Muhammed'i Eyyûbi ailesi içerisinde yaşanan mücadelelerden uzak tutmayı başarmıştır. 1231 yılında Halep Eyyûbîlerinin idaresine tek başına geçen Melikü'l-Azîz Muhammed, atabeği Şihabüddin Tuğrul'un 1233'te ölümüyle birlikte idareyi tamamen ele almıştır. Melikü'z-Zahir Gazi'in vefat ettiği 1216 tarihinden itibaren Bîre'de hangi Eyyûbî emirinin bulunduğu hususunda kaynaklarda oldukça az bilgi bulunsa da Melikü'l-Azîz Muhammed'in Halep Eyyûbî emiri olarak iktidarı tek başına devraldığı 1231 tarihinde amcası Melikü'z-Zahir Mucirüddin Dâvud'un Bîre hâkimi olduğu anlaşılmaktadır. Dâvud'un Bîre idaresine hangi tarihte atandığı hususu ise belirsizdir. Ancak Mısır Eyyûbî hâkimi el-Melikü'l-Kamil'in Urfa, Harran ve Ahlat şehirlerini Türkiye Selçuklularından istirdat için çıktığı 1234 seferi sırasında Bîre hâkimi el-Meliküz-Zahir Mucirüddin Dâvud idi (Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.533; İbnü'l-Verdî, 2019, s.114; Turan, 2012, s.400; Kuşçu, 2013, s.172; Yinanç, 2020, II, s.107). Melikü'l-Azîz Muhammed'in Bîre'de bulunan amcası Melikü'z-Zâhir Mucirüddin Dâvud,[23] hastalığının ilerlemesi üzerine yeğeni el-Melikü'l-Azîz Muhammed'i Bîre'ye davet ederek hazineleri ve diğer gelirleriyle birlikte şehri ona teslim etmiştir. Vefat ettiği sırada amcası el-Melikü'z-Zâhir Dâvud'un yanında bulunan yeğeni Melikü'l-Azîz Muhammed, Bîre'yi teslim aldıktan sonra bazı atamalar yaparak Halep'e dönmüştür.[24] Halep Eyyûbî meliki el-Melikü'l Azîz Muhammed, iktidardaki

tehlike olarak görmesinin bir nedeni de bahsi geçen mahalleyi Türkmenlerin kurması ve burada Türkmenlerin yaşamasıdır. Nitekim Halep'te ciddi bir Türk nüfusun yaşadığı ve ilerleyen dönemde bu coğrafyayı derinden etkilediği bilinmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Çakar, 2000, s.83-107).

[23]el-Melikü'z-Zahir Mucirüddin Dâvud, Kasım 1234'ten önce vefat etmiş olmalıdır. Nitekim Melikü'l-Azîz Muhammed'in Bîre'yi teslim alıp atamalarda bulunduğu sırada görüşlerine değer verdiği devlet erkanından Bahâeddin İbn Şeddâd'ın ölüm haberini aldığı bilinmektedir. Bahâeddin İbn Şeddâd'ın 8 Kasım 1234'te vefat ettiği kesin olduğundan el-Melikü'z-Zahir Mucirüddin Dâvud'un bu tarihten hemen önce vefat ettiği söylenebilir. Ayrıca bkz., (Avcı, 1999, XX, s.373-374; Kılıç, 2019, s.45).

[24]el-Melikü'z-Zahir Mucirüddin Dâvud'un, ağabeyi Melikü'z-Zâhir Gazi'nin sağlığında Halep'e bağlı Bîre'nin yönetimine getirildiği görülmektedir. Bazı araştırmacılar, Dâvud ile 1216 yılında tedip edilen kardeşi el-Melikü'z-Zâfir ismini karıştırarak Bîre yönetimine el-Melikü'z-Zâfir'in getirildiğini söylemektedirler. Bkz., Kılıç, 2019, s.45; Paydaş, Narin, 2022, s.47-48. Fakat, dönemin müelliflerinden İbnü'l-Adim, Melikü'z-Zahir Mucirüddin Dâvud'un Bîre'de

konumunu sağlamlaştırmak için bazı idari tedbirler alarak yeni atamalar yapmış ve 1236'da Bîre ve Harim gibi yerlere bir teftiş gezisi düzenlemiştir. Bîre teftişi sırasında ava çıkan Muhammed, tıraş olduktan sonra başını soğuk su ile yıkadığı için hummaya yakalanmıştır. Durumunun giderek ağırlaşması üzerine Halep'e dönmek mecburiyetinde kalan el-Melikü'l-Azîz Muhammed, aynı yılın Kasım ayında vefat etmiştir (Kılıç, 2019, s.45-46). Vefatından kısa bir süre önce, oğlu el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf'un başa geçirilmesini vasiyet etmiştir. Yedi yaşında Halep melikliği makamına geçen el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf aynı zamanda Bîre hâkimi de olmuştur (Tomar, 2004b, s.78). Bu sıralarda Moğol istilasından kaçan Calâleddîn Hârizmşâh'ın komuta ettiği Hârezm bakiyelerinin Suriye ve Anadolu sınırlarına ulaşarak faaliyetlere giriştikleri görülmektedir. Harizm bakiyeleri gerek Eyyûbî gerek Türkiye Selçukluları için bölgesel bir sorun haline gelmiştir. Her iki taraf için bir problem olan Harizmliler, aynı zamanda iki devlet arasında birbirine karşı caydırıcı bir güç unsuru olarak da kullanılmıştır. Ancak Harizm bakiyelerinden en çok istifade eden lider ise el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb olmuştur. Yine bu grubun Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'u etkilemesi Memlûk Türk Devleti'nin kuruluş sürecine de zemin hazırlamıştır. el-Melikü'l-Kâmil'in 1238'de vefatıyla Dımaşk'ta toplanan Eyyûbî emirleri, veliaht ilan edilen Ebû Bekir'i "el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin" unvanıyla sultan ilan etmişlerdir (Tomar, 2004a, s.60.) Ancak bu dönemde Eyyûbîler içerisindeki iktidar mücadelesine müdahale eden Bahrî Memlûklerin önde gelen isimlerinden Aktay, Baybars ve Kalâvun gibi emirler, II. Adil'in liyakatsiz yönetimine karşı Necmeddin Eyyûb'u Mısır'a davet ederek onu iktidara taşımışlardır (Zengin, 2022, s.38). Nitekim kısa süre sonra Eyyûbî ordusunda yer alan Türk asıllı bu Memlûk emirler, 1250'de Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm sürecek Memlûk Türk Devleti'ni[25] kurmuşlardır. (Sobernheim, 1987, VII, s.689; Yiğit, 2004, s.90; Çelik, 2021, s.59).

---

hastalanarak vefat ettiğini ve vefatından önce şehri yeğeni Melikü'l-Azîz Muhammed'e teslim ettiğini açıkça ifade etmektedir (İbnü'l-Adim, 1318, s.484).

[25]Memlûk Türk Devleti, dönemin kaynaklarında Devletü'l-Etrak (İbn Ecâ, 2018, s.28), ed-Devletü't-Türkiyye [Memlûk saray kâtiplerinden Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, Memlûk Türk Devleti'ni tanımlamak için Devletü'l-Etrak, Devletü't-Türkiyye ifadesini kullanmıştır. Bkz., (Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, 2023, s.697; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, 2004, s.76)], Devletü Türk, Devletü'l-Memâlîk, el-Memâlîk et-Türkiyye ya da Türk Devleti şeklinde adlandırılmıştır. Bkz., (Kopraman, 2005, s.92; Roux, 2020, s.270; Ayaz, 2016, s.18-19; Kızıltoprak, 2004, s.89). Modern araştırmacılar, Memlûk Türk Devleti'ni sultanlarının menşei veya askeri eğitimlerini aldıkları yere göre isimlendirerek incelemişlerdir. Yine yapılan çalışmalarda kolaylık sağlanması adına Memlûk Türk Devleti'nin Bahrî Memlûkler ve Burcî

Bu dönemlerde Moğolların Batı kolu olan ve sonradan İlhanlılar olarak da adlandırılan İran Moğolları, bölgenin jeopolitik önemini fark ederek Bilad-ı Şam/Suriye'ye yönelik politikalar geliştirmişlerdir. Eyyûbîler mirası üzerine devletlerini kuran Memlûkler, bir taraftan muhalif Eyyûbî emirlerini kontrol altına almaya çalışırken diğer taraftan Moğollarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Memlûkler ve Moğollar arasında elçi teatileriyle başlayan süreç, 3 Eylül 1260 tarihinde Ayn Câlût Savaşı ile sıcak temasa dönüştü (Levanonı, 2023**,** s.393; Ali, 2022, s.300). Moğol ordusu, tarihindeki ilk mağlubiyetini Ayn Câlût'ta aldı. Sultan Kutuz, kazanılan zaferin ardından girdiği Dımaşk'ta 10 Eylül 1260'da Fırat'a kadar olan bölgelere idarî atamalar yaptı.

2. Bîre'nin Memlûk Türk Devleti Hâkimiyetine Girişi

Bîre'nin Memlûk Türk Devleti hâkimiyetine hangi tarihte ve nasıl girdiği hususunda kaynaklar muğlak ifadeler kullanmaktadır. Buna rağmen tarihi hadiselerin akışından yola çıkarak gerçeğe yakın bir tahminde bulunabiliyoruz. Şöyle ki; Hülagu, Suriye seferi sırasında Aralık 1259'da Bîre'yi ele geçirdikten sonra burada hapis tutulan Melikü's-Sâid Hasan b. Melikü'l-Aziz b. Osman'ı serbest bırakarak ona Banyas ve Subeybe'yi vermişti. Bu tarihten Ayn Câlût savaşı sonrasına kadar İlhanlılar hâkimiyetinde kalan Bîre, Ayn Câlût savaşının kazanılmasından hemen sonraki bir tarihte -muhtemelen Eylül veya Ekim 1260'da- Memlûk hâkimiyetine girmiştir. Kutuz, savaş sonrasında 2 Şevval 658/ 10 Eylül 1260'da girdiği Dımaşk'ta Bilâd-ı Şam'a dâir bazı atamalar gerçekleştirmiştir. Müellif İbn-i Tağrıberdi, Bilâd-ı Şam'da Memlûkler adına atama yapan ilk sultanın Kutuz olduğunu vurgulamak suretiyle Bilâd-ı Şam'ın (Suriye) Memlûk hâkimiyetine girdiğini hususen ifade etmektedir. (Bkz. İbn-i Tağrıberdi, VII, 1992, s.77). Bu atamalar çerçevesinde Halep niyâbeti makamına Şevval 658/Eylül 1260'da Musul hâkimi merhum Bedreddin Lülü'nün oğlu Melikü's-Sâid atanmıştır. (Ebû'l-Fidâ, 1997, II, s.317; Nüveyrî, 2004, XXIX, s.304). Melikü's-Sâid'in kısa süre sonra Halep'e giderek yönetimi devraldığı ve bu dönemde Bîre'nin Memlûkler adına Melikü's-Sâid tarafından ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, aşağıda da ifade edildiği üzere İlhanlıların 1260 Aralık ayı sonlarında yeniden saldırıp kale ve burçlarını

Memlûkler şeklinde iki döneme ayrılarak incelendiği görülmektedir. 1250-1382 yılları arasında Bahrî Memlûkler, 1382-1517 yılları arasında ise Burcî (Çerkez/Âs) Memlûkler'den başa geçen sultanlar Memlûk Türk Devleti'ni yönetmiştir. Ayrıca bkz., (Zengin, 2022, s.37-38; Yiğit, 2015, s.16; Ayaz, 2016, s.20; Kopraman, 1991, s.512; Tomar, 1996, s.27- 29; Kopraman, 1992, s.419-420; Kanat, 2008, s.541; Yiğit, 2004, s.90).

yıktıkları Bîre'nin kaynaklardan ismi tespit edilemeyen nâibi, Halep nâibi Melikü's-Sâid'den yardım istemiş, Melikü's-Sâid de Emir Sabıkuddin en-Nâsırî önderliğindeki az bir kuvveti Bîre'ye göndermiştir. (İbn-i Tağrıberdi, 1992, VII, s.94-95; Nüveyrî, 2004, XXX, s.21-22; İbn-i Tağrıberdi, 2013, s.44-45; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, 2014, s.395; Şeşen, 2021, s.30). Bu bilgilerden hareketle Bîre'nin Eylül/Ekim 1260'da -çok yüksek bir ihtimalle Ekim 1260'da- Memlûk Türk Devleti hâkimiyetine girdiğini söyleyebiliriz (Gregory Ebû'l-Ferec, II, 1987, s.578; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s.43; Yiğit, 2015, s.38).

3. Memlûk Türk Devleti Niyâbet (Eyalet/Valilik) Sistemi ve Bîre'nin İdari Konumu

Resmî yazışmalardaki adı *"ed-Devleti't-Türkîyye fî'l-Memâliki'l-Mısr"* olan Memlûk Türk Devleti, (Zengin, 2022, s.37) merkez ve taşra teşkilatı olarak iki idari birime ayrılmıştı (Zengin, 2022, s.65). Devletin merkezi "*ebvâb-ı Sultânîye"* yani Kahire idi (İbn Ecâ, 2018, s.120; Zengin, 2017a, s.81). Merkez teşkilatı; Veche'l-Bahrî (Kuzeydoğu Kahire), el-Vech el-Kıbelî/Güney Kahire ve İskenderîye/Kuzeybatı Kahire (Kalkaşandî, 1914, IV, s.24) olarak üç idarî bölgeye ayrılmakta idi (Kalkaşandî, 1914, IV, s.24). Taşra teşkilatı içerisinde yer alan bölgelere *niyâbet* adı veriliyordu. Bunlar Niyâbet-i Dımaşk, Niyâbet-i Halep, Niyâbet-i Trablus, Niyâbet-i Hama, Niyâbet-i Safed, ve Niyâbet-i Kerek olarak altıya ayrılmakta idi (Zengin, 2022, s.65). Bu altı büyük idarî bölge *Memâlikü'd-Diyâr-ı Mısr ve'ş-Şam*'a yani merkeze bağlı idi. Merkez ve taşra teşkilatında yer alan bölgelere bağlı birçok yerleşim yeri mevcuttu. Bu idarî bölgelerin başında da Naîb unvanlı görevliler bulunmakta idi. [26]

Eyyûbî Devleti temelleri üzerine kurulan Memlûk Türk Devleti'ndeki idarî teşkilatlanma, Eyyûbî sistemi esas alınarak oluşturulmuştur. Taşra teşkilatı içerisindeki ilk niyâbet Dımaşk, (Zengin, 2017, s.82) ikincisi ise Halep'tir (Uzunçarşılı, 2014, s.368). Halep, Hâzır-ı Halep (Merkezi Halep) ve el-Âmâl-ı Halep (Halep'e bağlı yerler) olarak iki birime ayrılıyordu (Kalkaşandî, 1914, IV, s.116). el- Âmâl-ı Halep de yine kendi içerisinde üç idarî bölgeye ayrılıyordu. Bunlar; Kalatü'r-Rûm, Kahtâ, Gerger, Besni, Antep gibi yerlerin bağlı olduğu birinci bölge; Malatya, Darende, Divriği, Ayas, Tarsus, Adana gibi

[26] Temsil etmek veya Vekâlet etmek anlamına gelen Nâib, günümüz Valilik makamının karşılığıdır. Sultanın bulunmadığı yerlerde kendisine vekâlet eden ve işlerin aksamaması adına tayin edilen görevliye Nâib denilmekte idi. Ayrıntılı bilgi için bkz., Avcı, 2006, s.311-312.

yerlerin bağlı olduğu Âvâsım veya Sugûr denilen ikinci bölge ve Bîre, Caber ve Urfa'nın bağlı olduğu ve el Cezîre olarak adlandırılan üçüncü bölge idi (Zengin, 2017, s.82). Bîre; Caber ve Urfa ile birlikte Halep'e bağlı yerlerin üçüncü idari birimi olan el-Cezîre bölgesi sınırları içerisinde yer alıyordu (Kalkaşandî, 1914, IV, s.137-138).

4.1. Nâib Atamalarındaki Usûl

Memlûk Türk Devleti'nde, bir bölgenin niyâbet olarak belirlenmesinde o yerin stratejik konumu, coğrafi özelliği, nüfusu ve fiziki büyüklüğü esas alınmıştır. Belirlenen niyâbete atanacak nâibin rütbesi, o niyâbetin idarî sistemdeki statüsünü de göstermekteydi. Askeri monarşik bir yapıya sahip olan Memlûk Türk Devleti'nde Nâiblerin sahip olduğu rütbe hem idarî hem de askeri hiyerarşideki yerlerini göstermekte idi. Altı büyük niyâbete yapılan atamalar, *Taklid-i Şerîf* adı verilen atama kararnâmesiyle gerçekleşmekteydi (Kalkaşandî, 1914, XI, s.107; Zengin, 2017, s.88; Zengin, 2022, s.66). Niyâbetlere bağlı yerlere ise *Mersûm-ı Şerîf* adı verilen atama kararnâmesi ile atamalar yapılmıştır. (Kalkaşandî, 1914, XI, s.108; Zengin, 2017, s.88). Mersûm-ı Şerîf, içerik bakımından ikiye ayrılıyordu. İlki, *Mersûmü'l-Mükebbere*, ikincisi ise *Mersûmü'l-Musağğara* idi. Mersûmü'l- Mükebbere, Erbâb-ı Vezâyif-i Suyûf'tan (Askeri alanda görevliler) olup altı büyük niyâbetten sonra gelen niyâbetlere yapılan nâib atamaları sırasında düzenlenmekte idi. Atama kararı, *Süls/Hafis Kalemi* ile *Tevkîât Kalemi*'nden çıkmakta idi. Rütbesi takdimetü'l-elf ve tablhane olan nâiplere Süls/Hafis Kalemi'nden, rütbesi âşerât olan nâiplere Tevkîât Kalemi'nden atama yazıları gönderilmekte idi. Mersum-ı Şerif atama karanâmesi üzerinde yer alan turre (başlık), lakap ve metin kısımlarından o nâibin rütbesi ve ilgili niyâbetin Memlûk idari hiyerarşi içerisindeki yeri tespit edilebilmektedir. Mersûm-ı Şerif'te, dört farklı turre (başlık) bulunuyordu. Bunlar; el-Makarr, el-Cenâb, el-Meclis ve el-Emîr idi. Birinci, ikinci ve üçüncü dereceden takdimetü'l-elf rütbesindeki nâipler, el-Makarr makamında sayılırken tablhane ve işrinât rütbesinde olan nâipler, el-Cenâb makamında idiler. Âşerât rütbesindeki nâipler, el-Meclis makamında iken rütbesi daha aşağıda olanlar el-Emîr makamında idiler (Zengin 2017, s.85 vd). Bîre'ye genel olarak ikinci dereceden takdimetü'l-elf rütbesindeki nâipler atanmıştır (Zengin, 2017, s.86). Mersûm-Şerif'in içerik bakımında ikinci türünü oluşturan Mersûmü'l-Musağğara, küçük vilayetlerdeki Evkâf Nâzırlarının atamaları sırasında düzenlenirdi (Zengin, 2017, s.89).

5. Bahrî Memlûkleri Döneminde Bîre'deki Gelişmeler

Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars'ın saltanatının başlarında Moğollar, Ayn Câlût mağlubiyetinin intikamı için hazırlıklara başlamıştı (Çelik, 2021, s.74). Sultan Kutuz'un öldürülmesi ile ortaya çıkan karışıklıklardan istifade eden Moğollar, 1260 yılı sonlarında Bîre'ye saldırdılar (Bedreddîn Mahmûd Âynî, 2009, s.267; Kanat, 2001, s.33-34; Keleş, 2020, s.115). Suriye bölgesine gönderilen İlhanlı kuvvetlerine Gökalgu[27] ve Baydara komuta ediyordu (Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s.44; İbn-i Tağrıberdi, 2013, s.45). Bîre, Memlûk hâkimiyetine girdikten sonra Halep niyâbetine bağlanmıştı. Bu sırada Memlûkler adına Halep'i bir Eyyûbî meliki olan Melikü's-Sâid b. Bedreddin Lü'lü yönetiyordu. Moğolların Bîre kuşatması sırasında Halep nâibi Melikü's-Sâid'e karşı Halep emirleri baş kaldırmıştı. Melikü's-Sâid, kaynaklarda adı geçmeyen Bîre nâibinden gelen yardım çağrısı üzerine Emir Sabıkuddin en-Nâsırî komutasında kalabalık olmayan bir birliği Bîre'ye gönderdi. Emîrler, az sayıdaki bu askeri birliğin başarılı olamayacağı yönünde Melik Said'e telkinlerde bulunsalar da onu ikna edemediler. Emir Sabıkuddin komutasındaki bu birlik Bîre'ye yakın bir noktada İlhanlı kuvvetleri ile karşı karşıya geldi. İki taraf arasında yaşanan şiddetli çatışma sonrasında Emir Sabıkuddin, Bîre'ye çekilmek zorunda kaldı. Onu takip eden İlhanlı kuvvetleri pek çok Memlûk askerini öldürdüler (Şeşen, 2021, s.30). Bîre'yi yağmalayıp kale ve surlarını yıkan İlhanlı askerleri, Fırat'ı geçip Menbiç ve Halep halkını kılıçtan geçirdiler (Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, 2014, s.396; Keleş, 2020, s.115; Kanat, 2001, s.34). Bîre nâibi yaşanan bu gelişmeleri ikinci bir mektupla Halep nâibine bildirdi (İbn-i Tağrıberdi, 1992, VII**,** s.94-95; Nüveyrî, 2004, XXX, s.21-22; İbn Tağrıberdi, 2013, s.44-45; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, 2014, s.395). Bu sırada Hama'ya doğru ilerleyen İlhanlı kuvvetlerini, Humus hâkimi Muzafereddin Musa ile Suriye kuvvetleri durdurabildi. Haleb'e çekilen İlhanlı kuvvetleri yaklaşık dört ay kadar kaldıkları bu şehirde Sultan Baybars'ın Suriye'ye bir ordu gönderdiği haberi üzerine ayrıldılar (Aybek ed-Devadâr, 1971, s.71; Nüveyrî, 2004, XXX, s.23; Kanat, 2001, s.34; İbn Kesîr, 1994, XIII, s.403-404).

İlhanlıların Halep şehrinden ayrılmasından birkaç hafta sonra Memlûk emirlerinden Akkuş el-Burlu/Baranlı beraberindeki Türkmen ve Araplarla Halep'i yeniden Memlûk hâkimiyetine kattı (Makrizî, 1997, I, s.537,539; Durmuş, 2014a, s.43). Halep'te dört ay kalan Akkuş el-Burlu, Aytekin el-

[27]Bu isme, Ebû'l-Farac Tarihi'nde *Kukalaga (Kukalek) Navin* şekliyle rastlanılmaktadır. Bkz., (Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.579).

Bundukdâr'ın yeni Halep nâibi atanması üzerine yanındaki kuvvetlerle Bîre'ye yönelerek burada bir yılı aşkın bir süre savunmada kaldı (Holt, 1999, s.94; Durmuş, 2014b*, s.*415).

Musul şehrinde 1261 yılı sonlarına doğru gelişen bazı hadiseler nedeniyle İlhanlılar bölgeye yeniden yöneldiler. Musul nâibi Melikü's-Salih İsmail, babası Bedreddin Lü'lü'nün ölümünden sonra şehrin yönetimini devralmıştı. Ancak Melikü's-Salih'in Memlûk Sultanı Baybars'a biat etmesi nedeniyle Hülagu, Musul'u ele geçirmek üzere 1262 İlkbaharında Sandagu Noyan komutasında on bin kişilik bir orduyu bölgeye yolladı (Aybek ed-Devadâr, 1971, VIII, s.88; Reşîdüddin Fazlullah, 2022, s.65; Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.579-583; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s.44-47; Makrizî, 1997, I, s.545; es-Sakkâr, 2020, s.362). İlhanlıların şehri kuşatması üzerine Melikü's-Salih, kardeşlerini Sultan Baybars'a göndererek yardım istedi. Sultan Baybars, yardım talebi üzerine Şemseddîn Sungur er-Rûmî komutasında bir orduyu Mart 1262 de Musul'a yolladı. Ayrıca Bilâd-ı-Şam emirlerine haber göndererek Melikü's-Sâlih'e yardım etmelerini istedi (Kanat, 2001, s.35). Baybars'ın emriyle o sırada Bîre'de bulunan Şemseddin Akkuş el-Burlu komutasında bir kuvvet de harekete geçti (Şeşen, 2021, s.36). Sincar'da İlhanlı kuvvetleri ile karşılaşan Akkuş el-Burlu, 6 Mayıs 1262'de mağlup olarak Bîre'ye çekildi.[28] Akkuş el-Burlu, daha sonra Sultan Baybars'tan Kahire'ye dönmek için izin istedi (Makrizî, 1997, I, s.545; İbni Tağrıberdi, 1984, III, s.19 vd.). Kendisine izin verilen Akkuş el-Burlu, 7 Ağustos 1262'de Bîre'den ayrılarak 18 Ekim 1262 tarihinde Kahire'ye ulaşmıştı (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.83; Aybek ed-Devadâr, 1971, VIII, s.88; İbni Tağrıberdi, 1984, III**,** s.21). Zafer kazanan İlhanlılar ise yeniden dokuz ay sürecek Musul kuşatmasına dönerek şehri ele geçirdiler. Şehir yağma edildikten bir süre sonra İlhanlılar Musul'dan geri çekildiler (Reşîdüddin Fazlullah, 2022, s.65-67; Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.579-583; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s.44-47; Eskikurt, 2014, s.133-140).

[28]Musul hâkimi Melikü's-Salih'in yardım isteği üzerine Sultan Baybars'ın emriyle Halep'ten hareket eden Akkuş el-Burlu, Sincar'a varmış ve Melik Salih'e yardıma geldiğine dâir bir haberi güvercinlerle göndermiştir. Ancak güvercinlerden birinin Musul şehrini muhasara eden İlhanlı kuvvetlerine ait mancınıklardan birinin üzerine yanlışlıkla konması üzerine İlhanlı kuvvetleri gelen yardımdan haberdar olmuş ve Sincar'a giderek kurdukları bir pusu ile Akkuş el-Burlu'yu mağlup etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz., (Makrizî, 1997, I, s.545; Hândmîr, 1380, s.102-103; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s.46).

Kahire'ye ulaşan Akkuş el-Burlu, bizzat Sultan Baybars tarafından karşılanmış ve kendisine oldukça değerli hediyeler sunulmuştur. Ayrıca Sultan tarafından verilen bir menşûr ile kendisine Tablhâne Emîrliği de tevcih edildi (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.83; Aybek ed-Devadâr, 1971, VIII, s.88; Makrizî, 1997, I, s.545; İbn Kesîr, 1994, XIII, s.410; Şeşen, 2021, s.36). Bir süre sonra Akkuş el-Burlu, Sultan'a müracaat ederek Nablus, Şam, Harran, Ba'lebek ya da es-Salt beldelerinden iktâ talep edip koruyamadığı Bîre'nin ise kendisinden alınmasını istemiştir. Ancak Sultan Baybars, kendisinden Bîre'yi almadığı gibi Urfa ve çevresini de ona bağışlamıştır.[29] Fakat Sultan'ın bu tavrı uzun sürmemiş ve 7 Haziran 1263'te Akkuş el-Burlu derdest edilerek hapse atılmıştır (Aybek ed-Devadâr, 1971, VIII, s.96; Holt, 1999, s.94).

Suriye coğrafyasında yaşanan son hadiseler, her iki devlete Bîre'nin, bu coğrafyadaki varlık mücadelesinde kilit bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Bu bakımdan Bîre, Memlûk-İlhanlı münasebetlerinin yoğunluk kazandığı bir sınır kalesi ve karşı tarafa üstünlük sağlayabilecek bir geçiş noktası olmuştur. Ancak 1264 yılına kadar iki taraf arasında sıcak bir temas yaşanmamıştır. Bahsedilen dönemde özellikle Memlûk Sultanı Baybars, Altın Orda hanı Berke Han ve Bizans İmparatoru VIII. Mihail Paleologos ile elçi teatilerinde bulunarak Hülagu'ya karşı diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Yine bu dönemde Berke Han, İlhanlı ordusu içerisinde yer alan askerlerine geri dönmeleri ya da Memlûk Türk Devleti'ne iltica etmeleri yönünde emirler yollamıştır.[30] Berke Han'ın bu emri üzerine 12 Eylül 1263'te Bîre ve Halep

[29]Akkuş el-Burlu'nun böyle bir istekte ısrarcı olmasında iki büyük etken olmalıdır. Birincisi Fırat'ın doğusunda yer alan Bîre'nin, İlhanlı ileri sınır karakollarından her zaman gelebilecek bir saldırıya açık olması; ikincisi Sultan Baybars'tan istediği Nablus, Şam, Harran, Ba'lebek ya da es-Salt beldeleri göz önüne alındığında Bîre'ye nazaran bu yerlerin gelirlerinin daha yüksek olmasıdır (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.84; Şeşen, 2021, s.36).

[30]1252 yılı kurultayında alınan karar doğrultusunda Hülagu, Batı seferi için görevlendirildiğinde, emrine tahsis edilen ordu içerisinde Altın Orda Devleti'ne mensup askerler de yer almıştır. Ancak bir süre sonra Azerbaycan üzerindeki Altın Orda- İlhanlı rekabeti iki tarafı dönüşü olmayan bir yola sokmuştur. Berke Han, aradaki bu sorunun çözülmesi adına bir elçilik heyetini Hülagu'ya göndermiş; ancak elçiler idam edilerek teklifi reddedilmiştir. Bu son hadiseyle Berke Han, İlhanlı ordusu içerisinde yer alan Altın Orda Devleti'ne mensup askerlere geri dönmeleri ya da Memlûk Türk Devleti'ne iltica etmeleri emrini vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., (İbn Kesîr, 1994, XIII, s.410; Özbek, 2017, s.95-100; Kanat, 2001, s.37; Yıldırım, 2019, s.30-41). Altın Orda Devleti'ne mensup olup 1262 ve 1263 yıllarında Memlûk Türk Devleti'ne Berke Han'ın emri doğrultusunda iltica edenlerden ilk grup, 1262 yılında Saraghan Ağa komutasındaki iki yüzden fazla atlı süvariden; 1263 yılında Karmun Aga komutasındaki bin üç yüzden fazla askerden oluşuyordu (Nobutaka, 2006, s.57-58; Korykoslu Hayton, 2023, s.160).

taraflarından bin iki yüzden fazla kişi Memlûk Türk Devleti'ne iltica etmiştir (Nüveyrî, 2004, XXX, s.55; İbn Abdüzzâhir, 2021, s.116; Makrizî, 1997, I, s.560). Bu gruba ayrı bir ihtimam gösterilerek *Tablhâne,*[31] *Câmedârlık,*[32] *Silâhdarlık*[33] ve *Hasekilik*[34] gibi görevlere getirilmişler; ayrıca bazıları Memlûk sistemine dâhil edilmişlerdir (Yıldırım, 2019, s.36).

Baybars ve Berke Han arasında kurulan ittifakın kazançlı tarafı Memlûkler olmuştur. Bunun nedeni ise Berke Han ile Hülagu Han arasında çıkan mücadelelerde Suriye üzerine geniş çaplı bir İlhanlı saldırısının olmamasıdır (Bertold Spuler, 2011, s.72). Bu süre zarfında Sultan Baybars, Kuzey Suriye sınırlarında yer alan önemli mevkileri tahkim ettirmiştir. Bu yerler içerisinde Bîre'ye ayrı bir önem vermiştir (Kanat, 2001, s.37; Keleş, 2020, s.115). Sultan Baybars Mart 1264'te, Suriye bölgesinin ihtiyaçlarını içeren bir tezkireyi Emîr-i Âlem Seyfeddîn Balaban ez-Zeynî eliyle Bilâd-ı Şam'a göndermiştir. Balaban ez-Zeynî, bölgedeki kalelerin, şehirlerin, Halep ve Hama askerlerinin teftişi ve sınırdaki mevkilerin kontrolü gibi görevlerin bulunduğu bu tezkireye oldukça dikkat etmiştir. Ayrıca Sultan, Dımaşk'a bir mektup göndererek Bîre'nin ihtiyaçlarının karşılanması yönünde şehre para ve erzak yardımında bulunulmasını bildirmiştir (Makrizî, 1997, II, s.7; İbn Abdüzzâhir, 2021, s.128; Şeşen, 2021, s.58).

Bîre nâibi Sârimeddin Bektaş el-Zahidî[35] Temmuz 1264'te, Kal'atü'r-Rûm/Rum Kale topraklarına girerek bölgeyi yağmaladı (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.134; Makrizî, 1997, II, s.9; Şeşen, 2021, s.60). Ekim ayı sonlarına doğru Sultan Baybars'ın Kahire'nin kuzeydoğusunda yer alan Abbâse ve Âğrâs taraflarında

[31]Mehterhâne, Nevbethâne gibi isimlerle de adlandırılan askeri bando takımına verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz., (Uzunçarşılı, 2014, s.298; Ertuğ, 2010, s.333-334).

[32]Memlûk Türk Devleti teşkilatlanmasında "*Câmedâr"* şekliyle kullanılmıştır. Sultanı giydiren, resmi elbise bohçasını taşıyan ve elbiselerinden sorumlu görevlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz., (Uzunçarşılı, 2014, s.325; Schaade, 1979, s.88; Taneri, 1993, s.45).

[33]el-Melikü'z-Zâhir Rükneddîn Baybars tarafından ihdas edilen Emîri Silâh (Sîlâhdar), Yüzler Emîri arasından seçilirdi. Merasimlerde ve alaylarda sultanın silahını taşıyan bu görevli aynı zamanda Zerdhâne/Zeredhâne olarak adlandırılan silah deposunun başı idi. Ayrıntılı bilgi için bkz., (Uzunçarşılı, 2014, s.316-317; Turan, 1979, s.640-643; Turan, 2009, s.191-193; Keleş, 2002, s.589).

[34]Cemâât-i Hasekiyye denilen bu grup Sultanın birinci derece Memlûklerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz., (Uzunçarşılı, 2014, s.326-327; Keleş, 2002, s.591-592).

[35]Sârimeddin Bektaş el-Zahidî'nin hangi tarihten beri Bîre niyâbeti görevinde bulunduğuna dâir kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmasa da onun bir önceki Bîre naibi Akkuş el-Burlu yerine 18 Ekim 1262'den sonraki bir tarihte göreve getirildiği tahmin olunabilir.

avla meşgul olduğu sırada İlhanlılar, Durbay komutasında Bîre önlerine gelerek şehri kuşattılar (Aybek ed-Devadâr, 1971, VIII, s.107; Nüveyrî, 2004, XXX, s.166; Makrizî, 1997, II, s.17; İbn Abdüzzâhir, 2021, s.150; Kanat, 2001, s.37. Şeşen, 2021, s.63). Bu gelişme üzerine Sultan Baybars, Emir Bedreddîn el-Haznedâr'ı dört bin kişilik bir ordu hazırlaması göreviyle Kahire'ye yolladı. Bedreddîn el-Haznedâr'dan sonra Kal'atül-Cebel'e ulaşan Baybars, Emir İzzeddîn Ayğan/Aygan'ı[36] tecrid (öncü) birliği komutanı tayin etti. Ayrıca Emir Fahreddîn el-Hamsî/Hımsî, Emir Bedreddîn Bilik el-Aydemirî, Emir Alâeddîn Güçdoğdu eş-Şemsî gibi emîrleri de onun hizmetine verdi. 25 Aralık 1264'te Kahire'den hareket eden bu öncü birliğinden iki gün sonra, Cemâleddîn Aydoğdu el-Hâcibî ile Emir Cemâleddîn Muhammedî komutasındaki yine dört bin askerden oluşan ana birlik yola çıktı (Makrizî, 1997, II, s.17). Tüm bu kuvvetlerin ardından Sultan Baybars, 25 Ocak 1265'te bizzat harekete geçti. 9 Şubat 1265'te Gazze'ye ulaşan Sultan Baybars'a, İlhanlıların Bîre kale surları önünde mevzi aldıkları ve on yedi mancınık ile muhasaraya başladıklarını bildiren haberler ulaştı (Makrizî, 1997, II, s.17; Nüveyrî, 2004, XXX, s.167). Sultan Baybars, bu durumu Emir Seyfeddîn Kalâvun el-Elfî ve Emir Şemseddîn Sungur er-Rûmî dışındaki herkesten gizleyerek, Emir İzzeddîn Aygan'a bir mektup gönderip acele etmelerini emretti (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.151).

Bîre Seferi sırasında istirahat ettiği Kârtiya'da avlanırken atından düşen Baybars, başından yaralanmış ancak ilerlemeye devam ederek Bîre'ye dört günlük uzaklıktaki Yübnâ'ya ulaşmıştır (Şeşen, 2021, s.64). 15 Şubat 1265'te Dımaşk Nâibi Emir Cemâleddîn el-Mugisî'den; el-Melik el-Mansûr'un Emir İzzeddîn Aygan'a katılarak Bîre'ye ulaştıkları ve İlhanlı kuvvetlerinin mancınıklarıyla teknelerini imha ettikleri ve bu gelişmeler neticesinde İlhanlı kuvvetlerini geri çekildiği haberi ulaştı. İlhanlıların geri çekilmesinden sonra Bîre'de bulunan Dımaşk nâibi Cemâleddîn Akkûş el-Mugîsî'den Sultan'a bir mektup daha yollandı.[37] Akkûş el-Mugîsî, bu mektubunda düşman karşısındaki kararlılığını, direnişini ve yaşanan diğer gelişmeleri tüm ayrıntılarıyla Sultan Baybars'a bildiriyordu. Bu mektup sayesinde iki ay süren Bîre muhasarasında İlhanlıların nasıl bir saldırı stratejisi uyguladıkları öğrenilebilmektedir. Buna

[36]Makrizî ve Aybek ed-Devadâr bu şahsın lakabının "*Ölüm Zehri"* olduğunu belirtmektedirler (Aybek ed-Devadâr, 1971, VIII s.107; Makrizî, 1997, II, s.17).

[37]Bazı araştırmacılar, Cemâleddîn Akkûş el-Mugîsî'yi Bîre Nâibi olarak göstermektedir (Durmuş, 2014b, s.415). Ancak dönemin kaynaklarında Bîre Nâibi olarak Sârimeddin Bektaş el-Zâhidî ismi geçmektedir. Bektaş el-Zâhidî, Bîre muhasarası sırasında aldığı bir darbe sonucu hayatını kaybetmiştir (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.153; Şeşen, 2021, s.64).

göre; İlhanlılar, Fırat Nehri üzerinden Bîre'yi muhasara altına almışlardır. Muhasara için getirilen on yedi mancınıktan on beşinin Halep rıtlı[38] ağırlığındaki kırk demir gülle ile elli adet ayrı ağırlıktaki gülleyi taşıdığı anlaşılmaktadır (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.153; Nüveyrî, 2004, XXX, s.167).

Sultan Baybars, Bîre Muhasarası sonrası birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirler çerçevesinde Bîre surlarının yeniden tahkimi ve muhasara silahlarıyla donatılması sağlanmış, ihtiyaç duyulan teçhizat tedariği Mısır ve Şam eyaletlerinden karşılanmıştır. Sultan Baybars'ın bu tedbirleri sayesinde Bîre, uzun kuşatmalara dayanabilecek bir hale gelmiştir. Muhasara sonrası Bîre'nin yeniden imar edilmesi için Emir İzzeddîn Aygan, Emir Bedreddîn Aydemirî, Emir Fahreddîn Hamsî ve Bahrî memlûklerden bir grubun Sultan'ın emriyle Bîre'de kaldığı bilinmektedir. Bîre'de kalan bu emirlerin çalışmalarını sürdürdükleri sırada İlhanlı kuvvetleri yeniden Bîre yakınlarına geldiler. Harekete geçen Memlûk kuvvetleri, Cerâhat mevkiinde karşılaştığı bu yeni İlhanlı kuvvetini bir kez daha mağlup etti. Bu son gelişmeden Kaysâriye'de iken haberdâr olan Sultan Baybars, Mısır'dan iki yüz bin Dirhem nakit, iki yüz teşrif; Bilâd-ı Şam'dan ise yüz teşrifin[39] hazırlanıp Bîre'ye gönderilmesini emretti. Ayrıca Bîre'de bulunan Emir İzzeddîn Aygan'a haber göndererek Bîre'ye yollanan hediyelerin kale halkı, emîrler, mükellef ve bekçiler dâhil diğer görevliler arasında dağıtılmasını istedi (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.153 vd; Nüveyrî, 2004, XXX, s.166-168; Şeşen, 2021, s.65-66; Keleş, 2020, s.116; Çelik, 2021, s.75; Yiğit, 2015, s.48; Kanat, 2001, s.38).

Bîre muhasarasında Fırat sahiline kadar gelen Sultan Baybars'ın zaferden sonra yönünü Haçlılar üzerine çevirdiği görülmektedir (Erdem, 1998, s.62). Bunun sebebi Haçlıların, İlhanlıları tahrik etmesidir. Dolayısıyla iki düşman ile aynı anda karşılaşmak istemeyen Sultan Baybars, vakit kaybetmeden İlhanlı-Haçlı ittifakını dağıtmak için girişimlerde bulunmuştur (Özbek, 1988, s.84; Kanat, 2001, s.37).

[38]Yunanca *Litron* kelimesinden gelen Rıtl, Ortaçağ Arap dünyasında en fazla tercih edilen ağırlık birimidir. XII. yüzyıl sonlarında bir Halep Rıtl'ının, 724 dirhem=12 ukiyye olduğu ve Halep dirhemi için yaklaşık 3,14 gram üzerinden hesaplamalar yapıldığında 2,273 kg denk geldiği belirtilmektedir. Hınz, 1990, s.37-38; Kallek, 2008, s. 52-55).

[39]*Hil'at* sözcüğü ile aynı anlama gelip başka bir kullanımı olan *Teşrif, Teşâfîr* veya *Teşrîfât*, hükümdar ve halifelerin taltif etmek (şereflendirmek) amacıyla karşı tarafa verdiği değerli elbiseyi ifade etmektedir. Nitekim Hil'at kelimesinin türediği *Hal'* kökü, *elbiseyi çıkartmak, çıkarılan elbiseyi başkasına vermek* anlamındadır (Şeker, 1998, s.22-25).

Bîre kuşatmasının devam ettiği günlerde -8 Şubat 1265'te- Hülagu, hayatını kaybetmiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2022, s.73; Aybek ed-Devadâr, 1971, VIII, s.114; Makrizî, 1997, II, s.29; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, 2018, s.479; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2023, s.58; Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.584). Hülagu'dan sonra İlhanlı tahtına büyük oğlu Abaka geçmiştir (Ertuğrul, 2009, s.510; Spuler, 2011, s.78; Steven Runciman, 2019, III, s.271-272). Abaka'nın tahta geçmesi, Memlûk-İlhanlı ilişkilerinde bir değişikliğe yol açmamış, geleneksel Moğol siyaseti devam etmiştir. Ülkesinin içeride ve dışarıda karşılaştığı sorunlar (Reşîdüddin Fazlullah, 2022, s.77 vd.) nedeniyle Abaka, Memlûk Türk Devleti ile barış yapmak istemiştir (Çelik, 2021, s.76; Kanat, 2001, s.39). Bu sebeple, 1265, 1268 ve 1271 yılında Sultan Baybars'a sulh teklifinde bulunmuş; ancak istediği sonucu elde edememiştir. Bu süreç içerisinde kayınpederi olan Bizans İmparatoru Mihael Palaiologos ve Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un da arabuluculuk girişimleri olmuş; ancak Sultan Baybars'ın kararı değişmemiştir (Karaaslan, 2022, s.124-126; Clot, 2005, s.58; Çelik, 2021, s.76; Kanat, 2001, s.38). Sultan Baybars'ın bu kadar net ve kararlı olmasındaki neden, İlhanlı hükümdarlarının kuzeyde yer alan ve anlaşmazlık içerisinde olduğu Moğol ulusları idi. Baybars bu anlaşmazlıklardan istifade etmek istemiştir (Yakubovskiy, 1992, s.42; Grousset, 2022, s.397; Kanat, 1999, s.430; Spuler, 2011, s.79-82). Neticede istediği barışı elde edemeyen Abaka, 1269 yılında Haçlıların da desteğini alarak Suriye'ye saldırmıştır (Bingöl, 2020, s.72). İlhanlılar, Halep yakınlarına kadar ilerlemişse de Emir Âlâeddin Bundukdârî komutasındaki Memlûk kuvvetlerine yenilip çekilmek zorunda kalmışlardır (Çelik, 2021, s.77).

İlhan Abaka, 1271 yılındaki tekliften sonra 1272 yılı Eylül ayının ilk günlerinde Sultan Baybars'a yeniden bir elçilik heyeti yolladı. Elçiler, Abaka'nın Sultan Baybars'tan, sulh görüşmeleri için kendisinin ya da kendisine vekâlet eden birinin gönderilmesi talebini ilettiler. Sultan Baybars bu istek karşısında, gerçekten bir sulh isteniyorsa Abaka'nın veyahut kardeşlerinden birinin huzuruna gelmesi gerektiği cevabını vermiştir. İlhanlı elçileri, Eylül ayının sonlarına doğru durumu Abaka'ya iletmek için geri dönmüşlerdir (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.294). Elçilerin ayrılmasından kısa bir süre sonra İlhanlı kuvvetleri Fırat sahili üzerinde bulunan Rahbe'ye saldırdılar. Bu sırada Dımaşk'ta bulunan Memlûk Sultanı, durumu teyit için Emir Fahrüddîn el-Hımsî'yi bir grup asker ile Hârim tarafına; Emir Âlâeddin Taybars'ı ise Rahbe yakınlarına gönderdi (Erdem, 1998, s.79). Kısa süre sonra ise bizzat harekete geçerek Kusayr mevkiine ulaştı. Baybars'ın hareketi üzerine İlhanlılar Rahbe'den Bîre'ye çekilerek müttefikleri Selçuklular ile birlikte şehri kuşattılar

(İbn Şeddâd, 2000, s.17). Kuşatma sırasında İlhanlı kuvvetlerinin başında Abatay (Konğurat) ve Durbay (Tatar) Noyanlar bulunurken, Selçuklu kuvvetlerinin başında ise Muînüddin Pervâne, Beylerbeyi Zencanlı Hatiroğlu Şerefeddin, Atabeğ Arslan Doğmuş ve Nâibü's-Saltana Eminüddîn Mikâil bulunmakta idi (İbn Şeddâd, 2000, s.18; Sümer, 2022, s.35; Boz, 2013, s.34-35; Yuvalı, 2019, s.232).

Fırat Nehri üzerinde Yemhâdetü'l-Himâm olarak adlandırılan geçide ulaşan Sultan Baybars, Cunkur komutasındaki yaklaşık beş bin kişilik İlhanlı kuvvetinin mevzi aldığını gördü (Aybek ed-Devadâri, 1971, VIII, s.169; Nüveyrî, 2004, XXX, s.214; İbn Abdüzzâhir, 2021, s.295; Yinanç, 2020, II, s.277). İlhanlı kuvvetleri, gelen Memlûk kuvvetlerini pusuya düşürmek için Fırat Nehri'nin derin kısmına çekilerek konumlandılar. Başlangıçta Sultan Baybars, Kadeş Gölü'nde satın aldığı teknelerden bir köprü yapılmasını emretmişse de bunu bir zaman kaybı olarak gördüğünden askerlerine nehri yüzerek geçmeleri emrini verdi. Nehre ilk giren ise Emir Seyfeddîn Kalâvun el-Elfî oldu. Ardından Emir Bedreddîn Baysarı ve diğer Memlûk askerleri de nehre girdiler (Aybek ed-Devadâri, 1971, VIII, s.170; İbn Kesîr, 1994, XIII, s.452). Fırat Nehri'ni atlarıyla yüzüp geçen Memlûk askerleri karşısında İlhanlı askerleri mağlup olarak geri çekildiler.[40] Savaş sonrası iki yüz İlhanlı askeri esir edildi. Kaçan İlhanlı askerleri ise Emir Bedreddîn Baysarı tarafından Suruc'a kadar takip edildi (Aybek ed-Devadâri, 1971, VIII, s.170; Makrizî, 1997, II, s.81-82; İbni Tağrıberdi, 1992, VII, s.142-143; İbn Tagrıberdi, 2013, s.51). İlhanlı kuvvetlerinin komutanı olan Cunkur ise Ketboğa el-Mansûrî tarafından öldürüldü (Baybars el Mansûrî, 2016, s.66).

Cunkur komutasındaki İlhanlı öncü kuvvetinin Memlûkler tarafından mağlup edildiği haberi üzerine Bîre muhasarası ile meşgul olan İlhanlı ve Selçuklu komutanları, derhal muhasarayı kaldırarak bölgeden çekildiler (Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, 2014, s.400; Özbek, 2018, s.100-101; Keleş, 2020, s.117; Özbek, 1988, s.86). Çekilme esnasında İlhanlıların askeri teçhizatlarını ateşe verdiğini gören Bîreliler, kale dışına çıkarak kurtarabildikleri teçhizatları ele geçirdiler. (İbn Abdüzzâhir, 2021, s.296-297; Baybars el Mansûrî, 2016, s.66; İbn Şeddâd, 2000, s.18; Yinanç, 2020, II, s.277; Kanat, 2001, s.42; Spuler, 2011, s.84). Geceyi savaş alanında geçiren Sultan Baybars, 16 Aralık 1272'de

[40]1272 yılındaki Bîre kuşatması sırasında Memlûk askerlerinin Fırat Nehri'ni atlarıyla geçtiğini gösteren görsel için Hayton'un eserinin ekler kısmına ve ayrıca (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000425w/f82.item, (Erişim tarihi: 05.03.2024) bakınız.

Bîre önlerine ulaştı (İbn Şeddâd, 2000, s.18; Makrizî, 1997, II, s.82; İbn Tağrıberdi, 1992, VII, s.143). İlhanlılar tarafından teknelerin birleştirilmesiyle yapılan ve zincir ve direklerle tahkim edilen köprüden geçip Bîre'ye girdi. Bîre nâibine[41] bin dinar bağışlayan Sultan, kaledeki görevlilere ise yüz bin dirhem dağıtmıştır. Ayrıca Bîre mülhekâtındaki görevlilere de Halep'ten bin dinar ile teşrifat ve hilâtlar gönderilmesini emretmiştir. Bîre'de asayişi sağlayan Sultan, asker sayısını arttırdıktan sonra Dımaşk'a hareket etti. 26 Aralık'ta Dımaşk'a ulaşan Baybars, burada bir süre kaldıktan sonra (Aybek ed-Devadâri, 1971, VIII, s.170) 1273 yılı başlarında Kal'atül-Cebel'e ulaştı.[42]

Sultan Baybars, Kal'atül-Cebel'e ulaştıktan sonra ileri gelen emîrler ve yakın arkadaşlarının yer aldığı bir eğlence meclisi tertip etti. Kımızın etkisiyle İlhanlıların Bîre'de nasıl bozguna uğratıldığı konuşuldu. Bîre Zaferi'ne dâir şiirler okuyan el-Mahdûm, Sultan tarafından beş bin dinar ile ödüllendirildi (Baybars el Mansûrî, 2016, s.67-68). Ayrıca, muganniyelerin şarkı ve dansları eşliğinde Bîre Zaferi kutlandı.[43]

İlhanlıların 1272'deki başarısız Bîre kuşatmasından sonra her iki tarafın teyakkuz haline geçtiği ve birbirleri hakkında istihbarat toplamak amacıyla birtakım girişimlerde bulundukları görülmektedir. Ayrıca birbirini yıpratmak için muhaberata dâir itibarsızlaştırma girişimlerinde de bulunmuşlardır. Bu girişimlerden biri de İlhanlıların Samsat (Sümeysât) hâkimi el-Melik Şemseddîn Bahâdır ve Bîre nâibinin yardımıyla İlhanlılara kurulan tuzaktır. Bağdat Patriği'nin, İlhanlıların desteğiyle şehirdeki Müslümanlara olumsuz davranışlar sergilemesi üzerine Sultan Baybars bir plan hazırladı. Bağdat Patriği'nin

[41]Dönemin kaynakları, Baybars'ın Bîre'ye girişi ve yaşanan hadiseler hakkında ayrıntılı bilgi verirken bu sırada Bîre nâibinin kim olduğu hususunda sükût etmektedir. Bu nedenle Bîre nâibinin ismini tespit edemiyoruz.

[42]Makrizî ve İbn Abdüzzâhir bu tarihi 7 Ocak 1273 olarak verirken İbn Şeddâd, 11 Ocak olarak vermektedir (Makrizî, 1997, II, s.82; İbn Abdüzzâhir, 2021, s.297-298; İbn Şeddâd, 2000, s.18-19).

[43]Bîre zaferine dâir bu mecliste okunan şiirler genel itibariyle şu şekildedir: *"*Her nereye gidersen git. Her şeye hâkim olan Allah seni koruyacaktır. Dilediğin hükmü ver; Kader, senin muradına uygun olacaktır. Senin ortaya koyduğun ve rüknünü oluşturduğun din, Artık düşmanlar tarafından saldırıya uğramayacaktır. Başlar oynayıp hareket ettiğinde, Senin yayların kirişinden ötürü coşup hareket ederler. Askerlerinle birlikte Fırat'a daldın. Ve dalgalar sizi karşı tarafa ulaştırdı. Nitekim haberler bize böyle geldi. Fırat'ın dalgaları seni taşıdı. Senden başka bir denizi kim görebilir. Senden başkalarını nehirler dâhi küçük görürler. Yolları ve grupları ayırdın. Baskıncı askerlerinle hücum ettin. Karşında, denizdeki ve nehirdeki dağlar dâhi duramadı." (İbn Kesîr, 1994, XIII, s.452-453; Baybars el-Mansûrî, 2016, s.68; İbni Tağrıberdi, 1992, VII**,** s.143-144).

İlhanlılara karşı kendisiyle iş birliği içerisinde olduğunu ifade eden bir mektup kaleme alan Sultan, bu mektubu Bîre nâibine gönderdi. Ayrıca Bîre nâibine bu mektubu Bağdat patriğine bir Ermeni ile göndermesini, akabinde de Sümeysât hâkimi el-Melik Şemseddîn Bahâdır'a haber vermesini bildirdi. Sümeysât hâkimi el-Melik Şemseddîn Bahâdır'a ise gönderilen mektubu ele geçirerek Abaka Han'a ulaştırılması ve Bağdat Patriği'nin Abaka'ya ihanet ettiğini bildirmesini emretti. Sultan Baybars'ın emriyle Bîre nâibi ve Sümeysât hâkiminin kurduğu bu oyun, Bağdat Patriği'nin idam edilmesiyle sonuçlandı. Olayın aslı öğrenildiğinde Şemseddîn Bahâdır, İlhanılar tarafından yakalanmış; ancak bir fırsatını bularak Bîre'ye kaçmıştır. Bîre'ye gelen Şemseddîn Bahâdır, daha sonra Bîre nâibi tarafından Dımaşk'ta bulunun Sultan Baybars'a yollanmıştır (Makrizî, 1997, II, s.86; İbn Abdüzzâhir, 2021, s.305-307; Şeşen, 2021, s.121-122).

Memlûk Türk Devleti'nin her geçen gün genişleyen sınırları ve gittikçe artan gücü karşısında Abaka Han, 1275 yılında Anadolu valisi Toku Noyan'ın Suriye'ye hareket etmesi ve özellikle Bîre'yi ele geçirmesini emretti. (İbn Şeddâd, 2000, s.58; Özbek, 1988, s.88; Özbek, 2018, s.102). Abaka Han'ın emri ile Anadolu'daki İlhanlı ve Selçuklu askerlerinden kurulan bu ordunun komutasına Tabiçi ve Abatay getirildi (Kaymaz, 1970, s.142; Kanat, 2001, s.43; Ekici- Paydaş, 2008, s.275; Keleş, 2020, s.117). Yaklaşık otuz bin askerden oluşan bu ordunun on beş bini İlhanlı askeri; geri kalanı ise Muînüddin Pervâne komutasındaki Selçuklu, Musul, Mardin, Şehrizor, Meyyâfarikin ve Irak askerlerinden oluşuyordu (Erdem, 1998, s.88).[44] 29 Kasım 1274'te Bîre önlerine gelen müttefik İlhanlı-Selçuklu ordusu, beraberindeki yetmiş mancınıktan yirmi üç tanesini kısa sürede kurarak şehri muhasara ettiler (İbn Şeddâd, 2000 s.58-59; Kanat, 2001, s.43). Kale duvarları, kurulan mancınıklar ile dövülürken Bîre'den de mancınık atışları ile karşılık verildi. Ancak kaleden atılan taşlar hedefleri tutturamayınca Frenk mancınıklarından birini kullanan bir Müslüman "*Tanrı senin kolundan bir arşınını kesse idi senin bu beceriksizliğinden Bîreliler kurtulmuş olurdu"* şeklinde söylenince, kaledeki mancınıkçı durumu fark edip kullandığı mancınığı küçülterek sorunu çözdü. Ayrıca akşam karanlığından istifade ile kaledeki Memlûk askerleri dışarı çıkarak İlhanlı-

[44]Bîre kuşatması sırasında İlhanlıların sayısı çoğu kaynakta otuz bin olarak geçerken Ebû'l-Ferec bu sayıyı yetmiş bin olarak vermekte; ayrıca kötü hava şartlarından dolayı ordunun geri çekildiğini belirtmek suretiyle diğer kaynaklarla çelişmektedir (Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.596).

Selçuklu mancınıklarını ateşe verdiler. Bu hamle, merkezden gelecek yardıma kadar Bîre'nin savunma direncini arttırdı (İbn Şeddâd, 2000 s.59; İbn Kesîr, 1994, XIII, s.460).

Bîre muhasarasının başladığı günlerde Dımaşk'ta bulunan Sultan Baybars, kuşatmadan haberdar olunca büyük bir ordu hazırladı. Ordunun harcırahı için altı yüz bin dinar tutarındaki bir meblağı askerlerine dağıtarak 8 Aralık'ta ordunun başında Dımaşk'tan hareket etti. Kuteyfa'ya ulaşan Sultan Baybars, burada İlhanlıların geri çekildiği haberi üzerine, haberi teyit için hareketine devam etti. Humus'a ulaştığında İlhanlı-Selçuklu müttefik kuvvetlerinin Bîre'den gerçekten çekildikleri haberi üzerine önce Dımaşk'a ardından da Kahire'ye döndü (Makrizî, 1997, II, s.93; İbn Şeddâd, 2000 s.60; İbn Kesîr, 1994, XIII, s.460). Böyle büyük çaplı bir İlhanlı muhasarasının kaldırılmasında Muînüddin Pervâne ile Sultan Baybars arasındaki ikili ilişkilerin etkisi bulunmaktadır. Bîre muhasarası sırasında çevre güvenliğinin sağlanması ve keşif yapılması için görevlendirilen dört yüz kadar İlhanlı askeri, Sultan Baybars'tan Pervâne'ye gelen mektupları ele geçirmiştir. Bu durum Abatay'a bildirildiğinde Abatay, Pervâne'nin ihanetinden şüphelenerek kuşatmanın kaldırılmasını emretmiştir. İlhanlılar mancınıklarını ateşe vererek kullanılmaz hale getirildikten sonra 8 Aralık 1275'te Bîre önlerinden çekildiler (Baybars el Mansûrî, 2016, s.73; İbn Şeddâd, 2000, s.60; Yinanç, 2020, II, s.281-282; Şeşen, 2021, s.127-128; Cahen, 2022, s.289-290; Sevim-Merçil, 2020, s.593; Kanat, 2001, s.43; Durmuş, 2014, s.418; Boz, 2013, s.35-36).

Sultan Baybars'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Berke döneminde İlhanlıların Bîre'ye doğrudan bir saldırısı söz konusu değildir. Ancak 1279 yılında Memlûklerin Sis ve Kal'atü'r-Rum üzerine yaptığı sefer sırasında yaşanan hadiselerden Bîre hakkında birtakım bilgiler edinilmektedir. 1278 yılı ilkbaharında Kahire'den hareket eden Sultan Berke, Nisan ayı sonlarında Dımaşk'a ulaşmıştır. Dımaşk'a ulaştıktan sonra Nâib-i Saltana Seyfeddin Kalâvun önderliğindeki bir birliği Sis'e, Bedreddin el-Baysarı kumandasındaki bir orduyu ise 19 Mayıs 1279'da Kal'atü'r-Rum taraflarına göndermiştir (Baybars el-Mansûrî, 2016, s.78; Şeşen, 2018, s.17). Dokuz bin süvari ve dört bin piyadeden oluşan Bedreddin el-Baysarı'nın komuta ettiği bu birlikte Hüsameddin el-Aynî de bulunmakta idi (Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.603; Honigmann, 1964, s.779). Kal'atü'r-Rum muhasara altına alındıktan sonra kale Katolikosu'na haber gönderilerek teslim olmaları bildirilmiş; ancak bu teklif reddedilmiştir. Teklifin reddedilmesiyle geceyi hazırlık yaparak geçiren Memlûk ordusu sabahın ilk saatlerinde saldırıya geçmiştir. Memlûkler

karşısında başarı elde edemeyeceğini anlayan Kal'atü'r-Rum halkı, iç kaleye çekilmiştir. Şehre girmeyi başaran Memlûk askerleri beş gün boyunca şehri yağmaladılar. Tahrip edilerek ateşe verilen şehrin buğday depolarının bulunduğu ambarları boşaltılmış, un değirmenlerinin taşları kırılmış, bağlarına zarar verilmiş, ağaçları kesilmiş ve hamam taşları yok edilmiştir. Ayrıca ele geçen ganimetlerin tamamı Bîre'ye nakledilmiştir.[45]

Memlûk Türk Devleti tahtına 1279'da geçen Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalâvun, iktidarının başlarında kendisine karşı düzenlenen isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle hoşdası ve Şam nâibliğine getirilen Sungur el-Aşkar'ın isyanıyla oldukça zor bir duruma düşmüştür (İbni Tağrıberdi, 2013, s.63; Zengin, 2022, s.57). Nitekim Sungur el-Aşkar, Kalâvun'un saltanatına karşı çıkarak el-Melik el-Kâmil lakabıyla kendisini Dımaşk'ta sultan ilân etti (Erdem, 1998, s.102; Holt, 1999, s.103; Yiğit, 2015, s.59; Şeşen, 2018, s.24). Sungur el-Aşkar'ın bu girişimiyle Suriye itaatten çıktı. Geçmişteki yenilgilerin intikamını almak isteyen Abaka Han, Sungur el-Aşkar'ın İlhanlı kuvvetlerini Suriye'ye daveti üzerine Memlûk Türk Devleti'nin bu iç karışıklığından yararlanarak saldırıya geçme kararı aldı (Yiğit, 2015, s.59; Erdem, 1998, s.102). Eylül 1281'de Suriye'ye giren iki İlhanlı ordusundan ilkinin Abaka Han; diğerinin ise kardeşi Mengü Timur tarafından kontrol edildiği görülmektedir. Avlanarak Habur ve Rahbetü'ş-Şam'a kadar gelen Abaka Han, Fırat Nehrini geçmemiş kardeşi Mengü Timur'u ordunun başında öncü olarak göndermiştir. Kendisi ise ağır bir ilerleyişle Fırat boylarındaki müstahkem mevkilere saldırmıştır. Kardeşi Mengü Timur, Ermeni Kralı Leon ile Merkab hâkimi Hospitalier Şövalyelerinin desteğini alarak Suriye'nin iç kesimlerine doğru ilerledi (Runciman, 2019, III, s.332; Zengin, 2022, s.58). Abaka ise bu sırada emrindeki kuvvetlerle Bîre'ye ulaştı. İlhanlıların geldiğini gören Bîre halkı canlarını kurtarabilmek için sağa sola kaçışırken Abaka Han etrafın yağmalanmasını emretti.[46]

[45]Kal'atü'r-Rum'un tahrip edilmesinin nedenlerinden biri de Sultan Baybars döneminden itibaren Fırat sahili boyunca oluşturulmaya çalışılan güvenlik koridorunu güvenceye alma düşüncesidir. Memlûkler, Kal'atü'r-Rum'u kendilerine karşı tehdit oluşturabilecek bir girişime karşı savunmasız bırakmak istemişlerdir (Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.603-604; Durmuş, 2022, s.35-38; Stewart, 2022, s.130-131).

[46]Dönemin kaynaklarında Bîre, ilk defa bu hadise sırasında Deyr-i Bîre / Deyr-i Bîr olarak geçmektedir. Deyr kelimesi, Arapçada Manastır demektir. İlhanlıların, Bîre'yi bu şekilde adlandırması, muhtemelen buradaki meşhur bir manastırla alakalı olmalıdır (Reşîdüddin Fazlullah, 2022, s.124).

Bu hadiseler sırasında Dımaşk'ta bulunan Sultan Seyfeddin Kalâvun, bir taraftan savaş hazırlıklarına girişirken diğer taraftan Sungur el-Aşkar'a haber gönderip onu kendi safına çekmek istedi. Ayrıca İlhanlılar ile girişeceği savaşta Haçlıların tarafsızlığını sağlamak için Merkap Şövalyeleri, Trablusşam, Tapınak Şövalyeleri ve Akka kontlarıyla on yıl on ay on gün on saat sürecek bir sulh anlaşması yaptı (Yiğit, 2015, s.60; Şeşen, 2018, s.35-38). Sungur el-Aşkar'ı itaat altına alan Kalâvun, İlhanlılara karşı harekete geçti. Ordusunda, kısa süre önce itaat altına alınan Sungur el-Aşkar ile Lâçîn de bulunmaktaydı (Zengin, 2022, s.58). Memlûkler ile İlhanlılar 30 Ekim 1281'de Halid b. Velid'in Humus yakınlarındaki kabri civarında bulunan Mercü's-Sûffar'da karşılaştı (Ağır, 2008, s.1-10). Literatüre II. Humus Savaşı olarak geçen bu savaşı Memlûkler kazandı (Baybars el-Mansûrî, 2016, s.91 vd; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, 2014, s.406; İbn Kesîr, 1994, XIII, s.496; Sümer, 2022, s.51; Yinanç, 2020, II, s.318). İlhanlı kuvvetlerinin geri çekildiğini gören Seyfeddin Kalâvun, onları takip göreviyle Bîre, Bagras, Ayntab, Dersabak, Şeyzer, Ravendan ve Ebû Kubays taraflarına asker sevk etti. Bu sırada Fırat Nehri üzerindeki geçit noktaları Bîre halkı tarafından tutularak İlhanlı askerlerinin pek çoğu öldürüldü; bir kısmı da esir alındı.[47] Bîre halkının geçitleri tuttuğunu gören diğer İlhanlı askerleri kamışlıklarda bekleseler de kamışlıkların ateşe verilmesiyle pek çoğu hayatını kaybetti (İbn Kesîr, 1994, XIII, s.497; Şeşen, 2018, s.33; Ağır, 2004, s. 39).

İlhanlıların bölgeden çekilmesinin ardından Bîre nâibi Emir Haydar, iki bin atlıdan oluşan kuvvetiyle Zait Kalesi'ne[48] saldırıp burayı zapt etti. Saldırı öncesinde kaledeki pek çok Hristiyan kaçmış; kaçamayanlar canlarının bağışlanması umuduyla Zait Kalesi'ndeki Büyük Arap Camii'ne sığınmışlardır. Emir Haydar komutasındaki Bîre kuvvetleri Zait kalesini yağmalayarak dört bin kadın ve çocuğu esir aldı. Akabinde Malatya taraflarında Fırat Nehri'ni geçen bu kuvvetler, Arka köyünü de yağmaladıktan sonra Suriye'ye doğru ilerlediler (Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.608-609).

[47]Makrizî beş yüz kişinin öldürüldüğünü yüz elli kişinin ise esir alındığını aktarmaktadır (Makrizî, 1997, II, s.150).

[48]Günümüz Elâzığ il sınırları içerisinde yer alan Harput Kalesi'ne verilen isimdir (Darkot, 1987, s.296-299).

Abaka Han, II. Humus Savaşı'ndan kısa süre sonra hayatını kaybetti.[49] Abaka Han'ın ölümünden sonra yerine kardeşi Teküder geçti (Reşîdüddin Fazlullah, 2022, s.128-129; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2023, s.107; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s.53; Yuvalı, 2019, s.240; Bertold Spuler, 2011s.89). Teküder, İslâm dinini kabul ederek Ahmet adını almıştır. Ahmet Teküder döneminde Memlûk-İlhanlı ilişkileri olumlu seyretmiş, karşılıklı elçi teatisi ile barış ortamı kurulmuştur. Bu çerçevede İlhanlı hükümdarı Ahmet Teküder, sınır karakollarına haberler göndererek sulhu bozacak bir girişimde bulunmamaları yönünde emirler verirken Seyfeddin Kalâvun da Bîre, Ayntap ve Rahbe nâiblerine haberler gönderip iki taraf arasında tesis edilmeye çalışılan sulhu ilk bozan taraf olmamak adına bölgeden geçen tüccar ve yolculara dokunulmamasını; ayrıca yağma girişimlerinde bulunmamalarını emretmiştir (Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s.57-58; Şeşen, 2018, s.40). Ancak her iki tarafın sağlamaya çalıştığı bu sulh, Ahmet Teküder'in öldürülmesiyle sona ermiştir (Bertold Spuler, 2011, s.92).

Ahmet Teküder'in 1284'te öldürülmesiyle İlhanlılar ve Memlûkler arasında tesis edilen sulh ortamı sona erdi. 1284 yılı sonlarına doğru Balaban eş-Şemsî komutasındaki Bîre askerleri, Ermeni Krallığı'na bağlı Tini üzerine sefere çıktı. Tini kısa süre içerisinde muhasara altına alındı. Fakat kale teslim olmayınca Bîre askerleri saldırıya geçti. Saldırı üzerine Tini halkı âmân dilemek zorunda kaldı. İki taraf arasında yapılan müzakereler sonucunda kalenin boşaltılması ve on yedi bin dirhem tazminat ödemesi kararlaştırıldı. Tazminatın iki bin dirhemi ise peşin alındı. Tini'ye yardım amacıyla gelen İlhanlı askerleri ile karşılaşan Balaban eş-Şemsî komutasındaki Bîre ordusu şiddetli bir çarpışmadan sonra Bîre'ye döndü (Şeşen, 2018, s.49).

Seyfeddin Kalâvun'un saltanatının son yılı olan 1290'da Sungur el-Aşkar Mısır'a davet edildi. Davet üzerine Mısır'a gelen Sungur el-Aşkar, Sultan tarafından taltif edildi. Nüfûzunu arttıracak gelir kaynakları kendisine bağlanan Sungur'a Bîre'den Kahta'ya kadar olan kalelerin yönetimi de bırakıldı (İbn Kesîr, 1994, XIII, s.525).

Memlûk dönemi kaynakları, Sultan Kalâvun'un vefatından Hüsameddin Lâçîn'in iktidarına kadar geçen yaklaşık altı yıllık süre boyunca Bîre'den

[49]Abaka, ateşli bir hastalığa yakalanarak ölmüştür (Gregory Ebû'l-Ferec, 1987, II, s.609; Reşîdüddin Fazlullah, 2022, s.125-126; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s.52-53).

bahsetmediğinden bu dönemde Bîre de meydana gelen hadiseleri -şimdilik- tespit edemiyoruz.

Melik'ül-Mansûr Hüsameddin Lâçîn döneminde Bîre Nâibliği'ne Sultan Kalâvun'un Memlûklerinden biri olan Hüsameddin Lâçîn es-Sağîr atandı. 9 Ekim 1298 tarihinde Bîre niyâbetine atanan Emir Hüsameddin Lâçîn es-Sağîr, bir süre sonra tutuklanarak Dımaşk kalesinde hapsedildi.[50] Onun tutuklanmasıyla boşalan Bîre niyâbeti makamına Emir Seyfeddin Doğan getirildi (Safedî, 2009, IV, s.116; İbn Hacer, 1993, III, s.270; Makrizî, 1997, III, s.124).[51]

Sultan Lâçîn döneminde, İlhanlı Devleti'nin başında bulunan Gazan Mahmud Han, içerde ve dışarda birtakım problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu süreç içerisinde merkezi idareyi tesis etmeye çalışsa da Anadolu'daki ayaklanmaları engelleyemedi. Memlûkler, Anadolu'da İlhanlı merkezine karşı başlatılan ayaklanmaları fırsata çevirip Fırat'ın ötesine geçme ve nüfuz bölgesini ileri taşıma girişiminde bulundular (Solak, 2014, s.63-64). Gazan Mahmud Han, kendisine karşı tertiplenen isyanları bastırdıktan sonra yönünü Suriye'ye çevirdi (Sağlam, 2015, s.557). Bu çercevede yetmiş bin kişilik bir ordu hazırlayan Gazan Mahmud Han, ayrıca Sülemiş b. Efdâl b. Baycu'yu da yirmi beş bin kişilik bir kuvvet ile Anadolu'ya gönderdi. Sülemiş b. Efdâl, Anadolu'da tedbirler aldıktan sonra emrine giren diğer askerler ile Sis üzerinden hareketle Gazan Mahmud Han ile Halep önlerinde birleşmek üzere harekete geçti. Gazan Mahmud Han, Diyarbekir'e ulaştıktan sonra Bîre, Kal'atu'r-Rum ve Rahbe gibi önemli mevkileri ele geçirip Suriye'ye yönelmeyi planladı. Ancak Anadolu'ya gönderdiği Sülemiş, isyan edince Suriye seferinden

[50]Lâçîn es-Sâgir, Sultan Hüsameddin Lâçîn'in öldürülmesinden sonra 6 Mart 1299'da serbest kalarak el-Vech el-Kıbelî yöneticisi el-Hac Bahadır'ın yerine 10 Şubat 1312'de bu göreve getirildi. Emir Hüsameddin Lâçîn, tutuklandıktan kısa bir süre sonra yeniden Bîre nâibliğine atanmıştır. Fakat kaynaklarda Bîre naibliğine atandığı tarih belirtilmemiştir. Yeniden Bîre Niyâbeti makamına atanan Emir Hüsameddin Lâçîn es-Sağîr, vefat tarihi olan Ağustos 1329 yılına kadar Bîre niyâbeti görevini sürdürmüştür. Lâçîn es-Sağîr'in naaşı Bîre'ye defnedildiyse de vefatından önce Dımaşk nâibi Seyfeddin Tengiz'e yaptığı vasiyeti gereği 7 Kasım 1331'de Dımaşk'a nakledilerek hayatta iken yaptırdığı hangâhına defnedildi (Safedî, 2009, IV, s.116; İbn Habib el-Halebî, 1982, s.143; Durmuş, 2014, s.98).

[51]İbn Kesîr, Emir Hüsameddin Lâçîn es-Sağîr'in Bîre nâibliğine atanmadan önce Dımaşk'ta Berr valiliği görevinde bulunduğu sonrasında ise Gazze nâipliğine atandığını ifade etmektedir. Ayrıca Berr valiliği sırasında Dımaşk'ın Bab-ı Şarkî dışında eşi için yaptırdığı bir türbe olduğu ve ölümünden sonra Bîre'den bu türbeye nakledildiğini ifade etmektedir (İbn Kesîr, 1994, XIV, s.242, 256).

vazgeçmek zorunda kaldı (İbni Tağrıberdi, 1992, VIII, s.94-95; İbni Tagrıberdi, 2013, s.97; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2023, s.193 vd; Erdem, 1998, s.121; Durmuş, 2022, s.40).

Sülemiş isyanı, İlhanlı iç politikasında Memlûk Türk Devleti'nin dâhil olup destek verdiği bir isyan girişimi olarak gözükse de aslında Memlûk Türk Devleti'nin Sultan Baybars döneminden beri uyguladığı politikanın yansımasıdır. Nitekim bu politika ile Memlûk sultanları, hâlâ Anadolu hâkimiyet mücadelesinde yer aldığını göstermek istemiş ve isyanı başlatan Sülemiş'e de her türlü yardımı sağlamıştır. Ayrıca Hüsameddin Lâçîn'in, Sülemiş'i Kal'atül-Cebel'e davet ederek kendisine Memlûk Türk Devleti Anadolu Nâibliği'ni vaat etmesi, Memlûklerin artık Fırat boylarında yer alan Bîre ve Kal'atu'r-Rum'dan Anadolu'ya doğru yayılma isteklerini göstermektedir (Günay 2003, s.77-85; Sağlam, 2015, s.559 vd.; Sağlam, 2017, s.175-177).

İlhanlı taht mücadelesinde Gazan Mahmud Han karşıtı olan Uyratlar, Gazan Mahmud Han'ın tahtı ele geçirmesiyle Zeyneddin Ketboğa döneminde Memlûk Türk Devleti'ne iltica talebinde bulunmuşlardı (Kanat, 2000, s.108). Sayıları on ila on sekiz bin arasında değişen bu Moğol boyu, Bilâd-ı Şam'ın sahil bölgelerine yerleştirilmişti (Nüveyrî, 2004, XXXI, s.187; Zengin, 2022, s.80). Bilâd-ı Şam bölgesine yerleştirilen bu Uyrat grubuna karşı bir süre sonra tepkilerin oluştuğu görülmektedir. Bu tepkilerin oluşmasında bir bakıma Memlûk Türk Devleti'nde yaşanan ekonomik sorunlar da etkili olmuştur. Hüsameddin Lâçîn'in son dönemlerine kadar Bilâd-ı Şam, Kahire ve diğer bölgelerde çıkan karışıklıkların temelinde Uyratların ilticasının yarattığı olumsuz sonuçlar etkilidir. Ayrıca bu sorunlar, Sultan Hüsameddin Lâçîn'in siyasi otoritesini de sarsmıştır (Zengin, 2022, s.80 vd.). Bu durumu fırsat bilen İlhanlılar, Bîre ve çevresine yağma ve çapulculuk girişimlerinde bulunmuşlardır. Bîre ve çevresinde yaşanan bu hadise üzerine bir grup emîr, Halep nâibi Sefyeddîn Tabbâhî'nin huzuruna giderek Bîre'ye yapılan bu saldırıyı istişare etmişlerdir (Nüveyrî, 2004, XXXI, s.223).

Hüsameddin Lâçîn'in son dönemlerinde Bilâd-ı Şam ve Kahire gibi bölgelerde çıkan karışıklıklar siyasi otoriteyi zayıflatmıştı. Melikü'n-Nâsır Muhammed ikinci saltanatının başında bozulan devlet otoritesini düzeltmeye çalışılırken bir taraftan da devlet kadrolarına dâir revizyona gitmiştir (Zengin, 2022, s.85). Bu durumu fırsat bilen ve 1299 yılı sonlarında İlhanlı Devleti'ne iltica eden Kıpçak, İlbeyi ve Bektimur gibi Memlûk emirleri ile ittifak eden Gazan Han, Suriye topraklarına girdi. Bu gelişme üzerine kalabalık bir ordu toplayan Melikü'n-

Nâsır Muhammed, Eylül ayında Dımaşk'a doğru hareket etti (Makrizî, 1997, II, s.318; Nüveyrî, 2004, XXXI, s.240; Zengin, 2022, s.86). Gazze'ye ulaşan Melikü'n-Nâsır'ın Uyratlar ile meşguliyetini fırsata çeviren İlhanlılar, Halep'i ele geçirerek Humus'a doğru ilerlediler. Memlûk kuvvetleri Dımaşk'ta toplanarak 23 Aralık 1299'da İlhanlılarla Vadiü'l-Hazindâr mevkiinde karşılaştı (Nüveyrî, 2004, XXXI, s.241; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2023, s.220-222; Uyar, 2007, s.3253-3260; Özgüdenli, 2009, s.141; Sağlam, 2021, s.210; Sağlam, 2017, s.91). Yapılan savaşı İlhanlı ordusu kazandı. Memlûk ordusu ise yaşanan hezimetten sonra geri çekilmek zorunda kaldı (Baybars el-Mansûrî, 2016, s.146-148; Zengin, 2022, s.87. Sağlam, 2017, s.95).

Memlûk ordusunun Suriye'ye yeni bir sefer düzenlemesi ve daha önceden İlhanlılar tarafına geçen Memlûk emirlerinin saf değiştirerek Memlûk otoritesini kabul etmesi nedenleriyle Suriye'deki İlhanlı hâkimiyeti kısa süreli olmuştur. Tüm bu gelişmeler üzerine yeni bir Suriye seferi için hazırlıklara girişen Gazan Mahmut Han, Eylül 1300'de başkent Tebriz'den hareket etti (Sağlam, 2017, s.108). İlhanlıların yeniden harekete geçtiğine dâir haberler üzerine Dımaşk halkı şehirlerini terk ederek müstahkem kale ve merkezlere sığındılar. Halk arasındaki paniğin yatıştırıldığı sırada İlhanlılar Bîre'ye ulaştı (İbn Kesîr, 1994, XIV, s.58) Bu haber güçlükle sakinleştirilmiş olan ortamın yeniden gerilmesine yol açtı. Ancak kış mevsiminin sert geçmesi nedeniyle İlhanlı ordusu pek çok zaiyat verdiğinden daha ileri gitmeyerek geri dönmek zorunda kaldı (İbni Tagrıberdi, 2013, s.103; Baybars el-Mansûrî, 2016, s.150; Reşîdüddin Fazlullah, 2022, s.283 vd; Sağlam, 2021, s.219-220). İlhanlıların Suriye hâkimiyetine yönelik emelleri, 1303 yılında Şakhab mevkiinde Memlûkler karşısında aldıkları mağlûbiyet sonrası sona erdi. Bu savaşın ardından Suriye'de Memlûk hâkimiyeti kesin olarak tesis edildi (Ayaz, 2007, s.29 vd.).

Gazan Mahmut Han'ın 17 Mayıs 1304'te vefatının ardından yerine kardeşi Olcaytu Han geçti (Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2023, s.239-242; Reşîdüddin Fazlullah, 2022, s.304; Yuvalı, 1996, s.430; Özgüdenli, 2007, s.345). Olcaytu Han döneminde merkezi Musul olan Diyarbekir eyaleti valisi Kıpçak Türklerinden İl Basmış görevden azledildi (Keleş, 2021a, s.78). İl Basmış'ın yerine bölgeye 1309'da Sutay Noyan atandı (Makrizî, 1997, II, s.432). Sutay, görev yeri olan Diyarbekir'e gittikten sonra Kal'atü'r-Rum bölgesinde bulunan Türkmenler üzerine 1312'de bir akın düzenledi (Makrizî, 1997, II, s.479; Keleş, 2021b, s.671). Kal'atü'r-Rum bölgesindeki Türkmenlerin mallarını yağmalayıp kadın ve çocukları esir etti. Bu hadise, Kal'atü'r-Rum nâibi tarafından Halep nâibi Kara Sungur'a bildirilince derhal

harekete geçen Kara Sungur, Bîre, Ayntap ve Kal'atü'r-Rum nâibleri ile birlikte Sutay'ı takibe koyuldu (Sümer, 2022, s.70-71).[52] Ali Şîr önderliğinde Kal'atü'r-Rum'dan beş yüz asker, Cemaleddin b. Kara Ali'nin önderliğinde Ayntap'tan yedi yüz asker ve Süleyman b. Sipehsâlâr önderliğinde ise Bîre'den beş yüz asker Halep nâibinin emrinde toplandı. Bütün emir ve askerlerin toplanmasından sonra Bîre'den geçilerek Sutay takibe alındı (Bedreddîn Mahmûd Âynî, 2009, V, s.23). Belih Çayı kıyısında Sutay'a ulaşan Memlûk kuvvetleri, burada yaşanan çarpışmalarda İlhanlı kuvvetlerini mağlup ettiler. Daha önce İlhanlılar tarafından esir edilmiş kadın ve çocuklar başta olmak üzere Türkmenlere ait olan mallar da geri alındı (Sümer, 2022, s.70-71; Erdem, 1998, s.146-147).

Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed, ikinci iktidarı döneminde Emir Salar ve Baybars el-Çâşnigîr'in tahakkümünden kurtulmak için 1309 yılının ilk aylarında hacca gideceğini ilan etmişti (Kâsım, 2020, s.544). Yola çıktıktan kısa bir süre sonra yönünü Kerek'e çeviren Nâsır Muhammed, Kerek'e ulaştığında tahttan feragat ettiğini Kahire'ye bildirdi (İbn Kesîr, 1994, XIV, s.104-105; Yiğit, 2015, s.75-76). Onun tahttan feragati üzerine Emir Rükneddin Baybars el-Çâşnigîr, el-Melikü'l-Muzaffer unvanı ile Memlûk tahtına çıktı (İbn Kesîr, 1994, XIV, s.105).

Melikü'n-Nâsır Muhammed'in tahttan feragati sonrasında bir grup emir, yeniden tahta çıkarmak üzere Kerek'te bulunan sâbık sultanın yanına gittiler. Katya'ya uğrayan bu emirler, oradan pek çok mal aldılar. Bîre nâibi Seyfeddin Doğan da burada kendisine takdim edilen hediyeleri alarak diğer emîrlerle birlikte sâbık sultan Nâsır Muhammed'i tahta çıkarmak için Kerek'e hareket etti. Nâsır Muhammed adına hutbe okutulduktan sonra Bilâd-ı Şam nâiblerine yazılar gönderilip yeni sultana biat etmeleri istendi (Nüveyrî, 2004, XXXII, s.111; İbni Tagrıberdi, 1992, VIII, s.203). Uygun şartların oluşması ve uygulanan ince siyaset sayesinde yeniden saltanat yoluna adım atan Melikü'n-Nâsır Muhammed, 1310 yılında üçüncü ve son kez Memlûk tahtına oturdu

[52]Bahsi geçen Halep nâibi Kara Sungur, Bedreddîn Aynî'nin eserinde Nasıreddîn b. Kara Sungur olarak geçmektedir. Bkz., Bedreddîn Aynî, V, s.25. Ancak dönemin diğer kaynaklarında Şemseddîn Kara Sungur el-Mansûrî nisbesiyle geçen Halep nâibinin Sutay üzerine gönderildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca olayın gerçekleştiği tarihte Kara Sungur'un Halep nâibi olmadığı ve İlhanlılara sığındığı da bilinmektedir (İbn Kesîr, 1994, XIV, s.15 vd.; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, 2023, s.86-88; Sağlam, 2021, s. 241; Sağlam, 2018, s.128; Gördegir, 2021, s.170-171; Uzun, 2023, s.649-674).

(Sağlam, 2021, s.119). Sultan, ilk iki saltanatı döneminde edindiği bilgiler sayesinde son iktidarında oldukça dikkatli ve stratejik hamlelerde bulunmuştur. Bu çerçevede devlet kadrolarında yaptığı revizyonlar ile güvendiği adamları mâiyetine dâhil ederek mutlak otoriteye dayalı sert bir politika takip etmiştir. Onun bu sert politikasından Bîre nâibi Seyfeddin Doğan da etkilenmiştir. 1300 tarihinden beri Bîre niyâbeti makamında bulunduğunu bildiğimiz Seyfeddin Doğan, Bîre halkının itham ettiği bazı suçlar nedeniyle görevinden azledilerek 19 Mayıs 1311 tarihinde tutuklandı. Yapılan tahkikât sonucunda suçsuz olduğu anlaşılınca Sultan tarafından Dımaşk Şeddü'd-Devâvînliği[53] görevine atandı (Makrizî, 1992, II, s.461; Nüveyrî, 2004, XXXII, s.127; İbn Kesîr, 1994, XIV, s.122; İbni Tagrıberdi, 1992, IX, s.23-24; Sağlam, 2021, s.126). Seyfeddin Doğan'ın tutuklanması ile boşalan Bîre niyâbeti makamına yaklaşık yedi ay sonra 28 Ocak 1312 de Dımaşk kale nâibi Bahadır es-Sencerî atandı (İbn Kesîr, 1994, XIV, s.126; Makrizî, 1992, II, s.472; Nüveyrî, 2004, XXXII, s.140). Bahadır es-Sencerî atanana kadar geçen yaklaşık yedi aylık sürede Bîre niyâbeti makamının boş mu kaldığı yoksa başka bir nâib tarafından Bîre'nin asaleten veya vekaleten mi yönetildiği hususları, kaynaklardaki bilgilerin yetersizliği nedeniyle şimdilik bilinmemektedir. Bahadır es-Sencerî'nin hangi tarihe kadar Bîre niyabeti makamında kaldığı bilinmese de onun tespit edilemeyen bir tarihte Humus'a, Humus'tan da 27 Mayıs 1332 de vefat eden Gazze nâibi Alâeddin Tayboğa Koyunbaşı yerine Gazze'ye atandığı bilinmektedir (SafedîI, 2009, I, s.43; İbn Hacer, 1993, I, s.498). Yukarıda da ifade edildiği gibi Seyfeddin Doğan, Bîre niyâbeti makamından azledildikten sonra yerine Bahadır es-Sencerî getirilmiş; Bahadır, tespit edilemeyen bir tarihte Humus niyâbeti makamına atanmış; onun Humus'a atanmasıyla boşalan Bîre niyâbeti makamına yine hangi tarihte olduğu bilinmemekle beraber ikinci kez Emir Hüsameddin Lâçîn es-Sağîr getirilmiş ve vefat tarihi olan Ağustos 1329'a kadar Bîre Niyâbeti makamında kalmıştır. Hüsameddin Lâçîn es-Sagîr'in vefatından sonra Bîre niyâbeti makamına İzzettin Aybek el-Cemâlî atanmıştır (Makrizî, 1992, III, s.127).

Melikü'n-Nâsır Muhammed, 7 Haziran 1341 tarihinde yakalandığı dizanteri hastalığından vefat etmiştir (İbni Tagrıberdi, 1992, IX, s.126; İbn Kesîr, 1994,

[53]Bu makam, genellikle Emîru-aşere sınıfından olup, vergi tahsili ve benzeri konularda vezire yardımcı, başkent ve eyaletlerde kalem erbabından olan memurlardan oluşmuştur. Bu makama aynı zamanda Müşiddü'd-Devâvîn, Şâddu'd-Devle ya da Şeddü'd-Devâvîn gibi isimler de verilmiştir (Uzunçarşılı, 2014, s.308-314-315-320-340-341-353-375-376-386).

XIV, s.303; Sağlam, 2021, s.380). Memlûk Türk Devleti, Nâsır Muhammed'in vefatından sonra *Melikü'n-Nâsır Muhammed'in oğulları ve torunları Dönemi* olarak adlandırılan sürece girmiştir (Ayaz, 2020, s.42; Çelik, 2021, s.138). Bu dönemin en önemli özelliği Burcî Memlûklerin tahtı ele geçirdiği 1382 tarihine kadar başa geçen sultanlarının istisnaları bulunmakla birlikte küçük yaşta ve deneyimsiz olmalarıdır. Nitekim bu durum daha çok devlet içerisinde nüfuz elde etmek isteyen ümeranın güç kazanmak için giriştikleri çatışmalara ve doğal olarak başa geçirilen sultanların sık değiştirilmesine yol açmıştır (Holt, 1999, s.123; Aktan, 1995, s.619; Kopraman, 2005, s.118). Melikü'n-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin sonlarına doğru 1337'de Bîre niyâbeti görevine Kahire Kale emirlerinden olan Emir Alâeddin Gündoğdu el-Ömerî atanmış ve bu görevi, vefat ettiği 1344 tarihine kadar sürdürmüştür (Durmuş, 2014, s.99).

Emir Alâeddin Gündoğdu el-Ömerî'nin vefatından 1355 tarihine kadar Bîre niyâbeti makamında hangi devlet adamının bulunduğu tespit edilemese de 1355'te Bîre nâibliği görevine Emir Cemâleddin Akkuş el-Mugisî'nin atandığı görülmektedir (Safedî, 2009, IV, s.372). Emir Cemâleddin Akkuş, 1355 yılı Mayısı sonu veya Haziranı başında Bîre'ye giderek makama geçtiyse de yaklaşık kırk gün sonra vefat etmiştir (Safedî, 2009, IV, s.372). Cemâleddin Akkuş'tan sonra hangi devlet adamının Bîre niyâbetine getirildiği hususu ise kaynakların bilgi vermemesi nedeniyle şimdilik tespit edilememektedir. Ayrıca 1363 veya 1364'te vefat eden Emir Esen Koca b. Abdullah'ın tespit edilemeyen bir tarih aralığında Bîre niyâbeti görevinde bulunduğunu biliyoruz (İbn Tağrıberdi, 1992, XI, s.71). Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla 1373 yılında Urfa ve çevresinde meydana gelen aşırı yağışlar nedeniyle Bîre ve çevresinde sel felaketi yaşanmıştır (Sehavî, ty, s.199). Bu sel felaketinin Ortaçağlar boyunca zeytin üretimi merkezlerinden biri olup bu özelliğinden dolayı Vadi-î Zeytûn (Zeytin Vadisi) olarak adlandırılan Bîre'ye ciddi ekonomik zararlar verdiği rahatlıkla söylenebilir. Çünkü dönemin kaynaklarında pek çok tüccarın burada alışveriş yaptığı belirtilmektedir (Ebû'l-Fidâ, ty, s.299).

Memlûk Türk Devleti, Dulkadirli Karaca Bey'in idamından sonra Türkmen Emirliği makamını, Üçok Türkmenlerinin lideri Ramazan Bey'e vermiştir (Tekindağ, 1961, s.84-85; Çelik, 2021, s.145). Ancak bu girişim, Memlûk Türk Devleti'nin kuzeyinde sükûneti sağlayamadığı gibi büyük karmaşalara da yol açmıştır. Devletin kuzeyindeki bu karışıklığa son vermek üzere Dulkadirli Beyliği'nin başına Karaca Bey'in büyük oğlu Halil Bey getirilmiştir (Sarı, 2015, s.4; Uzunçarşılı, 2019, s.170; Yinanç, 1989, s.19). Halil Bey, beyliğin başına

geçtikten bir süre sonra babası Karaca Bey gibi bağımsızlık girişiminde bulunmuştur. Türkmenlerin desteğini sağlayan Halil Bey, Memlûk Türk Devleti'ne ait Malatya, Maraş, Amik, Harput ve Besni topraklarına saldırarak sınırlarını genişletmeye çalışmıştır (Uzunçarşılı, 2019, s.170; Çelik, 2021, s.145). Halil Bey'i tedip amacıyla Memlûkler tarafından bölgeye bir kuvvet gönderilmiştir. Bîre ve Halep askerlerinden oluşan yaklaşık üç bin kişilik bu kuvvet, Halep emirlerinden Hâcib Çögen komutasında harekete geçmiştir (Kadı Şuhbe, 1977, s.56; Zengin, 2019a, s.241-243). Ancak bu ordu, Mayıs 1381'de Elbistan önlerinde Halil Bey tarafından bozguna uğratılmıştır (Tekindağ, 1961, s.85; Yinanç, 1989, s.22-23). Bu bozgun üzerine Emîrü'l-Asâkir Berkûk tarafından tüm Bilâd-ı Şam nâiblerine emirler gönderilerek sefer hazırlıklarına başlamaları istenmiştir. Bu dönemde Bîre Niyâbeti makamında Emir Sûdûn el-Muzafferî bulunuyordu (Zengin, 2017, s.101). Berkûk, Devadâr'ı Yunus en-Nevruzî'yi de bölgeye göndererek Halil Bey'i kontrol altına aldı (Tekindağ, 1961, s.85-86; Yinanç, 1989, s.23; Zengin, 2017, s.101-102). 20 Mayıs 1381'de Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Mansûr Âlâeddin Ali'nin vefatından sonra Memlûk tahtına kardeşi es-Sultân el-Melikü's-Sâlih Selahâddîn Haccî geçti (Ayaz, 2020, s.48).

Memlûk Türk Devleti'nin başında bir yılı aşkın bir süre kalan es-Sultân el-Melikü's-Sâlih Selahâddîn Haccî'nin hal edilmesiyle, 26 Kasım 1382 tarihinde el-Melikü'z-Zâhir Berkûk el-Osmanî el-Yelboğavî, yeni sultan olmuştur. Saltanat tahtına çıktığında vaktin öğlen olmasından kendisine *ez-Zâhir* unvanı verilmiştir (Tekindağ, 1961, s.53-54; Zengin, 2017, s.101). Berkûk'un iktidarını kabul etmeyen pek çok emir, ona isyan etti (Makrizî, 1997, V, s.141; Yinanç, 1989, s.24). Bu emirlerden biri de Altunboğa es-Sultanî idi. Dulkadirli Halil Bey isyanı sırasında Malatya nâibi olan ancak sonrasında Elbistan Nâibliği'ne atanan Altunboğa'nın, Berkûk'un saltanatına karşı Dulkadirlilerin desteğini alarak Darende'yi ele geçirdiği bilinmektedir. Altunboğa'nın bu girişimine karşı, Halep nâibi Yelboğa en-Nâsırî görevlendirilmiştir. Yelboğa en-Nâsırî'nin Fırat Nehri'ni Bîre tarafından geçtiği bir sırada durumdan haberdar olan Altunboğa, Kadı Burhaneddin Ahmed'e sığınmıştır (Makrizî, 1997, V, s.144; Tekindağ, 1961, s.85; Yinanç, 1989, s.24-25; Zengin, 2017, s.101). Bahrî Memlûkleri dönemi Bîre'ye dâir kaynaklara intikal eden son hadise budur.

SONUÇ

Memlûk Türk Devleti'nin ilk on yılı, Ortaçağ İslâm devletleri nezdinde kabullenilmek üzerine izlenen siyasetle geçmiştir. Ancak Ayn Câlut savaşında Moğolların yenilmezlik serisine son veren Memlûkler, Türk İslâm devletlerinin lideri konumuna yükselmiştir. Kazanılan bu savaşla birlikte Mısır ve Suriye tek çatı altında birleştirilirken İlhanlılar başta olmak üzere bölgeye yönelik emelleri olan diğer güçler, Fırat Nehri'nin gerisine itilmiştir. Memlûk Türk Devleti'nin bu tarihten sonraki siyaseti, Fırat Nehri'ni bir sınır koridoru haline dönüştürmek ve bu nehir üzerindeki önemli geçiş noktalarını kontrol altında tutmak olmuştur. Bu geçiş noktalarının önemli duraklarından olan Bîre, Memlûk hâkimiyetine girdikten sonra devletin kuzey sınırından gelecek olan saldırılara karşı bir gözlem noktası, Anadolu'ya yapılacak seferlerde garnizon haline getirilmiştir. Ayrıca şehir, Memlûk-İlhanlı rekabetinde hareket üssü olarak da kullanılmıştır. Sultan Baybars'ın esaslarını belirlediği Memlûk dış politikası çerçevesinde Bîre, öncelikli stratejik noktalardan biri olarak tanımlanmıştır. Bîre ayrıca Memlûklerin Anadolu'ya yayılma siyasetinde köşe taşı görevi görmüştür. Bu nedenle devletin kuzey sınır kapısı konumunda olan Bîre'nin, şehir ve kalesinin savunmasına oldukça önem verilmiş ve bu çerçevede şehre çeşitli yatırımlar yapılmıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, (2014). *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular* (H.430-485= 1038-1092), (çev. A. Sevim). Türk Tarih Kurumu.

Aktan, A. (1995). Bahrî Memlûklerden Sultan Kalâvûn ve Hânedanı. *Belleten*, 226/LIX, 605-620. https://doi.org/10.37879/belleten.1995.605

Ali, H. (2022). Moğolları durduran savaş: Aynicâlût savaşı. *Academic Platform Journal of Islamic Research* VI/2, 292-308. https://doi.org/10.52115/apjir.1146832

Aybek ed-Devadâr, (1971). *Kenzü'd-Dürer ve Câmîü'l-Gurer VIII,* (thk. U. Harman).

Ağır, A. M. (2008). Sultan Kalâvûn Devri Memlûk- İlhanlı münasebetleri II. Humus savaşı H.679/M.1281. *Akademik Bakış*, 15, 1-10.

Arslantaş, Y. & Yılmaz, C. A. (2017). Hellenizmin gölgesinde Diadokhlar Dönemi. *FÜSBD XXVII/2,* 361-373. https://doi.org/10.18069/firatsbed.346556

Avcı, C. (1999). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XX, s.373-374).

Avcı, C. (2020). *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847).* Türk Tarih Kurumu.

Avcı, C. (2006). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXXII, s.311-312).

Ayaz, F. Y. (2016). *Memlük- Kıbrıs İlişkileri Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti.* Türk Tarih Kurumu.

Ayaz, F. Y. (2007). Memlük-İlhanlı ilişkilerinde bir dönüm noktası: Şakhab Savaşı (720/1303). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/15, 1-32. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaifd/issue/20606/219583

Ayaz, F. Y. (2020). *Memlükler*. İsam Yayıncılık.

Appianos, (1962). *Appian's Roman History II* (Books VIII Part II-XII), (Eng. tra. H. White). Harvard.

Belâzûrî, (2013). *Fütûhu'l-Büldân Ülkelerin Fetihleri*, (çev. M. Fayda). Siyer Yayınları.

Bostan, İ. (1992). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. VI, s.187-189).

Bayındır, A. (2017). Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri (Tez no. 477426) [Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Bedreddîn Mahmûd Âynî, (2009). Ikdü'l-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân V, (thk. M. M. Emîn).

Bingöl, R. (2020). İlhanlı Devleti'nde Abaka Han dönemi (1265-1282), (Tez no. 645137) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Boz, C. (2013). Saltanat Nâibi Eminüddîn Mîkâîl'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi'ndeki Yeri, (Tez no. 330886) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Cahen, C. (2022). *Türkiye'nin Doğuşu Anadolu Selçuklu Devleti 11.-14. Yüzyıl*, (çev. N. Epçeli). Yeditepe Yayınevi.

Clot, A. (2005). *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı,* (çev. T. Ilgaz). Epsilon Yayıncılık.

Çetin, Ş. (2008). XV. Yüzyıl Memlük Kaynaklarından Zubdetu Keşfu'l Memâlik ve Sosyal-Kültürel Açıdan Değerlendirilmesi, (Tez no. 227024) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çelik, M. Y. (2021). *Memlûkler Döneminde Antakya* (1268-1516). Kömen Yayınları.

Çakar, E. (2000). Halep Sancağında Türkçe yer adları. *OTAM* 11, 83-107.

Çubukçu, A. (2001). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXIII, s.498-499).

Darkot, B. (1987). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. V/1, s.296-299).

Demir, A. (2008). *Urfa ve Çevresi Eyyubîler Tarihi.* Kent Yayınları.

Delilbaşı, M. (1999). Türk Tarihi'nin Bizans kaynakları. *Cogito*, 17, 339-351

Demirkent, I. (2013). *Haçlı Seferleri.* Dünya Yayıncılık.

Demirkent, I. (1989). Urfa Haçlı kontluğu tarihine bir bakış (1098-1146). *Belleten* LIII/206 s.167-174. https://doi.org/10.37879/belleten.1989.167

Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi II* (1118-1146). Türk Tarih Kurumu.

Durmuş, E. (2014a). Bahrî Memlûklar döneminde Halep Naipliği, (Tez no. 391550) [Doktora Tezi, Harran Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Durmuş, E. (2014b). Memlukler zamanında Halep Naipliği'ne bağlı bir şehir: "Birecik". *Turkish Studies* 9/4, 413-427. http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies.6815

Durmuş, E. (2022). Memluklar zamanında Rumkale. *Ortaçağ'dan Günümüze Rumkale ve Halfeti* içinde, (ed. Y. Taş), s.35-38.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2023). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (çev. A. S. Aykut). Yapı Kredi Yayınları.

Gördegir, E. (2021). Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316). İksad Publishing House.

Ertuğrul, A. (2009). Anadolu Selçukluları devrinde yazılan bir kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü'ş-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i I, (Tez no. 249437) [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Erdem, A. D. (1998). İlhanlı- Memlük Münâsebetleri, (Tez no. 87620) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ertuğ, Z. T. (2010). Tablhâne. *DİA XXXIX*, 333-334.

Ekici A. & Paydaş, K. (2008). *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*. İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, (2011). *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (çev. Ş. Yaltkaya). Türk Tarih Kurumu.

Ergeç, R. (2002). Fırat Seleukeia'sı yahut Zeugma. *Anadolu Araştırmaları*, 16, 201-226. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuanadolu/issue/1154/13501

Ebû'l Fidâ, (2017). *Ebû'l-Fidâ Coğrafyası* (çev. R. Şeşen). Yeditepe Yayınevi.

Ebû'l-Fidâ, (ty.). *Takvim el-Büldân,* (thk. A. El-Muhammed Ayetî).

Ebû'l-Fidâ, (1997). *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer II,* (thk. M. Deyyûb).

Eskikurt, A. (2014). *Musul Atabeğliği* (Zengîlerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi). Çamlıca Basım Yayın.

Fayda, M. (2013). *TDV İslâm Ansiklopedisi* içerisinde (Cilt. XLIII, s.485-486).

Gregory Ebû'l-Ferec, (1987). *Abû-l Farac Tarihi I-II*, (çev. Ö. R. Doğrul). Türk Tarih Kurumu.

Gregory, T. E. (2022). *Bizans Tarihi*, (çev. E. Erment). Yapı Kredi Yayınları.

Gök, H. İ. (2013). *Musul Atabeyliği Zengiler* (Musul Kolu 1146- 1233). Türk Tarih Kurumu.

Günay, K. (2003). Gazan Mahmud Han Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Moğol İsyanları (1295-1304), (Tez no. 127624) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Grousset, R. (2022). *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, (çev. H. İnalcık). Türk Tarih Kurumu.

Hawkıns, J.D. (1983). The Hittite name of Til Barsip: Evidence from a New Hieroglyphic fragment from Tell Ahmar. *Anatolian Studies* XXXIII, 131-136. https://doi.org/10.2307/3642701

Holt, P. M. (1999). *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu,* (çev. Ö. Arıkan). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Honıgmann, E. (1964). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (CiIt. X, s.601).

Honigmann, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (çev. F. Işıltan). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Honigmann, E. (1986). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XIII, s.400).

Hândmîr, (1380). *Habîbü's-Siyer,* (thk. M. Debirsilki).

Hınz, W. (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri,* (çev. A. Sevim). Marmara Üniversitesi yayınları.

Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, (2018). *Târih-i Güzide,* (çev. M. Öztürk). Türk Tarih Kurumu.

Işıltan, F. (1960). *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan H. 210= M. 825'e kadar).* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İbn Hacer, (1993). *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Âyanü'l-Miete's-Sâmine III.*

İbn Şeddâd, (2000). *Baybars Tarihi al-Melik al-Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, (çev. M. Ş. Yaltkaya). Türk Tarih Kurumu

İbn Habib el-Halebî, (1982). *Tezkîretü'l-Nebîh fî Eyyâmü'l-Mansûr ve'l-Benih II*, (çev. M. M. Emin, S. A. F. Aşûr). Kahire.

İbn Kalânisî, (2021). *Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, (çev. O. Özatağ). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İbn-i Vâsıl, (1960). *Kitâb-u Müferricü'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb III*, (thk. C. Seyyal). Kahire.

İbnü'l-Adim, (1318). *Zübdetü'l-Haleb min Târîhî Haleb,* (thk. S. Zekkâr). Beyrut.

İmadeddin Muhammed el-İsfehânî, (1979). *el Bark el-Şâmî,* (nşr. Ramazan Şeşen). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali, (1992). *Târîhu Meyyâfârikîn ve Amîd Târihi (Artuklular Kısmı),* (çev. A. Savran). Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İbnü'l-Verdî, (2019). *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (çev. M. Alican). Kronik Kitap.

İmâdüddin el-İsfahânî, (2016). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. K. Burslan). Türk Tarih Kurumu.

İbn Ecâ, (2018). *İbn Ecâ Seyahatnamesi Bir Türk Seyyahın Kaleminden*, (çev. M. Şeker). Ötüken Neşriyat.

İbni Tağrıberdi, (1992). *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûk-ı Mısır ve'l-Kahire VII*, (thk. M. H. Şemseddin). Beyrut.

İbni Tağrıberdi, (2013). *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*. Selenge Yayınları.

İbn Abdüzzâhir, (2021). *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars*, (çev. A. Usta). Yeditepe Yayınevi.

İbn Havkal, (2014). *10. Asırda İslâm Coğrafyası,* (çev. R. Şeşen). Yeditepe Yayınevi.

İbnü'l-Esîr, (1991). *İslâm Tarihi (El Kâmil Fi't- Târîh Tercümesi) I-XII*, (çev. M. B. Eryarsoy). Bahar Yayınları.

İbn-Kesîr, (1994). *el-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi,* (çev. M. Keskin). Çağrı Yayınları.

Kalkaşandî, (1914). *Kitâb-ı Subhü'l-A'şâ, IV*. Tahkikkkkkk.

Kadı Şuhbe, (1977). *Târih-i İbn-i Kadı Şuhbe III*, (A. Derviş).

Kanat, C. (2008). *Memlûk Devleti'nde İktidar Değişikliği Bahrî Memlûklar'dan Burcî Memlûklar'a.* Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına.

Kanat, C. (2001). Baybars zamanında Memlûk- İlhanlı münasebetleri (1260-1277), *Tarih İnceleme Dergisi*, XVI/1, 31-45. https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5043/68738

Kanat, C. (2000). *Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar. TİD,* 15/I, 105-120. https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5042/68721

Kanat, C. (1999). Memlûklerin Baybars zamanındaki Suriye-Çukurova siyaseti ve bu siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki rolü. *III. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildiriler,* Adana, s.430.

Kallek, C. (2008). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXXV, s. 52-55).

Karaaslan, Y. Z. (2022). İlhanlı Hükümdarı Abaka Han ve Etrafdaki Dünya (1265-1282), (Tez no. 762562) [Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kaymaz, N. (1970). *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman.* DTCF Yayınları.

Kâsım, K. A. (2020). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXX, s.544-545).

Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, (2014). *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular* (H. 447-521=1055-1127), (çev. A. Sevim). Türk Tarih Kurumu.

Keleş, B. (2020). *Bahrî Memlûklerde Bölgesel ve Uluslararası İlişkiler* (1250-1382). Nobel Akademi.

Keleş, B. (2002). Türkler Ansiklopedisi (Cilt. V, s.589-609).

Keleş, E. (2021a). Vilâyet-i Ermen Vâlisi Emir Sutay Noyan ve Sutaylılar. *MUTAD,* VIII/1, s.73-90. https://doi.org/10.16985/mtad.949328

Keleş, E. (2021b). İlhanlı-Memlûk Rekabeti Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu. *History Studies*, XIII/2, 665-683.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, (2023). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (çev. M. Öztürk). Türk Tarih Kurumu.

Kuşçu, A. D. (2013). *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu.

Küçükaşcı, M. S. (2020). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXX, s.356-358).

Kızıltoprak, S. (2004). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXIX, s.87-90).

Kılıç, M. (2019). *Halep Eyyûbîleri el-Melikü'n-Nâsır II. Salahaddin Yûsuf Devrinde Eyyûbîler Devleti.* Türk Tarih kurumu.

Kınal, F. (1998). *Eski Anadolu Tarihi.* Türk Tarih Kurumu.

Korykoslu Hayton, (2023). *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı Memlûklere Karşı Avrupa-Moğol İttifakı Tasarısı (1307),* (çev. A. T. Özcan). Kronik Kitap.

Kopraman, K. Y. (2005). *Mısır Memlûkleri (1250-1517).* Prof. Dr. Kâzım Y. Kopraman Makaleler, 118.

Konak, İ. (2019). Hicretin ilk 200 yılında Kınnesrîn Şehrinin idari ve kültürel durumu. *İTAD*, 5, 1-14. https://dergipark.org.tr/tr/pub/itad/issue/48177/556320

Kopraman, K. Y. (2005). *El-Memâlîk El-Bahriye (Bahri Memlûkler) Devri (1250-1382).* Prof. Dr. Kâzım Y. Kopraman Makaleler, (Yay. Haz. E. S. Yalçın- A. Çetin), s.92.

Kopraman, K. Y. (1991). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. IV, s.512).

Kopraman, K. Y. (1992). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. VI, s.419-420).

Koç, H. (2019). Hz. Ömer döneminde (634-644) el-Cezîre'nin fethi. (Tez no. 572232) [Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Littmann, (1979). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. II, s.69).

Levanonı, A. (2023). Ayn Câlût Savaşı: Memlûk tarih anlatılarında paradigmatik bir tarihsel olay (çev. K. Durmuşoğlu), *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/9, 391-402. https://doi.org/10.53718/gttad.1198405

Makrizî, (1997). *es-Sülûk li-Mârifet-i Düveli'l-Mülûk*, I-II-III-V, (thk. M. A. Âtâ).

Memiş, E. (2009). *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi.* Çizgi Kitabevi.

Mikhail Psellos, (2014). *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, (çev. I. Demirkent). Türk Tarih Kurumu.

Merçil, E. (1990). Sultan Selâhaddîn Eyyûbî'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri. *Belleten* LIV/209, 417-426.

Merçil, E. (2017). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi.* Bilge Kültür Sanat.

Nobutaka, N. (2006). The rank and status of military refuges in the Mamluk Army: A recınsideration of the Wâfidîyah. *Mamlûk Studies Review*, X/1, 55-81. https://doi.org/10.6082/M1D798K9

Ostrogorsky, G. (2017). *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. F. Işıltan). Türk Tarih Kurumu.

Öğüt, T. (2008). XVIII. ve XIX. yüzyılda Birecik Sancağında iktisadi ve sosyal Yapı, (Tez no. 261739) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Özaydın, A. (2012). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XLI, s.446-449).

Özbek, S. (2018). *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars.* Berikan Yayınevi.

Özbek, S. (2017). Bahrî Memlukler zamanında Suriye ve Mısır'a Moğol göçü ve sonuçları. *Geçmişten Günümüze Göç I*, (ed. O. Köse), Samsun, s.95-100

Özbek, S. (1988). El-Melikü'z-Zâhîr Rükne'd-din Baybars El-Bundukdârî (?-1277), (Tez no. 10707) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Özgüdenli, O. G. (2007). Olcaytu Han. *DİA* XXXIII, s.345.

Özgüdenli, O. G. (2009). *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304).* Kaktüs Yayınları.

Ptolemy, (2011). *Cladius Ptolemy the Geography*, (Eng. tra. E. Luther).

Paydaş K. & Narin, Ö. (2022). Orta Çağ'da Türk Hâkimiyetinde Birecik Şehri ve Tarihi Ehemmiyeti. *SÜTAD* 56, 39-62.

Ruknuddîn Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr el-Hıtayî, (2016). *et-Tuhfetu'l-Mulûkkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye Türk Devleti Konusunda Sultânlara Armağân (1252-1312),* (çev. H. Polat). Türk Tarih Kurumu.

Reşîdüddin Fazlullah, (2022). *Câmiu't- Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), (çev. İ. Aka, M. Ersan, A. H. Khelejani). Türk Tarik Kurumu.

Roux, J. P. (2020). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (çev. A. Kazancıgil- L. Arslan Özcan). Dergâh Yayınları.

Runciman, S. (2019). *Haçlı Seferleri Tarihi I-II-III* (çev. F. Işıltan). Türk Tarih Kurumu.

Sâmî Es-Sakkâr, (2020). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXXI, s.361-363).

Sachau, E. (1883). *Reise in Syrien und Mesopotamien*. Ulan Press.

Sauvaget, J. (1987). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. V/1, s.117-122).

Safedî, (2009). *Âyânu'l-Asr ve Âvânu'n-Nâsr IV,* (thk. A. M. Abdülhamid).

Sağlam, A. (2015). Anadolu'da Moğol-İlhanlı otoritesini sarsan bir gelişme: Sülemiş isyanı. USAD, XLI/8, 553-562.

Sağlam, A. (2017). Hüsameddin Lâçîn ve saltanat dönemi (696-698/1296-1299): Memlûkler'de Meşrutî bir sultan teşebbüsü ve Akâmet. *TİD* XXXII/1, 155-190. https://doi.org/10.18513/egetid.327743

Sağlam, A. (2018). Memlûk-İlhanlı diplomatik ilişkileri. *Belleten*, LXXXII/293, 83-158. https://doi.org/10.37879/belleten.2018.83

Sağlam, A. (2021). *En-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*. Türk Tarih kurumu.

Sarı, A. (2015). XVI. yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri, (Tez no. 405754) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Sehavî, (ty.). *Vecîzü'l-Kelâm Fi'z-Zeyli 'Alâ Düveli'l-İslâm*, (thk. B. Avvad Maruf, İ. Faris Harestani, A. El-Hatimi).

Sevim, A. (1990). *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Türk Tarih Kurumu.

Sevim, A. (2014). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Türk Tarih Kurumu.

Sevim, A. (1989). *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Türk Tarih kurumu.

Sevim, A. (2018). *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah.* Türk Tarih Kurumu.

Sevim, A. (1996). Nâvekiyye Türkmenleri sorunu. *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi,* IX/26, 789-792.

Sevim, A. & Merçil, E. (2020). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Türk Tarih Kurumu.

Süryani, M. (1944). *Süryani Patrik Mihail Vekayinâmesi II,* (çev. H. Andreasyan), (TTK Kütüphanesinde Bulunan Yayınlanmamış Nüsha).

Sümer, F. (2022). *Anadolu'da Moğollar.* Türk Tarih Kurumu.

Sümer, F. (2002). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXVI, s.480-481).

Schaade, A. (1979). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. III, s.88).

Söylemez, M. M. (2001). Berd teşkilatının Menşeine Dâir Bazı yeni bulgular. *İslâmiyât IV/I,* s.139-147.

Soobernheim, M. (1987). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. VII, s.689-692).

Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devleri,* 1220-1350. Türk Tarih Kurumu.

Stewart, A. (2022). En şanlı kalelerden biri: Kahire Sultanlığında Rumkale. *Ortaçağdan Günümüze Rumkale*, (ed. Scott Redford), 130-131.

Solak, K. (2014). Moğol Sülemiş ve Timurtaş isyanları Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu. *Cappadocia Dergisi,* 3, 61-74.

Streck, M. (1979). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. II, s.629-632).

Sıbt İbnu'l-Cezvî, (2011). Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, (çev. A. Sevim). Türk Tarih Kurumu.

Şeşen, R. (1987). Selâhaddîn Eyyûbî ve Devlet. Çağ Yayınları.

Şeşen, R. (2021). *Haçlılar ve Moğollar Önünde Sultan Baybars.* Yeditepe Yayınevi.

Şeşen, R. (2018). *Sultan Kalâvûn ve Oğlu el-Melikü'l-Eşref Devri*. Yeditepe Yayınevi.

Şeker, M. (1998). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XVIII, s.22-25).

Nüveyrî, (2004). Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnu'l-Edeb, (thk. N. M. Fevvâz, H. K. Fevvâz).

Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (çev. D. A. Batur). Selenge Yayınları.

Taneri, A. (1993). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. VII, s.45).

Tekindağ, Ş. (1961). *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Tekin, O. (2016). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İletişim Yayınları.

Tritton A. S. & Gibb, H. A. R. (1933). The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle. *JRAS* 1, 86-87.

Turan, O. (2012). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat.

Turan, O. (2022). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. Ötüken Neşriyat.

Turan, O. (1979). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XI, s.201-202).

Turan, Ş. (1979). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. X, s.640-643).

Turan, Ş. (2009). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXXVII, s.191-193).

Tomar, C. (2004a). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXIX, s.60-61).

Tomar, C. (2004b). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXIX, s.78-79).

Tomar, C. (1996). Memluk Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi (1240-1260), (Tez no. 53470) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Urfalı Mateos, (2019). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. H. D. Andreasyan). Türk Tarih Kurumu.

Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İnkılap Kitapevi.

Unat, Y. (2013). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XLIV, s.397-398).

Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (2019). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri.* Türk Tarih Kurumu.

Uzun, K. (2023). Dosttan kaçıp düşmana sığınmak: Memlûk Emîri Karasungur'un siyasi faaliyetleri. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, 649-674. https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuefad/issue/80535/1344050

Uyar, M. (2007). İlhanlı-Memlûk mücadelesinde bir kırılma noktası: Vâdî El-Hazindâr savaşı. *ICANAS*, 3253-3260.

Yâzîcî, T. (1997). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XV, s.239-244).

Yakubovskiy, A. Y. (1992). *Altın Ordu ve Çöküşü,* (çev. H. Eren). Türk Tarih Kurumu.

Yinanç, M. H. (2020). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I-II.* Türk Tarih Kurumu.

Yiğit, İ. (2015). *Memlûkler 648-923\ 1250-1517*. Kayıhan Yayıncılık.

Yiğit, İ. (2004). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXIX, s.90-97).

Yiğit, İ. (2022). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. XXV, s.419).

Yılmaz, C. A. (2016). Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri, (Tez no. 443022) [Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yıldırım, S. (2019). Bahri Memlukler Zamanında Memluk- Altın Orda Münasebetleri (1250-1382), (Tez no. 587843) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yiğit, F. A. (2011). Memlûkler Döneminde Çukurova, (Tez no. 298312) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yinanç, R. (1989). Dulkadir Beyliği. Türk Tarih Kurumu.

Yürekli, T. (2011). Eyyübi Ailesi Kadınları. *USAD* 6, 329-342.

Yuvalı, A. (2019). *İlhanlı Tarihi*. Bilge Kültür Sanat.

Yuvalı, A. (1996). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. 13, s.429-431).

Vâkıdî, (2021). *Tarih Kitabı* (ed. C. Külekçi, A. Gedik, Z. Kızılyar, M. Cengiz).

Vaux, B. C. D. (1979). *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. 3, s.15).

Zengin, M. (2022). *Memlûk Türk Devleti Döneminde Trablus (1289-1516).* Sonçağ Yayıncılık.

Zengin, M. (2019a). Sultan Selâhaddin Sâlih döneminde Memlükler. *Tarih Okulu Dergisi*, 12/XXXIX, 313-332.

Zengin, M. (2019b). Memlûk Türk devleti döneminde Malatya Niyâbeti (1361-1516). *Ortaçağ'da Malatya Makaleler*, (ed. Y. Başkan, M. Zengin, O. Yazıcı, O. Karacan), s.238-282.

Zengin, M. (2018a). Melikü'l-Mansûr Ebî Bekr b. Muhammed dönemi Memlûk Türk devleti tarihi (Elli Dokuz Günlük Saltanat). *History Studies*, 10/3, 257-270.

Zengin, M. (2018b). Melikü'l-Eşref Âlâeddin Küçük Ali dönemi Memlûk Türk devleti tarihi (6 Ağustos 1341-10Ocak 1342). *Turkish Studies,* 13/8, 217-230.

Zengin, M. (2018c). Melikü'n-Nâsır Şihâbuddin Ahmed ve Melikü's-Sâlih İsmâil dönemlerinde Memlûk Türk devleti*:* İki Kardeş Tek Devlet (19 Mart 1342-4 Ağustos 1345). *Tarih Araştırma Dergisi,* 37/64, 227-260.

Zengin, M. (2018d). Melikü'l-Kâmil Seyfeddin Şâbân dönemi Memlûk Türk devleti tarihi (4 Ağustos 1345-21 Eylül 1346). *Türkiyat Mecmuası*, 28/2, 311-325.

Zengin, M. (2018e). Melikü'l-Muzaffer Zeyneddin Haccî döneminde Memlûkler. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 357-373.

Zengin, M. (2017). *İlhanlılar-Eretnalılar-Memlûkler Dönemi Malatya* (1295-1401). Promat Basım Yayın.

Zengin, M. (2016). Sultan Hasan dönemi Memlûk Türk Devleti tarihi: Genel bir değerlendirme. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 79-90.

Zengin, M., (2014). Memlük Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXIII/55, 91-120.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: This study is based on the rivalries with the Ilkhanate State, which turned to the Middle East during the Bahri Mamluks period, covering the period between 1250-1382, and the reflections of the superiority tried to be established over each other. In our study, it aims to examine the attempts of the parties to gain strategically important positions and the conflicts over Bîre, where the ropes are knotted, in the struggle for dominance in Anatolia and Syria, which started between the two dominant elements, the Mamluk and Ilkhanid states, and their reflections and consequences in the context of the country and the region.

Method: A historical delimitation called the Middle Ages cannot be fully placed in Turkish history, nor can certain boundaries be drawn. However, in order to deal with more information in terms of the subject we will discuss, the time limitation of the study period was determined as the period of the Bahrî Mamluks (1250-1382). Subsequently, a literature review was conducted for the determined time period and the findings were classified within the scope of language and period. Classical history research methods were applied and the writing phase of the research was started. During the writing phase, the political and military events that took place in the city of Bîre and its surroundings,

starting from the most ancient times, were discussed. Then, for the first time, the process from the capture by the Turks to the domination of the Mamluk Turkish State was examined. Finally, determinations were made about the dominance of the Mamluk Turkish State in Bîre and its dispositions on the city.

Findings: Bîre, which is among the important cities in the medieval Islamic world, is a subject that needs to be examined in a wide range of changes that took place in the city after it was conquered by the Mamluk Turkish State. Bîre has always been located on the banks of the Euphrates river in the historical process. Therefore, the most important water source of the city is the Euphrates River. This river, which has been important for almost every state that has dominated the region since ancient times, and Bîre, which has an important position by the river, has been the field of struggle of many dominations. The main reason for this struggle is that the city is located on an important transit point between Anatolia and Egypt. To date, the studies on the history of Bîre have mainly been in the form of a general history study. No special study has been carried out directly on the dominance of the Mamluk Turkish State in the city. In our study, the political and military events that took place in and around the city of Bîre, starting from the most ancient times, were discussed. In addition, social and economic events that are important enough to be reflected in the resources within the boundaries of our study period were also touched upon.

Conclusion: The first decade of the Mamluk Turkish State was spent with the policy pursued on acceptance by the medieval Islamic states. However, the Mamluks, who put an end to the invincibility series of the Mongols in the battle of Ayn Jalut, rose to the position of the leader of the Turkish Islamic states. With this war, Egypt and Syria were united under one roof, while other powers with ambitions for the region, especially the Ilkhanates, were pushed behind the Euphrates River. The policy of the Mamluk Turkish State after this date was to transform the Euphrates River into a border corridor and to keep the important crossing points on this river under control. Bîre, which is one of the important stops of these crossing points, was turned into an observation point against the attacks coming from the northern border of the state after it came under the rule of the Mamluks, and a garrison in the expeditions to Anatolia. In addition, the city was also used as a base of action in the Mamluk-Ilkhanid rivalry. Within the framework of the Mamluk foreign policy, the principles of which were determined by Sultan Baybars, Bîre was defined as one of the priority strategic points. Bîre also served as a cornerstone in the Mamluks' policy of expansion

into Anatolia. For this reason, great importance was given to the defense of the city and castle of Bîre, which is the northern border gate of the state, and various investments were made in the city within this framework.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 1853-1890
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78591
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 30.09.2024 Submitted date
Kabul tarihi 11.04.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Kahraman, A. (2025). Bursa ve Kütahya'da Bulunan Timurtaş Paşa Camilerinin Mekân Tarihi ve Mimari Özelliklerine Dair Bir İnceleme. *Journal of History School,* 76,1853-1890.

BURSA VE KÜTAHYA'DA BULUNAN TİMURTAŞ PAŞA CAMİLERİNİN MEKÂN TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİNE DAİR BİR İNCELEME

Aras KAHRAMAN[1]

Öz

XIV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli devlet adamlarından biri olan Kara Timurtaş Paşa, Osmanlı'nın yükseliş döneminde I. Murad ve Yıldırım Bayezid'in saltanatları sırasında büyük muharebelere katılmış ve özellikle İstanbul'un ilk kuşatmasında etkin bir rol oynamıştır. Timurtaş Paşa, beylerbeyi ve vezirlik görevlerinin yanı sıra, kayıtlar doğrultusunda imar faaliyetlerinde de bulunmuş ve vakıflar inşa ettirmiştir. Bu vakıflar arasında yer alan Bursa ve Kütahya'daki külliyelerin camileri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışma, literatürde yayımlanmış bilimsel araştırmalar ve yayımlanmamış arşiv belgeleri ışığında, Bursa ve Kütahya'da bulunan Timurtaş Paşa camilerinin banileri, mekân tarihi ve üslupsal özellikleri hakkında bilgi sunmaktadır. Daha önceki çalışmalarda Kütahya ve Bursa'daki Timurtaş Paşa camilerinin baniliği konusunda belirsizlikler bulunmaktayken, yapılan arşiv araştırmaları sonucunda her iki caminin de Kara Timurtaş Paşa tarafından inşa ettirildiği tespit edilmiştir. Bu camiler, Erken Osmanlı Dönemi'ne ait "çok işlevli yapılar" tipinin özelliklerini yansıtmaktadır. Bursa Timurtaş Paşa Camii, 1855 yılı Bursa depreminde aldığı büyük hasara rağmen özgünlüğünü büyük ölçüde korurken, Kütahya Timurtaş Paşa Camii ise farklı dönemlerde yapılan tamirat ve onarımlar sonucunda özgünlüğünü yalnızca iç mekân ve strüktüründe muhafaza edebilmiştir.

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, aras.kahraman@yeditepe.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8081-6859

Anahtar Kelimeler: Kara Timurtaş Paşa, Erken Osmanlı Dönemi, Bursa, Kütahya, Cami

An Analysis of the Spatial History and Architectural Features of the Timurtaş Pasha Mosques in Bursa and Kütahya

Abstract

From the mid-14th century onwards, Kara Timurtaş Pasha was one of the prominent statesmen of the Ottoman Empire, participating in major battles during the empire's rise, particularly under the reigns of Murad I and Bayezid I. He played a key role, especially during the first siege of Istanbul. In addition to his roles as beylerbeyi and vizier, Timurtaş Pasha engaged in construction activities and established charitable foundations (waqfs) according to historical records. Among these foundations, the mosques of the complexes (külliye) in Bursa and Kütahya have survived to the present day. This study provides information on the patrons, spatial history, and stylistic characteristics of the Timurtaş Pasha mosques in Bursa and Kütahya, based on previously published scholarly research and unpublished archival documents. While earlier studies indicated uncertainties regarding the patronage of the mosques in Kütahya and Bursa, archival research has confirmed that both mosques were built by Kara Timurtaş Pasha. These mosques exemplify the characteristics of "multi-functional structures" from the Early Ottoman Period. Despite sustaining significant damage in the 1855 earthquake, the Bursa Timurtaş Pasha Mosque has largely preserved its originality, while the Kütahya Timurtaş Pasha Mosque has retained its authenticity primarily in its interior space and structure due to various repairs and restorations over different periods.

Keywords: Kara Timurtaş Pasha, Early Ottoman Period, Bursa, Kütahya, Mosque

GİRİŞ

XIV. yüzyılın sonları ve XV. yüzyılın başlarında dört farklı Timurtaş Paşa, Osmanlı Devleti'nin üst kademelerinde önemli görevler üstlenmiştir. Bu şahısların birbirleriyle karıştırılması meselesi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından ele alınmıştır. Kara Timurtaş Paşa olarak bilinen Osmanlı paşasının dedesi, Osman Bey'in silah arkadaşlarından Aykut Alp'tir. Babasının ise Aykut Bey'in oğlu Kara Ali Bey olduğu düşünülmektedir (Uzunçarşılı, 1998, s. 507; Uzunçarşılı, 1957, s. 174). Kara Timurtaş Paşa, Murad Hüdavendigar döneminde Yıldırım Bayezid'in lalası olarak görev yapmış ve Sultan I. Murad'ın cülus yılına denk gelen Rumeli seferi sırasında Bursa'da Yıldırım Bayezid'in yanında kalmıştır (Ruhi Tarihi, 1992, s. 387). Kara Timurtaş Paşa, 1366 (H.768) yılında I. Murad ile birlikte ilk kez fütuhat hareketlerine katılmış ve Rumeli'de, Balkan Dağı eteklerinde ve Tunca Nehri civarındaki Kızılağaç Yenicesi ile Yanbolu'nun ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 507; Uzunçarşılı,

1957, s. 174; Ecemen, 2012). Bu görevlerdeki başarıları onu, Lala Şahin Paşa'dan sonra Rumeli Beylerbeyliği makamına yükseltmiştir (Neşri, 1949, s. 243). Kara Timurtaş Paşa, I. Murad'ın Karamanoğulları ile girdiği savaşta da büyük gayret göstermiş ve bu dönemde vezirlik görevine başlamıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 507; Ecemen, 2012).

Timurtaş Paşa, Osmanlı ve Timurlular arasında 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı'na, muhtemelen yaşlılığı sebebiyle katılamamıştır. Bununla birlikte, I. Murad'ın yanında 1389 yılında yapılan Kosova Savaşı'nda yer almış ve savaşın ardından Yıldırım Bayezid'in emriyle Kratova madenlerinin ele geçirilmesi görevini üstlenmiştir (Uzunçarşılı, 1957, s. 175). Bu dönemlerde Timurtaş Paşa'ların birbirine karıştırılmaya başlandığı görülmektedir. Zira, I. Murad Kosova Savaşı'na giderken Anadolu'nun güvenliğini Sarı Timurtaş ve Subaşı Timurtaş ile sağlamıştır. Sarı Timurtaş, Kütahya, Işıklı ve Sandıklı'yı; Subaşı Timurtaş ise Sivrihisar ve Sakarya bölgelerini kontrol altında tutmaktaydı. Kara Timurtaş Paşa, Ege Bölgesi'ndeki bazı yerlerin yanı sıra Karaman ve Eflak taraflarına yapılan seferlere de katılmıştır. Birinci İstanbul Kuşatması'nın gerçekleşmesinde de etkili olan Kara Timurtaş Paşa, bir süre sonra emekliye ayrılarak Bursa'ya yerleşmiş ve 1404 yılında vefat etmiştir. Bursa'da kendi adına yaptırdığı caminin haziresine defnedilmiş olup, mezar taşında yer alan "melik'ül umera" ibaresi, onun son görevinin beylerbeyilik olduğunu desteklemektedir (Uzunçarşılı, 1957, s. 176).

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Kara Timurtaş Paşa'nın Ali, Oruç, Umur, Yahşi ve Firuz isimlerinde beş oğlunun olduğu bilinmektedir (Kolbaşı, 2022). Ancak bu oğullarından özellikle Oruç Bey ile Umur Bey'in çok sayıda imar faaliyetinde bulunduğu bilinmektedir. Siyasi kariyerinden çok imar faaliyetleri ve Osmanlı kültür-sanat ortamına sağladığı katkılarla tanınan Umur Bey, 859/1454-1455 tarihli vakfiyesine göre çeşitli mimari yapılar inşa ettirmiştir. Umur Bey'in bu vakfiyesi, onun çeşitli imar etkinliklerine öncülük ettiğini göstermektedir. Bu bağlmda, Biga'da bir cami, Bergama'da bir medrese, Afyon'da hem bir cami hem de bir medrese, ayrıca Bursa'da bir cami yaptırmıştır. Bu yapıların bakım, onarım ve işleyişini sağlamak amacıyla ise Bergama, Biga ve Bursa'da birer hamam, Bursa'da bir han, Afyon'da ise bir han ve bir hamam inşa ettirmiştir. Bunların yanı sıra, Bursa'da bir açık namazgâh ve Edirne'de bir mescit yaptırdığı da bilinmektedir (Keskin, 2019). Oruç Bey ise , hayır işlerine büyük önem vererek Bursa, Geyve ve Kütahya'da çeşitli vakıflar tesis etmiştir. Balıkesir'de bir medrese ve hamam yaptıran Oruç Bey, Hacı Köy'de bir çiftlik, Balıkesir Kayabey Mahallesi'nde bir mescit ve Kepsut dolaylarında bir cami inşa ettirmiştir. Bunun yanı sıra, Dimetoka'da bir medrese

ile Bursa Hisar'da kendi adıyla anılan bir hamam ve mescit yaptırdığı da kaydedilmiştir; ancak bu eserler günümüze ulaşamamıştır (Apak, 2002).

Mimarlık tarihi literatüründe Kara Timurtaş Paşa'nın sahip olduğu tarihi öneme uygun bir şekilde, onun banisi olduğu eserlere yeterince yer verilmemiştir. Tarihi kaynaklarda Kara Timurtaş Paşa'nın vakfettiği eserler hakkında net bilgiler bulunmamakla birlikte, Bursa ve Kütahya'da onun adıyla anılan Timurtaş Paşa camilerini konu alan bir çalışmanın olmayışı, bu araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma, Kara Timurtaş Paşa'nın vakıf eserleri arasında bulunan ve günümüzde hala ayakta olan Bursa ve Kütahya Timurtaş Paşa camilerini ele alacaktır. Özellikle Kütahya Timurtaş Paşa Camii'nin banisi ile ilgili tarihi kaynaklar ve Osmanlı arşivleri doğrultusunda netlik sağlanacaktır. İki caminin mimari özellikleri güvenilir kaynaklar doğrultusunda incelenecek ve kaynaklarda yer alan tartışmalar ışığında, bu yapılar çağdaşları olan önemli eserlerle karşılaştırılarak mimari nitelikleri daha belirgin hale getirilecektir.

YÖNTEM

Bir mekân, yalnızca bir "özne" ya da "nesne" olmanın ötesinde toplumsal bir gerçekliktir. Bu bağlamda Henri Lefebvre (2023, s. 67-75), mekân tarihinden söz ederken, mekân temsilleri (tasarlanan mekân), temsil mekânları (yaşanan mekân) ve mekân pratiği (algılanan mekân) olarak tanımladığı üçlü mekân diyalektiği parametrelerine vurgu yapar. Bu unsurların kapsamı ve içeriği, Lefebvre'nin somut tarihsel dönemlere yönelik mekân analizlerinde ortaya çıkar; bu analizler, birbirine geçen, akışkan ve dinamik bir diyalektik yalınlaştırmayı ifade eder (Merrifield, 2013, s. 109). Lefebvre'ye göre (2023, s. 139) eğer tarihçi örneğin imalat malzemeleri ve maddeleri gibi mütevazi gündelik nesnelerle ilgilenirse nesnelerin kataloğu klasik tarihe bir şeyler katar. Kutsal mekân egemen ideolojinin mantığına göre düzenlenmiş, örgütlenmiş ve üretilmiş bir mekân olduğuna göre, mkân temsilleri kategorisine girer ve dolayısıyla ideoloji tarihinin bir parçasıdır (Lefebvre, 2023, s. 142). Burada talep edenin talebi ile emredenin emrinden meydana gelen mekânın tarihi, bu talep-emir ilişkisi süresince devam eder ve bu ilişki bittiğinde, mekânın tarihi sona erir (Lefebvre, 2023, s. 138). Dolayısıyla çalışmanın konusu olan cami binalarını, mekân temsili veya tasarlanan mekân olma bakımından ele almak doğru olacaktır. Bu bağlamda tasarlanan mekânın ilk özgün halininin durumunu irdelemek, ayrıca binayı yaptıran erkin (bani) belirlenmesi bu açıdan önem arzetmektedir. Burada talep-emir arasındaki ilişki, camilerin tarih boyunca maruz kaldıkları değişiklikleri oluşturmaktadır. İşte bu değişiklikler arşiv malzemeleri dolayısıyla aydınlığa kavuşturulacaktır.

Bu çalışmada, Bursa ve Kütayha Timurtaş Paşa camilerinin baniliği, plan şeması ve üslupsal özellikleri üzerine derinlemesine bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada kullanılan tarih yazımı, Karl Popper'ın tarih yazımına getirdiği "yasalaştırmayan", "genelleştirmeyen" ve "kuramlaştırmayan" yaklaşımına dayanmaktadır. Popper'e göre, tarihsel bilimlerde elde edilen veriler sınırlı olup, bu verilerin tekrarlanarak bilimsel yasalar üretilmesi mümkün değildir. Popper, sosyal bilimlerin tarihsel boyutunun bilimsel yasalar ve hipotezler üretmek yerine "tarih yorumları" ile sonuçlanmasının daha doğru olduğunu savunur (Popper, 2006, s. 139-162). Bu bağlamda, çalışmamızda da tarihsel olaylar ve yapılar üzerine bilimsel bir yorum getirilmeye çalışılmıştır, ancak bu yorumların kuramsal bir genelleme yerine tarihsel veriler ışığında bir analiz sunduğu kabul edilmektedir.

Bu bağlamda, nitel araştırma stratejisi uygulanmış ve tarihi belgeler, arşiv kayıtları, yapılar üzerine yapılmış literatür taramasıyla birleştirilerek yorumlanmıştır. Nitel araştırmalar hipotezlere dayanarak kurama ulaşmak yerine elde edilen kanıtların sınıflandırılması, kategorize edilmesi ve bilgiye dayalı sonuçlara ulaşılmasını sağlar (Groat & Wang, 2002, s. 137). Dolayısıyla bu çalışma, verilerin yeniden üretilemeyeceği ve tarihsel olayların tekrarlanamayacağı bir yöntemle incelenmiş, yapılar üzerinde geliştirilen analizler kuramsal genellemelere varmadan, tarihsel bağlam içerisinde değerlendirilmiştir.

Tarihi belgelerin ve kanıtların analiziyle ilerleyen bu araştırmada, iki yapı (Bursa ve Kütahya Timurtaş Paşa Camileri) arasında plan şeması ve üslupsal özellikler açısından karşılaştırmalar yapılmıştır. Özellikle camilerin cephe düzeni, geçiş elemanları, malzeme kullanımı ve süslemeleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışma süresince literatür taraması, yerinde inceleme, tarihi belgelerin analizi ve karşılaştırmalı değerlendirme gibi taktikler bir arada kullanılmıştır. Arşiv belgeleri ile literatür taraması sentezlenerek, yapıların tarihi gelişimi, onarım süreçleri ve üslupsal özellikleri tespit edilmiştir. Bursa ve Kütahya'daki Timurtaş Paşa camilerinin onarım süreçlerine ilişkin tarihi belgeler de incelenmiş, yapıların günümüzdeki durumlarına ne ölçüde sadık kalındığı irdelenmiştir.

LİTERATÜR GEÇMİŞİ

Mimarlık tarihi literatüründe Kara Timurtaş Paşa'nın vakfettiği Kütahya ve Bursa camileriyle doğrudan ilgili özgün bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte, konuyla ilgili kaynaklar sınırlı olsa da bu camiler hakkında bazı bilgiler sunulmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi (1989a; 1989b), Hamza Güner (1964, s.

14-15) ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1932, s. 144-145) camilerin banileri hakkında bilgi verirken, eserler hakkında mimari betimlemeler de yapmışlardır. Özellikle Ayverdi, camilerin mevcut durumu hakkında bazı arşiv belgeleri eşliğinde bilgi paylaşmıştır.

Ebru Karakaya (2012), Kütahya Timurtaş Paşa Camii'nin mimari özelliklerini tekrar dile getirerek, caminin 1765 yılında onarıldığını ve bu dönemde tek şerefeli minaresi ile ahşap son cemaat yerinin eklendiğini belirtmiştir. Ancak bu bilgiye ilişkin bir kaynak sunmamıştır. Ara Altun (1982, s. 237), Kütahya Timurtaş Paşa Camii hakkında kısa bir mimari betimleme yaparak caminin ilk halinin muhtemelen çok işlevli bir imaret olduğuna dair bir görüş ortaya koymuştur. Mustafa Çetin Varlık (1988), eserinde Kütahya Timurtaş Paşa Camii'nin banisi ve aynı kişinin diğer vakıflarından bahsetmiştir. Ebru Durmuş (2019, s. 43-45), Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin farklı bölümlerinde kullanılan kemerler hakkında bilgi vermektedir. Kamil Kepecioğlu (2010, s. 270), Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin banisi hakkında bilgi sunarak caminin, Timurtaş oğlu Ali Bey tarafından yaptırıldığını belirtmiştir. Adem Apak (2002) da Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin banisi hakkında bilgiler paylaşmaktadır.

Bu kaynaklar dışında, çeşitli yayımlarda Bursa ve Kütahya Timurtaş Paşa camileri hakkında dağınık ve tekrarlayıcı bilgiler bulunmaktadır.

KARA TİMURTAŞ PAŞA VAKIF ESERLERİ

Kara Timurtaş Paşa'nın vakfettiği eserlere dair bir vakfiye bulunmadığı için, bu yapıların tespiti yalnızca binaların kitabelerindeki yazıtlar üzerinden yapılan tahminlere dayanmaktadır. Bu doğrultuda, E. H. Ayverdi'nin kaydettiği Kara Timurtaş Paşa'ya atfedilen eserler şunlardır: Kütahya Timurtaş Paşa Camii (1389-1402) (Ayverdi, 1989a, s. 507), Bursa Timurtaş Paşa Camii (1390) (Ayverdi, 1989a, s. 387), Bursa Timurtaş Paşa İmareti (Ayverdi, 1989a, s. 461), Kütahya Timurtaş Paşa Medresesi (1389-1402) (Ayverdi, 1989a, s. 514), ve Bursa Demirtaş Paşa Mektebi (Ayverdi, 1989a, s. 454). Kütahya Timurtaş Paşa Medresesi'nin banisinin hangi Timurtaş Paşa olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, yapının 1913 yılına kadar ayakta olduğu iddia edilmektedir (Güner, 1964, s. 17). Bursa'da camiye yakın bir konumda bulunan ve Timurtaş Paşa adına yapılan bir hamam da bulunmaktadır. Ancak, bu hamamın Timurtaş Paşa'nın oğullarından biri olan Oruç Bey tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir (Baykal, 1993, s. 112).

Bu eserlerin Kara Timurtaş Paşa'ya ait olma olasılığı yüksek olmakla birlikte, oğulları veya diğer Timurtaş Paşalar tarafından da inşa edilmiş olabileceği

ihtimali bulunmaktadır. Bununla birlikte, oğullarından en fazla vakıf eseri olan Umur Bey'in vakfiyesinde, yukarıda bahsedilen yapılar kaydedilmemiştir (Ayverdi, 1989b, s. 337-340). Makalenin kapsamı doğrultusunda, yalnızca Timurtaş Paşa'nın vakfettiği dini yapılar inceleme konusu yapılmıştır. Aynı döneme tarihlenen başka Timurtaş Paşa camileri de farklı yerlerde inşa edilmiştir. Örneğin, Edirne'deki Timurtaş Paşa Camii, Subaşı Timurtaş Paşa tarafından inşa edilmiştir (Özer, 2005, s. 148).

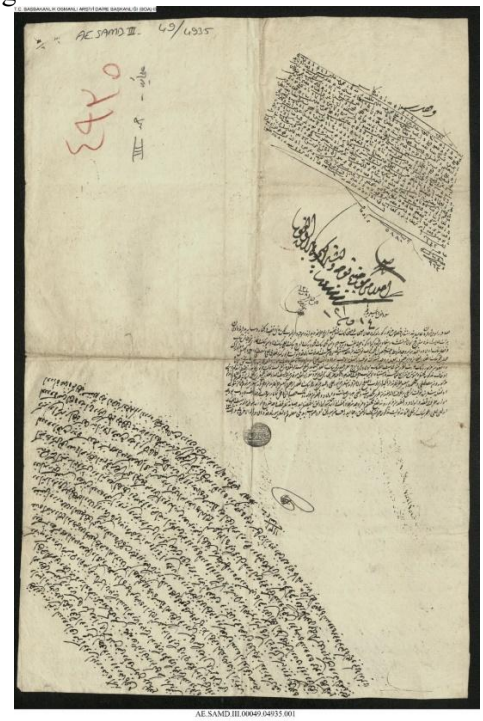
BANİLİK, AİDİYET VE MEKÂN TARİHİ

Kütayha Timurtaş Paşa Camii

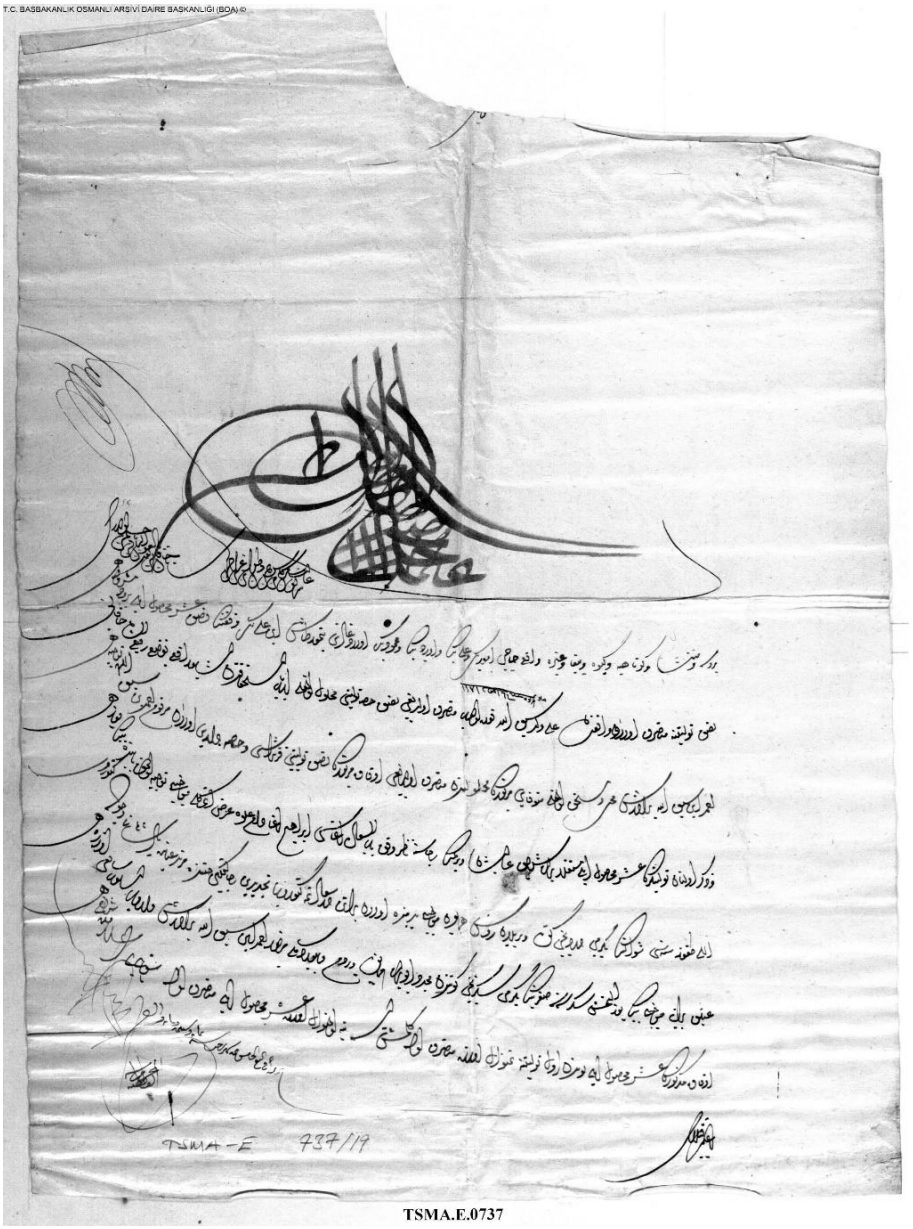
Hamza Güner, Timurtaş Paşa'nın 1389-1402 yılları arasında Kütahya muhafızlığına atanmasıyla birlikte caminin bu tarihlerde yapıldığının büyük olasılık taşıdığını belirtmiştir. Ancak, Güner, caminin hangi Timurtaş Paşa tarafından inşa edildiğine dair bilgi vermemektedir (Güner, 1964, s. 15). Ekrem Hakkı Ayverdi, caminin banisinin Kara Timurtaş Paşa olduğunu ifade etmektedir (Ayverdi, 1989a, s. 507). Ayverdi'ye göre, Kara Timurtaş Paşa, Kütahya mühafızlığı sırasında külliye ve camiyi yaptırmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, yapının banisinin Kara Timurtaş Paşa olduğu görüşündedir (Uzunçarşılı, 1932, s. 144-146). Uzunçarşılı, bir diğer makalesinde Kütahya emiri olarak atanan şahsın Sarı Timurtaş Paşa olduğunu belirtmekte; bu esnada Kara Timurtaş Paşa'nın Kosova seferine katıldığını kaydetmektedir (Uzunçarşılı, 1997, s. 175). Ancak Ayverdi, Uzunçarşılı'nın bu makalesindeki içeriği yanlış anlayarak, Uzunçarşılı'nın açıklamalarını caminin banisinin Kara Timurtaş Paşa olmadığı şeklinde değerlendirmiş, bu duruma katılmayarak yapının Kara Timurtaş Paşa'ya ait olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Çetin Varlık (1988, s. 248), yeterli kanıt göstermeden, Neşri'nin kaydettiği bilgilere dayanarak külliye ve caminin Sarı Timurtaş Paşa tarafından yapıldığını ileri sürmektedir. Neşri'ye göre (1949, s. 246-247), Timurtaş Paşa, Kosova seferi sırasında I. Murad'ın emriyle Uşaklı, Sandıklı ve Kütahya'da emir olarak kalmıştır. Fakat burada lakap olarak hangi Timurtaş Paşa olduğu hakkında bilgi verilmemektedir. Muzaffer Erdoğan, herhangi bir kaynak göstermeden caminin Kara Ali Bey oğlu Kara Timurtaş Paşa tarafından yapıldığı kanaatindedir (Erdoğan, 1968, s. 161).

Bu tartışmaya son noktayı koymak, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'ndeki belgelerle mümkündür. 2 Haziran 1719 (H. 14 Recep 1131) tarihli belgede, "... *Menteşe, Biga, Bergama, Gevye, Kütahya, Manisa ve Bursa'da vaki Mehmed Bey, Mahmud Bey, Oruç Bey, Ali Bey, evlâd-ı Umur Bey ve Gazi Timurtaş Bey vakıflarının evlâd vakıfdan bir vech-i meşrûte bi-öşür- mahsûl Mehmed Bey*

tevliyetinden..." ifadesiyle başlayan vakıfların diğer hissedarlara devretme belgesi (BOA, AE.SAMD.III. 49/4935) bulunmaktadır (Resim 1). Ayrıca, 17 Nisan 1755 (H. 5 Recep 1755) tarihli III. Osman'ın beratında, "*Bursa, Menteşe, Kütahya, Gevye, Biga ve gayri vaki Hacı Umur Bey, Ali Bey, Oruç Bey, Mahmud Bey üzere Gazi Timurtaş ibn-i Ali Bey vakfının nısf-ı öşür mahsul...*" ifadesi yer almakta; Kütahya da dahil olmak üzere Timurtaş Paşa ve oğullarına ait vakıfların adı geçmektedir (BOA, TS.MA.e. 737/19) (Resim 2). Burada Timurtaş ibn-i Ali Bey'den kastedilen şahıs, Kara Ali oğlu Kara Timurtaş Paşa'dır. Bilindiği gibi, Osmanlı kayıtlarına göre, Timurtaş Paşa'nın oğullarının da Kütahya'da vakıf eserleri bulunmaktadır. Ancak adı geçen kayıtlar dışında, Osmanlı arşiv kayıtlarında Timurtaş Paşa adıyla anılan cami ve vakıfların hangi Timurtaş Paşa'ya ait olduğu belirsizlik göstermektedir. Fakat hem Kara Timurtaş Paşa'nın oğullarının çok sayıda vakfının bulunduğu, hem de adı geçen kayıttaki şahsın Kara Timurtaş Paşa olduğu, ayrıca literatürdeki tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda, Kütahya Timurtaş Paşa Camii ve külliyesinin banisinin Kara Timurtaş Paşa olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Resim 1. Kara Timurtaş Paşa ve Oğullarına Ait Evkâfın Diğer Hissedarlara Devir Belgesi (BOA, AE.SAMD.III. 49/4935)

Resim 2. Kara Timurtaş Paşa ve Oğullarına Ait Evkâfın Tevliyeti ile İlgili III. Ahmed'in Beratı (BOA. TS.MA.e. 737/19)

[1861]

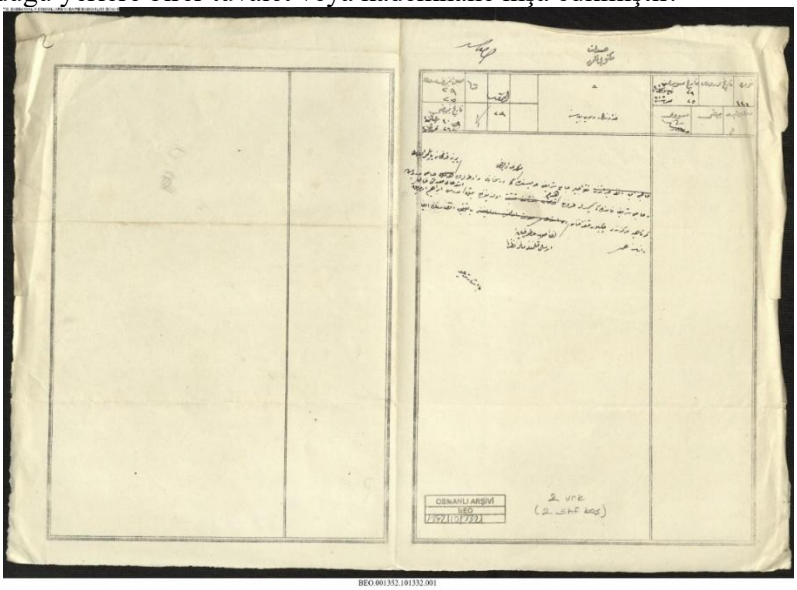
Evliya Çelebi, 1671-1672 yılı Kütahya ziyaretinde camiden şu şekilde bahsetmektedir: "*... Arasta içinde Takkeciler Câmii, cemâati boldur. Süslü mahfili altında iki ağaç şebekeli sütunları var ki diller ile anlatılmaz. Gâyet dayanıklı yapılmış kârgir sağlam câmidir, ama üzeri tahta örtülüdür...*" (Çelebi, 2011, s. 23). Çelebi'nin anlatımından, caminin bugünkü halinden çok farklı bir özelliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yani, bugünkü özellikleri itibarıyla süslü mahfil ve şebekeli (ızgara) ağaç sütunlarından bir iz kalmamıştır.

M. Erdoğan'ın paylaştığı bir Osmanlıca belgeye göre, Kütahya Timurtaş Paşa Vakfı, Mayıs 1714 (Cemaziye'l-Evvel 1126) tarihinde büyük bir yangın geçirmiş ve yanındaki vakfa ait olan dükkanlarla birlikte harap olmuştur (Erdoğan, 1968, s. 161). Bu belgeye göre, o tarihten önce mevcut mütevelliler, vakıf dükkanlarının kira gelirlerini toplamakta "*tarik-i şer'isini*" bilmeyerek ve ayrıca "*hılaf-ı şer ve hılaf-ı şart-ı vakıf*" davranıp dükkanların birçoğunu satarak yolsuzluğa karışmışlardır.

Caminin son cemaat bölümündeki kaide duvarında bulunan Ağustos 1764 (H. Safer 1178) tarihli kitabeye göre, Silahtar Mehmet Paşa, bir minare ve abdest almak için musluklar yaptırmıştır. Diğer taraftan, aynı kitabede yine Silahtar Mehmet Paşa tarafından bu tarihte caminin tamir ettirildiği ve mihrabın duvarı önündeki uzunluk olarak otuz zirâ boş arsanın üzerine on adet dükkanın yapıldığı belirtilmektedir (Uzunçarşılı, 1932, s. 144-146; Ayverdi, 1989a, s. 507). 1764-1765 yılları arasındaki tamirin ardından camideki kıymetli eşyalar ve gümüş kandillerin çalındığı kaydedilmiştir. Cami, bu tamir tarihinden itibaren Takvacılar adıyla anılmaya başlanmıştır. Bunu müteakip Hacı Osman Bin Abdullah adlı şahıs, vakfa on iki dükkan eklemiştir (Güner, 1964, s. 15). 1781 (H. 1195) senesinde, yine Silahtar Mehmet Paşa'nın Anadolu valisi tayin edilmesiyle, caminin mihrap duvarındaki dükkanların sayısını on üçe çıkararak, bu dükkanların gelirinden caminin minaresini yeniden yaptırmış ve hizmetçilerin masraflarının karşılanmasını sağlamıştır (Güner, 1964, s. 16).

Elli üç yıl aradan sonra, yani 1834 (H. 1259) yılında, cami Kütahya Muaccelat Nâzırı Salih Efendi tarafından etraflıca onarılmıştır (Karakaya, 2012, s. 187). Ancak Muzaffer Erdoğan, Silahtar Mehmet Paşa ile Kütahya Muaccelat Nazırı Salih Efendi'nin yaptıkları onarım girişimlerinin tarihlerini yanlışlıkla 1761 (H. 1175) ve 1839 (H. 1250) olarak kaydetmiştir. Cami, yine iki yıl sonra, yani 1836 (H. 1252) yılında Kütahya muhassılı Dilaver Paşa tarafından tekrar onarılmıştır. Vakfa sırasıyla 1858 (H. 1275) ve 1864 (H. 1281) yıllarında müftü Rûşenzâde Hacı Abdurrahman Efendi ile yüzbaşı Hüseyin Efendi birer dükkan ilave etmiştir (Ayverdi, 1989a, s. 509).

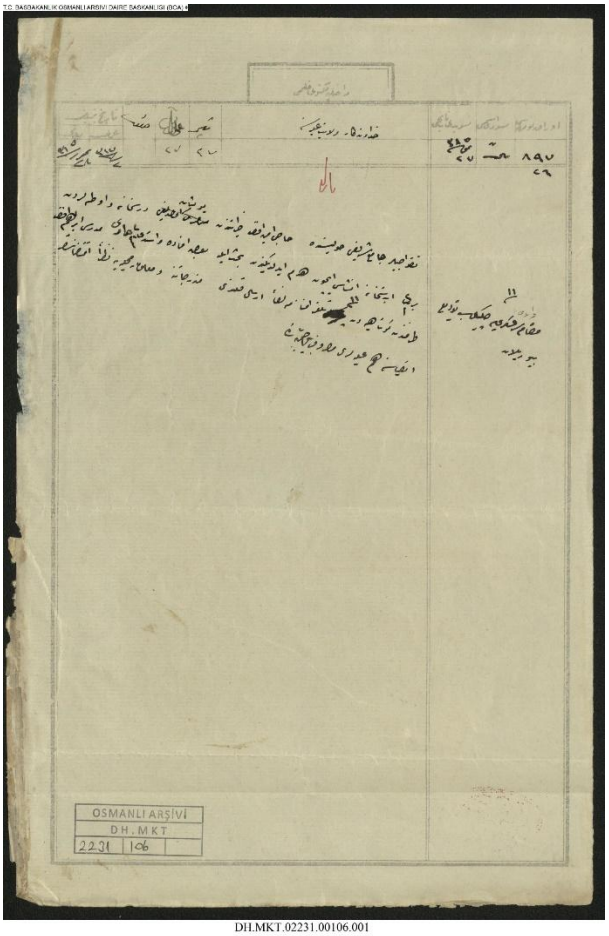
12 Mayıs 1899 (H. 1 Muharrem 1317) tarihli bir arşiv kaydında, "*Takvâcılar câmi-i şerifi avlusunda mutasarrıf olduğu dershâne ve odaların birine kademhâne yapılmak üzere Hacı Derviş ve Hacı Şerif nâmında kimseler tarafından hedm olunduğuna bahisle istid'â-yi amdini Hacı Müderris İbrâhim Efendi Kütahya merkezinden çekilen telgrafnâme bil-tahkik iktizâsının ifadesine...*" yer verilmiştir (Resim 3) (BOA, BEO. 1352/101332). Buradan anlaşıldığı üzere, 1899 yılında caminin avlusundaki dersane ve odaların bulunduğu yerlere birer tuvalet veya kademhane inşa edilmiştir.

Resim 3. Kütahya Timurtaş Paşa Camii'nin Avlusunda Kademhane Yapılmak Üzere Yıktırılan Odaların Keşif Beyanı (BOA, BEO. 1352/101332)

Yine başka bir kayda göre yaklaşık yedi ay sonra yani 6 Aralık 1899 (H. 2 Şaban 1317) tarihinde "*Takvâcılar câmi-î şerifi avlusunda Hacı Emin Efendi tarafından dershâne ve odalardan biri abdesthâne inşâsı içün hedm edildiğinden bahis ile ifâde ve istid'âm hâvi Müderris İbrahim Efendi tarafından Kütahya'dan telgrafnâme...*" gönderilir (Resim 4) (BOA, DH.MKT, 2231/106). Bu kayıt da dikkate alındığında avlunun kuzeyindeki abdesthane yine 1899 yılında, önceki dershanenin bulunduğu yere inşa edilmiştir. Dolayısıyla caminin avlusundaki sakahane ve abdesthane bölümlerinin bulunduğu yerlerde 1899 yılı öncesi dershane ve odalar bulunduğundan, cami Osmanlı camilerinin odalardan oluşan ve revaklarla çevirili olan bir avlu karakterine sahipti. Bu tarihlerden itibaren cami ufak tefek tamirler görse de mimarisindeki asıl değişiklikler yukarıda

belirtilen onarımlar ile gerçekleşmiştir. Cami mihrabındaki yan bordürleriyle yukarıdaki taç bölümü 1941 yılında Azim Çini Fabrikası'nda üretilmiştir (Karakaya, 2012, s. 187). Bölgedeki sakinlerin ifadelerine göre, cami avlusunun sağ tarafındaki sakahane ile abdesthâne 1944 yılı tamiratında tekrar yapılmıştır (Resim 5).

Resim 4. Kütahya Timurtaş Paşa Camii'nin Avlusunda Abdesthâne Yapılmak Üzere Yıktırılan Dersâne ve Odaların Keşif Beyanı (BOA, DH.MKT, 2231/106)

Resim 5. Kütahya Timurtaş Paşa Camii'nin Avlusunun Eski Dersane Odalarının Bulunduğu Batı ve Kuzey Kanadında İnşa Edilen Sakahane

Bursa Timurtaş Paşa Camii

Kamil Kepecioğlu (2010, s. 270), caminin 1390 (H. 792) yılında Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey tarafından inşa edildiğini belirtmiştir. Oktay Aslanapa (1977, s. 183), caminin yapılış hicri tarihini yanlışlıkla H. 791 olarak okuyarak, miladi yapılış tarihini 1389 olarak, yani yukarıdaki tarihten bir yıl önce kaydetmiştir. Aslanapa ayrıca caminin mimari betimlemesi ve minaresi hakkında kısaca bilgi vermektedir. E. H. Ayverdi (1989a, s. 387), caminin banisinin Kara Timurtaş Paşa olduğunu ve Kepecioğlu'na katılmadığını, "*[bu tarihe kadar] baba bir hayrat yapmamışken, oğlunun inşa etmesi pek akla yakın gelmez*" cümlesiyle ifade etmiştir. Ayverdi ayrıca caminin içinde bulunduğu vakfın mütevellisinin değişmesini 1491 (H. 917) yılında gerçekleştiğini kaydetmiştir.

Kazım Baykal (1993, s. 111-112), caminin banisinin Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey olduğunu vurgularken, caminin mimarisi ile ilgili betimlemelerde bulunmuştur. Ayverdi, Baykal ve Kepecioğlu'nun savlarını ileri sürüp karşılaştırma yapan Adem Apak (2002, s. 188), caminin banisinin Kara Timurtaş Paşa olduğu konusunda kanaat oluşturmuştur. Doğan Kuban (2007, s. 119), Ayverdi'nin sunduğu bilgilere dayanarak caminin banisinin Kara Timurtaş Paşa olduğunu ifade etmiştir. Kuban, Kazım Baykal'ın savlarını referans göstererek caminin yapılış tarihinin 1390 (H. 792) olduğunu belirtmektedir. Ancak yukarıda da açıklandığı gibi, caminin yapılış tarihini Kazım Baykal değil, Kamil Kepecioğlu kaydetmiştir. Böylece, Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin banisinin Kara Timurtaş Paşa olduğu kuşkusuzdur.

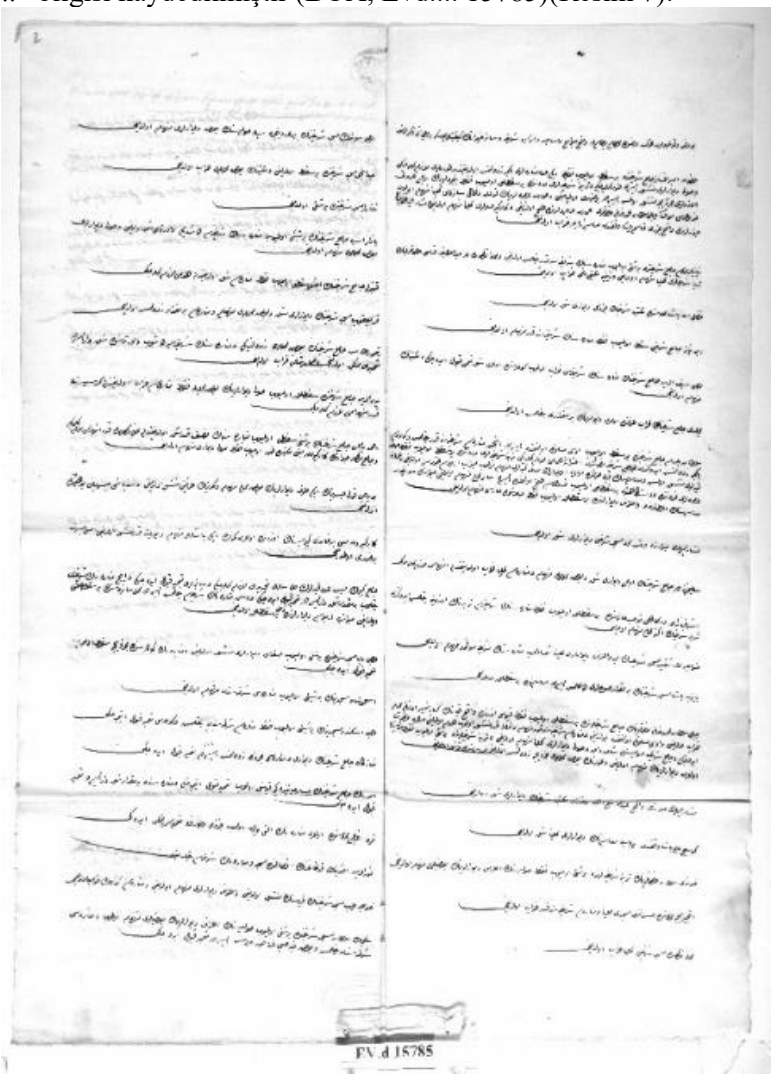
Caminin mekân tarihine ait en eski belge, XVI. yüzyılın ilk yarısına denk gelmektedir. Mütevelli Müslihüddin ve kâtibi Abdurrahman Çelebi'nin talebiyle vakfa dahil olan müezzin ve imam evleri, türbe ve mutfak gibi diğer binalar 1538 (H. 940) yılında tamir ettirilmiştir (Ayverdi, 1989a, s. 387). On üç yıl aradan sonra, cami 1551 (H. 959) yılında hasara uğradığından, 1552 (H. 960) yılında iki kez tamir ettirilmiştir. 1559 (H. 967) yılında caminin mütevellisi olan Ahmed Bey tarafından vakfın suyu başkasına devredildiğinden, halkın şikayeti üzerine mahkeme duruşmasında suyun cami vakfına iade edilmesi ve ayrıca mütevellinin bu işten dolayı görevinden alınması için karar verilmiştir. On dört yıl sonra, yani 1573 (H. 983) yılında, Derviş Çelebi adlı bir hayırsever tarafından bina, mescit statüsünden camiye dönüştürülmüştür (Kepecioğlu, 2010, s. 270).

1795 (H. 1210) tarihli bir kayda göre, caminin minaresi, çatısı, kapıları ve pencereleri Haseki Muhammed Bey tarafından tamir ettirilmiştir (Ayverdi, 1989b, s. 343). Kuban, caminin sol kanadına bitişik olan ve şimdi ayakta olmayan imaret bölümünün camiye sonradan eklendiğini iddia etmekle birlikte, Ayverdi'nin savına katılmayarak, minarenin caminin ilk baştaki zaviye veya mescit statüsündeki haline ait olmadığını ve daha sonra camiye dönüştükten sonra inşa edildiğini belirtmektedir. Kuban ayrıca, caminin yapıldığı dönemde böyle bir minare üslubunun olmadığını ifade ederek, minarenin camiye ait olmama savını güçlendirmiştir (Kuban, 2007, s. 119). Nitekim eski resimlerde de görüldüğü üzere, minarenin cami ile uyum içinde olmaması ve eski mahalle dokusuna uymaması dikkat çekmektedir (Resim 6).

Resim 6. Bursa Timurtaş Paşa Minaresi Eski Görünümü (Kepecioğlu, 2010, 271)

Devlet arşivlerindeki 12 Eylül 1855 (H. 29 Zilhicce 1271) tarihli bir belgede "*...Timurtaş câmi-i şerifinin bâzı mahalleri zedelendiği ve minâresinin şerefesi düşüb ve ortasında şek varsa tâmiri mahkeme olduğu ve imâret dahi harab olduğu...*" bilgisi kaydedilmiştir (BOA, Evd.... 15785)(Resim 7).

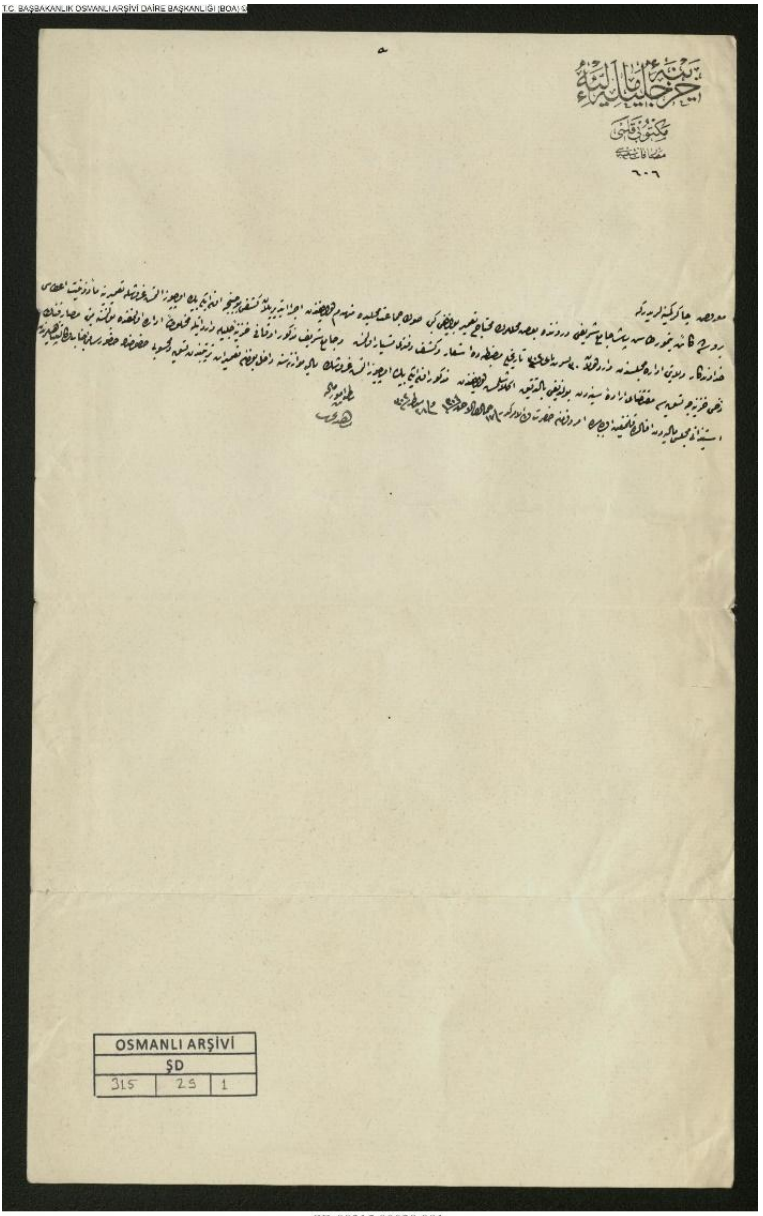
Resim 7. 1855 Bursa Depremi Dolayısıyla Hasar Alan Türbe ve Diğer Hayratın Aldığı Hasar Tespiti (BOA, Evd.... 15785)

Bu belge, Bursa'da 28 Şubat 1855 tarihinde meydana gelen depremin neden olduğu türbe ve diğer hayratın hasara uğradığının tespit raporudur. Belgede, Bursa'daki önemli vakıf eserlerinin durumu ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve Timurtaş Paşa Camii'nin aldığı hasarlar kaydedilmiştir. Belgeden anlaşıldığı üzere, caminin çok ağır hasar gördüğü, minaresindeki şerefenin yıkıldığı ve gövdesinde çatlaklar oluştuğu, ayrıca cami binasının harap bir durumda olduğu ifade edilmiştir.

Depremden yaklaşık otuz iki yıl sonra, caminin "icra-yı tamiriyle tavsiye-i masarıfı" hakkında olan 26 Mart 1887 (H. 1 Recep 1304) tarihli belgede, "*Bursa'da kâin Timurtaş Paşa câmi-i şerifi derûnunda bazı mahallerin muhtâcı tâmire bulunduğu gibi son cemâat mahalli de münhedim olunduğundan icra ettirilen keşfi on iki bin üç yüz altmış kuruşa tâmirine mezüniyet îtâsı Hüdavendigar idâre-i meclisinden vârid olan 30 Mart ayı sene-i 302 târihli mazbatada eş'âr ve keşf-i defteri tisyâr olunmuş ve câmi-i şerif-i mezkûr evkâfı Hazîne-i Celiliye vâridat ile mahlûten idâre olunmakta bulunmuş bün masârıfının dahi hazinece tasviyesi muktezâ-yı irâde-yi sîneden bulunduğu bil-tadkik ulaşılmış olunduğuna mezkür on iki bin üç yüz altmış kuruşun mâliye muvazenesine dâhil bulunan tâmirat tertibinden mahsûbu hususunda huzûr-i sâ'i cenâb-ı layetenâhilerinden istizânı meclis-i mâliyeden ifâde-i telhisine ...*" ifadelerine yer verilmiştir (Resim 8) (BOA. ŞD. 315/29).

Bu belgelerden, 1855 Bursa depreminden sonra Timurtaş Paşa Camii'nin tamiri için otuz iki yıl boyunca ciddi bir girişimde bulunulmadığı ve binanın oldukça harap bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Aslında, bu tamirin gerçekleşmesi, Bursa'daki kamusal ve dini yapıların ciddi hasar almış olmasıyla ilgili bir durumu ortaya koymaktadır. 1887 yılı tamirat masraflarına göre caminin iç mekânı ve son cemaat bölümünün tamiri için on iki bin üç yüz altmış kuruş harcanmıştır. Ancak, 1887 yılı tamir belgelerinde minare tamirine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen, caminin minaresi 1855 ile 1887 yılları arasında onarılmıştır. Dolayısıyla, caminin bugünkü görünümünün büyük ölçüde 1887'de yapılan tamirler sonrasına ait olduğu kesindir.

Cumhuriyet döneminde ise cami, Bursa Eski Eserler Sevenler Kurumu tarafından iki kez onarılmıştır. Caminin son cemaat bölümü 1963 yılında, minaresi ise üç yıl sonra, 1966 yılında aslına uygun olarak restore edilmiştir (Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 44).

Resim 8. Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin 1887 Yılındaki Tamir Masraflarının Şerhi (BOA. ŞD. 315/29)

[1869]

ERKEN DÖNEM OSMANLI CAMİLERİNİN MİMARİ KAREKTERİSTİK ÖZELLİKLERİNE GÖRE TİMURTAŞ PAŞA CAMİLERİNİN ÜSLUPSAL TANIMI

Erken Dönem Osmanlı camileri ya da dini yapıları üzerine yapılan mimari sınıflandırma çalışmaları literatürde geniş yer bulmaktadır. Doğan Kuban (2007, s. 87-220), bu yapıları üç ana grupta incelemektedir: zaviyeler, tek kubbeli camiler ve ulu camiler. Kuban, imaretler veya zaviyeler olarak nitelendirdiği binaları, Bursa Orhangazi İmareti örneğinde olduğu gibi genellikle son cemaat yeri, kapalı merkezi bölüm ve buraya açılan yan mekânlardan oluşan yapılar olarak tanımlamaktadır. Tek kubbeli camiler ise İznik Hacı Özbek Camii'nde olduğu gibi tek kare mekândan ibaret olup, mekânın tamamı bir kubbe ile örtülmektedir ve önlerinde son cemaat yeri bulunmaktadır (Kuban, 2007, s. 123-130). Ulu camiler ise, Bursa Ulu Camii örneğinde olduğu gibi çok üniteli, çok ayaklı ve çok kubbeli camilerdir (Kuban, 2007, s. 131-142).

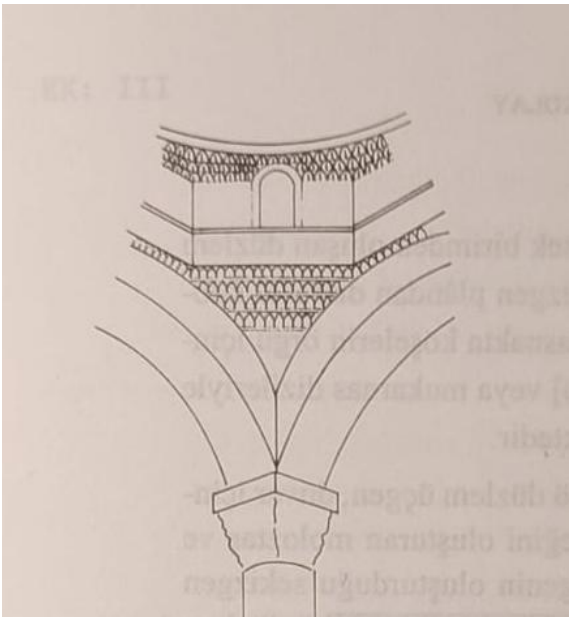
Abdullah Kuran (1964, s. V; 2012, s. 285-303) ise Erken Dönem Osmanlı camilerini tek üniteli, çok üniteli ve çapraz mihverli olarak üç grupta değerlendirmektedir. Tek üniteli camiler, İznik Hacı Özbek Camii'nde olduğu gibi tek kare mekândan oluşup kubbe ile örtülmektedir (Kuran, 1964, s. 5-29). Çok üniteli camiler, iki alt gruba ayrılmakta olup, bunlar; Bursa Ulu Camii'nde olduğu gibi çok ayaklı ve çok kubbeli camiler ile Edirne Üç Şerefeli Camii'nde olduğu gibi merkezi kubbeli çok üniteli camilerdir (Kuran, 1964, s. 30-63). Çapraz mihverli veya Bursa-tipi camiler ise, Selçuklu dört eyvanlı medreselerinden esinlenmiş olup, Bursa Orhangazi ve I. Murad camilerinde merkezdeki kubbeli mekân ile çevresindeki kubbeli veya tonozlu mekânlar şeklinde tasarlanmıştır (Kuran, 1964, s. 64-98).

Oktay Aslanapa (1977, s. 17-30; 2001, s. 218-238) da benzer şekilde, Erken Dönem Osmanlı camilerini tek kubbeli, çok kubbeli ve ters T planlı olarak üç grupta incelemiştir. Sedat Emir (1994, s. 19-22), ters T planına sahip yapıların, "çok işlevli zaviyeler" olduğunu belirtmiştir. Emir, bu yapıların cami olarak tanımlanmış olmasına rağmen, aslında inşa edildikleri dönemdeki işlevlerinin cami olmadığını savunmuştur.

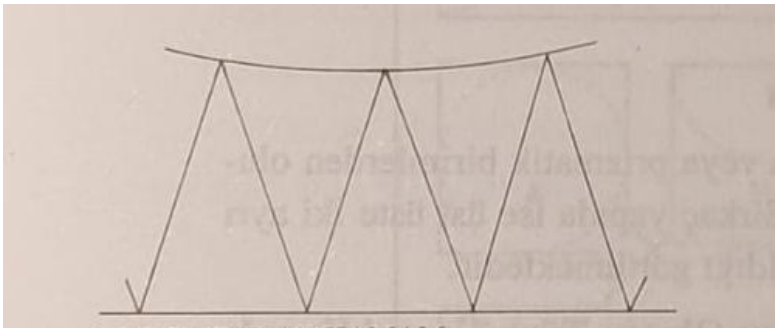
Mimarlık tarihi literatüründe, kubbeli yapıların kökeni ve üslupsal özelliklerinin belirlenmesinde kubbe yapım teknikleri, kubbe geçiş elemanları ve duvar örgü biçimi önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle mihrap önü kubbeli yapılarındaki geçiş elemanları mimari sınıflandırmada önemli bir yere sahiptir. Araştırma konusunu oluşturan Timurtaş Paşa camilerinin mihrap önü kubbelerinde kullanılan üçgen biçimli geçiş elemanları bu bağlamda değerlendirilecektir. Afife Batur (1986, s. 208), Erken Osmanlı döneminde

kullanılan üçgen biçimli geçiş elemanlarını "düzlem üçgen, üçgenli kuşak, küresel üçgen, küresel bingi, kasnak ve pandantif" olarak sınıflandırmıştır. Batur'a göre, Anadolu'da XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başlarından itibaren kullanılan üçgenli kuşak ve türevleri, XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlı camilerinde en yaygın kullanılan geçiş elemanları arasında yer almıştır. Batur, bu elemanları "birim üçgen" ve "prizmatik üçgenli kuşak" olarak iki gruba ayırmıştır. E. H. Ayverdi (1989a), bu elemanları "müsellesi kuşak" olarak adlandırırken, Özand Gönülal (1997, s. 134) "üçgenli kuşak" terimini kullanmıştır. İlknur Kolay (1999, s. 61-64) ise, bu elemanları "düzlem üçgenler, Türk üçgeni kuşağı ve eğrisel üçgen (pandantif)" olmak üzere üç farklı grupta incelemiştir.

Üçgen geçiş elemanları, ilk kez Selçuklu döneminde Konya Alaaddin Camii, Niksar Melik Gazi Türbesi ve Sivas Gök Medrese Mescidi gibi yapılarda kullanılmıştır (Kuban, 1965, s. 92). Afife Batur'un "birim üçgen" ve "prizmatik üçgenli kuşak" olarak tanımladığı bu elemanları, İlknur Kolay (1999, s. 65) "düzlem üçgen" ve "Türk üçgeni kuşağı" olarak adlandırmıştır (Şekil 1 ve Şekil 2).

Şekil 1. İlknur Kolay'a (1999, s. 65) göre Düzlem Üçgen Geçiş Elemanı

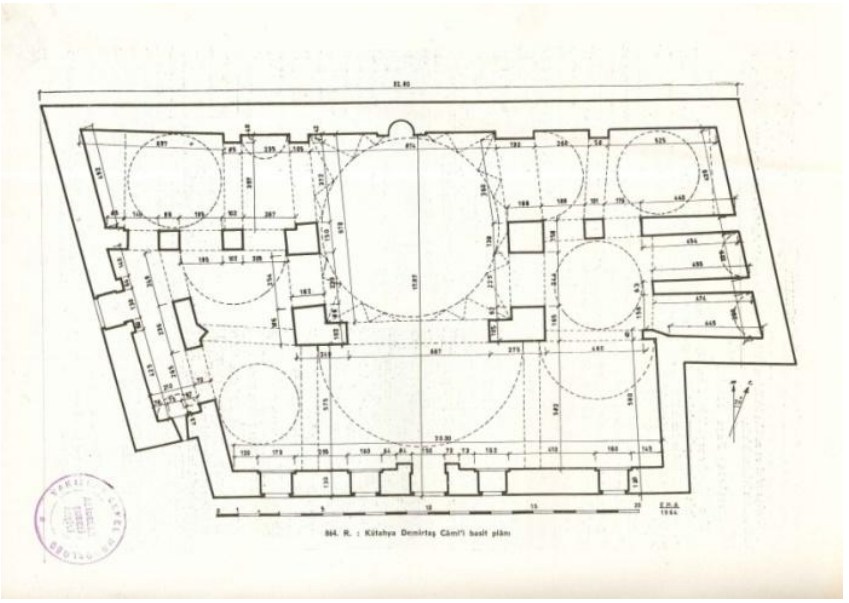
Şekil 2. İlknur Kolay'a (1999, s. 65) göre Düzlem Üçgenlerden Oluşan Türk Üçgeni (Sağda)

Erken Osmanlı mimarlığındaki üslupsal sınıflandırmayı mümkün kılan bir diğer önemli unsur, duvar örgü biçimi ve tekniğidir. XIV. yüzyıl Erken Osmanlı dönemi yapılarında yaygın olarak kullanılan almaşık cephe duvar örgüsü, bu dönemin mimarisinde belirleyici bir özellik olmuştur. Yapılarda, malzeme olarak tuğlanın yanı sıra kaba yonu ve moloz taşın geniş bir kullanım alanı bulduğu görülmektedir (Kutlu, 2017, s. 138-140). Özellikle Bursa camilerinde, basit ve bileşik olmak üzere iki farklı tarzda almaşık cephe uygulamalarına rastlanmıştır (Şener, 1997, s. 212-214).

Üslupsal Açıdan Kütahya Timurtaş Paşa Camii

Kütahya'nın Kavaflar Çarşısı içinde yer alan Timurtaş Paşa Camii, Takyeciler veya Takvacılar adıyla da anılmaktadır. Kütahya Timurtaş Paşa Camii, plan şeması açısından Geç Osmanlı Dönemi'ne kadar çeşitli müdahaleler ve onarımlar geçirdiği için özgünlüğünü koruyamamıştır. Bu nedenle, camiyi plan şeması açısından yukarıda tanımlanan Erken Osmanlı Camii tipolojilerinden biriyle sınıflandırmak mümkün değildir. Ancak, caminin ana kubbeli bölümü ile etrafındaki düzensiz mekânlardan oluşan planı incelendiğinde, Kuban'ın "zaviye/imaret," Kuran'ın "çapraz planlı," Aslanapa'nın "ters T planlı" ve Emir'in "çok işlevli yapılar" olarak tanımladığı yapı tipolojileriyle benzerlik göstermektedir (Şekil 3). Caminin mevcut durumu özgün olmadığından, Erken Dönem Osmanlı cephe özelliklerini yitirmiştir. Bu nedenle cephedeki mevcut özellikler üzerinde durulmamıştır.

Caminin tek şerefeli minaresi kaynaklara göre en son 1781 yılında inşa edilmiştir ve sade bir görünüme sahiptir.

Şekil 3. Kütahya Timurtaş Paşa Camii Planı (Ayverdi, 1989a, 508)

Caminin kuzeybatısında yer alan basık kemerli cümle kapısından avluya girilmektedir (Resim 9). Çeşitli dönemlerde onarımlar geçiren caminin bugünkü durumu, ilk inşa edildiği dönemdeki özgünlüğünü yansıtmamaktadır.

Resim 9. Kütahya Timurtaş Paşa Camii Cümle Kapısı [1873]

Resim 10. Kütahya Timurtaş Paşa Camii'nin Sonradan İlave Edilen Son Cemaat Bölümü

Yukarıda arşiv belgeleri dolayısıyla kaydedildiği üzere, 1899 yılında caminin avlusunu kuşatan odalar ve revakların yerine sakahane ve abdesthane inşa edilmiştir. Bu durum, avlunun Erken Osmanlı Dönemi'ne ait revaklarla çevrili bir avlu niteliğinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Ancak, Ayverdi'nin (1989a, s. 509) de belirttiği gibi, cümle kapısı özgün halini korumaktadır.

Kapının kemerleri iki renkli mermer taşlardan yapılmış olup, kemerin üst kısmı söve şeridi ile zenginleştirilmiştir. Caminin planı, nizami bir şekilde düzenlenmemiştir ve özgün halinden uzak bir görünüm sergilemektedir. Caminin ana harimine sonradan eklenen ahşap cemaat bölümü ile giriş sağlanmaktadır. Ayverdi'nin hazırlamış olduğu planda bu bölüm gösterilmemiştir (Resim 10).

Buradan sonra, son cemaat bölümü olarak nitelendirilebilecek mekânın devamında bir kemer ile caminin asıl mihrap önü kubbeli mekânına, sağdan ve soldan ise yine birer kemer ile tonoz örtülü mekânlara ulaşılmaktadır. Ayverdi'nin çizdiği planda olduğu gibi, caminin mihrap önü kubbeli mekânının köşeleri gönye olmayıp, paralelkenar bir biçime sahiptir. Merkezi kubbe, kuzey yönden dört kalın ayak üzerine, güney yönünden ise mihrabın kalın duvarına oturtulmuştur (Resim 11). Caminin mihrap önündeki mekânın kubbeli örtüsünde geçiş elemanı olarak kullanılan öge, Afife Batur'un Erken Osmanlı dönemine ait olan yapılarda tespit ettiği "prizmatik üçgenli kuşak" yapım tekniği ile inşa edilmiştir.

Resim 11. Kütahya Timurtaş Paşa Camii'nin Kubbe Altında Geçiş Elemanı Olarak Kullanılan Prizmatik Üçgenli Kuşak

Mihrap duvarında iki, kasnak bölümünde ise dört niş bulunmaktadır. Bu nişlerin önceden pencere niteliği taşıdığı olasılığı mevcuttur. Mihrap duvarındaki nişlerin çok daha önceden, kasnak bölümündekilerin ise son zamanlarda kapatıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ayverdi, kasnak bölümündeki nişlerden pencere olarak bahsetmektedir (Ayverdi, 1989a, s. 509). Mihrap önü kubbeli mekânın sağ ve sol tarafında ikişer kemerli açıklıkla yan mekânlara ulaşım sağlanmaktadır. Mihrap duvarına bitişik olanlar, tonozlu ara mekân vasıtasıyla birer kubbeli küçük mekânlara; diğerlerinden ise batı tarafından yine bir küçük kubbeli mekâna, doğu tarafından da tonozlu küçük mekâna varılmaktadır. Bu mekânlardan doğu tarafından bir dar koridora, batı tarafından ise iki dar yan koridora ulaşılmaktadır. Ayverdi'ye göre bu düzenlemeler, daha sonralar vakıf içinde olan dükkanların içeri alınmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Caminin mihrabı kitabesine göre, 10 Ağustos 1907 (H. 1 Recep 1325) tarihinde Mehmet Emin Efendi adlı bir üsta tarafından yapılmış olup Barok özellikler taşımaktadır (Kahraman, 2023, s. 18). Özellikle genel biçim açısından Nusretiye Camii'nde olduğu gibi (Erzincan, 2005, s. 36) yarım kubbeli mukarnassız örtüsü ile Geç Osmanlı Dönemi özelliklerini yansıtmaktadır (Resim 12). Üçgen motiflerden oluşan taç bölümündeki süsleme tarzı, Bursa Yıldırım (XIV. yüzyılın sonu), Edirne Eski (1414) ve Edirne Üç Şerefeli (1447) camilerinin mihraplarında görülmektedir (Resim 13). Adı geçen camilerin de mihraplarının Geç Dönem'de yapıldığı anlaşılmaktadır (Bozkurt, 2008, s. 203-248). Özellikle biçimsel açıdan

Bursa Yıldırım Camii'ndeki mihrap taçı ile yüksek derecede benzerlik göstermektedir. Mihrabın taç bölümü ile yan bordürleri 1941 yılında yapıldığından, biçimsel olarak Bursa Yıldırım Camii'nin bir küçük taklidi olduğu söylenebilir (Resim 14).

Resim 12. Nusretiye Camii Mihrabı

Resim 13. Bursa Yıldırım Camii Mihrabı

Resim 14. Kütahya Timurtaş Paşa Camii Mihrabı

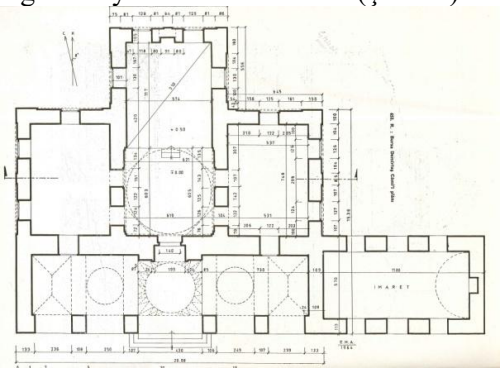
Caminin mihrabı, yarım daire şeklinde olup, barok özelliği taşıyan mavi, turkuvaz, yeşil, kırmızı, sarı ve mor renkli çini süslemeleriyle zenginleştirilmiştir. Mihrapta herhangi bir mukarnas işçiliği bulunmamakla birlikte, yukarıdaki taç bölümünde uygulanan üçgene yakın dışavurulan motifler, nişin içerisindeki sütun motiflerinden asılmış perdeler, asılı şemseler, aşağıdaki şamdan motifleri ile en alttaki iki şerit süslemeleri gözlemlenmektedir.

Mihrabın etrafındaki rumi bitkisel desenlerle süslenmiş bordürler, yukarıda birer kare biçiminde yine rumi desenlerle nihayelendirilmiş ve buradan uyumsuz bir şekilde yukarıdaki taç bölümüyle birleştirilmiştir. Mihrabın sivri kemerinin alınlık bölümünde "Bismillahirrahmanirrahim" yazısı ile etrafındaki iki yuvarlak motif bulunmaktadır.

Üslupsal Açıdan Bursa Timurtaş Paşa Camii

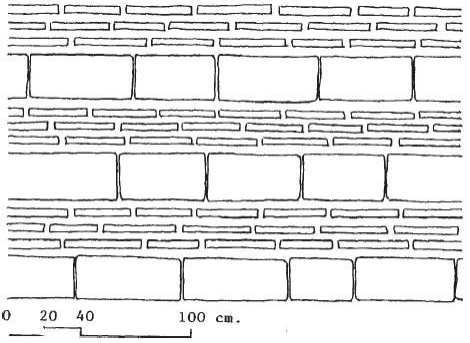
Bursa Timurtaş Paşa Camii, Bursa'nın Osmangazi mahallesinin Demirtaş sokağının yanında yer almaktadır. Bu camide, Kütahya Timurtaş Paşa Camii'ne kıyasla cephedeki mimari özgünlük daha fazla korunabilmiştir. Cami, plan şeması açısından Erken Dönem Osmanlı mimarisi özelliklerini taşımaktadır. Kuban'ın "zaviye/imaret," Kuran'ın "çapraz planlı," Aslanapa'nın "ters T," ve Emir'in "çok işlevli yapılar" olarak nitelendirdikleri plan şemasına sahiptir. Bu

açıdan, Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin Kütahya Timurtaş Paşa Camii ile aynı tipolojiye sahip olduğunu söylemek mümkündür (Şekil 4).

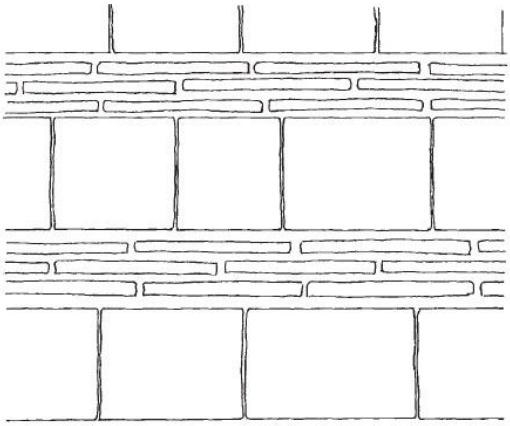

Şekil 4. Bursa Timurtaş Paşa Camii Planı (Ayverdi, 1989a, s. 388)

Camideki cephe düzeni, malzemesi ve süslemeleri Erken Osmanlı Dönemi'ndeki özellikleri yansıtmaktadır. Cephede almaşık tarzında tuğla ve kesme taşın kullanımı, Bursa Orhan Gazi Camii (1339), Bursa Alaaddin Camii (1365), Bursa Hüdavendigar Camii (1385) ve Bursa Yıldırım Beyazıd Türbesi (1402) gibi yapılarda görülmektedir (Şekil 5 ve Şekil 6). Ancak üslupsal olarak 1/3 oranında taş ve tuğla örgü düzeni, basit almaşık cephe grubuna girmektedir. XIV. yüzyılda bu tarz almaşık duvar örgü düzeninin ilk uygulaması Süleyman Paşa Mescidi'nin güney cephe duvarında görülmüş, daha sonraları ise Murat Hüdavendigar ve Yıldırım Beyazıt dönemlerinde Hüdavendigar Camii, Şehadet Camii ve Yıldırım Beyazıt Medresesi gibi on beş yapıda uygulanmıştır (Şener, 1997, s. 213).

Şekil 5. Bursa Timurtaş Paşa Camii Almaşık Duvar Örgüsü (Şener, 1997, s. 240)

Şekil 6: Bursa Hüdavendigar Camii Almaşık Duvar Örgüsü (Şener, 1997, s. 237)

Caminin cephesi, 1887 yılında onarılan son cemaat yerinin cephesiyle benzer şekilde almaşık üç sıra tuğla ve bir sıra köfeki taşla inşa edilmiştir (Resim 15). Cephedeki pencereler, sövesiz olup açıklıkları üst kemer sırtının başlangıç hizasına kadar sınırlandırılmıştır. Caminin güney cephesinde, yani mihrabın bulunduğu tonoz örtülü mekândaki pencerelerin etrafı dışarıdan kör kemerlerle süslenmiştir (Resim 16).

Resim 15. Caminin Cephesindeki Tuğla ve Taş Kompozosiyonu

Resim 16. Caminin Güney Cephesindeki Pence Etrafında Kullanılan Kör Kemerler

Yukarıda belirtildiği gibi, caminin son cemaat bölümü 1855 depreminde yıkılmış ve 1887 yılında onarılmıştır; ancak bu onarım, 1963 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından aslına uygun olarak tekrar gerçekleştirilmiştir (Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 44). Dolayısıyla, 1963 yılındaki aslına uygun yapılan onarım girişiminin, 1887 yılı onarım sonrası oluşan cephe düzenine uyumlu olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Caminin son cemaat bölümünün almaşık duvar örgü düzeni ile 1885 yılında hasar almayan mihrap ve kubbeli mekânın duvarlarının örgü düzeninin aynı olduğu göz önüne alındığında, cephe örgü düzeni bakımından 1887 yılı onarımının da aslına uygun olarak yapıldığı söylenebilir (Resim 17).

Resim 17. Bursa Timurtaş Paşa Camii Son Cemaat Bölümü Dış Görünüşü

Cephedeki en üst seviyede kullanılan saçağın tarzı, adı geçen XIV. yüzyıl binalarında olduğu gibi yine bu dönemin özelliklerini barındırmaktadır. Saçaklarda kullanılan örgü biçimi iki sıra kirpi saçak şeklindedir (Resim 18) (Kutlu, 2017, s. 140). Pencerelerin çevresinde kullanılan girintili kemer (niş) (Resim 16) formları aynı döneme denk gelen Bursa Orhangazi Camii (1339), Bursa Yıldırım Beyazıd Medresesi'nin (1400) kubbeli mekânı (Resim 19) ve Bursa Ulu Camii gibi yapıların dış cephelerinde görülmektedir. Caminin saçakları destere dişi tuğla ile özenli bir biçimde yapılmıştır.

Resim 18. Bursa Timurtaş Paşa Camii'nde Kullanılan İki Sıralı Kirpi Saçak Örgüsü

Resim 19. Bursa Yıldırım Beyazıd Medresesi

Caminin minaresi, Erken Dönem özelliklerini taşımamakla birlikte kendine özgü ve eşi olmayan bir baldakenli minaredir. Osmanlı mimarisinde baldakenli minarenin benzeri bulunmamakla birlikte, Akkoyunlu eseri olan Diyarbakır Şeyh Matar Camii (1500) minaresinin kaidesinde baldaken uygulaması görülmektedir (Uysal, 1990, s. 519). Ancak, bu iki minare arasında herhangi bir mimari benzerliğin olmadığı söylenebilir.

Minare, caminin önünden geçen Demirtaş Caddesi'nin öteki tarafında yer almakta olup, cami ile minare arasında bir yol bulunmaktadır. Minarenin kaide bölümünün daha önceki tarihlerde çini ile kaplı olduğu ifade edilmektedir (Baykal, 1993, s. 112). Ayrıca, minare, altıgen kaidesindeki kemerlerle birbirine bağlı olan tuğla ayaklar üzerine oturarak şadırvan işlevini de karşılamaktadır (Resim 20).

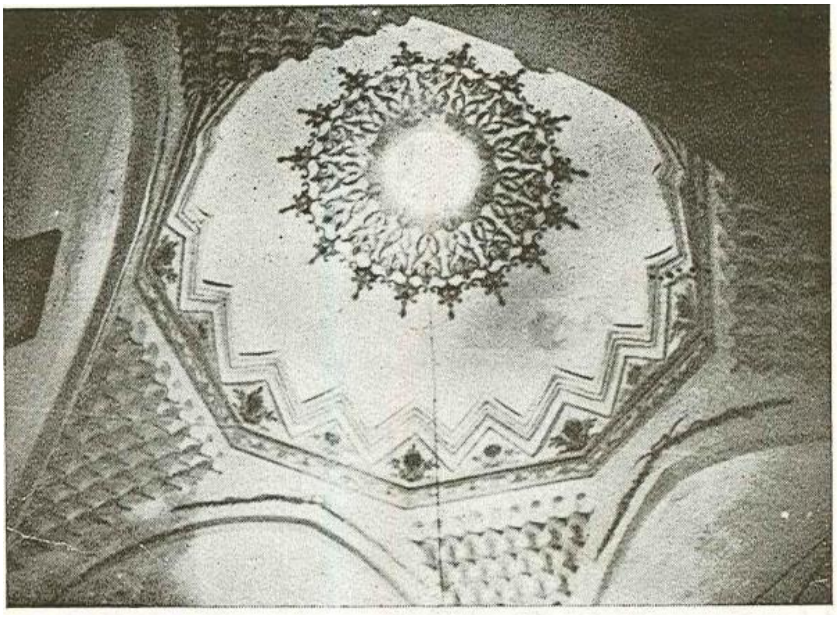
Resim 20. Bursa Kara Timurtaş Paşa Camii Minaresi

Caminin merkezi altı metre çapındaki kubbesinin kare planlı mihrap önü mekânına oturtulması için kullanılan geçiş elemanları, Afife Batur'un adlandırdığı "birim üçgen" tarzında olup, biçimsel açıdan Bursa II. Murad (1425) (Fot. 21) ve Bilecik Orhangazi (XV. yüzyılın ilk yarısı) camilerindeki kubbe altı geçiş elemanlarına birebir benzemese de, teknik bakımdan iki caminin geçiş elemanlarıyla aynı özellikleri taşıdığı söylenebilir (Fot. 22). Ayşe Özcan (2008, s. 115) çalışmasında buradaki geçiş elemanını "köşe üçgeni" olarak belirtmektedir. Burada köşe üçgeni ile kastettiği eleman, İlknur Kolay'ın tanımladığı "düzlem üçgen" elemanıdır. Bu köşe geçiş elemanları, alçak

yükseklikten başladıkları için pandantif elemanına benzemektedir. Ancak eğrisel olmadıkları için "birim üçgen" olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.

Resim 21. Bursa II. Murad Camii Kubbe Altı Birim Üçgen Geçiş Elemanı

Resim 22. Bursa Timurtaş Paşa Camii Kubbe Altı Birim Üçgen Geçiş Elemanı (Ayverdi, 1989a, s. 389)

[1883]

Bu geçiş elemanlarının hemen yukarısında, sekizgen kasnağa uyan bir silme şeridi dolanmaktadır. Sekizgen biçiminden daire biçimine geçiş, silmenin üzerindeki prizmatik üçgenler ile sağlanmıştır. Kubbenin tepesinde, sekizgen ışık bacasının etrafında silmeler ve prizmatik üçgenlerin arasında aynı tonda uygulanan kalem işleri yer almaktadır. Kubbenin altından, sağdaki ve soldaki tonoz örtülü mekânlara birer kapı ve pencere açılmakta olup, mihrap önündeki tonoz örtülü mekâna iki basamaklı bir merdivenle 50 cm'lik kot farkıyla ulaşılmaktadır. Burada, ikisi mihrabın sağında ve solunda, birisi mihrabın üstünde ve ikisi de yan duvarlarda olmak üzere toplam beş pencere bulunmaktadır.

SONUÇ

XIV. yüzyılın ikinci yarısından XV. yüzyılının başlarına kadar Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulunan Kara Timurtaş Paşa, Bursa ve Kütahya'da kendi adıyla anılan birer vakıf inşa etmiştir. Literatürde Kütahya'daki vakfın banisinin kimliği üzerine bazı kaynaklar Kara Timurtaş Paşa olduğunu belirtirken, bazıları Sarı Timurtaş Paşa olduğunu tartışmaktadır. Ancak yapılan Osmanlı arşivleri taramaları sonucunda, Kütahya'daki vakfın banisinin Kara Timurtaş Paşa olduğu tespit edilmiştir.

Kütahya ve Bursa Timurtaş Paşa camileri, plan şeması açısından Erken Dönem Osmanlı çok işlevli yapılarının özelliklerini taşımaktadır. Kütahya Timurtaş Paşa Camii, günümüze kadar çeşitli olaylar neticesinde tamirat ve değişikliklere maruz kaldığından özgünlüğünü kaybetmiş ve çağdaşı olan Timurtaş Paşa Camii ve diğer yapılarla karşılaştırma olanağını sunmamaktadır. Ayrıca, minaresi de 1764 yılında inşa edilmesine rağmen son derece basit bir yapıya sahip olup, Geç Osmanlı Dönemi minare tarzına benzememektedir. Kütahya Timurtaş Paşa Camii birçok tamirat, tadilat ve onarıma maruz kalsa da, kubbe strüktürü ve yapım tekniği bakımından XIV. yüzyıl Erken Osmanlı camileriyle benzerlik göstermektedir. Nitekim, kubbenin yapımı o dönemde geçiş elemanı olarak yaygın bir şekilde kullanılan "prizmatik üçgenli kuşak" ile gerçekleştirilmiştir.

Bursa Timurtaş Paşa Camii de çeşitli dönemlerde farklı tamirat ve onarımlara tanıklık etmiş olsa da, mimari üslup açısından çağdaşı olan birçok yapı ile benzerlik göstermektedir. Camide cephe duvar örgüsündeki 1/3 taş ve tuğla düzeni, basit almaşık cephe grubuna girmektedir. Ayrıca, cephedeki pencere söveleri, pencerelerin etrafında kullanılan girintili kemerler (niş) ve saçaklardaki iki sıra kirpi tarzı, Erken Osmanlı Dönemi ve özellikle XIV. yüzyıl camilerinde sıklıkla kullanılan unsurlardır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Altun, A. (1982). *Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi*. Formül Matbaası.

Apak, A. (2002). Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Bursalı bir vezir ailesi: Kara Timurtaşoğulları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 181-196.

Aslanapa, O. (1977). *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (XIV. yüzyıl)*. MEB Devlet Kitapları, Tifdruk Matbaacılık.

Aslanapa, O. (2011). *Türk sanatı* (XI. baskı). Remzi Kitabevi.

Ayverdi, E. H., & Yüksel, İ. A. (1989a). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. Fetih Cemiyeti.

Ayverdi, E. H. (1989b). *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806-855 (1403-1451)*. Fetih Cemiyeti.

Batur, A. (1986). Osmanlı camilerinde geçiş öğelerinin evrimi. *II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi: Mimar Sinan* (II. Cilt, s. 207-216).

Baykal, K. (1993). *Bursa ve Anıtları*. Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.

Beşbaş, N., & Denizli, H. (1983). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Bozkurt, T. (2008). Erken dönem Osmanlı Selâtin Cami mihraplari. *İstem Dergisi*, 6, 203-248.

Çelebi, E. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine* (Haz. Seyit Ali Kahraman, IX. Kitap, I. Cilt). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Durmuş, E. (2019). *Bursa'da Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Kemer.* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emecen, F. (2012). Kara Timurtaş Paşa. *İslam Ansiklopedisi* (XLI. Cilt, s. 184-186).

Emir, S. (1994). *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-Işlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler* (I. Cilt). Akademi Kitabevi.

Erdoğan, M. (1968). Osmanlı devrinde Anadolu camilerinde restorasyon faaliyetleri. *Vakıflar Dergisi*, 7, 149-205.

Erzincan, T. (2005). Mihrap. *TDV İslam Ansiklopedisi* (XXX. Cilt, s. 30-37). TDV yayınları.

Gökbilgin, M. T. (1952). *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*. Üçler Basımevi.

Gönülal, Ö. (1997). *Erken Osmanlı Döneminde Inşa Edilen Çok Işlevli Camilerde Kubbeye Geçiş Elemanları*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Groat, L., & Wang, D. (2002). *Architectural Research Methods*. John Willey & Sons.

Güner, H. (1964). *Kütahya Camileri*. Verlag Nicht Ermittelbar, The University of California.

Karakaya, E. (2012). Kütahya Timurtaş Paşa Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi* (XLI. Cilt, s. 186-187).

Kahraman, A. (2023). Bozcaada'da Köprülü Mehmed Paşa'nın imar faaliyetlerine dair bir inceleme. İçinde Z. Ö. Parlak Biçer & M. Dal (Ed.), *Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Akademik Çalışmalar* (ss. 1–26). Gece Kitaplığı.

Kepecioğlu, K., Algül, H., & Keskin, E. (2010). *Bursa Kütüğü* (I. Cilt). Bursa Büyükşehir Belediyesi.

Keskin, M. Ç. (2019). Umur Bey Taş vakfiyesi: Esin ve içerik üzerine bir değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları*, 53(53), 121-152.

Kolay, İ. (1999). *Batı Anadolu XIV. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Kolbaşı, E. (2022). Kara Timurtaş Paşa ve ailesinin Osmanli Devleti içerisindeki idari rolü. *Erciyes Akademi*, 36(3), 1347-1361.

Kuban, D. (1965). *Anadolu-Türk Mimarisi: Kaynak Ve Sorunları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Kuran, A. (1964). *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*. ODTÜ, Ajans-Türk Matbaası.

Kuran, A., Kafescioğlu, C., Thys-Şenocak, L., & Kuran, T. (2012). *Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık (Architecture in Turkey From The Seljuks to The Republic*. İş Bankası Kültür Yayınları.

Kutlu, M. (2017). XIV-XV. yüzyıllara ait Osmanlı camilerinde görülen tuğla-taş almaşıklığı üzerine gözlemler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 26(1), 131-153.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi* (Çev. Işık Ergüden, VII. Baskı). Sel Yayıncılık.

Merrifield, A. (2013). *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*. Routledge.

Meriç, R. M. (1963). *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*. Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri.

Neşrî, M. (1957). *Kitâb-i Cihan-nümâ: Neşri Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özcan, A. (2008). *XIV-XV. yüzyıl Bursa Cami Ve Mescitlerinde Kubbeye Geçiş Elemanları.* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özer, M. (2005). Edirne-Karaağaç-Timurtaş Köyü Timurtaş Paşa Camisi. *Belleten*, 69(254), 145-160.

Paşazade, Â. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi* (Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç). K. Kitaplığı.

Popper, K. R. (2006). *Hayat Problem Çözmektir* (Çev. Ali Nalbant, II. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.

Ruhi Tarihi. (1992). *Ruhi tarihi* (Haz. Halil E. Cengiz, Yaşar Yücel, XIV. Cilt). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Şener, Y. (1997). XIV. yüzyil bursa yapilarinda erken Osmanlı duvar örgüsü. *Türk Etnografya Dergisi*, 70, 193-250.

Uysal, A. O. (1990). Anadolu Selçuklularından erken Osmanlı dönemine minare biçimindeki gelismeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33(1-2), 505-533.

Uzunçarşılı, İ. H. (1957). Osmanlı tarihinin ilk devrelerine Aid bazi yanlisliklarin tashihi. *Belleten*, 21(81), 173-188.

Uzunçarşılı, İ. H., & Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi* (I. Cilt). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1932). *Kütahya Şehri*. Devlet Matbaası.

Varlık, M. Ç. (1988). XVI. yüzyilda Kütahya şehri ve eserleri. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, 189-271.

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA)

BOA, AE.SAMD.III, (Ali Emirî Tasnifi Üçüncü Ahmed), 49/4935, H. 14 Recep 1131/M. 2 Haziran 1719.

BOA, BEO, (Bab-ı Ali Evrak Odası) 1352/101332, H. 1 Muharrem 1317/M. 12 Mayıs 1899.

BOA, DH.MKT, (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi), 2231/106, H. 2 Şaban 1317/M. 6 Aralık 1899.

BOA, Evd..., (Evkâf Defterleri, 15785, H. 29 Zilhicce 1271/M. 12 Eylül 1855.

BOA. ŞD, (Şura-yı Devlet), 315/29, H. 1 Recep 1304/M. 26 Mart 1887.

BOA. TS.MA.e, (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı), 737/19, H. 5 Recep 1168/M. 17 Nisan 1755.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: This study investigates the architectural and spatial characteristics of two mosques built under the name of Timurtaş Pasha during the Early Ottoman period: the Bursa Timurtaş Pasha Mosque and the Kütahya Timurtaş Pasha Mosque. The main objective is to offer a detailed comparison of these structures, focusing on their plan typologies, facade designs, construction techniques, and decorative elements, while also shedding light on the identity of the benefactor (banî), particularly in the case of the Kütahya mosque, whose patronage has been a subject of scholarly debate. Using archival sources, the study clarifies that Kara Timurtaş Pasha, a prominent figure in Ottoman governance during the late 14th and early 15th centuries, was the patron of both mosques. The research also aims to contextualize these mosques within the architectural trends of the Early Ottoman period, highlighting how they reflect common features seen in other structures from the era while adapting to their specific geographical and cultural contexts. Furthermore, the study examines how various alternations and repair phases have affected these mosques' originality and historical integrity.

Method: This study adopts a historical-interpretative methodology, which aligns with Karl Popper's view on history as a “non-generalizing” and “non-theorizing” discipline. Popper emphasizes that limited, non-replicable data characterize historical sciences and are incapable of producing scientific laws as in the natural sciences. Therefore, this study focuses on interpreting specific architectural features and historical contexts rather than seeking to establish overarching theoretical frameworks.

The research is based on a combination of archival studies, literature review, and field analysis. Ottoman archival documents were scrutinized to determine the patronage of the mosques, addressing the ambiguity in previous scholarly work regarding whether the benefactor was Kara Timurtaş Pasha or others.

The archive materials used in this study help illuminate the relationship between "demand" and "command" in the context of the mosques' construction, revealing how these power structures influenced their architectural form and subsequent modifications in alignment with Lefebvre's spatial theory.

The study employs several research techniques, including literature reviews, on-site observations, and archival research. A comprehensive examination of the restoration processes of both mosques has been conducted, allowing the researcher to assess the extent to which these buildings have retained their original features or been altered over time.

Findings: Kara Timurtash Pasha, a prominent Ottoman statesman since the mid-14th century, played a crucial role in major battles during the reigns of Murad I and Yıldırım Beyazıd, particularly in the first siege of Istanbul. In addition to his roles as governor and vizier, Timurtash Pasha engaged in extensive construction activities and established several foundations, among which the mosques in the complexes of Bursa and Kütahya remain extant. This study provides detailed information about the founders, spatial history, and stylistic features of the Timurtash Pasha Mosques in Bursa and Kütahya, drawing on both published scientific research and unpublished archival documents. While previous studies exhibited ambiguity regarding the founders of these mosques, archival research has definitively established Kara Timurtash Pasha as the founder of both. Specifically, archival examinations clarified the longstanding debate in architectural history literature concerning whether the Timurtash Pasha Mosque in Kütahya was constructed by Kara Timurtash Pasha or Sarı Timurtash Pasha, confirming it as the former. Throughout their histories, both mosques have undergone various interventions. The Bursa Timurtash Pasha Mosque suffered significant damage during the 1855 earthquake, destroying its minaret and narthex. In contrast, the Kütahya Timurtash Pasha Mosque experienced numerous alterations, notably the demolition of old rooms in the mosque courtyard in 1899, compromising its original state. Despite these interventions, the Bursa Timurtash Pasha Mosque has largely retained its originality, while the Kütahya Timurtash Pasha Mosque has preserved its original interior and structure through various restorations. Architecturally, these mosques exemplify the "multifunctional buildings" typology characteristic of the Early Ottoman period, particularly in their plan schemes and construction techniques. Both mosques

feature triangular transition elements beneath their domes, a common aspect of 14th-century Ottoman architecture. While the façade masonry of the Kütahya Timurtash Pasha Mosque has lost its original form, the Bursa Timurtash Pasha Mosque retains its Early Ottoman alternating masonry style with two-row porcupine eaves and a 1/3 stone and brick pattern.

Conclusion and Discussion: The study concludes that Kara Timurtaş Pasha, an influential figure in the Ottoman Empire during the late 14th and early 15th centuries, was the founder of both the Bursa and Kütahya mosques bearing his name. Archival research clarified that the Kütahya mosque, previously debated to be founded by Sarı Timurtaş Pasha, was indeed established by Kara Timurtaş Pasha. Despite the alterations they underwent, both mosques reflect the architectural characteristics of Early Ottoman "multifunctional structures". While the Kütahya mosque lost much of its originality due to extensive repairs, the Bursa mosque maintains stylistic consistency with other structures from the period. The unique structural and stylistic elements, including the domes and façade designs, provide valuable insights into Early Ottoman mosque architecture.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 1891-1913
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.81062
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 06.03.2025 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
İşler, A.M., Balcı, A. ve Balcı, S. (2025). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin sosyal hizmet sunumuna yansıması: sosyal politikalar kurulu örneği. Journal of History School, 76, 1891-1913.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNİN SOSYAL HİZMET SUNUMUNA YANSIMASI: SOSYAL POLİTİKALAR KURULU ÖRNEĞİ[1]

Ayşe Mine İŞLER[2], Aykut BALCI[3] & Sedanur BALCI[4]

Öz

16 Nisan 2017'de gerçekleşirilen halk oylaması ve ardından gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimi ile birlikte ülkemizde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiştir. Yeni hükümet sistemine geçiş ile Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu kaldırılmış, yürütmenin çift başlı yapısı terk edilmiştir. Ayrıca kamu politikalarının oluşturulması, uygulanması ve izlenmesinde sorumlu olan politika kurulları ve ofisler kurulmuştur. Kurulan dokuz politika kurulundan biri de Sosyal Politikalar Kurulu'dur. Sosyal Politikalar Kurulu'nun varlığı ve faaliyetleri sosyal hizmet mesleği için önem arz etmektedir. Çünkü sosyal politika bilim ve uygulaması ile sosyal hizmet disiplini ve mesleği arasında karşılıklı bir ilişki bulunmakta, üretilen sosyal politikalar sosyal hizmet uygulamasını şekillendirmekte ve uygulamanın sınırlarını belirlemektedir. Bu bağlamda, literatür taraması yöntemi kullanılarak hazırlanan çalışmada yeni hükümet sistemi ile oluşturulan politika kurulları incelenmekte olup Sosyal Politikalar Kurulu özelinde sosyal politikaların sosyal hizmet uygulamalarına yansımasına ilişkin özgün ve bütüncül bir değerlendirilme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, Kamu politikası, Sosyal politika, Politika kurulları, Sosyal hizmet

[1] Makalenin yazılmasında ve yayına hazırlanmasında tüm yazarlar eşit katkıda bulunmuştur.

[2] Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, mineisler@nku.edu.tr, Orcid:0000-0002-5386-0608
[3] Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yerel Yönetimler Bölümü, aykutbalci@nku.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8720-8984
[4] Sosyolog, Bilim Uzmanı, sdnrblc6@gmail.com, Orcid:009-000-2068-2457

Reflection of The Presidential Government System on Social Service Delivery: The Case of The Social Policies Council

Abstract

On April 16, 2017, with the referendum and the subsequent presidential election, Turkey switched from a parliamentary system to a Presidential Government System. With the transition to the new government system, the Prime Ministry and the Council of Ministers were abolished and the double-headed structure of the executive was abandoned. In addition, policy councils and offices responsible for formulating, implementing and monitoring public policies were established. One of the nine policy councils is the Social Policies Council. The existence and activities of the Social Policy Council are important for the social work profession. Because there is a reciprocal relationship between the science and practice of social policy and the discipline and profession of social work, and the social policies produced shape social work practice and determine the boundaries of practice. In this context, the study, which was prepared using the literature review method, examines the policy councils created with the new government system and makes a unique and holistic evaluation of the reflection of social policies on social work practices in the Social Policies Council.

Keywords: Presidential government system, Public policy, Social policy, Policy councils, Social service

GİRİŞ

Ülkemizde 16 Nisan 2017 tarihinde Anayasamızda yer alan 18 maddenin değişikliğine dair yapılan referandum, 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimi ve ardından seçilen Cumhurbaşkanının 9 Temmuz 2018'de yemin etmesi ile yeni hükümet sistemi fiili olarak uygulamaya konulmuştur. "*10.07.2018 tarih ve 30474 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi"* ile Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu kaldırılmış kamu politikalarına yeni aktörler eklenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Cumhurbaşkanı kamu politikaların en güçlü aktörü olmuştur. Bununla birlikte aynı kararname ile daha önce ülkemizde örneği olmayan politika kurulları ve ofisler kurulmuştur. Kurulan dokuz politika kurulu ve dört ofis kamu politikalarının oluşturulması, geliştirilmesi, uygulanması, izlenmesi ve takip edilmesinde sorumlu olup kamu politikalarının ana aktörü haline gelmiştir.

Sosyal politika, kamu politikalarının önemli bir alanını oluşturmakta olup yeni hükümet sisteminde yer alan dokuz kuruldan biri de Sosyal Politikalar Kurulu'dur. 1 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde ülke genelinde uygulanan sosyal politikaları denetlemek, etkililiğini değerlendirmek, sorun ve

ihtiyaçları raporlaştırmak ve bu doğrultuda sosyal politika önerileri oluşturmak Sosyal Politikalar Kurulunun temel görevi olarak ifade edilmiştir. Kurulun görev ve yetkilerinde belirtilen alanların sosyal hizmet mesleğinin müdahalede bulunduğu temel alanlar olduğu görülmektedir. Sosyal politika, sosyal sorunların çözümü için plan ve düzenlemeler yaparken bu düzenlemeler sosyal hizmet uygulamalarını ve sosyal hizmet uzmanlarının sorunlara müdahale etmedeki sınırlarını şekillendirmektedir. Dolayısıyla Sosyal Politikalar Kurulunun varlığı Türkiye'de üretilen sosyal politikalar ile gerçekleştirilen sosyal hizmetler arasındaki bağı kuvvetlendirmesi ve hizmetlerin sunumuna etki etmesi bakımından önem kazanmaktadır. Bununla birlikte sosyal hizmet uzmanlarının farklı alanlarda ve uygulama türlerinde yürüttükleri faaliyetlerin ayrılmaz bir parçası olan kurumsal, yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerdeki sosyal politika, sosyal hizmetin değerleriyle uyumlu ve uygulanabilir olmalıdır.

Bu bağlamda çalışmamızda temel olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin ardından oluşturulan politika kurullarının kamu politikaları oluşturma sürecine etkisi, daha spesifik olarak ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin sosyal politika ve sosyal hizmete yansıması incelenecektir. Çalışmada nitel yöntemin durum deseni kullanılacak olup veri toplama aracı olarak dökümanlar kullanılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ele alınacaktır. Bu bölümde yeni sistemin özellikleri ve getirdiği yenilikler açıklanarak kuramsal bir temel sağlanacaktır. Daha sonra kamu politikaları ve politika geliştirme sürecindeki temel aktörlere değinilecek olup Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile oluşturulan politika kurullarının işleyişi aktarılacaktır. Üçüncü bölümde; kamu politikalarında önemli bir yere sahip olan sosyal politikalar ele alınacak ve geçmişten günümüze gelen süreçte sosyal politikanın değişimi, amaçları ve yöntemleri değerlendirilecektir. Çalışmanın sonraki aşamalarında ise sosyal politikalar ile bilim ve bir meslek olan sosyal hizmet ilişkisine değinilecek, kurulun politika oluşturma ve sosyal hizmet sunuma etkisi tartışılacaktır. Bu incelenme, yalnızca kurumsal yapıların aktarılması ile sınırlı kalmayıp, sosyal hizmet mesleğinin sahada karşılaştığı güncel sorunları da dikkate alan eleştirel bir yaklaşımla ele alınacaktır. Türkiye'de sosyal hizmet sunumunun karşı karşıya olduğu yapısal eksiklikler, hizmete erişimdeki zorluklar ve uygulamadaki koordinasyon problemleri gibi sorunlar da Sosyal Politikalar Kurulunun rolü ele alınarak tartışılacaktır.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ

Bir ülkede siyasi felsefe, yönetimsel geçmiş, istenilen demokratik düzen, siyasi istikrarın varlığı gibi konularda problemler yaşanıyor ise o ülkenin mevcut

sisteminde başarısızlıklar söz konusudur ve bir ülkede uygulanmakta olan hükümet sistemi krizlere sebebiyet veriyorsa o ülkede sistem değişikliklerine gidilmesi olasıdır (Örselli ve ark., 2018). Ayrıca halihazırdaki anayasal sistem yaşanan sosyal sorunları derinleştiriyorsa ve bu durum karşısında halkın tepkileri artıyorsa sistem değişikliğine ilişkin arzu giderek artacaktır (Miş ve Duran, 2017). Ülkemiz açısından yönetimsel durumu değerlendirdiğimizde parlamenter sistemde yer alan koalisyon hükümetleri nedeniyle yasama, yürütme ve yargı konularında anlaşmazlıkların yaşandığı, siyasi açıdan iktidarın sağlanamadığı ve erken seçimler nedeniyle siyasal ve sosyoekonomik sorunlarla karşı karşıya kalındığı söylenebilir. Böylesi bir durumda Türkiye'de yönetimsel açıdan sistem değişikliğine ilişkin istek ve çalışmaların varlığı da olağan karşılanmaktadır.

Ülkemizde 2007 yılında Anayasa'da yapılan değişiklik ile Cumhurbaşkanının halk oylaması ile belirlenmesi yeni hükümet sistemi değişikliğine ilişkin atılan ilk adım olarak değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanının halkın oyları ile belirlenmesi ile parlamenter sistemden uzaklaşılarak yarı başkanlık sistemine geçişin başladığına dair görüşler güç kazanmış, 2014 yılında Cumhurbaşkanının halk oylaması ile seçilmesi ve Bakanlar Kurulunun başkanlığını Cumhurbaşkanının üstlenmesi sistem tartışmalarını pekiştirmiştir (Akıncı, 2017). Ülkemizde 16 Nisan 2017 tarihinde Anayasamızda yer alan 18 maddenin değişikliğine dair yapılan referandum Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin en büyük adımı olmuş, 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimi ve ardından seçilen Cumhurbaşkanının yemin etmesiyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi fiili olarak uygulamaya konulmuştur.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Turan (2018) tarafından *"Halk tarafından seçilen devlet başkanına dayalı, üniter devlet yapısını esas alan, partili cumhurbaşkanlığı modeli olan ve siyasal rejim değişikliği içermeyen bir sistem"* olarak ifade edilmektedir. Yasama, yürütme ve yargı erklerine özgürlük sunarken aynı zamanda kontrolü de elinde tutan ve rasyonelleştirilmiş bir sistem olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi yönetim kaynaklı problem ve krizlerin engellenmesi adına oldukça önemli bir adım olarak görülmektedir (Balcı, 2018).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne ilişkin genel özellikler aşağıdaki gibi özetlenmiştir (Güler, 2018; Dinç ve Atmaca, 2023). Yeni sistemde;

- Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilecek ve artık yürütme erki de yasama erki gibi meşruiyetini halktan alacaktır. Dolayısıyla halkın iradesi genişlemiştir.
- Cumhurbaşkanlığı ve Meclis genel seçimleri aynı gün içinde ve beş yılda bir yapılacaktır.

- Yürütme erkindeki ikili yapıya son verilmiş ve yeni sistemde yürütme sadece Cumhurbaşkanından oluşacaktır.
- Cumhurbaşkanı "gözeten" değil "temin eden" konumuna gelerek daha icrai görevler ile donatılmıştır.
- Cumhurbaşkanı, yardımcılarını ve bakanları atayacaktır.
- Cumhurbaşkanı yürütme yetkisine ait konularda kararname (CBK) çıkarabilecektir.
- Cumhurbaşkanı ve Meclis birbirlerini feshedebilecektir. Fesih durumunda hem Cumhurbaşkanı hem de Meclis için yeniden seçim yapılacaktır.
- Cumhurbaşkanı her türlü suçtan yargılanabilecek olup Cumhurbaşkanına cezai sorumluluk getirilmiştir. Böylece yürütme sorgulanabilir ve şeffaf bir hal almıştır.
- Cumhurbaşkanı, hem parti üyeliğini hem de parti genel başkanlığını sürdürmeye devam edebilecektir.
- Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde yürütme meclise değil halka karşı sorumlu olduğu için gensoru ve güvenoyu kaldırılmıştır.

Görüldüğü üzere yeni hükümet sistemi ile birlikte Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı da değişmiş, Türkiye'nin hedeflerine ve siyasal kültürüne özgü yeni bir teşkilat yapısı oluşturulmuştur. 1 ve 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile düzenlenen merkezi teşkilat Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, İdari İşler Başkanlığı, Bakanlıklar, Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları ve Ofislerden oluşmaktadır.

Oluşturulan bu yeni teşkilat düzeninde politika oluşturma süreçlerinde ve politika aktörlerinde de değişime neden olmuştur. Bakanlıklar parlamenter sistemdeki gibi varlığını sürdürürken politika kurulları ve ofisler bu süreçteki yeni aktörler olmuştur. Tüm kamu politikalarının geliştirilmesinde, analiz edilmesinde, var olan politikaların izlenmesinde ve değerlendirilmesinde politika kurulları etkin rol üstlenmektedir. Dolayısıyla bir sonraki bölümde kamu politikaları ve Cumhurbaşkanlığı sisteminde yeni aktör olan politika kurulları ele alınacaktır.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE KAMU POLİTİKALARI

Kamu politikası devletin yasalar aracılığı ile kazandığı otoritesi ile herhangi bir konuda, sahip olduğu kurumlar veya resmi görevliler aracılığıyla gerçekleştirdiği eylem ve işlemler olarak tanımlanmaktadır (Akdoğan, 2011). Dye (1981) tarafından ifade dilen ve literatürde genel kabul gören tanıma göre ise kamu politikası, "devletin herhangi bir konuda eylemde bulunduğu ya da eylemsiz

kalmayı tercih ettiği her şeydir". En genel hali ile kamu politikası, bir toplumsal sorun ya da gereksinime ilişkin uygun çözüm yollarını planlamayı, hem kamusal hem de diğer aktörlerin sorun çözümüne ya da gereksinimin karşılanmasına ilişkin planlı eylem haritalarını ortaya koymasını içermektedir. Toplumsal huzuru ve güvenliği sağlamak, sosyal uyum ve bütünleşmeyi tesis etmek, sosyal sorunlara çözüm üretmek, sosyal adalet ile sosyal refahın tüm topluma yayılmasını sağlamak amacıyla devletlerin ya da diğer politika aktörlerinin yaptığı yasal düzenlemeler ve idari işlemlerin hepsi birer kamu politikasıdır. Bu bağlamda kamu politikalarının temel amacı toplumsal sorunlara yanıt üretebilmektir (Gül, 2015).

Kamu politikasının başlıca özellikleri aşağıda yer aldığı şekli ile özetlenebilir (Dinç ve Atmaca, 2023; Çevik ve Demirci, 2012; Akdoğan, 2011):

- Kamu politikaları mevuzatlara dayanır ve belirli hedefler doğrultusunda oluşturulur.
- Kamu politikalarında toplumsal fayda temel öncelik olup kaynaklar etkin kullanılmalıdır.
- Toplumsal sorunlara yanıt üretmeyi amaçlayan kamu politikaları dinamik ve çözüm odaklı bir nitelikte olmalıdır.
- Kamu politikası ortaya konulan karar süreci dahil olmakla birlikte çok daha geniş bir süreci kapsamaktadır.
- Kamu politikasında devlet ve devlet dışı aktörler rol oynamakta olup yönetim ve diğer aktörlerin iç içeliği gerekmektedir.
- Kamu politikaları öngörülebilir ya da önceden tahmin edilemeyen sonuçlar içerebilmektedir.
- Kamu polikaları mevcut duruma göre eylemi ve eylemsizliği içerebilir.

Belirli bir süreç içerisinde oluşturulan kamu politikaları çeşitli aşamalarla birlikte şekillenmektedir. İlk adım kamu politikası alanına girecek olan sorunun tespit edilmesi ve soruna ilişkin neden- sonuç analizinin gerçekleştirilmesidir. Ardından çözüme ilişkin alternatif yollar belirlenir ve politika kararları alınır. Politika kararının alınması sürecin tamamlandığı anlamına gelmemekle birlikte politikaların uygulanması ve etkileri devam eden bir değerlendirme sürecine tabi tutulur. Bu bağlamda Akıncı (2018) tarafından kamu politikası oluşturma süreci "*sorunların tanımlanması ve gündem oluşturulması, hedeflerin ve alternatif çözüm önerilerinin tespit edilmesi, politikaların oluşturulması ve uygulanması, politikaların değerlendirilmesi ve gerekirse sürecin yeniden başlatılması*" şeklinde ifade edilmektedir.

Kamu politikası oluşturma sürecindeki her basamak karmaşık bir yapıya sahiptir çünkü farklı dinamikler ve birden çok aktör sürecin içine dahil olmaktadır.

Devletin resmi aktör olarak yer aldığı kamu politikası sürecinde medya, sivil toplum örgütleri, lobiler, kamuoyu ve siyasi partiler gayiresmi aktörler olarak sürece dahil olmaktadır. Bununla birlikte küreselleşme ve neoliberal politikaların etkisi ile Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Birliği, Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gibi kurum ve kuruluşlar da uluslararası aktörler olarak kamu politikaları sürecine dahil olmaktadır (Köktaş, 2016). Kamu politikası sürecinde yer alan aktörler yetkinlikleri ve yetkileri dahilinde sürece etki etmekte olup kimi aktörler aktif rol üstlenirken kimileri danışman ya da izleme rolünü üstlenmektedir. Resmi aktör olan kamu kurum ve kuruluşları ile kamu görevlileri ise sürecin her aşamasında yer almakta ve dolayısıyla diğer aktörler karşısında önemli bir gücü elinde tutmaktadır (Birkland, 2016). Bununla birlikte yürütme erki de sahip olduğu güç ile diğer aktörlerden daha farklı konumlanmakta sosyokültürel ve sosyoekonomik alanlarda politikaların üretilmesi, uygulanması ile takip edilmesinde ana rolü üstlenmektedir (Örselli ve ark., 2018).

Ülkemizde kamu politikası aktörlerine ve kamu politikası üretme süreçlerine baktığımızda yeni hükümet sistemi ile birlikte politika oluşturma ve uygulama süreçlerinde gerçekleşen değişiklikler olduğu göze çarpmaktadır. Ülkemizde eskiden uygulanan Parlamenter sistemde, Bakanlar Kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisi kamu politikalarında öncelikli konumda yer almaktaydı. Bakanlar Kurulu politikaları tasarlamakta, TBMM ise oluşturulan kamu politikalarını oylayarak onaylamaktaydı. Bu süreçte meclis ile Cumhurbaşkanı arasında yaşanan fikir uyuşmazlıkları ise süreci yavaşlatıp kamu politikalarının üretilip uygulanmasını geciktiriyordu. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi ve akabinde Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu'nun kaldırılması ile kamu politikasının resmi aktörlerinde de değişiklik meydana geldi (Akman, 2019).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Cumhurbaşkanı kamu politikaların ana aktörü olmuş, yürütmedeki iki başlılık kaldırılarak Cumhurbaşkanı tek karar verici konuma gelmiştir. Yeni süreçte kamu politikaları için ana aktörün cumhurbaşkanı olduğunun en somut göstergesi ise Cumhurbaşkanlığı Kararnameleridir (Örselli ve ark., 2018). Yeni sistemin kamu politikaları bağlamında getirdiği en önemli yenilik ise ülkenin siyasi geçmişinde örneği olmayan politika kurulları ve ofisler olmuştur. Ofisler ilgili politika alanında araştırmanın gerçekleştirilmesinde, politika kurulları ise politikaların geliştirilmesinde görev üstlenmiştir. Bakanlıklar ise bu sistemde politikaların uygulamasından sorumlu olmuştur. Politika kurulları ve ofislerin direkt Cumhurbaşkanına bağlı olması, bakanlıkların ise kamu politikaları noktasında icracı konuma gelmesi ile bu iki yeni kurum kamu politikaların oluşturulması ve takip edilmesinde ana aktörler olmuştur (Akman, 2019).

Politika kurulları *"10 Temmuz 2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi"* ile kurulmuştur. Kararname kapsamında kurulan dokuz adet politika kurulu Şekil 1.'de yer almaktadır.

Şekil 1. Cumhurbaşkanlığı politika kurulları.

Politika kurulları, kendi alanları dahilinde sorunları tespit ederek polika önermek, politika oluşturmak, uygulama süreçlerini takip etmek, mevcut politikaların etkinliğini analiz etmek ve Cumhurbaşkanı ile kamu kurumları tarafından uygulanan faaliyetlerin kamu politikalarına uyguluğunu değerlendirmek gibi görevleri üstlenmekte ve hem danışma hem de icracı bir role bürünmektedir. Böylece yeni kamu yönetimi anlayışı ile örtüşen bir şekilde kamu politikalarının oluşturulması ve analiz edilmesi daha rasyonel ve efektif bir hale gelmiştir (Dinç ve Yılmaz, 2022).

1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 22. maddesinde oluşturulan politika kurullarının görev yetkileri aşağıda yer aldığı şekli ile belirtilmiştir:

- *"Cumhurbaşkanınca alınacak kararlar ve oluşturulacak politikalarla ilgili öneriler geliştirmek,*
- *Geliştirilen politika ve strateji önerilerinden Cumhurbaşkanınca uygun görülenler hakkında gerekli çalışmaları yapmak,*
- *Küresel rekabetin getirdiği ani değişimlere karşı strateji ve politika önerileri geliştirmek,*
- *Görev alanlarına giren konularda kamu kurum ve kuruluşlarına görüş vermek,*
- *Görev alanlarına giren konularda Bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar, sivil toplum ve sektör temsilcileri, alanında uzman kişiler ve ilgili diğer ilgililerin*

görüşünü alarak uygulanan politikaları ve gelişmeleri izlemek, yapılan çalışmalarla ilgili Cumhurbaşkanına rapor sunmak,

- *Cumhurbaşkanı programına uygunluk açısından, bakanlıklar ile kurum ve kuruluşların uygulamalarını izlemek ve Cumhurbaşkanına rapor sunmak,*
- *Bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar, sivil toplum ve sektör temsilcileri, alanında uzman kişiler ve ilgili diğer ilgililerin davet edilmesi suretiyle genişletilmiş kurul toplantıları yapmak,*
- *Görev alanlarına giren konularda talep, ihtiyaç ve etki analizi yapmak ve/veya yaptırtmak,*
- *Cumhurbaşkanınca verilen diğer görevleri yapmak*."

Kurulların kendilerine özgü yetki ve sorumluluklarına da aynı Kararnamenin 23.-31. Maddelerinde yer verilmiştir. Politika kurullarının çalışma esas ve usulleri ise 33. madde ile düzenlenmiştir. Bu maddeye göre;

- *"Kurullar, alanlarında doğrudan Cumhurbaşkanı ile çalışır ve Cumhurbaşkanının talimatlarını yerine getirir.*
- *Kurullar, görev alanına giren konularda bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, kamu iktisadi teşebbüsleri ve kamu kurumu niteliğindeki kuruluşlar ile yakın işbirliği içinde bulunur.*
- *Kurullar, kendi görev alanlarıyla ilgili olarak her türlü bilgi ve belgeyi ilgili bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarından talep edebilir. Söz konusu talepler kurum ve kuruluşlarca öncelikle değerlendirilir.*
- *Kurulların görev alanlarıyla ilgili toplantı ve çalışmalara; bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum ile özel sektör temsilcileri, akademisyenler ve yerli veya yabancı uzmanlar davet edilebilir.*
- *Kurullar, görev alanlarına giren konularla ilgili olarak çalışma grupları oluşturabilir.*
- *Birden fazla kurulun görev alanına giren hususlar genişletilmiş kurul toplantılarında ilgili kurullar tarafından müştereken çalışılır ve görüşler müştereken oluşturulur".*

Politika kurullarının çalışma usul ve esasları değerlendirildiğinde kurulların politika yapım merkezi olarak konumlandırıldığı açıkça görülmektedir. Kurulların Cumhurbaşkanı ile doğrudan çalışma halinde olması kurulların işlevselliğini arttıran önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte kurulların diğer kamu politakası aktörleri ile işbirliği yapmasının teşvik edilmesi yönetim yerine yönetişim anlayışının benimsendiğini ortaya koymaktadır. Bu işbirliğine dayalı yaklaşım kamu politikalarının başarısını ve etkinliği arttıracak önemli bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

BİR KAMU POLİTİKASI OLARAK SOSYAL POLİTİKA

Sosyal politika, kamu politikalarının önemli bir alanını oluşturmaktadır. Kamu politikalarının sınıflandırılmasına baktığımızda Theodore Lowi (1964) tarafından sınıflandırılan ve yaygın olarak kabul gören üç tür kamu politikası karşımıza çıkmaktadır: dağıtıcı (distributive), düzenleyici (regulatory) ve yeniden dağıtıcı (redis-tributive). Devletin herhangi bir mal ya da hizmeti toplumun küçük ve belirli kesimlerine sunma tercihine dayanan politikalar dağıtıcı politikalar iken toplumu koruma amacıyla sosyal ve iktisadi alanlarda işleyişi kontrol etmeye dönük kısıtlamalar ve düzenlemeler düzenleyici kamu politikaları olarak ifade edilmektedir. Yeniden dağıtıcı kamu politikası ise toplumsal kaynakların, refahın, değer ve hakların toplumun üyeleri arasında paylaştırılmasını ifade etmektedir (Ünal, 2013). Paylaşım odaklı bu yapı, yeniden dağıtıcı kamu politikalarının temel amacının tüm vatandaşların eşit refah düzeyine ulaşmasını ve sosyal adaleti sağlamak olduğunu göstermektedir. Yeniden dağıtıcı kamu politikaları bu amacı nedeniyle sosyal politika uygulamalarını da içermektedir. Sosyal politika, devlet-vatandaş arasındaki ilişkiyi pekiştirmesi, kapsamının geniş olması, sosyal politikadan etkilenen birey sayısının fazla olması ve kamu kaynakları ile doğrudan ilgili olması nedeniyle kamu politikaları arasında önemli bir yere sahiptir.

Sosyal politika Latince "ortak, dost, arkadaş" anlamlarına gelen socius kelimesi ile "belirli bir hedefe ulaşmak için izlenen yol ve alınan önlemler topluluğu" anlamına gelen politika kelimesinin bir araya gelmesi ile oluşmuş bir terimdir (Andaç, 2014). Politika belirli amaçları gerçekleştirmek için yapılması gerekenlere yani amaç-araç-eylem üçlüsüne işaret etmektedir (Başer, 2021). Yani bir politikanın varlığından söz edebilmek için tanımlanmış hedeflerin ve hedefler doğrultusunda ele alınan eylem planlarının olması gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde devletlerin spesifik amaçlarına ulaşmak için yaptığı düzenlemeler ve uygulamalar sosyal politikaları ifade etmektedir.

Sosyal politika aynı zamanda toplumsal çatışmaların, kültürel ve sınıfsal farklılıkların ele alındığı, "birlikte nasıl yaşayacağız" sorusunu temeline alarak sorunları çözümlemeye çalışan bir alandır. Devletin var olan kaynaklarını hangi dezavantajlı gruplar (kadın, çocuk, yaşlı, engelli, yoksul,göçmen vb.) için nasıl ve ne şekilde kullanacağı sosyal politikanın önemli sorularını oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyal politikayı, sosyal refahı ve vatandaşların genel iyilik halini arttırmayı amaçlayan politikalar şeklinde de tanımlayabiliriz (Bochel, 2009; Lewis, 2000).

Sosyal politika geçmişten günümüze değişim gösteren bir kavramdır bu nedenle kavramın tarihsel sürecini ele almak önemlidir. Sosyal politikanın çıkış noktasını

sanayi devrimi ve sonrasında yaşanan sosyal sorunlar oluşturmaktadır. İlerleyen süreçte sosyal devlet anlayışının gelişmesi ile birlikte de sosyal politika kavramı güç kazanmıştır.

Sanayi Devrimi sonrası oluşan yeni toplum yapısında insan onuruna yakışmayan çalışma koşulları (uzun çalışma saatleri, asgari yaşam şartlarını sağlayamayacak kadar düşük ücret ve aşırı iş yükü) hakim olmuş, üretim ve bölüşüm ilişkilerinin bir sonucu olarak sermaye sahiplerinin zenginliği artarken emek sahipleri olan işçiler giderek yoksullaşmıştır (Serdar, 2014). Bu dönemde gelirin adil bir şekilde dağıtılmaması emek ve sermaye arasında bir mücadeleye sebep olmuş ve devletler çalışma ilişkilerine müdahale etmek zorunda kalmıştır. Tam bu noktada sosyal politika, kapitalist toplum yapısı içinde emek-sermaye arasındaki adeletsizliği devlet eliyle barışçıl yollarla sonra erdirmek, makul çözümler üretmek, var olan sosyal dengesizlikler karşısında daha yaşanılabilir bir toplumsal düzen inşa etmek amacıyla üretilen politikalar olarak ortaya çıkmıştır (Gençler ve Çiftçi,2013). Koray (2011) tarafından bu durum dar anlamda sosyal politika olarak ifade edilmektedir. Dar anlamda sosyal politikanın kapsamını işgücünün korunması, endüstri ilişkilerinin kurumsallaşması, gelirin adil dağıtılması ve işçi-işveren arasındaki gerginliklerin asgariye indirilmesi oluşturmaktadır.

Aydınlanma dönemi ile birlikte ortaya çıkan eşitlik anlayışı, ilerleyen süreçte de insan hakları ve sosyal adalet kavramlarının gelişmesi ile birlikte devletler tüm vatandaşlarının refah içinde yaşaması için eylem planları hazırlamaya başlamış, düzenlemeler gerçekleştirmiş ve sosyal devlet anlayışı gelişmiştir. Sosyal devlet anlayışının hakim olması ile sosyal politika anlayışı güçlenmiş ve kapsamı genişlemiştir.

Sosyal devlet, vatandaşlarının ihtiyaçlarını tespit edip onlara insan onuruna yakışır bir yaşam standardını ve refah düzeyini sunmayı görev edinen devlettir. Sosyal devlet her vatandaşına temel hak ve hizmetleri fırsat eşitliğine dayanarak sunar, toplumda sosyal adaletin ve sosyal barışın sağlanmasını hedefler. Pierson (2006) sosyal devleti, devletin sosyal hayata ve ekonomi alanına müdahale etmesini meşru bulan bir devlet anlayışı şeklinde ifade etmektedir.

Sosyal devletin işsizliği azaltmak ve ortadan kaldırmak, sosyal güvenliği sağlamak, sosyal eşitsizlikleri gidermek, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetleri tüm vatandaşlarına eşit bir biçimde sunmak, sosyal uyumu sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır. Devlet bu görevini ortaya koyduğu ve yürütmekte olduğu sosyal politikalar aracılığı ile sağlamaktadır. Koray (2011) sosyal devlet anlayışı ile birlikte gerçekleşen bu değişimi geniş anlamda sosyal politika olarak belirtmektedir. Böylece sosyal politika emek-sermaye çatışmalarının çözümü ile

sınırlı kalmamakta, sosyal devletin bir gereği olarak temel hak ve özgürlüklerin sağlanmasına odaklanarak korunma ihtiyacı olan tüm bireyleri ve sosyal grupları kapsamakta ve devletle olan ilişkilerini düzenlemektedir. Tüm bu noktalardan hareketle en genel hali ile sosyal politika, "*bir ülkede, devletin ülke insanının sağlığı, eğitimi, güvenliği, beslenmesi, korunması, barınması ve istihdamının sağlanması yönünde aldığı kararlar ve sürdürdüğü uygulamaların bütünü*" şeklinde tanımlanmaktadır (Bedir, 2012).

Spicker (2011)'e göre sosyal politikanın iki temel anlamı bulunmaktadır. İlk olarak bir toplumda var olan tüm sosyal sorunların çözülmesi veya minimize edilmesi için devletlerin eylemde bulunması gerektiğidir. İkinci olarak ise sosyal refahın ve sosyal hizmetlerin sağlanmasıdır. Sosyal politika, eylemde bulunmak ve sosyal refah amacına ulaşmak için farklı sosyal bilimler ile etkileşimde bulunur, diğer disiplinlerin yöntem ve kavrayışlarından faydalanır. Sosyal politikanın etkileşim içinde bulunduğu en temel disiplin ise sosyal hizmet disiplinir. Bu iki disiplin hem teorik anlamda hem de eylemsel anlamda karşılıklılık içindedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde sosyal politika ile bir bilim ve meslek olan sosyal hizmet arasındaki ilişkiye değinilecektir.

SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL HİZMET

Sosyal politika ve sosyal hizmet iki farklı alan olmasına rağmen pek çok benzer noktaya sahiptir. İki akademik disiplin ve meslek de ortak kuram, bakış açısı ve terminolojiyi kullanmakta olup sosyal refah sistemlerinde örtüşen konumlarda yer almaktadır. Bu yanı ile sosyal hizmet, sosyal politikaya diğer disiplinlerden daha yakındır. Sosyal politika ve sosyal hizmet arasındaki ilişkiyi daha net ortaya koyabilmek ve benzerlikleri anlayabilmek için sosyal hizmet disiplin ve mesleğinin amaçlarına, değerlerine ve rollerine değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Sosyal hizmet en temelde bir insan hakları mesleğidir. Bununla birlikte müracaatçılarının karşılanmamış ihtiyaçları için toplumsal kaynakları hareket geçiren, tüm bireyleri insan onuruna yakışır hayat standardına eriştirmeyi amaç edinen uygulamalı bir disiplindir (Sheafor & Horejsi, 2012). Bu doğrultuda Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (IFSW) 2014 yılında sosyal hizmetin evrensel tanımını ilan etmişir:

> *"Sosyal hizmet; sosyal değişimi ve gelişimi, sosyal uyumu ve insanların güçlenmelerini ve özgürleşmelerini destekleyen, uygulama temelli bir meslek ve akademik disiplindir. Sosyal adalet, insan hakları, ortak sorumluluk ve farklılıklara saygı sosyal hizmetin temel ilkeleridir. Sosyal*

> *hizmet teorileri, sosyal bilimler, insani bilimler ve yerel bilgi ile desteklenen sosyal hizmet, yaşam zorluklarına işaret etmek ve refahı geliştirmek için insanlarla ve yapılarla çalışır."*

Evrensel tanım ile paralel olarak sosyal hizmet uygulamalarının temelini insan hakları, sosyal adalet, bireylerin güçlenmesi ve refahı, sosyal uyum ile sosyal gelişme ve değişmeyi sağlamak oluşturmaktadır. Güven (2001)'e göre sosyal politikanın temel amaçları *"sosyal gelişme, sosyal barış, sosyal adalet, sosyal denge, sosyal bütünleşme ve sosyal demokrasidir."* Bu noktada sosyal hizmet ve sosyal politikanın ortak bir bağlılığı sürdürdüğünü ifade edebiliriz.

Sosyal hizmet ve sosyal politikanın en temel kesişim noktası sosyal adalettir. Sosyal adalet, sosyal politika ve sosyal hizmet birbiri ile sıkı ilişki içinde olan üç kavramdır. Sosyal adalet, bir toplumda yaşayan tüm bireylerin aynı haklara sahip olduğu fırsatlara erişme noktasında da eşitliğin hakim olduğu ideal bir durumdur (Zastrow, 2013). Sosyal adalet tanımda yer alan "hak" kavramı, bireylerin sahip olabileceği kaynak ve fırsatların mevzuat ile güvence altına alınmasını ifade etmektedir. Bu güvence ancak oluşturulan sosyal politikalar aracılığı ile sağlanabilmektedir. "Fırsatlara erişim" ise bireylerin sosyal politika ve yasa ile güvence altına alınan haklarının önündeki engellerin kaldırılmasını işaret etmektedir. Bu noktada sosyal hizmet mesleği ve sosyal hizmet uzmanları adaletsizliğin nedenini anlamaktan daha öteye geçerek eylemde bulunur; bireyleri güçlendirerek ve onlar için savunuculuk faaliyetlerinde bulunarak haklarından yararlanmalarını sağlar.

Aynı zamanda, bireylerle, gruplarla ve toplumla birebir etkileşim içinde bulunarak mesleki uygulama gerçekleştiren sosyal hizmet uzmanları hem var olan hizmet ve sosyal politikaların halka ulaştırılmasında hem de halihazırdaki sorun ve ihtiyaçların tespit edilerek çözüm yolları sunulması noktasında sosyal politika yapıcıları etkileyerek sosyal refahın ve sosyal adaletin dağıtım mekanizmalarında yer almaktadır. Bununla birlikte sosyal adaletin gerçekleşmesini olumsuz olarak etkileyen sosyal politika ve uygulamaları eleştirerek değişim ve gelişmeye katkı sunmaktadır. Bu sebeple sosyal hizmet ve sosyal politikanın sosyal adaletin sağlanmasında son derece önemli işlevleri bulunmakta olup birbirinden ayrı olarak olarak değerlendirilememektedir (Tuncay ve Erbay, 2006; Healy, 2009).

Sosyal politika ve sosyal hizmetin sosyal adaletten sonra kesiştiği bir diğer kavram da sosyal sorunlardır. Bir sorunun sosyal olarak nitelendirilmesi için toplumun genelini etkilemiş olması, çözümünün bireysel çabayı aşması ve ortak bir eylemi gerektirmesi gerekmektedir. Günümüzde sosyal sorunlar giderek çeşitlenmekte ve çok fazla sayıda insan grubunu etkilemektedir. Bir bireyin

çalışmak istememesi ya da iş beğenmemesi gibi kişisel sebeplerle işsiz olması sosyal bir sorun olarak değerlendirilmezken mevcut ekonomi ve istihdam politikaları nedeniyle işsizlik oranının artması sosyal bir sorunu işaret etmektedir. Yaşanılan yüzyılda problemlerin ve ihtiyaçlarının giderek çeşitlenmesi ile sosyal sorunların artması sosyal politikanın kapsamının genişlemesine neden olmuştur. Artık sosyal politika toplumsal hayatı olumsuz etkileyen tüm sosyal sorunlarla mücadele eden bir politika kimliğine bürünmüştür. Sosyal dışlanma, göç ve mültecilik, ayrımcılık, kadın, genç, çocuk, yaşlı, eski hükümlü, engelli bireyler gibi dezavantajlı gruplar ile çevre sorunları gibi konular sosyal politikanın konusu haline gelmiş ve 3. kuşak sosyal politikalar olarak adlandırılan bu politikaların önemi artmıştır (Dağdelen, 2016; Tokol ve Alper, 2011).

Sosyal hizmetin temel amaçlarından biri de şiddet, yoksulluk, suçluluk, bağımlılık, dışlanma vb. gibi sosyal sorunları çözmektir. Sosyal hizmet uzmanları, sosyal sorunları deneyimleyen nüfus grupları ile çalışmakta ve sosyal sorunların çözülmesi için mücadele etmektedir. Sosyal politika, sosyal sorunların çözümü için plan ve düzenlemeler yaparken bu düzenlemeler sosyal hizmet uygulamalarını ve sosyal hizmet uzmanlarının sorunlara müdahale etmedeki sınırlarını şekillendirmektedir. Kısacası toplumun doğası sosyal sorunlara yansımakta, sosyal sorunlara yönelik üretilen sosyal politikalar da sosyal hizmetin doğasına yansımaktadır.

Tüm bu noktalardan hareketle sosyal politika ve sosyal hizmetin karşılıklı bir etkileşim içinde olduğunu, bilim ve uygulamada birbirlerinden beslendiklerini, ortak amaç ve bakış açıları ile birlikte toplumsal dönüşümü ve gelişimi desteklediklerini, ayrı düşünülemeyecek iki disiplin olduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda bir sonraki bölümde Türkiye'de sosyal politika ve sosyal hizmet arasındaki bağı kuvvetlendiren bir kurum olan Sosyal Politikalar Kurulu ele alınarak kurulun sosyal hizmet sunumuna etkileri tartışılacaktır.

SOSYAL POLİTİKALAR KURULU VE SOSYAL HİZMET SUNUMUNA YANSIMALARI

Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere 16 Nisan 2017'de gerçekleştirilen halk oylaması ve ardından gelen Cumhurbaşkanlığı seçimi ile birlikte ülkemizde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiş ve Cumhurbaşkanlığı'na bağlı dokuz kurul oluşturulmuştur.

Sosyal Politikalar Kurulu da kurulan dokuz kuruldan bir tanesidir. Ülke genelinde uygulanan sosyal politikaları denetlemek, etkililiğini değerlendirmek, sorun ve ihtiyaçları raporlaştırmak ve bu doğrultuda sosyal politika önerileri oluşturmak

Sosyal Politikalar Kurulunun temel görevi olarak ifade edilmiştir. Yine 1 Nolu Kararnamede Sosyal Politikalar Kurulu'nun sorumlulukları belirtilmiştir (CBK-1, 30. Madde):

- *"Toplumun ihtiyaç sahibi kesimlerine yönelik yapılan çalışmaların etkinliği için politika önerileri oluşturmak,*
- *Aile kurumunun korunması, güçlendirilmesi; iş ve aile hayatı uyumunun sağlanması için politika önerileri oluşturmak,*
- *Çalışma şartlarının iyileştirilmesine yönelik politika önerileri geliştirmek,*
- *Gelir güvencesi ve gelir adaleti sağlamaya yönelik politika önerileri geliştirmek,*
- *Sosyal refahın oluşturulmasına yönelik politika önerileri geliştirmek,*
- *Dezavantajlı gruplara yönelik politika önerileri oluşturmak,*
- *Göç ve göçmen sorunlarının çözümüne ilişkin politika önerileri geliştirmek."*

Kurulun görev ve yetkilerinde belirtilen alanların sosyal hizmet mesleğinin müdahalede bulunduğu temel alanlar olduğu görülmektedir. Sosyal politika, sosyal hizmetin yasal dayanaklarını belirlemekte ve bir toplumda var olan soyal hizmetler mevcut sosyal politikalarla birlikte şekillenmektedir. Dolayısıyla Sosyal Politikalar Kurulunun politika geliştirmekle yükümlü olduğu alanların sosyal hizmet mesleği ile örtüşmesi hizmet sunumunda etkinlik ve verimliliği sağlamak için önemli bir fırsat olarak görülmelidir.

Sosyal politika, tüm vatandaşlar için özellikle de korunma ihtiyacı bulunan kesimler için koruyucu, güçlendirici ve sosyal adaleti temin edici işlev üstlenmektedir. Eğitim, barınma, istihdam ve çalışma koşulları, sağlık ve sosyal hizmetler gibi konuların hepsi sosyal politikanın bileşenlerini oluşturmaktadır (İçağasıoğlu ve Özbesler, 2009). Ülke vatandaşlarının insan onuruna yakışır ve sağlıklı bir yaşam sürebilmeleri için sosyal politika uygulamaları önem taşımaktadır. Sosyal Politikalar Kurulunun tüm bu bileşenleri ele alarak politika önerisinde bulunması sağlıklı bir toplum yapısının oluşturulması açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte Türkiye'deki yoksulluk, işsizlik, göç, şiddet, istismar, bağımlılık gibi sosyal sorunlar çok katmanlı olup yapısal özellikler taşımasına rağmen Kurulun sosyal politikaları ele alış biçimi değerlendirildiğinde koruyucu ve önleyici yaklaşımların sınırlı olduğu, yardım temelli uygulamalar ile sorunların çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Tablo1.'de yer alan sosyal yardım harcamalarında bu durum görülebilmektedir.

Tablo 1
Sosyal Politikalar Kapsamında Verilen Bazı Destekler (2002-2022)

Destek / Gösterge	**2002**	**2022**
Sosyal Koruma Harcaması	33,5 Milyar TL	665 Milyar TL
Sağlığa Ayrılan Bütçe	13,5 Milyar TL	304 Milyar TL
Eğitime Ayrılan Bütçe	11 Milyar TL	274 Milyar TL
SGK Kapsamı	46 Milyon	Nüfusun Tamamı
Evde Sağlık Hizmeti Alan Kişi	0	857 Bin
Kadın Temsil Oranı	%4,4	%17,4
Evde Bakım Ücreti	0	3.336,03 TL
Asgari Ücret	184 TL	4.253 TL
65 Yaş Üstü Aylığı	31 TL	1.536,70 TL
KYK Bursu / Kredisi	45 TL	850 TL
KYK Yurt Sayısı	190	790
BM Gelişmişlik Seviyesi	Orta İnsani Gelişmişlik	Yüksek İnsani Gelişmişlik

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023), Yüzyılın Sosyal Politakaları, s.35

Sosyal koruma, sağlık, eğitim, evde bakım, engelli ve yaşlı bakım aylıkları, burs-krediler gibi farklı alanlarda sosyal yardımlar yer almaktadır. Genel bütçeden sosyal yardımlara ayrılan pay 2002 yılında 1.6 milyar TL, 2022 yılında 146 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Sosyal yardımlara ayrılan payın artması ve kapsamının gelişmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu noktada sosyal hizmet mesleğinin yardım mesleği olarak sınırlanmamasına, hak temelli anlayışın arka plana itilmemesine ve bireyleri baüımlı hale getirmeden güçlenmelerini sağlamaya odaklanmalıdır. Bu nedenle Kurulun yeni politikalar ortaya koyarken sosyal sorunlara karşı holistik bir bakış açısı benimsemesi bundan sonraki süreçte sosyal politikaların etkinliğini arttıracaktır.

Kurulun izleme, denetleme ve raporlama görevlerinin bulunması var olan sosyal sorunların doğru bir şekilde analiz edilmesi ve tanımlanmasına olanak sağlamaktadır. Doğru tanımlanmış sorunların varlığı sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulamalarını kolaylaştıran sosyal politikaları da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla Sosyal Politikalar Kurulu tarafından hazırlanan raporlar ve geliştirilen öneriler oldukça önemlidir. Bu noktada sosyal hizmet sunumuna katkı sağlayacak olan şey geliştirilen politikalar ile gerçekleştirilen uygulamaların birbirini desteklemesi ve kopuk olmamasıdır. Sosyal Politikalar Kurulu tarafından hazırlanan raporlar ise uygulamaya dönüşmeden kalmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi uygulayıcı kurumlarla etkili bir eşgüdüm sağlanmadığında önerilen politikaların sahada bir karşılığı olmamaktadır. Bu

nedenle raporlar sahadaki temel yapısal sorunlara dair doğrudan müdahale içerecek şekilde yapılanmalı ve hem kurulun hem de sosyal hizmetlerin etkinliği arttırılmalıdır.

Sosyal politikaların ortaya çıktığı andan günümüze kadar geçen süreçte işlevsel sosyal politika kurumlarının bulunmayışı, örgütsel yapıların planlı bir çerçeveye oturtulamaması sosyal sorunların artmasına ve çeşitlenmesine sebep olmuştur. Hükümetler tarafından sosyal alanın ihmal edilmesi, sosyal hizmet mesleğinin felsefi temellerinin anlaşılamaması ve sosyal sorunların sadece bürokratik düşünceler ile ele alınması çözüm sağlanmasını engellemiştir (Yolcuoğlu, 2012). Sosyal Politikalar Kurulunun kurulması bu sorunların aşılması için önemli ve somut bir adım olmuştur.Sosyal alanın ihmal edilmemesi, holistik ve çok boyutlu sosyal politikaların varlığı sosyal hizmet sunumunun da gelişmesine katkı sağlamış, hizmetler çeşitlenmiş ve etki alanı genişlemiştir. Ancak yine de sosyal sorunların sistematik olarak analiz edilmesine daha fazla önem verilmeli ve sorun alanlarına ilişkin sosyal politikalar koruyucu, önleyici, rehabilite edici olarak çok boyutlu bir şekilde oluşturulmalıdır.

Etkili ve gelişmiş sosyal hizmet sunumunun önündeki engellerden biri de hükümetlerin sosyal hizmet kurumları ile sınırlı bir etkileşime sahip olmasıdır. Sosyal hizmetlerin doğru bir şekilde sunulması ve toplumsal gelişmeyi sağlayabilmek için sosyal hizmet kurumlarının politika yapıcılar ile daha fazla çalışması gerekmektedir. Çünkü politika yapıcılar, sosyal hizmet uzmanlarının saha deneyimlerinden ve geri bildirimlerinden yararlanarak daha etkili ve kapsayıcı politikalar oluşturma fırsatı elde edecek; kapsayıcı politikalar ile birlikte sosyal hizmet uzmanları da sosyal sorunlar ile daha güçlü bir şekilde mücadele edecektir. Bu noktada Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte oluşturulan kurulların, tüm kamu politikası aktörleri ile toplantı yapabilmesi ve karar alabilmesi oldukça önemlidir. Sosyal Politikalar Kurulunun gerçekleştireceği toplantılara sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarının, alandaki sivil toplum örgütlerinin ve uzman kişilerin katılabilmesi etkili, doğru ve yeterli sosyal hizmet sunumuna katkı sağlamaktadır. Ancak bu katılımın yalnızca sembolik düzeyde kalmaması, karar alma süreçlerine gerçek anlamda etki edecek şekilde yapılandırılması gerekmektedir. Ayrıca, kurulun uygulama sonuçlarını sahada ölçmeye ve sosyal hizmet uzmanlarının geri bildirimlerini politikaya yansıtacak mekanizmalar geliştirmesi önem arz etmektedir. Bu sayede sosyal hizmet mesleğine özgü ve yerel ihtiyaçlara dayalı politikaların geliştirilmesi mümkün olacaktır.

Tüm bu noktalardan hareketle Sosyal Politikalar Kurulunun varlığının Türkiye'de sosyal politika ile bilim ve meslek olan sosyal hizmet arasındaki bağı

kuvvetlendirmesi ve gerçekleştirilen hizmet sunumuna etki etmesi bakımından önem arz ettiğini ve belirtilen hususlarda iyileştirmelerin sağlanması halinde daha sağlıklı ve işlevsel bir mekanizma olacağını fade edebiliriz.

SONUÇ

Sosyal hizmet ve sosyal politika, sosyal refah ve sosyal adaletin sağlanmasında kritik öneme sahip iki alan olarak işlev görmektedir. Sosyal hizmet, bireylerin ve toplulukların desteklenmesi, güçlendirilmesi ve sosyal gelişim ile ilgilenirken, sosyal politika geniş çaplı düzenlemeler ve stratejiler aracılığıyla sosyal hizmet müdahalelerini çerçevelendirmekte ve toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. Bir ülkede sosyal politikaların belirlenmesi ve uygulamasında ise o ülkedeki yönetim sistemi etkili olmaktadır. Dolayısıyla parlamenter sistemde kamu politikaların ortaya konulması ve uygulanması ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde kamu politikalarının üretilmesi arasında hizmet sunumuna yansıyan farklılıklar bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile kamu politikaları açısından karar süreçlerinin daha hızlı ilerlerdiği, tüm kamu politikası aktörleri ile koordinayon ve işbirliğinin daha güçlü olduğu bir yapı oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında da Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak dört farklı ofis ve dokuz farklı politika kurulu kurulmuştur. Bu kurullardan bir tanesi de sosyal hizmetlerin sunuma etki eden Sosyal Politikalar Kurulu olmuştur.

Sosyal Politikalar Kurulu'nun temel sorumluluk alanları toplumun dezavantajlı kesimleri, çalışma hayatı, gelir güvencesi ve gelir adaleti, sosyal refah, aileler ve göç olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de Sosyal Politikalar Kurulu, sosyal politika ve sosyal hizmet alanında geniş kapsamlı ve etkili hizmetler sunmaktadır. Sosyal güvenlik, sosyal sigortalar ve sosyal yardım programlarının tasarımı, eğitim ve sağlık politikalarının geliştirilmesi, aile ve çocuk destek programları, ve sosyal hizmetlerin etkinliğinin izlenmesi gibi alanlarda sunduğu hizmetler, toplumsal refahın artırılması açısından kritik öneme sahiptir. Ancak bu sorumlulukların uygulamadaki etkileri henüz tam anlamıyla değerlendirilmemiştir. Nitekim Türkiye'de sosyal hizmet sisteminin uzun süredir karşı karşıya kaldığı yapısal sorunlar — örneğin hizmetlere erişimde eşitsizlik, insan kaynağı eksikliği ve sosyal hizmetin yerel ihtiyaçlara yanıt verememesi gibi — derinleşerek devam etmektedir. Dolayısıyla, Sosyal Politikalar Kurulu'nun etkinliğine ilişkin eleştirel değerlendirmelere de ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu noktada yardım temelli sosyal politika anlayışı yerine hak temelli bir sosyal hizmet anlayışı benimsmeli ve güçlendirme, insan onuru, sosyal katılım, sosyal

denge ve sosyal barış gibi kavramlar politikalara yansıtılmalıdır. Benzer şekilde topumdaki farklı özelliklere sahip grupların gereksinimleri tespit edilerek alana özgü ve ayrımcılık karşıtı politikalar geliştirilmelidir. Dahası, Sosyal Politikalar Kurulu'nun katılımcı mekanizmalarının güçlendirmesi ve merkeziyetçi yapının esnetilmesi politikaların yerel gerçekliklere daha duyarlı, erişilebilir ve uygulanabilir olmasını sağlayacaktır. Tüm bu gerçekliklerden hareketle İyi bir sosyal politika iyi bir sosyal hizmet uygulamasına dayanak oluşturduğu için ilerleyen süreçte kurulun gerçekleştireceği çalışmalar ile koruyucu, önleyici, rehabilite edici ve destekleyici sosyal hizmet uygulamalarının daha sistemli ve etkili bir şekilde sunulacağı, sosyal hizmet alanına giren konular ile ilgili uzun vadeli eylem planlarının gerçekleştirileceği ve böylece sosyal hizmet sunumunda tutarlılık ve kalitenin sağlanacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA/ REFERENCES

Akdoğan, A. A. (2011). Türkiye'de kamu politikası disiplinin tarihsel izleri. F. Kartal (Ed.), *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları* içinde (ss. 75-98). TODAİE.

Akıncı B. (2017). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin olası demokratik ve ekonomik etkileri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 12(24),* 1-16. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12179

Akıncı, B. (2018). Türkiye'de kamu politikası oluşturma sürecinde yeni aktör: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi 9(16),* 2133.

Akman, Ç. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde politika kurulları: Sosyal politikalar kurulu üzerinden bir değerlendirme. *Route Educational and Social Science Journal, 6(3)*, 659-676.

Andaç, F. (2014). *İş Hukuku: Sosyal Politika Bakımından Türk Çalışma Hukuku Uygulaması*. Detay Yayıncılık.

Başer, D. (2021). Sosyal hizmet bağlamında sosyal politika. Başer, D. (Ed)., *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet* (1-27) içinde. Nobel Yayınevi.

Bedir, E. (2012). Sosyal politikaya ilişkin genel bilgiler ve sosyal politikanın araçları. Oral, A.G ve Şişman, Y. (Ed)., içinde *Sosyal Politika*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Birkland, T. A. (2016). *An Introduction to the Policy Process: Theories, Concepts, and Models of Public Policy Making.* 4th edn, Routledge.

Bochel, C. (2009). The politics and gowernment of social policy. Bochel, H., Bochel, C., Page, R., Skyes, R. (Ed.), In *Social Policy Themes, İssues and Debates* (3-9). Person Education Limited.

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (CBK-1), Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Sayısı: 1, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi –Sayısı: 10/7/2018 -30474

Çevik, H. H. ve Demirci, S. (2012*). Kamu Politikas*ı. 2. Baskı. Seçkin Yayıncılık.

Dağdelen, G. (2016). *Sosyal Sorunlar ve Sosyal Çalışma. Sosyal çalışma ve sosyal politika yazıları*. Bellek Yayınları

Dinç, Y. D. ve Atmaca, Y. (2023). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kamu politikası sürecinin yeni aktörleri: Politika kurulları ve ofisler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (76), 126-148.

Dye, T.R. (1981). *Understanding Public Policy*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

Gençler, A., ve Çiftçi, M. (2013). Genel olarak ve Türkiye açısından sosyal politika analizi. Acar, H., Negiz. N., Akman, E. (Ed.), *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları* (3-24) içinde. Maya Akademi.

Gül, H. (2015). Kamu politikası analizi, yöntemleri ve teknikleri. *Yasama Dergisi*, (29), 5-31. https://doi.org/10.4135/9781412973533.d29

Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ve kamu yönetimine etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(39*), 299-322. https://doi.org/10.31795/baunsobed.443821

Güven, S. (2001). *Sosyal Politikanın Temelleri.* Ezgi Kitabevi.

Healy, M.L.(2009). Exploring the history of social work as a human rights profession. *International Social Work. 51(6*),735-748. https://doi.org/10.1177/0020872808095

International Association of Social Workers. Global Definition of Social Work. (2014). https://www.iassw-aiets.org/global-definition-of-social-work-review-of-theglobal-definition/, Erişim tarihi: 08.09.2024.

İçağasıoğlu, A. ve Özbesler, C. (2009). Türkiye'de aileye yönelik sosyal politika ve hizmetler. *Aile ve Toplum, 5*, 18. https://doi.org/10.21560/spcd.29106

Karatepe, Ş. ve Altunok, H. (2019). *Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları: Kamu Politikasının Yeni Aktör ve Süreçleri.* A Kitap Yayınları.

Koray, M. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye'de "cinsiyet" eşitliği politikaları: Sol feminist bir eleştiri. *Çalışma ve Toplum, 2,* 13-5. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2576168, Erişim tarihi: 17.01.2025

Köktaş, Ö. F. (2016). Kamu politikaları ve politika yapım süreci. *Yönetim Bilimi Tarihsel Gelişim ve Kavramsal Çerçeve*, içinde, Tuncer, A., Alodalı, M.F.B ve Usta, S. (Ed.). Sakarya Yayıncılık.

Lewis, G. (2000). Introduction: Expanding the social policy imaginary. Lewis, G., Gewirtz, S., Clarke, J. (Ed.). In *Rethinking Social Policy*. Safe.

Lowi, T. J. (1964). American business, public policy, case studies, and political theory. *World Politics,* (16), 687-713.

Miş, N. ve Duran, B. (2017). Türkiye'de siyasal sistemin dönüşümü ve cumhurbaşkanlığı sistemi. Miş, N. ve Duran, B. (Ed.), *Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi*. SETA Kitapları, 15-51.

Örselli, E., Babahanoğlu, V. ve Bilici, Z. (2018). Kamu politikalarında yeni aktörler: Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları ve Ofisleri. *Turkish Studies, Economics, Finance and Politics, 13(30),* 303-318.

Pierson, C.(2006). *Beyond the Welfare State: The New Political Economy of Welfare*. Polity Press.

Serdar, A.B. (2014). *Sosyal Politika Kavramı.* Dora Yayınları.

Sheafor, B.& Horejsi, C. (2012). *Sosyal Hizmet Uygulaması*. Nika Yayınevi.

Tokol, A. ve Alper, Y. (2011). *Sosyal Politika.* Dora Yayıncılık.

Tuncay, T. ve Erbay, E. (2006). Sosyal hizmetin temel hedefi: Sosyal adalet. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 17(1),* 53- 69.

Turan, M., (2018), Türkiye'nin yeni yönetim düzeni: cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Social Sciences Research Journal, 7(3)*, 42-91.

Ünal, M.C. (2013). *Kamu Politikasında Tipolojik Yaklaşımlar, Kamu Politikası Süreci*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, M. ve Sobacı, M. Z. (2013). *Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi.* Adres Yayınları.

Yolcuoğlu, İ. G. (2012). Türkiye'de sosyal politika ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *23*(2), 145-158.

EXTENDED ABSTRACT

With the referendum held on April 16, 2017 and the subsequent presidential elections, Turkey switched from a parliamentary system to a Presidential Government System. With the transition to the Presidential Government System, the Prime Ministry and the Council of Ministers were abolished and the double-headed structure of the executive was abandoned. In addition, policy boards and offices responsible for formulating, implementing and monitoring public policies were established. One of the nine policy boards is the Social Policies Council. The existence and activities of the Social Policy Council are important for the social work profession. Because there is a reciprocal relationship between social policy and social work, the social policies produced shape social work practice and determine the boundaries of the practice. In this context, the study, which was prepared using the literature review method, examines the policy boards created with the new government system and makes an original and interpretative evaluation of the reflection of social policies on social service practices through the Social Policies Council.

For this reason, the first part of the study deals with the Presidential Government System. In this section, a theoretical basis is provided by explaining the features and innovations of the new system. Then, the main actors in the process of public policies and policy development are discussed and the functioning of the policy boards established with the Presidential Government System is explained. In the third chapter, social policies, which have an important place in public policies, are discussed and the changes, objectives and methods of social policy from the past to the present are evaluated. In the next stages of the study, the relationship between social policy and social service is mentioned and the impact of the Social Policy Council on policy making and social service provision is discussed.

Social policy is an important area of public policy and one of the nine boards in the new government system is the Social Policy Council. In the Presidential Decree No. 1, it is stated as the main duty of the Social Policies Council to supervise the social policies implemented throughout the country, to evaluate their effectiveness, to report problems and needs and to create social policy recommendations in this direction. It is seen that the areas specified in the duties and powers of the Board are the main areas in which the social work profession intervenes. While social policy makes plans and regulations for the solution of social problems, these regulations shape social work practices and the limits of social workers in intervening in problems. Therefore, the existence of the Social Policy Council is important in terms of strengthening the link between social policy and social work in Turkey and influencing service provision.

The main areas of responsibility of the Social Policy Council are disadvantaged segments ofsociety, working life, income security and income justice, social welfare, families and migration. In this context, the Social Policy Council in Turkey provides comprehensive and effective services in the field of social policy and social services. Its services in areas such as the design of social security and social assistance programs, the development of education and health policies, family and child support programs, and the monitoring of the effectiveness of social services are critical for increasing social welfare and ensuring social justice. However, the practical effects of these responsibilities have not yet been fully evaluated. Indeed, the structural problems that the social service system in Turkey has been facing for a long time — such as inequality in access to services, lack of human resources, and the inability of social services to respond to local needs — continue to deepen. Therefore, critical assessments are also needed regarding the effectiveness of the Social Policy Board. At this point, instead of an aid-based social policy approach, a rights-based social service approach should be adopted and concepts such as empowerment, human dignity, social participation, social balance, and social peace should be reflected in policies. Similarly, the needs of groups with different characteristics in society should be identified and field-specific and anti-discriminatory policies should be developed. Moreover, strengthening the participatory mechanisms of the Social Policy Board and stretching the centralized structure will ensure that policies are more sensitive to local realities, accessible, and applicable.

Considering all these realities, since a good social policy forms the basis for a good social service practice, it is thought that with the work to be carried out by the board in the future, protective, preventive, rehabilitative and supportive social service practices will be provided in a more systematic and effective way, long-term action plans will be carried out regarding the issues falling within the field of social service, and thus consistency and quality will be ensured in the provision of social services.

Çıkar Çatışması Bildirimi
Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Destek/Finansman Bilgileri
Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.
Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi
Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 1914-1942
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78934
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 22.10.2024 Submitted date
Kabul tarihi 20.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Falay, B. (2025). Arkeoloji'de Analojik Akıl Yürütme ve Etnografik Verinin Kullanımı: Tarihsel Gelişimi ve Metodolojik Tartışmalar. *Journal of History School,* 76, 1914-1942.

ARKEOLOJİ'DE ANALOJİK AKIL YÜRÜTME VE ETNOGRAFİK VERİNİN KULLANIMI: TARİHSEL GELİŞİMİ VE METODOLOJİK TARTIŞMALAR

Burak FALAY[1]

Öz

Bu araştırma, arkeolojik araştırmalarda analojik yaklaşımın ve etnografik verilerin kullanımının tarihsel gelişimini ve teorik-metodolojik temellerini incelemeyi amaçlamaktadır. Arkeologların geçmiş toplumları anlamak ve arkeolojik buluntuları yorumlamak için etnografik verilerin arkeolojik bağlamlara uygulanmasının metodolojik ve teorik zorluklarını ele almaktadır. Çalışma, arkeolojide analojik yaklaşımın doğuşunu ve gelişimini tarihsel bir perspektifle ele almıştır. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gelişmeler incelenmiş, doğrudan tarihsel analoji ve genel analoji yaklaşımları karşılaştırılmıştır. Veriler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilerek analojik yaklaşımın arkeolojik yorumlamadaki rolü etnografik verilerin kullanımındaki avantajları ve sınırlamaları ortaya koymuştur. Araştırma, analojik yaklaşımın arkeolojik bulguların yorumlanmasında önemli bir araç olduğunu, ancak dikkatli ve eleştirel bir şekilde kullanılması gerektiğini göstermektedir. Doğrudan tarihsel analoji yaklaşımının zamansal ve kültürel farklılıkları göz ardı ettiği için sınırlı ve yanıltıcı olabileceği belirlenmiştir. Genel analoji ve hipotetik-tümdengelim yönteminin arkeolojik yorumların daha bilimsel ve sistematik olmasını sağladığı tespit edilmiştir. Etnoarkeolojinin gelişimi, analojinin sistematik kullanımını teşvik etmiş; ancak metodolojik ve etik açılardan tartışılmaya devam etmiştir. Sonuç olarak, araştırmanın bulguları, analojik akıl yürütmenin arkeolojik

[1] Dr. Öğr. Üyesi., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, bfalay@nku.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0869-425X

yorumlamada yararlı bir araç olduğunu, ancak kültürel bağlamların ve tarihsel özgünlüklerin göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Analojik Yaklaşım, Arkeoloji, Etnografik Veri, Etnoarkeoloji, Arkeolojik Yorumlama.

Analogical Reasoning and the Use of Ethnographic Data in Archaeology: Historical Development and Methodological Debates

Abstract

This research aims to examine the historical development and theoretical-methodological foundations of the analogical approach and the use of ethnographic data in archaeological research. It addresses the methodological and theoretical challenges archaeologists face in applying ethnographic data to archaeological contexts to understand past societies and interpret archaeological evidence. The study examines the emergence and development of the analogical approach in archaeology from a historical perspective. Developments in Europe and North America are examined, and direct historical analogy and general analogical approaches are compared. The data were analyzed using content analysis to demonstrate the role of the analogical approach in archaeological interpretation and its advantages and limitations in using ethnographic data. The research shows that the analogical approach is an important tool in interpreting archaeological evidence, but it should be used carefully and critically. The direct historical analogy approach is found to be limited and misleading because it ignores temporal and cultural differences. General analogy and the hypothetico-deductive method have been found to make archaeological interpretations more scientific and systematic. The development of ethnoarchaeology has encouraged the systematic use of analogy, but methodological and ethical issues continue to be debated. In conclusion, the results of this study suggest that analogical reasoning is a useful tool in archaeological interpretation, but that cultural contexts and historical particularities should not be overlooked.

Keywords: Analogical Approach, Archaeology, Ethnographic Data, Ethnoarchaeology, Archaeological Interpretation.

GİRİŞ

Arkeologlar, arkeolojik kalıntıları yorumlamak ve araştırma sorularına yanıtlar geliştirebilmek için çeşitli metodolojik yaklaşımları kullanmaktadırlar. Bu yaklaşımlardan biri arkeolojik sorunsallara odaklanarak, çağdaş toplumların gözlemlenmesi ve analiz edilmesi yoluyla yürütülen etnografik araştırmalardır (Charlton, 1981, s. 130-132; David ve Kramer, 2001; Politis, 2020; Weniger, 1992). Bu tür etnografik araştırmalar; yerleşim yerleri, mimari kalıntılar, geçim ekonomileri, materyal kültür, tekno-kültürel gelişmeler, insan-çevre arasındaki ilişkiler, kültürel ve doğal kalıntıların tafonomik süreçleri gibi çok sayıda

çalışmaya önemli veriler sağlamaktadır (Carrer, 2017; Friesem vd., 2016; McCall, 2012; Palacios vd., 2022). Arkeoloji ve etnografya arasındaki bu ortaklığın temelinde analojik akıl yürütme yatmaktadır. Arkeolojik araştırmalarda analojik akıl yürütme, bilinen bir bilgi kaynağından bilinmeyen bir hedefe bilgi aktarmaya dayanmaktadır. Analojik yaklaşım, arkeologların geçmiş toplumları anlamak için günümüz toplumlarından veya tarihsel verilerden yararlanmalarını amaçlamaktadır. Ancak, yalnızca biçimsel benzerliklere odaklanan analojik akıl yürütme geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki benzerliklerin her zaman benzerlikleri garanti etmemesi nedeniyle tartışmalıdır. Bu eleştirinin temelinde, yalnızca birkaç ortak özelliğe ya da biçimsel benzerliklere dayanan analojilerin fazla basite indirgemeci ve güvenilmez olabileceği kabul edilmektedir (Hodder, 2012, s. 16-19). Örneğin, taş aletlerin biçim ve işlev bakımından benzer özellikler taşımaları iki toplumun da bu aletleri aynı amaçlarla kullandığını göstermemektedir.

Geçmişteki ve günümüzdeki toplumlar arasında yalnızca biçimsel benzerliklere değil, aynı zamanda farklı yönler arasında da nedensel ilişkiler kurulabileceğini vurgulayan ilişkisel analoji hem geçmişteki hem de günümüz toplumlarının içinde bulundukları bağlamı anlamayı amaçlayarak biçimsel analojiden ayrılmaktadır (Hodder, 2012). İlişkisel analoji analojinin farklı yönleri arasında nedensel ilişkiler kurarak çıkarımları daha ikna edici hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, arkeolojik araştırmalarda sıkça karşılaşılan bir ikilem, buluntuların yorumlanmasında "bağlamsal" ve "evrensel" boyutların nasıl dengeleneceğidir. Bu ikilem, özellikle analojilerin kullanımı bağlamında daha da karmaşık bir hâl almaktadır. Ian Hodder'ın çalışmaları, bu ilişkiyi anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Arkeologlar, farklı kültürler ve zaman dilimlerinde geçerli olabilecek genel kurallar veya kalıpları keşfetmek amacıyla evrensel olana yönelmektedir. Örneğin, yerleşim birimlerinde atık yönetimi üzerine yapılan araştırmalar, yerleşim yeri boyutu ve kullanım süresi gibi faktörlerle atık davranışı arasında evrensel bağlantılar kurmaya çalışmaktadır (Hodder, 2012, s. 24). Ancak, bu tür genellemelerin her zaman geçerli olmadığı ve maddi kültürün yorumlanmasında belirli bir kültürel bağlamın dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin, insanların kire ve çöpe karşı tutumları, atık düzenleri ile yerleşim yeri boyutu arasındaki ilişkiyi etkileyebilir. Bu durum, evrensel yasaların her zaman uygulanabilir olmadığını ve her bir arkeolojik buluntunun kendi kültürel bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle, Hodder, maddi kültür kalıplarının yorumlanmasında hem işlevsel hem de ideolojik bağlamların göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır (Hodder, 2012). Bu bağlamda, arkeologlar geçmişten gelen maddi kalıntıları yorumlarken, sadece olası

işlevlerini değil, aynı zamanda o dönemin insanlarının inançlarını, değerlerini ve sosyal pratiklerini de hesaba katmalıdır. Arkeolojide "bağlamsal" ve "evrensel" arasındaki ilişki, sürekli bir gerilim ve denge durumunu temsil etmektedir. Evrensel olana yönelik arayış, insan davranışının genel yönlerini anlamak için önemli olsa da bağlamsal boyut her arkeolojik durumun kendine özgü olduğunu ve yorumların bu özgünlüğü yansıtması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, bu makale, arkeolojik araştırmalarda analojik yaklaşımın ve etnografik veri kullanımının tarihsel süreç içerisindeki teorik ve metodolojik temellerini analiz ederek, analojinin ve etnografik verinin kullanımında yaşanan gelişmeleri incelemeyi amaçlamaktadır. Arkeologlar, analojik akıl yürütmenin yöntemsel zorluklarını ve arkeolojik yorumlamaların nasıl daha güvenilir ve kapsamlı hale getirilebileceğini tartışmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, makale alandaki bu gelişmeleri inceleyerek katkı sağlamayı hedeflemektedir.

YÖNTEM

Makale, arkeolojik araştırmalarda analojik yaklaşımın doğuşunu ve gelişimini tarihsel bir perspektifle ele almaktadır. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gelişmeleri ayrı ayrı inceleyen çalışma, literatür taraması yöntemiyle arkeolojide etnografik verinin kullanımına ilişkin önemli çalışmalar ve yaklaşımları değerlendirmektedir. Doğrudan tarihsel analoji ve genel analoji yaklaşımlarını karşılaştırarak, arkeologların etnografik verileri nasıl kullandıklarını ve bu yaklaşımların metodolojik sorunlarını analiz etmektedir. Ayrıca, etnoarkeolojinin gelişimi ve modern etnoarkeolojik çalışmaların rolü incelenerek, analojinin arkeolojik araştırmalarda sistematik bir araştırma stratejisi olarak nasıl kullanıldığı tartışılmaktadır.

BULGULAR VE YORUM

1. Arkeolojik Araştırmalarda Analojik Yaklaşımın Doğuşu

1.1. Avrupa Kıtasındaki Gelişmeler

Arkeolojik bulguları etnografik verilerle açıklama çabası Ortaçağ sonrası dönemlerinde Avrupa'nın eski ve nadir eserlerden koleksiyon oluşturma geleneğine kadar uzanmaktadır (Lane, 2015, s. 19-20). Bu doğrultuda 15. yüzyılın sonunda başlayan ve 18. yüzyıl boyunca devam eden kolonizasyon sürecinde keşfedilen toplulukların kullandıkları maddi kültür öğeleri koleksiyonlardaki eserlerle ilişkilendirilerek basit analojiler kurulmuştur (Dias, 2020, s. 297-298). Bu analojik yaklaşım, Avrupa'da koleksiyonlarda yer alan ve

doğaüstü eserler oldukları kabul edilen (elf okları ve yıldırım taşları) yontma taş alet teknolojisine ait kalıntıların kolonize edilen bölgelerdeki toplulukların kullandıkları alet ve silahlarla benzer ve Avrupa'da artık kullanılmayan eski bir teknoloji ve becerinin bulguları olduklarının anlaşılmasına yardımcı olmuştur (Charlton, 1981, s. 133; Dias, 2020, s. 297-298; Lane, 2015, s. 20; Nilson, 1868). Bu basit analoji, ''etnografik verinin'' arkeoloji ve tarihöncesi dönem araştırmalarının gelişimine katkı sağladığını gösteren en erken örneklerinden biridir (Nilson, 1868; Orme, 1973, s. 487). Tarihsel süreç içerisinde; 18. ve 19. yüzyıllarda ulusal tarihlere ve halk kültürlerine odaklanarak farklı arkeolojik okulların gelişmesine yol açan milliyetçi yükseliş, kültür tarihini evrimci bir şemaya yerleştiren ilerlemeci yaklaşım (Wylie, 1985) ve İmparatorluk Almanya'sında etnolojinin cazibesiyle kurulan etnografya müzeleri analojik yaklaşımın arkeolojik araştırmalarda uygulanan bir araştırma strateji olarak öne çıkmasını hızlandırmıştır (Penny, 2002).

1.2. Kuzey Amerika Kıtasındaki Gelişmeler

19. yüzyılın ortalarından itibaren (1845 yılı) Amerika kıtasındaki arkeolojik araştırmalar etnografik verilerin sistematik bir şekilde kullanılmasına öncülük etmiştir (Schuyler, 1971). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki etnolog ve prehistoryacılar, 1879 yılında Smithsonian Enstitüsü'nün departmanı olarak kurulan Amerikan Etnoloji Bürosu'nda[2] ve 1886 yılında Mary Hemenway tarafından finansa edilen Hemenway Soutwestern Archaeological Expedition'da (sivil bir bilimsel kuruluş) arkeolojik ve etnografik çalışmaların bir arada yürütüldüğü araştırmaları gerçekleştirmiştir (Baxter, 1888, s. 2-3). Bu araştırmalarda, arkeolojik kazılarda bulunan maddi kültür kalıntıları, Amerikan yerlilerinin etnolojik ve etnografik verileriyle karşılaştırılarak, bu kalıntıların üretim teknikleri ve günlük yaşam içindeki işlevleri daha iyi anlaşılmaya çalışılmıştır (Barrett, 1916; Cushing, 1886, 1896; Dorsey, 1896; Fewkes, 1898, 1901; Fowke, 1896; Holmes, 1886, 1896, 1905; Hough, 1916; Mallery, 1894; Mindeleff, 1896; Mindeleff, 1897, 1898; Mindeleff, 1891; Smith, 1910). Bu yaklaşım etnolog Frank Hamilton Cushing (1857-1900) tarafından arkeolojinin etnolojiyi tarihöncesi çağlara götürmesi olarak yorumlanmıştır (Baxter, 1888, s. 3). Ayrıca, Hemenway Soutwestern Archaeological Expedition'ın raporunda, etnoloji, antropoloji, tarih, arkeoloji ve coğrafya gibi farklı bilim dallarını bir

[2]Amerikan Etnoloji Bürosu, Güneydoğu Amerika Birleşik Devletleri arkeolojisinde önemli bir role sahiptir. Büro ile bağlantılı önemli isimlerden bazıları Henry B. Collins, Winslow Walker, Gordon R. Willey, J. Walter Fewkes ve Matthew W. Stirling'dir. Bu isimlerin dışında, Etnoloji Bürosu'nun bünyesinde arkeoloji ve etnoloji ile bağlantılı araştırmalar yürüten çok sayıda arkeolog da mevcuttur. Büro, Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihöncesi ve etno-tarihsel araştırmalarında modern araştırma yaklaşımının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

araya getiren bütüncül bir yaklaşımın, arkeolojik buluntuları belgelenen nesnelerden öte, geçmişi yeniden inşa etmeye yardımcı olan değerli verilere dönüştüreceği vurgulanmıştır (Baxter, 1888, s. 4-5). Kuzey Amerika'daki bu yaklaşım aynı dönemde Avrupa'da da benzer şekilde takip edilmiş ve arkeolojik verilerin yorumlanmasında etnografik verilere dayanan ve ''doğrudan tarihsel analoji[3]'' olarak isimlendirilen araştırma stratejinin kullanımında gelişmeler yaşanmıştır (Charlton, 1981, s. 134). Bu tarihsel süreç, 19. yüzyıl sonunda deneysel arkeoloji[4] ve etnoarkeoloji[5] olarak tanımlanan araştırma stratejilerinin ortaya çıkmasında etkili olacaktır. Bu iki araştırma stratejisi de zaman içerisinde gelişerek, bilinen durumdan (etnografik veriler), bilinmeyene doğru çalışırken (arkeolojik kalıntılar) kontrollü teorik ve ampirik bir bilimsel araştırma yönteminin yerleşmesini sağlayacaktır (Charlton, 1981, s. 134).

2. Arkeolojik Araştırmalarda Analojik Yaklaşımın Gelişimi

2.1. Doğrudan Tarihsel Analoji Yaklaşımı Çerçevesinde Etnografik Verinin Arkeolojik Araştırmalarda Kullanımı

1901 yılında Jesse Fewkes, Amerika Kıtası'ndaki Tusayan yerlilerinin göç materyallerini arkeolojik yöntemler ile Hopi köylerinde yaşayan yerlilerin rehberliğinde ''etnoarkeologlar'' tarafından incelenmesini gerektiğini vurgulayan ve ''etnoarkeolog'' kavramını kullanan ilk araştırmacıdır (Fewkes, 1901, s. 579). Ancak Fewkes, bu kavramla yalnızca ''yerel köylerde çalışan arkeologları'' anlatmak istemiştir (David ve Kramer, 2001, s. 6). Dolayısıyla Fewkes ve çağdaşlarının Amerikan Etnoloji Bürosu içerisinde yürüttükleri bu tür araştırmalar; arkeolojik bulgular ile etnografik veriler arasındaki zamansal

[3] Doğrudan Tarihsel Analoji: Referans için bir aile fotoğraf albümü kullanmak gibidir. Arkeolojik kültürü, tarihi kayıtlar veya yakın tarih aracılığıyla bilinen bir kültüre doğrudan bağlamaktır. Bulunan eski bir aleti anlamak için birkaç kuşak önceki aile üyelerinin alet çantasındaki aletlerle karşılaştırmak gibidir. Tarihi belgelerin veya yakın zamandaki uygulamaların geçmişe ışık tutabileceği bölgelerdeki arkeolojik verileri yorumlamak için kullanılmaktadır.

[4] Deneysel arkeoloji, arkeolojik materyallerin üretimi veya kullanımıyla ilgili hipotezleri test etmek için deneysel yöntemleri kullanan bir araştırma alanıdır. Bu alanda, arkeolojik buluntuların nasıl yapıldığını veya kullanıldığını anlamak için laboratuvar deneyleri veya saha deneyleri gerçekleştirilmektedir. Ascher, R. (1961b). Experimental Archeology. *American Anthropologist*, *63*(4), 793-816.

[5] Etnoarkeoloji; davranış ve maddi kültür arasındaki ilişkilerin arkeolojik yönelimli sorularını yanıtlamak için yaşayan toplumların davranış kalıpları üzerine bir dizi inceleme yaparak bu ilişkilerin arkeolojik kalıntılara nasıl yansıyabileceğini tespit etmeyi amaçlayan bir araştırma stratejisidir. David, N., & Kramer, C. (2001). *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge University Press. Tringham, R. (1978). Experimentation, Ethnoarchaeology and the Leapfrogs in Archaeological Methodology. R. Gould (Ed.), *Explorations in Ethnoarchaeology* içinde (s. 169-199). University of New Mexico Press.

farklılığı göz ardı eden ve tarihöncesi dönemde yaşayan halklar ile çağdaş yerli halklar arasında doğrudan kurulacak benzerliklerle arkeolojik kalıntıların açıklanabileceğini savunan sınırlı bir yaklaşımdır (O'Brien ve Lyman, 1999, s. 408-409, 422). Bu nedenle günümüzün sistematik etnoarkeolojik araştırmalarına benzer çalışmalardan bahsetmek mümkün değildir (David ve Kramer, 2001, s. 6).

Bu sınırlı yaklaşım çerçevesinde, 1542'de İspanyollar ve 1682'de Fransızlar tarafından keşfedilen bölgelerdeki yerli halklar üzerine sürdürülen araştırmalarda arkeolojik, tarihi ve kültürel bulguların birbirlerini nasıl izlediği gösterilmeye çalışılmıştır (O'Brien ve Lyman, 1999, s. 422-423). Doğrudan tarihsel analoji olarak isimlendirilen bu yaklaşım ile etnografik ve etno-tarihsel kayıtlar, arkeolojik bulgularla karşılaştırılarak benzerliklerin zamansal ve fiziksel olarak ilişkili olduğu varsayılmış ve geçmişten günümüze kesintisiz bir kültürel devamlılığın var olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır (O'Brien ve Lyman, 1999, s. 423, 425). Örneğin arkeologlar Kızılderili çanak çömleği ve sepetleri üzerindeki desenler ya da mokasen tipleri üzerine yaptıkları envanter çalışmaları ile modern Kızılderililerin kültürel materyallerinin kökenlerini uzak geçmişe kadar izlemeyi amaçlamışlardır (Renfrew ve Bahn, 2020, s. 32). Böylelikle, tarihöncesi dönem kültürleri ile bölge kültürlerinin gelişimlerini tanımlayabilmek amacıyla arkeolojik veri ile etnografik kaynak arasında doğrudan maddi kalıntıların tipolojik benzerliklerine dayanan[6] evrimsel, etnik ve kültürel sürekliliği tespit etmeye yönelen taksonomik bir araştırma yaklaşımı takip edilmiştir (O'Brien ve Lyman, 1999, s. 409-411; Setzler ve Jennings, 1941, s. 6). Araştırmaların devamında, F. Setzler (1934) Louisiana'daki Marksville yerleşmesinde yaptığı bir çalışmada, yerleşmeyi iskân eden toplulukların Ohio'daki Hopewell kültürü ile hem kültürel hem de biyolojik olarak ilişkili olduklarını ileri sürmüştür. P.S Martin ve J. Rinaldo (1939) ise ''Basket Marker'' kültürünün arkeolojik bulgularını açıklayabilmek için modern Pueblo[7] Kızılderilileri hakkındaki bilgilerin kullanılması gerektiğini vurgulayan çalışmaları yayımlamışlardır (Martin ve Rinaldo, 1939, s. 467). Bütün bu araştırmalar 1932'de Birmingham'da

[6] Tarihöncesi bulgular, tarihsel olarak belgelenmiş kültürel materyallere ne kadar benziyorsa, o kadar yenidirler; buna karşın tarihsel olarak belgelenmiş materyallere daha az benzeyen kalıntılar ise daha eski dönemlere aittir O'Brien, M. J. & Lyman, R. L. (1999). The Bureau of American Ethnology and Its Legacy to Southeastern Archaeology. *Journal of the Southwest*, *41*(3), 407-440.

[7] Pueblo Kızılderilileri, pueblo olarak bilinen kalıcı yerleşimlerde yaşamalarıyla bilinen Kuzey Amerika Kızılderili halkları. Güneybatı Kızılderili kültür bölgesini temsil eden bu halkların çoğu kuzeydoğu Arizona ve kuzeybatı New Mexico'da yaşamaktadır. The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2024 Kasım 11). *Pueblo Indians people.* https://www.britannica.com/topic/Pueblo-Indians

düzenlenen bir konferans ile tipolojik benzerliğin homolog[8] benzerlik anlamına geldiği fikrini yaygınlaştıran bir araştırma stratejisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (O'Brien ve Lyman, 1999, s. 433). Bu stratejinin mesajı basittir; bilinenden bilinmeyene doğru çalışın, böylece kültürlerin zamansal dizilimi için kronolojik bir dayanağınız ve tarihsel olarak öncül kültürleri belirlemek için karşılaştırmalı bir temeliniz olur ve kültürel soyun en son evrimsel kökenine ulaşılabilir (O'Brien ve Lyman, 1999, s. 433). Bu kabul ile birlikte ''doğrudan tarihsel analoji yaklaşımı'' Kuzey Amerika ve Orta Amerika arkeolojisinde güçlenen bir araştırma stratejisi olmuştur. (Charlton, 1981, s. 136, 139; O'Brien ve Lyman, 1999, s. 433).

Bu stratejinin uygulamalarından biri, Robert Wauchope'nin Maya bölgesindeki modern yerli evlerinin terk süreçlerine odaklanan ve elde ettiği etnografik verileri arkeolojik alanlardaki mimari kalıntıların yorumlanmasında kullandığı çalışmasıdır (Wauchope, 1938). Bu çaba, P. Martin'in (1899-1974) Kuzey Amerika'da Colorado'nun güneybatısında Anazasi kültürüne ait yerleşmelerde yürüttüğü arkeolojik kazılarda elde ettiği bulguları, bölgede yaşayan Pueblo yerlilerinin etnografik verileri ile ilişkilendirmesi ile devam etmiştir (Martin ve Rinaldo, 1939, s. 467). Pueblo yerlileri üzerine çalışan bir diğer araştırmacı Elsie Clews Parsons'da (1875-1941) Pueblo yerlileri üzerinden verdiği örneklerle arkeolojik verileri yorumlayan bir başka araştırmacıdır (Parsons, 1940). Adelaide Kendall Bullen'nin, Navaho yerlileri[9] arasında yürüttüğü çalışma da Navaho toplumundaki figürinlerin çocukların oyuncakları olduğu verisini paylaşarak arkeolojik kazılarda ele geçen figürinlerin yorumlanması hakkında etnografik verilerin önemine dikkat çekmiştir (Bullen, 1947). William D. Strong'da (1899-1962); 1951'de Yeni Dünya'nın tarihöncesi kültürlerini evrelerine ayırırken seramik tiplerine göre değil, her bir dönemi ekonomik, siyasi ve sanatsal özelliklere göre tanımlayan bir ayrımla arkeolojik, tarihi ve etnografik verileri kullanarak bütüncül bir yaklaşım izlemiştir (Trigger, 2008, s. 336). Julian Stewart (1902-1972) ve F. M. Setzler (1902-1975) arkeoloji ve etnolojinin ortak amacının geçmiş tarihin rekonstrüksiyonunu yapmak olduğu ve her iki disiplinin de ortak

[8] Homolog; ortak bir atadan miras alınan benzerlikleri ifade eder. Örneğin, insan kolu ve köpek ayağı homolog yapılardır ve her iki yapı da aynı temel planı paylaşır ve aynı işlevleri yerine getirmektedir. Biyolojik tür kavramı ile tarihöncesi kültürleri açıklama arasında paralel bir ilişki kurulmuştur.

[9] Navaho, 21. yüzyılın başlarında çoğu New Mexico, Arizona ve Utah'ta yaşayan yaklaşık 300.000 kişiyle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tüm Kızılderili halkları arasında en kalabalık ikinci halktır. Navaholar gezgin avcı ve toplayıcılardı; ancak Güneybatı'ya göçleri sonrasında, yakınlarına yerleştikleri yerleşik ve çiftçi olan Pueblo Kızılderililerinin uygulamalarının çoğunu benimsemişlerdir. The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2024 Kasım 11). *Navajo people.* https://www.britannica.com/topic/Navajo-people

problemler etrafında bir araya gelebileceklerini vurgulamıştır (Steward ve Setzler, 1938, s. 4). Bu amaçla; bu iki araştırmacı arkeolojik bulguları tanımlamanın, listelemenin ve kronoloji tablosuna eklemenin dışında geçmiş dönemlerin günlük aktivitelerini açıklamak için etnografik ve etnolojik verilerin kullanılması gerektiğine dikkat çekmiştir (Steward ve Setzler, 1938, s. 6). Bu bağlamda, J. Stewart; Kuzey Amerika'nın güneybatısındaki yerliler üzerine yapılan etnografik araştırmada toplumsal ve ekolojik faktörlerin yaşam biçimleri üzerine etkisini inceleyerek; elde edilen çıkarımları arkeolojik verilere uyarlamayı amaçlamıştır (Steward, 1937). J. Stewart, elde ettiği verilerle Amerika kıtasının kültür evreleriyle ilgili yapılan genel tanımlamaların dışına çıkarak her yerleşme sahasının kendi yerel bağlamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla, yerleşme sahalarını; yerleşme dokusu, toplumsal yapı, nüfus yoğunluğu, teknoloji gibi farklı fonksiyonları ile birlikte inceleyerek ve aralarında ilişkiler kurarak açıklamıştır (Steward, 1948; Steward ve Setzler, 1938). Özellikle bu çabasını 1940'tan sonra hem arkeolojik hem de tarihsel verileri kullanarak kültür değişim süreçlerini ve sosyo-kültürel bağlamları yeniden yapılandırmayı içerecek şekilde genişletmiştir (Steward, 1942).

Bu araştırmalarla, etnografik verilerin arkeolojik araştırmaların yorumlama metodolojisini geliştirmesi amaçlanmıştır. Ancak tüm bu çabalara rağmen, antropolog John Bennet (1915-2005), arkeolojik verinin yorumlanmasına ilişkin tartışmaları ele aldığı bir yayınında, etnologlar ve sosyal antropologlar tarafından geliştirilen kavram ve yaklaşımların arkeolojik verilere uyarlanmasında metodolojik açıdan bazı belirsizlikler olduğunu vurgulamıştır (Bennett, 1943, s. 211-212). Bennet bu sorunu vurgulasa da etnografik verilerin arkeologların yorumlarını geliştirmelerine olanak tanıdığı kabul edilmektedir (Kluckhohn, 1939). Ayrıca, kesin yanıtlara ulaşılamasa bile, etnografik kayıtların araştırmalar için değerli bir araç olduğu belirtilmiştir (Kroeber, 1935, s. 569). Bu eleştiriler, doğrudan tarihsel analojinin kullanımını sorgulayarak arkeologları "genel analoji" kavramına yönlendirmiştir.

2.2. Arkeoloji'de Etnografik Verinin Kullanımına İlişkin Tartışmalar ve Genel Analoji Kavramı

Etnografik verilerin, arkeolojik bulguların yorumlanmasında nasıl kullanılması gerektiği hakkında 1950'li yıllarda tartışmalar hızlanmıştır (Orme, 1973, s. 481). Bu tartışmalar, ''yeni analoji'' olarak öne sürülen daha sınırlı ve temkinli bir yaklaşımı temsil eden ''genel analoji''[10] (benzer ortam ve davranışlara

[10] Genel analoji, farklı kültürlerin resimli bir kitabına bakmak gibidir. Arkeolojik kültür, çevre ya da nasıl yiyecek elde ettikleri (geçim) gibi daha geniş benzerliklere dayanarak bir diğeriyle

odaklanma) kavramı çerçevesinde yapılmıştır (Ascher, 1961a). Genel analoji, 19. yüzyılda evrim teorileri ile birlikte hakim görüş olarak yaygınlaşan, yerli kültürlerin ilkel olarak kabul edildiği ve tarihöncesi dönemlerin temsilcileri oldukları varsayımına karşı bir eleştiridir. Çünkü arkeologlar bu varsayımın hatalı olabileceğini fark ederek kültürel süreçlerin doğrusal olmadığını ve ilkel olarak tanımlanan kültürlerin benzersiz adaptasyonlara sahip olduklarını ileri sürmüşlerdir. Örneğin, arkeolojik yerleşmede ortaya çıkarılan yontma taş alet endüstrisine ait aletler, doğrudan çağdaş avcı-toplayıcı bir toplumunun kullandığı aletler ile karşılaştırılarak, tarihöncesi topluluklarında avcılık ve toplayıcılık yaptığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak bu yaklaşım testlerden yoksundur ve geçmiş kültürün davranışları hakkında yalnızca doğrudan kurulan benzerliklere dayalı bir varsayım üretmektedir. Dolayısıyla bu çıkarım, geçmiş toplumlardaki benzersiz adaptasyonları ve kültürel uygulamaları göz ardı eden evrimsel bir varsayıma dayanmaktadır. Franz Boas'ın antropoloji'deki basit evrimsel modellere meydan okuyan kültürel göreceliğe[11] yaptığı vurgu da Amerikan arkeolojisinde geniş evrimsel çerçeveler yerine belirli tarihsel sorunlara odaklanan bağlam, işlev ve süreçleri dikkate alan genel analojik yaklaşımı gözeten araştırmaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Charlton, 1981, s. 138).

2.2.1. Genel Analoji Yaklaşımı ve Hipotetik-Tümdengelim Yöntemi

Genel analoji ile hedeflenen yalnızca belirli bir veri setine açıklama getirmesi değil, aynı zamanda farklı verilere de uygulanabilecek açıklamaların geliştirilmesidir (Charlton, 1981, s. 157). Özetle, arkeolojik verilerle doğrudan kültürel bağlantısı olmayan, ancak arkeolojik yorumlama için potansiyel önem taşıyan hipotezlerin, yasaların ve modellerin oluşturulması amaçlanmıştır (Charlton, 1981, s. 157-158). Bu kapsamda, deneysel arkeoloji ve etnoarkeoloji yaşayan toplumların davranış kalıpları ve yapay olarak uyarılan davranışlar üzerine bir dizi gözlemler yaparak hipotetik-tümdengelim yöntemi[12] ile genel analojinin pratikte uygulanmasını sağlamıştır (Binford, 1967). Bu yaklaşımın

karşılaştırılmaktadır. At arabası ile savaş arabasını karşılaştırmak gibidir. Doğrudan bir bağlantı yoktur. Tarihöncesi bir bölgede bulunan bir aletin işlevini, iki kültür arasında doğrudan tarihsel bir bağlantı olduğuna dair kanıt olmamasına rağmen, Kuzey Amerika'daki avcı toplumların kullandığı aletlerle karşılaştırarak yorumlamaktır.

[11] Kültürel görecilik herhangi bir toplumun kültürü bir başkasından üstün ya da değerli değildir. 19. yüzyıl sosyal bilimcilerin yaptığı türden bir kültürler hiyerarşisi, sınıflaması ya da piramidi inşa edilemez. Bu ilkeye bağlı olarak antropolog ait olmadığı bir toplumu çalışırken kendi kültürel değerleri ile bakmamaya çalışır. Emiroğlu, K., &Aydın, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.

[12] Hipotezlerin formüle edilmesini, bunlardan çıkarımların elde edilmesini ve bu çıkarımların deneysel verilerle test edilmesini içeren bilimsel bir araştırma yöntemi.

pratikte nasıl uygulandığı bir sonraki başlıkta aşamalar halinde somutlaştırılarak açıklanabilir.

2.2.2. Genel Analoji Yaklaşımı ile Hipotetik-Tümdengelim Yöntemin Arkeolojik Araştırmada Uygulama Örneği

a. Gözlem: Arkeolojik verileri gözlemlemek: Avlanma aletleri bulmak.
b. Varsayım: Analoji ve diğer bilgileri kullanarak geçmişle ilgili bir hipotez oluşturmak: Bölgedeki insanlar avcıydı.
c. Tahmin: Hipotez doğruysa başka hangi kanıtların bulunabileceğini tahmin etmek: Hayvan kemikleri.
d. Test etme: Tahmin edilen kanıtların aranması: Hayvan kemiklerinin kazılması.
e. Değerlendirme: Test sonuçlarının değerlendirilmesi. Hipotezi destekliyorlar mı yoksa çürütüyorlar mı?
Somut bir örnekle de açıklamak gerekirse;
a. Gözlem: Bir alanda kazı yapan arkeologlar, taş ve kemikten yapılmış çok sayıda mızrak ve ok ucu keşfederler. Bu aletler iyi hazırlanmış ve büyük hayvanları avlamak için uygun görünmektedir.
b. Varsayım: Arkeologlar, yontma taş alet endüstrisine dayanarak bölgede yaşayan insanların beslenmelerinin önemli bir kısmını avcılıktan sağladıklarını öne sürerler.
c. Tahmin: Hipotez doğruysa avcılık faaliyetleriyle ilgili ek kanıtlar bulunmalıdır. Bu kanıtlar şunları içerebilir:

- **Hayvan Kemikleri:** Özellikle bölgede yaygın olarak avlanan büyük otçullara ait çok sayıda hayvan kemiği.
- **Kasaplık İşaretleri:** Hayvan kemikleri üzerinde, bunların işlendiğini gösteren kesme işaretleri ve diğer kasaplık izleri.

d. Test Aşaması: Arkeologlar kazı stratejilerini, tahmin edilen kanıtları bulabilecekleri alanları tespit etmeyi amaçlayarak belirler. Şunları yapabilirler:

- Yerleşim veya gıda depolama için kullanılması muhtemel alanlara odaklanırlar.
- Küçük hayvan kemik parçalarına ulaşmak için kazılan toprağı titizlikle elerler.
- Türlerin tanımlanması, yaş profilleri ve kesim izleri için hayvan kemiklerini analiz edilir.

e. Değerlendirme: Test aşamasının sonuçları, hipotezin desteklenip desteklenmediğini belirleyecektir:

Desteklenen Hipotez: Kazı çalışmaları sonucunda özellikle avlanan türlere ait kasaplık izleri taşıyan önemli miktarda hayvan kemiği ortaya çıkarılırsa hipotez güçlenir. Bu, bölgedeki insanların ana geçim ekonomisinin hayvancılık olduğunu göstermektedir.
Çürütülmüş Hipotez: Çok az sayıda hayvan kemiği varsa veya bunlar çoğunlukla daha küçük hayvanlardan geliyorsa hipotez zayıflar. Arkeologlar daha sonra balıkçılık veya toplayıcılık gibi alternatif geçim stratejilerini değerlendirebilirler.
İlk Testten Sonra: Bu ilk test daha ileri araştırma sorularına yol açabilir:
Avlanan etin yanında ne tür bitkiler tüketiliyordu? (Bitki kalıntılarının analizi)
Avlanma şekillerinde mevsimsel farklılıklar var mıydı? (Hayvan kemiklerinin mekânsal dağılımı)
Sonuçlara Ulaşmak: Avlanmayla ilgili ilk hipotez kanıtlara dayanarak desteklense de bunun kesin bir yanıtının olması mümkün değildir. Ancak arkeologlar, varsayımsal tümdengelim yöntemini izleyerek ve hipotezleri dikkatli bir şekilde test ederek, geçmişte insanların nasıl yaşadıklarına ve yiyeceklerini nasıl elde ettiklerine dair daha güçlü bir anlayış geliştirebilirler.

Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, arkeologlar etnografik verilerin kullanımını hipotez oluşturmak ve araştırmaları geliştirmek için daha sistematik bir hale getirmişlerdir. Çünkü 19. yüzyılın ortalarından itibaren, etnografik verilerin doğrudan tarihsel analoji yoluyla arkeolojik verilere uyarlanması, arkeolojik yorumların teorik ve metodolojik açıdan tartışılmasına yol açmıştır (Charlton, 1981, s. 148; Wobst, 1978). Özellikle 1950'lerden itibaren, etnografik verinin hipotetik-tümdengelim yaklaşımıyla arkeolojik araştırmalara uygulanabileceğini gösteren etnoarkeoloji, bu ilişkinin daha sistematik hale getirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Charlton, 1981, s. 144-145; Tringham, 1978, s. 186; Yellen, 1977, s. 1-12). Bu bağlamda, bir sonraki bölümde analojinin kullanımını sistematik hale getiren etnoarkeolojinin rolü ve modern etnoarkeolojik çalışmaların sistematik yaklaşımları incelenecektir.

3. Etnoarkeolojinin Gelişimi: Analoji'nin Arkeolojik Verilerde Sistematik Bir Araştırma Stratejisi Olarak Kullanımı

3.1. Modern Etnoarkeolojik Çalışmalar

Etnoarkeoloji, arkeolojik materyallerin ve yerleşimlerin doğasını anlamak ve yorumlamak amacıyla çağdaş veya yakın geçmiş toplumların etnografik olarak incelenmesidir (David ve Kramer, 2001). Bu bağlamda, modern anlamda kabul edilen ilk etnoarkeolojik çalışma, Donald Thomson'ın; Avustralya Aborjinleri'nin mevsimsel adaptasyonlara bağlı olarak aletlerini, yerleşim modellerini ve diğer kültürel özelliklerini -arkeologların maddi kalıntıları ayrı

kültürleri temsil ediyormuş gibi yorumlamalarına neden olacak kadar büyük farklılıklar gösterdiğini tespit eden- araştırmasıdır (Thomson, 1939). Ancak etnoarkeolojinin, antropolojinin bir alt disiplini olarak ortaya çıkışı (David ve Kramer, 2001, s. 6), Maxine Kleindienst ve Patty Jo Watson'ın 1956 yılında yayımladıkları ''Action archaeology: the archaeological inventory of living community'' adlı çalışmalarına dayandırılmaktadır (Kleindienst ve Watson, 1956). Bunu takiben, Bauxar (1957) yılında, Amerika kıtasının Yuchi yerlileri üzerine "Yuchi Ethnoarchaeology" başlıklı bir yayın yaparak ''etnoarkeoloji'' terimini kullanan ilk araştırmacılardan biri olmuştur. Ancak bu çalışma, Fewkes'in yaklaşımıyla sınırlı kalmıştır. Etnoarkeoloji teriminin dışında, Gould (1968) "Living Archaeology: The Ngatatjara of Western Australia" (1968) yayınıyla ''Living Archaeology''; Oswalt (1974) ise ''Archaeoethnography'' terimini kullanmayı tercih etmiştir. A. Pastron (1974)'de çalışmasında ''Ethnographic Archaeology'' terimini kullanmıştır. Bu terimlerin dışında ''Archaeological Ethnography, Middle Range Theory, Actualistic Studies'' gibi çok sayıda isim de bu araştırma stratejisini adlandırabilmek amacıyla kullanılmıştır (Watson, 2010, s. 243-244). Ancak zamanla ''Etnoarkeoloji'' en yaygın kullanılan terim olarak diğerlerinin önüne geçmiştir (David ve Kramer, 2001, s. 6, 9). Kleindienst ve Watson'ın (1956) çalışmalarından etkilenen R. Ascher'da etnoarkeolojinin sistematik bir araştırma stratejisi haline gelmesinde önemli bir rol oynamış ve etnografik verilerin kodlanmasına yönelik disiplinli ve metodik bir yaklaşım önermiştir (Ascher, 1962). Bu sistematik yaklaşımda; arkeolojik veriler ile analojik kaynaklar arasındaki benzerlikler; alet teknolojisi, mimari özellikler ve sosyal uygulamalar gibi belirli kültürel formlar üzerinden zamansal ve morfolojik farklar gözetilerek analiz edilmektedir (Ascher, 1961a). Ayrıca, analojiler için zengin bir kaynak olan etnolojik literatürün temel temalar, davranışlar ve kültürel uygulamalar çerçevesinde erişilebilir formatlar ve veri tabanları halinde düzenlenerek kodlanmasını önermiştir (Ascher, 1961a). Bu çalışmaların yanısıra, arkeologların yaşayan topluluklardaki maddi ayrışma süreçlerini gözlemleyerek, geçmiş toplumların geride bıraktığı maddi kayıtların oluşum ve değişim süreçleri hakkında veri elde edilebileceğine dikkat çekmiştir (Ascher, 1961a). Ascher, bu çalışmalarıyla etnolojik literatürün sistematik bir biçimde arkeolojik yorumlamada kullanılmasını amaçlamıştır.

Analojinin arkeolojik araştırmalarda kullanımına ilişkin bu gelişmeler çerçevesinde, sonraki yıllarda çağdaş toplumların geçim ekonomileri ve doğal çevresel özelikleri üzerine de çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Yellen'in; Buşmenler, Binford'un; Eskimolar, F. Hole'un; pastoral göçebeler ve Longacre'ın; Filipinler'deki Kalingalar üzerine yaptığı araştırmalar bu tür çalışmalara örnek gösterilebilir (Binford, 1978a, 1978b; Hole, 1979; Longacre,

1974; Yellen, 1977). Özellikle son yıllardaki araştırmalar, arkeolojik bulguların nasıl oluştuğunu anlamaya odaklanmıştır. Jeo-etnoarkeoloji olarak adlandırılan bu çalışmalar; insan davranışlarını ve çevresel süreçleri daha iyi anlamak için etnoarkeolojik gözlemleri jeolojik ve kimyasal analizlerle birleştirmektedir (Friesem, 2016; Shahack-Gross vd., 2003). Özellikle bitki ve hayvan kalıntılarının modern ortamlardaki bozunma süreçleri (tafonomi) incelenerek, geçmişteki benzer kalıntıların nasıl oluştuğu ve ne anlama geldiği anlaşılmaya çalışılmaktadır (Friesem vd., 2011; Friesem vd., 2014; Gur-Arieh vd., 2013; Jenkins vd., 2017; Knudson ve Frink, 2010; Mallol vd., 2007; Milek, 2012; Portillo vd., 2021). Böylelikle, insanların hayvanlarla ve doğal çevre ile olan etkileşimleri hakkında önemli çıkarımlara ulaşılmaktadır. Etnoarkeolojik çalışmalar yontma taş alet teknolojisi çalışmalarında da önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmacılar, çağdaş toplulukların teknolojik uygulamalarını inceleyerek geçmişte taş aletlerin üretim ve kullanım süreçleri ve teknikleri hakkında fikir edinebilmektedir (McCall, 2012). Çeşitli toplumlarda çanak çömlek üretiminin, kullanımının ve atılmasının incelenmesi, geçmişte bu materyallerin sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan ne anlama geldiğini ortaya çıkarmamıza olanak tanımaktadır. Örneğin, Filipinler'deki Kalingalar üzerinde yapılan etnoarkeolojik araştırmalar, çanak çömlek üretiminin ve dağıtımının bu toplumun sosyal yapısı, cinsiyet rolleri ve ticaret ağları hakkında önemli veriler sunmaktadır (Stark, 1991).

Sonuç olarak, etnoarkeoloji, arkeolojik araştırmalarda analojinin sistematik ve metodik kullanımını teşvik ederek geçmiş toplumların maddi kültürlerinin yorumlanmasında önemli bir referans noktası oluşturmuştur. Ancak, analojinin kullanımı teorik ve metodolojik açılardan çeşitli eleştirilere maruz kalmaya devam etmektedir. Bu eleştiriler bir sonraki başlıkta ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

3.2. Etnoarkeolojik Araştırmalara Eleştiriler

Günümüz yerel topluluklarının küreselleşmenin etkisi altında bulunması, geçmiş toplumlara yönelik analojik akıl yürütmenin geçerliliğinin sorgulanmasına ve etnoarkeolojik araştırmaların eleştirilmesine neden olmaktadır (Politis, 2020, s. 3904). Küreselleşen dünyada yaşayan bu toplulukların, geçmişin daha statik ve yerel koşullarına adapte olmuş topluluklarına ne derece benzer olduğu sorusu, bu tür karşılaştırmaların geçerliliği konusunda önemli bir soru işareti oluşturmaktadır. Örneğin, Carrer (2017)'nin Batı Alpler'de yürüttüğü etnoarkeolojik çalışmada, mevsimsel yerleşme organizasyonlarını yorumlamak için günümüz topluluklarını model olarak alırken, bu modeli ne kadar genelleyebileceği ve geçmişteki benzer organizasyonları ne derece

açıklayabileceğini tartışmaya açmıştır. Çünkü çalışma, etnoarkeolojik ve deneysel bağlamların genellikle arkeolojik verilerle karşılaştırılması zor, yanlı ve kendine özgü örüntüler verdiğini göstermektedir. (Carrer, 2017). Bu sonuç, geçmiş mekânsal örüntüleri doğru bir şekilde yorumlamak için analojik yaklaşımın kullanımında yaşanan zorlukları ortaya koymaktadır.

Etnoarkeolojiye yönelik eleştiriler, genellikle disiplinin metodolojisi, teorik dayanakları ve tarihsel gelişimi üzerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, hem ‘’Yeni Arkeoloji/Süreçsel Arkeoloji’’ (new archaeology/ processual archaeology) hem de ‘’Post-Süreçsel Arkeoloji’’ (post-processual archaeology), etnarkeolojinin analojik yaklaşımına ve genel olarak disiplinin gelişimine önemli ölçüde etki etmiştir. Bu eleştirileri ve etkileri anlamak için her bir akımın temel özelliklerini ve etnarkeolojiye bakış açılarını incelemek gerekmektedir.

3.2.1. Yeni Arkeoloji (Süreçsel Arkeoloji) ve Etnoarkeoloji

Yeni Arkeoloji ya da Süreçsel Arkeoloji olarak tanımlanan yaklaşım, 1960'larda Lewis Binford'un öncülüğünü yaptığı ve geleneksel (ya da kültürel-tarihsel) arkeolojinin algılanan yetersizliklerine bir tepki olarak ortaya çıkan yeni bir arkeolojik düşünce akımıdır (Binford, 1962). Binford, arkeolojinin temel amacının geçmiş kültürlerin basit bir kronolojisini oluşturmak değil, kültürel değişimin ve evrimin altında yatan süreçleri anlamak olduğunu vurgulamıştır (Binford, 1962). Bu vurgu, "kültürel süreçlerin anlaşılması"na odaklanan bir "süreçsel arkeoloji" yaklaşımının gerekliliğini işaret etmektedir. Bu bağlamda, arkeolojinin antropolojinin bir alt dalı olarak görülmesi gerektiğini savunarak, arkeologların geçmiş kültürleri ve insan davranışlarını anlamak için antropolojik teorileri, yöntemleri ve soruları kullanmaları gerektiğini vurgulamıştır (Binford, 1962). Bu amaçla, geleneksel "kültür tarihi" yaklaşımının betimleyici ve kronolojik odaklı yaklaşımının aksine antropolojik bir yaklaşımla açıkça tanımlanmış araştırma soruları sormak test edilebilir hipotezler oluşturmak ve arkeolojik verileri bu hipotezlerle sınamak gerekmektedir (Binford, 1962; David, 1992). Bu gereklilik kapsamında, Binford, etnarkeolojinin "orta düzey teori" (middle range theory) geliştirmede kritik bir rol oynadığını savunmuştur. Binford, "orta menzilli teori" kavramı ile artefaktların nasıl oluştuğu, kullanıldığı ve terk edildiği gibi süreçleri inceleyerek, arkeolojik bulguların geçmişteki davranışlar hakkında nasıl bilgi verdiğini anlamayı amaçlamıştır (Binford, 1962; Cunningham, 2009). Lewis Binford'un Yeni Arkeoloji bağlamında getirdiği bu bakış açısı sosyo-kültürel sistemlerin ve bunların adaptif bağlamlarının incelenmesi ve farklı değişkenler arasındaki süreçsel değişimlerin tahmin edilebilir ve ölçülebilir ilişkilerinin ortaya çıkarılmasını kapsamaktadır (Binford, 1962). Dolayısıyla etnarkeolojik çalışmalarla kültürel sistemlerin nasıl işlediğini,

çevresel faktörlerle nasıl etkileşime girdiğini, teknolojik yeniliklerin nasıl ortaya çıktığını ve sosyal organizasyonların nasıl dönüştüğünü nicel ve mantıksal ampirist (pozitivist ve realist) bir felsefi eğilimle açıklar.

Ancak, Yeni Arkeoloji'nin bu yaklaşımı, eleştirelerini de beraberinde getirmiştir. Bu eleştirilerden biri indirgemeciliktir. Eleştirmenler, Yeni Arkeoloji'nin "davranışsal korelasyonlar" arayışının, kültürel çeşitliliği ve karmaşıklığı göz ardı ettiğini ileri sürmüşlerdir (Gosselain, 2016). İnsan davranışları sadece çevresel etkenler veya maddi ihtiyaçlar tarafından değil, aynı zamanda sembolik anlamlar, inanç sistemleri ve toplumsal normlar tarafından da şekillenmektedir. Bu bağlamda, Cunningham (2009) göre, bu yaklaşım "yüzeysel etnografi" (ethnography-lite) olarak tanımlanmakta; belirli bir köyde kısa süreli gözlemler yapması, kapsamlı bir saha çalışması veya teorik hazırlık gerektirmeden sonuçlar çıkarması nedeniyle eleştirilmektedir. Ayrıca, etnoarkeolojinin materyalizmin hizmetinde olması ve tek yönlü evrimsel varsayımlarla evrensel açıklamalar yapma çabası da etik açıdan indirgemeci bulunmuştur. Özellikle Hodder ve Stahl, tek tip kültürel modeller üzerinden genellemeler yapmanın etik sorunlar yaratacak kadar indirgemeci olduğunu ileri sürmüşlerdir (Cunningham, 2009).

Bir diğer eleştiride Yeni Arkeoloji'nin pozitivist epistemolojisi, yani objektif ve evrensel bilgi arayışına yöneliktir. Etnoarkeolojinin başlıca amacı olan davranış-maddi kültür korelasyonlarını kaydetme görevinin pozitivist yaklaşımın etkisiyle geliştiği belirtilmektedir (Cunningham, 2009). Eleştirmenler, insan davranışlarının ve kültürel pratiklerin her zaman objektif bir şekilde gözlemlenip ölçülemeyeceğini ve bu nedenle analojik yaklaşımların sınırlı olabileceğini savunmuşlardır (Cunningham, 2009). Örneğin, González-Ruibal (2016); Yeni Arkeoloji'nin etkisindeki etnoarkeolojinin, bazı toplulukları "ilkel" ve "değişmeden kalmış" olarak resmederek, Batı merkezli bir bakış açısını yeniden ürettiğini savunmaktadır. Benzer şekilde, Yeni Arkeoloji'nin etkisindeki etnoarkeolojinin, kültürel çeşitliliği ve tarihsel özgünlüğü göz ardı ederek, ‘’evrensel davranış yasaları’’ arayışına girdiğini ve bu nedenle arkeolojiye gerçek bir katkı sağlayamadığı ileri sürmektedir (Gosselain, 2016).

3.2.2. Post-Süreçsel Arkeoloji ve Etnoarkeoloji

Post-Süreçsel Arkeoloji, 1980'lerde Yeni Arkeoloji'nin pozitivist ve davranışçı yaklaşımına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Post-Süreçsel arkeologlar, arkeolojik yorumların öznel olduğunu ve farklı yorumların mümkün olduğunu savunmuşlardır (Gosselain, 2016). Onlara göre, arkeolojik kalıntılar, geçmiş toplulukların dünya görüşlerini, inanç sistemlerini ve değerlerini yansıtır ve bu nedenle yorumlamada öznellik kaçınılmazdır.

Post-Süreçsel Arkeoloji, etnarkeoloji'ye yeni bir perspektif getirmiştir. Etnografik veriler, yalnızca geçmiş davranışları anlamak için bir araç olarak değil, aynı zamanda geçmiş toplulukların dünya görüşlerine ve sembolik sistemlerine dair fikir edinmek için de kullanılmaya başlanmıştır (García-Rosselló ve Letelier-Cosmelli, 2024). Ancak, Post-Süreçsel yaklaşımında etnoarkeoloji ile olan ilişkisi konusunda bazı eleştiriler olmuştur. Post-Süreçsel arkeologların, geçmiş toplulukları idealleştirdiği ve özgün kültürler olarak sunduğu eleştirisi yapılmıştır. Ayrıca, Post-Süreçsel arkeolojinin aşırı göreceliğinin, arkeolojik yorumların tutarsız ve keyfi hale gelmesine yol açabileceği savunulmuştur.

Yeni Arkeoloji ve Post-Süreçsel yaklaşımlar çerçevesinde yapılan bütün bu eleştirilere karşı Lyons ve David (2019), etnoarkeolojinin zamanla değişen ve gelişen bir disiplin olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre, etnoarkeoloji artık sadece maddi kalıntılarla sınırlı bir araştırma alanı olmaktan çıkmış, daha geniş sosyo-kültürel bağlamları incelemeye yönelmiştir. Modern etnoarkeologlar, araştırmalara postkolonyal eleştirileri entegre ederek, yerel toplulukların ontolojik ve epistemolojik perspektiflerini dikkate almaktadırlar. Bu yeni yaklaşımın, Batı dışı dünyaların farklı sosyal ve kültürel bağlamlarını anlamak için önemli bir araç olduğu vurgulanmaktadır.

3.2.3. Yeni Yaklaşımlar ve Etnoarkeoloji

Etnoarkeolojinin tarihsel kökenlerine yönelik eleştiriler disiplinin sömürgecilikle olan bağlarını ve yerel topluluklara yönelik etik sorumluluklarını sorgulamaktadır. Araştırmacılar, Batılı olmayan toplumların Batılı geçmişle kıyaslanarak "evrimsel olarak geri" kabul edilmesinin bir tür sömürgeci refleks olduğunu savunmaktadır (Peregrine, 1996). Bu bağlamda, González-Ruibal (2016)'ın "postkolonyal etnoarkeoloji" kavramı, klasik etnoarkeolojiden önemli şekillerde ayrılmaktadır. González-Ruibal, klasik etnoarkeolojiyi, arkeolojik kaydı yorumlamak için analojik çerçeveler sağlamak amacıyla yaşayan geleneksel toplumları arkeolojik yöntem ve teorilerle inceleyen bir disiplin olarak tanımlar. Ancak postkolonyal etnoarkeoloji, bu sınırların ötesine geçerek Batı merkezci bilgi üretim sistemlerini sorgulamakta ve hegemonik eğilimlere karşı çıkmaktadır. Araştırma sorularını, yöntemlerini ve yorumlarını Batılı bakış açılarının ötesine taşımayı amaçlamaktadır. Etnoarkeolojik araştırmaların güç dinamiklerine duyarlı olmasını, yerel topluluklarla eşitlikçi bir iş birliği içinde yürütülmesini ve araştırma sonuçlarının bu toplulukların çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanılmasını savunmaktadır.

Bu yeni yaklaşımın yanısıra, 1950'lerden bu yana etnografik analojilerin kullanımını rasyonelleştirmek ve sistematize etmek amacıyla yürütülen

çalışmalardan biri de karşılaştırmalı etnoloji çalışmalardır (Hrnčíř ve Květina, 2023, s. 230). 21. yüzyılın başlarından itibaren etnografik verilerin dijitalleştirilmesi ve erişilebilir veritabanlarında[13] tutulması (eHRAF: Collection of Ethnography; D-PLACE: Database of Places, Language, Culture, and Environment; Pulotu; Seshat: Global History Databank; Database of Religious History; Explaining Human Culture) ile yeniden canlanmaya başlamıştır (Hrnčíř ve Květina, 2023, s. 231). Bu veritabanları dünyadaki kültürler hakkında kodlanmış veriler içererek geçmiş insan toplumlarının incelenmesine ilişkin çeşitli arkeolojik hipotezleri desteklemek için kullanılabilecek geniş bir bilgi yelpazesi sağlayabilmektedir.

Arkeologlar; karşılaştırmalı etnoloji çalışmalarında çapraz-kültürel yöntem ile etnografik, arkeolojik ve çevresel verileri kullanarak arkeolojik kayıtlarda doğrudan gözlemlenemeyen geçmiş toplumların davranışlarını, inançlarını ve sosyal yapılarını anlamak amacıyla dolaylı ölçütler geliştirerek hipotezler test etmektedir. Bu ölçütler, arkeolojik kayıtlarda doğrudan gözlemlenebilen verilerle, doğrudan gözlemlenemeyen ancak çıkarım yapmak istediğimiz kültürel veya sosyal olgular arasında mantıksal veya teorik bir bağlantı kurularak oluşturulmaktadır. Örneğin, bir arkeolog geçmiş bir toplumdaki sosyal organizasyon hakkında bilgi edinmek istiyorsa, mezar eşyalarının çeşitliliği ve zenginliği ya da konut yapılarının boyutu ve karmaşıklığı gibi dolaylı ölçütleri kullanmaktadır. Bu şekilde, toplumsal bulguların ortaya çıkarılması ve kültürel özelliklerin nedenleri üzerine arkeolojik hipotezler test edilerek destekleyici argümanlar oluşturulmaktadır.

Karşılaştırmalı etnoloji özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında Amerikan antropolojisinde önemli bir disiplin haline gelmiştir ve üç ana etnoloji okulu ortaya çıkmıştır. Bu okullardan; California okulu, kültürel grupları tanımlamayı ve bunlar arasındaki yayılma (diffusion) süreçlerini incelemeyi amaçlamıştır (McNett, 1979, s. 42). Indiana Okulu; California Okulu'nun yöntemlerini daha sofistike istatistiksel analizlerle birleştirerek benzer kültür gruplarını tanımlamayı

[13] eHRAF (https://ehrafworldcultures.yale.edu/), 1997 yılında başlatılan ve 360'tan fazla kültüre ait etnografik koleksiyonları içeren çevrimiçi bir veritabanıdır. D-PLACE (https://d-place.org), 2010'ların ortalarında başlatılan ve Etnografik Atlas, Binford Avcı-Toplayıcı veri seti, Standart Çapraz-Kültürel Örnek ve Batı Kuzey Amerika Kızılderili veritabanı gibi çeşitli kaynaklardan derlenen kodlanmış kültürel verileri bir araya getiren açık erişimli bir veritabanıdır. Pulotu (https://pulotu.com), Avustronezya dini inançları ve uygulamaları hakkında bilgi sağlayan açık erişimli bir veritabanıdır. Seshat: Global History Databank (https://seshatdatabank.info) ve Database of Religious History (https://religiondatabase.org), tarihsel verilere dayalı kapsamlı veritabanlarıdır. Explaining Human Culture (https://hraf.yale.edu/ehc) ise 1.100'den fazla çapraz-kültürel çalışmanın bulgularını sunan açık erişimli bir veritabanıdır.

amaçlamaktadır (McNett, 1979, s. 45-46). Yale Okulu (Murdock'un Yöntemi) ise diğer iki okuldan farklı olarak, kültürel davranışlar hakkında ilişkisel hipotezleri test etmek için güçlü istatistiksel analizler kullanmaktadır (McNett, 1979, s. 42-45). Antropolog Murdock'un yöntemi ile öne çıkan Yale okulu; teorik modellemeyi ampirik testlerle birleştirerek, insan davranışlarına dair genel geçer ilişkileri ortaya koymaya çalışmaktadır (McNett, 1979, s. 42-45). Bu yaklaşım, belirli bir kültüre ya da tarihe ait olmayan, daha geniş kapsamlı sonuçlar sunmayı amaçlamaktadır (Peregrine, 2004).

SONUÇ

Analojik yaklaşım arkeolojik bulguların yorumlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu yaklaşımı sınırlamaları ve dezavantajları ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, analojik yaklaşım, arkeologların, geçmişte insanların nasıl yaşadıklarına, maddi kültürü nasıl yarattıklarına ve kullandıklarına dair hipotezler geliştirmelerine ve test etmelerine olanak tanımaktadır. Örneğin, çanak çömlek yapımı, taş alet üretimi veya yerleşim düzenleri gibi konularda yapılan etnarkeolojik çalışmalar, arkeologların geçmişteki benzer kalıntıları yorumlamalarına yardımcı olabilir. Günümüz toplumlarının çeşitliliği ve karmaşıklığı, arkeologlara, geçmiş toplulukların olası yaşam biçimleri ve kültürel pratikleri hakkında daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu, özellikle arkeolojinin geleneksel olarak Batı merkezli bakış açılarını sorgulamak ve farklı kültürlerin dünya görüşlerini ve uygulamalarını daha iyi anlamak için önemlidir. Ancak, her toplumun kendine özgü bir tarihi ve kültürel bağlamı olduğu için, günümüz toplumlarından elde edilen bilgileri doğrudan geçmişe uygulamak yanıltıcı olabilir. Analojik yaklaşım, bu nedenle, dikkatli bir şekilde kullanılmalı ve kültürel farklılıklar ve değişim süreçleri göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle avcı-toplayıcı topluluklar gibi "ilkel" olarak görülen grupları incelerken, bu toplulukları "değişmemiş geçmişin kalıntıları" gibi sunmak yanıltıcı çıkarımların elde edilmesine neden olabilir. Bu durum, bu toplulukların kendi iç dinamiklerini, değişimlerini ve modern dünyayla olan etkileşimlerini göz ardı ederek, "yabanıl-soylu" miti gibi, Batı düşüncesindeki romantik ve sorunlu klişeleri yeniden üretebilir. Analojik yaklaşımın güvenilirliği, kullanılan etnografik verilerin kalitesine ve kapsamına bağlıdır. Eğer eldeki etnografik veriler eksik, yanlı veya sınırlı ise, yapılan analojiler yanıltıcı olabilir.

Sonuç olarak analoji, etnarkeolojik araştırmalarda dikkatli ve eleştirel bir şekilde kullanılması gereken bir araçtır. Günümüz toplumları ve maddi kültürleri, geçmiş hakkında değerli bilgiler sunabilir, ancak hiçbir zaman geçmişin birebir kopyası

olarak görülmemelidir. Arkeologlar, analojik akıl yürütmenin sınırlamalarının farkında olmalı, kültürel farklılıklar ve değişim süreçlerini göz önünde bulundurmalı ve araştırmalarını etik, eleştirel ve kapsayıcı bir şekilde yürütmelidirler.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Ascher, R. (1961a). Analogy in Archaeological Interpretation. *Southwestern Journal of Anthropology*, *17*(4), 317-325.

Ascher, R. (1961b). Experimental Archeology. *American Anthropologist, 63*(4), 793-816.

Ascher, R. (1962). Ethnography for Archeology: A Case from the Seri Indians. *Ethnology, 1*(3), 360-369. https://doi.org/10.2307/3772948

Barrett, S. A. (1916). Pomo Buildings. F.W. Hodge (Ed.), *Holmes Anniversay Volume, Anthropological Essays* içinde (s. 1-17).

Bauxar, J. J. (1957). Yuchi ethnoarchaeology, Part I: some Yuchi identifications reconsidered. *Ethnohistory, 4*(3), 279-301.

Baxter, S. (1888). *The Old New World.* Salem Press.

Bennett, J. W. (1943). Recent Developments in the Functional Interpretation of Archaeological Data. *American Antiquity, 9*(2), 208-219.

Binford, L. R. (1962). Archaeology as Anthropology. American Antiquity, 28(2), 217–225. https://doi.org/10.2307/278380

Binford, L. R. (1967). Smudge Pits and Hide Smoking: The Use of Analogy in Archaeological Reasoning. *American Antiquity, 32*(1), 1-12.

Binford, L. R. (1978a). Dimensional Analysis of Behavior and Site Structure: Learning from an Eskimo Hunting Stand. *American Antiquity, 43*(3), 330-361.

Binford, L. R. (1978b). *Nunamiut Ethnoarchaeology.* Academic Press.

Bullen, A. K. (1947). Archaeological theory and anthropological fact. *American Antiquity, 13*(2), 128-134. https://doi.org/10.2307/275685

Carrer, F. (2017). Interpreting Intra-site Spatial Patterns in Seasonal Contexts: an Ethnoarchaeological Case Study from the Western Alps. *J Archaeol Method Theory, 24*(2), 303-327. https://doi.org/10.1007/s10816-015-9268-5

Charlton, T. H. (1981). Archaeology, Ethnohistory, and Ethnology: Interpretive Interfaces. *Advances in Archaeological Method and Theory, 4,* 129-176. http://www.jstor.org/stable/20170167

Cunningham, J. (2009). Ethnoarchaeology beyond correlates. *Ethnoarchaeology, 1*(2), 115-136.

Cushing, F. H. (1886). A study of Pueblo Pottery as ıllustrative of Zuni Culture Growth. J. W. Powell (Ed.), *The Fourth Annual of The Burreau of Ethnology* içinde (s. 473-521). Government Printing Office.

Cushing, F. H. (1896). Outlines of Zuni creation myths. J. W. Powell (Ed.), *Thirteenth Annual Report of The Bureau of Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 321-447). Government Printing Office.

David, N. (1992). Integrating ethnoarchaeology: A subtle realist perspective. *Journal of Anthropological Archaeology, 11,* 330-359.

David, N., & Kramer, C. (2001). *Ethnoarchaeology in Action.* Cambridge University Press.

Dias, A. S. (2020). Analogy in archaeological theory. C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology* içinde (s. 297-301).

Dorsey, J. O. (1896). Omaha dwellings, furniture, and ımplements. J. W. Powell (Ed.), *Thirteenth Annual Report of the Beaurau of American Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 263-288). Government Printing Office.

Emiroğlu, K., & Aydın, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü.* Bilim ve Sanat Yayınları.

Fewkes, J. W. (1898). Archaeological expedition to Arizona in 1895. J. W. Powell (Ed.), *Seventeenth Annual Report of the Bureau of American Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 519-744). Government Printing Office.

Fewkes, J. W. (1901). Tusayan migration traditions. J. W. Powell (Ed.), *Nineteenth Annual Report of the Bureau of American Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 573-633). Bureau of American Ethnology.

Fowke, G. (1896). Stone Art. In J. W. Powell (Ed.), *Thirteenth Annual Report of The Bureau of Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 47-178). Government Printing Office.

Friesem, D., Boaretto, E., Eliyahu-Behar, A., & Shahack-Gross, R. (2011). Degradation of mud brick houses in an arid environment: a geoarchaeological model. *Journal of Archaeological Science, 38*(5), 1135-1147. https://doi.org/10.1016/j.jas.2010.12.011

Friesem, D. E. (2016). Geo-ethnoarchaeology in action. *Journal of Archaeological Science, 70,* 145-157.

Friesem, D. E., Karkanas, P., Tsartsidou, G., & Shahack-Gross, R. (2014). Sedimentary processes involved in mud brick degradation in temperate environments: a micromorphological approach in an ethnoarchaeological context in northern Greece. *Journal of Archaeological Science, 41,* 556-567. https://doi.org/10.1016/j.jas.2013.09.017

Friesem, D. E., Lavi, N., Madella, M., Ajithprasad, P., & French, C. (2016). Site formation processes and hunter-gatherers use of space in a tropical environment: A geo-ethnoarchaeological approach from South India. *PLoS One, 11*(10).

García-Rosselló, J., & Letelier-Cosmelli, J. (2024). Ethnoarchaeology before Processual Ethnoarchaeology: The First Ethnographic Comparisons. *Ethnoarchaeology, 16*(1), 57–74.

González-Ruibal, A. (2016). Ethnoarchaeology or simply archaeology? *World Archaeology, 48,* 687- 692.

Gosselain, O. P. (2016). To hell with ethnoarchaeology! *Archaeological Dialogues, 23*(2), 215-228. https://doi.org/10.1017/s1380203816000234

Gould, R. A. (1968). Living archaeology: the Ngatatjara of Western Australia. *Southwestern Journal of Anthropology, 24,* 101-122.

Gur-Arieh, S., Mintz, E., Boaretto, E., & Shahack-Gross, R. (2013). An ethnoarchaeological study of cooking installations in rural Uzbekistan: development of a new method for identification of fuel sources. *Journal of Archaeological Science, 40*(12), 4331-4347.

Hodder, I. (2012). *The Present Past: An Introduction to Anthropology for Archaeologists.* Pen And Sword.

Hole, F. (1979). Rediscovering the Past in the Present: Ethnoarchaeology in Luristan. C. Kramer (Ed.), *Ethnoarchaeology: Implications of Ethnography for Archaeology* içinde (s. 192-218). Columbia Press.

Holmes, W. H. (1886). Ancient pottery of The Mıssissippi valley. J. W. Powell (Ed.), *Fourth Annual Report of the Bureau of Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 367-436). Government printing office.

Holmes, W. H. (1896). Prehistoric textile Art of Eastern United States. J. W. Powell (Ed.), *Thirteenth Annual Report of The Bureau of Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 9-46). Government Printing Office.

Holmes, W. H. (1905). Contributions of American archeology to human history. *Smithsonian Miscellaneous Collections, 47*(32), 412-420.

Hough, W. (1916). Experimental Work in American Archaeology and Ethnology. F.W. Hodge (Ed.), *Holmes Anniversay Volume, Anthropological Essays* içinde (s. 194-197).

Hrnčíř, V., & Květina, P. (2023). Application of comparative ethnology in archaeology: Recent decades. *Antropologie, 61*(3), 229-246.

Jenkins, E. L., Allcock, S. L., Elliott, S., Palmer, C., & Grattan, J. (2017). Ethno-geochemical and Phytolith Studies of Activity Related Patterns: A Case Study from Al Ma'tan, Jordan. *Environmental Archaeology, 22*(4), 412-433. https://doi.org/10.1080/14614103.2017.1362787

Kleindienst, M. R., & Watson, P. J. (1956). Action archaeology: The archaeological inventory of a living community. *Anthropology Tomorrow, 5*(1), 75-78.

Kluckhohn, C. (1939). The place of theory in anthropological studies. *Philosophy of Science, 6*(3), 328-344. https://doi.org/10.1086/286562

Knudson, K. J., & Frink, L. (2010). Ethnoarchaeological analysis of Arctic fish processing: Chemical characterization of soils on Nelson Island, Alaska. *Journal of Archaeological Science, 37*(4), 769-783.

Kroeber, A. L. (1935). History and science in anthropology. *American Anthropologist, 37*(4), 539-569. http://www.jstor.org/stable/662640

Lane, P. J. (2015). Peripheral vision: Reflections on the death and rebirth of ethnoarchaeology. R. Crook, K. Edwards, & C. Hughes (Eds.), *Breaking Barriers: Proceedings of the 47th Chacmool Archaeology Conference* içinde (s. 19-34). Department of Archaeology & Anthropology, University of Calgary.

Longacre, W. A. (1974). Kalinga pottery-making: the evolution of a research design. M. J. Leaf (Ed.), *Frontiers of Anthropology* içinde (s. 51-67). D. Van Nostrand.

Lyons, D., & David, N. (2019). To Hell with Ethnoarchaeology … and Back! *Ethnoarchaeology, 11*(2), 99-133.

Mallery, G. (1894). *Picture- Writing of The American Indians.* Government Printing Office.

Mallol, C., Marlowe, F. W., Wood, B. M., & Porter, C. C. (2007). Earth, wind, and fire: Ethnoarchaeological signals of Hadza fires. *Journal of Archaeological Science, 34*(12), 2035-2052.

Martin, P. S., & Rinaldo, J. (1939). *Modified Basket Maker Sites Ackmen-Lowry Area Southwestern Colorado 1938 (Vol. XXIII).* The United States of America By Field Museum Press.

McCall, G. S. (2012). Ethnoarchaeology and the organization of lithic technology. *Journal of Archaeological Research, 20*(2), 157-203. https://doi.org/10.1007/s10814-011-9056-z

McNett, C. W. (1979). The cross-cultural method in archaeology. *Advances in Archaeological Method and Theory, 2,* 39-76.

Milek, K. B. (2012). Floor formation processes and the interpretation of site activity areas: An ethnoarchaeological study of turf buildings at Thverá, northeast Iceland. *Journal of Anthropological Archaeology, 31*(2), 119-137. https://doi.org/10.1016/j.jaa.2011.11.001

Mindeleff, C. (1896). Aboriginal remains Verde Valley, Arizona. J. W. Powell (Ed.), *Thirteenth Annual Report of The Bureau of Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 179-261). Government Printing Office.

Mindeleff, C. (1897). The Cliff Ruins of Canyon De Chelly, Arizona. J. W. Powell (Ed.), *Sixteenth Annual Report of The American Ethnology to The Secretary of The Smithsonian Institution* içinde (s. 79-198). Government Printing Office.

Mindeleff, C. (1898). Navaho Houses. J. W. Powell (Ed.), *Seventeenth Annual Report of the Bureau of American Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 475-517). Government Printing Office.

Mindeleff, V. (1891). A Study Pueblo Architecture Tusayan And Cibola. J. W. Powell (Ed.), *Eight Annual Report of the Bureau of Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution* içinde (s. 13-234). Government Printing Office.

Nilson, S. (1868). *The Primitive Inhabitants of Scandinavia.* Longmans, Green, and Co.

O'Brien, M. J., & Lyman, R. L. (1999). The Bureau of American ethnology and ıts legacy to southeastern archaeology. *Journal of the Southwest, 41*(3), 407-440.

Orme, B. (1973). Archaeology and Ethnography. C. Renfrew (Ed.), *The Explanation of Culture Change: Models in Prehistory* içinde (s. 481-492). Duckworth.

Oswalt, W. H. 1974. Perspectve on ethnoarchaeology. C. B. Donnan & W.W. Clewlow (Ed.), *Ethnoarchaeology* içinde (s. 3-11). Institute of Archaeology, UCLA.

Palacios, O., Barcelo, J. A., & Delgado, R. (2022). Exploring the role of ecology and social organisation in agropastoral societies: A Bayesian network approach. *PLoS One, 17*(10).

Parsons, E. C. (1940). Relations between Ethnology and Archaeology in the Southwest. *American Antiquity, 5*(3), 214-220.

Pastron, A. G. (1974). *Preliminary Ethnoarchaeological İnvestigations Among the Tarahumara*. University of California.

Penny, H. G. (2002). *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany.* University of North Carolina Press.

Peregrine, P. N. (1996). Ethnology versus ethnographic analogy: A common confusion in archaeological ınterpretation. *Cross-Cultural Research, 30*(4), 316-329. https://doi.org/10.1177/106939719603000403

Peregrine, P. N. (2004). Cross-cultural approaches in archaeology: Comparative ethnology, comparative archaeology, and archaeoethnology. *Journal of Archaeological Research, 12*(3), 281-309. https://doi.org/10.1023/B:JARE.0000040232.61243.89

Politis, G. G. (2020). Ethnoarchaeology. C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology* içinde (s.3903-3912). Springer.

Portillo, M., Dudgeon, K., Allistone, G., Raeuf Aziz, K., & Matthews, W. (2021). The Taphonomy of Plant and Livestock Dung Microfossils: An Ethnoarchaeological and Experimental Approach. *Environmental Archaeology, 26*(4), 439-454.

Renfrew, C., & Bahn, P. (2020). *Archaeology Theories, Methods and Practice (8th ed.).* Thames & Hudson, Limited.

Schuyler, R. L. (1971). The history of American archaeology: An examination of procedure. *American Antiquity, 36*(4), 383-409.

Setzler, F. M., & Jennings, J. D. (1941). *Peachtree Mound and Village Site, Cherokee Country North Carolina.* United States Government Printing Office.

Shahack-Gross, R., Marshall, F., & Weiner, S. (2003). Geo-ethnoarchaeology of pastoral sites: The identification of Livestock enclosures in abandoned Maasai settlements. *Journal of Archaeological Science, 30*(4), 439-459. https://doi.org/10.1006/jasc.2002.0853

Smith, H. I. (1910). *The Prehistoric Ethnology of a Kentucky Site (Vol. VI).* Order of the Trustees.

Stark, M. T. (1991). Ceramic Production and Community Specialization: A Kalinga Ethnoarchaeological Study. *World Archaeology, 23*(1), 64-78.

Steward, J. H. (1937). Ecological Aspect of Southwestern Society. *Anthropos, 32*(1./2.), 87-104.

Steward, J. H. (1942). The direct historical approach to archaeology. *American Antiquity, 7*(4), 337-343.

Steward, J. H. (1948). A functional developmental classification of American high cultures. *Memoirs of the Society for American Archaeology (4),* 103-104.

Steward, J. H., & Setzler, F. M. (1938). Function and Configuration in Archaeology. *American Antiquity, 4*(1), 4-10.

Thomson, D. F. (1939). The seasonal factor in human culture ıllustrated from the life of a contemporary nomadic group. *Proceedings of the Prehistoric Society, 5*(2), 209-221.

Trigger, B. (2008). *History of Archaeological Thought.* Cambridge University Press.

Tringham, R. (1978). Experimentation, ethnoarchaeology and the leapfrogs in archaeological methodology. R. Gould (Ed.), *Explorations in Ethnoarchaeology* (s. 169-199). University of New Mexico Press.

Watson, P. J. (2010). Archaeological ethnography in Western Iran, 1959-1960. *Ethnoarchaeology, 2*(2), 235-248.

Wauchope, R. (1938). *Modern Maya Houses: A Study of Their Archaeological Significance.* Carnegie Institution of Washington.

Weniger, G.-C. 1992. Function and form: an ethnoarchaeological analysis of barbed points from Northern Hunter-Gatherers. F. Audouze (Ed.), *Ethnoarchéologie: Justification, Problèmes, Limite. XIIe Rencontres İnternationales D'archéologie et D'histoire d'Antibes: Actes des RENCONTRES 17–18–19 octobre 1991* içinde (s. 257-268). Juan-les-Pins: APDCA.

Wobst, H. M. (1978). The archaeo-ethnology of Hunter-gatherers or the Tyranny of the ethnographic record in archaeology. *American Antiquity, 43*(2), 303-309. https://doi.org/10.2307/279256

Wylie, A. (1985). The Reaction against Analogy. M. B. Schiffer (Ed.), *Advances in Archaeological Method and Theory* içinde (s. 63-111). Academic Press.

Yellen, J. E. (1977). Cultural patterning in faunal remains: evidence from the Kung! bushmen. John E Yellen, Daniel Ingersoll, William Macdonald (Ed.), *Experimental archaeology* içinde (s. 271-331). Columbia University Press.

İnternet Kaynakları

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2024 Kasım 11). *Navajo people.* https://www.britannica.com/topic/Navajo-people

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2024 Kasım 11). *Pueblo Indians people.* https://www.britannica.com/topic/Pueblo-Indians

EXTENDED ABSTRACT

Objective: This article aims to analyse the theoretical and methodological foundations of the analogical approach and the use of ethnographic data in archaeological research. It examines the development of analogical reasoning

used by archaeologists to understand past societies and interpret archaeological evidence, and discusses the advantages and limitations of this approach. By examining developments in the use of analogy and ethnographic data, the article aims to show how archaeological interpretations can be made more reliable and comprehensive.

Methodology: The article provides a historical perspective on the emergence and development of the analogical approach in archaeological research. It examines developments in Europe and North America separately, and evaluates key studies and approaches to the use of ethnographic data in archaeology through a literature review. It analyses how archaeologists use ethnographic data and the methodological problems of these approaches by comparing direct historical analogy and general analogy. It also examines the development of ethnoarchaeology and the role of modern ethnoarchaeological studies, and discusses how analogy is used as a systematic research strategy in archaeological research.

Findings: The process of collecting and colonising antiquities in Europe, which began at the end of the 15th century, led to the first association of archaeological finds with ethnographic data. The similarity of chipped stone tools to those used by contemporary indigenous peoples was recognised, suggesting that these finds belonged to an ancient technology. From the mid-19th century, archaeologists and ethnologists in the Americas began to systematically compare archaeological finds with ethnographic data from contemporary indigenous peoples. The direct historical analogy approach established direct analogies in the interpretation of past cultures. This approach has been criticised for ignoring temporal and cultural differences. Drawing direct analogies between past societies and contemporary indigenous peoples has led to misleading results in archaeological interpretations.

Beginning in the 1950s, archaeologists adopted the general concept of analogy and began to develop broader, testable hypotheses focusing on similar environments and behaviours. This approach has led to more scientific and systematic archaeological interpretations. Ethnoarchaeological studies, which involve the ethnographic study of contemporary societies in order to understand the nature of archaeological materials and sites, have become widespread. Modern ethnoarchaeological studies have focused on understanding how archaeological finds came to be, and have promoted the systematic and methodical use of analogy. However, the New Archaeology and Post-Procedural Archaeology movements and the impact of globalisation have exposed ethnoarchaeology to methodological and theoretical criticism.

Conclusion and Discussion: The article emphasises that the analogical approach in archaeological research is an important tool for archaeologists, but should be used carefully and critically due to its limitations and potential fallacies. In this context, direct historical analogy can be limited and misleading because it ignores temporal and cultural differences. In contrast, general analogy and hypothetico-deductive approaches provide more systematic and testable results.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 1943-1963
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78035
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 23.08.2024 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Öbek, C. (2025). Türk Musikisinde III. Selim ve Unutulmuş Bir Makam: Şevk-i Dil Makamı. *Journal of History School,* 76, 1943-1963.

TÜRK MUSİKİSİNDE III. SELİM VE UNUTULMUŞ BİR MAKAM: ŞEVK-İ DİL MAKAMI

Cüneyt ÖBEK[1]

Öz

Kadim bir müzik olan Türk Musikisinin tarihsel seyir içerisindeki gelişimine bakıldığında Osmanlı padişahlarının etkisi ve katkısı önemli rol oynamaktadır. Pek çoğunun devlet yönetimindeki görevlerinin yanı sıra musikişinaslığa, şairliğe, hattatlığa, ressamlığa kısacası sanatın bütün dallarına ilgileri olup bu alanlarda da kendilerini üst seviyede yetiştirmişlerdir. Bu sanat dallarının içerisinde musikiye ayrı bir ilgisi ve becerisi olan Sultan III. Selim Hân neyzenliği, tanbûriliği, bestekârlığı ve terkîp etmiş olduğu makamlarla Türk Musikisinin önemli sanat adamlarındandır. III. Selim yaşamış olduğu dönemde Türk Musikisinin önemli sanatkârlarıyla musikide iştigal etmiş ve onlardan istifade etmiştir. Bu çalışmada, padişah III. Selim'e atfedildiği düşünülen ve Türk Musikisinde az sayıda bestelenmiş olan "Şevk-i Dil" makamının nazari özellikleri anlatılmış, bu makamda bestelenen 7 eserin müzikal incelemesi yapılarak bestekârların bu makamı ne şekilde kullandığının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Müzikal açıdan inceleme ile eserlerin ezgisel yapısı göze alınarak makam özellikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Musikisi, Sanatkâr, III. Selim, Makam, Şev-ki Dil Makamı.

Selim III in Turkish Music and a Forgotten Maqam: Maqam of Şevk-i Dil

Abstract

When we look at the historical development of Turkish Music, which is an ancient music, the influence and contribution of the Ottoman sultans plays an important role. In addition

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Türk Müziği Bölümü, cobek@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8917-0118

to their duties in state administration, many of them are interested in music, poetry, calligraphy, painting, in short, all branches of art, and they have trained themselves at a high level in these fields. Sultan Selim III, who had a special interest and skill in music among these branches of art. Selim Hân is one of the important artists of Turkish Music with his ney player, tambourine, composer and the modes he composed. Selim III was involved in music with important artists of Turkish Music during hrt lifetime and benefited from them. In this study, Sultan Selim III. The theoretical features of the "Şevk-i Dil" maqam, which is thought to be attributed to Selim and composed only a few times in Turkish Music, are explained, and it is aimed to reveal how composers used this maqam by musically examining 7 works composed in this maqam. Through musical analysis, the maqam features of the works were evaluated, taking into account their melodic structure.

Keywords: Turkish Music, Artist, Selim III, Maqam, Maqam of Şev-ki Dil.

GİRİŞ

Türklerin asırlardır tarih sahnesinde varlığını sürdürmelerinin kuşkusuz en önemli özelliklerinden birisi zengin ve köklü musiki kültürüdür. Bu tarih süreci içerisinde geniş coğrafyalara yayılmış ve her gittikleri yerlerde farklı müzik kültürlerinden etkilenip çeşitli kollardan beslenerek kendi müziğini (Türk Musikisi) meydana getirmiştir. Türk Müziği tarihine bakıldığında Orta Asya Türklerinin devamlı göçebe bir hayat sürdürürken yerleşik bir hayata geçmek ve daha verimli topraklarda yaşama isteğiyle IX. yüzyılın başlarından itibaren uzun göçlere başladığı bilinmektedir. Bu göçler esnasında Türkler, Moğol, Çin ve Hint milletlerinin müzikleriyle etkileşim halinde olmuş ve özellikle X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in kabulünden sonra Arap ve Fars toplumunun müzik kültürleriyle birlikte yeni müzik oluşumlarına ve karşılıklı kültür etkileşimlerine girmiştir. Malazgirt savaşı (1071) ile birlikte Anadolu'ya kalıcı yerleşen Türkler Selçuklu döneminde de komşu milletlerin kültürleriyle etkileşim halinde olmuş ve özellikle müzik alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Selçuklu dönemine ait müzik eserleri elimizde çok az olmasına rağmen Râzi (865-925), İbn-i Sîna (980-1037), Safiyyüddin Urmevi (1216-1294), Maragalı Abdülkadir (1360-1435) gibi ünlü müzik âlimleri ve araştırmacılar bu dönemde yaşamıştır. Özellikle müziğin sağlık ile ilişkisi bu dönemde irdelenmeye başlanıp pek çok hastalığın tedavisinde müziğin kullanıldığı görülmektedir.

VIII. ve XIII. yüzyıllarda gelişim göstererek Endülüs'ten Çin'e ve Orta Afrika'dan Kafkaslara kadar epeyce bir alanda yer alan Orta Doğu müzik kültürü, XIV. asırda zirveye varmıştır. XV. yüzyıla gelindiğinde ise bu yaygın müzik kültürü artık eski önemini yitirmeye başlamış ve başta Araplar, Farslar ve Türkler olmakla birlikte çeşitli Müslüman toplumlar daha kişisel karakterde kendi özel müzik kültürlerini kurmaya başlamışlardır. Hızır bin Abdullah, Yusuf bin

Nizameddin Kırşehri ve Seydi gibi önemli müzik kuramcıların eserleri bu dönemin yeni müzik oluşumlarını yansıtan önemli eserlerdir (Levendoğlu, 2005, s. 255-256).

Osmanlı Devleti'nin 1299 yılında kurulması ve daha sonra 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte sanat alanında pek çok gelişme meydana gelmiştir. Özellikle XV. yüzyıldan sonra musiki alanında pek çok yenilik ve etkileşimler hâsıl olmuştur. Bu yüzyılla birlikte Türk Müzik teorisi ve icrası hızlı bir gelişim evresine girmiş ve Batı dünyasının kültürel anlamda etkileşiminin yavaş yavaş musiki eserlerine yansıdığı hissedilmektedir. Bu gelişen Türk Müziği dokusunun daha sonra XVI. ve XVII. yüzyıllarda pek çok farklı makam ve formlarla çeşitlenerek zenginleştiği görülmektedir. Osmanlı Müzik Kültürü bakımından XVII. yüzyıl, önemli değişimleri içerisinde bulunduran bir dönemdir (Güray, 2012, s. 89-91). Aynı yüzyılda kökeni Eski Mezopotamya'ya kadar gözlenebilen ve makam-usul geleneği ile "form özelliklerinin" aktarılmasında önemli bir etken olan Edvar geleneği önemli değişimler yaşamaya başlamıştır (Güray, 2012, s. 89-91, 128). XVII. ve XVIII. yüzyıllar bütün geleneksel sanat ürünlerinde olduğu gibi müzik alanında da nitelik ve nicelik bakımından önemli zenginlikleri ihtiva etmiştir. Beste üretiminin çoğalması, yeni tür ve biçimlerin oluşmasını teşvik ettiği gibi çok canlı bir müzik dünyasının oluşmasına da sebep olmuştur. Osmanlıda var olan çok kültürlü yapı da bu canlılığı desteklemiş ve Osmanlı sınırları içerisinde İstanbul kökenli kültürel çeşitlilikten beslenen bir kent müziği kültürü genişçe yer bulmuştur (Tokaç, 2018, s. 84). XVIII. yüzyıla kadar özellikle Mehterin etkisi ile yönünü Osmanlı'dan Avrupa'ya çeviren müzikal etki, XVIII. yüzyıl itibarıyla yönünü Avrupa'dan Osmanlı'ya çeviren bir etki ile yer değiştirmiştir. Avrupa'ya karşı duyulan zayıflık hissiyatının ortadan kaldırılması için alınan farklı düzeydeki tedbirlerin sonuçlarını da içeren bu etkileşim, XIX. yüzyıl ile birlikte ciddi bir çağdaşlaşma projesine dönüşmüş ve kültürün bütün öğeleri bu değişimden etkilenmiştir. Bu nedenle XVIII. yüzyılın "gelenek içinde reform" çabaları XIX. yüzyıl ile birlikte "geleneğe rağmen reform" çabaları halini alarak müzik gelenekleri normal gidişatın üzerinde bir hızda değişim sürecine girmiştir (Güray, 2012, s. 89).

Bu zengin musikinin gelişmesi, korunması ve devamı için özellikle devletin üst yönetiminde bulunan Osmanlı padişahlarının etkisi ve desteği çok olmuştur. Osmanlı kent kültüründe ve sarayda musiki, Osmanlı sultanlarının himayesi ve desteği ile gelişmeye ortam bulmuştur. Bazen müzikteki gelişmelerin hızı kesilse de özellikle şair, besteci, müzisyen padişahlar çoğu bestekâr yanına almış, bilhassa müziği bir ilim dalı olarak ele alıp incelemiş ve müzik nazariyatçılarına eserler yazdırarak onların kusurlarını fark edip düzeltecek kadar musikiyle meşgul olmuşlardır (Tokaç, 2018, s. 81). İstanbul'un fethiyle birlikte başa geçen

padişahlardan II. Murad, IV. Murad, III. Selim, II. Mustafa, I. Mahmud ve II. Mahmud musikiye özel bir kıymet veren sultanların başında gelirler.

Bu padişahlardan III. Selim iyi bir devlet adamlığı, yenilikçi ve dünyadaki gelişmeleri takip eden entellektüel kimliğinin yanında özellikle musikideki kabiliyeti ve üstün dehasıyla Türk Müziğinin gelişmesinde önde gelen sanatkâr padişahlardandır. Musikiye ayrı bir kıymet veren III. Selim, müzisyenliği ile birlikte terkip etmiş olduğu makamlar ve besteleriyle de Türk Müziği tarihinde önemli bir şahsiyettir. Sultan Selim'in yaşamış olduğu dönemde sanatkârların kendisine duyduğu saygı ve hürmetten dolayı şahsına atfedilen pek çok makam olduğu da bilinmektedir. Bu makalede, III. Selim'in musiki yaşantısına değinilerek kendisine atfedildiği düşünülen günümüzde pek kullanılmayan "Şevk-i Dil" makamının nazari özellikleri anlatılmış ve bu makamdaki eserlerin müzikal incelemesi ile bestekârların bu makamı ne şekilde kullandığının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

III. Selim ve Musiki Hayatı

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinde yükselme devrinin yavaş yavaş sona geldiği ve siyasi, kültür, ekonomi ve sanat alanında diğer milletlerden geri kalıp zayıflamaya başladığı 18. yüzyılın ortalarında III. Selim dünyaya gelmiştir. Osmanlı padişahlarından III. Mustafa'nın oğlu olan III. Selim 30. Osmanlı padişahıdır. 24 Aralık 1761 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası III. Mustafa, annesi Mihrişah Sultan'dır. Musikiyi hayat tarzı olarak benimseyen ve yaşantısında önemli yer edindiği anlaşılan III. Selim, en fazla şehzâdeliği zamanında musiki ile yakından ilgilenmiştir. Osmanlı tahtına çıkması ile birlikte saltanat işleri bizzat musiki ile uğraşmalarına çok müsait olmamış ise de musiki erbabını yine teşvik ve özendirmekten hiç geri durmamış, hâl ve vakitleri müsait oldukça nadide eserler meydana getirmiştir (Yekta, 1917, s. 309-312).

III. Selim şehzadelik dönemi kafes hayatı denilen bir dairede geçmiş olup bu zamanlarda musiki eğitimi almış ve edebiyat ile de ilgilenmiştir. Şeyh Galip ile şiir ve musiki sohbetleri yapmaktan büyük bir zevk alıp ve ona ayrı bir saygı gösterdiği kaynaklarda görülmektedir. Şeyh Gâlib, "Müceddid olduğu dünyâ vü dîne günde ezhârdur." diyerek Selim'in "müceddid" (yenilikçi, reformcu)olduğunu belirtmiştir. Şeyh Gâlib Dîvânı'nda padişah Selim'e bir terci-i bent, on kaside, yirmi altı tarih ve kısa bir mesnevi yazmıştır. Ayrıca dönemin şairlerinden Sünbülzâde Vehbi 1790 yılında yeniden düzenlediği Dîvân'ını III. Selim'e arz etmiştir. Bu eserinde padişaha yirmi üç kaside, beş tarih yazmıştır. III. Selim duygusal yapısı ve hassas kişiliğiyle, yiğitlik, kahramanlık barındıran keder ve üzüntüyle yüklü şiirlerini yüreğinde belirdiği gibi, herhangi bir sanat kaygısı taşımadan kaleme almıştır. III. Selim, yalın bir Türkçeyle İstanbul halkının

konuştuğu dille diğer bir deyişle doğal bir şekilde yüreğinden geldiği gibi şiirler yazmış, özellikle ilk yazdığı şiirlerinde aruz ve hece vezinlerine pek uymamıştır (Ertürk, 2009, s. 57-58).

III. Selim'in musiki hocası Enderun'da görev yapan Kırımlı Ahmed Kâmil Efendi, Tanbur hocası ise dönemin ünlü müzisyeni Ortaköylü Tanburi İsak'tır. Vardakosta Ahmet Ağa, Abdülhalim Ağa, Arif Mehmet Ağa, Sâdullah Ağa, Küçük Mehmet Ağa gibi mûsikî ustalarından istifade ederek onlarla birlikte fasıllar bestelemiştir. Türk Müziği sazlarından Neyi çok sevdiği ve ustalık derecesinde üflediği söylenen III. Selim, sık sık ayin dinlemek için gittiği mevlevihanelerde üflenen neylerin etkisinde kalması onu ney öğrenmeye teşvik etmiştir. Ney hocaları Kasımpaşa, Bahâriye Mevlevihanelerinin Neyzen başı Çallı Derviş Mehmed (ö. 1798), Neyzen Derviş Mehmed Emin Bey (ö. 1227/1812), Neyzen Ali Bey ve Ali Nutkî Dede'dir (1762-1804) (Koç, 2011, s. 80).

Enderun'a vermiş olduğu kıymet sayesinde III. Selim dönemi, Türk musikisinin altın devri olarak isimlendirilmiştir. Sanata ve sanatçıya verdiği kıymetle de tanınan Selim, ölümünden çok az zaman önce İsmail Dede Efendi'ye ait olan Ferahfezâ Âyini'ni dinlemek için ağır hasta olduğu halde kalkıp Beşiktaş Mevlevîhanesi'ne kadar gitmiştir. III. Selim, musikimizde "III. Selim Ekolü" olarak zikredilen çok önemli bir döneme imza atmış ve bununla birlikte, Sadullah Ağa (?-1801), Mehmed Ağa (?-1800), Dede Efendi (1778-1846) gibi zirve bestekârlar Abdulbâki Nâsır Dede (1765-1821), Hamparsum Limonciyan (1768-1839) gibi nota mucidi ve bilginlerin yanı sıra Abdî Efendi (1787-1851), Abdullah Efendi (ö. 1127/1715), Abdülhalîm Ağa (1710-1802), Abdurrahîm Dede Efendi (1769-1831), Ali Ağa (1770-1830), Ahmed Ağa (ö. 1209/1794), Ali Nutkî Dede (1762-1804), Corci (1885-1940), Dilhayat Kalfa, Emin Ağa (1750-1814), Hâfız Mehmed Efendi, İsak (1745-1814), İsmail Dede Efendi (1778-1846), Münir Mustafa Ağa, Numân Ağa (1750-1834), Rıza Efendi (1780-1852), Oskiyam (1780?-1870?) Sadullah Efendi (1760-1808), Şakir Ağa (1779-1840), Tahir Ağa (?-1830), Zeki Mehmed Ağa (1776-1846) gibi isimlerin yetişmesinde, himaye ve teşvik edilmesinde öncü olmuştur. III. Selim dönemi musiki devinimleri kendisinden önce var olan klâsik dönemin temel unsurlarını bünyesinde bulundururken yeni form ve makamların ilavesi ile ayrı bir musiki anlayışının var olmasına neden olmuştur. Sadullah Ağa, İsmail Dede Efendi, Zeki Mehmed Ağa, Abdülhalim Ağa yaşamlarının ilk safhasında her ne kadar klâsik ekolün öncü temsilcileri olmuş olsalar da III. Selim'in ardından musikideki bu yenilikleri sürdürmek için çalışıp klâsik ekol ile arada bir köprü kurmuşlardır (Ertürk, 2009, s. 59).

III. Selim'in, Batı sanatlarıyla da ilgili olduğu saray içerisinde bale, opera ve dans gösterilerini büyük bir zevkle izlediğini, özellikle batılı dansların müziklerini hayranlıkla dinlediğini, sarayda batı formlarında konserler verildiğini belirten Beşiroğlu, III. Selim'in zamanındaki müzik faaliyetlerini, kendisinden önceki dönemlerdeki müzik faaliyetlerinin temel prensibini korumakla beraber, yeni makam ve çeşitli formların ilavesi ile geleneksel üslubun bugüne kadar gelmesinde etkili oluşuna vurgu yapmıştır. Ayrıca, bu sürecin Selim'in hem icracı hem de bestekâr oluşu, kendi dönemindeki musiki anlayışı ve bu dönemde yaşayan bestekârların musiki faaliyetlerindeki müşterek birliktelik onun tarihsel süreç içerisinde ''ekol'' olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Bu sürecin değerlendirilmesinde sadece Sultan III. Selim'in musiki anlayışı değil, döneminde yaşamış olan bestekârlara vermiş olduğu destek ve bu bestekârların ürettiği musiki eserlerinin payı büyüktür. Musiki yönünden göstermiş olduğu en reformcu davranışı, yeni makam terkiplerinin yapılması ve Türk Musikisinin uzun (büyük) ve klasik formlarıyla birlikte, beste formlarının ve usullerinin yeni bir anlayışa göre yorumlanıp form bakımından küçülmesine vesile olmasıdır. Bu durum daha çok Şarkı formunda belirgin olarak kendini göstermektedir. III. Selim ekolünde yetişen çoğu bestekârın Şarkı formunda çok fazla eser bestelemesi Selim'in sanat anlayışının diğer bestekârlara yansıdığının bir göstergesi olduğu düşünülebilir. (Çevik, 2021, s. 201).

III. Selim, 1807 yılı Mayıs ayında tahtını amcası oğlu IV. Mustafa'ya bırakıp Topkapı Sarayındaki dairesine çekilmiş ve diğer amcası oğlu olan Şehzâde Mahmud'un talim ve terbiyesiyle ilgilenmiştir. Fakat tahttan indirildikten bir yıl sonra IV. Mustafa'nın Enderun'daki sadık köleleri tarafından vahşi bir şekilde öldürülmüştür. Osmanlı padişahları arasında III. Selimin, ihtilâl sonucu öldürülen ikinci padişah olduğu bilinmektedir (Ertürk, 2009, s. 56).

Şevk-i Dil Makamı

Şevki Dil'in kelime anlamı Fars dilinde "gönlün şevki" demektir. 19. asrın ilk başlarında muhtemelen Abdullah Ağa tarafından yapılmıştır (Öztuna, s. 359).

Yakup Fikret Kutluğ, Şevk-i dil makamının kesinlikle Tanburi Abdülhalim Ağa (1720-1802) tarafından terkîb edildiğini, fakat Abdülhalim Ağa'nın padişaha hürmet ve saygısından dolayı makamı III. Selim'e atfettiğini belirtmiştir (Koç, 2011, s. 82).

Abdülbaki Nâsır Dede'nin tarifine göre bu makam: "Gerdâniye âğâze eyleyüb nevâ perdesine geldikte bayâtî perdesi gösterüb çargâh perdesi yerine bûselik perdesiyle sazkâr karar ide" (Başer, 1996, s.226).

Bu makam (Şevk-i dil) mahur ve suzinak makamlarının birleşmesinden oluşmuştur. Başlangıçta aynen mahur makamını icra ederek rast perdesine indikten sonra suzinak makamına geçer. Eviç ve hisar perdeleriyle segâh perdesinde dügâh açmak suretiyle maye makamı gibi kısa bir duruştan sonra zirgülesiz (zengülesiz) suzinak gibi çargâh, segâh ve dügâh perdelerini kullanarak rast perdesinde karar eder (Karadeniz, 1965, s. 133).

İsmail Hakkı Bey'in tarifiyle bu makam şöyledir: karar ettiği perde Rast olan bu makam aynı mahur makamı gibi olup kendi perdesinden hüzzam makamının seyri ile segâh perdesinde asma karardan sonra yine mahur makamının karar seyri ile rast perdesinde karar eder (Kaygusuz, 2006, s. 54).

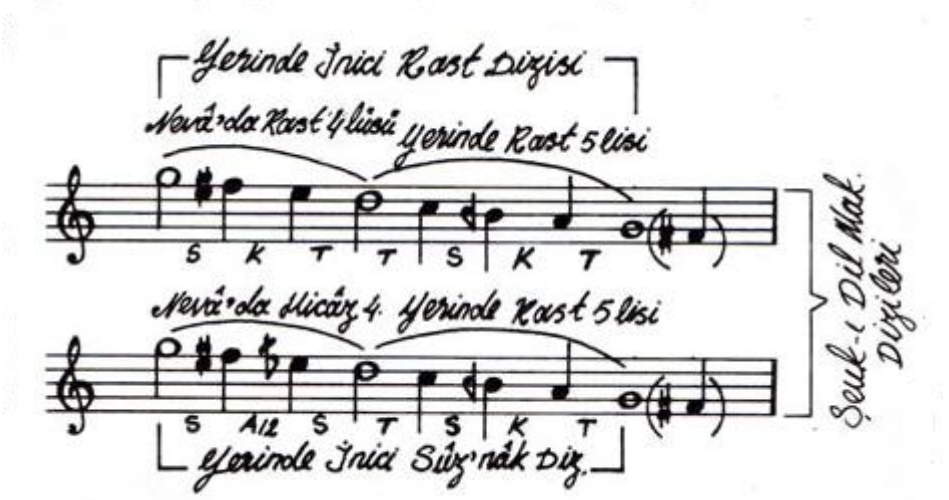
Arel'e göre: Sonuna doğru suzinak geçkisini ihtiva eden inici bir rast makamından teşekkül etmiştir. Donanıma arıza sesleri olarak rast makamında olduğu gibi "si" koma bemolü ve "fa" bakiyye diyezi konularak diğer perde değişiklikleri lâhin (ezgi) içerisinde yapılır. Seyri ise inici rast makamının tiz durağından başlanılarak bu makamın dizisinde gezinildikten sonra suzinak makamının dizisine geçilir ve rast perdesinde karar verilir. Bu çerçeve içinde farklı geçici geçkiler de elbette yapılabilir (Akdoğu, 1993, s. 194).

Şevk i Dil makamı, rast (sol) perdesinde karar eden inici bir makamdır. Donanımında segâh (si koma bemol) ve eviç (fa bakiye diyez) arızaları bulunmaktadır.

Durağı: Rast perdesidir.

Seyri: İnicidir.

Şevk-i Dil Makamı Dizisi: Yerinde inici Rast makamı dizisine yerinde inici Basit Suzinak makamı dizisinin katılmasından meydana gelmiştir. Suzinak makamı dizisi inici Rast makamının sonuna doğru gösterilir. Bu hususa göre Şevk-i Dil makamı, sona doğru Basit Suzinak makamı gösteren inici Rast makamının aynısıdır. Tam karar yine Rast dizisi ile Rast perdesinde yapılır**.**

Görsel 1. Şevk-i Dil Makamı Dizisi

Şevk-i Dil makamı inici bir makam olmasından ötürü tiz durak civarından seyre başlanacaktır ve burada giriş seyrinde kullanılacak bir bölgeye lüzum vardır. Bu da her iki dizide yerindeki Rast beşlisinin tiz durak Gerdaniye perdesi üzerine simetrik olarak göçürülmesiyle oluşur. Yani Gerdaniye perdesi üzerinde bir Rast beşlisi meydana gelir.

Güçlü: Şevk-i Dil, inici bir makam olduğu için, tiz durak Gerdaniye perdesinin birinci mertebe güçlü olması gerekir. Fakat bazen birinci mertebe güçlü Gerdaniye, bazen de Neva perdesidir. Hangi perde birinci mertebe güçlü olarak kullanılmış ise diğeri ikinci mertebe güçlü olarak asma karar perdesi olur.

Not: Şevk-i Dil makamı diğer bütün hususlarda Rast ve Basit Suzinak makamlarının aynıdır.

Seyir: İnici Rast dizisinin tiz durağı olan Gerdaniye perdesi civarından seyre başlanır. Bu tiz bölgede karışık gezinildikten sonra, Gerdaniyede veya Neva perdesinde yarım karar yapılır. Daha sonra yine karışık gezinilerek asma kararları da gösterip makamın sonuna doğru yerinde Basit Suzinak dizisine geçilir ve Rast perdesinde genellikle Rast dizisiyle tam karar yapılır (Özkan, 2000, s. 443).

ŞEVK-I DİL PEŞREV

USUL: MUHAMMES BESTE: SEYYİD MEHMED AĞA
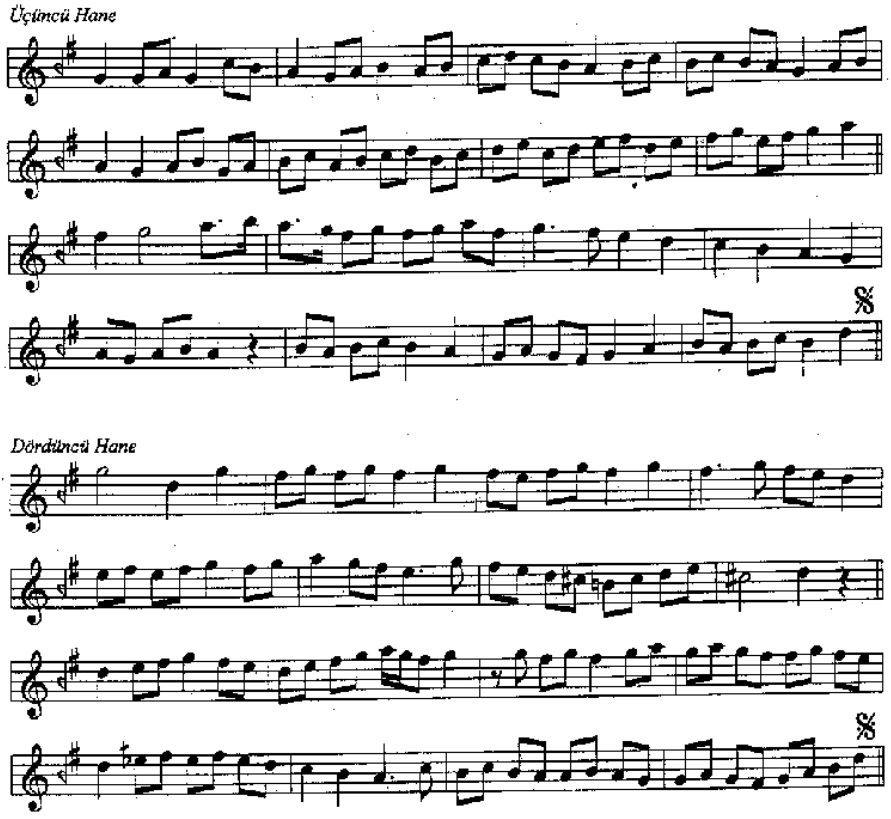
Birinci Hane

Mülâzeme 𝄋

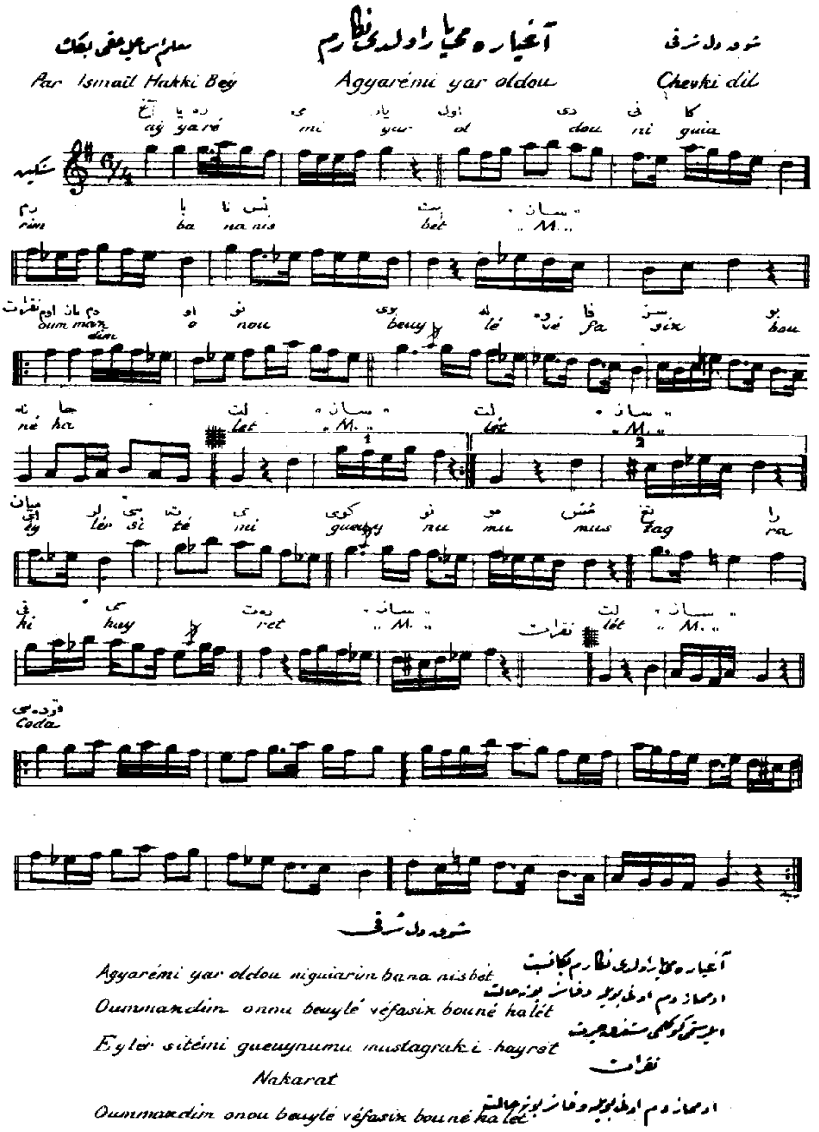
SON

İkinci Hane
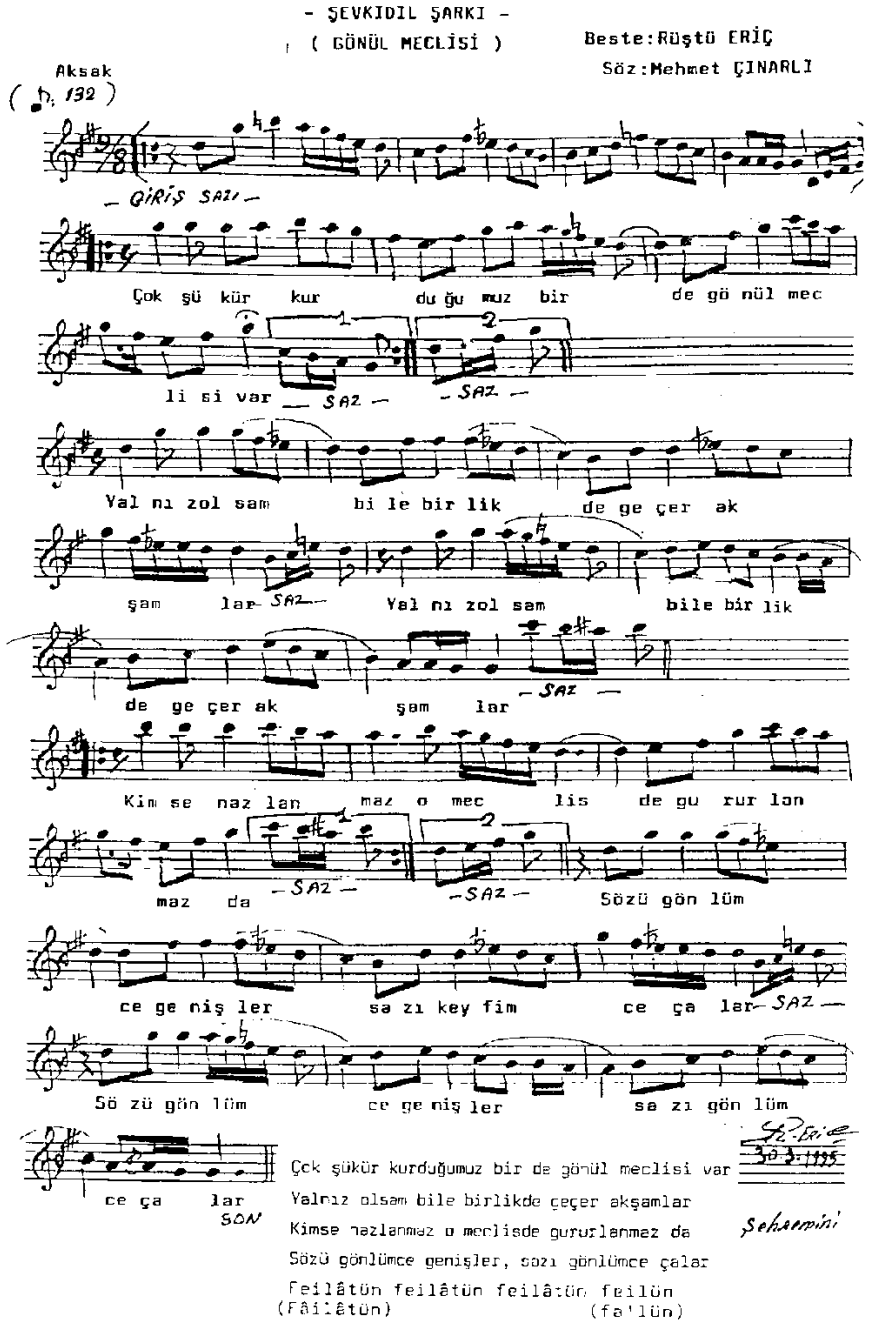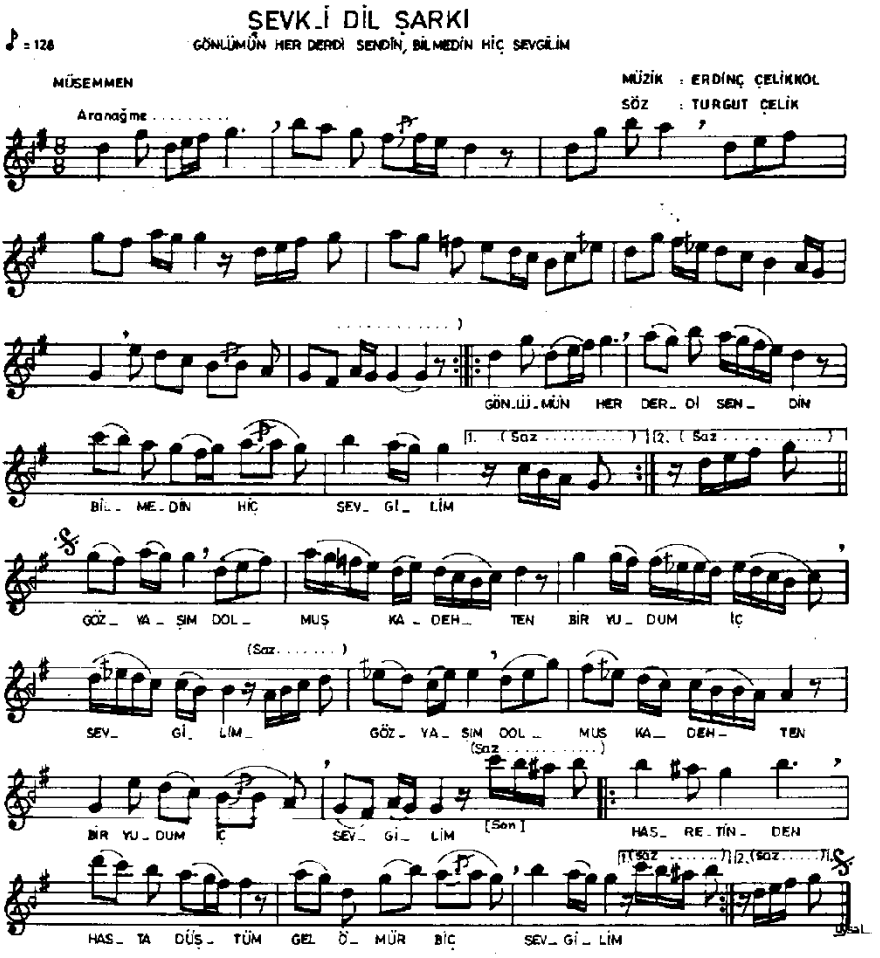
𝄋

Görsel 2. Şevk-i Dil Peşrev

Agyarémi yar oldou niguiarin bana nisbet
Oummandim onnu bouylé véfasiz bouné halét
Eylé sitémi gueuynumu mustagraki hayrat
Oummandim onou bouylé véfasiz bouné halét

- ŞEVKIDIL ŞARKI -
(GÖNÜL MECLİSİ)
Beste:Rüştü ERİÇ
Söz:Mehmet ÇINARLI
Aksak
(♩. 132)
– GİRİŞ SAZI –
Çok şü kür kur du ğu muz bir de gö nül mec
li si var – SAZ – – SAZ –
Yal nı zol sam bi le bir lik de ge çer ak
şam lar – SAZ – Yal nı zol sam bile bir lik
de ge çer ak şam lar – SAZ –
Kim se naz lan maz o mec lis de gu rur lan
maz da – SAZ – – SAZ – Sözü gön lüm
ce ge niş ler sa zı key fim ce ça lar – SAZ –
Sö zü gön lüm ce ge niş ler sa zı gön lüm
ce ça lar
SON
Çok şükür kurduğumuz bir de gönül meclisi var
Yalnız olsam bile birlikde geçer akşamlar
Kimse nazlanmaz o meclisde gururlanmaz da
Sözü gönlümce genişler, sazı gönlümce çalar
Feilâtün feilâtün feilâtün feilün
(Fâilâtün) (fa'lün)
30.3.1955
Şehrâmini

[1954]
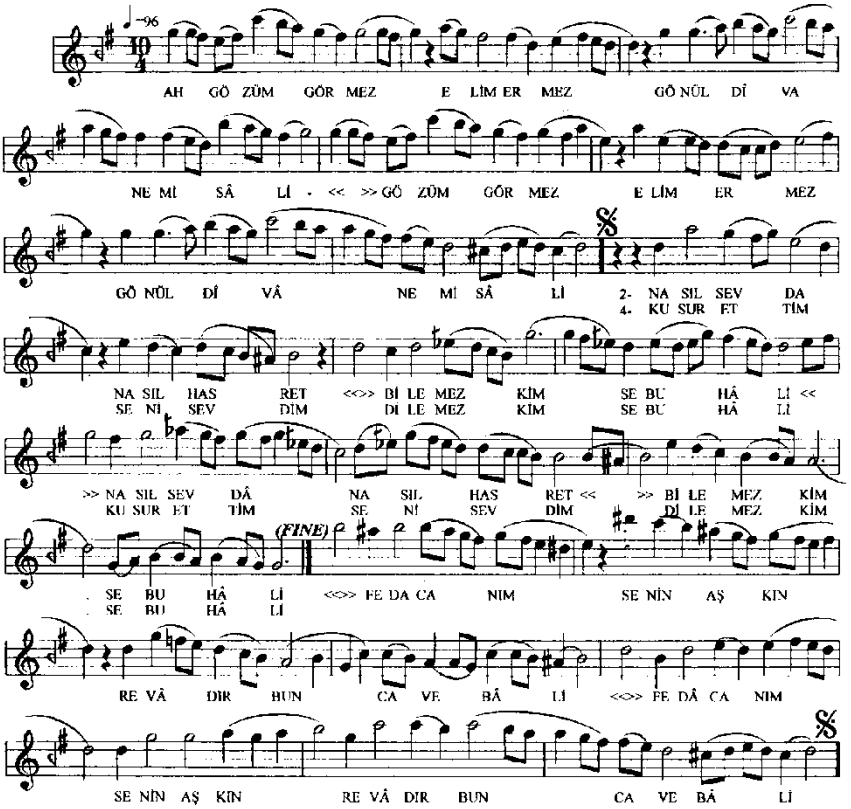

GÖNLÜMÜN HER DERDİ SENDİN, BİLMEDİN HİÇ SEVGİLİM,
GÖZYAŞIM DOLMUŞ KADEHTEN, BİR YUDUM İÇ SEVGİLİM.
HASRETİNDEN HASTA DÜŞTÜM, GEL ÖMÜR BİÇ SEVGİLİM,
GÖZYAŞIM DOLMUŞ KADEHTEN, BİR YUDUM İÇ SEVGİLİM.

GÖZÜM GÖRMEZ, ELİM ERMEZ
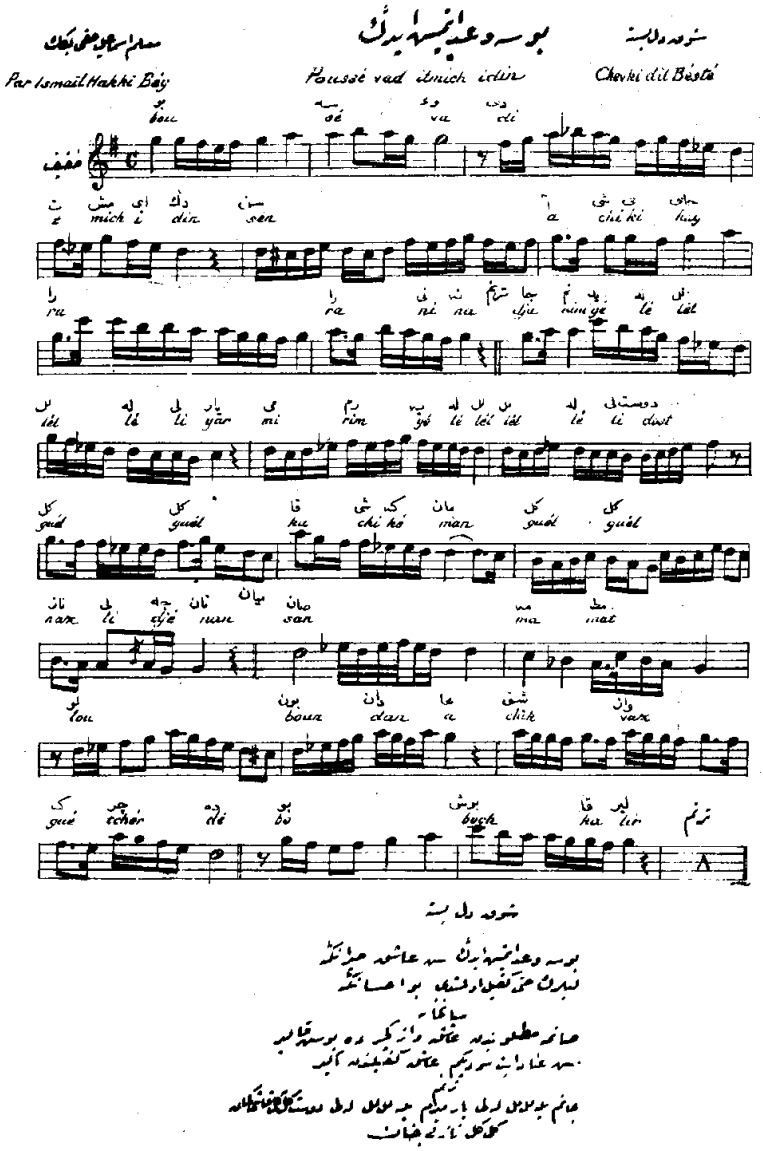
Söz-Müzik
Özcan Korkut

Makam: ŞEVK-İ DİL
Usul:AĞIRAKSAK SEMAİ

Tamburi
Özcan Korkut

GÖZÜM GÖRMEZ, ELİM ERMEZ, GÖNÜL DİVÂNE MİSÂLİ.
NASIL SEVDÂ, NASIL HASRET, BİLEMEZ KİMSE BU HÂLİ.
FEDÂ CÂNIM, SENİN AŞKIN REVÂDIR BUNCA VEBÂLİ.
KUSUR ETTİM SENİ SEVDİM, DİLEMEZ KİMSE BU HÂLİ.
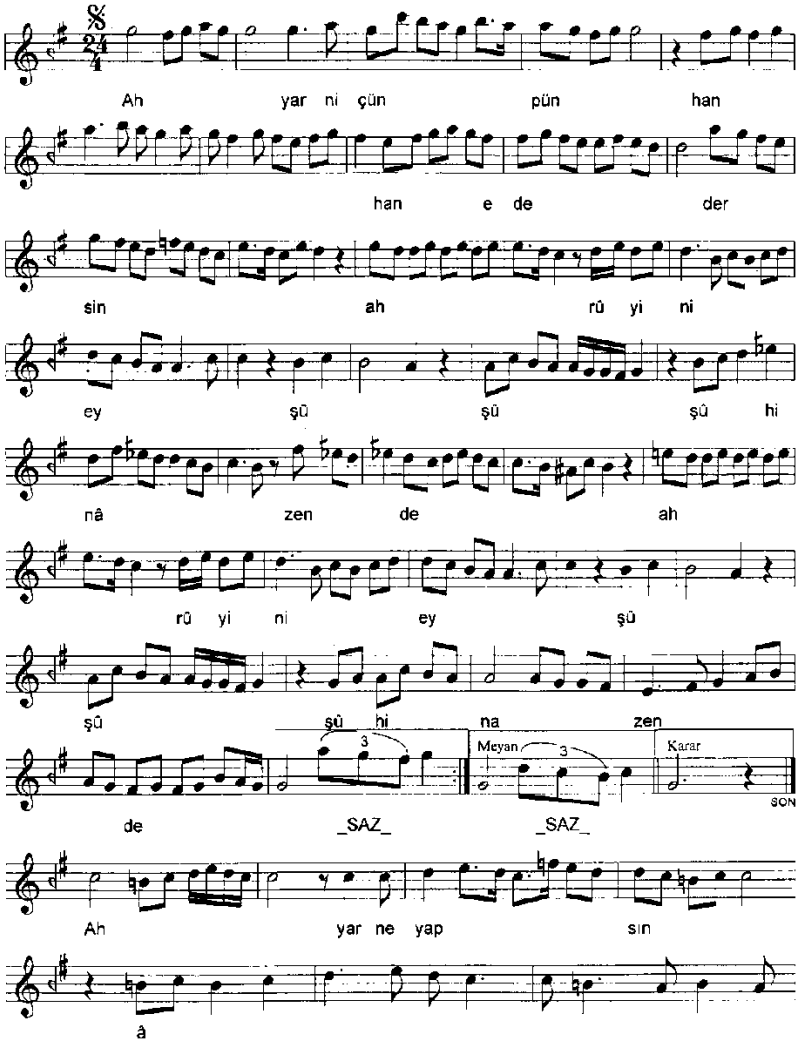

Par Ismail Hakki Baj
Pousse vad itnich istin
Chevki dil Besta
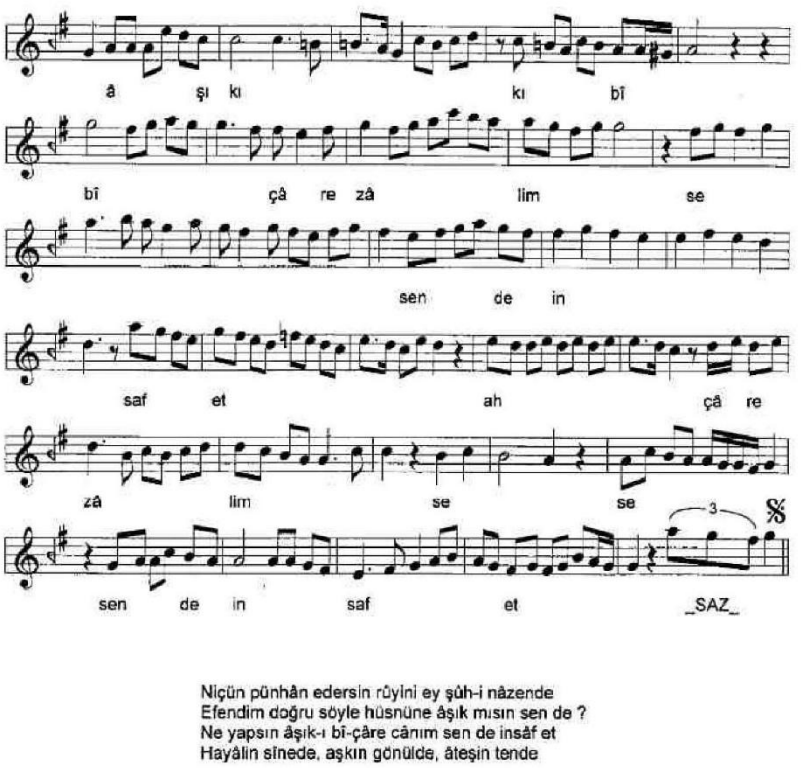
[1957]

ŞEVK-I DİL BESTE

Niçün pünhân edersin rûyini ey şûh-i nâzende

USUL: ÇEMBER BESTE: ABDULLAH AĞA

Görsel 3-4-5-6-7-8. Şevk-i Dil Makamında Besteler

SONUÇ

Türk Müziğinin gelişimini sürdürmesinde önemli bir rol üstlenen ve musikide 18. yüzyıla adeta damgasını vuran bestekâr padişah III. Selim kendi döneminin ünlü sanatkârları ile musikide meşgul olmuş, musiki ile uğraşan musiki erbaplarını çok sevmiş, onları sürekli teşvik ederek ödüllendirmiş ve pek çok sanatkârın yetişmesine vesile olmuştur. Yenilikçi bir padişah ve Türk Müziğine sayısız katkıları olan sultan III. Selim'in bestekâr olarak kendisine ait dini ve din dışı müzik formlarında pek fazla eser günümüze ulaşmıştır. Musikideki maharetiyle terkip ettiği yeni makamların yanı sıra sanatkârlardan da kendisine atfedilen pek

çok makamın olduğu aşikârdır. Abdülhalim Ağa tarafından kendisine atfedildiği düşünülen makamlardan biri olan Şevk-i Dil makamında bestelenmiş çok az sayıda eser vardır. Ayrıca Padişahın bu makamda eser bestelemediği de yapılan kaynak araştırmalarında görülmektedir.

III. Selim'in kendisine atfedildiği düşünülen Şevk-i Dil makamında bestelenen eserlerin peşrev, saz semaisi, beste ve şarkı formlarında olduğu ve kaynaklarda az sayıda eserlerin bestelendiği tespitler arasındadır.

Yukarıda analiz edilen eserlerin makamsal kullanım özellikleri incelendiğinde Türk Müziği nazariyatçılarının tarifine uyduğu ve eserlerde makamın bu tariflere göre işlendiği göze çarpmaktadır. Bestekârların eserlerde genel olarak: tiz durak ve birinci mertebe güçlü olan gerdaniye perdesi civarından seyre başladığı, burada rast dizisiyle biraz gezindikten sonra çeşitli asma kararlar gösterilip suzinak makamı dizisi gösterilmiş sonra ise karar perdesi olan rast perdesinde rast dizisiyle karar verilmiştir. Bazı eserlerde suzinak makamı dizisine geçmeden önce inici rast dizisi yerine inici acemli rast makamı dizisinin de kullanıldığı görülmektedir.

Türk Müziği nazariyatçılarının Şevk-i Dil makamı tariflerine bakıldığında Muallim Hakkı İsmail Bey'in diğer nazariyat ustalarının tariflerinden biraz ayrıldığı görülmektedir. Hatta bu durumu kendi bestelediği yukarıda notalarını göstermiş olduğumuz eserlerinde de hissetmekteyiz. İsmail Bey'in özellikle "Ağyare mi yar oldu nigârım" adlı eserinde suzinak makamı dizisindeki nevada hicazı göstermiş fakat sonrasında segâh perdesinde kalışı vurgulayarak Şevk-i dil makamı içerisinde hüzzam makamı seyrini duyurmanın önemini belirttiği görülmektedir.

Türk Müziği kaynakları incelendiğinde terkip edilen pek çok makamın günümüzde unutulmaya yüz tuttuğu ve neredeyse bu makamlarda hiç eser bestelenmediği görülmektedir. Türk Musikisinin geçmişten bugüne kadar gelen farklı makamlardaki eserlerin incelenmesi ve bu makamlarda yeni bestelerin yapılması, hem icracıların nazariyat bilgilerinin gelişmesine hem de Türk Müziği repertuar dağarcığına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Başer, F. A. (1996). Türk mûsikîsinde abdülbaki nâsır dede (Tez No. 53914) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Güray, C. (2012). *Bin Yılın Mirası-Makamı Var Eden Döngü: Edvar Geleneği.* Pan.

Çevik, A. E. (2021). III. Selim'in sanatçı kişiliği ve beste formundaki eserlerinin usul-aruz ilişkisi yönünden incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Der, (45), 197-209.*

Ertürk, E.Ş. (2009). 18. yüzyıl klâsik türk şiirinde mûsikî (Nedim, Şeyh Gâlib, III.Selim) (Tez No. 253259) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Koç, F. (2011). Sultan III. Selim hân'ın terkîb ettiği türk mûsıkîsi makamlarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(2), 79-100.

Yekta, R. (1917). Müzisyen III. Selim, Yeni Mecmua, İstanbul.

Akdoğu, O. (1993). *Hüseyin Sadettin Arel Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri.* Kültür Bakanlığı.

Kaygusuz, N. (2006). *Muallim İsmail Hakkı Bey ve Musiki Tekâmül Dersleri*. İTÜ Vakfı.

Karadeniz, E. (1965). *Türk Musikisinin Nazariye ve Esasları*. Türkiye İş Bankası Kültür.

Levendoğlu, O. N. (2005). Tarih içinde geleneksel türk sanat müziği ve diğer kültürlerle etkileşimleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19*(1*),* 253-262.

Özkan, İ. H. (2000). *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri.* Ötüken.

Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi* (1. Baskı. Cilt. II, s.359). Kültür Bakanlığı.

Tokaç, M. S. (2018). XIX. yüzyıla kadar osmanlı dönemi kent müziğine, nazariyat ve bestecilik yönündeki gelişmelere genel bir bakış. *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Müzik ve Sahne Sanatları Dergisi, 2,* 80-91.

EXTENDED ABSTRACT

III. Selim is one of the leading artistic sultans in the development of Turkish Music, with his good statesmanship, innovative and intellectual identity that follows the developments in the world, as well as his talent and superior genius in music. III, who gave a special importance to music. Selim is an important figure in the history of Turkish Music, not only for his musicianship, but also with the modes and compositions he composed. It is also known that during the period in which Sultan Selim lived, many positions were attributed to him due to the respect and respect felt by the artists. In this article, III. Referring to Selim's

musical life, the theoretical features of the "Şevk-i Dil" maqam, which is thought to be attributed to him and not used much today, are explained and it is aimed to reveal how composers used this maqam by musical analysis of the works in this maqam.

When we look at the method of the research, the sources were scanned, the works in the Şevk-i Dil maqam in the Turkish Music repertoire were examined, and the 7 works we discussed in the study were evaluated musically.

III. As a composer, many works of Selim's own religious and non-religious musical forms have survived to the present day. It is obvious that in addition to the new maqams he created with his musical skill, there are also many maqams attributed to him by artists. There are very few works composed in the Şevk-i Dil maqam, which is one of the maqams thought to have been attributed to him by Abdülhalim Ağa. In addition, it is seen in the source research that the Sultan did not compose works in this maqam. III. It is among the findings that the works composed in the Şevk-i Dil maqam, thought to be attributed to Selim himself, are in the forms of peşrev, saz semaisi, composition and song, and that a small number of works were composed in the sources.

As a result, when we look at the Şevk-i Dil maqam descriptions of Turkish Music theorists, it is seen that Muallim Hakkı İsmail Bey differs slightly from the descriptions of other theoretical masters. We even feel this situation in the works he composed himself, the notes of which we have shown above. It is seen that İsmail Bey showed the nevada hijab in the suzinak maqam sequence, especially in his work titled "Ağyare mi yardu nigârım", but then he emphasized the stay in the segâh pitch and emphasized the importance of announcing the course of the hüzzam maqam in the Şevk-i dil maqam. When the sources of Turkish Music are examined, it is seen that many of the maqams that were composed are on the verge of being forgotten today and almost no works have been composed in these maqams. It is thought that examining the works in different modes of Turkish Music from the past to the present and composing new compositions in these modes will contribute both to the development of the theoretical knowledge of the performers and to the repertoire of Turkish Music.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 1964-1986
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78270
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 10.09.2024 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Ermağan, E. (2025). Dünyada Yeni Dil Öğretme Araçlarından Biri Olarak Hologram ve Türkçe Eğitimi. *Journal of History School,* 76, 1964-1986.

DÜNYADA YENİ DİL ÖĞRETME ARAÇLARINDAN BİRİ OLARAK HOLOGRAM VE TÜRKÇE EĞİTİMİ

Elif ERMAĞAN[1]

Öz

Öğrenme süreçlerinin tasarlanması, gerçekleştirilmesi ve zenginleştirilmesi uzmanlık gerektiren bir alandır. Dil öğretiminde günümüzde geleneksel yaklaşımların yeni gelişmelere uyarlanması yani farklı kuram, yöntem ve araçların kullanılmasının gerektiğine yönelik bir eğilim gözlenmektedir. Bu çerçevede dijital devrim ve İnternet kullanımının yaygınlaşması ile sesli veya görüntülü uzaktan eğitim, bu yöntemlerden biri olarak son dönemlerde dikkat çekmektedir. Hologramlı eğitim sistemleri; sosyal bilimlerde, eğitimde ve dil öğretiminde paradigma dönüştürücü bir potansiyel barındırmaktadır. Bu makalenin vaka analizi kapsamında, dünya çapında öğrenimi artma eğiliminde olan diller arasında bulunan Türkçe eğitiminde henüz yeni kullanılmaya başlayan Hologramlı süreç irdelenmektedir. Bu çalışma öz olarak – şimdilik dünyada alt yapı maliyeti, öğretici-öğrenen eğitimi, veri gizliliği-güvenliği ve teknolojik diğer donanımlardaki zorluklar aşılamamış olsa da ve geniş ölçekli dil eğitimini törpülese de – holografik araçların zaman içerisinde dil öğretim yeteneklerini olumlu etkileyeceğini savlamaktadır. Nitel yaklaşım benimsenen ve doküman incelemesi yöntemi kullanılan bu araştırmanın veri kaynağını, çoğu İngilizce ve Türkçe dilinde akademik kitap ve makaleler oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Dil Eğitimi, Hologram, Uzaktan Eğitim, Türkçe Eğitimi.

[1]Dr. Öğr. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi TÖMER, elif.ermagan@mefeniyet.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2827-0155

Hologram as One of The New Language Teaching Tools in the World and Turkish Education

Abstract

Designing, implementing and enriching learning processes is a field that requires expertise. Today, there is a tendency in language teaching to adapt traditional approaches to new developments and to use different theories, methods and tools. In this context, with the digital revolution and widespread use of the Internet, audio or video distance education has recently attracted attention as one of these methods. Holographic education systems have the potential for paradigm shifts in social sciences, education and language teaching. Within the scope of this article's case study, the holographic process, which has just started to be used in Turkish language education, which is among the languages that are increasingly being learned worldwide, is examined. This study argues that – although the infrastructure costs, teacher-learner training, data privacy-security and other technological hardware challenges have not yet been overcome and erode ing large-scale language education – the holographic tools will positively affect language teaching capabilities over time. The data source of this research, which adopted a qualitative approach and used the document review method, consisted of academic books and articles, mostly in English and Turkish.

Keywords: Education, Language Education, Hologram, Distance Education, Turkish Education.

GİRİŞ

Teknolojinin devrimsel gelişimi ile birçok alandaki ihtiyaçlara daha verimli çözümler sunabilmek mümkün hale gelmiştir. Paralel olarak, yeni teknolojik gelişmelerin eğitim ve dil eğitimi alanlarında kullanılması ile mevcut öğretme yöntemleri dönüşmektedir (Hew & Brush, 2007, s.223-252). Öğretimin geleneksel formu, öğrencilerin bir ortamda ve aynı zaman diliminde uzman bir kişi liderliğinde bir konuyu öğrenmesi şeklindedir (Gunawardena & McIsaac, 2004, s.355-395). Bu öğretim şeklinin 19. yüzyılın öğrenme ihtiyaçlarına göre şekillendiği fakat ufak farklılıklarla bugün de devam etmekte olduğu söylenebilir. Teknoloji sınıflarda yeni bir olgu değildir. Örneğin 1920'lerde radyonun, II. Dünya Savaşı ile birlikte televizyonun geleneksel sınıf ortamında kullanılmasıyla öğretim süreci yeni yöntemler bulmuştu. Yine örneğin 2015 yılında gençlerin %30'u çevrimiçi eğitimlere başvurdu ve bu sayı, her geçen yıl daha da artmaktadır. İnternetin ortaya çıkması ve dijital dönüşüm ile dil eğitimi de derinden etkilenmektedir. Özellikle akıllı telefon, tablet gibi mobil araçların gelişmesi beraberinde mobil uygulamaların ortaya çıkışını sağlamış ve dil öğretiminde bu uygulamalar kullanılmaya başlanmıştır (Gün & Delen, 2022, s.4467). Bu uygulamaların bir tanesi de gerçek fiziksel ortamların çeşitli ses,

video, metin, resim, görüntü gibi dijital içeriklerle gerçekleştirilen Hologram uygulamasıdır. Hologram sayesinde, geleneksel sınıflarda da konuk eğitmenler dersler verebilir, anlatıcı birçok üniversitede aynı anda ders işleyebilir. Bu yüzyıl, Garrison'un (2000, s.1-17) işaret ettiği gibi, yapısal kısıtlamalardan (coğrafi uzaklık) çok işlemsel sorunların (öğretme ve öğrenme) ön planda olduğu bir dönemi temsil etmektedir. O sebeple bu alandaki değişimlerin takip edilmesi artık bütün dünya için yadsınamaz konumdadır (Alexander vd., 2019). Fark edilmektedir ki Hologram, üç boyutlu görüntüler ile farklı mekânlardaki insanlara aynı ortamdaymış gibi iletişim kurma imkânı sunmakta ve daha sürükleyici bir eğitimin kapılarını aralamaktadır (Abdel Hadi, 2017, s.59-103). O sebeple dil eğitiminde Hologram teknolojilerinin araştırılması dünyanın her yerinde dil öğrenen bireyler ve dil öğreten kurumlar için stratejik bir katkı olacaktır.

Bu makale dil eğitiminde geleneksel eğitim metotlarının zamana uyarlanması gerektiğinden hareket ederek yeni bir dil öğretme aracı olarak beliren Hologramı odağına almaktadır. Dünyada Hologramlı dil eğitimi literatüründen çalışmanın kavramsal ve teorik çerçevesi oluşturulmaktadır. Bir karşılaştırma olarak Türkiye'nin çalışmaları aktarılmaktadır. Sonuçta bu makale hem dünyada hem de Türkiye'de Hologramlı dil eğitiminin daha geniş boyuta gelebilmesi için – ülkelerin İntenet hızının arttırılması, dil kurumlarında ilgili teknolojik araçların yaygınlaştırılması, paydaşların teknolojik eğitimleri başta – çeşitli öneriler sunmaktadır.

1. Çalışmanın Literatürdeki Yeri

Literatürde dil öğrenicilerinin geleneksel dil öğretim yöntemlerine yönelik yenilikçi yöntemleri talep eden fikirler giderek ağırlık basmaktadır ve etkileşimsiz ortamlarda gerçekleşen dil eğitimleri sıkıcı ve zor olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Hologram teknolojisinin etkili bir çözüm sunabileceği ileri sürülmektedir. Mühendislik, tıp, mimarlık gibi sayısal alanlarda çokça, dil eğitimi gibi sosyal bilimler alanında az sayıda da olsa – çeşitli bilim dallarının eğitiminde Hologram uygulamalarının üç boyutlu görüntüleme, etkileşim, öğrenme kolaylığı, hafıza güçlendirme gibi etkileri son dönemde sık biçimde araştırılmaktadır (Katsioloudis & Jones 2018, s.36-53). Vurgulanmalıdır ki dünya literatüründe Hologram teknolojisi üzerine çokça yayın bulunmasına rağmen aynı oranda Hologram-dil öğretimi bağlamında çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kısıtın teknolojik gelişme ve internet hızı gibi alt yapı sorunları ile de ilgisi bulunmaktadır. Türkçe literatürde de Hologram teknolojisi üzerine yazılmış bazı akademik çalışmar mevcuttur; fakat Hologramlı Türkçe eğitimi üzerine yazılan oldukça az sayıda web kaynakları bulunmuştur. Bu

çalışma dünyada Hologram-eğitim-dil eğitimi ilişkisini irdeleyecek, akabinde araştırma örneklemi olarak Türkçe eğitimi değerlendirecektir.

Hologram teknolojilerinin dil eğitimine etkisi bağlamında gerçekleşitirlmiş "Using a holographic application in learning medical terminology for English as a foreign language students" başlıklı makaleye göre; zengin kelime dağarcığına hakim olmak, dil öğrenirken temel bir adımdır ancak birçok öğrenci için bu süreç zor ve sıkıcı görünmektedir. Bu çalışma, holografik uygulama kullanılarak eğitim verilen öğrencilerin diğer gruplara göre daha başarılı olduklarını, uygulanan göselli yöntemlerle daha fazla kelimeyi hatırladıklarını ve daha az stresli olduklarını iddia etmektedir (Ja'ashan, Alfadda & Mahdi, 2022, s.1-14).

Türkçe literatürde Türk (2020), Adıgüzel (2022) ve Gök (2022), Hologram uygulamalarının fen dersi eğitiminde akademik başarı ve tutuma olumlu etkisini bulmuşlardır. Yine Coşkun'a göre; okul öncesi eğitimde 3D basit hologram materyalinin kullanımı çocukların bilişsel, psikomotor ve duyuşsal becerilerini geliştirebilir ve motivasyonlarını, ilgilerini ve akılda kalıcılıklarını artırabilir (Coşkun, 2022, s.651-673).

2. Kavramsal ve Teorik Çerçeve: Hologram Teknolojisi ve Dil Eğitimi

2.1. Hologram Teknolojisi ve Kullanım Alanları

Artırılmış Gerçeklik, Sanal Gerçeklik ve robotların konuşulduğu bugünlerde teknolojide yeni bir eşik atlandığı kesindir. Hologram teknolojisi, teknolojiye ve onunla birlikte tüm insanlığa yeni bir ivme kazandıracak gelişmelerden birisidir (Loh & Shaharuddin, 2019, s.1036-1047). Hologram Yunanca kökenli holos (tüm görünüş) ve gramma (yazılmış, harf) sözcüklerinin birleşimden oluşmaktadır. Hologram kelimesi Yunancada "bütün" anlamına gelen holos ve "çizmek" anlamına gelen gram kelimelerinden türetilmiş; nesnelerin görüntülerini film yüzeyine üç boyutlu görünebilecekleri şekilde kaydetme tekniği olarak tanımlanmaktadır. Hologram teknolojisi, geleneksel 2 boyutlu görünümün ötesine geçmek amacıyla objelerin üzerine ışıklar yansıtılarak oluşturulmaktadır. Aydınlatma amacıyla farklı iki ışık kaynağının da yansıtılması ve bu iki ışık kaynağının birbirleri ile kesişmesi sonucunda ışık kaynaklarının kırılarak yayılma göstermesi sonucunda oluşur. Bu şekilde objeler, nesneler 2 boyutlu görünümden üç boyutlu görünüme yükseltilir. Bu sayede, üç boyutlu ortama geçirilen nesneler, farklı açılardan gözlemlenebilir hale gelir ve görüntüler devamlı olarak yeniden üretilebilir. Özetle; Holografi, ışık desenlerini kaydederek ve bunları fiziksel olarak mevcutmuş gibi görünen bir şekilde sunarak üç boyutlu görüntülerin oluşturulmasına olanak tanıyan bir tekniktir. Bu görüntüler farklı

açılardan görüntülenebilir ve gerçekçi bir derinlik ve mekansal farkındalık hissi verir (Vision3d.in, 2023).

Hologram teknolojisi, sağladığı yüksek gerçeklik algısıyla birlikte mühendislik, tıp, turizm ve eğlence sektörlerinde sıklıkla kullanılmaktadır (Sudeep, 2018, s.62-67). İnsanlar hologram görüntüler sayesinde expoparklarda, müzelerde görmek isteyip göremeyeceği canlıları sanal olarak deneyimleyebilmektedir. Hayatı sona ermiş ünlü kişilerin hologram görüntüleri oluşturulabildiği gibi nesli tükenmiş olan hayvanların hologram görüntüleri de insanlara sunulabilmektedir. Hologramın bir başka önemli özelliği ise "fiziksel buradalık hissi'' ile deneyimlenen faaliyetin tüm duyu organlarına hitap eder şekilde tasarlanmış olmasıdır. Yüksek gerçeklik algısı ve fiziksel buradalık hissi sağlamasına yönelik en çarpıcı örneklerden birisi askeri alanda holografik savaş alanlarının oluşturulmasında kullanılmasıdır. Holografik görüntülerle, askeri stratejiler ve öngörüler sahada bulunmaya gerek kalmadan holografik savaş alanlarıyla oluşturulabilmektedir (Hoon, 2019, s.93-104). 3D Hologramlar, bilim, fen, tıp gibi birçok alanda sıkça başvurulan teknolojilerin başında gelmektedirler. Soyut olan konuları soyutlaştırmada güçlü bir donanıma sahip olan teknoloji, özellikle tıp alanında hastalıkların araştırılması, tedavi yöntemlerinin bulunması konusunda fayda sağlamaktadır (Elmorshidy, 2010, s.104-112). En çarpıcı olanı ise hologram teknolojisiyle kadavralara duyulan ihtiyacın en aza indirilebilmesidir.

2.2. Hologram Teknolojisinin Eğitimdeki Yeri

Yeni nesiller için devletlerin kendi sistem ve kurumlarını yenilikçi gelişmelere göre düzenlemesi gerekliliği açıktır. Hologram gibi teknolojinin güncel ürünleri, çağdaş eğitim koşullarının iyileştirilmesinde ve insan kaynağı yetiştirilmesinde çarpan etkisine sahiptir (Holland, 2019). Eğitim sistemlerini çağın gerekliliklerine göre iyileştirmek için yapılması gereken; eğitimin ona kanalize olmasıdır. Bu fikri öne sürmedeki nedenler üç ana başlıkta ele alınabilir: 1) Geleneksel eğitimin yetersizlikleri, 2) teknolojinin getirileri ve 3) yeni neslin teknolojiyle birlikte büyümesi. Geleneksel eğitim sistemi ve geleneksel araç ve metodlarına bakıldığında, ele alınması zor olan konuların, zihinde canlandırması güç olan nesne ve objelerin öğretilmesi konusunda büyük eksiklikler göze çarpmaktadır. Soyut kavramları somutlaştırmada geleneksel yöntem eksik kaldığı gibi kendisine eklenen teknolojik yenilikler de, akıllı tahtalar, projeksiyon makineleri gibi, eskinin başarısını arttırmada sınırlı bir katkı sunabilmektedir. Etkisini iyiden iyiye hissettiren Z kuşağı, web tabanlı,bilgisayar tabanlı öğrenme gibi zenginleştirilmiş ortamlarda bile öğrenimini tam anlamıyla verimli bir şekilde gerçekleştirememektedir. Geleneksel eğitimin 2 boyutlu öğrenme

metodları öğrenme ortamlarının verimini düşürmektedir. Öğrenciler, yapılan etkinliklere dahi pasif bir katılımla katılmaktadırlar (Lee, Sung & Lee, 2019). Derslere ve etkinliklere pasif katılımın ana nedenleri, geleneksel eğitimin beş duyu organına yönelik çeşitliliği sağlayamaması, kişiselleştirmeden yoksun olması olarak görülebilir. Bu durumda, öğrenciler öğrenme ortamıyla etkileşime girmekte güçlük çekmekte ve öğrenci dostu-merkezli öğrenme ortamı oluşturulamamaktadır. Öğrencilerin psiko-sosyal becerilerini, özgüven, iletişim gibi geliştirecek etkileşimli ortamların oluşturulmasında sorunlar çıkmaktadır. Tüm bu nedenlerin bir bileşkesi olarak; öğrencilerin derslere olan ilgisi ve motivasyonu, anlamlı ve kalıcı öğrenmeye yönelik tutumları aşağıya doğru gitmektedir. Böylesi bir görünümün dezavantajlarını sınırlayabilmek adına yenilikçi teknolojik gelişmelerde çare aramakta yarar vardır (Lin, vd., 2022).

Hologram teknolojisi, eğitimin geleneksel doğasını iyileştirecek ve süregelen olumsuz yönlerini ortadan kaldırabilecek kayda değer çözüm önerilerine sahiptir (Aina, 2010). Belki de en önemlisi, hologram teknolojisiyle oluşturulacak olan öğrenci merkezli öğrenme ortamlarıdır. Geleneksel eğitimde öğrencileri dersin içerisine çekebilecek şeylerin azlığına karşı hologram teknolojisinin eğlenceli ve ilgi-istek uyandırıcı yönü ön plana çıkmaktadır. Hologram teknolojileriyle anlaşılması ve zihinde canlandırılması zor konular 3 boyutlu görseller yoluyla gerçekçi bir deneyimle öğretilebilmektedir. Çarpıcı bir örnekle, öğrencilerin üç boyutlu görüntüyle oluşturulan hücre sistemleriyle etkileşim kurdukları, insan vücudunun tüm sistemlerini en ince ayrıntısına kadar görebildikleri bir sınıf hayal edin. Böylesi bir sınıf ortamında, mikroskobik canlılar, hücre sistemleri, moleküller gibi iki boyutlu olarak algılanmakta zorlanılacak konular; hologram teknolojisinin tüm duyulara hitap eden şekliyle çok daha kolay ve anlaşılır hale gelmektedir. Fen bilimleri örneğinden hareketle,anlaşılması zor ve ön yargıya açık olan konulara karşı istek ve ilgiyi arttıran holografik görüntüler, öğrenciler arasında etkileşimi de üst boyutlara taşıyacaktır. Holografik görüntünün oluşturulması ve konuya dair projelerde aktif yer alacak öğrenciler, pasif katılım yerine olayların bizatihi içerisinde olacaklar ve proje gruplarıyla aktif bir etkileşim içerisine gireceklerdir. Sözkonusu teknolojiyle, anlamlı ve kalıcı öğrenmenin artacağının yanı sıra işbirlikçi ortamları teşvik eden holografik çalışmalar öğrencilerin kişisel ve sosyal becerilerinin gelişimine de katkı sağlar (Gök, 2022). Holografik görüntünün tekrar tekar oluşturulabilir olması ve her açıdan görüntülenebilir olması ve tartışma, diyalog ve işbirliği platformlarının ortaya çıkması, öğrenciye anlatılan konunun derinlemesine öğrenilmesine katkıda bulunur (Garzon & Acevedo, 2019, s.244-260). Hologram teknolojisiyle öğrenme ortamına yönelik tutumlar olumlu yöne doğru kaydırılabilir. Hologramın öğrenci için çok önemli katkıların yanısıra öğretmenler için de

sundukları avantajlar eğitim modellemeleri için oldukça yararlıdır (Al-Shaalan & Al-Turki, 2020, s.443). Öğretmenlerin öğretme ve derse motive etme gibi iki ana görevi bulunmaktadır, hologram teknolojisi her iki göreve de katkıda bulunarak öğretmenin yükünü azaltmaktadır. Ayrıca öğretmenin geleneksel öğrenimde yapmakta zorlandığı iletişimler, etkileşimli oyunlar hologram yardımıyla daha kolay gerçekleştirilebilir. Ayrıca, öğretmene gerek duyulmaksızın alıştırma ve uygulama fırsatları dahi ortaya çıkmaktadır. Bu teknoloji beraberinde öğrencilerin ve öğretmenlerin holografik içerikle etkileşime girmesini ve projeler üzerinde gerçek zamanlı olarak işbirliği fırsatını meydana getirir (Yamada vd, 2018). Tüm bu yönleriyle hologram teknolojisinin; maliyet, teknoloji ve internet hızındaki yetersizliklerin azaltılması, siber hastalık gibi risklerin engellenmesi gibi dezavantajlı yönleri göz önünde bulundurularak eğitim sistemine entegrasyonun önü açılmalıdır (Alhayki & Shah, 2016).

2.3. Hologram ve Dil Eğitimi

Dil öğrenimi insan beyninin farklı noktalarını çalıştıran ve bu farklı noktaların aynı sekansta birleşmesiyle ortaya çıkan konuşma ve iletişim kurma eyleminin gerçekleştirilmeden önceki sürecini ifade eder (Brown, 2014; Larsen-Freeman, 2008). Dil öğreniminde izlenen geleneksel metotta, alıcı beceriler (dinleme ve okuma) ve üretken becerileri (konuşma ve yazma) birarada gerçekleştirmek yerine daha çok bu beceriler ayrı ayrı ele alınmaktadır. Beş duyu organına hitap etmeksizin sürdürülen bir dil öğretim metodu, dil öğrenmek isteyen insanları ileri götürmekte zorlanmakta ve hatta insanların olumsuz ön yargılarla dolmasına yol açmaktadır. İki boyutlu öğrenim; yeteri kadar anlamlandırılamayan görsel öğrenmeler, etkileşim ve etkinlik bazlı öğrenmelerin azlığı, sürdürülemeyen tutku ve motivasyon nedenleriyle kısır bir döngüye yol açmaktadır (Barón, Celaya, & Watkins, 2024). Eğitim sistemleri, dil öğrencilerine kelimeleri, sesleri ve bir bütün olarak dil öğrenimini daha motive edici ve etkileşimli yollarla öğretmenin yollarını bulmak zorundadır (Henshaw & Hawkins, 2022; Buck, 2019).

Geleneksel yöntemde ders kitaplarındaki statik görüntüler ve zihinde kalıcı olabilmek için çaba gerektiren anlatımlar söz konusudur. 21. Yüzyılda artık uluslararasılaşan bir dünyada ve uluslararası kültürün ön plana çıktığı bir konjonktürde, dil öğrenimi, teknoloji ve insan birbirinden ayrılmaz üç bağımlı değişken oldular. Böylesi bir gerçeklikte, dil öğreniminin geleneksel metodlarındaki eksiklikleri kapatmak için; öğrenci merkezli ortam ve artan etkileşim yoluyla anlamlı ve kalıcı öğrenme sağlayan yöntemlerden birisi olarak hologram teknolojisi dil eğitimine uygulanalabilir. Özetle; Hologramlı dil eğitimi özellikle aşağıdaki katkıları üretebilir (Vision3d.in, 2023; Mavrikios vd., 2019, s.405; Kalansooriya, Marasinghe & Bandara, 2015, s.49):

1) Hologramlar, dil ediniminde öğrencilerin karmaşık kavramları ve fikirleri üç boyutlu bir biçimde görselleştirmelerine olanak tanınır ve soyut kavramları idrak etmekleri ve bilgileri hatırlamalarını kolaylaştırılır.

2) Dil edinirken öğrenci kaynaklı kimi sıkıntılar (örneğin ezberden uzak-görsel eğitim, merak uyandırma, motivasyon) bu yolla bertaraf edilebilir.

3) Hologramlı eğitim, öğrencilerin ve öğretmenlerin daha yüksek bir oranda etkileşim kurmasını ve projeler üzerinde gerçek zamanlı olarak iş birliği yapmasını sağlar.

4) Fiziksel olarak bir sınıfa katılamayan öğrencilerin bulundukları yerden bağımsız olarak sınıf arkadaşlarıyla iletişim kurmalarına olanak tanınır.

Bu katkıları dil öğretilirken kullanılan uygulama ve örneklerde açmak gerekirse: yabancı dilde eğitim gören bir lisans öğrencisi kendi alanında anlaması, zihinde canlandırması zor olan konuları veyahut gerçekleştirilmesi maliyetli etkinlik ve projeleri hologram yoluyla çok daha basit bir şekilde gerçekleştirebilir. İspanyolca Uluslararası İlişkiler okuyan bir öğrenci, dünya savaşlarını hologramlar üzerinden yaşıyormuş gibi yüksek gerçeklikle öğrenebilir, farklı bir örnekle Almanca Tıp eğitimi gören bir kişi öğrenmesi zor olan konu ve kavramları hologramlar yoluyla istekli ve merakı yüksek bir şekilde öğrenebilir. Öğrencileri katılıma teşvik eden ve öğrenme ortamlarını zenginleştiren teknolojiler sayesinde, görsel-işitsel-dilsel süreçlerin yoğun olarak yaşandığı dil öğreniminde öğrenciler gerçeğe yakın görüntüler elde ederek ve onları kolaylıkla hikayeleştirerek etkileşimli bir öğrenme süreci inşa edebilirler. Yine dil öğreniminde hologram teknolojisinden yararlanmak yalnızca maddi faydadan ibaret değildir; geleneksel eğitimde açığa çıkan psiko-sosyal sorunlara da çare getirmektedir. Düşük düzeyde ilgi ve motivasyonlar, derse katılımda olan çekinceler, utanmalar, derse ve kendisine olan olumsuz duygularla birleştiğinde öğrenme sorunlu hale gelmektedir ve öğrencilerin kaygılarını arttıran etkileşimi düşük metodlar öğrenme becerileri üzerinden iletişim becerilerini de etkilemektedir. Öğrencilerin psiko sosyal yetersizliklerini gizlemek yerine daha da arttıran bazı geleneksel metodlar öğrenme ve iletişim becerileri üzerine bariyerler koyabilmektedir. Hologram teknolojisiyle oluşturulacak olan birden çok duyuya hitap eden etkinlikler, sanal sınıflar, bilim insanlarının veya konunun uzmanlarının sınıf ortamına hologramlanması gibi vasıtalarla dil öğrenmeyi ve dolayısıyla iletişim becerilerini kolaylaştırmaktadır (Hypervision, 2023; Ja'ashan, Alfadda & Mahdi, 2022: Gök, 2022; Coşkun, 2022).

Yukarıda aktarılan holografik katkılar, literatürde – ki çok az sayıda araştırma yoktur – şu çalışmalarla bulgu olarak ortaya konmuştur:

"The Effect of Utilizing Hologram Technology on Developing EFL Communication Skills and Attitudes towards English among Middle School Students" adlı çalışma İngilizce iletişim becerilerinin öğretiminde hologram teknolojisinden yararlanmanın olumlu olduğunun altını çizmektedir ve İngilizce öğretmenlerinin sınıflarında hologram teknolojisini kullanma konusunda eğitilmesini önermektedir (Al Mukhallafi, 2023, s.1-22).

Dil eğitiminde holografik katkılar, ilkokuldan başlayabileceği gibi lisans ve yüksek lisans gibi daha ileri eğitim dönemlerinde de kullanılabilir. Örneğin Hassan, Sitompul ve Nurjati hologram teknolojisinin ilkokul 1. ve 2. sınıflarından başlayarak Arapçanın e-öğrenimi için kullanılabileceğini buldular (Hassan, Sitompul & Nurjati, 2021, s.277-290).

"A holographic mobile-based application for practicing pronunciation of basic English vocabulary for Spanish speaking children" adlı makale özellikle doğru telaffuz konusuna eğilmekte ve İngilizceyi yeni öğrenenler için bu zorlu becerinin edinilmesinde Hologramın etkisine dikkat çekmektedir. Telaffuz sorununda bir katkı üretmek için ses, görüntü ve etkileşim bağlamlarında çalışılmaktadır. Burada Holografik mobil tabanlı uygulamaların dil öğrenmede motivasyonu ve performans artırdığı vurgulanmaktadır (Cerezo, Calderón & Romero, 2019, s.13-2).

Do You Speak Holo? (Torelli vd, 2020) ve holografik mobil tabanlı araçlar gibi uygulamalar sanal içerik, sanal öğretmenler ve çok kanallı uyaranlar aracılığıyla öğrenmeyi kolaylaştırır. Örneğin dil bozuklukları olan çocuklarda dil öğrenimini geliştirir ve karma gerçeklik ortamında kelime dağarcığını ve biçimsel-sözdizimsel yönleri kolaylaştırır. Yine 3D piramit hologram aracı HoloRead, oyun ve görselleştirme yoluyla öğrenmeyi vurgulayarak okul öncesi çocuklarda okuryazarlığı geliştirir (Barkhaya, Halim & Yahaya, 2018, s.246-250; Hoon & Shaharuddin, 2019, s.93-104).

Toplamda bu çalışmalar, Hologram tekniğinin dil öğrenme çıktılarında ve öğrenci katılımında önemli katkıları olduğunu göstermektedir.

3. Hologram Teknolojisi e Türkçe Eğitimi

3.1. Türkiye'de Hologram Çalışmaları

Hologram; dijital devrim ve Endüstri 4.0 çalışmaları kapsamında bilimsel, askeri, ticari amaçlarla özel sektörde ve devlet kurumlarında son yıllarda kendine yer bulmaktadır. Bu çerçevede hologramın 1990'lı yıllardan itibaren kendisini hissettirmeye başlayan ve giderek artan bir kullanımı söz konusudur. Özellikle askeri alanda yaygın şekilde kullanılmaya başlayan hologram teknolojisi, savunma sanayi üretimlerinde kolaylaştırıcı unsur olarak göz çarpmaktadır.

Örneğin 1992 yılında Gebze'de Holografi ve Optik Bilgi İşleme Laboratuvarı hayata geçirilmiştir (Işık, 2012).

Türkiye'de Holografik diğer çalışmalardan örnekler vermek gerekirse: İlk holografik televizyon geliştirme amaçlı projeler, 2006 yılından beri devam etmektedir. Türkiye 2008'de geliştirdiği holografik haritayla, haritacılık sektöründe büyük bir yankı uyandırmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri Harita Genel Komutanlığı dünyanın ilk holografik haritasını ortaya çıkarmıştır. 1997 senesinde Gebze – Kocaeli'nde kurulan Holografi Güvenlikli Basım ve Bilişim Teknolojileri Sanayi ve Ticaret Anonim şirketi, dünyada sadece iki şirketin sahip olduğu lazer ile holografik kalıp üretme teknolojisini geliştirmiştir. Bu firma, Türkiye'nin ilk Uluslararası Hologram Üreticileri Birliği üyesidir. Günümüzde, gözlüklü ya da gözlüksüz olarak seyredilebilen stereoskopik görüntü esasına dayalı üç boyutlu televizyonlar bulunmaktadır. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklenen birçok holografik çalışma bulunmaktadır. "Bu çalışmalar "Üç Boyutlu Optik Holografi ve Mikrofon Dizisi Kullanarak Yüzey Şekil Değiştirmesini Görüntüleme Sistemi", "Düzgün Olmayan Bir Yüzey Altına Gömülü Cisimlerin Geometrik ve Malzeme Özelliklerinin Elektromagnetik Dalgalarla Görüntülenmesi", "Holografik İnterferometri Kullanarak Yüzey Sapmalarının ve Titreşimlerin İncelenmesi" şeklinde sıralanabilir" (Gök, 2022, s.62).

2018 yılında açılan Kastamonu Hologram Müzesi, ilk ve tek şehir hologram merkezi olma özelliğiyle Türkiye'nin hologram teknolojisine olan ilgisine bir başka örnektir (Milliyet, 2028). Bu müze, içerisinde Türk tarihindeki kimi liderlerin hologram görüntülerini barındıran, Kastamonu yöresine ait tarihi ve kültürel mekanları tanıtma amaçlı kurulan bir müze özelliği taşımaktadır. Kentin tarihi, kültürü ve mutfağı, ileri teknolojiyle tanıtılarak iletişim ve etkileşimde yeni bir dönem açılmaktadır.

Altı çizilmelidir ki yukarıda bahsedilen kimi alanlardaki kısmi başarılara rağmen, son dönemin teknolojilerinin Türkiye'de dil eğitimine uyarlanması – devrimsel teknolojik gelişme ve ciddi ekonomik yatırım gerektirdiğinden dolayı – oldukça yeni bir konudur.

3.2. Hologram ve Türkçe Eğitimi: Süreç, Kısıtlar ve Bir Kullanım Projeksiyonu

Hologramlı dil eğitimi konusunda Türkiye yolun neredeyse başındadır, en önemli sebep de alt yapı kısıtlılığıdır. Yine de Türkçe öğretiminde hologramlı uygulamaların geliştirilmesinin yolları aranmaktadır. Türkiye'de teknolojilerin öğrenme ve öğretme süreçlerinde daha etkin kullanılması, ilk kez 2010 yılında

Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi ile gerçekleşmiştir. "Bu projede, etkileşimli tahtalar, tablet bilgisayarlar, yazıcılar gibi donanım bileşenlerinin yanı sıra Eğitim Bilişim Ağı (EBA) çerçevesinde yer alan dersler, etkileşimli içerikler, bireysel öğrenme materyalleri ve sınıf içi öğretim materyalleri gibi unsurlar bulunmaktadır" (Şimşek: 2023, s.817). Türkiye'de kamu ve özel sektörün yanı sıra yurt dışı menşeli şirketler de bu alanda yatırımlar gerçekleştirmektedir. Örneğin, dünyada 3 boyutlu teknolojilerde sektörün önde gelen şirketlerinden biri olan Musion, Londra, Sydney, Los Angeles ve Hong Kong gibi dünyanın merkezi konumundaki bölgelerin ardından Türkiye'de de faaliyetlere başlamıştır. Bu şirket, Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı'nın FATİH projesini üç boyutlu görüntülü teknoloji sistemiyle daha ileriye taşımayı amaçlamıştır. Musion Türkiye Kurucu Ortağı Murat Günenç; "Amacımız genç nüfusa sahip Türkiye'de hologram teknolojisinin de desteği ile eğitim alanında bir adım daha yukarı çıkmak. … Bu teknoloji Anadolu'nun en uzak köyüne kadar çok rahat bir şekilde ulaştırılabilecek. … Bazı üniversitelerimiz derslerde hologram teknolojisini aktif olarak kullanmaya başlayacaklar." belirtmiş ve 2013'te başladığını bildirmiştir (Günenç, 2014).

Hologram teknolojisiyle gerek Türkiye'deki ana dil öğretiminde gerekse yabancı kişilere Türkçe öğretiminde yaşanılan dil öğrenme zorlukları azaltılabilir. Dünyada hem Türk kökenli halklar hem de diğer ülke vatandaşları arasında giderek öğrenme oranı artan bir dil olan Türkçe'nin – bu yeni, uzaktan, sanal dil öğretme uygulamaları ile – öğretilmesi kolaylaştırılmazsa bu ilgide sorun yaşanabilir. Hologramın en önemli avantajlarından birisi, Türkiye'ye gelemeyenlere Türkçe öğretilmesi konusundadır. Örneğin Türkiye'nin dünyada en fazla dizi/film ihracatı yapan ikinci ülke olması sebebiyle Türkçeye kayda değer bir küresel ilgi oluşmaktadır. Türk Dil Kurumu Eski Başkanı Prof. Dr. Gürer Gülsevin'e göre, Türkçe bugün dünyada aktif olarak öğrenilen yabancı diller arasında beşinci, 250 milyon kişiyle en çok konuşulan altıncı dildir (Gülsevin, 2022). Türkçeye duyulan bu ilginin hologram teknolojisi yoluyla daha ileri bir noktaya götürülmesi muhtemeldir.

Türkçenin bu potansiyelini gerçekleştirme çalışmaları birkaç maddede toplanabilir; bunlardan ilki sanal sınıflardır. Türkçe öğrenmeye istekli kişilerin, hologram yoluyla Türkçe öğretimi gerçekleştirilen sanal sınıflarda eğitim görmesi mümkün olabilir. Bireysel farklılıkları en aza indirgeyerek eğitimde kapsayıcılık sağlayan hologram teknolojisi, özellikle yabancı dilde konuşma kaygısını, psikolojik faktörleri de en aza indirgeme becerisine sahiptir. Sanal sınıflarda insanlar gerçekliğe yakın bir hissiyata sahip olacaklardır. Diğer yandan gerçekteki kadar kaygılı ve stresli olmayacaklardır. Sosyal sınıfların artı olarak

sunduğu etkileşim dünyası, tartışma dünyası işbirliği ve iletişimi kuvvetlendirecektir. Türkiye'de bulunan uluslararası öğrencilerin ve yabancı kişilerin de bu ortamlarda yer alması yoluyla kendi bilgi ve deneyimlerini öğrenme meraklısı insanlara aktarması söz konusudur. Diğer önemli husus; sanal sınıfların öğretmenlerinin kimler olacağıdır. Burada karşımıza iki farklı alternatif çıkmaktadır; halihazırda Türkçe öğretmeni olan ve uluslararası öğrencilere Türkçe öğreten kişilerin (Maarif Vakfı,[2] Yunus Emre Enstitüsü'[3]ndeki görevli öğretmenler gibi), bu sınıflarda yer alması iyi bir fırsat olacaktır. Diğer alternatif de, dünya çapında tanınan Türk vatandaşların (oyuncu, bilim insanı, sanatçı gibi) hologram görüntüleriyle sanal sınıflara bağlanması öğretim için faydalı olan bir yöntem olacaktır. Özellikle dizi ve filmler yoluyla ün yapan sanatçıların hologromlarının kullanılması büyük bir etki üretecektir. Ayrıca holografik mobil uygulamaların ve oyunların tasarlanması de fayda sağlayacaktır. Örneğin Japonya'da belli bir üne sahip olan Barış Manço'nun Türkçe öğrenmek isteyen kişiler için holografik görüntüsü değerlendirilebilir. Bu çalışmalardan esinlenerek, sanal ortamlarda Türkçe öğrenmek isteyen kişilerin Türkçe kelimelerin anlamlarını bilmesi ve kelimeleri doğru telaffuz etmesi üzerine bir yazılımsal sistem geliştirilebilir.

İkinci öneri, Türk müzikleri yoluyla Türkçe öğretiminin desteklenmesidir. Türkiye'nin ihraç ettiği dizi ve filmlerde çalan müziklere ilgi duyan kişilerin bu müzikleri ve diğer Türk şarkılarını keşfetmesi, Türkçe eğitimi için oldukça kritik bir husustur. Sanatçı ve müzik sayısı arttıkça insanlar holografik görüntüyle etkileşim kurarak Türkçe öğrenmede yeni tecrübeler edinecektir. Diğer klasik teknolojilerden farklı olarak kurulan birarada bulunma hissi, burada temel bir unsurdur.

Üçüncü olarak, yabancı kişilerin hologram teknolojisini kullanarak Türkiye'yi gezip görme fırsatına erişmesi mümkün olacaktır. Bu sanal saha gezileriyle Türkiye'nin tarihi eserleri, kültür mirasları gerçeğe yakın bir şekilde görülebilecektir. Bu sanal turlar vasıtasıyla Türk kültürünü yakından görme fırsatına erişen yabancı kişiler, Türkçe'ye ilgi duyabilir. Holografik görüntüleme, ele alınan konuya ilişkin gerçeklik algısı yüklediği için soyut konulara hayat verir. Dil eğitimi böylece gerçeğe yakın bir hissiyatla deneyimlenmiş olabilir.

[2] Türkiye'nin yurt dışındaki resmi okulları.
[3] Türkiye'nin dil ve kültür öğreten remi kurumu.

YÖNTEM

Bu çalışma bir araştırma makalesidir; çalışmanın yöntemi ise doküman analizine dayanmaktadır. "Doküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemidir." (Sak vd., 2021, s.228).

Çalışmada veri elde edilmesinde ilgili literatür; kitap, makale ve web yayınları çoğunlukla İngilizce olarak taranmış, Almanca ve Türkçe olarak da irdelenmiştir. Uluslararası alanda özellikle son dönemin yeni bilgileri kristalize edilmiştir. Türkiye'de eğitimde Hologram kullanımı oldukça yeni bir konudur; o sebeple veri elde edinimi oldukça zor olmuştur. Türkçe bölümü için kitaplar, makaleler, web kaynakları taranmıştır. Türkiye'de Hologramlı dil öğretimi için bu çalışma ilgili başlıkta bir kullanım-yöntem projeksiyonu da çizmektedir.

Bu araştırmada Hologram-dil eğitimine yönelik kavramsal ve kuramsal bakış, dünya literatüründeki çalışmalardan yola çıkılarak çerçevelenmiştir. Hologramlı dil eğitiminin avantajları ve sorunlarına karşılaştırmalı bir perspektifle yaklaşılmıştır. Hologramlı Türkçe eğitimi örneğinin bu bağlamda dünya literatürüne bir örneklem katkısı sunabileceği düşünülmektedir.

BULGULAR VE YORUM

Bu çalışmanın başlıca bulguları şu şekilde özetlenebilir:

1. Geleneksel dil öğretme yolları ve araçları artık yeterli gelmemektedir. Diğer ifadeyle, geleneksel sınıf temelli dil öğretim uygulamaları, özellikle yüz yüze ve öğretmen merkezli yöntemler, bugünün dijitalleşmiş çıktıları karşısında beklenen performansı gösterememektedir. Kişiye özel ve iletişimi artırılmış ortamlardaki görsel öğrenme ile ezbere dayalı dil öğretim teknikleri karşılaştırıldığında, yeni uygulamalarda büyük fırsatlar ortaya çıkmaktadır.

2. Endüstri 4.0 döneminde yenilikçi ve çok yönlü olarak kullanılabilen teknolojilerden biri olan Hologram, radikal katkılar ümit ettirmektedir. Özellikle yapay zekâ, nesnelerin interneti ve artırılmış gerçeklik teknolojileri, dil öğretme yöntemlerini radikal biçimde dönüştürmektedir. Öğrenme daha gerçek ve üç boyutlu ortamlarda sunularak, öğrencilerin başarı yüzdesi artırılabilir.

3. Hologram teknolojileriyle günümüzdekinden farklı olarak, verimli ve istikrarlı işleyen bir hibrit eğitim modeli mümkün olabilecektir. Bu yöntem ile hem yüz yüze hem de çevrimiçi öğrenme gerçekleştirilerek öğrencinin motivasyon ve öğrenme kapasitesi yükseltilebilir.

4. Hologramlı öğretim modeli ile uzaktan derslere bağlanma, dil alanında öğretici yöntemleri çeşitlendirme yolunda bir fırsat oluşturmakta, kesintisiz ve sürdürülebilir bir model olarak uzaktan eğitim ortamları kullanıma alınmaktadır. Gerek öğretmenin gerekse öğrencinin ezberden uzak ve görsel materyallere dayalı tekniklerde sıkıcılığın da önüne geçilmiş olunmaktadır.

5. Dil öğretme süreçlerinde öğrenen kaynaklı sorunlar, sanallaştırılmış eğitim ile ortadan kalkma potansiyeli barındırmaktadır. Bireyler etkileşim fırsatları ile kişiye özel, daha özgür, daha güvenli bir eğitim ortaya konulabilmektedir, bu da öğrenci başarısını artıran bir faktör kabul edilebilir.

6. Hologramlar, kelime dağarcığını, telaffuzu ve okuryazarlık becerilerini geliştiren bir dil öğrenimi sunmaktadır. Görsel ve işitsel uyaranlar, yüz mimikleri veya ses vurguları, hologramlı eğitimde öne çıkan başarı faktörleri arasında bulunmaktadır.

7. Devletlerin ve kurumların internet yatırımları, altyapı maliyeti, öğretmen eğitimi, veri güvenliği gibi hâlâ ciddi sorunlar göz ardı edilememekte, hologramlı dil ediniminin yaygınlaşmasında engel teşkil etmektedir.

8. Hologramlı dil öğretiminde dünya ve Türkiye neredeyse yolun başında görünmektedir. Dördüncü Sanayi Devrimi ve dijitalleşme, radikal teknolojik gelişmelerle ilerlediğinden dolayı, eğitim de bu gelişmelere paralel olarak ilerleyecektir.

9. Bu teknolojik yöntemlerin Türkçe öğretiminde kullanımı, Türkçenin ve Türkiye'nin uluslararası ölçekteki tanınırlığına pozitif etki edebilecektir. Türkçenin daha etkileşimli ve eğlenceli yöntemlerle icra edilmesi, dilin öğretilmesini daha etkili kılacaktır. Daha fazla uluslararası ortamlarda Türkçenin daha kolayca öğrenilmesi de ülkenin tanıtımına katkı sunacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

21. yüzyılda yaşanan devrimsel teknolojik gelişmeler; çalışma, öğrenme, üretme, deneyimleme vb. faaliyetlerinde insanoğluna hayal gücünü kullanma, hatta onun ötesine geçme imkanı tanımaktadır. Bilgi alışverişine imkân sağlayan sosyal ağlara, web sayfalarına, tartışma forumlarına, uzaktan eğitimlere akıllı ortamlarla kolayca ulaşılabilmektedir. Üç boyutlu yazıcılar, bulut teknolojileri, robotik uygulamaları, mobil teknolojiler, artırılmış gerçeklik uygulamaları, nesnelerin İnterneti, yapay zekâ gibi kavramlar teknoloji alanında bugüne kadar görülmemiş bir değişimi ifade etmektedir. Bu süreçte dil eğitimde de yeni öğrenme yöntemleri dikkat uyandırmaktadır.

Dil eğitimi; öğrencilerin amacı-motivasyonları, öğretmenlerin kendini zamana uyarlaması, dil bilgisi, dil yapıları, kültürel bilinçlenme, dinleme/izleme, konuşma, yazma ve okuma gibi dil becerilerini edinme, materyaller, içerikler, programlar vb. dil öğrenme faktörlerini kapsamaktadır. Dil öğrenme ve öğretme süreci resim, ses, video, metin gibi çoklubiçim (multimodal) ve çokluortam (multimedya) materyalleri gerektirdiği için yeni gelişen teknolojiler bu alanda önemli bir role sahiptir. Dil öğretiminde yenilikçi yöntemler akademik ve teknolojik bağlamlarda araştırılmalı, dünyadan karşılaştırmalı örneklerle zenginleştirilmesi ve her halükarda kullanıma alınmalıdır. Bu yeni yöntemler hem ders içerik-öğretme kolaylığı-öğrenci motivasyonu, öğrencilerin öğrenme ve eğitim içeriğiyle etkileşim kurma gibi çeşitli katkılar üretmektedir. Totalde henüz emekleme döneminde olduğu dile getirilse de bu yeni gelişmeler, insanlara fiziksel dünyadan başka "öteki-sanal" ve "uzaklığın olmadığı" ortamları vaat etmektedir. Anlaşılmaktadır ki dil eğitimi gibi çeşitli sosyal bilimler alanlarında da devrim yaratma potansiyeline sahip bu tür gelişmelerden biri de hologram teknolojisidir.

Mevcut küresel literatürde Hologram teknolojilerin içeriği Hologramın farklı disiplinlerde eğitim alanında kullanılması üzerine yeterli sayıda kaynak tespit edilmişse de Hologram-dil öğretimi ilişkisi üzerine kısıtlı olduğu gözlenmiştir. Türkiye'deki Hologram-dil eğitimi ilişkisini analiz eden çalıışmalar oldukça kısıtlı görünmektedir.

Eğitimde 3D hologramlar, karmaşık konuları erişilebilir ve ilgi çekici hale getirerek ve kişiselleştirilmiş öğrenmeyi mümkün kılarak eğitimciler ve öğrenciler için yeni ufuklar açmaktadır. Hologram teknolojisinin eğitime getirdiği katkılar; öğrenci merkezli yaklaşımlar, derslere aktif katılım sağlaması, ilgi ve motivasyon arttırıcı bir eğlence aracı olarak hizmet edebilmesi, anlamlı ve kalıcı öğrenmenin önünü açamsı, sosyal etkileşimi arttırdığı gibi bireylerin sosyo-psikoloji gelişimlerine katkıda bulınması şeklinde sıralanabilir. Dil eğitiminde hologram teknolojisinin kullanılmasıyla; dilsel ve işitsel öğrenmeye dayalı çeşitlilik ve kapsayıcılıktan uzak geleneksel metodların açığa çıkardığı öğrenim zorluklarının aşılabileceği sonucuna varılabilir. Özetle, öğrencilerin üç boyutlu ortamlarda konuşma ve dinleme becerilerini pratik etmelerine olanak Hologramlı dil eğitiminde özellikle dört fayda öne çıkmaktadır: 1) Görsel eğitimin gelişletilmesi ve daha iyi şartlarda ve idrak imkanı, 2) katılımın etkinleştrilmesi-motivasyonun arttırılması, 3) öğrenici-öğretici-materyal arasındaki iş birliğinin yükseltilmesi ve daha iyi bir iletişim tesis etme ve 4) eğitime erişilebilirlik ve öğrenme içeriğinin kapsayıcılığının artması. Önümüzdeki yıllarda, hologramlar daha erişilebilir ve uygun fiyatlı hale geldikçe, hologramlı dil eğitimi verimlilik konusunda kayda değer bir katkı potansiyeline sahiptir. Bu noktada çalışmanın

vaka analizi "Hologramlı Türkçe eğitimi" çerçevesinde altı önemle çizilmelidir ki yabancı kişilerin ailesine ve ev ortamlarına giren Türkçe filmler, müzikler ve sanal geziler, dil ve kültür aktarımında ciddi katkı sağlayacaktır. Bu sanal holografik uygulamaların çocuklara yönelik versiyonlarının tasarlanması dil eğitiminde fayda katsayısını yükseltecektir.

Elde edilen bu bilgilerden hareketle Hologramlı bir dil eğitiminde ilgili paydaşlara şu öneriler salık verilebilir:

• Dijital devrim ve Internet hızları için kurumların gerekli alt yapıları, yeni AR-GE çalışmaları ile desteklenmelidir.

• Ülkeler, kurumlar, kamuoyu, dil araştırıcıları gibi eğitimin başlıca paydaşları Hologramlı dil eğitimi bağlamında akademi gerekli hassasiyeti göstermelidir.

• Akademi daha fazla araştırma yaparak farklı ilintili hususlar ortaya çıkarılmalıdır.

• Eğitimciler ve öğrenciler hologramların ve diğer yenilikçi teknolojilerin önemini daha iyi idrak etmelidir.

• Dil eğitimi daha ilgi çekici, etkileşimli ve erişilebilir hale getirilmelidir

• Dijitalleşen bir dünyada yenilikçi dil yöntemleri ve araçları daha fazla benimsenerek, eğitimin geleceğine yatırım yapılmalıdır.

• Hologramlı dil eğitimi – materyal hazırlama, programlama, dört beceri geliştirme gibi temel konularda – teknoloji mühnedislerinin-filozoflarının da aralarında bulunduğu disiplinlerarası bir yaklaşımla sürekli güncellenmelidir.

KAYNAKÇA / references

Abdel Hadi, A. M. (2017). The trend towards using hologram technology in distance education among faculty members and students. *Journal of the Faculty of Education: Tanta University*, *67*(3), 59-103.

Adıgüzel, S. (2022). Dijital hologram kullanımının 4. sınıf fen öğretiminde akademik başarı ve tutuma etkisi (Tez no. 734093) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Aina, O. (2010). Application of holographic technology in education. [Yüksek lisans tezi, Kemi-Tornio Üniversitesi].

Alexander, B., Ashford-Rowe, K., Barajas-Murphy, N., Dobbin, G., Knott, J., McCormack, M., & Weber, N. (2019). *Educause Horizon Report: 2019.* Higher Education Edition. Educause.

Alhayki, Z. A. E. & Shah, Z. J. (2016). Use of tangible holograms in education & communication. *IJRAR International Journal of Research and Analytical Reviews*, *3*(2), 24–27.

Al Mukhallafi, T.R. (2023). The effect of utilizing hologram technology on developing efl communication skills and attitudes towards english among middle school students. *Studies in English Language Teaching*,*11*(2),1-22.

Al-Shaalan, A. M., & Al-Turki, R. bin T. (2020). Students' attitudes towards the ımportance and application of hologram technology in the educational process in light of the tam technology acceptance model. *Educational Sciences: Cairo University, 28*(4), 365-470.

Brown, H. D. (2014). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education ESL; 6th edition.

Barkhaya, N. M. M., Halim, N. D. A. & Yahaya, N. (2018). Development of 3DPH: HoloRead for preschool children's learning. *2018 IEEE 10th International Conference on Engineering Education (ICEED),* Kuala Lumpur, Malaysia, 246-250.

Barón, J., Celaya, M. L. & Watkins, P. (2024). *Pragmatics in Language Teaching. From Research to Practice.* Routledge.

Buck, A. (2019). *Leadership Matters 3.0: How Leaders At All Levels Can Create Great Schools.* John Catt Educational.

Cerezo, R., Calderón, V., and Romero, C. (2019). A holographic mobilebased application for practicing pronunciation of basic English vocabulary for Spanish speaking children. *International Journal of Human-Computer Studies, 124*, 13-25.

Coşkun, T. K . (2022). The perceptions of preservice teachers on creation and use of hologram materials in education. Ashley Courtney-Dattola (Ed.), *Handbook of Research on Adapting Remote Learning Practices for Early Childhood and Elementary School* içinde (s.651-673). IGI Global.

Elmorshidy, A. (2010). Holographic projection technology: The world is changing. *Journal of Telecommunications, 2*(2), 104–112.

Garrison, R. (2000). Theoretical challenges for distance education in the 21st Century: A shift from structural to transactional issues. *International Review of Research in Open and Distance Learning,* 1(1), 1-17.

Garzon, J., & Acevedo, J. (2019). Meta-analysis of the impact of augmented reality on students' learning gains. *Educational Research Review, 27*, 244–260.

Ghuloum, H. (2010). 3D hologram technology in learning environment. Informing science & IT education conference. *Informing Science Institute* içinde (s.693-704).

Gök, N. (2022). Fen öğretiminde hologram uygulamalarının 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarısı, görüş ve tutumları üzerine etkisi (Tez no.789901) [Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gülsevin, G. (2022, November 29). Turkish is the fifth most common language learned as a foreign language in the world. https://neu.edu.tr/turkish-is-the-fifth-most-common-language-learned-as-a-foreign-language-in-the-world/?lang=en, Erişim tarihi: 22.7.2024

Gün, M., & Delen, K. (2022). A design example of digital-based material in teaching turkish as a foreign language: The use of metaverse applications. *Journal of History School, 61*, 4467-4486.

Günenç, M. (2014, Ağustos 13). Eğitim sistemine Fatih projesi'nden sonra yeni devrim olarak "hologram teknolojisi" geliyor. https://www.haberler.com/guncel/egitim-sistemine-fatih-projesi-nden-sonra-yeni-6374204-haberi/, Erişim tarihi: 24.8.2024

Güntepe, E. T. (2020). Etkileşimli hologram teknolojisiyle okul öncesi kavramlarının öğretimi (Tez no.626991). [Doktora Tezi, Trabzon Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Hassan, I., Sitompul, N., & Nurjati, N. (2021). Hologram technology for e-learning arabic language pre-primary and primary school. *Akademika: Jurnal Teknologi Pendidikan, 10*(02), 277-290.

Henshaw F. G. & Hawkins, M. D. (2022). *Common Ground: Second Language Acquisition Theory Goes to the Classroom*. Focus.

Hew, K. F., & Brush, T. (2007). Integrating technology into K-12 teaching and learning: current knowledge gaps and recommendations for future research. *Education Tech Research Dev, 55*, 223–252.

Hoon, L.N. & Shaharuddin, S.S.B. (2019). Learning effectiveness of 3D hologram animation on primary school learners. *Published by ITB Journal Publisher, 11*(2), 93-104.

Holland, J. (2019). Augmented reality: 3D holograms for engaged learning. *International Conference: The Future of Education*. https://conference.pixel-online.net/FOE/files/foe/ed0009/FP/5563-ITLM3774-FP-FOE9.pdf, Erişim Tarihi: 16.10.2024

Hypervision (2023, Nov 2). Hologram for education 3D Hologram in Education: A transformation of learning experiences. https://medium.com/@Hypervision-Technologies/hologram-for-education-3d-hologram-in-education-a-transformation-of-learning-experiences-604c22777d26, Erişim tarihi: 13.8.2024

Işık, V. (2012). Sanatsal ifade aracı olarak holografi. (Tez no. 160588) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ja'ashan, M. N., H.; Alfadda, H., A. & Mahdi, H. S. (2022). Using a holographic application in learning medical terminology for English as a foreign language students. *Interactive Learning Environments*, 1-14.

Kalansooriya, P., Marasinghe, A., & Bandara, K.M.D.N. (2015). Assessing the applicability of 3D holographic technology as an enhanced technology for distance learning. *Journal of Education, 1*(16),43-57.

Katsioloudis, P. J., & Jones, M. V. (2018). A comparative analysis of holographic, 3D-printed, and computergenerated models: Implications for engineering technology students' spatial visualization ability. *Journal of Technology Education, 29*(2), 36–53.

Larsen-Freeman, D. (2008). *Techniques and Principles in Language Teaching.* Oxford University Press.

Lee, G. Y., Sung, J., & Lee, B. (2019). Recent advances in metasurface hologram technologies. *ETRI Journal, 41*(1), 10–22. https://doi.org/10.4218/etrij.2018-0532

Lin, V., Yeh, H. C., Huang, H. H., & Chen, N. S. (2022). Enhancing EFL vocabulary learning with multimodal cues supported by an educational robot and an IoT-based 3D book. *System, 104*, 102691. https://doi.org/10.1016/j.system.2021.102691

Loh, N.H. & Shaharuddin, S.S.B. (2019). Corporate Social Responsibility (CSR) towards education: The application and possibility of 3d hologram to enhance cognitive skills of primary school learners. *International Journal of Business and Society, 20*(3), 1036-1047.

Mavrikios, D., Alexopoulos, K., Georgoulias, K., Makris, S., Michalos, G., & Chryssolouris, G. (2019). Using holograms for visualizing and interacting with educational content in a teaching factory. *Procedia Manufacturing, 31*, 404-410.

Milliyet (2018, 12 Mayıs). "Kültür Başkenti Kastamonu" Hologram ile Tanıtılıyor. https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kastamonu/kultur-baskenti-kastamonu-hologram-ile-tanitiliyor-12793658, Erişim tarihi: 17.7.2024

Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4*(1), 227-250. http://doi.org/10.33400/kuje.843306

Sudeep, U. (2018). Use of 3D hologram technology in engineering education. *IOSR Journal of Mechanical and Civil Engineering (IOSR-JMCE),* 62-67.

Şimşek, B. (2023). Dil öğretiminde sanal gerçeklik uygulamalarının kullanımı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 12*(2), 816-836.

Torelli, E., Shemy, I.E., Silleresi, S., Moskwa, L., Cosentino, G. & Garzotto, F. (2020). Do you speak holo? A mixed reality application for foreign language learning in children with language disorders. *2020 IEEE Conference on Virtual Reality and 3D User Interfaces Abstracts and Workshops (VRW)* içinde (s.608-609).

Türk, H. (2020). Fen eğitiminde yenilikçi teknoloji uygulamalari: dijital hologram örneği. (Tez no. 635597) [Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Vision3d.in. (2023, 30 Mai). Hologram technology in education: A revolutionary approach to learning. https://www.vision3d.in/blog/hologram-technology-in-education/, Erişim tarihi: 31.1.2024

Yamada, S., Kakue, T., Shimobaba, T., & Ito, T. (2018). Interactive holographic display based on finger gestures. *Scientific Reports, 8*(1), 1–7.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: With the revolutionary development of technology, it has become possible to provide more efficient solutions to needs in many areas. In parallel, with the use of new technological developments in the fields of education and language education, the existing teaching methods are transforming. The traditional form of teaching is that students learn a subject under the leadership of an expert in a single environment and at the same time. It can be said that this form of teaching was shaped according to the learning needs of the 19th century, but continues today with minor differences. Language education is also deeply affected by the emergence of the Internet and digital transformation. The development of mobile devices such as smartphones and tablets in particular has led to the emergence of mobile applications, and these applications have begun to be used in language teaching. One of these applications is the hologram application, which is realized with various digital contents such as audio, video, text, pictures, images in real physical environments. For this reason, researching hologram technologies in language education will be a strategic contribution for the individuals learning languages and the language teaching institutions all over the world.

It should be emphasized that although there are many publications on hologram technology in the world literature, there is no study in the context of hologram-language teaching at the same rate. There are some academic studies written on the hologram technology in Turkish literature; however, there are very few web resources written on the holographic Turkish education. This study will examine the hologram-education-language education relationship in the world literature and then evaluate Turkish education as a research sample.

Method: This study is a research article; the method of the study is based on document analysis. “Document analysis is a scientific research method that can be defined as the collection, review, questioning and analysis of various documents as the primary source of research data.” (Sak et al., 2021, s. 228).

In this study, the conceptual and theoretical perspective on hologram-language education is framed based on studies in world literature.

It is also thought that the examination of the sample of the holographic Turkish education could be a contribution to world literature from a comparative perspective.

Finding: The main findings of this study can be summarized as follows:

• Traditional language teaching methods and tools are changing.

• Hologram, one of the innovative technologies in the Industry 4.0 era, promises radical contributions.

• An efficient and stable hybrid education model will be possible with the hologram technologies.

• Connecting to remote lessons creates an opportunity to diversify teaching methods in the field of language.

• Problems originating from learners in language teaching processes have the potential to be eliminated with the virtualized education.

• Holograms could contribute especially in the context of vocabulary, pronunciation and literacy skills in language learning process.

• Serious problems such as the Internet and technology investments of states and institutions still prevent the spread of the holographic language acquisition.

• The world and Turkey seem to be almost at the beginning of the road in holographic language teaching.

• The use of these technological methods in teaching Turkish could have a positive impact on the international recognition of Turkish and Turkey.

Results and Discussion: Although it is said that it is still in its infancy, these new developments promise people "other-virtual" and "distance-free" environments other than the physical world. As a result, it is understood that one of these developments that has the potential to revolutionize various social sciences such as language education is hologram technology.

The following recommendations can be made to the relevant stakeholders in holographic language education:

• The necessary infrastructures of institutions for the digital revolution and Internet speeds should be supported by R&D studies.

• The main stakeholders of education such as countries, institutions, the public, language researchers should show the necessary sensitivity in the context of holographic language education.

• The academy should conduct more research and reveal different related issues.

• Educators and students should better understand the importance of holograms and other innovative technologies.

• Language education should be made more interesting, interactive and accessible

• In a digital world, innovative language methods and tools should be adopted more and investment should be made in the future of education.

• Holographic language education should be constantly updated with an interdisciplinary approach including technology engineers and philosophers in basic subjects such as material preparation, programming and four-skill development.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 1987-2013
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.80954
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 28.02.2025 Submitted date
Kabul tarihi 28.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Urgancı, E.M. (2025). Nature, Ritual, and Social Order in Modern Horror Cinema: An Analysis of Midsommar, *Journal of History School,* 76, 1987-2013.

NATURE, RITUAL, AND SOCIAL ORDER IN MODERN HORROR CINEMA: AN ANALYSIS OF MIDSOMMAR

Elif Merve URGANCI[1]

Abstract

This study examines Ari Aster's Midsommar (2019) in the context of the sanctification of nature and rituals, the individual-society conflict, and aesthetic innovations in modern horror cinema. Inspired by Scandinavian mythology and pagan rituals, Midsommar explores the boundaries of social order and individual freedom. It contrasts the rituals of the Hårga community, rooted in nature's cyclicality, with the loneliness and search for belonging of modern individuals. The study uses descriptive and content analysis to explore the film's thematic and cinematographic elements, interpreting symbols and rituals through René Girard's theory of ritualistic violence and Mircea Eliade's understanding of cyclicality. The film intricately combines pagan rituals, natural cycles, and individual sacrifice, highlighting the tension between modern individualism and traditional collectivism. It critiques systems that prioritize social order at the expense of personal freedom. Blending horror with pastoral visuals and a perpetually bright atmosphere, the film challenges traditional folk horror aesthetics and expands the genre's boundaries. While addressing the tension between individual freedom and collective belonging, Midsommar critiques the isolating nature of modern society, presenting a profound exploration of identity and community in contemporary times.

Keywords: Midsommar, Cinema, Ritual, Art, Ari Aster.

[1] Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Sanatlar Bölümü, Grafik Tasarım Anasanat Dalı, elifmerve.cakir@deu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9766-6145

Elif Merve URGANCI

Modern Korku Sinemasında Doğa, Ritüel ve Toplumsal Düzen: Midsommar Üzerine Bir Analiz

Öz

Bu çalışma, Ari Aster'in Midsommar (2019) filmini doğanın ve ritüellerin kutsallaştırılması, birey-toplum çatışması ve modern korku sinemasındaki estetik yenilikler bağlamında incelemektedir. İskandinav mitolojisi ve pagan ritüellerinden ilham alan Midsommar, toplumsal düzenin ve bireysel özgürlüğün sınırlarını araştırmaktadır. Film, doğanın döngüselliğine dayanan Hårga topluluğunun ritüellerini, modern bireyin yalnızlığı ve aidiyet arayışıyla karşılaştırmaktadır. Bu çalışma, filmin tematik ve sinematografik unsurlarını incelemek için betimleyici ve içerik analizinden yararlanarak, semboller ve ritüelleri René Girard'ın ritüalistik şiddet teorisi ve Mircea Eliade'nin döngüsellik anlayışıyla yorumlamaktadır. Film, pagan ritüellerini, doğal döngüleri ve bireysel fedakârlığı iç içe geçirerek modern bireycilik ile geleneksel kolektivizm arasındaki gerilimi vurgular. Toplumsal düzeni kişisel özgürlüğün önüne koyan sistemleri eleştirmektedir. Korku öğelerini pastoral görseller ve sürekli aydınlık bir atmosferle harmanlayan film, geleneksel halk korkusu (folk horror) estetiğine meydan okuyarak türün sınırlarını genişletmektedir. Midsommar, bireysel özgürlük ile kolektif aidiyet arasındaki gerilimi ele alırken, modern toplumun bireyleri yalnızlaştıran yapısını da eleştirir ve çağdaş dünyada kimlik ve topluluk kavramlarını derinlemesine sorgular.

Anahtar Kelimeler: Midsommar, Sinema, Ritüel, Sanat, Ari Aster.

INTRODUCTION

In the past decade, Ari Aster's *Midsommar* (2019) has emerged as a touchstone in this tradition, acclaimed for "daylight horror" that wraps bucolic imagery in visceral dread and thereby redraws the boundaries of folk horror. By staging ritualistic violence in dazzling Scandinavian midsummer light, the film confronts viewers with the fragility of modern individualism when set against the gravitational pull of communal belief.

Folk horror, as Scovell (2017) articulates, is typified by rural isolation, archaic rites and the supernatural charge of landscape—all of which interrogate the legacies of industrial modernity. Situated within this rubric, *Midsommar* places its American protagonists inside the Hårga commune, whose pagan cosmology frames nature as sacred and time as cyclical. The clash between these collectivist rhythms and the protagonists' secular individualism anchors the film's ideological drama.

This article argues that *Midsommar* reconfigures folk horror by deploying ritual spectacle to expose how modern identities seek, yet resist, communal belonging;

through that tension the film critiques both the atomisation of late-capitalist subjectivity and the coercive allure of collective harmony.

Following this claim, the study mobilises René Girard's theory of ritualistic violence (1979) to explain sacrificial mechanisms that sustain Hårga's social order, and Mircea Eliade's concept of cyclical sacred time (1959) to interpret the commune's seasonal festivals as mythic re-enactments. These frameworks illuminate why ritual functions simultaneously as cathartic release and structural coercion within the narrative. Complementary genre scholarship (Raudvere & Schjødt, 2012; Newman, 2011) contextualises *Midsommar* within the twenty-first-century folk-horror revival.

Accordingly, this study pursues three objectives: (1) to map the film's ritual motifs and symbols onto Scandinavian mythological archetypes, (2) to analyse the dialectic of individualism and collectivism articulated through cinematography and narrative structure, and (3) to compare *Midsommar*'s daylight aesthetic and sacrificial logic with canonical folk-horror texts such as *The Wicker Man* (1973) and *Hereditary* (2018). The broader aim is to advance current debates on horror cinema's capacity to mediate sociocultural tensions at the intersection of myth, ritual and modern subjectivity.

RITUAL VIOLENCE AND CYCLICAL RENEWAL

Combining René Girard's "scapegoat" theory with Mircea Eliade's understanding of "sacred time" and "eternal return" reveals that *Midsommar* is not merely a horror narrative but stages a mythology of cosmic, moral, and ideological rebirth. Though emerging from different intellectual traditions—Girard as an anthropological philosopher and Eliade as a historian of religions—both thinkers argue that ritual has a transformative function on both the individual and collective levels.

According to René Girard, human desire is mimetic; people tend to desire what others desire, which gradually leads to rivalry, envy, and conflict (Girard, 1979, pp. 12–17). When this mimetic conflict spins out of control, society descends into a "war of all against all." The only way out of this crisis is to redirect collective violence onto a sacrificial figure: the scapegoat. This scapegoat is typically situated both inside and outside the community—familiar enough to be identified with, yet foreign enough to be expelled or destroyed (Palaver, 2013, p. 54). Through ritual, society externalizes its violence by sacrificing this figure, thus temporarily restoring social harmony. Girard's model finds strong resonance in horror cinema, where collective violence is often stylized through sacrificial rites.

Midsommar, however, takes the model further: victims include not only outsider "tourists" but also insider volunteers. This signals that sacrifice in the film is not arbitrary but institutionalized and sacralized. Violence is no longer accidental; it becomes an inevitable requirement for re-establishing cosmic order.

Mircea Eliade (2018), in contrast, contends that archaic societies do not experience time linearly but cyclically. Rituals return time to a "sacred time," back to the mythical moment when the gods first ordered the cosmos. This "in illo tempore" is reactivated in every ritual, especially during seasonal transitions (Eliade, 2018 pp. 68–75). The purpose of ritual is not to commemorate but to recreate; it renews both nature and the core values of society. The rituals of the Hårga commune in *Midsommar* align seamlessly with this understanding. Human life is divided into four distinct 18-year seasons, and the 90-year cyclical festival known as the "Great Feast" ceremonially restarts this timeline. Every death becomes the condition for rebirth; every ritual resets cosmic order.

When Girard and Eliade's theories are synthesized, the ritual violence in *Midsommar* appears to serve a dual function: it ensures social stability (Girard) and renews cyclical, sacred time (Eliade). The nine sacrificial victims in the film serve both to externalize mimetic tensions within the community and to rewind the communal clock. Ritual thus transforms both the worldly and the sacred; individual tragedies are subsumed into collective meaning.

The Ättestupa cliff scene serves as the visual and ritual pinnacle of this theoretical synthesis: the death of the elders signifies not only the end of personal lifespans but also the rebirth of the sun and time itself. Shared chants, choreographed mourning, and visual symmetry turn violence into both a necessity and an aesthetic experience. Likewise, Christian's ritual execution while sewn into a bear carcass is a dramatic embodiment of Girard's scapegoat paradigm. The collective fury of the Hårga is projected onto his body. The camera frames him in symmetrical compositions, while the synchronized movements of the surrounding villagers visually express how violence is legitimized through communal consensus. In contrast, Dani's coronation as the May Queen exemplifies the aesthetic expression of Eliade's sacred temporal cycle. The 360° camera sweep during the maypole dance erases spatial orientation, pulling both character and viewer out of linear time. Dani's smile as she watches the burning temple in the final scene signals not so much a personal victory, but a state of ecstatic submission—her trauma being absorbed into collective renewal through ritual.

THEMATIC APPROACHES IN HORROR CINEMA AND THE FOLK HORROR TRADITION

Cinema is not merely a tool for entertainment but also a powerful medium for reflecting social, cultural, and psychological realities. Horror cinema evokes intense emotional reactions in audiences by projecting humanity's deepest fears, anxieties, and concerns onto the screen. This study examines how psychological, social, and cultural fears are represented in cinema, the effects of these representations on audiences, and their significance in the context of cinema-society relations. Fear, as a fundamental aspect of human nature, manifests in various ways from a psychological perspective. Universal fears, such as fear of death, loneliness, and the unknown, are frequently explored in films. Freud's concepts of the id, ego, and superego provide an essential framework for delving into the psychological depth of characters in horror films (Freud, 1923, p. 15). For instance, in many horror films, the suppressed desires and fears of characters' subconscious minds merge with external threats, creating terrifying narratives.

Horror cinema is one of the most impactful genres in film history. It combines profound thematic elements that reflect societal fears and concerns with visual and aesthetic techniques to entertain and provoke thought in its audience. The structure, thematic approaches, and genre-specific features of horror cinema are critical areas of study to understand this genre more deeply. Horror cinema provides a rich thematic canvas of humanity's relationship with the unknown. For example, the concept of "the other" often reflects suppressed fears in an individual or society's subconscious (Tuğan, 2023, p. 15). Archetypes of fear, such as creatures, supernatural beings, and internal conflicts, are rendered into symbolic narratives in cinema (Akbulut, 2003, p. 87). Baudrillard's concept of simulation is instrumental in understanding how social realities are distorted and reimagined in horror films (Baudrillard, 1981, p. 1). Societal traumas such as terrorism, war, and economic crises are often exaggerated and symbolized in horror films, enabling audiences to project their fears and anxieties onto external threats.

Every culture possesses unique fears and beliefs. Propp's morphology highlights standard structural features in the tales and myths of different cultures (Propp, 1968, p. 31). Horror films bear traces of cultural mythology and folklore. Figures such as vampires, werewolves, and zombies carry distinct meanings across cultures, which are reinterpreted in horror cinema. By exploring these themes, the study aims to shed light on how horror films mirror societal and individual fears, offering a critical perspective on how this genre contributes to understanding cultural and psychological dynamics.

The conflict between tradition and modernity is one of horror narratives' most frequently explored themes. These stories provide a potent means to reflect the tension individuals experience between the values imposed by modern life and traditional cultural norms. In such narratives, traditional elements are often presented in dark, threatening, or mysterious contexts, appealing to the subconscious fears of the modern individual. Cultural identity and societal transformation processes are frequently employed as sources of tension in these stories (Bauman, 2000).

Julia Kristeva's (1982) concept of the ‘abject’ offers an important framework for understanding how modern individuals perceive traditional elements in horror narratives. Kristeva defines the "abject" as the existential reaction to threats arising within oneself and from the other. In this context, the disgust and fear experienced by modern individuals when confronted with traditional rituals and beliefs in horror narratives vividly reveal the conflict between modernity and tradition. Additionally, the reinterpretation of traditional elements in modern contexts plays a critical role in conveying societal fears. Clover’s (1992) analysis of the ‘Final Girl’ concept examines how traditional patriarchal values are reshaped in modern society and how these values are reproduced through female characters in horror narratives. Clover’s work demonstrates how the conflict between tradition and modernity intertwines with gender roles and societal expectations.

Horror cinema has been a cinematic expression of societal anxieties, cultural conflicts, and individual fears. One of the subgenres of this rich tradition, folk horror, draws its roots from folkloric narratives and stories exploring rural life's darker aspects. This tradition occupies an essential place within the thematic diversity of cinema. The richness of horror cinema in thematic terms is closely tied to its ability to address fundamental fears embedded in the human subconscious. Carroll (1990) argues that the "horrific reaction" elicited by horror films stems from the genre's ability to trigger subconscious anxieties directly. According to Carroll, horror involves representations of "creatures that defy the boundaries of nature" or situations where ‘cultural taboos are violated.’ In the context of folk horror, these taboos and fears often originate from the belief systems of traditional communities and the isolating nature of rural life. Scovell (2017) identifies the core elements of folk horror as "rural isolation, traditional rituals, and the mystique of nature," which generate stories that challenge the boundaries of societal and individual identity.

Folk horror typically focuses on narratives set in rural areas, drawing inspiration from folkloric tales and local mythologies. Prominent examples of this subgenre

include The Wicker Man (1973) and The Blood on Satan's Claw (1971). These films explore the clash between modernity and traditional ways of life while utilizing rural isolation as a source of fear (Scovell, 2017). The Wicker Man, for instance, presents a narrative in which a modern detective encounters pagan rituals on an isolated island, questioning societal norms and beliefs. This film addresses the typical folk horror theme of "cultural conflict." Similarly, The Blood on Satan's Claw focuses on a supernatural threat emerging within a rural community, delving into the darker aspects of local beliefs. By examining these themes and works, this study aims to shed light on how the horror genre serves as a platform for exploring the tensions between tradition and modernity and how these narratives resonate with their audiences' cultural and psychological dynamics.

Folk horror demonstrates that fear is not merely an individual experience but also a social phenomenon. Films within this genre often explore themes such as alienation brought about by modernity and the loss of traditional values (Newman, 2011). In a context where modern society "others" rural life, folk horror narratives delve into the consequences of this marginalization. Edward Said's concept of the "other" provides a significant framework for analyzing these themes. In Orientalism (1978), Said's postcolonial theory explains how modern societies marginalize the traditional and the "exotic." By transforming the rural and modern tension into a cinematic experience, folk horror contributes to social critique.

Ari Aster's Midsommar (2019) is one of the most striking examples of modern horror cinema, breathing new life into the folk horror genre. The film not only reproduces the traditional elements of the genre but also reinterprets them within a contemporary context. Focusing on an isolated community's dark rituals and nature-immersed lifestyle, Midsommar innovatively addresses folk horror's thematic and aesthetic aspects. The film adapts the classic elements of the genre to align with modern audiences' expectations. By centering on an isolated pagan community in rural Sweden, Midsommar emphasizes these elements strongly. However, Aster subverts expectations by setting the narrative in an almost perpetually bright environment rather than the traditional nighttime setting. This innovation heightens the sense of dread and introduces a new dimension to folk horror aesthetics. Midsommar addresses the social tensions central to traditional folk horror and foregrounds psychological conflicts on an individual level. The film begins with Dani (Florence Pugh) grappling with the personal trauma of losing her family, which becomes intertwined with the rituals of the community. Dani's grieving process and eventual identification with the group add thematic depth to the narrative. This transition shifts the focus of folk horror's traditional

themes of alienation and belonging from a societal plane to an individual perspective (Scovell, 2017). By merging psychological depth with its folkloric and ritualistic elements, Midsommar enriches the folk horror tradition while expanding its thematic scope, offering a profound critique of individual and societal dynamics.

In the folk horror, nature is often portrayed as an enigmatic and threatening force. In Midsommar, nature is not merely a backdrop but an integral part of the community's belief system and rituals. Elements such as flower-adorned costumes, symbols derived from nature, and the ever-shining sun evoke both tranquility and fear. In this context, Ari Aster's film makes a significant visual contribution to the folk horror genre through its aesthetic use of nature. The film explores the tension between tradition and modernity, a theme characteristic of folk horror narratives. The American characters who arrive in the Swedish countryside struggle to understand and accept the community's beliefs. The individualism and pragmatism of modern society sharply contrast with the community's collective rituals and sacrificial ethos. This cultural dichotomy elevates Midsommar beyond a horror film, transforming it into a work of social critique (Newman, 2011). One of Midsommar's notable contributions to the folk horror genre is its innovative visual storytelling. The film utilizes pastoral beauty to serve the horror, creating a stark departure from the genre's typically dark and gloomy atmospheres. Bright and light color palettes leave viewers in a state of unsettling disquiet. This aesthetic choice is a bold innovation that pushes the traditional boundaries of the genre.

OCCULTISM AND HORROR CINEMA: MYTHOLOGY, RITUALS, AND VIEWER PSYCHOLOGY

Horror cinema taps into humanity's dark subconscious by visualizing mythology and occultism. The roots of occultism, linked with ancient rituals and myths, significantly shape the narrative and aesthetics of the genre. Mythological stories, rich with archetypes, provide familiar yet fear-inducing contexts. As Joseph Campbell (1988) notes in The Power of Myth, myths contain universal symbols shaping the collective unconscious. Horror films like those inspired by H.P. Lovecraft explore terror through humanity's encounters with unknown cosmic forces, merging mythology with modern horror (Joshi, 2001). Rituals play a dual role in horror films as both threats and resolutions. Victor Turner's The Ritual Process (1969) underscores their transformative role in society and individuals. Rituals in films such as The Exorcist (1973) and Hereditary (2018) cross dangerous boundaries and embed occult mysteries at the heart of fear dynamics.

Occult themes deepen the psychological effects of horror. Freud's "Uncanny" (1919, p. 123) explains the discomfort of familiar elements becoming strange and threatening. Occult horror evokes this through fear of the unknown and taboo. Jung's archetype theory (1964) highlights how mythological imagery triggers unconscious fears. Mythological narratives reflect universal human values, engaging audiences deeply (Campbell, 2008). Rituals resonate psychologically, helping audiences reconstruct identities and find meaning. They connect viewers to collective archetypes in cinema, as seen in the Marvel Cinematic Universe's heroic rituals (Jenkins, 2013). Jung (1968) explains how mythological elements foster emotional engagement, allowing viewers to create meaning. Modern platforms, like Game of Thrones, enhance this connection through mythological motifs and rituals, fostering emotional involvement and satisfaction (Mittell, 2015). This demonstrates how rituals and myths shape storytelling and audience engagement in contemporary media.

Occultism is a phenomenon that stretches back to the depths of human history and holds a significant place in horror cinema (Bauduin & Johnsson, 2018). By employing occult themes, horror films offer audiences a window into exploring the unknown, the supernatural, and the darker sides of humanity. Since the inception of horror cinema, occultism has been a central theme. The silent film Nosferatu (1922) brought occult elements to the screen using the vampire myth (Hutchings, 2004). Hutchings (2004) notes that this film, influenced by German Expressionism, reflects the darkness of the human psyche and the fear of the unknown.

In the 1930s and 1940s, Universal Studios' monster movies popularized occultism and supernatural beings in popular culture (Skal, 2001). Films such as The Wolf Man (1941) and The Mummy (1932) explored occult themes through ancient myths and legends (Skal, 2001). Occultism in horror cinema is not only a source of fear but also a tool for addressing social and psychological themes (Tudor, 1989). Tudor (1989) argues that occult themes reflect individual subconscious fears and societal anxieties. For example, Rosemary's Baby (1968) analyzes the isolation and insecurity of modern urban life through an occult narrative (Williams, 2011). Since the 2000s, there has been a growing interest in occult themes in horror cinema. The Witch (2015), set in 17th-century New England, addresses themes of witchcraft and religious fanaticism (Bauduin & Johnsson, 2018). This film combines historical reality with folklore to offer viewers a unique experience. Horror cinema frequently uses occult themes to reflect societal changes and anxieties (Bauduin & Johnsson, 2018). During the Cold War era, films featuring occultism and supernatural threats symbolized fears of communism and nuclear war (Worland, 2007). Worland (2007) asserts that films

from this period brought collective subconscious fears to the surface. In horror cinema, occultism is also closely intertwined with religion and belief systems. The Exorcist (1973), centered around exorcism rituals, explores themes of faith and doubt (Fisher, 1991). Fisher (1991) argues that the film questions the role of religion in modern society and invites viewers to a spiritual reckoning.

The representation of occultism in cinema has evolved through aesthetic codes and narrative techniques, offering audiences mystical and enigmatic experiences (Bauduin & Johnsson, 2018). Dark and gothic aesthetics, such as shadows, dim lighting, and dramatic sets, enhance the mystery and fear associated with occult themes (Hutchings, 2004). Films like Suspiria (1977) utilize vibrant colors and surreal imagery to amplify the occult atmosphere (Needham, 2008). Symbols such as pentagrams, mystical inscriptions, and ritual objects deepen the story's context while subconsciously affecting the audience and heightening tension (Williams, 2011).

Occult-themed narratives often revolve around a quest for forbidden knowledge, leading to the protagonist's transformation (Tudor, 1989). For instance, The Ninth Gate (1999) follows a mysterious journey into the occult as the protagonist seeks a powerful, enigmatic book (Koven, 2008). Sound design and music are critical in shaping the atmosphere, using atmospheric sounds, choral melodies, and reversed music to evoke fear and tension. The Witch (2015) achieves this with minimalist soundscapes (Bauduin & Johnsson, 2018). Characters in occult films are portrayed as mysterious figures, with costume and makeup design emphasizing their enigmatic qualities. In Eyes Wide Shut (1999), masks and ritual garments reflect the secrecy of an occult society (Leeming, 2004). Settings such as ancient monasteries, abandoned houses, and dark forests are pivotal in establishing the atmosphere and emotional tone (Hutchings, 2004). Modern cinema integrates occultism with technology and contemporary themes, creating new aesthetic codes. Films like The Ring (2002) explore the interaction between technology and supernatural forces, presenting a modern take on occultism (McRoy, 2007). These films critique modernity's detachment from nature through visual elements like color palettes, where calm and dark tones create tension, and contrasting hues evoke a surreal atmosphere (Needham, 2008). By merging tradition with modernity, cinema offers fresh interpretations of occult themes.

Modern paganism, rooted in a harmonious relationship with nature, rituals, and a collective sense of community, becomes a potent metaphor in cinema for criticizing modern society dominated by individualism and technology (Bauduin & Johnsson, 2018). Through this lens, cinema constructs narratives that question

the challenges of modern life. These films often highlight a way of living deeply connected to nature while critiquing modern society's estrangement from it. Midsommar (2019), for instance, portrays the rituals of the Hårga community to sanctify the cyclicality of nature. The film addresses the loneliness and alienation experienced by modern individuals, offering a resolution through the collective structure of the pagan community and reinterpreting the meaning of living in harmony with nature (Harvey, 2014). The representation of modern paganism in cinema deepens the critique of modern society by exploring themes such as individualism versus collective beliefs and connection to nature versus technological alienation. In folk horror genres, paganism functions as a critical narrative tool and a metaphor for exalting a return to nature.

METHOD

Research Design

This qualitative inquiry adopts a **multimodal film-analysis design** that blends semiotic, narrative and reflexive thematic procedures to interrogate the ritual logic and ideological tensions embedded in Ari Aster's *Midsommar* (2019). A multimodal strategy is appropriate because it enables the simultaneous scrutiny of image, sound and story while locating them within wider cultural discourses on folk horror (Bordwell & Thompson, 2017; Scovell, 2017).

Theoretical Rationale

The analysis is anchored in two complementary models:

1. **René Girard's theory of ritualistic violence** (1979) explains how sacrificial rites externalise conflict and restore social cohesion.
2. **Mircea Eliade's concept of cyclical sacred time** (1959) elucidates how communities periodically re-enact mythic origins to renew cosmic order.

A scoping review of folk-horror scholarship (Newman, 2011; Raudvere & Schjødt, 2012) demonstrated that *Midsommar* visualises both sacrificial scapegoating and cyclical festivals, justifying the selection of these frameworks.

Corpus and Scene-Selection Procedure

The analytic corpus is the **director's cut of *Midsommar*** (147 min, A24, 2019). Purposeful sampling isolated seven "ritual hinge-points" that satisfy three criteria: (i) explicit ceremonial content, (ii) narrative turning-point, and (iii) high symbolic density (runic inscriptions, folk songs, floral crowns). The final corpus totals **48 min 12 s** of footage (Table 1).

Table 1.

Timestamp of the director's cut of Midsommar

	Timestamp (hh:mm:ss)	Scene Title	Ritual Function
1	00:23:45–00:29:02	Ättestupa	Societal renewal through geronticide
2	00:42:11–00:46:30	Arrival Feast	Incorporation of outsiders
3	01:34:50–01:41:12	Mating Rite	Fertility & genetic replenishment
4	01:48:03–01:55:27	May-Queen Procession	Selection of communal avatar
5	01:58:10–02:03:44	Maypole Dance	Ecstatic bonding & temporal reset
6	02:09:30–02:16:18	Temple Sacrifice	Collective catharsis via immolation
7	02:19:05–02:20:47	Dani's Smile	Apotheosis of individual → collective

Data Coding

Video files were segmented into 5-second units and imported into NVivo 14. An a-priori codebook, derived from Girardian and Eliadean constructs, contained 42 codes grouped into six macro-categories (*Nature, Solar/Lunar, Floral, Animal, Temporal Cycles, Communal Acts*). Codes were refined inductively during open coding (Braun & Clarke, 2006). Two independent coders applied the scheme (training = 30 min pilot; $\kappa = 0.82$). Discrepancies were resolved through negotiated consensus.

Motif Mapping (excerpt)

Table 2.

Motif mapping

Macro-category	Symbol	Primary Denotation	Connotative Shift
Floral	Flower crown	Purity, fertility	Masking of coercive violence
Animal	Bear	Outsider scapegoat	Vessel for collective catharsis

Analytical Procedure

Analysis proceeded across three iterative cycles:

1. **Within-scene semiotic micro-reading** of colour palettes, framing and diegetic sound.
2. **Cross-scene thematic clustering** using reflexive thematic analysis (Guest, MacQueen & Namey, 2012).
3. **Pattern-matching** of filmic motifs to Girard/Eliade propositions, recorded in analytic memos and visualised through concept maps.

Comparative Layer

To situate *Midsommar* within the folk-horror canon, a focused cross-case matrix contrasted its daylight aesthetic and coercive collectivism with Robin Hardy's *The Wicker Man* (1973) and Aster's earlier *Hereditary* (2018). Divergences in lighting, sacrificial logic and protagonist trajectory were memo-coded and integrated into the final synthesis.

Trustworthiness

Credibility was enhanced through investigator triangulation and thick description; dependability through a code-recode cycle two weeks apart ($\kappa = 0.79$); confirmability via an audit trail on the Open Science Framework; and transferability through rich contextualisation of scenes and rituals.

THE SANCTIFICATION OF NATURE AND RITUALS IN MIDSOMMAR

The belief system of the Hårga community in Midsommar draws heavily from Norse mythology and ancient pagan rituals, incorporating historical practices to craft a fictional society rooted in tradition. The film reflects Sweden's pagan heritage, emphasizing deities like Odin, Thor, and Freyja and rituals that connect communities with the cycle of life and death (Davidson, 1988, pp. 47–55). Creation myths and eschatological narratives are central to Norse mythology, such as Ragnarök, which reinforce the relationship between the divine and natural realms (Lindow, 2002, pp. 89–92). Rituals like the blót ceremony, involving offerings to gods or ancestors, often included food, animals, or even human sacrifices to ensure cosmic and agricultural harmony (Strmiska, 2007, p. 127). Seasonal festivals such as Yule and Midsummer celebrated light, fertility, and nature's cycles (Hultgård, 2008, pp. 209–211).

Midsommar reinterprets these historical elements, portraying rituals emphasizing nature's sanctity and humanity's dependence on its rhythms. The Hårga community integrates these ideas, presenting ceremonies like the ättestupa—a ritualistic leap to death for the elderly—symbolizing the cycle of death and rebirth and reflecting societal harmony through sacrifice (Levine, 2020). These dramatizations highlight both the allure and the perils of collective systems.

The film focuses on rituals' psychological and social impact, emphasizing collective identity and shared memory. Raudvere and Schjødt (2012) describe rituals as frameworks for communal belonging, a theme illustrated in Hårga's group ceremonies. Abram (2011) discusses how myths and rituals act as symbolic

narratives guiding individuals through trauma and renewal, mirrored in the protagonist Dani's journey (p. 93). The May Queen ceremony, for instance, reflects ancient fertility rites, symbolizing abundance and rebirth, while the use of Norse runes like "Ansuz" enhances the mystical atmosphere by connecting the community with divine inspiration.

Ritualistic violence is critical in Midsommar, aligning with René Girard's (1979) theory that such practices maintain social order by resolving internal tensions. Sacrifices in the film, such as the burning of outsiders and the ättestupa, highlight the community's reliance on these acts for cohesion. While unsettling, these rituals provoke ethical questions for modern viewers, challenging the balance between collective belief and individual autonomy. The closed and isolated structure of the Hårga community mirrors historical pagan societies' attempts to resist external influences. Their rituals and symbols, such as sacred dances and seasonal celebrations, preserve communal identity while critiquing modern alienation from nature and tradition. However, Midsommar also critiques paganism's manipulative and dogmatic aspects, portraying its rituals as tools for control that suppress individuality under the guise of communal harmony.

The film underscores humanity's historical bond with nature while offering a lens to examine modern disconnection. By juxtaposing the collective rituals of Hårga with the isolation and existential struggles of modern individuals, Midsommar highlights the tension between personal freedom and belonging. Dani's transformation—from a grieving individual seeking connection to a figure entirely consumed by the collective—reflects this dynamic. Meanwhile, the fate of outsiders like Christians reveals the destructive potential of closed societies toward those who fail to conform.

Ultimately, Midsommar presents a layered exploration of ritual and community, merging historical authenticity with psychological depth. It critiques the idealization of paganism while questioning the modern world's failure to provide meaning and connection. Through its visual and thematic richness, the film bridges ancient traditions and contemporary dilemmas, inviting reflection on the balance between individuality and collective identity. By condensing its focus on key themes—ritualistic violence, the sanctification of nature, and the conflict between individual and collective—the film critiques both traditional and modern systems, offering a nuanced perspective on humanity's search for meaning.

OCCULT SYMBOLISM AND CINEMATIC ELEMENTS

Midsommar is infused with occult symbols prominently displayed in the daily life and rituals of the Hårga commune. These symbols provide visual richness, deepen the film's core themes, and guide the audience to understand the community's beliefs. Reflecting the Hårga community's philosophy, these symbols reinforce themes such as harmony with nature, cyclicality, and ritualistic sacrifice, enhancing the dramatic narrative. Flowers symbolize purity and harmony with nature. Dani's flower crown and dress signify her role as the "chosen one" in the community's sacred rituals. The vibrancy and innocence of the flowers create a striking contrast with the brutality of the rituals, amplifying the film's unsettling atmosphere. The sun symbolizes the summer solstice and the continuity of nature. As a central element of the community's belief system, the sun represents life's persistence and the triumph of light over darkness, underscoring themes of renewal and the cyclical nature of existence. Animal symbolism illustrates the community's connection to nature and its ritualistic practices. The raven is a harbinger of death, while deer symbolize renewal and the sacrificial cycle. The bear is one of the film's most striking symbols, representing untamed nature and foreshadowing the fate of Dani's boyfriend, Christian. The bear burning during the final ritual signifies both the raw power of the wild and Christian's ultimate exclusion from the community. The architectural designs in the film are filled with details that emphasize occult symbolism. The triangular structure, in particular, traditionally represents transformation and ascension in many cultures. This structure is a sacred space where rituals culminate, carrying deep symbolic significance. Ritualistic architecture visualizes the community's understanding of nature and cyclicality while inviting the audience to connect deeply with their beliefs.

The Tree of Life underscores humanity's connection to nature and the sanctity of the natural world. The metaphor of the Tree of Life supports Dani's "rebirth" at the end of the film. Sacrifice and Rebirth form the foundation of the community's ritualistic beliefs. In occult rituals, sacrifice is seen as a means to sustain nature's continuity and renew society. The burning of selected characters in the film's final scenes is the most concrete example of this cyclical theme. These scenes' symbols, gestures, and ritual dances are cinematic reflections of occult beliefs. The color white symbolizes innocence and purity. However, this color starkly contrasts with the violent nature of the rituals, highlighting the darkness beneath the community's superficial innocence. Geometric patterns visually express Hårga's ritualistic beliefs and social order. Symbolic murals contain metaphors that narrate the community's history and foreshadow future events.

Fire represents purification and destruction. The burning ritual at the film's climax symbolizes the community's cycle of renewal and sacrifice. Blood, considered the essence of life and the continuity of nature, holds a central role in the rituals. The blood of those sacrificed is regarded as the energy that sustains the community's existence. The tapestries and murals reflecting Hårga's traditions and rituals play a pivotal role in the film's symbolic storytelling. These visuals recount the community's history and predict future events, guiding the narrative. Dani's floral dress signifies her role within the community and serves as a symbol that determines the course of the rituals.

The film employs cinematic elements to immerse the audience in a profound experience. Color usage is strategically applied to emphasize thematic shifts. In the beginning, bright and vibrant tones represent nature's sanctity and the community's purity. In the ritual scenes, red and orange hues strengthen the themes of death and transformation. This transition guides the audience's emotional state throughout the film, revealing the darker aspects of the atmosphere. Camera movements progress slowly and steadily, accentuating the characters' isolation and sense of entrapment within the community. Overhead shots during ritual scenes highlight the orderliness of the commune and the collective nature of their practices. These perspectives remove the audience from the characters' viewpoints, allowing the rituals to be observed from a seemingly divine vantage point. Set design is one of the film's most compelling narrative elements. The perpetual sunlight and symmetrical arrangements symbolize the community's harmony with nature and the structure of their rituals. However, the underlying violence and horror beneath this serene visual order leave the audience with a persistent sense of unease. Sound design is another critical component that supports the film's pagan themes. Traditional instruments and natural sounds used during rituals enhance the occult atmosphere, while moments of silence heighten tension, drawing the audience into a deeper engagement with the film.

MIDSOMMAR IN THE FOLK HORROR CANON

Ari Aster's *Midsommar* (2019) has become emblematic of the "third wave" or so-called "neo-folk horror" revival, which gained traction in the post-2010 landscape of horror cinema (Luckhurst, 2025; Keetley & Heholt, 2023). This resurgence is not merely aesthetic but ideologically charged: it revisits and reinterprets folk horror's core preoccupation with the survival of pre-modern belief systems in modern settings. Building on Roger Luckhurst's (2025) genealogy of the subgenre—which traces how folk horror dramatizes the persistence of ancestral ritual and myth in secularized modernity—*Midsommar*

inherits the rural-ritual architecture established by foundational texts like *The Wicker Man* (1973), but reconfigures it for a late-capitalist, post-secular, and globally mobile age. In doing so, the film does not merely repeat familiar genre tropes, but radically retools them to expose new anxieties around identity, ecology, and cultural authenticity.

One of *Midsommar*'s most striking innovations lies in its visual regime. Where early British folk horror, typified by *The Wicker Man* and *Blood on Satan's Claw* (1971), cultivates fear through shadows, mist, and nocturnal rituals, Aster inverts this by staging his horror in relentless midsummer daylight. As Baran (2023) argues, the film's pastel-drenched palette and symmetrical compositions evoke a clinical serenity that paradoxically intensifies the unease. This aesthetic strategy—described as "daylight dread"—destabilizes the viewer, who can no longer rely on darkness as a shield against what is to come. Unlike *The Witch* (2015), which uses chiaroscuro to externalize Puritan repression and moral ambiguity, *Midsommar* denies any visual refuge. Everything is exposed. The horror becomes hyper-visible, unfolding in a world where brutality and ritual occur not in secret but in plain sight. This shift reframes folk horror's reliance on atmosphere, turning it from gothic obscurity into a terrifying transparency—where the audience is forced to witness horror without cinematic mediation or escape.

This visual strategy is inextricably linked to the film's ideological core: the tension between individual agency and communal coercion. While *The Wicker Man* presents a pagan community that lures its outsider through apparent celebration and consent, *Midsommar*'s Hårga operate through systemic, predetermined roles rooted in a rigid ritual calendar. As Bigelow (2023) notes, the film enacts a form of "coercive pastoralism," where bucolic aesthetics mask deeply authoritarian structures. Participation is not chosen but biologically and socially assigned. Unlike the protagonist of *The Witch*, who chooses transgression as an act of emancipation, Dani's absorption into the Hårga reflects a more ambiguous trajectory—less rebellion, more emotional capitulation. In this sense, *Midsommar* critiques the seductive promise of belonging offered by collectivist systems, revealing how the yearning for connection can be weaponized to erode autonomy. Aster's vision thus aligns ritual violence not with ecstatic liberation, but with the quiet, inexorable pressures of social assimilation.

Beyond its critique of social structures, *Midsommar* also participates in the growing body of eco-horror that reframes humanity's relationship with nature and myth. As Luckhurst (2025) argues, the film emerges from a post-anthropocentric turn in horror that interrogates how Victorian notions of cultural

"survivals"—residues of the primitive—have morphed into neo-nationalist and eco-fascist imaginaries. Baran (2023) and Bigelow (2023) both emphasize how the film critiques white supremacist and idealized environmentalism by demonstrating how nature can be sanctified not only for healing but for hierarchical control. The Hårga are not "in tune" with nature in an egalitarian sense; rather, they impose human order onto nature through violent rituals. This resonates with the broader call in Keetley and Heholt's *Folk Horror: New Global Pathways* (2023), which advocates for cross-cultural analyses of how folk horror constructs ritual ecologies in films like *In the Earth* (2021) and *Men* (2022). *Midsommar* thus belongs to a lineage of films where the forest is not a space of wild freedom, but of regulated terror—where ecology becomes not a refuge but a regime.

Ultimately, *Midsommar* expands the folk horror genre not just through thematic complexity or visual innovation, but through its global critique of authenticity, tourism, and ritual commodification. By setting its narrative within the context of Scandinavian cultural tourism and globalized spiritual seeking, the film exposes how the modern subject's search for "authentic community" is entangled with structures of coercion, exoticization, and consumption. The Hårga's rituals, with their handcrafted beauty and rhythmic pageantry, are not merely remnants of ancestral belief—they are a performance for both the film's characters and its audience. In this way, *Midsommar* forces viewers to confront their own complicity in romanticizing the "otherness" of tradition. It suggests that the desire to belong—so central to modern alienation—can render one vulnerable to aestheticized violence. As such, *Midsommar* not only revitalizes folk horror but redirects it toward urgent questions about eco-politics, whiteness, cultural nostalgia, and global mobility in the twenty-first century.

MODERN PAGANISM AND SOCIAL CRITIQUE

Midsommar dramatically examines the closed structure and manipulation methods of the Hårga community. Hårga is constructed as a commune surrounded by physical, social, and cultural boundaries, designed to maintain the continuity of its belief system and integrate outsiders into its ritualistic cycle. This isolation preserves the community's traditions and protects it from external influences. The isolation of Hårga is meticulously organized through physical and social elements. Situated in a remote part of rural Sweden, the community operates uninterrupted by the outside world. Architectural structures, particularly the triangular temple, symbolize physical and symbolic enclosure, functioning as sacred spaces accessible only to community members. The social structure of the

community is equally insular. Hårga maintains a homogeneous culture unaffected by external forces. A collectivist lifestyle is adopted, with individuals' identities entirely around the community's interests. This fosters disconnection from the outside world and exclusive identification with the commune. Hårga employs psychological, ritualistic, and consciousness-altering methods to manipulate outsiders, mainly targeting emotionally vulnerable individuals. Dani, who has tragically lost her family and is searching for a sense of belonging, becomes susceptible to Hårga's manipulation. The community offers her empathy and support, creating a sense of belonging. Community members share her pain through gestures like collective screaming, forging an emotional bond that ties Dani to the commune. However, this bond becomes a mechanism for suppressing individual thought.

Outsiders are gradually exposed to the community's rituals. Initially benign, these rituals escalate in violence and intensity, facilitating the visitors' compliance with Hårga's norms. The community justifies its practices through an overarching belief in universal order and cyclicality, discouraging critical thinking and ensuring unquestioning participation. Psychoactive substances play a significant role in altering perceptions and preparing individuals for rituals. These substances make it difficult for individuals to question reality and ease their adaptation to the community. Dani's eventual assimilation under the influence of these substances illustrates the power of consciousness manipulation. Midsommar uses the Hårga commune as a lens to explore themes of isolation, manipulation, and the suppression of individuality. Through this portrayal, the film critiques the dangers of closed societies and the mechanisms by which they enforce conformity, making it a powerful commentary on modern and traditional communal dynamics.

Hårga ensures its continuity by manipulating outsiders to serve its communal needs. To maintain genetic diversity, the community integrates individuals from the outside world. Christian's coerced pairing with Maya exemplifies this necessity. Additionally, visitors become tools for sustaining Hårga's ritual cycles. Those sacrificed serve a symbolic purpose, ensuring the community's renewal and the perpetuation of its order. Hårga's closed structure and manipulative methods suppress individual free will, creating a system that legitimizes the commune's existence. This structure acts as a metaphor critiquing the tension between individual freedom and collective belonging in modern society and the manipulative power of traditional belief systems. The film starkly portrays the dangers of isolation and such insular systems on individuals.

The film critiques the potential of collective beliefs to suppress individuality and control individuals, highlighting modern individualism's inadequacies in providing belonging and support. Collective systems offer a sense of order and belonging but do so at the expense of personal autonomy. Conversely, modern individuals face crises of loneliness and a lack of meaning. Midsommar presents a society striving to balance collective beliefs and modern individualism. Collective beliefs provide individuals with a sense of belonging and structure, but they erode individuality. Modern individualism allows for freedom and self-expression yet leaves individuals vulnerable to feelings of isolation and a lack of connection. The film strikingly explores the need for and conflict between these two systems, inviting the audience to reflect on this tension. The film does not solely critique modern society but also exposes the dangers of paganism. While the Hårga community offers a lifestyle seemingly in harmony with nature and filled with meaning, it is depicted as manipulative, oppressive, and destructive to individuality. Through this dual critique, Midsommar offers a profound meditation on the challenges of balancing collective belonging and individual freedom, encouraging viewers to question the strengths and weaknesses of both systems and their impact on human lives.

Through this dual critique, Midsommar offers a profound meditation on the challenges of balancing collective belonging and individual freedom, encouraging viewers to question the strengths and weaknesses of both systems Midsommar contrasts the effects of paganism and modern society on individuals, exploring the strengths and weaknesses of both systems. Paganism offers harmony with nature, collective belonging, and meaning through rituals, but it operates within a dogmatic structure that severely restricts individual freedoms. In the Hårga community, individuals are defined as part of the collective and find peace within the cyclical nature of life. In contrast, modern society promotes individual freedom and critical thinking but often leaves individuals grappling with loneliness and a lack of meaning. While the Hårga's collective structure may seem appealing to modern individuals searching for belonging and purpose, the film underscores its manipulative nature and complete erasure of individuality. The critique of paganism's return to nature and communal loyalty challenges modern society's consumption-driven and success-oriented values. However, the film suggests that neither system provides a pathway to true freedom nor a balanced individual life. Midsommar effectively portrays the existential struggle between these two paradigms, inviting viewers to reflect on the tension between collective belonging and individual freedom and the inherent limitations of both systems in meeting the individual's deeper needs.

CONCLUSION

Midsommar demonstrates that the horror genre can interrogate the politics of belonging without relying on Gothic tropes or retreating into shadowy obscurity. By staging ritualistic violence under the glaring Scandinavian sun, Ari Aster displaces fear from darkness into the village square—where communal ecstasy consumes individual agency in broad daylight. This inversion extends the folk horror tradition by emphasizing not only the alienation of the outsider but also the seductive pull of collective identity. Dani's gradual surrender to the Hårga community reveals how the longing for emotional security and catharsis can override modern ideals of autonomy and selfhood, exposing the terrifying ease with which personal identity dissolves into ritual consensus.

Furthermore, the film's relentless brightness transforms nature from a passive, scenic backdrop into a sterile, hyper-visible stage. This aesthetic innovation denies the viewer the traditional sanctuary of darkness, instead confronting them with violence as a normalized function of communal life. In doing so, *Midsommar* challenges long-standing genre conventions tied to chiaroscuro and nocturnal threat, expanding horror's emotional and visual lexicon.

These contributions position *Midsommar* not only as an evolution of folk horror but also as a cinematic laboratory for testing the boundaries of liberal individualism. Future research might explore how Aster's "daylight horror" can be applied to postcolonial settings, where ritual intersects with the lingering traumas of empire. Comparative studies with African or South Asian folk horror could unearth new tensions between tradition and modernity. The film's ecological undertones also suggest potential for analyzing environmentally oriented horror that critiques anthropocentric worldviews. Moreover, the parallels between Hårga's embodied rituals and digital group dynamics—such as online shaming—invite inquiry into how collective identity and sacrifice operate in algorithmic cultures. Finally, *Midsommar*'s migration into fan art, virtual reality, and immersive theatre underscores its evolving cultural resonance and afterlives, affirming its role as a critical node in contemporary horror discourse.

REFERENCES

Abram, C. (2011). *Myths of the Pagan North: The Gods of the Norsemen*. Continuum.

Adam of Bremen. (1959). *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*. Columbia University Press.

Akbulut, H. (2003). Türden türselliğe: Kuramlar çerçevesinde tür sinemasına bir yaklaşım. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (4), 9-38.

Aster, A. (Director). (2019). *Midsommar.* IMDb. https://www.imdb.com/title/tt8772262/ Acces Date: 12.02.2025

Baran, S. A. (2023). Daylight dread: Folk horror aesthetics in Midsommar. *eScholarship*. University of California.

Bauduin, T. M., & Johnsson, H. (Eds.). (2018). *The Occult in Modernist Art, Literature and Cinema*. Palgrave Macmillan.

Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Polity Press.

Bigelow, B. A. (2023). Coercive pastoralism and the ecology of whiteness in Midsommar. In J. Keetley & S. Heholt (Eds.), Folk horror: *New global Pathways* (pp. 109–127). University of Chicago Press.

Bordwell, D., & Thompson, K. (2017). *Film Art: An Introduction.* McGraw-Hill Education.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.

Campbell, J. (2008). *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton University Press.

Carrasco, D. (1990). *Religions of Mesoamerica: Cosmovision and Ceremonial Centers*. Harper & Row.

Carroll, N. (1990). *The Philosophy of Horror: Or Paradoxes of the Heart*. Routledge.

Davidson, H. R. E. (1988). *Myths and Symbols in Pagan Europe: Early Scandinavian and Celtic Religions.* Cambridge University Press.

Eliade, M. (1959). *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Harcourt, Brace & World.

Eliade, M. (2018). *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History* (W. R. Trask, Trans.; Original work published 1954). Princeton University Press.

Frazer, J. G. (2009). *The Golden Bough (Original work published 1890)*. Oxford University Press.

Freud, S. (1919). *The Uncanny.* Penguin Books.

Girard, R. (1979). *Violence and the Sacred.* Johns Hopkins University Press.

Guest, G., MacQueen, K., & Namey, E. (2012). Applied Thematic Analysis. Sage.

Greenwood, S. (2000). *Magic, Witchcraft and the Otherworld: An Anthropology.* Berg Publishers.

Harvey, G. (2014). *Contemporary Paganism and the Occult. In the Occult World* (pp. 361–371). Routledge.

Holm, D. (2016). Sound design in horror cinema. *Journal of Horror Studies*, 5(2), 78–93.

Hultgård, A. (2008). *The Religion of the Vikings. In The Viking world* (pp. 209–211). Taylor & Francis.

Hutchings, P. (2004). *The Horror Film*. Pearson Education.

Jenkins, H. (2013). *Textual Poachers: Television Fans and Participatory Culture*. Routledge.

Joshi, S. T. (2001). *A Subtler Magick: The Writings and Philosophy of H. P. Lovecraft*. Hippocampus Press.

Jung, C. G. (1968). *The Archetypes and the Collective Unconscious.* Princeton University Press.

Jung, C. G. (1969). *Man, and His Symbols*. Doubleday.

Keetley, J., & Heholt, R. (Eds.). (2023). *Folk horror: New Global Pathways*. University of Chicago Press.

Koven, M. J. (2008). *Film, Folklore, and Urban Legends*. Scarecrow Press.

Kristeva, J. (1982). *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Columbia University Press.

Leeming, D. (2004). *Jealous Gods and Chosen People: The Mythology of the Middle East*. Oxford University Press.

Levine, M. (2020). *Ritual and Horror in Modern Cinema*. Routledge.

Lindow, J. (2002). *Norse Mythology: A Guide to Gods, Heroes, Rituals, and b-Beliefs.* Oxford University Press.

Luckhurst, R. (2025). The folk horror revival and the racial politics of survivals. *Horror Studies*, 16(1), 7–25.

McRoy, J. (2007). *Japanese Horror Cinema.* University of Hawaii Press.

Mittell, J. (2015). *Complex TV: The Poetics of Contemporary Television Storytelling.* NYU Press.

Morin, E. (1960). *The Stars: An Account of the Star System in Motion Pictures.* Grove Press.

Needham, G. (2002). Playing with genre: Italian giallo and the horror of the ordinary. In K. Gelder (Ed.), *The Horror Reader* (pp. 213–220). Routledge.

Newman, K. (2011). *Nightmare Movies: Horror on Screen Since the 1960s*. Bloomsbury.

Palaver, W. (2013). *René Girard's Mimetic Theory*. Michigan State University Press.

Pritchard, S. (2020). *Ritual and Symbol in Modern Cinema*. Routledge.

Raudvere, C., & Schjødt, J. P. (2012). *More Than Mythology: Narratives, Ritual Practices, and Regional Distribution in Pre-Christian Scandinavian Religions*. Nordic Academic Press.

Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.

Scovell, A. (2017). *Folk Horror: Hours Dreadful and Things Strange*. Auteur Publishing.

Skal, D. J. (2001). *The Monster Show: A Cultural History of Horror*. Faber & Faber.

Strmiska, M. (2007). *Putting the Blood Back into Blót: The Revival of Animal Sacrifice in Modern Nordic Paganism*. The Pomegranate, 125–129.

Tuğan, N. H. (2024). Folklorik korku sinemasında doğanın ötekileştirilmesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17 (47), 1242 – 1266.

Turner, V., Abrahams, R., & Harris, A. (2017). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Routledge.

Tudor, A. (1989). *Monsters and Mad Scientists: A Cultural History of The Horror Movie.* Basil Blackwell.

Williams, T. (2011). *Hearths of Darkness: The Family in the American Horror Film.* University Press of Mississippi.

EXTENDED ABSTRACT

Objective: The purpose of this article is to analyze Ari Aster's Midsommar (2019) in the context of the sanctification of nature and rituals, the conflict between individualism and collectivism, and the film's contributions to modern horror cinema's aesthetic and thematic innovations. Midsommar, inspired by Scandinavian mythology and pagan traditions, presents a unique narrative structure that explores the psychological and sociological tensions between modernity and tradition. The film depicts the rituals of the Hårga community, emphasizing their connection to natural cycles, while juxtaposing them with the existential loneliness of modern individuals who struggle with a sense of belonging. This study examines how Midsommar critiques systems that enforce social order at the expense of personal freedom and how it challenges conventional folk horror aesthetics by blending horror elements with a pastoral, brightly lit atmosphere. Unlike traditional horror films that rely on darkness and isolation to evoke fear, Midsommar subverts these expectations by presenting terror in an environment that is visually inviting yet psychologically disturbing. By exploring its themes and cinematic techniques, this study aims to contribute to discussions on horror cinema's evolving narrative structures and its ability to reflect deeper cultural anxieties about identity, community, and belief systems.

Method: This study employs qualitative research methods, specifically descriptive analysis and content analysis, to examine Midsommar's thematic and cinematographic elements. By systematically analyzing key scenes, visual motifs, and character interactions, the study explores how the film represents nature, rituals, and social structures. The research utilizes a theoretical framework that draws from multiple disciplines, including anthropology, mythology, and film studies. René Girard's (1979) theory of ritualistic violence is applied to interpret the function of sacrifice within the Hårga community and its role in maintaining social cohesion. Mircea Eliade's (1959) concept of cyclicality is used to explore how the film's narrative structure and ritualistic practices reflect ancient beliefs about time, nature, and human existence. Additionally, the study incorporates perspectives from scholars such as Scovell (2017) and Raudvere &

Schjødt (2012) to contextualize Midsommar within the folk horror tradition and its aesthetic developments.

Findings: The analysis reveals several key insights into *Midsommar*'s thematic and cinematic construction. First, the film effectively contrasts modern individualism with traditional collectivism through the portrayal of the Hårga community's rituals. The community's practices, including the *ättestupa* (ritual sacrifice of the elderly) and the May Queen ceremony, reinforce a cyclical worldview that prioritizes communal harmony over personal autonomy. These rituals serve to maintain social order but also expose the darker, manipulative aspects of collective belief systems. Second, the study finds that *Midsommar* subverts traditional horror aesthetics by employing a continuously bright setting. Instead of relying on darkness and jump scares, the film generates psychological horror through its juxtaposition of beauty and brutality. The use of vibrant colors and symmetrical compositions creates an uncanny effect, making the horror feel inescapable and omnipresent.

Conclusion and Discussion: *Midsommar* stands out as a significant contribution to modern horror cinema by redefining folk horror aesthetics and offering a complex exploration of individual and societal tensions. The film's unique visual style, thematic depth, and engagement with mythology position it as a landmark work in contemporary horror. The findings suggest that *Midsommar* challenges traditional horror narratives by shifting fear from external threats to internal psychological and social conflicts. The horror in the film does not come from supernatural entities but from the unsettling realization that human societies—both traditional and modern—can be equally oppressive. The film's critique of modern individualism highlights how contemporary life often isolates individuals, leaving them vulnerable to manipulation by structured belief systems. The study's findings contribute to broader discussions in horror cinema and cultural studies by demonstrating how *Midsommar* uses folk horror traditions to critique both traditional and modern social structures. By blending elements of psychological horror, mythology, and ritualistic violence, the film expands the possibilities of the genre and offers a compelling reflection on the human need for connection and meaning. Ultimately, *Midsommar* presents a haunting exploration of identity, community, and the thin line between liberation and oppression. It raises important questions about the sacrifices individuals make to belong and whether such sacrifices lead to fulfillment or entrapment. Through its innovative storytelling and aesthetic choices, *Midsommar* cements its place as a thought-provoking and genre-defying horror film.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2014-2053
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78450
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 20.09.2024 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Eyibil, E. & Göçen, G. (2025). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlere Sözcük Öğretiminde Quizlet Kullanımının Etkisi. *Journal of History School,* 76, 2014-2053.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENENLERE SÖZCÜK ÖĞRETİMİNDE QUİZLET KULLANIMININ ETKİSİ[1]

Enes EYİBİL[2] & Gökçen GÖÇEN[3]

Öz

Yabancı dilde sözcük öğretiminde tercih edilen dijital araçlardan biri Quizlet'tir. Bu araştırmada yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet'in etkisinin ne ve nasıl olduğunu belirlemek amaçlanmıştır. Çalışmada karma araştırma modeli kullanılmıştır. Çalışmanın nicel kısmı için yarı deneysel bir araştırma modeli seçilmiştir. Deney ve kontrol grubunu B1 seviyesinde Türkçe öğrenen 40 öğrenen oluşturmaktadır. Araştırma verileri ön test ve son test olarak araştırmacının oluşturduğu sözcük bilgisi testi ile toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programıyla çözümlenmiştir. Araştırmanın nitel çalışma kısmında durum çalışması deseni kullanılmıştır. Veriler deney

[1] Bu makalenin etik kurul onayı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde, 02.11.2023 tarih, 354 sayı ve toplantı numarası ile alınmıştır. Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında hazırladığı "Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkisi" başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Bu makale, 1-3 Mart 2024 tarihlerinde Balıkesir Üniversitesi tarafından düzenlenen 9. Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Kongresi'nde "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlere Sözcük Öğretiminde Quizlet Kullanımının Etkisi" başlıklı sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

[2]Türkçe Öğretmeni, Türkiye Maarif Vakfı (Somali), eneseyibill@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9673-330X.

[3] Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD, ggocen@fsm.edu.tr, Orcıd: 0000-0001-7552-8406

grubunu oluşturan 20 öğrenenden araştırmacı tarafından oluşturulan etkinlik değerlendirme formu aracılığıyla ve deney grubunda yer alan 4 öğrenenle odak grup görüşmesi yapılarak toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Çalışmanın sonucunda yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin sözcük öğretiminde Quizlet'in kullanımının öğrenenlerin sözcük bilgisini geliştirmede etkili olduğu ve bu etkinin olumlu yönde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Sözcük Öğretimi, Yabancı Dil Olarak Türkçe Sözcük Öğretimi, Web 2.0 Araçları, Quizlet.

The Effect of Using Quizlet in Teaching Vocabulary to Learners of Turkish as a Foreign Language

Abstract

Quizlet is one of the preferred digital tools for teaching vocabulary in a foreign language. In this study, it is aimed to determine what and how the effect of Quizlet is on teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language. Mixed research model was used in the study. A quasi-experimental research model was chosen for the quantitative part of the study. The experimental and control groups consisted of 40 Turkish learners at B1 level. The research data were collected as pre-test and post-test with a vocabulary knowledge test created by the researcher. The data obtained were analysed with the SPSS programme. Case study design was used in the qualitative part of the study. Data were collected from 20 learners in the experimental group through the activity evaluation form created by the researcher and focus group interviews with 4 learners in the experimental group. The data obtained were analysed by content analysis. As a result of the study, it was determined that the use of Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language is effective in improving learners' vocabulary knowledge and this effect is positive.

Keywords: Teaching Turkish as a Foreign Language, Teaching Vocabulary, Teaching Turkish as a Foreign Language, Web 2.0 Tools, Quizlet.

GİRİŞ

Sözcüklerin, dil becerilerinin kullanımında önemli bir yeri vardır. Bireyin anlama ve anlatma olmak üzere temel dil becerilerinin etkin bir şekilde kullanımı, sözcük dağarcığına bağlıdır (Karatay, 2007). Sözcük dağarcığı gelişmiş olan bireyler kendilerini dil becerilerinde daha iyi ifade etmektedir. Yıldırım'a (2023, s. 3) göre "Okuma-anlama ile dinleme/izleme-anlama becerilerinin gelişimi de sözcük dağarcığının gelişmesi ile doğru orantılıdır.". "Dört temel dil becerisi olan okuma, yazma, konuşma, dinlemenin bireye kazandırılması, bireyin bu becerileri aktif olarak kullanabilmesi, edinilmiş sözcük dağarcığı ile yakından ilişkilidir."

(Karatay, 2004, s. 21). Bu bağlamda insanların söylenenleri anlamasında ve duygularını, düşüncelerini anlatmasında sözcük dağarcığının önemli bir yeri vardır (Büyükikiz ve Hasırcı, 2013, s.148). Öğrenenlerin sözcük bilgisinin zenginleştirilmesinde sözcüklerin nasıl öğretildiğine dikkat edilmelidir.

21. yüzyıldan itibaren teknolojinin hayatımıza girmesiyle geleneksel öğretim yöntemlerinden uzaklaşarak öğrenenin daha aktif olduğu yöntemler tercih edilmiştir. Honzum'a (2010) göre geleneksel öğretim yöntemlerinden vazgeçmemizin sebebi teknolojinin eğitimin ayrılmaz bir parçası hâline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Elmas ve Geban (2012) araştırmasında Web 2.0 araçlarının kullanımından bahsederken sağlanan eğitimin daha fazla duyu organına hitap ettiğini ifade etmiştir. Öğrenenler, Web 2.0 araçlarıyla eğitim ortamına aktif bir şekilde katılmakta ve bilişsel olarak gelişimlerini sağlamaktadır. Web 2.0 araçları, öğrenilen bilgileri daha kalıcı hâle getirmektedir. Göker ve İnce'ye (2019) göre de bu araçlar öğrenmeyi daha etkili, kaliteli ve sürdürülebilir bir duruma getirmektedir. Sağlık ve Yıldız (2021, s. 420) günümüzde yer alan Web 2.0 araçlarından bahsederken geleneksel araçlara oranla daha çeşitli ve daha geniş bir bilgi dizisi imkânı sunduğuna dikkat çekmektedir. Karagöz (2019, s. 20) çoklu ortam araçlarının öğretimi kolaylaştırdığını ve bireyselleştirdiğini aktarmaktadır. Bu bağlamda sözcük öğretiminde de teknolojiden ve dijital web araçlarından yararlanmak bir ihtiyaçtan çok bir zorunluluk hâline gelmiştir.

Alanyazında yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde teknoloji kullanımına yönelik araştırmaların yapıldığı görülmektedir (Akçelik, 2020; Arslan ve Coşkun, 2016; Arslan ve Gürdal, 2012; Aytan ve Başal, 2016; Başutku, 2018; Biçer ve Polatcan, 2015; Ceylan, 2023; Demirekin, 2017; Göçer ve Karadağ, 2020; Gülcü, 2015; Gün ve Bilgen, 2022; Gürdal ve Arslan, 2011; Ilgar, 2013; Işık, 2020; İhtiyaryer, 2018; Kanal, 2020; Kara, 2010; Karagöz, 2019; Kara Özkan, 2019; Maden, Altunbay, Dinçel, 2016; Sayır, 2020; Seçen, 2023; Tanın Korkmaz, 2005; Tarhan, 2020; Tıraşoğlu, 2019; Uğur ve Azizoğlu, 2016; Ünal, 2019; Yıldırım, 2023; Yılmaz Turan, 2022; Yusufoğlu, 2017). Yapılan çalışmalarda Kahoot!, Wordwall, Baamboozle, ClassDojo, Educandy, Interland, JeopardyLabs, LearningApps, Puzzlemaker, Second life, Socrative, Storybird gibi araçların etkisinin araştırıldığı görülmektedir. Bu araştırmalarda yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkisinin incelenmediği anlaşılmıştır.

Yabancı dil öğrenenlere sözcük öğretiminde kullanılan Web 2.0 araçlarından biri Quizlet'tir. Quizlet, İnal ve Arslanbaş'ın (2021, s. 243) belirttiği gibi yabancı dil öğrenenlerin sözcük hazinelerini zenginleştirmektedir. Sarıgül'e (2021) göre

Quizlet, öğrenenlerin sözcük bilgilerini pratik etmelerine ve sözcükleri daha fazla tekrarlayarak öğrenmelerine imkân tanıyan bir uygulamadır. Bu anlamda yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet'in etkisine yönelik araştırmalar yapılmalıdır.

Alanyazın incelendiğinde yabancı dil öğretiminde Quizlet ile ilgili çalışmaların var olduğu görülmektedir (Arslan, 2020; Atalan, 2022; Çaparlar, 2021; Çeçen, 2020; Çinar, 2019; Çinar ve Arı, 2019; İnci, 2020; Körlü, 2017; Kurtoğlu, 2021; Okkan ve Aydın, 2020; Ersoy Özer ve Koçoğlu, 2017; Toy, 2019). Yapılan çalışmaların genellikle yabancı dil olarak İngilizce öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımıyla ilişkili olduğu yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet'in etkisinin araştırılmadığı fark edilmektedir.

Yapılan araştırmaların sonuçları yabancı dil öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının olumlu etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Çinar ve Arı'nın (2019) yaptıkları araştırmada Quizlet kullanan öğrenenlerin öğrenirken eğlendiği, motivasyonlarının arttığı ve sözcük öğrenimlerinin kolaylaştığı sonucuna ulaşılmıştır Okkan ve Aydın (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada sözcük öğrenirken Quizlet kullanan öğrenenlerin içsel motivasyonlarının sabit kaldığı ancak dışsal motivasyonlarının anlamlı bir şekilde değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Ersoy Özer ve Koçoğlu (2017) araştırmalarında Quizlet'in sözcük kartları ve sözcük defteri özelliğini kullanarak yabancı dil olarak sözcük öğrenenlerin sözcük bilgisinde Quizlet'in etkili olduğunu bulgulamışlardır. Bu bağlamda yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkilerinin araştırılması önemli bir ihtiyaçtır.

Alanyazında yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle deneysel çalışmaların yapıldığı ve bu kapsamda Quizlet'in sözcük öğretimindeki etkisinin ne olduğunun araştırıldığı ancak bu etkinin nasıl olduğu üzerinde durulmadığı fark edilmektedir. Bu anlamda konuyla ilgili nitel ve karma araştırmaların yapılması gerekliliği de fark edilmektedir.

Sözü edilen önem ve ihtiyaçların temelinde bu çalışmada "Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet'in etkisi nedir ve nasıldır?" problem sorusundan hareketle yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet'in etkisinin ne ve nasıl olduğunu belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla yapılan araştırmanın alt amaçları şunlardır:

1. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet'in etkisi nedir?

2. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet'in etkisi nasıldır?

3. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımı hakkında öğrenen görüşleri nelerdir?

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin, yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin sözcük bilgisinin geliştirilmesinde faydalı olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Tezin bu kısmında araştırmanın modeli, evren ve örneklemi, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve elde edilen verilerin analiziyle ilgili bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada B1 seviyesinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkisinin ne olduğu ve nasıl olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında karma araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Karma araştırma modeli, araştırmacının bir çalışma veya birbirini izleyen çalışmalar içerisinde nitel ve nicel yöntem, yaklaşım ve kavramları birleştirmesi olarak (Creswell, 2008) tanımlanır. Tuğan'a (2022, s. 114) göre bu yöntem "Hem felsefi varsayımları olan bir araştırma deseni hem de bir araştırma yöntemidir.". Bu yöntemde "Araştırmacı farklı strateji, yöntem ve yaklaşımları kullanarak çoklu veriler toplamalıdır." (Johnson ve Turner, 2003). Creswell'in (2008) de belirttiği gibi çoklu verilerin birlikte kullanılması araştırma problemlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Karma araştırma deseninin çeşitleri bulunmaktadır (Creswell, 2008): Sıralı açımlayıcı, sıralı açıklayıcı, sıralı dönüşen, eşzamanlı çeşitleme, eşzamanlı iç içe ve eşzamanlı dönüşen. Gerçekleştirilen bu çalışmada eşzamanlı iç içe geçmiş desen tercih edilmiştir. Eşzamanlı iç içe geçmiş desen içerisinde nitel ve nicel veriler aynı zamanda toplanır ve analiz edilir. Gerçekleştirilen bu çalışmalarda nicel ya da nitel verilerden birine odaklanılır.

Çalışmanın, nicel araştırma kısmında yabancı dil olarak Türkçe sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının sözcük öğrenimine etkisi ön-test son-test kontrol gruplu yarı deneysel bir çalışma ile ölçülmüştür. Yarı deneysel desenler, tüm değişkenlerin kontrol altına alınmasının olası olmadığı özellikle eğitim

alanındaki araştırmalarda, uygulama geçerliği oldukça yüksek bir modeldir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007).

Yapılan çalışmada 7 hafta boyunca B1 seviyesinde öğrenim gören deney grubundaki sözcük öğretimi etkinlikleri Quizlet kullanılarak yapılırken aynı seviyedeki kontrol grubunda herhangi bir Web 2.0 aracı kullanılmamış; sadece ders kitabı kullanılarak geleneksel sözcük öğretimi yapılmıştır. Uygulama öncesinde ve sonrasında benzer nitelikteki deney ve kontrol gruplarına sözcük bilgisini ölçmeye yönelik ön test ve son test yapılmıştır.

Çalışmanın nitel araştırma kısmında durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, eğitim araştırmalarında yaygın olarak kullanılan bir modeldir. Araştırmalarda yer alan verilerin yönünü ayrıntılı olarak inceleyen, olay, olgu ya da durum hakkında ayrıntılı bilgi sağlayan bir desendir. Marriam'a (2013) göre bu desen sınırlı bir sistemin, detaylara inerek ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve betimlenmesi durumudur. Subaşı ve Okumuş'a (2017, s. 420) göre bu desen "Tek bir durum ya da olayın derinlemesine boylamsal olarak incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir yöntemdir.". Baysal ve Hocaoğlu'na (2019, s. 135) göre ise "Bir ya da birden fazla olayın, durumun, bireyin ya da bireylerin, sosyal grubun, bir sistemin ya da birbirine bağlı sistemlerin derinlemesine incelendiği bir çalışma türüdür.". Bu kapsamda yapılan çalışmalarda "nasıl" ve "neden" sorularına yanıt aranmaktadır. Bu araştırmada da Quizlet kullanımın sözcük öğretimindeki etkisinin öğrenen görüşlerine göre nasıl olduğu araştırılmıştır. Bu araştırmaya yönelik veriler uygulama süreci boyunca, Quizlet kullanılarak gerçekleştirilen sözcük öğretimi etkinliklerinden hemen sonra toplanmıştır.

Araştırmanın Evreni / Örneklemi

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkisini incelemek için yapılan bu çalışmanın evrenini, İstanbul bir vakıf üniversitesinde 2022-2023 yılları arası yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise aynı üniversitede B1 seviyesinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen 40 kişi oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan öğrenenlerden 20'si deney grubunda, 20'si ise kontrol grubunda yer almaktadır.

Araştırmaya katılan öğrenenlerden deney grubunda yer alan kadınlar "K" ve erkekler "E" şeklinde kodlanmıştır ve K1, K2, E1, E2 şeklinde numaralandırılmıştır. Çalışmaya katılan kontrol grubundaki öğrenenler için de aynı kodlama kullanılmış ancak kodun önüne kontrol grubunu ifade eden "K-" ifadesi eklenmiştir. Öğrenenler K-K1, K-K2 ve K-E1, K-E2 şeklinde ifade edilmiştir.

Deney grubunda yer alan öğrenenlerin cinsiyet, milliyet ve yaş dağılımları Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1.

Deney grubunda yer alan öğrenenlerin demografik bilgileri

Öğrenen	Cinsiyet	Milliyet	Yaş
K1	Kadın	Çeçen	39
K2	Kadın	Çeçen	33
K3	Kadın	Arap	32
K4	Kadın	Rus	19
K5	Kadın	Özbek	27
K6	Kadın	Rus	18
K7	Kadın	Çeçen	36
K8	Kadın	Çeçen	26
K9	Kadın	Rus	38
K10	Kadın	Kazak	40
K11	Kadın	Arap	18
K12	Kadın	Çeçen	28
K13	Kadın	Kazak	23
K14	Kadın	Çeçen	28
E1	Erkek	Çeçen	17
E2	Erkek	Çeçen	17
E3	Erkek	Arap	28
E4	Erkek	Arap	49
E5	Erkek	Çeçen	17
E6	Erkek	Arap	33

Tablo 1'e göre deney grubunda yer alan 20 öğrenenin 14'ü kadın, 6'sı erkektir. Öğrenenlerden 9'u Çeçen, 5'i Arap, 3'ü Rus, 2'si Kazak ve 1'i Özbek'tir. Çalışmaya katılan öğrenenlerin yaş aralıkları 17 ile 49 arasında değişkenlik göstermektedir.

Tablo 2'de kontrol grubunda yer alan öğrenenlerin cinsiyet, milliyet ve yaş dağılımları verilmiştir. Tablo 2'ye göre kontrol grubunda yer alan 20 öğrenenin 11'i kadın, 9'u erkektir. Öğrenenlerden 16'sı Arap, 3'ü Çeçen ve 1'i İngiliz'dir. Çalışmaya katılan öğrenenlerin yaş aralıkları 17 ile 47 arasında değişkenlik göstermektedir.

Araştırmanın nitel kısımda yer alan durum çalışması için deney grubunda yer alan 20 öğrenen çalışma grubu olarak seçilmiştir. Deney grubunu oluşturan 20 öğrenenden 4'ü ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Kişisel bilgi formundan elde edilen verilere göre deney grubunda yer alan öğrenenler dil öğrenimi sırasında teknolojiyi farklı şekillerde kullanmaktadır. Öğrenenler

özellikle çeviri programları ve dil uygulamalarını tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan öğrenenlerden bir bölümü ise dil öğrenimi sırasında teknoloji kullanmadığını belirtmiştir. Deney grubunda yer alan öğrenenlerin tamamı Quizlet'i daha önce hiç kullanmamıştır.

Tablo 2.

Kontrol grubunda yer alan öğrenenlerin demografik bilgileri

Öğrenen	Cinsiyet	Milliyet	Yaş
K-E1	Erkek	Arap	18
K-K1	Kadın	Arap	26
K-K2	Kadın	Arap	30
K-E2	Erkek	Arap	22
K-E3	Erkek	Arap	17
K-E4	Erkek	Çeçen	18
K-E5	Erkek	Arap	27
K-K3	Kadın	Arap	22
K-K4	Kadın	Çeçen	32
K-E6	Erkek	Çeçen	23
K-K5	Kadın	Arap	37
K-K6	Kadın	Arap	45
K-K7	Kadın	Arap	34
K-K8	Kadın	Arap	28
K-K9	Kadın	Arap	28
K-K10	Kadın	Arap	26
K-E7	Erkek	İngiliz	41
K-E8	Erkek	Arap	44
K-K11	Kadın	Arap	30
K-E9	Erkek	Arap	47

Kontrol grubunda yer alan öğrenenlerin hepsi teknolojiyi dil öğrenimi için kullanmayı tercih etmektedir. Kontrol grubunu oluşturan öğrenenlerden büyük bir bölümü sözcük öğretimi sürecinde çeviri gibi programların faydalı olduğunu belirtirken dil öğrenmek için farklı uygulamalar kullandığını söylemiştir. Kontrol grubunda yer alan öğrenenlerin tamamı Quizlet'i daha önce hiç kullanmamıştır.

Verilerin Toplanması

Çalışmanın ilk aşamasında öğrenenlerin demografik bilgileri "Kişisel Bilgi Formu" ile toplanmıştır. Daha sonra nicel araştırma kapsamında öğrenenlere ön test olarak "B1 Seviyesi Sözcük Bilgisi Testi" uygulanmıştır. Sözcük bilgisi testi, deney ve kontrol grubuna araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Yapılan ön test 2 ders saati sürmüştür. Araştırmanın ikinci aşamasında 7 hafta süren uygulama süreci gerçekleştirilmiştir. Sözcük öğretimi sürecinde deney grubunda Quizlet

programı kullanılırken kontrol grubunda ders kitabı kullanılmıştır. Gruplarda yapılan uygulamalar yüz yüze olmak üzere araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte önceden uzman görüşleri alınarak belirlenmiş 90 sözcük üzerinde çalışılmıştır. Araştırmanın üçüncü aşaması olarak deney grubundaki öğrenenlerden her hafta Quizlet kullanılarak yapılan sözcük öğretimi etkinliklerini değerlendirmeleri istenmiştir. Öğrenen görüşleri değerlendirme formu aracılığıyla her hafta sözcük öğretimi etkinliklerinden sonra araştırmacı tarafından öğrenenlerden toplanmıştır. Araştırmanın dördüncü aşamasında deney grubundan seçilen 4 öğrenenle araştırmacı tarafından odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Her bir öğrenenle yapılan görüşmeler yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Araştırmanın beşinci ve son aşamasında öğrenenlerin sözcük bilgisini ölçmeye yönelik araştırmacı tarafından deney ve kontrol gruplarına 2 ders saatinde son test uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkisini araştırmak için gerçekleştirilen çalışmada 4 veri toplama aracı kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırma kapsamında katılımcıların demografik bilgilerine erişebilmek "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan formda seçenekli olarak hazırlanan cinsiyet, ülke ve yaş gibi soruların yanında öğrenenlerin sözcük öğrenme deneyimlerine yönelik "Sözcük öğrenirken dijital teknolojiden yararlanıyor musunuz?", "Sözcük öğrenirken dijital teknolojiden niçin yararlanıyorsunuz?", "Sözcük öğrenirken hangi dijital teknolojilerden yararlanıyorsunuz?" şeklinde 3 soru bulunmaktadır. Bu sorulardan 2'si açık uçlu, 1'i ise seçenekli soru tipinden oluşmaktadır.

B1 Seviyesi Öğrenenleri İçin Sözcük Bilgisi Ön ve Son Testi

Öğrenenlerin sözcük bilgisini ölçmeye yönelik olarak araştırmacı tarafından hazırlanan test 90 sözcükten oluşmaktadır. Bu sözcükler şunlardır: abone, deneyim, depozito, pazarlık, bedel, fatura, kiralık, ödeme, tüketim, vergi, benzemek, borç, bozulmak, emlakçı, durum, asgari, beklenti, cazip, dolgun, esnek, firma, fırsat, girişimci, grev, hizmet, ikramiye, mesai, sorumlu, azim, bahsetmek, belirti, bağımlı, bilinç, bulaşıcı, bulaşmak, kaygı, çürük, salgın, virüs, yaşam, yayılmak, alternatif tıp, araştırma, felç, iltihap, akıcı, avantaj, desteklemek, disiplin, gurur, hafıza, kavram, nitelik, ölçüt, uyumlu, zihin, ana dil, akran, burs almak, araştırmak, ebeveyn, eğitmen, empati, iade etmek, pişmanlık, pişman olmak, sabır, umutsuz, ürün, yorum, araştırma yapmak, akademi, şikayet

etmek, yardımcı olmak, makale, barış, beden dili, etkinlik, festival, göçebe, hayat tarzı, kendine güvenmek, masumiyet, reklamcılık, rengarenk, sağlamak, sosyal sınıf, sürdürmek, yayla, göç etmek.

Testteki sözcüklerin cevap maddeleri olarak Ateş ve Sis'in (2016), Wesche ve Paribakht'tan (1996) uyarlamış oldukları "Sözcük Bilgisi Ölçeği"ndeki maddelere yer verilmiştir. Madde puanlamaları 1 puandan başlamaktadır. Uyarlanan kelime bilgisi ölçeğine göre öğrenenlerin bilmedikleri her sözcük için işaretleyecekleri "A" seçeneğinin puan karşılığı 1'dir. Sözcüğü görmüş ancak anlamını bilmediğini belirten öğrenenlerin işaretleyecekleri şıkka göre alacakları puan karşılığı ise 2'dir. Öğrenen sözcüğün eş anlamlısını veya kendi dilinde çevirisini doğru bir şekilde yazmışsa alacağı puan karşılığı 3'tür. Öğrenen, anlam bilimsel olarak sözcüğü cümle içerisinde doğru kullanmışsa 4, hem anlam bilimsel hem de dil bilgisel olarak cümle içinde doğru kullanmışsa puan karşılığı 5'tir. Kelime bilgisi ölçeğinde öğrenenin her soru için alabileceği maksimum puan 5 olarak belirlenmiştir. Uygulanan teste göre alınabilecek en düşük puan 90, en yüksek puan ise 450'dir.

Sözcük Öğretimi Etkinliğini Değerlendirme Formu

Araştırma kapsamında Quizlet kullanılarak gerçekleştirilen sözcük öğretimi etkinliklerinin nasıl olduğuna yönelik öğrenicilerin görüşlerini almak için araştırmacı tarafından hazırlanan "Sözcük Öğretimi Etkinliğini Değerlendirme Formu" kullanılmıştır. Formda açık uçlu soru tipinde toplam 3 soru yer almaktadır. İlgili formda yer alan sorular şu şekildedir:

1. Yapılan etkinliğin sözcükleri öğrenmenize etkisi nedir?
2. Sözcükleri öğrenme konusunda yapılan etkinliğin özellikleri nedir?
3. Yapılan etkinlikte kullanılan Quizlet'le ilgili görüşleriniz nedir?

Odak Grup Görüşmesi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen sözcük öğretimi etkinliklerinde Quizlet'in öğrenenlere nasıl bir etkisi olduğunu ortaya koymak için odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir.

Odak grup görüşmesi bir diğer adıyla "focus group" olarak isimlendirilir. "Odak grup görüşmeleri, önceden belirlenmiş yönergeler çerçevesinde gerçekleştirilen, bu yöntemin mantığına uygun olarak görüşülen kişilerin öznelliklerini ön planda tutan, katılımcıların söylemine ve bu söylemin toplumsal bağlamına dikkat edilmesi gereken nitel bir veri toplama tekniği olarak tanımlanabilir." (Çokluk, Yılmaz ve Oğuz, 2011, s. 97). Bu gruplar genel olarak bazı ortak özelliklere sahiptir. "4-12 katılımcıyla ve bir moderatörle gerçekleştirilen, katılımcıların

gerçek düşüncelerini saklama gereği duymayacağı çok sesli bir ortam yaratılarak veri toplamayı amaçlayan bir tekniktir." (Gülcan, 2021, s. 97). Odak grup görüşmesi özellikle nitel araştırma yöntemleri arasında en çok veri toplayan araçlardan biri olarak kabul edilmektedir (Şahin ve arkadaşları, 2009). Gülcan'a (2021) göre bu yöntem verilerin hızlı bir şekilde toplanması, elde edilen verilerin güvenilir ve sağlıklı olması gibi özellikleriyle ön plana çıkmaktadır.

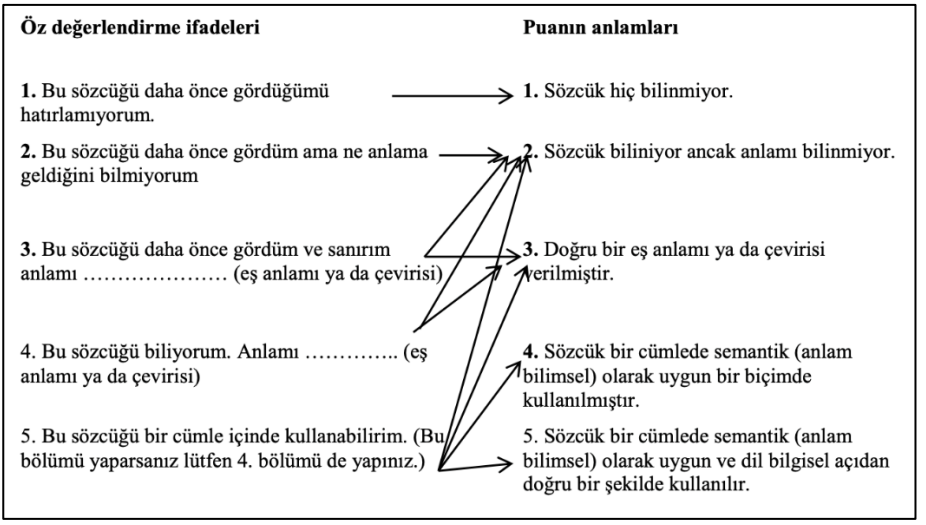
Çalışmada odak grup görüşmesinde kullanılan sorular araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Oluşturulan sorular açık uçludur. Öğrenenlerle araştırmacı tarafından yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmede yer alan sorular şu şekildedir:

- Quizlet uygulamasının etkili olan yönleri nelerdir?
- Quizlet uygulamasını başka öğrenenlere tavsiye eder misiniz?
- Quizlet yeni sözcük öğrenme mi, cümle kurabilmene mi, ya da sözcükleri kalıcı olarak öğrenebilmene mi katkı sağladı?
- Quizlet uygulaması yeni sözcükler öğrenmenizde size yardımcı oldu mu?
- Her hafta yaptığımız etkinlikler hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Quizlet uygulaması içerisinde yer alan farklı modları (kartlar, öğren, test, eşleştirme vb.) kullandınız mı?

Verilerin Analizi

Nicel Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında nicel verilerin analizi aşamasında öncelikle öğrenenlerinin ön ve son test puanları hesaplanmıştır. Testin puanlaması Wesche ve Paribakht tarafından hazırlanan ve Ateş ve Sis tarafından Türkçeye uyarlanan "Sözcük Bilgisi Ölçeği"'ne (Wesche ve Paribakht, 1996'dan aktaran Ateş ve Sis, 2016, s. 100-101) göre gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öğrenenlerin sözcük bilgisi puanları aşağıda yer alan görsele göre analiz edilmiştir:

Görsel 1. Puanlama Analizi

Görsel 1'e göre öğrenenlerin sözcük bilgisi ön ve son testinden aldıkları puanlar hesaplanmış ve elde edilen veriler SPSS programına aktarılmıştır.

Deney grubunda yer alan öğrenenlerin elde ettiği puanlar normallik sınamasına dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan örneklem grubu 50'den daha az olduğu için Shapiro-Wilk testi kullanılmıştır. Kolmogrov-smirnov testi örneklem grubunun 50 ve daha fazla olduğu gruplarda kullanıldığı için ilgili testten elde edilen sonuçlar dikkate alınmamıştır. Deney grubunun normallik sınamasına dair elde edilen veriler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.

Deney grubunun sözcük testi fark serisi puanının normallik sınaması sonuçları

Toplam Puan	Kolmogrov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	Serbestlik Derecesi	p	İstatistik	Serbestlik Derecesi	p
B1 Seviyesi Sözcük Testi Fark Serisi	0,103	20	0.20*	0,966	20	0,678

Tablo 3'e göre B1 seviyesi deney grubunun sözcük bilgisi testi puanlarının normal dağılım olup olmadığına dair yapılan Shapiro-Wilk testinin sonucuna göre fark serisi puanlarının normal dağılımlı olduğu gözlenmiştir (SW (20) = 0,966; p > 0,05).

Kontrol grubunda yer alan öğrenenlerin elde ettiği puanlar normallik sınamasına dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan örneklem grubu 50'den daha az olduğu için Shapiro-Wilk testi kullanılmıştır. Kolmogrov-smirnov testi örneklem grubunun 50 ve daha fazla olduğu gruplarda kullanıldığı için ilgili testten elde edilen sonuçlar dikkate alınmamıştır. Kontrol grubunun normallik sınamasına dair elde edilen veriler Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4.

Kontrol grubunun sözcük testi fark serisi puanının normallik sınaması sonuçları

Toplam Puan	Kolmogrov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	Serbestlik Derecesi	p	İstatistik	Serbestlik Derecesi	p
B1 Seviyesi Sözcük Testi Fark Serisi	0,174	20	0.116	0,881	20	0,018

Tablo 4'e göre B1 seviyesi kontrol grubunun sözcük bilgisi testi puanlarının normal dağılım olup olmadığına dair yapılan Shapiro-Wilk testinin sonucuna göre fark serisi puanlarının normal dağılımlı olmadığı gözlenmiştir ($SW(20) = 0,881$; $p < 0,05$).

Araştırmadan elde edilen verilerin normallik test sonuçları dikkate alınarak grup içi ve gruplar arası puan karşılaştırmalarında Bağımlı Örneklem t-Testi, Wilcoxon Testi ve Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Sonuçlar tablolar hâlinde bulgular bölümünde paylaşılmıştır.

Nitel Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında Quizlet kullanılarak gerçekleştirilen sözcük öğretimi etkinliklerinin nasıl olduğuna yönelik değerlendirme formundan elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Öğrenenlerin görüşlerine göre elde edilen verilerden temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Tema ve alt temalar tablolaştırılarak bulgular bölümünde sunulmuştur.

Araştırmada Quizlet kullanılarak gerçekleştirilen sözcük öğretimi etkinliklerinin nasıl olduğuna yönelik odak grup görüşmesinden elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi olmak üzere iki şekilde analiz edilmiştir. Betimsel analizde öğrenen görüşleri doğrudan bulgular bölümünde sunulmuştur. İçerik analizde ise elde edilen öğrenen görüşlerinden temalar oluşturulmuştur. Veriler tablolar hâlinde bulgular kısmında paylaşılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Yapılan araştırma kapsamında B1 seviyesinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin sözcük bilgisine Quizlet'in etkisini tespit etmek amacıyla ön test ve son test olarak kullanılacak olan sözcük bilgisini ölçmeye yönelik bir test oluşturulmuştur. Bu testte yer alacak sözcüklerin belirlenmesinde uzman görüşüne başvurulmuştur. Testin hazırlanma sürecinde öncelikle 5 uzmandan, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrenenlerin B1 seviyesinde kullandıkları ders kitabında yer alan ünitelerde B1 seviyesi için önemli görülen sözcükleri belirlemesi istenmiştir. Araştırmacı, uzmanlar tarafından belirlenen sözcüklerin sıklığını alarak toplamda en sık ifade edilen 90 sözcük tespit etmiştir. Bu sözcükler sözcük bilgisini değerlendirme testinde yer almıştır.

Yapılan araştırma kapsamında sözcük bilgisi testi için seçilen sözcükler deney grubu öğrenenleri için Quizlet programına aktarılmıştır. Quizlet'in özelliği olarak ilgili sözcükler tanımlarıyla birlikte aktarılmıştır. Sözcüklerin tanımlarının belirlenmesi sürecinde Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'ten yararlanılmıştır. Öncelikle ilgili sözcüklerin sözlükteki tanımları belirlenmiştir. Ardından ilgili tanımlar araştırmacı tarafından B1 dil seviyesine uygun hâle getirilmiştir. Sözcükler ve B1 dil seviyesine uygun tanımlamaları 5 uzman görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan gelen öneriler doğrultusunda tanımlamaların son hâli verilmiştir.

Yapılan araştırma kapsamında Quizlet'in sözcük öğretimine etkisinin nasıl olduğunu tespit etmek ve Quizlet programıyla ilgili öğrenenlerin düşüncelerini almak amacıyla öğrenen görüşlerine başvurulmuştur. Öğrenen görüşleri araştırmacı tarafından yapılan içerik analizinden sonra tema ve alt temalara ayrılmıştır. İlgili tema ve alt temalar 3 uzman görüşüne sunulmuş olup yapılan analizleri değerlendirmeleri istenmiştir. Uzman görüşleriyle fikir birliği sağlandıktan sonra ilgili tema ve alt temalara son hâli verilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği

Gerçekleştirilen çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği" yönergesinde uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlıklı 2. bölümünde belirtilen eylemlerden de hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik Kurulu Onayı

Kurul adı: Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu, Karar Tarihi: 02/11/2023, Belge sayı numarası: 354.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırma sorularından hareketle elde edilen nicel ve nitel araştırma verilerinin sunumuna yer verilmiştir.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlere Sözcük Öğretiminde Quizlet Kullanımının Etkisinin Ne Olduğuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkisini tespit etmek amacıyla yapılan araştırmada deney grubunun sözcük testi ön test ve son test puanlarına yönelik karşılaştırma Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.

Deney grubu sözcük testi toplam puanlarının bağımlı örnek t-testi ile karşılaştırılması

Değişken	n	Ortalama	Standart Sapma	t	Sd	p
Ön Test	20	173,45	40,710	-	19	0,000
Son Test	20	335,60	79,367	11,058		

Tablo 5'e göre deney grubunda sözcük öğretiminde kullanılan Quizlet uygulamasının etkisini sınamak için Bağımlı Örnek t-Testi yapılmıştır. Testin sonucuna göre sözcük öğretiminde Quizlet uygulaması kullanılmaya başlanmadan önce öğrenenlerin sözcük testi puan ortalaması ($X_{ön\ test}$ = 173,45) ile sözcük öğretiminde Quizlet uygulaması kullanılmaya başlandıktan sonra sözcük testi puan ortalaması ($X_{son\ test}$ = 335,60) arasında istatiksel olarak bir artış görülmüştür. Bu artışın anlamlı olup olmadığı incelendiğinde anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($t(19) = -11,058$; $p < 0,001$). Bu sonuca göre sözcük öğretiminde kullanılan Quizlet uygulamasının, öğrenenlerin hedeflenen sözcük sayısını arttırmada etkisinin olduğu görülmüştür. Bu bağlamda sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının faydalı olduğu söylenebilir.

Sözcük bilgisi testine göre kontrol grubunda yer alan öğrenenlerin puanlarının normal dağılımı olmadığı gözlendiği için grubun ön test son test puan karşılaştırması Wilcoxon Testi ile yapılmıştır. Wilcoxon Testi, öğrenen gruplarının normal dağılımlı olmadığı durumlarda anlamlı bir farkın olup olmadığını sınamak için gerçekleştirilmektedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkisini tespit etmek amacıyla yapılan araştırmada kontrol grubunun sözcük testi ön test ve son test puanlarına yönelik karşılaştırma Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 6.

Kontrol grubu sözcük testi toplam puanlarının wilcoxon testi ile karşılaştırılması

Değişken	Sıralar	n	Sıralar Ortalaması	Sıralar Toplamı	Z	p
B1 Seviyesi Sözcük Testi Ön Test – Son Test Puanı	Negatif Sıralar	0	0	0	3,920	0,000
	Pozitif Sıralar	20	10,50	210		
	Eşit	0				

Tablo 6'ya göre kontrol grubunda geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen sözcük öğretiminin etkisini sınamak için Wilcoxon Testi yapılmıştır. Yapılan Wilcoxon Testi sonucuna göre, geleneksel öğretim yöntemi kullanılmaya başlamadan önce öğrenenlerin sözcük testi puan ortalaması ($X_{ön\ test}$ = 175,70) ile geleneksel öğretim yöntemi kullanıldıktan sonra sözcük testi puan ortalaması ($X_{son\ test}$ = 255,90) arasında istatiksel olarak bir artış görülmüştür. Bu artışın anlamlı olup olmadığı incelendiğinde anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($Z = -3,920; p < 0,05$). Bu sonuca göre söz konusu geleneksel eğitimin öğrenenlerin sözcük bilgisini arttırmada faydalı olduğu söylenebilir. Bunun sebebi olarak öğrenenlerin bilmedikleri hedef yeni sözcükleri, öğretim sürecinin sonucunda öğrenmiş olmaları görülmektedir.

Deney ve kontrol grubunun ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Bu test, benzer özellikler taşıyan iki bağımsız grup arasında ortalama farkına bakmak ve gruplar arasında fark ya da eşitliği belirlemek için kullanılmaktadır. Deney ve kontrol grubu açısından sözcük testi puanlarının karşılaştırılması Tablo 7'de gösterilmiştir:

Tablo 7.

Deney ve kontrol grupları açısından sözcük testi toplam puanlarının Mann Whitney U Testi ile karşılaştırılması

Toplam Puan	Kategoriler	n	Sıralar Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	Z	p
Sözcük Testi Puanları	Kontrol Grubu	20	14,63	292,50	82,50	-3,179	0,00
	Deney Grubu	20	26,38	527,50			

Tablo 7'de araştırma kapsamında kullanılan yöntemlerin gruplar arasında bir fark oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda deney grubunda Quizlet

uygulamasından yararlanılarak sözcük öğretimi gerçekleştirilirken kontrol grubunda ise geleneksel sözcük öğretim yöntemi kullanılmıştır. Deney ve kontrol grupları arasında başarı puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre geleneksel sözcük öğretim yöntemi kullanılan kontrol grubunun öğretim sonundaki başarı puanları ile (Me = 292,50) Quizlet uygulamasını kullanan deney grubundaki öğrenenlerin öğretim sonundaki başarı puanları arasında (Me = 527,50) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($U = 82,500$; $p < 0,001$). Buna göre yapılan araştırma sonucunda yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının öğrenenlerin sözcük bilgisini geliştirmede anlamlı bir fark oluşturduğu tespit edilmiştir.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlere Sözcük Öğretiminde Quizlet Kullanımının Etkisinin Nasıl Olduğuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında Quizlet kullanılarak gerçekleştirilen sözcük öğretimi etkinliklerinin nasıl olduğuna yönelik değerlendirme formu aracılığıyla deney grubundaki öğrenenlerin görüşlerine başvurulmuştur.

Bu bağlamda öğrenenlere ilk olarak "Yapılan etkinliğin sözcükleri öğrenmenize etkisi nedir?" sorusu yöneltilmiştir. Buna göre sözcük öğrenmede Quizlet'in etkisine yönelik elde edilen öğrenen görüşlerinden 2 tema elde edilmiştir. Elde edilen temalar Tablo 8'de gösterilmektedir:

Tablo 8.

Sözcük öğrenmede Quizlet'in etkisine yönelik oluşturulan temalar

Tema	*f*
Olumlu	118
Olumsuz	2
Toplam	120

Tablo 8'e göre öğrenen görüşlerinden "Olumlu" ve "Olumsuz" olmak üzere toplam 2 farklı tema oluşturulmuştur. Öğrenenler en çok olumlu temaya yönelik görüş ifade etmişlerdir.

Öğrenen görüşlerinden hareketle tespit edilen "Olumlu" temasına yönelik ortaya çıkan alt temalar Tablo 9'da gösterilmektedir:

Tablo 9.

Quizlet'in sözcük öğrenimine etkisine yönelik ulaşılan "olumlu" temasına ait alt temalar

Tema	***f***
Olumlu	118
Alt Tema	***f***
Kelimeleri daha hızlı öğretmesi	27
Kelime öğrenmenin kolay olması	21
Kelime öğrenmeye yardımcı olması	15
Pratik bir uygulama olması	10
Eğlenceli olması	8
Kelime öğrenmede faydalı olması	7
Kelimeleri ezberlemeye yardımcı olması	5
Uygulamanın keyifli olması	4
Tekrar etmeye yardımcı olması	4
Kelimelerin kolay akılda kalması	4
Öğrenmeye yardımcı olması	2
Kelimeleri hızlı hatırlatması	2
Kelime öğrenmede cümle kurmaya yardımcı olması	2
Sözcükleri kolay öğretmesi	1
Rekabet ortamında oynanması	1
Rahat uygulama olması	1
Kelimeleri daha hızlı öğrenmesi	1
Kelime öğrenirken farklı seçenekler sunması	1
Daha fazla kelime ezberletmesi	1
Daha çok pratik yapması	1

Tablo 9'a göre Quizlet'in sözcük öğrenimine etkisine yönelik öğrenenlerin bildirdiği toplam görüş sayısı 118'dir. Bu görüşlerden hareketle 20 farklı alt tema oluşturulmuştur. Oluşturulan alt temalar incelendiğinde en sık ifade edilen alt temalar "kelimeleri daha hızlı öğretmesi", "kelime öğrenmenin kolay olması", "kelimeyi öğrenmeye yardımcı olması" ve "pratik bir uygulama olması" alt temalarıdır.

Öğrenen görüşlerinden hareketle tespit edilen "Olumsuz" temasına yönelik ortaya çıkan alt temalar Tablo 10'da gösterilmektedir:

Tablo 10.

Quizlet'in Sözcük Öğrenimine Etkisine Yönelik Ulaşılan "Olumsuz" Temasına Ait Alt Temalar

Tema	***f***
Olumsuz	2
Alt Tema	***f***
Açıklamaların anlaşılmaması	1
Oyunun hızlı olması	1

Tablo 10'a göre öğrenenlerin Quizlet'in sözcük öğrenimine etkisine yönelik bildirdiği toplam görüş sayısı 2'dir. Öğrenenlerin görüşlerinden hareketle "açıklamaların anlaşılmaması" ve "oyunun hızlı olması" olmak üzere 2 alt tema oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında Quizlet kullanılarak gerçekleştirilen sözcük öğretimi etkinliklerinin nasıl olduğuna yönelik öğrenenlere yöneltilen bir diğer soru "Sözcük öğrenme konusunda yapılan etkinliğin özellikleri nelerdir?" sorusudur. Buna göre sözcük öğrenme konusunda yapılan etkinliğin özelliklerine yönelik elde edilen öğrenen görüşlerinden 2 tema elde edilmiştir. Elde edilen temalar Tablo 11'de gösterilmektedir:

Tablo 11.

Sözcük öğrenme etkinliklerinin özelliklerine yönelik oluşturulan temalar

Tema	***f***
Olumlu	112
Olumsuz	8
Toplam	120

Tablo 11'e göre öğrenen görüşlerinden "Olumlu" ve "Olumsuz" olmak üzere toplam 2 farklı tema oluşturulmuştur. Öğrenenler en çok olumlu temaya yönelik görüş ifade etmişlerdir.

Öğrenen görüşlerinden hareketle tespit edilen "Olumlu" temasına yönelik ortaya çıkan alt temalar Tablo 12'de gösterilmektedir:

Tablo 12.

Sözcük öğrenme etkinliklerinin özelliklerine yönelik oluşturulan "olumlu" temasına ait alt temalar

Tema	***f***
Olumlu	112
Alt Tema	***f***
Etkinliğin pratik olması	22

Kelimeleri hızlı öğretmesi	21
Etkinliğin eğlenceli olması	16
Kelimeleri daha kolay hatırlatması	11
Etkinliğin hızlı olması	8
Sınıfta beraber oynanabilmesi	7
Kelimeleri kolay öğretmesi	5
Etkinliğin faydalı olması	3
Etkinliğin kelimeleri hızlı öğretmesi	3
Etkinliğin kolay olması	3
Kelimeleri tekrar etmelerine yardımcı olması	3
Daha fazla kelime öğretmesi	2
Kelime öğrenmeye yardımcı olması	2
Etkinliğin yardımcı olması	1
Kelimeleri cümle içinde kullandırması	1
Telefonda kullanılabilmesi	1
Teşvik edici olması	1
Uygulamanın eğlenceli olması	1
Yeni kelimeler öğretmesi	1

Tablo 12'ye göre öğrenenlerin Quizlet kullanılarak gerçekleştirilen sözcük öğrenme etkinliklerinin özelliklerine yönelik ifade ettikleri görüş sayısı 112'dir. Bu görüşlerden toplam 19 alt tema oluşturulmuştur. Oluşturulan alt temalar incelendiğinde en sık ifade edilen alt temalar "etkinliğin pratik olması", "kelimeleri hızlı öğretmesi", "etkinliğin eğlenceli olması" ve "kelimeleri daha kolay hatırlatması" alt temalarıdır.

Öğrenen görüşlerinden hareketle tespit edilen "Olumsuz" temasına yönelik ortaya çıkan alt temalar Tablo 13'te gösterilmektedir:

Tablo 13.

Sözcük öğrenme etkinliklerinin özelliklerine yönelik oluşturulan "olumsuz" temasına ait alt temalar

Tema	**f**
Olumsuz	8
Alt Tema	***f***
Uygulamanın hızlı olması	3
Etkinliğin hızlı olması	1
Etkinliğin kolay olması	1
Etkinliğin pratik olması	1
Kelimeleri hızlı öğretmesi	1
Sınıfta beraber oynanabilmesi	1

Tablo 13'e göre öğrenenlerin Quizlet kullanılarak gerçekleştirilen sözcük öğrenme etkinliklerinin özelliklerine yönelik ifade ettikleri görüş sayısı 8'dir. Bu

görüşlerden toplam 6 alt tema oluşturulmuştur. Oluşturulan alt temalar incelendiğinde en sık ifade edilen alt temalar "uygulamanın hızlı olması", "etkinliğin kolay olması" ve "kelimeleri hızlı öğretmesi" alt temalarıdır.

Araştırma kapsamında Quizlet kullanılarak gerçekleştirilen sözcük öğretimi etkinliklerinin nasıl olduğuna yönelik öğrenenlere yöneltilen bir diğer soru "Yapılan etkinlikte kullanılan Quizlet'le ilgili görüşleriniz nelerdir?" sorusudur. Buna göre sözcük öğretiminde kullanılan öğretim teknolojisine yönelik elde edilen öğrenen görüşlerinden 2 tema elde edilmiştir. Elde edilen temalar Tablo 14'te gösterilmektedir:

Tablo 14.

Quizlet'e yönelik oluşturulan temalar

Tema	***f***
Olumlu	117
Olumsuz	1
Toplam	118

Tablo 14'e göre öğrenen görüşlerinden "Olumlu" ve "Olumsuz" olmak üzere toplam 2 farklı tema oluşturulmuştur. Öğrenenler en çok olumlu temaya yönelik görüş ifade etmişlerdir.

Öğrenen görüşlerinden hareketle tespit edilen "Olumlu" temasına yönelik ortaya çıkan alt temalar Tablo 15'te gösterilmektedir:

Tablo 15.

Quizlet'e yönelik oluşturulan "olumlu" temasına ait alt temalar

Tema	***f***
Olumlu	117
Alt Tema	***f***
Uygulamanın kullanışlı olması	35
Uygulamanın pratik olması	27
Öğrenmelerine yardım etmesi	14
Kelime öğrenirken faydalı olması	11
Kelimeleri daha hızlı öğretmesi	10
Uygulamanın eğlenceli olması	7
Grup etkinlikler için uygun olması	5
Kelimeleri daha kolay öğretmesi	4
Uygulamanın teknolojik olması	2
Çeşitli pratik etkinliklere sahip olması	1
Geliştirilmesine ihtiyaç olması	1

Tablo 15'e göre Quizlet'e yönelik öğrenenlerin bildirdiği toplam görüş sayısı 117'dir. Bu görüşlerden hareketle 11 farklı alt tema oluşturulmuştur. Oluşturulan alt temalar incelendiğinde en sık ifade edilen alt temalar "uygulamanın kullanışlı olması", "uygulamanın pratik olması", "öğrenmelerine yardımcı olması" ve "kelime öğrenirken faydalı olması" alt temalarıdır.

Öğrenen görüşlerinden hareketle tespit edilen "Olumsuz" temasına yönelik ortaya çıkan alt temalar Tablo 16'da gösterilmektedir:

Tablo 16.

Quizlet'e yönelik oluşturulan "olumsuz" temasına ait alt temalar

Tema	***f***
Olumsuz	1
Alt Tema	***f***
uygulama kullanımının zor olması	1

Tablo 16'ya göre Quizlet'e yönelik öğrenenlerin bildirdiği toplam görüş sayısı 1'dir. Bu görüşten hareketle 1 farklı alt tema oluşturulmuştur. Oluşturulan alt tema "uygulama kullanımının zor olması" alt temasıdır.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlere Sözcük Öğretiminde Quizlet Kullanımına Yönelik Öğrenen Görüşlerine İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde araştırma kapsamında Quizlet kullanımının sözcük öğretimine etkisine yönelik öğrenenlerle yapılan odak grup görüşmesinden elde edilen verilere yer verilmiştir.

Odak grup görüşmesi kapsamında öğrenenlere "Quizlet programının olumlu veya etkili yönü nedir?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında gelen görüşler ve görüşlerden oluşturulan temalar Tablo 17'de verilmiştir. Tablo 17'ye göre Quizlet'in olumlu veya etkili yönüne yönelik öğrenen görüşleri incelendiğinde 4 farklı tema ortaya çıkmıştır. Öğrenen görüşlerine göre belirlenen temalar şu şekildedir: "Sözcükleri kolay öğretmesi, sözcükleri öğrenmede pratik olması, sözcükleri hatırlamada yardımcı olması, sözcükleri konuşurken kullanabilmesi.".

Odak grup görüşmesi kapsamında öğrenenlere "Bu uygulamayı öğrenenlere tavsiye eder misin? Neden?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında gelen görüşler ve görüşlerden oluşturulan temalar Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 17.

Quizlet'in olumlu veya etkili yönüne yönelik görüşler ve oluşturulan temalar

Kişi	Öğrenen Görüşü	Tema
K5	Benim için Quizlet programının çok önemli bir program oldu. Çünkü ben hem öğrenciyim hem de anneyim. Evde de kendi işlerim var bu yüzden Quizlet benim için çok önemli oluyor çünkü ben evde bir şey yaparken Quizlet uygulamasında ses özelliği var ya ona basıp iş yaparken ya da bebeğime bakarken Quizletten yeni kelimeler ezberliyorum bu çok önemli benim için bence kadınlar için ya da akşam çalışan öğrenciler için ezberlemek hem daha kolay hem de daha güzel olur.	Sözcükleri kolay öğretmesi
E5	Quizlet programı çok pratik yapmak için lazım. O çok faydalı çünkü kelimeleri öğrenirken sen pratik yapabilirsin ve başka öğrencilerle oynayabilirsin. Oyunu kim kazanacak bilmeden oynuyorsun. Pratik için çok lazım ve iyi bir program.	Sözcükleri öğrenmede pratik olması
E3	Öğrencilerin kelimeleri hatırlamasına ve kullanmasına yardımcı olur. Kelimeleri kullanması bize öğretti.	Sözcükleri hatırlamada yardımcı olması
K6	Bu program sayesinde birçok karmaşık kelimeyi öğrenebildim ve bu kelimeleri konuşurken kullanabildim.	Sözcükleri konuşurken kullanabilmesi

Tablo 18.

Quizlet'in tavsiye edilmesine yönelik görüşler ve oluşturulan temalar

Kişi	Öğrenen Görüşü	Tema
K5	Evet tavsiye ederim. Ben şu anda B1'de öğrenciyim ve şu an düşünüyorum. A2'de de Quizlet olması daha iyi olurdu çünkü bir kurs içerisinde 90 kelimeyi kurallarla birlikte ezberlemek çok nadir bir durum. Biz bunu Quizlet sayesinde ezberledik.	Sözcük ezberlemeye yardımcı olması
E5	Ben öğrencilere Quizlette boş zamanlarda Quizlette pratik yapmalarını tavsiye ediyorum. Quizlette sadece günde 10-15 dakika kullanarak öğreniyorsun ve sonra bu kelimeleri iyi bir şekilde hatırlıyorsunuz.	Boş zamanlarda kullanmak için pratik olması
E3	Evet çünkü kelimeleri ezberlemeyi kolaylaştırır. Bu uygulama sayesinde işiniz varsa problem yok çünkü siz otobüste müzik dinlemek yerine Quizlette kelime dinleyebilir ve öğrenebilirsiniz.	Sözcükleri ezberlemeye yardımcı olması
K6	Evet, bu uygulamayı tavsiye ederim çünkü kelimeleri hızlı ve etkili bir şekilde hatırlamaya yardımcı oluyor.	Sözcükleri hatırlamaya yardımcı olması

Tablo 18'e göre Quizlet'i farklı öğrenenlere tavsiye edip etmeyeceklerine yönelik öğrenen görüşleri incelendiğinde 3 farklı tema ortaya çıkmıştır. Öğrenen görüşlerine göre belirlenen temalar şu şekildedir: "Sözcük ezberlemeye yardımcı

olduğu, boş zamanlarda kullanmak için pratik olduğu ve sözcükleri hatırlamaya yardımcı olması.".

Odak grup görüşmesi kapsamında öğrenenlere "Quizlet yeni sözcük öğrenmenize mi, cümle içerisinde sözcükleri kullanmanıza mı yoksa sözcüklerin daha kalıcı olmasına mı fayda sağladı?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında gelen görüşler ve görüşlerden oluşturulan temalar Tablo 19'da verilmiştir:

Tablo 19.

Quizlet'in Faydasına Yönelik Görüşler ve Oluşturulan Temalar

Kişi	Öğrenen Görüşü	Tema
K5	Benim için cümle kurmaya çok faydalı oldu. Çünkü ben Türkçe konuşurken bazı yanlışlıklar yapıyorum. Tabi ki, önce Özbekçe ana dilimde cümle kurardım ve sonra Türkçeye tercüme ederdim. Quizlet'in ses uygulamasını arabada gelirken dinlediğim için Türkçe konuşmam hızlandı.	Cümle kurmaya yardımcı olması
E5	Bana faydalı oldu. Derste Quizlet oynamak ve pratik yapmak çok iyiydi. Siz tahtada kelimeler yazarken ben onları deftere yazdım ve bu kelimeleri Quizlette pratik yapıyordum.	Sözcüklerin kalıcı olmasına yardım etmesi
E3	Kelimeler cümleleri bağlar. Bu uygulama sayesinde kelimeleri unutmayacağım ve sözcükleri aklımda tutabileceğim.	Sözcüklerin kalıcı olmasına yardım etmesi
K6	Quizlet yeni kelimeler öğrenmeme ve bu kelimeleri cümlelerde kullanmama yardımcı oldu. Ancak daha iyi olmak için daha fazla pratik yapmalı ve kelimeleri incelemeliyiz.	Cümle kurmaya yardımcı olması

Tablo 19'a göre Quizlet'in faydasına yönelik öğrenen görüşleri incelendiğinde 2 farklı tema ortaya çıkmıştır. Öğrenen görüşlerine göre belirlenen temalar şu şekildedir: "Cümle kurmaya yardımcı olması, sözcüklerin kalıcı olmasına yardım etmesi.".

Odak grup görüşmesi kapsamında öğrenenlere "Quizlet uygulaması yeni sözcükler öğrenmenizde size yardımcı oldu mu?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında gelen görüşler ve görüşlerden oluşturulan temalar Tablo 20'de verilmiştir:

Tablo 20.

Quizlet'in sözcük bilgisine etkisine yönelik görüşler ve oluşturulan temalar

Kişi	Öğrenen Görüşü	Tema
K5	Evet, çok yardımcı oldu. Bence sadece benim için değil tüm sınıf için faydalı oldu. İlk kez Türkçe öğrenen Rus ve Çeçen öğrenciler için Türkçe öğrenmek bir zordur. Onlarda Quizlet kullandıktan sonra güzel konuşmaya başladılar.	Uygulamanın konuşmaya yardımcı olması
E5	Evet, çok yardımcı oldu.	Uygulamanın yardımcı olması
E3	Evet, yardım etti. İlginç bir şekilde kelimeleri öğrenmemizi sağladı. Geleneksel değil.	Uygulamanın geleneksel olmaması
K6	Evet bu uygulama sözcük öğrenmeme yardım etti.	Uygulamanın yardımcı olması

Tablo 20'ye göre Quizlet'in sözcük bilgisine etkisine yönelik öğrenen görüşleri incelendiğinde 3 farklı tema ortaya çıkmıştır. Öğrenen görüşlerine göre belirlenen temalar şu şekildedir: "Uygulamanın konuşmaya yardımcı olması, uygulamanın yardımcı olması, uygulamanın geleneksel olmaması.".

Odak grup görüşmesi kapsamında öğrenenlere "Her hafta sözcük öğrenmek için uyguladığımız kısa oyunlar hakkında düşünceleriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında gelen görüşler ve görüşlerden oluşturulan temalar Tablo 21'de verilmiştir:

Tablo 21.

Quizlet'tin kısa oyunlarına yönelik görüşler ve oluşturulan temalar

Kişi	Öğrenen Görüşü	Tema
K5	O da çok güzeldi. Genellikle oyun oynarken hiç kazanamam ama bu oyunda bir kez kazandım. Sürekli oynamak ve Quizletten çalışmak hem benim için hem de diğer öğrenciler için daha kolay oldu.	Oyunların kolay olması
E5	Çok iyi ve enteresan bir oyun. Bazı dil okullarında bu şekilde oyunlar ve kelime pratikleri olmuyor. Kelimeleri daha sıkıcı öğretiyorlar. Daha sıkıcı bir kontrol oluyor ama bu uygulama sayesinde siz daha eğlenceli bir şekilde kontrol ediyorsunuz. Siz anlıyorsunuz kim kelimeleri öğrendi ve kim kelimeleri biliyor.	Oyunların eğlenceli olması
E3	Bu oyunlar pozitif bir rekabet ortamı sağladı ve daha fazla öğrenmemize teşvik etti. Bu sayede biz hem eğlendik hem de kelimeleri öğrendik.	Oyunların öğrenmeye teşvik edici olması
K6	Bence bu güzel bir fikir. Kelimeleri eğlenceli bir şekilde öğrenmeyi çok sevdim.	Oyunların eğlenceli olması

Tablo 21'e göre Quizlet'in kısa oyunlarına yönelik öğrenen görüşleri incelendiğinde 3 farklı tema ortaya çıkmıştır. Öğrenen görüşlerine göre belirlenen

temalar şu şekildedir: "Oyunların kolay olması, oyunların eğlencesi olması, oyunların öğrenmeye teşvik edici olması.".

Odak grup görüşmesi kapsamında öğrenenlere "Quizlet uygulaması içerisinde yer alan farklı modları (kartlar, öğren, test, eşleştirme vb.) kullandınız mı?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında gelen görüşler ve görüşlerden oluşturulan temalar Tablo 22'de verilmiştir:

Tablo 22.

Quizlet'in Farklı Modlarına Yönelik Görüşler ve Oluşturulan Temalar

Kişi	Öğrenen Görüşü	Tema
K5	Kullandım. Sesi her zaman kullandım ama kısa oyunları birkaç kez kullandım. Benim çocuğum Türk kreşinde okuyor ama çok küçük. Bu yüzden hala Türkçe konuşamıyor. Ben Quizlet kullanırken o da dinliyor ve o da öğrenmeye başladı.	Seslendirme özelliğinin öğretime yardımcı olması
E5	Evet pratik yapmak için çok faydalı ve ilginç. Benim vaktim çok yoktu ancak ben giriyordum. Üniversiteye girmek istiyorum ve başka dersler çalışıyorum bu yüzden Quizlet ile az zamanda birçok kelime ezberleyebiliyorum.	Uygulama içindeki modların faydalı olması
E3	Kullandım bana çok yardımcı oldu. Sanırım bu kelimeleri unutmayacağım.	Uygulama içinde modlar sayesinde öğrenmelerin kalıcı olması
K6	Evet, Quizlette olan uygulamaları kullandım. Çok faydalıydılar. Öğrenmek için birçok farklı mod var. Ezberleme modu, konuşma modu ve kart modu. Hangi modu tercih ederseniz onu kullanabilirsiniz. Ben bu uygulamayı kullanırken çok yararlandım.	Uygulamanın içindeki modların kullanışlı olması

Tablo 22'ye göre Quizlet'in farklı modlarına yönelik öğrenen görüşleri incelendiğinde 4 farklı tema ortaya çıkmıştır. Öğrenen görüşlerine göre belirlenen temalar şu şekildedir: "Seslendirme özelliğinin öğretime yardımcı olması, uygulamanın içindeki modların faydalı olması, uygulama içinde modlar sayesinde öğrenmelerin kalıcı olması, uygulamanın içindeki modların kullanışlı olması.".

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamında yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkisinin ne olduğunu ölçmek amacıyla yapılan deneysel çalışmanın sonucunda Quizlet'le sözcük öğrenen deney grubunun ve geleneksel öğretim yöntemiyle sözcük öğrenen kontrol grubunun sözcük bilgisi başarı puanlarının yükseldiği tespit edilmiştir. Deney ve kontrol grupları arasında

sözcük bilgisindeki artışın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için yapılan testin sonucuna göre geleneksel öğretim yöntemi kullanılan kontrol grubunun öğretim sonundaki başarı puanları ile Quizlet uygulamasını kullanan öğrenenlerin öğretim sonundaki başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($U = 82{,}500$; $p < 0{,}001$). Bu bağlamda yapılan araştırma sonucunda yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının öğrenenlerin sözcük bilgisini geliştirmede anlamlı bir farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir. Barr (2016) yaptığı araştırmada İngilizce dil seviyesi düşük olan öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet'i kullanmıştır. Araştırma sonucunda Quizlet'i kullanarak sözcük öğrenenlerin daha başarılı olduğu görülmüştür. Christanti (2018), Quizlet'in öğrenenlerin sözcük öğrenme becerilerini arttırdığını belirtmiştir. Sanosi'nin (2018) çalışmasında da Quizlet'le öğrenen deney grubunun puanlarında belirgin bir gelişme görülmüştür Alastuey (2020) yaptığı araştırmada öğrenenlerin Quizlet ile daha çok sözcük öğrendiğini ve araştırma sonucunda gerçekleştirilen sözcük sınavında Quizlet'le öğrenenlerin daha başarılı olduklarını tespit etmiştir. Çaparlar'ın (2021) Quizlet'in yabancı dil olarak İngilizce öğrenenlerin sözcük bilgisine etkisini ölçmek amacıyla yaptığı çalışmada da deney ve kontrol gruplarının başarı puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Yabancı dilde sözcük öğretiminde Quizlet'in sözcük bilgisi ve başarısı üzerinde etkisi olduğu farklı araştırmalarda da ortaya konmuştur (Anjaniputra ve Salsabila, 2018; Dizon, 2016; Dreyer, 2014; Kálecký, 2016; Vargas, 2011). Buna göre Quizlet'in yabancı dil olarak İngilizce öğretiminde olduğu gibi yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde de etkisi olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere sözcük öğretiminde Quizlet kullanımının etkisinin nasıl olduğuna yönelik değerlendirme formu aracılığıyla yapılan araştırmada öğrenenlerden toplam 120 görüş alınmıştır. Bu görüşlerden "Olumlu" ve "Olumsuz" olmak üzere 2 farklı tema oluşturulmuştur. Öğrenenler büyük oranda "Olumlu" temaya yönelik görüşler belirtmişlerdir.

Öğrenenlerin görüşleri incelendiğinde "Olumlu" temaya yönelik 20 alt tema belirlenmiştir. Bu alt temalar şu şekildedir: Kelimeleri daha hızlı öğretmesi, kelime öğrenin daha kolay olması, kelime öğrenmeye yardımcı olması, pratik bir uygulama olması, eğlenceli olması, kelime öğrenmede faydalı olması, kelimeleri ezberlemeye yardımcı olması, uygulamanın keyifli olması, tekrar etmeye yardımcı olması, kelimelerin kolay akılda kalması, öğrenmeye yardımcı olması, kelimeleri hızlı hatırlatması, kelime öğrenmede cümle kurmaya yardımcı olması, sözcükleri kolay öğretmesi, rekabet ortamında oynanması, rahat uygulama olması, kelimeleri daha hızlı öğrenmesi, kelime öğrenirken farklı seçenekler sunması, daha fazla kelime ezberletmesi, daha çok pratik yapması. Öğrenen

görüşlerinden hareketle "Olumsuz" temaya yönelik 2 alt tema tespit edilmiştir. Bunlar şu şekildedir: Açıklamaların anlaşılmaması ve oyunun hızlı olması şeklindedir.

Alan yazınındaki diğer araştırmalar incelendiğinde "kelimelerin kolay akılda kalması, sözcüklerin kolay öğrenilmesi, sözcüklerin eğlenceli öğrenilmesi, sözcüklerin hızlı öğrenilmesi, kelimeleri ezberlemeye yardımcı olması, rekabet ortamında oynanması" gibi alt temaların hem Quizlet'in hem de farklı araçların sözcük öğrenmeye etkisinin incelendiği diğer araştırmalarda da tespit edildiği görülmektedir (Barr, 2016; Çaparlar, 2021; Kurtoğlu, 2021; Seçen, 2023; Pham, 2022; Platzer, 2020). Bu bağlamda Quizlet'in sözcük öğrenme konusunda diğer sözcük öğretimi uygulamalarıyla da benzer etkilerinin olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında Quizlet kullanılarak yapılan sözcük öğretimi etkinliklerinin özellikleri araştırılmıştır. Araştırmada öğrenenlerden toplam 120 görüş alınmıştır. Bu görüşlerden "Olumlu" ve "Olumsuz" olmak üzere 2 farklı tema oluşturulmuştur. Öğrenenler büyük oranda "Olumlu" temaya yönelik görüşler belirtmişlerdir.

Öğrenenlerin görüşleri incelendiğinde "Olumlu" temaya yönelik 19 alt tema belirlenmiştir. Bu alt temalar şu şekildedir: Öğrenenler tarafından bildirilen olumlu alt temalar şu şekildedir: etkinliğin pratik olması, kelimeleri hızlı öğretmesi, etkinliğin eğlenceli olması, kelimeleri daha kolay hatırlatması, etkinliğin hızlı olması, sınıfta beraber oynanabilmesi, kelimeleri kolay öğretmesi, etkinliğin faydalı olması, etkinliğin kelimeleri hızlı öğretmesi, etkinliğin kolay olması, kelimeleri tekrar etmelerine yardımcı olması, daha fazla kelime öğretmesi, kelime öğrenmeye yardımcı olması, kelimeleri kolay öğretmesi, kelimeleri cümle içinde kullandırması, telefonda kullanılabilmesi, teşvik edici olması, uygulamanın eğlenceli olması, yeni kelimeler öğretmesidir. Öğrenen görüşlerinden hareketle "Olumsuz" temaya yönelik 6 alt tema tespit edilmiştir. Bunlar şu şekildedir: Uygulamanın hızlı olması, etkinliğin hızlı olması, etkinliğin kolay olması, etkinliğin pratik olması, kelimeleri hızlı öğretmesi ve sınıfta beraber oynanabilmesidir.

Alan yazınındaki diğer araştırmalar incelendiğinde "motivasyon ve teşvik edici olması, eğlenceli olması, rekabet ortamı sağlaması, etkinliğin kolay olması" gibi alt temaların hem Quizlet'in hem de farklı araçların sözcük öğrenmeye etkisinin incelendiği diğer araştırmalarda da tespit edildiği görülmektedir (Çakır, 2019; Çaparlar, 2021; Fryer ve Bovee, 2018; Temel, 2022; Tıraşoğlu, 2019; Setiawan ve Wiedarti, 2020). Bu bağlamda Quizlet'in sözcük öğrenme konusunda diğer sözcük öğretimi uygulamalarıyla da benzer etkilerinin olduğu söylenebilir.

"Olumsuz" temaya ait "uygulamanın hızlı olması" alt teması ise Tıraşoğlu'nun (2019) araştırmasında da tespit edilen bir alt tema olmuştur.

Araştırma kapsamında öğrenenlerin Quizlet'le ilgili görüşleri de araştırılmıştır. Araştırmada öğrenenlerden toplam 118 görüş alınmıştır. Bu görüşlerden "Olumlu" ve "Olumsuz" olmak üzere 2 farklı tema oluşturulmuştur. Öğrenenler büyük oranda "Olumlu" temaya yönelik görüşler belirtmişlerdir.

Öğrenenlerin görüşleri incelendiğinde "Olumlu" temaya yönelik 11 alt tema belirlenmiştir. Bu alt temalar şu şekildedir: Uygulamanın kullanışlı olması, uygulamanın pratik olması, öğrenmelerine yardım etmesi, kelime öğrenirken faydalı olması, kelimeleri daha hızlı öğretmesi, uygulamanın eğlenceli olması, grup etkinlikleri için uygun olması, kelimeleri daha kolay öğretmesi, uygulamanın teknolojik olması, çeşitli pratik etkinliklere sahip olması, geliştirilmesine ihtiyaç olması şeklindedir. Öğrenen görüşlerinden hareketle "Olumsuz" temaya yönelik 1 alt tema tespit edilmiştir. Bunlar şu şekildedir: Uygulama kullanımının zor olması.

Alan yazınındaki diğer araştırmalar incelendiğinde "uygulamanın faydalı olması, yardım etmesi, uygulamanın kullanışlı olması" ve "sözcüklerin zor öğrenilmesi" gibi alt temaların hem Quizlet'in hem de farklı araçların sözcük öğrenmeye etkisinin incelendiği diğer araştırmalarda da tespit edildiği görülmektedir (Çakır, 2019; Çaparlar, 2021; Tıraşoğlu, 2019; Seçen, 2023). Bu bağlamda Quizlet'in sözcük öğrenme konusunda diğer sözcük öğretimi uygulamalarıyla da benzer etkilerinin olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında öğrenenlerin Quizlet programının olumlu veya etkili yönlerinin neler olduğuna dair görüşleri değerlendirildiğinde "Olumlu" temaya ait şu alt temalar tespit edilmiştir: Sözcükleri kolay öğretmesi, sözcükleri öğrenmede pratik olması, sözcükleri hatırlamada yardımcı olması, sözcükleri konuşurken kullanabilmesi. Alan yazını incelendiğinde "uygulamanın yardımcı olması" alt temasının diğer araştırmalarda (Çakır, 2019; Tıraşoğlu, 2019) da tespit edilen bir alt tema olduğu görülmektedir.

Yapılan çalışmada öğrenenlerin Quizlet'i farklı öğrenenlere tavsiye edip etmeyeceklerine yönelik görüşleri incelenmiştir. Bu kapsamda öğrenenlerin cevapları "Olumlu" temada toplanmaktadır. Bu temanın alt temaları ise şunlardır: Sözcük ezberlemeye yardımcı olduğu, boş zamanlarda kullanmak için pratik olduğu, sözcükleri hatırlamaya yardımcı olduğu. Alan yazını incelendiğinde "sözcük öğrenmeyi sağlaması" alt temasının diğer araştırmalarda (Kurtoğlu, 2021) da tespit edilen bir alt tema olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmada Quizlet'in sözcük öğrenmeye mi, sözcüklerin cümle içerisinde kullanımına mı yoksa sözcüklerin kalıcı olmasına mı fayda sağladığına yönelik öğrenen görüşleri incelenmiştir. Öğrenenlerin görüşleri "Olumlu" tema altında toplanmıştır. Bu temanın altında öğrenen görüşlerinden hareketle şu alt temalar oluşturulmuştur: Cümle kurmaya yardım etmesi, sözcüklerin kalıcı olmasına yardım etmesi. Alan yazını incelendiğinde "kalıcı öğrenme sağlaması" alt temasının diğer araştırmalarda (Kurtoğlu, 2021) da tespit edilen bir alt tema olduğu görülmektedir.

Yapılan çalışmada Quizlet'in yeni sözcükler öğrenmeye fayda sağlayıp sağlamadığına yönelik öğrenen görüşleri incelenmiştir. Öğrenenlerin görüşleri "Olumlu" tema altında toplanmıştır. Bu temanın altında öğrenen görüşlerinden hareketle şu alt temalar oluşturulmuştur: Uygulamanın konuşmaya yardımcı olması, uygulamanın yardımcı olması, uygulamanın geleneksel olmaması. Alan yazını incelendiğinde "uygulamanın yardımcı olması" alt temasının diğer araştırmalarda (Çakır, 2019; Tıraşoğlu, 2019) da tespit edilen bir alt tema olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında Quizlet'in içinde var olan kısa oyunlara yönelik öğrenen görüşleri incelenmiştir. Öğrenenlerin görüşleri "Olumlu" tema altında toplanmıştır. Bu temanın altında öğrenen görüşlerinden hareketle şu alt temalar oluşturulmuştur: Oyunların kolay olması, oyunların eğlenceli olması, oyunların öğrenmeye teşvik edici olması. Alan yazını incelendiğinde "Oyunların kolay olması, oyunların eğlenceli olması, oyunların öğrenmeye teşvik edici olması" alt temasının Quizlet ve diğer sözcük öğrenme araçlarının etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda tespit edilen alt temalar olduğu görülmektedir (Çakır, 2019; Fryer ve Bovee, 2018; Temel, 2022; Seçen, 2023). Buna göre Quzilet'in sözcük öğrenmeye yönelik özelliklerinin diğer sözcük öğrenme araçlarıyla benzer olduğu söylenebilir. Sangtupim ve Mongkolhutth'a (2019) göre de Quizlet öğrenenlerin eğlenmesi ve öğrenirken oynamasına uygun bir şekilde geliştirilmiştir. Bu özellikleriyle Quizlet ilginç bir öğrenme ortamı sağlamaktadır (Sari, Ftriani ve Saputra, 2020).

Araştırma kapsamında Quizlet'in farklı modlarına yönelik öğrenen görüşleri incelenmiştir. Öğrenenlerin görüşleri "Olumlu" tema altında toplanmıştır. Bu temanın altında öğrenen görüşlerinden hareketle şu alt temalar oluşturulmuştur: Seslendirme özelliğinin öğretimi yardımcı olması, uygulama içindeki modların faydalı olması, uygulama içindeki modlar sayesinde öğrenmenin kalıcı olması, uygulama içindeki modların kullanışlı olmasıdır. "uygulama içindeki modlar sayesinde öğrenmenin kalıcı olması" alt temasının Quizlet ve diğer sözcük öğrenme araçlarının etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda tespit edilen alt temalar

olduğu görülmektedir (Çaparlar, 2021; Kazemnia, 2022). Buna göre Quzilet'in sözcük öğrenmeye yönelik özelliklerinin diğer sözcük öğrenme araçlarıyla benzer olduğu söylenebilir.

Yapılan araştırmanın sonucunda Quizlet kullanılarak yapılan sözcük öğretiminin öğrenenlerin sözcük başarısı üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturacak şekilde etkili olduğu ve Quizlet'in öğrenenleri olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Öğrenenler de Quizlet'le ilgili Quizlet'in sözcük öğrenmelerine olumlu katkı sağladığına yönelik görüşler belirtmişlerdir.

Yapılan araştırma sonucunda şu öneriler sunabilir:

- Araştırmada yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Quizlet kullanımının öğrenenlerin sözcük başarısını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Öğreticiler yabancı dil olarak Türkçe sözcük öğretimi süreçlerine Quizlet'i dâhil edebilirler.
- Yapılan araştırma B1 seviyesi öğrenenleriyle gerçekleştirilmiştir. Sonraki çalışmalarda farklı dil seviyelerinde gerçekleştirilen sözcük öğretimi etkinliklerinde de Quizlet kullanımının etkisi araştırılabilir.
- Yapılan araştırma 7 haftalık bir süreci kapsamaktadır. Sonraki çalışmalarda farklı dil seviyelerini de kapsayacak şekilde Quizlet'in sözcük öğretimine etkisi boylamsal olarak incelenebilir.
- Bu araştırmada Quizlet'in sözcük öğretimine etkisi araştırılmıştır. Quizlet yabancı dilde dinleme ve yazma pratiği de sunan bir araçtır. Sonraki araştırmalarda Quizlet'in dinleme ve yazma öğretimine etkisi de araştırılabilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akçelik, D. (2020). İkinci dil olarak Türkçe öğretiminde zekâ oyunlarıyla sözcük öğretimi. (Tez no. 650908) [Yüksek lisans tezi, Trabzon Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Anjaniputra, A. G., & Salsabila, V. A. (2018). The merits of Quizlet for vocabulary learning at tertiary level. *Indonesian EFL Journal, 4*(2), 1-11.

Arslan, M. S. (2020). The effects of using Quizlet on vocabulary enhancement of tertiary level ESP learners. (Tez no. 632980) [Yüksek lisans tezi, Çağ Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Arslan, M., & Gürdal, A. (2012). Yabancılara görsel ve işitsel araçlarla Türkçe kelime öğretim yöntemi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 20*(1), 255-270.

Aslan, E., & Coşkun, O. (2016). Yabancılara Türkçe öğretiminde oyun yazılımları ile sözcük öğretimi. *Electronic Turkish Studies*, *11*(3), 221-236.

Atalan, E. (2022). The use of quizlet in teaching vocabulary to 9th grade EFL students. (Tez no. 757619) [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ateş, A., & Sis, N. (2016). İkinci dil olarak Türkçe öğretimi için kelime bilgisi ölçeği uyarlaması. *Turkısh Studıes -international periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic, 11*(19), 95-106.

Aytan, T., & Başal, A. (2016). Yabancılara Türkçe öğretiminde ulam temelli sözcük öğretiminin başarıya etkisi. *EKEV Akademi Dergisi*, (65). 559-576.

Barr, B. W. B. (2016). Checking the effectiveness of quizlet as a tool for vocabulary learning. *The Center of EFL Journal*, *1*(2), 36-48.

Başutku, S. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde B1 düzeyinde kelime öğretimi. (Tez no. 510855) [Yüksek lisans tezi, Ankara Başkent Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Biçer, N., & Polatcan, F. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kelime öğrenme stratejilerinin değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 54*(0). 811-828.

Baysal, A.E., & Hocaoğlu, N. (2019). Nitel araştırma modelleri desenleri. G. Ocak (Ed.), *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 125-151). Pegem Akademi.

Büyükikiz, K., & Hasırcı, S. (2013). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sözcük öğretimi üzerine bir değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(21), 145-155.

Ceylan, N. (2023). Arapçadan Türkçeye geçmiş sözcüklerin Arap öğrencilere sözcük öğretiminde kullanımı. (Tez no.790154) [Doktora tezi, Kayseri Erciyes Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Christanti, E. J. (2018). Quizlet uygulamasının öğrenme ortamı olarak kullanılması SMAN 4 Yogyakarta'da on birinci sınıf için İngilizce kelime ustalığı. [Yüksek Lisans tezi, Sanata Dharma Üniversitesi].

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education.* Routledge.

Creswell, J. W. (2018). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research.* Pearson.

Çakır, S. (2019). The effect of five different gamified student response applications on students' vocabulary development and intrinsic motivation in efl. (Tez no.569100) [Yüksek Lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çaparlar, İ. (2021). İngilizce kelime öğrenmede çevrimiçi uygulamaların etkileri ve öğrenen görüşleri: Quizlet uygulaması. (Tez no.687695) [Yüksek Lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çeçen, G. (2020). Yüksek öğrenim gören ve İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin teknoloji kabul modeli çerçevesinde Edmodo, Quizlet ve Canva kullanıma yönelik algıları. (Tez no.627813) [Yüksek Lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çinar, İ. (2019). Quizlet çevrimiçi kelime uygulamasının ortaöğretim öğrencilerinin kelime öğrenmelerine ve İngilizce dersine yönelik tutumlarına etkisi. (Tez no.557345) [Yüksek Lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çinar, İ., & Arı, A. (2019). The effects of Quizlet on secondary school students' vocabulary learning and attitudes towards English. *Asya Öğretim Dergisi*, *7*(2), 60-73.

Çokluk, Ö., Yılmaz, K., & Oğuz, E. (2011). Nitel bir görüşme yöntemi: Odak grup görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, *4*(1), 95-107.

Demirekin, M. (2017). Yabancı dil olarak Türkçenin anlamlandırılmasında kelime ve dil öğrenme stratejileri kullanımı. (Tez no.464522) [Doktora tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Dizon, G. (2016). Quizlet in the EFL classroom: Enhancing academic vocabulary acquisition of Japanese university students. *Teaching English with Technology*, *16*(2), 40-56.

Dreyer, J. (2014). The effect of computer-based self-access learning on weekly vocabulary test scores. *Studies in Self-Access Learning Journal, 5*(3), 217-234.

Elmas, R., & Geban, Ö. (2012). Web 2.0 tools for 21st century teachers. *International Online Journal of Educational Sciences, 4*(1), 243-254.

Ersoy Özer, Y., & Koçoğlu, Z. (2017). Quizlet flashcard programının kullanımı ve kelime öğrenimi üzerindeki etkisi. *Dil Dergisi*, *168*(1), 61-81.

Fryer, L., & Bovee, H. (2018). Staying motivated to e-learn: Person- and variable-centred perspectives on the longitudinal risks and support. *Computers & Education,* 120, 227–240.

Göçer, A., & Karadağ, B. F. (2020). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde Whatsapp uygulamasının kullanımının sözcük öğretimi bakımından işlevselliği. *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(46), 322-40.

Göker, M., & İnce, B. (2019). Web 2.0 araçlarının yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanımı ve akademik başarıya etkisi. *Turkophone (Türkçe Konuşurların Akademik Dergisi), 6*(1), 12-22.

Gülcan, C. (2021). Nitel bir veri toplama aracı: Odak (focus) grup tekniğinin uygulanışı ve geçerliliği üzerine bir çalışma. Mersin Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*(2), 94-109.

Gülcü, İ. (2015). Yabancı dil olarak mobil destekli Türkçe kelime öğretimi. (Tez no.391272) [Doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gün, M., & Bilgen, D. (2022). Yabancılara Türkçe öğretiminde kelime öğretirken kullanılabilecek bir artırılmış gerçeklik uygulaması örneği: Aurasma. *International Journal of Language Academy, 10*(4), 60-70.

Gürdal, A., & Arslan, M. (2011). Oyun ve bulmaca etkinlikleriyle yabancılara Türkçe kelime öğretim yöntemi. *1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*, Saraybosna, Bosna Hersek.

Horzum, M. B. (2010). Öğretmenlerin Web 2. 0 araçlarından haberdarlığı, kullanım sıklıkları ve amaçlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7*(1), 603-634.

Ilgar, M. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde e-öğrenim yoluyla kelime öğretimi. (Tez no.349036) [Yüksek Lisans tezi, Ankara Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Işık, İ. (2020). Yabancı çocuklara Türkçe öğretiminde eşdizimli sözcük öbeklerinin belirlenmesi. (Tez no.678212) [Yüksek Lisans tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

İhtiyaryer, B. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde görev odaklı yaklaşım açısından kelime öğretimi. (Tez no.517178) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

İnal, E., & Arslanbaş, F. (2021). Türkçenin yabancı dil olarak uzaktan öğretiminde iletişim odaklı Web 2.0 araçları ve uygulama örnekleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, *16*(Özel Sayı), 228-249.

İnci, A. Ö. (2020). The impact of call on learners' engagement and building vocabulary through Quizlet. (Tez no.649237) [Yüksek Lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Johnson, R. B., & Turner, L. S. (2003). Data collection strategies in mixed methods research. Içinde A. Tashakkori ve C. Teddlie (Ed.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* (297-319).

Kanal, Y. (2020). Artırılmış gerçeklik uygulamalarının yabancı öğrencilere Türkçe sözcük öğretiminde akademik başarıya etkisi. (Tez no.630175) [Yüksek Lisans tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Karagöz, M. (2019). Web tabanlı uygulamalarla yabancılara Türkçe sözcük öğretimi. (Tez no.599600) [Yüksek Lisans tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Karatay, H. (2004). İlköğretim ikinci kademede Türkçe ders kitaplarının ortak kelime kazandırma yönünden değerlendirilmesi. [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Karatay, H. (2007). Kelime öğretimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *27*(1), 141-153.

Kara, M. (2010). Oyunlarla yabancılara Türkçe öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), 407-421

Kara Özkan, N. (2019). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde bağlam temelli sözcük öğretim yönteminin uygulanması. (Tez no.596682) [Doktora tezi, Ankara Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kazemnia, D. (2022). Çevrimiçi oyun tabanlı öğrenme platformu olarak Quizizz kullanımının ilkokuldaki Türk EFL öğrencilerinin dinleme becerilerinin geliştirilmesine etkisi. (Tez no.756198) [Yüksek Lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kálecký, R. (2016). *Quizlet vs. Vocabulary Notebook: The İmpact of Different Methods of Storing and Revising Vocabulary on Students' Progress, Retention, and Autonomy*. Masaryk University.

Körlü, H. (2017). The impact of Quizlet on performance and autonomy in vocabulary learning of Turkish EFL learners. (Tez no.475483) [Yüksek Lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kurtoğlu, U. (2021). Vocabulary teaching through Web 2.0 Tools: A comparison of Kahoot! and Quizlet. (Tez no.705495) [Yüksek Lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Maden, S., Altunbay, M., & Dinçel, Ö. (2016). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde sözcük öğretimi uygulamaları: kavram haritası örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, *45*(210), 477-488.

Marriam, S. B. (2013). *Nitel araşTırma: Desen ve Uygulama için Rehber*. S. Turan (çev. ed.). Nobel Akademi Yayıncılık.

Okkan, A., & Aydın, S. (2020). The effects of the use of Quizlet on vocabulary learning. *Motivation Language and Technology*, *2*(1), 16-25.

Pham, A. (2022). University students' perceptions on the use of Quizlet in learning vocabulary. *International Journal of Emerging Technologies in Learning, 17*(7), 54-63.

Sanosi, A. (2018). The effect of Quizlet on vocabulary acquisition. *Asian Journal of Education and e-Learning, 6*(4), 71-77.

Sangtupim, N., & Mongkolhutthi, P. (2019). Using Quizlet in vocabulary learning: Experiences from Thai high school students. *In The 8th LITU International Graduate Conference Proceedings*. 213-226.

Sarıgül, K. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde çevrimiçi süreç değerlendirme araçları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 4*(Yunus Emre ve Türkçe Yılı Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Özel Sayısı), 56-80.

Sari, D. E., Ftriani, S. A., & Saputra, R. C. (2020). Active and interactive learning through Quizlet and Kahoot. *Social Science, Education and Humanities Research*, 440, 118-120.

Sayır, M. F. (2020). Yabancılara Türkçe öğretiminde çoklu ortam dipnotları ile kelime öğretimi sürecinin etkinlik kuramı çerçevesinde değerlendirilmesi. (Tez no.628555) [Doktora tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Seçen, B. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe sözcük öğretiminde Wordwall kullanımının etkisi. (Tez no.835034) [Yüksek Lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Setiawan, M., & Wiedarti, P. (2020). The effectiveness of Quizlet application towards Students' motivation in learning vocabulary. *Studies in English Language and Education, 7*(1), 83-95.

Subaşı, M., & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21*(2), 419-426.

Şahin, Ş., Bir, A. A. & Suher, H. K. (2009). Odak grup yönetimi: Uygulamacılar açısından bir değerlendirme, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, 11*(11), 51-74.

Tarhan, Z. (2020). Sanal gerçeklik araçlarının yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sözcük öğrenimine etkisi ve akılda tutmadaki verimliliği. (Tez no.640577) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Temel, T. (2022). Web 2.0 araçları aracılığıyla oyunlaştırmanın çevrimiçi öğrenim ortamlarında yabancı dil olarak İngilizce öğrenenlerin akademik başarı, motivasyon ve öğrenme öz-yeterliliklerine etkilerinin incelenmesi. (Tez no.753170) [Doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tıraşoğlu, C. (2019). Yabancılara Türkçe öğretiminde söz varlığını geliştirmeye yönelik web 2.0 araçları: Kahoot! örneği. (Tez no.552897) [Yüksek Lisans tezi, Antalya Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Toy, F. (2019). The effects of Quizlet on students' and efl teachers' perceptions on vocabulary learning / teaching process. (Tez no.555813) [Yüksek Lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tuğan, N. H. (2022). İletişim Araştırmalarında üçüncü bir yöntembilimsel yaklaşımın olanakları: Karma yöntem araştırması ve iletişim çalışmaları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, *2022*(57), 112-137.

Uğur, F., & Azizoğlu N. İ. (2016). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan ders kitaplarının sözcük öğretimi açısından değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *4*(1), 151-166.

Ünal, İ. (2019). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde temel seviye (A1- A2 düzeyi) hedef sözcük belirleme çalışması. (Tez no.585501) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Vargas, J. M. (2011). *Modern Learning: Quizlet in the Social Studies Classroom*. Wichita State University.

Wesche, M., & Paribakht, T.S (1996). Enhancing vocabulary acquisition through reading: A hierarchy of text-related exercise types. *Canadian Modern Language Review*, *52*, 155-178.

Yaşar Sağlık, Z., & Yıldız, M. (2021). Türkiye'de dil öğretiminde Web 2.0 araçlarının kullanımına yönelik yapılan çalışmaların sistematik incelemesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 8*(2), 418-442.

Yıldırım, Ö. (2023). Yabancılara Türkçe öğretiminde mobil uygulamaların kelime öğretimine etkisi. (Tez no.830286) [Doktora tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yılmaz Turan, S. (2022). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ilkokul öğrencileri için sözlük modeli çalışması. (Tez no.776212) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yusufoğlu, S. (2017). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sözcük bilgisi öğretiminin anlam ve gösterge paralelliğinden hareketle kültürel aktarıma etkisi. (Tez no.477423) [Yüksek Lisans tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

EXTENDED ABSTRACT

Objective: Quizlet is one of the Web 2.0 tools used in teaching vocabulary to foreign language learners. As İnal and Arslanbaş (2021, p. 243) state, Quizlet enriches the vocabulary of foreign language learners. According to Sarıgül (2021), Quizlet is an application that allows learners to practice their vocabulary knowledge and learn words by repeating them more. In this sense, research should be conducted on the effect of Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language.

When the literature is examined, it is seen that there are studies on Quizlet in foreign language teaching (Arslan, 2020; Atalan, 2022; Çaparlar, 2021; Çeçen, 2020; Çinar, 2019; Çinar & Arı, 2019; İnci, 2020; Körlü, 2017; Kurtoğlu, 2021; Okkan & Aydın, 2020; Ersoy Özer & Koçoğlu, 2017; Toy, 2019). It is noticed that the studies are generally related to the use of Quizlet in teaching vocabulary to learners of English as a foreign language, and the effect of Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language has not been investigated.

The results of the researches reveal that the use of Quizlet in teaching vocabulary to foreign language learners has positive effects. In the study conducted by Çinar and Arı (2019), it was concluded that learners using Quizlet had fun while learning, their motivation increased and their vocabulary learning became easier.

In the study conducted by Okkan and Aydın (2020), it was determined that the intrinsic motivation of learners using Quizlet while learning vocabulary remained constant, but their extrinsic motivation changed significantly. Ersoy Özer and Koçoğlu (2017) found that Quizlet is effective in the vocabulary knowledge of learners of vocabulary as a foreign language by using Quizlet's word cards and word notebook feature. In this context, it is an important need to investigate the effects of using Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language.

When the studies in the literature are examined, it is noticed that experimental studies are generally carried out and in this context, the effect of Quizlet on vocabulary teaching is investigated, but how this effect occurs is not emphasised. In this sense, the need for qualitative and mixed studies on the subject is also realised.

On the basis of the aforementioned importance and needs, this study aims to determine what and how the effect of Quizlet is in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language based on the problem question 'What is and how is the effect of Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language?'. The sub-objectives of the research conducted for this purpose are as follows:

1. What is the effect of Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language?

2. What is the effect of Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language?

3. What are the learner's opinions about the use of Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language?

Method: In this study, it was tried to determine what and how the effect of using Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language at B1 level. Within the scope of the research, mixed research method was preferred. In the quantitative research part of the study, the effect of using Quizlet on vocabulary learning in teaching Turkish as a foreign language was measured with a quasi-experimental study with a pre-test post-test control group. In the qualitative research part of the study, case study design was used. The population of this study, which was conducted to examine the effect of using Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language, consists of learners of Turkish as a foreign language between 2022-2023 at a foundation university in Istanbul. The sample of the study consists of 40 learners of Turkish as a foreign language at B1 level at the same university. Of the learners in the

study, 20 were in the experimental group and 20 were in the control group. It took 7 weeks to collect the research data. In the study conducted to investigate the effect of using Quizlet in teaching vocabulary to learners of Turkish as a foreign language, a total of 4 data collection tools, namely 'Personal Information Form', 'Pre- and Post-Test of Vocabulary Knowledge for B1 Level Learners', 'Evaluation Form of Vocabulary Teaching Activity' and 'Focus Group Interview' were used. Dependent Sample t-Test, Wilcoxon Test and Mann Whitney U Test were used for intra-group and inter-group score comparisons considering the normality test results of the data obtained from the research. The results are presented in tables in the findings section. Content analysis and descriptive analysis were used to analyse qualitative data.

Conclusion: As a result of the study, it was determined that vocabulary teaching using Quizlet was effective in learners' vocabulary achievement in a way to create a significant difference and that Quizlet positively affected learners. Learners also stated that Quizlet contributed positively to their vocabulary learning. In addition, when the literature is examined, it can be said that the features of Quzilet for vocabulary learning are similar to other vocabulary learning tools.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2054-2074
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.80017
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 27.12.2024 Submitted date
Kabul tarihi 27.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Oy, H. (2025). Amazonlar, Themiskyra ve Thermodon. *Journal of History School,* 76, 2054-2074.

AMAZONLAR, THEMISKYRA VE THERMODON

Harun OY[1]

Öz

Terme Çayı'nın antik dönemdeki ismi Thermodon'dur. Terme Çayı'nın aktığı bölge ve çevresi ise Themiskyra olarak tanımlanmaktadır. Themiskyra bazı kaynaklarda bir yerleşim yeri ve kent ismi olarak ifade edilirken çoğu antik kaynakta ise Thermodon Çayı'nın suladığı bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Thermodon Çayı ve Themiskyra isimleri antik kaynaklarda Amazonlar ile birlikte geçmektedir ve Amazonların yaşadığı yer olarak verilmektedir. Amazonların yaşantıları ile uyumlu olacak şekilde Terme Çayı ve Themiskyra çevresi antik kaynakların aktardıklarıyla uyumluluk göstermektedir. Thermodon ve Themiskyra, ovalık, ormanlarla kaplı, verimli bitki ve av hayvanları ile dolu olan deniz kıyısına uzanan bir bölgedir. Amazonlar zamanında (MÖ 8-7. yy) var olan coğrafi ve çevresel özellikler günümüzde de bölgede benzer şartlarla devam etmektedir. Sulak, verimli coğrafya, yabani atlar halen bölgede dolaşmakta, zengin bitki ve hayvan çeşitliliği ile binlerce yıllık hatıraları yaşatmaktadır. Fakat antik kaynaklarda çok iyi tarif edilen bölgede Amazonlar ile ilgili herhangi bir kalıntı şimdilik görülmemektedir. Bunun nedeni ise kalıntıların toprak altında kalmış olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Amazonlar, Themiskyra, Thermodon, Pontos.

Amazons, Themiscyra and Thermodon

Abstract

The ancient name of the Terme River is Thermodon. The region and its surrounding area through which the Terme River flows are referred to as Themiscyra. In some sources,

[1]Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, harunoy@odu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1901-5128

Themiscyra is expressed as a settlement or city name, while in most ancient sources, it is used to describe the area irrigated by the Thermodon River. Both the names Thermodon and Themiscyra appear in ancient texts in association with the Amazons and are described as the place where the Amazons lived. In line with the Amazons' way of life, the region surrounding the Terme River and Themiscyra is consistent with the descriptions provided by ancient sources. Thermodon and Themiscyra represent a fertile, lush, and forested area, abundant in plant life and wild animals, extending to the coastline. The geographical and environmental features that existed during the time of the Amazons still persist in the region today. Wetlands, fertile terrain, wild horses, and a rich diversity of plants and animals continue to preserve the region's ancient memories. However, despite the detailed descriptions of the area in ancient texts, no remnants related to the Amazons have yet been found. This could be interpreted as the possibility that these remains are buried beneath the soil.

Keywords: Amazons, Themiscyra, Thermodon, Pontos.

GİRİŞ

Terme, Samsun ilinin 60 km doğusunda konumlanmış olan bir ilçedir. Ordu il sınırına kadar uzanan toprakları genel olarak ovalık alanlardan oluşmaktadır. Antik kaynaklarda Amazonların yaşadığı topraklar olarak belirtilmesine karşın yapılan çalışmalarda ilçenin bu durumu ve Amazonlarla olan bağlantısı üzerinde yeterince durulmamıştır. Tarihi coğrafya çalışmaları bakımından Karadeniz kıyısındaki (Pontos Eukseinos) Amisos'un (Samsun) doğusundan kalan Terme (Thermodon/Themiskyra) çevresinin çok fazla incelenmediği anlaşılmaktadır. Buna sebep olarak ilçe topraklarında görünürde herhangi bir arkeolojik kalıntının bulunmayışı olarak düşünülebilir. Antik kaynaklarda vurgulanan bu bölge üzerine yapılan çalışmalar daha çok Karadeniz bölgesi genelinde yapılan çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Bölge hakkında yapılan çalışmalarda Terme'nin daha çok yakın tarihi üzerinde durulmuştur. Fakat ilçenin ve bölgenin geçmişi antik çağlara kadar uzanmaktadır.

AMAZONLAR

Amazonlar Antik Çağ'da yaşadığı düşünülen bir topluluk olarak literatürde yer almaktadır. Amazon kelime olarak "Göğüssüz" anlamına gelmektedir. Efsanevi kadın savaşçılar olarak bir kraliçe tarafından yönetiliyorlardı ve kız çocuklarının daha rahat yay kullanabilmeleri için sağ göğüslerinin kesildiği söylenmektedir (Peck, 1898).

Antik kaynaklarda Thermodon ve Themiskyra bölgesi Amazonlarla beraber anılmakta ve onların yaşadığı bölge olarak tanımlanmıştır. Thermodon, Themiskyra ve Amazonlar genelde birlikte bu şekilde vurgulanmıştır.

Amazonlarla ilgili ilk bilgiler Homeros destanlarından başlayarak (MÖ 8.-7. yy) Antik Çağ dünyasında ve günümüze kadar pek çok yazar tarafından vurgulanmıştır (Homeros, İlyada, III, 189; VI, 186). Gerek sanat eserlerinde gerekse yazılı belgelerde Amazonlarla ilgili pek çok bilgi yer almaktadır. Geniş coğrafyalarda varlığına değinilen Amazonların antik kaynaklarda çokça ifade edilmelerine karşın onlarla ilgili doğrudan bilgi veren arkeolojik materyaller tartışmalı ve kısıtlıdır. Fakat şu var ki antik kaynaklar ve Antik Çağ'da Amazonlar ilgi çeken bir konu olmuştur.

Antik kaynaklarda Amazonların Thermodon Çayı ve Themiskyra bölgesine yerleştiklerinden söz edilmektedir. Bazen Libya'da bazen Karadeniz'in kuzeyinde Ukrayna'da Azak Denizi çevresinde, bazen farklı coğrafyalarda yaşamış olmalarına rağmen bunların Thermodon bölgesine nerelerden ve nasıl geldikleri hakkında bilgiler belirsizdir.

Antik kaynaklarda kronolojik olarak eskiden başlayarak verilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Amazonlar hakkındaki bilgilerin çeşitlendiği görülmektedir. Kaynakların bir kısmında Amazonların farklı coğrafyalarda yaşamış oldukları ifade edilmesine karşın genel kabul Thermodon kıyılarında yaşadıkları şeklindedir.

Homeros (MÖ 8.-7. yy) Phrygia'dan ve Sakarya kıyılarından söz ederken "...Amazonlar gelmişti hani, erkek gibi, işte o gün.." diyerek onlardan söz etmektedir (Homeros, İlyada, III, 189). Aiskhylos (MÖ 6. yy) ve Euripides (MÖ 5. yy) gibi büyük tragedya yazarları da Amazonlardan yazdıkları oyunlarında etkili bir şekilde söz etmişlerdir (Aiskhylos, Prometheus Desmotes, 725; Euripides, Hippolytus, 1. 10-15.). Erken dönemlerden itibaren Helenler tarafından Amazonlara dair bilgiler ve efsaneler dikkat çekici bir şekilde işlenmiştir. Atinalı komedya yazarı Aristophanes (MÖ 5.-4.yy) Amazonlardan oyunlarında söz eder (Aristophanes, Lysistrata, 672).

Herodotos (MÖ 5. yy) Amazonlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir (Herodotos, IV, 110-119). Amazonların Thermodon kıyısında yaptıkları savaştan sonra esir düşmeleri ve bindirildikleri gemide esaretten kurtulmalarına rağmen gemiyi nasıl kullanacaklarını bilmediklerini anlatmaktadır. Karaya çıktıklarında ise karşılaştıkları atlara binerek bölgede yağmaya başladıklarına vurgu yapılmaktadır. Bu durum Amazonların usta bir binici olduklarını, savaşçı olduklarını fakat denizde ve deniz araçlarının kullanımında bilgilerinin

olmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Amazonların daha çok kara ile bağlantılı atlı-savaşçı oldukları Heredotos eserinde olayı şöyle aktarmaktadır:

"...Thermodon savaşını kazandıktan sonra, canlı olarak yakaladıkları Amazonları üç gemiye doldurup denize açılmışlar; Amazonlar açık denizde erkeklerin üzerine atılıp döve döve öldürmüşler. Ama bir gemi nasıl yönetilir bilmiyorlardı, dümen nasıl tutulur, yelken nasıl kullanılır, kürek nasıl çekilir, haberleri yoktur. Erkekleri öldürdükten sonra rüzgârın ve dalganın önüne katılmışlar. "Dik Bayır" denilen Palus–Maiotis'e varmışlar. Buraları Özgür Skyth'ler (İskitler) toprakları içinde kalır. Amazonlar burada karaya çıkarlar ve ülkenin insanların yaşadıkları bölgesine giderler; otlayan atlara rastlayınca bunları alıp üstlerine atlarlar ve Skyth topraklarını yağmaya başlarlar." Herodotos Amazonların İskitlerle karşılaşmalarına karşın dillerinin, kıyafetlerinin farklı olduklarını ve savaştıklarını vurgulamaktadır (Herodotos, IV.111). Ayrıca Amazonların kendilerine ait yasaları ve kuralları olduğu da anlaşılmaktadır (Herodotos, IV.114).

Lysias (MÖ 5.-4. yy). "Antik zamanlarda Ares'in kızları olan Amazonlar Thermodon Nehri'nin kıyısında yaşarlardı; çevredeki halktan sadece onlar demirle silahlanmıştı ve ilk önce atlara binerlerdi; düşmanlarının deneyimsizliği nedeniyle onları şaşırtıp ya kaçanları yakalarlar ya da onları takip edenleri geride bırakırlardı. Cinsiyetlerinden dolayı kadın olarak değil, yüksek cesaretlerinden dolayı erkek olarak kabul edilirlerdi; bu yüzden fiziksel olarak dezavantajlı olmaktan çok ruhsal olarak erkekleri geride bırakmış görünüyorlardı.", ifadesiyle Amazonları tanımlamaktadır (Lysias, II.4). Rhodoslu Apollonios (MÖ 3. yy) Amazonlardan söz ederken onların üç kabile halinde yaşadıklarını ve Themiskyra çevresinde Kraliçe Hippolyte'nin hüküm sürdüğü ifade edilir (Apollonios Rhodios, Argonautika, II, 966-1001). Vergilius'un (MÖ 1. yy) meşhur Aeneas Destanı'nda Amazonlardan ve Thermodon'dan söz etmektedir (Vergilius, Aeneis, 11.648). Sicilyalı Diodorus (MÖ 1. yy) Amazonlar için aslında göğüslerini kestikleri için Yunanlılar tarafından Amazonlar olarak adlandırılıyorlardı diye ifade eder (Diodorus Sicilus, III.53).

Arrianus (MS 1.-2. yy) Büyük İskender'in Media bölgesinde Amazonlarla karşılaştığını anlatmaktadır. Fakat bu duruma inanmadığını, onların İskender döneminden önce yok olduklarını ama pek çok Antik Çağ yazarının onlardan söz ettiğini ifade etmektedir (Arrianus, VII.13). Appianus (MS 2.yy) Mithridates Savaşları'nı anlatırken "...Amazonlar ülkesi olarak adlandırılan Thermodon Nehri civarındaki toprakları işgal edenler vardı…" diyerek durumu anlatır (Appianus, Rhomaika, X). Ammianus Marcellinus (MS 4. yy). Amazonlardan; "Eski Amazonlar, sürekli kayıplarla komşularını yıprattıktan ve kanlı baskınlarla

onları mahvettikten sonra daha yüksek özlemlere sahipti ve güçlerini göz önünde bulundurarak ve komşularına sık sık saldırmak için bunun çok büyük olduğunu hissederek, ayrıca açgözlülüğün inatçı ateşiyle sürüklenerek, birçok ulusu yarıp geçtiler ve Atinalılara savaş açtılar. Ancak sert bir mücadeleden sonra her yöne dağıldılar ve süvarilerinin kanatları korumasız kaldığı için hepsi yok oldu. Savaşmaya uygun olmadıkları için evlerinde bırakılan geri kalanlar, yok oldukları haberi üzerine aşırı zorluk çektiler ve kendilerine aynı şekilde ödeme yapan komşularının ölümcül saldırılarından kaçınmak için Thermodon'daki daha sessiz bir meskene taşındılar. Daha sonra bunların çok sayıdaki nesli, çok sayıdaki çocukları sayesinde çok güçlü bir kuvvetle geri döndüler ve daha sonraki zamanlarda çeşitli milletlerden insanlara korku saldılar." ifadesiyle Amazonların başka bölgelere seferlerini ve sonraki durumlarını ortaya koyar (Ammianus Marcellinus, Rerum Gestarum Libri Qui Supersunt, XXII.8.18-19).

Antik Çağ'da çok ilgi görmesi ve pek çok toplumun dikkatini çekmesi sebebiyle çeşitli antik kaynak ve farklı eserde Amazonlarla ilgili bilgiler verilmektedir. Ayrıca pek çok topluluk, efsane ve olayda Amazonların varlığına veya Amazonlarla ilişkilerine vurgu yapılmak amacıyla onlarla bağlantı kurulmaktadır. Amazonlarla ilişkili görülen pek çok kavim veya farklı toplumlarla ilişkilendirilmelerine karşın Amazonların sadece kadınlardan oluşan bir topluluk olduğu unutulmamalıdır. Çünkü gerek İskit, gerek Sarmat, gerek Pers veya farklı toplumlarla ilişkilendirmelerine karşın bu toplumlarla bir bağının olmadığı sadece kadın bireylerden oluştuğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Amazonların Karadeniz'in kuzeyinden Kafkaslara, Yunanistan'dan Mısır'a ve Libya'ya kadar geniş bir coğrafyada var olabilecek kadar büyük bir nüfusa sahip olmadıkları düşünüldüğünde onların savaşçı, kahraman ve kadın olmaları sebebiyle doğal olarak pek çok topluluğu etkilemiş olmaları veya bu efsaneleri duyanların etkilenerek kendi mitoloji ve tarihlerinde Amazonlara yer vermeleri olağandır. Batı Anadolu kıyılarındaki Ephesos, Smyrna, Kyme gibi kentlerin kuruluşunda Amazonlar ile bağlantı kurulmaktadır (Strabon, XII. 3). Yine aynı bölgedeki Gryneion, Myrina gibi kentler ise isimlerini Amazonlardan almıştır (Kaya, 2016, s.337). Tarihsel olarak Hitit kaya kabartmalarındaki etekli asker tasvirleri sebebiyle Antik Çağ yazarları tarafından onların kadın savaşçılar olarak algılamalarına sebep oldukları ve Amazonlar olarak algılandıklarına dair düşünceler vardır (Kaya, 2016, s.335; Kaya, 2018, 189-194). Genel itibariyle Amazonlardan söz edilirken onların Thermodon Çayı kıyılarında ve Themiskyra bölgesinde yaşadıklarına vurgu yapılmaktadır. Bu bölgenin Kuzey Anadolu'daki Hitit-Kaşka sınırına yakın olması, ayrıca Hitit metinlerinde geçen bazı efsane ve bilgiler doğrultusunda Amazonların kökeninin Anadolu'da olması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır (Ünal, 2002, s.180; Ünal, 2013, s.21-30).

Antik kaynakların haricinde Yunanistan'da MÖ 6. yüzyıldan itibaren Herakles, Theseus, Akhilleus gibi kahramanların Amazonlarla mücadele ettiğini gösteren çeşitli vazolar üretilmiştir. MÖ 5. yüzyıldan itibaren ise heykel ve kabartma sanatında da Amazon betimleri artmıştır (Eraslan, 2014, s.68-70). Sanat eserlerinde sıkça tasvir edilen Helenler ile Amazonların birbirleriyle mücadelesini anlatan konular genel olarak "Amazonomakhia" olarak adlandırılır (Temür, 2012, s.71). Antik Çağ'da dikkat çeken bir topluluk olan Amazonların coğrafi olarak pekçok bölgeyle ilişkili olmalalarının yanısıra Kuzey Anadolu'daki Themiskyra ve Thermodon çevresindeki yaşamlarına vurgu yapılmaktadır.

Antik Çağ'da Terme Çayı çevresi Amazonların yurdu olarak kabul görmektedir (Blok, 1995, s.2). Anadolu topraklarında Terme Çayı ve çevresinde konumlandıkları ve Anadolu'daki diğer bölgelere buradan dağıldıkları anlaşılmaktadır. Onların Kimmer ve İskit bağlantılı olabileceği üzerinde de durulmaktadır (Bağdatlı Çam, 2015, s.71-90).

THEMISKYRA

Themiskyra, Thermodon Çayı'nın geçtiği güzergâhları kapsayan bölgenin ve ovanın adıdır. Ayrıca Themiskyra hem bir kent ismi olarak hem de ovalık bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Antik kaynaklarda Themiskyra'nın Amazonların bir kenti olduğundan, ayrıca Thermodon Çayı'nın aktığı ve onun çevresinde yer alan ovalık bölgeyi ifade etmektedir.

Themiskyra'nın sınırları doğusunda Sidene (Ünye), Batısında Iris (Yeşilırmak) ve Amisos (Samsun), kuzeyde Pontos Eukseinos (Karadeniz), güneyde ise Paryadres Dağı (Kuzey Anadolu Dağları) ile çevrilidir.

Herodotos (MÖ 5. yy) Karadeniz hakkında (Pontos Eukseinos) bilgi verirken " …Thermodon üzerindeki Themiskyra…" diye ifade etmektedir (Herodotos, IV, 86). Aristoteles (MÖ 4.yy), Historia Animalium isimli eserinde "...Thermodon Nehri kıyısındaki Themiskyra'daki arılar toprağa ve kovanlara petekler yaparlar ve bu petekler çok az balmumu ile ama bol kıvamlı bal üretirler. Ancak bu durum bu arılar için her zaman geçerli değildir, sadece kış mevsiminde geçerlidir; çünkü Pontos'ta sarmaşık bol miktarda bulunur ve yılın bu zamanında çiçek açar ve ballarını sarmaşık çiçeklerinden elde ederler…" diyerek Themiskyra Ovası hakkında bilgiler vermektedir (Aristoteles, Historia Animalium, V.22).

Strabon'da (MÖ 1.-MS 1. yy) Amazonların Themiskyra'da yaşadıklarını daha önceki yazarlara değinerek ifade etmektedir (Strabon, XII. 3, 9). Strabon, Themiskyra'yı tarif ederken " Themiskyra bir ovadır, bir tarafını deniz yalar ve

kentten (Amisos) yaklaşık altmış stadion uzaklıktadır ve diğer taraftan güzel ormanlarla ve kaynakları dağın içinde bulunan küçük akarsularla kaplı dağlık bir arazi ile çevrilidir. Böylece bütün bu akarsularla beslenen Thermodon Çayı, ova boyunca akar ve Phanaroia'dan çıkan diğer bir ırmak da aynı ovadan akar ve bunun ismi Iris'tir…" diyerek Themiskyra Ovası'nın konumunu ve sınırlarını tarif etmektedir (Strabon, XII, 3, 15).

Strabon, Iris Irmağının (Yeşilırmak) geçtiği güzergâhtan bahsederken sonunda Themiskyra ve Pontos Denizi'ne ulaştığını söyler. Bölgenin zenginliklerinden, sığır ve at sürülerinin rahatça beslenebileceğinden, yabani meyve bolluğundan dolayı hiç kıtlık olmadığından ve av hayvanlarının bolluğundan söz eder (Strabon, XII, 3, 15). Bu kadar elverişli bir bölge olan Themiskyra çevresi yaşam için çok uygun imkânlar sunmaktadır. Strabon'un burada değindiği yabani at sürülerinin varlığı bugün de varlığını sürdürmektedir. Themiskyra Ovası'nda var olan yılkı atların sürüler halinde dolaştığı ve yabani meyve çeşitliliğinin hala var olduğu bölge ormanlarında rahatça görülebilmektedir (Görsel 1).

Görsel 1. Thermodon Çayı kıyısındaki yabani atlar

Yaşlı Plinius (MS 1. yy) Themiskyra bölgesini anlatırken "...Kıyıda Phanaroea adlı müstahkem yerden doğan ve Amazonius Dağı'nın eteklerinden akan Thermodon Nehri vardır. Nehrin adını taşıyan bir kent daha vardı ve bunların dışında Amazonium, Themiseyra, Sotira, Amasia ve Comana adında beş kent daha vardı; şimdi ise sadece Manteium var…", ifadesiyle bölgeyi anlatmaktadır (Plinius, *Naturalis Historia*, VI.4).

Plutarkhos (MS 1.-2. yy) Pontos Kralı VI. Mithridates'e karşı savaşırken, MÖ 71'de Romalı komutan (proconsul) Lucullus'un, Themiskyra ve Thermodon Nehri'nin olduğu bölgeyi süvari akınlarıyla tahrip ettiğine değinmektedir (Plutarchos, Lucullus, 14.2). Kuşatma için şehrin surlarının olması gerekeceğinden dolayı bunu destekleyecek bir kalıntı şuan görülmemektedir. Belki de muhtemel kalıntıların şimdiki modern Terme ilçesinin altında kalmış olduğu veya yok edilmiş olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (Wilson, 1976, s.906). Appianus (MS 2.yy) Mithridates Savaşlarını anlatırken"...Lucullus, Amisos'u ve Mithridates'in Amisos'un yanına inşa ettiği ve kendi adını verdiği ve kraliyet ikametgâhını yerleştirdiği Eupatoria'yı kuşattı. Başka bir orduyla, Amazonlardan birinin adını taşıyan ve Thermodon Nehri üzerinde bulunan Themiskyra'yı kuşattı. Bu yerin kuşatıcıları kuleler inşa etti, höyükler inşa etti ve büyük yeraltı savaşlarının yapılabileceği kadar büyük tüneller kazdı…", ifadesiyle Roma dönemindeki durumu ortaya koymaktadır (Appianus, Rhomaika, XI.78).

Pausanias (MS 2.yy) "...Herakles, Thermodon'da Themiskyra'yı kuşatıyordu, ancak alamıyordu, ancak Herakles'e seferinde yardım eden Theseus'a âşık olan Antiope, kaleyi teslim etti. Hagias'ın açıklaması böyledir…" diyerek Thermodon Çayı kıyısında Themiskyra isimli bir Amazon kenti/başkenti olduğunu anlatmaktadır (Pausanias, Periegesis tes Hellados, 1.2). Ayrıca Pausanias'ın sözünü ettiği Hagias/Agias MÖ 8. yy da yaşamış bir şair olup bu kadar erken dönemlerde Amazonlar hakkında bilgiler verilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Amazonların Troia Savaşı'na katılmaları, pek çok antik kentin kuruluşuyla ilişkili oluşu göz önüne alındığında çok daha erken tarihlerde Amazonların tanınan bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır (Peck, 1898, Amazons maddesi).

Justinus (MS 2.yy) "Bu arada İskitler arasında, kraliyet soyundan gelen iki genç, (?) Plynos ve Scolopitus, soyluların bir kesimi tarafından ülkelerinden sürülünce, yanlarına çok sayıda genç adam alarak Kapadokya kıyısında, Thermodon Nehri yakınlarında, Themiskyria Ovalarını işgal eden bir yerleşim yeri kurdular…" diye bilgiler vermektedir (Justinus, II.2.4). Ammianus Marcellinus (MS 4. yy) "...Bunlardan bir sonraki nehir, Armonius Dağı'ndan akan ve Amazonların eski günlerde aşağıdaki nedenden dolayı göç etmek zorunda kaldıkları Themiskyra korularından akan Thermodon'dur." bu ifade Themiskyra bölgesinin koruluk/ağaçlık ve ormanlık vasfına değinmektedir (Ammianus Marcellinus, Rerum Gestarum Libri Qui Supersunt, XXII.8.17).

Antik kaynaklardan edinilen bilgilere göre Themiskyra Ovası, suyu bol olduğu için tarım, hayvancılık, av hayvanları, arıcılık ve bal üretimi açısından çok

verimlidir. Deniz kıyısında ise balık çeşitliliği ve bolluğu ile dikkat çekmektedir (Ekici ve Kınacı, 2024, s.154). Bu özellikleriyle Themiskyra, atlı savaşçı Amazonların yerleşmesi ve yaşaması için uygun bir bölge oluşturmaktadır.

THERMODON

Antik Çağ'da Karadeniz'e (Pontos Eukseinos) akan çok sayıda akarsu düşünüldüğünde bunların en iyi bilinenlerinden birisinin Thermodon yani Terme Çayı olduğu anlaşılmaktadır. Terme Çayı'nın bu tanınmışlığı Amazonlarla ilişkili olması sebebiyledir ve bu nedenle antik kaynaklarda sıkça bu durum belirtilmiştir. Bugünkü Terme Çayı'nın Antik Çağ'daki ismi Thermodon'dur. Bu akarsu Terme ilçesine de ismini vermiştir. Thermodon (Terme Çayı) Amazonlarla özdeşleşmiş bir ırmaktır. Antik Çağ kaynaklarında bu durum açıkça belirtilmektedir. Antik yazarlardan Aiskhylos (MÖ 6. yy) Amazonların Thermodon Çayı üstündeki Themiskyra'yı kurduklarından söz etmektedir (Aiskhylos, Prometheus Desmotes, 725). Böylece MÖ 6. yüzyılda Amazonlardan ve Thermodon Çayı'ndan söz edilmesi ve bölgenin erken tarihi hakkında bilgiler vermesi açısından önemlidir. Yine Bacchylides (MÖ 6-5. yy) "...ve Thermodon'un güzel akan deresinin kıyısında yaşayan mızrak kullanmada usta kadınlar, at süren Ares'in kızları…", olarak tanımladığı Amazonları ifade etmektedir (Bacchylides, 9. 40-45). Herodotos (MÖ 5. yy) Amazonların Attika Yarımadası'na (Yunanistan) Thermodon civarından geldiklerini ifade etmektedir. "...bir zamanlar Thermodon'dan Attika topraklarına atlamış olan Amazonlar…" diyerek bu durumu açıkça vurgulamıştır (Herodotos, IX, 27). Antik kayıtlar erken dönemlerden itibaren Thermodon Çayı ile Amazonların özdeşleşmiş olduğunu göstermektedir. Ksenophon (MÖ 5-4. yy) Anabasis'te Thermodon Çayı'nın genişliğinin 3 plethron olduğu hakkında bilgi vermektedir (Ksenophon, V. 6.9). 3 plethron (1 plethron= 100 ayak) genişliği ile Terme Çayı'nın oldukça gür akan bir akarsu olduğu anlaşılmaktadır. Aristoteles (MÖ 4. yy) *Historia Animalium* isimli eserinde, "...çok sayıda balık yumurtalarını Pontos'taki Thermodon Nehri yakınlarına bırakır, çünkü bu yer korunaklı ve sıcaktır ve su tatlıdır…" der (Aristoteles, Historia Animalium, VI.13). Yine Aristoteles aynı eserinde "Thermodon Nehri'nin kıyısındaki Themiskyra'daki arılar, yerde ve kovanlarda petekler inşa ederler ve bu petekler çok az balmumuyla, ancak çok kıvamlı bal ile donatılmıştır ve bu bal peteği pürüzsüz ve düzdür.", diyerek bölgenin besin zenginliğine değinmiştir (Aristoteles, Historia Animalium, V.22).

Pseudo Skylax (MÖ 4. yy), bölgeden, "Thermodon Çayı ve Helen şehri Themiskyra" olarak söz eder (Pseudo Skylax, Periplous, 89). Rhodoslu

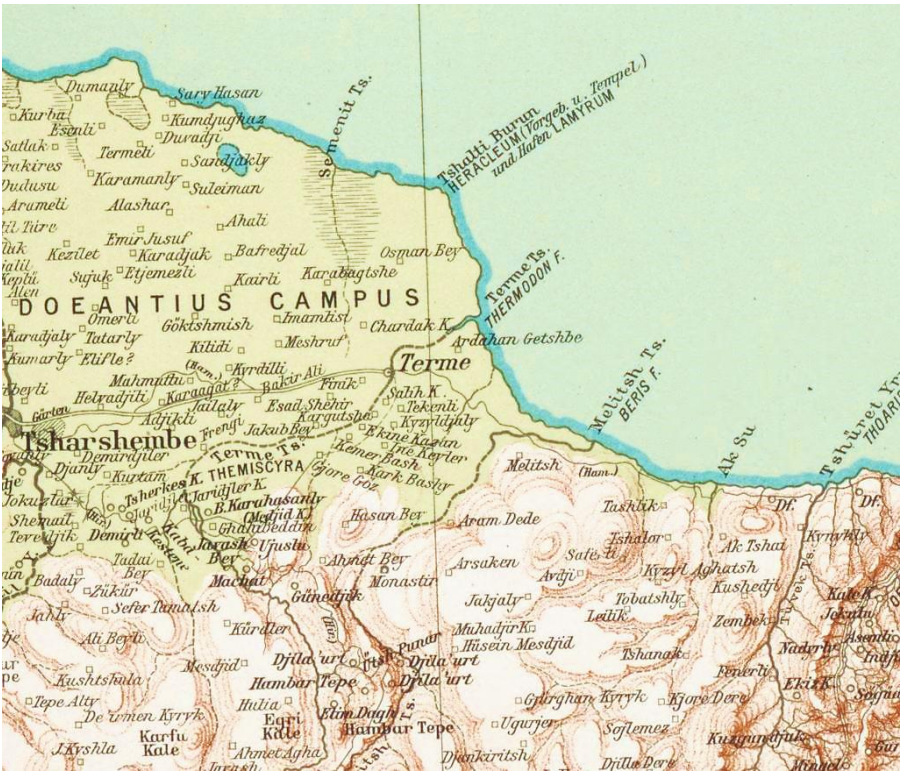
Apollonios (MÖ 3. yy) Argonautlar efsanesini anlattığı eserinde Amazonlardan, Thermodon Çayı'ndan ve Themiskyra bölgesinden söz etmektedir (Apollonios Rhodios, Argonautika, II, 360-406, 774-810, 966-1000). Altın postu aramak için gemi ile yapılan sefer sebebiyle güzergâh üzerindeki Thermodon Çayı'nın denize döküldüğü yerden de söz edilmektedir. Apollodoros (MÖ 2. yy) Argonautlar Efsanesi'nde geminin geçtiği güzergâhları sıralarken Thermodon'dan da geçtiklerini ifade etmiştir (Apollodoros, I, 9.23). Diodorus Sicilus (Yun. Diodoros Sikeliotos) ise (MÖ 1. yy) Amazonların Thermodon Çayı ağzında Themiskyra adında büyük bir şehir kurduğunu ve orada ünlü bir saray inşa ettiğini anlatmaktadır (Diodorus Sicilus, II, 45). Ovidius (MÖ 1.-MS 1. yy) çok sayıda nehir ve ırmağı sıralarken Thermodon için "hızlı Thermodon" diyerek belki de onun çok hızlı/çabuk ve gür akışına vurgu yapmak istemiştir (Ovidius, Metamorphoses, 2.193). Pomponius Mela (MS 1. yy) "Thermodon'un yanında bir ova uzanıyor. O ovada Themiscurum kasabası vardı ve ayrıca Amazonların kamp kurduğu bir yer vardı ve bu nedenle Amazonius adını verdiler." diyerek bölgeyi tarif etmektedir (Pomponius Mela, Chorographia, I.105). Ammianus Marcellinus (MS 4. yy) "...Bunlardan bir sonraki nehir, Armonius Dağı'ndan akan ve Amazonların eski günlerde aşağıdaki nedenden dolayı göç etmek zorunda kaldıkları Themiskyra korularından akan Thermodon'dur…" diyerek geçmişe atıf yapmaktadır (Ammianus Marcellinus, Rerum Gestarum Libri Qui Supersunt, XXII.8.17). Görüldüğü üzere antik kaynaklar MÖ 6. yüzyıldan itibaren Thermodon Çayı'ndan, bu akarsuyun özelliklerinden ve çevresel durumundan detaylı bir şekilde söz etmektedir.

Bugünkü Terme Çayı, Canik Dağları'ndan akan çok sayıda küçük akarsuyun Salıpazarı çevresinde birleşmesi ile oluşur. Terme Çayı, 1300-1100 m yükseklikteki dağlık alandan akarak Salıpazarı ilçesinden geçer ve Dibekli köyünden itibaren geniş menderesler çizerek Terme ilçesinin ortasından ilerleyerek denize ulaşır (Uncu, 1995, s.30). Mevsimsel olarak Terme Çayı bazen sel ve taşkın oluşturmakta olup geçtiği ovayı alüvyonlarla doldurmaktadır. Daha yüzyıl öncesine kadar Terme Çayı'nın çevresinde çok sayıda bataklık alanlar ile küçük göllerin var olduğu bilinmektedir (Kaya ve Yılmaz, 2017, s.64).

Thermodon Çayı, Çaltı Burnu'nun oluşmasında, ayrıca Simenit/Simenlik ve Akgöl gibi lagünlerin dolmasına sebep olmuştur (Uncu, 1995, s.2). Terme Çayı'nın vaktiyle bu bölgeleri besleyen mecrası ise şimdilerde daha doğuya kaymış olup yatağı zamanla değişmiştir (İnandık, 1957, s.62). Coğrafi olarak yapılan çalışmalarda Simenit ve Akgöl çevresinde eski akarsu yataklarının var olduğu, ayrıca Simenit ve Akgöl civarındaki lagünlerin yerinde çok öncelerden büyük bir koy bulunduğu değerlendirilmiştir (Uncu, 1995, s.32; Uncu, 2017, s.190). Daha sonra buradaki koy kıyı okuyla kapanarak göl oluşmuştur. Simenit

ve Akgöl çevresinin çok öncelerden koy şeklinde oluyor olması buraların Antik Çağ'da gemiciler ve gemiler tarafından dikkati çekmiş olduğunu akla getirmektedir.

R. Kiepert'in 1902 tarihli haritasında Terme Çayı'nın ilçenin daha kuzeyinden denize döküldüğü görülmektedir. Aynı zamanda Simenit Gölü daha geniş bir alana yayılmaktadır ve bölgede geniş bataklık alanların var olduğu açıkça haritada çizilmiştir (Kiepert, 1902) (Görsel 2). Günümüzde bu bataklık alanların gittikçe küçüldüğü gözükmektedir. Belki de yakın gelecekte tamamen buralar göl özelliğini kaybedecektir. Bu durum göz önüne alındığında daha yüz yıl öncesinde oldukça geniş olan göl ve bataklıkların olduğu alanın binlerce yıl önce daha farklı ve daha büyük bir alanı kapsadığının düşünülmesi gerekmektedir. Bu nedenle doğal çevre Antik Çağ'da tamamen farklı olmalıdır.

Görsel 2. Thermodon ve Themiscyra (Kiepert, 1902).

Simenit Gölü (Simenlik Gölü) önceden çok daha geniş bir göl niteliğindedir. Ayrıca bölge bataklık ve sazlıklarla kaplıdır. Zamanla Akgöl ve Simenit Gölü

olarak ikiye ayrılmış olan göller bir kanal ile birbirine bağlanmıştır. Daha geniş alanda ise farklı kanallar ve bataklıklar var olup bölgenin coğrafi yapısı çok hızlı değişmektedir. Bütün bu veriler değerlendirildiğinde Terme Çayı'nın kuzeye doğru akarak bölgeyi doldurduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle kıyı çizgisinin binlerce yıl öncesinden daha içte olabileceği şeklinde düşünülmelidir.

Bir diğer husus ise yakın zamanlara kadar Thermodon Çayı üzerinden denizden ilçe merkezine kadar kayıklarla taşımacılık yapıldığı bilinmektedir. Terme çevresinde karayolu ulaşımının gelişmediği dönemlerde ilçenin tarım ürünlerinin ihracında Terme Çayı üzerinden deniz kıyısına kayıklarla ürünlerin nakliyesinin yapıldığı bilinmektedir. Terme Çayı'nda 1950'li yıllara kadar özellikle ilçe merkezinden denize kadar kayıklarla mal sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. Çay üzerindeki ulaşım bu tarihten itibaren önemini kaybetmiştir (Kaya ve Yılmaz, 2017, s.74-80). Daha sonra tekrar ıslah çalışmaları yapılarak Terme ilçe merkezinden denize kadar ulaşım sağlanmıştır. Fakat daha çok küçük balıkçı teknelerinin kullanımı söz konusudur.

Thermodan Çayı Terme ilçesinin ortasından geçerek 4 km kuzeydoğudan denize dökülmektedir. Fakat daha eski haritalarda çayın büyük menderesler çizerek daha kuzeybatıdan denize ulaştığı görülmektedir (Kaya ve Yılmaz, 2017, s.79). Genel itibarıyla önceden Çangallar-Sivaslılar bölgesinden denize ulaştığı anlaşılmıştır. 1949-1952 yılları arasında Terme ilçe merkezinden geçen Thermodon Çayı'nın yatağı değiştirilerek bugünkü yerinden akması sağlanmıştır (Kaya ve Yılmaz, 2017, s.78). Buna sebep ise bu akarsuyun çok sık taşkınlara sebep olması ve bölgede yaşamı olumsuz etkilemesidir. Günümüzde hala Themiskyra Ovası'nda DSİ tarafından drenaj kanalları açılarak taşkın önleme ve ıslah çalışmaları yapılmaktadır. Bugünkü Şeyhli ve Köybucağı köyleri çevresinde taşkın önlemek için set oluşturma çalışmaları yapılmaktadır.

Thermodon Çayı, yakın çevresindeki ırmaklar, özelliklede ondan daha büyük olan Yeşilırmak ile karşılaştırıldığında Antik Çağ'da çok belirgin olarak bilinmektedir (Bekker Nielsen ve Jensen, 2015, s.232). Bu bilinirlik Amazonlar ile ilişkili görülmesi sebebiyledir. Thermodon Çayı, aktığı güzergâh ve çevresinde Themiskyra Ovası'nı oluşturmuştur. Thermodon Çayı'nın batısında yer alan Iris Nehri'de (Yeşilırmak) Çarşamba Ovası'ndan denize döküldüğü kısma kadar yatağını çok defa değiştirmiştir. Denize döküldüğü bölgelerde sazlıklar ile göletler oluşturmuş ve bataklık yapısı sebebiyle Thermodon Çayı kadar dikkati çekmemiştir. Thermodon Çayı kıyısında ve ovalık bölgede belirli bir antik yerleşim veya kalıntı yoktur. Eğer Antik Çağ'da Iris Nehri doğrudan Amazonlarla ilişkili olmuş olsaydı, Thermodon Çayı haricinde Iris Nehri'nden de antik kaynaklar bu yönüyle söz ederdi. Şimdi Yeşilırmak'tan dolayı Çarşamba

Ovası olarak ifade edilen bölge ise Themiskyra bölgesinin Antik Çağ'daki ismi olarak daha geniş alanda ifade edilmiş olsa da bu durumu tam olarak karşılamamaktadır.

Yeşilırmak bundan yüz yıl kadar önce Çarşamba İlçesi'nin kuzeyinden itibaren çeşitli kollara ayrılarak akmıştır. Şimdi ise tek bir kol olarak devam etmektedir. Nehrin denize döküldüğü yer çok önceden farklıydı (İnandık, 1957, s.60-62). Yeşilırmak Nehri'nin istikrarsız akışı, bölgedeki bataklık ve çeşitli sazlıkların varlığı, en azından deniz kıyısına yakın olan kısımların yerleşim açısından Antik Çağlarda pek de uygun olmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Yakın zamana kadar çok değişken bir akış gösteren Yeşilırmak çevresindeki sazlık, bataklık alanlar ve yerleşime uygun olmayan bölgeler sebebiyle Antik Çağ'da Pontos kıyısındaki kısımları hakkında kayda değer bir veri bulunmamaktadır. Fakat Thermodon Çayı'ndan hep Amazonlarla ilişkili olarak söz edilmiştir.

SONUÇ

Thermodon (Terme Çayı) ve Themiskyra (Terme) yeri kesin olarak belli olan ve bugünkü Terme ile ilişkili olan antik isimlerdir. Bu nedenle Amazonların yaşadığı topraklar olarak kayıtlarda söz edilmiştir. Bu kadar çok antik kaynakta Thermodon kıyısındaki Themiskyra'dan söz edilmesine karşın Terme Çayı ve çevresinde antik bir kalıntı olmaması bir çelişki gibi durmaktadır. Bu durum Terme Çayı'nın binlerce yıldır taşımış olduğu alüvyonlar sebebiyle dolması ve var olması muhtemel kalıntıların toprağın çok derinliklerinde muhafaza etmiş olması ile açıklanabilir. Antik kaynaklarda Thermodon Çayı net bir şekilde tarif edilmektedir. Ayrıca geçmiş olduğu güzergâhlarda açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Thermodon'un geçtiği güzergâhta yer alan Themiskyra'nın da konumu oldukça belirgindir. Bölge coğrafyasının çok verimli ve bereketli olmasının yanı sıra ayrıca deniz kıyısıyla bağlantısının olmasının söz edildiği bölgede maalesef çok yoğun bitki örtüsü sebebiyle arkeolojik kalıntılar tespit edilememiştir. Ovalık bölgede yoğun bitki örtüsü, sel taşkınları ve ağaçlık-ormanlık alanların fazlalığı muhtemel kalıntıların üzerini kapatmış olmalıdır.

Ovalık bölgede bazı kalıntıların varlığından söz edilmiş olmasına rağmen görünürde bunu ispatlayıcı bir delil bulunmamaktadır. Yerel halk Simenit Gölü çevresinde Amazonların yaşadığını ve yerleşim alanlarının bu bölgede oldukları üzerinde durmaktadır (Görsel 3). Thermodon'un denize ulaştığı bölge ve çevresi ile Simenit Gölü çevreleri yoğun su ve bataklık alanlar ile kaplıdır.

Görsel 3. Simenit/Simenlik Gölü

Ovalık olan Themiskyra bölgesindeki arkeolojik kalıntılar deniz kıyısında değil daha çok iç kısımlarda kalan bölgedeki bazı kalıntılar olarak dikkati çekmektedir. Bu kalıntılar içerisinde en dikkat çekeni Themiskyra bölgesine hâkim olan Salıpazarı, Karpu Kale/Garpu Kale yerleşimi olarak görülmektedir. Burası sarp bir alanda olup bütün ovaya hâkim olan yüksek bir tepe üstündeki basamaklı yapılarıyla ve bir açık hava tapınağı olarak dikkat çekmektedir. Onun haricinde bölgede bazı kaya mezarlarının varlığı ile bazı kalıntılar göze çarpmaktadır. Fakat ovalık bölgede ise herhangi bir buluntu şimdilik kayıtlara geçmemiştir. Ovalık bölgenin iç kısımlarındaki köylerde bazı kalıntıların var olduğu ifade edilmesine karşın bunlar ispatlanamamıştır.

Amazonların atlı kadın savaşçılar olmaları sebebiyle Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde ve İskit toplumlarıyla da bağlantıları üzerinde durulmaktadır. Fakat atlı göçebe toplumların Karadeniz'in kuzeyinde ve Kafkaslardan Orta Asya'ya doğru geniş bir coğrafyada var olmaları ve atlı kültürlerin geniş alanlarda var olması sebebiyle Themiskyra ve Thermodon bölgesindeki atlı savaşçı kadınlarla bağlantılarının doğrudan kurulması pek mümkün olmamaktadır. Amazonların var olan gerçeklikleri ise Thermodon ve Themiskyra bölgesinin antik kaynaklarda tarif edildiği şekliyle bugün de aynı coğrafya olarak var olmasıdır. Ayrıca bölgedeki yılkı atların varlığı hala bölgede herkes tarafından görülebilmektedir. At zenginliği bölgede hala var olup antik kaynaklardan belirtildiği gibi Amazonların atlı olması ve bazı kayıtlarda deniz kıyısında var olan Thermodon civarından ve denize ilişkili olmaları ile uyuşmaktadır. Çünkü

Themiskyra bölgesi boydan boya deniz kıyısında yer alması sebebiyle deniz tarafıyla ve denizlere ilişkili anlatılar da yer alması olağandır.

Karadeniz'in kuzeyinde veya başka bölgelerde var olan kadın savaşçılara ait mezarlar ve buluntular düşünüldüğünde bunları Amazon olarak tanımlamak ne kadar doğru olacaktır. Bu da tartışmaya açık bir durumdur. Yani bütün atlı savaşçı kadınları Amazon olarak tanımlamak ve kültürel olarak tek bir potada düşünmek veya birbirleri ile bağlantı kurmak çok kapsayıcı olmaktadır. Bu nedenle Amazonlar hakkında özellikle Helen dünyasındaki antik kaynaklar haricinde uzak bölge ve coğrafyalardaki varlıkları ve durumları sadece bu coğrafyalarda değil dünyanın geri kalanında da zengin kadın mezarları ve buluntuları dikkate alındığında hepsini Amazon olarak ifade etmek gerçeklikten uzaklaşmaya sebep olacaktır. Yoksa pek çok savaşta erkeklerin yanında kadınların da beraber savaştıkları durumlar söz konusudur. Mezarlara da bu şekilde gömülüyor olmaları Amazon oldukları sonucuna ulaştırmamaktadır.

Amazonların savaşçı yönlerinin ve atlı savaşçı olmalarının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. En belirgin özellikleri ise sadece kadınlardan oluşan bir topluluk olarak var olmalarıdır. Bu durumda çevredeki pek çok toplumun dikkatini çekmiş olması gerekir ve bunlara ilişkin kayıtlar tabii ki erken dönemlerde itibaren ortaya konulacaktır. Özellikle Karadeniz'in kuzeyinde geniş bir alanda tespit edilen kadın mezarları, kurganları ve onlara ait buluntular onların sadece erkeklerden ayrı bir savaşçı topluluk olduklarını ortaya koyacak deliller değildir.

Yazılı kaynaklarda MÖ 8. yüzyıldan MS 5. yüzyıla kadar yaklaşık olarak 1300 yıldan fazla sürede Themiskyra, Thermodon ve burada yaşayan Amazonlardan bahsedilmesi, tarihi kayıtların bölge hakkında, Terme yöresi ve Amazonların varlığı hakkında bilgi vermesi açısından en azından bu kayıtların dikkate değer olduğu şeklinde düşünülmesi gerekmektedir. Terme bölgesindeki araştırmaların Amazonlar hakkında şimdilik fiziki bir veri sunmamasına rağmen bölgede yapılacak çalışmalar ya da bulgurlarla gelecekte bir gün daha çok bilgiye ulaşılacağı düşünülmelidir.

Antik kaynaklar Amazonlardan ok atmalarından, atlara binmelerinden, savaşçı olmalarından ve avlandıklarından söz etmektedir. Bu özellikler ve avcılıklarına vurgu yapılması Thermodon ve Themiskyra bölgesinde çok sayıda ay hayvanının olması sebebiyledir ve bu bölgenin yaşam için elverişli olduğunu ortaya koymaktadır. Atlı savaşçı yaşam için gerekli olan atlar ve av hayvanları Terme yöresinde çok sayıda bulunmaktadır.

Amazonların savaşçı kadın kimlikleri Antik Çağ dünyasını derinden etkilemiştir. Amazonlar gerek tarihi belgelerde, gerekse edebiyat ve tiyatro oyunlarında ilgi

çekici bir konu olmuştur. Kimmer ve İskit savaşçılarıyla ilişkilendirilmelerine rağmen Amazonların tamamen kadınlardan oluşması ve kraliçelerinin de tamamen kadınlar tarafından temsil edilmesi sebebiyle ayrıştığı görülmektedir. Amazonların kadınlardan oluşan topluluğu düşünüldüğünde inançlarında da ana tanrıça ile ilişkili olmaları gerektiği akla gelmektedir.

Karadeniz'in kuzeyi (Azak denizi ve Ukrayna tarafı) ile Karadeniz'in güneyindeki Thermodon çevrelerinde var olduğu değerlendirilen Amazonların aynı topluluk olduğu şüphelidir. Çünkü Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerdeki Sarmatlar, Kimmerler, İskit gibi atlı göçebe kavimlerde erkek ve kadınların at kullanması doğaldır. Aslında atlı göçebe kavimlerde zaten en önemli ulaşım aracı olan atın kadınların ve erkeklerin hatta genç çocukların bile kullanması kaçınılmaz olduğu için burada kuzeyli kabileleri kadın erkek ayırt etmeden bütün olarak düşünmek gerekmektedir. Fakat Thermodan civarındaki Amazonlara vurgu yapılan nokta sadece kadınlardan oluşan bir topluluk olmalarıdır. Diğer atlı göçebe kavimlerden ayrılan temel fark aralarında erkeklerin olmayışıdır. Yoksa atlı göçebe kavimlerde kadın veya erkek ata binmek konusunda bir fark olamayacağı veya ata binmenin erkeklere ayrıcalıklı bir durum olamayacağı düşünülmelidir.

Amazonlarla ilgili efsane veya gerçeklikler üzerinde duracak olursak Antik kaynaklarda geçen en önemli veriler Thermodon Çayı kıyısında olmalarıdır. Thermodan günümüzdeki Terme Çayı olup Terme'ye ismini vermiştir. En azından bu kayıtlar bile Terme isminin kökeninin ne kadar eskiye gittiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yine Thermodan Çayı ile bağlantılı olarak Themiskyra ismi de yine burayla ilişkilidir. Amazonlara ait kalıntıların henüz bulunamamış olması ise Terme Ovası'nın alüvyon dolguları sebebiyle binlerce yıl geçmişe gittiğimizde var olması muhtemel kalıntıların ise toprak altında kalmış olabileceği ile açıklanabilir.

Terme Çayı daha kuzeye doğru akarak bugünkü Simenit ve Akgöl göllerinin olduğu bölgelerde büyük bataklıklar ve sulak alanlar oluşturarak bölgeyi etkilemiştir. Daha yakın zamana kadar çok geniş bir alanda bataklıkların var olması binlerce yıl öncesine gittiğimiz zaman Amazonların yaşamış olduğu bölgelerin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Fakat Amazonların Thermodon Çayı'nın geçtiği güzergâhta ve Themiskyra bölgesinde yer almaları antik kayıtlarda açıkça ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aiskhylos. (1968). *Prometheus Desmotes. Zincire Vurulmuş Prometheus* (Çev. A. Erhat ve S. Eyüboğlu). Bilgi Yayınevi.

Ammianus Marcellinus. (1935-1940). *Rerum Gestarum Libri Qui Supersunt*, (transl. J. C. Rolfe ve D. Litt). William Heinemann, Ltd.

Apollodoros. (1921). *Bibliotheke* (transl. J. G. Frazer). William Heinemann Ltd.

Apollonios Rhodios. (1912). *Argonautika* (transl. R. C. Seaton). The Macmillan Company.

Appianus. (1899). *Rhomaika* (=*The Mithridatic Wars*, H. White, Ed.). The Macmillan Company.

Aristophanes. (1926). *Lysistrata* (J. Lindsay, Ed.). Fanfrolico Press. http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0019.tlg007.perseus-eng1:672-682, Erişim tarihi: 20.01.2025

Aristoteles. (1883). *Historia Animalium* (transl. R. Cresswell). George Bell & Sons.

Arrianus Flavius. (1884). *Anabasis* (transl. E. J. Chinnock). Butler & Tanner.

Bacchylides. (1991). *Epinicians, Odes* (D. A. Svarlien, Ed.). https://topostext.org/work/16, Erişim tarihi: 26.12.2024

Bağdatlı Çam, F. (2015). Avrasyalı atlı-savaşçı kadınlar: amazonlar'ın gerçekliği üzerine yeni gözlemler. *Höyük, 8*, 71-94.

Bekker-Nielsen, T. & Jensen, M. (2015). Two pontic rivers. *Cedrus, 3*, 231-242. https://doi.org/10.13113/CEDRUS.2015011411.

Blok, J. H. (1995). *The Early Amazons: Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth*. E. J. Brill.

Diodorus Sicilus. (1967). *Bibliotheke Historike* (transl. C. H. Oldfather). Loeb Classical Library edition.

Ekici, K. & Kınacı, M. (2024). The rivers of the pontos region in ancient and medieval sources: The Halys, İris, Thermodon. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 39*(1), 145-162. https://doi.org/10.18513/egetid.1385680.

Eraslan, Ş. (2014). Antik dönem sanatında amazon kraliçeleri. *Arkeoloji ve Sanat, 47*, 67-78.

Euripides. (1994). *Hippolytus* (transl. D. Kovacs). Cambridge. Harvard University Press. https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0106, Erişim tarihi: 26.12.2024

Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi* (Çev. M. Ökmen). Remzi Kitabevi.

Homeros. (1975). *İlyada* (Çev. A. Erhat ve A. Kadir). Sander Yayınları.

İnandık, H. (1957). Sinop-terme arasındaki kıyıların morfolojik etüdü. *Türk Coğrafya Dergisi, 17*, 51-71. https://doi.org/10.17211/tcd.33748

Justinus. (1853). *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi* (transl. J. S. Watson). https://www.attalus.org/translate/justin2.html, Erişim tarihi: 26.12.2024

Kaya, M. A. (2016). *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları I, Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar*. Atlantis Yayınları.

Kaya, M. A. (2018). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi II, Demir Devri ve Pers Hâkimiyeti Dönemi*. Bilge Kültür Sanat yayınları.

Kaya, M. & Yılmaz, C. (2017). Terme çayı üzerinde eski bir ulaşım şekli; limbolarla nakliyat. Şurada: *Terme Araştırmaları* (Ed. C. Yılmaz), Serander Yayınları, s. 63-84.

Kiepert, R. (1902). *Karte von Kleinasien. D. Reimer (E. Vohsen), 1908-1915*. https://www.loc.gov/resource/g7430m.gct00325/?st=gallery

Ksenophon. (1974). *Anabasis* (Çev. T. Gökçöl). Hürriyet Yayınları.

Lysias. (1930). *Funeral Oration, Lysias* (transl. W. R. M. Lamb). Harvard University Press.

Ovidius. (1922). *Metamorphoses* (transl. B. More, Ed.). Cornhill Publishing Company.

Pausanias. (1918). *Periegesis tes Hellados. (=Description of Greece*, transl. W. H. S. Jones, D. Litt, and H. A. Ormerod). William Heinemann Ltd.

Peck, H. T. (1898). *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*. Harper and Brothers.

Plinius. (1855). *Naturalis Historia* (transl. J. Bostock, H.T. Riley). Taylor and Francis.

Plutarchus. (1914). *Plutarch's Lives* (transl. B. Perrin). Harvard University Press, William Heinemann Ltd.

Pomponius Mela. (1998). *Chorographia, Pomponius Mela's Description of the World* (transl. F. E. Romer). University of Michigan Press.

Pseudo Skylax. (2011). *Periplous* (transl. G. Shipley). Bristol Phoenix Press.

Strabon. (2000). *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası* (Çev. A. Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Temür, A. (2012). Antik Çağdan Günümüze Amazonlar. *Samsun Sempozyumu* M. Aydın, B. Şişman, S. Özyurt, H. Atsız (Ed.), Samsun Valiliği Yayınları, s. 69-81.

Uncu, L. (1995). Terme çayı ile kocamandere çayı havzalarında fiziki coğrafya araştırmaları ve doğal çevre sorunları (Tez no. 41498). [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Uncu, L. (2017). Simenlik gölü ekosistemi. Şurada: *Terme Araştırmaları* C. Yılmaz (Ed.), Serander Yayınları, s. 189-210.

Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu 2*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ünal, A. (2013). Amazonların eski anadolu kökenleri hakkında yeni kaynak ve gözlemler. *Cedrus, I*, 21-32. https://doi.org/10.13113/cedrus/20131671

Vergilius. (1910). *Aeneis* (transl. T. C. Williams). Houghton Mifflin Company.

Wilson, D. R. (1976). Themiscyra. *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites* (eds. R. Stillwell, W. L. MacDonald, M. H. McAlister), Princeton University Press, Princeton-New Jersey, s. 906.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this article is to reveal the status of the Terme district in antiquity, which has scarcely been researched from a historical geography perspective. Although Thermodon and Themiscyra are mentioned in ancient sources as the lands inhabited by the Amazons, studies have not sufficiently addressed the district's situation and its connection to the Amazons. Research focusing on the region highlighted in ancient sources is mainly found in studies conducted across the broader Black Sea region. Among these regional studies, more attention has been paid to Terme's recent history. However, the history of the district and the region extends back to antiquity.

The modern-day Terme River was known as Thermodon in antiquity. This river also gave its name to the Terme district. Thermodon (Terme River) is a river closely associated with the Amazons. Themiscyra refers to the name of the region

and the plain through which the Thermodon River flows. Additionally, Themiscyra has been used both as the name of a city and to describe the surrounding plain. In ancient sources, Themiscyra is referred to as both a city of the Amazons and a designation for the fertile, plain region through which the Thermodon River flows. According to ancient texts, the Themiscyra Plain is highly fertile due to its abundant water supply, making it ideal for agriculture, livestock, hunting, beekeeping, and honey production. The area is also noted for its rich diversity and abundance of fish along the coastline. With these features, Themiscyra forms an ideal settlement for the mounted warrior Amazons. In antiquity, both the Thermodon River and the Themiscyra region are referred to as the homeland of the Amazons. In ancient sources, Thermodon and Themiscyra are consistently mentioned together in relation to the Amazons and described as the region where they lived. In general, Thermodon, Themiscyra, and the Amazons are highlighted together in this context.

When considering the information provided in ancient sources chronologically, it is evident that the knowledge about the Amazons has diversified over time. Although it is stated that the Amazons lived in different geographical regions, the most consistent information places them along the shores of the Thermodon River. Despite the numerous references to Themiscyra on the shores of Thermodon in ancient sources, the absence of any ancient remains in the Terme River area seems contradictory. This situation can be explained by the accumulation of alluvium carried by the Terme River over thousands of years, which may have preserved potential remains deep within the soil. Ancient sources provide a clear description of the Thermodon River, and its course is also explicitly outlined. The location of Themiscyra, situated along the route of Thermodon, is similarly well-defined. Although the region's geography is described as highly fertile and abundant, with a connection to the coastline, archaeological remains have not been detected due to the dense vegetation. The thick plant cover, floodplain activity, and the prevalence of wooded areas in the region likely obscured any potential remnants.

Although it has been mentioned that there are some remnants in the plain region, there is no visible evidence to substantiate this claim. The local population emphasizes that the Amazons lived around Lake Simenit and that their settlements were located in this area. The region where the Thermodon River flows into the sea and the surroundings of Lake Simenit are covered with extensive water and marshlands.

Connections with Scythian societies are also emphasized. However, due to the presence of nomadic equestrian societies across a vast geography from the

northern Black Sea region to the Caucasus and Central Asia, and the widespread existence of equestrian cultures, it is difficult to establish a direct link between these societies and the female warrior horse riders of the Themiscyra and Thermodon region. The existing reality of the Amazons, however, is that the Thermodon and Themiscyra region, as described in ancient sources, still exists as the same geography today. Additionally, the presence of free-roaming horses in the region remains visible to everyone, further highlighting the region's equestrian richness. This aligns with ancient sources describing the Amazons as horse riders and associating them with the area around Thermodon near the sea, as some records indicate. The fact that the Themiscyra region stretches along the coastline makes it natural for maritime-related accounts to also be included.

Written sources spanning from the 8th century BCE to the 5th century CE, covering more than 1,300 years, mention Themiscyra, Thermodon, and the Amazons living there. At the very least, these records should be considered noteworthy in terms of providing historical information about the region, the Terme area, and the existence of the Amazons. Although current research in the Terme region has not yet provided physical evidence regarding the Amazons, it should be expected that future studies or discoveries in the area might yield more information one day.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2075-2115
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.77991
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 20.08.2024 Submitted date
Kabul tarihi 26.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Karadeniz, H. (2025). Kasaba Romanlarının Çatışma İzleği Ekseninde İncelenmesi, *Journal of History School,* 76, 2075-2115.

KASABA ROMANLARININ ÇATIŞMA İZLEĞİ EKSENİNDE İNCELENMESİ [1]

Havvaana KARADENİZ[2]

Öz

İnsan yaşamında ontolojik bir derinliğe sahip olan mekân, anlatıyı oluşturan unsurlar içinde de önemli bir yere sahiptir. Mekân, anlatıya zemin oluşturmanın yanı sıra varlık ve nesneleri bünyesinde barındırır ve ruhsal durum ve algıların yansıtılıp çözümlenmesinde sembolik bir anlam taşır. Millî Mücadele yıllarıyla beraber kendi kimliğiyle romanlarda daha çok yer almaya başlayan kasaba mekânı ise şehir ile köy arasında bir köprü görevi görerek uyum merkezi olarak değerlendirilir. Kasabaların mekân olarak romanlarda yer almasıyla aslında edebiyat, gerçek anlamda İstanbul dışına çıkmış ve Anadolu gerçeğini her yönüyle yansıtmış olur. Yansıtılan bu gerçeklerden biri de çatışmalardır. İçinde bulunan koşullara bağlı olarak gelişen çatışma, bireysel düzeyde veya insanlar ve toplumlar arasında gerçekleşebilir. Bu çalışmada, *Akşam Güneşi, Bir Kadın Düşmanı, Yeşil Gece, Acımak, Eski Hastalık, Kavak Yelleri, Vurun Kahpeye, Kuyucaklı Yusuf, Rahmet Yolları Kesti, Yediçınar Yaylası, Teneke, Zeliş, Aganta Burina Burinata* ve *Karanlık Dünya* adlı kasaba romanlarında işlenen bireysel ve toplumsal çatışma temaları incelenmiştir. Bu bağlamda farklılık ve karşıtlıklardan ortaya çıkan çatışmanın, ele alınan romanlarda bireysel, toplumsal, kültürel, sosyo-ekonomik etkenler ve din olmak üzere pek çok olguyla ilgili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Romanı, Mekân, Kasaba, Çatışma, İzlek.

[1]Bu çalışma, Türk Romanında Kasaba (1860-1960) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, havvaanakaradeniz@gmail.com, Orcid: 0000-0003-3423-887X

Analysis of Town Novels in terms of Conflict Theme

Abstract

The concept of space, which holds an ontological depth in human life, also occupies a significant place among the elements that constitute a narrative. In addition to providing a foundation for the narrative, space encompasses entities and objects, and carries symbolic meaning in reflecting and analyzing psychological states and perceptions. The small town, which began to appear more frequently in novels during the years of the National Struggle with its own identity, is considered as a bridge between the city and the village, serving as a center of harmony. By incorporating small towns as settings in novels, literature has, in a true sense, moved beyond Istanbul and fully reflected the reality of Anatolia. One of the realities reflected is conflicts. Depending on the circumstances, conflicts can develop at an individual level or occur between individuals and societies. This study examines the themes of individual and social conflicts portrayed in small-town novels such as *Akşam Güneşi*, *Bir Kadın Düşmanı*, *Yeşil Gece*, *Acımak*, *Eski Hastalık*, *Kavak Yelleri*, *Vurun Kahpeye*, *Kuyucaklı Yusuf*, *Rahmet Yolları Kesti*, *Yediçınar Yaylası*, *Teneke*, *Zeliş*, *Aganta Burina Burinata* and *Karanlık Dünya*. In this context, it has been observed that the conflict, arising from differences and oppositions, is related to various factors such as individual, social, cultural, socio-economic factors, and religion in the novels discussed.

Keywords: Turkish Novel, Place, Town, Conflict, Theme.

GİRİŞ

Bir romanın oluşumundaki pek çok unsurun varlığından söz etmek gerekirse bunlar içinde önemli bir yere sahip olan ve anlatıya ev sahipliği yapan elbette ki "mekân"dır. Mekân, Arapça "kevn" yani "olmak" kökünden türeyen ve Arapçadan dilimize geçen bir kelimedir (Devellioğlu, 1998, s. 513). Kelime anlamı itibarıyla "içinde bulunan yer; ev, yurt; uzay" (www.sozluk.gov.tr.) anlamlarını içerir. Romanda mekân; varlık, nesne, kişi, olay ve çevrenin oluşum şekillerinin ve bütün özelliklerinin yazıya dökülerek tasvir edilmesidir. Bu nedenle mekân, sadece bir dekor olmaktan ziyade karakterlerin ruhsal durumları ve algılarının yansıtılıp çözümlenmesinde *"öykünün yapısını belirleyen asli unsurlardan biri(dir)."* (Bekiroğlu, 2006, s. 95). Bu bağlamda mekân, somut varlık ve nesnelerin yanında soyut unsurları da kuşatan ve kapsayıcılığı olan önemli bir unsurdur. Bu *"Mekân unsuru, bir tanıtım veya takdim sorununun ötesinde işlevsel bir özellik taşır."* (Tekin, 2009, s. 129). Bütün bunlara bağlı olarak ortaya konan edebî akımlar ve felsefi düşünceler ile beraber mekânın bir

çözümleme ve tahlil ögesi olduğu, böylece hayatı ve kurmacanın gizemini sakladığı görülür.

Bachelard (2014) mekânı, *"fenomenolojik bir yöntem"* olarak açıklamaya çalışır. Aslında 20. yüzyılın ilk çeyreğinde görülen bir felsefe akımı olan fenomenoloji; çeşitli bilimlerin, sanat dallarının ve düşüncelerin bir bunalım ve kilitlenme dönemlerinde ortaya çıkan, onlara bir soluk getiren, bir doku katan görüngü felsefe akımıdır. Özne-nesne ilişkisine dayanan fenomenolojide nesne, öznenin dış dünya ile kurduğu ilişkilerinde algıladığı, deneyimlediği varlıklar olarak değerlendirilir.

Mekân, insan yaşamında ontolojik derinliğe sahip bir yapı olarak da tanımlanır. *"... bireyin kendilik dünyasını kurmasında ve dünyayı tanımasında değiştirici ve dönüştürücü bir güce sahip olan mekân, üzerinde yaşanan topografik/fiziksel bir yerin ötesinde anlamlar barındırır."* (Kanter, 2013, s. 7). Mekân, fiziki zemin ve sahne olmanın ötesinde, ortaya konan imgesel ve sembolik çağrışımlarıyla hayatın daha sistemli algılanması ve anlamlandırılmasına imkân tanır. *"Bir kültür ve kimlik göstergesi olan mekân, farklılaşan, dönüşen, başkalaşan ve ayrışan dinamik bir yapıdır. Toplumsal süreçlerce yeniden üretildiği için biçim ve içerik bakımından daima değişme hâlindedir."* (Urry, 1999, s. 42). Bir bakıma canlı bir varlık olarak değerlendirilen ve kendine özgü bir dili olan mekân, çağa ve algılara göre değişim gösteren bir yapıdadır. Tüm bu süreç içerisinde de mekân-insan ilişkisi, birbirini etkileyen ve tamamlayan göstergeler olarak yerini alır. Mekânın gözünden insan, insanın gözünden mekân anlatılır.

Mekân olarak kasabalar ise toplum içindeki konumu ve şehir ve köy arasında kurduğu bağ nedeniyle edebî anlatılarda yer alan önemli mekânlar arasındadır. Kasabalar, şehir ile köy arasında köprü vazifesi görerek bir uyum merkezi olarak değerlendirilir. Köy ve kasabaların mekân olarak romanlarda gerçek anlamda yer alması ise Millî Mücadele yıllarına denk gelmektedir. *"Millî Edebiyatçılar için Anadolu, ihmal edilmiş ve keşfedilmeyi bekleyen bir özün bulunduğu bir yerdir."* (Oğuz, 2011, s. 690). Anadolu daha önce genel itibarıyla Anadolu'yu hiç görmemiş yazarlar tarafından masa başında kurgulanarak yer edinir. Bu kimi zaman bir mahrumiyet bölgesi kimi zaman ise içinde güzel derelerin aktığı, insanların hoş vakit geçirdiği mekânlar olarak tasvir edilir. Bu hâliyle Millî Edebiyat hareketine kadar İstanbul dışına gerçek anlamda çıkmamış olan edebiyat, bu düşünce akımıyla birlikte Anadolu gerçeğini kapsamlı bir şekilde sunma imkânına sahip olur. Böylece Anadolu'nun köy ve kasabalarında yaşayan insanların iradelerinin de yansıtılmasıyla beraber asıl millîleşme ve siyasallaşma sağlanır. *"Küçük şehir veya kasaba, insanı keşfetmek hatta edebî anlamda icat etmek için ideal bir birim, geometrideki altın ölçüdür âdeta."* (Karakoç, 1986, s.

48). Köklü bir geçmişe sahip olan ve birer kültür taşıyıcısı olan kasabalar, kendi kimliği, yaşam şekli ve sorunlarıyla gün yüzüne çıkarılır.

Çalışmanın temel izleğini oluşturan çatışma ise insanın, şuuraltında kendi kendine yaptığı mücadele ve hayatı hakkında içinde bulunduğu ruhsal durumlardır. Duygu, düşünce ve çıkarımların birbirine zıtlığından kaynaklanan çatışma, bireysel düzeyde gerçekleşebileceği gibi bireyler ve toplumlar arasında da gerçekleşebilir. *"Çatışma genel olarak kişilerin veya grupların birbirlerinden beklentilerinin uyuşmazlığı, amaç ve hedeflerindeki farklılıklar, iletişim bozuklukları ve benzeri nedenlerle ortaya çıkar."* (Bilgin, 2007, s. 72). Karşıtlıklardan doğan çatışma; bireysel, toplumsal, kültürel, sosyo-ekonomik etkenler ve din olmak üzere pek çok olguyla ilişkilendirilir.

1. BİREYSEL BAĞLAMDA ELE ALINAN ÇATIŞMA

1.1. Kimlik Çatışması

Eski Hastalık romanında çatışma izleği, başkişi Züleyha'nın benliğinde görülen Doğu-Batı ve değerler çatışması ekseninde yaşanan bölünmüş kimlik çatışmasıdır. Amerikan Koleji'nde okuyan ve Batı kültürünü benimseyen dayısı Şevket Bey'in etkisinde büyüyen Züleyha'nın, yaşadığı kaza sonucu kendine ve çevresine bakışı değişir. Babasının ısrarı ile Anadolu'ya gelen Züleyha, Batı kültürü ile Doğu kültürü arasında çatışma yaşayarak gündelik yaşamdan kendini soyutlar.

Aldığı eğitim ve yetişme tarzından dolayı kendini kasabada farklı gören Züleyha, geçirdiği kaza ile beraber kendini ve değerlerini sorgulamaya başlar. Bu sorgulama sonucunda yaşadığı kimlik karmaşası, kendini ve değerlerini bulma noktasında değişim gösterir. Silifke kasabasında yaşam biçimi ve düşünceleri bakımından önceden küçümsediği ve alaya aldığı insanları, artık kendisi için var olan insanlar olarak görmekten ve küçümsemekten vazgeçer. Kendisinin de aslında onlardan farklı olmadığını düşünerek normalleşme sürecine girer. Bu durum romanda Yusuf'u fiziksel olarak beğendiğini belirten Züleyha'nın, kazadan sonra ruhsal anlamda da beğenmesi ve onu sevmesi şeklinde ortaya konur.

Ailevi nedenlerle kasabaya gelen Züleyha'nın, anne ve babasının ısrarı sonucu yaptığı gönülsüz evlilik, onun çevresiyle çatışma yaşamasına neden olur. Anadolu'ya dışarıdan bakan ve İstanbul dışında kalan taşra insanını başlangıçta kendi kaderlerine terk edilmiş ve realiteden uzak gören Züleyha, kendini etrafındakilerden üstün ve farklı görür. Bu bakışla etrafındakileri âdeta ötekileştirir. Bu durum romanda şöyle somutlaştırır:

"Züleyha, gelin elbisesinin üstüne bir manto almış, kocasıyla beraber bir zaman kalabalığın içine karışmıştı. Bu vaziyette kendini tebaasının arasına girmeye tenezzül etmiş bir popüler prenses vaziyetinde görüyor; gizli bir gurur duyuyordu." (EH, s. 133)

Eski Hastalık romanında Züleyha'nın bakış açısıyla olumsuz bir Anadolu algısı ortaya konur. Mekânsal çatışmaya neden olan şey eğlence algısıdır. Bu eğlence algısı, Cumhuriyet sonrasında görülen yenileşmenin, Anadolu'ya yansımalarının yüzeysel olduğunu göstermek içindir. Züleyha'nın, İstanbul dışındaki taşra insanını ruhsal bakımdan yetersiz bulmasının temelinde bu insanları ötekileştirmesi ve küçük görme ön yargısı yatar. İstanbul'daki yaşamın, Anadolu gerçeğiyle çatışması ya da romanlarda okuduğu ve *"eski hastalık"* (EH, s. 128) olarak tanımladığı "aşk" olgusunun gerçek hayattaki aşk ile çatışması, Züleyha'nın birtakım değerleri sorgulamasına neden olur. Böylece Züleyha'nın çevresine olan ön yargının yıkılmasında ve kendi realitesini gerçek anlamda görmesinde, kaza sonunda İstanbul'dan Mersin'e yapılan vapur seyahati etkili olur. Bu seyahatte gemideki mürettebatın, ziyaret ettikleri kasabaların ve babasının savaştığı cepheleri Züleyha'nın doğrudan görmesinin, Züleyha'nın kişiliğine büyük katkısı olur. Babasının ve Yusuf'un mücadele ettiği Çanakkale cephesini gören Züleyha'da millî bilinç oluşur:

"... Züleyha'nın Gölyüzü'nde olduğu gibi burada da yine kendi tebaası içinde dolaşan demokrat bir prenses vaziyeti vardı. Fakat şimdi bu insanlara karşı eskisinden çok farklı bir sempati ve yakınlık duyuyordu ... Kendi dünyasından gördüğü ihanetin yarası çok taze olduğu için, garip bir ihtiyaçla bu insanlara sokuluyor, ikram ettikleri sandalyelere oturuyor, bazılarıyle konuşuyordu." (EH, s. 157-158).

Yolculuk sırasında millî bilinci oluşmaya başlayan Züleyha'nın, Anadolu'nun kasabalarındaki insanlara bakışı değişir. Artık bu kasabaları, Batılı bakış açısıyla dışarıdan anlatıldığı gibi değil; kasaba insanının bakış açısıyla Doğu kültürünü ortaya koyan yaşam ve düşünce şekliyle tanımaya başlar. Züleyha, bundan önce bilincine yerleşen ve dayısının, işgal güçlerine karşı çıkma deliliği yerine, kurtuluşu işgal güçlerinde görmek ve onları kabul ederek onlarla iyi geçinmek gerek şeklindeki düşüncelerini sorgular. Anadolu insanının ve babasının, ellerindeki kısıtlı imkânlara rağmen gelişmiş düşman ordusuna karşı çektiği sıkıntıların ve kendi millî değerleri uğruna verdikleri mücadelelerin idrakine varır. "Delilik" olarak tanımlanan bu duruşun, aslında "millî bilinç" gerçeği olduğunun farkına varır. Böylece yaşadığı Doğu-Batı kimliği çatışmasında kendi kültürüne, değerlerine, düşüncelerine ve topraklarına sahip çıkılması düşüncesi galip olur. Bu çatışmanın sonucunda da kendi öz benliğini bulur.

Doğu-Batı ekseninde yaşanan kimlik çatışması, bireyler arasında da görülür. Bu bağlamda millî bilinci temsil eden Yusuf ile yabancılaşmış bilinci temsil eden Züleyha'nın değerler bakımından çatıştığı görülür. Züleyha, Batı'yı hiç görmediği hâlde Batılı gibi davranır ve Batı'yı yalnızca eğlence yönüyle algılayarak yaşar ve taklit eder. Böylece Anadolu insanına ve yaşamına karşı duyarsızlaşır. Buna karşın Yusuf, Fransa'da yaşamış olmasına rağmen kendi değerlerinden taviz vermeyen biridir. Bu nedenle Yusuf karakteri, Anadolu insanının değerlerini sahiplenişini ve bozulmamışlığını simgeler. Metinlerarasılık yöntemiyle *Yusuf ile Züleyha* hikâyesini anımsatan bu romanda, aşk unsuru aracılığı ile değerler ve kimlik çatışması gün yüzüne çıkarılmaya çalışılır.

Kasabadaki yaşam ile İstanbul'daki Batılı yaşam arasında bir başka ifade ile kendisini Doğu kültürüne çağıran ben'i ile Batı kültürüne çağıran ben'i arasında çatışma yaşayan Züleyha, bir süre sonra millî bilincin uyanması ile kendi benliğine döner. *"... birey düşünce yapısını ve yaşam tarzını değiştirdiğinde geçmişinde bıraktığı 'ben'i ve çevresiyle bir uyumsuzluğa düşer. Bu durumda çoğunlukla, duygusal bir tepki olarak yeni yaşam ve yeni 'ben/benlik' yüceltilir ve eskisine karşı nefrete kadar varabilen olumsuz hisleri beslenir. Kapatılan o hayat sayfası, tüm ögeleriyle birlikte reddedilirken ona ait unsurlardan da kaçış başlatılır. Mekân da bu unsurlardan ilkidir."* (Demir, 2011, s. 253). *Eski Hastalık*'ta Züleyha'da ve dayısında somutlaştırılan Batılılaşma düşüncesi, modernleşmenin en temel taşı gibi görülür ve içinde bulunulan her türlü sıkıntıdan kurtuluşun reçetesi gibi algılanır. Hâlbuki asıl çözüm için Batı kültürünün ve yaşayış şeklinin örnek alınması yerine, kendi tarihine, kültürüne, geçmişteki başarılarına ve hissiyatına dayanan bir anlayışın benimsenmesi gerekir. Yalnız sınırları iyi belirlenebilen, insana kendi öz değerlerinden kopmadan yaşama imkânı veren bir Batılılaşma kabul edilmelidir. Bu nedenle, Doğu ve Batı'nın iyi sentez edilmesi gerekir. Zihinsel bir değişim ve dönüşüm içinde olan Züleyha'nın kimliğinde yaşanan çatışma, madde-ruh çatışması düzeyinde değerlendirildiğinde millî ruhun, maddeye üstün geldiği sonucuna ulaşılır.

1.2. Aidiyet Sorunu Ekseninde Kasaba-Şehir Çatışması

Kavak Yelleri romanında kasaba ile şehir/İstanbul arasında bireysel düzeyde çatışma yaşayan Doktor Sabri Bey'in yaşam serüveni anlatılır. Sabri Bey, Anadolu'nun ismi verilmeyen bir kasabasında kendini bu kasabaya aitmiş gibi görerek yirmi beş yıl yaşar ancak eşinin ölümünden sonra bir anda kendini kasabaya ait hissetmeyerek asıl memleketi olarak gördüğü İstanbul'a gider. *"Bireyin kendini tanımasında belirleyici rolü olan mekân, toplumsal kimlik kazanımının ve aidiyet olgusunun da kodlarını içerisinde barındırır. Varlığın ön*

koşulu, belirli bir zamanda ve belirli bir mekânda bulunmakla özdeştir. Bireyin bu zamansallığı/tarihselliği ile mekânsallığı onun tarihsel düzlemdeki 'aidiyet bilinci'ni oluşturan ve 'kim'liğini inşa sürecini etkileyen bir yapı oluşturur." (Kanter, 2014, s. 237). Burada ismi verilmeyen kasaba; insan ve aidiyet ilgisini bünyesinde barındırarak başkişinin kendini tanımasında ve kimliğini oluşturmasında önemli bir unsur olarak öne çıkar.

Sabri Bey, hizmet için geldiği kasabada Celile Hanım'la evlendikten sonra kasabaya alışma süreci geçirir. Ancak eşinin öldüğü gece, kasabaya aidiyeti ile yabancılaşma duygusu arasında çatışma yaşar. Sabri Bey'in başımda esen *kavak yelleri* (KY1, s. 45) olarak tanımladığı ve önceden beri var olan bastırılmış İstanbul'a gitme isteği ve kendini kasabaya ait hissetmeme düşüncesi, Celile Hanım'ın ölümüyle tekrar gün yüzüne çıkar. *"Kırsal yaşamda da kentte de bu aidiyet duygusu, insanları bizden olanlar ile olmayanlar arasındaki ayrımı belirginleştirmektedir."* (Nacak, 2017, s. 69). Aslında Sabri Bey'in aidiyetini sorgulaması, kasabayı ötekileştirmenin bir başka biçimi şeklinde düşünülmelidir. Ötekileştirme, kasabaya ve kasabalıya dışarıdan bakılarak da gerçekleşen bir durumdur.

Tanzimat'la beraber başlayan ve Cumhuriyetle birlikte İstanbul dışına "Anadolu'ya açılma ve halk için" anlayışı, Sabri Bey'in kişiliğinde uygulamaya geçer. Romanlarını sosyal duyarlılıkla kaleme alan Reşat Nuri de romanlarında öğretmen, doktor ve kaymakam gibi aydınları, bir şekilde Anadolu'nun kasabalarına hizmet için gönderir. Anadolu'ya halkı aydınlatmak için giden pek çok aydın, Anadolu gerçeğiyle karşı karşıya geldiğinde ideallerini ötelemeye başlarken bu durum, Sabri Bey'in varlığında değişime uğrar. Başlangıçta Anadolu'ya faydalı olmak aşkıyla İstanbul'dan yola çıkan yedi idealist genç, bu düşüncelerinden vazgeçerek yolda âdeta bir yaprak misali dökülürken Sabri Bey, hizmet için geldiği kasabada yirmi beş yıl yaşar. Eşinin ölümünden sonra dört buçuk ay kadar kısa süren İstanbul macerasından sonra Sabri Bey'in kalıcı olarak tercih ettiği mekân, yine Anadolu'nun bu kasabası olur. Sabri Bey, bu kasabayı tüm değerleri ve yaşam şekliyle sonuna kadar benimseyerek kendine gerçek anlamda yurt edinir ve kasabayla tek vücut olur.

Celile ile evlendikten sonra kasabaya yabancı olduğunu unutan Sabri Bey'in küllenmiş bu duygusu, Celile'nin ölümüyle beraber nüks eder:

"Doğrudur. Bu kasabanın bana verdiği refahı, Emin Hulûsi ile el ele İstanbul kaldırımlarında, iş aramaya çıktığımız günlerde değil, ondan çok daha evvelki oldukça mesut zamanlarımda, kafamın karamelâ makineleri gibi durmadan hayal ve ümit döktüğü kavak yeli gecelerinde bile düşünememiştim. Fakat sonradan talih değişince ve hele çoluk çocuğa karışınca toprağını sevmiş bir ağaç gibi sere

serpe geliştim; dört bir tarafa dal budak saldım. Ancak şu da var ki yine o gecelerde nerede, nasıl olduğunu tayin edemeyerek gördüğüm bir başkası bir türlü rüyada bir benim kulağıma, ileriki hayatım için, bir başka türlü vait fısıldamıştı ... Evet, ben, bu yabancılık duygusunu hiçbir zaman içimden tamamiyle söküp atamamıştım. Fakat hiçbir zaman da ben, bu şimdiki şiddetine yükseldiğini hatırlamıyorum ve bu, çoktan beri evimizin bir odasında bir gölge ile bir feryattan ibaret kalmış bir kadının ölümünden ileri geliyordu." (KY1, s. 43-44)

Yaşadığı kasabanın şartlarını başlangıçta benimseyemeyen ve benimsemek de istemeyen Sabri Bey, Celile'yi tanıyıp onunla evlendikten sonra kendisi de farkında olmadan kasabayı severek benimser ve burayı kendine yurt edinir. Celile'nin hayatına girmesiyle beraber kasabanın değerlerini benimseyen başkişi, Celile'nin ölümüyle de kasabaya gelmeden önce kendi sahip olduğu değerlerini hatırlar ve bu değerler arasında bocalayarak çatışma yaşar. Bir gece vakti kasabada gezerken *"men garibem, men mehcurem"* (KY1, s. 42) sözünü tekrar etmeye başlar. Kendini kasabaya ait hissetmeyen Sabri Bey, doğup geldiği yer ile yaşadığı yer arasında aidiyetini sorgular:

"Alaca karanlıkta dar ve dolambaçlı bir sokaktan evime çıkarken bu 'Men garibem, men mehcurem' sözü birdenbire ağzımdan çıktı. ... Fakat bu âni uyanıklığa rağmen biraz sonra aynı sözü yine tekrar ettiğimi duyunca, bir yabancıya çıkışır gibi en lâübali alayımla kendi kendime çıkıştım: 'Hayır ola ahbap! Ne oluyoruz? Burası artık senin öz yurdun… bu kasabanın en varlıklı adamlarından biri sensin; bu memleket, seni başına taç etmiştir… Belediye Reisi sana 'Mebusları Ankara değil de halk seçse sen çoktan ittifak reyi ile mebusumuzdun!' diyeli daha on dakika olmamıştır. Gerçi karın öldü. Fakat etrafında bunca dostun, üstelik bu toprağın öz muhlis malı olan nur topu gibi bir de çocuğun var." (KY1, s. 42-43)

Mekândan hareketle iç benini gün yüzüne çıkaran Sabri Bey, iç ben ile dış ben'inin farkına varır ve iç ben'ine birtakım özellikler yükleyerek onun somutlaşmasını sağlar. Ruh hâlini, içindeki gelgitleri, bütün yaşananları, geçmişini zihninden hızlı bir film şeridi gibi kesik kesik geçirerek bir iç hesaplaşma yaşar. Şuuraltını, yaşadığı olaylardan ve günün kalıntısından hareketle gün yüzüne çıkarır.

Sabri Bey'in kendini sorgulaması ve uyanıkken uykuda olma hâli, Freud'un gündüz düşleri ile açıklanır. Freud, gündüz düşlerini, geçişken bir yapıda olan üç zaman dilimi ile izah eder. Gündüz düşleminde, *"Geçmiş, hâl ve gelecek, kopuntusuz uzanıp giden istek ipi üzerinde boncuk taneleri gibi art arda dizilir."* (Freud, 1979, s. 198). Freud, rüyalar ile insanın uyanık durumda gördüğü rüyaları

yakından izler ve inceler. Yaşanılan her şey, mekânın sınırları ve kuşatıcılığı içinde geleceğe taşınır. Freud'a (1979) göre rüyalar, zihindeki birtakım endişeler sonucu ortaya çıkan ve belirli anlamları içerisinde bulunduran sembollerdir. Bu hâliyle rüyaların; günün kalıntısının, çocukluktan gelen bilinçdışındaki malzemelerin ve bedenin ihtiyaçlarına ilişkin unsurların etkisiyle oluştuğunu ifade eder. Gündelik hayattaki olaylardan ve bedensel ihtiyaçlardan kaynaklanan rüyalar, arkasında derin bir anlam tabakası içermezken çocukluk yaşantısına bağlı olarak oluşan rüyalar, kişiliğin ortaya konmasında oldukça önemli ipuçları içerir. Bastırılarak bilinçdışına itilen çocukluk anı, duygu ve kompleksleri rüyalar aracılığıyla su yüzüne çıkar. Her davranışın nedenini çocukluktaki bir etkene bağlayan Freud, rüyalarda görülen semboller aracılığıyla kişilik çözümlemesi yapmaya çalışır. Bu semboller yalnızca kişilerin bilinçdışına ulaşılmak için kullanılmaz. Aynı zamanda edebî eserlerdeki şahısların ve bu eseri ortaya koyan sanatçının bilinçdışının açığa çıkarılmasına da olanak verir. Sanatçı, edebî eser vasıtasıyla kimi zaman anlatı karakterine rüya gördürerek okuru, söz konusu karakterin bilinçdışına sürükleme yolunu seçer.

Sabri Bey, İstanbul'a gelişiyle beraber kendini, asıl burada boşlukta hissetmeye başlar ve kendini İstanbul'a ait hissetmeyerek burada tutunamayacağını anlar. Otel görevlisi Koço'nun daveti üzerine, onun evine gittiğinde Koço'nu ailesini ve orada bulunan diğer misafirleri, kasabada geride bıraktığı insanlar gibi algılar:

"Beyoğlu'nun fakir bir mahallesindeki bu fakir Rum'un evinde tanıdığım kitapçı Sokrat ve şarkı söyleyen papazla kadın ve kız, benim kasabadaki Karabağlı Yenge, Ablalar, Müftü ve daha birçokları arasında en küçük bir münasebet yoktur. Buna rağmen niçin bu geceyi orada, onlar arasında geçirmiş gibi bir sükûnet hissettiğimi anlayamadım." (KY1, s. 297)

Sabri Bey'in, bu davette tanıdığı kişilerin yanında kendini huzurlu hissetmesi, onun kasabaya ve kasabadakilere duyduğu özlemin ve kendini kasabaya ait görmesinin bir itirafıdır. Bu durum, *"Modernitenin bunaltıcı havasından özlem dolu bir kaçış olarak değerlendirilir. Adeta sığınılacak, insanın tüm benliği ile kendisini içine koyabileceği bir yaşam alanı olarak görülür."* (Özensel, 2017, s. 82). Sabri Bey, bunca yıldır hayalini kurduğu İstanbul gerçeği ile yüz yüze gelerek kendini ait hissetmediği kasabanın, aslında asıl yurdu olduğunun bilincine varır. İstanbul'da kaldığı bu süre, onun hizmet için gittiği Anadolu kasabasına bütünüyle alıştığının bilincine varmasını sağlar. İstanbul'da büyük bir boşluğa düşerek burada kendini yabancı hisseder. Kasabalılar tarafından sevilip sayıldığını ve önemsendiğini hatırlayarak kasabaya büyük bir özlem duyar:

"... şehre (İstanbul'a) karşı duyduğum meraksızlıktır; yabancılıktır. Benim asıl toprağım şimdi gitmekte olduğum yerdir ve bunu teslim etmek zamanı artık

gelmiştir. Bundan sonraki hayatımın ne olacağını kendime sormaya lüzum görmüyorum. Bu saatte bildiğim şey ancak orada, akşam üstleri Yeni İstasyon Parkına toplanan insanlar arasında konuşur ve gülerken kendi sesimi tanıyabileceğimdir… Bunu böyle kabul ettikten sonra artık hiçbir mesele, hiçbir kavak yeli tehlikesi kalmamıştır." (KY1, s. 373-374)

Sabri Bey, İstanbul'da kendi kendini tanıyamaz ve öz benliğine yabancılaşır. Kendi olarak yaşadığı kasabadan İstanbul'a geldiğinde "başkası olma"ya ve "mış" gibi davranmaya çalışır. Bu bağlamda Sabri Bey'in İstanbul'a gitmesi hem içinde yıllarca büyüttüğü özlemin hem de başında esen kavak yellerinin sona ermesi bakımından son derece önemlidir. Sabri Bey'in, asıl ait olduğu yerin İstanbul değil; arkasında bıraktığı kasaba olduğu gerçeğini görmesi hem Sabri Bey'in hem de romanın dönüm noktası niteliğindedir. *"…taşra imgesi, kentin yalnızlaştırıcı, yabancılaştırıcı, soğuk, rasyonelleşmiş dünyasına isyanı da simgeleyen bir ütopya olabilmektedir. Taşra, kentin ütopyaya zorlayan boğucu atmosferinde ideolojik bir değer kazanır sürekli."* (Çelik, 2017, s. 31). Sabri Bey'in, İstanbul'da kaldığı süre içinde kasabadan gelen, hatta çok samimi olmadığı insanlara bile özlemle sarılması, onlarla tıpkı kasabanın İstasyon Gazinosundaki gibi sohbet etmesi ve kasaba ağzıyla konuşması, onun gerçek aidiyetinin kasaba olduğunu gösterir.

İstanbul'da, otel odasında yanında taşıdığı iki bavul, Sabri Bey'e *"gurbetin* ve *karasızlığın"* iki alameti gibi görünür. Kasabada söylediği *"men garibem, men mehcurem"* (KY1, s. 42) şarkısını bu kez yirmi beş yıl boyunca dönmek istediği İstanbul'da söylemeye başlar. Bu durum, Sabri Bey'in kendi düşünce ve değerleriyle hatta kendi benliğiyle çatışma yaşadığını gösterir: *"Holdeki köşemde kendimi bir istasyonda ne zaman, nereden geleceği ve nereye götüreceği bilinmeyen bir treni bekleyen bir yolcu gibi görmekten kurtulamıyordum."* (KY1, s. 307). Sabri Bey'in kaldığı otelde bu şekilde düşünerek bir boşluk ve belirsizlik içinde olduğunu ifade edişi, aslında kendisinin kasabaya ait olduğunu kabullenişinin yine gizli bir itirafıdır.

Karanlık Dünya adlı romanda ise kasaba-şehir çatışması, genç bir hâkim adayı olarak Mazılık kasabasına giden başkişi Ahmet'in, kendini bu kasabaya ait hissetmeyerek büyük bir boşluğa düşmesi ve bunun sonucunda kasabadaki varlığını sorgulayarak kendi varoluş gayesini arayışı ile ortaya konur. Beş yaşında ailesini kaybeden Ahmet, İstanbul'da, teyzesinin ve eniştesinin yanında büyür ve öğrenimini burada tamamlar. Okulu bitirdikten sonra da doğup büyüdüğü bu şehirde avukatlık stajını yapmayı ve yine burada küçük bir avukatlık yazıhanesi açmayı amaçlar. Ancak mezun olduktan sonra Ahmet'in işleri planladığı gibi gitmez. Eniştesine daha fazla yük olmamak için istemeden

de olsa İstanbul'dan ayrılır ve Anadolu'nun bir kasabasına hâkim adayı olarak atanmak zorunda kalır. Amacının kendi doğup büyüdüğü çevrede yaşamak olduğunu söyleyen Ahmet, Mazılık kasabasına gelmek istemeyişini ve bu kasaba ile İstanbul arasında yaşadığı çatışmadan dolayı duyduğu boşluğu şöyle dile getirir:

"…benim bu yerlerde ne işim var? (…) İnsan doğduğu, büyüdüğü, alıştığı muhit içinde bir kıymet ifade eder. Ben burada neyim?.. Sadece bir hiç… Varlığımın bir faydası olmadıktan sonra yokluğumun ne zararı olabilir? Kendi vatanımda bir İngiliz, bir Alman, bir Japon kadar yabancı hissediyorum kendimi… Acaba bir Şikagolu Atlanya'ya gittiği zaman aynı hissi duyar mı? Neden ben bu Mazılık'ta 'Sensiz de, seninle de yaşanmaz' mısraındaki ruh hâleti içindeyim? Bunun mutlaka bir sebebi olmalı?" (KD, s. 12)

Kasaba-şehir çatışması, İstanbul'dan gelen bir gencin, kasabaya uyum sağlayamamasından kaynaklanan bir çatışmadır. Bu çatışmanın yaşanmasında, dünyanın her açıdan ilerliyor olmasına rağmen Mazılık kasabasının içinde bulunduğu cahillik ve geri kalmışlık etkili olur. Başkişiyi yılgınlığa, bedbinliğe düşüren ve yaşamdan tat almamaya iten tek etken, kasabanın hem fiziksel hem de ruhsal yönden karanlığa ve cehalete saplanmış hâlidir. Kasaba insanının gelecekten hiçbir beklentisi olmayan, vurdumduymaz, dünyaya kapılarını kapamış ve kendi kabuğuna çekilmiş hâli, başkişi Ahmet'te görev aşkını hatta yaşama arzusunu tüketir. *"Kendi vatanımda bir İngiliz, bir Alman, bir Japon kadar yabancı hissediyorum kendimi"* diyen başkişi, kasabadaki yalnızlığına işaret ederek İstanbul dışında kalan Anadolu'nun köy ve kasabalarına karşı kendini yabancı hissettiğine vurgu yapar. Bu nedenle kısır bir döngü içinde kasabada yalnızlaşan ve yalnızlaştıkça da kasabaya yabancılaşan başkişi, her fırsatta kasabadaki varlığını sorgulamaya ve buradaki varoluş gayesini aramaya başlayarak yaşadığı çatışmayı pekiştirir. Bütün bunlar, Mazılık kasabasına ilk geldiğinde heyecan ve umut yüklü bu gencin, kasabayla bütünleşememesinden dolayı kasabada yabancı kalmasına ve Mazılık kasabası ile İstanbul arasında yaşadığı çatışmanın içinden çıkılamaz bir hâl almasına neden olur. İçinde gerçekleştirememiş ve yarım kalmış bir İstanbul arzusu olan Ahmet'in, aidiyet sorunu ekseninde yaşadığı kasaba-şehir çatışması ve içinde bulunduğu ruh hâli şöyle ifade edilir:

"Şimdi yalnızlığını daha derinden duyuyordu. Elli haneyi dolduran bir kalabalığın ortasında yalnızdı, yapyalnız. (…) Onu, üstünde yaşadığı toprağa bağlayan tek bağ ormancının zoru ile sarıldığı şu elektrik işi değil miydi? Şimdi bu konuya karşı bile gevşeklik, isteksizlik duyuyordu. (…) İstanbul'a… Avukatlık stajını yaparım… küçük bir yazıhane… Şehir… Şehirde yaşamak… Öleceğim bu

Mazılık'ta. Artık dayanamayacağım. Seneler geçiyor… Boşuna vakit kaybediyorum…" (KD, s. 63)

İstanbul'da doğup büyümüş ve orada okumuş olan Ahmet, zorunlu olarak geldiği Mazılık kasabasında kendi aidiyetini sorgular. Bu kasabaya ait olmama düşüncesi, Ahmet'in kasabada yalnız ve huzursuz olmasına hatta kasabayı karanlıklara boğulmuş hissederek kapalı-dar bir mekân olarak algılamasına neden olur. Bu ruh hâli, Tosun'un (2006, s. 93) ifadesiyle başkişinin *"varoluşsal sancılar"* çekmesine yol açar.

1.3. Bireysel ve Mesleki Çatışma

Bir Kadın Düşmanı romanında en dikkat çeken izleklerden biri çatışma izleğidir. Romanda hem bireysel hem de toplumsal düzeyde görülen çatışma, çok yönlü olarak sunulur. Bireysel düzeyde gelişen çatışma, güzellik-çirkinlik ve aşağılık duygusu-narsisizm karşıtlığında kendini gösterir. Bu bağlamda söz konusu çatışma, fiziksel çirkinliği nedeniyle ailesi ve toplum tarafından dışlanarak yalnızlaşan ve dış dünyadan kendini bütünüyle yalıtılmış hisseden başkişi Homongolos ile güzelliğini ön plana çıkaran ve etrafındaki herkes tarafından beğenilmek arzusunda olan Sâra'nın çatışması şeklinde ortaya çıkar. *"Homongolos ve Sâra kimliğinde şekillenen güzellik-çirkinlik karşıtlığı bir süre sonra restleşmeye dönüşür ve böylece dramatik kriz baş gösterir. Bir yanda dış güzellik sembolü diyebileceğimiz Sâra, öteki yanda 'kayabalığı' kadar çirkin Homongolos Ziya."* (Asiltürk, 2009, s. 266). Her iki karakterin de içinde bulunduğu bu durumun, hastalık boyutunda olduğu görülür. Homongolos'un, kendini toplumdan soyutlaması şeklinde görülen bu duygu hâli, Sâra'da etrafındaki bütün insanlara kendi güzelliğini fark ettirme çabası olarak tezahür eder. *"Ziya'nın 'aşağılık kompleksi' ile Sâra'nın 'narsisizm'i şiddetli bir biçimde çatışır ve çarpışır."* (Asiltürk, 2009, s. 344). Kendi dünyasında aşka ve duygusallığa yer olmadığı görülen Sâra, etrafındaki herkesi küçümser ve kendini, herkes tarafından hayran olunacak bir kişi olarak algılar. Bu nedenle söz konusu kasaba, bu iki karakterin yaşamsal eksikliklerinin sorgulandığı bir çatışma meydanı olarak değerlendirilir.

Homongolos ve Sâra'da görülen güzellik algısı, aslında dış dünyanın da fiziksel güzellik algısını ve dolayısıyla çatışmasını ortaya koyar. Toplumun, Homongolos'u fiziksel çirkinliğinden dolayı dışlaması; tüm kasabalının, Sâra'nın güzelliğinden bahsetmesi ve Sâra'yı görmek için yollara düşmesi, dış dünyanın fiziksel güzelliği algılayışını gözler önüne serer. *"Romanda esas olarak Homongolos Ziya'nın fiziki çirkinliği ve bunun arkasında gizlenen ruh güzelliği ile; Sâra'nın yüz güzelliği ve bu güzelliğin gizlediği ruh çirkinliğinin çatışması anlatılmaktadır."* (Emil, 1984, s. 280). Fiziki güzelliği nedeniyle kasabalıların

yoğun ilgisinden büyük bir haz duyan Sâra, aslında romanda ruhsal çirkinliği ile ön plana çıkan bir karakterdir. Homongolos'un çirkin yüzünün arkasında güzel bir ruhu varken Sâra'nın güzel yüzünün arkasında ise narsist bir rahatsızlığın çirkin ruhu bulunur. Dolayısıyla bu durum hem fiziki/dış güzellik hem de ruhsal/iç güzellik bakımından Homongolos ile Sâra'nın bireysel düzeyde çatışması ile ortaya konur.

Eski Hastalık romanında ise bireysel çatışma, birkaç farklı şekilde kendini gösterir. Buna göre bu çatışma, başkişi Züleyha ile babası Ali Osman Bey arasında evlilik konusunda ve İstanbul ile Silifke kasabası tercihi meselesinde yaşanır. Züleyha İstanbul'a, dayısının yanına gitmek isterken babası, onun Silifke kasabasında kalmasını ister. Bir diğer çatışma ise yine Züleyha ile Yusuf arasında, aşk algısı noktasında yaşanan bireysel çatışmadır.

Züleyha'nın babası Ali Osman, Millî Mücadele yıllarında, Adana'da Fransızlara karşı mücadele eden rütbeli bir askerdir. Millî Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçen Ali Osman, kızıyla yeteri kadar ilgilenemez. Bu nedenle Züleyha, İstanbul'da Batılı yaşam tarzını ve düşünce yapısını benimseyen dayısının yanında kalır. Burada Amerikan Kolejinde okuyan Züleyha, dayısının eski bir hariciyeci olması nedeniyle İstanbul'da çeşitli eğlence ve balolara katılır. İşgal kuvvetlerinin bile saygı duyduğu dayısı Şevki Bey, Züleyha'yı, sahip olduğu modern ve Batılı düşünce yapısından dolayı Anadolu'nun kasabalarına modernizm düşüncesini taşıyacak bir elçi olarak yetiştirir. Asker olarak görev yapan Ali Osman ise savaşta aldığı yaralar neticesinde daha sonraki süreçte hasta düşer. Bu nedenle emekli olmak zorunda kalır ve Silifke kasabasına yerleşir. Ali Osman, Silifke'ye yerleştikten sonra eşini ve kızı Züleyha'yı, bu kasabaya yanına çağırır. Ancak Züleyha, yüksek tahsil yapmak gerekçesiyle Anadolu'nun bu küçük kasabasında kalmak istemez ve tekrar İstanbul'a gitmenin planlarını yapar. Kendi değerlerinden, özünden ve millî bilinçten yoksun olan Züleyha, İstanbul'da Batılı yaşam şeklinin olduğu dayısının yanında kalmak ister.

Ali Osman, Züleyha'ya, *"Sen şimdi, şahsiyetinin teşekkülü devresinde bulunan bir çocuksun Züleyha… Hiç olmazsa birkaç sene o havanın dışında kalmalısın…"* (EH, s. 48) diyerek Anadolu'nun ayrı bir memleket olarak görüldüğü bu dönemde, kızının öyle bir ortamda daha fazla kalmasını istemez. *"Ona göre kızı şahsiyetinin teşekkül devresinde bulunduğu için birkaç sene o ortamdan uzak kalması gerekir."* (Hayber, 1993, s. 173). Züleyha'nın koleji bitirmesinin ardından Ali Osman, kızını, dönemin İstanbul havasından özellikle de dayısının muhitinden uzaklaştırmak için onun üniversite okumasına izin vermeyerek yanına çağırır. Bu nedenle Ali Osman ile Züleyha arasında kültürel

anlaşmazlıktan ve İstanbul-kasaba tercihi meselesinden kaynaklanan bir bireysel çatışma yaşanır.

Hasta olan Ali Osman, ölümünden sonra kızını emanet edebilecek biri olarak gördüğü Yusuf adlı gençle evlenmesini ister. Zengin bir derebeyi torunu olan Yusuf, Mersin'in Silifke kasabasında yaşar. Millî Mücadele yıllarında Ali Osman ile omuz omuza aynı cephede savaşmış ve Ali Osman'ın çok sevdiği askeri olmuştur. Züleyha, tüm Anadolu'ya bakışında olduğu gibi bu kasabadaki insanların sevgi ve yaşayışlarını da beğenmez hatta onları küçümser. Bu nedenle Yusuf'la evlenmek istemese de babasının sağlık durumunu düşünerek bu evliliği kabul eder. Düğün hakkındaki düşünceleri de Züleyha'nın, Yusuf'la ve Kayınvalidesi Enise Hanım'la çatışma yaşamasına neden olur. Enise Hanım, geleneklere bağlı, görkemli bir düğün yapmak isterken Yusuf, kasabada yeni yeni başlayan balo tarzında danslı bir eğlence tertip etmek ister. Züleyha ise düğünün her şeklini reddederek yalnızca iki şahit huzurunda, nikâh dairesinde imzaların atılmasını ister. Düşünce boyutunda yaşanan bu bireysel çatışmanın sonunda, evlilik merasimi, Züleyha'nın istediği gibi sessiz sedasız bir şekilde gerçekleştirilir.

Romanda görülen bir başka çatışma ise Züleyha ile Yusuf'un arasında yaşanan "aşk algısı" farklılığıdır. Bu evlilikte Züleyha, Yusuf'un kendisine verdiği temiz, samimi ve gerçek sevgiyi alaya alarak onu görmezden gelir. Yusuf'un kendisine karşı olan duygularını dikkate almadığı gibi kendisi de kalbini ve ruhunu eşine teslim etmeyi basitlik olarak algılar. Yusuf, evliliğe ve Züleyha'ya verdiği önemi her fırsatta ortaya koyarken Züleyha, Yusuf'tan genellikle *"dışarlık delikanlısı"* (EH, s. 100) diye bahsederek onun içtenliğini ve aşkını alaya alır. Evlendikleri gün, bu evliliğin aşk değil; mantık evliliği olduğunu Yusuf'a açıkça söyler. Şimdilerde bir anlam ifade etmeyen "aşk"ın, romanesklerde görüldüğü gibi *"…efsane, cüzam gibi mikrobu ihtiyarlamış bir 'eski hastalık'(tan)"* (EH, s. 128) başka bir şey olmadığını ve eski zamanların gülünç bir hastalığı olduğunu belirtir. Yusuf ile Züleyha'nın, aşk'a ve birbirlerine bakışı noktasında yaşanan bu farklılık, değerler düzeyinde yaşanan bireysel çatışmayı ortaya koyar.

Kuyucaklı Yusuf romanında ise bireysel ve mesleki çatışma, Kaymakam Salâhattin Bey ile ölümünden sonra onun yerine gelen Kaymakam İzzet Bey arasında yaşanır. Kaymakam Salâhattin Bey, görevini sağlıklı bir şekilde yapabilmek için kasaba eşrafı ve halkıyla gereksiz yakınlık kurmaktan kaçınan biridir. Kasaba halkıyla gereğinden fazla samimi olunduğunda onların istekleri ve kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmenin kaçınılmaz son olduğunu düşünerek bu yakınlıktan çekinir. Memleketin içinde bulunduğu savaş ortamında bile kasaba halkını tedirgin etmeden onlara güven telkin eder. Tüm çevresi

Avukat Hulusi Bey'le beraber birkaç avukat arkadaşı ve Ceza Reisi'nden ibarettir. Bu durum, Kaymakam Salâhattin Bey'in işinde tarafsız olmasını sağladığı için Kaymakam Salâhattin Bey, kasaba halkı tarafından sevilir.

Oldukça genç bir kaymakam olan İzzet Bey ise göreve başlar başlamaz ilk iş olarak kasabanın memurlarını ve ileri gelenlerini hükûmet binasına çağırır ve kendileriyle iş birliği yapmak istediğini belirterek onlarla konuşur. Memleketin içinde bulunduğu savaş ortamından bahsederek düşman zırhlılarının, Edremit Körfezi'ne girerek kasabayı bombardıman etmesi ihtimalinden bahseder ve iş birliği içinde olmak istediği asıl grubun, kasaba eşrafı olmasını istediğini belirterek konuşmasını onlara yönelterek gerçekleştirir. Bu sırada yanında bulunan Ceza Reisini, Müftüyü, Kadıyı ve diğer memurları hiçe sayarak onları görmezlikten gelir. Konuşmalarında korkunç bir iticilik ve kendini beğenmişlik hissedilir. İzzet Bey, eşrafla olan yakınlığı ve kasabanın ileri gelen memurlarına olan uzaklığı noktasında kendisinden önce görev yapan Kaymakam Salâhattin Bey ile bireysel ve mesleki bakımdan çatışma yaşar.

Kuyucaklı Yusuf romanında görülen çatışmalardan biri de başkişi Yusuf ile ortaya konan ve köylü-kasabalı, doğallık-yapaylık bağlamında gelişen bireysel ve mekânsal çatışmadır. Kuyucak köyünden gelen Yusuf; saflığı, temizliği, maneviyatı, doğallığı, bozulmamışlığı, hoşgörü ve yardımlaşmayı temsil eder. Ancak Edremit kasabasına giden ve kendini buraya ait hissetmeyen Yusuf, bu kasabada ahlaki bakımdan bozulmuş, maddi gücü ve yapay ilişkileri ön plana çıkarmış, kendi değerlerinden uzaklaşmış, sosyal adaletsizliğe kapı aralayan kasaba bürokrasisine ve insanına karşı mücadele eder. Bu hâliyle "doğallığı" temsil eden Yusuf ile kasabada "yapaylığı" temsil eden ve kadınlarla gayriahlaki ilişki yaşayan Fabrikacı Hilmi Bey, çocuk yaştaki Kübra'ya tecavüz eden ve Ali'yi öldüren Şakir, Hilmi Bey'in ve Şakir'in kirli işlerini yaparak onlara kadın ayarlayan Hacı Etem, para düşkünü Şahinde Hanım ve Kaymakam İzzet Bey gibi yozlaşmış ve insani değerlerden uzaklaşmış kişiler arasında yaşanan çatışma, bireysel düzeyde görülen doğallık-yapaylık çatışmasıdır. Yusuf'un, kasabadan ve kasabanın sorunlarından sıklıkla uzaklaşarak tabiata sığınması ve orada huzur içinde kendini bulması yine bu çatışmanın doğal sonucudur.

Yediçınar Yaylası romanında ise Ömer Ağa ile oğlu Kenan ve diğer aile üyeleri arasında güvensizlikten kaynaklanan bireysel çatışma dikkat çeker. Kasabanın hâkimiyetini ele geçirmek ve ailesinin servetini dilediği gibi harcayabilmek isteyen başkişi Kenan, bu noktada babasının varlığının bir engel teşkil ettiğini düşünür. Alacağı Arap atı için babasının iki yüz altın vermeyeceğini kurgulayarak *"Babam olacak kavat, vermedi mi, konağı yakarım ve de anam karıyla beraber bütün karılarını yatırır keserim… Değirmenleri, bağları*

bahçeleri hep satmaz mıyım hey Çakır'ın Ömer… İki yüz altını bastır bakalım sakallı papaz!.." (YY, s. 186) diye babası hakkında bu şekilde konuşması, Kenan'ın babasına karşı duyduğu kini ve babasıyla yaşadığı çatışmayı ortaya koyar.

Babasının yaşadığı gayriahlaki hayata özenen ve onun gibi olmak isteyen Kenan, bu yolda yine babasının varlığını engel olarak görür. Analığı Güllü ile henüz on bir on iki yaşındayken birlikte olur ve babasının kapatması Benli Nazmiye'den çocukluğundan beri hoşlanır. Babasına karşı ihanetini ortaya koyan bu durum, aynı zamanda babasıyla yaşadığı çatışmayı somutlaştırır. Güllü ve Nazmiye ile birlikte olmak isteyen Kenan, Ömer Ağa'ya karşı içinde kin besler. Hatta *"Bu benim babam, şart olsun, bizim karıya da gönlünü bozar, hiç aman vermez!"* (YY, s. 253) diyerek babasına karşı ihanetini ve aralarındaki çatışmayı dile getirir. Bütün bunlara son noktayı, kasabada güzelliği dilden dile dolaşan Emey'in, babası tarafından elde edileceği düşüncesi koyar. Bu nedenle nefes darlığı çeken babasını fenalaştığı sırada ölüme terk eder ve *"Ömer Efendi gitti gider. Buna böylece Allah rahmet eyleye… Çakır Kâhyaların bunca varlığı variyeti, bunca hükmü fermanı bize kaldı (...) Bundan böyle kimi istersem yaylaya kondururum. Mal benim değil mi…"* (YY, s. 324) diyerek aralarındaki iktidar çatışmasına son verir.

Aganta Burina Burinata adlı romanda ise bireysel çatışma, başkişi Mahmut ile ailesi arasında, denizci olup olmama konusunda yaşanan çatışmadır. Mahmut'un ailesi, ailelerindeki erkeklerin çoğunun denizde ölmesi nedeniyle Mahmut'un denizci olmasını istemez ve onu denizden uzak tutmaya çalışır. Bu nedenle bütün sokakları denize çıkan, yaşadıkları bu kasabada, Mahmut'un denizi görmeyen çıkmaz bir sokakta oynamasını sağlar. Ancak oynadığı bu çıkmaz sokakta yer alan çeşme ve çeşmenin yanındaki yalak, Mahmut'un ilk oyuncak kayığı yaptığı ve deniz tutkusunun ortaya çıktığı yer olur. Bunun yanında Mahmut'un amcasının yapmış olduğu oyuncak kayık, başkişinin denizcilik duygularının iyice depreşmesine neden olur. Mahmut'un amcası Davut genellikle denizcilerin gittiği kahvehanede Mahmut'a oyuncak bir tekne yapar. Mahmut bu tekne ile birkaç ay oynar fakat bir gün uyandığında teknenin olmadığını görür. Mahmut yeni bir kayık yaptırma ümidiyle amcasını arar ancak amcasının, geçirdiği bir deniz kazasında öldüğünü öğrenir. Mahmut'un amcası Davut'un ölmesi, ailenin Mahmut'un denizci olmasına iyiden iyiye karşı çıkmasına ve Mahmut'u denizden uzaklaştırmasına sebep olur.

Bir süre sonra babası Süleyman, Mahmut'u bir zanaat öğrenerek denizden uzak kalmasını sağlamak ve böylece Mahmut'un denizciliğe heves etmesini önlemek için onu, Eskici Kirpi Halil Usta'nın yanına çırak olarak verir. Ancak süreç,

ailenin amaçladığı gibi ilerlemez ve eski bir denizci olan Halil Usta, Mahmut'un ilk denizcilik öğretmeni olur. Mahmut, denizcilikle ilgili pek çok bilgi ve terimi, burada Halil Usta'dan öğrenir. Mahmut'un babası, Halil Usta'nın çocuğa sürekli denizden söz ettiğini öğrenince Mahmut'u oradan alır ve okula vermeye karar verir. Burada aile, Mahmut'un istek ve amaçlarını engelleyici bir etken olarak yer aldığı için Mahmut ile ailesi arasında yaşanan bireysel çatışma gözler önüne serilir.

1.4. Çıkar ve İktidar Çatışması

Rahmet Yolları Kesti romanında çıkar ve iktidar çatışması; Çerçi Süleyman Ağa, Sarıca köyü muhtarı Arif Ağa ve Sarıca köyünün Alevi dedesi Kasım Dede arasında görülür. Bu çatışma, Sungurlu kasabasında önemli olayların yaşanmasına neden olur. Buna göre Sungurlu kasabasının çerçisi Süleyman Ağa; Sarıca köyünden Kasım Dede'nin, yeğenine çerçi dükkânı açacağı haberini alır. Üstelik Kasım Dede'nin, Çerçi Süleyman Ağa'yla alışveriş yapan ve ona çalışan köylüleri, mevcut borçlarını ödeyeceğini söyleyerek henüz dükkânı açmadan ikna ettiğini ve kendi safına çektiğini duyar. Kasabada kendi dışında bir tane daha çerçi dükkânı açılmasını istemeyen Süleyman Ağa, Kasım Dede'nin dükkân açmak için büyük miktarda para biriktirdiğini öğrenir. Dağlardan inerek kasabaya yerleşmiş olan eşkıya Uzun İskender ile bir araya gelerek Kasım Dede'yi soyma planı yapar. Bu durum, Çerçi Süleyman Ağa ile Kasım Dede arasındaki çıkar ve iktidar çatışmasını ortaya koyar.

Öte yandan Sarıca köyünün muhtarı Arif Ağa da Kasım Dede'nin köylülerce çok sevilmesinden ve kuvvetli bir nüfuza sahip olmasından rahatsızlık duyar. Kasım Dede'nin çerçi dükkânı açmak için köylülerle kurduğu ilişkinin, halk üzerindeki gücünü daha da artıracağını düşündükçe onu alt etmenin yolunu arar. Hatta eşkıya Uzun İskender'e bu işi çözmesi durumunda on dört yaşındaki kızı Gülbeniz'i seve seve vereceğini, *"Aman şu Dede'ye bir oyun! (...) Amanı bilir misin Uzun oğlum, Dede'yi hakladın mı kız senin malın. Tepe tepe kullan… Ve de benim senden başka kimim var? Kız da senin, malım mülküm de senin. Biz bu Dede'ye, salt Dede iken bu topraklarda güç yetiremez olduk. Bir de köyleri çerçi defterine geçirirse, yandı millet!"* (RYK, s. 115) diyerek ifade eder.

Aynı şekilde Kasım Dede de Arif Ağa'nın muhtarlığını istememekte ve zenginliğinden rahatsızlık duymaktadır. *"Bunlar birbirinin can düşmanları… Bunlar düşman ki (...) İkisi de karşılıklı: 'Aman şunun bir ilmeği elime geçse de boğazını, Allah sayesinde sıkıversem,' demekteler (...) Dede'nin çerçi dükkânı açmasını Arif papasının gözü götürmemekte, Arif'in muhtarlığı bırakmaması Dede rezilinin canını sıkmakta…"* (RYK, s. 113-114). Bu nedenle yalnızca Arif Ağa cephesinde değil, Kasım Dede cephesinden de gelen bir çıkar ve iktidar

çatışması söz konusudur. Eşkıya Uzun İskender'in hem Arif Ağa hem de Kasım Dede cephesindeymiş gibi yer alması, meselenin en ilginç noktalarından biridir. Arif Ağa da Kasım Dede de birbirinden habersiz Uzun İskender'i kendi yanında görerek birbirinin aleyhinde plan yapar. Bu bağlamda Kasım Dede, Sungurlu kasabasının Belediye Kahvehanesi'nde Arif Ağa ile Uzun İskender'in kavgasından mutlu olur. Uzun İskender'in, Arif Ağa'nın kızını isteme meselesinde kızın gönlünün Uzun İskender'de olduğunu belirterek uzun İskender'i destekler. Gönlü olan kızı kaçırmakta hiçbir beis görmediğini ifade eder. Böylece kızı kaçırılan Arif Ağa'nın da bu durumu gururuna yediremeyerek utancından muhtarlığı bırakacağını düşünür. Öte yandan iki tarafın da planı kendi çıkarına uyan İskender Ağa bu durumu keyifli bir şekilde şöyle ifade eder:

"Ulan bunlar nasıl bir adamlar bunlar, eşşek gibi bir herifler… Biri ötekinin kızını peşkeş çekmede, öteki de bunun parasını yağmalatmak sevdasında (…) Arif Ağa: 'Korkma, parayı al götür, köyden şahit-ıspat ararsa bizden bir kul bulamaz. Köylü bu Dede'den işte bu kadar yüz döndürdü,' demekte… Dede'ye geldin mi, o da: 'Kızın gönlü olduktan sonra hiç günah sayılmaz. Lâkin kız kısmı gönlünün olduğunu pek bilmediğinden sürür çıkarırsın. Kızı götürülmüş herif de artık şuncacık namusu varsa muhtarlığı bir ehline bırakır,' demekte…" (RYK, s. 117)

Çerçi Süleyman Ağa, Arif Ağa ve Kasım Dede üçgeninde yaşanan ve kasabalı üzerinde maddi çıkar sağlama ve söz sahibi olma esasına dayanan bu durum, iktidar çatışmasını ortaya koyar.

Yediçınar Yaylası romanında ise çok boyutlu olarak ele alınan çıkar ve iktidar çatışması, kasabanın iki önemli eşrafı olan Çakır Kâhyaların Mültezim Halil Efendi ile Âyan Dilâver Paşa arasında öteden beri gelen mali ve idari bakımdan ve şan-şöhret bakımından yaşanır. Dilâver Ağa'nın, düzmece bir ferman ile kendini soylu bir geçmişe dayandırması, Çakır Kâhyaların Halil Efendi'nin de kendine soylu bir geçmiş bulma arayışına girmesine ve var olan çatışmanın daha da alevlenmesine neden olur.

Dilâver Ağa, kasabanın kadısı Kambur Kadı'nın desteğiyle kendine düzmece bir ferman hazırlatarak kendi soyunu voyvodalığa dayandırır; böylece soylu bir aileden geldiğini ortaya koyar. Bu ferman ile Dilâver Ağa'nın kasabada itibar kazanmasından rahatsızlık duyan Mültezim Halil Efendi, Dilâver Ağa'nın sahte bir fermanla bile olsa kasabada yükselişi karşısında ezilmişlik duygusuna kapılır ve bu durum, aralarındaki çatışmayı daha da derinleştiren bir hâl alır. Bu nedenle Halil Efendi, bir an önce kendine soylu bir geçmiş bulma çabası içine girer.

Bunun yanında Dilâver Ağa, Kırım Savaşı yıllarında kasabadan oluşturduğu birlik ile Osmanlının Silistre Kalesi'ne sözde yardıma gider. Savaşa katılmayan

ancak kendini Osmanlı askerine yardım etmiş gibi gösteren Dilâver Ağa, bu sözde davranışıyla Padişah'ın takdirini kazanır. Yine Kambur Kadı'nın girişimiyle bu yardıma memnun kalan Padişah tarafından Dilâver Ağa'ya, "Başıbozuk Paşa" ünvanı ile Merzifon'da büyük bir çiftlik verilir. Dilâver Ağa'nın, Padişah karşısında da itibar görmesi ve kasabada yükselişi, Dilâver Ağa ile Halil Efendi arasındaki çatışmayı pekiştirir. Maddi çıkar sağlama ve şöhret kazanma için yapılan bu çatışma, gayriahlaki girişimlerde bulunan Dilâver Ağa'nın ve Halil Efendi'nin bireysel ve ahlaki bakımdan yozlaşmasına neden olur.

Zeliş romanında ise çıkar çatışması, bireysel düzeyde yaşanan aşk ve menfaat/çıkar ilişkisine dayanan çatışmadır. Aslında bu çatışmanın özünde, madde-ruh çatışması yatmaktadır. Zeliş'in sevdasına karşı Recep ve Bekir'in maddi çıkarlarının çatıştığı görülür. Bu çatışma, birbirlerini seven Zeliş ve Cemal ile bu sevgiye karşı duran başta Zeliş'in babası Recep, Zeliş'le evlenmek isteyen Bekir ve Zeliş'ten hoşlandığı için Cemal'e karşı duran Yaşar arasında yaşanır. Çatışmanın merkezinde romanın başkişisi Zeliş yer alır. Zeliş hem Cemal'le evlenmesini istemeyen ailesine karşı hem de babasına baskı yaparak kendisiyle zorla evlenmek isteyen Bekir'e karşı mücadele eder.

Geçim sıkıntısı çeken Recep'e borç para vererek onun üzerinde baskı ve hâkimiyet kurmak isteyen böylece borcu karşılığında kızı Zeliş'le evliliği garanti altına almaya çalışan Bekir ile Zeliş ve Cemal arasında çatışma yaşanır. Aslında bu çatışma, Bekir cephesinde yine bir çıkar çatışmasıdır. Çünkü Bekir aslında Zeliş'e âşık değildir; evlilik yaşı geçmek üzere olduğu için artık biriyle evlenmesi gerektiğini düşünmesi ve gözüne kestirdiği ilk kız tarafından istenmemeyi kendine yedirememesi, Bekir'in Zeliş başta olmak üzere Cemal'e ve hatta Zeliş'in gönlünü yapamadığını düşündüğü Recep'e karşı da bir çatışma yaşamasına neden olur.

Recep, Bekir'den aldığı borca karşılık kızı Zeliş'i, Bekir'le evlendirmeye mecbur kalır. Ancak kızının, komşu tarlanın oğlu Cemal'e sevdalandığını öğrenmesi üzerine Zeliş ve Cemal ile çatışma yaşar. Bu çatışma yine bir menfaat çatışmasına dayanır. Recep, kızı Zeliş ile girdiği çatışmada Bekir ve Yaşar ile iş birliği yaparak borcu karşısında verdiği söze karşılık kızının kaçırılmasına göz yumar. Babanın, kendi çıkarı için kızının duygularını ve varlığını hiçe saydığı görülür. Zeliş, kendinden emin ve sevdiği genç için her şeyi göze alan güçlü duruşu sayesinde kendilerine dayatılan yaşam biçimine karşı durur. Evliliğini, kendi seçtiği ve sevdiği kişiyle gerçekleştirmeyi isteyen Zeliş, aşkını; ailesi, çevresi ve kasaba halkına karşı tüm cesaretiyle bir başına savunur. Böylece bu çatışmanın sonunda Zeliş ve Cemal evlenerek verdikleri mücadeleden galip ayrılır.

Karanlık Dünya romanında ise çıkar çatışması, kasabanın mevcut Belediye Başkanı Hacı Yakub Efendi ile gelecek seçimlerde belediye başkanlığı seçimlerine adaylığını koyacak olan Yanyalı Hasan Efendi arasındaki belediye başkanlığı yarışı biçiminde görülür. Bu bağlamda Yanyalı Hasan Efendi'nin, Hacı Yakub Efendi hakkında *"Ah beyefendi, siz o Hacı Yakub denilen iblisi bilmezsiniz. Ne habis, ne melun heriftir o…"* (KD, s. 36) demesi, aralarındaki çıkar çatışmasını ortaya koyar.

2. TOPLUMSAL BAĞLAMDA ELE ALINAN ÇATIŞMA

2.1. Mektep-Medrese Çatışması

Çatışmanın pek çok farklı şekilde ortaya çıktığı *Yeşil Gece* romanı, Birol Emil'in ifadesiyle aslında *"bir fikir mücadelesinin romanıdır."* (Emil, 1984, s. 313). *Yeşil Gece* romanında görülen mektep-medrese çatışmasının altında dinî eğitim ile laik tarzda yapılan eğitim arasındaki çatışma yatar. Yoksulluk ve cahillik içinde olan halkı ve dinî inançları kendileri için kalkan olarak kullanan gericilere, çıkarcı ulema ve müderrislere karşı mektepler, oldukça önemli bir yere sahip kurumlardır. Bu kurumlar aracılığı ile bilim ışığında hem yeni nesillerin hem de halkın aydınlatılması amaçlanır.

Mektep ve medresenin, Türk eğitim sisteminde ikiliğe neden olduğu bilinmektedir. Bu, yalnızca bilimsel bilginin sunuluşu yönüyle değil; aynı zamanda sarıklı ve fesli ayrımı yönüyle de çatışmayı körükler. Sarık ve fes çatışması, aynı coğrafyayı paylaşan ve aynı değerlere sahip olan küçücük çocuklar arasında bile düşmanlığa neden olur. İlkokul öğrenimini bile tamamlamadan medreselere gönderilen ve başına sarık sarılan çocuklar, *"ayrı bir bayrağın altına geçmiş gibi olurlar ve eski arkadaşlarıyla aralarına bir yabancılık girerdi. Sarıklılarla sarıksızlar arasındaki bu yabancılık gitgide artar, onları bir daha anlaşmalarına ve birbirlerini sevmelerine imkân olmayan iki düşman fırkaya ayırırdı."* (YG, s. 19). Tekke, zaviye ve medreseler, eğitim sisteminde çift başlılığa neden olurken bu kurumların aynı zamanda toplum içinde, aynı ortamda yaşayan bireyler arasında ayrışmaya neden olduğu görülür.

Romanda, medreselerin insanlara yalnızca belirli kalıplardaki dinî bilgileri sunması ve sosyal yaşamın gerçeklerini ve ihtiyaçlarını içeren pozitif bilimlere yüz çevirmesi, medrese ile cehaleti aynı düzleme taşır. Ayrıca medreselerin, *"…idadi yanında yedi kat zemzemle yıkanmış gibi pak ve mutahhar olduğu"* (YG, s. 202) şeklindeki söylemler, medrese ve mektep çatışmasının ateşlenmesine neden olur. Medreselere ve mübarek olarak değerlendirilen medrese öğrencilerine önem atfedilirken idadi mektepleri ve öğrencileri aşağılanır. Bu

durum, aynı coğrafya içinde yaşayan tek milletin parçalanması ve genç nesillerin küçük yaştan itibaren birbirine düşman gösterilerek bölünmesini amaçlayan sistemli çalışmalardır.

Yeşil Gece romanında medrese ve müderrisleri, dünyayı gölgesi altına alacak kurumlar ve yeşil sancak gönüllüleri olarak algılayan Ali Şahin, daha sonraki süreçte medresedeki hocaların söylemleri ile tutum ve davranışları karşısında hayal kırıklığına uğrar. Burada bulunan çoğu insanın medreseye geliş amacının yalnızca kendilerini idame ettirecek bir zanaat öğrenmek olduğunun farkına varır ve Müslümanlığın akıbeti hakkında karamsarlığa düşer. Bu durum romanda şöyle ifade edilir:

"Yeşil ordunun kumandanları hükmünde gördüğü müderrisler… Bu adamların ağzından bir hak ve hakikat sözü işitebilmek için ne ateşler içinde çırpınıp uğraşmıştı… Onlar da dini ve ilmi, menfaatlerine alet etmiş kimselerdi. Onlar da softalar gibi amansız bir ekmek kavgasına tutuşuyorlar, durmadan birbirlerini yiyorlardı. Aralarında birbirlerinin namusuna, canına kast edercesine rekabetler vardı." (YG, s. 31)

Ali Şahin'in başlangıçta medresede geçirdiği buhranlı yıllar, onun daha sonra Sarıova kasabasında softalara karşı verdiği bireysel mücadelenin hazırlığı niteliğindedir. Ali Şahin medreselere, softalığa ve softalara bakışını şu sözlerle ortaya koyar:

"Medreselerin yeşil gecesi yalnız kendi içlerini karanlığa boğmakla kalmamış; memleketin her yanına yayılmış, her köşesini kaplamış. Zaten bunun başka türlü olmasına da imkân yoktu. Akıllara, vicdanlara şimdiye kadar hep bu medreseden yetişenler rehberlik ediyorlardı. Bu adamlar, memlekete karanlıktan gayri ne götürebilirlerdi ki? … Evet, zavallı memleket, asırlardan beri yeşil bir gece içinde yaşıyordu. Halk, dünyayı hep bu karanlığın arasında görüyordu. Anadolu'da fikirlerin geri, insanların sefil kalması, işlerin fena gitmesi hep bu yüzdendi." (YG, s. 43)

Ali Şahin, yozlaşmış ve bağnaz düşüncelere sahip softaların, halkın bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi noktasında büyük bir engel teşkil ettiğini belirtir. Dinî duyguları ve hassasiyetleri, kendi çıkarlarına alet ederek halkı, farklı bir düzleme çeken ve bütün bunları İslam dinine dayandırarak yapan softaların, Anadolu halkının değişim ve gelişiminin önünde büyük ve güçlü bir set olduğu gerçeğine vurgu yapar. Medreseden yetişen insanların rehberliğinde halkın aldatılmasına, dinî duyguların istismar edilmesine ve insanların âdeta hipnotize edilmiş gibi akıllarını kullanmayarak sömürülmesine dikkat çeker. Böylece toplumda, kendi aklını kullanmayan ve hep başkalarının kendisini

yönlendirmesini bekleyen cahil insan silsilesinin olduğu gözler önüne serilir. Bu bağlamda Sarıova kasabasına gelen Ali Şahin'in ilk hedefi, medreselere karşı Emir Dede Mektebini güçlendirmek ve memleketi karanlığa boğacağını düşündüğü softalara karşı ülkesini aydınlatacağına inandığı bilinçli, başarılı ve laikliği benimsemiş gençler yetiştirmektir. Ali Şahin bu amacını şöyle ifade eder:

"Talebeye gelince, bu üç yüz çocuk içinden her yıl istediğim gibi on tane çıkarabilsem; sekiz on yıl içinde, hak ve hakikatin kuvvetiyle, Sarıova'da şöyle böyle ses çıkaracak, Müderris Zühtü Efendi'nin yıldızını az çok karartacak bir nesil yetiştiririm." (YG, s.71)

Yeşil Gece romanında kasaba halkının yaşamlarının tekke ve türbelerle bütünleşmiş olduğu, kasaba mektebinin adından da anlaşılır. Ali Şahin'in öğretmenlik yaptığı laik tarzda eğitim veren mektebin adının "Emir Dede Mektebi" olması, kasabalının türbelere olan bağının ve onları manevi koruyucuları olarak algılayışının bir göstergesidir. Romanda bu mektebin adının türbe adı gibi verilmesi, Sarıova kasabasında büyük bir düşünce inkılabı yapma arzusunda olan Ali Şahin'in işinin zorluğuna ve vereceği mücadelenin büyüklüğüne dikkat çekmek içindir. Bu bağlamda da Ali Şahin'in hedef kitlesi öncelikle geleceği inşa edecek olan genç nesillerdir.

Kasabada Hafız Eyüp Hoca ve Müderris Zühtü Bey, mektep-medrese çatışmasında Ali Şahin'in karşında bulunan ve softalığı savunan güçler olarak görülür. Eyüp Hoca, kasabada yaşanan bütün sorunlarda ön planda olmayıp sahnenin gerisinde olan ancak tüm olup bitenleri planlayan ve yönlendiren gizli güç konumundadır. Dolayısıyla Eyüp Hoca'nın, dini ve softaları, kendi çıkarları için kullanan, halkın aydınlanmaması ve ülkenin ilerlememesi için uğraşan son derece zeki biri olduğu görülür. Kasabada insanlar arasında gizlice sorun çıkaran bu kişi, daha sonra halkın nazarında kendini, bu sorunları çözen kişi olarak gösterir.

2.2. Eski-Yeni Çatışması

Bir Kadın Düşmanı romanında kasabada öne çıkan çatışma, kasabanın yaşlıları ile gençleri arasında sıkça görülen eski-yeni çatışmasıdır. Bu çatışma romanda, *"Her yerde olduğu gibi burada da mütemadi bir eski hayat-yeni hayat mücadelesi var. Yaşlılarla gençler mütemadiyen çarpışıyorlar."* (BKD, s. 97) şeklinde dile getirilir. Eski-yeni çatışması romanda Sâra'nın dayısının kızı Vesime'nin düğün töreni aracılığı ile ortaya konur. Sâra'nın dayısı ve yengesi, toplumsal düzeydeki bu çatışmadan kimsenin zarar görmemesi için düğün törenini, her iki tarafı da memnun edecek şekilde düzenler. Bu bağlamda Sâra'nın anlatımıyla kasabada gündüz yapılan düğün töreni, kasabanın yaşlılarının ve

yerlilerinin bir araya geldiği alaturka bir tören olarak değerlendirilir. Sâra'nın birinci perde diye tanımladığı gündüz töreninde Vesime, eski zaman gelinleri gibi duvaklar ve teller takar. Törendeki gençler bile kapalı kıyafetler giyerek başörtüler takar. Gençlerin eski zaman komedyası gibi gördükleri bu gündüz düğününde dualar edilir, şerbetler içilir. Sâra, gül suyunun bile döküldüğü bu düğün törenini, etrafı saran ruhani havadan dolayı bir cenaze törenine benzetir.

Düğünün ikinci perdesi olarak adlandırılan akşam töreni ise yaşlıların evlerine dağılması ile başlar. Bu noktada düğün, bütünüyle alafranga bir seyir izler. Yaşlıların düğünden ayrılmasıyla sahne, sabaha kadar çılgınca eğlenecek olan gençlere kalır. Akşam töreninde yapılan bu değişim romanda, *"Dekor, tamamiyle değişmiş, gündüz gülsuyu ve amber kokuları içinde kanat çırpan meleklerin havası şimdi cazbant fırtınasıyla altüst oluyordu."* (BKD, s. 105-106) şeklinde ifade edilir. Kasabadaki düğün töreninde yaşanan bu çatışma, kuşaklar arası çatışmanın bir göstergesi olarak yer alır.

Bir Kadın Düşmanı romanında görülen eski-yeni çatışmasının temelinde bir kültürel çözülme gerçeği yatmaktadır. Kültürel çözülme, toplumu bir arada tutan değerlerin değişimi ve bu değişim sonucunda toplumda oluşan yaraların ve problemlerin normalleşmesi sürecidir. *"İnsan, kendi kültür değerlerine 'günübirlik endişeler' ve 'moda eğilimler' nedeniyle yabancılaştığında, varoluş kaynakları için potansiyel bir tehdit mekanizmasına dönüşmektedir."* (Korkmaz, 2004, s. 50). Kasabadaki düğün, kültürel çözülmenin yansıması olarak romanda yerini alır. Genç kuşağın düğün anlayışı ile bir önceki kuşağın düğün anlayışlarının, birbirinden tamamıyla farklı bir etkinlik gibi sunulması, kültürel çözülmeyi gözler önüne serer. Ayrıca köşkün bahçesinde sabahlara kadar süren *"Mütemadiyen oyun, şaka, delilik, müzik ve dans(lı)"* (BKD, s. 34) parti ve eğlenceler, köşkün bir önceki kuşak ile bir sonraki kuşağın yaşam ve eğlencesini ortaya koyması ve kültürel çözülmeyi somutlaması bakımından önemlidir.

Yeşil Gece romanında ise öne çıkan eski-yeni çatışması ile eski toplumsal düzenin ilkelliği üzerinde durulur. Sarıova kasabasında hayatın hemen her alanında görülen eski-yeni çatışması, sosyal yaşamda olduğu gibi eğitim alanında da geleneksel öğretmenler ile yenilikçi öğretmenlerin çatışması şeklinde kendini gösterir. *"Romanda belli bir fikrin savunulması, karşı fikirleri de beraberinde getirmiş ve eser; fikirlerin çatışması üzerine kurulmuştur."* (Hayber, 1993, s. 321). Bu nedenle romanda eski-yeni çatışması, Cumhuriyet'in ilke ve inkılaplarına bağlı, yenilikçi bir öğretmen olan Ali Şahin ve birkaç arkadaşı ile softalar arasında yaşanan çatışma olarak öne çıkar.

Sosyal yapısı itibarıyla Sarıova kasabası, inkılabı savunan yenilik taraftarları ve dini ön plana çıkarmak isteyen eskiler olmak üzere ikiye ayrılır. Burada dikkat

çeken yeniliği ve inkılabı savunanların önderliğini, kasabanın Müderrisi Zühtü Efendi'nin yapmasıdır. Bu grupta kasabada hükûmeti ve fırkayı temsil eden mutasarrıf, belediye reisi, hükûmet memurları, jandarma, polis, belli başlı müderrisler, şeyhler, muallimler, önemli tüccarlar ve esnaflar yer alır. Eskileri savunan grupta ise yenileri dinsizlikle suçlayan ve 31 Mart Olayı'ndan sonra üzerlerindeki ruhsal baskı nedeniyle çok fazla muhalif olarak görünmeyen ancak sayıca çok fazla olan taraftar bulunur.

Yeniliğin dikkat çeken en önemli savunucusu Müderris Zühtü Efendi, haftada iki defa çıkan Sarıova gazetesinde gündeme damgasını vuran bir başmakale kaleme alır. Bu makaleye göre *"Müderris Efendi, medreseleri eski hâline bırakmak isteyenleri din, devlet ve millet hainliğiyle itham ediyor, buralara yalnız ulûm-ı cedide sokulmasını kâfi görmüyor, maarif mektepleri teşkilatının hemen hemen aynen medreselerde tatbikini müdafaa ediyordu."* (YG, s. 66). Kasabanın Emir Dede Başmuallimi Ali Şahin'e göre Müderris Zühtü Bey'in medreselerin ıslahına ilişkin düşünceleri son derece tehlikelidir. Aslında bu durum, yeniliği savunuyormuş gibi görünen Müderris Zühtü Efendi'nin üstü kapalı olarak eskileri dolayısıyla softalığı savunması ve desteklemesi anlamına gelmektedir. Müderris Zühtü Efendi'nin, yanına hükûmeti temsil eden kişileri de alarak kendini yenilikçi göstermeye çalışması, amacını güzel planladığının ve sergilediği kasaba kurnazlığının bir göstergesidir. Bu oyunu Başmuallim Ali Şahin şöyle ifade eder:

"Bu yenilik eskilik kavgası bir nevi danışıklı dövüş. Medreseyi ıslah demek eski şekliyle yaşamasına imkân kalmayan sofrayı kuvvetlendirmek, daha yeni aletlerle silahlandırmak demek değil midir? Ben 'Sarıova'da softalığı Bilfiil işbaşına gelmiş görüyorum… Korkum şu ki Sarıova'nın büyük küçük bütün memurları, bütün nüfuzlu, kuvvetli ve münevver adamları yeniliği ve milliyeti hep böyle anlıyorlar. Hepsi Müderris Zühtü Efendi'nin emeline körükörüne alet olan oyuncaklardır. Hakikaten kasabayı idare eden odur; softalıktır…" (YG, s. 67-68)

Aslında yenilik taraftarı gibi görünen Müderris Zühtü Efendi'nin bu konudaki çalışması; eskiyi desteklemek, güçlendirmek ve eskinin yanında olduğunu göstermek için açık açık yapılan bir *softalık* faaliyetidir. Ancak aklını kullanmayan ve kendisine sunulan her şeyi koşulsuz kabul eden halk, gözler önünde olup biten bu gerçeğin farkında bile değildir. Hatta bu durum yalnızca halk tarafından değil, yeniliği savunduğunu düşünen ve durumu yanlış değerlendiren aydınlar tarafından da fark edilmez. Bu aydınların, tüm olayların ortasında figüran olmaktan öteye geçemediği görülür. Sosyal yönü ağır basan *Yeşil Gece* romanındaki bu hâl, aslında Anadolu'nun diğer kasabalarındaki söz

konusu durumu da gözler önüne serer. Ali Şahin, Sarıova kasabasına softaların ve gericilerin hükmettiğine ve geleneksel öğretmenler ile yenilikçi öğretmenlerin arasındaki çatışmaya dikkat çeker ve bu durumu, maarif mektebinde yaşadığı bir olayla şöyle ifade eder:

"Anadili derslerimizi programa 'Türkçe' diye yazdığım için maarif müdürü az kaldı beni mektepten kapı dışarı ediyordu. Bu memlekette en yüksek maarif memuru dilimizin adını söyletmez, 'Lisan-ı Osmani' yerine 'Türkçe' dememizi bir cinayet sayarsa o memleketi idare eden hükûmete milliyetperver denir mi? Bunun içindir ki ben, aciz ve bunak eski softaları bu yenilerden daha tehlikesiz buluyorum. Eskilikten çökmek üzere olan medreseyi destekler, payandalarla tamir edersek onu daha senelerce başımıza bela ederiz." (YG, s. 67-68)

Yeniliği savunduğunu söyleyen ve kasabada hükûmetin temsilciliğini yapan Maarif Müdürünün, *"Lisan-ı Osmani yerine Türkçe denmesini bir cinayet olarak sayması,"* içinde bulunduğu çelişkiyi ve asıl amacının eskiyi desteklemek olduğu gerçeğini ortaya koyar. Bu hâliyle kasabada aslında yeniliği destekliyormuş gibi görünen kişilerin de asıl amacının, eskiyi desteklemek ve onu geliştirmek düşüncesine sahip olduğu sonucuna ulaşılır. Yaşanan bütün bu gelişmeler, her ne kadar eski-yeni çatışması gibi görünse de pek çok şeyin bir oyun ve anlaşmadan ibaret olduğu görülür. Hatta *"...eski softaların bu yeniler kadar tehlikeli olmadığı"* (Hayber, 1993, s. 328) bu ortamda, medreselerin iyileştirilmesi ve maarif mektepleri seviyesine getirilmesi, medreselerin uzun yıllar daha bu milletin aydınlanmasının ve ülkenin gelişmesinin önünde bir engel olmasından öteye geçmeyecektir.

Eski-yeni çatışmasının somut bir şekilde görüldüğü diğer bir roman da *Vurun Kahpeye*'dir. *Vurun Kahpeye* adlı romanda eski-yeni çatışması, kendini eğitim alanında gösterir. Bu çatışma hem geleneksel öğretmenler ile Cumhuriyet'in değerlerine bağlı laikliği benimsemiş öğretmenler hem de eski tarz eğitim ile yeni tarz eğitim sistemi arasında yaşanır. Aslında bu çatışma, eski düzen ile yeni düzen taraftarları arasında yaşanan çatışma şeklinde de ifade edilir. Ayrıca romanda sunulan Maarif ve okul binalarının eski ve bakımsız hâli, eski eğitim sisteminin bilimsel bilgiden uzak ve çağın ihtiyaçlarına cevap vermede yetersiz oluşunu somutlar. Bunun yanı sıra okulda öğrencilerin maddi durumuna göre sınıflandırılması, imkân eşitsizliğinden ortaya çıkan sınıfsal çatışmayı da ortaya koyar.

Kasabada Maarif Müdürü'nün kötü işlerine alet olan ve öğrencilere geleneksel eğitim veren Hatice Hanım adındaki öğretmen; kasabaya yeni gelen, Cumhuriyet'in değerlerini yansıtan eğitim sistemiyle yenilikçi bir öğretmen olan

ve millî bilinci uyandırmaya çalışan Aliye'yi kıskanır. Ona karşı içten içe öfke duyar, Hatice Öğretmen'in bu durumu romanda şöyle ifade edilir:

"... Maarif Müdürü'nün şüpheli işlerine alet olan ikinci muallime Hatice Hanım'ın rastıklı (boyalı) kaşları, elinden düşmeyen sigarasından sapsarı olan kınalı elleri, sonra bu kadının kendisine eski saraylarda yeni bir gözdeye karşı ihtiyar ve günü geçmiş gözdelerin mübalağalı tabasbuslarıyla (yaltaklanmalarıyla) karışık gayzları (öfkeleri)..." (VK, s. 29)

Hatice Öğretmen, Aliye Öğretmen'in giyimi ve güzelliği karşısında kendini ikinci plana atılmış bir kadın olarak görür. Maarif Müdürü'nün isteklerine boyun eğen Hatice Öğretmen, Aliye'nin gerek Maarif Müdürü'ne gerek eşrafa karşı güçlü ve dik duruşu karşısında şaşırır. Kendisi Maarif Müdürü'nün, eşrafın hatta okul sıralarındaki eşraf çocuklarının oyuncağı olurken Aliye'nin bu kendinden emin idealist duruşu karşısında öfkelenir. Hatice Öğretmen ayrıca sınıflarda eski usul ders verir, elinde sopayla derse girer ve öğrencilere küfürlü konuşur. Bu hâliyle bir öğretmene ve meslek ahlakına yakışmayacak davranışlarda bulunur. Hatice Öğretmen'in bu hâli şöyle dile getirilir:

"Muallime Hatice Hanım ... ders saatinde ekseri sigarasını yakar, sakızını çiğner, önlerine yazı meşki (yazı örneği) diye attığı ezelî bir besmele, herhangisi başını kaldıracak olursa 'Seni kör olasıca piç!' diye üstüne saldırırdı." (VK, s. 30)

Sınıfta esnaf çocukları ve eşraf çocukları arasında da ayırım yapan Hatice Öğretmen, derste uygun olmayan davranışlar sergileyerek öğrencilere yalnızca dinî bilgiler ezberletir. Eşraf çocuklarıyla avluda karşılıklı sigara içerek onların evlerinde olup biten şeylerin dedikodusunu yapar. Olumsuz bir öğretmen olarak sunulan Hatice Öğretmen, bu hâliyle eğitim sistemindeki eksiklikleri simgeler. Ayrıca Hatice Öğretmen, mektebi ziyarete gelen Kuvayımilliye Komutanı Tosun Bey'e kendinin eski usul eğitim anlayışını övgüyle anlatırken Aliye'nin, yüzünün peçesiz gezmesinden ve eğitim anlayışının kötülüğünden bahseder:

"—Efendim, benim sınıfımda her çocuk namaz surelerini bilir. Hiç olmazsa Amme cüzünün sonuna kadar ezberler. Yeni hanımlar hep dinsizlik, millîyetsizlik öğretiyorlar. Ben dokuz yaşında kızların bile yüzlerini siyah peçelerle kapadım. Hâlbuki İstanbul'dan yeni gelenler kendi yüzleri açık geziyorlar." (VK, s. 53)

Hatice Hanım, öğretmenlik mesleğini ve öğrencileri bilgilendirerek onları aydınlatmayı, dar bir çerçevede algılar. Dokuz yaşındaki kız çocuklarının dahi yüzlerini peçeyle kapadığından bahseder. Aslında eğitimin yalnızca kıyafet ve namaz surelerinden ibaret olduğunu zanneden Hatice Öğretmen'in kendisinin aydınlatılmaya ve eğitilmeye ihtiyacı olduğu görülür. Burada Hatice Öğretmen

ile Aliye Öğretmen'in çatışması, Halide Edip tarafından bilinçli bir şekilde sunularak aslında eğitim sistemindeki doğru ve yanlışlar gözler önüne serilmek istenir. Bilimsel bilginin ve kız çocuklarının eğitiminin önündeki bir engel olarak somutlaştırılan Hatice Öğretmen'in varlığı karşısında, ülkede yenilikçi ve aydın kadınların varlığına ihtiyaç olduğu mesajı verilir.

Kasabaya yeni gelen Aliye Öğretmen'in esnaf çocukları ile eşraf çocukları arasında ayrım yapmaması ve hatta içten içe esnaf çocuklarını masum, iyi niyetli ve yoksul bulması, Hatice Öğretmen ile çatışma yaşamasına neden olur. Aliye Öğretmen'in bilimin ışığında ve Cumhuriyet'in ilkeleri doğrultusunda ders işlemesi ve Kuvayımilliye'yi desteklemesi, eskiyi temsil eden Hatice Öğretmen ile yaşadığı çatışmayı pekiştirir. *"Millî Mücadele konusunda da yeni nesli esas itibariyle Aliye temsil eder. Onun Tosun Bey'le nişanlanması, bu bakımdan ayrıca bir değer taşır."* (Hayber, 1993, s. 69). Aliye'nin Kuvayımilliye komutanı ile nişanlanması da onun Millî Mücadele'yi açık bir şekilde desteklediğini ve işgal güçlerinin yanında olan kasaba eşrafıyla yaşadığı eski-yeni çatışmasını somutlar.

2.3. Kuvayımilliye Savunucuları ile Karşıtlarının Çatışması

Kuvayımilliye, İstiklal Savaşı sırasında Anadolu'da ulusal direnişin simgesi hâline gelen askerî bir kuvvettir. Bu askerî kuvvet, millî kimliği koruma duygusuyla oluşmuş bir topluluktur. Bu bağlamda millî kimlik aslında bir varlık-yokluk mücadelesidir. *"Kimlik kurma ya da toplumsal kimlik kazanımı, sadece ben'in birey olarak varlık alanı oluşturmasını değil aynı zamanda toplumun ya da toplumların devamı anlamını da içerir. Bu içerme, asırlardır yok olan ya da yok olmak üzereyken yeniden var olma mücadelesi veren toplumların kimlik kurma biçimlerini ve yeniden inşa süreçlerini kapsar."* (Kanter, 2014, s. 77). Kendi benliğini tehlikede ve tehdit altında gören birey ve topluluk, eyleme geçerek benliğini kurtarma mücadelesine girer. Millî Mücadele aslında Anadolu insanının kendi kimliğini oluşturma noktasında verdiği bir mücadeledir ve bu aynı zamanda bir yenilik hareketidir.

Romanlarda Kuvayımilliye ruhunu temsil eden kasaba halkı ile ulusal değerlerden ve ulus olma bilincinden kopuk çıkarcı kişiler arasında yaşanan çatışma dikkat çeker. Ulusalcı güçler ile işgalci/karşıt güçlerin karşı karşıya gelmesi, kurguyu belirleyen çatışma unsurunu oluşturur. İstiklal Savaşı yıllarında Anadolu insanı, ulusal direnişin simgesi olan Kuvayımilliye'yi destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye bölünür. Bazı insanlar, gücüne inandıkları Yunan kuvvetlerini destekler ve güçlünün yanında durmaya çalışır. Kurgunun bu şekilde belirlendiği romanlardan biri olan *Vurun Kahpeye* romanında sözde din adamı olarak sunulan Hacı Fettah Efendi, meydanda yaptığı çağrılarla insanların dinî

duygularını kullanarak kasaba halkına, Yunan kuvvetlerini şirin göstermeye çalışır ve Kuvayımilliye aleyhinde vaaz verir:

"... herhangi bir kuvvet ve hükûmet, nereden gelir ve kim olursa olsun, camilerimizi, dinimizi sinayet ederse (korursa) ona biat ediniz!" (VK, s. 42-43)

Hacı Fettah Efendi, Yunan Kumandanı Damyonos'la insanların yaşamlarına müdahale edilmemesi yönünde sözde bir anlaşma yapar. Böylece kasabaya gelen işgal güçlerini, halkın nazarında olumlu göstermeye çalışır. Aslında Hacı Fettah Efendi'nin, kasaba halkına seslenirken kullandığı *"herhangi bir kuvvet ve hükûmet, nereden gelir ve kim olursa olsun"* şeklindeki ifade, kasabanın Yunan askerleri tarafından işgal edileceğinin işaretini verir ve Hacı Fettah Efendi, bu işgal güçlerinin yönetimini ve onların egemenliğini tanıyıp kabul etmeleri noktasında halka telkinde bulunur. Bu noktada kasabada vatansever biri olarak tanınan ve Kuvayımilliye'yi destekleyen milliyetçi Ömer Efendi ile tam bir vatan haini olarak sunulan Hacı Fettah arasında çatışma görülür. Ömer Efendi, kasabaya yeni gelen ve laik tarzda öğrenim veren Aliye Öğretmen'i, ölmüş kızlarının yerine koyarak sever. Aynı zamanda bu genç kızın kasaba eşrafının eğlencesi hâline gelmesini önlemek için kendi evinde kalmasını sağlar. Böylece onu bir şekilde koruması altına almış olur. Ömer Efendi ayrıca kasabaya gelen Kuvayımilliye Komutanı Tosun Bey'i evinde ağırlar ve düşünceleriyle Kuvayımilliye'yi destekler. Bütün bunlar, Ömer Efendi ile Hacı Fettah Efendi'nin çatışma yaşamasına neden olur. Ömer Efendi'nin düşüncelerinden sakınan Hacı Fettah Efendi, onun idam edilmesi için Yunan Kumandanı Damyanos'la iş birliği yapar.

Kuvayımilliye Komutanı Tosun Bey'in, Kuvayımilliye'nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kasabanın zengin eşrafından bir defaya mahsus otuz bin lira para toplayacağını duyurması üzerine Hacı Fettah Efendi, onca zenginliğine rağmen Kuvayımilliye'ye yardım etmemek için akşama içmeye çorba bulamadığını ve Kuvayımilliyecilerden, Yunanlara karşı kendilerini savunmalarını istemediğini belirtir. Bunun üzerine Kuvayımilliye Komutanı Tosun Bey, ona şu cevabı verir:

"—Hacı Fettah Efendi, cuma günü meydanda Kuvayı Milliye'nin kanı gâvurlar gibi helaldir; Yunanları isteyiniz, onları istemeyiniz diye beyanatta bulunmuş, bunu bana söyleyenlerden üç dört kişi burada mevcuttur. Türklerin vatanını Yunan'a vermek, kendilerini birbirlerine kırdırmak isteyen Hacı Fettah Efendi isterse pis parasını Yunan'a versin, onun parasına hiçbir mücahit dokunmaz, fakat kendisine cezasını vereceğiz ..." (VK, s. 57)

Tosun Bey'in, Hacı Fettah Efendi hakkındaki bu düşüncesi, Hacı Fettah Efendi'nin işgal güçlerini desteklediğini, vatan hainliğini ve yaptığı bölücülüğü net bir şekilde ortaya koyar. Bu durum yine Kuvayımilliye taraftarları ile karşıtlarının çatışmasını somutlar. Daha sonra Hacı Fettah Efendi, Kuvayımilliye'nin yoksul kasaba halkından ağır vergiler toplayacağı ve vermeyenlerin asılacağı yönünde dedikodular çıkarır. Ayrıca Kuvayımilliye askerlerini, gittikleri köy ve kasabalarda kadınların namusuna el uzatan bir çete olarak göstermeye ve kasaba halkının gözünden düşürmeye çalışır. Romanda, Hacı Fettah Efendi'nin bu düşünceleri şöyle yer alır:

"Hem bu çeteler her yerde kadınlara saldırıp duruyorlardı. Herkesin namuslu ve yerli kızlarını buna maruz etmektense işte İstanbul'dan gelmiş, kimsesiz, belki de hakikat kahpe olan Aliye'yi Tosun'un önüne atıvermek müreccahtı (yeğdi). Onun şimdiye kadar erkeklere yüz vermemesi filan hep ağızdı. Namuslu olsa yüzü açık gezer miydi?" (VK, s. 47)

Hacı Fettah Efendi, Kuvayımilliye birliklerinin, bu çirkin düşünce ve iftiralarla kasaba halkının sevgisini kazanmasını engellenmeye çalışır. Ayrıca Kuvayımilliye taraftarı olarak bilinen ve kasaba halkı tarafından sevilen Aliye Öğretmen'i de karalama yoluna gider. Laikliği benimsemiş düşünce ve bilgisi ile kasabalıları cehaletin karanlığından uyandıracağını düşündüğü ve kendi çıkarlarına tehlike olarak gördüğü Aliye'yi de bu hain planına alet eder. Bu sayede hem Kuvayımilliye birliğini hem de hiçbir günahı olmayan Aliye'yi itibarsızlaştırmayı amaçlar. Hacı Fettah Efendi'nin bütün bu yaptıkları, yine Kuvayımilliye taraftarları ile karşıtlarının çatışmasını ortaya koyar.

Hacı Fettah Efendi, Kuvayımilliye'ye yardım için bir kereye mahsus toplanacak olan parayı vermemek için Yunan karargâhına giderek Kuvayımilliye'yi şikâyet eder ve Kuvayımilliye Komutanı Tosun Bey'i kasabadan uzaklaştırmak için kasabanın, Yunan hâkimiyeti altına girmesini ister. Bunun için Yunan Kumandanı Damyonos'la iş birliği yaparak Tosun Bey'in kasabadaki hareketi ve Kuvayımilliye birliği hakkındaki tüm bilgileri, Kumandana gizlice iletir. Ayrıca cahil halkı aydınlatacağına düşündüğü Aliye'yi, kendi çıkarına ters görerek ona çirkin iftiralar atar. Kasabanın bir başka eşrafı olan Kantarcıların Hüseyin Efendi de Aliye'nin kasabaya geldiği günden beri Aliye'ye göz koyan ve evli olmasına rağmen onunla evlenmek isteyen biridir. Bu nedenle Aliye'nin, Kuvayımilliye Komutanı Tosun Bey'le nişanlanmasından rahatsızlık duyarak Tosun Bey'in Yunan güçleri tarafından etkisiz hâle getirilmesini ister. Bu amaçla o da Hacı Fettah Efendi'yle beraber Yunan karargâhına giderek Tosun Bey'i şikâyet eder. Bu amacını, *"Yunanlar kasabaya gelirse bu kız, benim hakkım olacak. Kumandan ne isterse yaparım. Biz oranın en büyük eşrafıyız, Kumandan'a ikram*

ederiz, Kumandan'a canla başla hizmet ederiz, fakat bu kız benim olmalı…" (VK, s. 80) şeklinde dile getirir. Bütün bunlar, kişisel çıkarlar nedeniyle yine Kuvayımilliye taraftarları ile karşıtlarının çatışmasını ortaya koyar.

Hacı Fettah Efendi ve Kantarcıların Hüseyin Efendi'nin planları istediği gibi ilerlemez. Kendi çıkarları doğrultusunda işgal güçlerini destekleyen konuşma ve davranışlarıyla öne çıkan Hacı Fettah Efendi, bir süre sonra işgal güçlerinin kasaba halkını yönlendirmesi ve Yunan kuvvetleri tarafından servetlerine el konulması gibi nedenlerle yine kişisel çıkarlarını ön planda tutarak kendini, kasaba halkına Yunan aleyhtarı olarak göstermeye çalışır. Kantarcıların Hüseyin Efendi ise kasabanın işgalinden sonra Aliye'yi elde etmeyi hayal ederken Yunan Kumandanı Damyonos, kasaba eşrafını birbirine düşüren Aliye'nin, kendisinin olmasını ister ve kasabadan hiçbir erkeğin Aliye'ye yaklaşamaması için Aliye'nin evini koruma altına aldırır. Hatta Hüseyin Efendi'nin büyük oğlu Uzun Hüseyin Efendi de babası gibi Aliye'yi elde etmeye çalışan bir kişidir. Bu sebeple *"…bahara doğru kasabada en koyu Yunan taraftarı ve Yunanları kasabaya davet etmiş olan Hacı Fettah Efendi ile Kantarcıların Uzun Hüseyin Efendi, yavaş yavaş hem servetlerini hem de şahıslarını muhafaza için Türk ordusuna taraftar olmak, onların gelmesini temenni etmek zaruretine düştüler."* (VK, s. 160). Böylece Hacı Fettah Efendi ile Kantarcıların Hüseyin Efendi, Kuvayımilliyeciler arasında itibar görmeye başlar. İşgalcilerin, kendileri hakkında yaptığı kötü propaganda sayesinde Yunanların gazabına uğramış ve Yunanlar tarafından mağdur edilmiş kimseler olarak kasaba halkının gözünde iyi bir konuma oturtulan bu iki kişi, günün sonunda kahraman ilan edilir. Romanda bu durum ve Hacı Fettah Efendi'nin hain planları şöyle anlatılır:

"Hacı Fettah Efendi ile Kantarcıların Hüseyin Efendi, Yunanların kahrına uğramış birer insan gibi kendilerini göstermek, Türk ordusuna kendi hain vücutlarından başkalarını kurban etmek için muhiti hazırlıyorlardı. Tabii olarak ilk kurban kahpeler, Yunanlarla münasebette bulunmuş kadınlar olacaktı ve bunlar arasında Aliye'yi kargaşalığa getirip mahvetmek …" (VK, s. 164)

Kendilerini, Yunanların gazabına uğramış gibi gösteren Hacı Fettah Efendi ile Kantarcıların Hüseyin Efendi, *"Kendilerini düşmanın kahrına uğramış kimseler olarak göstererek verecekleri kurbanları hazırlarlar."* (Hayber, 1993, s. 74). Hacı Fettah Efendi'nin kasabada yürüttüğü, Aliye'nin aslında Müslüman gibi görünen gâvur olduğu şeklindeki karalama kampanyası, kasaba halkının zihninde önemli bir yer edinir. Böylece kasaba halkı, Aliye'yi bir hain olarak algılar ve linç eder. Böylece basit çıkarları için işgal güçlerini destekleyen vatan hainleri ile Kuvayımilliye taraftarlarının çatışması gözler önüne serilir.

2.4. Sınıfsal Çatışma

Toplum, birbiriyle çatışan birey, birim ve unsurları bünyesinde taşıyan sosyal bir süreçtir. Sosyo-ekonomik etkenlere bağlı olarak gelişen sınıfsal çatışma, toplum içinde oluşan tabakalar arasındaki çıkar karşıtlıklarına dayanır. *"Marksist düşünceye göre, üretim ilişkileri ve üretim araçları esas alındığında, bütün toplumlar en az iki sosyal sınıfa sahiptir. Birincisi, üretim araçlarına sahip olan ya da bu araçları kontrol altında tutan yönetici sınıftır. İkincisi ise üretim araçlarını elinde ya da kontrolünde bulunduramayan sömürülen sınıf."* (Arslan, 2004, s. 129). Marksist teoriye göre bu sınıflar altyapı ve üstyapı olarak adlandırılır. Alt sınıf ve üst sınıf şeklinde oluşan bu kutuplaşmada saygınlığın, iktidarın ve gücün, para ile sağlandığı görülür.

Altyapı, toplumun ekonomik üretim ilişkileri olarak değerlendirilir. *"Altyapı maddi üretici güçlerin gelişmesinin bir aşamasının karşılığı olan gerçek üretim ilişkileridir."* (Williams, 1990, s. 68). Üstyapı ise toplumun din, hukuk ve sanatla ilgili görüşleridir. *"Marks'a göre, maddi üretim araçlarını kontrol edenler, akılsal ve zihinsel üretim araçlarının kontrollerini de ellerinde tutarlar. Bu sebeple yönetici sınıf, yalnızca ekonomik açıdan yönetmez, bunun yanı sıra ideolojiyi de şekillendirip yaygınlaştırır."* (Arslan, 2004, s. 129). Gücünü genellikle alt sınıfın emeğiyle elde eden üst sınıf, toplumun ideolojisinin de belirleyicisi konumundadır.

Karşıtlıklardan doğan bu sınıfsal çatışma; ezenle-ezilen, sömürenle-sömürülen gibi zıtlıklar esasına dayanır. *"Anadolu'daki köy ve kasabalardaki sosyal hayatı esas alan romanlarda (bu) kutupluluk ağa-ırgat, yönetici-köylü, mütegallibe-köylü, ezen-ezilen gibi zıtlıklar üzerinde şekillenir. Farklı bir bakışla köy konulu romanların genel şablonu üç ayak üzerine oturtulur. Birinci grubu yoksul ve cahil köylüler yani sömürülenler; ikinci grubu ağa, onun işbirlikçileri imam, muhtar, parti temsilcileri; üçüncü grubu ise bunlarla mücadele eden ya da bu kişilerin yanında yer alan ülkücü öğretmen, çağdaş değerlere inanmış kaymakam/kasaba doktoru ve bazı bilge köylüler oluşturur."* (Gündüz, 2014, s. 461). Bu sınıfsal çatışma; toplumsal, kültürel, sosyo-ekonomik etkenler ve din olmak üzere pek çok olguyla ilişkilendirilir. Bu nedenle sınıfsal çatışma aslında toplum içindeki bireylerin farklılıklarına dayanır. Bu farklılıklar, gruplaşma ve sınıflaşmayı beraberinde getirir.

Vurun Kahpeye romanında eski tarz eğitim yaparak geleneksel öğretmen modelini simgeleyen Hatice Öğretmen, öğrencilerin maddi durumuna göre onları, sınıfta esnaf çocukları ve eşraf çocukları diye ikiye ayırır ve bu çocuklar arasında ayrım yapar. Bu nedenle kasabada hüküm süren eşrafın özellikleri, okulda öğrenim gören eşraf çocukları arasında da gözlemlenir. Eşraf ve büyük memur çocukları, ailelerinin zenginliğine ve itibarına güvenerek esnaf ve küçük memur

çocuklarına hükmetmeye çalışır. Bu hâliyle kasaba çocukları arasında da sınıfsal çatışma kendini gösterir. Çocukların bu şekilde gruplaşmasında, kasabanın ve okulun sosyolojik yapısı ve güçlünün her zaman haklı olduğu düşüncesi etkilidir. Öğrencilerine ailelerinin kasabadaki statüsüne göre yaklaşım sergileyen Hatice Öğretmen'in, eşraf çocuklarının bulunduğu sınıfa yaklaşımının farklı olduğu gözlemlenir. *"Hemen hepsi Hatice Hanım'la karşılıklı sigaralarını yakarlar, avluda çömelirler; hem sigara dumanlarını savurur hem evlerinde olanı biteni anlatırlardı."* (VK, s. 31). Esnaf çocuklarının bulunduğu sınıfa ise Hatice Öğretmen'in gerekli ilgiyi göstermediği görülür.

Kasaba eşrafından Kantarcıların Hüseyin'in küçük oğlu Sabri, okulda Hidayet adında bir esnaf çocuğuyla haksız yere kavga eder. Sabri, kavga etmeye meyilli, şımarık ve babasının zenginliğine güvenen bir çocuktur. Bu nedenle kasabada kendisine kimsenin dokunamadığı Sabri, davranışlarında son derece özgürdür. Kavgayı duyarak çocukların yanına gelen Hatice Öğretmen, kavganın nedenini hiç öğrenmeden Sabri'nin dövdüğü çocuğu kulaklarından yakalar ve dövmeye başlar. Tüm olaya tanıklık eden Aliye Öğretmen ise duruma hemen müdahale eder. Bu kavgada asıl suçlu olanın eşraf çocuğu olan Sabri olduğunu söyler ve ardından Sabri'yi hemen yakalayıp Hatice Öğretmen'e verir. Bu çocuğu eve göndermesini ve akıllanana kadar okula gelmemesini belirtir. Bunun üzerine Hatice Öğretmen, Sabri'nin eşraf çocuğu olduğunu bu nedenle Sabri'yi suçlamakla yanlış yaptığını Aliye'ye söyler. Bu olaydan sonra Aliye Öğretmen'in bu duruşundan rahatsızlık duyan memur hanımlarıyla eşraf çocukları okula akın eder ve Aliye'yi aşağılayarak ona tehditler savurmaya başlar.

Kantarcıların Hüseyin Efendi'nin büyük oğlu Uzun Hüseyin, kardeşi Sabri'nin okuldan eve gönderilmesi üzerine okula baskına gelir ve Aliye Öğretmen'e *"... siz ne hakla bir eşraf çocuğuna sui muamele ediyorsunuz?"* (VK, s. 35) diye bağırır. Ardından *"—Sen kim oluyon garı, diye haykır(ır). Sen muallime değil misin? Sen bu kasabanın muallimesi değil misin? Ne haddine bir eşraf çocuğunu koğuyon, ne haddine benim suratıma haykırıyon? İstanbul'un hayasız garılarına, erkeklerin suratına haykıran, yol iz bilmeyen garılarına burada lüzum yok. Ne okutmanı, ne de seni isteyoz."* (VK, s. 36) der. Okula baskına gelerek kapıyı bile çalmadan sınıfa giren Uzun Hüseyin Efendi'nin konuşmaları, eşraf ile halk arasında yaşanan sınıfsal çatışmayı somutlaştırır. Aynı şekilde çocuğuna ayrıcalık tanınmasını isteyen Maarif Müdürü'nün eşinin, Aliye'ye karşı tutumu da yine ezen ve ezilen noktasında sınıfsal çatışmayı ortaya koyar. Bu hanımın, Aliye'ye, *"—Hoca parçası, kocamın hepiniz halayığısınız, istersek hemen azlederiz (görevden alırız), diye bar bar bağır(ması)"* (VK, s. 33), öğretmenlerin de alt tabakadan bir kişi olarak değerlendirilerek yüksek memurlar ve eşraf karşısındaki ezilişini gözler önüne serer. Ancak Aliye Öğretmen'in okulda

tavizsiz ve adaletli duruşu sayesinde esnaf ve küçük memur çocukları, eşraf ve büyük memur çocukları karşısında aşağılanıp ezilmekten kurtulur.

Kuyucaklı Yusuf romanında ise sınıfsal çatışma, başkişi Yusuf ile kasaba eşrafından Hilmi Bey'in oğlu Şakir arasında yaşanıyormuş gibi görünse de aslında kasaba genelinde eşraf ile düşük gelirli halk arasında yaşanan bir çatışmadır. Ayrıca eşraf ile işçi sınıfı arasında yaşanan çatışma da romanda gözlemlenen bir başka sınıfsal çatışma şeklidir. Sosyal adaletsizlik nedeniyle ortaya çıkan sınıfsal çatışma; iyi-kötü, güçlü-güçsüz, ezen-ezilen, eşraf-halk, zengin-fakir, madde-ruh bağlamında yaşanan çatışmaları da beraberinde getirir. *"… insanlar, ekonomik açıdan, yoksul ve zengin olarak iki sınıfa bölünmüş; mülk (çiftlik, zeytinlik, fabrika) sahibi zenginler, Rousseau'nun belirttiği üzere, egemenliği ele geçirmiş, efendi/kul (işçi) düzeni kurulmuş, böylece toplumsal adalet zedelenmiş; zenginin (eşrafın) gücü yalnızca yoksul halkı sömürmek ve ezmekle sınırlı kalmayıp bütün devlet kurumlarını (kaymakam, jandarma, polis, hapishane, mahkeme vb.) etkisi altına alıp onları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır; yöneticiler ve yasalar eşraf karşısında geçersizdir."* (Kudret, 1999, s. 75-76). Yusuf'un kötülere karşı verdiği mücadele ve çatışma aslında beraberinde yoksul-zengin çatışmasını ve devletin yozlaşan kurumlarına karşı verdiği mücadeleyi bünyesinde taşır.

Avukat Hulusi Bey'in, Yusuf'a söylediği *"… paraları var efendim, paraya karşı kimin gücü yeter ki"* (KY2, s. 171) ifadesi Yusuf'un; Şakir'e, Hilmi Bey'e, kaymakama ve kasabanın parayı elinde tutan güçlerine karşı verdiği mücadelenin zorluğunu ve yaşadığı çatışmayı destekler niteliktedir. Kasaba halkının, eşrafın gücü karşısında mevcut durumunu kabullenmesi ve kendini eşraf karşısında ezilmiş bir tabaka olarak görmesi, alt kesimdeki insanların bilincinde normalleşmiş bir süreç olarak yer edinir: *"Âdeta bütün eşraf aileleri arasında ezelden beri mevcut, değişmez bir mukavele vardı ve buna, harici şeklin değişmesine, vaziyetin tamamen başka olmasına rağmen, daima riayet ediliyordu. Bunun için bunların herhangi bir talebini reddetmek akla gelmez…"* (KY2, s. 33). Alt tabakadaki kasaba halkının, eşrafı her şartta üstün görme algısı, eşraf cephesinde de karşılık bulur. Böylece eşraf; yaptırım ve gücünü, kendi varlığını zaten kabullenmiş alt sınıf üzerinde istediği gibi kullanabilmektedir.

Eşrafın her ne yaparsa yapsın davranış özgürlüğünün olması, düşük gelirli insanlardan üstün tutulması hem olması gereken hem de alışılagelmiş bir durum olarak kabul edilir. Sadece yerli halkın değil, üst düzey memurların bile eşrafın gücü karşısında boyun eğmesi ve onların istekleri doğrultusunda hareket etmesi, bütün bu ezilmişliği ve normalleşme sürecini pekiştirir. Bunun en somut delillerinden biri, kasaba eşrafından Hilmi Bey'in oğlu Şakir'in herkesin gözü

önünde kasten işlediği bir cinayet sonrasında ona sergilenen yaklaşım şeklidir. Şakir, eşraf çocuğu olması nedeniyle işlediği cinayete rağmen ceza almaz. Tutuklu kaldığı (!) süre içinde gündüzleri müdürün odasında sigara içerek ve nizamiyenin bahçesinde gezinerek bir misafir gibi ağırlanır. Akşamları ise kendi evinde, kendi yatağında keyifli bir şekilde yatarak geçirir. Gizlice yapılan bu müsamaha aslında kasaba kaymakamının, savcının ve ceza reisinin bilgisi dâhilinde gerçekleşir. Gencin ölümünün bir kaza sonucu olduğu ve bu kazaya Şakir'in neden olduğunun dahi kesin olmadığı ortaya konularak bir süre sonra Şakir'in işlediği cinayetin üstü örtülmeye çalışılır. Böylece sosyal adaletsizlik gerçeğine dikkat çekilerek toplumsal bir sorun olan halk ile eşraf arasındaki eşitsizlik ve sınıfsal çatışma gözler önüne serilir. Aynı zamanda adalet organlarının işlenen suça göz yumarak adaletsizliğe alet olmalarına işaret edilir:

"...başka türlü olmasına imkân yoktu. Bu böyle gelmiş, böyle gidiyor ve kasabanın başında bulunanların aklı bile, hürriyete ve onun getirdiği birkaç müsavat fikrine rağmen, Hilmi Bey'in oğlunun sahiden hapsedilebileceğini kabul etmiyordu. Hapishane ancak serseriler, köylüler ve aşağı tabakadan insanlar içindi; bir Hilmi Bey'in oğlu, adam öldürse bile, onlarla bir tutulamazdı." (KY2, s. 96)

Bir gencin yaşamına herkesin gözü önünde kastetmesine ve onu öldürmesine rağmen Şakir, eşraf oğlu olması nedeniyle kasabalılar nazarında suçlu olarak algılanmaz. Bu nedenle onun, diğer alt sınıftan insanlar gibi mahkûm edilmesi düşünülemez. Hapishaneler, yalnızca *"serseriler, köylüler ve aşağı tabakadan insanlar için"* olduğundan Hilmi Bey'in oğlu Şakir, bir insanı kasten öldürmek de dâhil her ne yaparsa yapsın yargılanamaz ve alt sınıftan insanlarla bir tutulamaz algısı hâkimdir. Anadolu'nun sosyal statü algısını ve gerçeğini ortaya koyan bu durum, Anadolu'nun kasaba ve köylerinde yaşanan sınıfsal çatışmayı ve buna bağlı olarak gelişen güçlü-güçsüz, zengin-fakir ve eşraf-halk çatışmasını gün yüzüne çıkarır. Aynı zamanda burada işleyemez durumda olan bürokrasiye ve devlet kurumlarının yozlaşmasına vurgu yapılır.

Sınıfsal çatışmayı somutlaştıran bir başka örnek de yine Hilmi Bey ve oğlunun, işçi sınıfından Kübra'nın namusunu kirletmeleri ve bu durumu öğrenen annesini döverek onları tehdit etmeleri şeklinde görülür. İşçi olarak çalışan, yoksul ve kimsesiz olan Kübra ve annesi, başına gelenleri dahi eşrafın gücü karşısında kimseye anlatamaz. Kendi sözleri karşısında, eşrafın sözünün ve gücünün geçerli olacağını bildikleri için durumu çaresiz ve sessizce kabullenmiş görünür. Böylece her türlü maddi güce sahip olan eşraf ile hiçbir kıymeti olmayan işçi sınıfının çatışması gözler önüne serilir.

Yediçınar Yaylası romanında ise yıllardır toprağı ekip biçen ve emeği sömürülen yoksul kasaba halkı ile onlara ağır vergiler yükleyen ağa-mültezim ve eşkıya arasında yaşanan çatışma da sınıfsal çatışma olarak değerlendirilir.

Teneke romanı ise Anadolu'nun bir kasabasına hizmet için giden genç ve idealist bir Kaymakam'ın, kasabanın mütegallibe güçlerine karşı verdiği mücadelenin/çatışmanın romanındır. Romanda bir Anadolu kasabasında çeltik ekimine bağlı olarak sıtma hastalığının baş göstermesi ve insanların ölmesi üzerine kasaba kaymakamı Fikret Bey'in ve sıtmaya maruz kalan halkın, çeltik eken kesim ile girdiği mücadele ve çatışma, kurgunun ana sorunsalını oluşturur. *"Teneke'de büyük çıkar gruplarına karşı kaymakam Fikret Irmaklı ve memur Resul Efendi'nin feodal güçlere karşı inandıkları yüceltilmiş ahlaki değerleriyle onurlu direnişleri anlatılır."* (Gündüz, 2014, s. 468). Kasabaya yeni atanan genç Kaymakam, kasaba üzerinde hâkimiyet kurmuş çeltik ekicilerine karşı zorlu bir mücadele içine girer. Bunun dışında zorbalık, baskı ve kişisel çıkarı temsil eden ağa/eşraf kesimi ile sıtmaya maruz kalan yoksul, savunmasız ve ezilen halk kesimi arasında yaşanan çatışma da sınıfsal çatışmayı ortaya koyar.

Teneke romanında yaşanan sınıfsal çatışma; eşraf-halk, güçlü-güçsüz, zengin-fakir, madde-ruh ve iyi-kötü bağlamında değerlendirilen bir çatışmadır. *"Toprak eşitsizliği, üretim araçlarının az ya da çok hızlı gelişimi, yaşama kavgası kısa zamanda toplumsal eşitsizlikler yaratmış, bunlar da üretim ve dağılım arasında karşıtlıklar, dolayısıyla sınıf kavgaları olarak biçimlenmiştir."* (Camus, 2019, s. 239). Çeltik ekim kanununa uymayan ağa, eşraf ve mütegallibe kesimi daha fazla ve keyfi maddi çıkar sağlamak için yerleşim alanları içinde çeltik ekimi yapar ve insanların hayatını tehlikeye atarak onların ölümüne neden olur. Yerleşim bölgelerinin çok yakınında kimi zaman da hemen içinde çeltik ekilmesine karşı çıkan yoksul halk, usulsüz çeltik ekimine engel olmak için gücü temsil eden mütegallibe kesim ile çatışma yaşar. Ancak verdiği tüm mücadeleye rağmen çeltik ekimiyle evlerinin sular altında kalışını ve sıtma nedeniyle yaşanan ölümleri çaresizce izler. Aynı şekilde mütegallibe kesiminin gerçek yüzünü görerek onlara ekim ruhsatı vermeyen genç Kaymakam'ın verdiği mücadele yine kurgudaki çatışmayı ortaya koyar. Bu bağlamda *Teneke* romanında öne çıkan çatışmalar, mütegallibe-halk ve mütegallibe-Kaymakam arasında yaşanan çatışmadır.

Mütegallibe ve Kaymakam arasındaki çatışma, çeltik ekim ruhsatı ve ekim yerlerine su verme izni noktasında gün yüzüne çıkar. Bu kişilerden çeltik ekim ruhsatına onay alamayan Murtaza Ağa, Kaymakam'a öfkelenir. Bunun sonucu olarak Kaymakam'ın pencerelerini taşlatır, onu öldürmek amacıyla ona kurşun sıktırır. Kaymakam'ın çeltik ekim yerlerini teftişe gitmesini ve sıtmadan

hastalanan insanları görmesini engellemek için ziraat dairesinin cipini bozdurur, zehirlenmesi için lokantadan bozuk yemek göndertir. Bunun yanında Ankara'ya günde elli farklı telgraf çektirerek Kaymakam aleyhinde ağza alınmayacak çirkin iftiralarda bulunur.

Aynı şekilde insani şartlarda yaşamak ve kendi yaşam alanlarını korumak isteyen halk ile mütegallibe kesimi arasında yaşanan sınıfsal çatışma ve mütegallibe kesiminin çaresiz halk üzerinde kurduğu hâkimiyet şöyle aktarılır: *"Bu insanlar, ne insanlar böyle? Faydalarının dışında gözleri dünyayı görmüyor. Görmüyor değil, bir kuruş için bir insana kıyabiliyorlar. Her yıl, sırf çeltik yüzünden binlerce kişi, çocuk ölüyor. Onlara analar 'Katiller!' diye bağırıyorlar. Onlar gene tınmıyorlar. Bir kasaba halkı ellerinden zar ağlıyor."* (T, s. 70). Ağa ve mütegallibenin, daha fazla maddi çıkar sağlamak için kasabalının canına kastettiği ve bu durumun normalleştiği görülür. Güçlü ile zayıf arasında yaşanan bu sınıfsal çatışmanın, güçlünün galip gelmesiyle sonuçlandığı görülür.

SONUÇ

Kasabalar; köy ile şehir arasında köprü vazifesi görerek bir uyum ve geçiş süreci görevi üstlenir. Bu bağlamda bir adaptasyon merkezi olarak değerlendirilen kasaba mekânı hem bireylerin hem de mekânın sosyolojisinin ortaya konması bakımından önemli bir işleve sahiptir. Bu yönüyle kasabalar, bireylerin ve toplumların çatışma yaşadığı önemli bir alan olarak yer almaktadır. Bu çalışmada incelenen romanlardan hareketle kasabalar; bireysel, toplumsal, kültürel, sosyo-ekonomik ve dinî çatışmaların yaşandığı sembolik bir merkez görevi üstlenmektedir. Ele alınan romanlarda bireysel çatışmalar çoğunlukla kimlik bunalımı, aidiyet sorunları, değer çatışması ve iç dünyadaki varoluş mücadeleleriyle ortaya konmuştur. Özellikle *Eski Hastalık*, *Kavak Yelleri* ve *Karanlık Dünya* romanlarında bireylerin kendilerini kasabaya ait hissetmemelerinden doğan bireysel çatışmalar dikkat çekerken *Bir Kadın Düşmanı* ve *Kuyucaklı Yusuf* gibi romanlarda bireysel ve mesleki düzeydeki çatışmalar karakterlerin iç ve dış dünyaları arasındaki gerilimleri yansıtmıştır. Bu bağlamda çatışmaların hem bireyin kimlik arayışını şekillendirdiği hem de mekânın, bireysel kimlik oluşumundaki etkisini gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Toplumsal çatışmalar ise özellikle *Yeşil Gece, Rahmet Yolları Kesti* ve *Yediçınar Yaylası* romanlarında belirginleşmiştir. Bu eserlerde kasaba mekânı, geleneksel yapı ile modernleşme arasındaki gerilimleri ve çıkar çatışmalarını somutlaştıran bir alan olarak öne çıkmıştır. Dinî eğitim ile modern eğitimin karşı karşıya geldiği *Yeşil Gece* ve *Vurun Kahpeye* romanlarındaki eski-yeni çatışması, toplumun

ideolojik bölünmüşlüğünü ortaya koymuştur. Benzer şekilde *Rahmet Yolları Kesti* ve *Yediçınar Yaylası* romanlarında iktidar ve ekonomik güç mücadeleleri, kasaba yaşamının merkezine yerleşmiş ve toplumsal yapıdaki yozlaşmanın nedenleri açığa çıkmıştır. Sonuç olarak incelenen kasaba romanlarında çatışmanın, çok boyutlu ele alındığı tespit edilmiş ve kasaba romanlarının, çatışma ekseninde birey ve toplumun dönüşümünü derinlikli bir şekilde yansıtan önemli metinler olduğu görülmüştür. Bu romanlar aracılığıyla Türk edebiyatında kasaba, sadece mekânsal bir arka plan olarak değil; bireysel ve toplumsal gerilimlerin görünür olduğu canlı ve dinamik bir alan olarak değerlendirilir. Böylece çalışmanın, çatışma izleği üzerinden Türk romanındaki mekân anlayışına dair kapsamlı ve derinlikli bir bakış açısı sunduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Adıvar, H. E. (2013). *Vurun Kahpeye.* Can Yayınları.

Arslan, D. A. (2004). Temel sorunları ve açılımları ile sınıf teorisi, sınıf bilinci ve orta sınıflar. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2,* 126-143.

Asiltürk, B. (2009). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Hastalık.* İkaros Yayınları.

Bachelard, G. (2014). *Mekânın Poetikası.* Alp Tümertekin (Çev.). İthaki Yayınları.

Bekiroğlu, N. (2006). Öykü mekân ilişkisi. *Hece Öykü*, 3(17), 95.

Bilgin, N. (2007). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü.* Bağlam Yayınları.

Camus, A. (2019). *Başkaldıran İnsan.* Tahsin Yücel (Çev.). Can Yayınları.

Çelik, C. (2017). Taşrayı anlamak: Dönüşen taşra tasavvuru. Köksal Alver (Ed.), *Taşra Hâlleri* içinde (27-42). Çizgi Yayınevi.

Demir, A. (2011). *Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 dönemi).* Kesit Yayınları.

Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* 15. Baskı. Aydın Yayınları.

Emil, B. (1984). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası-1.* İÜEF Yayınları.

Freud, S. (1979). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine.* Kâmuran Şipal (Çev.). Bozak Yayınları.

Gündüz, O. (2014). Cumhuriyet dönemi Türk romanı. Ramazan Korkmaz (Ed.), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı* içnde (399-544). Grafiker Yayınları.

Güntekin, R. N. (1979). *Eski Hastalık*. İnkılap ve Aka Kitabevi.

Güntekin, R. N. (1982). *Bir Kadın Düşmanı*. İnkılap ve Aka Kitabevi.

Güntekin, R. N. (1991). *Kavak Yelleri*. İnkılap Yayınları.

Güntekin, R. N. (2008). *Acımak*. İnkılap Yayınları.

Güntekin, R. N. (2017). *Yeşil Gece*. İnkılap Yayınları.

Halikarnas Balıkçısı (2005). *Aganta Burina Burinata.* Bilgi Yayınevi.

Hayber, A. (1993). *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları.* Millî Eğitim Bakanlığı.

Kanter, M. F. (2014). *Millî Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu.* Kitabevi Yayınları.

Kanter, B. (2013). *Şiirsel Kimlikten Mekânsal Sınırlara*. Metamorfoz Yayıncılık.

Karakoç, S. (1986). *Edebiyat Yazıları II*. Diriliş Yayınları.

Kemal Tahir (2006). *Rahmet Yolları Kesti.* İthaki Yayınları.

Kemal Tahir (2008). *Yediçınar Yaylası.* İthaki Yayınları.

Korkmaz, R. (2004). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri.* Türksoy Yayınları.

Kudret, C. (1999). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 2.* İnkılap Yayınları.

Nacak, İ. (2017). Taşra ve Ötekileştirme. Köksal Alver (Ed.) *Taşra Hâlleri* içinde (43-80). Çizgi Yayınevi.

Necati Cumalı (2018). *Zeliş.* Cumhuriyet Kitapları.

Oğuz, O. (2011). Yusuf Atılgan'ın hikâyelerinde kasaba. *Turkish Studies,* 6(2): 689-702.

Orhan Hançerlioğlu (1981). *Karanlık Dünya.* Karacan Yayınları.

Özensel, E. (2017). Taşranın yetim çocuğu: Kır. Köksal Alver (Ed.), *Taşra Hâlleri* içinde (81-102). Çizgi Yayınevi.

Sabahattin Ali (2009). *Kuyucaklı Yusuf.* Yapı Kredi Yayınları.

Sözlük, Türk Dil Kurumu, https://sozluk.gov.tr, Erişim tarihi: 02.02.2020.

Tekin, M. (2009). *Roman Sanatı – Romanın Unsurları 1.* Ötüken Neşriyat.

Tosun, N. (2006). Flaneur'den Irazca'ya merkez-taşra görünümleri. *Hece Öykü, 3*(18), 88-97.

Urry, J. (1999). *Mekânları Tüketmek.* Rahmi G. Öğdül (Çev.). Ayrıntı Yayınları.

William, R. (1990). *Marksizm ve Edebiyat.* Adam Yayınları.

Yaşar Kemal (2014). *Teneke.* Yapı Kredi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

When discussing the various elements involved in the formation of a novel, one of the most important aspects that deserves mention is the "setting," which hosts the narrative. In a novel, the setting is the description of the formation and characteristics of entities, objects, people, events, and the environment. Towns, as settings, are among the significant places in literary narratives due to their position in society and the connection they establish between cities and villages. Towns are considered as centers of harmony, acting as a bridge between the city and the village. The central theme of this study is the conflict, which reflects the psychological struggles that individuals experience within themselves, and their mental states concerning their lives. In this study, the themes of individual and social conflict are examined in the novels *Akşam Güneşi, Bir Kadın Düşmanı, Yeşil Gece, Acımak, Eski Hastalık, Kavak Yelleri, Vurun Kahpeye, Kuyucaklı Yusuf, Rahmet Yolları Kesti, Yediçınar Yaylası, Teneke, Zeliş, Aganta Burina Burinata, Denizin Çağrışı,* and *Karanlık Dünya*. In the novels examined, conflict is addressed multidimensionally, especially in the novels *Yeşil Gece, Vurun Kahpeye* and *Kuyucaklı Yusuf*.

Accordingly, conflict can occur on an individual level or be observed between people and societies. In the novels examined, conflict is explored in a multi-dimensional manner, particularly in the novels "Yeşil Gece" "Vurun Kahpeye" and "Kuyucaklı Yusuf".

In "Yeşil Gece," the theme of conflict is observed in various forms, such as the conflict between school and madrasa, the conflict between old and new. Additionally, the conflict between the idealistic Headmaster Ali Şahin, who wants to save the town of Sarıova, which is a haven for the clergy and religious scholars, from the darkness of the green night, and the town's teachers, fanatics,

reactionaries, and dark forces who manipulate the townspeople for their own interests, is one of the defining conflicts in the novel.

The most striking conflict in the novel *Vurun Kahpeye* is the conflict between the old and the new. In "Yeşil Gece," Ali Şahin, and in "Vurun Kahpeye," Aliye, both experience difficulties and are constantly in struggle due to the conflicts they encounter while working as teachers in Anatolia, particularly in terms of cultural values, the enlightenment of the people and the mental transformation of society.

In "Kuyucaklı Yusuf," the theme of conflict is classified into various types, including individual conflict, professional conflict, class conflict, the conflict between the notables and the common people, good and evil, strong and weak and naturalness and artificiality. In fact, the novel "Kuyucaklı Yusuf" can be defined as the conflict between the strong and the weak. Furthermore, the internal conflict within Yusuf's own identity, between his inner self and outer self, is another prominent type of conflict in the work. The emergence of these conflicts is influenced by the loss of trust both Yusuf and the townspeople have in the authorities. The collaboration between the notables and bureaucrats to dominate the poor townspeople and allow them to live only as much as they desire causes the townspeople to lose their sense of trust.

Individual conflicts in the analysed town novels are discussed under four headings: identity conflict, conflict between town and city in the context of belonging, individual and professional conflict, and conflict of interest and power.

Social conflicts, on the other hand, are addressed under four headings: the conflict between school and madrasa, the conflict between old and new, the conflict between the supporters and opponents of the National Forces, class conflict and moral conflict.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2116-2133
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.80711
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 11.02.2025 Submitted date
Kabul tarihi 28.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Akar, M., & Bozkont, S. (2025). Traces Of Slavery in Collective Memory: Common Themes in Toni Morrison's *Beloved* and Harriet Beecher Stowe's *Uncle Tom's Cabin*. *Journal of History School,* 76, 2116-2133.

TRACES OF SLAVERY IN COLLECTIVE MEMORY: COMMON THEMES IN TONI MORRISON'S *BELOVED* AND HARRIET BEECHER STOWE'S *UNCLE TOM'S CABIN*[1]

Mahmut AKAR[2] & Sami BOZKONT[3]

Abstract

From the establishment of the United States of America to the mid-20th century, the institution of slavery significantly affected African American society, resulting in profound consequences related to marginalization, racism, racial discrimination, and, most notably, collective memory. In human experience, certain moments or events are sometimes impossible to forget, even when one wishes to do so. Nevertheless, certain events or experiences remain indelibly etched in memory; despite attempts to forget them, they persist in one's consciousness and prevail. Among these concepts, collective memory has been the one that came into prominence among black slaves, even after their freedom. The black society tried to ignore and forget their horrible memories. Two important American writers, Toni Morrison and Harriet Beecher Stowe, have tried to draw attention to the mental and physical damage caused by slavery through their novels. In the novels of both writers, slavery has been abolished, and the protagonists have attained freedom; however, readers' attention is directed by various narrators through flashbacks and recollections to the period during which they were enslaved. This study aims to examine the differences and similarities between these two antislavery literary works focusing on the treatment of collective memory.

Keywords: Slavery, Collective Memory, Negroes, *Beloved, Uncle Tom's Cabin*, Racism.

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, m.akar@alparslan.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2550-3793
[3]Öğretmen, Bostaniçi Anadolu Lisesi, s.bozkont113@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5470-6055

Köleliğin Toplumsal Hafızadaki İzleri: Toni Morrison'ın *Beloved*'i ve Harriet Beecher Stowe'un *Uncle Tom's Cabin*'inde Ortak Temalar

Öz

Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşundan 20. yüzyılın ortalarına kadar kölelik kurumu Afro-Amerikan toplumunu önemli ölçüde etkilemiş, ötekileştirme, ırkçılık, ırk ayrımcılığı ve en önemlisi de kolektif hafıza ile ilgili derin ve olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Aslında, insanın zihninde bazen asla unutmak istemediği bir an ya da olay vardır. Bununla birlikte, bazı olaylar veya deneyimler hafızada silinmez bir şekilde kazılı kalır; unutma çabalarına rağmen, kişinin bilincinde kalmaya ve hüküm sürmeye devam eder. Bu kavramlar arasında kolektif hafıza, siyah kölelerde özgürlüklerinden sonra bile ön plana çıkmaktadır. Korkunç anılarını görmezden gelmeye ve unutmaya çalışmışlardır. Amerikalı iki önemli yazar olan Toni Morrison ve Harriet Beecher Stowe, romanları aracılığıyla köleliğin insanlarda meydana getirdiği ruhsal ve fiziksel tahribatlara dikkat çekmeye çalışmışlardır. Her iki yazarın romanlarında da kölelik kaldırılmış ve kahramanlar özgürlüğe kavuşmuştur; ancak okuyucuların dikkati, çeşitli anlatıcılar tarafından geriye dönüşler ve köleleştirildikleri döneme ilişkin hatırlamalar yoluyla yönlendirilmektedir. Bu çalışma, bu iki kölelik karşıtı edebi eser arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri kolektif bellek açısından incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kölelik, Toplumsal Bellek, Zenciler, *Beloved, Uncle Tom's Cabin*, Irkçılık.

THE CONCEPT OF MEMORY IN *BELOVED* AND *UNCLE TOM'S CABIN*

During the 17th and early 18th centuries, there was a great wave of emigration from Africa to America, which would later leave an enormous impact on almost the whole continent and its people. As a result, within one hundred years, there appears to be a horrible and longtime issue: slavery. This issue not only affects their social lives, relationships, but also their collective memory to the greatest extent. Black people were colonised and transported to America under harsh and inhumane conditions. They were treated as if they were animals on board. Howard Zinn described this brutal and terrible transportation as follows:

> *As the slaves come down to Fida from the inland country, they are put into a hut or prison near the beach; when the Europeans are to receive them, they are brought out onto a large plain, where the ship's surgeons examine every part of everyone, to the smallest member, men and women, being stark naked. The strong and healthy ones were set aside, and their chests were branded with a branding*

> *iron, heated over a fire, with the brand of the French, English or Dutch company... After this process, the branded slaves were taken back to their huts and sometimes waited for 10-15 days to be taken on board the ships.* (Zinn, 2018, p. 34)[3]

These expressions highlight the dehumanizing and brutal nature of the slave trade, treating people as commodities to be branded, inspected, and sold. We can see cruel process of buying and selling enslaved people. They are piled like wood, regardless of whether they are men, women, or children. Even at the beginning of the shipment to America, torture and abuse had already begun. The ships in which they are captured have many small cabins, and even a small child cannot move peacefully. In these terrible conditions, they cannot breathe and many die or have to be killed in order to get vacant places. Unfortunately, these behaviors, which should not be even towards the worst criminals, are towards blacks. Black people living in this brutality are not able to forget all this brutal scene and remove it from their collective memory even after slavery abolition and freedom:

> *During the journey, the ship is full of pitiful signs of distress, smell, fumes, horrors, vomiting, various kinds of sea sickness, fever, dysentery, headaches, heat, constipation, boils, scurvy, cancer, mouth rot, and similar afflictions, all of them caused by the age and the highly salted state of the food, especially of the meat, as well as by the very bad and filthy wate. Add to all that shortage of food, hunger, thirst, frost, heat, dampness, fear, misery, vexation, and lamentation as well as other troubles. On board our ship, on a day on which we had a great storm, a woman about to give birth and unable to deliver under the circumstances was pushed through one of the portholes into the sea.* (Zinn, 2018, p. 49)

This description is actually a reflection of cruel treatment of one race by another, which cannot be forgotten or easily removed from memory. Even a free and wealthy man or woman cannot forget such a brutal scene, let alone those who have lived it. The slaves' torture does not reach an end when they arrive in America, and worse conditions wait for them there. There appears the problem of race, inferiority to the whites, physical appearances and differences, and the categorization of their color: Colored, Black, Negroes, Nigger, Mulatto, and African Americans. Africans are described as brutal, ruthless, and ugly. They have been described as such by colonisers because colonisers needed to depict

[3] Unless otherwise stated, this and subsequent references to Turkish works have been translated into English by us for the purposes of this study.

someone else like this to prove their existance and superiority. Furthermore, Edward Said states that White men assert that this is a burden on their shoulders to civilise and govern these people even though they do not want them to do so (2008, p. 43). Said states that the White describe the American as red, choleric, erect, the Asiatic as yellow, melancholy, rigid, and the African as black, phlegmatic, and lax (2008, p. 129). All these negative and inhumane descriptions leave an ugly portrayal of Africans and their way of life. They have no right to vote or property. They are excluded from almost every human right and stuck in a very limited area, where they are not able to express themselves freely. Therefore, their stuations are reflected in the Afro-American literature. In the Colonial Period, African literature was mostly oral and rich in poetry, including gospel music rap and spirituals. Because they are not free, they do not have settled literature. However, in the mid-and late 18th century, some writers and poets appeared in African literature. One of them is Phillis Wheatly, the first African American writer to publish a book and gain an international reputation. She was captured and sold as a slave at the age of seven. She was brought to America to be owned by a Boston merchant, where she improved her English to an advanced degree. Her poetry gained great praise, even by President George Washington, thanking her for the poem she wrote in his honor. Unfortunately, some whites have difficulty believing that a black woman can write such an outstanding poem, which may be a great moment to remember permanently. In the middle of the 19th century, a new and very influential genre developed in African American literature: slave narratives, written to describe slaves' horrific lives under slavery and their struggle for survival and freedom. Of these narratives, the most impressive was Harriet Beecher Stowe's *Uncle Tom's Cabin*, which is the most printed book after the Bible. Harriet Beecher Stowe was an American writer. She was from a religious family. Although she was white and American, she was an abolitionist, taking a significant part in abolitionist literature. She was a pillar figure in the 19th century abolition movement, considering women's rights, just as Graham expresses: "And if there were a writer capable of considering the condition of women in relation to theories of enslavement it would be Stowe, whose novels of the 1850s were instantly recognized as monuments of abolitionist literature" (2010, p. 175). As she is against slavery, she tries hard to draw attention to abolishing slavery both through her heart and her literary works, especially in her novel *Uncle Tom's Cabin.* She is so active in abolishing the black slaves that she is called "a nigger-worshipper" (Graham, 2010, p. 176). When the book was published in 1852, great attention and disillusionment was felt noticeably throughout America, it, "somehow managed to become the most famous and well-known text in international antislavery debates almost immediately upon its first publication as a series in the Free-Soil party journal

National Era in 1852" (Wallace, 2000, p. 141). The initial print sold 5,000 copies in a very short time. In less than a year, the book sold an unprecedented 300,000 copies, being the second most printed book after the Bible, and paves the way to the Civil War of the US and Stowe to be "immediately recognized as a leading antislavery spokesperson" (Wallace, 2000, p. 142) as the president of that period Abraham Lincoln smiles down at Mrs. Stowe and exclaims: "So you are the little woman who wrote the book that made this great war!" (Roppolo, 1957, p. 346). The book is about harsh, brutal, and inhumane conditions of enslaved African Americans in a sentimental way to try to make people more emphatic towards the black people who are forced to be slaves and abolish slavery. *Uncle Tom's Cabin* "was instrumental in giving slavery a human face for audiences all over the world" (Wallace, 2000, p. 142). It mainly focuses on abolition and the horrible slavery system, so it is not welcome in the South, unlike the North, causing the writer to be in dichotomy: "Then to the North Mrs. Stowe was a heroine, an instrument of God; but to the South she was a monster, an instrument of the Devil, the natural object of a violent and strangely personal hatred that developed as rapidly as *Uncle Tom's Cabin* achieved popularity "(Roppolo, 1957, p. 347).

The book traces the story of a good, pious, strong, and loyal slave in Kentucky, named Tom. He was a middle-aged man living with his family on a plantation owned by Mr. Shellby, his master. Mr. Shellby is a good man for his slaves. From the beginning of the book, he depicts Tom in a rather good way and explains Tom's loyality:

> *I mean, really, Tom is good, steady, sensible, pious fellow. He got religion at a camp meeting four years ago, and I believe he really did get it. I have trusted him, since then, with everything I have,–money, house, horses,–and let him come and go around the country; and I always found him true and square in everything.* (Stowe, 2016, p. 4)

His being trustworthy and loyal to his master is to such a great degree that the master can entrust his everything to Tom without any doubt. He could even send Tom to some missions to bring back something valuable without thinking of his escape or keeping it for himself. Tom's biggest weakness is religion. He did not want to do anything wrong, which would upset his master. So, he obeys his master and remains loyal to him until the day he dies because he is promised to be set free by his master, and as a good and righteous Christian, he is waiting for his freedom, which is a great moment and event in one's life to be remembered. Unfortunately, things begin to change against Tom, which would not be worth remembering later. Mr. Shellby's business is worsening because of his debt to a

harsh and ruthless man, Haley, who does not care about slaves or their family relationships. In return for his debt, Mr. Shellby must sell Tom and Eliza's small boy. Haley wants the boy for some market business and Tom for hard work, because Tom is well-built and strong. Although he has the opportunity to run away at any time, he stays with his master and runs all the errands, from farming to keeping money. When sent for any mission, he would come back on time without thinking running away and say, "Ah, master trusted me, and I couldn't" (Stowe, 2016, P. 63). He is very happy with his family and master's plantations. He would not be unthankful to his master. Tom could not forget his master's kindness towards his family. Moreover, he knows that if he runs away, other slaves will be sold instead of him. As "Tom is a deeply religious man who thinks first of others, black or white" (Wallace, 2000, p. 145), he sacrifices himself to save all other slaves on the plantation and his master's dignity and honor. Although he is just a slave, he provides many people with freedom, being the children's Uncle Tom, who would be remembered with pride, thankfulness, and dignity. Another important characteristic is that of Eliza, a young quadroon woman. The patient was 25 years old. "Eliza was brought up by her mistress, from girlhood, as a petted and indulged favorite" (Stowe, 2016, p. 16). Actually, she is treated well by both Mr. Shelby and Mrs. Shelby as their own daughter. There is nothing wrong with her and her life on plantation until she hears that her little boy would be sold to Haley. Upon hearing this shocking news, she runs to Mrs. Shelby, begging her desperately to save her little boy.

> *Eliza started. "O, missis!" She said, raising her eyes; then, bursting into tears, she sat down in a chair and began sobbing. "Why, Eliza child, what ails you?" said her mistress. "O! missis, missis," said Eliza, " There 's been a trader talking with the master in the parlor! I heard him." "Well, silly child, suppose there has." "O, missis, do you suppose mas'r would sell my Harry?" The poor creature throws herself into a chair and sobbeds convulsively.* (Stowe, 2016, p. 14)

We can see how desperate she was. Eliza, first of all, is a mother and cannot bear such a horrible thing as to let her son fly away from her hands. So, she resorts to run away with her son at the first opportunity, leaving a letter for her mistress by expressing her thanks for all what she has done for herself. Actually, she feels guilty to leave her mistress, but as a mother, she has to do so to save her little son from being captured, tortured, abused, and deprived of his freedom for the rest of his life. As a little boy, Eliza's son will always remember what he has lived with his mother, because of the cruel slavery system. In addition, he never forgets his mother's desperate struggles to save him. He is always proud of his mother. Taking all this into consideration, we can claim that Eliza represents the best

mother model that is worth remembering on account of her courage in this harsh system. All of the black slaves –women and children particularly–have left a great impression on their past and future lives, which is not so easy to forget or remove from their mind permanently, and also a leading cause that forces the writer –as she is both a woman and mother–to produce this worldwide masterpiece *Uncle Tom's Cabin*. Stowe herself expresses her main reason for doing something worthy of the horrible slavery system:

> *She recalled for one of her grown children, "I well remember the winter you were a baby and I was writing 'Uncle Tom's Cabin.' My heart was bursting with the anguish excited by the cruelty and injustice that our nation was showing to the slave, praying God to let me do a little and to cause my cry for them to be heard. I remember many nights weeping over you as you lay sleeping beside me, and I thought of the slave mothers whose babies were torn from them. One of the seven children died while still being an infant. She said, 'it was at his dying bed and at his grave that I learned what a poor slave may feel when her child is torn away from her.'* (Ammons, 1977, p. 161)

As seen above, the slavery system is so brutal and inhumane that the scenes –particularly those of mothers and children–cannot be forgotten permanently. Stowe felt deeply troubled by the cruelty and injustice of slavery in America. Her empathy for enslaved mothers grew even stronger when one of her own seven children died as an infant. This personal loss helped her understand more deeply the pain that enslaved mothers felt when separated from their children. Stowe realized that her own grief over losing a child was similar to what enslaved women experienced when their children were sold away from them. Through these experiences, Stowe developed a strong emotional connection to the subject of her novel, which became a powerful critique of slavery in the United States. There are many such brutal scenes, almost everywhere as follows:

> *A young black woman whose baby is stolen and sold drowns herself in Mississipi, her only obituary an entry in a slave trader's ledger under 'losses'. A middle-aged slave, her twelve children auctioned away, drinks to silence memory of her thirteenth baby who was starved to death; drunk once too often, the woman is locked in a cellar until the smell of her corpse satisfies her owners' wrath.* (Ammons, 1977, p. 167)

These memories highlight the extreme cruelty and inhumanity of the slave system, showing how enslaved people, especially women and mothers, suffered intense emotional and physical trauma. *Uncle Tom's Cabin* contains many

unworthy remembering moments and horrible scenes through main characters such as Tom and Eliza. However, perhaps the most important character, who would leave a lifelong impact, is a little girl named Topsy, because unlike the other characters she is depicted as "No character illustrates Stowe's charge more starkly than Topsy" (Ammons, 1977, p. 167). She is a Negro girl at the age of eight or nine. Stowe depicts her appearance, which could permanently remain in one's mind, as follows:

> *She was one of the blackest of her race, and her round-shining eyes, glittering as glass beads, moved with quick and restless glances over everything in the room. Her mouth, half-open with astonishment at the wonders of the new Mas'r's parlor, displayed a white and brilliant set of teeth. Her woolly hair was braided in sundry, small tails, which stuck in every direction. The expression of her face was an odd mixture of shrewdness and cunning, over which was oddly drawn, like a kind of veil, an expression of the most doleful gravity and solemnity. She was dressed in a single filthy, ragged garment made of bagging, and stood with her hands demurely folded before her. Altogether, there was something odd and goblin-like regarding her appearance.* (Stowe, 2016, p. 317)

Topsy, apart from her different appearances, is a slave girl. Whatever she is asked, her reply is just: "Dun no, Missis." (Stowe, 2016, p. 322), with her vernacular language, which is also a sign of her illiteracy. She was used to running the errands. When Miss Ophelia had difficulty with her, she would almost scream:

> *"Topsy!" She would say, when at the end of all patience, "what makes you act so?" "Dunno, Missis, -- I spects cause I wicked!" "I don't know anything what I shall do with you, Topsy." "Law, Missis, you must whip me; my old Missis allers whipped me. I an't used to work in ' unless I get whipped.' "Why, Topsy, I don't want to whip you. You can do well if you have a mind to, and what is the reason you will not?' "Laws, Missis, I 's used to whippin'; I spects it's good for me."* (Stowe, 2016, pp. 333-334)

Topsy says that she cannot do anything without getting whipped and thinks that whipping is good for her. She sees herself as 'wicked.' As can be inferred from this quote, Topsy, until this age, is raised with whipping, and she could not do anything without getting whipped, which clearly shows that her memory is deeply affected by this way of punishment. She would remember past life and try to build and shape her present and even future life in the same way. Topsy has a dual position, representing two completely opposite societies: she is the real face of a

slaveholder society that ruins black lives, and she is the psychology and ignorance of black nation because she "has been crippled psychologically by an entire social structure purposely designed to strip her (and her black brothers) of all sense of human selfhood" (Ammons, 1977, p. 167).

Another important African American writer who wrote slave narratives from the bottom of her heart, who felt the past of the society she belonged to in all its painful aspects, and who wrote about the wailful events experienced by those unfortunate people with pain is Toni Morrison. She was born in Lorain, Ohio, United States. Her name was Chloe Anthony Wofford. However, because of some mispronunciations in her name at the university, she changed her name to Toni Morrison. She majored in English at a university. She had a brilliant writing career. She was the first female African American Noble Prize winner in 1993. She also won another important prize, the 1988 Pulitzer Prize for Fiction. She died in 2019 in New York, the United States. Her novel *Beloved* (1987), which may be her best novel, describes slavery through extraordinary memories of the past. Broadly, the novel traces the story of Sethe, a black female ex-slave, who has to kill her baby rather than see her captured and abused as a slave. The book began in 1873, after the abolition of slavery and the Civil War. The story has just started after Paul D comes and stays with Sethe and her daughter Denver at 124. Much of the information in the novel spins around these characters. It has many painful scenes just as Göncüoğlu expresses: "*Beloved* centers around an unforgettable story including a lot of gothic elements and scenes of terrible violence" (2013, p. 146). Pınar Süt Güngör depicts Toni Morrison as a writer who "provides access to unearth the concepts of trauma (collective and historical), healing, transformation, and repetition to revise the notions of black identity and community" (2023, p. 1248). According to Helene Moglan, "*Beloved*'s story is a story of personal and collective loss: the deprivation of home, abandonment by an enslaved mother, the erasure of a disinherited father, the alienation of her body in rape and of her mind in the shattering of the mirror of identity" (1993, p. 23). However, to understand the atmosphere in the book and what the characters have lived under slavery, a brief chronological summary of the book would be helpful.

Baby Suggs (the grandmother) leaves Sweet Home plantation in Kentucky and settles in Cincinnati, Ohio. After her son, Halle gets his freedom from his owner, Mr. Garner. Sethe moves to Sweet Home instead of Baby Suggs. One year later, she marries Halle and has three children: two sons and one daughter at Sweet Home. When Mr. Garner dies and his wife becomes ill, she wants the schoolteacher (whose name is never pronounced throughout the book) to run Sweet Home. However, things go wrong at Sweet Home from now on because the schoolteacher is cruel and ruthless, treating and abusing slaves like animals.

Therefore, everyone is planning to run away. Sethe sends her children to Ohio and waits for her husband to come, because he does not know where they would meet. While she waits for husband for days, the schoolteacher arrives and keeps Sethe, who is pregnant with her fourth child (Denver), with his nephew. When they take her to the barn, the nephew takes her milk and nurses her breasts. She was beaten badly by a cowhide the following day. However, she was able to run away the night on her own. On the way to Ohio, a white girl helps her pass the Ohio River, where she gives birth to her fourth baby Denver. The next day, Sethe arrives at Baby Suggs 124 and reunites with her other children. However, approximately one month later, the schoolteacher arrived at 124 and forced them to return to Sweet Home. Fearing that her children would be sold as slaves and be abused like animals, Sethe murderes her first daughter by cutting her throat with a saw and injuring her sons before she is stopped by anyone. After she exits the jail, she encounters a baby's grave headstone with the name, 'Beloved.' The baby's ghost appeared constantly at 124, and Sethe's two sons ran away when Baby Suggs was in her death bed. She died in 1865 when Paul D arrived in 1873. Sethe, Paul D, and Denver began to live together until Beloved appeares from nowhere. Sethe takes her in. Beloved gradually attaches to Sethe, and Denver is devoted to Beloved, as she thinks that Beloved is her baby sister's ghost who comes to life to live with her. In addition, Sethe begins to be convinced that she is her baby ghost when seeing scars on her throat. In her this novel, as can be clearly seen, Toni Morrison focuses on the past events of the characters that have a great impact on their present lives. She goes deep into the psychological effects of her characters and unveiles the psychological damage of the slavery on the black people, which haunts them for a long time as she claims: "I thought this got to be the least read of all the books I'd written because it is about something the characters don't want to remember, I don't want to remember, black people don't want to remember, white people don't want to remember. I mean, it is a national amnesia" (Bonnie, 2003, p. 3). This clash between the past and the present is described by Kocabıyık as follows:

> *Some disturbing memories may haunt us for years, as is the case with Sethe and Paul D in Toni Morrison's Beloved. Trying to ignore their past by avoiding related confrontations, they try to forget their terrible memories in Beloved. However, one might think that forgetting is temporary and lasts only until the smallest event prompts memory, and then the formidable past is experienced once again, sometimes as painful as it once was. Morrison continues Sethe on a journey from being a woman who identifies herself only with motherhood to a woman who begins to identify herself as a human*

> *being. Morrison brings this picture to life by letting Sethe face her past and bring to mind the events that she had worked extremely hard to suppress or forget; denying her past seems impossible for Sethe.* (2016, p. 344)

In this quote, it seems difficult for Sethe to clean her memory completely. Her past events would sometimes reappear according to her relationships with other characters, especially Beloved. She remembers almost all her enslaved days. Her life at Sweet Home was cruelty, torture, and wrath. The schoolteacher and his nephews whip her back, leaving the shape of chokeberry tree, which was a sign of her slavery, and her stolen identity as Göncüoğlu states: "She and other slaves experienced things both physically and mentally that no modern person could ever imagine; her identity was stolen, and she was whipped by a chokecherry tree to concretize idea of her being a property labeled as any animal" (2013, p. 152). When she explains all of these to Paul D, she feels the same situation. Her memory is full of past events that she wants to forget or remove, but she cannot. Actually, she is a strong woman who survives despite every torture, abuse, and sorrow she has under slavery. She is now trying to make a new life with her daughter. Kocabıyık describes her struggle to forget her past, as follows:

> *Sethe was desperate to forget not only the bad memories but also the things she once had allowed herself to feel and to have, such as love and hope, these she tried to leave behind. This was intended to keep her from getting mad by being captured by her terrible past. Sethe tries hard to forget her past slavery and starts living anew. At 124, she seeks to make a fresh start, cleansing her thoughts and working for 'beating up the past' and trying to create a shiny future.* (2106, p. 346)

She does not want to remember anything about her past anymore because when Denver asks about her mother's life, she avoids telling anything about the past. She just wants to speak about hopeful things concerning her present and future life. She tries to exclude dark, gloomy, and terrifying things from her past, even though she remembers every moment in her harsh and tough times. However, in the end, she triumphs thanks to her courage and struggles. On the other hand, Paul D is Sethe's opposite side, whose feminine side prevails, even though he is a man. He and Sethe once have the same past, so he does not have much to talk about, as Sethe already knows. All he has a tobacco tin, in which he gathered all his sorrow and bad moments. He fears that his past will be unveiled and haunt him again. However, when Beloved suddenly appeared from nowhere, she caused them to remember and unearth their horrible past, which shows that no prevailing

memories could be forgotten or removed from the mind easily because "Beloved is the incarnation of Sethe's baby girl and of her most painful memory-the murder of her daughter to protect her children from slavery" (Krumholz, 1992, p. 400). Through Beloved's reactions and appearance, especially the scar on her throat, Sethe is convinced enough to confess that she has killed her daughter, who is now Beloved, to save her from the brutal slavery system. She is able to remember almost every detail about her daughter: "Your face is mine" (Morrison,1988, p. 215). The sentence 'Your face is mine' shows that Sethe's memory is very fresh to remember Beloved, though many years have passed. Her daughter is now with her, and she can reunite with Beloved. Sethe's recalling brings her daughter back and gives her peace in her new life. However, Beloved's seduction of Paul D – who later becomes pregnant–gives rise to awakening from the past. It is difficult for Paul D to overcome his desires, which gives him momentary freedom from his past. Beloved is a baby ghost who haunts 124 people. Therefore, she should be removed through exorcism as soon as possible to end these horrible memories of slavery and have a peaceful life from then on. They all gather at 124, and through a collective ritual, they wipe out Beloved; she flies away and disappears forever, leaving no traces from their past:

> *They forgot her like a bad dream. After they made up their tales, shaped and decorated them, those that saw her that day on the porch quickly and deliberately forgot her. It took longer for those who had spoken to her, lived with her, fall in love with her, to forget, until they realized that they couldn't remember or repeat a single thing she said, and began to believe that, other than what they themselves were thinking, she hadn't said anything at all. So, in the end, they forgot her.* (Morrison, 1988, p. 274)

By removing Beloved from their lives, they clean their memories from terrible past events. Beloved is also a reflection of the black community under slavery. Through her exorcism, they try to rebuild and reshape their lives by trying to completely forget her.

In conclusion, *Beloved* and *Uncle Tom's Cabin* represent significant novels that depict the lives of African Americans under slavery, with a focus on female protagonists. The authors employ vivid imagery, compelling scenes, and poetic language which may leave a lasting impression on readers. Through powerful narratives, both authors demonstrate the importance of familial bonds, particularly between child and mother, in survival and maintaining unity. Stowe selects a male protagonist who is devout, benevolent, and consistently loyal to his master. He does not contemplate the possibility of betrayal, despite plenty of

opportunities for escape. Through this empathetic character, Stowe attempts to evoke a sentimental response to slavery. She also introduces a prominent female character whose name is Eliza, that undertakes considerable risks to protect her young son from the brutality of slavery. In this context, Eliza serves as a counterpoint to Tom. Throughout the novel, Stowe illustrates the harsh and inhumane conditions endured by enslaved individuals. She also conveys implicit messages advocating for the abolition of the slavery system. To the contrary, Morrison draws attention to the same issues through lively descriptions of African Americans' anguish, isolation, torture, and struggle against slavery. She employs historical context to elucidate and solidify events. Morrison portrays a dominant, strong, and engaged black mother who fiercely opposes brutal slavery to protect her children, sacrificing herself, and a vulnerable and sentimental male character who fears the resurgence of his past. Throughout her novel, Morrison demonstrates the negative results of slavery on the lives of Paul D, Denver, and Sethe. She also explicitly illustrates how slavery profoundly affects the memories of African Americans, which they find challenging to forget or permanently delete. Both literary works illuminate the indelible past experiences of African Americans through vivid scenes and raise awareness of the inhumane and merciless nature of the slavery system.

Both *Uncle Tom's Cabin* by Harriet Beecher Stowe and *Beloved* by Toni Morrison stand as monumental novels that delve deep into the harrowing experiences of African Americans under the institution of slavery. These literary works, while separated by more than a century in their publication, share a common thread in their focus on female protagonists and their exploration of the profound effect of slavery on families, communities, and individuals. The writers employ masterful literary techniques to engage their readers and convey the gravity of their subject matter. Through poetic language, compelling scenes, and lively imagery both Stowe and Morrison create lasting impressions that resonate long after the final page is turned. Their skillful use of these devices allows readers to immerse themselves in the characters' worlds, fostering empathy and understanding for the plight of enslaved individuals. A central theme in both novels is the paramount significance of familial bonds, particularly the mother-child relationship, in the face of overwhelming adversity. These connections are portrayed not only as a source of comfort and strength but also as a crucial element in maintaining unity and identity within the dominant system of slavery. The authors emphasize how these relationships become both a source of resilience and a vulnerability for their characters.

Stowe's *Uncle Tom's Cabin*, published in 1852, features a male protagonist, Uncle Tom, who embodies qualities of benevolence, devotion, and unwavering loyalty

to his master. Despite numerous opportunities for escape, Tom never contemplates betrayal, a characterization designed to evoke a sentimental response to the institution of slavery from Stowe's predominantly white readership. This portrayal, while controversial in modern interpretations, was intended to humanize enslaved individuals in the eyes of those who might otherwise view them as property rather than people. Contrary to Tom, Stowe introduces the character of Eliza, a young mother who risks everything to protect her son from the brutalities of slavery. Eliza's desperate flight across the frozen Ohio River with her child in arms serves as a powerful counterpoint to Tom's passive acceptance, illustrating the lengths to which a mother will go to safeguard her child's freedom. Through these divergent characters, Stowe presents a multifaceted view of the enslaved experience, challenging her readers to confront the moral implications of the institution. *Uncle Tom's Cabin* paints a vivid picture of the inhumane conditions endured by enslaved individuals, from physical abuse and family separation to the denial of basic human rights. Through these depictions, Stowe implicitly supports for abolition, appealing to her readers' moral sensibilities and Christian values to argue against the continuation of slavery.

Morrison's *Beloved*, published in 1987, approaches similar themes with a different lens, informed by over a century of historical perspective and the evolving discourse on race in America. This novel draws attention to the isolation, torture, anguish, and struggle against slavery through visceral, often haunting descriptions. Morrison grounds her narrative in historical context, using experiences and real events to elucidate the lasting trauma of slavery on individuals and communities. At the centre of Beloved is Sethe, a dominant, strong black woman who fiercely opposes the brutal system of slavery to protect her children. Sethe's character stands in stark contrast to the more passive Uncle Tom, embodying a fierce maternal love that drives her to extreme actions. Her wishfulness to sacrifice herself for her children's freedom presents a complex moral dilemma that forces readers to grapple with the impossible choices faced by enslaved parents. Morrison also introduces Paul D, a male character who, unlike Uncle Tom, is portrayed as vulnerable and deeply impacted by his past experiences. Paul D's fear of confronting his traumatic history serves as a poignant illustration of the long-lasting psychological effect of slavery, even on those who have physically escaped its bonds. One of the most striking aspects of *Beloved* is Morrison's explicit demonstration of how slavery profoundly affects the memories and psyches of African Americans. The novel suggests that these experiences are not easily forgotten or deleted, but rather continue to haunt individuals and communities during decades. This theme is embodied in the

character of Beloved herself, a manifestation of the past that declines to be silenced or forgotten.

Both literary works employ lively scenes to elucidate the indelible past experiences of African Americans and raise awareness of slavery's merciless and inhumane nature. However, they vary significantly in their approach to this shared goal. Stowe's work, reflective of its time, employs a more implicit abolitionist message, relying on sentimental appeal and moral suasion to sway her readers. Morrison, writing from a post-Civil Rights era perspective, offers a more explicit and visceral portrayal of slavery's emotional and physical toll, challenging readers to confront the raw reality of the institution and its lasting legacy. These powerful novels serve as enduring testaments to slavery's effect on American society and the collective memory of African Americans. They compel readers to confront the inhumanity of the institution and its long-lasting impacts, which continue to reverberate through generations. By giving voice to the experiences of enslaved people and their descendants, both *Uncle Tom's Cabin* and *Beloved* play crucial roles in shaping our understanding of this dark phase in American history and its ongoing relevance to contemporary discussions of identity, race, and social justice.

REFERENCES

Ammons, E. (1977). Heroines in Uncle Tom's cabin. *American Literature*, *49*(2), 161–179. https://doi.org/10.2307/2925420

Bonnie, A. (1989, May 22). *Toni Morrison: The Pain of Being Black.* Time. https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,957724-4,00.html, Access date: 20.08.2024.

Göncüoğlu, M. Ö. (2013). Morrison'un 'Beloved' adlı eserinde kölelik ve annelik çıkmazı. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 3(1), 145-154.

Graham, T. A. (2010). The slaveries of sex, race, and mind: Harriet Beecher Stowe's Lady Byron Vindicated. *New Literary History*, *41*(1), 173–190. http://www.jstor.org/stable/40666490, Access date: 20.08.2024.

Kocabıyık, O. (2016). The concepts of memory, forgetting and the past in Toni Morrison's beloved. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 343-350.

Krumholz, L. (1992). The ghosts of slavery: Historical recovery in Toni Morrison's beloved. *African American Review*, *26*(3), 395–408. https://doi.org/10.2307/3041912

Morrison, T. (1988). *Beloved*. Plume Contemporary Fiction.

Roppolo, J. P. (1957). Harriet Beecher Stowe and New Orleans: A study in hate. *The New England Quarterly*, *30*(3), 346–362. https://doi.org/10.2307/362991

Said, E. (2008). *Şarkiyatçılık*. (Ülner, B. Çev). Metis.

Stowe, H. B. (2016). *Uncle Tom's Cabin.* Karbon Kitaplar Yayınları.

Süt Güngör, P. (2023). A microcosm of American exceptionalism: Eigth-rocks in ruby as chosen people in Toni Morrison's paradise. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(4), 1247-1259. https://doi.org/10.21547/jss.1336393

Wallace, M. (2000). Uncle Tom's Cabin: Before and after the Jim Crow Era. *TDR (1988-)*, *44*(1), 137–156. http://www.jstor.org/stable/1146824, Access date: 20.08.2024.

Zinn, H. (2018). *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi 1492'den Günümüze* (Özer, S. S. Çev.). İmge Kitapevi.

EXTENDED ABSTRACT

This text provides a comprehensive comparison and analysis of two seminal novels that explore the harrowing experiences of slavery in America: Harriet Beecher Stowe's *Uncle Tom's Cabin* and Toni Morrison's *Beloved*. These novels, separated by more than a century, offer profound insights into the brutal realities of slavery and its lasting impact on African American lives and American society as a whole. Both novels masterfully depict the lives of African Americans under the oppressive system of slavery, with a particular focus on female protagonists and the crucial importance of family bonds, especially the powerful connections between mothers and their children. The authors employ lively imagery and construct compelling scenes that leave indelible impressions on readers, effectively conveying the unimaginable cruelty and inhumanity inherent in the institution of slavery.

Stowe's *Uncle Tom's Cabin*, published in 1852, features a male protagonist named Tom, who is characterized by his unwavering loyalty and deep religious devotion. The novel also introduces Eliza, a mother who risks everything, including her own life, to save her young son from being sold into slavery. Stowe's primary aim was to evoke sympathy for enslaved people and present a powerful argument for the abolition of slavery. The novel employs a more

sentimental approach, which was typical of literature in the mid-19th century, to appeal to the emotions of its readers and inspire them to take action against the injustice of slavery.

In contrast, Morrison's *Beloved*, published in 1987, centers on Sethe, a strong and determined mother who fiercely opposes the dehumanizing effects of slavery. The novel delves deep into the psychological trauma and long-lasting effect of slavery on people and societies. Morrison's approach is more explicit and visceral in its portrayal of slavery's impacts, offering a raw and unflinching examination of the physical and emotional scars left by this inhumane system. *Beloved* also explores the complex ways in which slavery impacts memory, identity, and the ability to forge meaningful relationships in its aftermath.

While both works highlight the profound inhumanity of slavery and its devastating effects on African Americans, they differ significantly in their approaches, largely due to the different time periods in which they were written. Stowe's novel, published before the Civil War, aimed to galvanize public opinion against slavery and contribute to the abolitionist movement. Morrison's novel, on the other hand, written more than a century after the abolition of slavery, seeks to explore the lingering psychological and social impacts of this traumatic period in American history. These literary works serve as crucial novels that have shaped our understanding of slavery's legacy and continue to inform contemporary discussions on identity, race, and social justice. *Uncle Tom's Cabin* played a significant role in mobilizing anti-slavery sentiment in the years leading up to the Civil War, while *Beloved* has become a cornerstone of African American literature, offering a nuanced and powerful exploration of the enduring trauma of slavery.

Both Stowe and Morrison employ various literary techniques to engage their readers and convey their messages effectively. Stowe relies heavily on sentimentalism and melodrama, using emotional appeals to generate sympathy for her characters and outrage against the institution of slavery. Morrison, in contrast, utilizes a more complex narrative structure, incorporating elements of non-linear storytelling and magical realism to reflect the fragmented nature of memory and the psychological effect of trauma. These works also differ in their portrayal of African American characters. While Stowe's depictions were groundbreaking for her time, they have been criticized in later years for perpetuating certain stereotypes. Morrison's characters, on the other hand, are more fully realized and complex, offering a more nuanced and authentic representation of African American experiences and perspectives.

In conclusion, *Beloved* and *Uncle Tom's Cabin* stand as powerful testaments to the enduring impact of slavery on American society and literature. Through their lively portrayals of the human cost of slavery, both novels go on to challenge readers to confront the dark legacy of this institution and its ongoing repercussions in contemporary society. By examining these works side by side, we gain a deeper understanding of how our perception and discussion of slavery have evolved over time, and how literature can serve as a powerful means for social change and historical reckoning.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2134-2156
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.77842
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 10.08.2024 Submitted date
Kabul tarihi 26.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Bulut Deniz, M., Bakan, M. & Çukacı, Y.C. (2025). Hata ve Hile Kavramı Bağlamında Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Ffds 5 Standardı ile Bds 240 Standartlarının Karşılaştırılması. *Journal of History School,* 76, 2134-2156.

HATA VE HİLE KAVRAMI BAĞLAMINDA FİNANSAL TABLOLARIN BAĞIMSIZ DENETİMİNDE FFDS 5 STANDARDI İLE BDS 240 STANDARTLARININ KARŞILAŞTIRILMASI[1]

Mehtap BULUT DENİZ[2], Merve BAKAN[3], Yusuf Cahit ÇUKACI[4]

Öz

Bu çalışmada, hata ve hile kavramları Faizsiz Finans Denetim Standardı (FFDS) 5 ve Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 240 açısından karşılaştırılmış bu bağlamda bağımsız denetim faaliyeti ve bağımsız denetçinin sorumlulukları üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmada ilk olarak, hata kavramından ve hata içeren durumlardan bahsedilerek hatanın önlenmesi ve önlenme yöntemlerine ilişkin denetçinin sorumluklarından bahsedilmiştir. Hata kavramı ağırlıklı olarak FFDS 5'de yer aldığından bu standart kapsamında değerlendirmelere yer verilmiştir. Hata ve hile karşılaştırması da yine ilk bölümde yapılmıştır. Çalışmada daha sonra hile kavramından ve hile içeren durumlardan bahsedilerek hilenin önlenmesine ilişkin denetçinin sorumluluklarından bahsedilmiştir. Hile kavramı her iki standartta da yer aldığından iki standart açısından da hile kavramı ele alınmıştır. Çalışmada son olarak hata ve hile kavramlarının FFDS 5 ve BDS 240 açısından karşılaştırmasına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hata Kavramı, Hile Kavramı, Faizsiz Finans Denetim Standardı, Bağımsız Denetim Standardı.

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %35, 2. yazar: %35, 3. yazar %30.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Malatya Meslek Yüksek Okulu Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, mehtap.deniz@inonu.edu.tr, Orcid: : 0000-0002-6826-5502
[3] Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi Malatya Meslek Yüksek Okulu Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, merve.bakan@inonu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7194-6333
[4] Prof.Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yusuf.cukaci@inonu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0174-0329

Comparison of IFFAS 5 Standard and IAS 240 Standards in the Independent Audit of Financial Statements in the Context of the Concept of Error and Fraud

Abstract

In this study, the concepts of error and fraud were compared in terms of Interest-Free Finance Auditing Standard (IFFAS) 5 and Independent Auditing Standard (IAS) 240, and in this context, evaluations were made on the independent audit activity and the responsibilities of the independent auditor. In the study, firstly, the concept of error and situations involving errors are mentioned, and the auditor's responsibilities regarding the prevention of errors and prevention methods are mentioned. Since the concept of error is mainly included in IFFAS 5, evaluations are included within the scope of this standard. The comparison between error and cheating is also made in the first section. Later in the study, the concept of fraud and situations involving fraud are mentioned and the responsibilities of the auditor regarding the prevention of fraud are mentioned. Since the concept of fraud is included in both standards, the concept of fraud is discussed in terms of both standards. Finally, the study includes a comparison of the concepts of error and fraud in terms of IFFAS 5 and IAS 240.

Keywords: The Concept of Error, The Concept of Cheating, Interest-Free Finance Auditing Standard, Independent Auditing Standard.

GİRİŞ

İşletmelerin yaşamış olduğu yapısal değişiklikler birçok departmanda olduğu gibi muhasebe departmanlarında da uzmanlaşmayı getirmiş ancak çalışanların yaptıkları bireysel hataların ve teknolojik gelişmelerle birlikte oluşan sistematik hataların önüne geçebilmek neredeyse mümkün olmamıştır. Menfaat temin etmek amacıyla bilinçli olarak yapılan eylemler olarak bilinen hileler ise geçmişten günümüze çeşitli amaçlarla hep yapılagelmiştir.

Hata, kişi iradesi olmadan, istemeden ya da mevcut koşullar gereği yapılan yanlışlıklardır. Muhasebede hata ise; deneyimsizlik, dikkat eksikliği, ihmal ya da dalgınlık sonucu gerçek olmayan durumun oluşumudur. Yaygın olarak yapılan muhasebe hataları; matematiksel hatalar, kayıt ve nakil hataları, unutma ve tekrar kaydetme, bilanço ve değerleme hatalarıdır.

Tecrübesizlik, bilgi eksikliği veya dikkat dağınıklığından kaynaklanan işlemler nedeniyle oluşan hatalar, işletme lehinde ya da aleyhinde hareket etmek amacı olmaksızın ortaya çıkmaktadır. Yapılan hataların tamamı işletme lehine sonuç doğurmadığından, tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmasa da, işletme yönetimi hatayı önleyebilmek için çaba içerisinde olmaktadır. İşletmelerde iç kontrol sisteminin kurulması, görevlerin birbirinden tamamen ayrılması,

organizasyon yapısının dizayn edilmesi ve bu yapıya göre personel seçiminin yapılması, doğru belgeleme ve muhasebe kayıt programlarının kurulması, iç denetimin etkin bir biçimde yapılması ve bağımsız denetim kuruluşlarından hizmet alınması işletmelerde oluşabilecek hataların önlenmesinde etkin çözüm olarak sıralanmaktadır.

İşletme varlıklarının bir menfaat elde etmek amacıyla bilerek ve isteyerek çalınması, yanlış yönlendirilmesi ya da suiistimal edilmesi olarak tanımlanan hile sahtekârlık olarak da isimlendirilmektedir. Hileyi doğuran olaylar ve koşullar kısmen farklılık göstermekle beraber genel olarak hileye neden olan unsurlar; baskı unsuru, fırsat unsuru, haklı gösterme unsurudur.

Yaşanan gelişmeler, hilenin yapılmasına karşı alınan tedbirler nedeniyle ve yapılan hileden çıkar sağlanması amaçladığından her geçen gün farklılık gösteren hile türlerini bir sınıflandırmaya tabi tutmak çok zor olduğu gibi doğru da olmamaktadır. Bununla birlikte genel olarak bir değerlendirme yapıldığında karşılaşılan hile çeşitleri; çalışan hileleri, yönetim hileleri, yatırım hileleri, satıcı hileleri, müşteri hileleri şeklinde yapan kişiler bağlamında bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir.

Hatanın ortadan kaldırılabilmesi ve hilenin önlenebilmesi için alınacak önlemlerden biri de bağımsız denetim faaliyetidir. Bağımsız denetim faaliyetinin yerine getiriliyor olması hilenin önlenmesinde esas sorumlu olan işletme yönetiminin sorumluluğu üstünden atması sonucunu doğurmamaktadır. İşletme yönetimi bağımsız denetim faaliyeti sonucunda; finansal tabloların tüm yönleriyle faaliyet gösterdiği ülkede geçerli olan ulusal muhasebe standartları (Faizsiz Finans Denetim Standardı 5 ve Türkiye Muhasebe Standartları 8), mevzuat ve uygulamalarına uygun olarak denetlemekle yükümlü olup hata ve hilenin önlenmesinden sorumlu değildir ve sorumlu tutulamaz. Fakat denetçi, denetim esnasında hata ve hileyi ortaya çıkarmak için makul bir çaba ortaya koymaz ve önemli hata ve hileden haberdar olduğu halde bunu yetkili kuruma raporlamazsa bu davranışından dolayı sorumlu tutulur.

YÖNTEM

Çalışmada, hata ve hile kavramları Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 240 ve Faizsiz Finans Denetim Standardı (FFDS) 5 açısından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmayı yaparken; Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (Kurum) tarafından yayımlanan standartlar ve konuyla ilgili olarak daha önceden yapılan çalışmalar incelenmiş ve kaynakların taranması suretiyle nitel bir araştırma yapılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

1. Hata ve Hile Kavramları

Hata ve hile kavramı; ortaya çıkışı, sonuçları ve sorumlulukları bakımından birbirinden çok farklı kavramlar olup muhasebe açısından bu farklılıklar kendini daha da net bir biçimde göstermektedir.

1.1. Hata Kavramı

Ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile birlikte işletmelerin organizasyon biçimi değişiklik göstermekte ve daha karmaşık hale gelmektedir. Bu gelişmeler sonucunda büyüyen işletmelerin örgüt şemalarında yaşanan değişimlerle oluşan karmaşıklık nedeniyle tüm departmanlarda olduğu gibi muhasebe departmanındaki kişiler de yoğunlaşan ve çeşitlenen işler nedeniyle zaman zaman yanlışlık veya tecrübesizlikten kaynaklanan hatalara neden olmaktadır (Durmuş ve Taş, 2008, s.133).

Türk Dil Kurumu'na göre hata, kişinin tasarrufunda olmayan, istemeden ya da koşullar gereği yaptığı yanlışlıklar olarak tanımlanmaktadır. Muhasebe dilinde ise hata, deneyimsizlik, dikkat eksikliği, ihmal etme ya da dalgınlık sonucu muhasebe kayıtlarında kasıt olmadan yapılan yanlışlıklar olarak ifade edilmektedir (Bayraklı, Erkan ve Elitaş, 2012, s.20). Bir başka tanıma göre ise muhasebede hata; kanunlara, yönetmeliklere, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve işletme politikalarına aykırı olan fakat istenmeden, kasıt olmadan yapılan yanlışlıklar şeklinde tanımlanmaktadır (Dinç ve Cengiz, 2014, s.227). Muhasebe hatalarına örnek olarak bir muhasebe kaydının unutulması, kayıt içeriğinde eksik işlemlerin yapılması, hesapların izin verilmedik şekliyle birleştirilmesi, muhasebe prensipleri gereği değerleme yapılırken eksik ya da yanlış değerleme ölçütüyle değerleme yapılması şeklinde yanlışlıklar olarak verilebilir.

Muhasebe hatalarının oluşumunda çok farklı nedenler olmakla birlikte hataların ortaya çıkmasındaki en önemli etken muhasebe departmanında çalışan kişilerin bilgisizlik ve dikkatsizlikleri gelmektedir. Muhasebe kayıtlarından sorumlu personelin kayıt esnasında özenli davranmaması ve dikkatsizlik sonucu ihmalkâr davranması muhasebede yapılan hataların ortaya çıkmasındaki en önemli sebeptir (Saban, 2006 s.78). Teknolojideki gelişmelerin hızla artması da muhasebe sistemlerindeki karmaşıklığı daha fazla artırdığından yapılan hataların bazen sistematik hatalar olmasına ve hatanın boyutunun artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle muhasebe alanında uzmanlaşmış personel ihtiyacı geçmişte olduğundan daha fazla bir biçimde artarak önemini sürdürmektedir (Varıcı, 2012, s.144).

Bilgi kullanıcılarının, işletmelerde finansal tablolar aracılığıyla üretilen bilgilerden eksiksiz yararlanabilmesi muhasebenin üretmiş olduğu bilgi ve raporlardaki bilgilere göre yapıldığından, muhasebe sürecinde yapılmış hataların varlığına ve çokluğuna bağlı olarak sağlıklı olmayan kararların verilmesine ve değerlendirmelerde bulunulmasına sebebiyet vermektedir (Seviğ, 2002, s.40).

Yapılan hataların çeşitliliği fazla olmakla beraber hata türlerinin genellemesi sonucunda kategorik olarak dört hata türünden bahsedilebilir. Bunlar; matematiksel hatalar, kayıt ve nakil hataları, unutma ve tekrar kaydetme hataları, bilanço hataları ve değerleme hatalarıdır.

***Matematiksel hatalar**:* Fişlerin girilmesi esnasında faiz hesaplamalarında, ilgili belgelerin toplamlarında, reeskont, karşılık gibi hesaplamalar yapılırken ortaya çıkan hatalardır (Erol, 2008, s.231).

Kayıt ve nakil hataları: Muhasebe işlemlerinin kayıtlanması sırasında ilgili rakamların veya hesapların yanlış kaydedilmesi kayıt hataları olarak ifade edilir. Nakil hataları ise, muhasebe kayıtlarının günlük defterden büyük deftere, mizana veya ilgili deftere geçirirken yanlışlık yapılması, rakamların yanlış aktarılması, rakamların yanlış hesaba yazılması gibi hatalardır (Demir ve Yıldız, 2022, s.99).

Unutma ve tekrar kaydetme hataları: İşletme faaliyetlerine ilişkin işlemlerin ilgili hesap dönemine kaydedilmemesi, kayıtlara alınmaması veya ilgili işlemin defter kayıtlarına birden fazla kaydedilmesi durumudur (Baskan, 2013, s.8).

Bilanço hataları: Bilançoların muhasebenin temel kavramlarına ve standartlara göre düzenlenmesi gerekir. Bu doğrultuda hazırlanmayan bilançolar hataların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bilanço hataları kendi içerisinde değerleme hataları ve hesapları birleştirme hataları olmak üzere ikiye ayrılır (Akdoğan ve Tenker, 2001, s.60):

Değerleme hataları: Bilançonun varlık ve kaynaklarındaki ilgili kalemlerin yanlış değerlemesinden oluşan hatalardır. Amortisman kayıtlarının ilgili mevzuata göre değerlendirilmemesi örnek olarak verilebilir.

Hesapları birleştirme hataları, işletme faaliyetlerinin Tek Düzen Hesap Planına göre ayrı ayrı kaydedilmesi gerekirken tek hesap adı altında kaydedilmesi durumudur.

1.1.1. Hata İçeren Durumlar

İstenmeden kasıtsız olarak yapılan işlemlerin sonucunda hataların oluşmasına neden olan kişi veya kişiler, işletmelerin çıkarları lehine ya da aleyhinde hareket etmek amacıyla işlem yapmaları nedeniyle hatalar ortaya çıkmamaktadır. Yapılan yanlışlıklar daha öncesinde de ifade edildiği üzere çalışan personelin;

tecrübesizlik, bilgi eksikliği veya dikkat dağınıklığından kaynaklanan işlemleri nedeniyle oluşan sonuçlardır. Çeşitliliği çok olmakla beraber yapılan hataların bir kısmını aşağıdaki şekliyle özetlemek mümkündür. Bunlar (Pamukçu, 2000, s.5) (Kirik, 2007);

• Muhasebeye ait sistemlerde yapılan hatalar,

• Finansal olayların yevmiye defterine kayıtları yapılırken meydana gelen hesaplama, rakamların yanlış yazılması neticesinde ortaya çıkan hatalar,

• İşletmenin faaliyet dönemi esnasında yapılan işlemlerin ilgili döneme kaydedilmemesi, dönemsellik ilkesi gereği kayıtların yapılmaması, kayıt altına alınan işlemlerin birkaç kez tekrar edilmesinden dolayı ortaya çıkan hatalar,

• Bilanço, Gelir Tablosu ve diğer finansal tabloların düzenlenmesi esnasında muhasebe ilkelerine ve muhasebe prensiplerine uyulmaması sonucu yapılan hatalar,

• İşletme personelinin veya ilgili departman sorumlusunun bilgi yetersizliğinden dolayı finansal tabloları veya işletme faaliyeti ile ilgili olayları yanlış yorumlamalarından kaynaklanan hatalar

• İşletmede muhasebe sorumlusunun ilgili kayıtları yaparken hesapları yanlış, eksik tasnif etmelerinden ortaya çıkan hatalardır.

Faizsiz Finans Denetim Standardı (FFDS)5'de; hata, bazı hesap ve açıklamalara finansal tablolarda yer verilmemesi, kasıtlı olmadan yapılan yanlışlık olarak ifade edilmektedir (FFDS 5, paragraf 4). Bu standarda göre hata içeren durumlar şunlardır;

• Olayların gözden kaçırılması ya da yanlış yorumlanmasından dolayı yapılan yanlış muhasebe tahminleri,

• Finansal tabloların ölçülmesinde, sunulmasında ve muhasebeleştirilmesinde standartlarda belirtilen ilkelerin uygulanmasındaki yanlışlıklar,

• Fıkhi ilke ve kurallarında yapılan yanlış uygulamalardır.

Türkiye Muhasebe Standartları 8 (TMS 8) ile Uluslararası Muhasebe Standartları 8 (UMS 8)'e göre hata kavramı ilgili kullanıcılarının bilgilendirilmesinde kullanılacak olan finansal tablolardaki kalemlerin hesaplanması, ölçülmesi ve sunumu esnasında istenmeden yapılan yanlışlıklar şeklinde ifade edilmektedir (Korucu, 2018:4). İlgili standarttaki hatalar şunları içermektedir (Öztoprak, 2017, s.28):

• Matematik hataları,

• Muhasebe hataları,

• Muhasebe faaliyetlerinin uygulanmasından kaynaklanan hataları,

• Muhasebe bilgilerinin eksik değerlenmesinden dolayı ortaya çıkan hatalardır.

1.1.2. Hatanın Önlenmesi ve Önleme Yöntemleri

İşletmelerde hataların tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmasa da muhasebe işlemlerinde yapılacak hatalar hem işletmenin imajına hem de işletmenin ekonomisine zarar vereceğinden, yapılan hataların asgari düzeye indirilmesi gerekmektedir (Öztoprak, 2017, s.45). Yapılan hataların tamamı işletmelerin lehine sonuç doğurmadığından işletme yönetimi her zaman hatayı önleyebilmek için çaba içerisinde olmaktadır.

Hatalar genellikle dikkatsiz veya özensiz eylemlerden ortaya çıkmaktadır. Psikolojik baskı, iş yoğunluğu, ilgili personelin kendini işe verememesi, yorgunluk gibi durumlarda hata oranı artış göstermektedir.

Hatanın asgari düzeye indirilmesi için aşağıda belirtilenlere dikkat edilmelidir:

• **İç Kontrol Sisteminin Kurulması:** Denetim Yordamları Komitesi'nin yayımladığı rapora göre iç kontrol sistemi, işletmenin mevcut varlıklarını korumak, muhasebe verilerinin doğru ve güvenilir olup olmadığını araştırmak, işletmenin verimliliğini artırmak, işletme yönetimi tarafından belirlenen politikalara uygun görev, sorumluluk ve yetkilerin belirlenmesi ve denetime tabi tutulması gibi süreçleri kapsayan sistem olarak tanımlanmaktadır. İç kontrol sisteminin temel amacı, faaliyetlerin ekonomik, verimli ve etkin şekilde yürütülmesini ahlaki kurallara uygun olmasını sağlamak, ilgili yönetmeliklere ve yasalara uymak, bu doğrultuda hata ve hilelerin önlenmesini sağlamaktır (Akyel, 2010, s.3). İşletmelerin finansal verilerinin doğru olması, hata veya yanlışlıkların minimum düzeyde olması, işletme içindeki etkin iç kontrol sisteminin organize edilmesi ile mümkündür.

• **Görevlerin Ayrılığı:** İşletmede bir faaliyetin başlangıcından sonuna kadar, bilgilerin muhasebe kayıtlarına alınmasına kadar ki sorumlulukları birkaç kişi arasında paylaştırmaktır. Buradaki amaç muhtemel yanlışlıkların önlenmesi ve ortaya çıkan hataların ise en erken zaman diliminde önlenmesini sağlamaktır (Bayraklı, 2012, s.56).

• **Organizasyon Yapısı ve Personel Seçimi:** İşletmenin organizasyon yapısını, özelliklerini ve sınırlarını belirlemek olası hataları önleyebilmektedir. İyi yetişmiş, alanında uzman, yeterli donanıma sahip personel seçimi muhasebe sisteminin etkinliğini artırır. Bu nedenle personel işe almada görev tanımları iyi belirlenmeli ve görevin gereğine göre personel alımı yapılmalıdır.

• **Doğru Belgeleme ve Muhasebe Kayıt Programlarının Kurulması:** Muhasebe kayıtları ilgili belgeler üzerinde gerçekleştirildiğinden, etkin bir kontrol sisteminin yapılabilmesi için belgeleme düzeninin olması gerekir. İlgili taraflara muhasebe raporlarının sunulması için doğru bir hesap planı oluşturulması ve programların kurulması gerekmektedir. Hatalar genellikle insan merkezli olarak ortaya çıktığından, otomasyona geçilmesi suretiyle hatalar azaltılabilir. Otomasyon sistemlerin kurulması bazı maliyetlere katlanılmasını zorunlu kılsa da, işletmelerin programlara yapacağı maliyet bazı durumlarda hataların önlenmesinde veya giderilmesindeki maliyetten daha az olabilmektedir (Güredin, 2007, s.50).

• **İç Denetim:** 5018 sayılı Kanunu'na göre iç denetim, '' *İç denetim, kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyeti''* olarak tanımlanmaktadır. İç denetimin temel amacı, faaliyetlere güvence vermek, objektif şekilde bilgi sağlamak ve faaliyetlerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönündeki öneriler ile danışmanlık yapmaktır (5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu, md 63).

İşletmelerin büyümesi ve karmaşık hale gelmesi, işlem sayılarını artırmaktadır. Dolayısıyla hataların ortadan kaldırılması ve işletme politikalarının değerlendirilmesi gibi amaçlar güvenilir verilerin elde edilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle işletmenin organizasyon şeması oluşturulduğunda iç kontrol sisteminin etkin bir şekilde işleyip işlemediğini tespit etmek için iç denetim bölümü oluşturulması gerekmektedir (Uzay, 1999, s.15).

• **Bağımsız Denetim Kuruluşlarından Hizmet Alma:** İşletmelerin muhtemel hatalarının asgari düzeye indirilmesinde en önemli etkenlerden biri de dışarından üçüncü kişi kurum ve kuruluşlardan destek almaktır. Bağımsız denetim, kısmi denetim, yeminli mali müşavirlik hizmetleri, mali müşavirlik hizmetleri, iç denetim, bilgi teknolojiler ve hukuksal işlemler gibi hizmetlerin yürütülmesinde dışarıdan hizmet alınması hataların önlenmesine katkı sağlar.

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu tarafından yayınlanan Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları hakkında Tebliğ'ine göre bağımsız denetim "*İşletmelerin kamuya açıklanacak veya Kurulca istenecek yıllık finansal tablo ve diğer finansal bilgilerinin, finansal raporlama standartlarına uygunluğu ve doğruluğu hususunda, makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtlarının elde edilmesi amacıyla bağımsız denetim standartlarında öngörülen gerekli tüm bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak defter, kayıt*

ve belgeler üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanması süreci "olarak tanımlanmaktadır.

Faizsiz Finans Denetim Standardında finansal tabloların denetiminin amacında denetçinin sorumluluğu, Fıkhî ilke ve kurallara, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (Kurum) tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarına ve finansal kuruluşun faaliyet gösterdiği ülkede geçerli ulusal muhasebe standartları, mevzuat ve uygulamalarına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığına ilişkin bir görüş vermesini sağlamak olarak ifade edilmektedir. Standartlara uygun yürütülen bir denetim; bir bütün olarak finansal tabloların hata veya hile kaynaklı önemli yanlışlık içermediğine dair makul güvence sağlamak amacıyla tasarlanır. Yürütülen denetim caydırıcı olmasına rağmen denetçi ilgili hata veya hileden sorumlu tutulmamaktadır (FFDS 5, paragraf 6). Denetçi, hatanın ve hilenin ortaya çıkarılmasında, denetimin tasarlanması ve planlamasında, yeterli çabayı sarf etmez, hata ve hileden haberdar olup yetkili kurum veya kuruluşa raporlamada ihmalkâr davranırsa bu davranıştan sorumlu tutulmaktadır (FFDS 5, paragraf 7).

1.2. Hile Kavramı

Hukuki açıdan çok geniş bir kavram olan hile, işletme varlıklarının yasalara aykırı bir menfaat elde etmek amacıyla bilerek ve isteyerek çalınması, yanlış yönlendirilmesi ya da suiistimal edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Abdioğlu, 2007, s.120). Sahtekarlık olarak da adlandırılan bu kavram, yetki ve kaynakların kötüye kullanılması, zimmetine para geçirme vb. olayları içeren yasa dışı eylemler olarak ifade edilmektedir (Çiftçi ve Akbulut, 2023, s.24).

Bağımsız denetim standartlarının amaçları açısından denetçi mali tablolarda önemli bir yanlışlığa neden olan hileyle ilgilenir. Denetçiyi ilgilendiren, hileli finansal raporlamanın neden olduğu yanlışlıklar ve varlıkların kötüye kullanılmasının neden olduğu yanlışlıklar olmak üzere iki türlü kasıtlı yanlışlık bulunmaktadır. Denetçi her ne kadar hilenin varlığından şüphelenebilir ya da nadiren hilenin bulunduğunu tespit edebilse de hilenin gerçekten olup olmadığı konusunda yasal bir hüküm veremez (BDS 240, paragraf 3).

Tek ve ya da çok sayıda kişi tarafından gerçekleştirilebilecek, herhangi bir şiddet ve güç kullanımının olması gerekli olmayan ve işletmelerde kayıplara neden olan hile; güven ihlali ve saklama şeklinde tanımlanabilmektedir (Ataman ve Aydın, 2017, s.4).

İşletmelerde hileyi doğuran olaylar ve koşullar kısmen farklılık göstermekle beraber genel olarak işletmelerde aşağıda belirtilen üç unsur hileye neden olmaktadır. Bu unsurlar (Dumanoğlu, 2005, s.352);

• Baskı Unsuru; işletme çalışanları üzerindeki, çalışanın borcunun olması, ölümle tehdit edilmesi gibi, farklı sebeplerle ortaya çıkan baskılardır.

• Fırsat Unsuru; işletmede, çalışanın işletmede sağlıklı bir iç kontrol sistemi bulunmadığını düşünerek zimmetine para geçirmesi vb, hile yapılmaya müsait bir hava sezinlenmesidir.

• Haklı Gösterme Unsuru; işletmeden kayda geçmeden para alan çalışanın bu parayı daha sonra yerine koyacağını ve bunun bir suç olduğunu düşünmediğini söylemesi gibi yapılan hileleri haklı gösterme çabaların varlığının olmasıdır.

Bilişim teknolojilerinde meydana gelen gelişme ile birlikte işletmelerde farklı hile çeşitlerine rastlamak mümkün olmaktadır. Yapılan hileler, bilgisayarın ve bilgi teknolojilerin doğasında var olmakla birlikte kayıtların, bilginin ve verinin saklanarak ihtiyaç duyanların etkilenmesi söz konusu olabilmektedir (Çankaya ve Gerekan, 2009, s.94). Genel olarak hilenin özellikleri aşağıda belirtilen şekilde sıralanabilir (Özçelik vd., 2017, s.201):

• Hile, yapan kişi ve kuruluşlar tarafından gizli bir şekilde yapılmaktadır.

• Yapılan hile her türlü organizasyon ve organizasyonun aşamalarında ortaya çıkabilir.

• Hileyi yapan kişi ya da kişiler bu durumdan doğrudan veya dolaylı yarar sağlamayı amaçlamaktadır.

• Yapılan hilede kasıt unsuru bulunmaktadır.

• Yapılan hilenin ortaya çıktığı durumlarda hileye maruz kalan kişi ya da kurumlar bu durumdan zarar görmektedir.

Ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan denetim standartları sayesinde yapılan hilelerin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Fakat hilenin tam anlamıyla önlenmesi mümkün değildir. Denetçi, denetim standartlarını uygulayarak finansal tabloların denetimi esnasında varsa gördüğü hileli bir durumdan işletme yönetimini haberdar etmekle yükümlüdür.

1.2.1. Hile İçeren Durumlar

Muhasebede yapılan hileler çıkar sağlamayı amaçladığından ve insan zekâsı ile her geçen gün yeni bir şekil aldığından hileleri sınıflandırmaya tabi tutmak çok da doğru olmamaktadır. Bununla birlikte genel olarak bir değerlendirme yapıldığında karşılaşılan hile çeşitleri; çalışan hileleri, yönetim hileleri, yatırım hileleri, satıcı hileleri, müşteri hileleri gibi hileyi yapan kişi açısından genel bir sınıflandırma yapılabilir (Doğan ve Nazlı, 2015, s.196-197). Taraf olarak değerlendirilen işletme çalışanları olması gerekenden farklı hareket ederek

finansal tablolardaki bilgilerin yanlış yayınlanmasına ve bu bilgilere ihtiyaç duyan bazı kesimlerin zarar görmesine neden olabilmektedir. Hile olarak tanımlanan bu tür bilinçli şekilde yapılan yanlışlar çok çeşitlilik göstermekle beraber işletmelerde yapılan hilelere ilişkin bazı örnekler şunlardır (Kaval, 2005, s.63):

• Özellikle yöneticilerin ve işletme sahiplerinin çalışanların üzerindeki baskı ve etki gücünü kullanarak, işletmenin varlıklarını kendi lehlerine çevirmeleri (işletmeden kayda geçmeden para çekmek, satışa konu olan malların bazılarını kayıt dışı tutmak, olmayan borç yaratmak gibi işlemlerin neticesinde) ve bunun bir sonucu olarak finansal tablolarda gösterilen bilgilerin yanlış bilgiler olup işletmenin gerçek durumunu yansıtmamaları,

• İşletmede çalışanların tek başlarına ya da dışarıdan üçüncü kişilerle organize olarak işletmenin varlıklarının bir kısmını dışarı çıkarmaları, kötüye kullanmaları, işletmenin varlıklarına zarar vermeleri (hırsızlık, dolandırıcılık, zimmet gibi),

• Çeşitli bilanço makyajlama yöntemleri ile işletmenin varlıkları ve borçları üzerinde fiilen bir değişiklik yaratmadan, bilinçli bir şekilde muhasebeleştirme sonucunda işletmenin durumunun mevcut durumundan daha iyi veya daha kötü gösterilmesi.

İşletmenin finansal durumuna ilişkin yapılan hileli bir davranışta muhasebe hilelerine başvuranlar, birtakım yöntemler kullanarak hileleri gerçekleştirmektedir. Hileye başvuranların temelde iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, işletmeyi olduğundan iyi gösterme amacı, ikincisi ise işletmeyi olduğundan kötü gösterme amacıdır. Her iki durumda da işletmenin mevcut durumu gizlenmektedir. İşletmeler tarafından yapılan hilelerde kullanılan yöntemler genel olarak; kayıt dışı işlemler, kullanılan belgelerde sahtekarlık, işlemden önce veya sonra kayıt yapılması, gerçek dışı uydurma hesaplar kullanılması ve bilançonun maskelenmesi şeklinde sıralanabilmektedir (Açık, 2012, s.365).

FFDS 5'de hile içeren durumlara örnek olarak aşağıda yer alan eylemler sayılmaktadır. Bu eylemler şunlardır (FFDS 5, paragraf 5):

• Katılım bankalarında yatırım hesabı sahiplerinin ve faizsiz sigorta şirketlerinde poliçe sahiplerinin fonlarının kötüye kullanılması gibi faizsiz finans kuruluşları, yatırımcılar ve diğer üçüncü taraflar arasındaki sözleşmelerin ihlal edilmesi,

• Elde edilen karların faizsiz finans kuruluşları, yatırım hesabı sahipleri ve poliçe sahipleri arasında kasıtlı bir şekilde yanlış dağıtılması,

• Faizsiz finans kuruluşlarının sözleşmelerin ihlal edilmesi dahil olmak üzere yatırım hesabı sahiplerinin ve poliçe sahiplerinin sahip olduğu fonların amacı dışında kullanması,

• İşletme yönetimi tarafından bazı bilgilerin bu bilgilere ihtiyaç duyanlara kasıtlı olarak açıklanmaması,

• Kurum tarafından yayımlanan faizsiz finans standartlarının ve faizsiz finans danışma komitesinin karar, yönerge ve fetvalarının kasıtlı bir şekilde sürekli ihlal edilmesi ve yanlış yorumlanması,

• Finansal tablolarını gerçeğe aykırı sunmak maksadıyla faizsiz finans kuruluşlarının belge ve kayıtlarının kasıtlı olarak manipüle edilmesidir.

1.2.2. Hilenin Değerlendirilmesi

İşletmelerin yayınladığı finansal raporlara ihtiyaç duyan finansal tablo kullanıcıları işletme ile ilgili doğru bilgi edinmek isterler. Finansal raporlardaki bilgilerin doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmesi ancak bu verilerin denetimiyle mümkün olabilmektedir. Denetim sayesinde işletme tarafından yapılan hata ve hileler ortaya çıkarılarak kullanıcılara güvenilir bilgi sağlanmış olur.

Denetçi, belirlenen hile kaynaklı "önemli yanlışlık" risklerine yönelik değerlendirmelerde bulunarak bu risklere karşı ihtisas gerektiren konularda alanında bilgi ve beceri sahibi kişileri ya da deneyimli kişileri görevlendirir (BDS 240, Açıklayıcı Hükümler paragraf 35 ve paragraf 36).

2. Bağımsız Denetim

Finansal tablolar; işletmelerin varlık kaynak dağılımları, borçluluk oranları, gelir-gider kalemleri, dönem boyunca elde edilen nakit akış oranları, belli bir dönemde özkaynak kalemlerinde meydana gelen değişiklikler gibi konularda kullanıcılara bilgi vermeyi amaçlar. İşletmeler tarafından yayınlanan finansal tablolar aracılığıyla, bilgi kullanıcıları işletmenin faaliyetleri hakkında da bilgi edinmiş olurlar.

Küreselleşmeyle birlikte işletmelerin yayınladıkları finansal tablo kullanıcı sayısında artış meydana gelmiştir. Finansal bilgilere ihtiyaç duyan hemen her kullanıcı bu bilgilerin doğru olup olmadığının teyit edilmesine ihtiyaç duyarlar. İşte bağımsız denetim bu noktada devreye girer. Bağımsız denetim aracılığıyla işletmelerin finansal tabloları incelenerek bu bilgilerin güvenilirlik derecesini ölçülür.

Genel anlamda bağımsız denetim; iktisadi faaliyet ve olaylarla ilgili iddiaların, önceden saptanan ölçütlere uygun olup olmadığını araştırmak ve sonuçlarını ilgi duyanlara iletmek amacıyla tarafsız bir şekilde kanıt toplayan ve topladığı bu kanıtları derleyen sistematik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Kaval, 2005, s.3).

Denetim faaliyeti süresince denetim görevini yürüten, yöneten ve sonuçlandıran kimse ise bağımsız denetçi olarak tanımlanmaktadır (Sevim vd., 2006, s.45). Bağımsız denetçi, denetim faaliyeti boyunca topladığı bilgileri raporlayarak piyasada bir güven ortamı yaratmaya çalışmaktadır.

Denetçi, mesleki şüpheci yaklaşımla denetim faaliyetini planlamalı ve sürdürmelidir (BDS 240, paragraf 13, FFDS 5, paragraf 8). Ayrıca, aksini ispat eden bir kanıt olmadığı sürece, denetçi incelediği belge ve kayıtların gerçek olduğunu kabul eder. Denetçiden yürüttüğü denetim faaliyetindeki belge ve kayıtların doğruluğunu ispat etmesi beklenmez (BDS 240, paragraf 14, FFDS 5, paragraf 9). Fakat üst yönetimin veya yönetimin verdiği cevapların tutarsız olması durumunda denetçi bunları araştırır (BDS 240, paragraf 15).

Denetçi, hile kaynaklı "önemli yanlışlık" riski olarak değerlendirilen bu gibi durumlara karşı mesleki şüphecilik anlayışının denetimin tamamına nasıl yansıtılması gerektiğini değerlendirir. Örneğin denetçi, yönetimin önemli konularla ilgili açıklamalarını ya da beyanlarını doğrulama ihtiyacına yönelik farkındalığın artırılması ve önemli işlemleri doğrulamak amacıyla incelenen belgelerin seçiminde özenin artırılması konularında denetim faaliyetlerini sürdürürken mesleki şüpheci bir yaklaşımla tüm denetim sürecini değerlendirir (BDS 240, Açıklayıcı Hükümler paragraf 34).

Hilenin önlenmesi ve tespit edilmesine ilişkin esas sorumluluk işletme yönetimine aittir. Özellikle üst yönetimin bu konuda sergilediği tutum önemlidir. Üst yönetim, hileye olanak sağlayacak fırsatları azaltarak hileyi önlemeli ve etik davranış kültürü oluşturarak çalışanlarını hileye teşebbüs etmekten caydırıcı bir tutum sergilemelidir. Üst yönetimden sorumlu olanların bunu yapabilmesi ancak aktif bir gözetim faaliyetiyle mümkündür (BDS 240, paragraf 4). İşletme yönetiminin finansal raporlama esnasında yapabileceği muhtemel hilelere karşı üst yönetiminin bu tabloları incelemesi ve bu sayede olası hileleri önlemesi aktif gözetim faaliyetine örnek olarak verilebilir.

Hile olgusunun tüm ülkelerde mevcut olması nedeniyle tamamen ortadan kaldırılamayacağı ancak hilenin kontrol edilebilir bir düzeyde olması ve iç kontrol, iç denetim ve dış denetimin uygulanmasıyla önlenebileceği bilinen bir gerçektir (Ionescu, 2017, s.29-30).

Denetçi finansal tabloları tüm yönleriyle faaliyet gösterdiği ülkede geçerli olan ulusal muhasebe standartları, mevzuat ve uygulamalarına uygun olarak denetlemekle yükümlü olup hata ve hilenin önlenmesinden sorumlu değildir ve sorumlu tutulamaz. Fakat denetçi, denetim esnasında hata ve hileyi ortaya çıkarmak için makul bir çaba ortaya koymaz ve önemli hata ve hileden haberdar olduğu halde bunu yetkili kuruma raporlamazsa bu davranışından dolayı sorumlu tutulur (FFDS 5, paragraf 6-7).

BDS 240'a göre denetçi, finansal tablolarda hile kaynaklı olabilecek "önemli yanlışlık" risklerini belirler. Denetçi bu riskleri "ciddi risk" olarak ele alarak değerlendirmelerini ona göre yapar ve bu risklere karşı işletmenin alabileceği kontrol faaliyetlerini inceler (BDS, paragraf 28). Örneğin, denetçi değerlendirmelerde bulunurken, hasılatla ilgili işletmenin yapmış olduğu hileli bir finansal raporlamayı fark edebilir. Hasılatla ilgili işletmelerin yaptığı önemli yanlışlık, genellikle hasılatın daha gerçekleşmeden finansal tablolarda gösterilmesi ya da hasılatın olduğundan daha fazla gösterilmesidir.

FFDS 5'e göre ise, denetçi denetim faaliyetini planlarken sadece finansal tabloları değil, Katılım bankaları söz konusu olduğunda yatırım hesabı sahiplerinin (YHS) ve faizsiz sigorta şirketleri söz konusu olduğunda poliçe sahiplerinin (PS) fon gelir ve bakiyesi varlıklarının da hata ve hile kaynaklı "önemli yanlışlık" riski içerebileceğini değerlendirmelidir (FFDS 5, paragraf 10).

3. Hata ve Hile Kavramlarının FFDS 5 ve BDS 240 Standartları Açısından Karşılaştırılması

3.1. Hata Kavramının FFDS 5 ve BDS 240 Standartları Açısından Karşılaştırılması

Hata kavramına FFDS 5'de ayrıntılı olarak değinilirken BDS 240' da hata kavramına değinilmemiş, sadece hile kavramı incelenmiştir.

FFDS 5'de hatanın tanımı ve hata içeren durumlar ile hilenin tanımı ve hile içeren durumlardan bahsedilirken, BDS 240'da hilenin ayırt edici özelliklerinden bahsedilerek hilenin önlenmesi ve tespit edilmesine yönelik sorumluluğun kime ait olduğundan bahsedilmiştir.

FFDS 5'de bu konuda esas sorumluluğun işletme yönetimine ait olduğunu söyleyerek denetçinin hata ve hilenin önlenmesinden sorumlu olmadığını vurgulamıştır. Fakat aynı standartta, denetçinin denetim esnasında hata ve hileyi ortaya çıkarmak için makul bir çaba ortaya koymaması ve önemli hata ve hileden haberdar olduğu halde bunu yetkili kuruma raporlamaması durumunda bu davranışından dolayı sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir (FFDS 5, paragraf 6-7).

Hem BDS 240'da hem de FFDS 5'de mesleki şüphecilikten bahsedilmiştir. Her iki standarda göre, hata ve hile durumlarına karşı denetçi mesleki şüphecilik içinde hareket ederek denetim faaliyetini planlar ve yürütür.

3.2. Hile Kavramının FFDS 5 ve BDS 240 Standartları Açısından Karşılaştırılması

Hile kavramına hem FFDS 5'de hem de BDS 240'da ayrıntılı olarak değinilmiştir. FFDS 5'de hata ve hile kavramlarının ikisi birden incelenirken, BDS 240'da sadece hile kavramı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Faizsiz Finans Denetim Standartlarından olan FFDS 5'de finansal tabloların denetiminde denetçinin hata ve hileye ilişkin sorumlulukları yer alırken Bağımsız Denetim Standartlarından BDS 240'da finansal tabloların denetiminde denetçinin sadece hileye ilişkin sorumlulukları yer almaktadır.

BDS 240'a göre hilenin önlenmesi ve tespit edilmesinde esas sorumluluk yönetime aittir (BDS 240, paragraf 4). Aynı standardın 41. paragrafında, denetçinin herhangi bir hileyi tespit etmesi ya da hilenin olacağına yönelik bir haber alması durumunda, mevzuatta yasaklanmadığı sürece bu konuda esas sorumlu olan kişileri bilgilendirmek amacıyla durumu onlara zamanında bildirmesi gerektiği belirtilmiştir. Denetçinin, yönetimin de içinde bulunduğu bir hileden şüphelenmesi halinde ise, konuyu üst yönetimden sorumlu olanlara zamanında bildirerek onlarla ne yapılacağı konusunda istişarelerde bulunmalıdır (BDS 240, paragraf 41).

BDS 240'da denetçinin işletme hakkında edindiği bilgilerle işletmenin finansal tablolarının tutarlı olup olmadığını değerlendirdiği esnada, hile kaynaklı "önemli yanlışlık" riski fark etmesi halinde denetçi gerekli değerlendirmeyi yapar ve bu durumun denetim prosedürlerine olan etkilerini yeniden değerlendirir. Böyle bir durumla karşılaşması halinde denetçi, daha önceden elde ettiği kanıtların güvenilirliğini yeniden değerlendirmelidir (BDS 240, paragraf 35-37).

FFDS 5'de ise hata ve hile kaynaklı "önemli yanlışlık" riskinden bahsedilmiştir. FFDS 5' e göre; denetçinin finansal tabloların denetimi esnasında hata ve hile kaynaklı önemli yanlışlık fark etmesi durumunda, bu durumun denetim açısından etkilerini değerlendirmesi gerekir. Böyle bir durumda denetçi, denetim raporunda sınırlı olumlu görüş bildirerek ya da görüş vermekten kaçınarak, denetime devam edip etmeyeceğinin kararını vermelidir (BDS 240, paragraf 13).

BDS 240'da denetçinin hangi durumlarda denetime devam edemeyeceğinden bahsedilmiştir. BDS 240 'a göre, denetçinin hile kaynaklı ya da hile kaynaklı olduğundan şüphe duyulan bir yanlışlıkla karşılaşması durumunda denetime devam edip edemeyeceğinin sorgulanmasına sebep olacak bir durumla

karşılaşması durumunda, mevzuatın izin vermesi halinde denetçi denetimden çekilip çekilmeyeceğinin kararını verir (BDS 240, paragraf 39).

FFDS 5'e göre ise denetçinin, finansal tablolarda hata ve hile kaynaklı önemli yanlışlıklar fark etmesi durumunda, bu durumun denetim açısından ne gibi etkilerinin olabileceğini değerlendirmesi gerekir. Bu gibi durumlarda denetçi, sınırlı görüş içeren bir rapor düzenleyerek ya da görüş vermekten kaçınarak denetime devam edip etmeyeceğinin kararını verir (FFDS 5, paragraf 13).

Hata ve hile kavramlarının iki standart açısından karşılaştırılmasına yukarıda değinilmiştir. Bu kavramların iki standart açısından karşılaştırılmasının tablolaştırılmış hali ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.

Hata ve Hile Kavramlarının FFDS 5 ve BDS 240 açısından karşılaştırılması

Kavramlar	**FFDS 5**	**BDS 240**
Bağımsız denetçinin hileye ilişkin sorumlulukları	Düzenleme var	Düzenleme var
Bağımsız denetçinin hataya ilişkin sorumlulukları	Düzenleme var	Düzenleme yok
Hilenin önlenmesine ilişkin sorumluluğun ait olduğu kişi ya da kurum	İşletme Yönetimi	İşletme Yönetimi
Denetim boyunca bağımsız denetçinin hata ve hileli durumlara karşı mesleki şüphecilik ile yaklaşımı	Düzenleme Var	Düzenleme Var
Denetçinin finansal tablolarda hata ve hile kaynaklı önemli yanlışlıklar fark etmesi halinde	Düzenleme var	Düzenleme yok
Denetçinin finansal tablolarda hata ve hile kaynaklı önemli yanlışlıklar fark etmesi halinde raporunda sınırlı olumlu görüş bildirerek ya da görüş vermekten kaçınarak denetime devam edip etmeyeceğine yönelik düzenleme	Düzenleme var	Düzenleme yok
Denetçinin hile kaynaklı veya hile kaynaklı olduğundan şüphe duyulan bir yanlışlığı fark etmesi durumunda denetimden çekilme kararı ile ilgili düzenleme (Kamu sektöründeki birçok durumda olmayabilir)	Düzenleme Yok	Düzenleme var

Kaynak: İlgili tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada, hata ve hile kavramları Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 240 ve Faizsiz Finans Denetim Standardı (FFDS) 5 açısından karşılaştırılmış bu bağlamda bağımsız denetim faaliyeti ve bağımsız denetçinin sorumlulukları üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

İşletmelerin yaşamış olduğu yapısal değişiklikler uzmanlaşmayı getirmiş bununla birlikte işletmeler için olumsuz olarak değerlendirilen hata ve hilelerin çokluğu ve çeşitliliğine ilişkin artışlar da meydana gelmiştir.

Tecrübesizlik, bilgi eksikliği veya dikkat dağınıklığından kaynaklanan işlemleri nedeniyle oluşan hatalar genel bir değerlendirmeyle; matematiksel hatalar, kayıt ve nakil hataları, unutma ve tekrar kaydetme hataları ve bilanço ve değerleme hataları şeklinde gruplandırılmaktadır.

İşletme varlıklarının bir menfaat elde etmek amacıyla bilerek ve isteyerek çalınması, yanlış yönlendirilmesi ya da suistimal edilmesi olarak tanımlanan ve bazen sahtekârlık olarak da isimlendirilen hilenin ortaya çıkış nedenleri de yaşanan gelişmeler nedeniyle oldukça farklıdır.

Hata ve hileleri önlemenin ve tamamen ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı bilinmekle birlikte hatanın ortadan kaldırılabilmesi ve hilenin önlenebilmesi için muhasebe bağlamında alınacak önlemlerden biri de bağımsız denetim faaliyetidir.

Bağımsız denetim faaliyetinde denetçi; muhasebeye ait sistemlerde yapılan hatalar, finansal olaylardaki kayıt-hesaplama-aktarım hataları, muhasebe politikalarının belirlenmesi ve uyulması nezdinde yapılan hatalar, bilanço, gelir tablosu ve diğer finansal tabloların düzenlenmesi esnasında muhasebe ilkelerine uyulmaması sonucu yapılan hatalar, personelinin bilgi yetersizliğinden dolayı finansal tabloları veya işletme faaliyeti ile ilgili olayları yanlış yorumlamalarından kaynaklanan hatalar, olayların gözden kaçırılması nedeniyle muhasebe tahminlerinde yapılan hatalar şeklinde oluşan hataların tespiti ve önlenebilmesi için çalışmalar yapmaktadır.

Ayrıca bağımsız denetim faaliyetinde denetçi baskı, fırsatları değerlendirme ve haklı gösterme gibi nedenlerle yapılması muhtemel; işletme sahiplerinin çalışanların üzerindeki baskı ve etki gücünü kullanarak, işletmenin varlıklarını kendi lehlerine çevirmeleri, çeşitli bilanço makyajlama yöntemleri ile işletmenin varlıkları ve borçları üzerinde fiilen bir değişiklik yaratmadan, bilinçli bir şekilde muhasebeleştirme sonucunda işletmenin durumunun mevcut durumundan daha iyi veya daha kötü gösterilmesi gibi hilelerin tespiti ve gerekli tedbirlerin alınması için çalışmalar da yapmaktadır.

Hata kavramına FFDS 5'de ayrıntılı olarak değinilirken BDS 240' da bu kavram ayrı bir başlık halinde incelenmemiştir. FFDS 5'de hatanın tanımı ve hata içeren durumlar ile hilenin tanımı ve hile içeren durumlardan bahsedilirken, BDS 240'da hilenin ayırt edici özelliklerinden bahsedilerek hilenin önlenmesi ve tespit edilmesine yönelik sorumluluğun kime ait olduğundan bahsedilmiştir. FFDS 5'de bu konuda esas sorumluluğun işletme yönetimine ait olduğunu söyleyerek denetçinin hata ve hilenin önlenmesinden sorumlu olmadığını vurgulamıştır. Fakat aynı standartta, denetçinin denetim esnasında hata ve hileyi ortaya çıkarmak için makul bir çaba ortaya koymaması ve önemli hata ve hileden haberdar olduğu halde bunu yetkili kuruma raporlamaması durumunda bu davranışından dolayı sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir (FFDS 5, paragraf 6-7). Hem BDS 240'da hem de FFDS 5'de mesleki şüphecilikten bahsedilmiştir. Her iki standarda göre, hata ve hile durumlarına karşı denetçi mesleki şüphecilik içinde hareket ederek denetim faaliyetini planlar ve yürütür.

Hile kavramına hem FFDS 5'de hem de BDS 240'da ayrıntılı olarak değinilmiştir. FFDS 5'de hata ve hile kavramlarının ikisi birden incelenirken, BDS 240'da sadece hile kavramı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Faizsiz Finans Denetim Standartlarından olan FFDS 5'de finansal tabloların denetiminde denetçinin hata ve hileye ilişkin sorumlulukları yer alırken Bağımsız Denetim Standartlarından BDS 240'da finansal tabloların denetiminde denetçinin sadece hileye ilişkin sorumlulukları yer almaktadır. BDS 240'a göre hilenin önlenmesi ve tespit edilmesinde esas sorumluluk yönetime aittir. BDS 240'da denetçinin hangi durumlarda denetime devam edemeyeceğinden bahsedilmiştir. BDS 240'a göre, denetçinin hile kaynaklı ya da hile kaynaklı olduğundan şüphe duyulan bir yanlışlıkla karşılaşması durumunda denetime devam edip edemeyeceğinin sorgulanmasına sebep olacak bir durumla karşılaşması durumunda, mevzuatın izin vermesi halinde denetçi denetimden çekilip çekilmeyeceğinin kararını verir. FFDS 5'e göre ise denetçinin, finansal tablolarda hata ve hile kaynaklı önemli yanlışlıklar fark etmesi durumunda, bu durumun denetim açısından ne gibi etkilerinin olabileceğini değerlendirmesi gerekir. Bu gibi durumlarda denetçi, sınırlı görüş içeren bir rapor düzenleyerek ya da görüş vermekten kaçınarak denetime devam edip etmeyeceğinin kararını verir.

Faizsiz Finans Standardı 5 ve Bağımsız Denetim Standardı 240 hata ve hile kavramını, ortaya çıkışını, sonuçlarını ve önlenmesine ilişkin tedbirleri özellikle finansal tabloların bağımsız denetimi sürecinde ele almış ancak hile kavramıyla sebeplerinin ve sonuçlarının etkisi nedeniyle daha ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Abdioğlu, H. (2007). Hilelerin önlemesi ve ortaya çıkarılmasına yönelik proaktif yaklaşımlar. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (22), 119-138.

Açık, S. (2012). Muhasebede hata ve hilelerin vergi hukuku açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 351-366.

Akdoğan, N. & Tenker, N. (2001). *Mali Tablo Analizi*. Gazi.

Akyel, R. (2010). Yönetimde iç kontrol, iç denetim ve dış denetim fonksiyonlarının birbirleri ile ilişkileri ve Türk kamu yönetiminde uygulamalarının değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 1-22.

Ataman, B. & Aydın, R. (2017). Hile denetimi ve denetçilerin hile tespitine yönelik bir araştırma. *Marmara Business Rewiev*, 2(1), 1-23.

Baskan, T.D. (2013). Muhasebe hata ve hilelerin önlenmesinde bağımsız denetimin rolü ve etkinliği bir uygulama (Tez no. 419130) [Doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Bayraklı, H. H. (2012). *Muhasebe Hata ve Hileleri*. Ekin.

Bayraklı, H., Erkan, M. & Elitaş, C. (2012). *Muhasebe ve Vergi Denetiminde Muhasebe Hata ve Hileleri*. Ekin.

Çankaya, F. & Gerekan, B. (2009). Hile denetçiliği mesleği ve sertifikalı hile denetçiliği mesleği standartları ve ahlak kuralları. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 28, 93-108.

Çiftçi, H. & Akbulut, H. (2023). Muhasebe hile kavramı ve hile denetimi. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 8(1), 23-41.

Demir, C. & Yıldız, A. (2022). Muhasebe hata ve hileleri ve hilelerin ortaya çıkarılmasında adli muhasebecilik mesleği. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(1), 91-141.

Dinç, Y. & Cengiz, S. (2014). Muhasebe denetiminde hata ve hilenin denetçi etiği açısından incelenmesi: enron skandalı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstittüsü Dergisi*, 5(1), 221-236.

Doğan, Z. & Nazlı, E. (2015). Muhasebede hata ve hilelerin önlenmesinde işletme yöneticilerinin sorumluluğunun tespitine yönelik bir araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 195-212.

Dumanoğlu, S. (2005). Hata ve hile ayrımı: Hile denetimi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(1), 347-358.

Durmuş, C.N. & Taş, O. (2008). SPK Düzenlemeleri ve 3568 Sayılı Mevzuat Kapsamında Denetim. Alfa.

Erol, M. (2008). İşletmelerde yaşanan yolsuzluklara (hata ve hileler) karşı denetimden beklentiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 229-237.

Güredin, E. (2007). *Denetim ve Güvence Hizmetleri*. Arıkan.

Ionescu, L. (2017). Errors and fraud ın accounting the role of external audit ın fighting corruption. *Annals of Spiru Haret University Economic Series*, (4), 29-35.

Kaval, H. (2005). *Muhasebe Denetimi*. Gazi.

Kirik, Z. (2007). Muhasebe hata ve hileleri ile muhasebe mesleğinde etik: Afyonkarahisar'da muhasebeciler üzerine bir araştırma (Tez no.205933) [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Korucu, E. (2018). Muhasebe hata hileleri ile muhasebe mesleğinde etik (Tez no. 497122). [Yüksek lisans tezi, Işık Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Özçelik, H., Karataş Aracı, Ö.N. & Keskin, S. (2017). Muhasebe hata ve hileleri: meslek mensupları üzerine bir araştırma. *Sülayman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(9), 197-214.

Öztoprak, Y. (2017). Denetimde hata ve hile, önleme ve tespit yöntemleri ile serbest muhasebeci mali müşavirlerin hata ve hileler ile ilgili bilinç ve tutumları. (Tez no.458762) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Pamukçu, A. (2000). Muhasebedeki hata ve hilelerin raporlama ilkeleri yönünden değerlendirilmesi. (Tez no.971181) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Saban, N. (2006). Bir analiz: Türk hukukunda hile kavramının unsurları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 31, 59-62.

Seviğ, V. (2002). Muhasebe bilimi ve muhasebeci. *Mali Çözüm Dergisi*, 58

Sevim, Ş., Çetinoğlu, T. & Kurnaz, N. (2006). Avrupa Birliği müzakereleri sürecinde AB 8. yönergesi kapsamında Türkiye'de denetim ve denetçilik mesleğinin durumu: AB müzakereleri gelişim için bir fırsat mıdır? *Mali Çözüm Dergisi,* 74, 44-76.

Uzay, Ş. (1999). *İşletmelerde İç Kontrol Sistemini İncelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma.* Sermaye Piyasası.

Varıcı, İ. (2012). Hileli finansal raporlama açısından denetçinin sorumluluğu: ımkb'de faaliyet gösteren işletmelerin denetim raporlarının incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 5.

İnternet Kaynakları

5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi Ve Kontrol Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/aramasonuc, Erişim tarihi:23.07.2024.

Türkiye Denetim Standartları, Bağımsız Denetim Standardı 240, Finansal Tabloların Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu, https://www.kgk.gov.tr/, Erişim tarihi: 20.06.2024.

Türkiye Denetim Standartları, Faizsiz Finans Denetim Standardı 5: Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hata ve Hileye İlişkin Sorumlulukları, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu, https://www.kgk.gov.tr/, Erişim tarihi: 20.06.2024.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: In this study, the concepts of error and fraud were compared in terms of the Independent Auditing Standard (IAS) 240 and Interest-Free Finance Auditing Standard (IFFAS) 5, and in this context, evaluations were made on the independent audit activity and the responsibilities of the independent auditor.

Findings: In this study, where the concepts of error and fraud are evaluated in terms of standards, the concept of error is discussed in detail in IFFAS 5, while this concept is not examined under a separate heading in IAS 240. While the definition of error and situations involving error and the definition of fraud and situations involving fraud are mentioned in IFFAS 5, the distinguishing features of fraud are mentioned in IAS 240 and the responsibility for preventing and detecting fraud is mentioned. IFFAS 5 emphasizes that the main responsibility in

this regard belongs to the management of the business and that the auditor is not responsible for preventing error and fraud. However, in the same standard, it is stated that the auditor will be held responsible for this behavior if he does not make a reasonable effort to reveal error and fraud during the audit and does not report it to the authorized institution despite being aware of a significant error and fraud (IFFAS 5, paragraphs 6-7). Professional skepticism is mentioned in both IAS 240 and IFFAS 5. According to both standards, the auditor should plan and conduct the audit activity by acting with professional skepticism against error and fraud. The concept of fraud is discussed in detail in both IFFAS 5 and IAS 240. While both error and fraud concepts are examined in IFFAS 5, only the concept of fraud is examined in detail in IAS 240. While IFFAS 5, one of the Interest-Free Finance Auditing Standards, includes the auditor's responsibilities regarding error and fraud in the audit of financial statements, IAS 240, one of the Independent Auditing Standards, includes only the auditor's responsibilities regarding fraud in the audit of financial statements. According to IAS 240, the primary responsibility for preventing and detecting fraud belongs to the management. IAS 240 mentions the situations in which the auditor cannot continue the audit. According to IAS 240, if the auditor encounters a situation that causes the auditor to question whether he/she can continue the audit in the event of a fraudulent or suspected fraudulent error, the auditor decides whether to withdraw from the audit, if permitted by law. According to IFFAS 5, if the auditor discovers material errors or fraudulent errors in the financial statements, he/she must evaluate the possible effects of this situation in terms of the audit. In such cases, the auditor decides whether to continue the audit by issuing a report containing a limited opinion or by disclaiming an opinion.

Result ve Discussion: In this study, the concepts of error and fraud were compared in terms of Independent Auditing Standard (IAS) 240 and Interest-Free Finance Auditing Standard (IFFAS) 5, and in this context, evaluations were made on the independent audit activity and the responsibilities of the independent auditor. The structural changes experienced by businesses have brought specialization, and there has also been an increase in the number and variety of errors and frauds that are considered negative for businesses.

Interest-Free Finance Standard 5 and Independent Auditing Standard 240 have addressed the concept of error and fraud, its emergence, consequences and precautions for its prevention, especially in the process of independent auditing of financial statements, but have examined the concept of fraud in more detail due to the effects of its causes and consequences.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2157-2175
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticityprocess
http://dx.doi.org/10.29228/joh.81647
Makale türü: Araştırma makalesi **Articletype:** Research article
Geliş tarihi 18.03.2025 Submitteddate
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepteddate
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishingdate
Atıf Bilgisi / Reference Information
Okulmuş, S.N. (2025). Helenistik Dönem ve I. Seleukos Nikator ile I. Stratonike'nin Evlilik İttifakı. *Journal of History School,* 76, 2157-2175.

HELENİSTİK DÖNEM VE I. SELEUKOS NİKATOR İLE I. STRATONİKE'NİN EVLİLİK İTTİFAKI

Nimet SÖNMEZ OKULMUŞ[1]

Öz

Büyük İskender gerçekleştirdiği fetihler sayesinde yüzyıllarca adından söz ettiren bir yönetici olmuş ve çağa damgasını vurmuştur. Anadolu'ya girişini savaşlar ve güçlü politikaları sayesinde elde eden Büyük İskender, gerekli ortamı sağladıktan sonra sınırlarını oldukça uzak coğrafyalara ulaştırmıştır. İmparatorluğa dönüşmeyi proje olarak görüp birçok alanda bunu sağlayacak duruş sergilemeye çalışan Büyük İskender, Doğu ve Batının farklı alanlardaki ilim ve bilimini etkileşimli hale getirerek hedefini gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Farklılıkların kaynaştığı bu ortam hem siyasi hem kültürel olarak yeni dönemin başlangıcı olmuştur. Büyük İskender'in politikası sayesinde Yunan kültürü kendi merkezinden çıkıp geniş kitlelerin kültürü ile tanışma olanağı bulmuştur. Kaynaşmayı sağlamak için evlilik kurumunu bir destekleme aracı gören Büyük İskender iskân edindirmede bu yola başvurmuştur. Büyük İskender'in ölümü sonrası monarşik yapıya sahip yerel yönetim niteliğindeki idari yapılar Helenistik dönemde yerini krallıklara bırakmıştır. Bu krallıklardan biri Seleukos Krallığıdır. Eskiçağ tarihinde evlilikler siyasi anlaşma niteliği taşımakta olup tarafların iktidarlarını meşrulaştırması veya askeri anlamda destek kazanmalarında önemli rol oynamıştır. Büyük İskender'in etkin komutanlarından biri olan I. SeleukosNikator (MÖ 312- 311) politik ittifaklardan biri olarak I. Stratonike ile evlilik gerçekleştirmiştir. Sağlanan evlilik diplomasisi krallıkların uzun ömürlü olmaları ve bu süreci etkili bir siyasetle geçirmelerinde önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük İskender, Pers, Önasya, Helenizm, MarriageDiplomacy

[1] Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, nimetsonmez02@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9882-5809

The Helenistic Period and The Marriage Alliance of Seleukos I. NicatorAnd Stratonice I.

Abstract

Alexander the Great became a ruler who made a name for himself for centuries thanks to his conquests and left his mark on the era. Alexander the Great, who gained entry to Anatolia through wars and strong policies, expanded his borders to very distant geographies after providing the necessary environment. Alexander the Great, who saw the transformation into an empire as a project and tried to exhibit a stance that would ensure this in many areas, went on to achieve his goal by making the science and knowledge of the East and the West in different fields interactive. This environment where differences merged was the beginning of a new era both politically and culturally. Thanks to Alexander the Great's policy, Greek culture left its own center and had the opportunity to meet the culture of the broad masses. Alexander the Great, who saw the institution of marriage as a means of support to ensure integration, resorted to this method in providing settlements. After the death of Alexander the Great, administrative structures with a monarchical structure and local government characteristics were replaced by kingdoms in the Hellenistic period. One of these kingdoms was the Seleucid Kingdom. In ancient history, marriages were of a political agreement nature and played an important role in legitimizing the power of the parties or gaining military support. Seleucus I Nicator (312-311 BC), one of Alexander the Great's effective commanders, married Stratonice I as one of the political alliances. The marriage diplomacy that was provided played an important role in the longevity of the kingdoms and in their effective political process.

Keywords: Alexander the Great, Persia, Near East, Helenism, MarriageDiplomacy

GİRİŞ

Büyük İskender gerçekleştirdiği fetihler sayesinde yüzyıllarca adından söz ettiren bir yönetici olmuş ve çağa damgasını vurmuştur. Her anlamda donanımlı bir yönetici olarak ekseri savaşlarda ordusunun başında yer almıştır. Büyük İskender'in Asya'nın maddi manevi mirasını elde etme isteği onu bu sefere yöneltmiştir. Anadolu'ya girişini savaş ve mücadelelerle elde eden Büyük İskender, gerekli ortamı sağladıktan sonra sınırlarını oldukça uzak coğrafyalara ulaştırmıştır. Bu ilerleyişi esnasında dönemin önemli gücü olan Perslere karşı önemli savaşlar gerçekleştirmiştir Pers Kralı Darius'u büyük bir bozguna uğratmıştır. Doğu ve Batının farklı alanlardaki ilim ve bilimini etkileşimli hale getirerek hedefini gerçekleştirme yoluna gitmiştir. İlim, bilim ve felsefe alanlarında önemli icat ve gelişmeler görülmüştür. Farklılıkların kaynaştığı bu ortam yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Büyük İskender ve Persler: Genel Tarihi Gelişim, Kaynaklar ve Nazariyeler

MÖ 20 Temmuz 356'da Makedonya'nın krallık başkenti olan Pella'da dünyaya gelen Büyük İskender, dönemin en ünlü filozofu olan Aristotales'ten eğitimini almıştır. MÖ 336'da babası II. Philippos'un ölümü ile henüz yirmili yaşlarında iken Makendonya'ya kral olmuştur (Freeman, 2011, s. 2; Burn, 1951, s.1; Austin, 2006, s.20; Tekin, 2006, s.95; Bickerman, 1980, s.20 vd.; Droysen, 2020, s.116). Suikast sonucu babasını kaybettiğinden iktidara geldiğinde ilk olarak bu olayda rol oynayanları tespit ederek merkezi otorite için tehdit teşkil eden faktörlere yoğunlaşmıştır. Bu amaçla en büyük tehdit unsuru olup ve Makedonya'nın doğu yönünde yer alan Persleri hedefe almıştır. Bu hedef II. Philippos döneminde de aktif şekilde devlet politikasında yer almaktaydı. Batı Anadolu'da yer alan kent devletlerine özgürlük vaat ederek onların Helen Birliğinde yer almasını sağlamaya çalışmıştır. Korinthos İttifakı olarak bilinen bu ittifakın başına geçen Büyük İskender, Perslere karşı yapılacak seferin de yöneticisi olmuştur (Bosch, 1942, s.10 vd.; Droysen, 2020, s.112, vd.; Morkot, 1996, s.120; Kaya, 2019, s.33; Mansel, 1999, s.434). Halk tarafından da coşkuyla karşılanan bu siyasi değişikliğin zemininde Büyük İskender'in henüz çok küçük yaşlarda olmasına rağmen babası ile katıldığı seferlerde üstün başarılar göstermiş olması gelmektedir (Plut. Alex. IX. 1-2; Diod. XVI. 86; Diakov vd., 1987, s.472; Tekin, 2006, s.95). II. Philippos döneminde devlet politikası ve askeri çalışmalarında aktif şekilde yer alması, iyi bir gözlemleyici olması Büyük İskender'in erken yaşında üstün meziyetli bir devlet adamı olmasında etkili olmuştur.

İmparatorluğa dönüşmeyi proje olarak görüp birçok alanda bunu sağlayacak duruş sergilemeye çalışan Büyük İskender, dönemini konu alan otobiyografiler, günlükler, yıllıklar, övgü dolu metinler, yüceltme esaslı yazıların kaleme alınmasını devlet politikasında da etkin kılmıştır. Esasen İskender'in büyük sıfatının kaynağını yalnızca fetihlerinden ibaret olmadığını aynı zamanda Romalılar ve bu kaynakların da bu oldukça önem arzettiğini ifade etmek gerekmektedir. Doğuya seferler düzenlenmiş olan Caesar, Marcus Antonius, Octavius, Pompeius, Marius, Antonius bu tablo için bir sembol mahiyetindedir (Bingöl- Üngör, 2015: s.63; Ball, 2018, s.132; Freeman, 2020, s.405). Büyük İskender, Asya üzerine sefer düzenlemek için hazırladığı birliği donanımlı bir şekilde hazırlatarak mühendis, şair, ressam, mimar ve daha birçok bilim insanını yanı sıra götürmüştür. Bu dönem sınırlarının dışında Anadolu'da dahi hâkimiyet sahibi olan Perslerle karşılaşmıştır ve aralarında gerçekleşmiş olan en büyük üç savaştan ilki olan Granikos Muharebesi yaşanmıştır. Anadolu coğrafyasına vardığında seferi Troia'dan (Çanakkale- Hisarlık) başlatmıştır (Diod. XVII. 17. 2; Schwertheim, 2009, s.49; Bosworth, 2005, s.316; Kaya, 2019, s.36). Troia'dan

sonra Granikos nehri dolaylarına ulaşmış ve burada karargahını kurmuş ve Perslere karşı Anadolu'da ilk zaferi olarak nitelendirilecek olan Granikos (Çanakkale- Biga) zaferini kazanmıştır (Kaya, 2006, s.9; Bosworth, 2008, s.799 vd.; Bingöl- Üngör, 2015: s.64; Freeman, 2018, s.306; Körpe, 2014, s.97). Anadolu'nun batısında yer alan Perslere ait askeri gücü büyük bir sekteye uğratıp ve birçok bölgeyi ele geçiren Büyük İskender, Tarsus'un güneyinden ilerleyerek kalan Pers ordusunu da mağlup etmiştir. Büyük İskender'in Anadolu coğrafyasındaki son zaferi olan Issos Savaşı'nın (MÖ 333) sonucunda Büyük İskender "AsiaMinor" olarak nitelendirilen Küçük Asya'da Pers varlığına son darbeyi vurmuştur[2]. Anadolu'nun kapılarını Granikos zaferi ile açıp zaferlerle devam eden İskender, Anadolu'nun batı kısmında elde etmiş olduğu kentleri idare etmeleri için Makedon asıllı subaylar getirtip yerleştirmiştir. Fetih hareketlerine Mısır, Suriye ve Filistin'i de ekleyen Büyük İskender, Hindistan'a ulaşmak isterken ordunun isteksizliğine duyarsız kalmayarak seferi sonlandırmış dönüşte Babil'de iken hastalığı birinci aynı doldurmadan (MÖ 323) vefat etmiştir (Bosch, 1942, s.126 vd.; Bosworth, 2005, s.211; Bingöl- Üngör, 2015: s. 64; Freeman, 2018 s.314). Büyük İskender'in ani ölümü ardından otorite ve sınırların olumsuz etkileneceği ihtimali göz önünde bulundurulmuş olmalıdır ki generaller arasında ilk olarak Babil'de bir taksimat toplantısı gerçekleştirilmiştir (Bosch, 1942, s.133 vd., Austin, 2006, s.67; Braund, 2005, s.23). Toplantının akabinde Büyük İskender'in oğlu (annesi refakatinde) ve üvey kardeşi sözde olacak şekilde yönetime aday gösterilmiştir. Esas güç dağılımı ise komutanlar arasında yapılmıştır. İmparatorluğun birliğini devam ettirmek amacıyla yapılmış bu taksimat, esas olarak hazin sonunu getirecek olan en etkili girişim olmuştur. Büyük İskender'in imparatorluğu kapsamına bakıldığında bariz şekilde dört esas bölgenin bağımsız ana parçayı ortaya çıkardığını görmekteyiz. Bu bölgeler; Makedonya Krallığı, Asya Krallığı, Korinthos Birliği ve ona bağlı Yunan şehir devletleri, himaye altındaki devletlerin halklarından oluşmuştur.

Pers tarihini günümüz literatürü ile (MÖ 530- MÖ 331) Akhaimenid hanedanlığı ile başlatmaktayız Perslerin kendine ait tarih yazım geleneğine sahip olduklarını bilmekle beraber muhtemeldir ki Büyük İskender'in Persepolis'i ele geçirmesi sonucu şehrin yanmasına bağlı olarak bu kayıtların yok olduğunun iddia edildiğini de bilmekteyiz (Momigliano, 2011, s.18 vd.) Birinci elden kaynaklar sınıfına giren Akhaimenid kayıtları esasında arkeoloji biliminin dünya çapında ünlenmesiyle popüler nitelik edinmesiyle kullanılmaya başlanmıştır. Zira üç dilde kitabe yazmış olan bir uygarlığın bu dil zenginliğini yalnızca şablon

[2] İmparatorluk sınırları oldukça geniş alanlara ulaşmış ve batı uygarlığı doğunun kültür ve medeniyeti ile tanışma şansına sahip olmuştur. Tarihte yaşanan doğu ve batının ayrımı bu dönemde oluşmuş filozoflar ve bilim insanları dahi bu kültür akımından doğrudan etkilenmişlerdir

formundan ileri gidemeyen kısır bir muhteva için kullanmış olabileceği fikri yalnızca tekdüze bir zihniyetin ürünü olmalıdır. Belirtmek de gerekir ki Akhaimenid kaynakları olarak nitelendirilen kutsal kitaplar da esas olarak bir kaynak niteliği taşımaktan oldukça uzaktır(Wiesehöfer, 2020, s.26). Sahip olduğu zengin kültür ve uygarlık dolayısıyla çeşitli dillerde ve şekillerde yazılmış Pers kaynakları o dönemde bir donanım göstergesi iken günümüzde tercüme anlamında zorluk ve sıkıntılara sebebiyet verdiğinden aynı ihtimama sahip bir konumda değildir. Yunan anlatımlarında yer bulan Akhaimenid kayıtları da aslında kendi varlıklarını ortaya güçlü bir duruş ve gösterişle koymak için kullandıkları arka fon niteliğindedir. Şöyle ki Antik Yunan için doğu dünyası barbar, medeniyetten yoksun halk kitlelerinden başka bir şey değildi ve böylesi bir arka fona medeni Helen dünyasını yerleştirmek için bile olsa varlıklarını göz ardı edemeyecekleri doğu dünyasına ihtiyaçları olduğu şüphesizdi. Nitekim her varlığın ortaya net bir şekilde çıkabilmesi için yoklarla dolu bir zemin olması gereklidir. Persler hakkında kaynak niteliğinde bulgular ilk otuz yıla dair netlikle sunulmuş olsa da sonrası ile ilgili birbirleri ile örtüşmeyen ve içerikleri birbirini tamamlamayan tarihsel kaynaklar bulunmaktadır. Dönemin toplumsal ve düşünce yapısı hakkında farklı coğrafyaların (Mısır, Arami, Elam, Babil) tarihi kayıtları oldukça önem taşımaktadır. Zira Perslerin kaynakları olan metinler umumiyetle neredeyse şablon taslaklı tekdüze algıdan ötesine geçememiştir (Kuhrt, 2009, s.361; Jursa, 2018, s.265).

Doğu ve Batı Uygarlığının Helenizm Akımında Başlıca Rolü

MÖ 546 tarihinde Akdeniz, 513'de Trakya ve Boğazlar, 492'de Makedonya'yı ele geçirmiş ve egemen güç olarak bölgelerde tekelini sağlamıştır. Büyük İskender de Pers saldırılarına maruz kalan Yunan kent uygarlıklarının sahip oldukları kültür miras ve ortak değerlerini muhafaza etmeleri amacıyla Panhelenizm adı altında hem kentlerin idaresini ele almak hem Perslerden intikam almak için bu seferi gerçekleştirmiştir. Büyük İskender'in bu seferinin tek gayesinin öç alma arzusu olduğunu düşünmek yanlıştır zira en önemli amacı Anadolu'dan başlayıp Asya içlerine kadar uzanan ticaret yollar üzerinde egemenlik sağlamaktır. Doğu uygarlığının kültürel zenginliğinin batının medeniyeti ile harmanlanması sonucu Helenizm adlı dönem tarihi kaynaklarda yerini almıştır. İki farklı uygarlığın sanat, felsefe, fikir anlamında birbiriyle kaynaşması sonucunda akım niteliğini kazanan bu dönem yenilikçi ve özgür ruhlu bir dönem olmuştur. Tarihi bir terim niteliği taşıyan Helenizm kelimesi, Alman tarihçi J. G. Droysen ile tarih kaynaklarında yer bulmuştur. Bu terim Yunanlara özgü kültürün Yunanistan coğrafi sınırlarından çıkıp Akdeniz Uygarlığı ve Ön Asya'da yer alan doğu kültürleri ile tanışmasını ve gelişen kültür harmanını kastetmek için kullanılmaktadır. Büyük İskender'in Asya seferi ile

kronolojik süreci başlayan bu kültür hareketi Romalıların Mısır'ın maddi manevi zenginliğini ele geçirip Mısır'ı işgal etmesi ile (MÖ 330- MS 30) son bularak kronolojideki sürecini tamamlamıştır.

Sağlam temellerde inşa edilmiş ihtişamlı doğu kültürüne özde bağlı kalarak Doğu'nun düşünme, sorgulama, eleştirel bakış açısını ekleyerek yeni bir kültür kompleksi yaratılmaya çalışılmıştır. Makedon ve Pers asıllı halkların evliliğini gerek gören Büyük İskender, Makedon askerlerini Anadolu ve İran coğrafyasının yerli halkı olan kadınlar ile evlendirerek kültürde birlik ortamı yaratmıştır (Samiei, 2014, s.2; Tekin, 2021, s.6). Zaman içerisinde kültür harmanı olmakla kalmayıp akım niteliğine dönüşen Helenizm'in sınırları Hindistan içlerine kadar ulaşmıştır. Elbette bu durumda Yunan halkının doğu halkı ile gerçekleştirdiği evlilik bağının katkısı yadsınamaz. Bu bağın beraberinde getirdiği dile maruz kalma durumu aynı zamanda kültüre maruz kalmayı da getirmiş ve bir bütün oluşturulmuştur. Yerleşik hayat tarafından içselleştirilen bu kültür, doğu kültürünün ev sahipliğinde bünyesine birçok nitelik katmış ve tek kültür haline gelmeyi başarmıştır. Özü itibariyle Yunan olmayanları öteki olarak etiketleyen ve köleci zihniyetle yaklaşan Yunanlar, Helenizm akımıyla, insancıl anlayış, bilim, ekonomi, kültür gibi tanımları bünyesine eklemiş ve gelişmiş nitelikte bir kültür kazanımı sağlamışlardır. Öte yandan kendini üstün görme olgusundan vazgeçmeleri pek de kolay olamamıştır ki hâkim unsurun umumiyetle Makedon, Grek ve Helenleşmiş yerli bir aristokrat kesimden oluştuğunu görmekteyiz.

Büyük İskender'in (MÖ 334) doğuya düzenlediği sefer Atina sınırlarında varlık göstermiş Yunan kültürünün merkezden çıkıp geniş kitlelerin kültürü ile tanışmasına olanak sağlamıştır. Doğuya sefer düzenleyen Büyük İskender'in temel gayelerinden bir tanesi de Doğu'nun maddi ve manevi zenginliklerine ulaşmak onları elde edip kendi ülkesi ile içselleştirmek olmalıdır ki gidişini tam teçhizatlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Her ne kadar günümüz modern literatüründe doğu coğrafyasının kültür ve perspektif zenginliği Pers ötesine geçememiş olsa da coğrafyanın birçok açıdan randımanlı ve muvaffak olduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda değerlendirmek gerekirse Pers imparatorluk sınırlarındaki coğrafyalara ve seviyeye bakıldığında din, felsefe ve pozitif bilimler açısından tarihi derinliğe ulaşmış makro bir coğrafyaya görmekteyiz. Sefer düzenlediği coğrafyaların hakimiolan Pers İmparatorluğu'nda gelişkin bir kültür seviyesine ve medeniyete ulaşmış olduğunun bilincinde olan Büyük İskender yanı sıra mimar, mühendis, coğrafyacı, bilginlerden oluşan kesimi degötürmüştür (Şerif, 1990, s. 135 vd., Yıldırım, 1983, s. 41 vd.; Çüçen, 2000, s. 11; Demirci, 1996, s. 29).Görülmektedir ki bu çalışmaların gerçekleştirdiği ortam sığ ve katılıktan uzak hoşgörüye ve güncelliğe açık bir ilim- bilim yapılma imkânı doğal bir şekilde sunulmuş bir coğrafyadır. Aksi takdirde herhangi bir gelişmenin

farklı yansımalara sebebiyet verme ihtimali göz önünde bulundurulup gelişmelere açık kapılar bırakılmayabilinirdi. Yunan kültür uygarlığı ise Büyük İskender'in yarattığı zengin ve uygar düşünce dünyası sayesinde sorgulama ve eleştirel bakma anlamında yetilerin açıkça yaşandığı ortamlar sunmuştur. Bu felsefi düşünce tarzına sahip Yunan uygarlığı, akımlar oluşturacak kadar etkili bir hal almıştır. İskenderiye'de tomurcuklanan bu evrimle belli başlı Yunan felsefe akımlarının ortaya çıkmasının zeminini oluşturmuştur (Fahri, 2002, s. 12; Rahmi, 2001, s. 38).Gelişen bu ilim ortamı artık sınırlarını aşacak bir noktaya ulaştığından Ön Asya'da ve Mısır'da olmak üzere dört başı mamur, ilim ve bilime mümkün olanaklara sahip şehirler kurulmuştur. Mısır denince akla gelen ilk kent olan İskenderiye'den sonra SeleuciaPieria (Selefkiye), Edesa (Urfa) şehirleri bu anlamda medeniyet tarihi için oldukça müstesna örneklerdendir (Barthold, 1977, s.9 vd.).

Doğu'ya oryantal ve ötekileştirilmiş bir bakış açısıyla yaklaşıp Yunan ırkını üstün gören tutumu ile daima doğuya kibirle yaklaşan batı zihniyeti, bu yaklaşımı ile doğunun tarihini ve tarihi önemini de ortaya koyduklarından bihaber olmuştur (Garthwaite, 2018, s.6). Batı kültürü, tarih disiplinini Yunanlıların ortaya çıkardığına dair yaygın bir kanı oluşturmuştur. Bu iddianın doğruluk payı olmadığını dönemi aydınlatan siyasi, askeri ve dini konularını kapsayan kayıtlar, yıllıklar ve kral listelerinden rahatlıkla görmekteyiz (Ferrucci, 2018, s.944 vd.). Büyük İskender'in ölümü dolayısıyla imparatorluğun dağılması belli başlı bilim-kültür merkezlerinin Roma'nın eline geçmesine neden olmuştur. Zamanla Roma, geçimi tarıma bağlı olmak suretiyle gücünü savaşmaktan alan bir uygarlık haline gelmiş ve ticareti avam görmüştür. Bilimi tarım ve günlük hayatta faydalanmak suretiyle gerekli gördüklerinden kısmen kullanmışlar ancak felsefeye düşkünlüklerini devam ettirmişlerdir. Helenistik dönemin devamlılığında kurulan siyasi ittifaklar ve evlilik ittifakları dönemin devamlılığını sağlamada ve kültür aktarımını taşımada önemli bir rol üstlenmiştir. Bu örneklerden biri olan I. SeleukosNikator ve I. Stratonike evliliği bu manada uygun bir örnektir.

SeleukosNikator ve I. Stratonike İttifakı

Helenizmin yaygınlaştığı dönemde mutlak yönetim şekli hükümdarlık olmuştur. Büyük İskender'in ölümü sonrası oluşmuş krallık bölgeleri ve mevcut Yunan kent devletlerinin idaresine bakıldığında ise bu yapıların birbirinden bağımsız surette yönetilmiş olduğu görülmektedir (Bosch, 1942, s.138). Helenistik dönemde ortaya çıkmış krallıkların hem etkileşimde bulundukları Pers kültüründen hem de Büyük İskender'in hedef politikasının mizacından olsa gerek geniş coğrafyalara yayılma, genişleme arzusunda olduklarını görmekteyiz. Esasen bu gaye oluşum döneminde oldukça etkili olmuştur ancak bunun yerine

mevcut alanları korumak ve yahut elde tutmaya özen gösterilmiş olsaydı daha kalıcı- uzun ömürlü dönemler sağlanabilirdi. Helenistik dönemde toplumlar arası çeşitli sosyo-kültürel alanlarda gerçekleşmiş aktarımlar olduğu gibi yönetim ve idare anlamında da etkileşimler yaşanması dönemin ruhuna uygun olduğundan kuvvetle muhtemeldir.

Monarşik yapıya sahip yerel yönetim niteliğindeki idari yapılar Helenistik dönemde yerini krallıklara bırakmıştır. Bu krallıklardan biri olan Seleukos Krallığı'dır. Seleukos Krallığının sınırları, MÖ 306-305'de Suriye'nin güneyi ve Mısır hariç (Büyük İskender dönemi sınırlarından biri olan) Kappadokya'dan Hindistan'a uzanmaktadır. Başkenti (Antiokheia) Antakya'dır (Schuler, 2019, s.104). Anadolu'da kurulmuş Helenistik krallıkların varlıklarını devam ettirme ve bağlarını güçlendirme çabaları zaman zaman Eskiçağ'ın hemen birçok döneminde tercih edilen evlilik müessesi ile sağlanmıştır. Bu yolla kurulmuş bağlar karşılıklı çıkar ilişkisi temelli olduğundan iki tarafında arzu ettiği konuma ulaşması daha kolaylıkla olmuştur. Seleukos Krallığı Ptolemaioslar, Makedonia ve ilerleyen zamanlarda Roma ile çetin mücadeleler vermiş bir krallık olmuştur. Seleukoslar da her siyasi yapıda görülmesi muhtemel aile içi iktidar mücadelelerine maruz kalmıştır. Bu tarz iç karışıklıklar siyasi yapıda güç kayıplarına mahal verdiğinden mevcut gücü korumak adına ve dönemin önemli bir hanedanı olan Antigonos hanedanlığı ile evlilik bağı kurulmuştur. İlk evliliğini Soğd kralının kızı olan Apama ile gerçekleştirmiş olan I. Seleukos Nikator (Hazel, 2002, s.19 vd.; McAuley, 2016, s.175 vd.; Engels vd., 2016, s.39 vd.) daha sonra sözü geçen nedenler ve amaca hizmeten I. Stratonike ile diplomatik suretle evlilik gerçekleştirmiştir. Esasında tarih boyunca iktidarı sağlamlaştırmak veya resmiyet kazandırmak gayesi ile birçok evlilik akdi gerçekleştirilmiştir. Bu tarz evlilikler açısından Seleukosların sadece Helenizm dönemi uygarlıkları ile değil aynı zamanda Parth ve diğer hanedanlıklar arasında da evlilikler gerçekleştirdiğini bilmekteyiz[3]. Helenistik dönem kraliçeleri yer yer bağlı bulundukları yer yer evlilik yoluyla bağlandıkları hanedanlıkların temsilcisi sayılarak resmiyet elde etmiş ve diplomatik ilişkilerde yerini korumuşlardır. Zira amaç ittifak sağlamak ve mevcut gücü daha faydalı kullanmak olmalıdır.

Büyük İskender'in etkin komutanlarından biri olan I. SeleukosNikator MÖ 312-311 tarihleri aralığında Seleukosların kurulmasında rol oynamıştır. Günümüz Yakın doğusunda önemli bir hanedanlık olan Seleukoslar'ın kurucusu olan I. SeleukosNikator, babası II. Philippos'un memurluğunu yapmış Antiokhos ve annesi Laodike'dir (Grainger, 1997, s.53; Sherwin vd., 1993, s.7). Büyük

[3] Detaylı bilgi için bkz: Iustinus, (1994). *Epitome of thePhilippicHistory of PompeiusTrogus*. Atlanta.

İskender ile yakın yaşlarda bir subay olarak birçok sefere katılmış olan I. SeleukosNikator Makedonları Asya'dan Hindistan'a kadar kendi komutasında götürüp ve yine kendi komutasında yurtlarına getirmekten sorumlu bir subay olup görevini başarıyla tamamlamış ve ünlü Diadokhlar arasında yer almıştır. Esasında Diadokhlar arasında ilk sözde gaye Büyük İskender'den kalan toprakların birlik bütünlüğünü sağlamak iken zamanla kendi hırslarına yenik düşüp kendi paylarına düşeni almak gayesine düşmüşlerdir. Bu anlamda ilk adımı Triparadeisos'ta (Lübnan dolayları) atmışlar (MÖ 320) ve burada alınan kararlar sonrasında Diadokhlar arasında bir taksimat gerçekleştirmeye karar vermişlerdir. Taksimat görüşmeleri sonrasında yaşanan karışıklıklar olsa da I. SeleukosNikator Babil'e satrap olarak tayin edilmiştir. Babil'in askeri idaresini üstlenmiş olduğu dönemde bilgilerinin kayıt altına alınmasına özen göstermiştir[4]. Küçük Asya'nın yönetim hakkı ise AntigonosMonopthhalmos'a verilmiştir. Bölgeler arası yaşanan çekişme mücadeleleri dolayısıyla çözümü Mısır'a gitmekle bulan I. SeleukosNikator, Mısır yöneticisi olan güçlü Ptolemaios hanedanının desteğini alarak ittifak gerçekleştirmiştir. Söz konusu ittifakı lehinde kullanan I. SeleukosNikator, destekçisi Lysimakhos'un da yardımıyla Antigonos'a karşı İpsos Savaşına girmiş ve bu savaşı (MÖ 301) kazanarak hâkimiyet alanının genişletmek için çalışmalarda bulunmuştur. Öncesinde Antigonos ile ittifak kurarak sınırlarını genişleten I. SeleukosNikator, bu kez genişleyen sınırlara bağlı olaraLysimakhos ile karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır. Zira Batı Asya'da Seleukos'un ilerleme imkânı bulması Lysimakhos adına tehdit unsuru oluşturmuş ve bu durum iki tarafın savaşması için sebep görülmüştür. Sardeis dolaylarında Korupedion'da (MÖ 281) gerçekleştirilen savaş sonucunda Lysimakhos'un yenilmesi ile I. SeleukosNikator Küçük Asya'nın batı hakimiyetinde söz sahibi olma hakkı kazanmıştır (İplikçioğlu, 2007, s.46; Grainger, 1990, s.18 vd.; Austin, 2006, s. 286; Meeus, 2008, s.61). I. Seleukos Nikator sınırlarını genişletmesiyle eşdeğer şekilde Helen kültür ve mirasını yaymak, uygulamak ve bu amaca hizmeten alanlar oluşturmayı kendisine misyon edinmiştir. Politikasını uygulayabilmek adına oluşturduğu kentler de dönemin Helenistik kültür ve düşüncesini imar etmiştir. Bu kentler temelinde sosyal-siyasi-kültürel ögeleri yansıtan tutumlar sergilemiştir. Bunlardan biri kraliçesinin adını kente vermek olmuştur (Pollitt, 1986, s.177; Aperghis, 2004: s.89). Bu sayede hem kültürel hem siyasi unsurları bir arada kullanmıştır. Kraliçenin adını kente vermesi kraliçenin onurunu yükselten bir davranış iken aynı zamanda kent

[4] Döneme dair mühim icraatları Babil Kronikleri ve Diodokhoi Kroniğindenedinmekteyiz. Babil ve Asur kronikleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Grayson, A. K. (2000). *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Winona Lake; Glassner, J. J. (2004). *Mesopotamian Chronicles*. Benjamin R. Foster (Ed.), Society of Biblical Literature.

adları tarihi kayıt niteliğinde ve hâkim gücü simgelemesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu kentlerin bazılarına kraliçelerin isimlerini vererek onları onurlandırmıştır. Bu kentlerden biri olan Stratonike, I. SeleukosNikator'un ikinci eşi olan Stratonike adına oluşturulmuştur.

Kraliçe I. Stratonike, Helenistik dönemde Makedonya'da krallık yönetimini elinde bulunduran kraliyet ailesine mensup Antigonos hanedanındandır. Babası I. DemetriosPoliorketes annesi Phila'dır. Antigonoslar Büyük İskender tarafından kurulmuş olan Seleukos, Ptolemaios, Lysimakhos gibi dört büyük hanedandan birisidir (D'Agostini, 2021, s.198; Carney, 2000, s.312). Helenistik dönem Yunanistan'ında Makedonya'yı yöneten ailenin ilk kişisi olan I. Demetrios başarılı bir komutan ve yöneticidir. İktidar savaşları esnasında önemli başarılar göstermiş ve bu yolda ittifak kurmak ve gücünü arttırmak adına kızı I. Stratonike ve I. SeleukosNikator'un evliliğine destek vermiştir (Ogden, 1999, s.121; Cohen, 1974, s.177 vd.). Bu ikilinin evliliği her iki tarafında da siyasi prestij elde etmesine katkı sağlamıştır. Zira I. Demetrios, nüfuzunu arttırarak doğuda güç ve ittifak elde etmiş I. Seleukos ise eskiden müttefiği olduğu diğer krallıklara karşı üstünlük elde etmeyi garantilemiştir. Bu sayede Seleukos ve Antigonos hanedanlıkları karşılıklı olarak birbirinin iktidarını tanımış ve bu evliliği bir ittifak olarak kullanıp çıkar gözetiminde bulunmak kaydıyla işbirliği içerisinde olmuşlardır (Almagor, 2016, s.70; Engels- Erickson, 2016, s.39 vd.). Zaman içerisinde Demetrios'un çıkarları adına ittifakı terk etmesi üzerine son bulana ittifak çıkar çatışmalarını beraberinde getirmiştir.

Bu evlilik ittifakı ve siyasi birliktelik dolayısıyla Seleukoslar doğuda eskiden Perslere ait olan eyaletlerin birçoğunun idaresini elde etmiş ve üs kazanmıştır. Öyle ki Mezopotamya ve Suriye coğrafyası uzun dönemler Seleukoslara başkentlik etmiş ve iktidar merkezi konumunda bir alan olmuştur. I. SeleukosNikator bölgede siyasetin yanı sıra kültürleşme faaliyetlerine de önem vermiştir ve buna binaen kurduğu polis tarzı kent yönetim alanlarının adlarını yer yer kraliçelerden seçmiş olduğu gibi yer yer de Makedonya'da bulunan kent adlarından esinlenerek nitelendirmiştir. Kuzey Suriye'yi kendisine ait merkezi yönetim alanı olarak görüp belirlediğinden bölgeyi "*Seleukis"* olarak adlandırmıştır. Asya coğrafyası ise bu lokalizayona göre Torosların ötesinde kalmakta olduğundan esasen Seleukos yönetimine çok uzak bir nokta idi. Fakat Anadolu sıradan bir coğrafya olmayıp bilakis Makedon kökenli ve Helen kültürü menşeili olan bu uygarlık için Ege Denizi ve kıyısı ile bağlantıyı sağlayan şerit olduğundan oldukça önem arz eden stratejik bir konumdur. Zira kökenleri ile bağlantılı bu kıyı şeridinde söz hakkı sahibi olmak büyük bir avantaj ve itibar sağlamıştır (Schuler, 2019, s.10).

Asya coğrafyasının stratejik önemi oldukça kıymetli olduğundan hakimiyetini elde tutan güç de tabii olarak prestij sağlamıştır. Nitekim bölgenin o dönem portresinde dağınık halk toplulukları, kentler ve krallık idaresi ayrıca cezp edici bir durum sergilemesine katkı sağlamıştır. Doğu Akdeniz gibi ulaşım ve ticaret yollarının uğrak noktası olan bir bölgede kurmuş olduğu evlilik ittifakı ile ayrıca güç elde eden I. SeleukosNikator, elbetteki sayısız çıkar çatışması yaşamış ancak bunları politik hamleleri ve tutumu ile devre dışı bırakmayı başarmıştır. En çetin mücadelesini AntigonosMonophtalmos ile veren I. SeleukosNikator önce siyasi ve askeri güç ile karşısında başarı göstermiştir. İlerleyen dönemlerde Antigonos hanedanlığına mensup I. Stratonike ile gerçekleştirmiş olduğu evlilik ittifakı ile hem bölgede etkinlik kazanmış hem de kendisi için engel teşkil edebilecek bir gücü bu yolla kendi himayesine almıştır. Doğu Akdeniz coğrafyası barındırdığı ticari liman ve üsler sayesinde bu dönemin de dikkat çekici coğrafyası olmuş ve burada üstünlük kazanmış olan I. SeleukosNikator, Anadolu ve İndus'a kadar doğu coğrafyasının hâkimi olmuştur. Seleukosların kurulmasıyla birlikte esasında daha önce var olan ama tarih sahnesinde resmen görülmeye başlayan Bergama, Bithynia, Cappadocia, Pontos gibi küçük yerel krallıkların var olduğunu da görmekteyiz. Artan krallık sayıları ve bölgesel güç odakları dönemin siyasi portresine oldukça değişiklik katmıştır. Zaman içerisinde I. SeleukosNikator'un yaşlanmasının beraberinde getirdiği siyasi boşluklar yaşanmıştır ve bu sürecin daha büyük sorunlara yol açmasını önlemek adına oğlu I. AntiokhosSoter'i iktidara getirmiş ve onu I. Stratonike ile evlendirmiştir. Bu evliliğin bir aşk veya göründüğü gibi siyasi bir evlilik olduğuna dair farklı görüşler olsa da I. SeleukosNikator'un dönemi bu şekilde sonlanmıştır. Bu noktada iktidarın tekelde kalması ve diğer siyasi ve askeri çıkarlarını düşünerek hareket etmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Breebaart, 1967, s.154; Bryce, 2014, s.170; Temizkan, 2022, s.60). Evlilik gerçekleştirildikten sonra I. AntiokhosSoter'in ve I. Stratonike ile Babil'e gitmiş oldukları bilinmektedir. I. SeleukosNikator (MÖ 281) vefat ettiği dönem Seleukosların idari sınırlarının doğuda Baktria (Taharistan, Hindikuş Dağları, Ceyhun Irmağı arası olup günümüzde Afganistan'ın kuzeyi, Türkmenistan, Özbekistan, Batı Tacikistan ve Siriderya ırmağı üst dolaylarını kapsayan alan) batıda Küçük Asya'ya kadar ulaştığını görmekteyiz (Schuler, 2019, s.9; Kamalova, 2020, s.41). I. Antiokhos Soter'e kalan hem bağısız krallıkların hem kent devletlerinin bir arada bulunduğu bu coğrafyaya hâkim olmak elde tutulması oldukça güç bir görünüm arz etmiş olmalıdır. Zira I. SeleukosNikator döneminden itibaren Anadolu'nun çevresinde ve içlerinde resmi olarak varlık gösteren kent devletleri ve krallıklar (Ptolemaioslar, Bithynia, Pergamon, Pontos, Cappadocia, Galatia, Kommagene, Parthia, Baktria) Seleukosların idari sınırlarını genişletmesinin önünde büyük bir set görevi sağlamışlardır (Coloru, 2013, s.38).Bu durum da bir sonraki dönemin

siyasi karakteristiğini oluşturarak egemen gücün politikalarında önem arz edecektir.

SONUÇ

Helenistik dönemin Anadolu coğrafyası ve tarihi adına önemli bir siyasi teşekkülü olan Seleukoslar, sosyal, kültürel, siyasi ve dini yönden birçok farklı unsuru bir arada barındırmıştır. Bu kültür merhalesi Anadolu tarihine mühim katkılar sağlamıştır. Farklı hanedanlar arası gerçekleştirilen evlilikler ve anlaşmalar Seleukosların bölgedeki gücünü arttırmıştır. Bölgede etkin krallıklardan biri olması Anadolu tarihini birçok alanda etkilemiştir. Toplumsal yapıyı derinden etkileyen Makedon ve Helen kökenli halk topluluklarının iskânının sağlanması Anadolu coğrafyasında sosyo-ekonomik ticari ve kültürel manada aktif bir zemin oluşturmuştur. Gerçekleştirmiş olduğu kentleşme uygulamaları iç ve dış unsurların baltalamasına maruz kalmamış olsaydı daha uzun soluklu bir varlık gösterebilirdi. Helenistik dönemin Anadolu coğrafyasında yaygın bir şekilde yaşanmış ve uygulanmış olması bölge dışındaki diğer hanedan, krallık ve kent devletlerinin varlığını tanıtmak ve ihtiyaç duydukları gücü temin etmek adına ittifak aradıkları bir bölge olmuştur. Öte yandan bölgenin stratejik konumu ticari ilişkilerin zirve yapmasını ve ekonomik anlamda kalkınmasını sağlamıştır.

Roma İmparatorlarından Augustus'a kadar devam etmiş olan Helenistik dönemin etkileri dünya çapında denebilecek düzeyde yayılım imkânı bulmuştur. Olağanüstü bir şekilde çıkarlarına zarar verilmediği sürece saygı çerçevesinde gerçekleştirilmiş olan Helenistik akım, etki alanı seçmiş olduğu coğrafya dolayısıyla dış görünümüyle Helenik ama özüyle doğu medeniyetinin zengin kültürel mirası ile şekillenmiştir. Genel olarak ana hatları ile değerlendirdiğimiz dönem bir uygarlığın diğer uygarlığa aktarımlarda bulunup söz konusu uygarlıktan kendi eksik yönlerini tamamlaması yönündedir. Ancak mevzubahis batı uygarlığı olunca kadim doğu topraklarının bir kültür ve uygarlık kaynağı olarak değil de medeniyetten yoksunluğuna uygarlık getirdiği şeklinde bir algı zihinlerde yaratılmıştır. Oysa birbirinden uzak coğrafyalardan yeşermiş iki farklı zengin medeniyet canlı kanlı halde bir araya gelmiş ve bir sentezden fazlası olarak kendi başına bir akımı, bir dönemi oluşturmuştur. Zira bu yalnızca bir kaynaşma değil dilde, ekonomide, sanatta, uygarlıkta, refah ve zenginlik manasında, siyasi ve ticari ilişkilerde, ırk ve toplumsal yönüyle birçok alanı ve değeri etkisine alan tarihi bir olgudur. Büyük İskender'in bıraktığı imparatorluğu devam ettirmek isteyen komutanlar esasında daha erken parçalanmanın önünü açtıklarından habersizce kendilerince haklı mücadelelerine devam etmişlerdir.

Siyasette izlenen politikalar her zaman için öenm taşımış olduğundan bu noktada doğru seçimler çok yönlü faydalar veya zararlar doğuracak niteliktedir. Dolayısıyla iyi bir yönetim salt siyaset üzerine değil aynı zamanda toplumu kaynaştıran, devamına katkıda bulunacak olan unsurlara hizmet etmekten de ileri gelmektedir. Bu koşulları göz önünde bulunduran SeleukosNikator, dönem için önem arz eden krallıklardan biri olan Antigonos Hanedanının kızı Stratonike ile diplomasi evliliği gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla iki farklı krallığın gücünün birleşmesi manasına gelen bu evlilik taraflara stratejik ve politik çıkarlar sağlamıştır. Bu sayede daha uzun ömürlü ve donanımlı bir siyasi dönem geçiren taraflar birçok alanda birbirinin destekçisi olmuştur. Medeniyetin oluşmasına kaynaklık eden Önasya, Mısır, Mezopotamya, Roma ve Yunan dünyası günümüz ilim ve bilim merhalesinin geldiği noktanın paydaşıdır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Almagor, E. (2016). Seleukid love and power: Stratonike I. Altay Coşkun vd. (Ed). *Seleukid Royal Women Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire.* (67-86). Franz Steiner Verlag.

Austin, M. (2006). The Hellenistic world from Alexander to the Roman conquest. A selection of ancient sources in translation. Cambridge University Press.

Barthold.W. (1977). *Islam Medeniyeti Tarihi*, (Çev., M. F'. Köprülü), Diyanet Işleri Başk.Yay. (9- 10).

Bickerman, E. J. (1980). *Chronology of the Ancient World*, Cornell UniversityPress.

Bingöl, A., & Üngör, İ. (2022). İskender'in rüyası: Persler. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 6 (35), 31-84.

Bosch, M. E. (1942). *Hellenizm Tarihinin Anahatları I. Kısım*. *Büyük İskender İmparatorluğu*.(Çev. A. Erzen). Rıza Koşkun Matbaası.

Bosworth, A. B. (2005). *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri. Fetih ve İmparatorluk*. (Çev. H.Çalışkan). Dost Yayınları.

Bosworth, A. B. (2008). Alexander the Great. *CAH. VI,* 791-845.

Braund, D. (2005). After Alexander: The Emergence of the Hellenistic World, 323–281, A. Erskine (Ed.) *A Companion to The Hellenistic World* içinde.

Breebaart, B. A. (1967). King Seleucus I, Antiochus and Stratonice. *Mnemosyne,* 20(2), 154-164.

Bryce, T.(2014). *Ancient Syria: A Three Thousand Year History.* Oxford UniversityPress.

Buckler, J. (2003). *Aegean Greece in the Fourth Century BC*. Brill .

Burn, A. R. (1951). *Alexander the Great and the Hellenistic Empire*. In City of London.

Carney, D. E. (2000).*Women and Monarchy in Macedonia*. University of Oklahoma Press.

Cohen, M. G.((1974). The Diadochoi and the new monarchies. *Athenaeum, 52*, 177-179.

Coloru, O.(2013). Seleukid settlements: Between ethnic ıdentity and mobility. *Electrum*, 20, 37 – 56.

Çüçen, K. (2000). *Orta Çağ Felsefe Tarihi*.

D'Agostini (2021). Seleukid marriage alliances, Elizabeth D. Carney and Sa Labine Müller (Ed.). *The Routledge Companion to Women and Monarchy ın the Ancient Mediterranean World.* Routledge.

David, M. *(*1950). *Roman Rule in AsiaMinor I*. Princeton UniversityPress.

Demirci, M. (1996). *Beytü'l-Hikme*.

Diakov, V., & Kovalev. S. (1987). *İlkçağ Tarihi I. Ortadoğu, Uzakdoğu,* V Yayınları.

Diodorus. (1947). *Bibliotheke Historike*. The Loeb Classical Library.

Droysen, J. G. (2020). *Büyük İskender Tarihi*. Panama Yayınları.

Ellis, J. R. (2006). Macedonian hegemony created. *CAH VI*, 760-790. https://doi.org/10.1017/CHOL9780521233484.030

Engels, D.- Erickson, K. (2016). Apama and Stratonike I, Altay Coşkun and Alex McAuley (Ed.), *Seleukid Royal Women Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire* 39- 66.

Ferrucci, S. (2018). *Arkaik Çağda Tarih Yazımı, Antik Yunan*. Alfa Yayınları.

Freeman, C. (2018). *Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Dost Kitabevi.

Freeman, P. (2020). *Büyük İskender*. Kanes Yayınları.

Freeman, P. (2011). *Alexander the Great*. Simon &Schuster.

Garthwaite, G. R. (2018). *İran Tarihi*. İnkılap Kitabevi.

George G. Aperghis. (2004).*TheSeleukid Royal Economy-The Finances and Financial Administration of The Seleukid Empire.* Cambridge University Press.

Grainger, D. (1997). *A Seleukid Prosopography and Gazetteer*. Brill.

Grainger, J. D. (1990). *Seleukos Nikator. Constructing a Hellenistic Kingdom*. Revivals.

Green, P. (1991). *Alexander of Macedon 356–323 B.C.: A Historical Biography*.

Hazel, J. (2002). *Who's who in the Roman World*.

Jorden J. P. (1986). *Art in The Hellenistic Age.* Cambridge UniversityPress.

Jursa, M. (2018). *Pers İmparatorluğu'nun Yapısı ve Assur Mirası*. Antik Yakındoğu. Alfa Yayınları.

Kamalova, Z. (2020). Orta Asya'nın Bin Şehir Ülkesi: Baktria. *JOTS, 4/1,* 39-49. https://doi.org/10. 35236/jots.679726

Kaya, M. A. (2006). Büyük İskender ve Anadolu: Takip ettiği güzergâh ve politikası. *Kubaba, Arkeoloji- Sanat Tarihi- Tarih Dergisi, 3*(7), 9-25.

Kaya, M. A. (2019). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Körpe, R. (2014). Büyük İskender'in Troas'ta izlediği rota ve Granikos savaşı. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 10- 11*, 95- 108.

Kuhrt, A. (2009). *Eskiçağda Yakın Doğu*. (C. II). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*. TTK Yayınları.

Martin, T. R. (2012). *Eski Yunan. Tarih Öncesinden Helenistik Çağ'a*. Say Yayınları.

McAuley, A. (2016). Princess& Tigress: Apama of Kyrene, Altay Coşkun and Alex McAuley (Ed.) *Seleukid Royal Women Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire*, 175-190.

Meeus, A. (2008). The power struggle of The Diadochoi in Babylon, 323 BC. *Ancient Society, 38,* 61-62. https://doi.org/10.2143/AS.38.0.2033270

Momigliano, A. (2011). *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*. İthaki Yayınları.

Morkot, R. (1996). *The Penguin Historical Atlas of Ancient Greece*. Penguin Books.

Ogden, D. (1999). *Polygamy, Prostitutes and Death: The Hellenistic Dynasties*. Duck worth with The Classical Press of Wales.

Rahmi, M. (2001). *Küçük Felsefe Tarihi*.

Samiei, S. (2014). *In Western History, Hellenism and The Representation of The Achaemenid Empire*.

Schuler, C. (2021). Küçük Asya'da Seleukoslar egemenliği. Oğuz Tekin (Ed). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, 9-21.

Schwertheim, E. (2009). *Antikçağda Anadolu*. Kitap Yayınevi.

SherwınWhıte S. & Kuhrt, A. (1993). *From Samarkh and to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire.* University of California Press.

Stamoulis, M. L. (2012). *King Philip II & King Alexander III: Greatness & Romance in Macedon*. America Star Books.

Şerif, M.M. (1990). *İslam Düşüncesi Tarihi*. İnsan Yayınları.

Tarn, W. (1936). *Hellenistic Civilization*.

Tekin, O. (2006). *Eski Yunan Tarihi*. İletişim Yayınları.

Tekin, O. (2021). Büyük İskender: Doğu seferi ve Hellenistik çağ. Oğuz Tekin (Ed.). *Hellenistik Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, 1- 8.

Temizkan, M. (2022). Seleukos kraliçelerinin siyasi ve kamusal alandaki faaliyetleri (Tez no. 757241) [Doktora tezi, Kahramanmaraş Sütçü imam Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Toynbee, A. J. (1959). *Helenism The History of a Civilation*.

Wiesehöfer, J. (2020). *Erken Pers: Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*. Totem Yayınları

Wood, M. (2006). *Büyük İskender'in Ayak İzlerinde Yunanistan'dan Asya'ya Yolculuk*.

Worthington, I. (2014). *By the Spear Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire*. Oxford.

Yıldırım, N. (2021). Babil Kroniklerinde Seleukos Kralları'nın Tapınak Faaliyetleri. *Archıvum Anatolıcum*, *15/1*, 261- 277.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: The conceptual frame work of the study consists of the Hellenistic period and the developments in this period. The aim is to evaluate the formation of the period with its development stages and the subsequent situations as a whole within this frame work. The political attitude that Alexander the Great made his mark on his period, which he inherited from his father. The political change that he realized in the nature of a movement reached the borders of Anatolia and determined the new face of this period in political, military, social and cultural terms. The common opinion that I have encountered in the literature is that the culture and civilization, science and socio-cultural richness of the geography called the East was carried to this geography on the axis of the West. However, there was a natural tolerance and supportive attitude fort he development of science and knowledge in the eastern geography. Because it is not possiblefor an interaction to occur. The movement called Hellenism is the blending of two different cultures and becoming one body. The aim is to ensure that the studies in this context emphasize this direction more and to call forthe increase of the studies emphasizing this direction.

Methodology: In the study, the method of analyzing information and document swasused, taking care to be scientific.

Findings: Alexander the Great, who saw the transformation in to an empire as a Project and tried to display a stance that would provide this in many areas, Caesar, Marcus Antonius, Octavius, Pompeius, Marius, Antonius, who organized expeditions to the East, are symbols for this picture. Alexander the Great's aim; his most important aim was to establish dominance over the trade routes starting from Anatolia and extending to the interior of Asia. He captured the Mediterranean in 546 BC, Thrace and the Straits in 513 BC, and Macedonia in 492 BC and established his monopoly in the regions as the dominant power. He encountered the Persians, who were dominant even in Anatolia outside the borders of this period. After the sudden death of Alexander the Great, the possibility that the authority and borders would be negatively affected must have been taken into consideration, because a division meeting was first held in Babylon among the generals. This division, which was made with the aim of

continuing the unity of the empire, was essentially the most effective attempt that would bring about its tragic end. When we look at the scope of Alexander the Great's empire, we clearly see that four main regions formed the independent main part. These regions; TheKingdom of Macedonia, the Kingdom of Asia, the League of Corinth and the Greek city-states affiliated to it were formed by the people of the states under its protection. As a result of the blending of the cultural richness of theEastern civilization with the civilization of the West, the period called Hellenism took its place in historical sources. This period, which gained the quality of a movement as a result of the fusion of two different civilizations in terms of art, philosophy and ideas, was an innovative and free-spirited period. While remaining essentially loyal to the magnificent Eastern culture built on solid foundations, an attempt was made to create a new cultural complex by adding the Eastern perspective of thought, questioning and critical perspective. Alexander the Great, who deemed the marriage of the Macedonian and Persian peoples necessary, created an environment of unity in culture by marrying the Macedonian soldiers to women who were the native people of the Anatolian and Iranian geography. The dissolution of the empire due to the death of Alexander the Great caused certain centers of science and culture to fall into the hands of Rome. Over time, Rome became a civilization whose livelihood depended on agriculture and derived its power from war, and its trade was seen as common. They used science in agriculture and daily life to some extent as they saw it necessary, but they continued their fondness for philosophy. The political and marriage alliances established in the Hellenistic period played an important role in ensuring the continuity of the period and in carrying the cultural transfer. One of these examples, the marriage of Seleucus I. Nikator and Stratonice I. is a suitable example in this sense. The local administrative structures with a monarchical structure gave way to kingdoms in the Hellenistic period. One of these kingdoms is the Seleucid Kingdom. The efforts of the Hellenistic kingdoms established in Anatolia to continue their existence and strengthen their ties were sometimes provided by the institution of marriage, which was preferred in many periods of the Ancient Age. Since the ties established in this way were based on mutual interest, it wase asier for both parties to reach the desired position. The queens of the Hellenistic period were considered representatives of the dynasties they were sometimes affiliated with and sometimes connected tothrough marriage, and they gained official status and maintained their place in diplomatic relations. Because the aim should be to establish alliances and touse the existing power more beneficially. The marriage of Seleucus I Nicator, one of Alexander's effective commanders, to Queen Stratonice I of the Antigonid dynasty, a member of the royal family that ruled Macedonia during the Hellenistic period, constitute done of the important power alliances of the period.

Conclusion: The period we generally evaluate in outline is that a civilization makes transfers toan other civilization and completes its own deficiencies from the civilization in question. However, when the subject is Western civilization, a perception has beencreated in the minds that the ancient Eastern lands are not a source of culture and civilization but rather hat they bring civilization to the deprivation of civilization. However, two different rich civilizations that have sprouted from distant geographies have come together in a living bloody way and have formed a movement, a period in itself, more than a synthesis. Because this is not only a fusion, but a historical phenomen on that has affected many areas and values in terms of language, economy, art, civilization, prosperity and wealth, politica land commercia lrelations, and race and society.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2176-2203
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78367
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 16.09.2024 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Yıldırım, T. (2025). Bir "Bütünleşik İntihal" Vakası: İlker Mutlu'nun Yeşilçam Dönemi Türk Sinema Tarihi Makalesinin Reddiyesi. *Journal of History School,* 76, 2176-2203.

BİR "BÜTÜNLEŞİK İNTİHAL" VAKASI: İLKER MUTLU'NUN YEŞİLÇAM DÖNEMİ TÜRK SİNEMA TARİHİ MAKALESİNİN REDDİYESİ

Tunç YILDIRIM[1]

Öz

Esas alanı edebiyat olmasına rağmen farklı temalarda özel sayılar yayımlayan *Hece* dergisi, 2024 yılında, iki ciltlik "Türk Sineması Özel Sayısı" yayımladı. Türk sinemasına dair uzman ve amatör araştırmacı görüşlerini harmanlamaya çabalayan bir çeşit eleştirel amalgam olan bu sayının ilk cildine İlker Mutlu makalesiyle ("BİR SİS PERDESİ ARDINDAN… 50'ler ve Yeşilçam'ın Oluştuğu ilk On Yıla Bir Bakış Denemesi", *Hece*, cilt-1, sayı: 330/331/332, Haziran/Temmuz/Ağustos 2024, ss. 184-195) katkı sundu. Bu çalışmada ilk olarak söz konusu özel sayının genel bir eleştirel ve bilimsel değerlendirilmesi yapılacaktır. Daha sonra sözde derleme/toplama (yani kompilasyon) ama aslında "bütünleşik intihal" yapan yazısında amatör sinema tarihçisi İlker Mutlu'nun, profesyonel sinema tarihçisi Tunç Yıldırım'ın *Türk Sinemasının Estetik Tarihi. Standart Türlere Giriş: 1948-1959* isimli referans kitabından yaptığı bütün intihaller ve aşırmalar karşılaştırmalı yöntem kullanılarak hem tespit edilecek hem de açıklanacaktır. Böylece dipnotlarından sorunsallarına hatta birincil kaynaklara dayanan istatistiki verilerine kadar uzun uzun kullandığı Yıldırım'ı (2016) metin içinde veyahut kaynakçada referans göstermeyen Mutlu'nun (2024) açık ve net bir intihal yaparak özgün olmayan kopya makalesini nasıl oluşturduğu kanıtlanacaktır. Bu intihal vakasının tespiti, ifşası, eleştirisi ve çözümlemesi üniversitelerde kurumsallaşmış Sinema Araştırmaları Disiplininin vazgeçilmez temel konusu olan sinema tarihi alanında "orijinal, yenilikçi ve bilimsel bir çalışma nasıl yapılmaz?" sorusuna cevap verecek niteliktedir.

[1] Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, tuncyildirim@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2546-4517

Anahtar Kelimeler: Derleme, Bütünleşik İntihal, Amalgam, İlker Mutlu, *Hece* Dergisi Türk Sineması Özel Sayısı (2024).

A Case of Integrated Plagiarism: Rejection of İlker Mutlu’s Article on the History of Turkish Cinema during the Yeşilçam Era

Abstract

Although its main field is literature, *Hece* journal often publishes thematic issues and has just published a two-volume “Special Issue on Turkish Cinema” in 2024. With his article entitled “BİR SİS PERDESİ ARDINDAN… 50’ler ve Yeşilçam’ın Oluştuğu ilk On Yıla Bir Bakış Denemesi”, *Hece*, volume-1, n° 330/331/332, June/July/August 2024, pp. 184-195”, İlker Mutlu contributed to the first volume of this issue, a sort of critical amalgam that attempts to mix the points of view of experts and amateur researchers on Turkish cinema. In this study, it is first of all a question of making a critical, scientific and general evaluation of the special issue on Turkish cinema. Next, it will be shown how amateur film historian İlker Mutlu used the reference work of professional film historian Tunç Yıldırım (*Türk Sinemasının Estetik Tarihi. Standart Türlere Giriş: 1948-1959*; 2016) in his so-called compilation article but in fact “integrated plagiarism”. All of Mutlu’s (2024) detailed plagiarisms will be both identified and explained using the comparative method. Thus, it will be proven how Mutlu (2024), who never refers to Yıldırım (2016), which he used extensively from his footnotes to his problematics and even his statistical data based on primary sources, has created his plagiarist article. The disclosure, criticism and analysis of this case of plagiarism are able to answer the essential question regarding the Discipline of Cinema Studies: “How not to make an original, innovative and scientific work in the field of cinema history?”

Keywords: Compilation, Integrated Plagiarism, Amalgam, İlker Mutlu, *Hece*’s Special Issue on Turkish Cinema (2024).

GİRİŞ

“Kendi doğumundan önce olanları bilmeyen,

sürekli çocuk kalmaya mahkûmdur.”[2]

2024 yılı yaz mevsimine girerken esas uzmanlığı “edebiyat” olan *Hece* dergisinin (ISSN 1301-210X; ISBN 978-625-6610-73-6 [1.c]) Türk sinema tarihine adadığı bir özel sayı yayımlandı. *Hece*’nin edebiyat dışı alanlarda da çok uzun zamandır “tematik sayı” yapmayı tercih eden yarı-akademik bir süreli yayın olduğu biliniyordu. Sinema tarihçisi bakış açısından son on yıllık dönemi (2015-2025)

[2] Romalı yazar ve devlet adamı Cicero’dan akt. Berktay, 2003, s. 15.

düşündüğümde sinema temalı özel sayı hazırlayan ve dolayısıyla Türk sineması tarihini de kapsayan analiz, yorum, görüş, mülakat, örnek olay çalışmalarına vs. yer veren önemli hakemli dergiler yayımlandı. Akla ilk gelen insani bilimler sahasında Türkiye'de önde gelen bir referans olarak *Doğu Batı*'nın 2015'te çıkardığı dört ciltlik "sinema tutkusu" sayılarıdır. Bilimsel ve hakemli bir dergi olan *TRT akademi* ise Ocak 2018'de yayımlanan beşinci sayısını "sinemaya" adadı. Yine de Türkiye'de sinema tarihi söz konusu olduğunda en akla yatkın (kelimenin bilimsel yani akademik manasında) çok yazarlı kolektif eser, her bir yazarın sadece spesifik sorulara cevaplar vererek birlikte yazdığı *40 Soruda Türk Sineması*[3] oldu. Aslında bu el kitabının kılavuzu, 2017 biterken basılan Türk sinema tarihini kapsayıcı bir kolektif deneme *Toplumu Şekillendirmenin, Toplum Tarafından Şekillendirilmenin Sosyolojisi: Türk Sineması*[4] oldu. 2020'de *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (*TALİD*, sayı 36 ve 37) Türkiye'de Sinema Çalışmaları'nın tarihsel gelişimini ele almayı hedefleyen iki tematik cilt yayımlarken birincil kaynaklara dayalı örnek olay çalışmalarını kapsayan bir başka kolektif eser olan *Türk Sinema Tarihine Farklı Bakışlar*[5] aynı sene gün yüzü gördü.

Peki, *Hece*'nin bu özel sayısı kolektif Türk sinema tarihi denemeleri içinde nasıl konumlandırılabilir? *Hece*'nin profesyonel sinema tarihçiliği ile amatör sinema tarihçiliği arasında gidip gelen dengesiz tutumu, esasen bir anma kitabı olması gereken *Sinemada Bir Asır: Türk Sinemasının 100. Yılına Armağan*[6] isimli çok yazarlı eserin orijinallikten uzak karakteristiği ile benzeşmektedir. Yıllar geçse de Türk sinema tarihyazımındaki taklitçi, kopyacı yani istinsah eden yaklaşım geçerliliğini yitirmiyor. Burada akla tarihçilik mesleğinin üstadı Halil İnalcık'ın[7] Fransız yazar Anatole France'a atfederek sorduğu kilit soru geliyor: "Orijinal tarihçinin başına neler gelir?"

Hece'nin yaklaşık 1200 sayfa tutan iki ciltlik özel sayısının editörlüklerini Kurtuluş Kayalı[8] ile Hatice Bildirici birlikte üstlenmişler. Hemen anlaşılacağı gibi editörlerin biri akademi içinden öteki de akademi dışından geliyor. Yani ilki tanınan ve sayılan bir profesyonel araştırmacı-uzman, öbürü ise asıl itibariyle

[3] Bkz. Bostan (Ed.), 2019.
[4] Bkz. Kayalı (Ed.), 2017.
[5] Bkz. Becerikli (Ed.), 2020.
[6] Bkz. Çelik (Ed.), 2014. Bu kitabın, Türkiye bağlamında "ilk dönemler sineması" yani "erken dönem sinema"ile sorunlu ilişkisinin ayrıntılı tarihyazımsal çözümlemesi için bkz. Yıldırım, 2025, ss. 1069-1090.
[7] İnalcık, 2015, s. 65.
[8] Türk sinema tarihçisi Kayalı (2018, s. 41) önceki bir yazısında muhayyel ya da mukadder tarzda bir Türk sinema tarihi derlemesinin acilen gerektiğini belirtmiştir.

hevesli ve meraklı bir amatör. Belki de tam bu sebepten ötürü, yani ikici (düalist) söylemsel yapısı nedeniyle *Hece*'nin neşrettiği "Türk Sineması Özel Sayısı" ihtilaflı bir amalgama benziyor. Çünkü sinema araştırmaları disiplininin metodolojik keskinliğini, epistemolojik ölçütlerini ve teorik çerçevesini karşılayabilen yazıların sayısı ancak bir elin parmakları kadar. Açıkçası bundaki en büyük sebep saf sinefil zevkten ve eleştirmen bakış açısından kaleme alınmış öznel (hatta tarafgir) eleştirel yazıların çokluğudur. Bunun doğal sonucu da yönetmenleri ve onların eserlerini (belli başlı filmleri) kendi aralarında hiyerarşize eden bir eleştirel söyleme varır. Böyle bir eleştirel amalgam girişimi içinde herhangi bir sinema tarihçisinin asıl görevi olması gereken "filmleri tarihsel açıdan açıklamak" ve "gelenek içine oturtmak, yerleştirmek" gibi zorlu meseleler neredeyse tamamen unutulmuş. Peki, alelade "özel" sayı hakkında hangi "genel" görüşlere varılabilir?

Eldeki iki cildin, tematik çerçeveye göre altı bölüme ayrıldığı anlaşılsa da birinci bölümün yani "tarihî ve kavramsal çerçevenin" 388 sayfa yer kaplaması mantıklı gözükmüyor. İçerisine hemen hemen her tür yazının konduğu ve tematik başlığın yerleştirildiği bu derleme tasnifin amacı nedir? Oysa ulusal sinemaların tarihlerine odaklanan bu tarz kolektif sinema tarihi çalışmalarında bilimsel, teorik, analitik ve metodolojik yaklaşımın nasıl düzenleneceği daha giriş kısmında tüm ayrıntılarıyla planlanmalıdır. İsimsiz ve imzasız "sunuşta[9]" sinema tarihyazımı disiplinine uygun düşen bir nedensellik bağı kurulamıyor. Çünkü ne sinema tarihini dönem(sel)leştirme ölçütü belirlenmiş ne filmleri bağlam(sal)laştırma kıstası dikkate alınmış. Belki de bu yüzden Türk sinemasının uzun tarihine adanmış, sağlam birincil kaynaklara ve gelişkin analitik metodolojilere dayanan örnek olay çalışmalarını bulmak çok zorlaşıyor. Bu olmazsa olmaz koşul yerine ağırlıklı olarak "eleştirel beğeni", "sinefil zevk" hatta "yönetmen merkezci tefekkür" yani kelimenin Batılı manasında *auteurist perspektif* tercih edilmiş. Buna rağmen, Türkiye'de yüksek sanat biçimi olarak *a priori* kabul gören edebiyatın (bir başka deyişle yazılı kültürün) tahakkümüne karşı büyük bir atılıma geçen Yeni Türk Sinemasına kayıtsız kalamayarak filmlere ve yönetmenlere yönelen bir başka edebiyat dergisi *Notos*'un, 383 seçici tarafından belirlenen "Yüz Yılın 40 Filmi[10]" soruşturması Türk sinemasının yönetmen portresini resmetmede *Hece*'den çok daha başarılıdır.

Yirminci yüzyıla damgasını vuran sinemanın çok yönlü ve çok yüzlü bir fenomen olması onun tarihinin farklı yaklaşımlardan (estetik, kültürel, ekonomik,

[9] Bkz. "Sunuş", 2024, ss. 7-8.
[10] Bkz. "Yüz Yılın 40 Filmi", 2016, ss. 18-33.

endüstriyel, teknolojik, sosyal, politik vs.) yazılmasına sebep olmuştur.[11] Ancak *Hece*'nin[12] *a priori* yargısına göre sinema sadece bir sanat olduğu için Türk sinemasının eleştirmenler, aydınlar veyahut entelektüeller tarafından göz ardı edilmiş birtakım eserleri mutlaka değerlendirilmelidir. Yedinci sanat sinemanın salt sanatsal yönü olduğu gibi bu tarz peşin hüküm ile özel sayıdaki bazı ilginç yazıların içerikleri bile örtüşmüyor. Çünkü Yeşilçam sinemasını üçüncü sinema kavramı ile açıklamayı düşünen veyahut örnekleme aldığı güdümlü bir filmi (*Birleşen Yollar*, Yücel Çakmaklı, 1970), unutulmuş bir şaheser olarak değil de "din ve modernleşme sorunsalları" ekseninde okumak isteyen yararlı ve ilgi çekici tematik katkılar aksini ispat ediyor[13].

Türk sinemasına dair çeşitli tarihsel söylemleri tekrarlayan müelliflerin çoğunluğu sadece geleneğin değişmezlik kültünün değirmenine su taşımakla yetinmiş. Eleştirel sentez yapma güdüsü bir nevi usül (metot, yöntem) olarak tarihsel analiz yapma zorunluluğunun yerini almış. Yönetmen merkezli bakış açısında yenilik yapabilen ve ulaştığı, kullandığı, yorumladığı birincil kaynaklardan faydalanarak özgün bir tarihsel görüş getirebilen yegâne çalışma Zeynep Özlem Havuzlu'nun[14] takdire şayan Metin Erksan okumasıdır çünkü Yeşilçam'ın oluşum döneminde (1948-1959) sinemaya adım atan genç bir entelektüel yönetmenin "kültürel bagajının" anlaşılmasına olanak vermekte ve bunu yaparak günümüz Sinema Araştırmaları Disiplinine özgü "Yeni Sinema Tarihi Paradigması" ile birebir örtüşmektedir.

İkinci cildin sonuna yerleştirilen bibliyografya (kitap, tez, makale) seçkisinde Türk sinema tarihyazımı verilmek istenmiş yani bir çeşit "Türk sinemasının tarihinin tarihi" belgelenmeye çabalanmıştır.[15] Ancak bu öznel girişim nesnellikten o kadar uzak ki koca listeye sevilen, tercih edilen ve favori görülen yazarların serpiştirildiği ve hiçbir bilimsel kaynakça hazırlama yöntemine başvulmadığı anlaşılıyor. Mesela Türkiye'de sinema araştırmaları disiplininin kılavuzu olarak 2010'dan beri uluslararası sinema araştırmaları dergileri seviyesinde aralıksız yayın yapan, FIAF'ın resmen tanıdığı *Sinecine* sürmen altı edilmiş. Peki, *Sinecine*'deki makalelerin nitelikli bilimsel katkıları tamamen görmezden gelinirken hangi uzman dergi ön plana alınmış? Yayın kurulunda olduğum bir başka bilimsel hakemli dergi *TFAD* (*Türkiye Film Araştırmaları Dergisi*) tarafından basılan yazılar tercih edilmiştir. Acaba hangi bilimsel ölçüt, *Sinecine*'yi unutturma girişimine sebep verdi? Bunun ideolojik olmayan akla

[11] Bkz. Yıldırım, 2021, ss. 1-8.
[12] "Sunuş", 2024, s. 7.
[13] Bkz. Gökçek, 2024, ss. 134-148 ve Bostan, 2024, ss. 234-249.
[14] Bkz. Havuzlu, 2024, ss. 71-83.
[15] Bkz. Karapınar, 2024, ss. 602-624.

yatkın bir açıklaması yapılabilir mi? *Hece*’nin sunduğu Türk sinema tarihi kaynakçası, “yazar-araştırmacı-tarihçi seçme” ile alakalı *nepotizm* ve *favoritizm* konularında yeni kuşak sinema araştırmaları disiplini öğrencilerine lisans üstü ders konusu olarak okutulabilir ancak.

*Sinecine’*nin kasten görmezden gelinmesi yakın tarihte ufuk açıcı Türk sinema tarihi makalelerinin yayımlandığı bir başka akademik dergi olan *İlef*’in de gözden kaçırılması ile doğru orantılıdır. Daha yeni kurulmuş iletişim fakültelerinin dergilerindeki birtakım yazılar listelenirken 2020 sonrası *İlef* dergisinde çıkan ve Türk sinema tarihyazımını doğrudan etkileyen ve değiştiren hakiki yenilikçi çalışmaların (Odabaşı’nın Cumhuriyet dönemindeki ilk sinema dergilerinden birini gün yüzüne çıkardığı makale[16], Boran’ın komünist şair Nazım Hikmet’in yönetmen olarak filmografisini tanımladığı çalışma[17] ve Yıldırım ile Yıldırım’ın Kazım Nami Duru’nun Fransızca yazdığı Türk sinema tarihçesini çözümledikleri metin[18]) bilinmemesi nasıl açıklanabilir? Üstelik sinema yazıları bakımından daha geriden gelen Marmara ve İstanbul üniversitelerinin iletişim fakültelerinin kurumsal dergileri listeye özellikle eklemlenmişken alanın lokomotif dergisini çıkaran Ankara İletişim Fakültesi resmen göz ardı edilmiştir. Bir ilahiyat fakültesi dergisinde çıkmış sinema çalışması seçkiye konmuşken, Yeni Türk Sinemasının nev-i şahsına münhasır yaratıcılarından yönetmen ve akademisyen Doç. Dr. Derviş Zaim’in[19] araştırma makalesini neden *Sinecine*’de yayımladığı akla gelmemiştir?

Bu durumun somut bir başka örneği, Türkiye’de Modern-Ulusalcı-Marxist (MUM[20]) sinema tarihyazımının kurucu babası Nijat Özön’ün (1962) tek bir yapıtının (*Türk Sineması Tarihi. Dünden Bugüne: 1896-1960*) listeye alınmasında ama muhabir, gazeteci, eleştirmen ve sinema yazarı Agâh Özgüç’ün neredeyse külliyatının listeye eklenmesinde apaçık görülebilir. Akademisyen sınıfından Gizem Şimşek Kaya’nın sadece korku ve gerilim türlerine el atan on kitabıyla listeye girmesi bile temel kaynakça oluşturmada sadece nicelik meselesinin önemsendiğinin ve niteliğin dikkate alınmadığının bir başka kanıtıdır. Bu kadar eklektik tarzda hazırlanmış, böyle bir Türk sineması özel sayısı hangi amaca hizmet edebilir?

[16] Bkz. Odabaşı, 2024, ss. 149-184.
[17] Bkz. Boran, 2023, ss. 169-202.
[18] Bkz. Yıldırım ve Yıldırım, 2020, ss. 39-72.
[19] Bkz. Zaimağaoğlu, 2022, ss. 449-477.
[20] Bu kavramsallaştırma ekseninde Özöncü Türk sinema tarihyazımının ayrıntılı analizi için bkz. Yıldırım, 2022, ss. 207-241.

Peki, genel seviyesi sorunlu böyle bir eleştirel amalgam hakkında neden eleştirel ve akademik bir yazı kaleme almak gerekli hatta zorunludur? Çünkü yeni sinema tarihi paradigmasının ölçütlerine göre tasarlanmış ve yazılmış bir Türk sinema tarihi kitabına yapılan açık bir intihal vakasını göstermek mesleki vazifedir. Bu entelektüel aşırmanın hem tespiti hem de tahlili Türk sinema tarihi, tarihçiliği ve tarihyazımı açılarından zorunludur.

İlker Mutlu'nun Yaptığı Bütünleşik İntihalin Tespiti ve Tahlili

Profesyonel sinema tarihçisi gözüyle eleştirilen tüm eksiklikler bir yana işin en kötü tarafı *Hece*'nin bu sayısında tespit edilen ve burada çözümlenecek açık bir intihal (aşırma) vakasıdır. Hem de bu intihal, bütünleşik tarzda yapılmıştır. Bu kusur, ister istemez basılan makalelerin Türk sinema tarihi külliyatını yakından tanıyan uzman hakemlerin sıkı bir denetiminden geçmeden yayımlandığını akla getirmektedir. Burada asıl suç tabii ki başkalarının çalışmalarından faydalanarak derleme, toplama yani kompilasyon yapayım derken aşırma/intihal suçunu işleyen faildedir. Özgünlük veya yaratıcılık derdi hiç olmadığı için birincil kaynaklara dayalı bir araştırma yapmamış, var olan tarihsel söylemleri sözüm ona sentez yapayım derken tekrarlamış ama bunu yaparken de kopya çektiği başvuru kaynağını ve yazarını alıntılamayı (veyahut refere etmeyi) gözden kaçırmıştır.

Aşağıda kanıtlarıyla gösterileceği gibi Tunç Yıldırım'ın eserini, ona atıf vermeden, ismini anmadan, dipnot veyahut metin içi referans göstermeden, kaynakçada hiç bahsetmeden birden fazla kez kullanan bu garip makaleyi net bir intihal vakası olarak hem de "bütünleşik aşırma" şeklinde kabul etmek gerekiyor. Peki, öncelikle "intihal" ve "bütünleşik" ne anlamlara geliyor? Türk Dil Kurumu, resmî web sitesindeki sözlüğünde bu kelimeleri şöyle tanımlıyor:

> "Başkalarının yazılarından bölümler, dizeler alıp kendisininmiş gibi gösterme veya başkalarının konularını benimseyip değişik bir biçimde anlatma; aşırma."[21]
>
> "Birbiriyle bağlantılı duruma getiren; tümleşik."[22]

Bu durumda intihalin yani aşırmanın biricik faili de yazar İlker Mutlu (2024) oluyor çünkü Tunç Yıldırım'dan (2016) aldığı ve yer yer birebir kopyaladığı verileri, analizleri, yorumları, sorunsalları ve dipnotları kendisine mâl ediyor. Kendisini sinema tutkunu olan bir inşaat mühendisi olarak tanımlayan ve çeşitli yazılar, kitaplar kaleme alan bu kişinin amatör sinema çalışmalarını paylaştığı

[21] Bkz. https://sozluk.gov.tr/intihal
[22] Bkz. https://sozluk.gov.tr/bütünleşik

kişisel bir web sitesi de mevcuttur[23]. Ayrıca Yıldırım'ın çalışmasından defalarca intihal yaptığı makalesinden bahseden tanıtıcı paylaşımlar da şahsi Instagram hesabından ulaşılabilir durumdadır[24].

Mutlu'nun makalesinin başlığı ve ilk paragrafı "Yeşilçam'ın oluştuğu" ilk on yıldan ve "Yeşilçam'ın kuruluşundan" bahseder. Bu yaklaşım Yıldırım'a ait olan orijinal sinema tarihi kitabının "Standart bir Tür Sineması Olarak Yeşilçam'ın Oluşumu: Film Yapımını Arttıran Kurumsal ve Örgütsel Etmenler" bölümüne ve kavramsal çerçevesine çok benzemektedir[25]. Mutlu girişe başlarken profesyonel film yönetmeni ve sinema akademisyeni Engin Ayça'nın *Şu Sinema Dedikleri* eserini hem alıntılamış hem de görselini vermiştir. Ancak adını özellikle vermediği, kendi deyişiyle Türk sinemasının 1950-1960 arasını ele alan bilimsel sinema tarihi çalışmaları iki tanedir: *Türk Sinemasının Estetik Tarihi. Standart Türlere Giriş: 1948-1959*[26] ve *Türk Sinema Eleştirisinin Düşünsel Temelleri*[27].

Bir ulusal sinemanın sınırları belirli bir dönemine odaklanan herhangi bir araştırmada o dönem hakkında yayımlanmış bilimsel çalışmalar yani literatürü/külliyatı oluşturan temel eserler mutlaka bilinmeli, incelenmeli ve alana yapılacak yenilikçi katkının niteliğinin neler olacağı tarihsel söylem üzerinden açıklanmalıdır. Oysa amatör sinema tarihçisi Mutlu, yukarıda bahsedilen ikinci kaynağa (Yılmaz, 2023) hiç başvurmazken ilkinden (Yıldırım, 2016) topladığı verileri sanki kendisine aitmiş gibi referans göstermeden kullanmıştır.

YÖNTEM

Yıldırım'ın (2016) orijinal, Mutlu'nun (2024) kopya iki metninden alınma ek kısmındaki kupürlerle eşleştirme yaparak ve göstererek kanıtlanacağı gibi Mutlu'nun yazısının dördüncü paragrafı ile yapmaya başladığı sistematik ve bütünleşik uzun intihal[28] aslen Yıldırım'ın çalışmasının doğrudan yukarıda verilen kısmı[29] ile girişine[30] dayanmaktadır. Önce tüm bütünleşik intihaller aşağıdaki tabloda yazılı olarak mukayeseli biçimde açıklanacaktır. Bu karşılaştırmalı yöntem atıfsız ve/veya referanssız tüm yağmacı, aynı, benzer ve

[23] Bkz. https://www.ilkermutlu.org/
[24] Bkz. https://www.instagram.com/ilker7758/p/C8CyjYpt3CM/?img_index=1
[25] Yıldırım, 2016, ss. 39-56
[26] Yıldırım, 2016.
[27] Yılmaz, 2023.
[28] Mutlu, 2024, ss. 184-187.
[29] Yıldırım, 2016, ss. 42-44 ve 54-55.
[30] Yıldırım, 2016, ss. 28-29.

küçük kelime oyunları yapılarak çok az değiştirilmiş yeniden-kullanımların yerlerini birebir tespit etmek için gereklidir.

BULGULAR VE YORUM

Tablo 1.

Karşılaştırmalı İntihal Verileri

Tunç YILDIRIM’ın orijinal metninde yazanlar: (Yıldırım, 2016: ss. 28-29, 42-43-44, 54-55)	**İlker MUTLU’nun yaptığı bütünleşik intihaller: (Mutlu, 2024: ss. 184-185-186-187)**
s. 28-29: Fransız kaynaklarına göre 1949 yılında Türkiye sinema salonlarında gösterilen filmlerin %75’i ABD’den gelmektedir. Peki, bu Hollywood egemenliğini (bir başka deyişle, Amerikan kültürel emperyalizmini) Türk sinemasının Yeşilçam döneminin başlangıcında pekiştiren yerli dağıtımcılar kimlerdir ve hangi stüdyoları temsil ederler? Bu sorulara tablo birde yer alan bilgilerden yararlanılarak cevap verilebilir. Tablo – 1: Hollywood stüdyolarının Türkiye temsilcileri (1952) Amerikalı Yapımcılar Türk Dağıtımcılar MGM, Fox, Columbia FİTAŞ (İpekçi Kardeşler) Warner Bros, Paramount Lale Film (Cemil Filmer) Universal-International Özen Film (Osman Sirman) RKO Sürat Film (Kadri Yurdakul) s. 42: Özön’ün yayınladığı uzun metrajlı kurmaca film sayılarına göre Türk film endüstrisi on yedi senede (1923-1939) sadece 18, onu izleyen yedi senede (1940-1946) 21 film yapabiliyor. Peki, nasıl oluyor da film üretimi 1947’den itibaren çok hızlı bir artış gösteriyor? Giovanni Scognamillo’nun verdiği rakamlara göre Türkiye’de film yapımı 1947’de 12, 1948’de 18 ve 1949’da 19’dur. Bu üç yılda sene başına yapılan ortalama film sayısı 16’yı geçer.	**s. 184:** 1949’da bizim salonlarda gösterilen filmlerin %75’i ABD’den geliyordu. […] bu Hollywood egemenliğini pekiştiren de bizim yerli dağıtımcılarımız olan İpekçiler ve Filmerler’di. […] Türk film endüstrisi ’23-’39 arasındaki on yedi senede sadece 18, onu izleyen yedi senede 21 film yapabiliyor. Bununla birlikte ‘47’den ‘49’a, üç yılda sene başına yapılan ortalama film sayısı 16’yı geçer.
s. 42-43: Aslında, Türkiye’deki film yapımının bu niceliksel artışı biri örgütsel diğeri de kurumsal olmak üzere iki ana etmene bağlıdır. İstanbul’daki sinemacılar (yani işletmeciler denen sinema salonu sahipleri) ve filmciler (yani yapımcılar denen film üretenler) 1946’dan itibaren ciddi bir şekilde örgütlenmeye başlarlar. Amaç, Türk sinemasının iktisadi ve endüstriyel sorunlarına hem hükümetin hem de kamuoyunun dikkatini	**s. 185:** Bizde film yapımındaki artışın bir nedeni de İstanbul’daki sinema işletmecilerinin ve film yapımcılarının 1946’dan itibaren örgütlenmeleriydi. Amaç, Türk sinemasının iktisadi ve endüstriyel sorunlarına hem hükûmetin hem de kamuoyunun dikkatini çekmekti. Devlet, bu alana ilgisizdi. İstanbul’daki otuz işletmeci ve yapımcılardan oluşan Sinemacılar ve Filmciler Cemiyeti ise 1947’de kurulmuştu. YFYC,

çekebilmektir. Bir başka deyişle devletin bu alandaki ebedi ilgisizliğine ve kayıtsızlığına karşı hep birlikte harekete geçmeyi ve bir sinema davası gütmeyi uygun görürler. İstanbul'daki işletmeci ve yapımcı loncasının otuz üyesinden oluşan Sinemacılar ve Filmciler Cemiyeti (SFC), 1946'da ana nizamnamesini hazırlar ve yayınlar.

s. 44: Kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden YFYC adına basına açıklama yapan İhsan İpekçi Türk filmlerinin kötü kalitesini üç sebebe indirger:

1. Sermaye yokluğu [yani yetersizliği],
2. Koruma eksikliği
[yani Türk filmlerinin yabancı filmlere karşı korunmaması],
3. Vergiler
[yerli ve yabancı filmlerden hemen hemen aynı oranda vergi alınması].

Bu kuruluş için filmin tek sorumlusu girişimci olan yapımcının kendisi olup film de her şeyden önce ticari bir ürün, yani metadır. Kısacası, YFYC için ekonomik şartlar sanatsal değerin önüne geçmekte; film bir sanat eseri olarak değil de öncelikle kâr etmesi gereken ticari bir ürün olarak düşünülmektedir. Bu saf merkantil anlayış genel bir kaide olarak Yeşilçam sinemasının yapım tarzına nüfuz edecektir.

Türk filmlerinin kötü kalitesini sermaye yokluğu, filmlerimizin yabancı filmlere karşı korunmaması ve vergilerin yüksekliğine bağlıyordu. YFYC için filmin tek sorumlusu yapımcının kendisi olup film de her şeyden önce ticari bir üründü. Yani filmi bir sanat eseri olarak değil de öncelikle kâr etmesi gereken ticari bir ürün olarak düşünmekteydiler. Bu saf ticari anlayış genel bir kaide olarak sonradan Yeşilçam sinemasının yapım tarzına nüfuz edecekti.

s. 54: 1951-1959 döneminde Kemal Film şirketi yirmi sekiz uzun metraj film çekerek sene başına üç film üretir hale gelmiştir. Yapılan film sayısında Kemal Film, Halk Filmin ardından ikinci sıraya yerleşir ve özellikle yapımcılığa odaklanır. Adresi Yeşilçam Sokağı'nda olmayan Kemal Film müessesesi –tıpkı Halk Film gibi– dönemin Türk sineması içinde farklı türleri denemede ve yaymada etkin bir konuma gelir.

Kral lakaplı Ayhan Işık'ı (1926-1979) gerçek bir sinema yıldızına ve kültürel bir ikona dönüştüren, polisiye ile melodram türlerini harmanlayarak yetkinleştiren (*Kanun Namına, Öldüren Şehir, Kanlarıyla Ödediler, İntikam Alevi*), yerli tipe dayanan uzun ömürlü ve çok başarılı bir komedi serisi yaratan (*Cilalı İbo Casuslar Arasında*), fantastik (*Görünmeyen Adam İstanbul'da*), tarihi (*İstanbul Kan Ağlarken, İngiliz Kemal Lavrens'e Karşı,*

ss. 186-187: 1951-1959 arasında Kemal Film, 28 uzun metraj çekerek sene başına üç film yapar haline gelmiş, artık yapımcılığa odaklanmıştır. Kemal Film, dönemin Türk sineması içinde farklı türleri denemede, melezleştirip yaymada etkinleşir. Ayhan Işık'ı gerçek bir sinema yıldızı ve kültürel ikon yapan, suç temasını polisiye ve melodram türleri ile harmanlayan, Cilalı İbo ile yerli tipe dayanan uzun ömürlü bir komedi serisi yaratan, fantastik (Görünmeyen Adam İstanbul'da), tarihî (İstanbul Kan Ağlarken, İngiliz Kemal Lavrens'e Karşı, Bulgar Sadık, Düşman Yolları Kesti) ve köy filmi (Bir Avuç Toprak) türlerini de deneyen, Zeki Müren'li, ortalığı kırıp geçiren şarkılı melodramlar (Berduş, Altın Kafes, Gurbet) üreten bu yapımevi, ticari başarı ile teknik kaliteyi birleştirir. Peki, Kemal Film'in otuz yıl kadar sonra yapımcılığa dönmesi nasıl açıklanabilir?

Bulgar Sadık, Düşman Yolları Kesti) ve köy filmi (*Bir Avuç Toprak*) türlerini de deneyen bu yapımevi ticari başarı ile teknik kaliteyi birleştirmenin yollarını arar. Türk sanat müziğinin popüler sesi Zeki Müren (1931-1996), Kemal Filmin şarkılı melodramlarında (*Berduş, Altın Kafes, Gurbet, Kırık Plak*) seyircilerini büyülemeye devam eder.

Peki, öncü bir film şirketi olan Kemal Filmin yaklaşık otuz yıllık bir aradan sonra film yapımcılığına dönmesi ve zamanla sadece bu işle meşgul olması nasıl açıklanabilir?

Osman Seden’in kendi yazdıkları Yeşilçam’ın oluşum dönemindeki değişen ekonomik dengeleri (yani arz-talep ilişkisini) açıklar niteliktedir:

s. 55: “1948-49 sezonuna kadar devamlı Mısır filmleri oynayan ve hâsılat rekorları kıran Taksim sineması artık Türk filmlerine de yer verir olmuştu. O zamanlar Anadolu’da film işletmeleri henüz açılmamıştı ve Anadolu sinemacıları sık sık İstanbul’a gelerek senelik ihtiyaçlarını buradan karşılarlardı. Bu sinemacılar gitgide bizden Türk filmi istemeye başladılar. Önceleri bu istekleri pek önemsemeyen büyük şirketle**r** zamanla etkilenmeye ve birbirlerinden gizli hazırlıklar yapmaya başladılar. Fitaş (İpekçi kardeşler) zaten prodüksiyona açıktı. Lale film bir büyük prodüksiyona gireceğini ilan etti ve herkes bizim (Kemal Filmin) ne zaman kolları sıvayacağımızı merak eder oldu.”

s. 29’daki 55. Dipnot: 1933’ten 1949 Eylül’üne kadar Kemal Film, RKO’nun Türkiye’deki tek dağıtımcısı olmuştur.

1948-49 sezonuna kadar devamlı yüksek Mısır filmleri oynatan Taksim sineması, artık Türk filmlerine de yer verir olmuştu. O zamanlar Anadolu’da film işletmeleri henüz açılmamıştı ve Anadolu sinemacıları sık sık İstanbul’a gelerek senelik ihtiyaçlarını buradan karşılarlardı. Bunlar yapımcılardan Türk filmi istemeye başladılar. Önceleri bunu önemsemeyen büyük şirketler, zamanla etkilenerek hazırlığa giriştiler. Fitaş (İpekçiler) zaten prodüksiyona açıktı. Lâle Film, bir büyük prodüksiyona gireceğini ilan etti ve herkes 1933 ile 1949 arası RKO’nun Türkiye’deki tek dağıtımcısı olan Kemal Film’in ne zaman kolları sıvayacağını merak eder oldu.

Kupür-1’deki istatistiki veriler[31] yani 1949’da Türkiye’de gösterilen yabancı (ABD) film oranı ve Hollywood’un Türkiye’deki egemenliğini pekiştiren dağıtımcılar (İpekçi ailesi, Filmerler) doğrudan Yıldırım’dan[32] alınmış, derlenmiş ve toplanmıştır. 1949’da Türkiye’de gösterilen yabancı filmler içindeki Amerikan yapımlarının oranı ise ilk kez ve sadece Tunç Yıldırım’ın Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri’nde ulaştığı resmî belgelerden elde edilmiştir[33]. Böylece Mutlu; Yıldırım’ın iki ayrı bilimsel çalışmasından (2009; 2016) aşırma

[31] Mutlu, 2024, s. 184.
[32] Yıldırım, 2016, ss. 28-29.
[33] Bkz. Yıldırım, 2009, s. 238.

yapmıştır. Yıldırım (2016), Yıldırım'ı (2009) dipnotta refere ederken Mutlu yeniden kullandığı veriler için Yıldırım'a (2016 veya 2009) hiç referans vermemiştir.

Devam eden cümledeki Türk sinema sanayinin 1923-1939 arasında, sonra ki yedi yılda ve 1947-1949 devrinde şeklinde üçlü dönem(sel)leştirilmesi ile film yapım oranları[34] ise Yıldırım'ın[35], Nijat Özön[36] ve Giovanni Scognamillo[37] gibi kıdemli sinema tarihçilerine referans vererek oluşturduğu istatistiki veriyi birebir kopyalamaktadır. **Kupür-1**'i, Yıldırım'dan alınan **kupür 2 ve 3**'le karşılaştırmak açık ve bütünleşik intihalleri görmeye yeterlidir. Anlaşılacağı gibi Yıldırım (2016) alanyazını meydana getiren eserleri tanımakta ve onlara referans vermekte fakat Mutlu (2024) yalnızca aşırmaktadır.

Kupür-4'teki veriler yani Mutlu'nun makalesinin beşinci paragrafı[38] tamamen Yıldırım'ın[39] kitabından aşırmadır. Mutlu burada Türkiye'de film yapımının artışını kurumsal ve örgütsel düzeylerde tarihsel bakımdan açıklamak istemeye girişmiş ve bunu yaparken ne yazık ki beşinci paragraftaki tüm bağlamsal bilgiyi Yıldırım'ın eserinin üç sayfasından bütünleşik şekilde yürütmüştür. Türk sinema tarihinin Yeşilçam dönemine geçiş aşamasındaki kurumsal ve örgütsel kavramsallaştırmaları bile doğrudan Yıldırım'a aittir. **Kupür-4**'ü, Yıldırım'ın kitabından alınan **5, 6, 7 kupürleriyle** karşılaştırmak söz konusu beşinci paragraftaki iki parçalı uzun intihalleri tespit etmeye yeterlidir. Öyle ki Mutlu'nun beşinci paragrafının son cümlesi şöyledir[40]:

> "YFYC için filmin tek sorumlusu yapımcının kendisi olup film de her şeyden önce ticari bir üründü. Yani filmi bir sanat eseri olarak değil de öncelikle kâr etmesi gereken ticari bir ürün olarak düşünmekteydiler. Bu saf ticari anlayış genel bir kaide olarak sonradan Yeşilçam sinemasının yapım tarzına nüfuz edecekti."

İşte bu cümle, Yıldırım'ınkinin tıpatıp aynısıdır[41]:

> "YFYC için ekonomik şartlar sanatsal değerin önüne geçmekte; film bir sanat eseri olarak değil de öncelikle kâr etmesi gereken ticari bir ürün

[34] Mutlu, 2024, s. 184
[35] Yıldırım, 2016, s. 42
[36] Özön, 1994, s. 48.
[37] Scognamillo, 2001, s. 97.
[38] Mutlu, 2024, s. 185.
[39] Yıldırım, 2016, ss. 42-43-44.
[40] Mutlu, 2024, s. 185.
[41] Yıldırım, 2016, s. 44.

> olarak düşünülmektedir. Bu saf merkantil anlayış genel bir kaide olarak Yeşilçam sinemasının yapım tarzına nüfuz edecektir."

Aynı şekilde Mutlu'nun paragraftaki ikinci cümlesi de birebir aşırmadır[42]:

> "Amaç, Türk sinemasının iktisadi ve endüstriyel sorunlarına hem hükûmetin hem de kamuoyunun dikkatini çekmekti."

Çünkü Yıldırım'ın yazdığı cümle tam olarak şöyledir[43]:

> "Amaç, Türk sinemasının iktisadi ve endüstriyel sorunlarına hem hükümetin hem de kamuoyunun dikkatini çekebilmektir."

Mutlu yağmacı bir şekilde Yıldırım'ın esas çalışmasındaki uzun paragrafları, ayrıntılı istatistiki verileri, birincil kaynaklara dayanan dipnotları ve sorunsalları tekrar etmekte, kopyalamakta ve kullanmaktadır. Anlaşıldığı gibi Mutlu, Yeşilçam'ı tarihsel bağlamına oturturken ve oluşumunu kavramsallaştırırken kapağını görsel olarak verdiği Engin Ayça'nın kitabından değil ama doğrudan ve sadece Tunç Yıldırım'dan faydalanmıştır.

Mutlu'nun yazısının on birinci paragrafına (bkz. **Kupür-8** ve **Kupür-9**) koyduğu tüm bilgiler[44] Yıldırım'ın bahsi geçen kitabından (bkz. **Kupür-10**, **Kupür-11** ve **Kupür-12**) bütünleşik olarak alınmadır[45]. Hatta intihal yapan Mutlu'nun sorduğu soru bile özgün değildir[46]:

> "Peki, Kemal Film'in otuz yıl kadar sonra yapımcılığa dönmesi nasıl açıklanabilir?"

Çünkü doğrudan Yıldırım'ın problematiğinin kısaltılarak kopyalanmasından ibarettir[47]:

> "Peki, Kemal Filmin yaklaşık otuz yıllık bir aradan sonra film yapımcılığına dönmesi ve zamanla sadece bu işle meşgul olması nasıl açıklanabilir?"

Uzun intihalin bütünleşik yapısı kendisini üç farklı sayfadan alınmış bilgilerin tekrarlanmasında gösterir. Amaç Kemal Film'in neden Türk sinemasının Yeşilçam döneminin başlangıcında sinemaya geri döndüğünün açıklanmasıdır.

---

[42] Mutlu, 2024, s. 185.
[43] Yıldırım, 2016, s. 43.
[44] Mutlu, 2024, ss. 186-187.
[45] Yıldırım, 2016, ss. 29 ve 54-55.
[46] Mutlu, 2024, s. 186.
[47] Yıldırım, 2016, s. 54.

Mutlu, Yıldırım'ın kitabındaki "55 numaralı dipnotu[48]" bile "bütünleşik intihaline[49]" ustaca yerleştirmiştir. Yıldırım'ın[50] kullandığı Kemal Film yapımcısı Osman Seden'in henüz hiçbir yerde yayımlanmamış anılarındaki bilgileri bile Mutlu[51] intihal yaparak birebir tekrar etmektedir.

İlker Mutlu'nun makalesinin sonuna yerleştirdiği kaynakça[52] bölümünde Tunç Yıldırım'ın yazdığı ve Mutlu'nun yazısında (dördüncü, beşinci ve on birinci paragraflarda) birebir faydalandığı kitaba hiç yer verilmemiştir. Bir başka deyişle metin içi referans göstermeyen, dipnot vermeyen, atıf yapmayan Mutlu, genel kaynakçaya da bu eseri (*Türk Sinemasının Estetik Tarihi. Standart Türlere Giriş: 1948-1959*) eklememiştir. Sorunsallarından dipnotlarına kadar hiç çekinmeden uzun aşırmalar yaparak kullandığı Türk sinemasının Yeşilçam döneminin oluşum aşamasının estetik tarihine odaklanan bir bilimsel eseri ve yazarını alıntılamayı başaramamıştır. Tüm bu referans eksiklikleri, adı geçen eserden aldığı bilgileri sanki kendisininmiş gibi kullandığının ve bütünleşik intihal yaptığının şüphe götürmez kanıtlarıdır. Alelacayip makalesine başlarken ele aldığı dönemle alakalı çok az sayıda kaynağın olduğunu özellikle belirten Mutlu, metnini oluşturan esas bilgiyi Yıldırım'ın tam da o periyoda odaklanan eserinden temin etmiş ama bunu yaparken kaynak kitaba referans vermeyi akademik etikle uyuşmaz biçimde es geçmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de yirmi sekiz senedir yayımlanarak iyi kötü kurumsallaşmış bir dergiye dönüşen *Hece*'nin 31.05.2024'te basılan "Türk Sineması Özel Sayısı Cilt 1"deki makalesini "bütünleşik intihaller" yaparak oluşturan İlker Mutlu'nun kopya yazısı hem Özel Sayı Editörlerini hem de Yayın Kurulunu töhmet altında bırakmıştır. Bu bağlamda akademik etkik problemine yol açan birinci cildin hemen toplatılması ve söz konusu bütünleşik intihal makalesinin derhal sayıdan çıkarılması elzemdir çünkü böyle bir intihal vakası *Hece*'nin "Türk sineması özel sayısı" hazırlayarak sahip olmak istediği entelektüel meşruiyete zarar vermektedir. Bu incelemede ayrıntılarıyla gösterildiği, tespit edildiği ve ispatlandığı gibi ortada somut bir etik ihlali vakası vardır.

[48] Yıldırım, 2016, s. 29.
[49] Mutlu, 2024, s. 187.
[50] Yıldırım, 2016, s. 29 ve 55.
[51] Mutlu, 2024, ss. 186-187.
[52] Mutlu, 2024, s. 195.

Yukarıda ayrıntılarıyla değinilen az sayıdaki iyi ve doğru yazılmış önemli katkıyı da içeren bu tematik sayının sinema tarihyazımı disiplinini ilgilendiren genel sorunlarına ve yeni sinema tarihi paradigmasıyla hiç örtüşmeyen ayırt edici özelliğine açık bir intihal vakası da eklenmiştir. En basit hatta amatör çalışmanın bile asla tenezzül etmeyeceği bu kopyanın sayfalardan silinmesi gerekmektedir. Çünkü böyle bir röprodüksiyon makale, bahsi geçen özel sayının akla yatkınlık ve inandırıcılık meselelerindeki kalıcı etkisine de mutlaka zarar verecek, itibarını da onarılmaz şekilde zedeleyecektir. Bu istisnai durum, süreli herhangi bir yayına gönderilen makalelerin neden mutlaka kör hakemlik (*İng.* blind review) yöntemine göre değerlendirilmesi gerektiğinin çok güzel bir örneğidir çünkü diğer disiplinlerde olduğu gibi sinema araştırmaları sahasında da standart bilimsel katkıyı makalelerin niceliği değil ama niteliği belirlemektedir. Nesnel değerlendirme sürecinin mutlaka yapılmasıyla birlikte akademik veya yarı-akademik dergilerin yüksek yayın niteliğine ulaşması mümkün olacaktır. Böylece bu mecralarda üretilen bilginin kalıcılığı da standartlaşacaktır. Kör hakemlik uygulaması bir yazının niteliksel standardını ölçmek ve özgünlük katkısını anlayabilmek için başvurulması gereken normal bir prosedürdür.

Son tahlilde, eleştirel bir amalgam formunda hazırlandığı tespit edilen ve yazı kabulünde “kalite-kontrol” mekanizmasının olması gereken titizlikte uygulanmadığı anlaşılan *Hece’*nin Türk sineması özel sayısına damga vuran intihal vakası hem etik hem de akademik ihlal yarattığı için bir an önce geri çekilmelidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Anonim. (2016). Notos’un 10. Büyük soruşturması: Yüz Yılın 40 Filmi. *Notos*. *56*, 18-33.

Ayça, E. (2016). *Şu Sinema Dedikleri*. Artshop.

Becerikli, R. (Editör). (2020). *Türk Sinema Tarihine Farklı Bakışlar*. Detay.

Berktay, F. (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. Metis.

Boran, T. (2023). Kanonik sinema tarihi yazımından kuşkulan(ma)mak: Nazım Hikmet’in filmografisine dair birkaç düzeltme. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*. *10*(2), 169-202.

Bostan, M. (2024). Türk sinemasında *Birleşen Yollar*: Din ve modernleşme. *HECE*, 1, *330/331/332*, 234-249.

Bostan, M. (Hazırlayan). (2019). *40 Soruda Türk Sineması*. Ketebe.

Çakmaklı, Y. (Yönetmen). (1970). *Birleşen Yollar* [Film]. Elif Film.

Çelik, Ş. A. (Editör). (2014). *Sinemada Bir Asır: Türk Sinemasının 100. Yılına Armağan*. Antalya Film Festivali.

Doğu Batı (2015). Sinema Tutkusu-I/II/III/IV, *72/73/74/75*.

Gökçek, Y. Z. (2024). Üçüncü sinema olarak türk sineması, Üçüncü dünya olarak yeşilçam. *HECE*, 1, *330/331/332*, 134-148.

Havuzlu, Z. Ö. (2024). Metin Erksan'ın düşünce dünyasının izlerine dair bir deneme… *HECE*, 1, *330/331/332*, 71-83.

HECE. (2024). Sunuş. *HECE*, 1, *330/331/332*, 7-8.

İnalcık, H. (2015). *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*. Hayykitap.

Karapınar, K. (2024). Türk sineması bibliyografyası denemesi. *HECE*, 2, *330/331/332*, 602-624.

Kayalı, K. (2018). Muhayyel ya da mukadder bir türk sineması derlemesi. *Türkiye Notları Dergisi*, *1*, 41-44.

Kayalı, K. (Ed.). (2017). *Toplumu Şekillendirmenin, Toplum Tarafından Şekillendirilmenin Sosyolojisi: Türk Sineması*. Bibliyotek.

Mutlu, İ. (2024). Bir sis perdesi ardından… 50'ler ve Yeşilçam'ın oluştuğu ilk on yıla bir bakış denemesi. *HECE*, 1, *330/331/332*, 184-195.

Mutlu, İ. (2024). Çalışmalarım. https://www.ilkermutlu.org/calismalarim/, Erişim tarihi: 28.07.2024

Mutlu, İ. (2024b). https://www.instagram.com/ilker7758/p/C8CyjYpt3CM/?img_index=1 Erişim tarihi: 28.07.2024.

Odabaşı, İ. A. (2024). Cumhuriyet'in ilk sinema dergisi sinema postası. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, *11*(1), 149-184.

Özön, N. (1994). *Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları*. Cilt-1. Kitle.

Özön, N. (1962). *Türk Sineması Tarihi (Dünden Bugüne) 1896-1960*. Artist.

Scognamillo, G. (2001). Türk sinemasının ekonomik tarihine giriş. *Yeni İnsan Yeni Sinema*. *9*, 94-105.

TRT akademi (2018), Sinema, *5*.

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD) (2020). Türkiye’de sinema çalışmaları-I/II, *36/37*.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. İntihal. https://sozluk.gov.tr/, Erişim tarihi: 29.07.2024.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Bütünleşik. https://sozluk.gov.tr/, Erişim tarihi: 29.07.2024.

Yıldırım, T. (2025). «Un siècle au cinéma » ou le centenaire du cinéma turc: quelques prétextes pour ne pas aborder l’histoire du cinéma turc des premiers temps sous l’angle de la nouvelle histoire du cinéma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *14(2)*, 1069-1090.

Yıldırım, T. (2022). Modern Türk sinema tarih yazımına marxist ve ulusalcı bir giriş: Nijat Özön’ün sinema tarihçiliğine dair görüşler. A. Bedir, B. Soykan, U. C. D. İmamoğlu (Haz.). *Uluslararası prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu* içinde (s. 207-241). Türk Tarih Kurumu.

Yıldırım, T. (2021). *Sinema Tarihine Giriş: Büyük Estetik Ekoller, Tarzlar, Akımlar, Hareketler*. Akademisyen.

Yıldırım, T. (2016). *Türk Sinemasının Estetik Tarihi. Standart Türlere Giriş: 1948-1959*. ES.

Yıldırım, T. (2009). II. Dünya savaşı sonrasında Türkiye’deki Fransız ve Anglosakson kültürel etkinliklerinde sinemanın yeri (1944-1953). *Marmara İletişim Dergisi*, *14*, 235-245.

Yıldırım, T. ve Yıldırım, F. E. (2020). Türkiye’de sinematograf: Kâzım Nami Duru’nun Türkiye’de sinema tarihyazımına katkısı. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, *7*(1), 39-72.

Yılmaz, M. M. (2023). *Türk Sinema Eleştirisinin Düşünsel Temelleri*. Doruk.

Zaimağaoğlu, D. (2022). Sensiz Yaşayamam ve Sevmek Zamanı filmlerinin anlatı yapıları ve gelenekle ilişkileri üzerine. *Sinecine*, *13*(2), 449-477.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Kurtuluş Kayalı and Hatice Bildirici were co-editors of the two-volume special issue on Turkish cinema of the *Hece* journal which consists of approximately 1200 pages. As we can immediately understand, one of the editors comes from the university circle and the other from outside this academic milieu. In other words, the first (Kayalı) is a very well-known and respected professional

researcher in the field of Turkish cinema history, and the other (Bildirici) is essentially an enthusiastic cinephile and curious amateur. Perhaps it is precisely for this reason, that is, because of its dualistic discursive structure, that the "Special Issue on Turkish Cinema" published by *Hece* journal has unfortunately become a controversial amalgam. Because the number of articles that meet the methodological rigor, epistemological criteria and theoretical framework of the discipline of cinema/film studies, sufficiently institutionalized in Turkish universities, only fits on the fingers of one hand.

Purpose: Beyond these serious shortcomings, criticized from the point of view of a professional film historian, the worst is an obvious case of plagiarism detected in this issue of the *Hece* journal and revealed in this analytical article. Furthermore, this plagiarism was done in an integrated manner. This unforgivable and intolerable flaw inevitably reminds us that the chosen articles were published without having been subjected to careful examination by expert researchers who are well versed in the historiography of Turkish cinema. The real fault here, of course, lies with the plagiarizing author trying to compile the main publications of other researchers. Having no concern for originality or creativity, he did not conduct research from primary sources, he repeated existing historical discourses in order to synthesize them, but in doing so he neglected to cite and reference the main source and the author he was copying. In this case, the sole author of the plagiarism is the amateur film historian İlker Mutlu (2024), because he appropriates the data, analyses, comments, problematics and footnotes that he took from Tunç Yıldırım (2016) and copied them verbatim in some cases. With an ambition of predatory plagiarism, he repeats, copies and uses long paragraphs, detailed statistical data, problematics and footnotes based on primary sources from Yıldırım's main book.

Methodology: The comparative method is necessary to pinpoint all predatory, identical, similar and slightly modified re-uses with minor puns and without attribution and/or reference.

Findings: In the bibliographic section placed at the end of his compilation article, Mutlu did not include the work of Yıldırım, which he used directly in the fourth, fifth and eleventh paragraphs of the text. In other words, Mutlu, which does not provide references, footnotes or in-text citations, has not added Yıldırım's work intitled *Türk Sinemasının Estetik Tarihi. Standart Türlere Giriş: 1948-1959* [Aesthetic History of Turkish Cinema: An Introduction to the Standard Genres 1948-1959] to the general bibliography. He failed to cite a scientific work on the aesthetic history of the genesis of Yeşilçam cinema, which he used by plagiarizing at length, from its problematics to its footnotes, without hesitation.

All these missing references are indisputable proof that he used the paragraphs he received from the said work as if they were his own and that he committed complete plagiarism.

Conclusion: In the final analysis, it has been proven that İlker Mutlu wrote his article published in the “Turkish Cinema Special Issue” of *Hece*, which has become an institutionalized magazine by being published in Turkey for twenty-eight years, by committing “integrated plagiarism”. In this context, it is essential that the first volume is retrieved directly and that the compilation-article in question is immediately removed from the issue, because such a case of integrated plagiarism totally destroys the intellectual legitimacy that the periodical wishes to have. To the general problems of this special issue on the historiography of Turkish cinema and its characteristic which is not based on the paradigm of the “New Film History” is added an open case of plagiarism. This copy, to which even the simplest or even amateur work would never stoop, should be accepted as a very sad fiasco and removed from the pages. Because such a reproduction article would definitely harm the lasting impact of the special issue in question in terms of plausibility and credibility. As a result, the plagiarism case that marked the Turkish cinema special issue of *Hece* journal, which was described and analysed in the form of a critical amalgam, should be withdrawn as soon as possible.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

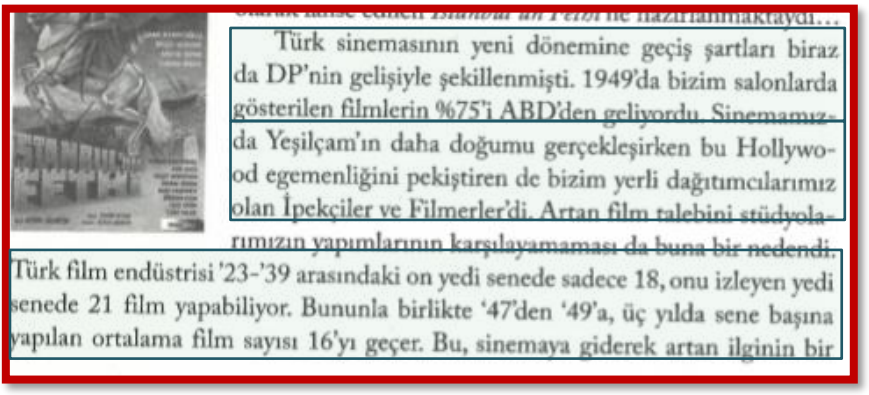
Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

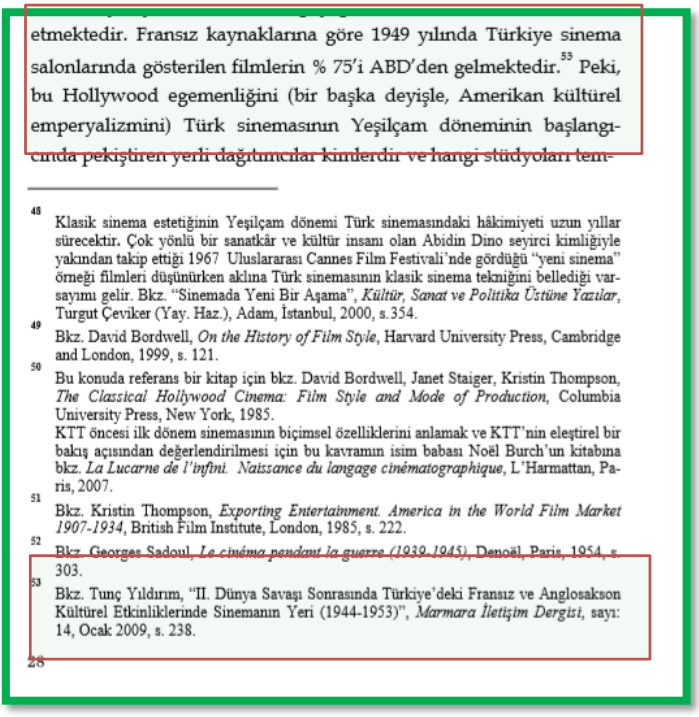
Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

EKLER (KUPÜRLER)

Türk sinemasının yeni dönemine geçiş şartları biraz da DP'nin gelişiyle şekillenmişti. 1949'da bizim salonlarda gösterilen filmlerin %75'i ABD'den geliyordu. Sinemamızda Yeşilçam'ın daha doğumu gerçekleşirken bu Hollywood egemenliğini pekiştiren de bizim yerli dağıtımcılarımız olan İpekçiler ve Filmerler'di. Artan film talebini stüdyolarımızın yapımlarının karşılayamaması da buna bir nedendi. Türk film endüstrisi '23-'39 arasındaki on yedi senede sadece 18, onu izleyen yedi senede 21 film yapabiliyor. Bununla birlikte '47'den '49'a, üç yılda sene başına yapılan ortalama film sayısı 16'yı geçer. Bu, sinemaya giderek artan ilginin bir

Ek/Kupür-1. Mutlu 2024, s. 184. [Mutlu'nun metni, Yıldırım'dan üç farklı yerden içe içe geçen bütünleşik intihal yapar]

etmektedir. Fransız kaynaklarına göre 1949 yılında Türkiye sinema salonlarında gösterilen filmlerin % 75'i ABD'den gelmektedir.[53] Peki, bu Hollywood egemenliğini (bir başka deyişle, Amerikan kültürel emperyalizmini) Türk sinemasının Yeşilçam döneminin başlangıcında pekiştiren yerli dağıtımcılar kimlerdir ve hangi stüdyoları tem-

48 Klasik sinema estetiğinin Yeşilçam dönemi Türk sinemasındaki hâkimiyeti uzun yıllar sürecektir. Çok yönlü bir sanatkâr ve kültür insanı olan Abidin Dino seyirci kimliğiyle yakından takip ettiği 1967 Uluslararası Cannes Film Festivali'nde gördüğü "yeni sinema" örneği filmleri düşünürken aklına Türk sinemasının klasik sinema tekniğini benimsediği varsayımı gelir. Bkz. "Sinemada Yeni Bir Aşama", *Kültür, Sanat ve Politika Üstüne Yazılar*, Turgut Çeviker (Yay. Haz.), Adam, İstanbul, 2000, s.354.

49 Bkz. David Bordwell, *On the History of Film Style*, Harvard University Press, Cambridge and London, 1999, s. 121.

50 Bu konuda referans bir kitap için bkz. David Bordwell, Janet Staiger, Kristin Thompson, *The Classical Hollywood Cinema: Film Style and Mode of Production*, Columbia University Press, New York, 1985.
KTT öncesi ilk dönem sinemasının biçimsel özelliklerini anlamak ve KTT'nin eleştirel bir bakış açısından değerlendirilmesi için bu kavramın isim babası Noël Burch'un kitabına bkz. *La Lucarne de l'infini. Naissance du langage cinématographique*, L'Harmattan, Paris, 2007.

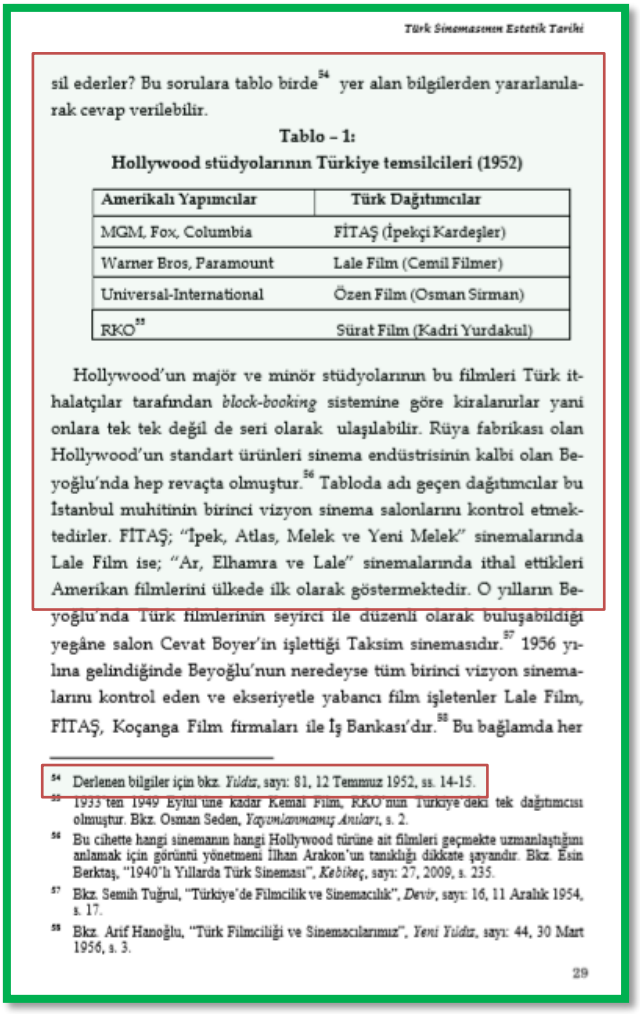
51 Bkz. Kristin Thompson, *Exporting Entertainment. America in the World Film Market 1907-1934*, British Film Institute, London, 1985, s. 222.

52 Bkz. Georges Sadoul, *Le cinéma pendant la guerre (1939-1945)*, Denoël, Paris, 1954, s. 303.

53 Bkz. Tunç Yıldırım, "II. Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'deki Fransız ve Anglosakson Kültürel Etkinliklerinde Sinemanın Yeri (1944-1953)", *Marmara İletişim Dergisi*, sayı: 14, Ocak 2009, s. 238.

28

Ek/Kupür-2. Yıldırım 2016, s. 28.

sil ederler? Bu sorulara tablo birde[54] yer alan bilgilerden yararlanılarak cevap verilebilir.

Tablo – 1:
Hollywood stüdyolarının Türkiye temsilcileri (1952)

Amerikalı Yapımcılar	Türk Dağıtımcılar
MGM, Fox, Columbia	FİTAŞ (İpekçi Kardeşler)
Warner Bros, Paramount	Lale Film (Cemil Filmer)
Universal-International	Özen Film (Osman Sirman)
RKO[55]	Sürat Film (Kadri Yurdakul)

Hollywood’un majör ve minör stüdyolarının bu filmleri Türk ithalatçılar tarafından *block-booking* sistemine göre kiralanırlar yani onlara tek tek değil de seri olarak ulaşılabilir. Rüya fabrikası olan Hollywood’un standart ürünleri sinema endüstrisinin kalbi olan Beyoğlu’nda hep revaçta olmuştur.[56] Tabloda adı geçen dağıtımcılar bu İstanbul muhitinin birinci vizyon sinema salonlarını kontrol etmektedirler. FİTAŞ; “İpek, Atlas, Melek ve Yeni Melek” sinemalarında Lale Film ise; “Ar, Elhamra ve Lale” sinemalarında ithal ettikleri Amerikan filmlerini ülkede ilk olarak göstermektedir. O yılların Beyoğlu’nda Türk filmlerinin seyirci ile düzenli olarak buluşabildiği yegâne salon Cevat Boyer’in işlettiği Taksim sinemasıdır.[57] 1956 yılına gelindiğinde Beyoğlu’nun neredeyse tüm birinci vizyon sinemalarını kontrol eden ve ekseriyetle yabancı film işletenler Lale Film, FİTAŞ, Koçanga Film firmaları ile İş Bankası’dır.[58] Bu bağlamda her

[54] Derlenen bilgiler için bkz. *Yıldız*, sayı: 81, 12 Temmuz 1952, ss. 14-15.

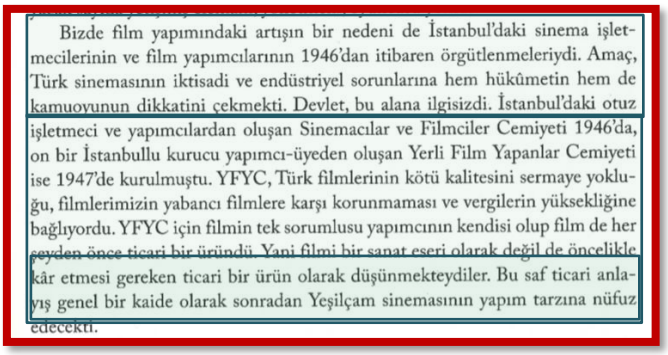
[55] 1933’ten 1949 Eylül’üne kadar Kemal Film, RKO’nun Türkiye’deki tek dağıtımcısı olmuştur. Bkz. Osman Seden, *Yayımlanmamış Anılarım*, s. 2.

[56] Bu cihette hangi sinemanın hangi Hollywood türüne ait filmleri geçmekte uzmanlaştığını anlamak için görüntü yönetmeni İlhan Arakon’un tanıklığı dikkate şayandır. Bkz. Esin Berktaş, “1940’lı Yıllarda Türk Sineması”, *Kebikeç*, sayı: 27, 2009, s. 235.

[57] Bkz. Semih Tuğrul, “Türkiye’de Filmcilik ve Sinemacılık”, *Devir*, sayı: 16, 11 Aralık 1954, s. 17.

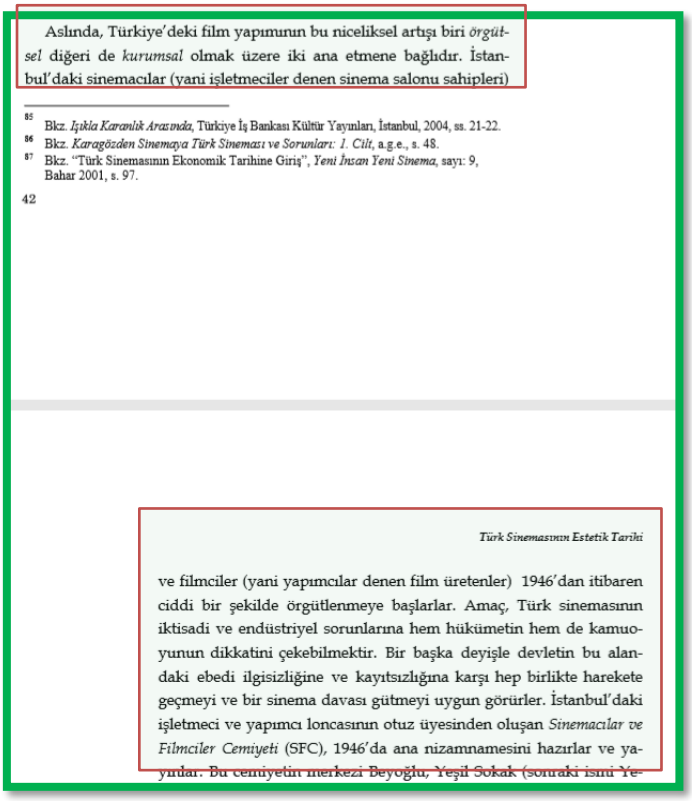
[58] Bkz. Arif Hanoğlu, “Türk Filmciliği ve Sinemacılarımız”, *Yeni Yıldız*, sayı: 44, 30 Mart 1956, s. 3.

Ek/Kupür-3. Yıldırım, 2016: s. 29.

Bizde film yapımındaki artışın bir nedeni de İstanbul'daki sinema işletmecilerinin ve film yapımcılarının 1946'dan itibaren örgütlenmeleriydi. Amaç, Türk sinemasının iktisadi ve endüstriyel sorunlarına hem hükûmetin hem de kamuoyunun dikkatini çekmekti. Devlet, bu alana ilgisizdi. İstanbul'daki otuz işletmeci ve yapımcılardan oluşan Sinemacılar ve Filmciler Cemiyeti 1946'da, on bir İstanbullu kurucu yapımcı-üyeden oluşan Yerli Film Yapanlar Cemiyeti ise 1947'de kurulmuştu. YFYC, Türk filmlerinin kötü kalitesini sermaye yokluğu, filmlerimizin yabancı filmlere karşı korunmaması ve vergilerin yüksekliğine bağlıyordu. YFYC için filmin tek sorumlusu yapımcının kendisi olup film de her şeyden önce ticari bir üründü. Yani filmi bir sanat eseri olarak değil de öncelikle kâr etmesi gereken ticari bir ürün olarak düşünmekteydiler. Bu saf ticari anlayış genel bir kaide olarak sonradan Yeşilçam sinemasının yapım tarzına nüfuz edecekti.

Ek/Kupür-4. Mutlu 2024, s. 185. [Mutlu'nun metni, tek bir paragrafta Yıldırım'dan üç farklı yerden iç içe geçen bütünleşik intihal yapar ve Yıldırım'ın cümlelerini olduğu gibi tekrar etmeye başlar]

Aslında, Türkiye'deki film yapımının bu niceliksel artışı biri *örgütsel* diğeri de *kurumsal* olmak üzere iki ana etmene bağlıdır. İstanbul'daki sinemacılar (yani işletmeciler denen sinema salonu sahipleri)

85 Bkz. *Işıkla Karanlık Arasında*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 21-22.
86 Bkz. *Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları: 1. Cilt*, a.g.e., s. 48.
87 Bkz. "Türk Sinemasının Ekonomik Tarihine Giriş", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı: 9, Bahar 2001, s. 97.

42

Türk Sinemasının Estetik Tarihi

ve filmciler (yani yapımcılar denen film üreticiler) 1946'dan itibaren ciddi bir şekilde örgütlenmeye başlarlar. Amaç, Türk sinemasının iktisadi ve endüstriyel sorunlarına hem hükümetin hem de kamuoyunun dikkatini çekebilmektir. Bir başka deyişle devletin bu alandaki ebedi ilgisizliğine ve kayıtsızlığına karşı hep birlikte harekete geçmeyi ve bir sinema davası gütmeyi uygun görürler. İstanbul'daki işletmeci ve yapımcı loncasının otuz üyesinden oluşan *Sinemacılar ve Filmciler Cemiyeti* (SFC), 1946'da ana nizamnamesini hazırlar ve yayınlar. Bu cemiyetin merkezi Beyoğlu, Yeşil Sokak (sonraki ismi Ye-

Ek/Kupür-5. Yıldırım 2016, ss. 42-43.

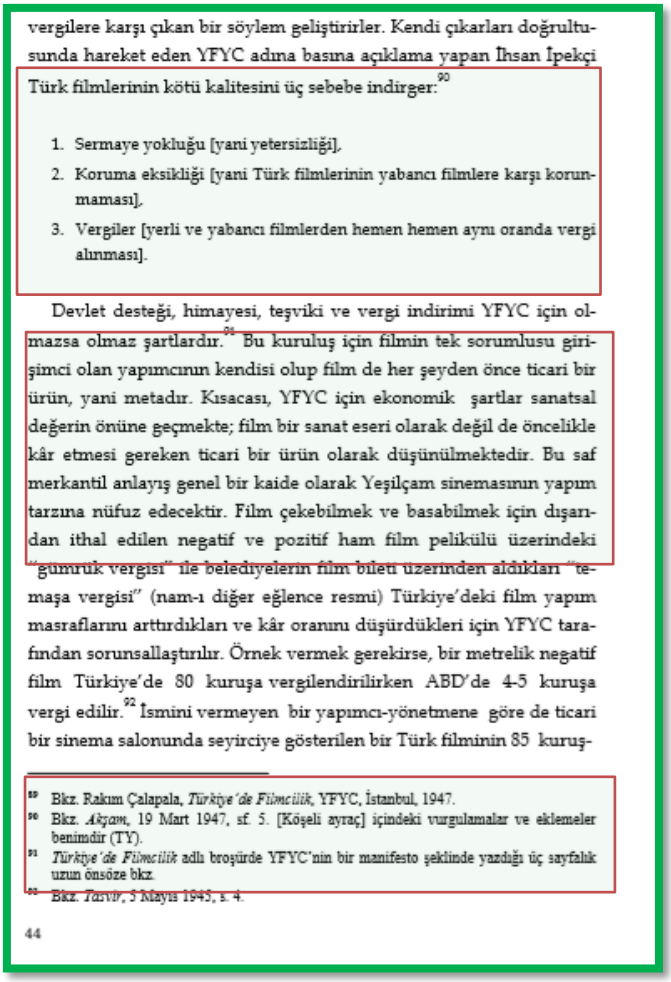

1947 yılında kurulan *Yerli Film Yapanlar Cemiyeti* (YFYC) on bir İstanbullu kurucu yapımcı-üyeden oluşmaktadır. Faruk Kenç (İstanbul Film), İhsan İpekçi (İpek Film), Necip Erses (Ses Film), Fuat Rutkay (Halk Film), Turgut Demirağ (And Film), Murat Köseoğlu (Atlas Film), Yorgo Saris (Elektra Film), Hikmet Aydın (Şark Film), Refik Kemal Arduman (Ankara Film), İskender Necef (Birlik Film) ve Ertuğrul Tokde-

[55] Bkz. SFC, *Ana Nizamname*, İstanbul, 1947, s. 3. İstanbul'un önde gelen sinema salonu sahipleriyle film yapımcılarının birlikte örgütlendiği SFC'nin ve Halk Film isimli öncü yapım şirketinin kuruldukları bu meşhur sokağın ismi Türk sinemasının kendisiyle uzun bir dönem birlikte anılacaktır.

43

Ek/Kupür-6. Yıldırım 2016, s. 43.

vergilere karşı çıkan bir söylem geliştirirler. Kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden YFYC adına basına açıklama yapan İhsan İpekçi Türk filmlerinin kötü kalitesini üç sebebe indirger:[90]

1. Sermaye yokluğu [yani yetersizliği],
2. Koruma eksikliği [yani Türk filmlerinin yabancı filmlere karşı korunmaması],
3. Vergiler [yerli ve yabancı filmlerden hemen hemen aynı oranda vergi alınması].

Devlet desteği, himayesi, teşviki ve vergi indirimi YFYC için olmazsa olmaz şartlardır.[91] Bu kuruluş için filmin tek sorumlusu girişimci olan yapımcının kendisi olup film de her şeyden önce ticari bir ürün, yani metadır. Kısacası, YFYC için ekonomik şartlar sanatsal değerin önüne geçmekte; film bir sanat eseri olarak değil de öncelikle kâr etmesi gereken ticari bir ürün olarak düşünülmektedir. Bu saf merkantil anlayış genel bir kaide olarak Yeşilçam sinemasının yapım tarzına nüfuz edecektir. Film çekebilmek ve basabilmek için dışarıdan ithal edilen negatif ve pozitif ham film pelikülü üzerindeki "gümrük vergisi" ile belediyelerin film bileti üzerinden aldıkları "temaşa vergisi" (nam-ı diğer eğlence resmi) Türkiye'deki film yapım masraflarını arttırdıkları ve kâr oranını düşürdükleri için YFYC tarafından sorunsallaştırılır. Örnek vermek gerekirse, bir metrelik negatif film Türkiye'de 80 kuruşa vergilendirilirken ABD'de 4-5 kuruşa vergi edilir.[92] İsmini vermeyen bir yapımcı-yönetmene göre de ticari bir sinema salonunda seyirciye gösterilen bir Türk filminin 85 kuruş-

[89] Bkz. Rakım Çalapala, *Türkiye'de Filmcilik*, YFYC, İstanbul, 1947.
[90] Bkz. *Akşam*, 19 Mart 1947, sf. 5. [Köşeli ayraç] içindeki vurgulamalar ve eklemeler benimdir (TY).
[91] *Türkiye'de Filmcilik* adlı broşürde YFYC'nin bir manifesto şeklinde yazdığı üç sayfalık uzun önsöze bkz.
[92] Bkz. *Tasvir*, 3 Mayıs 1945, s. 4.

44

Ek/Kupür-7. Yıldırım 2016, s. 44.

filmleri. 1951-1959 arasında Kemal Film, 28 uzun metraj çekerek sene başına üç film yapar hale gelmiş, artık yapımcılığa odaklanmıştır. Kemal Film, dönemin Türk sineması içinde farklı türleri denemede, melezleştirip yaymada etkinleşir. Ayhan Işık'ı gerçek bir sinema yıldızı ve kültürel bir ikon yapan, suç temasını polisiye ve melodram türleri ile harmanlayan, *Cilalı İbo* ile yerli tipe dayanan

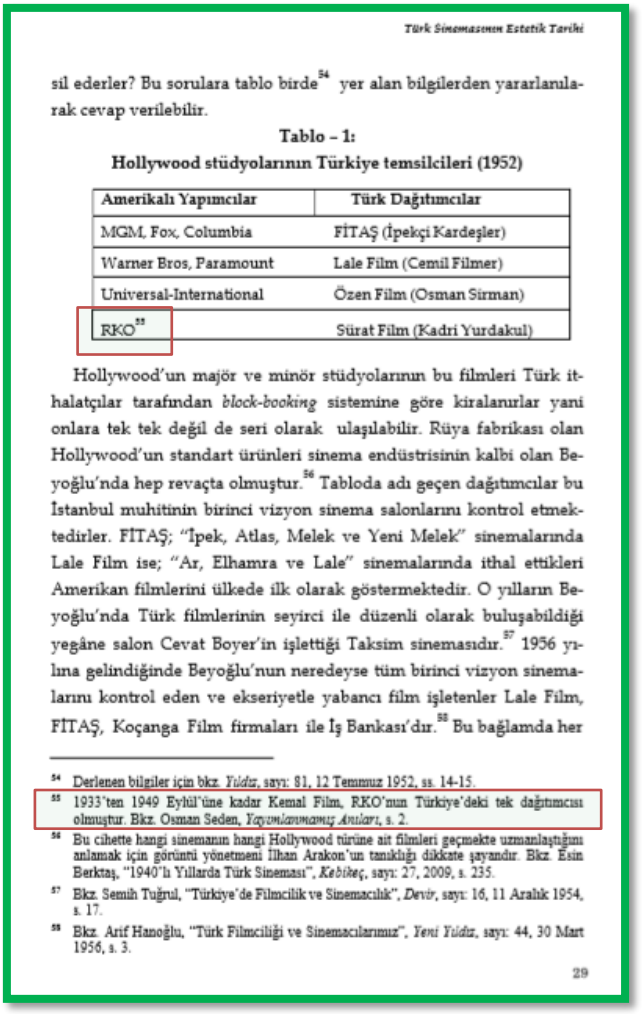

uzun ömürlü bir komedi serisi yaratan, fantastik (*Görünmeyen Adam İstanbul'da*), tarihî (*İstanbul Kan Ağlarken*, *İngiliz Kemal Lavrens'e Karşı*, *Bulgar Sadık*, *Düşman Yolları Kesti*) ve köy filmi (*Bir Avuç Toprak*) türlerini de deneyen, Zeki Müren'li, ortalığı kırıp geçiren şarkılı melodramlar (*Berduş*, *Altın Kafes*, *Gurbet*) üreten bu yapımevi, ticari başarı ile teknik kaliteyi birleştirir. Peki, Kemal Film'in otuz yıl kadar sonra yapımcılığa dönmesi nasıl açıklanabilir? 1948-49 sezonuna kadar devamlı yüksek hasılatlı Mısır filmleri oynatan Taksim sineması, artık Türk filmlerine de yer verir olmuştu. O zamanlar Anadolu'da film işletmeleri henüz açılmamıştı ve Anadolu sinemacıları sık sık İstanbul'a gelerek senelik ihtiyaçlarını buradan kar-

Ek/Kupür-8. Mutlu 2024, s. 186. [Mutlu, Yıldırım’dan tek bir yerde çok uzun intihal yapar]

şılarlardı. Bunlar yapımcılardan Türk filmi istemeye başladılar. Önceleri bunu önemsemeyen büyük şirketler, zamanla etkilenerek hazırlığa giriştiler. Fitaş (İpekçiler) zaten prodüksiyona açıktı. Lâle Film, bir büyük prodüksiyona girece-ğini ilan etti ve herkes 1933 ile 1949 arası RKO'nun Türkiye'deki tek dağıtımcısı olan Kemal Film'in ne zaman kolları sıvayacağını merak eder oldu. Yani Kemal Film'in yapımcılığa dönmesi kaçınılmazdı.

Ek/Kupür-9. Mutlu 2024, s. 187. [Mutlu, Yıldırım’dan iki farklı yerden iç içe geçen bütünleşik intihal yapar]

Türk Sinemasının Estetik Tarihi

sil ederler? Bu sorulara tablo birde[54] yer alan bilgilerden yararlanılarak cevap verilebilir.

Tablo – 1:
Hollywood stüdyolarının Türkiye temsilcileri (1952)

Amerikalı Yapımcılar	Türk Dağıtımcılar
MGM, Fox, Columbia	FİTAŞ (İpekçi Kardeşler)
Warner Bros, Paramount	Lale Film (Cemil Filmer)
Universal-International	Özen Film (Osman Sirman)
RKO[55]	Sürat Film (Kadri Yurdakul)

Hollywood'un majör ve minör stüdyolarının bu filmleri Türk ithalatçılar tarafından *block-booking* sistemine göre kiralanırlar yani onlara tek tek değil de seri olarak ulaşılabilir. Rüya fabrikası olan Hollywood'un standart ürünleri sinema endüstrisinin kalbi olan Beyoğlu'nda hep revaçta olmuştur.[56] Tabloda adı geçen dağıtımcılar bu İstanbul muhitinin birinci vizyon sinema salonlarını kontrol etmektedirler. FİTAŞ; "İpek, Atlas, Melek ve Yeni Melek" sinemalarında Lale Film ise; "Ar, Elhamra ve Lale" sinemalarında ithal ettikleri Amerikan filmlerini ülkede ilk olarak göstermektedir. O yılların Beyoğlu'nda Türk filmlerinin seyirci ile düzenli olarak buluşabildiği yegâne salon Cevat Boyer'in işlettiği Taksim sinemasıdır.[57] 1956 yılına gelindiğinde Beyoğlu'nun neredeyse tüm birinci vizyon sinemalarını kontrol eden ve ekseriyetle yabancı film işletenler Lale Film, FİTAŞ, Koçanga Film firmaları ile İş Bankası'dır.[58] Bu bağlamda her

[54] Derlenen bilgiler için bkz. *Yıldız*, sayı: 81, 12 Temmuz 1952, ss. 14-15.

[55] 1933'ten 1949 Eylül'üne kadar Kemal Film, RKO'nun Türkiye'deki tek dağıtımcısı olmuştur. Bkz. Osman Seden, *Yayımlanmamış Anılar*, s. 2.

[56] Bu cihette hangi sinemanın hangi Hollywood türüne ait filmleri geçmekte uzmanlaştığını anlamak için görüntü yönetmeni İlhan Arakon'un tanıklığı dikkate şayandır. Bkz. Esin Berktaş, "1940'lı Yıllarda Türk Sineması", *Kebikeç*, sayı: 27, 2009, s. 235.

[57] Bkz. Semih Tuğrul, "Türkiye'de Filmcilik ve Sinemacılık", *Devir*, sayı: 16, 11 Aralık 1954, s. 17.

[58] Bkz. Arif Hanoğlu, "Türk Filmciliği ve Sinemacılarımız", *Yeni Yıldız*, sayı: 44, 30 Mart 1956, s. 3.

29

Ek/Kupür-10. Yıldırım, 2016: s. 29.

Kemal Filmin Yapımcılığa Kesin Dönüşü:

Yeşilçam döneminde Türk sinema endüstrisi bünyesinde yaşanan en önemli olaylardan biri 1924 yılında film üretmeyi bırakan Kemal Filmin, 1951'de genç senaryocu- yönetmen Osman Seden'in (1924-1998) sorumluluğu altında yapımcılığa geri dönmesidir. 1951-1959 döneminde Kemal Film şirketi yirmi sekiz uzun metraj film çekerek sene başına üç film üretir hale gelmiştir.[127] Yapılan film sayısında Kemal Film, Halk Filmin ardından ikinci sıraya yerleşir ve özellikle yapımcılığa odaklanır. Adresi Yeşilçam Sokağı'nda olmayan Kemal Film müessesesi –tıpkı Halk Film gibi– dönemin Türk sineması içinde farklı türleri denemede ve yaymada etkin bir konuma gelir.

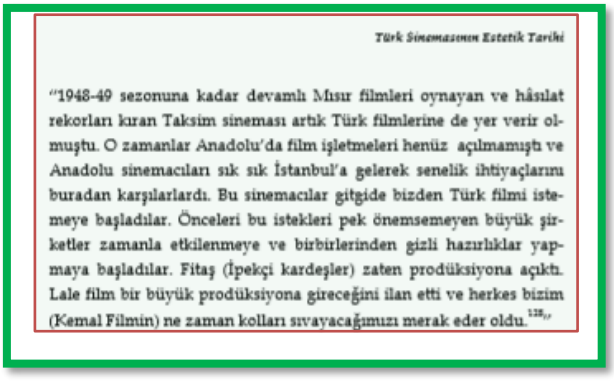
Kral lakaplı Ayhan Işık'ı (1926-1979) gerçek bir sinema yıldızına ve kültürel bir ikona dönüştüren, polisiye ile melodram türlerini harmanlayarak yetkinleştiren (*Kanun Namına, Öldüren Şehir, Kanlarıyla Ödediler, İntikam Alevi*), yerli tipe dayanan uzun ömürlü ve çok başarılı bir komedi serisi yaratan (*Cilalı İbo Casuslar Arasında*), fantastik (*Görünmeyen Adam İstanbul'da*), tarihi (*İstanbul Kan Ağlarken, İngiliz Kemal Lavrens'e Karşı, Bulgar Sadık, Düşman Yolları Kesti*) ve köy filmi (*Bir Avuç Toprak*) türlerini de deneyen bu yapımevi ticari başarı ile teknik kaliteyi birleştirmenin yollarını arar. Türk sanat müziğinin popüler sesi Zeki Müren (1931-1996), Kemal Filmin şarkılı melodramlarında (*Berduş, Altın Kafes, Gurbet, Kırık Plak*) seyircilerini büyülemeye devam eder.

Peki, öncü bir film şirketi olan Kemal Filmin yaklaşık otuz yıllık bir aradan sonra film yapımcılığına dönmesi ve zamanla sadece bu işle meşgul olması nasıl açıklanabilir? Osman Seden'in kendi yazdıkları Yeşilçam'ın oluşum dönemindeki değişen ekonomik dengeleri (yani arz-talep ilişkisini) açıklar niteliktedir:

[127] Derlenen bu rakamlar için bkz. Agâh Özgüç, a. g. e., ss. 56-111.

54

Ek/Kupür-11. Yıldırım 2016, s. 54.

Türk Sinemasının Estetik Tarihi

"1948-49 sezonuna kadar devamlı Mısır filmleri oynayan ve hâsılat rekorları kıran Taksim sineması artık Türk filmlerine de yer verir olmuştu. O zamanlar Anadolu'da film işletmeleri henüz açılmamıştı ve Anadolu sinemacıları sık sık İstanbul'a gelerek senelik ihtiyaçlarını buradan karşılarlardı. Bu sinemacılar gitgide bizden Türk filmi istemeye başladılar. Önceleri bu istekleri pek önemsemeyen büyük şirketler zamanla etkilenmeye ve birbirlerinden gizli hazırlıklar yapmaya başladılar. Fitaş (İpekçi kardeşler) zaten prodüksiyona açıktı. Lale film bir büyük prodüksiyona gireceğini ilan etti ve herkes bizim (Kemal Filmin) ne zaman kolları sıvayacağımızı merak eder oldu.[128]"

Ek/Kupür-12. Yıldırım 2016, s. 55.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2204-2227
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.81900
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 15.03.2025 Submitted date
Kabul tarihi 05.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karaçadır, V. (2025). TFRS ve BOBİ FRS Uygulayan, Bağımsız Denetime Tabi Sağlık Kuruluşlarının Hastane Finansal Yaşam İndeksi Analizi. *Journal of History School,* 76, 2204-2227.

TFRS VE BOBİ FRS UYGULAYAN, BAĞIMSIZ DENETİME TABİ SAĞLIK KURULUŞLARININ HASTANE FİNANSAL YAŞAM İNDEKSİ ANALİZİ

Vahap KARAÇADIR[1]

Öz

Sağlık kuruluşlarının güçlü bir finansal performans göstermesi, işletmelerin istikrarlı bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmesine, pazarda yeni fırsatlar elde etmesine ve finansal kaynaklara erişim imkanlarının artmasına katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, hastane hizmetleri sektörünün finansal yapısını ve performansını sistematik bir şekilde inceleyerek, sektörel dinamikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrulusunda, 2018-2022 yıllarına arasında TFRS ve BOBİ FRS uygulayan hastane hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin bilanço ve gelir tabloları üzerinden, Hastane Finansal Yaşam İndeksi yöntemiyle finansal durumlarını değerlendirmektedir. Çalışma sonucunda, 2018-2022 döneminde hastane sayısı BOBİ FRS uygulayanlarda %32,08, TFRS uygulayanlarda ise %15,69 oranında artış göstermiştir. 2018-2022 döneminde TFRS uygulayan hastanelerin Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerlerinin 1'in altında kalması, bu grubun genel olarak güçlü bir finansal yaşam kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. BOBİ FRS uygulayan hastanelerde 2018-2021 döneminde Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerlerinin 1'in oldukça üzerinde seyretmesi ciddi finansal sorunlara işaret ederken, 2022 yılında bu değerin 0,99'a düşmesi finansal yaşam gücünde kayda değer bir iyileşmeye işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Sektörü, Hastane Finansal Yaşam İndeksi, Finansal Raporlama Standartları, TFRS, BOBI FRS.

[1] Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Büyükkutlu Uygulamalı Bilimler Fakültesi, vahapkaracadir@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-0089-2112.

An Analysis of the Hospital Financial Viability Index in Audited Health Institutions Applying TFRS and BOBI FRS

Abstract

The strong financial performance of health institutions contributes to the sustainable continuation of operations, the acquisition of new opportunities in the market, and improved access to financial resources. This study aims to systematically examine the financial structure and performance of the hospital services sector and to evaluate sectoral dynamics through a comparative approach. For this purpose, the study analyzes the financial status of enterprises operating in the hospital services sector and applying TFRS and BOBİ FRS between 2018 and 2022, using balance sheets and income statements through the Hospital Financial Life Index method. The findings reveal that during the 2018–2022 period, the number of hospitals increased by 32.08% among those applying BOBİ FRS and by 15.69% among those applying TFRS. The Hospital Financial Life Index values for TFRS-applied hospitals remained below 1 throughout the period, indicating a generally strong financial life capacity. In contrast, BOBİ FRS-applied hospitals showed index values well above 1 from 2018 to 2021, suggesting serious financial issues; however, the value decreased to 0.99 in 2022, indicating a significant improvement in financial resilience.

Keywords: Health Sector, Hospital Financial Viability Index, Financial Reporting Standards, TFRS, BOBI FRS.

GİRİŞ

Ülkemizde hastanelerin büyük çoğunluğunun mülkiyeti kamuya ait olmasından dolayı kaynakların etkin ve verimli kullanılması için finansal performans belirlenmesi gerekmektedir (Özgülbaş, 2005, s.140). Sağlık işletmelerinin finansal performanslarının belirlenmesi mevcut finansal durumu, yatırım kararları, kaynakların etkin kullanıp kullanmadığını ve risk analizlerinin değerlendirmesine yönelik süreçleri içermektedir (Ekinci ve Bakır, 2021, s.2). Sağlık işletmelerinin finansal performansı likidite, karlılık, maliyet, gelir ve faaliyet açısından değerlendirilmektedir. Likidite borcu geri ödeme yeteneği, karlılık işletmenin kar elde etme yeteneği, maliyet ücret ve giderleri, gelir kaynakların kullanımı sonucu elde edilen kazanç, sermaye yapısı işletmenin finansman yapısı ve faaliyet oranları varlıkların verimliliğini ifade etmektedir (Barnes vd., 2017, s.4). Hastanelerin mali performansının değerlendirme sürecinde en önemli unsuru finansal performans ölçümü olup sayısal değerlerden oluşan finansal tabloları içermektedir (Ekinci ve Bakır, 2021, s.2). Finansal tablolar, işletmenin nakit akışına, finansal performansına ve finansal durumuna

ilişkin bilgi sağlayarak, karar vericiler için temel bir veri kaynağı niteliği taşımaktadır (Kıymetli Şen ve Özbirecikli, 2018, s.465).

Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS), Türkiye Muhasebe Kurulu tarafından yayınlanmış muhasebe ve finansal raporlamaya ilişkin kafa karışıklığını gidermek amacıyla tek bir standart belirlemek amacıyla geliştirmiştir. TFRS, Türk mevzuatı içinde yer alan standartların uluslararası uygulamalarla eş zamanlı ve güncel olmasını sağlamaktadır (Ataman ve Cavlak, 2017, s.167). Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), bağımsız denetime tabi olan fakat TFRS uygulamayan işletmelerin gerçeğe uygun, ihtiyaçlara dayalı ve karşılaştırabilir finansal bilgi sağlamak için Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) geliştirilmiştir (Gücenme Gençoğlu, 2017, s.2). Bu standartların belirlenmesi, işletmelerin finansal tabloları daha doğru, şeffaf ve karşılaştırılabilir şekilde sunmakta ve uluslararası düzeydeki kullanıcıların bu bilgileri anlaması ve değerlendirmesi kolaylaştırmaktadır (Durak ve Yürekli, 2017, s.116).

Bu çalışma, hastane hizmetleri sektörünün finansal yapısını ve performansını sistematik bir şekilde inceleyerek, sektörel dinamikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrulusunda, 2018-2022 yıllarına arasında TFRS ve BOBİ FRS uygulayan hastane hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin bilanço ve gelir tabloları üzerinden, Hastane Finansal Yaşam İndeksi yöntemiyle finansal durumlarını değerlendirmektedir. Çalışmada ilk olarak finansal performans kavramı ele alınmış olup ulusal ve uluslararası literatürde Hastane Finansal Yaşam İndeksi'ni kullanan çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra, çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Elde edilen sonuçlar bilimsel perspektifle incelenmiş, değerlendirilerek ve çeşitli öneriler sunulmuştur.

Literatür Taraması

Hastane Finansal Yaşam İndeksi'ne yönelik çeşitli akademik çalışmalar bulunmakla birlikte sağlık sektörüne yönelik Finansal Güç İndeksi'ne ilişkin çalışmalara da rastlanılmaktadır. Bu iki indekste sağlık sektöründeki hastanelerin finansal performansını belirlemek için kullanılan yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatür incelendiğinde, TFRS ve BOBİ FRS tablolarından hareketle Hastane Finansal Yaşam İndeksi'nin uygulanmasına yönelik bir çalışma tespit edilmemiştir. Bu sebeple ulusal ve uluslararası literatür incelenerek, Hastane Finansal Yaşam İndeksi'ne ilişkin çeşitli çalışmalara yer verilmiştir.

Narine vd. (1996) çalışmasında, 1986-1988 yılları arasında Kanada'daki 223 hastanenin finansal performansını etkileyen çevresel ve organizasyonel faktörleri tespit etmek için panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan hastane yaşam indeksi bağımlı değişken olup hastane büyüklüğü, yoğun bakım oranı, kadın nüfus oranı ve teknoloji gibi belirleyiciler hastanelerin finansal performansında etkili olmaktadır.

Zuckerman vd. (2006) çalışmasında, 106 hastane yöneticisine genel cerrahi programlarının hastane finansal sürdürülebilirliğine katkısını değerlendirebilmek için anket çalışması uygulanmıştır. Çalışmada, %86,8'i oranında yönetici, genel cerrahi programının hastanenin finansal yaşamsallığı açısından kritik olduğu ve %39,5'i cerrahi hizmetin tamamen kaybedilmesi durumunda hastanenin kapanacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Özgülbaş vd. (2009) çalışmasında, 2005 yılına ait döner sermaye işletmesi olan 801 hastanenin finansal performansını belirlemek amacıyla Hastane Finansal Yaşam İndeksi analiz tekniğinden faydalanılmıştır. Çalışmada kullanılan hastanelerin %98,25 finansal performansının kötü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kim (2010) çalışmasında, 1998-2001 yılları arasında kâr amacı gütmeyen 1843 hastanenin finansal durumunu ve muhasebe sorunlarını ele alabilmek için nakit akışı ve finansal güç indeksi tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmada, büyük şehirlerde bulunan hastanelerin %11'i ve kırsal alanda bulunan hastanelerin %6'sı finansal sıkıntıda olduğu ve bu durumun nedeni olarak karlılık, likidite ve operasyonel faktörler öne çıkmaktadır.

Komoro vd. (2014) çalışmasında, 2007-2008 yılları arasında Japonya'daki 1.464 yerel yönetimin meme ve rahim ağzı kanseri taramalarını hatırlatma üzerine yaptığı çalışmada regresyon analizi, etki büyüklüğü ve maliyet-etkinlik yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada, Finansal Güç İndeksi kullanılarak yerel yönetimin maliyet-etkinlik durumu incelenmiş olup küçük yerel yönetimlerin daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Luther ve Pan (2015) çalışmasında, 2006 Massachusetts Sağlık Reformu Yasası'nın eyaletteki hastanelerin finansal performansı üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. 2002-2012 yılları arasında 65 hastanenin mali tablolarından yararlanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmada Finansal Güç İndeksi bağımlı değişken olarak kullanılmış olup yasa sonrası bazı hastanelerde indeks değeri düştüğü tespit edilmiştir.

Bwana (2018) çalışmasında, Tanzanya'da Konsey tarafından belirlenen 17 hastanenin 2009-2013 yılları arasında finansal performansını belirlemek için nakit akış teorisini Finansal Güç İndeksi ile birleştirerek modeli bütüncül bir

yaklaşımla uygulamaktadır. Çalışmada, 17 hastanenin bir Finansal Güç İndeksi'nin -1.0496 olduğu tespit edilmiş olup adil finansal gücün güçlü likidite ve sermaye yapısında borç bulunmamasından kaynakladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Apenteng vd. (2021) çalışmasında, 2015-2019 yılları arasında Medicare and Medicaid Services'ten alınan veriler ile 136 hastanenin vergi teşvik programına katılmasının etkisini belirlemek için panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada, vergi teşvik programına katılan hastanelerin marjlarında artış görüldüğü ve Finansal Güç İndeksi değişkeni ile anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Işıkçelik vd. (2022) çalışmasında, 2009-2017 yılları arasında Hastane Hizmetleri alt sektörüne ait finansal tablolardan elde ettikleri veriler ile hastane işletmelerinin finansal performansını değerlendirmektedir. Çalışmada, DuPont analizi, Hastane Finansal Yaşam İndeksi ve Finansal Güç İndeksi kullanılmış olup 2009-2011 yılları arasında Hastane Finansal Yaşam İndeksi analizine göre bir sıkıntı yaşanmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik ve Korkmaz (2023) çalışmasında, 2017-2021 yılları arasında İnsan Sağlığı Hizmetleri sektörüne ait bilanço ve gelir tablolarından elde ettikleri veriler ile sağlık işletmelerinin finansal performansını karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, mali tablolar analiz ve Finansal Yaşam İndeksi analizleri kullanılmış olup mikro ve küçük sağlık işletmelerinin Finansal Yaşam İndeksi yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, 2021 yılında kadar orta ve büyük sağlık işletmelerinin finansal açıdan sorun yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kabak ve Yurttadur (2023) çalışmasında, 2017-2020 yılları arasında Hastane Hizmetleri alt sektörüne ait finansal tablolardan elde edilen veriler ile Hastane Finansal Yaşam İndeksi analizi kullanılarak finansal performansı değerlendirmektedir. Çalışmada, hastanelerin finansal performansının en kötü olduğu yıl 2017 iken en yüksek olduğu yıl 2021 yılı olarak tespit edilmiştir.

Karataş ve Çınaroğlu (2023) çalışmasında, 2017-2021 yılları arasında Borsa İstanbul faaliyet gösteren 2 sağlık işletmesinin finansal tablolarından elde edilen veriler ile finansal tablo analizi ve Finansal Güç İndeksi tekniğinden faydalanılmıştır. Çalışmada, Finansal Güç İndeksi ile brüt kâr marjı, faaliyet kâr marjı, net kâr marjı ve özkaynak kârlılığı oranı arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Avcı (2025) çalışmasında, Türkiye'deki kamu hastanelerinin finansal performansını değerlendirmek için çeşitli analiz tekniklerinden faydalanmıştır. Çalışmada, mali tablolarından hareketle oran analizi, Hastane Finansal Yaşam İndeksi ve karar ağacı algoritmaları kullanılmış olup likidite, öz sermaye getirisi

ve Hastane Finansal Yaşam İndeksi gibi faktörler hastanelerin finansal performansın belirleyicileri olarak gösterilmektedir.

Dayı ve Elderbağ (2025) çalışmasında, 2019-2023 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören 4 sağlık şirketinin finansal performansını değerlendirmek için Hastane Finansal Yaşam İndeksi kullanılmıştır. Çalışmada, Hastane Finansal Yaşam İndeksi'ne göre Lokman Hekim ve MPL şirketlerinin dönemsel olarak sıkıntı yaşadığı, NASMED ve TAPDI şirketlerinin finansal zorlukla karşılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür incelendiğinde, birçok çalışma hastanelerin finansal performansı değerlendirmektedir. Hastanelerin finansal performansını belirlemek için sektöre ait bilanço ve gelir tablolarından elde edilen veriler ile karar ağacı, oran analiz, panel veri analizi, anket uygulaması, Hastane Finansal Yaşam İndeksi ve Finansal Güç İndeksi gibi çeşitli teknikler kullanılarak incelenmiştir. Bu çalışma, TFRS ve BOBİ FRS tablolarından hareketle Hastane Finansal Yaşam İndeksi'nin uygulanması yoluyla hastanelerin finansal performansını değerlendirerek önceki çalışmalardan ayrılmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, hastane hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2018-2022 yıllarına ait finansal performansını, konsolide edilmiş sektörel bilanço ve gelir tabloları üzerinden "Hastane Finansal Yaşam İndeksi" yöntemiyle değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

T.C. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), işetmelerin finansal şeffaflığını artırmak ve sektörler arası risk ile fırsatları ortaya koymak amacıyla sektör bazında yıllık finansal verileri derlemekte ve "Bağımsız Denetime Tabi Sektör Verileri" başlığı altında kamuoyuyla paylaşmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada KGK tarafından yayımlanan 2018-2022 dönemine ait Bağımsız Denetime Tabi Sektör Verilerinden yararlanılmıştır. Çalışma döneminde, KGK tarafından 2023 ve 2024 yıllarına ait veriler henüz yayımlanmadığından inceleme dönemi olarak 2018-2022 yılları seçilmiştir.

Çalışmada hastane hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren ve bağımsız denetime tabi olan işletmelerin finansal verileri kullanılmıştır. Bu kapsamda, TFRS ile BOBİ FRS uygulamakla yükümlü olan işletmelerin KGK tarafından ayrı ayrı raporlanan veri setleri dikkate alınmıştır. Söz konusu işletmelerin 2018-2022 yıllarına ait bilanço ve gelir tablolarının konsolidasyonuyla oluşturulan sektörel

finansal tablolar sektörün finansal performansının analizinde temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Bu çerçevede çalışma, hastane hizmetleri sektörünün finansal yapısını ve performansını sistematik bir şekilde inceleyerek, sektörel dinamikleri ve finansal sürdürülebilirliği değerlendirmeyi hedeflemektedir. Hastane Finansal Yaşam İndeksi yöntemi, bu değerlendirme sürecinde sektörün finansal sağlığını ölçmek ve karşılaştırmalı analizler yapmak için kullanılmıştır.

Hastane Finansal Yaşam İndeksi (Hospital Financial Viability Index - HVI), hastanelerin finansal performansını değerlendirmek amacıyla Carvava ve Kudder (1978) ile Alpha Sağlık Planlama Merkezi (1979) tarafından geliştirilmiştir (Pegels, 1984, s.701). Bu indeks, hastanelerin finansal sağlığını üç temel bileşen üzerinden ölçmektedir. Bunlar likidite durumunu yansıtan cari oran, sermaye yapısını değerlendiren yabancı kaynakların toplam varlıklara oranı ve kârlılık performansını ifade eden faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranıdır. Bu bileşenlerin bir araya getirilmesiyle hesaplanan α (alfa) değeri, hastanelerin finansal yaşam indeksini temsil etmektedir. Hastane Finansal Yaşam İndeksi'nin hesaplama yöntemi Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1.

Hastane finansal yaşam indeksi (Hospital Financial Viability Index-HVI)

Oranlar	**Hesaplama Yöntemi**
Finansal Kaldıraç Oranı	Toplam Yükümlülükler/Toplam Varlıklar
Faaliyet Giderlerinin Faaliyet Gelirlerine Oranı	Satışların Maliyeti / Hasılat Oranı
Cari Oran	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yükümlülükler
Hastane Finansal Yaşam İndeksi	$\alpha = \frac{4(Finansal\ Kaldıraç\ Oranı)(\text{Satışların Maliyeti/Hasılat})^4}{\text{Cari Oran}}$

Kaynak: Pegels 1984; Kabak ve Yurttadur 2023

Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerinin hesaplanması sonucu elde edilen α (alfa) değerinin yorumlanmasına ilişkin ayrıntılar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Hastane Finansal Yaşam İndeksi işletmelerin finansal sağlığını değerlendirmek için kullanılan bir ölçüt olup, özellikle hastane hizmetleri sektöründe finansal sürdürülebilirliği analiz etmek amacıyla geliştirilmiştir. Hastane Finansal Yaşam

İndeksinin hesaplanmasında kullanılan α (alfa) değeri, işletmenin likidite, sermaye yapısı ve karlılık durumunu yansıtan temel finansal göstergelerden etkilenmektedir.

Tablo 2.

Hastane finansal yaşam indeksinin yorumu

HFYİ (α) Değeri	**Yorum**
HFYİ > 1	Hastanelerin finansal açıdan problem yaşadığına işaret eder.
HFYİ ≈ 1	Hastanelerin finansal yaşam gücünde azalma olduğuna işaret eder.
HFYİ ↓ (Düşük)	Hastanelerin finansal yaşam kapasitesinin yüksek olduğuna işaret eder.

Kaynak: Narine vd. 1996; Işıkçelik vd. 2022

Cari oran, işletmelerin kısa vadeli yükümlülüklerini ödeme gücünü ölçen temel bir likidite göstergesidir. İşletmelerin cari oranının yüksek olması kısa vadeli borçlarını karşılama konusunda güçlü bir mali yapıya sahip olduklarını göstermektedir (Omağ, 2023, s.784). Dolaysıyla cari oranın artması Hastane Finansal Yaşam İndeksinin hesaplanmasında kullanılan α (alfa) değerinin düşmesine yol açarak hastanelerin finansal yaşam kapasitesinin güçlenmesine neden olmaktadır. Bir başka ifadeyle cari orandaki artış, hastanelerin likidite riskine karşı daha dayanıklı olduğunu gösterirken aynı zamanda finansal zorluk yaşama ihtimalinin azaldığını göstermektedir (Bülüç vd., 2017).

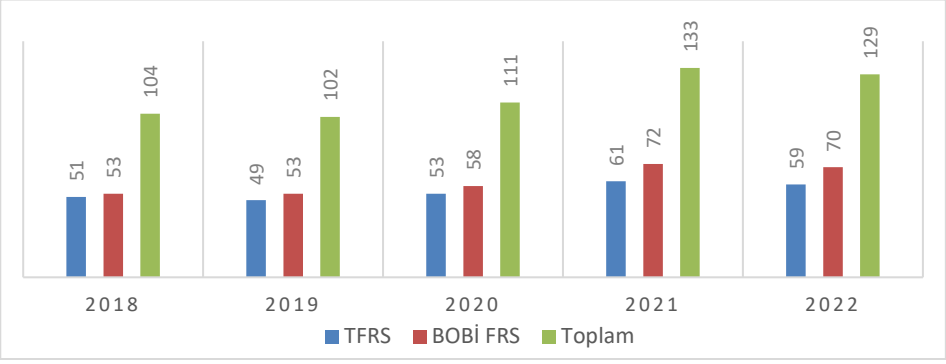
Yabancı yükümlülüklerin toplam varlıklara oranı işletmenin sermaye yapısında borçlanma yoluyla finanse edilen varlıkların toplam varlıklara oranını temsil etmektedir (Uyar ve Okumuş, 2010, s.153). Kısa ve uzun vadeli kaynaklarda (borçlarda) yaşanan bir artış, işletmenin borç yükünü artırır ve bu durum Hastane Finansal Yaşam İndeksinin α (alfa) değerini yükseltmektedir. Yüksek bir α (alfa) değeri işletmenin finansal yaşam gücünün olumsuz etkilendiğinin ve borç bağımlılığının finansal sürdürülebilirliği tehdit ettiğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla, yabancı kaynakların varlıklara oranının artması hastanelerin finansal risk seviyesini yükselmesine ve Hastane Finansal Yaşam İndeksinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Dayı ve Elderbağ, 2025, s.78).

Faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranı işletmelerin karlılık performansını değerlendiren bir göstergedir (Kıymık, 2023, s.456). Bu orandaki artış işletmenin gelir üretme kapasitesine oranla giderlerinin yükseldiğini ve dolayısıyla karlılığının azaldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu orandaki artış Hastane Finansal Yaşam İndeksinin α (alfa) değerinin yükselmesine neden olur ve

hastanelerin finansal sürdürülebilirliğinde zayıflama olduğunu göstermektedir (Karapınar and Zaif, 2016, s.271).

BULGULAR VE YORUM

KGK bağımsız denetime tabi sektör verileri kapsamında hastane hizmetleri sunan, bağımsız denetime tabi olan ve TFRS ile BOBİ FRS uygulama yükümlülüğü bulunan hastanelerin yıllara göre sayısal dağılımı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Yıllara Göre TFRS ve BOBİ FRS Uygulayan Hastane Sayıları

2018-2023 dönemi itibarıyla TFRS ve BOBİ FRS uygulayan hastane işletmelerinin sayısal dağılımı, sektörde uygulanan finansal raporlama standartlarının zaman içindeki gelişimini yansıtmakta ve analizde kullanılan veri setinin yapısal özelliklerine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

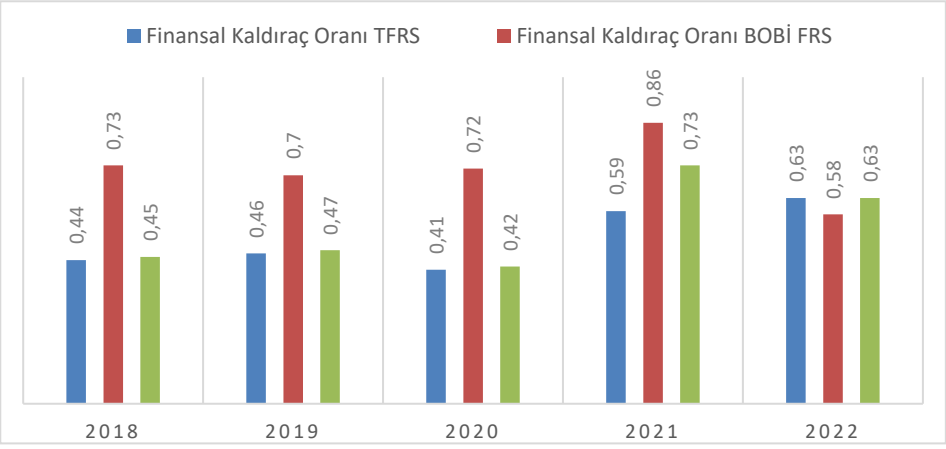
2018 yılında TFRS uygulayan hastane sayısı 51 iken, 2019 yılında %3,92 oranında azalarak 49'a gerilemiştir. 2020 yılında ise bir önceki yıla göre %8,16 artışla bu sayı 53'e yükselmiştir. 2021 yılında TFRS uygulayan hastane sayısı %15,09 oranında artarak 61'e ulaşmıştır. Ancak 2022 yılında, bir önceki yıla göre iki hastane daha az olmak üzere TFRS uygulayan hastane sayısı 59 olarak raporlanmış ve bu durum %3,28'lik bir azalmaya işaret etmiştir. 2018–2022 döneminde TFRS uygulayan hastane sayısındaki en yüksek artış 2021 yılında gerçekleşmiştir. Bu beş yıllık dönemde TFRS uygulayan hastane sayısında toplamda %15,69 oranında bir artış meydana gelmiştir.

2018 yılında BOBİ FRS uygulayan işletme sayısı 53 iken, 2019'da bu sayı değişmeyerek 53 olarak kalmıştır. 2020 yılında bu sayı 58'e yükselmiş ve 2019'a

göre 5 birim artışla %9,43'lük bir büyüme gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise BOBİ FRS uygulayan hastane sayısı 72'ye ulaşmıştır ve bu durum 2020 yılına göre %24,14'lük bir artış meydana geldiğini göstermiştir. 2022 yılında ise BOBİ FRS uygulayan hastane sayısı 70'e gerilemiştir. 2021 yılına kıyasla 2 birim yani %2,78 oranında azalmıştır. BOBİ FRS uygulayan hastane sayısındaki en yüksek artış 2021 yılında gerçekleşmiştir. Analiz dönemini konu alan bu beş yıllık süreçte BOBİ FRS uygulayan hastane sayısında toplamda %32,08 oranında bir artış meydana gelmiştir.

Genel olarak 2018-2022 döneminde BOBİ FRS ve TFRS uygulayan hastane sayılarındaki değişimler incelendiğinde, BOBİ FRS'nin daha yüksek bir artış oranı sergilediği görülmektedir. Bu dönemde BOBİ FRS uygulayan hastane sayısı %32,08 oranında artarken, TFRS uygulayan hastane sayısındaki artış %15,69 seviyesinde kalmıştır. Her iki standartta da en yüksek artış 2021 yılında gerçekleşmiştir. BOBİ FRS'de %24,14, TFRS'de ise %15,09 oranında artış kaydedilmiştir. Bu dönemde yaşanan söz konusu artışlar pandemi sürecinde sağlık sektörüne yönelik artan ihtiyaçla birlikte ortaya çıkan düzenleyici değişiklikler ve ekonomik toparlanma süreciyle ilişkilendirilebilir.

KGK'nın bağımsız denetime tabi sektör verileri kapsamında hastane hizmetleri sunan, bağımsız denetime tabi olan TFRS ve BOBİ FRS uygulama yükümlülüğü bulunan hastanelerin konsolide mali tabloları üzerinden hesaplanan finansal kaldıraç oranları Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yıllara Göre Finansal Kaldıraç Oranı

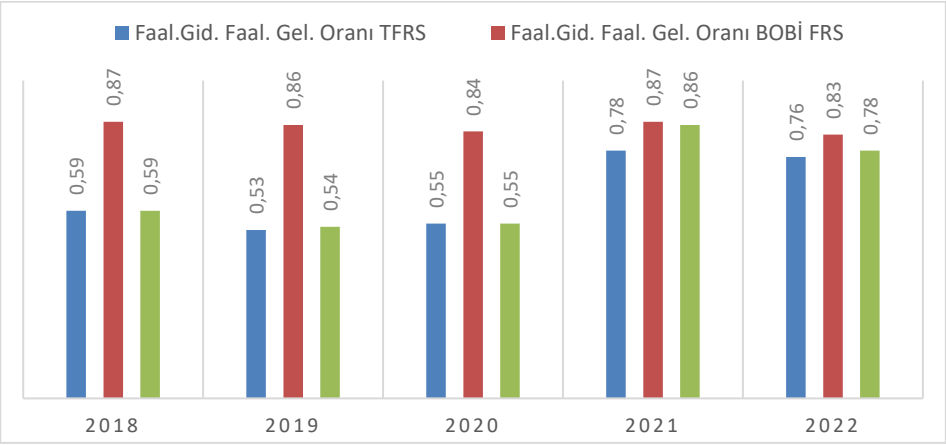
Kaldıraç oranı, bir işletmenin varlıklarının ne kadarının borçla finanse edildiğini gösterir. Kaldıraç oranının yüksek olması daha fazla borçlanma anlamına gelir ve

bu durum ise finansal riski artırabilir (Işıkçelik vd., 2022, s.510). TFRS uygulayan hastanelerin kaldıraç oranları, finansal yapılarının nasıl değiştiğini gösteren önemli bir göstergedir. Şekil 2'de gösterildiği üzere 2018 yılında %44 olan kaldıraç oranı, 2019'da %46'ya çıkarak borçlanmada hafif bir artış yaşanmıştır. Ancak 2020'de bu oran %41'e düşmüştür. 2021'de ise kaldıraç oranı %59'a yükselerek önemli bir sıçrama kaydedilmiş ve 2022'de de bu eğilim devam ederek %63'e ulaşmıştır. Son iki yılda kaldıraç oranında yaşanan bu artış TFRS uygulayan hastanelerin daha fazla borçlanma yoluna gittiğini göstermiştir. Bu süreçte yüksek kaldıraç oranının beraberinde getirdiği finansal riskler dikkate alındığında hastanelerin borç yönetimini daha dengeli bir şekilde yürütmesi uzun vadeli finansal sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır.

BOBİ FRS Uygulayan Hastanelerin finansal kaldıraç oranı 2018-2022 yılları arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. 2018'de %73 olan kaldıraç oranı, 2019'da %70'e, 2020'de ise %72'ye düşmüştür. 2021 yılında bu oran belirgin bir artışla %86'ya kadar çıkarak en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak bu oran 2022 yılında %58'e gerileyerek önceki yıla göre kayda değer şekilde düşmüştür. Bu düşüş BOBİ FRS kapsamında raporlama yapan hastanelerin borçluluk oranlarının azaldığını ve finansal yapılarını güçlendirdiğini göstermiştir.

Genel olarak 2021 yılı her iki raporlama standardı açısından da kaldıraç oranlarının zirve yaptığı yıl olmuştur. Bu durum 2021 yılında genel olarak hastanelerin borçlanma eğilimlerinin arttığını ve öz kaynaklara kıyasla daha fazla dış finansman kullandıklarını göstermiştir. Özellikle BOBİ FRS'deki yüksek oran, bu standardı uygulayan hastanelerin daha agresif bir borç politikası izlediğine işaret etmektedir. Ancak 2022 yılında TFRS uygulayan hastanelerde borçluluk oranı artarken, BOBİ FRS uygulayan hastanelerde dikkat çekici bir düşüş yaşanmıştır. Bu durum, BOBİ FRS kapsamında raporlama yapan hastanelerin borçluluk düzeylerinde bir dengeleme eğilimi olduğunu ortaya koymuştur.

KGK'nın bağımsız denetime tabi sektör verileri kapsamında hastane hizmetleri sunan, bağımsız denetime tabi olan TFRS ve BOBİ FRS uygulama yükümlülüğü bulunan hastanelerin konsolide mali tabloları üzerinden hesaplanan faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranı Şekil 3'te gösterilmiştir.

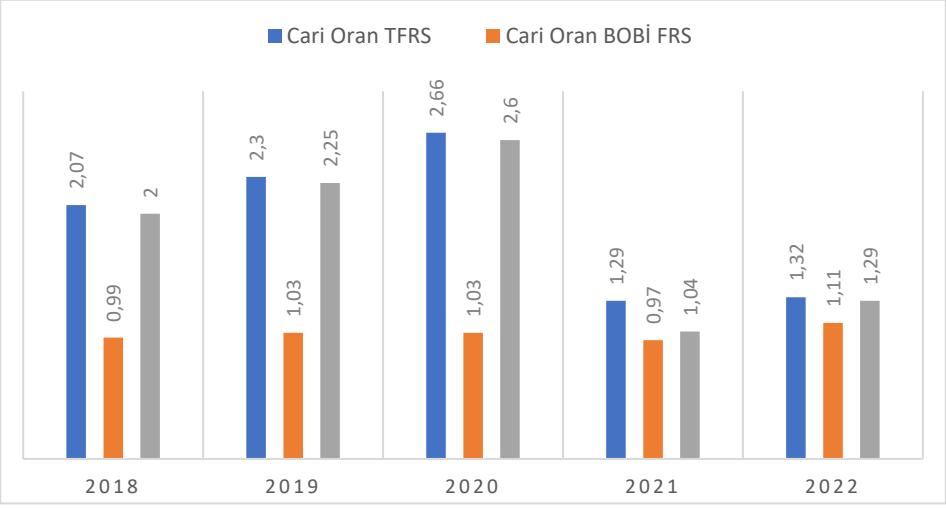
Şekil 3. Yıllara Göre Faaliyet Giderlerinin Faaliyet Gelirlerine Oranı

Faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranı işletmenin elde ettiği faaliyet gelirine kıyasla yaptığı giderlerin düzeyini gösterir. Bu oranın yüksek olması durumunda giderlerin gelire oranla fazla olduğu ve dolayısıyla karlılığın azaldığını tersi durumda yani düşük olması ise giderlerin daha verimli yönetildiğini ve işletmenin daha karlı çalıştığını gösterir (Özgülbaş, 2005, s.136). TFRS uygulayan hastanelerin 2018 yılında faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranı %59 iken 2019 yılında %53'e düşerek hastanelerin daha verimli bir yapıya dönüştüğü gözlenmiştir. 2020 yılında bu oran bir miktar yükselerek %55 seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılında ise %78'e kadar yükselen bu oran 2022 yılında ise %76 seviyesinde kalmıştır. Özellikle analizi dönemine ait son iki yıldaki artışla birlikte TFRS uygulayan hastanelerde faaliyet giderlerinin faaliyet gelirleri üzerinde baskı oluşturduğu gözlemlenmiştir.

BOBİ FRS uygulayan hastanelerde 2018-2022 dönemindeki faaliyet gideri oranları hastanelerin mali verimliliği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. 2018 yılında %87 olan faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranı 2019 yılında %86'ya, 2020 yılında %84'e düşmüş, 2021 yılında ise tekrardan yükselerek %87 seviyesine ulaşmıştır. 2022 yılında ise bir miktar düşmüş olmasına rağmen %83 seviyesinde gerçekleşen bu oran hala yüksek sayılabilecek bir noktadır. Faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranının yüksek olması hastanelerin gelirlerinin büyük bir kısmını faaliyet giderlerine harcandığını dolayısı ile karlılık açısından sınırlı bir marj kaldığını göstermiştir. BOBİ FRS uygulayan hastanelerin beş yıllık verileri incelendiğinde oranların %83-87 aralığında gerçekleşmesi hastanelerin maliyet kontrolünde yetersiz kaldığını göstermiştir. Bu durum BOBİ

FRS uygulayan hastanelerin sürdürülebilirliği için gider optimizasyonuna veya gelir çeşitlendirmesine ihtiyaç duyduğunu göstermiştir.

Genel olarak TFRS uygulayan hastaneler 2018, 2019 ve 2020 yıllarında faaliyet gelirlerine kıyasla daha düşük oranlarda faaliyet giderine sahip olup bu dönemde görece daha verimli bir mali yapı sergilemişlerdir. Ancak 2021 ve 2022 yıllarında yükselen bu oran son iki yılda giderlerin gelirler üzerindeki baskısının belirgin şekilde arttığını ortaya koymuştur. BOBİ FRS uygulayan hastanelerde ise faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranı 2018–2022 döneminde nispeten sabit bir seyir izlemiştir. Bu durum, söz konusu hastanelerin yapısal olarak yüksek maliyetli bir işleyişe sahip olduğunu göstermiştir. Her iki raporlama standardı açısından değerlendirildiğinde 2021 yılı hastane hizmetlerinde gider baskısının zirve yaptığı dönem olmuştur.

Şekil 4. Yıllara Göre Cari Oran

KGK'nin bağımsız denetime tabi sektör verileri kapsamında hastane hizmetleri sunan, bağımsız denetime tabi olan TFRS ve BOBİ FRS uygulama yükümlülüğü bulunan hastanelerin konsolide mali tabloları üzerinden hesaplanan cari oranlar Şekil 4'te gösterilmiştir.

Cari oran, işletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeme yeteneğini gösteren önemli bir likidite göstergesidir. Cari Oranın 1 (bir) seviyesinin üzerinde olması genel olarak olumlu değerlendirilirken bu oranın daha da yükselmesi işletmelerin likidite durumunun güçlendiğinin bir göstergesidir (Sümer ve Perek, 2013, s.48). TFRS uygulayan hastanelerin cari oranları incelendiğinde, 2018-2020 döneminde likidite durumunun güçlü olduğu görülmektedir. Bu yıllar arası cari

oranın 2,07'den 2,66 seviyesine yükselmesi kısa vadeli borçların karşılanmasında sorun olmadığını göstermiştir. Ancak 2021 yılında cari oran sert bir şekilde 1,29 seviyesine gerilemesi TFRS uygulayan hastanelerin geçmiş yıllara nazaran likidite sıkıntısı yaşadığını göstermiştir. Söz konusu bu düşüş hastanelerin nakit, stok, alacaklar vb. dönen varlıklarının kısa vadeli yükümlülüklerini karşılamada zorlanabileceği anlamına gelmektedir. 2022 yılında cari oran bir miktar daha yükselerek 1,32 seviyesine ulaşmıştır.

BOBİ FRS uygulayan hastanelerin 2018 yılında cari oranının 0,99 olarak gerçekleşmesi likidite açısından kritik eşik olan 1 (bir) seviyesinin altında kalındığını ve likidite sıkıntısı yaşandığını göstermiştir. 2019 ve 2020 yıllarında oranın 1,03'e yükselmesi kısmi bir iyileşmeye işaret etmekle birlikte yeterli bulunmamıştır. 2021 yılında cari oranın 0,97'ye gerilemesi ise hastanelerin kısa vadeli borçlarını karşılama kapasitesinde zayıflama olduğunu ortaya koymuştur. Ancak 2022'de oranın 1,11'e yükselmesi ile hastanelerin nakit yönetiminde daha etkin hale geldiği ve likidite durumunun belirgin şekilde iyileştiği gözlemlenmiştir. Genel olarak dalgalı bir seyir izlenmekle birlikte BOBİ FRS uygulayan hastanelerin finansal istikrarında 2022 yılında olumlu bir finansal trend yakalanmıştır.

Genel olarak, 2018–2020 yıllarında TFRS uygulayan hastaneler güçlü bir likidite pozisyonuna sahipken 2021 yılı itibarıyla cari oranlarında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. BOBİ FRS uygulayan hastanelerde ise cari oranlar genellikle kritik eşik olan 1 (bir) seviyesinin hemen altında veya sınırında seyretmiş olmasına rağmen 2022 yılında 1,11 seviyesine yükselerek görece bir iyileşme gözlemlenmiştir. Genel ortalamalara bakıldığında 2018–2020 yıllarında yüksek cari oranlar hastanelerin güçlü likidite yapısına işaret ederken 2021 yılında önemli bir gerileme yaşanmış ve 2022 yılında kısmi bir toparlanma gerçekleşmiştir. Analiz edilen dönem içerisinde özellikle 2021 yılında TFRS ve BOBİ FRS uygulayan tüm hastanelerde cari oranlarda düşüş yaşandığı ve likidite dengesinin zayıfladığı ortaya konmuştur.

Tablo 3.

Hastane finansal yaşam indeksi hesaplamaları (2018–2022)

		[(4xFinansal Kaldıraç)	(Faaliyet Giderlerinin Faaliyet Gelirlerine Oranı)^4]	/ Cari Oran	Hastane Yaşam İndeks
2018	TFRS	0,44	0,59	2,07	0,103026837
	BOBİ FRS	0,73	0,87	0,99	1,689758607
	Tümü	0,45	0,59	2	0,109056249
2019	TFRS	0,46	0,53	2,3	0,063123848
	BOBİ FRS	0,7	0,86	1,03	1,487012474
	Tümü	0,47	0,54	2,25	0,071047757
2020	TFRS	0,41	0,55	2,66	0,056417387
	BOBİ FRS	0,72	0,84	1,03	1,392106327
	Tümü	0,42	0,55	2,6	0,059127115
2021	TFRS	0,59	0,78	1,29	0,677174668
	BOBİ FRS	0,86	0,87	0,97	2,031719359
	Tümü	0,73	0,86	1,04	1,535830603
2022	TFRS	0,63	0,76	1,32	0,636914269
	BOBİ FRS	0,58	0,83	1,11	0,991921664
	Tümü	0,63	0,78	1,29	0,723084815

TFRS ve BOBİ FRS uygulayan işletmelerin 2018–2022 dönemine ait verileri kullanılarak finansal kaldıraç, faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranı ve cari oran rasyoları dikkate alınarak Hastane Yaşam İndeksi ilgili formül doğrultusunda Tablo 3'te gösterildiği şekilde hesaplanmıştır.

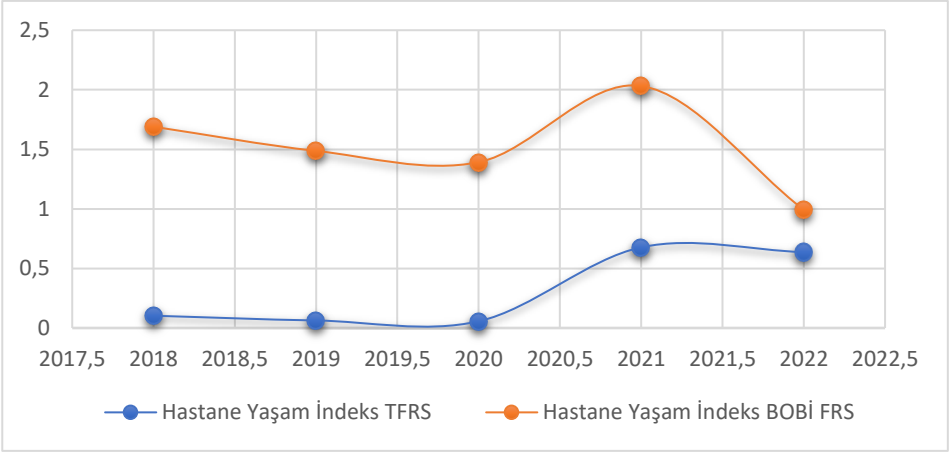
Tablo 4.

Hastane finansal yaşam indeksi yorumları (2018–2022)

Yıl	Uygulanan Standart	HFYİ Değeri	Yorum
2018	TFRS	0,103027	Finansal yaşam kapasitesi yüksektir.
	BOBİ FRS	1,689759	Finansal açıdan problem yaşandığına işarettir.
2019	TFRS	0,063124	Finansal yaşam kapasitesi yüksektir.
	BOBİ FRS	1,487012	Finansal açıdan problem yaşandığına işarettir.
2020	TFRS	0,056417	Finansal yaşam kapasitesi yüksektir.
	BOBİ FRS	1,392106	Finansal açıdan problem yaşandığına işarettir.
2021	TFRS	0,677175	Finansal yaşam kapasitesi yüksektir. Ancak azalma eğilimindedir.
	BOBİ FRS	2,031719	Finansal açıdan ciddi problemler yaşandığına işarettir.
2022	TFRS	0,636914	Finansal yaşam kapasitesi yüksektir. Ancak azalma eğilimindedir.
	BOBİ FRS	0,991922	Finansal yaşam kapasitesi yüksektir.

Tablo 4'te 2018–2022 arası dönemde TFRS ve BOBİ FRS uygulayan hastanelerin Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerleri sunulmuş ve bu değerlere göre finansal duruma ilişkin yorumlamalar yapılmıştır. Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerinin 1'in üzerinde olması hastanenin finansal açıdan sorun yaşadığını, yaklaşık 1 seviyesinde olması finansal yaşam gücünün zayıfladığını, 1'den düşük olması ise güçlü bir finansal yaşam kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir (Karataş ve Çınaroğlu, 2023, s.157).

Elde edilen bulgular ışığında TFRS uygulayan hastanelerin analiz sürecine tabi olan beş yıl boyunca Hastane Finansal Yaşam İndeksi değeri 1'in altında olmuştur. Bu durumda TFRS uygulayan hastanelerin finansal yaşam kapasitelerinin genel olarak güçlü olduğunu göstermiştir. Ancak 2021 ve 2022 yıllarında Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerlerinde gözlemlenen yükseliş finansal yaşam gücünde zayıflama eğilimine girildiğini göstermiştir. Bu durum Şekil 5'te grafik üzerinde gösterilmiştir.

Şekil 5. Hastane Yaşam İndeks TFRS ve BOBİ FRS (2018-2022)

Şekil 5'te ki grafikte gösterildiği üzere BOBİ FRS uygulayan hastanelerin ise 2018–2021 döneminde Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerleri 1'in oldukça üzerinde seyretmiştir. Bu durum söz konusu analiz döneminde BOBİ FRS uygulayan hastanelerin ciddi finansal sorunlar yaşadığını göstermiştir. Ancak 2022 yılında indeks değerinin 0,9919'a gerilemesi ile bu gruptaki hastanelerin finansal yaşam gücünde kayda değer bir iyileşme olduğunu ve olası bir toparlanma sürecine girildiğini göstermiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada 2018-2022 döneminde TFRS ve BOBİ FRS uygulayan hastanelerin finansal performansları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, her iki raporlama standardına tabi hastanelerin finansal sürdürülebilirlik, borç yönetimi, karlılık ve likidite açısından farklı dinamikler sergilediğini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, 2018–2022 döneminde TFRS ve BOBİ FRS uygulayan hastane hizmetleri sektörü karşılaştırıldığında, TFRS uygulayan hastanelerin Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerlerinin sürekli olarak 1'in altında kalması, bu grubun daha sağlam bir finansal yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşın, BOBİ FRS uygulayan hastanelerde 2018-2021 yılları arasında 1'in üzerinde seyreden indeks değerleri finansal risklere işaret etmektedir. 2018-2022 yılları arasında Hastane Finansal Yaşam İndeksi'nin sektör yapısına ve hastane büyüklüğüne göre farklılık gösterdiği ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir; elde edilen bulgular, literatürde farklı sektörlerde yürütülen benzer çalışmalarla

uyum göstermektedir. Çelik ve Korkmaz (2023), 2017-2021 döneminde insan sağlığı hizmetleri sektöründe Hastane Finansal Yaşam İndeksi, mikro ve küçük işletmelerin düşük, orta ve büyük işletmelerin ise yüksek finansal yaşam kapasitesine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Işıkçelik vd. (2022), 2012-2019 dönemine hastane hizmetleri alt sektöründe Hastane Finansal Yaşam İndeksi analizlerinde en zayıf finansal performansın 2011 yılında, en güçlü performansın ise 2019 yılında gözlendiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Kabak ve Yurttadur (2023) 2017-2020 döneminde 2017 yılında finansal performansın iyi, 2021 yılında ise kötü olduğunu ifade etmişlerdir. Özgülbaş vd. (2009), 2005 yılında 801 hastane üzerinde yaptıkları Hastane Finansal Yaşam İndeksi analizde, hastanelerin %98,25'inin finansal performans açısından yetersiz düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Dayı ve Elderbağ (2025) Borsa İstanbul'da işlem gören dört sağlık işletmesinin 2019-2023 dönemine ait Finansal Hastane Yaşam İndeks'lerini incelemiş; NASMED ve TAPDI'nin mali performanslarının güçlü olduğunu, Lokman Hekim ve MPL'nin ise dönemsel olarak finansal sıkıntılar yaşadığını belirtmişlerdir. Kim (2010), 1998-2001 yılları arasında ABD'de 1.843 hastane üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada, büyük şehirlerdeki hastanelerin %11'inin, küçük şehirlerdeki hastanelerin ise %6'sının finansal açıdan sorun yaşadığını ifade etmiştir. Bu bulgular, finansal performansın yalnızca dönemsel ekonomik koşullardan değil; aynı zamanda ölçek, bölgesel konum ve sektörel farklılıklardan da önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

Finansal yapı ve borçlanma eğilimleri incelendiğinde TFRS uygulayan hastanelerin başlangıçta %44 düzeyinde dengeli bir borç politikası izlediği ancak 2021-2022 yıllarında borçlanma oranlarının %63 düzeylerine yükselmesiyle risk kapasitelerini biraz daha artırdıkları gözlemlenmiştir. BOBİ FRS uygulayan hastanelerde ise 2021 yılında %86 seviyesi ile zirve yapan kaldıraç oranı 2022 yılında borç yükünün dengelenmesiyle birlikte %58 seviyesine düşmüştür. Bu durum BOBİ FRS uygulayan hastanelerin finansal yapıların iyileştiğine işaret etmiştir.

Karlılık ve maliyet yönetimi eğilimleri incelendiğinde TFRS uygulayan hastanelerde faaliyet giderlerinin gelirlere oranı 2021 yılında %78 seviyesine yükselerek karlılık üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Bu durum TFRS uygulayan hastanelerin maliyetlerinin arttığını ve gelirlerinin azaldığını göstermiştir. BOBİ FRS uygulayan hastanelerde ise faaliyet giderlerinin gelirlere oranı %83-87 aralığında sabit kalmıştır. Bu durum BOBİ FRS uygulayan hastanelerin yüksek maliyetli bir iş modeline sahip olduğunu göstermiştir.

Likidite ve finansal esneklik eğilimleri incelendiğinde TFRS uygulayan hastanelerin 2018-2020 yılları arasındaki yüksek cari oranları bu hastanelerin

güçlü bir likidite pozisyona sahip olduğunu göstermiştir. Ancak 2021 yılında cari oran kabul edilebilir olan 1'in üzerinde kalmasına rağmen 1,29 seviyesine gerileyerek nakit sıkıntısı yaşandığı göstermiştir. BOBİ FRS uygulayan hastanelerde ise genel olarak kritik seviyelerde gezinen cari oran 2022 yılında 1,11 düzeyine yükselerek bu hastanelerin kısa vadeli borç ödeme kapasitesinin bir miktar iyileştiğini göstermiştir.

Çalışmada analiz edilen 2018-2022 dönemine ilişkin Hastane Finansal Yaşam İndeksi bulguları, TFRS ve BOBİ FRS uygulayan hastaneler arasında dikkat çekici farklar olduğunu göstermiştir. TFRS uygulayan hastanelerin Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerleri beş yıllık süreç boyunca 1'in altında kalarak bu gruptaki hastanelerin genel olarak güçlü bir finansal yaşam kapasitesine sahip olduğunu ortaya koymuştur. 2021 ve 2022 yıllarında Hastane Finansal Yaşam İndeksi'nde yaşanan yükseliş ise TFRS uygulayan hastanelerin finansal yaşam gücünde zayıflama eğilimine girdiğini göstermiştir. Diğer taraftan BOBİ FRS uygulayan hastanelerde Hastane Finansal Yaşam İndeksi değerleri 2018-2021 döneminde sürekli olarak 1 seviyesinin oldukça üzerinde seyrederek ciddi finansal sorunların varlığını işaret etmiştir. Ancak 2022 yılında Hastane Finansal Yaşam İndeksi'de yaşanan ciddi düşüş ile 0,99 seviyesine gerilmesi BOBİ FRS uygulayan hastanelerin finansal yaşam gücünde kayda değer bir iyileşme yaşandığını ve finansal yapılarında toparlanma sürecine girildiğini göstermiştir. Analiz sonucunda elde edilen bu sonuçlar raporlama standardı farklılıklarının hastanelerin finansal dayanıklılığına yansımalarını ortaya koymuştur.

Gelecek çalışmalarda, Hastane Finansal Yaşam İndeksi'nin sektörel bazda özel ve kamu hastaneleri ayrımıyla incelenmesi, hastanelerin finansal yaşam güçlerinin daha derinlemesine analizine olanak sağlayabilir. Ayrıca, Hastane Finansal Yaşam İndeksi'yi etkileyen mikro ve makro faktörlerin regresyon analizleriyle modellenmesi, sağlık sektöründe finansal sürdürülebilirliği belirleyen dinamiklerin daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Apenteng, B. A., Opoku, S. T., Owens, C., Akowuah, E., Kimsey, L., & Peden, A. (2021). Assessment of the financial health of rural hospitals after ımplementation of the georgia rural hospital tax credit program. *JAMA Network Open, 4*(7), e2117791-e2117791.

Ataman, B., & Cavlak, H. (2017). Büyük ve orta boy işletmeler için finansal raporlama standardı (BOBİ FRS) ile tam set türkiye muhasebe ve türkiye

finansal raporlama standartlarının (TMS/TFRS) karşılaştırılması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2(3), 153-168.

Avcı, K. (2025). Evaluation of public hospitals' performance with decision tree algorithms. *Verimlilik Dergisi, 59*(1), 133-142.

Barnes, M., Oner, N., Ray, M. N., & Zengul, F. D. (2017). Exploring the association between quality and financial performance in u.s. hospitals: a systematic review. *Journal of Health Care Finance, 44*(2), 1-20.

Bülüç, F., Özkan, O., & Ağırbaş, İ. (2017). Oran analizi yöntemiyle özel hastane finansal performansının değerlendirilmesi. *International Journal of Academic Value Studies, 3*(11), 64-72.

Bwana, K. M. (2018). Measuring financial strength of council designated hospitals in tanzania using financial strength ındex model. *African Journal of Applied Research, 4*(2), 32-44.

Carvava, R. A., & Kudder, G. (1978). Seeing through the figures with ratios. *Hospital Financial Management, 32*(6), 16-26.

Çelik, M., & Korkmaz, E. (2023). İnsan sağlığı hizmetleri sektöründe yer alan işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(2), 352-367.

Dayı, F., & Elderbağ, A. (2025). Assessing the hospital financial viability ındex in private healthcare sector in borsa İstanbul. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 12*(1), 73-84.

Durak, M. G., & Yürekli, E. (2017). Meslek mensuplarının gözünden kobi'ler için finansal raporlama standartları: denizli ilinde bir uygulama. MANAS *Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(2), 115-130.

Ekinci, G., & Bakır, İ. (2021). Sağlık kurumlarında finansal performans analizi a1 dal hastanesi örneği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7*(1), 1-18.

Gücenme Gençoğlu, Ü. (2017). Temel konularda BOBİ FRS ve TMS/TFRS karşılaştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (76), 1-24.

Işıkçelik, F., Turgut, M., & Ağırbaş, İ. (2022). Hastanelerde finansal performansın farklı analiz yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13*(34), 505- 519.

Kabak, S., & Yurttadur, M. (2023). Türkiye'deki hastane alt sektörünün finansal performansının değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(3), 1076-1085.

Karapınar, A., & Zaif, F. (2016). *Finansal Analiz.* (Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 4. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Karataş, Y. E., & Çınaroğlu, S. (2023). Sağlık alanında faaliyet gösteren işletmelerin konsolide finansal tablo analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 26*(1), 149-174.

Kıymetli Şen, İ., & Özbirecikli, M. (2018) BOBİ FRS'nin muhasebe uygulamalarına getirdiği değişiklikler: BOBİ FRS, TMS/TFRS ve mevcut muhasebe sistemi çerçevesinde bir inceleme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (MUVU).* Özel Sayı, 462-484.

Kıymık, H. (2023). Konkordato talebinde bulunan bir şirketin finansal başarısızlık riskinin altman z skor modeli kullanarak analizi. *Mali Çözüm Dergisi,* 33, 449-463.

Kim, T. H. (2010). Factors associated with financial distress of nonprofit hospitals. *The Health Care Manager, 29*(1), 52-62.

Komoto, S., Nishiwaki, Y., Okamura, T., Tanaka, H., & Takebayashi, T. (2014). Effect size and cost-effectiveness estimates of breast and cervical cancer screening reminders by population size through complete enumeration of japanese local municipalities. *BMC Public Health,* 14, 1-8.

Luther, R., & Pan, Y. (2015, June). *Effect of Massachusetts Healthcare Reform on Financial Performance of Healthcare Providers: Panel Data Analysis*. In 2015 12th International Conference on Service Systems and Service Management (ICSSSM) (pp. 1-5). IEEE.

Narine, L., Pink, G., & Leatt, P. (1996). Prediction of the financial performance of ontario hospitals: a test of environmental determinist and adaptationist perspectives. *Health Services Management Research, 9*(3), 137-155.

Omağ, A. (2023). Likidite analizinde kullanılan oranlar üzerine bir inceleme. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(3), 783-792.

Özgülbaş, N. (2005). Sağlık kurumlarında finansal performans ölçümü ve finansal performansı artırmak için kullanılacak stratejiler. *Verimlilik Dergisi,* 3, 125-144.

Özgülbaş, N., Koyuncugil, A. S., Bilgin, M., & Altıparmak, A. (2009). Kamu hastanelerinin finansal performansını etkileyen örgütsel faktörlerin belirlenmesi. *Verimlilik Dergisi*, (4), 103-114.

Pegels, C. C. (1984). A Model for Evaluating Financial Viability of a Hospital. W. van Eimeren, R. Engelbrecht & C. D. Flagle (Ed.) *Third International Conference on System Science in Health Care*. Health systems research. Springer.

Sümer, H., & Peker, A. (2013). Bilançolarda cari oranın önemi ve hesaplanması. *Journal of Accounting and Taxation Studies, 6*(1), 47-62.

Uyar, A., & Okumuş, E. (2010). Finansal oranlar aracılığıyla küresel ekonomik krizin üretim şirketlerine etkilerinin analizi: İMKB'de bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (46), 146-156.

Zuckerman, R., Doty, B., Gold, M., Bordley, J., Dietz, P., Jenkins, P., & Heneghan, S. (2006). General surgery programs in small rural new york state hospitals: a pilot survey of hospital administrators. *The Journal of Rural Health, 22*(4), 339-342.

EXTENDED ABSTRACT

Objective: This study aims to systematically examine the financial structure and performance of the hospital services sector and to evaluate sectoral dynamics comparatively. In line with this purpose, it evaluates the financial status of the enterprises operating in the hospital services sector that apply TFRS and BOBİ FRS between 2018 and 2022 through the balance sheets and income statements, using the Hospital Financial Viability Index method.

Method: Hospital Financial Viability Index method was used in this assessment process to measure the financial health of the sector and to conduct comparative analyses. Hospital Financial Viability Index (HVI) was developed by Carvava and Kudder (1978) and Alpha Health Planning Center (1979) to assess the financial performance of hospitals (Pegels, 1984: 701). This index measures the financial health of hospitals through three main components. These are the current ratio, which reflects liquidity, the ratio of liabilities to total assets, which assesses capital structure, and the ratio of operating expenses to operating revenues, which expresses profitability performance. The α (alpha) value calculated by combining these components together represents the financial health index of hospitals.

The Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority of the Republic of Türkiye (KGK) compiles annual financial data by sector and shares it with the public under the title of "Sector Data Subject to Independent Audit" in order to increase the financial transparency of businesses and to reveal the risks and opportunities across sectors. Accordingly, this study utilizes the Sector Data Subject to Independent Audit for the 2018-2022 period published by the KGK. Since the data for the years 2023 and 2024 have not yet been published by the KGK during the study period, the years 2018-2022 have been selected as the review period.

Findings: In the 2018-2022 period, the change in the number of hospitals increased by 32.08% under BOBİ FRS and 15.69% under TFRS. In the 2021-2022 period, the financial structure and borrowing ratio of hospitals applying TFRS increased to 63%, increasing their risk capacity, while it decreased to 58% in hospitals applying BOBİ FRS, indicating financial improvement. Profitability and cost management trends increased to 78% in IFRS-applying hospitals, putting pressure on profitability, while the ratio of operating expenses to revenues remained stable in the range of 83-87% in BOBİ FRS-applying hospitals. Hospitals applying TFRS have a strong liquidity position, while hospitals applying SOBI FRS have slightly improved short-term debt repayment capacity. In the 2018-2022 period, the Hospital Financial Viability Index values of hospitals applying TFRS remained below 1, indicating that this group generally has a strong financial viability. While the Hospital Financial Viability Index values of hospitals applying BOBI FRS in the 2018-2021 period were well above 1, indicating serious financial problems, the decrease in this value to 0.99 in 2022 indicates a significant improvement in financial viability.

Results and Discussions: In this study, when the hospital services sector applying TFRS and SOBI FRS are compared in the 2018-2022 period, Hospital Financial Viability Index values of hospitals applying TFRS are consistently below 1, indicating that this group has a more robust financial structure. On the other hand, the index values of hospitals applying BOBİ FRS, which hovered above 1 between 2018 and 2021, indicate financial risks. It is observed that the Hospital Financial Viability Index differs according to the sector structure and hospital size and follows a fluctuating course between 2018 and 2022; the findings are consistent with similar studies conducted in different sectors in the literature. Çelik and Korkmaz (2023), Hospital Financial Viability Index in the human health services sector in the period 2017-2021, revealed that micro and small enterprises have low financial viability while medium and large enterprises have high financial viability. Işıkçelik, et al. (2022) stated that the weakest financial performance was observed in 2011 and the strongest performance was

observed in 2019 in the Hospital Financial Viability Index analysis in the hospital services sub-sector for the period 2012-2019. Similarly, Kabak and Yurttadur (2023) stated that in the period 2017-2020, financial performance was good in 2017 and poor in 2021. Özgülbaş, et al. (2009), in their Hospital Financial Viability Index analysis on 801 hospitals in 2005, revealed that 98.25% of the hospitals were inadequate in terms of financial performance. Dayı and Elderbağ (2025) analyzed the Hospital Financial Viability Index of four health enterprises traded in Borsa Istanbul for the period 2019-2023; they stated that NASMED and TAPDI have strong financial performances, while Lokman Hekim and MPL have periodic financial difficulties. Kim (2010), in a study of 1,843 hospitals in the US between 1998 and 2001, found that 11% of hospitals in large cities and 6% of hospitals in small cities had financial problems. These findings suggest that financial performance is significantly affected not only by periodic economic conditions but also by scale, regional location and sectoral differences.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2228-2246
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78430
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 19.09.2024 Submitted date
Kabul tarihi 31.03.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Hiçyılmaz, Y. &, Almalı, M. (2025). Ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar dersinde öğretmenden beklentileri ölçeğinin geliştirilmesi. *Journal of History School,* 76, 2228-2246.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN GÖRSEL SANATLAR DERSİNDE ÖĞRETMENDEN BEKLENTİLERİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ[1]

Yahya HİÇYILMAZ[2] , Mahmut ALMALI[3]

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar dersindeki öğretmenlerinden beklentilerini belirlemek için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Bu kapsamda, 2023-2024 bahar döneminde Van ilinde bulunan çeşitli okullarda eğitim gören 5., 6., 7. ve 8. sınıf düzeyindeki toplam 402 öğrenciye, 22 maddeden oluşan ve 5'li Likert tipi bir taslak ölçek uygulanmıştır. Yapılan açımlayıcı faktör analizleri (AFA) sonucunda, 15 maddelik ve iki alt boyuttan oluşan nihai bir ölçek elde edilmiştir. İlk boyut "Öğretmen Davranışlarına Yönelik Beklentiler" olarak adlandırılmış ve 7 maddeden oluşurken, bu boyuttaki faktör yükleri .517 ile .703 arasında değişmektedir. İkinci boyut ise "Öğrenme ve Öğretme Sürecine İlişkin Beklentiler" olarak isimlendirilmiş ve 8 maddelik bir yapıdan oluşmuştur; bu boyuttaki faktör yükleri ise .515 ile .694 arasında değişiklik göstermiştir. Faktör yapısının geçerliliğini sınamak amacıyla, farklı bir örneklem grubundan (343 öğrenci) elde edilen veriler doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmiştir. DFA sonuçları, ölçeğin uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu ve AFA'da elde edilen yapının doğrulandığını göstermiştir. Bu bulgular, AFA'da elde edilen faktör yapılarının uygunluğunu doğrulamaktadır. Görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik beklenti ölçeğinin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı ise .841 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, ölçeğin eğitim alanında kullanılabilir bir araç olduğunu desteklemektedir. Görsel sanatlar

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50. Bu makalenin etik kurul onayı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde, 03.04.2024 tarih, 2024/07 sayı ve toplantı numarası ile alınmıştır. Bu makale, 12–13 Ekim 2024 tarihlerinde düzenlenen 5. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumu'nda sunulmuş bir bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

[2] Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Öğretmenliği Anabilim Dalı, yahya-04@windowslive.com, Orcid: 0000-0003-3453-9998
[3] Öğretmen, Van, MEB, mahmutalmali@hotmail.com, Orcid: 0009-0007-7946-1000

öğretmenlerine yönelik beklentilerin daha derinlemesine anlaşılabilmesi ve bu beklentilerin eğitim süreçlerine nasıl entegre edilebileceği konusunda yeni yaklaşımlar geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Görsel sanatlar, Öğrenci beklentileri, Ölçek geliştirme, Ortaokul öğrencileri

Development of a Scale for Secondary School Students' Expectations from Teachers in Visual Arts Courses

Abstract

The primary aim of this study is to develop a valid and reliable measurement tool to determine middle school students' expectations from their Visual Arts teachers. In this context, a draft scale consisting of 22 items and based on a 5-point Likert type was administered to a total of 402 students from 5th, 6th, 7th, and 8th grades attending various schools in Van during the 2023-2024 spring term. As a result of the exploratory factor analysis (EFA), a final scale with 15 items and two sub-dimensions was obtained. The first dimension, titled 'Expectations Regarding Teacher Behavior,' consisted of 7 items, with factor loadings ranging from .517 to .703. The second dimension, named 'Expectations Regarding the Teaching and Learning Process,' consisted of 8 items, with factor loadings ranging from .515 to .694. To test the validity of the factor structure, the data obtained from a different sample group (343 students) were tested using confirmatory factor analysis (CFA). The CFA results indicated that the fit indices of the scale were within acceptable limits and confirmed the structure obtained in the EFA. These findings validate the appropriateness of the factor structures identified in the EFA. The Cronbach's Alpha reliability coefficient of the scale measuring expectations from Visual Arts teachers was determined to be .841. These results support that the scale is a usable tool in the field of education. The scale may contribute to a deeper understanding of expectations towards Visual Arts teachers and to the development of new approaches for integrating these expectations into educational processes.

Keywords: Visual arts, Student expectations, Scale development, Middle school students.

GİRİŞ

Sanat eğitimi, bireylerin duygularını ve düşüncelerini ifade etmelerine, yeteneklerini geliştirmelerine ve yaratıcılıklarını artırmalarına olanak tanır (Mercin ve Alakuş, 2020; Yılmaz, 2010). Sanat eğitimi, öğrencilere görmeyi, araştırmayı, sorgulamayı ve üretmeyi teşvik eden özel bir yaklaşım sunar (Akçaoğlu, 2023; Buyurgan ve Buyurgan, 2007). Bu eğitim, öğrencilerin kişisel ve bilişsel yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olur. Öğrenciler, bu sayede

gerçek potansiyellerini keşfeder ve kendilerini etkili bir şekilde ifade etme becerisi kazanırlar. Ayrıca, çevreleriyle sağlıklı bağlantılar kurma yetenekleri de gelişir (González-Zamar ve Abad-Segura, 2021; Tomljenovic, 2015). Sanat eğitimi, bireysel gelişim ve kültürel zenginlik açısından kritik bir rol oynar. Bu nedenle, ilköğretim çağındaki öğrencilerin görsel sanatların farklı alanlarını inceleme, yorumlama ve uygulama fırsatına sahip olmaları büyük önem taşımaktadır (Başbuğ ve Başbuğ, 2016).

Öğretmenlerin davranışları, öğrencilerin öğrenme süreçleri üzerinde çok boyutlu bir etkiye sahiptir. Bu çerçevede, öğretmen tutumları; öğrencilerin bilişsel ve duygusal öğrenme süreçlerinden, genel memnuniyetlerine kadar geniş bir alanda etkili olabilir (Geier, 2021). Özellikle öğrencilerin öğretmenlerinden beklentileri, memnuniyet düzeylerini önemli ölçüde etkilemektedir (Westerman, Nowicki ve Plante, 2002). Öğrencilerin bu beklentileri, onların derslere ne kadar çaba göstereceklerini belirlemede de kritik bir rol oynar (Geier, 2022). Bu çerçevede, öğretmenlerin öğrencilerin öğrenme sürecine daha fazla katılım göstermelerini sağlamadaki rolü, etkili öğretimin önemli bir göstergesi olarak kabul edilir (Campbell vd., 2009). Bu durum görsel sanatlar dersinde de benzer şekilde kendini gösterir. Bu çerçevede, öğrencilerin görsel sanatlar dersinde öğretmenlerinden beklentileri, öğretmenlerin belirli niteliklere sahip olmaları ve belirli davranışlar sergilemeleri yönündedir. Araştırmamızda bu beklentiler, "Öğretmen Davranışlarına Yönelik Beklentiler" ve "Öğrenme ve Öğretme Sürecine İlişkin Beklentiler" olarak iki alt boyutta ele alınmıştır.

Öğrencilerin görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik olumlu beklentiler geliştirmesi, derslere olan ilgi ve katılımlarını artırarak öğrenme süreçlerini daha verimli hale getirebilir. Bu durum, öğrencilerin hem öğrenme isteğini hem de öğrenme alışkanlığı kazanmalarını destekleyebilir. Bu çerçevede, öğretmenlerin öğrencilerin beklentilerini karşılamak amacıyla ders içeriklerini ilgi çekici ve etkileşimli hale getirmeleri büyük önem taşır. Öğrencilerin öğretmenlerine yönelik beklentilerinin incelenmesi, onların eğitim ve öğrenme süreçlerinde daha başarılı olmalarını sağlamak adına kritik bir adım olarak değerlendirilmektedir (Aslantaş, 2014). Dolayısıyla, bu beklentilerin incelenmesi, eğitim sürecinin daha etkili hale getirilmesine dair önemli ipuçları sunabilir.

Öğrencilerin öğretmenlerinden beklentileri konusundaki literatürde, çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar arasında, Aktepe, Tahiroğlu ve Meydan'ın (2014) sosyal bilgiler öğretimi üzerine yaptığı araştırma; Osmanoğlu ve Yaşa'nın (2018) lise öğrencilerinin okul ortamındaki beklentilerini incelediği çalışma; Çelikkaya'nın (2011) ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin sosyal bilgiler öğretmenlerinden beklentilerini ele aldığı çalışma; Kuş ve Çelikkaya'nın

(2010) sosyal bilgiler öğretmenlerinin beklentileri üzerine gerçekleştirdiği araştırma; Yeşilyurt ve Şeyda'nın (2008) ortaöğretimde biyoloji öğretimi üzerine yaptığı araştırma; Özçelikci'nin (2021) erken ergenlik dönemindeki öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine ilişkin öğretmen beklentilerini incelediği çalışma; Eryılmaz'ın (2013) motivasyon ve amotivasyon üzerine öğretmen beklentilerini ele aldığı araştırma yer almaktadır. Ancak, ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar dersinde öğretmenlerinden beklentilerini belirlemeye yönelik bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu eksiklik, öğrencilerin beklentilerini daha iyi anlamak ve eğitim süreçlerini iyileştirmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, görsel sanatlar dersinde öğretmene yönelik beklentileri ölçen bilimsel temelli bir ölçek oluşturulması, hem öğrencilerin sanatsal gelişimine katkı sağlayacak hem de öğretmenlerin ders planlama ve uygulamalarını daha etkili hale getirecektir. Bu nedenle, bu araştırmanın temel amacı, ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar dersinde öğretmenlerinden beklentilerini belirlemek ve bu doğrultuda geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmektir.

YÖNTEM

Bu çalışma, öğrencilerin görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik beklentilerini ölçen bir ölçek geliştirme çalışmasıdır.

Çalışma Grubu

Araştırmada, madde havuzunu oluşturmak amacıyla 5, 6, 7. ve 8. sınıflardan toplamda 8 öğrenci ile görüşme yapılmıştır. Aday ölçek formu oluşturulduktan sonra, rastgele seçilen 30 ortaokul öğrencisi ile ön deneme gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ölçek formu ölçek geliştirme örneklemine uygulanmıştır. Bu kapsamda, Van ili merkezindeki çeşitli okullarda öğrenim gören öğrencilerden, Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) için 402, Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için ise 343 öğrenciden veri elde edilmiştir. Bu bağlamda, ölçek geliştirme örnekleminin alan yazında belirtilen kriterleri karşıladığı söylenebilir (Comrey ve Lee, 1992; Nunnally,1978; Tabachnick ve Fidell, 2001). Çalışma grubunun demografik bilgileri Tablo 1'de detaylı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1

Çalışma grubunun demografik bilgilerinin dağılımı

	Değişkenler		n	%
AFA Çalışma Grubu	Cinsiyet	Erkek	210	52,2
		Kız	192	47,8
	Sınıf Düzeyi	5. Sınıf	117	29,1
		6. Sınıf	90	22,4
		7. Sınıf	97	24,1
		8. Sınıf	98	24,4
	Toplam		402	100
DFA Çalışma Grubu	Cinsiyet	Erkek	182	53,1
		Kız	161	46,9
	Sınıf Düzeyi	5. Sınıf	109	31,8
		6. Sınıf	96	28,0
		7. Sınıf	73	21,3
		8. Sınıf	65	19,0
	Toplam		343	100

Ölçek Geliştirme Süreci

Öğrencilerin görsel sanatlar öğretmenlerinden beklentilerini ölçmek amacıyla oluşturulan madde havuzunun geniş kapsamlı olmasını sağlamak adına, araştırmada hem tümevarım hem de tümdengelim yaklaşımlarından yararlanılmıştır. Tümdengelim yaklaşımı doğrultusunda, ilgili literatür taranarak (Eryılmaz, 2013; Ökten ve Süslü, 2020; Sidekli, 2010) öğrencilerin görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik beklentilerini belirlenmesinde kullanılmıştır.

Tümevarım yaklaşımıyla madde havuzuna yeni maddeler eklemek için nitel araştırma yöntemleri (Gürbüz ve Şahin, 2015) kullanmıştır. Bu amaçla, hedef kitleyi oluşturan 8 öğrenciye "Görsel sanatlar öğretmenlerinden beklentileri nelerdir" şeklinde soru sorarak veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler, literatür ile ilişkilendirilerek madde havuzuna eklenmiştir. Literatür taraması ve görüşmeler sonucunda 30 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. Ölçekteki maddeler, Likert tipi beşli derecelendirme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu yöntemde, katılımcılar maddeleri 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında puanlayarak değerlendirmektedir.

Ölçeğin taslak formu, biri ölçme ve değerlendirme, biri Türkçe öğretmeni ve üçü görsel sanatlar eğitimi uzmanı olmak üzere farklı alanlardan uzmanların görüşüne sunulmuştur. Her madde, sözel panel yöntemi ile ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiş ve tüm uzmanlar arasında fikir birliği sağlanana kadar

tartışılmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda taslak formdaki 8 madde çıkarılarak taslak formun maddesi 22'ye düşürülmüştür. Bu çerçevede, uzmanlar tarafından değerlendirilen taslak formundaki maddelerin kapsam ve geçerliliğini artırılmasına katkıda bulunacaktır (DeVelis, 2014; Gürbüz ve Şahin, 2015).

Verilerin Analizi

Görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik öğrenci beklenti ölçeği geliştirilmesi amacı ile toplanan veriler, birinci aşamada SPSS 17.0 paket programı kullanılarak kodlandı. İkinci aşamada eksik veriler ve aşırı değerler incelendi. Üçüncü aşamada ölçeğin yapısını belirlemek için AFA ve belirlenen bu yapıyı doğrulamak için LISREL8.80 paket programı kullanılarak DFA yapıldı.

Verilerin normallik değerleri incelendi. Bu çerçevede AFA için çarpıklık (skewness) değerinin ,482 ve basıklık (kurtosis) değerinin ise -,425; DFA için çarpıklık (skewness) değerinin ,482 ve basıklık (kurtosis) değerinin ise -,425 olarak bulundu. "Çarpıklık katsayısının ± 1,0 sınırları içinde kalması, puanların normalden aşırı bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir" (Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü, 2016 s. 48).

Araştırma Yayın Etiği

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde, 03.04.2024 tarih, 2024/07 sayı ve toplantı numarası ile alınmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Madde Analizine Yönelik Bulgular

Faktör analizine geçmeden önce, madde analizinin gerçekleştirilmesi önerilmektedir (Erkuş, 2016). Bu çerçevede madde-toplam puan korelasyon ve iç tutarlık ölçütleri (t-test) kullanılarak incelenmiştir. Görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik öğrenci beklenti ölçeğinin madde analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Maddelerin ölçeği temsil etme düzeyi için kabul edilen madde-toplam puan korelasyon değeri 0.30'dur (Tavşancıl, 2006). Bu çerçevede Tablo 2'deki maddeler incelendiğinde her bir madde ölçülmek istenen özelliği yeterince başarılı bir şekilde ölçtüğü söylenebilir. Ayrıca Görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik öğrenci beklenti ölçeğin tüm maddelerinin t testlerinin sonuçlarının $p< 0.001$ düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, testin iç tutarlığına ilişkin bir kanıt olarak kabul edilebilir (Büyüköztürk, 2004).

Tablo 2

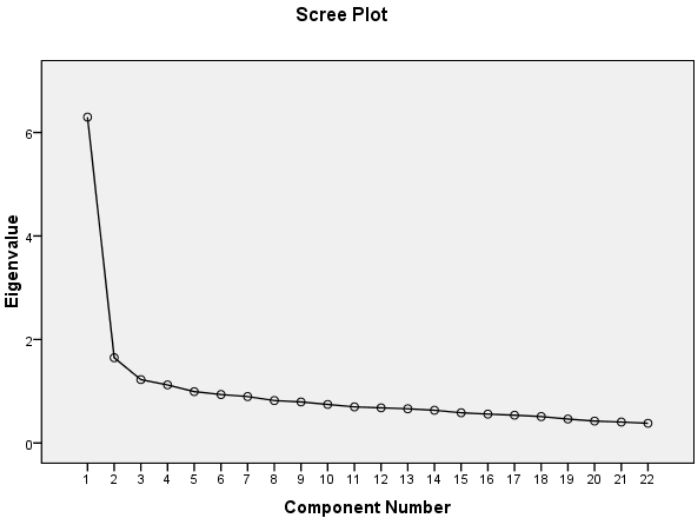
Ölçek için madde analizi bulguları

Madde No	Madde Toplam Korelasyonları	t (Alt % 27-Üst %27)**
M1	,421	-9,427**
M2	,494	-11,373**
M3	,426	-8,382**
M4	,559	-10,448**
M5	,448	-9,563**
M6	,497	-9,850**
M7	,556	-11,176**
M8	,431	-8,698**
M9	,469	-10,688**
M10	,413	-9,148**
M11	,513	-9,639**
M12	,501	-11,941**
M13	,413	-9,539**
M14	,447	-9,922**
M15	,463	-10,324**
M16	,555	-12,189**
M17	,536	-13,470**
M18	,364	-7,659**
M19	,450	-10,554**
M20	,491	-13,480**
M21	,426	-11,379**
M22	,386	-9,513**

**p<0.01

AFA'ya Yönelik Bulgular

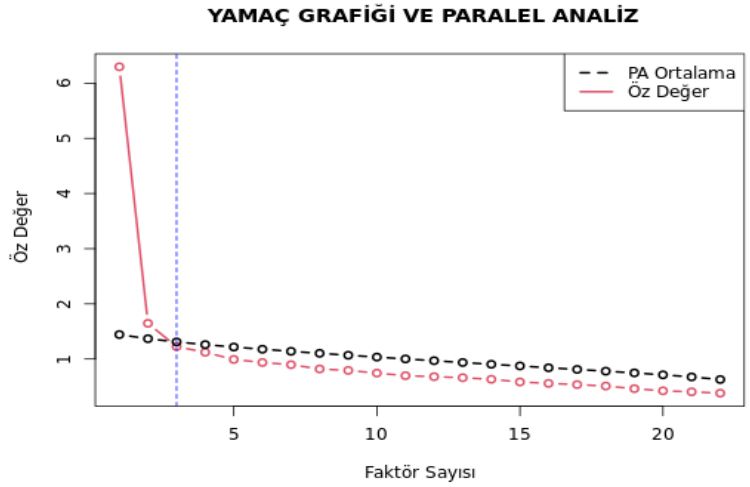
Ölçek geliştirme sürecinde, yapısal ve faktöriyel geçerlilik analizlerine Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ile başlamanın daha uygun olabileceği belirtilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2015). Bu çerçevede, ilk aşamada verilerin faktör analizine uygunluğu değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda KMO(Kaiser Meyer Olkin) değeri 0.902 ve Bartlett's test değeri (x^2 = 2276,128; p = 0,000) olarak bulunmuştur. Bu bulgular verilerin faktör analizi için uygundur (Field, 2009; Gürbüz ve Şahin, 2015). İkinci aşamada en çok tercih edilen temel bileşenler analizi (Erkuş, 2016) ile veriler analiz edilerek ölçeğin faktör analizi yapılmıştır. Faktör sayısının belirlenmesi, karmaşık bir süreçtir (Zwick ve Velicer, 1986). Bu süreçte faktör sayısını belirlemek için birkaç farklı yol kullanılabilir. Bu çerçevede herhangi bir sınırlama olmaksızın faktör analizi sonucunda, öz değeri birin üzerinde olan dört faktör elde edilmiştir. Ancak faktör sayısını belirlemek için öz değerlerin tek başına kullanılması, faktör yapısını yansıtmayabilir (Cliff, 1998). Faktör sayısını belirlemek için çizgi grafiği (scree plot) yöntemi de kullanılabilir (Çokluk ve diğerleri, 2016; Pallant, 2007). Şekil 1, ölçeğe ait çizgi grafiğini göstermektedir.

Şekil 1. Çizgi Grafiği

"Grafikte eğimin kaybolmaya başladığı ya da eğimi gösteren çizginin düzleşmeye başladığı noktanın işaret ettiği bileşen sayısı faktör sayısı olarak alınır" (Özdamar, 2016 s. 141). Bu bağlamda, Şekil 1'in incelenmesi sonucunda ölçeğin iki faktörlü bir yapı oluşturabileceği ifade edilebilir. Çizgi grafiğinin yorumlanmasında, DeVelis (2014) öznel değerlendirmelerin önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Bu nedenle, faktör sayısını belirlemede paralel analiz yöntemi, öznel yöntemlere kıyasla daha fazla kabul görmektedir (DeVelis, 2014; Yavuz ve Doğan, 2015). Buradan hareket ile faktör sayısını belirlemek için paralel analiz yöntemi kullanılmıştır. Paralel analiz sonucu elde edilen çizgi grafiği Şekil 2'de gösterilmiştir. Şekil 2 incelendiğinde, gerçek verilerden elde edilen ilk iki faktörün öz değerleri üretilen veri setine ilişkin öz değerlerden daha büyük olduğu görülmektedir. Buradan hareket ile ölçeğin iki faktörlü bir yapı oluşturulabileceği söylenebilir. Görsel Sanatlar öğretmenlerine yönelik öğrenci beklenti ölçeğinin faktör yapısı, iki faktör olarak belirlendikten sonra, 22 madde üzerinden varimax dik döndürme tekniği kullanılarak döndürülmüş temel bileşenler analizi yapılmıştır. Bu teknik, özellikle çok faktörlü yapılar için tercih edilir (Büyüköztürük, 2002). Analizlerde, faktör yük değerlerinin alt sınırı 0.50 olarak belirlenmiştir. Faktör yük değerlerini güçlü maddelerden seçmek isteyenler, en az 0.50 değerini ölçüt olarak kullanmalıdır. (Gürbüz ve Şahin, 2015). Bu çerçevede "M9, M10, M11, M12, M13, M18, M22" maddeleri, faktör yük değerlerinin 0.50'nin altında olması nedeniyle ölçekten çıkarılmış ve tekrar

analiz yapılmıştır. Nihai Görsel Sanatlar öğretmenlerine yönelik öğrenci beklenti ölçeğinin faktör ortak varyansları ve döndürme sonrası yük değerleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Şekil 2. Paralel Analiz Sonuçlarına Göre Oluşturulan Çizgi Grafiği

Tablo 3

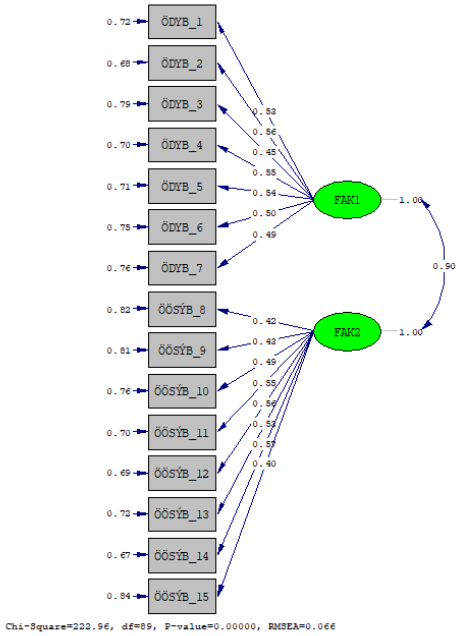
Nihai görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik öğrenci beklenti ölçeğinin faktör ortak varyansları ve döndürme sonrası yük değerleri

Madde No	Faktör Ortak Varyansı	Döndürme Sonrası Yük Değeri	
		Faktör 1	Faktör 2
M1	,468	,683	
M2	,434	,637	
M3	,304	,517	
M4	,507	,659	
M5	,413	,620	
M6	,507	,703	
M7	,490	,649	
M8	,293		,515
M14	,481		,694
M15	,423		,635
M16	,505		,663
M17	,413		,544
M19	,369		,591
M20	,394		,606
M21	,317		,543
Varyans		21,154	20,976
		ToplamVaryans:	42,130

Görsel Sanatlar öğretmenlerine yönelik öğrenci beklenti ölçeğinin iki temel boyutta toplandığı gözlemlenmektedir. İlk boyut, 'Öğretmen Davranışlarına Yönelik Beklentiler' olarak adlandırılmıştır; ikinci boyut ise 'Öğrenme ve Öğretme Sürecine İlişkin Beklentiler' başlığı altında ele alınmıştır. Birinci boyutun 7 maddeden oluştuğu ve faktör yük değerlerinin ,517 ile ,703 arasında değiştiği; ikinci boyutun ise 8 maddeden oluştuğu ve faktör yük değerlerinin ,515 ile ,694 arasında olduğu tespit edilmiştir. Faktör ortak varyanslarının ise ,293 ile ,507 arasında değiştiği görülmüştür. Analizler sonucunda, ölçeğin toplam varyansının %42,130'unun açıklanmış olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, her bir boyutun öz değerinin 1'den büyük olduğu ve sırasıyla %21,154 ve %20,976 varyansa sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin tanımladığı varyans oranları konusunda farklı görüşlere rastlanmaktadır. Ancak çok faktörlü desenlerle açıklanan varyansın genellikle %40 ila %60 arasında olması kabul edilebilir bir aralık olarak değerlendirilir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016). Bu bulgular, ölçeğin faktör yapısının ve varyansın açıklanmasının yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

DFA'ya Yönelik Bulgular

AFA sonucunda elde edilen iki boyutlu yapının doğruluğunu belirlemek amacıyla, 343 kişilik veri seti üzerinde DFA gerçekleştirilmiştir. DFA, önceden tanımlanmış bir yapıyı model olarak test etmek için gerçekleştirilen analizlerdir (Çokluk vd., 2016). Analizin ilk aşamasında, "t" değerlerinin .01 hata düzeyinde anlamlılık düzeyleri ve gözlenen değişkenlerin hata varyansları incelenmiştir. Bu değerlemeler sonucunda, "t" değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve hata varyanslarının 11.50 ile 12.44 arasında değiştiği belirlenmiştir. Görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik öğrenci beklenti ölçeğinin birinci düzey DFA sonuçlarına ait yol şeması Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 3. Görsel Sanatlar Öğretmenlerine Yönelik Öğrenci Beklenti Ölçeğinin Birinci Düzey DFA Sonuçlarına İlişkin Yol Şeması (Standartlaştırılmış Model)

Şekil 1'de sunulan bulgulara göre, maddelerin faktör yükleri .40 ile .57 arasında değişmektedir. Kline (2010) tarafından belirtilen kriterlere göre, her bir maddenin 30 ve üzeri standartlaştırılmış değere sahip olması, kabul edilebilir bir etki büyüklüğünü göstermektedir. Model uyum indeksleri ile ilgili bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4

Görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik öğrenci beklenti ölçeği için uyum indekslerine ait değerler

Uyum İstatistikleri	Kabul Edilebilir Sınır	Mükemmel Uyum Sınırı	Kaynak	Ölçeğin I. Düzey Uyum Değerleri
$\chi^{2/df}$	$3 < \chi 2/ sd \leq 5 \leq 3$		(Çokluk vd.,, 2016)	2.51
RMSEA	≤ .08	≤ .05	(Sümer, 2000)	.066
SRMR	≤ .08	≤ .05	(Brown, 2006)	.056
NFI	≥ .90	≥ .95	(Sümer, 2000)	.91
NNFI	≥ .90	≥ .95	(Sümer, 2000)	.93
IFI	≥ .90	≥,95	(Meydan ve Şeşen, 2011)	.94
CFI	≥ .90	≥ .95	(Sümer, 2000)	,94
GFI	≥ ,85	≥ ,90	(Seçer, 2013)	,92

Tablo 4'te yer alan uyum indeksleri incelendiğinde, $\chi^2/(df)$ oranının 3'ten küçük olması mükemmel bir uyuma işaret etmektedir. RMSEA, SRMR, NFI, NNFI, IFI ve CFI değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olması da, modelin iyi bir uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır. GFI uyum indeksleri ise mükemmel uyumu yansıtmaktadır. Bu bulgular ışığında, AFA'da ortaya çıkan faktöriyel yapının model olarak doğrulandığı söylenebilir.

Güvenirlik

Görsel Sanatlar öğretmenlerine yönelik geliştirilen 15 maddelik öğrenci beklenti ölçeğinin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .841 olarak bulunmuştur. Alt boyutlara bakıldığında, "Öğretmen Davranışlarına Yönelik Beklentiler" (7 madde) alt boyutunun güvenirlik katsayısı .787, "Öğrenme ve Öğretme Sürecine İlişkin Beklentiler" (8 madde) alt boyutunun güvenirlik katsayısı ise .775 olarak belirlenmiştir. Genellikle, Cronbach Alfa katsayısının .70 ve üzeri değerler göstermesi, ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yeterli olduğunu işaret eder (Büyüköztürk, 2004).

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğrenci ile öğretmen arasındaki iletişim, öğrencilerin akademik başarısını doğrudan etkilemektedir (Falcon ve Leon, 2023). Öğretmenlerin sınıf içindeki tutum ve davranışları, özellikle öğrencilerin onlardan beklentileri, bu başarıyı şekillendiren önemli faktörler arasındadır (Geier, 2021, 2022). Öğrencilerin öğrenme sürecine katılım düzeyleri büyük ölçüde öğretmenlerinden ne bekledikleriyle bağlantılıdır (Geier, 2021). Bu durum, etkili bir öğrenme ortamı oluşturmak için öğretmenlerin iletişim becerilerini geliştirmesi ve öğrenci

beklentilerini daha iyi anlaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin beklentilerini daha iyi anlamak ve bu beklentilere uygun eğitim stratejileri geliştirmek amacıyla özel bir ölçek oluşturulması, bu alandaki eksikliği giderecek ve eğitim süreçlerinin daha verimli olmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda, ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar dersinde öğretmenden beklentilerini belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin geliştirilmesi sonucunda, "Öğretmen Davranışlarına Yönelik Beklentiler" ve "Öğrenme ve Öğretme Sürecine İlişkin Beklentiler" olmak üzere iki alt boyut belirlenmiştir. "Öğretmen Davranışlarına Yönelik Beklentiler" alt boyutu, öğretmenlerin öğrencilere yönelik tutumları, iletişim biçimleri ve geri bildirim süreçlerine ilişkin beklentilerini içerirken; "Öğrenme ve Öğretme Sürecine İlişkin Beklentiler" alt boyutu, öğrencilerin dersin içeriği, öğretim yöntemleri ve ders ortamına yönelik beklentilerini kapsamaktadır.

Bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçek, görsel sanatlar dersinde öğrencilerin öğretmenlerinden beklentilerini ölçmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir araç olarak değerlendirilebilir. Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinden elde edilen bulgular, ölçeğin iki boyutlu yapısının güçlü bir yapı sunduğunu göstermektedir. Özellikle faktör yük değerlerinin yeterli düzeyde olması, maddelerin ölçtüğü yapılarla tutarlı olduğunu ve faktörlerin birbirinden ayrıştığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısının yüksek çıkması, ölçeğin iç tutarlılığının oldukça iyi olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, ölçeğin eğitim alanında kullanılabilir bir araç olduğunu desteklemektedir. Görsel sanatlar öğretmenlerine yönelik beklentilerin daha derinlemesine anlaşılabilmesi ve bu beklentilerin eğitim süreçlerine nasıl entegre edilebileceği konusunda yeni yaklaşımlar geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Gelecek çalışmalarda, farklı öğrenci grupları üzerinde uygulanarak ölçeğin genellenebilirliği ve farklı kültürel bağlamlarda kullanımı araştırılabilir.

Bu araştırmanın önemli sınırlamalarından biri, geliştirilen ölçeğin yalnızca görsel sanatlar öğretmenlerine ve ortaokul öğrencilerine yönelik olmasıdır. Ölçeğin kapsamı, görsel sanatlar eğitimi alanındaki öğretmen-öğrenci etkileşimlerine odaklanmış olup, diğer disiplinlerdeki öğretmenler ve farklı yaş gruplarındaki öğrenciler için genelleme yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu sınırlılık, elde edilen bulguların yalnızca görsel sanatlar bağlamında geçerli olmasını sağlarken, farklı derslerdeki öğretmenlerin beklentilerine dair çıkarımlar yapmayı kısıtlamaktadır. Bu sınırlamalar göz önünde bulundurularak, ölçeğin farklı eğitim kademelerinde ve farklı ders alanlarında uygulanması, elde edilen bulguların genellenebilirliği açısından önemli olacaktır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akçaoğlu, Z. (2023). Görsel sanatlar eğitiminde hızlı çizim-resim yöntemi ve öz denetim. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *43*, 341-355.

Aktepe, V., Tahiroğlu, M. ve Meydan, A. (2014). Öğrencilere göre etkili bir sosyal bilgiler öğretimi için sınıf öğretmenlerinden beklentiler. *Researcher*, 2(1), 1-11.

Aslantaş, S. (2014). Görsel sanatlar dersine yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2*(2), 185-196.

Başbuğ, F., ve Başbuğ, Z. (2016). Görsel sanatlar eğitimi üzerine notlar. *Akdeniz Sanat Dergisi, 9(18),* 74.

Brown, T. A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. Guilford Press.

Buyurgan, S., ve Buyurgan, U. (2007). *Sanat Eğitimi ve Öğretimi*. Pegem A Yayıncılık, 189-209.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 32*(32), 470-483.

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (4. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., & Köklü, N. (2016). *Sosyal Bilimler için İstatistik* (18. baskı). Pegem Akademi.

Campbell, L. C., Eichhorn, K. C., Basch, C., & Wolf, R. (2009). Exploring the relationship between teacher confirmation, gender, and student effort in the college classroom. *Human Communication, 12*(4), 447-464.

Cliff, N. (1998). The eigenvalues-greater-than-one rule and the reliability of components.

Comrey, A. L., & Lee, H. B. (1992). A First course in factor analysis. (2th Edition). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale.

Çelikkaya, T. (2011). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin sosyal bilgiler öğretmenlerinden beklentileri. *Ç.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi,* (40)38-50

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve Lisrel uygulamaları* (4. baskı). Pegem Akademi.

DeVellis, R.F. (2014). *Ölçek Geliştirme: Kuram ve Uygulamalar* (T. Totan Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık

Erkuş, A. (2016). *Psikolojide Ölçme ve Ölçek Geliştirme* (3. Baskı). Pegem Akademi Yayınları.

Eryılmaz, A. (2013). Okulda motivasyon ve amotivasyon: "Derse katılmada öğretmenden beklentiler ölçeğinin geliştirilmesi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(25), 1-18.

Falcon, S., & Leon, J. (2023). How do teachers engaging messages affect students? A sentiment analysis. *Educational Technology Research And Development*, 71(4), 1503-1523.

Field, A. P. (2009). *Discovering Statistics Using Spss.* Sage.

Geier, M. T. (2021). Students' expectations and students' satisfaction: The mediating role of excellent teacher behaviors. *Teaching of Psychology, 48*(1), 9-17.

Geier, M. T. (2022). The teacher behavior checklist: The mediation role of teacher behaviors in the relationship between the students' importance of teacher behaviors and students' effort. *Teaching of Psychology, 49*(1), 14-20.

González-Zamar, M. D., & Abad-Segura, E. (2021). Emotional creativity in art education: An exploratory analysis and research trends. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(12), 6209.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (2. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Kline, R. B. (2010). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (3rd ed.). Guilford Press.

Kuş, A. G. Z., ve Çelikkaya, T. (2010). Sosyal bilgiler öğretimi için sosyal bilgiler öğretmenlerinin beklentileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 69-91.

Mercin, L., ve Alakuş, A. O. (2020). *Sanat Eğitimi ve Görsel Sanatlar Öğretimi* (5. Baskı). Pegem Akademi Yayınları.

Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları.* Detay Yayıncılık.

Nunnally, J.C (1978). *Psychometric Theory*. McGraw Hill.

Osmanoğlu, A. E., ve Yaşa, R. (2018). Lise öğrencilerinin okul ortamından beklentileri. *Electronic Turkish Studies*, 13(19).

Ökten, Ş. & Süslü, A. (2020). Nitelikli bir eğitim için öğrencilerin ders işleyiş anlamında öğretmenlerinden beklentileri. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 6*(28), 1054-1063

Özçelikci, E. (2021). Erken ergenlik döneminde öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine katılmada öğretmenden beklentileri ile okul dirençlerinin incelenmesi. *Sportive*, 4(2), 77-87.

Özdamar, K. (2016). *Eğitim, Sağlık ve Davranış Bilimlerinde Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Nisan.

Pallant, J. (2007). *SPSS Survival Manual A Step By Step Guide To Data Analysis Using SPSS for Windows Third Edition*. Open University Press.

Seçer, İ. (2013). *Spss ve Lısrel ile Pratik Veri Analizi, Analiz ve Raporlaştırma*. (1. Baskı). Anı Yayıncılık.

Sidekli, S. (2010). İlköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin Türkçe dersi için öğretmenlerinden beklentileri. *Milli Eğitim Dergisi, 40*(187), 52-75.

Tabachnick, B. G. & Fidel, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics* (4. Edition). Allyn ve Bacon Com.

Tomljenovic, Z. (2015). An interactive approach to learning and teaching in visual arts education. *CEPS Journal*, 5(3), 73-93.

Westerman, J. W., Nowicki, M. D., & Plante, D. (2002). Fit in the classroom: Predictors of student performance and satisfaction in management education. *Journal of Management Education, 26*(1), 5-18.

Yavuz, G., ve Doğan, N. (2015). Boyut sayısı belirlemede Velicer'in map testi ve Horn'un paralel analizinin kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *30*(3), 176-188.

Yeşilyurt, S., ve Şeyda, G. Ü. L. (2008). Ortaöğretimde daha etkili bir biyoloji öğretimi için öğretmen ve öğrenci beklentileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(1), 145-162.

Yılmaz, M. (2010). *Görsel Sanatlar Eğitiminde Uygulamalar* (5. baskı). Data

Zwick, W. R., & Velicer, W. F. (1986). Comparison of five rules for determining the number of components to retain. *Psychological Bulletin, 99*(3), 432.

EXTENDED ABSTRACT

Communication between students and teachers directly affects students' academic success. Teachers' attitudes and behaviors in the classroom, especially students' expectations of them, are among the key factors shaping this success. Students' level of engagement in the learning process is largely connected to what they expect from their teachers. This suggests that teachers need to improve their communication skills and better understand student expectations to create an effective learning environment. Developing a specific scale to better understand students' expectations and to create educational strategies that align with these expectations will fill a gap in the field and make educational processes more efficient. Accordingly, the primary aim of this study is to develop a valid and reliable measurement tool to determine middle school students' expectations from their Visual Arts teachers. In this context, a draft scale consisting of 22 items and based on a 5-point Likert type was administered to a total of 402 students from 5th, 6th, 7th, and 8th grades attending various schools in Van during the 2023-2024 spring term. As a result of the exploratory factor analysis (EFA), a final scale with 15 items and two sub-dimensions was obtained. The first dimension, titled 'Expectations Regarding Teacher Behavior,' consisted of 7 items, with factor loadings ranging from .517 to .703. The second dimension, named 'Expectations Regarding the Teaching and Learning Process,' consisted of 8 items, with factor loadings ranging from .515 to .694. To test the validity of the factor structure, the data obtained from a different sample group (343 students) were tested using confirmatory factor analysis (CFA). The CFA results indicated that the fit indices of the scale were within acceptable limits and confirmed the structure obtained in the EFA.

The scale developed within the scope of this study can be considered a valid and reliable tool for measuring students' expectations from their teachers in Visual Arts classes. Findings from both exploratory and confirmatory factor analyses reveal that the two-dimensional structure of the scale presents a robust framework. The sufficient level of factor loadings indicates that the items are aligned with the constructs they measure and that the factors are distinct from one another. Additionally, the Cronbach’s Alpha reliability coefficient of .841 demonstrates that the internal consistency of the scale is quite high. These results support that the scale is a usable and reliable tool in the field of education. It can

contribute to a deeper understanding of expectations from Visual Arts teachers and to the development of new approaches for integrating these expectations into educational processes. Future studies could explore the generalizability of the scale by applying it to different student groups and investigating its use in various cultural contexts.

One of the significant limitations of this study is that the developed scale is specifically designed for Visual Arts teachers and middle school students. The scope of the scale is focused on teacher-student interactions in Visual Arts education, making it difficult to generalize the findings to teachers in other disciplines and students in different age groups. While this limitation ensures that the findings are valid only in the context of Visual Arts, it restricts the ability to make inferences about expectations of teachers in other subjects. Considering these limitations, applying the scale across different educational levels and subject areas would be crucial for the generalizability of the findings.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazarlar, bu makalede yalnızca dilsel düzeltmeler için yapay zekâ araçlarını kullanmıştır; içerik üretimi, araştırma ve bilimsel değerlendirme süreçleri tamamen yazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Aşağıdaki ifadelerden size uygun olanı işaretleyiniz. **(1)Kesinlikle Katılmıyorum** **(2) Katılmıyorum** **(3) Kararsızım** **(4)Katılıyorum** **(5) Kesinlikle Katılıyorum**.		**Kesinlikle Katılmıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum.**
	Öğretmen Davranışlarına Yönelik Beklentiler					
1	Öğretmenimin öğrencilerle iletişiminde güler yüzlü olmasını beklerim.	1	2	3	4	5
2	Derslerde öğrencilere olumlu bir yaklaşım sergilenmesini beklerim.	1	2	3	4	5
3	Öğretmenimden adil davranmasını ve ayrımcılık yapmamasını beklerim.	1	2	3	4	5
4	Öğretmenimden dersleri ilgi çekici hale getirmesini ve öğrencileri motive etmesini beklerim.	1	2	3	4	5
5	Öğretmenimden öğrencilerin ilgilerine değer vermesini beklerim.	1	2	3	4	5
6	Öğretmenimden öğrencilerin düşüncelerini dinlemesini beklerim.	1	2	3	4	5
7	Öğretmenimden sınıf ortamında olumlu bir atmosfer oluşturmasını beklerim.	1	2	3	4	5
	Öğrenme ve Öğretme Sürecine İlişkin Beklentiler					
8	Sanat etkinliklerinde öğretmenimden hatalarımı ve dikkat etmem gereken noktaları söylemesini beklerim	1	2	3	4	5
9	Öğretmenimden ders materyallerini önceden düzenleyerek derslerin düzenli bir şekilde işlenmesini ve dersin daha anlaşılır olmasını beklerim	1	2	3	4	5
10	Öğretmenimden araç gereçleri güvenli bir şekilde kullanmasını ve derslerde güvenliği ön planda tutmasını beklerim	1	2	3	4	5
11	Öğretim materyallerinin öğrencilerin anlama düzeyine uygun olmasını beklerim	1	2	3	4	5
12	Öğretmenimden çeşitli öğrenme araçlarıyla öğrenci katılımını teşvik etmesini beklerim.	1	2	3	4	5
13	Ders materyallerinin erişilebilir ve çeşitli ihtiyaçlara uygun olmasını beklerim	1	2	3	4	5
14	Öğretmenimden ders tasarımının esnek ve öğrenci geri bildirimlerine açık olmasını beklerim.	1	2	3	4	5
15	Öğretmenimden, sanatsal üretim sürecindeki gerekli becerileri kazandırmasını beklerim	1	2	3	4	5

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2247-2261
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.77335
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 15.07.2024 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Yurdunkulu, A., & Terzi, Ç. (2025). Teachers' Perceptions of Personal Performance, Organisational Resilince and Quantum Leadership of Their Principals. *Journal of History School,* 76, 2247-2261.

TEACHERS' PERCEPTIONS OF PERSONAL PERFORMANCE, ORGANISATIONAL RESILIENCE AND QUANTUM LEADERSHIP OF THEIR PRINCIPALS[1]

Adem YURDUNKULU[2] & Çetin TERZİ[3]

Abstract

In this study, it is aimed to examine the relationship between teachers' perceptions of certain factors in the institution where they work, teachers' perceptions of their personal performance, their organisational resilience levels and the quantum leadership level of the school principal. The population of the study consists of 4702 teachers working in primary and secondary public schools in Düzce Province in the spring term of 2021-2022 academic year. The sample of the study consisted of 409 teachers selected from this population by stratified sampling method. As a result of the research, male teachers had higher perceptions of quantum leadership and organisational resilience than female teachers, teachers with bachelor's degree had higher perceptions of quantum leadership and organisational resilience than teachers with master's degree; teachers working in primary schools have higher perceptions of their personal performance than teachers working in secondary schools and high schools; teachers working with the current principal for 5 or more years have higher perceptions of their performance than teachers working with the current principal for 1-2 years and 3-4 years. In addition, it was determined that the independent variables (teachers' quantum leadership perceptions of school principals and organisational resilience perceptions) explained 62.9% of the effect on the dependent variable (teacher performance).

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50. Bu makalenin etik kurul onayı Anadolu Üniversitesi'nde, 24.02.2022 tarih, 270534 sayı ve toplantı numarası ile alınmıştır.

[2]Dr., İbn Haldun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, ahmet.kara@inonu.edu.tr, adem.yurdunkulu@ihu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7879-3184

[3]Dr., Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, cterzi@anadolu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1413-8233

Keywords: Organisational Resilience, Quantum Leadership, Teacher Performance

Kişisel Performans, Örgütsel Dayanıklılık ve Yöneticilerinin Kuantum Liderliklerine Yönelik Öğretmen Algıları

Öz

Bu çalışmada özelikle öğretmenlerin çalıştıkları kurum içerisindeki belirli faktörlerin öğretmenlerin kişisel performanslarına yönelik algıları ile örgütsel dayanıklılık düzeyleri ve okul müdürünün kuantum liderlik düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini 2021-2022 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Düzce İlindeki ilköğretim ve orta öğretim devlet okullarında görev yapan 4702 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu evrenden tabakalı örnekleme yöntemi ile seçilen 409 öğretmen oluşturmuştur. Araştırma sonucunda erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre yöneticilerinin kuantum liderliklerine ilişkin algılarının ve örgütsel dayanıklılık algılarının daha yüksek olduğu, lisans mezunu olan öğretmenlerin yüksek lisans mezunu olan öğretmenlere göre yöneticilerinin kuantum liderliklerine ililkin algılarının ve örgütsel dayanıklılık algılarının daha yüksek olduğu; kişisel performanslarına ilişkin algılarının ise ilkokulda görev yapan öğretmenlerin ortaokul ve lisede görev yapan öğretmenlere göre daha yüksek olduğu, mevcut müdür ile 5 ve üzeri yıl çalışan öğretmenlerin performanslarına ilişkin algılarının mevcut müdür ile 1-2 yıl ve 3-4 yıl çalışan öğretmenlere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber, bağımsız değişkenlerin (öğretmenlerin okul müdürlerine ilişkin kuantum liderlik algıları ve örgütsel dayanıklılık algıları) bağımlı değişken (öğretmen performansı) üzerindeki etkinin %62,9'unu açıkladığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel dayanıklılık, Kuantum liderlik, Öğretmen performansı

INTRODUCTION

Changes and uncertain events occurring around the world can sometimes be destructive or corrosive for people and organisations. The 1999 earthquake in Türkiye, the Black Sea floods, the Covid-19 pandemic and the 2023 Kahramanmaraş earthquake can be given as examples of these devastating and destructive events. The reaction exhibited in the face of the events experienced is as much as the resilience power. Resilience includes strategically important meanings such as being able to cope with certain or uncertain situations encountered, maintaining the current situation, and maintaining balance. Strategic importance is as effective as the leader who can use the strategy. The skills, characteristics and experience of the leader are very important. Quantum leadership is the type of leadership that fills this description and corresponds to it. Quantum leadership, unlike classical leadership, sees uncertainty as an opportunity and aims to benefit the organisation from it.

Following the explanations given above, it is of great importance to know at what level the perceptions of teachers, who are the architects of change in Türkiye, towards the leadership perceptions of the administrators in their schools and their perceptions of the resilience of the organisation have an impact on their performance in terms of being a harbinger of positive developments in Türkiye.

There are frequent, sudden and uncertain changes in the field of education in Türkiye, which greatly affect schools, staff and administrators in provincial education organisations.
In Türkiye, a new minister of national education has been appointed almost every two years and changes have occurred in the education system every year. These changes have caused the schools, which are the most important wheels of the education system, to change and transform. All these sudden and continuous changes have forced schools to be resilient. Compulsory education in Türkiye is 12 years and students have to attend primary school (4 years), secondary school (4 years) and high school (4 years). Primary and middle school are referred to as primary education level and high school is referred to as secondary education level. Levels that are compulsory are necessarily affected by changes and their durability is constantly tested. It is observed that there have been radical and sharp changes such as the transition to SBS with 3 stages instead of OKS, the transition to the 4+4+4 education system, the transformation of flat high schools into Anatolian high schools, and the implementation or abolition of the TEOG system. Sudden and major changes wear out teachers as well as students. School administrators who have adopted quantum leadership style are expected to be prepared for these sudden developments (https://oygm.meb.gov.tr).

Because quantum leadership is based on uncertainty and takes finding effective solutions in the face of unpredictable events as a reference. Therefore, it can be thought that these harsh transitions are experienced more smoothly in schools whose administrators adopt quantum leadership style. Teachers who are less affected by this process are expected to have higher levels of organisational resilience. In this context, it can be said that even major changes in the education system can be softened with quantum leadership style. In relation to this, there may be an increase in organisational resilience (Lee, Vargo, & Seville, 2013, p.29).

Quantum leadership can be considered as a type of leadership that enables the structure and functioning of schools to continue on its own, regularly and systematically in educational institutions, creates situations in favour of the organisation regarding uncertainty and complexity, and aims to increase the efficiency of the organisation with the motivation and flexibility provided to the

staff (Tufan, 2019, p.44). The most fundamental aspect that distinguishes this type of leadership from traditional leadership is that the leader is considered as a field of interaction, not as an idea developed for the leader to consist of parts.

It is thought that the quantum leadership perception developed for school administrators will increase teacher performance in addition to organisational resilience. At this point, it is possible to mention the effect of in-school dynamics changing depending on quantum leadership style. For example, in an educational institution that knows that uncertain situations can be solved effectively, works with administrators who do not hesitate to take responsibility, and focuses on the process rather than the result, the positive behaviours of the school administrator will be reflected positively on teacher performance (Sincer, 2021). From this point of view, the problem that the research is based on was determined as follows: "Are there statistically significant relationships between teachers' perceptions of their personal performance, organisational resilience levels and quantum leadership levels of school principals?".

METHOD

This research was designed in accordance with the relational survey model. The survey model is a research method that focuses on describing the current situation or a past situation as it is (Karasar, 2005, p.77). The subject, place, object or event in the research is tried to be described as they exist. Relational survey models, which include two or more variables, aim to reveal the change, degree and status of the relationships between variables (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2012). In addition, survey models can be applied to large masses and the opinions and attitudes of the individuals involved are tried to be analysed and described (Karakaya, 2014).

Universe and Sampling

The population of the study consists of 4702 teachers working in primary, secondary and high school public schools in Düzce in the 2021-2022 academic year. While determining the sample that can represent the research population, Krejcie and Morgan's (1970) sampling calculations, 95% confidence interval and 5% margin of error were accepted. Accordingly, the minimum sample number to represent the population of 4702 teachers should be 356. In this study, quantitative data were collected from 409 teachers working in primary, secondary and high school public schools in Düzce province to determine the relationship between quantum leadership perception, organisational resilience perception and teacher performance. It is seen that the sample size is more than the calculated

minimum sample size. As a result, it was understood that the sample number used in the research was sufficient in terms of generalising to the universe.

Data Collection Tools

In this study, "The Quantum Leadership Behaviours Scale of School Administrators" was used to determine teachers' views on quantum leadership levels of school principals, "Teacher Performance Evaluation Scale" was used to determine teachers' views on their perceptions of personal performance, "Organisational Resilience Scale" was used to determine organisational resilience levels, and "Personal Information Form" was used to obtain information about the demographic characteristics of the participants.

The Quantum Leadership Behaviours Scale of School Administrators was developed by Erçetin, Potas, Açıkalın, Turan, and Bisaso (2016). The scale consists of a total of 38 items and 4 dimensions: (1) "Leadership is an interaction field in the leader-follower dichotomy" (items 1-9), (2) "Leadership is unstructured and unpredictable" (items 10-18), (3) "Intermittency of leadership phenomenon" (items 19-28), (4) "The effect of leadership is based on interaction" (items 29-38).

Teacher Performance Evaluation Scale was developed by Özgenel, M. (2019). The scale consists of a total of 34 items and 5 dimensions: (1) "Field knowledge" (items 1-4), (2) "Preparing the learning-teaching process" (items 5-10), (3) "Communication" (items 11-15), (4) "Conducting the learning-teaching process and professional development" (items 16-24) and (5) "Professional attitudes and values" (items 25-34).

The organisational resilience scale was developed by the author (Yurdunkulu,and Terzi, 2022) has a total of 35 items and consists of (1) "Adaptation" (items 1-19), (2) " Stability" (items 20-27), (3) "Agility" (items 28-35).

The personal information form was used to collect demographic information (gender, marital status, age, educational status, educational level, professional seniority, current school tenure, branch, working time with the current principal, number of teachers in the school) of the teachers working at different school levels in the study.

Data Collection Processes

Before collecting the data within the scope of the research, an ethics committee application was made to Anadolu University Institute of Educational Sciences Directorate and ethics committee approval was obtained on 24.02.2022. After obtaining the approval of the university ethics committee and the necessary

approvals and permissions for the scale, the necessary permissions were obtained from the Düzce Provincial Directorate of National Education on 23.03.2022, and the voluntary participation form was included in the teachers working in primary and secondary public schools affiliated to the Düzce Provincial Directorate of National Education, and the data collection started in the spring term of the 2021-2022 academic year. Permissions were also obtained from the scale authors for the scales used during data collection. During data collection, interviews were sometimes conducted, sometimes telephone or e-mail was used, and sometimes forms created over the internet were used. The data were collected after the necessary explanations were made, and the forms that were filled in incorrectly or incompletely were not included in the evaluation. The data collection process took place between March and June 2022.

Data Analysis

Within the scope of the research, statistics such as independent group t-test, one-way analysis of variance (ANOVA), correlation coefficients, multiple variance analysis, regression analysis were used. The research was conducted on a total of 409 people. In order to ensure the assumption of normality, a range of -2 to +2 was sought for kurtosis and skewness values (George & Mallery, 2016, Tabachnick & Fidell, 2013).

Scheffe test was used to determine the source of differences as a result of One-Way Analysis of Variance (ANOVA) when the variances were homogeneous. Scheffe test is generally used as the most flexible post hoc test that can keep the margin of error α under control when the number of groups to be compared is large and does not take into account the assumption that the number of observations in the groups is equal (Scheffe, 1953; Scheffe, 1959; cited in Kayri, 2009). In cases where the source of differences could not be determined with the Sheffe test, the LSD test, which does not require the assumption that the sample is equal, was used (Kayri, 2009). In cases where variances were not homogenous, Games-Howell test was preferred. IBM SPSS Statistisc 24 and AMOS 21 programmes were used in data analysis.

FINDINGS AND INTERPRETATIONS

Before the analyses, it was checked whether the data collected for the Organisational Resilience Scale, the Quantum Leadership Scale of Administrators and the Teacher Performance Scale were normally distributed and whether there was a relationship between the variables. Accordingly, the skewness value of the data for the Organisational Resilience Scale was found as

-,749, kurtosis value as ,241; the skewness value of the data for the Quantum Leadership Scale of Administrators was found as -,820, kurtosis value as ,101; the skewness value of the data for the Teacher Performance Scale was found as -,845, kurtosis value as 1,620. The skewness and kurtosis coefficients of the research variables are given in Table 1.

Table 1

Skewness and kurtosis coefficients for research variables

	N	Skewness		Kurtosis	
	Statistics	Statistics	Std. Error	Statistics	Std. Error
Organisational Resilience Scale	409	-,749	,121	,241	,241
The Quantum Leadership Behaviours Scale of School Administrators	409	-,820	,121	,101	,241
Teacher Performance Evaluation Scale	409	-,845	,121	1,620	,241

When Table 1 is analysed Skewness and kurtosis values between +2.0 and -2.0 indicate that the data are normally distributed (George and Mallery (2016). According to these explanations, it is understood that our data show normal distribution.

Then, Pearson correlation coefficients were calculated to determine the relationship between teachers' personal performance, organisational resilience and quantum leadership levels of school principals. According to Büyüköztürk (2011), the interpretation of the correlation coefficient according to its absolute values is as follows: 0.00-0.29 is low level, 0.30-0.69 is medium level, 0.70-1.00 is high level. Pearson correlation analysis was performed to reveal whether there is a relationship between teachers' perceptions of their personal performances, organisational resilience levels and quantum leadership levels of the school principal. The results obtained are given in Table 2.

Table 2

Pearson correlation analysis results between teachers' perception levels

Variable	*n*	*M*	*SD*	1	2
1. Teacher Performance	409	4.401	.44272		
2.Organisational Resilience	409	3.966	.82273	,373**	
3. Quantum Leadership	409	3.725	.98980	,292**	,831**

** p<0.01

When we look at the results obtained in Table 2, we can see that there is a positive, significant and medium level relationship between teachers' perceptions of their personal performance and their organisational resilience level (r=0,37, p<0.01);

there is a positive, significant and low level relationship between teachers' perceptions of their personal performances and quantum leadership level of school principals (r=0,29, p<0.01); and there is a positive, significant and high level relationship between teachers' organisational resilience levels and quantum leadership level of school principals (r=0,83, p<0.01). In addition, the variance explained by teachers' perceptions of their personal performance and organisational resilience levels on each other is 13,91%, i.e. 13,91% of teachers' perceptions of their performance may be caused by their organisational resilience levels. The variance explained by teachers' perceptions of their performance and quantum leadership levels of school principals on each other is 8,52%, i.e. 8,52% of teachers' perceptions of their performance may be caused by quantum leadership levels of school principals; the variance explained by teachers' organisational resilience levels and quantum leadership levels of school principals on each other is 69,05%, which means that 69,05% of teachers' organisational resilience levels may be caused by quantum leadership levels of school principals.

Findings Regarding Teachers' Views on Quantum Leadership Perception Levels of School Principals

In this section, an answer to the question "What is the level of quantum leadership perceptions of teachers towards school principals?" was sought. In order to reach the findings for this purpose, descriptive statistics related to the scores obtained from the Quantum Leadership Behaviours of School Principals Scale are given in Table 3.

Table 3

Descriptive statistics values related to teachers' perceptions of quantum leadership towards school principals.

Variable	n	$\bar{X}$	ss	Lowest Score	Highest Score
Leadership is a field of interaction in the leader-follower dichotomy	409	3,82	1,03	1,00	5,00
Leadership is unstructured and unpredictable	409	3,60	1,05	1,00	5,00
Discontinuity of leadership	409	3,76	1,02	1,00	5,00
The impact of leadership is interaction based	409	3,70	,97	1,00	5,00
Total	409	3,72	,98	1,00	5,00

When the findings obtained from the Quantum Leadership Behaviours of School Principals Scale in Table 3. are examined, it is seen that the teachers' perception level of quantum leadership towards school principals is '" Highly Agree" (=3.72, ss=0.98). Bu bulgular doğrultusunda araştırmada yer alan öğretmenlerin okul müdürlerinin kuantum liderlik düzeylerini yüksek düzeyde değerlendirdiği söylenebilir. When considered in the context of the sub-dimensions of the Quantum Leadership Behaviours of School Administrators Scale, it was observed that in all sub-dimensions; leadership is an interaction field in the leader-followers dilemma (=3,82, ss=1,03), leadership is unstructured and unpredictable (=3,60, ss=1,05), the intermittency of the leadership phenomenon (=3,76, ss=1,02), the effect of leadership is based on interaction (=3,70, ss=0,97) teachers' opinions were at a high level. Therefore, it can be said that teachers' perceptions of quantum leadership levels of school principals are expressed at a moderate level in the dimensions of leadership is an area of interaction in the leader-followers dilemma, leadership is unstructured and unpredictable, the intermittency of leadership phenomenon, and the effect of leadership is based on interaction.

Findings Regarding Teachers' Views on Organisational Resilience Perception Levels

In this section, an answer to the question "What is the level of teachers' perceptions of organisational resilience?" was sought. In order to reach the findings for this purpose, descriptive statistics related to the scores obtained from the Organisational Resilience Scale are given in Table 4.

Table 4

Descriptive statistics values for teachers' perceptions of organisational resilience levels

Variable	n	$\bar{X}$	ss	Lowest Score	Highest Score
1-Adaptation	409	3,74	1,01	1,50	5,00
2-Stability	409	4,19	,74	1,00	5,00
3- Agility	409	3,96	,93	1,00	5,00
Total	409	3,96	,82	1,02	5,00

When the findings obtained from the Organisational Resilience Scale in Table 4. are examined, it is seen that teachers' perceptions of their organisational resilience levels are '" Highly Agree" (=3.96, ss=0,82). In line with these findings, it can be

said that the teachers in the study evaluate their organisational resilience levels at a high level. In the context of the sub-dimensions of the Organisational Resilience Scale, it was observed that the opinions of the teachers were at a high level in all sub-dimensions; adaptation (=3,74, ss=1,01), stability (=4,19, ss=0,74), agility (=3,96, ss=0,93). Therefore, it can be said that the perception level of teachers towards organisational resilience is high in the dimensions of adaptation, stability and agility.

Findings Regarding Teachers' Views on Personal Performance Perception Levels

In this section, an answer to the question What is the level of teachers' perceptions about their personal performance? " was sought. In order to reach the findings for this purpose, descriptive statistics related to the scores obtained from the Teacher Performance Evaluation Scale are given in Table 5.

Table 5

Descriptive statistics values for teachers' perceptions of their personal performance

Variable	n	$\bar{X}$	ss	Lowest Score	Highest Score
Field knowledge	409	4,23	,55	1,50	5,00
Preparing the learning-teaching process	409	4,31	,55	2,17	5,00
Contact	409	4,47	,50	2,60	5,00
Conducting the learning-teaching process and professional development	409	4,29	,56	2,00	5,00
Professional attitudes and values	409	4,69	,43	1,40	5,00
Total	409	4,40	,44	2,18	5,00

When the findings obtained from the Teacher Performance Evaluation Scale in Table 5 are analysed, it is seen that the teachers' perception levels regarding their personal performances are "' Very Highly Agree" (=4.40, ss=0.44). In line with these findings, it can be said that the teachers in the study evaluated their personal performance levels at a very high level. When considered in the context of sub-dimensions of Teacher Performance Evaluation Scale, it was embedded that teachers' opinions in all sub-dimensions; field knowledge (=4,23, ss=0,55), preparing learning-teaching process (=4,31, ss=0,55), communication (=4,47, ss=0,50), conducting learning-teaching process and professional development (=4,29, ss=0,56), professional attitude and values (=4,69, ss=0,43) were at a very high level. Therefore, it can be said that teachers' perception level of their personal performance is very high in the dimensions of field knowledge,

preparation of learning-teaching process, communication, execution of learning-teaching process and professional development, professional attitudes and values.

Findings on the Relationship between Teachers' Perceptions of Their Personal Performance, Organisational Resilience Levels and Quantum Leadership Level of School Principals

In this section, an answer to the question ''Are there statistically significant relationships between teachers' perceptions of their personal performance, organisational resilience levels and quantum leadership levels of school principals? " was sought. Pearson Product Moment correlation analysis technique was used to reach the findings related to this purpose. The correlation coefficients showing the relationships between teachers' perceptions of their personal performance, organisational resilience levels and quantum leadership level of school principals are given in Table 6.

Table 6
Pearson product-moment correlation coefficients for the relationships between variables

Variable	1	2
1. Teacher Performance	1	
2. Organisational Resilience	,373**	1
3. Quantum Leadership	,292**	,831**

When Table 6. is examined, we see that there is a positive, significant and medium level relationship between teachers' perceptions of their personal performance and their organisational resilience level ($r=0,37$, $p<0.01$); there is a positive, significant and low level relationship between teachers' perceptions of their personal performances and quantum leadership level of the school principal ($r=0,29$, $p<0.01$); and there is a positive, significant and high level relationship between teachers' organisational resilience levels and quantum leadership level of the school principals ($r=0,83$, $p<0.01$).

CONCLUSION

It was concluded that teachers' perceptions of quantum leadership of principals positively predicted teacher performance; teachers' perceptions of organisational resilience positively predicted teacher performance; teachers' perceptions of quantum leadership of principals and organisational resilience together positively

predicted teacher performance; and independent variables (teachers' perceptions of quantum leadership of principals and organisational resilience) explained 62.9% of the effect on the dependent variable (teacher performance) in the overall model.

When the results obtained in the context of the main purpose of the study are evaluated as a whole, it can be said that there is a direct proportion between teachers' quantum leadership perceptions of school administrators and their organisational resilience levels and performances. The reason for this result is the behaviours of the administrators with quantum leadership characteristics in the school and the way they approach the events. Since quantum leadership style, unlike classical leadership, is based on coping with uncertain situations and chaos environments and does not aim to establish authority over teachers, teachers in schools where school administrators who adopt quantum leadership style work feel freer. This situation increases organisational resilience and improves teachers' performance.

When the related researches were examined, it was found that there was no research on the relationship between teachers' perceptions of quantum leadership of their principals and their perceptions of organisational resilience and teacher performance. In this context, it is possible to evaluate similar studies as insufficient for the literature. Therefore, it is predicted that the results obtained within the scope of the research will be of a guiding nature for researchers and will contain clues about getting to know teachers more closely. In addition, it is thought that the results obtained in this study will enrich the literature.

REFERENCES

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem.

Erçetin, Ş. Ş., Potas, N. Açıkalın Ş. N., Turan &, S. Bisaso, S.M. (2016). *A Study for Developing a Viable Quantum Leadership Scale*.

George, D. & Mallery, P. (2016). *IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A Simple Guide and Reference*. Routledge.

Kayri, M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası farkın belirlenmesine yönelik çoklu karşılaştırma (post-hoc) teknikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 19(1), 51-64.

Karakaya, İ. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. In A. Tanrıöğen (Ed) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Anı.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (15. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Özgenel, M. (2019). Öğretmen performans değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması [Development of teacher performance evaluation scale: Validity and reliability study]. B. Kocaoğlu (Ed.), *5. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmaları Kongresi [V. International Social and Education Sciences Studies Congress*] içinde (s. 64-65). Balıkesir: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Sincer, S. (2021). Öğretmen performansı, örgütsel sadakat ve karizmatik liderlik arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir karma yöntem araştırması. [Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tufan, M. (2019). Okul yöneticilerinin kuantum liderlik davranışları ile öğretmenlerin insiyatif alma düzeyleri arasındaki ilişki. Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yurdunkulu, A., & Terzi, Ç. (2022). Örgütsel Dayanıklılık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 10(2), 133-150.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: This study aims to examine teachers' perceptions of their personal performance, their levels of organizational resilience, and their school administrators' quantum leadership practices. Quantum leadership, which embraces uncertainty, complexity, and transformation in organizational contexts, has gained increasing importance in the field of educational leadership. Likewise, the concepts of teacher performance and organizational resilience are critical factors in ensuring the sustainability and adaptability of educational institutions. However, there is a lack of empirical studies addressing the interplay between these three variables in a comprehensive model.

Method: The research was designed in accordance with the relational survey model, a method that focuses on describing the existing or past situation as it is (Karasar, 2005, p. 77). In such models, the relationships, degrees, and directions of associations among multiple variables are examined (Büyüköztürk et al., 2012). The relational survey model allows for the collection of data from a large population and aims to describe the attitudes and perceptions of individuals (Karakaya, 2014).

The study population consisted of 4702 teachers working in public primary, secondary, and high schools in Düzce during the 2021–2022 academic year. The sample was determined based on the sample size table proposed by Krejcie and Morgan (1970), with a 95% confidence level and a 5% margin of error. Accordingly, the minimum required sample size for this population was 356 teachers. The final sample consisted of 409 teachers, which exceeds the required size, ensuring the generalizability of the findings.

Results: The study revealed a statistically significant and moderate positive correlation between teachers' perceptions of their personal performance and their organizational resilience levels ($r = 0.37$, $p < 0.01$). Additionally, a statistically significant but low-level positive correlation was found between teachers' perceptions of their personal performance and school principals' quantum leadership levels ($r = 0.29$, $p < 0.01$). Furthermore, a statistically significant and strong positive correlation was identified between organizational resilience levels and quantum leadership perceptions of school principals ($r = 0.83$, $p < 0.01$).

The variance analysis showed that 13.91% of the variance in teachers' performance perceptions could be explained by their organizational resilience levels. Similarly, 8.52% of the variance in performance perceptions was explained by the quantum leadership levels of school principals. Most notably, 69.05% of the variance in organizational resilience was attributed to the perceived quantum leadership levels of school principals.

Conclusion: When the findings are evaluated holistically, it can be concluded that there is a direct proportional relationship between teachers' perceptions of their administrators' quantum leadership, their organizational resilience, and their performance. This relationship can be attributed to the behaviors and attitudes of administrators who exhibit quantum leadership characteristics. Unlike traditional leadership approaches, quantum leadership emphasizes flexibility, adaptability to chaos, and avoiding authoritarian tendencies, allowing teachers to feel more autonomous and empowered. This, in turn, enhances both organizational resilience and teacher performance.

A review of existing literature indicates a lack of studies exploring the relationship between quantum leadership perceptions and both organizational resilience and teacher performance. Therefore, this study provides a unique and valuable contribution to the literature and is expected to offer significant insights for future research on teacher leadership perceptions and school management dynamics.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Bu çalışma kapsamında yazarların herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri

Bu çalışma, herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde herhangi bir yapay zekâ aracından yararlanılmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2262-2292
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.74030
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 04.12.2023 Submitted date
Kabul tarihi 27.04.2024 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Demir, D. A., Yalçın, S., & Köroğlu, M. (2025). Toksik Liderlik, Örgütsel Sessizlik ve Motivasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of History School,* 76, 2262-2292.

TOKSİK LİDERLİK, ÖRGÜTSEL SESSİZLİK VE MOTİVASYON ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ[1]

Aysel DELİKTAŞ DEMİR[2], Sinan YALÇIN[3] & Mustafa KÖROĞLU[4]

Öz

Bu araştırmada, öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon algıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, 2022-2023 eğitim öğretim yılında Erzincan'daki ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenler arasından uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 232 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma verileri toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon ölçekleri ile toplanmıştır. Araştırma verileri SPSS programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS paket programından yararlanılmıştır. Araştırmada parametrik testler kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenlerin toksik liderlik ve örgütsel sessizlik algıları orta düzeyde, motivasyon algıları ise yüksek düzeydedir. Demografik değişkenlere göre ise bu algılar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Öğretmenlerin toksik liderlik algıları ile örgütsel sessizlik algıları arasında pozitif yönde, toksik liderlik ile motivasyon arasında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca, toksik liderliğin çıkarcılık ve bencillik alt boyutları

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %40, 2. yazar: %30, 3.yazar %30. Bu makalenin etik kurul onayı Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde, 31/03/2023 tarih, 03/03 sayı ve toplantı numarası ile alınmıştır.

[2] Öğretmen, Eğitim Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, deliktasaysel@gmail.com, 0009-0003-5122-7651
[3] Prof.Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Yönetimi Anabilim dalı, sinan29@gmail.com, 0000-0002-2372-9035
[4] Dr. Öğr.Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Ölçme ve Değerlendirme Anabilim dalı, mustafa.koroglu@erzincan.edu.tr, 0000-0001-9610-8523

örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Motivasyon algıları üzerinde ise toksik liderliğin sadece çıkarcılık alt boyutu etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Toksik Liderlik, Örgütsel Sessizlik, Motivasyon, Öğretmen

Examining The Relationship Between Toxic Leadership, Organizational Silence And Motivation

Abstract

In this study, the relationship between teachers' perceptions of toxic leadership, organisational silence and motivation was examined. Relational survey model was used in the study. The sample of the study consists of 232 teachers selected by convenience sampling method among the teachers working in primary, secondary and high schools in Erzincan in the 2022-2023 academic year. Research data were collected with toxic leadership, organisational silence and motivation scales. The research data were analysed with SPSS software. SPSS package programme was used to analyse the data. Parametric tests were used in the research. According to the results of the study, teachers' perceptions of toxic leadership and organisational silence are at medium level, while their perceptions of motivation are at high level. There is no significant difference between these perceptions according to demographic variables. There is a significant positive relationship between teachers' perceptions of toxic leadership and organisational silence, and a significant negative relationship between toxic leadership and motivation. In addition, manipulation and selfishness sub-dimensions of toxic leadership have a significant effect on organisational silence. On the other hand, only self-interest sub-dimension of toxic leadership has an effect on motivation perceptions.

Keywords: Toxic Leadership, Organizational Silence, Motivation, Teacher

GİRİŞ

Her örgüt birtakım amaçları gerçekleştirmek için ortaya çıkar. Örgütler amaçlarının gerçekleştirebildikleri sürece varlıklarını devam ettirebilirler. Örgütlerin amaçlarını gerçekleştirebilmesi etkili bir yönetim davranışı ve çalışanların örgütsel amaçlar doğrultusunda bir çaba ortaya koymalarına bağlıdır. Bir örgüt olarak okullarda öğretmenlerin amaçlar doğrultusunda çaba ortaya koyabilmeleri için okul yöneticilerinin sergileyeceği yönetim davranışı önemli bir konudur. Günümüz de yaşanan değişimler neticesinde örgüt yöneticilerinden yöneticilik değil liderlik davranışı beklenmektedir.

Liderlik günümüzde belki de en çok tartışılan, araştırılan konulardan biridir. İlgili literatüre bakıldığında liderlikle ilgili tanımlarda, liderliğin farklı yönlerine değinildiği görülmektedir (Yalçınkaya, 2002). Liderler, karşılarındaki grupları etkisi altında bırakarak ikna kabiliyeti yüksek ve diğer insanlardan belirgin

farklılıkları olan kişilerdir. Literatürde birçok liderlik türü araştırılmış ve birtakım tanımlamalar ortaya koyulmuştur (Aykanat, 2010). Özellikle son yıllarda araştırılmaya başlanan toksik liderlik de bu liderlik türlerinden biridir. İlk defa Whicker (1996) tarafından ifade edilen toksik liderlik pek çok etkisiz liderlik türüyle ilişkilendirilmiştir.

Toksik Liderlik ifadesi, kişiler, örgütler, gruplar ve toplumlar üstünde büyük anlaşmazlıklar ve zararlara sebep olan bir liderlik biçimi şeklinde ifade edilmiştir (Blumen, 2005).

Toksik bir örgüt kültürünün oluşmasına sebep olan toksik yöneticiler mevcut olan kültürün devam etmesinde etkili bir yere sahiptirler. Bununla birlikte iş görenlerin yönetimin kontrolü hakkında kaygı yaşamalarına ve risklere denk gelmelerine sebep olabilmektedir (Kırbaç, 2013).

Örgütler, ortak amaçları gerçekleştirmek üzere iş birliği yapan bireylerin güçlerini belli amaçlar için kullanabildikleri ölçüde etkili olabilmektedirler. (Yıldırım ve Ada, 2017). Günümüzde var olan örgütler için işgörenlerini onları anlamak, daha iyi tanımak ve demokratik bir yaklaşımla yönetmek önemli bir hale gelmiştir. İş görenlerin yönetime katkıda bulunabilmeleri için düşüncelerini, görüşlerini ve eleştirilerini ifade etme konusunda hür olmaları istenmektedir. Fakat tam tersinin doğru olduğunu düşünen ve bu görüşle işgörenlerini örgütsel sessizlik kültürü dahilinde baskı uygulayan örgütler de bulunmaktadır. (Algın, 2014). Toksik yöneticinin olduğu örgütlerde çalışanların örgütsel amaçlar doğrultusunda bir davranış sergilemeleri beklenemez. Kaya vd. (2021) yaptıkları araştırmada örgütsel sessizlik ve toksik liderliğin birbiri ile ilişkili kavramlar olduğu sonucuna varmışlardır. Buradan hareketle toksik lider davranışının örgütsel sessizliği tetikleyen bir etken olduğu ifade edilebilir.

Çakıcı (2007) örgütsel sessizlik terimini, çalışanların iyileşme ile gelişme doğrultusunda işi ya da işyeri veya ilgili teknik ya da davranışsal konular hakkında görüş ile düşüncelerini bilerek sakınması ve sessizleşmesi şeklinde ifade etmiştir. Topluluklar evrensel yarış bağlamında başarıyı elde etmek amacıyla çalışanlarıyla uyumlu çalışmaları gerektiğinin farkında olmalarına rağmen, çalışanların sessiz kalmalarını ister istemez sebep olmaktadırlar. Çalışanların sessiz kalma durumu geçmişte uyumlu olma ya da boyun eğme şeklinde düşünülse de şimdi ise bu durumun geri çekilme ve bir tepki olduğu kabul edilmektedir (Bildik, 2009). Ertuğrul (2021) çalışmasında toksik liderlik ve motivasyon arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Balyer ve Çetindere (2019) araştırmasında örgütsel sessizlik ile motivasyon arasında anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlardan hareketle hem toksik liderliğin hem de örgütsel sessizliğin motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin

olduğu söylenebilir. Bu araştırma kapsamında toksik liderlik ve örgütsel sessizlik ile beraber motivasyon kavramıda araştırma konusuna ilave edilmiştir.

Örgütler için bakıldığında ise motivasyon, örgütün ve iş görenlerin beklentilerini karşılayan çalışma yeri meydana getirilip, iş görenin hedeflenen tavırlar amacıyla istekli davranılması şeklinde ifade edilmektedir (Berkman vd., 2007). İşgören belli örgütsel hedefleri yerine getirmek amacıyla tüm becerisini, enerjisini ile bilgisini kendi isteğiyle kullanıyorsa bu hususta bir örgütsel motivasyonun varlığından bahsedilebilir (Akyay ve Göral, 2005).

Motivasyon çalışanı, beklenen kalitede ve sayıda görevini yerine getirmesi amacıyla etkilemek anlamına gelmektedir (Başaran, 1984). Başka bir ifade ile insanları, belli hedefe doğru sürekli bir şekilde hareketlendirmek maksadıyla yapılan çabaların bir araya gelmesidir. Başka bir ifadeye göre ise motivasyon, kişiyi hareketlendiren ve hareketlerini yönlendiren, onların, fikirleri, inançları, ümitleri, özetle istek; ihtiyaç ile korkularından oluşmaktadır (Örücü ve Kambur, 2008). Motivasyon insanın eylemlerinde çok önemli bir yere aittir. Motivasyonun oluşturulmasında iş görenlerin davranışlarını ve sebeplerini bilinmelidir. Bütün davranışların altında bir istek ve arzu olduğu gibi önünde ise bir hedef bulunur. Hedeflere ulaşmak için kişinin ihtiyaçları karşılanmalıdır (Sabuncuoğlu, 1984).

Araştırmanın Önemi

Örgütlerin amaçlarına ulaşmaları çalışanlarının ortaya koyduğu performans ile ilişkilidir. Bir örgütte çalışanların performansını belirleyen en başat etkenlerden biri yönetici davranışlarıdır. Örgütlerde yöneticiler sergiledikleri davranış biçimleri ile çalışanların örgüt ve örgütün amaçları ile olan bağını beliriler. Bu araştırmada yöneticilerin toksik liderlik davranışlarının çalışanların örgütsel sessizlik algıları ve motivasyonları üzerinde etkisi araştırılmıştır. Literatür incelendiğinde bu konuda yapılmış araştırmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma yöneticilerin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sessizlik ve motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1- Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik, motivasyon algı düzeyleri nasıldır?

2- Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik, motivasyon algıları cinsiyet, yaş, mesleki kıdem, eğitim durumu ve okul türü değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

3- Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik, motivasyon algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

4- Toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyonun anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Okul Yöneticilerinin toksik liderlik davranışı ile öğretmenlerin örgütsel sessizlik ve motivasyonları arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırma nicel araştırma tütünde ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyerek neden-sonuç ilişkilerini anlamak ve değişimin derecesini belirlemek için kullanılmıştır (Karasar, 2008). Bu makalenin etik kurul onayı Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde, 31/03/2023 tarih 03/03 sayı ve toplantı numarası ile alınmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Erzincan il merkezinde görev yapan öğretmenler, örneklemini ise uygun örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 232 öğretmen oluşturmuştur. Uygun örnekleme, mevcut, kolayca erişilebilir ve araştırmaya katılmak isteyen bireylerin örnekleme dahil edilmesi durumunda kullanılmaktadır (Johnson ve Christensen, 2014). Örneklem grubuna ait frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1'e göre, katılımcıların 129 (%45,3)'u kadın, 103 (%44,4)'ü erkek olduğu görülmektedir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında, katılımcıların 70 (%30,2)'inin 26-30 yaş aralığında, 46 (%19,8)'sının 20-25 yaş aralığında, 34 (%14,7)'ünün 36-40 yaş aralığında, 30 (%12,9)'unun 31-35 yaş aralığında, 29 (%12,5)'unun 46 yaş ve üzeri ve 23 (%9,9)'ünün ise 41-45 yaş aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin mesleki kıdemlerine bakıldığında, 1-5 yıl aralığında olan öğretmenlerin sayısının 106 (%45,7), 6-10 yıl aralığında olan katılımcıların 36 (%15,5) , 11-15 yıl aralığındakilerin 33 (% 14,2), 16 -20 yıl aralığındakilerin 22 (%9,5), 21-25 yıl aralığındakilerin 23 (% 9,9) ve 25 yıl ve üzeri olan öğretmenlerin ise 12 (%5,2) olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların çalıştığı okul türüne bakıldığında katılımcıların 80 (%34,5)'inin ilkokul, 78 (%33,6)'inin ortaokul ve 74 (%31,9)'ünün ise lise okul türünde görev yaptığı

görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde, 187 (%79,7)'sinin lisans, 45 (%19,4)'inin lisansüstü mezunu olduğu görülmüştür.

Tablo 1
Katılımcılara ait demografik veriler

		f	%
Cinsiyet	Kadın	129	55,6
	Erkek	103	44,4
Yaş	20-25	46	19,8
	26-30	70	30,2
	31-35	30	12,9
	36-40	34	14,7
	41-45	23	9,9
	46 ve üzeri	29	12,5
Mesleki Kıdem	1-5	106	45,7
	6-10	36	15,5
	11-15	33	14,2
	16-20	22	9,5
	21-25	23	9,9
	25 üzeri	12	5,2
Okul Türü	İlkokul	80	34,5
	Ortaokul	78	33,6
	Lise	74	31,9
Eğitim Durumu	Lisans	187	79,7
	Lisansüstü	45	19,4

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri, toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve öğretmen motivasyonu ölçekleri ile toplanmıştır.

Toksik liderlik ölçeği: Çelebi ve arkadaşları (2015)'nın geliştirdiği Toksik Liderlik Ölçeği, öğretmenlerin toksik liderlik algısını değerlendirmek için kullanılmıştır. Bu ölçek, Schmidt (2008) tarafından oluşturulan temel bir yapı üzerine kurulmuştur. Değer bilmezlik (11 maddeden oluşan bir alt boyut), çıkarcılık (9 maddeden oluşan bir alt boyut), bencillik (5 maddeden oluşan bir alt boyut) ve olumsuz ruhsal durum (5 maddeden oluşan bir alt boyut) olmak üzere dört farklı alt boyuttan oluşur. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı ölçeğin geneli için .96, değer bilmezlik alt boyutu için .93, çıkarcılık alt boyutu için .95, bencillik alt boyutu için .91 ve olumsuz ruhsal durum alt boyutu için .87 olarak bulunmuştur. Bu bulgular, ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin birinci alt boyutunun faktör yükleri .87-.60 arasında,

ikinci boyutunun faktör yükleri .85-.47 arasında, üçüncü alt boyutunun faktör yükleri .78-.50 arasında ve dördüncü alt boyutunun faktör yükleri ise .87-.71 arasında değiştiği görülmüştür.

Örgütsel sessizlik ölçeği: Kahveci ve Demirtaş (2013) tarafından geliştirilen Örgütsel Sessizlik Ölçeği, beş boyut 18 sorudan oluşmaktadır. Okul ortamı boyutu 4 maddeden, duygu boyutu 3 maddeden, sessizliğin kaynağı boyutu 5 maddeden, yönetici ve izolasyon boyutları da 3'er maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı ölçeğin genelinde .89, okul ortamı boyutunda .74, duygu boyutunda .81, sessizliğin kaynağı boyutunda .80, yönetici boyutunda .79 ve izolasyon boyutunda .83 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Örgütsel Sessizlik Ölçeğinin belirlenen beş faktörlü yapısını test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucu /df değerinin 3,07; GFI değerinin ,912; CFI değerinin ,920; RMSEA değerinin 0,70 olduğu görülmüştür. Elde edilen değerlere göre modelin iyi uyum değerlerine sahip olduğu söylenebilir. Bu aşamadan sonra Örgütsel Sessizlik Ölçeği için ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve elde edilen uyum iyiliği değerlerinin (df=3,13; GFI=,911; CFI=,919; RMSEA=0,69) yeterli düzeyde olduğu görülmüştür.

Öğretmen motivasyon ölçeği: Kılıç ve Yılmaz (2019)'nın geliştirdiği ölçek üç farklı alt boyut içermekte olup toplamda 18 sorudan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar şunlardır: İçsel Faktörler (1,4,7,10,13,16,17,18 soruları), Dışsal Faktörler (2,5,8,11,14 soruları) ve Yönetsel Faktörler (3,6,9,12,15 soruları) olarak adlandırılmıştır. Bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı ölçeğin genelinde .74, içsel faktörler boyutunda .81, dışsal faktörler boyutunda .72, yönetsel faktörler boyutunda .70 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin güvenirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen uyum iyiliği $\bar{X}2/df$= 2.904 ; GFI=.940; AGFI=.950; NFI=.890; CFI=.945, RMSEA= .064 ve SRMR= .052 şeklindedir.

Araştırmada kullanılan ölçekler için bu araştırma kapsamında yapılan güvenirlik analizi sonuçları Tablo 2' sunulmuştur.

Tablo 2

Alfa değerleri tablosu

	N	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Toksik Liderlik Ölçeği	232	0,976	30
Çıkarcılık	232	0,925	9
Değer Bilmezlik	232	0,948	11
Olumsuz Ruhsal Durum	232	0,905	5
Bencillik	232	0,889	5

Örgütsel Sessizlik Ölçeği	232	0,916	18
Motivasyon Ölçeği	232	0,910	18

Tablo 2' de yer alan verilere göre Cronbach's Alpha değerlerinin 0,70'tan büyük ve güvenirliğin yüksek olduğu (Nunnaly, 1978) görülmektedir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 26 paket programı kullanılmıştır. Araştırma da veriler analiz edilirken parametrik testler kullanılmış, tüm analizlerde anlamlılık düzeyi olarak .05 kabul edilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek amacıyla, çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) katsayılarına bakılmıştır. Dağılım normal ise çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1 ile 1 aralığında olması gerektiği eğer çarpıklık katsayısı -1 ile 1 aralığında ise basıklık katsayısının -2 ile 2 aralığında, eğer basıklık katsayısı -1 ile 1 aralığında ise çarpıklık katsayısının -2 ile 2 aralığında olabileceği belirtilmektedir (George ve Mallery, 2001; Leech ve diğerleri, 2005). Dağılımlardaki varyans eşitliği Levene testi ile değerlendirilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin değerlendirmeleri 1.00-1.79 aralığı; düşük düzey, 1.80-2.59 aralığı; düşük düzey, 2.60-3-39 aralığı; orta düzey, 3.40-4.19 aralığı; yüksek düzey, 4.20-5.00 aralığı; yüksek düzey olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 3
Dağılımların normalliğine ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri

	Çarpıklık	**Basıklık**
Toksik Liderlik Ölçeği	0,081	-0,671
Çıkarcılık	0,093	-0,530
Değer Bilmezlik	0,096	-0,780
Olumsuz Ruhsal Durum	0,272	-0,638
Bencillik	0,161	-0,622
Örgütsel Sessizlik Ölçeği	-0,48	0,353
Motivasyon Ölçeği	-0,451	0,595

Değerlendirmeler 232 katılımcı verisi üzerinden yapılmıştır. Tablo 3'teki verilere göre dağılımların normalliğine ilişkin ölçekler ve alt boyutlarından elde edilen toplam puanların çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiş, değerlerin -1,5 ile +1,5 aralıklarında olduğu görülmüştür. Bu bağlamda normallik varsayımlarının karşılandığı (Tabachnick ve Fidell, 2013)

tespit edilerek parametrik test istatistiklerinden (Bağımsız Örneklemler t testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı, Çoklu Doğrusal Regresyon) yararlanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon algıları arasındaki ilişkinin tespit edilmesini amaçlayan bu araştırmanın 1. alt problemi "Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik, motivasyon algı düzeyleri nasıldır?" sorusuna ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4
Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon algılarına ilişkin betimsel istatistikler

Ölçekler	N	$\bar{X}$	Ss.
Toksik Liderlik Ölçeği	232	2,75	0,93
Çıkarcılık	232	2,84	0,96
Değer Bilmezlik	232	2,75	0,99
Olumsuz Ruhsal Durum	232	2,62	1,02
Bencillik	232	2,74	1,01
Örgütsel Sessizlik Ölçeği	232	3,31	0,72
Motivasyon Ölçeği	232	3,68	0,65

Tablo 4'e göre öğretmenlerin toksik liderlik algılarının ($\bar{X}$=2,75) orta düzeyde olduğu görülmektedir. Yine toksik liderliğin alt boyutları olan" çıkarcılık" alt boyutunun ($\bar{X}$=2,84) orta düzeyde, "değer bilmezlik" alt boyutunun ($\bar{X}$=2,75) orta düzeyde, "olumsuz ruh hali" alt boyutunun ($\bar{X}$=2,62) orta düzeyde, "bencillik" alt boyutunun ($\bar{X}$= 2,74) orta düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Elde edilen bulgulara göre örgütsel sessizliğe ilişkin öğretmen algılarının ($\bar{X}$=3,31) orta düzeyde olduğu, öğretmenlerin motivasyon algılarının ise ($\bar{X}$=3,68) yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Araştırmanın 2. alt problemi olan "Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik, motivasyon algıları cinsiyet, yaş, mesleki kıdem, eğitim durumu ve okul türü değişkenine göre farklılık göstermekte midir?" sorusuna ilişkin Bağımsız Örneklem t Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) parametrik testleri yapılmış ve bulunan sonuçlar tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 5
Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmasına yönelik bağımsız örneklemler t testi sonuçları

Ölçekler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	t	Sd.	p
Toksik Liderlik	Kadın	129	2,78	0,40	232	0,68
	Erkek	103	2,73			
Çıkarcılık	Kadın	129	2,87	0,63	232	0,52
	Erkek	103	2,79			
Değerbilmezlik	Kadın	129	2,76	0,06	232	0,94
	Erkek	103	2,75			
Olumsuz Ruhsal Durum	Kadın	129	2,64	0,37	232	0,71
	Erkek	103	2,59			
Bencillik	Kadın	129	2,78	0,66	232	0,50
	Erkek	103	2,69			
Örgütsel Sessizlik	Kadın	129	3,38	1,66	232	0,09
	Erkek	103	3,22			
Motivasyon	Kadın	129	3,70	0,67	232	0,49
	Erkek	103	3,65			

Tablo 5'te sunulan t Testi sonuçlarına göre, öğretmenlerin toksik liderlik (p=0,68) ve alt boyutlarının (çıkarcılık p=0,52, değer bilmezlik p=0,94, olumsuz ruhsal durum p=0,71, bencillik p=0,50) cinsiyete bağlı olarak anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Bununla birlikte, toksik liderlik düzeylerinin cinsiyete göre farklılık göstermese de erkek öğretmenlerin ortalama puanlarının daha düşük olduğu göz önüne alındığında, toksik liderliğe ilişkin erkek öğretmenlerin algılarının ($\bar{X}$=2.73) kadın öğretmenlere göre ($\bar{X}$=2.78) daha düşük olduğu görülmektedir.

Öte yandan, öğretmenlerin örgütsel sessizlik (p=0,09) algılarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ancak örgütsel sessizlik düzeylerinin cinsiyete bağlı olarak farklılık göstermese de erkek öğretmenlerin ortalama puanlarının daha düşük olduğu göz önüne alındığında, örgütsel sessizliğe ilişkin erkek öğretmenlerin algılarının ($\bar{X}$=3.22) kadın öğretmenlere göre ($\bar{X}$=3.38) daha düşük olduğu söylenebilir.

Öğretmenlerin motivasyon (p=0,49) algılarının cinsiyet açısından farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Ancak motivasyon düzeylerinin cinsiyete bağlı olarak farklılık

göstermese de kadın öğretmenlerin ortalama puanlarının daha yüksek olduğu göz önüne alındığında, kadın öğretmenlerin motivasyon algılarının ($\bar{X}$=3.70) erkek öğretmenlere göre ($\bar{X}$=3.65) daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 6
Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılaşmasına yönelik tek yönlü anova testi sonuçları

		N	**$\bar{X}$**	**Ss.**	**F**	**P**
Toksik liderlik	20-25	46	2,71	0,85	,814	,517
	26-30	70	2,93	0,93		
	31-35	30	2,68	1,16		
	36-40	34	2,70	0,92		
	41ve üzeri	52	2,67	0,89		
Çıkarcılık	20-25	46	2,75	0,89	1,313	,266
	26-30	70	3,06	0,98		
	31-35	30	2,76	1,15		
	36-40	34	2,73	0,99		
	41ve üzeri	52	2,74	0,85		
Değer bilmezlik	20-25	46	2,73	0,90	,649	,628
	26-30	70	2,91	1,01		
	31-35	30	2,72	1,21		
	36-40	34	2,71	0,95		
	41ve üzeri	52	2,63	0,95		
Olumsuz ruhsal durum	20-25	46	2,63	1,00	,214	,930
	26-30	70	2,71	0,99		
	31-35	30	2,55	1,23		
	36-40	34	2,61	1,00		
	41ve üzeri	52	2,56	0,97		
Bencillik	20-25	46	2,70	0,92	,913	,457
	26-30	70	2,94	1,01		
	31-35	30	2,59	1,19		
	36-40	34	2,69	1,05		
	41ve üzeri	52	2,67	0,97		
Örgütsel sessizlik	20-25	46	3,15	0,75	2,440	,048*
	26-30	70	3,53	0,73		
	31-35	30	3,19	0,66		
	36-40	34	3,28	0,75		
	41ve üzeri	52	3,27	0,63		
Motivasyon	20-25	46	3,65	0,78	,350	,844
	26-30	70	3,63	0,66		
	31-35	30	3,71	0,62		
	36-40	34	3,72	0,65		
	41 ve üzeri	52	3,75	0,52		

** p<.01

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin toksik liderlik ile ve motivasyon algılarının yaş kategorisine bakıldığında anlamlı bir farklılık göstermediği bulgulanmıştır. Katılımcıların örgütsel sessizlik algıları arasında ise yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Farklılığın kaynağına yönelik yapılan analizlerde varyansların eşit dağılım gösterdiği ve farklılığın 20-25 ($\bar{X}$=3.15) ve 31-35 ($\bar{X}$=3.19) yaş aralığına sahip öğretmenler ile 26-30 ($\bar{X}$=3.53) yaş aralığına sahip öğretmenler arasında 26-30 yaş aralığına sahip öğretmenler lehine olduğu görülmüştür. Katılımcılara ait ortalamalar incelediğinde 26-30 yaş aralığına sahip öğretmenlerin toksik liderlik ve alt boyutları ile örgütsel sessizlik algılarının diğer yaş gurubundaki öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin motivasyon algılarının ise 46 ve üzeri yaş gurubundaki öğretmenlerin diğer yaş gurubundaki öğretmenlere göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7
Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon düzeylerinin mesleki kıdem değişkenine göre farklılaşmasına yönelik tek yönlü anova testi sonuçları

		N	**$\bar{X}$**	**Ss.**	**F**	**p**
Toksik liderlik	1-10	142	2,78	0,95	0,255	,775
	10-20	55	2,67	0,92		
	21 ve üzeri	35	2,78	0,93		
Çıkarcılık	1-10	142	2,88	0,98	0,681	,507
	10-20	55	2,70	0,94		
	21 ve üzeri	35	2,87	0,93		
Değerbilmezlik	1-10	142	2,78	1,01	0,246	,782
	10-20	55	2,67	0,96		
	21 ve üzeri	35	2,75	1,01		
Olumsuz ruhsal durum	1-10	142	2,61	1,02	0,152	,859
	10-20	55	2,58	1,02		
	21ve üzeri	35	2,70	1,03		
Bencillik	1-10	142	2,75	1,02	0,018	,982
	10-20	55	2,73	1,04		
	21 ve üzeri	35	2,77	0,99		
Örgütsel sessizlik	1-10	142	3,34	0,74	0,521	,594
	10-20	55	3,23	0,71		
	21 ve üzeri	35	3,32	0,64		
Motivasyon	1-10	142	3,67	0,69	0,424	,799
	10-20	55	3,73	0,58		
	21 ve üzeri	35	3,65	0,59		

Tablo 7 incelendiğinde öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyona ilişkin algılarının kıdem değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık göstedrmediği görülmektedir. Ortalamalar dikkate alındığında toksik liderlik ve alt boyutlarına ilişkin olarak 25 ve üzeri kıdemi bulunan öğretmenlerin algı düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin örgütsel sessizlik ve motivasyon algılarına ilişkin olarak ise örgütsel sessizlik algıları 1-5 yıllık kıdeme sahip öğretmenlerin daha yüksek, motivasyon algı düzeylerinde ise 16-20 yıllık kıdeme sahip öğretmenlerin algılarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 8

Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon düzeylerinin okul türü değişkenine göre farklılaşmasına yönelik tek yönlü anova testi sonuçları

		N	$\bar{X}$	Ss.	F	p
Toksik liderlik	İlkokul	80	2,85	0,94	1,478	,230
	Ortaokul	78	2,61	0,94		
	Lise	74	2,80	0,92		
Çıkarcılık	İlkokul	80	2,87	0,91	0,826	,439
	Ortaokul	78	2,72	0,98		
	Lise	74	2,92	0,99		
Değer bilmezlik	İlkokul	80	2,87	1,00	1,723	,181
	Ortaokul	78	2,59	1,03		
	Lise	74	2,80	0,93		
Olumsuz ruhsal durum	İlkokul	80	2,77	1,05	1,665	,192
	Ortaokul	78	2,47	1,01		
	Lise	74	2,62	0,97		
Bencillik	İlkokul	80	2,88	1,02	1,702	,185
	Ortaokul	78	2,58	1,01		
	Lise	74	2,77	1,01		
Örgütsel sessizlik	İlkokul	80	3,42	0,70	1,550	,214
	Ortaokul	78	3,22	0,74		
	Lise	74	3,29	0,69		
Motivasyon	İlkokul	80	3,69	0,65	,081	,922
	Ortaokul	78	3,68	0,69		
	Lise	74	3,65	0,59		

Tablo 8'de okul türü değişkenine göre öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon algılarının anlamlı fark olup olmadığına dair t testi sonuçlarına yer verilmiştir. Yapılan analizler sonucunda öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon algılarının görev yapılan okul kademesine göre farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. Ortalamalar dikkate alındığında ilkokulda görev yapan öğretmenlerin toksik liderlik algı düzeylerinin diğer okul kademesinde çalışan öğretmenlere göre daha yüksek olduğu

gözlenmiştir. Toksik liderliğin alt boyutu olan çıkarcılık boyutuna ilişkin olarak ise lise kademesinde çalışan öğretmenlerin algı düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin örgütsel sessizlik ve motivasyon algılarının ise ilkokul kademesinde görev yapan öğretmenlerde daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 9
Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılaşmasına yönelik t testi sonuçları

		N	**$\bar{X}$**	**Ss.**	**t**	**p**
Toksik liderlik	Lisans	187	2,77	0,91	0,595	,552
	Lisansüstü	45	2,68	1,03		
Çıkarcılık	Lisans	187	2,86	0,92	0,729	,467
	Lisansüstü	45	2,74	1,12		
Değerbilmezlik	Lisans	187	2,77	0,97	0,447	,655
	Lisansüstü	45	2,69	1,10		
Olumsuz ruhsal durum	Lisans	187	2,63	1,00	0,351	,726
	Lisansüstü	45	2,57	1,10		
Bencillik	Lisans	187	2,77	1,00	0,734	,464
	Lisansüstü	45	2,64	1,08		
Örgütsel sessizlik	Lisans	187	3,32	0,71	0,544	,587
	Lisansüstü	45	3,26	0,76		
Motivasyon	Lisans	187	3,68	0,66	-0,068	,946
	Lisansüstü	45	3,68	0,58		

Tablo 9'a göre eğitim durumuna göre öğretmenlerin algı düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Ortalamalar incelendiğinde lisans mezunu olan öğretmenlerin toksik liderlik ve örgütsel sessizliğe dair algılarının eğitim düzeyi lisansüstü olan öğretmenlerde daha yüksek olduğu görülmektedir. Lisans ve lisansüstü mezunu olan öğretmenlerin motivasyon algıları ise birbirine eşit çıkmıştır.

Araştırmanın 3. alt problemi olan "Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik, motivasyon algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" sorusuna ilişkin bulgulat Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10
Öğretmenlerin toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyon algıları arasındaki ilişki

		1	2	3	4	5	6
1	Toksik liderlik						
2	Çıkarcılık	,925**					
3	Değer bilmezlik	,971**	,842**				
4	Olumsuz ruhsal durum	,927**	,792**	,887**			
5	Bencillik	,934**	,804**	,894**	,865**		
6	Örgütsel sessizlik	,543**	,531**	,511**	,465**	,530**	
7	Motivasyon	-,443**	-,440**	-,429**	-,370**	-,406**	-,219**

*** p<.01*

Tablo 10'da sunulan verilere göre, araştırmaya katılan öğretmenler arasında toksik liderlik algısı ile örgütsel sessizlik algısı arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin varlığı gözlemlenmektedir (r=0,543; p=0). Ayrıca, öğretmenlerin toksik liderlik algısı ile motivasyon algısı arasında negatif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır (r=-0,443; p=0). Öte yandan, öğretmenlerin örgütsel sessizlik algısı ile motivasyon algısı arasında negatif yönlü ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir (r=-0,219; p=0,001). Toksik liderliğin alt boyutları incelendiğinde, toksik liderliğin her alt boyutu ile örgütsel sessizlik arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu, aynı alt boyutların motivasyon ile negatif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki içinde olduğu gözlenmektedir.

Araştırmanın dördüncü ayrıca son alt problemi "Toksik liderlik, örgütsel sessizlik ve motivasyonun anlamlı bir yordayıcısı mıdır?" sorusunun cevaplanması için Çoklu Doğrusal Regresyon analizi yapılmıştır. Analizlerden önce regresyon analizinin normallik, çoklu bağlantı problemi, eşit varyanslılık problemi gibi tüm varsayımları incelenmiş ve bir problemle karşılaşılmamıştır.

Tablo 11
Toksik liderliğin örgütsel sessizliği yordamasına ilişkin analiz sonuçları

Yordayıcı Değişkenler	B	SHB	Beta	t	p	Tolerans	VIF
Sabit	2,11	0,12		16,91	0		
Çıkarcılık	0,22	0,07	0,30	2,92	0,00	0,27	3,65
Değerbilmezlik	0,04	0,11	0,06	0,42	0,66	0,13	7,70
Olumsuz Ruhsal Durum	-0,08	0,09	-0,12	-0,95	0,34	0,18	5,40
Bencillik	0,23	0,09	0,33	2,49	0,01	0,17	5,84

R =0,56; R^2=0,31; F=26,07; D-W=1,95; p<0,05
ÖrgütselSessizlik=2,11+(0,22)*çıkarcılık+(0,04)*değerbilmezlik+ (0,08)*olumsuzruhsaldurum +(0,23)*bencillik

Tablo 11' de yer alan verilere göre Regresyon analizi modelin geçerliliği için Durbin- Watson değerlerinin 0-2 arasında olmasından (D-W=1.95) dolayı otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Büyüköztürk, 2007; Tabachnick ve Fidell, 2001). Varyans büyütme faktörü (VIF) değerleri 10'dan küçük (3.65 ile 7.70 arasında) ve tolerans değerleri ise 0,10'dan büyük (.13 ile .27 arasında) olduğu için çoklu bağlantı problemi olmadığı görülmektedir. (Hair ve diğ.,1998).

Toksik liderlik alt boyutları, örgütsel sessizlik puanları ile anlamlı bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir ($R = 0{,}56$; $R^2 = 0{,}31$; $F = 26{,}07$; $p < 0{,}05$). Tablo 11'de yer alan verilere göre değer bilmezlik ($p = 0{,}66$) ve olumsuz ruhsal durum ($p = 0{,}34$) alt boyutlarının örgütsel sessizliğin anlamlı bir yordayıcısı olmadığı, çıkarcılık ($p = 0{,}00$) ve bencillik ($p = 0{,}01$) alt boyutlarının örgütsel sessizliğin anlamlı birer yordayıcısı olduğu sonucuna varılmıştır.

Çıkarcılık, değer bilmezlik, olumsuz ruhsal durum ve bencillik alt boyutları ile birlikte, öğretmenlerin toksik liderlik algıları toplam varyansın yaklaşık % 31'ini açıklamaktadır.

Tablo 12
Toksik liderliğin motivasyonu yordamasına ilişkin analiz sonuçları

Yordayıcılar	B	SHB	Beta	t	p	Tolerans	VIF
Sabit	4,56	0,12		37,64	0		
Çıkarcılık	-0,18	0,07	-0,27	-2,43	0,01	0,27	3,65
Değerbilmezlik	-0,15	0,10	-0,23	-1,46	0,14	0,13	7,70
Olumsuz Ruhsal Durum	0,09	0,08	0,14	1,03	0,30	0,18	5,40
Bencillik	-0,06	0,09	-0,09	-0,65	0,51	0,17	5,84

$R = 0{,}45$; $R^2 = 0{,}20$; $F = 15{,}02$; D-W=2,13; $P < 0{,}05$
Motivasyon=4,56+(-0,18)*Çıkarcılık+(-0,15)*Değerbilmezlik+
(0,09)*Olumsuzruhsaldurum +(-0,06)*Bencillik

Tablo 12' de yer alan verilere göre Regresyon analizi modelin geçerliliği için D-W katsayısı 2,13 olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda oto korelasyonun olmadığı görülmektedir. Tolerans değerleri, 0,1'den büyüktür ve VIF değeri ise, 10'un altındadır. Bu çalışmada çoklu bağlantı problemlerinin çıkmadığı tespit edilmiştir.

Toksik liderlik alt boyutları ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir ($R = 0{,}45$; $R^2 = 0{,}20$; $F = 15{,}02$; $p < 0{,}05$). Tablo 12'de bulunan sonuçlara göre değer bilmezlik ($p = 0{,}14$), olumsuz ruhsal durum ($p = 0{,}30$) ve

bencillik (p=0,51) alt boyutlarının motivasyonun anlamlı birer yordayıcısı olmadığı, çıkarcılık (p=0,01) alt boyutunun motivasyonun anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna varılmıştır.

Çıkarcılık, değer bilmezlik, olumsuz ruhsal durum ve bencillik alt boyutları ile birlikte, öğretmenlerin toksik liderlik algıları toplam varyansın yaklaşık % 20'sini açıklayabilmektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Birinci Alt Problemine İlişkin Sonuçlar

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre öğretmenlerin toksik liderlik algıları ($\overline{X}$=2,75) orta seviyede çıkmıştır. Bu noktadan hareketle yöneticilerin toksik liderlik davranışlarını orta düzeyde sergiledikleri ifade edilebilir. Elde edilen bu sonuç alanyazında bazı araştırma sonuçları ile (Eliveren, Toker, Duman, Özgün, Çiftçi ve Kaçmaz, 2023; Kesgin, Yılmaz ve Canıberk, 2023) benzerlik göstersede, bazı araştırma sonuçları ile de (Çetinkaya, 2017; Kahveci, vd., 2019; Bahadır ve Kahveci, 2020; Tepe ve Yılmaz, 2020) tezatlık gösterdiği görülmektedir.

Elde edilen bir başka sonuca göre öğretmenlerin örgütsel sessizlik algıları ($\overline{X}$=3,31) orta düzeydedir. Bu sonuç, Sezgin Nartgün ve Kartal (2013) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Öte yandan, Çetindere (2019) tarafından yürütülen çalışmada ise öğretmenlerin örgütsel sessizlik algılarının düşük seviyede olduğu saptanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin motivasyon algılarının ($\overline{X}$=3,68) yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç Çevik ve Köse (2017), Karadağ vd. (2010), Barlı vd. (2005) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Sucu (2016) ve Çetindere (2019) ise araştırmasında öğretmenlerin motivasyon algılarının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

İkinci Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin toksik liderlik algıları, demografik değişkenlere göre farklılaşmamaktadır. Bu verilere bakarak toksik liderliğin kadın ve erkeklere aynı seviyede etki ettiği söylenebilir. Yöneticilerin ise toksik liderlik davranışlarında cinsiyet ayrımı yapmadıkları sonucuna varılabilir. Bu sonuca benzer olarak Kahveci vd. (2019) araştırmalarında toksik liderlik algılarının, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediğini belirtmişlerdir. Bu sonuçlardan farklı olarak Demirel (2015) tarafından yapılan çalışmada toksik

liderlik algılarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür.

Elde edilen bir başka sonuca göre öğretmenlerin örgütsel sessizlik algıları demografik değişkenlere göre farklılaşmamaktadır. Literatür incelendiğinde bu sonuç; Atmaca (2021) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Araştırmada elde edilen verilere göre öğretmenlerin cinsiyet fark etmeksizin okulda benzer sorunlarla karşılaştıkları ve örgütsel sessizliğinin benzer sebeplerden kaynaklandığı söylenebilir. Literatürde yer alan başka çalışmalar ise cinsiyetin örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı bir değişken olduğunu göstermektedir (Bağ ve Ekinci, 2018; Çakır ve Yılmaz, 2017; Dal ve Atanur-Baskan, 2018; Önder, 2017).

Araştırmada sonuçlarına göre öğretmenlerin motivasyon algıları demografik değişkenlere göre farklılaşmamaktadır. Elde edilen bu sonuç Çetindere (2019) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile örtüşmektedir.

Literatürde elde edilen sonuçları destekleyen çalışmalar olduğu gibi farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Atmaca (2021) çalışmalarında kıdem ve örgütsel sessizlik arasında bir ilişki olmadığını, Çetindere (2019) yaş ile öğretmenlerin motivasyon algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

Araştırmada yer alan bulgulara göre; okul yöneticilerinin toksik liderlik davranışlarının artması öğretmenlerde örgütsel sessizliği arttırdığı, motivasyonlarını ise azaltmakta olduğu söylenebilir. Toksik liderlerin çalışma hayatında olması, öğretmenlerin örgütsel sessizliğini artırmakla birlikte motivasyonlarının azalmasına sebebiyet vermektedir.

Bu noktadan hareketle; yöneticilerin toksik liderlik davranışlarından olan değer bilmezlik, bencillik, çıkarcılık ve olumsuz ruhsal durumlarının artması öğretmenlerin sessizliğinin artmasına sebep olurken motivasyonlarının ise azalması ile sonuçlanacaktır. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde benzer çalışmaların olduğu görülmektedir. Kırca (2021) ve Turhan (2022)'nın yaptığı araştırmada, toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sessizlik düzeyleri arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu, yöneticilerin toksik liderlik davranışlarındaki artışın öğretmenlerin örgütsel sessizlik düzeylerinde artmaya neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Yine Demirtaş ve Küçük (2019) yaptıkları araştırmada da algılanan toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sessizlikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Rehman vd. (2022) yatıkları araştırmada toksik

liderlik ile çalışan sessizliği arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

Araştırmada yöneticilerin toksik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel sessizlik ve motivasyonlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür. Yordayıcı değişken olan toksik liderlik, yordanan değişken olan örgütsel sessizliğin %31, motivasyonun %20'sini açıkladığı görülmektedir. Bu oranlar yöneticilerin toksik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel sessizliği ve motivasyonu için oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar literatürdeki benzer araştırmalardan elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir Kırca (2021). Turhan (2022) tarafından yapılan çalışmada toksik liderliğin örgütsel sessizlik üstünde anlamlı bir yordayıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, yordayıcı değişkenlerin örgütsel sessizlik üstündeki göreli önem sıralaması; bencillik, çıkarcılık, olumsuz ruhsal durum ve değer bilmezliktir. Regresyon analizi sonuçlarına göre ise çıkarcılık ve bencillik alt boyutlarının örgütsel sessizliğin anlamlı birer yordayıcısı olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer yandan standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin motivasyon üstündeki göreli önem sıralaması; çıkarcılık, değer bilmezlik, olumsuz ruhsal durum ve bencillik şeklinde olduğu görülmüştür. Regresyon katsayılarının anlamlılığına yönelik değerler incelendiğinde ise; çıkarcılık değişkeninin motivasyon üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmüştür.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, örgütlerde toksik liderlik davranışı sergileyen yöneticilerin varlığı örgütlere zarar vermektedir. Özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde, bencilik, kişisel yetersizlik (Whicker, 1996), örgütsel yapıya zarar veren (Green, 2014), zorba davranışlar sergileyen (Reed, 2004) vb gibi özellikleri bünyesinde barındıran Toksik liderlerin olduğu örgütlerde örgütsel başarısızlık kaçınılmazdır. Bu nedenden ötürü toksik liderliğe yönelik gittikçe artan bir ilgi söz konusudur (Shek, vd., 2018).

Okullar bağlamında değerlendirildiğinde, okul yöneticilerinin liderlik bağlamında sergileyeceği davranışlar okul iklimi, okul sağlığı, öğretmen motivasyonu, okulun amaçlarının gerçekleşme düzeyi gibi okulun çıktısını etkileyen önemli hususların başında gelmektedir. Okul liderliğinin niteliği, okul topluluğundaki bireylerin sağlığı ve başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Toksik yöneticiler, okullarındaki öğretmenlerin ahlaki değerlerini bozarak onların okul ortamından uzaklaşmalarına yol açabilir (Zengin, 2019).Bu

araştırma sonuçlarında da toksik liderliğin varlığının okullarda istenilmeyen örgütsel sessizliği arttırdığı ve motivasyonu düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Bu araştırma Erzincan İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda çalışan öğretmenler ile yürütülmüştür. Sonraki araştırmalar diğer kamu kurumlarında, özel işletmelerde ve diğer illerde de uygulanabilir. Bu araştırma nicel veri toplama araçları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaya nitel veri setleri eklenerek karma bir araştırma modeli uygulanabilir. Toksik liderliğin örgütsel sessizliğe ve motivasyona etkilerinin incelendiği bu araştırma, toksik liderliğin farklı değişkenler üzerindeki etkisi incelenerek toksik liderliğin örgütlere verdiği zararlar karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Farklı liderlik türlerinin örgütsel sessizliğe ve motivasyona etkisi incelenerek elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir. Öğretmenlerin örgütsel sessizlik ve motivasyon düzeylerinin artması için yöneticilere etkili iletişim ve toksik davranışları önleme kapsamında gerekli destekler verilebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akyay, U. & Göral, R. (2005). *Yönetim ve Organizasyon*. Nobel Yayınları, Ankara.

Algın, İ. (2014). Üniversitelerde örgütsel sessizlik [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Atmaca, T. (2021). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik davranışları ve örgütsel özdeşleşmeleri arasındaki ilişki. *Anadolu Journal of Educational Sciences International,* 11(1), 367-389.

Aykanat, Z. (2010). Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine bir uygulama. [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Bağ, D. & Ekinci, C. E. (2018). Öğretim elemanlarında örgütsel sessizlik davranışı, nedenleri ve sonuçları. *International Journal of Human Sciences,* 15(1), 567-580.

Bahadir, E. & Kahveci, G. (2020). Öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeyleri ile okul müdürlerinin toksik liderlik davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*(2), 858-879.

Balyer, A. & Çetindere, E.D. (2019). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik algıları ile motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yıldız Journal of Educational Research*, *3*(2), 99-116.

Barlı, Ö. Bilgili, B. Çelik, S. & Bayrakçeken, S. (2005). İlköğretim okul öğretmenlerinin motivasyonları: Farklılıkların ve sorunların araştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 391-417.

Başaran İ. E. (1982). *Örgütsel Davranışın Yönetimi*. A.Ü.E.F. Yayını No: 111.

Bildik, B. (2009). *Liderlik tarzları, örgütsel sessizlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bryman, A., & Cramer, D. (2001). *Quantitative Data Analysis with Spss Release on for Windows*. Routledge.

Büyüköztürk, Ş. (2007). *Veri Analizi El Kitabı*. Pegema yayıncılık, Ankara.

Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde sessizlik: Sessizliğin teorik temelleri ve dinamikleri, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 145-162.

Çakır, E. & Yılmaz, E. (2017). Öğretmenlerin örgütsel sessizliklerinin örgütsel bağlılıkları ve bazı değişkenler açısından incelenmesi. *I. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu (ISCER). 3-5 Kasım 2017*, Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Çelebi, N., Güner, A. G. H., & Yıldız, V. (2015). Toksik liderlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, *4*(1), 249-268.

Çetindere, D.E. (2019). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik algıları ile motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çetinkaya, H. (2017). Okul yöneticilerinin toksik (zehirli) liderlik davranışları ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki [Yüksek lisans tezi Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çevik, A. & Köse, A. (2017). Öğretmenlerin okul kültürü algıları ile motivasyonları arasındaki ilişkinin incelemesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 6(2), 996-1014.

Dal, H. & Başkan, G. (2018). Ortaöğretim kurumlarında örgütsel sessizliğe ilişkin öğretmen görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(1), 45-91.

Demirel, N. (2015). Öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişki (Gaziantep Şehitkâmil ilçesi örneği) [Yüksek lisans tezi, Zirve Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Demirtaş, Z. & Küçük, Ö. (2019). Okul müdürlerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sessizliği arasındaki ilişki. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 47, 41-58.

Eliveren, S., Toker, Y., Duman, C., Özgün, Z., Çiftçi, M., & Kaçmaz, Ü. (2023). Eğitim yöneticilerinin toksik liderlik davranışlarının öğretmen algılarına göre incelenmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, *10*(3), 687-698.

Ertuğrul, S. (2021). Öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin motivasyon ve iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişki [Yüksek lisans tezi, Sabahattin Zaim Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

George, D. & Mallery, M. (2001). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 10.0 update*. (3. Baskı). Allyn and Bacon.

Green, J. E. (2014). Toxic leadership in educational organizations. *Educational Leadership Review, 15*(1), 18-33

Johnson, B., & Christensen, L. (2014). *Eğitim Araştırmaları: Nicel, Nitel ve Karma Yaklaşımlar.* Çev. Ed. S.B. Demir). Eğiten Kitap.

Hair, J.F., Tatham R. L., Andreson, R. E., & Black W. (1998). Multivariate data analysis, fifth edition prentice-hall ınternational inc. https://www.researchgate.net/publication/333018295_Revisiting_Hair_Et_al's_Multivariate_Data_Analysis_40_Years_Later, Erişim tarihi: 21.10.2023.

Kahveci, G. Bahadır, E. & Kandemir, (2019). Okul yöneticilerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 52(1), 225-249.

Kahveci, G., & Demirtaş, Z. (2013). Öğretmenler için örgütsel sessizlik ölçeği geliştirme çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(43).

Karadağ, E. Baloğlu, N. & Küçük, E. (2010). Yönetici denetimi algısının öğretmenlerin mesleki motivasyon düzeyine etkisi: Bir path analizi çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,* 8(2), 417-437.

Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Nobel Yayıncılık.

Kaya, A., Tokur Göncü, F. & Erarslan, İ. (2021). Yöneticilerin toksik liderlik davranışlarının örgütsel sinizm ve çalışan sessizliği üzerine etkileri (Kamu Sektörüne Yönelik Bir Araştırma). *Journal of Life Economics. 8*(1), 111-120.

Kesgin, E., Yılmaz, S., & Canıberk, Ş. (2023). Öğretmen görüşlerine göre okul müdürlerinin toksik liderlik davranış düzeylerinin belirlenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *10*(3), 37-48.

Kılıç, Y., & Yılmaz, E. (2019). İçsel, dışsal ve yönetsel faktörler bağlamında öğretmen motivasyon ölçeğinin geliştirilmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, *5*(1), 77-91.

Kırbaç, M. (2013). Eğitim örgütlerinde toksik liderlik [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kırca, M. Y. (2021). Çalışanlardaki toksik liderlik algısının örgütsel sessizlik ve iş motivasyonu üzerindeki etkisi: Pozitif psikolojik sermayenin düzenleyici rolü [Yüksek lisans tezi, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Leech, N. L., Barrett, K. C. & Morgan, G. A. (2005). *SPSS for İntermediate Statistics: Use and İnterpretation*. (2. Baskı). Taylor & Francis.

Lipman-Bluman, J. (2005). The allure of toxic leaders: Why followers rarely escape their clutches. *Ivey Business Journal, 12*(2), 10–19.

Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric Methods*. McGraw Hill.

Önder, E. (2017). Ortaöğretim okullarında örgütsel sessizliğin yordayıcısı olarak örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD),* 18(2), 669-686.

Örücü, E. & Kanbur, A. (2008). Örgütsel-yönetsel motivasyon faktörlerinin çalışanların performans ve verimliliğine etkilerini incelemeye yönelik ampirik bir çalışma: Hizmet endüstrisi örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1).

Reed, G. E. (2004). Toxic leadership. *Military Review*, 67-71.

Sabuncuoğlu, Z. (1984). *Çalışma Psikolojisi.* Uludağ Üniversitesi Yayınları (2. Baskı).

Shek, D. T. L., Chung, P.& Dou, D. (2018). *The Dark Side of Service Leaders* (Dark Sides of Organizational Behavior and Leadership). 125-145.

Sucu, A. (2016). Öğretmenlerin motivasyonu ile okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışları arasındaki ilişkinin analizi [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tabachnick, B., Fidell, L. (2001). *Using Multivariate Statistics.* Pearson Education Company.

Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Vol. 6, pp. 497-516). Pearson.

Tepe, N. & Yılmaz, G. (2020). Öğretmenlerin okul iklimi algılarının yordayıcısı olarak okul yöneticilerinin toksik liderlik davranışları. *OPUS International Journal of Society Researches*, *15*(25), 3360-3381.

Turhan, Ö. (2022). Toksik liderliğin örgütsel sessizliğe etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 14* (2), 1213-1224.

Whicker, M. L. (1996). *Toxic Leaders: When Organizations Go Bad*. Westport, Quorum Books.

Yalçınkaya Akyüz, M. (2002). Çağdaş okulda etkili liderlik. *Ege Eğitim Dergisi, (1)*, 2.

Yıldırım, D.M. (2021). Narsizm ve liderlik toksik liderlik örnekleri: Hitler & Stalin. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *10*(1), 111-118.

Yıldırım, İ., & Şükrü, A. D. A. Algılanan okul etkililiği ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Milli Eğitim Dergisi*, *47*(219), 19-32.

Zengin, M. (2019). Toksik liderlik: kavramsal bir çözümleme. İnsan ve *Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8*(4), 2754-2766.

Zia-ur-Rehman, M., Fatima, S. F., & Zia, M. (2022). Toxic leadership and Employee Silence (ES): The role of Courageous Followership (CF): Toxic leadership and Employee Silence. *International Journal of Business and Management Sciences*, *3*(1), 90-106.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Every organization arises to achieve certain goals. The level at which organizations achieve their goals is also their reason for existence. The ability of organizations to achieve their goals depends on effective management behavior and employees' efforts towards organizational goals. Educational institutions are also organizations. Some needs of individuals and societies are met through schools. Schools achieve their goals in line with the efforts of the

school administration and teachers. School administrators and teachers can ensure continuity by working to meet the needs of individuals and society. Management behavior of school administrators is an important issue so that teachers can strive towards their goals. School administrators should exhibit leadership behavior while managing the school.

Leadership is perhaps one of the most discussed and researched topics today. When we look at the relevant literature, it can be seen that different aspects of leadership are mentioned in the definitions related to leadership. (Yalçınkaya, M. 2002). Leaders are people who have a high ability to persuade and influence the groups in front of them and have significant differences from other people. Whether this ability to influence is used positively or negatively, the conditions under which it occurs, determines which type of leadership the leader is in. Many types of leadership have been researched in the literature and some definitions have been put forward. Toxic leadership, which has begun to be researched especially in recent years, is one of these leadership types. Toxic leadership, first mentioned by Whicker (1996), has been associated with many ineffective leadership types.

The term Toxic Leadership is defined as a form of leadership that causes great disagreements and harm to individuals, organizations, groups and societies (Blumen, 2005: 2). Toxic management style is directly effective in increasing negative behaviors such as anger, demoralization, hopelessness and lack of communication. Toxic managers, who cause the formation of a toxic organizational culture, have an effective role in maintaining the existing culture. However, it may cause employees to experience anxiety about management control and encounter risks. (Kırbaç, 2013).

This research aims to reveal the relationship between toxic leadership, organizational silence and motivation. The research sought answers to the following questions.

1- What are the teachers' perception levels of toxic leadership, organizational silence, and motivation?

2- Do teachers' perceptions of toxic leadership, organizational silence, and motivation differ according to demographic variables?

3- Is there a significant relationship between teachers' perceptions of toxic leadership, organizational silence, and motivation?

4- Is toxic leadership a significant predictor of organizational silence and motivation?

Method: This study is a quantitative research that aims to relate the toxic leadership behaviors of administrators to the organizational silence and motivation of teachers. The relational scanning model was used to understand cause-effect relationships and determine the degree of change by examining the relationship between variables (Karasar, 2008).

The population of the study consists of 3503 teachers working in Erzincan city center in the 2022-2023 academic year. The sample consisted of 232 teachers selected using the simple random sampling method.

SPSS 26 package program was used to analyze the data. While analyzing the data in the research, independent samples t-test, single-factor analysis of variance (One-Way ANOVA), correlation analyzes and multiple linear regression analyzes were performed, and 0.05 was accepted as the significance level in all analyses.

Findings: According to the research results, it is understood that teachers' toxic leadership perceptions ($\bar{X}$ = 2.75) are at a medium level. Again, the sub-dimensions of toxic leadership, "self-interest" sub-dimension ($\bar{X}$=2.84) are at medium level, "disregard" sub-dimension ($\bar{X}$=2.75) are at medium level, "negative mood" sub-dimension ($\bar{X}$=2.62) is at medium level.) is at a medium level, and the "selfishness" sub-dimension ($\bar{X}$ = 2.74) is at a medium level.

According to the results obtained, it is seen that teachers' perceptions of organizational silence ($\bar{X}$ = 3.31) are at a medium level, while teachers' motivation perceptions ($\bar{X}$ = 3.68) are at a high level.

According to the T-Test results, teachers' toxic leadership (p=0.68) and its sub-dimensions (self-interestedness p=0.52, lack of value p=0.94, negative mental state p=0.71, selfishness p=0, 50) perceptions did not show a significant difference depending on gender. However, although toxic leadership levels do not differ by gender, considering that male teachers' average scores are lower, it can be said that male teachers' perceptions of toxic leadership are lower than female teachers.

On the other hand, it was determined that teachers' perceptions of organizational silence (p = 0.09) did not show a significant difference according to gender. However, although organizational silence levels do not differ depending on gender, considering that male teachers' average scores are lower, it can be said that male teachers' perceptions of organizational silence are lower than female teachers.

It was determined that teachers' perceptions of motivation (p = 0.49) did not show a significant difference according to gender. However, although motivation levels

do not differ depending on gender, considering that the average scores of female teachers are higher, it can be said that the motivation perceptions of female teachers are higher than male teachers.

According to the results of the research, it was found that teachers' perceptions of toxic leadership and its sub-dimensions, organizational silence and motivation did not show a significant difference according to age category.

When the averages of the participants are examined, it is seen that the perceptions of toxic leadership and its sub-dimensions and organizational silence of teachers in the 26-30 age range are higher than the teachers in the other age group. It is understood that teachers' motivation perceptions are higher for teachers in the 46 and above age group than teachers in other age groups.

According to another result, a positive and moderately significant relationship is observed between the perception of toxic leadership and the perception of organizational silence among the teachers participating in the research ($r = 0.543$; $p = 0$). Additionally, there is a negative and moderate relationship between teachers' perception of toxic leadership and their perception of motivation ($r=-0.443$; $p=0$). On the other hand, there is a negative and low-level significant relationship between teachers' perception of organizational silence and their perception of motivation ($r=-0.219$; $p=0.001$). When the sub-dimensions of toxic leadership are examined, it is observed that there is a positive and moderate relationship between each sub-dimension of toxic leadership and organizational silence, and that the same sub-dimensions have a negative and moderately significant relationship with motivation.

Multiple regression analysis was conducted to determine whether toxic leadership, which is the fourth and last sub-problem of the research, significantly predicts organizational silence and motivation. Before the analysis, all assumptions of regression analysis such as normality, multicollinearity problem, equal variance problem were examined and no problems were encountered.

According to the research results, a significant relationship was determined between Toxic leadership sub-dimensions and organizational silence scores ($R =0.56$; $R2=0.31$; $F=26.07$; $p<0.05$). According to the data in Table 11, the sub-dimensions of apathy ($p=0.66$) and negative mood ($p=0.34$) are not significant predictors of organizational silence, while self-interest ($p=0.00$) and selfishness ($p=$ It was concluded that the sub-dimensions (0.01) were significant predictors of organizational silence.

According to another result, a significant relationship was determined between Toxic leadership sub-dimensions and organizational silence ($R =0.45$; $R2=0.20$;

F=15.02; p<0.05). According to the results in Table 12, the sub-dimensions of arrogance (p=0.14), negative mood (p=0.30) and selfishness (p=0.51) are not significant predictors of motivation, and self-interest (p=0, It was concluded that the 01) sub-dimension is a significant predictor of motivation.

Discussion, Results And Suggestions: In this study, teachers' perceptions of toxic leadership, organizational silence and motivation and the relationship between them were investigated. In light of the data obtained as a result of the research, teachers' toxic leadership perceptions ($\bar{\bar{X}}$=2,75) were found to be at a medium level. From this point of view, it can be stated that administrators exhibit toxic leadership behaviors at a moderate level, and as a result, within the scope of this research, teachers do not consider their administrators' leadership behaviors as toxic. This result is similar to some research results in the literature. As a result of a review of academic research, there are many studies showing that school administrators exhibit toxic leadership behaviors quite rarely compared to teachers' perceptions. (Çetinkaya, 2017; Kahveci, Bahadır and Kandemir, 2019; Bahadır and Kahveci, 2020; Tepe and Yılmaz, 2020).

Considering the results of the study, teachers' perceptions of organizational silence ($\bar{\bar{X}}$=3,31) are at a medium level. This finding was obtained in accordance with the results of the research conducted by Sezgin Nartgün and Kartal (2013). On the other hand, in the study conducted by Çetindere (2019), it was found that teachers' perceptions of organizational silence were at a low level.

According to the research results, teachers' motivation perceptions ($\bar{\bar{X}}$=3,68) are seen to be at a high level. It is desirable that teachers' motivation perceptions are at a high level. Çevik and Köse (2017), Karadağ, Baloğlu and Küçük (2010), Barlı et al. (2005) concluded that teachers' motivation perceptions were at a high level. In their research, Sucu (2016) and Çetindere (2019) found that teachers' motivation perceptions were at a medium level.

According to the research results, teachers' perceptions of toxic leadership do not show a significant difference according to gender, age, professional seniority, school type and educational status. A t-test was conducted to find out whether there was a significant difference in teachers' toxic leadership perception levels according to gender. As a result of the test, it was understood that teachers' perceptions of toxic leadership did not show a statistically significant difference according to gender in the overall scale and its sub-dimensions. Looking at these data, it can be said that toxic leadership affects men and women at the same level. It can be concluded that managers do not discriminate against gender in toxic leadership behaviors. It is thought that demographic variables such as age, gender, and seniority have no effect on the perception of toxic leadership because

managers deliberately display toxic leadership behaviors to everyone. Similar to this result, Kahveci, Bahadır and Kandemir's (2019) research stated that toxic leadership perceptions did not show a significant difference according to gender. Unlike these results, the study conducted by Demirel (2015) showed that there was a significant difference in terms of the gender variable of toxic leadership perceptions.

According to another result of the study, teachers' perceptions of organizational silence do not show a significant difference according to gender, age, professional seniority, school type and educational status variables. When the literature is examined, this result; It is similar to Atmaca (2021) studies. According to the data obtained in the research, it can be said that teachers face similar problems at school, regardless of gender, and their organizational silence stems from similar reasons. Other studies in the literature show that gender is a significant variable on organizational silence (Bağ and Ekinci, 2018; Çakır and Yılmaz, 2017; Dal and Atanur-Baskan, 2018; Önder, 2017).

According to another result of the research, teachers' motivation perceptions do not show a significant difference according to gender, age, professional seniority, school type and educational status. This result overlaps with the results of the research conducted by Çetindere (2019).

While there are studies in the literature that support the results obtained, there are also studies that reach different results. In their study, Atmaca (2021) found that there was no relationship between seniority and organizational silence, and Çetindere (2019) concluded that there was a significant difference between age and teachers' motivation perceptions.

According to the findings in the study; It can be said that the increase in toxic leadership behaviors of school administrators increases organizational silence in teachers and reduces their motivation. The presence of toxic leaders in working life increases teachers' organizational silence and causes their motivation to decrease.

Starting from this point; The increase in the toxic leadership behaviors of administrators such as lack of appreciation, selfishness, self-interest and negative mental states will cause an increase in the silence of teachers and will result in a decrease in their motivation. When the literature on the subject is examined, it is seen that there are similar studies. In the study conducted by Kırca (2021) and Turhan (2022), it was concluded that there is a positive, moderately significant relationship between toxic leadership behaviors and teachers' organizational silence levels, and that an increase in managers' toxic leadership behaviors will

cause an increase in teachers' organizational silence levels. Again, Demirtaş and Küçük (2019) found in their research that there was a significant relationship between perceived toxic leadership behaviors and teachers' organizational silence. In the study conducted by Rehman, Fatima & Zia (2022), it was observed that there was a positive significant relationship between toxic leadership and employee silence.

In the study, it was seen that the toxic behaviors of administrators were a significant predictor of teachers' organizational silence and motivation. It is seen that the predictive variable, toxic leadership, explains 31% of the predicted variable, organizational silence, and 20% of motivation. These rates show that the toxic behavior of administrators is very important for the organizational silence and motivation of teachers. These results are parallel to the results obtained from similar studies in the literature. Kırca (2021). In the study conducted by Turhan (2022), it was concluded that toxic leadership is a significant predictor of organizational silence.

The results obtained from the research show that the presence of managers who exhibit toxic leadership behavior in organizations harms organizations. When evaluated in the context of their characteristics, organizational failure is inevitable in organizations with toxic leaders who embody characteristics such as selfishness, personal inadequacy (Whicker, 1996), damaging the organizational structure (Green, 2014), exhibiting bullying behavior (Reed, 2004), etc. For this reason, there is a growing interest in toxic leadership (Shek, Chung & Dou,2018).

This research was applied to teachers working in Erzincan Provincial Directorate of National Education. Subsequent research can also be applied in other public institutions, private enterprises and other provinces.

This research was analyzed using quantitative data collection tools. A mixed research model can be applied by adding qualitative data sets to the research. In addition, the research can be made more comprehensive by analyzing the reasons for the findings obtained from the research.

In this research, where the effects of toxic leadership on organizational silence and motivation are examined, the damage caused by toxic leadership to organizations can be examined comparatively by examining the effect of toxic leadership on different variables.

The results obtained can be compared by examining the effects of different leadership types on organizational silence and motivation.

In order to increase teachers' organizational silence and motivation levels, administrators can be given the necessary support within the scope of effective communication and preventing toxic behaviors.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2293-2320
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.77909
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 15.08.2024 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Uzun, A. (2025). Memlük Dönemi Tefsirlerinde Kölelik Olgusu. *Journal of History School,* 76, 2293-2320.

MEMLÜK DÖNEMİ TEFSİRLERİNDE KÖLELİK OLGUSU

Ayşe UZUN[1]

Öz

Memlükler âzatlı emîrlerin yönetimde olduğu Türk devletidir. Devlet yönetiminde köle kökenli insanların bulunması bakımından dikkat çeken bu iktidar Mısır, Suriye ve Hicâz'da üç yüz yıla yakın hüküm sürmüştür. Siyasî istikrarın ortam hazırladığı kültürel çevre ulemanın yetişmesini ve eser üretimini sağlamıştır. Kültürel atmosferin canlı olduğu bu süreçte İslâmî ilimlerin pek çok alanında eser üretilmiştir. Literatürün otorite metinleri olması bakımından bu dönemde telif edilen Kur'ân tefsirleri dikkat çekmektedir. Kur'ân âyetlerinde köleliğe dair atıflar vardır. Memlük dönemi müfessirleri söz konusu âyetleri yorumlamışlardır. Makale kölelerin statü değiştirerek devlet yönetiminde oldukları süreçte yazılan tefsirlerdeki kölelik olgusunu incelemektedir. Kölenin statü değiştirdiği siyasal anlayışta bunun kültürel yazına özellikle Kur'ân tefsirlerine yansımasını sorgulayan bu araştırma tefsirler özelinde incelemedir. Bu incelemenin amacı siyasetin tefsir metinleri üzerinde yönlendiriciliğini sorgulamak olduğu kadar tefsirlerin yazıldığı döneme duyarlı metinler olup olmadığını da ortaya koymaktır. Memlük dönemi tefsirciliğinin kölelik konusunda temel çizgilerini ortaya koyma amacı bakımından özgün olan bu araştırma metin tahlili yöntemiyle hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlükler, Kur'ân, Tefsir, Kölelik, Sosyal Tarih.

[1]Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, auzun@aybu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5359-6827

Ayşe UZUN

The Phenomenon of Slavery in the Qur'anic Exegeses of the Mamluk Period

Abstract

The Mamluks were a Turkish state ruled by emancipated emirs. This rule, notable for the presence of people of slave origin in the government, lasted for nearly three hundred years in Egypt, Syria, and the Hejaz. The cultural environment fostered by political stability enabled the training of scholars and the production of works. During this period, characterized by a vibrant cultural atmosphere, numerous works were produced in various fields of Islamic sciences. Amongst these, Qur'anic exegeses authored during this time stand out as authoritative texts in the literature. There are references to slavery in the Qur'anic verses. Mamluk-era exegetes interpreted these verses. This article examines the phenomenon of slavery in the Qur'anic exegeses, written during the period when slaves changed their status and became part of the state administration. This study, which questions how the political understanding that allowed for the status change of slaves is reflected in the cultural literature, especially in Qur'anic exegeses, focuses on these exegeses. The aim of this article is to investigate the influence of politics on exegetical texts as well as to determine whether these texts are sensitive to the period in which they were written. This research, unique in its aim to reveal the main lines of Mamluk-era exegesis concerning slavery, was prepared using the method of textual analysis.

Keywords: Mamluks, Qur'an, Tafsir, Slavery, Social History.

GİRİŞ

Memlükler dönemi, İslâmî ilimlerin pek çok alanında eserlerin yazıldığı bir süreçtir. Tefsir alanı da buna dahildir. Memlükler, siyasi iktidarın azatlı kölelerin elinde olduğu bir yönetim biçimini sürdürmüşlerdir. Kölenin statü atlayarak devlet yönetimini üstlendiği süreçte bunun dönemin edebî yazınına etkisinin olabileceği tahmin edilmektedir. Tahmini netleştirmek için bazı araştırmaların yapılması gerekir. Siyasî iktidarın, kültürel iktidarını kurup kuramadığı tefsir metinleri özelinde incelenebilir. Bu inceleme oldukça kapsamlı olabilir. Fakat çalışmamız ise bunun ufak bir kesitine yöneliktir ve şu sorular üzerine kurulmuştur: Memlük dönemi tefsirlerinde kölelikle ilgili âyetlerin yorumu, dönemin siyasî anlayışına atıf yapmakta mıdır? Siyaset, o dönemde yazılan tefsirlerin muhtevasını kölelik konusu özelinde şekillendirmiş midir? Dinî literatürün en temel bilgi kaynaklarından olmasının yanı sıra kültürel tarihin önemli enstrümanlarından biri olan tefsir metinleri üzerinden dönemin siyasetini ve kültürünü okumayı hedefleyen bu inceleme, sosyal tarih araştırmasıdır. Çünkü resmî tarih tezlerini destekleyecek türden salt devlet kayıtlarını esas alarak tarih

yazımını hedeflemez. Aksine toplumun nabzını, tefsir metinlerine sızan düşüncelerin tarihi üzerinden tutar. Sosyal tarihin gündelik hayatın tarihi, siyaset hariç bir halkın tarihi ve sosyal problemlerin tarihi şeklinde muhtelif tanımları vardır. Genel itibariyle toplumu meydana getiren çok değişik gruplar arasındaki sosyal ilişkilerin toplamının yani sosyal yapının tarihini anlatmayı hedefleyen bu tarih kategorisi yararlandığı kaynaklar bakımından heterojendir. Sosyal işlevi olan kurumların sağladığı belgeler veya resmî evrakların ötesinde erişilen malzeme sosyal tarih yazımında önemlidir (Tosh, 2013, s.96-100). Bu noktadan bakıldığında, Memlük dönemi müfessirlerinin kölelik meselesine yaklaşımını ortaya koymak, dönemin tarihini yazmada yardımcı olacaktır.

Genel itibariyle Memlük dönemi tefsir çalışmaları hakkında çalışmalar olsa da literatürde Memlük dönemi tefsirlerinde kölelik olgusuna dair bir araştırma yoktur. Memlük dönemi tefsir eğitimiyle alakalı Mesut Kaya'nın ve Memlük müfessirleriyle alakalı Harun Savut'un çalışmaları Türkçe literatürde dikkat çekmektedir. Mesut Kaya ve Rabia Hacer Bahçeci'nin birlikte kaleme aldıkları, çağdaş dönemde Memlük tefsirciliği üzerine yapılan çalışmaları listeleyip tahlil ettikleri çalışma öne çıkan müfessirleri göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra Shuaib Ally'nin "Opposition to Word-Breaking in the Practice of Qur'an Commentary in Eighth/Fourteenth- and Ninth/Fifteenth-Century Mamlūk Cairo" başlıklı yazısı Kur'ân kelimelerinin bölünerek okunması meselesine odaklanır. Bahsi geçen makale Memlük dönemi tefsirleri çerçevesindedir.

Kölelik konusuyla irtibatlı olan ve mükâtebe âyeti diye adlandırılan Nûr sûresi 33. âyeti merkeze alarak çalışma yapan Ramon Harvey hicrî ilk iki asra odaklanmıştır. Bu nedenle Memlük dönemi müfessirlerinin mükâtebeye bakışını ele almaz. Mükâtebe köle veya câriyenin bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmesi için efendisiyle anlaşmasıdır (Atar, 2020, s.530-532). Her ne kadar Harvey'in çalışması Memlük müfessirlerinin köleliğe yaklaşımına dair veri sunmasa da söz konusu âyeti erken dönem Müslüman entelektüel ve sosyal tarihi içinde ele alması bakımından önemlidir (Harvey, 2019, s.68-107). Bernard K. Freamon'ın Possessed by the Right Hand The Problem of Slavery in Islamic Law and Muslim Cultures adlı kitabı Kur'ân'da 15 kere geçen ev mâ meleket eymân (sağ ellerinin mâlik oldukları) kavramı üzerinde durur.

Literatüre dair bilgilendirme, çalışmamızın diğerlerinden ayrıştığı yeri göstermesi bakımından önemlidir. Yazının planı şu şekilde ilerlemektedir: Memlükler, kölelik ve tefsirlere dair kavramsal çerçeve çizilecektir. Ardından Memlük dönemi tefsir kitaplarında köleliğe dair izahlar sunulacaktır. Kölelikle irtibatlı yaklaşık 30 Kur'ân âyetinin (Bakara 177, Bakara 221, Nisâ 3, Nisâ 24, Nisâ 25, Nisâ 36, Nisâ 92, Mâide 89, Tevbe 60, Nahl 71, Nahl 75, Müminûn 5-6,

Nûr 33, Nûr 58, Ahzâb 26, Ahzâb 50, Ahzâb 52, Ahzâb 55, Mücadele 3, Meâric 29-30, İnsan 8, Beled 12-13, Rûm 28, Şuarâ 22, Muhammed 4) Memlük müfessirleri tarafından yapılan tefsirleri incelenmiştir. Bu yorumlar arasından dikkat çeken örnekler okura sunulacaktır. Âyetlerin belirlenmesinde köle ve cariyeliği ifade eden kelimeler ve muhteva merkeze alınmıştır. Literatürün sunduğu veriler üzerinden kölelik olgusu tahlil edilecektir.

1. MEMLÜKLER, KÖLELİK VE TEFSİRE DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Memlükler'in hüküm sürdüğü dönemde kaleme alınan Kur'ân tefsirlerinde köleliğin yorumlanışını inceleyebilmek için kavramlara yüklediğimiz anlamları izah etmek isabetlidir. Memlükler ve kölelik kavram ikilisinin birbiriyle irtibatını kurmak, konuyla doğrudan ilgisi olmayan muhtevadan metni arındırmak için makuldür. Tefsirler denildiğinde ise onlarca tefsir arasından çalışmamızın kapsamına giren eserlerin tercih edilme gerekçeleriyle birlikte tanıtılması uygundur.

1.1. Memlükler

Arapçada sahip olunan, mâlik olunan anlamına gelen memlük (Cevherî, 1990, s.1609; Râgıp el-Isfahânî, 2009, s.775) Müslüman topraklarına ithal edilen, askeri hizmet ve komuta için eğitilen seçkin bir köledir. Milâdi dokuzuncu yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar İslam ülkelerinde memlük istihdamı vardır. İlk etapta profesyonel asker kimliğiyle İslam toplumuna girseler de memlükler zamanla siyâsî iktidara hâkim olmuşlardır. Ailevî ve sosyal bağlardan mahrum olmaları nedeniyle memlüklerin devlete sadakatlerini zayıflatacak bir unsur olmadığı gerekçesiyle devlet için güvenilir bulunmuşlardır (Hathaway, 2021, s.108; Kızıltoprak, 2004, s.87-90). Araştırmamızda Memlükler ifadesiyle 1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Müslüman Türk devleti kastedilmektedir. Memlükler, Türk asıllı âzatlı emîrler tarafından kurulmuştur (Yiğit, 2004, s.90).

Memlüklerin Orta çağ İslam dünyasında yönetim şekillerinden farklı adeta nevzuhur bir devlet sistemi olarak görülmesi eleştirilmiştir. Memlüklerdeki kimlik ve bağlılığın, köle kökeninden ziyade etnik kökene ve/veya dil aidiyetine dayandığı görüşü ileri sürülmüştür (Yosef, 2012, s.387). Memlük kelimesi, köle kökenli ve köle statüsünde anlamına geldiği kadar itaat, kulluk ve tabi olma anlamlarına da gelmektedir (Yosef, 2013, s.13).

1.2. Kölelik

Arapça'da köleliği ifade eden kavramlar çeşitlidir. Örneğin abd, rakik, memlûk, kınn, gulâm, rakabe, vasîf, milkü'l-yemîn köleyi anlatırken memlûke, vasîfe, câriye, eme ve gurre kelimeleri kadın köleleri tanımlamaktadır (Aydın ve Hamidullah, 2002, s.237; Râgıp el-Isfahânî, 2009, s.361, 362, 543, 775). Fıkıh literatüründe de kölelikle alakalı terimlerin çokluğu dikkat çekicidir. Mesela mevlâ, mevâli, velâ, âbık, ıtk, rık, tedbir ve istibrâ gibi terimler bu kabîldendir. Bütün bunlar sosyal bir olgunun dile yansımasıdır. Nitekim Kur'ân'da bu sosyal olguya işaret eden ifadeler vardır. Kur'ân'da kölelikle alakalı "abd/ibâd", "fetâ/feteyât", "rakabe/rikâb", "eme/imâ", "mâ meleket yemin/mâ meleket eymân" ve "esir/esrâ/usârâ" kelimeleri kullanılmaktadır (Maçin, 2022, s.140). Gündelik yaşamda yeri olan bir konuya Kur'ân atıf yaptığı gibi bunu kaynak alarak telif edilen literatür de aynı doğrultuda şekillenmiştir.

Makalenin ana konusu köleliğin kökeni, tarihçesi, meşrulaştırılması ve bunun ahlakî açıdan tartışılması değildir. Araştırmamızın çerçevesi Memlük dönemi köleliğidir. Bu nedenle tarihsel süreçte Memlüklerde köleliğin serüvenini genel hatlarıyla ele alacağız. Memlüklerde kölelik tasavvuru, Memlük sultanlarının kendi geçmişlerine dair tutumları, kölelerin temin edilme yolları ve Memlük sultanlarının köle ticareti politikası bu hususta merak konusudur.

Kölelik ilelebed bir statü değildi. Kölelikten özgürlüğe giden yol, din değiştirmek de değildi. Nitekim gayrimüslim köle İslam'a geçtiğinde özgürlüğe kavuşmazdı. Bununla birlikte köle, efendisinin bazı taleplerini yerine getirdiğinde özgür olabiliyordu. Mesela 17. yüzyıl sonuna ait bir fetva kaydına göre efendisinin isteği üzere Kur'ân'ı yirmi kere hatmeden köle özgür kalmıştır (Zilfi, 2018, s.147). Memlüklerden bir asır sonrasına ait olan bu örneğin benzeri durumlar her asırda karşılaşılabilecek türdendi. Nitekim İslam öncesi süreçte uygulanan mükâtebe yani kölenin hürriyetine kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapması İslam sonrasında Memlükleri de kapsayacak biçimde muhtelif şekillerde uygulanmıştır. Zaten İslam'la birlikte bu sosyal vakıa Kur'ân'da kayıt altına alındığı gibi teşvik edilmiştir. Nûr sûresi 33. âyette "Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin." buyrulmuştur.

Memlük sultanlarının mazilerindeki köleliğe dair olumsuz çağrışımlardan kurtulmak için kendilerini müesses hanedanlarla irtibatlandırdıkları veya soylu bir kökenden geldiklerini iddia ettikleri dile getirilmektedir. Koby Yosef Memlüklerin köle kökenleri nedeniyle hem yerel halk tarafından hem de İlhanlılar gibi düşmanları tarafından eleştirildikleri kanaatindedir (Yosef, 2013, s.14). Ona göre Memlüklerin, azad edildikten sonra bile köle kökenleriyle gurur

duydukları yönündeki tez hatalıdır (Yosef, 2012, s.387). Koby Yosef, memlük kelimesinin köle ve hizmetçi anlamlarını içerecek çift anlamlılığı nedeniyle böyle hatalı bir tezin ortaya atıldığını söyler. Aksine köle kökenli olduklarını unutturmak için adeta kendi geçmişlerini yeniden inşaya giriştiklerini, bu bağlamda asil bir soydan geldiklerini iddia ettiklerini ve köklü ailelerle evlilik bağı kurduklarını anlatır (Yosef, 2013, s.7). Memlük dönemi tarihçilerinden Nüveyrî'den aktaracağımız bir anekdot mezkûr tezi haklı çıkaracak içerik sunmaktadır: Memlük sultanı Kutuz (ö. 658/1260) Hârizmşahlar hânedanından Celâleddîn Hârizmşah'ın (ö. 629/1231) akrabası olduğunu iddia edince efendisi İbnü'z-Zaîm kendisini dövmüş ve sövmüştür. Yediği dayağın acısından değil ama atalarına lanet edildiği için ağlayan Kutuz'un muhatap olduğu ifade "Memlük Türkî kafir b. kafir"dir (Nüveyrî, s.479-480). Öyleyse Memlüklerde kişi sultan olabilecek maharete ve yetkinliğe sahip olup bu makama gelse dahi köleliğe uzanan mazisinin onu yıpratma girişimi olarak karşısına çıkması muhtemeldir diyebiliriz.

Kölelikten gelmeleriyle şöhret bulan Memlükler'in köle ticareti yapmaları, üzerinde durulmaya değer bir konudur. Köle ticaretinin Memlükler'e sağladığı imkanlar, devletlerarası ilişkileri şekillendirecek düzeydedir. Öyle ki Memlük kökenli liderlerin Haçlı seferlerinde kazandığı başarılar, Haçlıların köle ticaretini engelleme girişimlerine sebep olmuştur. Suriye ve Mısır'a yapılan köle sevkiyatını durdurmak isteyen Haçlılar, kölelikten sultanlığa uzanan devlet sisteminin temellerini çökertmeyi istemiştir (Karakuş, 2023, s.120-122). Memlüklerin köle temini savaş dışında ticaret gibi bir kaynaktan beslenmekteydi. Freamon'ın belirttiği üzere esasında bu durum, İslam hukuku tarafından belirlenen veya onaylanan bir kölelik biçimi değildir. Ticaretten beslenen kölelik, Kur'ân ve sünnet tarafından belirlenmemiştir. Müellif buna rağmen Memlük devletindeki kölelik sisteminin başarılı olduğunu dile getirir. Ona göre bu başarının kaynağı İslâmî motivasyondan daha ziyade başta Asya bozkırlarından gelen Türkler olmak üzere bazı gayrimüslim etnik grupların enerji, beceri ve coşkusuna bağlıydı (Freamon, 2019, s.226).

Memlük döneminde kölelik çalışmalarıyla dikkat çeken tarihçi Hannah Barker köle ticaretini ahlaki gerekçelerle kınayan orta çağ kaynağı olup olmadığını sorgular. Ona göre Hristiyan ıslahı anlatısından etkilenen İtalya tarihçileri, orta çağ köle tüccarlarını kar peşinde koşan kötü Hristiyanlar şeklinde tasvir etmiştir. Üstelik Memlük köle ticaretine karışmaları nedeniyle Cenevizli tüccarların kötü bir şöhrete sahip olduğunu aktarmaktadır (Barker, 2019, s.153). Ona göre geç orta çağ Akdeniz'inde ahlaki gerekçelerle köle ticaretini yasaklama, durdurma gibi girişimler olmadığı gibi aksine teşvik edici tutumlar vardır. Nihâyetinde devletlerin bunu vergilendirerek fayda sağlaması kendi lehlerinedir (Barker,

2019, s.153). Memlükler'e köle akışı kara ve deniz yolu üzerinden olmaktaydı (Barker, 2019, s.157-161). Kara yolları Sinop, Samsun, Amasra ve Bursa limanlarından güneye Halep'e doğru uzanmıştır. Bu seyahat rotasında Malatya, Afyon, Şam, Halep gibi şehirler kara yolunda köle temini bakımından önemli merkezlerdi. Örneğin sultan Berkuk döneminde iki emîr, kardeşlerinin Malatya valisinin köleleri olduğunu haber alınca sultandan onları Kahire'ye getirmesini istemişlerdir (Barker, 2019, s.159-161).

Roma İmparatorluğu, İtalyan kent devletleri ve Memlükler'in Kafkaslar'dan düzenli olarak köle ticareti yaptığı bilinmektedir. Köle ticaretinde başarılı olan devletlerden İtalyan kent devletleri ve Memlükler'in bu noktada Osmanlı Devleti'yle rekabet ettiği nakledilmektedir (Zilfi, 2018, s.150). Anlaşıldığı kadarıyla Memlüklerin hüküm sürdüğü dönemde diğer devletlerin de köle ticareti konusunda ciddi bir mesaisi vardır. Hatta devletler arası ilişkilerde köle ticareti, ekonomik ve siyasi getirileri bakımından kilit noktadır.

Memlüklere köle temininde önemli bir yeri olan Cenevizlilerin köle ticareti politikasında farklılıklar olmuştur. Cenevizlerin hakimiyetinin Karadeniz'de zirveye ulaştığı dönem olan 15. yüzyılın ikinci yarısında Memlüklere Hıristiyan köle ihracatını zorlayıcı kurallar getirilmiştir. Köle ticaretinde stratejik öneme sahip boğazların hakimiyetini 1261'den 1450'ye kadar elinde bulunduran Bizans İmparatorluğu İlhanlılar'a karşı Memlüklerle ittifak halinde olduğu için Memlük tüccarlarının boğazdan geçmesine izin veriyordu. Fakat Haçlı devletlerinin gücünü kıran memlük taşıması nedeniyle söz konusu iznin Bizans içinde tartışma konusu olduğu bilinmektedir (Barker, 2019, s.160-161). Boğazların Osmanlı devletinin hakimiyetine geçmesinden sonra da Osmanlı hükümdarlarının Memlük köle ticaretini desteklediklerı bilinmektedir. Ancak Memlük-Osmanlı ilişkilerinin bozulduğu 1480'lerden sonra bu politika değişmiştir (Barker, 2019, s.161). Memlük dönemi köle ticaretinin serencamını özetleyen bu bilgilerden hareketle köle ticareti seyrinin doğrusal bir seyir izlemediği kimi zaman kırılmalar yaşandığı söylenebilir.

Hannah Barker'ın tespitine göre Memlük köle ticaretinde kara ve deniz yollarının önemi kadar Memlük sultanlarının köle tüccarlarına sağladıkları vergi muafiyetleri, teşvikler ve himayeler de kayda değerdir. Memlük sultanlarının kölelere piyasa değerinin üstünde ödeme yapması, köle ticaretinin canlanmasını sağlamıştır (Barker, 2019, s.164). Memlük dönemi köle ticareti, köle tüccarlarının adlarını listeleyen belgelerden ve söz konusu ticareti ifade etmek üzere geliştirilen tâcirü'l-memâlik gibi kavramlardan da anlaşılabilir (Barker, 2019, s.179-180). Köle tüccarları Memlük devletinin istikrarına katkı sağladıkları için adları hem kârla hem de onurla anılmıştır (Barker, 2019, s.184). Netice

itibariyle Memlükler döneminde kölelik; ticareti besleyen, devletlerarası ilişkileri şekillendiren ve sosyal hayatın içinde ciddi bir yer kaplayan fenomendir. Siyasî, iktisadî ve sosyal yönleri bulunan bu olgunun dînî metinlerde de mâkes bulacağı oldukça anlaşılır. Yazının başında belirttiğimiz üzere Kur'ân âyetlerinde köleliğe dair atıfların varlığı, dînî literatürde buna yönelik referansları gerekli kılmıştır. Salt dînî metinler değil Memlük dönemi kültürel mirasının pek çok unsurunda bu etkinin varlığı gözlemlenebilir. Nihâyetinde Memlük dönemi sosyal belleğinin, edebî üretime yansımasından bahsetmek abartılı bir yaklaşım olmayacaktır. Bu minvalde, Memlükler dönemi dînî literatür arasında seçkin bir yeri olan tefsirlere söz konusu sosyal olgunun yansımasını incelemeden önce Memlük tefsirciliğine dair çerçeve çizmek yerinde olacaktır.

1.3. Tefsir

Memlük döneminde tefsir ve Kur'ân ilimlerinde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu dönem tefsire usûl belirleme çabalarının arttığı, kendilerinden önce telif edilen tefsir müktesebatını aşacak boyutta çalışmaların yapıldığı bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar seleflerini taklit etmeleri, nakil geleneğini devam ettirmeleri, mezhep taassubuna düşmeleri ve şerhçiliğe yönelmeleri gibi eleştiriler yöneltilse de Memlük dönemi tefsir çalışmalarının özgün yönlerinin olduğu bilinmektedir. Memlük müfessirleri hakkında çalışma yapan Harun Savut, Memlüklerde eleştiri maksatlı kitap yazmanın tefsir alanında sistemli bir şekilde var olduğunu belirtmektedir. Ona göre Memlük müfessirlerinin tefsir yazma amacı sadece Kur'ân'ı yorumlamak değildir. Eleştiri kültürünü tefsirlere yansıtmak suretiyle tefsir ilminin bazı sorunlarını çözmek ve Kur'ân tefsiri üzerinden bazı problemlere çözüm üretmek Memlük dönemi tefsirlerinin temel gayelerindendir (Savut, 2016, s.201-204). Esasında Memlük dönemi tefsirciliğine ilişkin bu portre, gündelik hayatın içerisindeki sosyal bir olgu olan kölelik konusunun tefsirlerde yansımalarının olacağı düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Araştırmamızın referanslarından biri olan müfessir Süyûtî'nin Memlükler dönemindeki ilmî canlılığı dönemin siyasî serüveniyle irtibatlı izah ettiği bilinmektedir. Abbasî hilâfeti Moğol istilasıyla yıkılınca Mısır hilâfetin merkezi olmuştur. Ona göre Mısır'ın öneminin artması anlamına gelen bu merkeziyet, bölgede İslâmî şiârların çoğalmasını, sünnetin yücelmesini bidatin yok olmasını sağlamıştır. Bu sayede Mısır faziletli gezginlerin uğrak mekânı ve ulemânın meskeni olmuştur (Karadağ, 2019, s.819; Süyûtî, 1967, s.94). Memlükler döneminde bölgede güven ve istikrar ortamı oluştuğu için pek çok âlim Mısır-Şam coğrafyasına gelmiştir. Memlük şehirlerinde ilmî kurumların varlığı, derslerin vakıf desteğiyle sürdürülmesi, ilmî ve bürokratik mansıblar da ulemâ

için bölgenin cazibesini arttırmıştır (Midilli, 2020, s.407). Elbette ilim insanlarına yönelik taltifler, bu süreçteki eser üretimini beslemiştir.

Memlük toplumun sosyolojik analizini yapan Fatih Yahya Ayaz, yönetimi kendi tekelinde tutan askeri aristokrasi ile yerli halk arasında ulemânın aracı rol üstlendiğinden bahseder (Ayaz, 2007, s.45). Memlüklerin ulemanın desteğini geniş bir himaye ağıyla güvence altına almalarının, Mısır halkıyla irtibat kurmak ve kendilerine meşruiyet sağlamak gibi menfaatler temin etmeye yönelik olduğu ileri sürülmüştür. İlim merkezi haline gelen Kahire'de pek çok medrese ve hankâh gibi ilmî kurumların inşası ve Kahire'nin entelektüel ortamın geliştirilmesi ilim geleneğini beslemiştir. Geniş bir yelpazede ve muhtelif konularda dînî ilimlerde çalışmalar yapılmış, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm alanlarında çalışmalar kaleme alınmıştır (Spannaus, 2018, s.82-83).

Memlük dönemi tefsirciliği rivâyet, dirâyet ve ahkâm türlerinde güçlü metinlerin yazıldığı bir zamansal aralıktır. Dönemin öne çıkan müfessirleri Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373), Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459), Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505), İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284), Dîrînî (ö. 694/1295), İbnü'n-Nakīb el-Makdisî (ö. 698/1298), İbnü'l-Bârizî (ö. 738/1338) ve Bikāî'dir (ö. 885/1480). Hâzîn (ö. 741/1341), Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de Memlük dönemi tefsir literatürünün gelişimine katkı sağlayan müelliflerdir. Oldukça zengin müfessirler listesi Memlük döneminin kültürel hareketliliğine işaret etmesi bakımından anlamlıdır. Araştırma kapsamına Memlük döneminde yazılan bütün tefsirleri almadık. Memlük dönemi müfessirlerinden temsil değeri yüksek örnekleri ve bize kölelikle ilgili malzeme sunabilecek türde eserleri seçtik. Kurtubî, Ebû Hayyân, İbn Kesîr ve Süyûtî'nin tefsirleri bu araştırmanın temel referanslarını oluşturmaktadır. Memlüklerin her yüzyılına bir müfessir düşecek şekilde bir sınırlandırmaya gittik. Çalışma kapsamına almadığımız müfessirlere dair bir gerekçelendirme sunmadığımız takdirde seçilen eserlerin keyfî bir belirlenimin mahsulü olduğu düşünülebilir. Bunun için hariçte bıraktığımız müfessirlere dair sebep zikretmek anlamlı olur. Hâzin belagat odaklı olduğu için sosyal bir konu olan kölelikle ilgili izahları yeterince barındırmayacağı ihtimaline binaen elendi. Semîn el-Halebî, Garîbü'l-Kur'ân'ı merkeze alması nedeniyle Bikâî ise münasebet ilmini öne çıkartması nedeniyle çalışma kapsamına dahil edilmedi. Dönemin ünlü figürlerinden biri olan İbn Teymiyye'nin ise müstakil tefsiri olmadığı için Memlük dönemi kölelik olgusunun referansı kapsamına girmedi. Dolayısıyla sosyal tarihçiliğe malzeme sağlayabilecek düzeyde içerik bulunduğunu düşündüğümüz ahkâm içerikli, rivâyet ve dirâyet barındıran tefsirleri tercih ettik.

Memlük dönemi tefsir eğitimi ve çalışmaları üzerine araştırmalarıyla bilinen Mesut Kaya, Memlükler döneminde İbn Teymiyye'nin tefsir anlayışının ve İbn Kesîr'in tefsirinin yeterli ilgiyi görmediği tespitini yapmaktadır. Mansûriyye ve Tolunoğlu Camiinde ders veren Ebû Hayyân'ın tefsiri ve Kurtubî'nin tefsiri ona göre Memlûk tefsirciliği hanesine yazılması gereken önemli bir eserdir. Kaya'nın tespitine göre Memlük dönemi tefsirciliği Zemahşerî ve Beyzâvî çizgisinde seyretmiştir (Kaya, 2020, s.1006-1007). Bu iki müfessir Memlüklerin zaman ve mekân haritasında yokken tefsirin o dönemdeki akışını ciddi biçimde etkilemiştir. Zemahşerî tarih itibariyle Memlüklerin kuruluşundan bir asır önce vefat etmiştir. Beyzâvî ise Memlüklerin kuruluşundan 36 yıl sonra vefat etmekle birlikte Şirâz ilmi çevresinde bulunduğu için Memlükler kapsamına alınamaz.

Memlüklerin tefsir eğitiminde Zemahşerî etkisine dikkat çeken bir diğer isim Stephen Burge'dir. Ona göre temel ve kolay erişilebilir olan *Tefsîru'l-Celâleyn* gibi diğer eserler Memlükler döneminde çok daha büyük bir kabul ve etkiye sahipti (Burge, 2018, s.110). Burge'ın değindiği *Tefsîru'l-Celâleyn* Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yarım bırakıp Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) tamamladığı Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir (Akpınar, 2011, s.294). Muhtasar bir tefsir olan bu eserde kölelik meselesine dair detaylı yorum bulamayacağımız kanaatiyle Süyûtî'nin diğer tefsiri olan *ed-Dürrü'l-menṯûr fi't-tefsîr bi'l-meʾṯûr*'u referans aldık.

Memlükler öncesi süreçte yaşayan ve Memlük tefsirciliğini etkileyen bir başka müfessirin Mâtürîdî olduğuna dair bazı iddialar ele alınabilir. Fadi Ragheb'in araştırmasına göre 1438 yılında Memlük tahtına çıkan Sultan Çakmak (ö. 857/1453) tahta çıkışını Timurlu hükümdarı Şâhrûh'a elçiler aracılığıyla bildirmiştir. İki saray arasında dostane ilişkiler geliştirmek amacına matuf bu elçi ziyaretinde Memlük tarafı, Timurlulardan bazı dini metinleri talep etmiştir. Söz konusu eserler şunlardır: Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*'si, Fahreddîn er-Râzî'nin *Tefsîr-i kebîr*'i, Mevlânâ Alâeddîn Pehlivân'ın *Şerhü Telhîsi Câmî* ve *Şerhü Keşşâf* (Ragheb, 2023, s.104). Bir başka veriye göre ise talep edilen kitap listesinde farklılıklar vardır. Bu listedeki eserler şunlardır: Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*'si, Fahreddîn er-Râzî'nin *Tefsîr-i kebîr*'i, Hoca Mes'ud Buhârî'nin *Şerhü Telhîsi Câmî*, Mevlânâ Alâeddîn Pehlivân'ın *Şerh-i Keşşâf*'ı ve Şafiî mezhebi üzerine yazılmış Ravza. Her ne kadar listeler birbirinin aynısı olmasa da her ikisinde de Mâtürîdî ve Râzî'nin isimleri ortaktır. Entelektüel üretimin canlı olması nedeniyle Timurî rönesans adlandırması yapılan bir devletten, Memlük hükümdarı Sultan Çakmak'ın Matürîdî'nin tefsirini talep etmesi dikkat çekicidir. Her ikisi de Türk hanedanlığı olan devletlerde Matürîdî Hanefiliğinin yaygınlığı bilinmektedir. Matüridî'nin

tefsirinin talep edilmesi de bu açıdan kayda değer bir durumdur (Ragheb, 2023, s.105).

Memlüklerin Hanefi mezhebini benimsemesinde yönetici kesimin çoğunluğunun Türk olmasının etkisi dile getirilmektedir. Yöneticiler kendi mezhebinden olan Hanefî ulemâya itibar etmiş ve devlet desteğini sunmuştur. Zaten Memlük sultanlarının ve emirlerinin Arapçaya hakimiyet seviyesi ulemânın Arapça düzeyine erişmediği için ulemânın işlevselliği artmıştır. Sultanların teveccühünü kazanan âlimler, hem onların ilmî gelişimlerine katkı sağlamış hem de yönetici-yönetilen arasında irtibatı sağlamıştır (Karadağ, 2019, s.820). Fakat buradan hareketle Memlüklerin tek mezhebi esas aldığı söylenemez. Nitekim araştırmacılar onların mezhebî çeşitliliğini ortaya koymuşlardır. Her ne kadar Memlük dönemi âlimlerinden, Hanefî fakihlerden Necmeddin et-Tarsûsî (öl. 758/1357) Hanefî mezhebinin tek mezhep olması hususunda Memlük yöneticilerine çağrı yapsa da söz konusu çağrı, karşılık bulmamıştır. Çünkü Şâfiî mezhebi devletin ekonomik sahadaki maslahatı için daha uygundur. Örneğin küçüklerin ve yetimlerin mallarından zekât alımına cevaz ve vakıflara devlet müdahalesini daha kolay hale getirme hususunda Şâfiî mezhebi Hanefî mezhebine kıyasla daha esnek imkanlar sunmaktadır. Bu nedenle Memlük yöneticileri iktisadi meselelerde Şâfiî mezhebinin görüşlerini esas almıştır. Benzer şekilde ağır cezalar hususunda Mâlikî mezhebini tercih etmişlerdir (Khanjanov, 2021, s.450-451).

Memlük sultanlarının tefsir ilmine ilgisini gösteren hususlar sadece yukarıda anlattığımız Matürîdî tefsirinin talebiyle sınırlı değildir. Memlük sultanlarından Kansu Gavri'ye (ö. 922/1516) dönemin ulemâsından Zeynüddîn Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî'nin (ö. 920/1514) içinde iki tefsir risalesinin de bulunduğu mecmuayı ithaf etmesi ve eserini *Kitâbu'l- Mecmûu'l-Büstânü'n-Nûrî li Hazreti Mevlânâ es-Sultân el-Gavrî* şeklinde isimlendirmesi (Özmen, 2018, s.152) bu hususta örnek olarak gösterilebilir. Müellif Fatiha ve İhlas surelerinin tefsirini yapmıştır. Bütün bunlar, Memlük yönetiminin entelektüel düzeyde tefsirle irtibatına dair bir veri olarak okunabilir.

Kansu Gavri'nin *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-Sulṭâniyye* ve *el-Kevkebü'd-dürrî fî mesâ'ili'l-Ġavrî* isimli mensur eserleri vardır. Mauder'in tespitine göre mezkûr eserlerde Kur'ân tefsiri ciddi oranda yer kaplamaktadır. *el-Kevkebü'd-dürrî*'de yer alan soruların dörtte biri, *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-Sulṭâniyye*'deki tartışmaların neredeyse beşte biri Kur'ân tefsiriyle ilgilidir. Söz konusu tefsir tartışmalarının fıkıh meselelerine kıyasla daha fazla kadim müelliflere ve yazılı kaynaklara atıfta bulunduğu anlaşılmıştır. Üstelik selef müfessirlere yapılan referans, onları entelektüel tartışmaların nesnesi haline getirmiştir (Mauder, 2021, s. 448-449).

Sultan Gavri'nin meclisindeki tefsir müzakerelerinde atıf yapılan yazılı tefsir kaynaklarını inceleyen Mauder'ın tasnifine göre bunlar iki başlıkta ele alınabilir: İlk kategori bir veya iki kez alıntılanan eserlerdir. Bunlar Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) *et-Tefsîrü'l-kebîr*'i, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923)'nin *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳurʾân*'ı, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkāş el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 351/962)'nin *Şifâʾü'ṣ-ṣudûr*'u, Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Meʿâlimü't-tenzîl*'i, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân ʿan tefsîri'l-Ḳurʾân*'ı ve Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyn el-A'rec en-Nîsâbûrî'nin (ö. 730/1329 [?]) *Ġarâʾibü'l-Ḳurʾân ve reġāʾibü'l-furḳān*'ıdır. (Mauder, 2021, s. 450) İkinci kategoride üç veya daha fazla referans gösterilen eserler vardır. Bunlar Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl*'i, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-teʾvîl*'i ve Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîḥu'l-ġayb*'ıdır (Mauder, 2021, s.451).

Memlüklerin devlet yönetimi ve askeri sahadaki başarılarını vurgulayarak onların imajını bu çerçeveye sığdıran, dinî işlere ve dinî işlerin getireceği statüye ilgisiz olduklarını varsayan bakış açısını Christian Mauder eleştirmektedir. Ona göre Memlük çalışmalarının önemli isimlerinden David Ayalon, köle askerlerin başarısını Moğollor ve Haçlılar'a karşı kazandıkları zaferlerle sınırlandırıyordu (Mauder, 2023, s.81). Yine Annemarie Schimmel'in memlük sultanlarının ilme meraksız oldukları yönündeki iddiası da bu kabildendir. Erken dönem Memlük çalışmalarındaki karalamaya varan bu yargıları tashih eden Ulrich Haarmann ve Jonathan Berkey gibi araştırmacılar sayesinde Memlükleri öğretime ve dine önem vermeyen cahil askerler şeklinde niteleyen değerlendirmelerin isabetsizliği anlaşılmıştır (Mauder, 2023, s.82). Mauder bu tespitini Kansu Gavri'nin ilim meclislerindeki aktifliği üzerinden örneklendirmektedir. Kansu Gavri'nin meclisindeki müzakere ve tartışmaların en sık yapılanlarının tefsir üzerine olduğunu aktarmaktadır. Özellikle müşkil âyetlerin tefsiri, ilmî meclislerin en önemli konularından biridir (Mauder, 2023, s.83-85). Hatta Mauder'in araştırmalarına göre söz konusu müzakere ortamında Sultan, kendi görüşünü desteklemek maksadıyla Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı tefsirinden iktibasta bulunmuştur (Mauder, 2023, s.104). Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin de peygamber olduğunu düşünen Sultan bu tezini güçlendirmek için *Keşşâf* metninin meclise getirilmesini istemiştir (Mauder, 2023, s.99). Mauder, Sultan Gavri'nin Mutezile mezhebinin başucu tefsirlerinden sayılan *Keşşâf*'a ilgisini şöyle

yorumlamaktadır: "O, entelektüel becerisini ve bunun getirdiği otoriteyi, bazı bölgesel rakiplerinin yaptığı gibi dini çerçeveyi radikal bir şekilde yeniden yorumlamak için değil, Sünni İslâm'ın teorik bütünlüğünü güçlendirmek için kullandı" (Mauder, 2023, s.104). Netice itibariyle aktardığımız bu bilgilerden hareketle Memlük döneminde Kur'ân tefsirine yönelik ilginin harcıâlem bir merak olmayıp akademik ve entelektüel seviyede eser üretimini destekleyen kuvvetli çabanın ürünü olduğu söylenebilir.

2. MEMLÜK DÖNEMİ TEFSİRLERİNDE KÖLELİK

Memlük döneminde tefsirler medreselerde okutulması, yöneticilerin meclisinde müzakereye açılması ve canlı bir telif sürecinin unsurları olması bakımından dikkat çekmektedir. Kur'ân tefsirlerinin beslendiği ana kaynaklar dil ve tarih olmakla birlikte müfessirlerin veriyi işleme biçimi onların birbirinden belli noktalarda ayrışan metinler üretmesini sağlamıştır. Sadece müfessirin zihninin işleme biçimi, algısı, kavrayışı ve tecrübesi değil aynı zamanda onu kuşatan entelektüel muhit, yaşadığı coğrafya ve döneminde hâkim dinî ve siyasi paradigma da müfessirin yazdığı tefsire etki etmektedir (Erten, 2011, s.5-6). Bu noktada, kölelikten aristokratlığa uzanan bir serüvende adeta kimlik değiştirerek statü atlayan yöneticilerin devrinde yazılan tefsirlerde siyasetin tefsir metinleri üzerindeki etkisini araştırmak kayda değer bir konudur. Her ne kadar siyaset-tefsir ilişkisine yönelik sorgulama çok katmanlı bir araştırma gerektirse ve pek çok konuya uzanımları olsa da bunu kölelik özelinde bir çerçeveyle sınırlandırmak makuldür. Köle kökenli yöneticilerin devrinde yazılan tefsirlerde kölelik meselesine yaklaşımı incelemek, meselenin siyasi yönüne işaret etmektedir. Öte yandan Memlük dönemi gündelik hayatının içinde ciddi bir yer kaplayan sosyal bir olgu olması bakımından kölelik meselesi toplumsal bir vasfa da sahiptir. Devletin gelir kaynakları arasında köle ticaretinin önemli bir yekûn tutması nedeniyle konunun ekonomik boyutu da üzerinde durulmaya değerdir. Bu kadar kuşatıcı bir olgu olan kölelik meselesinin Kur'ân tefsirlerindeki izlerini incelemek, tefsirlerin yazıldığı döneme duyarlı metinler olup olmadığını ortaya koyacaktır. Aynı zamanda Memlük siyasal ikliminin, metne nüfuz edip etmediği de tefsirlerin kölelik meselesine dair sunduğu verilerden ortaya çıkacaktır. Memlük dönemi tefsirlerini incelerken bu sorulara cevap bulabilmek maksadıyla en temelde şu soruları merkeze aldık: Memlük dönemi tefsirlerinde kölelikle ilgili izahlar övgü-yergi-tahkir içerikli midir? Söz konusu tefsirler köle fiyatları, köle ticareti ve köle ayaklanması gibi güncel meselelere atıf yapmakta mıdır? Tefsirlerin kölelikle ilgili açıklamaları, önceki müfessirlerin izahlarını nakletmekten ibaret midir? Tefsirler köleliği ifade eden Kur'ân âyetlerindeki

ibareleri nasıl karşılıklandırmışlar? Bir başka deyişle, köleliği anlatırken kullandıkları kelimelerden hareketle dönemin sosyal hiyerarşine dair atıf bulmak mümkün müdür? Memlük dönemi tefsirlerinde köleliği teşvik eden veya ona tedavülden kalkmış muamelesi yapan bir içerik gözlemlenmekte midir? Bütün bu sorulara cevap ararken Kur'ân tefsirlerini kaynak olarak kullandığımızın farkındayız. Bu nedenle tefsirlerden mahkeme kayıtları, kadı sicilleri, kronikler ve arşivlerden derlenen verilerin benzerini sunmasını beklemiyoruz. Bununla birlikte tefsirlerden devşirilen malzemenin, Memlük dönemi kölelik olgusunu ortaya koymada yardımcı bir unsur olabileceğini klasik tabirle resmin bütününe ufak da olsa katkı sağlayabileceğini umuyoruz.

Memlük dönemi müfessirleri arasından Kurtubî, Ebû Hayyân, İbn Kesîr ve Süyûtî'nin tefsirleri, yukarıda geçen sorular ekseninde incelendiğinde ortaya çıkan bulgular üç başlık altında tasnif edilebilir. Bunlar dinî, ekonomik ve sosyal meselelerdir. Genel itibariyle tefsirler kölelikle alakalı otuza yakın âyetin yorumunda belli noktalarda tekrara düşmüşlerdir. Bu oldukça tabiidir. Çünkü âyetin iniş sebebi veya kelimelere takdir edilen anlamlar gibi hususlarda söz konusu tekrar ve benzerlik yapısal bir zorunluluktur. Bununla birlikte tespitlerimize göre Kurtubî'nin *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân* adlı tefsiri hukuki ve sosyolojik izahlar bakımından zengin muhtevaya sahip olduğu için kölelikle alakalı pek çok tartışmayı bünyesinde barındırmaktadır. İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm* adlı eseri de rivâyet bolluğu bakımından kölelikle ilgili nakillerin aktarımı hususunda adeta arşiv gibidir. Bunlara nispetle Ebû Hayyân ve Süyûtî'nin tefsirlerinin kölelik konusunda aradığımız sorulara cevap mahiyetinde daha az içerik sunduğu söylenebilir.

Araştırmamızda kullandığımız tefsirler, konularına göre tasnif edilmiş tematik metinler olmadığı için kölelik meselesine müstakil bir başlık altında yer vermez. Bununla birlikte ilgili âyet bağlamında kölelik meselesi çeşitli açılardan ele alınmıştır. Köleliğin tanımından başlayarak fıkhî, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik boyutlarına ilişkin açıklamaları tefsirlerde görmekteyiz. Örneğin fetâ kelimesinin kullanıldığı bağlama göre değişen anlamlarını vermek köleliğin tanımı kapsamına girmektedir. Kurtubî Nisâ sûresi 25. âyette " مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَات" cümlesinde geçen feteyât kelimesini Arapların köleyi isimlendirmek için kullandığını söylemektedir. Fetâ lafzı hür kişiler için kullanıldığında henüz gençliğinin başında olan kişileri tesmiye ederken köle ve cariyeler için kullanıldığında gerek gençlik gerekse yaşlılık demlerini ifade etmektedir (Kurtubî, 2006, c.6, s.231). Müfessir Nisâ sûresi 36. âyetin tefsirinde de "وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُم" kölenin insanların elinde güçsüz ve adeta esir olduğunu söylerken tanımlama çabası içindedir (İbn Kesîr, 2000, c.4, s.42).

Köleliği tanımlama kapsamında görebileceğimiz diğer örnekte kelimenin anlamından yola çıkarak zıt anlamına değinilmekte ve semantikten hareketle köleliğin ruhsal ağırlığına atıf yapılmaktadır. Yemin kefaretinden bahseden Mâide sûresi 89. âyette geçen "اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَة" köle azadının kişiyi er-rik-köle olmaktan çıkarmak anlamına geldiğini söylemektedir. Mezkûr kelimenin esaret, meşakkat ve dünyanın yorgunluklarında kullanıldığını söylemektedir. Bu noktada Kurtubî'nin kölelikle bunun karşıtı olan özgürlük arasında kurduğu bağlantı dikkate değerdir. Bu bağlantıyı müfessir başka âyetle ilişki kurarak yapmaktadır. Hz. Meryem'in annesinin Allah'a yakarışı Âl-i İmrân sûresi 35. âyette "اِنّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرا" "Karnımdakini sana muharrar olarak adadım" şeklinde geçmektedir. Müfessir muharrar kelimesine dünyanın kargaşasından dağdağasından uzak olmak anlamını vermektedir (Kurtubî, 2006, c.8, s.148). Öyleyse müfessirin köleliğin psikolojik yükünü de göz önünde bulundurduğu söylenebilir.

2.1. Dînî Muhteva

Memlük dönemi tefsirlerinin kölelikle ilgili âyetlerin tefsirinde dinî yorumların vazgeçilmez bir yeri olduğu muhakkaktır. Ekonomik ve sosyal içerikli yorumlar altında ele aldığımız mevzuların da dinden bağımsız olmadığı söylenebilirse de netice itibariyle bunların doğrudan inançla ilişkilendirilen konulardan ayrılması bakımından ayrı bir tasnif altında ele alınması isabetlidir. Kölelikle alakalı dinî içerikli yorumlar temelde köle ve cariye konusu bağlamındadır. Cariyeyle olan nikaha dair fıkhî yorumlar üzerinden konu ele alınmaktadır. Mümin cariyenin, müşrik kadından hayırlı olduğu yönündeki vurguyla başlayan izahlar cariye ile evlenmenin şartlarını açıklamayla devam etmektedir. Cariyeyle nikahlanmanın İslam öncesi telakkilerin reddi olduğunu ifade eden müfessir, konuyu dini zeminde ele almaktadır. Adeta cahiliye çağının adetlerine karşı muhalif bir duruş olarak cariyeyle nikahlanmaya dinî değer atfetmektedir. Kişinin Allah katındaki değerinin takvayla ölçülebileceği, mümin cariyenin dilsiz olması vb. kusurları olsa dahi bazı hür kadınların imanından üstün olabileceği belirtilmektedir. Evlenmeye konu olan cariyenin dini üzerinden ilerleyen tartışmalar geniş bir bağlamda ele alınmaktadır. Cariyenin putperest ve Mecusi olması durumunda kendisiyle nikahlanıp nikahlanılamayacağı yönünde detaylı tahliller vardır (Kurtubî, 2006, c.6, s.228-233). Fakat Kurtubî'nin cariyeyle nikahlanmayı cahiliye karşıtı bir duruş sunarken Memlükler'in siyasi kadrosunun evlilikleri üzerinden örnek verdiğini söylemek mümkün değildir. Oysa Kurtubî ile aynı yüzyılda yaşayan ve Memlükler'de ilk kadın sultan Şecerüddür (ö. 655/1257), Mısır Eyyûbî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un (ö. 647/1249) Türk asıllı câriyesidir. Şecerüddür Cuma günleri Kahire ve Mısır minberlerinde adına hutbe okutup para bastıran bir şahsiyettir (Üçok, 1981, s.60-65). Memlükler

dönemi tarihçisi İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470) keskin zekalı, çalışkan ve güzel ahlaklı diye bahsettiği Şecerüddür'ün yönetimdeki öncü rolünden bahseder (İbn Tağrîberdî, 1936, s.374-375). Kurtubî'nin Memlüklerdeki cariye kökenli kadın sultan tecrübesinden haberdar olmaması pek akla yatkın değildir. Her ne kadar yaşadığı dönemin siyasî tecrübelerinden haberdar olsa dahi bunu meşhur örnekler üzerinden somutlaştırmadığı anlaşılmaktadır. Kadının devlet yöneticiliğiyle alakalı tartışmalara uzanan Şecerüddür örneğini tefsirinde ele almayışı polemikten kaçınma isteğinden kaynaklanmış olabilir. Bununla birlikte Kurtubî'nin devlet adamlarını tenkitten kaçınmadığı bilinmektedir. Döneminin idarecilerinin hukuk dışına çıktıklarını, rüşvet aldıklarını, menfaat karşılığında hükmettiklerini ve Allah'ın dinini değiştirdiklerini söylemiştir (Altıkulaç, 2002, s.455-457).

Memlük dönemi tefsirlerinde köleyle onun efendisi makamında olan kadının nikahlanamayacağı hususu geçmişte yaşanmış örnekler üzerinden sunulmaktadır. Hz. Ömer'in Mü'minûn sûresi 6. âyeti (Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir.) kendisine göre yorumlayarak kölesiyle cinsi münasebete giren kadını neredeyse recmedeceği ve köleyi uzaklaştırdığı yönündeki yorumlar da mevzunun dinî yönüne atıf yapmaktadır (İbn Kesîr, 2000, c. 10, s. 109; Kurtubî, 2006, c.15, s.12-13, Süyûtî, 2003, c. 10, s.567-569). Özellikle kefaret gibi hususlarda mümin köle azadında kölenin imanının nasıl tespit edileceği sorusu tarihten örnekler eşliğinde okura açıklanmaktadır. Hz. Peygamber'in cariyenin imanını tespit için Allah'a ve peygambere dair soru sorması ve aldığı cevaba mukabil kişinin imanına dair tespitte bulunduğu yönündeki rivâyet manidardır (İbn Kesîr 2000, c.5, s.327; Süyûtî, 2003 c.4, s.580-582). Kölelik meselesinin tefsirlerde ele alındığı şekliyle dinî boyutuna dair en önemli veriler köleye yönelik muamele bahsidir. Kölesine tokat atan kişinin kefaretinin köle azat etmek olduğu ve kişinin yediğinden kölesine yedirmesi giydiğinden kölesine giydirmesi ve kölesine ağır iş yüklememesi gerektiği konuları tefsirlerde sıkça tekrar edilen rivâyetlerdir (İbn Kesîr, 2000, c.4, s.43-44; Kurtubî 2006, c.6, s.314-316; Süyûtî 2003, c.4, s.423-429). Köle azat etmenin fazileti (Kurtubî 2006, c.22, s.301-302; İbn Kesîr, 2000, c.14, s.358-361, Suyuti, 2003, c.15, s.446-449) ve kölenin yaptığı işten iki ecir aldığı yönündeki rivâyetler de meselenin dinî yönüne işaret etmektedir. Konunun dinî boyutuna yönelik bu değerlendirmeler, sadece Memlük dönemi tefsirlerine mahsus olmayıp zaman ve coğrafya değişiminde sabit kalabilecek mahiyettedir. Dolayısıyla inançla alakalı konuda Memlük siyasetinin izlerini tefsirde aramak nispeten zordur. Bununla birlikte köleye muameleye dair öğüt ve tavsiye içerikli muhtevanın yoğunluğu, köleliğin cari olduğu bir döneme işaret edebilir.

Yine cariyenin dinini merkeze alan evlilik bahisleri de çeşitli dinlerden cariyelerin olduğu bir toplum yapısıyla örtüşmektedir. Örneğin Mümin bir cariyenin Allah'a ortak koşan kadından daha hayırlı olduğunu anlatan Bakara sûresi 221. âyetin tefsirinde Kurtubî, zengin ve itibarlı bile olsa müşrik kadın yerine mümin cariyenin tercih edileceğini belirtmektedir (Kurtubî, 2006, c.3, s.458). Bilindiği üzere İslam'da cariyelik veya köleliğin kaynağı savaştır. Nitekim ilk Arap fetihleri ile gayrimüslimlerin esir alınması onların cariye ve köle olarak istihdamını beraberinde getirmiştir. Fakat bunun savaşla sınırlı kalmayıp orta çağ boyunca ticaretle de devam ettiği bilinmektedir. Kadın köle ticaretinde cariyelerin genellikle Kafkasya, Kırım, batı Ukrayna ve Balkanlar'dan alındığı belirtilmektedir (Norman, 2006, s.169-170). Dolayısıyla muhtelif ülkelerden çeşitli din ve kültüre sahip cariyelerin geldiği Memlükler döneminde müfessirlerin din vurgusunu yapması manidardır.

2.2. Ekonomik Muhteva

Kölelik konusunun ekonomik boyutuyla alakalı tefsirlerden edindiğimiz izlenim, bunların Memlük dönemi kölelik mevzularıyla paralel veriler içerdiği yönündedir. Örneğin köle fiyatları Memlük döneminin güncel meseleleridir. Doğrudan köle satışındaki fiyatlara dair bir birim zikredilmese de pahalı köleyi azat etmenin daha hayırlı olduğu yönündeki rivâyet aktarılmaktadır (Kurtubi, 2006, c.22, s.301-302; Süyûtî, 2003, c.15, s.446). Fiyatı yüksek olan kölenin azadına dair teşvik vardır. Üstelik "bedeli yüksek olan kafir kölenin, bedeli düşük olan mümin köleden daha efdal olduğu" yönündeki yargı, ekonomik dengelerin bazen din aleyhine de gözetildiğine işaret edebilir (Kurtubî 2006, c.22, s.302). O dönemde köleliğin cari ve revaçta olduğu bilgisi, tefsirlerdeki bu türden nakiller aracılığıyla pekiştirilmektedir. Tefsirler toplumun gündemini yansıtan bir karakter arz etmektedir. Mesela günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı *Kur'an Yolu* tefsirinde bu kabilden bilgilere yer verilmemesi, köleliğin artık tedavülden kalkmış bir uygulama olduğu bilgisiyle mutabıktır.

Memlük dönemi tefsirlerindeki iktisadi yorumlar, köle fiyatıyla sınırlı değildir. Kölenin mülk edinmesi, cariyenin mal hükmünde olması, zekât malından köleye pay verilip verilmeyeceği meselesi, mükâtebe zekâttan yardım edilip edilmeyeceği ve zekât malından köle satın alınıp alınmayacağı konuları (Kurtubî, 2006, c.10, s.266-270; Kurtubî, 2006, c.12, s.382) ciddi bir şekilde tefsirlerde tartışmaya açılmaktadır. Kişinin zekatının tamamını köle azadında kullanamayacağı sadece bir kısmını buna ayırabileceği yönünde görüşler vardır. Bununla birlikte kölelere harcanacak zekât malının iki kalemde sarf edileceği de nakledilmektedir. Buna göre zekât malının bir kısmı köle-cariye azadında kullanılırken bir kısmı da mükâtebeli kölenin bedeli için harcanmalıdır (Süyûtî,

2003, c.7, s.416-417). Zekât malından köle satın alındığı takdirde velâ hakkının kimde olduğu ve zekât malından esirlerin fidyesinin karşılanması yönündeki tartışmalar da kölelik konusunun ekonomik yönüyle irtibatlıdır (Kurtubî, 2006, c.10, s.266-270). Bunlara ilaveten kefarette kör ve kötürüm kölenin azadının caiz olmaması (Süyûtî, 2003, c.5, s.449) yönündeki bilgiler de nispeten konunun mali boyutuyla ilgilidir. Bunun yanı sıra kölenin meslek sahibi olduğu durumlarda kendisiyle mükâtebe yapılabileceği yönündeki bilgi de köle azadını teşvik etmektedir. Söz konusu durumda kölenin meslek sahibi olması kriteri önemlidir (Süyûtî, 2003, c.11, s.47). Kölenin meslek sahibi olmadığı durumlarda Müslümanların üzerine külfet oluşturabileceği yönündeki uyarı dikkate alındığında konunun ekonomik yönünün tefsirlerde ele alındığı anlaşılmaktadır. Yine Hz. Peygamberden köle azadıyla ilgili nakledilen rivâyetteki ayrımın üzerinde durulması da anlamlıdır. Söz konusu ayrıma göre "itku'n-neseme" ve "fekkü rakabe" arasında fark vardır; ilki köleyi tek başına azat etmek anlamına gelirken ikincisinde kölenin azat edilmesine yardımcı olma anlamı vardır. Kişi, tek başına köleyi azat etmek için maddi olanağa sahip değilse bile kölenin bedelinde kısmî destekte bulunması mümkündür (İbn Kesîr, 2000, c.7, s. 223; İbn Kesîr, 2000, c.14, s. 360-361; Kurtubî, 2006, c.10, s.269; Kurtubî, 2006, c. 22, s. 301). Tefsirlerde köle azadıyla veya mükâtebeyle alakalı rakamsal değerlere nadiren yer verildiği söylenebilir. Beled sûresi 13. âyetin tefsirinde nakledilen rivâyetlerin birinde Ali b. Hüseyin tarafından azad edilen kölenin on bin dirhem verdiğinden bahsedilmektedir (İbn Kesîr, 2000, c.14, s.358).

Nisâ sûresi 24. âyetin tefsirinde "illâ mâ meleket eymânuküm" ifadesine yüklenen anlam, cariyenin malla eşdeğer olduğunu göstermektedir. Kûfe tefsir ekolünün kurucusu İbn Mesud'a (ö. 32/652-53) atfen zikredilen açıklamada, kişinin devesinin sağ elinin malik olduğu şeylerden biri olduğu dile getirilmektedir (İbn Kesîr, 2000, c.3, s.422). Öyleyse tefsirlerin, köleliğin iktisadi boyutunu göz ardı etmedikleri söylenebilir.

Azad edilecek kölenin niteliğiyle alakalı düşülen kayıtlar da meselenin iktisadi yönüyle irtibatlı olması bakımından kayda değerdir. Geçimini sağlayamayacak düzeyde yaşlı ve kötürüm kölenin azadı makbul değildir, azat edilecek köle bedenen kusursuz ve sağlam olmalıdır (Kurtubî, 2006, c.8, s.149). Toplumun sırtına ekonomik külfet olacağı varsayılan kölelerin azadı uygun değildir. Nisâ sûresi 3. âyetteki " اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ" cümlesiyle cariyenin kastedildiğini söyleyen Süyûtî, tek bir kadına yapılacak harcamaların daha az olması ve cariyeyi idare etmenin hür kadını geçindirmeye nispetle daha kolay olmasından bahsetmektedir (Süyûtî, 2003, c. 4, s.225). Genel itibariyle köleliğin iktisadi boyutuna ilişkin bu malzemelerin Memlük dönemi tefsirlerinde yer alması bize şunu söylemektedir: Kölelik Memlük toplumunun realitesidir. Toplumun gündemine bigâne

kalmayan Memlük dönemi müfessirleri köleliğin mali yönüne ilişkin bilgileri tefsirlerde izah ederek dönemlerine kısmen ayna tutmuşlardır.

2.3. Sosyal Muhteva

Sosyolojik çeşitlilik açısından zengin sayılabilecek Memlükler döneminde hiyerarşik ayrımlar mevcuttur. Bizatihi devletin isimlendirilmesinde dahi statüye gönderme vardır. Toplumsal yapının Kur'ân tefsirlerine akseden yönlerini kölelikle ilgili âyetler çerçevesinde incelediğimizde statü meselesi dikkat çekmektedir. Özellikle cariyeyle evlilik hususu statü tartışmasında kilit noktadır. Örneğin Bakara sûresi 221. âyetin tefsirini yapan müfessirlerin aktardığı nüzul sebebi bilgisi tam da bu noktada kayda değerdir. Bu âyette evlilikte tercih aşamasında mümin bir cariyenin müşrik kadından hayırlı olduğu anlatılmaktadır. Söz konusu sebebe göre Abdullah b. Revâha, müslüman bir cariyeyi azat edip onunla evlendiği için insanlar tarafından kınanmıştır. Çünkü cariye sosyal statüsü düşük olması nedeniyle evlenmek için tercihe şayan görülmemiştir (Süyûtî, 2003, c.2, s.565). İbn Kesîr, burnu kesik, kulağı delik, fakat dindar bir siyah-ifrikî-Afrikalı cariyenin, (böyle olmayan) hür bir kadından daha üstün olduğu yönündeki rivâyetleri bu âyet bağlamında nakletmektedir (İbn Kesîr, 200, c.2, s.299). Kurtubî'nin bu âyetin tefsirinde dikkat çeken izahı, "وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَة" ifadesini "الْمُؤْمِنَةَ الْمَمْلُوكَة" ile karşılamasıdır. Âyetteki eme/cariye kelimesini yine aynı anlama gelen memlûke kelimesiyle izah etmektedir. Bu âyetin tefsirinde toplam üç yerde er-rıkkü'l-memlük ve abdün mümin/memlük kullanımları mevcuttur. Kurtubî'nin aynı âyet bağlamında zikrettiği bir başka nüzul sebebi de Hüzeyfe b. el-Yemân ile alakalıdır. Söz konusu rivâyete göre Huzeyfe cariyesine, "Senin karalığın ve çirkinliğin mele-i âlâda anlatılıyor" demiş, âyet inince cariyesini azat edip onunla evlenmiştir (Kurtubî, 2006, c.3, s.458-459). Bahsi geçen nüzul sebebi bilgilerini Süyûtî de tefsirinde aktarmıştır. Suyutî, Abdullah b. Revâha'nın cariyeyle evlendiği için ayıplanmasının nedenini, müşriklerinden asil ailelerinden kız alıp vermenin asalet göstergesi olması şeklinde izah etmektedir (Süyûtî, 2003, c.2, s.565). Nüzul dönemine ilişkin sosyal hayata dair bu tecrübenin, Memlük dönemi tefsirlerinde vurgulu bir şekilde anlatılması, kölelik meselesinin halen canlı olduğu süreçle alakalı olmalıdır. Kurtubî'nin tefsirinde aktarımlar ve yorumlar cariyenin nikahına odaklanarak fıkhî perspektife yoğunlaşmıştır. Benzer şekilde Ebû Hayyân da nikah konusunu merkeze almıştır. O, konuyu statü bağlamından dinî sahaya çekme eğilimindedir. Nitekim müşrik kadınla evlenince dünyevî menfaatin, mümin kadınla evlenince ise uhrevî menfaatin elde edileceği yönündeki yorumu bu kabildendir. Ayrıca o, içki ve kumarda da bazı menfaatlerin bulunduğunu ama bunların tercih edilmediğini söyleyerek konuyu dinî bağlamda ele almaktadır. Cariyeyle nikah konusunun fıkhî açıdan detaylı bir

şekilde ele alınması (Ebû Hayyân, 1993, c.2, s.174) da bunun toplumun gündeminde mâkes bulan mevzulardan biri olduğuna işaret edebilir.

Nisâ sûresi 25. âyette evlenmeye gücü yetmeyen kimselerin mümin cariyeyle evlenebileceği anlatılmaktadır. Müfessirlerin cariyeyle evliliğe dair çizdikleri tablo, sınıf farklarının belirginliğini tasvir etmektedir. Kurtubî cariyeyle evlenmenin iki şartından bahsetmektedir. Bunlar malî genişliğe sahip olamama ve günaha girme korkusudur. Ona göre bu iki şartı sağlamadığı müddetçe kişinin cariyeyle yaptığı evlilik sahih değildir. Cariyenin toplumdaki konumu aşağıda görüldüğü için hür erkeğin zaruret durumunda evliliğine cevaz verilmiştir. Cariyeyle evliliğin sıkı kayıtlarla kontrol altına alınmasının temelinde doğacak çocuğun köleleştirilmesi ve cariyenin efendisinin hizmeti ile meşgul olması dolayısıyla devamlı olarak kocasıyla ilgilenemeyeceği gerekçesi vardır. Bu konuyla alakalı tartışmaların seyri, hür kadının cariye üzerine nikahlanması durumunda kocanın hür kadına iki gün, cariyeye bir gün ayıracağı şeklindeki izahlarla devam etmektedir. Kocanın eşlerine ayıracağı günlerin miktarı kadınların statülerine bağlı olarak değişmektedir. Yine bu konu bağlamında Ehl-i kitaptan olan hür kadını nikahlayabilecek birisinin cariyeyle evliliği de tartışmaya açılmıştır. Din ve toplumsal konum bakımından farklılık arz eden iki kadın evlilikte tercih edilme açısından kıyaslanmaktadır. Her ne kadar cariyenin iman bakımından Ehl-i kitap kadından üstün olduğu söylense de diğerinin de hür olmak bakımından üstünlüğü vurgulanmaktadır. Hür kadından doğacak çocuğun hür olacağı ama cariyeden doğacak çocuğun köleleştirileceği hususunun üzerinde duran Kurtubî, cariyeyle evlenecek kimsenin kendisini yarı yarıya köleleştirdiğini iddia etmektedir. Esasında kendisi köle olmasa bile neslinden gelecek çocuğu potansiyel köle yapması nedeniyle bu şekilde yorumlanmaktadır. Müfessir cariyeyle evlenmemeyi bir tür sabır ve direniş olarak görmektedir. Bu tezini de hadislerle desteklemektedir. Söz konusu hadisler, hür kadınların evin salahı, cariyelerin ise hanenin helakı olduğunu anlatan ve tertemiz bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkmak isteyen kişinin hür kadınlarla evliliğini teşvik eden muhtevadadır (Kurtubî, 2006, c. 6, s. 228-243). Süyûtî'nin meseleye yaklaşımı da Kurtubî'ninkiyle benzerdir. Hz. Peygamber'in hür kadının üzerine cariyeyle evlenmeyi, cariyenin üzerine de hür kadınla evlenmeyi yasakladığını ve hür kadınla evlenebilecek düzeyde olan kişiyi cariyeyle evlilikten nehyettiğini içeren hadisleri de müfessir nakletmektedir. Bu minvalde cariyeyle evliliğe dair tahkir içerikli değerlendirmeler dikkat çekicidir. Örneğin cariyeyle yapılan evliliğin hükmünün leş, kan ve domuz etinin hükmü gibi olup sadece zaruri durumlarda mümkün görülebileceği söylenmektedir (Süyûtî, 2003, c.4, s.337-344). Allah'ın helal kıldığı cariyeyle evlilik konusu üzerinde müfessirlerin oldukça detaylı yorumlar yapması köleliğin toplumun gündeminde kapladığı yerle paralel

olmalıdır. Kölenin hür kadınla evlenmesi durumunda kendisini kısmen azat edilmiş pozisyona sevk ederken cariyeyle evlenen hür kişinin ise kendisini kısmen köleleştirdiği yönündeki yorumlar bunun kanıtı sayılabilir. Cariyenin nikahının hür kadının nikahına nispetle daha aşağı bir seviyede bulunduğu yönündeki izahlar da bu kabildendir. Cariyenin neslinden gelenin kölelik sistemini sürdürmesi nedeniyle nikahın seviyesi düşüktür. Ayrıca cariye, efendisinin hizmetlerini de yerine getireceğinden bu husus da nikahın seviyesinde etkilidir. Cariyeyle evlenen kişinin bütün bu durumlara rıza göstermesi halinde küçük düşmesi söz konusudur. Müfessire göre izzet müminlerin sıfatlarından olduğu için bu niteliğe halel gelmektedir (Ebû Hayyân, 1993, c.3, s.230). Memlük toplumunda cariyelik başlıklı tez çalışması yapan Esra Yavuz, cariyelerin siyasete etki etmesinden başlayarak iktisadî, sosyal, ilmî ve kültürel alanlardaki katkılarından bahsetmektedir (Yavuz, 2020). Kuvvetle muhtemeldir ki Ebû Hayyân eşkiya, katil, casus, muhbir, şarkıcı, ûdî ve devlet işlerine müdahil cariyeleri kastetmektedir.

Arapların İslam öncesi süreçte cariyeden doğan çocuğu ayıplayarak ona melez anlamında "hecîn" dediklerini aktaran Kurtubî, İslam'ın cariyeyle evliliğe cevaz vermesiyle eski kötü adetlerin iptal edildiğini aktarmaktadır. Fakat bu bilginin yanı sıra hür erkeğin zaruret durumunda toplumsal statüsü düşük kabul edilen cariyeyle evlenebileceğini söylemektedir (Kurtubî, 2006, c.6, 226-233). Başkasıyla evlenemeyecek kadar cariyeye âşık olan kişinin evliliğine dair izahlar, (Ebû Hayyân, 1993, c.3, s. 229) cariyenin evlendikten sonra zina etmesi durumunda hür kadına uygulanan kırbaç cezasının yarısının uygulanmasına yönelik bahisler (Ebû Hayyân, 1993, c.3, s. 233) de konunun tefsirlerde ciddi bir gündem malzemesi olduğuna işaret etmektedir. Fakat cariyeyle evlilik konusunda müfessirlerin ısrarlı bir şekilde düştükleri notlar Memlük sultanlarından Muhammed b. Kalâvûn'un (ö. 741/1341) tecrübesine hiç atıf yapmamaktadır. Sultan'ın cariyelerinden biri Sultan ile evliliğinde yüz bin dinar değerinde inci, mücevher ve brokarı çeyiz olarak getirmiştir (Yusufi, 1986, s.285). Elbette tefsirlerin güncel siyaseti adeta magazin malzemesini ele alırcasına dercetmesi gerektiği gibi bir misyonu yoktur. Memlük dönemi tefsirleri toplumdaki yaygın uygulamalara yer verirken soyutlayıcı bir üslup kullanmışlardır.

Memlük dönemi müfessirleri kölelik meselesini çeşitli açılardan ele almıştır. Son olarak Ebû Hayyân'ın âyetlerdeki kelime kullanımını esas alarak yaptığı tefsiri örnek verelim. Dilbilimsel yönüyle öne çıkan Ebû Hayyân'ın tefsirinde Nisâ sûresi 36. âyette "وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُم" ifadesinde "men" yerine "ma" ifadesinin kullanılmasından hareketle yani gramatik yapıdan hareketle sosyolojik izaha gidilmiştir. Âyette kendisine iyi davranılacak kişiler tek tek sıralanmaktadır. Ebû Hayyân'a göre âyette "men" kullanılsaydı sınırlı sayıda varlığa hitap edecekti

oysa "ma" kullanılınca hem insanlar-köleler hem de hayvanlar hitabın kapsamına girmektedir (Ebû Hayyân, 1993, c.3, s. 255). Anlaşıldığı kadarıyla filolojik tartışmalar, toplumsal realiteyle uzlaşmaktadır. Bunu en ufak kelime tahlilleri üzerinden görmek mümkündür.

SONUÇ

Memlük coğrafyasında önemli bir mekân olan Mısır, tarihsel süreçte Hz. Yusuf'un köle olarak pazarda satıldığı ve İsrailoğullarının köleleştirildiği, bir yer olması hasebiyle dikkat çeker. Her ne kadar Memlük dönemi coğrafyası Mısır'la sınırlı olmasa da Kahire'nin dönemin ilim merkezi olması hasebiyle ayrı bir öneminin olduğu bilinmektedir. Kökü kadim zamanlara uzanan sosyal bir olgu olan kölelik meselesi Memlükler döneminde telif edilen eserlerde yer almaktadır.

Memlükler dönemi tefsirlerinde kölelik olgusu, sosyal gerçeklik olarak takdim edilmektedir. Tefsirlerde kölelik konusunun dînî, iktisadî ve sosyolojik boyutları ele alınmıştır. Memlük müfessirleri kölelikle alakalı âyetleri tefsir ettikleri bağlamlarda geçmiş müfessirlere atıf yapmışlardır. İlim geleneğinin bir zincirin halkaları gibi birbirine ulanarak teşekkül ettiği göz önünde bulundurulursa söz konusu atıfların değeri anlaşılmaktadır. Fakat bu nakillerin, selef müfessirlerin sadık bir kopyasını üretmek maksadıyla yapılmadığı fark edilmiştir. Nitekim Memlük müfessirlerinin dönemin atmosferini yansıtacak düzeyde dolaylı atıfları bunu kanıtlamaktadır. Öyleyse entelektüel faaliyetlerin konusu ile sosyal ekonomik hadiselerin irtibatlı olduğu, Memlük dönemi tefsirlerinde kölelik olgusu örneği üzerinden söylenebilir.

Memlük müfessirlerinin kölelikle ilgili âyetleri tefsir ederken bunu problem olarak görmedikleri anlaşılmıştır. Tefsirler köle ticaretine atıf yapmadığı gibi söz konusu ticareti ahlakî gerekçelerle kınama yoluna gitmemiştir. Cariyelerin siyasette aktif rol alması gibi esasen Memlük devleti tarihinde görülen hususlara kölelikle ilgili âyetlerin tefsirinde rastlanmamıştır. Görebildiğimiz kadarıyla Memlük döneminde yazılan tefsirler, kölelikle ilgili konularda ikili bir yol izlemişlerdir. İlk olarak kölelik meselesinin, o dönemin toplumunun ciddi gündem malzemesi olduğunu ihsas ettirecek tartışmaları bünyesine almışlardır. Bunun yanında tefsirlerin adeta suskun kaldığı ve konuşmadığı kısımlar da vardır. Bilindiği üzere İslam hukukunda kölenin temin edildiği yer savaştır. Savaş esirlerinin köleleştirildiği ve köleden doğan çocuğun köle olduğu bir sistem dînî metinlerde sıkça zikredilir. Fakat dînî literatürde çocuk kaçırarak veya köle ticareti yaparak köle teminine cevaz yoktur. Oysa Memlük devletinde köle ticareti önemli bir gelir kapısıdır. Tefsirler yazıldığı dönemin bu vaziyetini

görmezden gelerek köleliğin yegâne kaynağının savaş olduğuna dair tablo çizerler. Aynı şekilde kölelerin hadım edilmesi meselesi de cariyenin sosyal statüsü ve nikahının vurgulu bir şekilde ele alındığı gibi tartışma konusu olmaz. Buna reddiye sadedinde tefsirlerin kısmen normatif metinler olduğu argümanıyla karşı çıkılabilir. Fakat bu rol tarih boyunca tefsir kitaplarından daha ziyade fıkıh metinlerine devredilmiş görünmektedir. Öyleyse Memlük devletinin kölelik uygulamalarıyla alakalı hususlarda, dönemin müfessirlerinin realiteye kör kalmadığı ama kimi zaman selefin tefsir metinlerine daha sadık kalmayı tercih ettikleri söylenebilir. Ayrıca Memlük müfessirinin sözün kaynağını selefe yaslamak suretiyle gündelik siyasetin radarına girmeyerek risksiz ve tekin bir alanda kendilerini konumlandırdıkları da ihtimaller arasındadır. Bununla birlikte müfessirlerin köle ve hür statülerinin farklılığına dair yaptıkları keskin bir ayrım vardır. Üstelik müfessirlerin bunu yumuşatma çabası da yoktur. Özellikle cariyenin nikahı meselesinde söz konusu ayrımlar oldukça vurguludur. Nitekim cariyelik toplumda yaygındır. Tefsirlerin sunduğu verilerle dönemin panoraması paralellikler arz eder.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akpınar, A. (2011). Tefsîrü'l-Celâleyn. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 40, s.294-295). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ally, S. (2023). Opposition to word-breaking in the practice of Qur'an commentary in eighth/fourteenth- and ninth/fifteenth-century Mamlūk Cairo. *Journal of Qur'anic Studies*, 25(1), 1–35.

Altıkulaç, T. (2002). Kurtubî. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 26, s.455-457). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Atar, F. (2020). Mükâtebe. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 31, s.530-532). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ayaz, F. Y. (2007). Türk Memlükler döneminde Mısır halkının siyasî olaylara karşı tutumu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 45-94.

Aydın, M. Â. & Hamîdullah, M. (2002). Köle. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 26, s.237-246). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Barker, H. (2019). Constraining Disorder: Merchants, States, and the Structure of the Slave Trade. Hannah, Barker (Ed.), *That Most Precious Merchandise: The Mediterranean Trade in Black Sea Slaves, 1260-1500* içinde s.152-185. University of Pennsylvania Press.

Burge, S. (2018). Rāzī: Master of Qurʾānic interpretation and theological reasoning by Tariq Jaffer. *Journal of Qur'anic Studies*, 20(1), 110-114. https://doi.org/10.3366/jqs.2018.0323

Cevherî, İ. H. (1990). *es-Sıhah Tâcü'l-Luga*. Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn.

Ebu Hayyân, M. Y. (1993). *Tefsirü'l-Bahri'l-muhît*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Erten, M. (2011). *İslam Tefsir Geleneğinde Öznellik*. Araştırma Yayınları.

Freamon, B. K. (2019). *Possessed by the Right Hand The Problem of Slavery in Islamic Law and Muslim Cultures*. Brill.

Harvey, R. (2019). Slavery, indenture, and freedom: exegesis of the 'mukātaba verse' (Q. 24:33) in early Islam. *Journal of Qur'anic Studies*, 21(2), 68–107. https://doi.org/10.3366/jqs.2019.0382

Hathaway, J. (2021). Mamlūk. *Encyclopaedia of Islam Three* içinde. (s.108-110). https://referenceworks.brill.com/display/db/ei3o

İbn Kesîr, E. İ. (2000). *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Âzim*. Müessesetü Kurtuba.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. (1936). *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mışr ve'l-Ḳāhire*. Matbaatu Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye.

Karadağ, B. (2019). Memlûkler dönemi hanefî fıkıh düşüncesinin ilk dönem Osmanlı fıkıh çalışmalarına etkisi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(2), 813-829.

Karakuş, N. (2023). Haçlı seferlerinde köle ticareti üzerine bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(1), 118-133.

Kaya, M. (2020). Memlûk dönemi tefsir eğitimi ve çalışmaları: tarihsel bir değerlendirme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24(3), 993-1015.

Kaya, M. (2023). Tefsirde usul arayışları: Memlükler döneminde tefsir usulü ve Kur'an ilimleri Çalışmaları. *Marife*, 23(2), 429-452.

Kaya, M. & Bahçeci, R. H. (2023). Memlükler'de Tefsir: Çağdaş Dönemde Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Literatür Denemesi. Büşra Sıdıka Kaya (Ed.), *Memlük Entelektüel Tarihine Giriş I: Literatür Değerlendirmesi* içinde s. 71-99. Nobel Yayınları.

Khanjanov, S. (2021). Hukuki genişlik bağlamında Memlükler döneminde tatbik edilen dört mezhep uygulaması. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(2), 443-471.

Kızıltoprak, S. (2004). Memlük. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 29, s.87-90). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kurtubî, E. A. (2006). *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Müessesetü'r-Risâle.

Maçin, H. (2022). Vahiy sürecinde kölelik ahkâmı ve metodolojik bir tahlil. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi,* 2, 137-158.

Mauder, C. (2023). Does a Mamluk Sultan hold religious authority? Quranic exegesis and ḥadīṯ scholarship in late Mamluk courtly mağālis. *Intellectual History of the Islamicate World*, 11(1), 80-111.

Mauder, C. (2021). *In the Sultan's salon: Learning, Religion and Rulership at the Mamluk court of Qānişawh al-Ghawrī (r. 1501-1516)*. Brill.

Midilli, M. E. (2020). Ulemânın Memlük coğrafyasına yönelmesi ve Memlükler döneminde Kahire ilim kurumları. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 10(1), 389-412.

Nüveyrî, A. A. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fûnûni'l-Edeb*. https://lib.eshia.ir/41176/29/479, Erişim tarihi: 27.07.2024.

Özaydın, A. (1999). İbn Kesîr. *İslâm Ansiklope*disi içinde. (Cilt: 20, s.132-134). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özmen, K. (2018). Zeynüddîn Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî'nin Kur'ân ve Tefsir Anlayışı. Nusret Akpolat & Fikret Karaman vd. (Ed.), *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu 17-19 Kasım 2017 Malatya, Bildiriler 2. Cilt* içinde s.147-162. İnönü Üniversitesi Yayınları.

Râgıp el-Isfahânî. (2009). *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. Dârü'l-Kalem.

Ragheb, F. (2023). Mamluk-Timurid Embassy Exchanges and the Gifting of a Māturīdī Tafsīr: A Historical and Bio-Bibliographical Inquiry. Marlis J. Saleh & Peeters Louvain (Ed.), *Exchange in the Mamluk Sultanate Economic And Cultural* içinde s.103-123. Bristol.

Savut, H. (2016). *Memlük Müfessirleri*. İlâhiyât Yayınları.

Spannaus, N. (2018). History And Continuity: Al-Azhar and Egypt. Masooda Bano (Ed.), *Modern Islamic Authority and Social Change 1* içinde s.79-101. Edinburgh University Press.

Süyûtî, E. C. (1968). *Hüsnü'l-muhâdara fi târîh-i Mısır ve'l Kahire*. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.

Süyûtî, E. C. (2003). *ed-Dürrü'l-Mensûr*. Merkezü'l Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye.

Tosh, J. (2013). *Tarihin Peşinde* (Özden Arıkan, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1999).

Üçok, B. (1981). *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yavuz, E. (2020). Memlük toplumunda cariyelik [Yüksek lisans tezi, Harran Ünversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp, Erişim tarihi: 06.09.2024.

Yiğit, İ. (2004). Memlükler. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 29, s.97-100). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yosef, K. (2012). Dawlat al-Atrāk or dawlat al-Mamālīk? Ethnic origin or slave origin as the defining characteristic of the ruling elite in the Mamluk sultanate. *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 39, 387-411.

Yosef, K. (2013) The term Mamlūk and slave status during the Mamluk sultanate. *Al-Qantara*, 34(1), 7-34.

Yusufi, Musa b. Muhammed Yahyâ. (1986). *Nüzhetü'n-nazır fi sireti'l-meliki'n-nasır*. Âlemü'l-Kütüb.

Zilfi, M. C. (2018). *Osmanlı İmparatorlugu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840* (Ebru Kılıç, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).

EXTENDED ABSTRACT

In the Mamluk state, people of slave origins played significant roles in the state administration. Slavery in the Mamluks was a phenomenon integrated into social life, with both political and economic dimensions. One of the state's significant sources of income was the slave trade. Moreover, the slave trade was an essential aspect of interstate relations. The issue of slavery, an all-encompassing phenomenon with its social, political, and economic dimensions, was also reflected in the literature of the period. This article examines the issue of slavery in the Qur'anic exegeses of the Mamluk period. Mamluk period exegesis is concerned with providing solutions to the problems of daily life. This article demonstrates that the tafsirs are sensitive to the period in which they were written and contribute to the historiography of the Mamluk period through their analysis.

The references to the phenomenon of slavery in the tafsirs of the Mamluk period are not direct but indirect. For example, the tafsirs do not address the issues of slave trade and slave uprisings during the Mamluk period because religion does not approve of the slave trade. However, the inclusion of long quotations and certain emphases in the interpretation of verses related to slavery can be considered an indirect reference to the slavery issues of the time.

When interpreting verses related to slavery, the tafsirs intertwine religious, social, and economic content. Just as the Qur'an itself does not separate religious and secular aspects, the literature that interprets it also does not make such a distinction. Religious interpretations concerning slavery in the tafsirs include the virtue of freeing slaves, the idea that treating slaves well can save a person from hell's punishment, and determining a slave's faith when emancipating a believing slave. In the sections dealing with the conditions of marriage with a concubine, jurisprudential interpretations are predominant. However, the tafsirs do not mention the example of the concubine-origin Sultan Shajar al-Dur. While Mamluk historians documented this example, which opened discussions on issues like women in leadership, Mamluk exegetes overlooked it.

The topic of the concubine's religion is also significant in the tafsirs. Such subjects align with the heterogeneous structure of Mamluk society, which included concubines of various religions through the slave trade. The economic aspects of slavery are also addressed in the Mamluk period tafsirs. Although the tafsirs of the period do not provide statistical data on the sale of slaves, they encourage the emancipation of expensive slaves as more meritorious. The criteria for atonement, such as the prohibition of freeing blind and crippled slaves and the requirement that slaves have a profession, directly relate to the economic aspects of the issue. The debates on whether slaves can receive a share of the zakat or whether slaves can be purchased with zakat funds further illustrate that the tafsirs engage with the economic dimensions of slavery. The social aspects of slavery also feature prominently in the Mamluk period tafsirs. Comments suggesting that concubines should not be preferred in marriage due to their low social status are noteworthy. Interpretations indicate that a person may marry a concubine if in love or under necessity, but otherwise, marriage to a concubine may lead to condemnation and shame, focus on the social aspect of the issue. The tafsirs state that marriage to a concubine lowers one's honor and status. This article, using the method of textual analysis, demonstrates that the topic of slavery is addressed in various dimensions in the tafsirs of the Mamluk period and proves that the tafsirs reflect the issues of the period in which they were written.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2321-2350
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78995
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 25.10.2024 Submitted date
Kabul tarihi 21.03.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Tomrukçu, Ç., Aydın, S. S., & Yücel, A. (2025). Bilim İletişimi Üzerine Göstergebilimsel Çözümleme. *Journal of History School,* 76, 2321-2350.

BİLİM İLETİŞİMİ ÜZERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL ÇÖZÜMLEME[1]

Çiçek TOMRUKÇU[2], Sena SENGİR AYDIN[3] & Adem YÜCEL[4]

Öz

Bilim iletişiminin temel amacı, toplumda bilimsel konulara olan ilgiyi uyandırmak, bilimsel düşünüşü teşvik etmek ve bilim ve teknoloji alanındaki yeniliklerin yanı sıra akademik bilginin geniş kitlelere aktarılmasını sağlamaktır. Bu aktarımda giderek daha fazla kullanılan sosyal medya platformları, bilimsel bilginin herkes tarafından ulaşılabilir ve anlaşılabilir olmasında önemli bir köprü görevi görmektedir. Bilim insanlarının geniş halk kitleleri ile iletişim kurmasında aracıya ihtiyaç duymayan yeni bir kanal yaratmış olan sosyal medya, içerik üretiminde özellikle görsel içeriklerin kritik bir rol oynamasına yol açmıştır. Sosyal medya görselleri, duygusal tepkiler uyandırabilmekte, çok katmanlı anlamlar taşıyabilmekte ve karmaşık fikirleri basit ve anlaşılır biçimde sunabilmektedir. Bu nedenle görseller, sosyal medyanın etkileşim, bilgi paylaşımı ve katılıma olanak tanıyan ortamında, bilimsel içeriklerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan güçlü bir etki yaratmaktadır. Bilimin yaygınlaştırılmasında görev üstlenen sosyal medya içeriklerinde kullanılan görseller ve bu görsellerin etkinliklerinin ölçülmesi çalışmamıza konu olmuştur. Görsellerin incelenmesi ve kodlarının çözümlenmesi için göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %35, 2. yazar: %35, 3. yazar: %30.

[2] Öğr. Gör. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi Basın ve H.İ. Müdürlüğü, ctomrukcu@gtu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6406-4332
[3] Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, senasengir@omu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6006-8133
[4] Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölüm, adem.yucel@gop.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5038-882X

Anahtar Kelimeler: Toplumda Bilim, Bilim İletişimi, Göstergebilim, Sosyal Medya, Instagram.

Semiotic Analysis on Science Communication

Abstract

The main purpose of science communication is to arouse interest in scientific issues in society, to encourage scientific thinking and to ensure that academic knowledge as well as innovations in the field of science and technology are conveyed to large masses. Social media platforms, which are increasingly used in this transfer, serve as an important bridge in making scientific knowledge accessible and understandable by everyone. Social media, which has created a new channel that does not need an intermediary for scientists to communicate with large masses of people, has led to the critical role of visual content in content production. Social media visuals can evoke emotional reactions, carry multi-layered meanings and present complex ideas in a simple and understandable way. For this reason, visuals create a powerful effect that enables scientific content to reach wider audiences in the environment of social media that allows interaction, information sharing and participation. The visuals used in social media contents, which have a role in the dissemination of science, and the measurement of the effectiveness of these visuals were the subject of our study. Semiotic analysis method was used to examine the visuals and analyse their codes.

Keywords: Science in Society, Science Communication, Semiotics, Social Media, Instagram.

GİRİŞ

İletişim, insanlık tarihi boyunca toplulukların bir arada yaşaması, bilgi paylaşımı ve kültürel evrim için temel bir araç olmuştur. İlk mağara resimlerinden itibaren, insanlar deneyimlerini, bilgilerini ve düşüncelerini aktarmak için semboller ve işaretler kullanmıştır. Erken iletişim formları, göstergebilimin-yazılı ve görsel işaretler aracılığıyla iletişim kurmanın bilimi-temellerini oluşturur. Göstergebilim, görsel ve yazılı metinlerde saklı anlamları deşifre etme ve bu anlamların nasıl oluşturulup algılandığını anlama çabasıdır. Bu disiplin, görünenin ötesindeki anlamları açığa çıkararak bir resmin, bir jestin ya da bir kelimenin nasıl çok katmanlı mesajlar taşıyabileceğini göstermektedir. Antik hiyerogliflerden modern reklamlara ve sosyal medya görsellerine kadar göstergebilim, iletişimin evrimini ve toplumsal etkileşimlerimizdeki rolünü anlamamızı sağlayan kritik bir pusula görevi üstlenir. Bu bakımdan, göstergebilimin incelikli araçları, iletişimin sadece bilgi aktarımı olmadığını, aynı zamanda derin

kültürel ve sosyal anlamların yaratılması ve paylaşılması süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

Bilimsel devrimlerin etkisiyle bilginin artışı ve kurumsallaşması sonucunda bilim, kendi doğruları olan ve sistematik yöntemlerini geliştiren bir etkinliğe dönüşmüş; daha fazla uzmanlaşmayı beraberinde getirerek karmaşıklaşmıştır. Bilimsel bilginin hacmi büyüdükçe halkın erişiminden ve kavrayışından uzaklaşması yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. Yurttaşlar ile bilim insanları arasındaki yabancılaşmayı ortadan kaldırmak ve etkileşimi artırmak bilim iletişim çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Bilim dünyasının derinliklerinden çıkan karmaşık fikirlerin, herkesin anlayabileceği sözcüklere dönüştürülmesi ve bu fikirlerin görsellerle desteklenerek somutlaştırılması, bilim iletişimindeki anahtar adımlardandır. Bu yaklaşım, bilimsel bilginin geniş halk kitleleri tarafından daha rahat kavranmasını sağlamaya ve bilim ile toplum arasındaki mesafeyi kısaltmaya yardımcı olacaktır.

Bilimsel bilginin daha geniş kitleler tarafından anlaşılması amacıyla üretilen sosyal medya görsellerinin göstergebilimsel incelemesine odaklanan bu çalışmada, ilk olarak bilimin kurumsallaşması ve popülerleşmesinin tarihsel izleği ele alınacak, ardından değişen bilim iletişim paradigması ve yeni medyanın bu süreçte nasıl bir rol üstlendiğine değinilecektir. Göstergebilim ve göstergelerin anlamlandırılması ile devam edecek olan çalışmada bilim iletişimi, daha kapsayıcı ve izleyici merkezli bir perspektiften ele alınacaktır. Bu çalışma, bilim içeriğinin sosyal medya platformlarında izleyicilere nasıl sunulduğunu değerlendirirken analizlerinde göstergebilimi kullanacaktır.

Bilimin Popülerleşmesi ve Bilim İletişimi

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile iletişim teknolojileri ve araçlarının gündelik yaşantımıza entegrasyonu, bilimsel bilgiye insanlık tarihindeki en kolay erişimi sağlamıştır. Bu evrimsel süreç, "her zaman ve her yerde doğru olanı, doğanın evrensel yasalarını arayan" bilimin, 16. yüzyıldan itibaren ampirik olarak doğrulanabilen sistemli ve dünyevi bilgi üretme çabasına dayanmaktadır. Modern dünyanın bir parçası olan ve oluşumunda daha kesin bilgiye duyduğu gereksinim nedeniyle katkı yapmış olan bilim, 18. yüzyılda yeni bilgi kategorilerinin ortaya çıkmasına ve üniversitelerin yeniden canlanmasına neden olmuştur (Gulbenkian Komisyonu, 2009, s.12-16). 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bilginin disiplinlere ayrılması ve kurumsal yapıların oluşturulması ile bilim insanları, birbirlerini tanımaya ve kendilerini homojen bir topluluk olarak toplumun

geri kalanına sunmaya başlamışlardır. Bilimsel pratikler, Cambridge, Harvard ve Paris gibi merkezlerde kurulan laboratuvarlarda gelişimini sürdürmeye devam ederken ilk bilim toplulukları da kurulmaya başlamıştır. Profesyonelleşme ve kurumsallaşma ile birlikte British Association for the Advancement of Science (BAAS) 1831 yılında kurulmuş ve 1833 yılında düzenlenen bir toplantısında "bilim insanı" (scientist) tanımlaması ilk kez William Whevell tarafından kullanmıştır (Bucchi, 2002, s.12).

Bilim alanındaki bu gelişmeler bir yandan bilimin kurumsallaşmasını pekiştirirken bir yandan da genel halk kitlesi ile bilim insanları arasındaki 'bilgi uçurumunun' genişlemesini beraberinde getirmiştir. Bu genişlemenin bir sonucu olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, belirli kitlelere değil, genel kamuya hitap edecek bilim iletişiminden bahsedilmeye başlanmış; bu sürece, uzmanlar ve uzman olmayanlar arasında köprü işlevi görecek iletişim kanallarının kullanılması eşlik etmiştir (Bucchi, 1998, s.1-2). Dönemin en etkili kitle iletişim aracı olan yazılı basında ilk bilim haberi, 1828 yılında yayınlanmaya başlayan ve Viktorya Döneminin en etkili haftalık dergilerinden biri olan "The Athenaeum" adlı dergide yer almıştır (Holland ve Miller, 1997, s.111). Yine bu dönemde dergi ve gazetelerin ucuzlayarak kentli geniş kitleler için erişilebilir hale gelmesi, dünyadaki gelişmelerle birlikte bilimsel gelişmeleri de takip edebilmesine olanak tanımıştır. BAAS, bilim insanları ile halkın coşkulu kalabalıklarını çeken yıllık bilimsel toplantı düzenleyerek basında uzun uzadıya yer almayı başarmıştır. Okyanusun diğer ucunda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde ise 1848 yılında American Association for the Advancement of Science (AAAS) kurulmuştur. Temel amacı profesyonel ve amatör bilim arasında net bir çizgi çizmek olan AAAS düzenlediği toplantılarla, gün boyunca kapalı oturumlarda bilim insanlarına birbirleriyle konuşma fırsatı sunarken halkın sadece akşamları katılabileceği ücretsiz konferanslar düzenlemiştir (Gregory ve Miller, 2000, s.23).

Halkın bilime olan ilgisine eşlik eden bir diğer gelişme, bilim kurgu kitapları olmuştur (Dursun, 2010, s.3). Aileler çocuklarının bilim hakkında okumasını teşvik etmiş ve bilim yoluyla entelektüel ve ekonomik gelişim öneren kitaplar yoğun ilgi görmüştür (Gregory ve Miller, 2000, s.25). Böylece, bilimsel bilgiyi halkın geniş kesimlerine aktarmak için düzenlenen toplantılar, basılan kitap, gazete ve dergiler, bilimin "popülerleştirilmesi"ni de beraberinde getirmiştir (Shapin, 1990, s.1001).

Dünya çapında pek çok teknik üniversitenin kurulması ve "Nature and Science" gibi popüler bilim yayınlarının uzmanlaşması ile birlikte 20.

yüzyılın başında, bilimin toplumda sosyal bir güç olarak kurumsallaşmasına tanıklık edilmiş ve popüler bilim iyice yerleşmiştir. Diğer taraftan, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı ile daha önce görülmemiş bir teknolojik savaşın yaşanmasına tanıklık edilmiştir. Bilimsel gelişmelerin, toplumsal ilerlemeyi tetikleyeceğine duyulan güven sarsılmış olsa da psikoloji ve psikanaliz, 1918'den sonra savaşın zihinsel yaralarını iyileştirmede popüler bilimin öne çıkan konusu olmuştur. İletişim teknolojilerinde devrim yaratan radyo yayıncılığı, bilim iletişimi için yeni bir mecra açmıştır (Gregory ve Miller, 2000, s.27; Bauer, 1997, s.86).

Soğuk Savaş döneminin yol açtığı rekabet ortamı, bilimsel çalışmaların boyutunu büyüterek disiplinler arası çalışmalara dönüştürmüş ve bilimsel araştırma, bir devlet girişimi haline gelerek finanse edilmiştir (Lewontin, 1998, s.37). Nükleer gücün askeri ve sivil uygulamaları etrafındaki tartışmalar ile fizik ve mühendislik, popülerleşmenin ana konusu haline gelmiştir. Bilimin popülerleşmesinde ve geniş kitlelere ulaşmasında televizyon yayıncılığının başlaması önemli bir etken olmuştur. 1960'lardaki uzay yarışında, uzay araştırmaları ve Ay'a inişin televizyonda canlı yayınlanması, genel olarak bilim ve teknolojinin, özel olarak da ABD'nin başarılarının tüm dünya tarafından izlenmesine olanak sağlamıştır (Bauer, 1997, s.87).

ABD ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında, bilimsel ve teknolojik üstünlük yarışıyla devam eden Soğuk Savaş dönemi, basılı medyada popüler bilimin daha fazla yer almasını beraberinde getirmiş ve önde gelen bilim insanlarının bilim yazarlarına dönüştüğü bir dönem başlamıştır. ABD'de (1934), İngiltere'de (1947) ve Fransa'da (1950) kurulan Bilim Yazarları Dernekleri ile bilim yazarlığı popülerleşmiş ve ün kazanan bilim yazarları ortaya çıkmıştır (Dursun, 2010, s.8).

1973'te tetiklenen ekonomik kriz ile birlikte artan nükleer karşıtı çevreci hareketler sonucunda bilim ve teknoloji, giderek kamusal sorgulamaya tabi tutulmuştur. Benimsenen bu amaç ve başarılar daha fazla mercek altına alınmış ve teknoloji eleştirisi 1975'ten bu yana giderek daha geniş bir akademik zümrenin ilgisini çekmeye başlamıştır. Toplumsal ilerlemenin, bilimsel ilerlemenin kesin bir sonucu olduğu görüşü sorgulanmaya başlanmış ve bilim haberleri giderek sağlık, iletişim teknolojileri ve bilgisayar konuları etrafında yoğunlaşmıştır (Bauer, 1997, s.88). Bilimin popülerleşmesiyle ilgilenen devlet kurumları ve bilimsel topluluklar kadar bilim gazetecileri ve ticari yayıncılar zamanla daha eleştirel bir popüler bilim dönemini başlatmıştır. O güne kadar devam eden "halkın bilimi

anlaması" (public understanding of science-PUS) yaklaşımıyla yürütülen bilim iletişimi, yerini "halkın bilime katılımı"nın benimsendiği (public engagement with science-PES) yeni bir yaklaşıma bırakmıştır.

Bilim İletişiminde Yeni Yaklaşım ve Sosyal Medya

Bilim insanları, bilim iletişimcileri, bilim gazetecileri, popüler bilim yazarları vd. aktörler tarafından şekillenen ve kültür endüstrisinde kendisine yer bulan bilim iletişim içeriklerinin sayısının artışıyla genişleyen bilim iletişim alanında, zamanla paradigma değişimi yaşanmıştır. Bilimin halkın anlayamayacağı kadar karmaşık olduğu ve bilgi eksikliğinin giderilmesi gerektiği anlayışı ile şekillenen ve 1990'lara kadar etkisini sürdüren PUS yaklaşımında bilim iletişim pratiği 'aktarım moduna' dayanmaktadır. 20. yüzyılda dünya savaşlarının ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişimin etkileriyle yaşanan sosyal ve toplumsal gelişmeler, pozitivist paradigmanın sosyal gerçekliğe bakışına yönelik eleştirileri arttırmıştır (Uğur, 2024, s.1141). Bu yaklaşım halen bilim iletişiminin büyük bir bölümüne hakimdir ve halkı bilgilendirmek amacıyla tek yönlü bir iletişime dayanır. Diğer bir ifadeyle bilim, toplumla konuşur (Semir, 2010, s.21). Bilim insanları ile halk arasında bir hiyerarşi ön gören PUS yaklaşımında bilim insanı, en üst düzeyde; sokaktaki sıradan halk ise, en alt düzeyde yer alır (Gregory ve Miller, 2000, s.87). Halk, bilimsel tartışmalara katkı sunabilecek aktörler olarak değerlendirilmediği için iletişim yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşir (Bedir,2020, s.159). 2000'li yıllarla birlikte bu yaklaşıma olan ilgi PES yaklaşımı ile yer değiştirmeye başlamıştır. Bilim iletişiminde artık 1980'lerden bu yana olduğu gibi, bilimi basitçe izleyiciye aktaran ya da tercüme eden tek yönlü iletişim, yerini çift yönlü iletişime bırakmalıdır. Bu yeni yaklaşıma göre daha etkili iletişim ve diyaloğa ihtiyaç vardır (Semir, 2010, s.21).

Paradigma kayması, bilimin sadece bir bilgi üretme süreci olmadığını, aynı zamanda sosyal bir etkinlik olduğunu kabul eden bir anlayışa dayanmaktadır. Bilim ile toplum arasındaki ilişkide bir güç dengesi değişikliği ve daha fazla demokratikleşmeyi hedefleyen PES yaklaşımda, halkın bilimsel süreçlere katılımı ile bilgi üretiminin kalitesinin artacağı ve toplumsal sorunlara daha etkili çözümler üretileceğine işaret edilmektedir. PUS'tan PES'e geçiş, toplumu merkeze alan, açık, eşitlikçi ve katılımcı bir bilim anlayışına geçişi temsil eder (Kouper, 2010, s.1). Bu değişimi mümkün kılan en önemli gelişme, 2000 ve sonrasında internetin gündelik hayatın bir parçası haline gelmesi ve sosyal medya platformlarının artması olmuştur. Geleneksel medyanın tek yönlü iletişim sınırlarını aşarak diyaloğa dayalı iletişime olanak vermesi nedeniyle sosyal medya kanalları,

PES yaklaşımını benimseyen bilim iletişimcileri için benzersiz bir alan yaratmıştır.

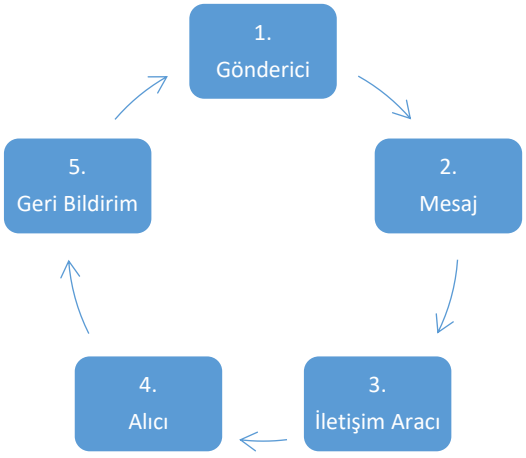
Bilim iletişim kanalı olarak sosyal medya platformları, bilim insanları ile halk arasında aracısız iletişim kurulmasına, bilgi alışverişinin kolaylaşmasına ve çeşitli bilimsel projelere geniş halk kitlelerinin katılımının sağlanmasına olanak tanımaktadır. Böylece bahsi geçen platformlar, bilim insanları ile halk arasındaki duvarları yıkma, doğrudan ve karşılıklı iletişim kurma çabasında kritik bir rol oynar. Aynı zamanda bu platformlar, içerik üreticileri için geleneksel medyanın zaman ve sayfa/sütun kısıtlaması olmaksızın daha özgür içerik paylaşabilme olanağı sunar. Kullanıcılar açısından yorum sekmeleri aracılığıyla soru sorabilme, yorum yapabilme imkanlarıyla etkileşimli iletişime olanak tanır. Bilim insanlarının fikirlerini iletmelerini ve yeni kitlelere ulaşmalarını sağlayan sosyal medya platformları arasında ilk sırada Youtube, Instagram, Facebook, Tiktok, X, Snapchat, Massenger ve Linkedin yer alır.

Bilim insanlarının sosyal medya içeriklerini paylaşmak için ağırlıklı olarak Twitter, Facebook ve Instagram'ı kullandıkları tespit edilmiştir (Collins ve diğerleri, 2016, s.1). Her sosyal medya platformunun sunduğu olanakların farklılığı içerik üretimi sürecini de etkilemektedir. Dolayısıyla, her bir platformda hangi tür içeriğin yer alacağı ve kitlelerin içerikle nasıl etkileşim kuracağı sosyal medya platformalarının olanakları ile sınırlanmaktadır. Bu üç platform arasında tamamen görüntü odaklı bir platform olması nedeniyle Instagram araştırmamıza konu olmuştur. Instagram hem güçlü hem de zayıf bağlara sahip kitlelerin özel ilgi alanlarına yönelik içerikler (seyahat, moda, yemek, bilim vd.) etrafında bağlantı kurmasına olanak tanımaktadır (Coletti vd, 2022, s.241). Aynı zamanda, filtrelerle zenginleştirilmiş resimlerin paylaşımına odaklanan bir platform olan Instagram, görselliğe ve estetiğe vurgu yapmaktadır (Waterloo ve diğerleri, 2017:1817).

İletişim, Gösterge ve Göstergebilim

Göstergelerin anlamsal boyutlarını analize geçmeden önce iletişimsel boyutlarını incelemek gerekmektedir. İletişim, gönderici ve alıcı arasındaki çoklu alışveriş olarak nitelendirilmektedir. Araştırma sonuçları bir bireyin günde ortalama olarak 1500-1800 arasında mesaja maruz kaldığını göstermektedir. Bunlardan hangisinin dikkat çekip akılda kalacağı ise büyük bir düellonun ürünü olacaktır. Bu düellonun baş aktörü olan iletişim kanalları ise bireyi kendi mesaj alanına çekmeye çalışır. Mesajların bu aşamada doğru ve çekici bir şekilde verilmeye çalışılması

gerekir. Çünkü sunumu iyi olmayan hiçbir mesaj hedefine ulaşamaz. Bu nedenle birçok iletişim aracı, görsel ve sözel mesaj iletiminde etkili mesajlar vermek adına tasarımcılardan destek alır. İletişimin türü ne olursa olsun aşağıdaki beş unsur işlevini yerine getirmediği takdirde süreç tamamlanamamaktadır (Becer, 2005, s.11-15).

Şekil 1. İletişim Süreci

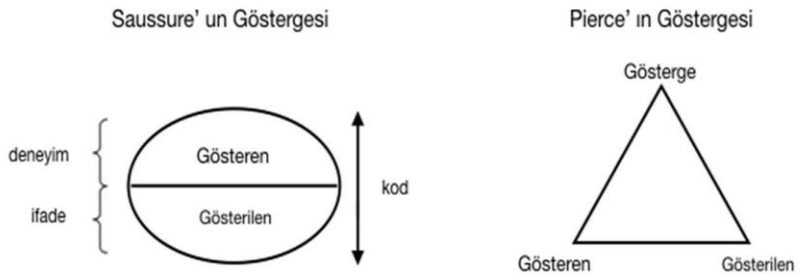
İletişim sürecinde gönderici yani kaynak, iletiyi oluşturan ve alıcıya gönderen varlık ya da kişiyi tanımlar. Göndericinin alıcıya iletmek istediği düşünce ileti, mesajdır. İletinin göndericiden alıcıya ulaşması için kullanılan araç ise iletişim aracı yani kanaldır. Alıcı hedef demektir; iletinin ulaştırılmak istediği kişiyi ifade eder. Geribildirim ise dönüt demektir; alıcının iletiye verdiği her türlü sözlü ya da sözsüz yanıttır.

İletişim evrende en az iki organizma kalana kadar da devam edecek bir süreçtir. İletişim, günümüze kadar çok çeşitli anlamlarla ifade edilmektedir: Emre Becer "Gönderici (kaynak) ve alıcı (hedef) olarak anılan iki kişi ya da topluluk arasında gerçekleşen bir duygu, düşünce, davranış ve bilgi alışverişi" olarak tanımlar (Becer, 2005). İletişim, insanlığın doğuşundan günümüze kadar kurduğu ilişkilerde ve etkileşimde birçok araç ile duygu ve düşüncelerini aktarma prensibine dayalı bir süreçtir.

İletişim kurmada en önemli unsurlardan biri olan görseller, barındırdıkları göstergeler aracılığıyla anlama gönderme yapar. İletişimin daha kuvvetli olabilmesi için algılama düzeylerinin anlam kazanması ve çeşitli simge-sembol, işaret ve kodlar kullanılır. Somut nesne ya da işaretlere anlam yüklenerek elde edilen semboller gösterdiğinden fazlasını anlatan görsel olgulardır. İşaretler bir eylemi gösteren görsel elemanlardır. Simgeler işaretlere göre daha kapalıdır. Haberleşme hızının ulaşım hızından ayrılmasını sağlayan elektrik ile bağlantılı teknolojilerin oluşturduğu yeni iletişim, iletişimin küresel çapta yayılmasını hızlandırarak dünyayı dönüştürmüştür (Uğur, 2024, s.15). İzleyenin kültürel altyapısına göre şekillenir. Lakin işaretler, doğrudan ve tanımlanmış bir boyutta yer alırlar.

Gösterge, kendisi o şey olmadığı halde o şeyi çağrıştırarak iletişim sağlayan aracıdır. Göstergebilim göstergeler, dizge kurma ve bunlar aracılığıyla iletişim sağlamayı araştırır. Dizge, oluşturulmuş anlamlı bütündür yani bir dizgeyi bilmek o dilin kodunu çözmek demektir. Yazı ve işarete dayalı iletişimi baz alan göstergebilim, görünen görüntünün ardındaki anlamların çözülmesinde etkili bir pusula görevi görmektedir. Göstergebilim, insanların birbirleriyle anlaşmalarında kullandıkları sözlü ya da yazılı diller, jest ve mimikler, trafik işaretleri, şehir tabelaları, moda, mimarlık, reklam ve film afişleri gibi bildirişim görevi taşısın taşımasın her türlü anlam oluşturan birimlerden oluşan bir dizgedir (Öztürk, Uludere, 2022, s. 25). Göstergebilim, tasarımdaki dilsel ve görsel öğeleri farklı açılardan değerlendirerek, sosyo-kültürel, ekonomik, dilsel, dinsel ve ekonomi gibi açılardan bakar ve birçok değişkeni bağlamsal olarak değerlendirmemize olanak tanır (Değerli, 2021, s.179).

"Göstergebilimde ait iki anlam modeli öne çıkmaktadır. Bunlar Pierce ve Saussure'nin geliştirdiği modellerdir. Saussure açısından gösterge, bir kavramla onun dışavurum biçiminden oluşmaktadır. Saussure'un göstergesi ikili bir yapıdadır ve biçimi gösteren, içeriği ise gösterilen kavram çiftiyle ifade edilmektedir. Pierce'in göstergesiyse üç düzlemlidir. Pierce'e göre, somut biçimini algılamakla, onun neyi temsil ettiğini anlamak arasına bir yorum süreci girmektedir" (Erkman, 1987, s.28).

Şekil 2. Saussure ve Pierce'ın Göstergeleri (Kaynak: Bayrakçı, Göstergebilimsel Araştırma Alanı Olarak Ürün Tasarımı, 4)

Göstergebilimde mesajın hedef kitleye etkin bir şekilde iletilebilmesi için göstergelerin tüm bağlantıları incelenerek altta yatan gizil süreçler ortaya çıkar. Böylece göstergebilim, tüm göstergelerdeki anlamsal katmanları gösteren bir anlambilimdir. Ayrıca ürünle tüketicinin iletişimini kolaylaştırdığı da aşikardır (Özer ve İmançer, 1999, s.8). Bir çeşit anlamlandırma bilimi olarak da nitelendirilebilecek olan göstergebilim, asıl önemini görünenin ötesinde yer alan, diğer bir deyişle düz anlamın ötesindeki yan anlamların ortaya çıkarılmasında etkindir (Öztürk, Odabaş, 2017, s.104). Çalışmamızda incelediğimiz görsellerde kullandığımız yöntem, göstergebilimsel analizin kökeni olan, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'un izinden giden ve bu yaklaşımı geliştiren Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımıdır. Çalışmada göstergebilimin işlevinin önemi ve görsellerdeki biçimsel anlatımın derinliği vurgulanmıştır (Değerli, 2021, s.180).

İletişimin ilk basamağı olan gösterge bir şeyin yerini tutan bir "şey" olarak tanımlanır. Daha geniş olarak incelemek gerekirse gösterge, bireyler arası iletişimdeki dil, jest, özel alfabeler, trafik işaretleri, flamalar, afişler, moda, mimarlık, yazınsal, resimsel ve müziksel birimlerden meydana gelen ses, yazı, görüntü, hareket aracılığıyla oluşan bütünün parçalarıdır. Saussure göstergeyi, gösterilen kavram ve dışavurumu olarak tanımlarken; Stoacılar, gösteren (semainon) ile gösterilen (semainomenon) arasındaki karşıtlığa gönderme yaparak göstergeyi uyarıcı olarak ele alır; imgeyi bir başka uyarıcının imgesi ile bağlantılı kılar. Yani göstergenin hep bir ikinci imgeyi hatırlattığından bahseder. Göstergebilim, anlamın nasıl oluştuğuyla ilgilenerek görseli çözümler (Akerson, 2005, Günay, 2002, Guiraud, 1994, Seel, 1999, Çulha, 2011; Akt. Değerli, 2021, s.181).

Göstergebilimde Anlamın İşleyişi

Göstergebilimin inceme konusunu yani anlamın işleyişini dil açısından anlatmak daha açık ve anlaşılır olacaktır. Kelime, dilimizde anlamı olan en küçük birimdir. Kelimelerin anlamını sözcükbilim inceler. Kelimelerden oluşan en büyük dilsel birim sözce, tümce veya cümle olarak karşımıza çıkar. Cümlenin anlamını anlambilim (fr. sémantique) ya da tümce anlambilimi (fr. sématique phrastique) inceler. Bazen dilsel ve dildışı yapılar tümceyi bozabilir. Mesela plastik sanatlar, resim, müzik, mimari, roman, söylem, vb tümceyi aşan yapılar olarak sayılabilir. Göstergebilim işte bu yapıların anlamını inceler. Özetle göstergebilim tümceötesi yapılardaki anlam oluşumunu, anlamsal yapıları ve anlamlandırmayı ele alır (Günay, 2008, s.6).

Çevremizde görmüş olduğumuz görüntü kargaşası içerisinde sözcükler ve görseller en çok dikkatimizi çeken lakin dikkatli okumadığımız kavramlardır. Ama kavramları okumasak dahi onlardan aldığımız mesaj bakidir ve bizi etkiler. Görseli veya tipografiyi okumasak da hatırda kalan semboller görselin bizdeki yansıması olacaktır. Öyle ki bazı simgelerin görsel kimlikleri o kadar güçlüdür ki mesaj iletiminde birçok ipucunu bünyesinde taşır (Becer, 2005, s.35).

Bir tasarımcı sözcük ve kavramları görünür kılar. Resimler ve görüntüler ise sözcükleri açıklayan ya da yorumlayan konumdadır. Lakin bu durum 20. yüzyılın hızlı temposu ve iletişim teknolojileri ile değişime uğramıştır. Bunun sonucunda tasarımın sözel bölümü, görsel unsurların etki gücünü artıran ve destekleyen konuma gelmiştir. Ünlü Fransız gösterge bilimci Roland Barthes "önceden görsel imgeler metinlerde açıklayıcı olarak kullanılırken, şimdi metinler görsel imgeyi desteklemekte, onu kültür, ahlak ve hayal gücüyle besleyerek sunmaktadır" der; diğer bir ifadeyle, metin bir görsel imgenin anlamını değiştirmede ya da yorum kazandırmada etkindir.

Ronald Barthes, tartışmacı ve etkileşimci anlam düşüncesinin çözümlenebileceğine dair sistematik bir yöntem geliştirmiştir. Bu geliştirilen kuramda düzanlam ve yananlam olarak adlandırdığı iki düzey bulunmaktadır (Sığırcı, 2017; Akt. Değerli, 2021, s.181). Düz anlam (denotation) bir sözcüğün işaretin ya da imgenin doğrudan anlamıdır. Yan anlam (connatation) ise diğer aşamasıdır. Düz anlamın olduğu yerde değer kazanır. Örnek vermek gerekirse politikacı ve devlet adamı sözcüklerinin ikisi de düz anlam olarak yönetimdeki bireyleri akla getirir, lakin yan anlamlar oldukça farklıdır; politikacı, kişisel çıkarları ön planda tutan kişiyi akla getirirken, devlet adamı; toplum sorunlarını ön planda tutan kişiyi akla getirir. Sözcükler gibi görüntüler de güçlü yan anlamlara sahip

olabilirler (Becer, 2005, s.37). Göstergebilim ise bu durumda bir dekoder olarak kodları çözen anlamları açıklayan durumda olacaktır.

YÖNTEM

Yöntem içeriğinde araştırma modeli, evren ve örneklem ile ilgili veriler yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Çalışmamızda yöntem teorik açıklamalar ve pratik incelemeler olarak iki açıdan değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamının ilk boyutu olan kavramsal çerçevesi literatür taraması yöntemi ile şekillenmiştir. İkinci boyuttaki görseller ise nitel araştırma yöntemlerinden göstergebilimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Gösterge çözümlemesinde Saussure ve Barthes'in "gösterge", "gösteren" ve "gösterilenlerden" oluşan ve gelişen üç temel öğe kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmamızda evreni, Evrim Ağacı Instagram sayfasındaki görsellerle oluşurken, amaçlı seçilmiş 5 adet görsel ise araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Amaçlı örneklemede *(purposive sampling)* araştırmacının kota örneklemesinde olduğu gibi, belli bir örnek sayısına gelinceye kadar en yakını, sevdiği, beğendiği, hoşlandığı çevresinden kişileri örnekleme almasıdır. "Uygun örneklem" yöntemine benzerlik göstermekle birlikte aradaki önemli fark, örnekleme seçilen kişilerin ya da objelerin, araştırmacının amaçlarına en uygun yanıtı verebilecek birey ve objeler arasından seçilmesidir (Aziz, 2008, s. 55)

BULGULAR VE YORUM

Saussure ve Barthes'in göstergebilimsel çözümleme yöntemleri ile bulgular ortaya konmuş 5 adet Instagram postu üzerinden örnek olarak kullanılmıştır. Buna göre;

1. Görsel elemanların düzanlam ve yananlamları göstergebilimsel çözümlemelerde gösteren ve gösterilenlere veri oluşturma adına kullanılmışlardır.

2. Postların göstergebilimsel analizinde üç imgesi; "İkon-Simge- Belirti" ler tanımlanmıştır.
3. Postların dilsel iletisi görüntünün ifadesi olarak kodlar belirtilmiştir.
4. Dilsel iletinin vurguladığı olarak gösterilen ya da mesajlar belirtilmiştir.
5. Gösteren-gösterilen karşıtlıklarının biçim yönüyle betimlemesi düzanlamı ortaya çıkartmaktadır.
6. Yananlam ise düzanlamın içerik yönüyle ele alır.
7. Yananlamın üstdili olarak alagorik anlatım. Çalışmanın örneklemini ise Evrim Ağacı Instagram postlarından "amaçlı örnekleme" ile seçilen görsel tasarımlardan oluşturmaktadır.

Evrim ağacı instagram postu örnekleri

Evrim Ağacı Ortadoğu Teknik Üniversitesi Biyoloji bölümünde, Biyoloji ve Genetik topluluğundaki bazı öğrenciler tarafından 2010 yılında kurulmuş bir bilim sitesidir. Amacı evrimsel biyoloji konularını öğrenmek ve diğer öğrencilere de öğreterek yanlış bilgilerin düzelmesini sağlamaktır.

Resim 1. Ağaçlar Evrim Ağacı Instagram Postu (Kaynak: https://www.instagram.com/p/C30dZJ1Iw6d/)

Tablo 1
Ağaçlar Evrim Ağacı Instagram Postu Göstergebilimsel Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Nesne	Kuru ağaçlar	Doğanın yok oluşu
Nesne	Kuru topraklarla kaplı Dünya	İklim Krizi
Nesne	Gün batımındaki kaotik atmosfer	Dünyanın sonu
Nesne	Ateş	Dünyanın ısınması/yanması
Nesne	Duman-Bulut sarmalı	Dünyanın ısınması/yanması sonucu oluşan metaforik oluşumlar
Evrim Ağacı Logosu	Döngü, Sarmal, X Harfi	DNA, Mutasyon, Sonsuzluk
Renk	Kahverengi	Kurumuş toprak
Renk	Turuncu	Ateş
Renk	Sarı	Batan güneş
Renk	Mor	Atmosferin ölümü

Konunun temel ögeleri: Isınma, Oksijen, Dünya, Fotosentez.

Görselin kısa konusu: Ağaçların fotosentez esnasında atmosferden aldıkları karbondioksit gazı, onların büyümelerine katkı sağlamaktadır. Bu olay doğal bir süreç gibi gözükse de sera etkisi ile karbondioksiti tutmaları karbon ayak izi için oldukça faydalıdır. İklim krizi ile birlikte ağaçların karbondioksit tutmalarında azalma saptanmıştır. Sıcak ve daha kuru iklim şartlarına bağlı olarak sıcaklık artışlarında tutulumun azaldığı bilim adamlarınca saptanmıştır.

Görüntünün gösterdikleri: Dünyayı çevreleyen kurumuş dallardan oluşan ağaçlar, kurumuş toprakta can bulamamıştır. Bu manzara, oksijen ve hayat kaynağı olan doğanın yok oluşunu ve yaşanacak iklim krizini sembolize etmektedir. Dünya, atmosferde kaotik bir sis, duman ve bulut sarmalı içinde bir girdaptadır ve dünyanın yanmakta olduğunu ve sonunun yaklaştığını gösterir. Dünyanın ısınması/yanması, içinde başlayan bir alev yumağının kendi oluşuyla anlatmak istemiştir. Alev topuna dönen dünya yaşadığı iklim krizinin bir sonucu olarak sonunu hazırlamıştır. Arkada dünyanın önüne gelerek kapatmış olduğu sarı güneş batmak üzeredir, mekânın mor tonlarındaki rengi atmosferin, ölümünü, dünya

üzerindeki turuncu dairesel yapıdaki ateşler dünyanın ısınmasını ve kahverengi de kuruluğu susuzluğu temsil etmektedir.

Sözcüğün görselde kullanımı: "Dünya ısındıkça ağaçlar nefes almakta zorlanıyor" sloganını taşımaktadır. Bu sloganın da desteklediği görselde, on gösterge yer almaktadır.

Düz anlam ve yan anlam kullanımı: Görselde ağaçlar, ateş, sis ve duman düz anlamı ifade ederken, dairesel form dünyayı, ağaçların kuruması ve ateş ise küresel ısınmayı temsil etmektedir.

Dil ve söz karşıtlıkları: İmge; Dünya ikonu, duman ve sis belirtisi, Ateşin küresel ısınmayı simgelemesi yanı sıra kuraklık, ısınma, hava gibi kodlar ağaçların iklim değişikliğine olan etkisi mesajını da vermektedir. Dizim ve Dizge Karşıtlıkları; Dizim, herkes tarafından kabul edilen ağaçların havaya katkısı, Dizge; sıcak-soğuk, açık-kapalı, kurak- verimli, temiz-kirli, geçmiş-gelecek gibi karşıtlıkları yer almaktadır.

Resim 2. Çocuklar ve Hayvanlar Evrim Ağacı Instagram Postu (Kaynak: https://www.instagram.com/p/CvSauyQKNu8/?img_index=1)

Görselin kısa konusu: Hayvanların parazit ve çeşitli bakterileri taşıdığı konusunda evcil hayvanların dışında da bu mikroorganizmalar aslında hayatımızın her yerindedir. Bu bakımdan hijyen ve kişisel bakımın özellikle el yıkamanın hastalık ve bakteri bulaşma riskini azaltacağı konusu yaşamış olduğumuz pandemi döneminde de malumdur. Çocuklar, kedi ve köpek gibi evcil hayvanlarla büyüdüklerinde bağışıklıkları güçlenir ve antikor oranı artar. Bu sayede ilerleyen yaşlarda daha az alerjen, bakteri veya mikroorganizma gibi canlılara karşı daha dirençli olurlar.

Tablo 2
Çocuklar ve hayvanlar evrim ağacı ınstagram postu göstergebilimsel analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Kız Çocuğu	Sevgi
Hayvan	Köpek	Köpeğin sevgisi
Hayvan	Sarılma	Bağlılık ve sahiplenme
Nesne	Tasma	Evcil bir hayvan
Sarılma	Temas	Sevgi bağı ve dokunma
Evrim Ağacı Logosu	Döngü, Sarmal, X Harfi	DNA, Mutasyon, Sonsuzluk
Renk	Mavi	Ferahlık ve güven
Renk	Siyah	Bağlılık

Konunun temel ögeleri: Çocuk, Köpek, Sevgi, Bağlılık, Sağlık.

Görüntünün gösterdikleri: Kız çocuğunun köpek ile kucaklaşması, aralarındaki yakınlaşma ve sahiplenme duygusu ile yerde oturarak ona olan ilgisine karşı aldığı yalanma hareketini resmeden görselde bir hayvan ve çocuk arasındaki sevgi bağını görmekteyiz. Evcil bir hayvan olduğu belirtisi olan tasma köpeğin sahiplenme duygusu ile karşılık verdiği çocukla olan güçlü bağını göstermektedir. Görselde siyah cins bir köpeğin küçük kız çocuğu ile olan ilişkisini ve samimiyetini sevginin en masum haliyle gözler önüne sürmektedir. Arka planda gri renk parke zemin şehir hayatını simgelemekte, kız çocuğunun üzerinde bulunan mavi renkli elbise ise güven ve sadakat duygusunu temsil etmektedir.

Sözcüğün görselde kullanımı: "Çocukların evcil hayvanlarla büyümesi faydalıdır!" sloganını taşımaktadır. Bu sloganın da desteklediği görselde, çocuk ve evcil hayvanın arasındaki sevgi bağı yer almaktadır.

Düz anlam ve yan anlam kullanımı: Kız çocuğu, evcil köpek ve sarılma düz anlamı ifade ederken, sevgi bağı, masumiyet, güven ve sadakat, bağlılık gibi yan anlamlar görsel içerisinde verilmektedir.

Dil ve söz karşıtlıkları: İmge; kız çocuğu ve evcil hayvan, sarılma ve öpüşme belirtisi, sevgi ve bağlılığı simgelemesi yanı sıra sadakat, güven, sağlık kodlar çocukların evcil hayvanlarla kurduğu ilişkinin faydalı olduğu mesajını da vermektedir. Dizim ve Dizge Karşıtlıkları; Dizim, çocuk ve hayvan arasındaki sevgi bağı, Dizge; sevgi-nefret, sadık-vefasız, masum-suçlu, güven-güvensiz gibi karşıtlıklar yer almaktadır.

Resim 3. Kedi ve köpekler, vegan veya vejeteryan beslenebilir mi? Evrim Ağacı Instagram Postu (Kaynak: https://www.instagram.com/p/CuxKKOLqDCo/?img_index=1)

Görselin kısa konusu: Köpekler, kedilerin aksine zorunlu etçil değildirler; bu nedenle, vejetaryen veya vegan diyete daha açıktırlar. Ancak bu, köpekler için bu tür bir diyetin uygun veya tercih edilir olduğu anlamına gelmemektedir. Kediler de köpekler de vücutlarında A ve D vitaminlerini üretemezler. Bitkilerde bulunan D2 vitamini bu iki etçil için de yeterli değildir. Fakat kedileri köpeklerden ayıran bir diğer nokta vardır: Taurine aminoasidi. Köpekler vücutlarında taurine aminoasidini üretebilse de, kediler bunu yapamazlar. Köpekler de vejetaryen diyete tolerans gösterebilseler de, taurine yetmezliği çok ciddi bir sorundur ve iki canlı türünde de kardiyomiyopatiye (zayıf kasılmalara sahip, kan pompalama gücünü yitirmiş, iri kalp yapısı) neden olabilir (https://www.instagram.com/p/CuxKKOLqDCo/?img_index=1).

Tablo 3
Kedi ve köpekler, vegan veya vejeteryan beslenebilir mi? Evrim Ağacı Instagram Postu Göstergebilimsel Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Hayvan	Köpek	Cins
Hayvan	Köpek	Evcil
Nesne	Gözlük	İnsan nesnesi, metafor
Nesne	Bardak	Genelde insanlara ait olan nesne
Nesne	Pipet	İçmek için kullanılan nesne
Evrim Ağacı Logosu	Döngü, Sarmal, X Harfi	DNA, Mutasyon, Sonsuzluk
Renk	Pembe	Sıcaklık, sevimli ve hoş
Renk	Yeşil,Sarı	Tazelik, ferahlık, sağlıklı ve taze

Konunun temel ögeleri: Köpek, Gözlük, Yemek, Diyet.

Görüntünün gösterdikleri: Görsele konu olan özel bir ırk (Cavalier King Charles Spaniel) cins köpek Avrupa'da çok eskiden soyluluk sembolü olarak bilinmektedir. Bu özel ırk köpekler sahiplerine olan bağlılığı, duygusal yakınlığı ve uslu olmalarının yanı sıra neşeli ve zeki hayvanlardır. Kahverengi ve beyaz renklerde olan köpek görselinde insanlara özel kullanılan gözlük nesnesi dikkat çekmektedir. Yine görselde dikkat çeken nesne bir bardak limonlu, sebzeli ve üzerinde pipet bulunan cam bardakla servis edilen içecek yer almaktadır. Görselin metaforik anlamda genellikle insana has olan özelliklerin köpekte kullanılması ve

insanlaştırılması resmedilmektedir. Bu özellikler ile köpeğinde insan gibi özel detoks ve diyet yöntemleri ile vegan veya vejeteryan beslenmesine yönelik sembolik bir ifade biçimi geliştirilmesi temsil edilmiştir.

Sözcüğün görselde kullanımı: Kedi ve köpekler, vegan veya vejeteryan beslenebilir mi? Sloganı soru cümlesi olarak kullanılmıştır. Bu soru cümlesi ve slogan ile görsel uyumu, insani özelliklerin bir cins köpeğe metaforik ve analojik benzetimlerle yüklenmesi ile anlatım sağlanmıştır.

Düz anlam ve yan anlam kullanımı: Cins köpek, gözlük, içecek ve pipet kullanımları düz anlamlarıyla verilirken, köpeğin gözlük takarak ve insanlara ait bir içeceği, insan vasıflarında gözlük de takarak pipet ile içmesi beslenme alışkanlıkları ve insani beslenmeye atıfta bulunarak yan anlamlarıyla sembolik olarak kullanılmıştır.

Dil ve söz karşıtlıkları: İmge; cins köpek, içecek ve gözlük olarak verilmiş, belirtiler gözlük takan bir köpeğin içeceği pipetle içmesi, gözlüğün ve pipet ile içecek içmenin insani ve lüks bir yaşamı simgelemesi yanı sıra evcil, soylu, zengin, tatil, beslenme gibi kodlar köpeklerin de insanlar gibi vasıflarla vegan veya vejeteryan besinler alabileceği mesajlarını da vermektedir.

Dizim ve dizge karşıtlıkları: Dizim, cins köpek ve beslenme ilişkisinin insan benzetimi şeklinde verilmesi Dizge boyutunda ise; zengin-fakir, aç-tok, insan-hayvan, etçil-otçul gibi karşıtlıklar yer almaktadır.

[2339]

Resim 4. NASA neden kaleme milyon dolarlık yatırım yaptı? Evrim Ağacı Instagram Postu (Kaynak: https://www.instagram.com/p/CqJArp3KUyd/?img_index=1)

Görselin kısa konusu: Şu anda "uzay kalemi" olarak da bildiğimiz, 1965 yılında 1 milyon dolarlık yatırım yapılan kalemin özelliklerini merak edenler için kısaca özetlemek isteriz: Kalem; mürekkebin akması için yerçekimine ihtiyaç duymuyor. - 45°C ila 200°C arası aşırı sıcaklıklarda bile çalışabiliyor, hatta su altında ya da diğer sıvıların içerisinde bile yazabiliyor. Eğer ortam çok sıcaksa, normalde mavi rengi olan mürekkep yeşile dönüşüyor. Aynı zamanda basınçlı azot, havanın mürekkeple temasını engelleyerek buharlaşmasını veya oksitlenmesini de engelliyor (https://www.instagram.com/p/CqJArp3KUyd/?img_index=1).

Tablo 4
NASA neden kaleme milyon dolarlık yatırım yaptı? Evrim Ağacı Instagram Postu Göstergebilimsel Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Astronot	Uzay yolculuğu
Nesne	Biblo	Astronot
Nesne	Kalem	Kurşun Kalem
Nesne	Kalem	Büyüklük
Evrim Ağacı Logosu	Döngü, Sarmal, X Harfi	DNA, Mutasyon, Sonsuzluk
Renk	Sarı	Coşku, verimlilik, geçicilik
Renk	Kırmızı	Sıcak, güç, dinamik, azim
Renk	Siyah	Gizem, denge, korku

Konunun temel ögeleri: Astronot, Kalem, Uzay.

Görüntünün gösterdikleri: Astronot biblosu ve kurşun kalem temsili, uzay ve önemli bir araç olan kalem ilişkisini bir arada veren görselde, astronot uzay ve uzay yolculuğunu simgelemekte kalem ise bilim için önemli bir işlev olan yazma ve çizme eylemini gerçekleştiren bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Görselde kalem bir temsildir, asıl olan kalemin uzay gibi yerçekimsiz bir ortamda tükenmeden veya silinmeden kullanılmasının nasıl olacağı üzerinde yapılan icadı temsil etmektedir. Kalem genellikle yazma, düşünme ve yaratıcılık ile ilişkilendirilen bir semboldür. Kalem, bilgiye, fikirlere ve iletişime olanak sağlayan bir araç

olarak görüldüğü gibi aynı zamanda özgürlük, ifade özgürlüğü ve yaratıcılık gibi kavramlarla da ilişkilendirilir.

Sözcüğün görselde kullanımı: NASA neden kaleme milyon dolarlık yatırım yaptı? Sloganı ve soru cümlesi görsel, astronot modeli ve kalem aracı ile bağ kurarak orantısal anlamda büyük bir iş olarak gösterilmektedir.

Düz anlam ve yan anlam kullanımı: Astronot modeli ve kalem aracı düz anlamı ve manasıyla verilirken, kalemin astronotun elinde büyük bir şekilde bulunması bu işin aslında büyük bir iş olduğunu simgeleyen yan anlamlara sahiptir.

Dil ve söz karşıtlıkları: İmge; astronot ve kalem, büyüklük ve model kullanımı belirti, kalemin astronotun elinde olduğundan büyük gösterilmesi simge, yaratıcılık, uzay, mekan ve yerçekimi kodlar, kalem gibi küçük ve sıradan bir aracın uzay ve yerçekimi ilişkisinde ne kadar önemli ve büyük olduğu mesaj olarak aktarılmıştır.

Dizim ve dizge karşıtlıkları; Dizim, uzay yolculuğu, astronot ve kalem aracının önemi, Dizge; yazmak-silmek, yer-gök, dolu-boş, tükenmez-tükenir gibi karşıtlıklar yer almaktadır.

Resim 5. Güneş sistemi neden düzdür? Evrim Ağacı Instagram Postu (Kaynak: https://www.instagram.com/p/CqTJAaSqW10/)

Görselin Kısa Konusu: Güneş sistemi milyarlarca yıl önce oluşmuş gaz ve toz bulutlarının dönmesi ve momentum etkisiyle meydana gelmiştir. Yıldız sisteminde gezegenler ve yıldızlar, şekilsiz toz bulutları ve gaz kütleleri dönüş hızları ile yassı bir şekilde döndüler, yukarıdan bakıldığında saat yönünün zıttı şeklinde dönseler de bu güneş sistemindeki momentum ile baskın tarafa doğru ilerleme ile gerçekleşmiştir.

Tablo 5
Güneş sistemi neden düzdür? Evrim Ağacı Instagram Postu Göstergebilimsel Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Astronot	Uzay yolculuğu
Nesne	Kapı	Galaksi, günEş sistemi
Nesne	Uzay	Gezegenler, Samanyolu, Galaksi
Nesne	Yıldız	Boşluk, sonsuzluk
Nesne	Yeryüzü	Zemin, yer çekimi, güven
Renk	Lacivert	Derinlik, bilgelik, sadakat
Renk	Siyah	Boşluk, sonsuzluk

Konunun temel ögeleri: Astronot, Uzay, Galaksi, Yeryüzü, Yıldız.

Görüntünün gösterdikleri: Mavi bir ışıkla çerçeve şeklinde gösterilen kapı veya pencere görselinin içinde samanyolu, yıldızlar ve galaksi yer almakta, kapının önünde ise bir astronot yeryüzünde ayakları yere basar şekilde arkası dönük bir şekilde bu sisteme bakarken görünmektedir. Uzay ve güneş sistemi, evrenin büyük bir bölümünü oluşturan ve içinde gezegenler, yıldızlar, galaksiler ve diğer gök cisimlerinin bulunduğu geniş bir boşluktur. Güneş sistemimiz ise Güneş'in etrafında dönen gezegenler, uydular, yıldızlar ve asteroitler gibi çeşitli gök cisimlerinden oluşur. Görselde güneş sistemi ve galaksimizin sonsuzluğu kapı dışında da devam eden bir uzay boşluğunun içindedir. Bu da bize sonsuz bir evren dizisinin uçsuz bucaksız bir boşlukta ve derinlikte olduğunu anlatmaya çalışan bir uzay yolcusu olan astronot görseli ile verilmeye çalışılmıştır. Yeryüzü veya bir yüzey üzerinde duran astronot çok büyük bir görüş açısı ve farklı bir penceren güneş sistemine bakmaktadır. Lacivert renk ile derinlik, bilgelik ve uzay gibi kavramlar anlatılırken siyah renk boşluk ve sonsuzluk hissini simgelemektedir.

Sözcüğün görselde kullanımı: Güneş sistemi neden düzdür? sloganını taşımaktadır. Bu sloganın da desteklediği görselde, astronotun sosuz bir galaktik evrene doğru farklı bir pencereden bakması resmedilmiştir.

Düz anlam ve yan anlam kullanımı: Astronot, uzay, kapı ve yıldızlar düz anlamı ifade ederken, sonsuzluk, bakış açısı, yüzey ve derinlik gibi yan anlamlar görsel içerisinde verilmektedir.

Dil ve söz karşıtlıkları: İmge; astronot ve güneş sistemi, pencere ve bakış açısı belirt, sonsuzluk ve derinliği simgelemesi yanı sıra boşluk, görmek, kapı kod, güneş sisteminin görünenin ötesinde bir derinliği olduğu mesajını da vermektedir.

Dizim ve dizge karşıtlıkları; Dizim, astronot ve kapının ardındaki güneş sistemine bakmak, Dizge; karanlık-aydınlık, boşluk-doluluk, açık-kapalı, yer-gök, uzay-mekân gibi karşıtlıklar yer almaktadır.

SONUÇ

Görseller, içerdikleri simgeler ve işaretler aracılığıyla çok katmanlı anlamlar taşıyabilmekte ve bu anlamlar, izleyicinin bilgiyi nasıl algıladığı ve işlediği üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmamızda görsellerin doğru okunması ve yazılması bağlamlarının üzerinde durularak, göstergebilimsel analizleri yapılmıştır. Kısacası bu çalışmanın hedefi doğrultusunda, bilimsel bilginin daha geniş kitlelere ulaşması için sosyal medyada kullanılan görsellerin göstergebilimsel değerlendirmesi ile bulgulanmıştır. Bu bulgular ile bilimsel bilgiler ve görseller arasında güçlü bir bağ kurularak, kodlar, yan anlamlar, göstergeler, simgeler ve dilsel karşıtlıklar gibi çözümlemeler ile göstergebilimsel analiz yönteminden faydalanılmıştır.

Bilimsel bilgiye sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki güç ilişkisini ortadan kaldırmayı, bilimin kontrolünü bilim insanlarından alarak bilimsel meselelere halkın katkısını önceleyen PEST yaklaşımı ve bu yaklaşımın hayata geçmesine imkân veren sosyal medya platformlarına rağmen, birçok bilimsel iletişim çabası hala halkın bilgi açığını kapatmak gerektiği düşüncesiyle işlemektedir. Bilimsel bilgi somut görsellerin veya görüntünün de anlamlandırılmasında ve aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Bilim iletişimi, bilginin sadece aktarılması değil, aynı zamanda toplumun bilime olan ilgisini ve anlayışını artırma, bilimsel merakı teşvik etme ve

bilime dayalı bir kamuoyu bilinci oluşturma görevini üstlenmektedir. Bilgi çağında, bilim iletişiminin amacı, karmaşık bilimsel kavramları ve bulguları, uzman olmayan kitlelere anlaşılır ve erişilebilir bir şekilde sunmaktır. Bu süreç, antik çağlardaki bilginin taş tabletler üzerine kazınmasından, günümüzde sosyal medya ve interaktif platformlar aracılığıyla yapılan paylaşımlara kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Göstergebilimin araçları bu süreçte kritik öneme sahip olup, bilimsel içeriğin nasıl sunulduğu, algılandığı ve toplumsal anlamda nasıl entegre edildiğini derinlemesine anlamamıza olanak tanır. Kitle iletişim kanalları aracılığıyla yapılan bilimsel paylaşımlar, görsel ve yazılı semboller kullanılarak, bilginin toplumun farklı kesimleri tarafından kolayca kavranabilmesi için tasarlanmaktadır. Çünkü bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve derinleşen uzmanlaşma, bilimsel çıktıların geniş halk kitlelerine aktarılmasında yeni ve yaratıcı yöntemlere olan ihtiyacı artırmaktadır.

Sonuç olarak bilimsel bilgi ve görsel göstergelerin ışığında, bilimin kodlarının daha iyi anlaşılması, bilimsel verilerin kanıtında, soyut ve somut yapıların anlamlandırılması için göstergebilimsel analiz yöntemi ve metodojilerden faydalanmak, onun daha iyi okunmasına imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aziz, A. (2008). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* (4 b.). Nobel Yayınları: Ankara.

Bauer, M. (1997). “La longue durée’ of popular science 1830-present”, Deveze Berthet D (Ed.) *La promotion de la culture scientifique et technique: ses acteurs et leurs logiques* içinde (ss.75-92). Paris: Publications Université Paris 7-Denis Diderot.

Bayrakçı, O. (2021). “Göstergebilimsel Araştırma Alanı Olarak Ürün Tasarımı.” Tasarım Kuram Dergisi: 1-13.

Becer, E. (2005). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Dost Yayınları: Ankara.

Bedir, U. (2020). “Yeni Medya ve Bilim İletişimi: Türkiye’de Çevrimiçi Bilim Anlatıcılığı”. Bedir, U (Ed). *Bilim İletişimi: Aktörler, Mecralar ve Sorunlar* içinde (ss.157-206).

Bucchi, M. (1998). *Science and The Media: Alternative Routes in Scientific Communication*. London: Routledge.

Bucchi, M. (2002). *Science in Society*: *An Introduction to social studies of science*. London: Routledge.

Bucchi, M. (2008). "Of deficits, deviations and dialogues: theories of public communication of science", Bucchi, M. ve Trench, B. (Ed), H*andbook of Public Communication of Science and Technology* içinde (ss.57-76). Oxon: Routledge.

Coletti, A., Mc Gloin, R., Oeldorf-Hirsch, A., Hamlin, E. (2022). "Science Communication on Social Media: Examining Cross-Platform Aziz, A. (2008). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* (4 b.). Nobel Yayınları: Ankara.

Bauer, M. (1997). "La longue durée' of popular science 1830-present", Deveze Berthet D (Ed.) *La promotion de la culture scientifique et technique: ses acteurs et leurs logiques* içinde (ss.75-92). Paris: Publications Université Paris 7-Denis Diderot.

Bayrakçı, O. (2021). "Göstergebilimsel Araştırma Alanı Olarak Ürün Tasarımı." Tasarım Kuram Dergisi: 1-13.

Becer, E. (2005). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Dost Yayınları: Ankara.

Bedir, U. (2020). "Yeni Medya ve Bilim İletişimi: Türkiye'de Çevrimiçi Bilim Anlatıcılığı". Bedir, U (Ed). *Bilim İletişimi: Aktörler, Mecralar ve Sorunlar* içinde (ss.157-206).

Bucchi, M. (1998). *Science and The Media: Alternative Routes in Scientific Communication*. London: Routledge.

Bucchi, M. (2002). *Science in Society*: *An Introduction to social studies of science*. London: Routledge.

Bucchi, M. (2008). "Of deficits, deviations and dialogues: theories of public communication of science", Bucchi, M. ve Trench, B. (Ed), H*andbook of Public Communication of Science and Technology* içinde (ss.57-76). Oxon: Routledge.

Coletti, A., Mc Gloin, R., Oeldorf-Hirsch, A., Hamlin, E. (2022). "Science Communication on Social Media: Examining Cross-Platform Behavioral Engagement". *The Journal of Social Media in Society*, 11(2), 236-263.

Collins, K., Shiffman, D., Rock, J. (2016). "How Are Scientists Using Social Media in the Workplace?". *PLOS ONE,* 11(10), 1-10.

Değerli, A. S. (2021). Göstergebilimsel Çözümleme Yöntemi ile Sosyal Ağ Konulu Afişlerin İncelenmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar,* 5(18): 179-188.

Dursun, Ç. (2010). "Dünyada Bilim İletişiminin Gelişimi ve Farklı Yaklaşımlar: Toplum İçin Bilimden Toplumda Bilime". *Online International Journal of Communication Studies*, 2, 1-31.

Erkman F. (1987). *Göstergebilime Giriş,* (Birinci Baskı) İstanbul: Alan Yayıncılık.

Gregory, J., Miller, S. (2000). *Science in Public: Communication, Culture, and Credibility*. Cambridge: Basic Books.

Gulbenkian Komisyonu (2009). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor.* (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları.

Günay, V. D. (2008). Görsel Okuryazarlık ve İmgenin Anlamlandırılması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E*, 1, 1-29.

Holland, S., Miller, S. (1997). "Science in the early Athenaeum: a mirror of crystallization". *Public Understanding of Science*, 6(2), 111-130.

Kouper, I. (2010). "Science blogs and public engagement with science: practices, challenges, and opportunities". *Journal of Science Communication*, 9(1), 1-10.

Lewontin, R. C. (1998), "Soğuk Savaş ve Akademinin Dönüşümü", Chomsky, N. (Ed.), *Soğuk Savaş ve Üniversite* içinde (ss.35-64), (Çev. Musa Ceylan). İstanbul: Kızılelma Yayıcılık.

Öztürk, S., Odabaş, B. (2017). Alternatif Medya Örneği Olarak Kısa Film, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 7(1), 95-120.

Öztürk, S., Uludere, K. A. (2022). Film Afişlerinde İmgeler: Saul Bass Film Afişlerinin Göstergebilimsel İncelemesi, *Dijital Çağda Televizyon ve Sinema* içinde (ss. 21-44), Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınevi.

Shapin, S. (1990). "Science and The Public", Olby, R.C. ve diğerleri (Ed.) *Companion to The History of Modern Science* içinde (ss.990-1007). London: Routledge.

Semir, V. (2010), Metaeview: Science Communication and Science Journalism, Media for Science Forum.

Uğur, U., Uğur, İ. (2024). Medyanın Tüketim Alışkanlıkları Üzerinde Etkileri, ISPEC.

Uğur, U., Uğur, İ. (2024). Küreselleşmenin Kültüre Etkileri, Pearson Journal.

Waterloo, S.F., Baumgartner, S.E., Peter, J, Valkenburg, P.M. (2017). "Norms of online expressions of emotion: Comparing Facebook, Twitter, Instagram, and WhatsApp". *New Media & Society*, 20(5), 1813-1831.

EXTENDED ABSTRACT

Aim and Scope: In this study, which focuses on the semiotic analysis of social media visuals produced for the purpose of making scientific knowledge understood by wider audiences, the historical trace of the institutionalisation and popularisation of science is first discussed, followed by the changing science communication paradigm and the role of new media in this process. Continuing with semiotics and the interpretation of signs, the study examines science communication from a more inclusive and audience-centred perspective.

The study investigates the role of visual content in science communication and examines how visuals, especially in social media, affect the public understanding of scientific issues. It aims to uncover the layers of meaning in these images, decode their semiotic messages and evaluate their effectiveness in conveying scientific knowledge to wider audiences. Science communication increasingly relies on social media to make complex scientific topics accessible and engaging for the public, addressing the growing knowledge gap between experts and non-experts. Visual elements are becoming more important in this process as they help to simplify complex ideas, increase engagement and promote scientific literacy. This research focuses on social media as a democratising tool in science communication, particularly Instagram, which facilitates public engagement by enabling direct interactions and diverse visual presentations of scientific content. Thus, the study aims to contribute to a

deeper understanding of how semiotics and science communication are intertwined to promote a more informed and scientifically curious society.

Methods: The research uses the method of semiotic analysis to decode images used in science communication on social media, with an emphasis on the theoretical frameworks of Ferdinand de Saussure and Roland Barthes. Semiotic analysis reveals the multi-layered meanings conveyed through different elements by examining the signs, symbols and codes embedded in the images. For this study, the Instagram posts of 'Evrim Ağacı', a popular Turkish science communication platform, were selected for their engaging visual style and science-oriented messages. The five images were deliberately selected based on their relevance to the objectives of the study to ensure that they effectively encapsulate science communication themes.

The methodology of the study combines theoretical literature review with practical visual analysis. The theoretical dimension includes the understanding and application of Saussure's model of 'signifier' and 'signified' and Barthes' concepts of "plain meaning" and "connotation". While Saussure's model allows to categorise images into basic signs, Barthes' theory helps to explore both literal (literal) and interpretive (connotative) meanings. Visual data is analysed on the basis of colours, symbols and narrative elements to explore how these factors contribute to public engagement. For example, environmental messages are conveyed through images of dry trees and scorched earth, symbolising climate crises and ecosystem degradation. This method provides a comprehensive view of how different visual components function as communicative tools in science.

Finding: Semiotic analysis reveals that social media images, when carefully crafted, can simplify complex scientific topics and convey them through relatable imagery. The findings emphasise that visuals evoke emotional responses and invite viewers to think about scientific issues in a more meaningful way. For example, a post with dry trees symbolises environmental degradation and evokes an emotional response to the reality of climate change. Another post shows a child hugging a pet animal, symbolising childhood immune support and emotional bonding, and referring to scientific arguments about the health benefits of interacting with animals.

The findings also reveal that the strategic use of colours, such as warm tones for urgency or greens for freshness, shape viewer perception. Each

image is composed of signs and symbols that reinforce the scientific message and create a connection with the audience. In one post, a dark, orange-toned background represents the devastating effects of climate change, while in another, contrasting colours create a sense of calm and nourishment. The posts reflect Barthes' idea that images contain both literal and symbolic layers and serve as visual metaphors that resonate with the viewer's experiences and social context. The findings suggest that the visual nature and interactive features of Instagram provide an effective backdrop for science communication by offering immediacy and emotional engagement.

Conclusion and Discussion: The study underlines that visual content on social media is an effective tool for science communication as it democratises access to scientific information and encourages deeper public engagement. Communicators are able to make complex scientific topics more accessible and emotionally appealing by using visuals with carefully considered signs, symbols and colour schemes. Instagram in particular stands out as a dynamic platform that encourages audience interaction and allows scientists to communicate directly with the public without intermediaries. The analysis shows that semiotic tools help communicate complex concepts such as climate change, human health and ecological sustainability through visuals that can be easily understood by the public.

As science communication continues to evolve, platforms such as Instagram offer unique opportunities for dialogue, knowledge sharing and engagement with science on a broader scale. This democratising potential allows the masses to participate in scientific discourse and contributes to the development of a scientifically aware society. Visuals therefore play a critical role in bridging the gap between scientists and the public, translating scientific knowledge into messages that resonate deeply with non-specialist audiences, and inspiring reflection and action on critical global issues.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2351-2383
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.76706
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 25.03.2025 Submitted date
Kabul tarihi 27.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Şahbaz, M., Kaplan, A., & Ören, N. (2025). Adana Ulu Cami Haziresinde Rastlanan Mezar Taşlarının ve Kitabelerinin Kültürel Değerlendirmesi. *Journal of History School,* 76, 2351-2383.

ADANA ULU CAMİ HAZİRESİNDE RASTLANAN MEZAR TAŞLARININ VE KİTABELERİNİN KÜLTÜREL DEĞERLENDİRMESİ[1]

Mehibe ŞAHBAZ[2] Aytül KAPLAN[3] & Nurcan ÖREN[4]

Öz

Türk-İslam Kültüründe mezar yapıları ve kitabeleri, yapıldıkları dönemin kültürünü yansıtmasının yanı sıra bulundukları kentlerin geçmişine şahitlik eden önemli belgelerdir. Adana Ulu Cami haziresindeki mezar yapıları ve kitabeleri de ait oldukları dönemin sosyal, ekonomik, kültürel ve estetik yönü doğrultusunda, Adana'nın tarihi ve kültürü hakkında önemli bilgi vermektedir. Bu çalışmada, Ulu Cami haziresinin zaman içindeki boyutlarına dikkat çekerek, hazirede bulunan mezar taşlarının kitabelerini, günümüz Türkçesine çevirmek, kaybolmuş kitabelerin literatürde yer alan tercümeleri ile birleştirmek ve tespit edilen okunmayan kitabeleri okuyarak literatüre kazandırmak amaçlanmıştır. Bununla birlikte kitabesi olmayan mezar yapılarının da üzerindeki sembolleri ve motifleri tespit ederek, yorumlamak hedeflenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda, kitabelerde üst düzey edebî bir dil ile yazılmış manzum eserlere, bu eserler içinde saklı ebced hesabı ile düşülmüş tarihlere rastlanmıştır. Bu durum dönemin devlet yetkilileri, Adana Eşrafı ve aile fertlerinin estetik ve sanatla ne denli ilgili olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda hazirede mevcut olan dönemin önemli ailelerinin kadınlarına ait mezar yapılarına gösterilen özen, Adana genelinde kadınlara verilen değerin bir kanıtıdır. Kitabesiz mezar yapılarının üzerindeki simgeler de mezarda yatanların toplumsal gücü ve statülerini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adana, Kültür, Ulu Cami, Ulu Cami Haziresi, Mezar Yapıları.

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %40, 2. yazar: %30, 2. yazar: %30.

[2] Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mevhibesavas@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0597-925X.
[3] Dr., T.C. MEB., Adana Bahtiyar Vahabzade Sosyal Bilimler Lisesi, aytulkaplan_01@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-6347-0136.
[4] Emekli Öğretmen., T.C. MEB., nurcan.oren146@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1035-449X.

Cultural Evaluation of the Tombstones and Inscriptions Found in the Adana Grand Mosque

Abstract

In Turkish-Islamic culture, grave structures and inscriptions are important documents for not only reflecting the culture of the period in which they were built, but they also bring in some valuable nuances from the past. The grave structures and inscriptions in the cemetery of Adana Grand Mosque, on the one hand, provide important information about the history and culture of the period they belong to while on the other hand, they are the values that reveal the social, economic and aesthetic side of the city. Some gravestone inscriptions on the side have not been translated up to this day, while some other attempted works remain incomplete. This study is an attempt to read and translate the whole inscriptions in this respect. Additionally, this work aims to interpret the symbols and motifs that embellished the grave structures. Furthermore, this study found out verse works written in a highly literary language in the inscriptions. It also discovered the dates written with the abjad calculation within these works. This finding confirms how highly the state officials of the period, Adana's gentry and their family members were interested in aesthetics and art. At the same time, the attention paid to the tomb structures belonging to the women of the important families of the period present in June is a proof of the value given to women throughout Adana. The symbols on the grave structures without inscriptions also reflect the social power and status of those in the cemetery.

Keywords: Adana, Culture, Grand Mosque, Grand Mosque Cemetery, Grave Structure.

GİRİŞ

Kültür varlıkları geçmiş medeniyetlere dair belge niteliğinde bilgiler içeren ve bunların nesilden nesle geçmesine vesile olan somut varlıklardır (Asatekin, 2004, s. 14). Kültür varlıkları maddi ve manevi varlıklar olarak izah edilmekte olup, bir medeniyetin ya da ulusun toplumsal kimlik oluşumuna heyecan ve gururla katkı sağlayan değerlerdir.

Kültür varlıkları, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sanayi toplumunun aşırı tüketim ve modernleşme dayatmaları ve doğal afetler sonucunda yıkım ve yok olma süreci içerisinde bulunmaktadır. Bilhassa da modernleşme çerçevesinde hızlı ve kontrolsüz kentleşme, rant, köyden kente göç ve plansız yerleşmeler, kültür varlıklarını tehdit etmektedir. Bu tehditler, birçok medeniyetin yaşanmış olduğu Anadolu coğrafyasında kendini daha da fazla hissettirmiştir. Zira bu coğrafyada bir medeniyet sonlanmadan diğer bir medeniyet kurulmuştur. Bu sayede Anadolu, birçok medeniyete ev sahipliği yapan bir bölge olmuştur. Bu bağlamda XIV. yüzyıl Anadolu'sundaki Türkmen devletleri yapılaşmasının oluşturduğu halkalardan biri de Çukurova bölgesinde kurulan Ramazanoğlu

beyliğidir (Şahbaz, 2017, s. 593). Yaşanan doğal afetler ve şehirleşme gibi farklı sebeplerden kaynaklı tahribatlara rağmen Ramazanoğulları beyliğinden günümüze ulaşan maddi kültürel varlıklar, bölgede önemli değerler arasında yer almaktadır. Bu kültürel değerler arasındaki Adana Ulu Camii'nde var olan türbe ve mezarlardan oluşan dini eserlerin bir kısmı, yerel yönetimlerin çabalarıyla korunarak günümüze kadar gelmiştir. Bölgede kurulan devlet destekli vakıflar, bu varlıkların bakım ve onarımlarını yaparak ayakta durmalarını ve kullanımlarının sürekliliğini sağlamıştır. Bilindiği üzere, mezar yapıları ve kitabeleri kentlerin geçmişine şahitlik eden önemli belgeler olup, yapıldıkları dönemin inanç, gelenek ve göreneklerini, sosyal yapılarını, ekonomik ve ticari ilişkilerini yansıtmaktadır. Bu eserler aynı zamanda yapıldıkları dönemin kültürü hakkında bilgi vermekte ve bilimsel çalışmalarda araştırmacılara kaynaklık etme niteliği taşımaktadır. Yine bu eserler bulundukları bölgelerin kültürel değerleri olmalarının yanında orada mevcut olan medeniyetlere ait tapusu olma özelliğini de taşımaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırmada alan araştırması ve literatür taraması yöntemlerine başvurulmuştur.

Yapılan alan araştırmasında, Adana Ulu Cami haziresi ve mezar taşlarının tercümelerinin 1939 yılında ilk defa Taha Toros tarafından yapıldığı ve o zamanki sayısı bilinmeyen mezarların 8 (sekiz)inin kitabesinin okunduğu ve bunlardan 7 (yedi) tanesinin günümüzde kaybolduğu görülmüştür. Diğer bir araştırma da 1990 yılında Murat Yüksel tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada günümüzde hâlâ hazirede bulunan 7 (yedi) adet mezar kitabesi okunmuştur. Hazirede geriye kalan kitabelerden 2 (iki) adedinin şimdiye kadar okunmadığı görülmektedir. Yapılan bu çalışmada bu boşluğun doldurulması, eksik kitabelerin okunması ve daha önce tercüme edilmiş bir kitabede rastlanılan hatanın düzeltilmesi bu çalışmanın esin kaynağı olmuştur.

Adana Ulu Cami Haziresinde günümüze kadar ayakta kalan toplamda 20 (yirmi) mezar bulunmaktadır. Bunlardan 8 (sekiz) tanesi kitabelidir. Bu mezarlardan bir tanesinde ayak tarafındaki şehidenin iç ve dış tarafında olmak üzere iki kitabe mevcuttur. İç taraftaki kitabenin şimdiye kadar günümüz Türkçesi'ne aktarılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın öncelikli amacı, hazirede bulunan ve daha önceden tercümesi yapılmayan mezar taşlarının kitabelerini günümüz Türkçesine aktarmaktır. Daha sonra da Adana Ulu Cami haziresini anlatan ve kayıtlarda var olan mezar taşı kitabelerinin günümüz Türkçesi'ne

aktarılması ile bu çalışma kapsamında yapılan iki kitabe tercümesini/latinizesini bir araya getirerek bir bütün halinde literatüre kazandırmak amaçlanmıştır. Ayrıca bir kitabede bulunan okuma hatasının düzeltilmesine ve kitabesi olmayan mezar yapılarının da üzerindeki mitolojik motifler tespit edilerek bu motiflerin Türk kültüründe karşılıklarının tespit ve yorumlanmasına bu çalışmada yer verilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

1. Adana Ulu Cami

Kaynaklarda Ramazanoğlu Camii, Halil Bey Camii, Cami-i Cedid-i Halil Bey, Cami-i Cedid isimleriyle de anılan (Çam, 2010, s. 8; Kırkıl, 2008, s.50) Adana Ulu Cami (Resim 1), Türk-İslam mimarisinde yer alan "Ulu Cami" plan tipine uygun, kıble yönünde enine genişleyen dikdörtgen olarak inşa edilmiş, kentin en büyük tarihi camisidir (Resim 2). Ulu Cami plan tipi, ortasında bir avlu ve avlunun etrafında medrese odaları, harim ve revaklar bulunan, çok ayaklı taşıyıcı sisteme sahiptir (Uysal, 1983, s. 35; Kırkıl, 2008, s. 50). Ulu Cami Mahallesi'nde Kızılay Caddesi ve Ali Münif Yeğenağa Caddesi arasında olan eser; Küçük Mescit, Haremlik, Selamlık, türbe, çeşme, medrese, sıbyan mektebi, "Vakıf Sarayı" olarak da bilinen Ramazanoğlu Sarayı, Çarşı Hamamı, Gön Hanı, Arasta, Büyük Çarşı, Ulu Caminin batı taç kapısı ile birlikte "manzume" şeklinde bir bütünlük oluşturur (Çam, 2010, s. 4).

Caminin yapımına, Hicrî 913 (M.1507) (Yüksel, 1990, s. 23) veya M.1508 (Çam, 2010, s. 8) yılında Ramazanoğlu[5] Beyi Halil Bey tarafından başlanmış ve 1541'de Adana Beylerbeyi Pirî Mehmed Paşa tarafından tamamlanmış olup (Uysal, 1983, s. 279; Çam, 2010, s.20) mimarı bilinmemektedir. Cami inşasının başladığı tarih, doğu taç kapısındaki kitabede yazmaktadır ve Ramazanoğlu Halil

[5] Ramazanoğulları Beyliği, 1353 tarihinde Adana merkezde ve çevresinde Memlûk Devleti'ne bağlı olarak kurulmuş bir Oğuz Beyliği'dir. Beyliğin kurucu ailesi, Oğuzların Üçoklar Kolunun Deniz Han soyundan Üregil (Yüreğir) Boyu'na mensuptur. 1516'dan 1608'e kadar Osmanlılara tâbi önce yurtluk ve ocaklık sonra sancak olarak varlığını sürdürmüştür. Oğuzların yoğun olarak yaşadığı bir bölgede Anadolu Beyliklerinin en uzun ömürlülerinden birisi olarak tarihe geçmiştir. Bıraktıkları eserlerde "Üçok" sembolünü sık kullanmışlardır. Yusuf Halaçoğlu, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, 1979, Sayı 32, 819-892, 824, Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", İslam Ansiklopedisi, TDV, Ankara, 1988, 445, Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları Çarşısı", Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana Köprübaşı, İstanbul, 2000, 578; A. Sarı, "Ramazanoğulları Üçoklu Mu İdi?", Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-3, Konya, 2017, 245-246.

Bey'in sandukasındaki ölüm tarihi ile uyumludur (Çam, 2010, s. 11,18). Ramazanoğulları Beyliği, 1353 tarihinde Adana merkezde ve çevresinde Memlük Devleti'ne bağlı olarak kurulmuş bir Oğuz Beyliği'dir. Beyliğin kurucu ailesi, Oğuzlar'ın Üçoklar Kolunun Deniz Han soyundan Üregil (Yüreğir) Boyu'na mensuptur. 1516'dan 1608'e kadar Osmanlılara tâbi önce yurtluk ve ocaklık sonra sancak olarak varlığını sürdürmüştür. Oğuzların yoğun olarak yaşadığı bir bölgede Anadolu Beyliklerinin en uzun ömürlülerinden birisi olarak tarihe geçmiştir (Halaçoğlu, 1979, s. 819-892,825; Sümer, 1988, s. 445; Kurt, 2000, s. 578; Sarı, 2017, s. 245-246). Bıraktıkları eserlerde "Üçok" sembolünü sık kullanmışlardır.

Caminin doğusunda türbe, batısında hazire, kuzeyinde revaklı avlu ve kuzeybatısında mimarî ve inşaî açıdan ana binadan farklı ve mukarnaslı bir kubbeyle taçlanan, dikdörtgen planlı daha önceden yapılmış olduğu düşünülen, başka bir yapıya ait olduğu zannedilen bir bölüm bulunmaktadır (Çam, 2010, s. 11; Şahbaz, 2010, s. 611). Burasının başka bir bina olduğunu düşündüren durum, Ulu Cami'nin yapı tekniği ve malzemesi kesme ve blok taşlardan olduğu halde burasının yapı malzemesi ve tekniği sık tuğla örgülü olmasından dolayıdır.

Camiye doğu ve batıda bulunan iki adet taç kapıdan girilmektedir. Doğudaki taç kapı doğrudan avluya açılmaktadır (Resim 3). Batıdaki taç kapı ise dikdörtgen planlı ve bahsi geçen farklı yapının koridoruna açılmaktadır (Resim 4). Buradaki yapının koridorunun üstünde üç adet kubbe ve kuzey tarafında da her biri değişik tonozlarla örtülü olan üç adet oda bulunmaktadır. Kapının üzerindeki mukarnaslı kubbede üç tane hayat ağacı ve iki tane de ejderha (yılan) motifi görülmektedir (Aslanapa, 1984, s. 264; Kırkıl, 2008, s. 52; Şahbaz, 2022, 1082-1089, 1086). Türk kültüründe yılan veya ejder, gökyüzünü ve kâinatı temsil ettiği gibi karanlık ve kötülükle mücadeleyi de göstermektedir. Bu sebeple yılan veya ejder simgeleri, Türk mimarisinde şifahaneler üzerinde kullanılmıştır (Çam, 2010, s. 11; Şahbaz, 2010, s. 611). Ayrıca mukarnas kubbenin kasnağındaki hayat ağacı motifi, Türklerde türeme ile ilgili olup (Işık,2004, s. 89-106, 96; Arslan, 2014, s. 59-71, 64), hayatın devamlılığı anlamına gelmektedir. Hayat ağacı motifleri de şifahaneler üzerine işlenmiştir. Bundan dolayı caminin bu bölümünün şifahane olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Çam, 2010, s.11). Buradaki koridordan geçilerek caminin son cemaat yeri olan revaklı yapıya çıkılır. Koridorun üzerindeki iki kubbe, caminin diğer kubbeleriyle uyumludur. Bu yapı kütlesinin camiden başka bir mekâna ait olduğu zannı, duvarlardaki tuğlaların, cami duvarlarındaki tuğlalardan daha yoğun olarak kullanılmasıdır. Koridor, bir pencere ile hazire tarafından aydınlanmaktadır. Odaların pencereleri de Kızılay Caddesine açılmaktadır. Bu pencerelerden bir tanesi, Kızılay Caddesinde bulunan ve sivri kemerli bir niş içinde yapılmış olan çeşmenin üzerindedir. Batıdaki taç

kapı doğudakine göre hem mimari hem de malzeme açısından farklılıklar göstermektedir. Batı kapısının üzerinde 1541 tarihli kitabe bulunmaktadır (Uysal, 1983, s.52-53; Kırkıl, 2008, s. 283-284; Çam, 2010, s. 11). Bu kapı Osmanlı üslubunda inşa edilmiştir (Çam, 2010, s. 11).

Son cemaat mahalli, kuzeyde iki sıra, batıda tek sıra kırmızı kiremit kaplı kubbeyle örtülüdür. Bu kubbeler, toplamda birbirinden farklı on dokuz tane sütuna oturan sivri kemerler tarafından taşınmaktadır ve altında revaklar bulunmaktadır. Sekiz kenarlı kasnaklara oturan kubbeler ve kubbelerin alemleri mermerden yapılmıştır. Ulu Caminin batısındaki ve kuzeyindeki açıklıklarının karşısında dıştan düz atkılı, üzerlerinde sivri şekilli hafifletme kemerleri olan pencereler bulunmaktadır.

Ulu Caminin son cemaat yeri olarak kullanılan bölümler, avlunun batı ve kuzey kısımlarındaki revaklarla çevrili olan kısımlardır. Güneyinde üç kemerli girişi olan "harim" kısmı yer almaktadır. Avlunun döşemesi, siyah ve beyaz mermerler kullanılarak çeşitli geometrik şekillerle kaplanmıştır. Binanın beden duvarları içten ve dıştan sıvasızdır. Son cemaat yerinde zemin ahşap döşemedir.

Doğudaki taç kapının çevresi, sarı, siyah ve beyaz mermerlerin "almaşık teknik"le örüldüğü, kilit taşının beyaz mermerden olduğu görülmektedir. Nişin üzeri dilimli yarım kubbe biçimindeki mukarnasla örtülmüştür. Mukarnası oluşturan küçük kubbelerin kabartmalı motiflerle süslenmesi Orta Asya'da sık görülen bir süsleme tekniğidir (Çam, 1988, s. 76; Uysal, 1983, s. 56; Kırkıl, 2008, s. 51). Kapı boşluğunun üstünde sarı, siyah ve beyaz mermerden bir kuşak bulunmaktadır. Doğu taç kapısının inşa tarihi 1509'dur. Ramazanoğlu Beyliği'nin 1516'da Osmanlı Devleti'ne bağlandığı düşünülürse, Doğu Taç Kapısı, Memlük sanatının etkisinde yapılmıştır. Doğu Taç kapısından girildiğinde sağ tarafta caminin kuzeydoğu köşesindeki minare, sekiz köşelidir ve kare şeklinde bir kaide üzerine inşa edilmiştir. Minarenin gövdesinde, beşi düz ve ikisi düğümlü siyah taştan yedi kuşak ve ortasında her bir yüzünde bir tane, kabartma silme ile yapılmış sağır kemerler bulunmaktadır. Şerefe, sekiz adet küçük ve ince sütuna oturan kemerlerin taşıdığı metal bir örtüyle örtülmekte ve mukarnaslı konsolların üzerinde genişlemektedir. Minare dilimli bir külah ile sonlanmaktadır (Çam, 1988, s. 76; Kırkıl, 2008,51).

Harimin kıble duvarına paralel uzanan, dört adet sütunun taşıdığı, on adet sivri kemerle, iki sahna ayrıldığı görülmektedir. Mihrabın önünde ise geçişin pandantiflerle sağlandığı çapraz tonozlarla örtülen bir kubbe bulunmaktadır. Siyah ve beyaz mermerden oluşan minarenin kasnağı almaşık teknikle inşa edilmiştir. Mihrap önünün kubbesi, on iki kenarlı bir kasnağın üzerine kondurularak, kurşunla kaplanmıştır. Caminin duvarlarında sivri kemerli

pencereler bulunmaktadır. Kemerlerin beden duvarlarına oturduğu kısımlarda devşirme sütun başlıkları kullanılmıştır (Uysal, 1983, s. 56-57; Kırkıl, 2008, s. 51).

Mekânın beden duvarlarının 1.75cm. ye kadar olan kısmı İznik Çinileriyle kaplanmıştır. Sadece 16. yüzyıl çinilerinde görülen "kabarık mercan kırmızısı" motifler, harimdeki çiniler üzerinde işlenmiştir. Kıble duvarında, mihrabın sağında ve solunda her birinde dört pencere olan iki pencere sırası vardır. Alt sıradaki pencereler dikdörtgen, üst sıradaki pencereler kemerlidir. Doğu ve batıdaki beden duvarlarında ikişer kemerli pencere bulunmaktadır. Doğudaki pencereler türbeye, batıdaki pencereler dikdörtgen planlı mekâna bakar.

Harimin kuzeyinde avludan geçişi sağlayan üç kemerli açıklık bulunmaktadır. Siyah, beyaz ve sarı taşlarla örülmüş olan bu kemerler, içte mukarnas işlemeli, dışta da geometrik işlemeli bordürlerle çerçevelenmiştir. Ahşaptan yapılan kapılar kahverengidir (Çam,1988, s. 76; Uysal, 1983, s. 56; Kırkıl, 2008, 51). Harimin batısında dikdörtgen planlı bir mekân bulunmaktadır. İki tam ve bir yarım kubbe ile örtülmüş olan bu mekân, kapı ve pencerelerle doğudan harime, kuzeydeki son cemaat mahalline ve batıdaki hazireye açılmaktadır. Bu bölümün devlet erkânının namaz kıldığı bölüm olabileceği düşünülmektedir (Çam, 1988, 76-77).

1890'lı yılları yansıtan ve yine Max von Oppenheim tarafından çekilen bir fotoğrafta Ulu Caminin türbesinin sokak tarafındaki dış duvarının yanında, günümüzde olmayan, yine ulu cami binasına ait bir çeşme bulunmaktadır (https://max-von-oppenheim.foundation/max-von-oppenheim/in-diensten-des-auswaertigen-amtes/?lang=en Erişim Tarihi 9 Eylül 2022). Çeşme, türbenin ve harîmin girişinde dışarıya bakan siyah ve beyaz taşlarla çerçevelenmiş pencereler arasında bulunmaktadır (Resim 5).

Caminin güneydoğusunda bulunan türbe, giriş ve sandukaların oluşturduğu iki bölümden ibarettir. Türbenin altındaki mumyalık bölümüne, kuzey tarafında bir merdivenle inilmektedir. Bu bölmede on altı kabir bulunmaktadır. Türbenin giriş kısmı çapraz tonozlarla, sandukaların bulunduğu kısım, kubbeyle örtülmüştür. Girişin karşısındaki duvarda dairesel planlı bir mihrabiye yapılmıştır. Mihrabiye siyah ve beyaz taşlarla yapılmış olup kabartmalı bordürlerle çerçevelenmiştir. Sandukalar, Ramazanoğlu Halil Bey, Pirî Paşa'nın oğulları Mehmed Bey ve Mustafa Bey'e aittir (Çam, 1988, s. 77; Uysal, 1983, s. 55; Kırkıl, 2008, s.51-52). Türbe duvarları, sandukalar ve sandukaların baş kısımları çinilerle kaplanmış olup, çini üzerine işlenmiş kitabeleri bulunmaktadır.

2. Adana Ulu Cami Haziresinin Genel Durumu

Adana Ulu Cami haziresinde yer alan mezarlar, XX. yüzyılın başlarında başlıca üç grupta toplanmaktaydı. Bunlar; 1- Adana'da ölen valiler ve memurlar, 2- Ramazanoğlu Ailesine mensup kişiler, 3- diğer eşraf ve müderrisler. Hicrî 1164 (M.1751) yılında Adana'da ölen Vali Ahmed Paşa, Hicrî 1244'te (M.1828) ölen Sadr-ı esbak (eski sadrazam) Salih Paşa, Adana valisiyken burada ölen şair Ziya Paşa ve daha birçok büyüklerin mezarları burada bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra devlet yetkililerinin ve eşrafın aile fertlerine ait mezarlar da yer almaktadır. Daha önceleri caminin çevresi tamamen mezarlık şeklindedir. Günümüzde ise caminin kışlık bölümünden bir ahşap kapıdan geçilerek girilen batı tarafındaki iç bahçede kalan yaklaşık yirmi (20) mezar, caminin güneyindeki park içinde korumaya alınan Ziya Paşa'nın mezarı, caminin güneydoğusunda çadır kubbeli yapının içindeki sekiz (8) kitabesiz mezar ve camiye bitişik doğu taraftaki türbede bulunan Ramazanoğlu Emir Halil Bey, Adana Beylerbeyi Pirî Paşa'nın oğlu Emir Mehmed Şah ve yine Pirî Paşa'nın oğlu Mustafa'ya ait mezarlar bulunmaktadır.

Adana Ulu Cami haziresi Taha Toros'un anlatımıyla; "*Adana'nın en eski ve okunaklı mezar taşlarını dar duvarları arasında sıkıştıran yegâne mezarlık budur. Yedisinden yetmişine kadar ölen "Eşraf**? ailelerinin yalnız bu mezarlığa konulduğunu ve âdeta bu cami mezarlığının muayyen bir zümreye tahsis edilmiş bulunduğunu ilk bakışta sezmek mümkündür. Ulu cami mezarlığı epeyce haraptır. Bazı mezar taşları güçlükle okunmaktadır. Birçok taşlar parçalanmış ve devrilmiştir. Dikenler de mezarlar arasında dolaşmağa mani olacak kadar boldur*" (Resim 6-Resim 7). (Toros, 1930, s. 17).

1899 yılına tarihlenen ve o zamanlarda Adana, Antep ve Urfa'yı fotoğraflayan Max von Oppenheim[6] tarafından çekilen bir fotoğrafta ve 1890'lı yılları yansıtan bir gravürde, çadır kubbeli ve kafesle çevrili, içinde 8 (sekiz) kitabesiz mezarın bulunduğu binanın da içinde olduğu (https://max-von-oppenheim.foundation/max-von-oppenheim/in-diensten-des-auswaertigen-amtes/? lang=en Erişim Tarihi 22 Ekim 2022.), Ulu Cami binasının duvarının devamı niteliğinde bir bahçe duvarı görülmektedir. Bu duvarın üzerinden görülen ve 1880 yılında Adana valisiyken ölen, Türk Edebiyatının önemli isimlerinden biri olan, Ziya Paşa'nın mezarının baş ve ayak tarafında bulunan silindir şeklinde şehideleri de dikkat çekmektedir (Resim 8). Şimdiki İnkılap İmam Hatip Ortaokulunun olduğu

[6]Max von Oppenheim, 1899 yılında Tell-Halaf'taki antik kalıntıları keşfeden Alman avukat, diplomat, ilkçağ tarihçisi ve arkeolog. 1899 yılında Suriye'de bulunan ve Urfa Ceylanpınar'a yakın Tell-Halaf kalıntılarının olduğu yere seyahati esnasında geçtiği bölgeleri fotoğraflamıştır. K. Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheimve Bu Konudaki Üç Memorandumu", Tarih Dergisi, Sayı 53, İstanbul, 2012, 211-252, 213-216.

alanın bir kısmı ve Ziya Paşa'nın mezarının bulunduğu park, tamamen mezarlıktır ve Ulu Caminin bahçesi olup aynı zamanda haziresidir (https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/adana-demek-biraz-da-ulu-cami-demek-h9962.html Erişim Tarihi 30 Ekim 2022.). Günümüzde ise Ulu Cami'nin batısında, binanın bahçe duvarıyla çevrili olan alanda yaklaşık 20 (yirmi) adet mezar bulunmaktadır. Ne var ki Taha Toros'un bahsettiği gibi "yedisinden yetmişine kadar ölen Eşraf ailelerinin buraya defnedildiği" düşünülürse, hazirenin bu kadar küçük olmayacağı, daha geniş bir alanın mezarlarla dolu olacağı kuvvetle muhtemeldir. Zira Taha Toros, hazirede bulunan 8 (sekiz) adet mezar taşını okumuş ve yayınlamış olmasına rağmen (Toros, 1930, s. 17-20) onun kitabesini okuduğu mezarlardan sadece 1 (bir) tanesi günümüzde mevcuttur, diğerleri kaybolmuşlardır.

Ulu Caminin batısındaki duvarla çevrili alanda mezarların arasında ayrıca muhtemelen binaya ait veya binanın bir parçası olan ve günümüzde olmayan yapı kalıntılarının temelleri, bir adet sütun ve çatı süslemesinde kullanılan portalli kalıntılar görülmektedir. Doğal afetlerden veya başka sebeplerden dolayı binadan kopan işlemeli yapı kalıntıları hazire olarak bilinen bu bölümde toprağın üzerinde veya toprağa gömülü olarak bulunmaktadır. Bir kısım yapı kalıntıları da aynen batıdaki mukarnaslı kubbe ile örtülmüş olan kapıdan girilen ve Ulu Cami'den daha önce yapıldığı düşünülen, diğer binanın yapı modelinde; sık ve çok tuğla ile örülmüş duvarlardan oluşmaktadır. Buradaki mezarlardan bir kısmı kalıntıların üzerine yapılmıştır. Bundan başka binadan kopan parçalardan bazılarının mezarların yapımında kullanıldıkları görülmektedir. Bu kalıntılardan anlaşıldığına göre muhtemelen burada da bir bina kütlesi vardı fakat kaynaklarda çizilen Adana Ulu Cami planlarında bu bölüm boş olarak belirtilmektedir. Buradaki temel görünümlü kalıntıların incelenerek Adana Ulu Cami planlarının güncellenmesi gerekmektedir. Muhtemelen batıdaki bina kütlesinin ne için yapıldığı veya camiye bitişik başka amaçla kullanılan başka bir binanın olup olmadığı bundan sonra ortaya çıkarılacaktır. Muhtemelen buradaki bina yapısı mücbir sebeplerden dolayı yıkıldığında burası da mezarlık olarak kullanılmış olsa gerektir. Korunan ve günümüze kadar ulaşan mezarlar ve kitabeleri burada bulunanlardır. Zira burası Ulu Cami duvarları arasında kaldığından ve dışarıya açılan kapısı bulunmadığı için ulaşılamadığından buradaki mezarlar korunmuştur (Çam,1988, s. 11-13).

Haziredeki mezarlardan birinde ayak tarafındaki şehidenin iç ve dış tarafında ayrı ayrı iki kitabe vardır. Dış taraftaki kitabe daha önceden okunmuş olup iç taraftaki kitabe okunmamıştır. Bu kitabe üst taraftan kırılmış olup kırık parçası mermer lahidin üzerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Haziran 2022'de sağlam olan "Müftizade Murtazâ Efendi'nin kızı Mürüvvet Hanım'ın" kitabesi, Aralık

2022'de yerinden çıkmış ve mezarın yanına konulmuştur. Her ne kadar buradaki mezarlar korunmuş olsalar da yine de tahribat oranı yüksektir. Baş ve ayak şehideleri kopmuş, kitabeleri kırılmış mezarlar görülmektedir. Şehide; halk arasında hece taşı olarak bilinen mezarların baş ve ayak taraflarına konulan taşlara verilen isimdir (Bozkurt, 2004).

Ulu Cami haziresinin içinde, batıdaki sık tuğlalı duvar ile aynı kalınlıkta ve hizada, taştan yapılmış dikdörtgen bir blok içinde yukarı çıkan ve 19 basamak ile aşağı inen bir merdiven dairesi bulunmaktadır. Bu merdiven kıble yönünde küçük bir kapı ile bir dehlize açılmaktadır. Bu dehliz, yaklaşık 75 m. güneydoğudaki, harimin "Uğrun kapı" veya "Babu's-Sır" denilen gizli bir kapısına ulaşmaktadır. Bu yol, bir tehlike ve tehdit karşısında mahalden uzaklaşmak için kullanılıyor olsa gerektir. Böylesi gizli yollar ve kapılar, Memlükler dönemine ait binalarda, kalelerde sıkça görülen unsurlardır. Bu dikdörtgen blok içindeki merdiven dairesinde yukarı çıkan basamaklar, muhtemelen camiye ait başka bir minareye çıkmak için yapılmıştır. Nitekim Matrakçı Nasuh'un Adana ile ilgili minyatüründe Ulu Caminin batısında bir minare görülmektedir (Çam, 1988, s.12).

Ulu Caminin güneyinde çadır kubbeli, camiden bağımsız bir yapı olan ve içinde 8 (sekiz) adet kitabesiz mezar bulunan bir bölüm mevcuttur. Buradaki mezarlar üzeri örtülü, duvarları kafesli korunaklı bir yapının içindedir (Resim 9). Bunların kentin eşrafının hanımları olduğu düşünülmektedir (Anonim). Çadıra benzeyen kubbesi olan bu bina 1890'lı yıllarda çekilen fotoğraflarda da görülmektedir. Bu korunaklı binanın ve Ulu Caminin güneyinde Ziya Paşa'nın mezarı bulunmaktadır.

Ulu Camiye bitişik ve binanın eklentilerinden olan türbede de Ramazanoğlu Halil Bey, Pirî Paşa'nın oğulları Mehmed Bey ve Mustafa Bey'in çini kaplı sandukaları mevcuttur.

3. Adana Ulu Cami Haziresindeki Mezar Kitabeleri

Yüzyılın başından günümüze kadar haziredeki mezar kitabelerinin sadece iki müellif tarafından okunduğu ve yayınlandığı görülmektedir. Bununla birlikte gözden kaçarak okunmamış olan iki kitabe ve okunmuş olan bir kitabede Divan Edebiyatında yer alan bir vezin kalıbının göz ardı edilerek hatalı yorumlandığı fark edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada Ulu Cami Haziresindeki kitabeler bu perspektiften ele alınarak aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

3.1. Okunan Mezar Kitabeleri

Haziredeki mezarların kitabeleri tespit edildiği kadarıyla ilk Taha Toros'un dikkatini çekmiş ve kendisinin anlatımıyla; "harap ve parçalanmış, dikenlerin ve

yoğun çalılıkların arasında ulaşabildiği mezarların" kitabelerini okuyarak, 1939 yılında yayımlamıştır. Kitabeler, mezardaki kişi için mensur veya manzum bir metin ile dua istemek, öldüğü tarihi ebced[7] ile ifade etmek, bir şair veya yazar bulmak, bu yazılan metni taş işçisi ile taşa işlettirmek gibi işlemler gerektirdiğinden oldukça meşakkatli ve masraflı bir süreçtir. Adana Ulu Cami Haziresindeki mezarların bir kısmında kitabeler olduğu gibi kitabesiz mezarlar da mevcuttur. Özellikle Adana'da devlet yetkilileri ve aile fertlerinin kullandığı bir mezarlık alanıdır (Toros, 1939, s. 17-20). Bundan dolayı kitabeli ve kitabesiz mezarlar oldukça özenli inşa edilmişlerdir.

Haziredeki 8 (sekiz) kitabeden kaybolan 7 (yedi) kitabenin çevirileri aşağıda verilmektedir. Bu çevirilerde görüldüğü üzere; ölen kişilerin yakınlarının hissettikleri üzüntü kitabelere açık bir şekilde yansıtılmıştır. Ölen bir genç kızın annesinin ağzından yazılan bir kitabede;

"*Ah Minelmevt*
Olsun mu kara topraklar bana alem siyah
Genç iken attı kara topraklara devran seni
Bî nişan oldun fakat dilden hayalin gitmiyor
Gözlerim görmek ümidiyle arar el'an seni
Görmüyor sensiz bu viraneyi asla gözüm.

Ah görsem bir daha ey munis-i vicdan seni" denilmiş ve evladını kaybeden bir annenin üzüntüsü hissettirilmiştir (Toros, 1939, s. 19)

Başka birinde, Tarsus'ta Kâmil Paşa'nın iftirasından dolayı Adana hapishanesine atılan ve burada ölen Er Zāde'nin mezar kitabesinde, bu haksızlık açıkça belirtilmiştir:

"*Kanına doğradılar ekmeği ehl-i Tarsus / Bülbül uçtu kafesten söndü şem'i fanus"*

Adana'da defterdarlık görevindeyken H. 1299 (M. 1882) yılında ölen Konyalı Mustafa Bey'in mezar kitabesinde:

"*Oku bir fatiha ibretle nazar kıl hale / Akîl ol fehmede gör alemi kim olmaya hasbî*

Çıktı cevher gibi bir tarihi zengin Rasih / Gülşen Eşref cennet ola kabri çelebi"

[7] Tarih ve ebced; mezarların üzerinde manzum kitabelerde ölüm tarihi makta beyit olan son beyitte Ebced ile ifade edilmiştir. Ebced, Arap harflerinin sayı değerlerine göre oluşturulmuş özel bir alfabe sistemidir. Murat Yüksel, Çukurova'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler, 7.

Tarsus kaymakamı iken H. 1264 (M. 1848) yılında ölen Ali Bey'in mezar kitabesinde:

"*Belde-i Tarsus'ta kaymakam idi o zāt / Kıldı mevasın Ali Bey aşiyan-ı cennete*" diye yazmaktadır.

Hicrî 1250 (M. 1834) yılında ölen Hasan Paşaoğullarından Ali Nuri'nin mezar kitabesinde:

"*Edip rıhlet Hacı İshak Efendizade Nuri / ……oldu hayf ki az bulunur böyle bir merd*

Lâtif zāt idi hoş sohbeti eder ālemi şād / Nezāketle dîhanından çıkan dürr-i zebercet

Yeğenzade dedi tarihini etti……./ Bihiştabāt Ali Nuri Efendi baabacet" (Toros, 1939, s. 20)

yazmaktadır. Bu kitabeyi Hasan Paşaoğulları içinde Yeğenzade olarak bilinen bir şair yazmıştır.

Hicrî 1241 (M. 1825) yılında ölen Aliye Hanım'ın mezar kitabesinde:

"*Gelip üçler dediler āh ederek tarihin / Naili dar-ı bekâ oldu Aliye Hanım*" yazmaktadır.

Hicrî 1261 (M.1845) yılında ölen Kalcızāde Mir Osman'ın Kitabesinde:

"*Sordular kimdir acep bu mehlika-yı muhip / Cevher-i tarihi Rifat Bey'den bir nadir düşer*

Kalcızāde Mir Osman gitti dünyadan hemin" yazmaktadır (Toros, 1939, s. 20)

3.1.1. Günümüze Kadar Kaybolmadan Gelen Mezar ve Kitabesi

Caminin hünkâr mahfilinden hazireye açılan kapısından girildiğinde karşılaşılan ilk mezarın kitabesinde, Hicrî 1251 (M. 1835) yılında Ahmed Paşa'nın oğlu Ragıb'ın, genç yaşta ölmek istediği ve isteğinde de başarılı olduğu (intihar) belirtilmektedir (Yüksel, 1990, s. 33). Kitabe aşağıdaki verilen Şekil 1'de görüldüğü gibidir. Kitabe yazısının transkripsiyonu (günümüz harflerine) ve daha sonra da günümüz Türkçesine aktarımı Şekil 2'de gösterilmiştir.

1 بو دهره اولمسون هیچ کمسه راغب
2. بولنمز خواهش اوزره بر مطالب
3. غلامی حضرت احمد پاشانك
4. شباب ایکن بقایه اولدی طالب
5. ایچون جامی اجلدن بریله
6. حیاتنه ممة اولدی غالب
7. وفاتن کوش ایدن خیف ایتدی اما
8. جنان ایچره بولور البت مراتب
9. دی نوری موتنه تاریخ جوهری
10. بقایه قیلدی عزم ایواه راغب
11. سنه 125
12. کتبه نوری

Şekil 1. Ahmed Paşa'nın Oğlu Ragıb'ın Mezar Kitabesi (Fotoğraf Mehibe Şahbaz Arşivi, 2023)

"Bu dehre olmasun hiç kimse rağbet
Bulunmaz ḫᵛâhiş üzre bin metâlib
Gulâmı Hazret-i Ahmed Paşa'nun
Şebâb iken bekâya oldı tâlib
İçüp câmı ecelden bir piyâle
Hayatına memât oldı gâlib
Vefâtın gûş iden hayf itdi ammâ
Cinân içre bulur elbet merâtib
Di Nûri mevtine târih-i cevheri
Bekâya kıldı azm eyvah Rāgıb
Sene 1251"
Ketebe Nûri
Vezni;
Me Fâ î lün / Me Fâ î lün/ Fa û lün.

Hazreti Ahmed Paşa'nın oğlu genç iken beka âlemine talib oldu,
Ecel kadehi "Bu dünyaya kimse rağbet etmesin.

İstediğin bir şey içinde bulunmaz.

nden bir şarap içti.

Ölüm hayatına gâlib geldi. Vefatını duyanlar "Ah ne yazık!" dediler ama Cennetin içinde bir yeri olsun diye ayet emrini (okurlar).

Çok etkili okuyan, yazan "ketebe" sınıfından Nuri, cevher değerindeki tarihi, kalıcı kalsın diye yazmaya çalıştı. Sene 1251" (M.1835)

Ketebe Nuri.

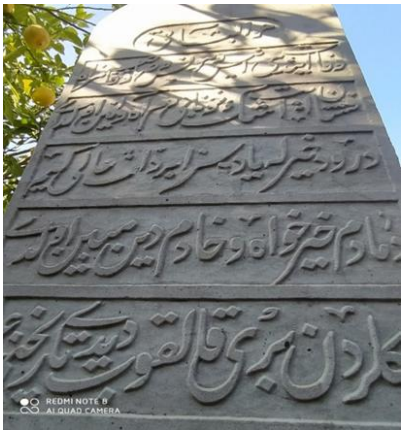
Şekil 2. Ahmed Paşa'nın Oğlu Ragıb'ın Mezar Kitabesinin Transkripsiyonu ve Günümüz Türkçesi

Mezarı yaptıran, genç yaşta, muhtemelen intihar eden mezar sahibi Rāgıb'ın babası, Ahmed Paşa olmalıdır. Burada her ne kadar intihar ederek büyük günah işlemiş olsa da yine de cennette bir yeri olması için dualar edilmektedir.

3.1.2. Okunan Diğer Mezar Kitabeleri

3.1.2.1. Hacı Ahmed Beğ

Hazirenin ortasında, yeşil boyalı demir şebeke içindeki mezar Hacı Ahmed Beğ'e aittir (Yüksel, 1990, s. 31). Hicrî 1310 (M.1892) yılına tarihlenen mezar, içinde toprak olan mermer lahit şeklindedir. Mermerin çevresinde bordür şeklindeki üst sırada Ayet'el-Kürsî ve mermerin dört bir yanındaki madalyon şeklindeki çerçeveler içinde parça parça Tevbe Suresi 21. Ayet-i kerîmesi "*yubeşşiruhum rabbuhum bi rahmetin minhu ve rıdvanin ve cennatin lehum fiha naimun mukim*" yazmaktadır. Yine madalyon şeklindeki çerçevelerden birinde "*İnnellezîn*" ifadesi bulunmaktadır. Bunların yanında lahit, yaprak ve çiçek motifleriyle donatılmıştır. Bu motifler, barok ve ampir dönemin kabartma tekniği ile yapılmış olup tüm yüzeyi boşluk bırakmaksızın kaplamıştır. Baş şahidesinde ve ayak şahidesinde kitabeler bulunmaktadır. Kitabelerin şairi İlmî Efendidir. Baş şahidesinde aynı zamanda fese benzer bir başlık vardır. Baş şahidesindeki kitabe Şekil 3'de görüldüğü gibidir. Kitabe yazısının günümüz harflerine ve daha sonra da günümüz Türkçesine aktarımı Şekil 4'de gösterilmiştir.

١ــ كلّ من عليها فان

٢ــ مطلع توفيق مولا مجمع حسن خصال

٣ــ ارجعى امريله كيتدى عالم قدسيته

٤ــ كلدى حقدن سويلدى تاريخنى ايكى ملك

٥ــ حاجى احمد بك بو يلده داخل اولدى جنته

٦ــ سنة ١٣١٠

Şekil 3. Hacı Ahmed Beğ'in Baş Şahidesindeki Kitabe (Fotoğraf Mehibe Şahbaz Arşivi, 2023)

Hacı Ahmed Beğ'in baş şahidesindeki kitabesinin okunuşu şu şekildedir;
Küllü men aleyha fân / Yerin üstünde ne varsa fânidir/ Rahman sûresi, 26. Ayet
Maṭlá-ı tevfîḳ-ı Mevlā mecmá-ı husn-i hısāl
"İrci"i" emriyle gitdi âlem-i kudsiyyete
Geldi Hakk'dan söyledi tārîhini iki melek Hācı Ahmed Beg bu yılda dāhil oldı cennete Sene 1310[1]
Vezni; *Fâ i lâ tün/ Fâ i lâ tün/ Fâ i lâtün/ Fâ i lün.*

Hacı Ahmed Beğ'in baş şahidesindeki kitabesinin okunuşu günümüz Türkçesine aşağıda belirtildiği gibi çevrilmiştir;

Mevlâ'nın iradesiyle saflığın güzelliğin toplamıyla doğdu.

Onun "geri dön!" emriyle kudsî âleme gitti

İki melek(kişi) geldi, hakikatle söyledi tarihini

Hacı Ahmed Bey bu yılda cennete dâhil oldu Sene H.1310 (M.1892).

Şekil 4. Hacı Ahmed Beğ'in Baş Şahidesindeki Kitabenin Transkripsiyonu ve Günümüz Türkçesi

Birinci beyitin ikinci mısraındaki"İrci"i" ifadesiyle Fecr Suresinin 28. Ayeti iktibas edilmiştir. Bu ayet-i kerîmenin tamamı;

ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَةً

şeklindedir.

"Dön Rabbine sen ondan razı o da senden razı olarak" anlamındadır. Burada Hacı Ahmed Beğ'in ölüm tarihine bir atıf vardır. "Hācı Ahmed Beğ bu yılda dāhil oldı cennete" mısraındaki harflerin sayı değerleri 1308 rakamını vermektedir. Ahmed Beğ'in ölüm tarihi olan 1310 için lâfzan tarih belirtilmiştir." Geldi Hakk'dan söyledi tārîhini iki melek"mısraındaki iki melek 1310 tarihini tamamlamaktadır.

Ayak tarafındaki diğer şahidedeki kitabe Şekil 5'te görüldüğü gibidir ve kitabe yazısının günümüz harflerine ve daha sonra da günümüz Türkçesine aktarımı Şekil 6'da gösterilmiştir.

١ــ هو الباقى
٢ــ وفات ايتدى انيس و مونس وصاحب وفا مزاه
٣ــ فشان ايت اشك خونابى دم آه وانين اولدى
٤ــ درود خيرله يادە سزا بر ذات عالى كيم
٥ــ دمادم خير خواه وخادم دين مبين اولدى
٦ــ ملكلردن برى قالقوب ديدى تاريخى علمى
٧ــ بهشته حاجى احمد بك جليس حور وعين اولده
٨ــ سنة ١٣١٠

Şekil 5. Hacı Ahmed Beğ'in Ayak Tarafındaki Kitabe (Fotoğraf Mehibe Şahbaz Arşivi, 2023).

Hüve'l-Bâkî
Vefât itdi enîs ü mûnis ü sâhib-vefâmız âh
Feşân it eşk-i hûnâbı dem-i âh u enîn oldı

Dürûd-ı hayrla yâda sezâ bir zât-ı âlî kim
Demâdem hayr-hâh u hâdim-i dîn-i mübîn oldı

Meleklerden biri ḳalḳub didi târîhi İlmî
Behişte Hacı Ahmed Beg celîs-i hûr u în oldı
Sene 1310

Me fâ î lün Me fâ î lün Me fâ î lün Me fâ î lün[1].

Vefat etti cana yakın, samimi, vefalı bir adam âh
Kanlı gözyaşlarını saç ah edip inleme zamanı geldi.
Hayr dualariyla anılmaya değer yüce bir kişilikti ki
Her zaman hayır sahibi, din-i mübinin hizmetkârı oldu
Meleklerden biri kalkıp tarihini İlmî bildirsin dedi
Hacı Ahmed Bey cennete meleklerle girdi.
Sene 1310 (M 1892).

Şekil 6. Hacı Ahmed Beğ'in Ayak Tarafındaki Kitabenin Transkripsiyonu ve Günümüz Türkçesi

Burada; "Behişte Hacı Ahmed Beg celîs-i hûr u în oldı" mısraının harflerinin Ebced sayı değeri 1313'tür. Şair İlmî, çok uygun bir ifadeyle;" Meleklerden biri

ḳalḳub” işaretiyle 1313’ten 3 sayısının çıkarılmasını istemiştir (Yüksel, 1990, s. 32). Zira melek kelimesi üç harften oluşmaktadır.

3.1.2.2. Müfti-Zâde Murtazâ Efendi Kerîmesi Mürüvvet Hanım

Mukarnas kubbeli batı kapısının açıldığı koridorun güneyindeki pencerenin önündeki küçük olan başka bir mezarın Şekil 7’de gösterilen mezar taşı bilgilerine göre Müftizade Murtazâ Efendi’nin kızı Mürüvvet Hanım’a ait olduğu anlaşılmaktadır (Yüksel, 1990, s. 35).

“1- Hüve’l-Bâkî
2- Müftî-zâde Murtazâ
3- Efendi Kerîmesi
4- Mürüvvet Hanım’ın
5- Ruhıçün Fâtihâ
6- Sene 1319” (M. 1901)”.

Şekil 7. Mürüvvet Hanım ‘ın Mezar Kitabesi ve Transkripsiyonu (Fotoğraf Mehibe Şahbaz Arşivi, 2023).

Mezarın küçük boyutlu olmasından dolayı Mürüvvet Hanım’ın henüz bebekken vefat ettiğini, işaret etmektedir. Bu kitabenin Haziran 2022’deki ziyaret esnasında yerinde olduğu ancak Aralık 2022 tarihinde yerinden düşmüş olduğu gözlemlenmiştir.

3.1.2.3. Ramazanzâde Hacı Hamza Efendi’nin Kızı Aişe Hanım

Yapılış itibariyle diğer mezarlardan farklı görülen, hazirenin ortasında yer alan anıtsal mezar, Şekil 8’de görüldüğü üzere Ramazan-zâde Hacı Hamza Efendi’nin kızı Aişe Hanım’a aittir (Yüksel, 1990, s. 35).

"1- Huve'l-Bâkî
2- Hâzâ merkadü'l-merhûme
3- Aişe Hanım binti
4-El-Hacı Hamza Efendi
5- an evlâdı Ramazan-zâde
6- li-rûhihâ'l fâtihâ 1324".

"O Allah Bâkî'dir.
Bu(rası) Ramazan-zâde evlâdından,
Hacı Hamza'nın kızı Merhume Aişe Hanım'ın mezarıdır.
Ruhu için fâtihâ Sene 1324" (M. 1906).

Şekil 8. Aişe Hanım'ın Mezar Kitabesinin Transkripsiyonu ve Günümüz Türkçesi (Fotoğraf Aytül Kaplan Arşivi, 2023).

Aişe Hanım'ın kitabesi yerden iki katlı bir kaide ile yükseltilmiş, kaidenin üzerinde dört taş üstüne oturtulmuş lahit şeklinde yapılmıştır. Bu mezarın boyu 1.44 cm, eni 60 cm, yüksekliği 1.58 cm dir. Kaideden yüksekliği 74 cm dir. Lahitin dört bir yanı kozmik yıldıza benzer çiçek motifleriyle süslenmiştir. Bu motifler Kozan'da 1886 yılında yapılan eski hastane binasındaki süsleme motiflerine de benzemektedir. Baş ve ayak şahideleri silindir şeklinde 130cm yükseklikte ve 18 cm. kalınlıktadır. Baş şahidesinde kitabe vardır. Bu mezarın sanat tarihi açısından özel olarak incelenmesi, Ramazan-zâde ailesinin estetik anlayışı ve sosyal statüleri konusunda önemli olabilir. Bundan başka muhtemelen XX. yüzyılın başlarında Adana'da kentli kültürün hangi aşamada olduğu, kentin eşrafının sosyal ve iktisadi yapıları da anlaşılabilir. Bu mezarın haziredeki diğer mezarlardan daha farklı bir estetik zevke ve kültüre sahip olduğu görülmektedir. Bu da Âîşe Hanım'ın toplumsal statüsünün yüksek olduğu ve ilgili dönemde Adana'da kadına verilen değerin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

3.1.2.4. Kadı Mustafa Lâtif Efendi'nin Kerîmesi Fâtıma Fahrîye

Aişe Hanım'ın mezarının doğusunda baş şahidesi - muhtemelen kadıların kullandığı kavuklara benzeyen - farklı bir kavuk şeklinde yapılmış mezarın kitabesinde; Şekil 9'da görüldüğü üzere Ünyeli Kadı Mustafa Lâtif Efendi'nin Kerîmesi Fâtıma Fahrîye Hanım'a aittir (Yüksel, 1990, s. 36) .

"1- Huve'l-Bâkî
2-At(d)ana kadısı Ünyeli
3- Mustafa Lâtif Efendi'nin
4- kerîmesi Fâtıma Fahrîye rûhına
5- el-fâtihâ
6- Cemâziye'l-âhir,
1338" H. (M. Şubat 1920).

Şekil 9. Fâtıma Fahrîye Hanım'ın Mezar Kitabesi ve Transkripsiyonu (Fotoğraf Aytül Kaplan Arşivi, 2023).

Bu kitabe yıpranmış ve harfleri silinmeye başlamıştır. Ünyeli Mustafa Lâtif Efendi, Adana'da kadılık görevindeyken kızı Fâtıma Fahriye vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Burada dikkat çeken husus Osmanlı Türkçesi'nde "Adana" ismi (ط) harfi ile A(t)ana şeklinde yazılmıştır[8].

3.1.3. Eksik okunan Mezar Kitabesi

Hazirenin mukarnas kubbeli bina kütlesinin duvarına ve batıdaki yol ile hazireyi ayıran bahçe duvarına en yakın olan, en dip köşede, zeytin ağacının altında, mermer ve içi toprakla dolu mezarın, ayak tarafındaki şahidede, dış tarafta ve iç tarafta olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır. Mermer lahdin güney ve kuzey tarafı Tevbe Suresi 21. ayetinden parçalar ile Ayet'el-Kürsî, yaprak ve çiçek desenli motiflerle donatılmıştır. Aynı Hacı Ahmed Beğ'in mezarında olduğu gibi barok ve ampir dönemine ait kabartma şeklinde yaprak ve çiçek motifleri, tüm lahiti boşluk bırakmaksızın kaplamıştır. Baş taraftaki taş, fese benzer kısa bir taştır. Ayak tarafındaki kitabeli şahide üstten kırılmıştır. Kırık parçası mezarın üzerindedir. Kitabenin okunan bölümü şekil 10'da verilmiştir. Kitabenin günümüz harflerine ve daha sonra da günümüz Türkçesine aktarımı Şekil 11'de gösterilmiştir.

[8] Adana isminin geçtiği en eski metinler Hitit çivi yazılı metinlerdir. Hititçe kaynaklarda Adana ismi "KUR URU A-TA-Nİ-İ-A, A-DA-Nİ-İ-A veya A-TA-Nİ-JA" olarak geçmektedir. Ahmet Ünal,-K. Serdar Giriginer, Kilikya-Çukurova İlkçağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji, 2007. Bu da göstermektedir ki Adana ismindeki (d) harfi sert bir (t) harfidir, yani ağızdan, (d) ye yakın (t) şeklinde çıkan bir harftir. Osmanlı dönemi hattatları "Adana" ismini en eski yazılı metinlerdeki orijinalliğine uygun olarak yazmaktadır.

1. حزلشوب جمله دع كولرى افسوس دريغ
2. نيجه بر آه فغان ديدة سى اشك ريزان
3. بو كه تسليم ورضا جاره دعا استرجاع
4. ايده لم حكم وقضا بويله در امر يزدان
5. بر كل سرخ ژاله وش اداى معجم تاريخ
6. مصرع خاتمه ده عندليب خوش الحان
7. روح وريحان ونعم‌ىلچره صاحب روضه
8. اوله زيب آور رهباب ذواتا افنان

19 12 1100 180

9. سنة 1312

Şekil 10. Dış Tarafındaki Kitabe ve Kırık Parçası (Fotoğraf Aytül Kaplan Arşivi, 2023).

Hazlaşub cümle duâ- gûları efsûs dirîğ
Nice bir âh (u) figân dîdesi eşk-i rîzân
Buna teslîm u rızâ çâre duâ istircâ
İdelim hükm-ü kazâ böyledir emr-i Yezdân
Bir gül-i surh jâle-veş edâ-yı mu'cem târih
Mısra-ı hâtimede andelib-î hoş-elhân
Revh u reyhân u naîm içre sâhib-i ravzâ
Ola zib-âver-i reh-yâb zevâtâ efnân
Sene 1312
Fe i lâ tün/ Fe i lâ tün/ Fe i lâ tün/ Fe i lün
(Fâ i lâ tün) (Fa'lün)
Hicrî 1312 tarih Miladî 1894.

Bütün dua okuyanlar coşku ile "heyhat, ne yazık" diye ağlayıp nice ah vah'larla gözyaşı döktüler.

Buna teslim (olmak) ve rıza (göstermek) için istirca "Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki O'na döneceğiz" duası, çaredir. Tanrı (Yezdan)'ın emri böyledir, başa gelen bu hükme (uyalım).

Bir kırmızı gül (üstündeki) şebnem gibi (bu) tarihi ansiklopedi edasıyla, bilgi mısraına, güzel sesli bülbülce (kondurdu).

Cennet bahçesinin sahibi bolluk, bereket içinde olsun, "zevâtâ efnân" (Rahman, 48.) ayeti yol bulsun, süslesin (Cennete giden yolları göstersin, süslesin)

olarak ifade edilmektedir.

Şekil 11. Dış Tarafındaki Kitabenin Transkripsiyonu ve Günümüz Türkçesi

Muhtemelen taşın üstü kemerli gibi görünmesi için kesilerek tahrip edilmiştir. Kitabenin son beyitinde "***Ola zib-âver-i reh-yâb zevâtâ efnân***" ifadesi Rahman Suresi'nin 48. ayetinden alınmış olup, "bu iki cennet türlü ağaçlarla doludur" mânâsındadır.

"*Revh u reyhân u naîm içre sâhib-i ravzâ*" mısrası daha önce okuyan tarafından "Ruh u reyhan…" olarak yanlış okunmuştur. Zira "Revh u reyhân" kalıplaşmış bir ikilemedir mânâsı "bolluk, bereket"dir.

Yine bu beyitlerde de lâfzan ebced hesabı verilmiştir. Şahidenin iç tarafındaki kitabede bulunan Vezin;

Fe i lâ tün Fe i lâ tün Fe i lâ tün Fe i lün

(Fâ i lâ tün) (Fa' lün)

Birinci tef'ile ve sonuncu tef'ilede değişiklik olması ölçüyü bozmamaktadır. Bu istisna sadece "fe i lâ tün"lü kalıplarda geçerlidir.

3.1.4. Daha Önce Okunmayan Mezar Kitabeleri

Bu şahidenin iç tarafındaki kitabe daha önce okunmamıştır. Bu çalışmada okunmayan bu kitabe okunmuştur. Kitabenin yeni okunan bölümünün transkripsiyonu ve daha sonra da günümüz Türkçesine aktarımı Şekil 12'de verilmiştir.

Mürmür-i bâd-ı ecel gönce ömrin hayfâ
……..kahbe felek acıyla bir hayli zamân
Med beşād-ı nihālin gül-i ruḥsār-ı baharın
Gülşen-i bağ-ı vücûdın itdi tālān ḥazan
Gûş-ı ber-hûş-ı cānı "küllümen âleyha fān"
Sırrını gûş idicek murġ-ı revidüb ţayrān
Ercaı emrine yani be-davet-i Raḥmān
Eyledi azm-ı sefer tā-be-civār-ı Rıḍvān
Ne seferdir irişüb belki makad-ı ṣıdḳa
Muţahher-i rāziye ind-i melîk-i Mennān

1.Beyitte- Kahpe feleğin mumu bir hayli zaman acıyla ağladı(eridi)

2.Beyitte- Baharın gül yanakları fidanın coşması (gibiydi) vücut bağının gül bahçesini hazan vurdu.

3.Beyitte- Rahman suresi 26. Ayetindeki" küllümen âleyha fān" -yerin üstünde ne varsa fanidir- emrini can kulağıyla dinleyip bunun sırrına ererek can kuşu uçtu,

4.Beyitte- Rahman'ın "Geri dön" davetine uydu, Rıdvan'ın (cennetin bekçisi melek) yanına sefer eyledi…veya - Rahman'ın geri dön emrine uydu, Rıdvan O'nun yanına sefer eyledi (Şeklinde iki türlü düşünülebilir. Açıkça kimliği belirtilmeyen bu meyyitin isminin muhtemelen Rıdvan olabileceğini, edebiyattaki "tevriye" sanatı ile açıklamak mümkündür.)

5.Beyitte- Öyle bir seferdir ki belki de doğruluk kademine (basamak) erişti, nimetler veren, cömertlik (Mennan- Esma-ül Hüsna'da Allah'ın isimlerinden biri) pâdişahının indine en temiz bir şekilde geldi…şeklindedir

Şekil 12. Şahidenin İç Tarafındaki Kitabe ve Kırık Parçası, Transkripsiyonu ve Günümüz Türkçesi: (Fotoğraf Aytül Kaplan Arşivi, 2023).

Mezarın mermer lahitinin güney ve kuzey tarafında, madalyon şeklinde çerçeveli iki kısım bulunmaktadır. Burada Tevbe Suresi 21. ayet-i kerîmesinin;

مُّقِيمٌ نَعِيمٌ فِيهَا لَّهُمْ وَجَنَّاتٍ وَرِضْوَانٍ مِّنْهُ بِرَحْمَةٍ رَبُّهُم يُبَشِّرُهُمْ

Yubeşşiruhum rabbuhum bi rahmetin minhu ve rıdvanin ve cennatin lehum fiha naimun mukim.

Tam meali; "Rabb'leri, onları, Kendi rahmeti, hoşnutluğu ve içinde tükenmeyen nimetler bulunan Cennetleri ile müjdeliyor" şeklinde olup, lahitte tamamı değil "rabbuhum birahmetin minhu veridvânin" ve "lehüm fîha naimu mukmehûn" kısımları madalyon içine alınmış şekilde, güney ve kuzey tarafında parça parça yazmaktadır. Burada içinde "Rıdvan" geçtiğinden dolayı "Rıdvan" ismine telmih yapıldığı düşünülmektedir. Madalyon şeklindeki çerçeveli Tevbe Suresi 21. Ayet-i Kerîmesi'nden parçalar bulunan kısımların üzerinde, lahiti çepeçevre kuşatan bordürde de Ayet'el-Kürsî yazmaktadır.

Hacı Ahmed Beğ ile bu mezarın meyyitinin ölüm tarihleri birbirlerine yakındır. Ahmed Bey H. 1310 (M. 1892) yılında, bu mezardaki isminin Rıdvan olduğu düşünülen meyyit ise H. 1312 (M. 1894) yılında vefat etmişlerdir. Her iki mezar da yapılış şekli, lahitlerin üzerindeki Ayet'el-Kürsî ile Tevbe Suresi'nin 21. Ayet-i Kerîmesi'nin yazılması, benzerlik göstermektedir. Hacı Ahmed Bey'in lahiti yeşile boyanmış bir demir şebeke içine alınmıştır. İkinci lahit ise tahribe açık ve herhangi bir korumalığı bulunmamaktadır.

Günümüze kadar okunmayan bir diğer mezar kitabesinin mezarının şahideleri kireçtaşındandır. Yağmur ve güneş altında olmasından dolayı tahribat oranı

yüksektir. Baş şahidesinin tepeliği Mevlevî sikkesine benzemektedir. Kitabenin üst tarafında her mezar taşında olduğu gibi "Hüve'l-Bākî" yazmaktadır. Kitabe ve transkripsiyonu Şekil 13'te verilmiştir.

"El hâc Muharrem (?) Efendi mahdumu Hüseyin Efendi ruhuna El Fâtiha H.1317" (M. 1899)

olarak okunmuştur.

Günümüz Türkçesi ile "Hacı Muharrem (?) Efendi'nin oğlu Hüseyin Efendi ruhuna El Fâtiha H. 1317"

Şekil 13. Hüseyin Efendi'nin Mezar Kitabesi ve Günümüz Türkçesi (Fotoğraf Aytül Kaplan Arşivi, 2023).

Sonuç olarak, mezar kitabelerinde mezarda yatan kişinin ölüm tarihi, nasıl öldüğü, ölümden dolayı duyulan üzüntü, ölen kişinin genç veya yaşlı olması, hastalıktan ölmüşse son durumu, haksızlıktan ölmüşse nasıl bir haksızlık olduğu şeklinde bilgiler ortak özellik tespit edilmiştir. Ancak kitabelerde ölen kişinin doğum tarihine yer verilmediği görülmektedir.

Bu kitabelerin yanı sıra Adana valisiyken vefat eden Ziya Paşa'nın mezar kitabesi ve Ulu Cami türbesindeki Ramazanoğlu Halil Bey, Beylerbeyi Pirî Paşa'nın oğulları Mehmed Bey ve Mustafa Bey'in çini kaplı sandukalarındaki kitabeleri daha önce okunarak literatürde yer almaktadır. Bu çalışmada hazirenin incelenmesinin bütünlüğü açısından bunlara da yer verilmiştir.

3.2. Ziya Paşa'nın Mezar Kitabesi

Ziya Paşa, 1880 yılında Adana Valiliği görevindeyken vefat etmiş ve şimdi park olan fakat o zamanlar hazire içinde bulunan yere defnedilmiştir. Türk Edebiyatının önemli şair, yazar ve araştırmacısıdır. Tanzimat Döneminde ön plana çıkmış, yazdıkları ve yaptıklarıyla Türk Tarihinde ve yenileşen Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olmuştur.

Şekil 14'de gösterilen Ziya Paşa'nın mezar kitabesi nesir olarak yazılmıştır. Kitabeden anlaşıldığına göre, Ziya Paşa vefat edince devrin şairleri, Ziya Paşa

gibi bir şairin ölüm tarihini nazımla ifade etmekten imtina etmişler, bunun üzerine Adana vergi müdürü Seyyid Hasan Rıza, kitabeyi nesir olarak yazmak zorunda kalmıştır (Yüksel, 1990, s. 87).

1. هو الباقى
2. اطنه ولايتى واليسى عبد الحميد ضياء الدين پاشا
3. مرحومك فضل وكمال آثاريله مثبت وعلو قدرينى
4. بيان وتوصيف وزبان وادبای زمان بی قدرت
5. وتاريخ وفاتنى نظمده شعرای بنام عثمانيان اظهار
6. عجز وحيرت ايلدكلرندن طقسان يدی سنه سی
7. جماذى الآخرينك سكزنجی پازار ايرتسی كونی
8. كلشنسرای بقايه رحلت ودار الخلد عقبايه
9. عزيمت ايلدكلرينی ولايت مذكوره ويركو مديری
10. السيد حسن رضا نثرا بو وجهله تحريره اجترا
11. ايلدی رحمة الله عليه رحمة واسعة مرحوم
12. مشار اليهك روح شريفلرينه سائر ارواح
13. مؤمنين ايچون ورضاء الله تعالى الفاتحه

"1-*Huve'l-Bâkî 2-Adana Vilâyeti vâlisi, Abdü'l-Hamîd Ziyâü'd-din Pâşâ 3-merhûmun, fazl u kemâl-i âsârîle müsbet ve ulüvv-i kadrini 4- beyân ve tavsîf ve zebân ve üdebâ-yı zamân bî-kudret 5-ve târih-i vefâtını nazmda şuarâ-yı benâm-ı Osmâniyân izhâr-ı -acz ü hayret eylediklerinde doksan yedi senesi 7-cemâziye'l-âhirinin sekizinci Pazar irtesi güni 8-gülşen-seryı bekâya rıhlet ve dârü'l-huld-i ukbâya 9-azimet eylediklerini vilâyet-mezkûre virgü müdiri 10-es-Seyyid Hasan Rızâ, nesren, bu vechile tahrire ictirâ 11- eyledi.Rahmetullahi aleyh, rahmeten vâsia, merhum-ı 12-müşârünileyh'in rûh-i şerîfleriyle sûir ervâh-ı 13-mü'minin içün rızâen lillahi Teâlâ el- Fâtihâ 14-Fî 8 C Sene 1297*" (M. 18 Mayıs 1880) yazmaktadır.

Şekil 14. Ziya Paşa'nın Mezar Kitabesi (Fotoğraf Aytül Kaplan Arşivi, 2023).

3.3. Adana Ulu Cami Türbesindeki Kitabeler

Türbe, Ulu Camininin doğusunda binanın bir eklentisi olarak inşa edilmiştir. Türbedeki kişiler sağdan sola doğru Ramazan-oğlu Halil Bey ile Pîrî Paşa'nın oğulları Mehmed Şah ve Mustafa Şah'tır. Çini kaplı sandukalar içinde yatmaktadırlar. Üç sandukanın kitabeleri de aynı ölçülerde ve uslûpta dizayn edilmiştir. Kitabeler "kapağı açılmış zarf" şeklindedir. Bu zarf şekillerin dikdörtgen kısmının ölçüleri, 61x20,5 cm. olup, üçgen kısmının ikizkenarları 40cm.dir. Üç türbenin yazıları da lacivert zemin üzerine beyaz nesih olarak yazılmıştır. Çevresi kahverengi bir cetvelle çevrilmiştir (Yüksel, 1990, s. 27-28).

Satır aralarına da mavi cetveller konulmuştur. Ramazan-oğlu Halil Bey'in mezar Şekil 15'te gösterilmiştir.

1. هذا
2. مرقد شريف المرحوم المغفور
3. المحتاج الى رحمة الله الملك الغفور الامير خليل
4. ابن الامير داود ابن الامير ابراهيم الشهير بابن رمضان عليهم الرحمة والرضوان
5. قد انتقل من دار الفنا الى دار البقا في اوائل جماذى الاولى من شهور سنة ست وعشر وتسعمائة

"*Bu(rası) Ramazan-oğlu diye meşhûr Emir oğlu Emîr Dâvûd (Allah'ın rahmeti ve rızası üzerlerine olsun) oğlu, Melik ve Gâfur olan Allah'ın rahmetine muhtâc, merhûm, mağfûr, Emîr Halîl'in mezâr-ı şerîfidir. 916 H. yılı aylarından Cemâziye'l-evvelin başlarında, yokluk âleminden sonsuzluk âlemine göçtü*".(M. Ağustos ayı başı 1510).

Şekil 15. Ramazanoğlu Halil Beğ'in Mezar Kitabesi (Fotoğraf Aytül Kaplan Arşivi, 2023).

Ortadaki sandukada yatan Adana Beylerbeyi Pîrî Paşa'nın oğlu Mehmed Şah'ın mezar kitabesi (Yüksel, 1990, s. 28) Şekil 16'da gösterilmiştir.

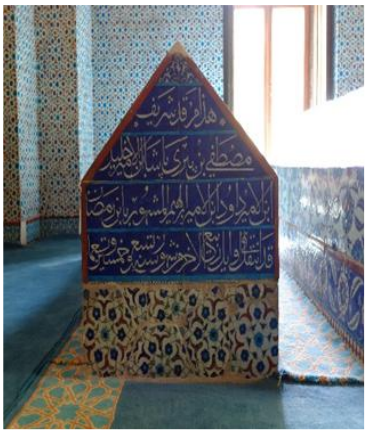

1. هذا مرقد شريف
2. محمد شاه ابزپچرى پاشا ابن الامير خليل
3. ابن الامير داود ابن الامير ابراهيم المشهور بابن رمضان
4. قد انتقل في اواسط ذى القعده من شهور سنة اربعون وتسعمائة

"*Bu(rası) meşhûr Ramazan-oğlu Emîr İbrahîm oğlu Emîr Dâvud oğlu Emîr Halil oğlu Pîrî Paşa oğlu Mehmed Şah'ın şerefli mezârıdır. 940 H. yılı aylarından Zilkade ortalarında göçtü*". (M. Mayıs sonları 1534)

Şekil 16. Adana Beylerbeyi Pîrî Paşa'nın Oğlu Mehmed Şah'ın Mezar Kitabesi (Fotoğraf Aytül Kaplan Arşivi, 2023).

En soldaki sandukada yatan Pîrî Paşa'nın oğlu Mustafâ'nın mezar kitabesi (Yüksel, 1990, s. 28). Şekil 17'de gösterilmiştir.

1. هذا مرقد شريف
2. مصطفى برنچرى پاشا ابن الامير خليل
3. ابن الامير داود ابن الامير ابراهيم المشهور بابن رمضان
4. قد انتقل في اوائل ربيع الآخر من شهور سنة تسع وخمسين وتسعمائة

"*Bu(rası) meşhûr Ramazan-oğlu Emîr İbrahîm oğlu Emîr Dâvud oğlu Emîr Halil oğlu Pîrî Paşa oğlu Mustafâ'nın şerefli mezarıdır. 959 H. yılı aylarından Rebiü'l-âhir'in başlarında göçtü"*. (M. Şubat sonu 1552).

Şekil 17. Pîrî Paşa'nın Oğlu Mustafâ'nın Mezar Kitabesi (Fotoğraf Aytül Kaplan Arşivi, 2023).

Bu kitabelerin okunması ile Adana'nın ileri gelen aileleri tarafından oluşturulan elit bir "Adanalı" ve "kentli" kültürünün öne çıktığı ve dönemin Adanasının tam bir Osmanlı Türk İslam kenti olduğu anlaşılmaktadır. Zira kitabelerin yazım tekniği, Türk Edebiyatı'nın, Türk Kültür ve Medeniyeti açısından incelikli ve sanatlı kullanımına örnektir. Bundan başka Ebced Hesabı konusunda da derin bilgi ve beceri gösteren önemli mısralardır. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başında Adana'da böylesi incelikli ve sanatlı kitabeler yazdıracak ve yazacak entellektüel, elit bir eşraf ve şairler topluluğunun varlığının kanıtı olarak değerlendirilebilir.

4.Adana Ulu Cami Haziresindeki Kitabesiz Mezarlar

Ulu Cami Haziresinde kitabesiz mezarlar çoğunluktadır. Mezarların çoğunluğu devşirme taşlardan yapılmıştır. Burada günümüzde olmayan bir yapıya ait olduğu düşünülen temel kalıntıları, yıkıntı şeklinde bina parçaları ve bir adet sütun bulunmaktadır. Bu kalıntılar, parçalar ve farklı taşlardan dolayı burasının farklı bir binaya ait bölüm olduğu düşünülmektedir. Kalıntılar arasında çatı ve duvar parçaları, sık tuğlalı duvar blokları da mevcuttur. Buradaki kalıntıların incelenerek gerçekte Ulu Cami binasına ait olup olmadıkları ya da mukarnasla kaplanmış kubbesi olan batı kapısının açıldığı, batıdaki bina kütlesine mi dahil olduğu ve bu bina kütlesinin ne amaçla inşa edilmiş olup, nasıl kullanıldığı anlaşılabilecektir. Bu araştırmalar sonucunda muhtemelen Adana Ulu Camininin planının güncellenmesi gerekecektir.

Burada toplamda 20 (yirmi) mezar bulunmaktadır ve 13 (on üç) tanesi kitabesizdir. Kitabesiz mezarlar, baş taraftaki şahidenin tepeliklerinden ve mezarda kullanılan malzemelerde verilen ipuçlarından muhtemelen yorumlanabilmektedir.

Hazirenin en dikkat çeken kitabesiz mezarı; ayak tarafında yanyana aynı kaide üzerinde bulunan iki mezarın hemen batısında duvarın dibinde (en batı) olan mezardır. Bunlar çevreleri mermer bloklarla kapalı lahit şeklinde mezarlardır. Duvarın dibindeki mezarın baş tarafındaki şahidesi silindir şeklindedir. Bu taşın üzerinde ilk bakışta bir saç topuzuna benzer küçük, zarif bir tepelik bulunmaktadır. Tepelik dikkatle incelendiğinde bir kozalak motifi olduğu anlaşılmaktadır. Mezar, tamamen mermer kaplıdır. Ayak şahidesi kırılmıştır ve mezarın üzerindedir. Bu mezar ve haziredeki mezarların geneli topraktan yüksekte yapılmıştır. Bu mezarın temelinde devşirme olduğu anlaşılan üç tane taş vardır. Bu taşlar temele düzgün bir şekilde konulmamış, ya ters çevrilmiş ya da yan yatırılarak kullanılmıştır. Bunların üzerinde zambak motifi ve ters çevrilmiş bir ağaç motifi (hayat ağacına benzer) bulunmaktadır. Yapılış biçimi, temelindeki devşirme taşlardaki motifler ve mezarın kozalak şeklindeki tepeliği bu mezarı ilgi çekici ve diğerlerinden farklı kılmaktadır. Baş şahidesindeki kozalağın zerafeti ve kaidedeki zambak motifi bu kişinin muhtemelen bir kadın olabileceğini göstermektedir

Bu mezarın ayak tarafındaki yanyana olan iki mezardan birinin tepeliği kavuk şeklinde olup, kavuğun kuzey tarafında gerili bir yay üzerinde üç ok sembolü görülmektedir. Bundan anlaşıldığına göre burada Ramazanoğulları soyundan biri yatmaktadır. Mezarlar genelde lahit şeklinde mermer veya kireçtaşı bloklarla kaplanmış olup, içerisi topraktır. Bu mezarların kuzey tarafındaki temel kaidesi sık tuğlalı blok bir duvarın üzerine yapılmıştır. Bu tuğlalı blok, muhtemelen devşirme bir malzemedir.

Mezarlardan 6 (altı) tanesinde baş veya ayak tarafında şahide yoktur. Bunların mezar olduğu anlaşılması için üzeri ve etrafı taş bloklarla kapatılmıştır. Hazirede mezarlardan birinin üzerine gelişi güzel bırakılmış, hangi mezardan koptuğu bilinmeyen bir tepelik bulunmaktadır. Mezarların çoğunluğu devşirme taşlardan yapılmış kaideler üzerindedir.

SONUÇ

Adana Ulu Cami haziresi bölgenin önemli kültürel miraslarından biridir. Yapılan çalışmada hazirenin günümüzdeki kalan bölümü dışında tarihte daha geniş bir

alana yayıldığı tespit edilmiştir. Hazire ve Ulu Cami zaman içinde çok defalar değişime uğramıştır.

Bu araştırmada ulaşılan sonuca göre haziredeki mezar kitabelerinin sanat değeri yüksek, tarihleme konusunda "Ebced" hesabını çok iyi bilen ve kullanan sanatçılar tarafından yazıldığı görülmektedir. Bundan başka haziredeki mezar kitabelerinin yazılması ve yapıların, lahitlerin inşası, uzun ve meşakkatli bir süreçtir. Buna rağmen haziredeki mezarlar özenle ve anıtsal olarak yapılmıştır. Bu doğrultuda, XIX. ve XX. yüzyıllarda devlet kademesinde yer alan ve hazirede mezarları bulunan Adanalı ailelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve estetik değerlerinin oldukça üst düzeyde olduğu görülmektedir. Adana Ulu Cami haziresindeki mezar yapıları ve kitabeleri, Adana'nın Cumhuriyet öncesinde, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Adanalı ailelerin ve devlet erkanının aile fertlerinin sosyal statülerini, kentin kültürel ve ekonomik yapısını yansıtan somut delillerdir.

Araştırmanın kapsamında yer alan ve daha önce transkripsiyonu yapılmayan ve günümüz Türkçesine çevrilmeyen kitabelerin transkripsiyonu yapılmış ve günümüz Türkçesine çevrilmiş, bunun sonucunda daha önceden kimliği belirsiz olarak nitelendirilen mezardaki yatan kişinin isminin "Rıdvan" olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Rıdvan'ın mezarının ayak tarafındaki şahidenin dış tarafındaki çeviri hatası da tespit edilmiş ve buradaki hata Türk Edebiyatı'nın bir kuralı doğrultusunda düzeltilmiştir. Bu düzeltme ve iç taraftaki kitabenin okunması ve yorumlanması neticesinde mezarda yatan kişinin ismi belirlenmiştir. Bu mezar ve yeşil boyalı demir şebeke içine alınmış olan Hacı Ahmed Beğ'in mezarı birbirine çok benzemektedir. Bu iki kişinin ölüm tarihleri de yakındır. Bu mezarları yapan ve kitabelerini yazan sanatçıların aynı olduğu düşünülmektedir.

Haziredeki mezarların lahitlerinde genelde dal ve yaprak, asma, hurma, barok karakterli motifler, geometrik, kozmik şekiller kullanılmıştır. Üzüm ve asma yaprağı genelde sonbahar ve ecel şerbetini içmek gibi mânâlara gelmektedir. Bazen de asma yaprağı motifi ölümsüzlüğü ifade etmektedir. Hazirede bulunan Ramazan-zade Hacı Hamza Efendi'nin kızı Aişe Hanımın lahitinde rastlanan kozmik yıldız motifi, dairesel dönüşümü, hayatın veya dünyanın sembolünü ifade etmektedir. Devlet ve din adamlarının, esnafın, sanatkârın, ilim adamlarının ve aile fertlerinin konumlarına göre başlık ve süslemeleri farklıdır. 1828 yılından itibaren dönemin padişahlarının giydiği feslerin şekli, ölen kişilerin mezar taşlarına işlenmektedir. Bu çeşit fesler, "Mahmudi fes", "Azizifes", "Hamidifes" gibi padişahların isimleriyle bilinmektedir. Haziredeki mezar başlıklarında sarıklı fes, sarıklı kavuk, kısa sarıklı kavuk gibi formlar kullanılmıştır.

Alan çalışması sırasında, hazirenin bulunduğu yer incelenmiş mezarların yapımında kullanılan devşirme malzemeler ile mezarların arasında kalan temel yapıları ve farklı kalıntılar tespit edilmiştir. Buradaki kitabesiz mezarların yapımında kullanılan devşirme malzemeler üzerindeki motifler ve mezar taşlarının biçimleri ile diğer kalıntılar, hazirenin bulunduğu alanda, tarihte, başka bir binanın olabileceğini düşündürmektedir. Adana Ulu Camisinin günümüze kadar gelen ve hazire olarak kullanılan bu boş alanı, ya Ulu Cami'nin bir bölümüdür ya da Ulu Camiye bitişik olan ve başka bir amaç için kullanılan binanın bir bölümüdür. Ulu Camiye bitişik olan bu bina, mukarnasla kaplı kubbeli batı kapısından girilen binadır. Burası Ulu Cami'nin inşa malzemelerinden farklı malzemeler ile yapılmıştır. Buradaki binanın zaman zaman zaviye, şifahane veya sıbyan mektebi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu çalışmada ulaşılan sonuca göre, kitabesiz mezarların yapımında kullanılan malzemelerdeki motifler ve mezar taşlarının biçim ve şekilleri, baş şahidelerindeki betimlemeler doğrultusunda bu bina, XIX. yüzyılın sonunda şifahane olarak kullanılmıştır. Ancak yine de ulaşılan bu sonuçlar doğrultusunda yapılacak çalışmalar ile buradaki kalıntıların ve mezarlarda kullanılan devşirme malzemelerin dikkatlice incelenerek, mukarnaslı kubbeli batı taç kapısının açıldığı bina ve bu binanın yapılış ve kullanılış amaçları, binanın veya Ulu Cami'nin planları hakkında yeni ve isabetli fikirleri ortaya çıkarması beklenmektedir. Böylelikle Ulu Cami planının da güncelleştirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca kültür varlıkları içinde, üzerindeki motifler ve kitabelerden dolayı ayrıcalıklı özelliklere sahip olan bu eserlerin, iklim şartlarından kaynaklanabilecek tahribatlardan korunması için gerekli önlemlerin alınması tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arslan, S. (2014). Türklerde ağaç kültü ve hayat ağacı. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 59-71.

Asatekin, N. Gül. (2004). *Kültür ve Doğa Varlıklarımız Neyi? Niçin? Nasıl Korumalıyız*? Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı*. Kervan Yay., 2. Cilt,264.

Balcı, S. (2017). Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Ramazanoğulları. *Uluslararası Orta Anadolu Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet, Sempozyumu-III, Ramazanoğulları Beyliği*, Konya.

Bozkurt, N. (2004). Mezarlık. *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları.

Çam, N. (1988). *Adana Ulu Cami Külliyesi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Çam, N. (2010). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri 01 ADANA*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Dağ, Ü. (2021). Türk İskandinav Mitolojisinde Ağaç Sembolizmi. *Milli Folklor*, 17(132), 63 -74.

Halaçoğlu, Y. (1979). Tapu tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılın ilk yarısında Sis (=Kozan) Sancağı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* 32, 819-892.

https://max-von-oppenheim.foundation/max-von-oppenheim/in-diensten-des-auswaertigen-amtes/?lang=en, Erişim tarihi: 14.10.2022.

https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/adana-demek-biraz-da-ulu-cami-demek-h9962.html, Erişim tarihi: 14.10.2022.

Işık, R. (2004). Türklerde ağaç ile ilgili inanışlar ve bunlara bağlı kültler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 89-106.

Karademir, M.-Kunt, İ. (2019). Edirne Şehabeddin Paşa Cami haziresi ve mezar taşları. *SUTAD*, Ağustos (46), 329-356.

Kırkıl, T. (2008). Adana kent merkezinde cami mimarisinin geçmişten günümüze gelişimi [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kon, K. (2012). Almanya'nın islam stratejisi mimarlarından Max von Oppenheim ve bu konudaki üç memorandumu. *Tarih Dergisi*, 53, 211-252.

Kurt, Y. (2000). Ramazanoğulları çarşısı. *Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana Köprübaşı*.

Kurt, Y. (2015). Kilit isim: Adana müftüsü Karslızade İshak Efendi. *Adana Medya Gazetesi*, 1 Haziran.

Öney, G. (2007). *Beylikler Devri Sanatı, XIV. – XV. Yüzyıl (1300-1453)*. Türk Tarih Kurumu.

Özkan, S. (2007). Geç dönem Osmanlı Adana mezar taşları (18-20. yy) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Sarı, A. (2017). Ramazanoğulları Üçoklu Mu İdi? *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-3,* Konya, 243-255.

Savaş, M. (2017). Ramazanoğlu Beyliğine Ait Mimari Eserler. *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-3,* Konya, 593-633.

Şahbaz, M. (2022). The reflections of the elements considered sacred in the Preislamic Turkish States on The Architecture of The Sons of Ramadan Principality. *İKSAD 8. Çukurova Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi,* Adana, Türkiye, 1082-1089.

Sümer, F. (1988). Ramazanoğulları. *İslam Ansiklopedisi*, TDV.

Toros, T. (1939). Adana'da Mezar Taşları. *Görüşler*,17-20.

Uysal, A. O. (1985). Adana Ulu Cami. *Vakıflar Dergisi*, 19, 277-284.

Ünal, A. & Girginer, K. S. (2007). *Kilikya-Çukurova İlkçağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*.

Yüksel, M. (1990). *Çukurova'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler*. Adana Valiliği Yayınları, No: 3.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, İlaveli II. Baskı.

Taha Toros, https://9lib.net/document/dzxkn4nq-%C3%A7ukurovada-tetkikler-adanada-mezar-ta%C5%9Flar%C4%B1.html, Erişim tarihi: 14.10.2022.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: This study aims cultural assets, which are concrete proofs of civilizations established in the regions where they are located, are under the threat of extinction due to many reasons within the framework of modernization. These threats make themselves felt even more in Anatolia, which has hosted successive civilizations throughout history. XIV. Artifacts from the Ramazanoğlu Principality, which was one of the rings formed by the structuring of the Anatolian Turkmen states in the 19th century and established in the Çukurova region, were also damaged due to different reasons. Despite this, there are also works that have survived to the present day. The mausoleums and tombs in Adana Ulu Mosque, one of these works of cultural heritage, provide information about the culture of the period in which they were built and serve as a source for researchers in scientific studies. In this research, it is aimed to translate the epitaphs of the tombstones found in the tombstones in today's Turkish, to combine them with the inscriptions that have been lost despite being in the literature, and to read the

unread inscriptions found in the graveyard by drawing attention to the dimensions of the Ulu Mosque graveyard over time.

Method: In this direction, it is aimed to bring together the Latinization of the two inscriptions in the burial ground and, within the scope of this research, to bring them to the literature as a whole and to draw attention to the correction of the reading error in an inscription. By reading these inscriptions, it is aimed to reveal the cultural, economic and sociological conditions of Adana Notables in the time period during the collapse of the Ottoman Empire. Thus, the roles of the administrative and gentry families of Adana in the formation of the "Adana" and "urban" culture will be understood. Because the writing technique of the inscriptions is seen as an example of the subtle and artistic use of Turkish Literature in terms of Turkish Culture and Civilization. The ideas that these tombstones will reveal and the information to be obtained will shed light on the history of Adana. In this research, field study and literature review were made. During the fieldwork, the site of the burial ground was examined and the spolia materials used in the construction of the tombs and the foundation structures and different remains between the tombs were observed.

Findings: In the literature review, it was seen that the translation of the Adana Great Mosque burial and tombstones was made by Taha Toros for the first time in 1939, and the epitaphs of 8 (eight) tombs, the number of which was unknown at that time, were read and 7 (seven) of them were lost today. Another study was conducted by Murat Yüksel in 1990. Here, too, 7 (seven) tomb inscriptions that still exist in the burial ground were read. It is seen that 2 (two) of the inscriptions remaining in the burial ground have not been read so far. Filling this gap in this study, reading the missing inscriptions and correcting the error encountered in a previously translated inscription was the source of inspiration for this study. There are a total of 20 (twenty) tombs in the Adana Great Mosque Cemetery that have survived until today. 8 (eight) of them are inscriptions. In one of these graves, there are two inscriptions, one on the inner and outer side of the martyr at the foot. It has been observed that the inscription on the inside has not been translated until the present time. In the research, Ulu Mosque was also examined as an architectural work with its main lines and the parts of the mosque were mentioned. The changes that the Ulu Mosque has undergone over time are included. It is aimed to draw attention to the fact that these changes are mainly the result of the renovations made due to the destruction of the mosque. In addition, the area covered by the Grand Mosque Graveyard in history and the remaining part of the burial area today were examined.

Conclusion: As a result of this research, verse works written in high-level literary language in inscriptions and dates written with the abjad calculation hidden in these works were found. The information on the tombstones shows that the tombs in the cemetery belong to the state officials of the time, Adana notables and their family members, and how much these families are related to aesthetics, art and science. The symbols on the tombstones without inscriptions also reflect the social power and status of those buried in the tomb.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2384-2409
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78470
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 22.09.2024 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Çayır, M. & Ünveren, D. (2025). 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Derin Anlama Yönelik Öğrenme Çıktılarına Ulaştıracak Yol ve Stratejiler: Etkinlik Örnekleri, *Journal of History School,* 76, 2384-2409.

2024 TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDAKİ DERİN ANLAMA YÖNELİK ÖĞRENME ÇIKTILARINA ULAŞTIRACAK YOL VE STRATEJİLER: ETKİNLİK ÖRNEKLERİ [1]

Mehmet ÇAYIR[2] & Dilek ÜNVEREN[3]

Öz

Bu çalışmanın birinci amacı, alan yazınındaki çalışmalar ve bu çalışmaların analiz edilmesinden yola çıkarak bir metnin derin yapısına götürecek yol ve stratejileri belirleyip bir örnek sunmaktır. İkinci amacı da geliştirilen yol ve stratejiler aracılığıyla, 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan T.O.7.7. ve T.O.7.8. kodlu öğrenme çıktıları temel alınarak 7. Sınıf öğrencilerinin okudukları metinlerin derin yapısına ulaştıracak etkinlikler tasarlamaktır. Alan yazınında ilgili çalışmalar yoluyla çalışmanın teorik çatısı oluşturularak derin yapıya götüren yol ve stratejilere ulaşılmıştır. Bu yol ve stratejiler yoluyla "Küçük Yunus" metni üzerinden derin yapıya ulaştıracak etkinlikler oluşturulmuştur. Alan yazını taraması sonucunda derin yapıya ulaştıran başlıca yol ve stratejiler çıkarımlar, tekrarlı yapılar ve metin türü olduğu tespit edilmiş ve bu bulgulara dayanarak etkinlik örnekleri tasarlanmıştır. Çalışma sonunda derlenen stratejiler dışında yardımcı stratejilerin de kullanılmasının faydalı olabileceği gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmanın henüz çok yeni olan 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programının derin yapıya dair bu önemli kazanımın geliştirilmesinde öğretmenlere destek sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programı, Türkçe Eğitimi, Derin Anlam, Derin Yapı, Etkinlikler.

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1. yazar: %50, 2. yazar: %50.

[2] Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, mehmetcayir@sdu.edu.tr, Orcid: 0000 0002 6870 7606
[3] Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, dilekunveren@sdu.edu.tr, Orcid: 0000 0003 3415 9274

Ways and Strategies to Achieve Deep Structure in 2024 Turkish Course Curriculum: Activity Examples

Abstract

The first aim of this study is to determine ways that will lead to the deep structure of a text and to present an example, based on the studies in literature and the analysis of these studies. The second aim is to design activities that will enable students to reach the deep structure of the texts readed, based on two learning outcomes in the 2024 Secondary School Turkish Course Curriculum, through the developed methods and strategies. Strategies have been identified through studies on deep structure in literature. By scanning the literature, it was determined that the ways to reach the deep structure were inferences, repetitive structures and text type, and activity examples were designed based on these findings. It was concluded that using auxiliary strategies could be beneficial. It is thought that this study will support teachers in developing the deep structure achievement of the new 2024 Turkish Course Curriculum.

Keywords: 2024 Turkish Course Curriculum, Turkish Education, Deep Meaning, Deep Structure, Activities.

GİRİŞ

Düşüncenin üreticisi ve taşıyıcısı olan dil, insan hayatını anlamlı kılan bir olgudur. Hayatı anlama sürecinde diğer dil becerilerinde olduğu gibi okuma, insanın doğumundan ömrünün sonuna kadar kullandığı bir beceridir. Bu dil becerisindeki yetkinlik, kişiyi biyolojik olarak var olan bir seviyeden öteye, kendisine ve çevresine duyarlı, farkındalık sahibi bir noktaya getirir. Biyolojik varlığı aşmak, bir şeylerin farkında olup anlamlandırmaya çalışmak, görünen ve yazılanların zihinsel bir süzgeçten geçirilmesiyle, yani okumayla gerçekleşir.

Okuma, alan yazınında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Okumayı, Özdemir (2023, s.5) el, parmak, baş ve kollar gibi organları içeren, bedenin ince ayarlı kullanımını gerektiren zihinsel ve fiziksel iş birlikli etkinlik; Kaya (2020, s.27) bir kod çözme eyleminin ötesinde olan, kodu anlama ve kavrama işlemi; Kardaş ve Tunagür (2020, s.21) zihinsel ve fiziksel etkinliklerin birlikte iş gördüğü karmaşık bir dil becerisi; Arıcı (2018, s.3) sonradan kazanılan bir beceri olup kişinin yazılı bir metni kendine has bir biçimde anlamlandırması işlemi; Karatay (2018, s.15-16) çevreden gelen uyaranların gözler tarafından algılanıp beyin tarafından anlamlandırılan fiziksel ve bilişsel etkinliklerin beraber çalışma temeline dayanan anlamlandırma ve düşünme süreci; Karahan (2018, s.38) bilgi edinmenin yollarından biri olup hayatı sürdürebilmek ve kendini gerçekleştirebilmek için bireyin duyu organları aracılığıyla aldığı bilgileri anlamlandırma durumu; Balcı (2016, s.2) gözle gelen uyarıların beyin tarafından

anlamlandırılması işi; Coşkun (2003, s.102) amacının yazılanları kavramak olan ve dinlemeyle birlikte bir anlama becerisi; Aytaş (2005) beş duyu organın devinimlerinden ve beynin anlama kavrama çabasından oluşan karmaşık bir etkinlik; Dilidüzgün vd. (2019, s.167) yalnızca sözcüklerin belirtildiği bir kod çözme faaliyeti olmayıp dile gelen düşünceleri analiz etmeyi, yorumlamayı ve birleştirmeyi gerektiren üst düzey bir bilişsel süreç; Özbay (2006) gözlerin ve ses organlarının çeşitli durumlarından ve zihnin anlama gayretinden oluşan karmaşık bir iş olarak tanımlamıştır. Verilen tanımlar, okumanın fiziksel, bilişsel özelliklerine değinmiş ve insan hayatında olan önemi üzerinde durmuştur.

Okuma becerisinin yetkin bir biçimde geliştirilmesi önemlidir çünkü insan hayatı, bir anlamlandırma sürecine dayalıdır. Okuma da dinleme becerisiyle birlikte bu anlamlandırma sürecine hizmet etmektedir. Çocuk, okuma becerisini bazen okul öncesinde ebeveynden edinebilmiş olsa da bu beceri, planlı ve programlı şekilde ancak alanında uzmanlaşmış eğitmenlerle sürdürülmektedir. Öğrenciler, okuma becerisini sistemli şekilde ilk olarak ilkokul birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar sınıf öğretmenleri aracılığıyla kazanmaktadır. Ortaokul beşinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar da bu görevi Türkçe öğretmenleri üstlenmektedir. Hangi kademede olursa olsun okuma becerisinin öğretilmesi, MEB tarafından hazırlanan öğretim programları çerçevesinde olmaktadır. Tevhid-i Tedrisat kanunundan sonra sistemli olarak Türkçe dersinin müfredat programı aracılığıyla öğretilmesi, 1924 (hicri 1340) İlk Mektep Türkçe Dersi Öğretim Programıyla olmuştur (Kardaş, 2020, s.24). Bu Türkçe öğretimi programında okuma becerisi, kıraat ve inşad (okuma ve ahenkli şiir okuma) biçiminde verilmiştir. Daha sonra gelen tüm Türkçe öğretim programlarında okuma becerisi, üzerinde en çok durulan dil becerisi olmuştur. Şu anda Türkiye'de yürürlükte olan ve yerini zaman içinde 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programına bırakacak olan 2019 Türkçe Öğretim Programının özel amaçları arasında okuma becerisiyle ilgili olarak, "okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması" ve "okuduklarını anlayarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerinin ve sorgulamalarının sağlanması" (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019, s.8) şeklinde verilmiştir. 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programının Temel Perspektifi ve Özel Amaçları arasında, 2019 Türkçe Öğretim Programına benzer şekilde okumaya dair olarak "okuduklarını, dinlediklerini/izlediklerini anlayarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeleri", "okuduğundan, dinlediğinden/izlediğinden hareketle söz varlığını zenginleştirerek dil zevkini geliştirmeleri ve dil bilincine ulaşmaları" maddeleri verilmiştir (MEB, 2024, s.5). Her iki müfredatta verilen amaçlara bakıldığında okuduğunu anlamanın temelde yer aldığı, buna bağlı olarak da diğer

kazanımların elde edileceği görülmektedir. Okuduğunu anlamanın sağlıklı olarak gerçekleşebilmesi için birçok faktör etkili olsa da metin seçimi, en önemli faktörlerden biridir.

Metin kavramını Balcı (2018, s.18) dilsel anlamda birbirini izleyen sıralı ve anlamlı bütünler meydana getiren cümleler dizisi, belirli yapıların dil birimlerinden oluşan kurallı, sözlü veya yazılı olarak üretilen bir iletişim aracı biçiminde tanımlamıştır. Dilidüzgün de (2021, s.22) metnin dilsel iletişimin temel birimi olduğunu, mantıksal, anlamsal ve dilbilgisel bakımdan bağlaşımlı bir bütünlük olduğunu belirtmiştir. Metinde kelime, cümle ve paragraflar başına buyruk bir şekilde değil, belirli bir düzen içinde dilbilgisi kurallarına uygun olarak bir araya gelir. Bunun sonucunda da anlamlı dil yapıları ortaya çıkar (Güneş, 2013, s.606).

Türkçe öğretimi, metinler üzerine kuruludur. Amaç; dilin, ek, kök, sözcük ve cümle gibi öğrencinin birbiriyle ilişkilendirmesinde zorlanacak yapıları öğretmek olmayıp 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programının Temel Perspektifi ve Özel amaçlarında yer aldığı gibi öğrencinin duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmektir (MEB, 2024, s.5). Bu amacı gerçekleştirmek için dilin tüm yapılarının yer aldığı ve öğrencinin hem dil becerilerini geliştireceği hem de dilin estetiğini duyumsayacağı metinler kullanılmalıdır. Türkçe ve edebiyat dersleri nasıl işlenmeli sorusuna Kavcar (2016, s.12) ana odağına metnin konulmasını ve öğretmenin Türkçe dersine metinle yola çıkması gerektiğini ifade etmiştir.

Türkçe öğretiminde en çok okuma metinleri üzerinde durulmaktadır. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte öğrencilerin ders kitabı, öykü, roman vb. araçlara ulaşımının kolay olmasının temel faktör olduğu söylenebilir. Son yıllarda, sınıflarda akıllı tahtaların yaygınlaşmasıyla birlikte dinleme metinlerinin de öğretim sürecine daha fazla dahil edildiği ve dinleme becerisinin sınavlarla sınandığı gözlemlenmektedir. MEB'in Yazılı ve Uygulamalı Sınavlar Yönergesinin 6. Maddenin ç bendinde "Türkçe ve yabancı dil derslerinin sınav puanları; yazılı sınavın %50'si, dinleme sınavının %25'i ve konuşma sınavının %25'i alınarak hesaplanır." şeklinde verilmiştir (MEB, 2023). Metinlerin anlaşılması, öğrencilerin üst düzey dil becerilerini geliştirmelerine ve Türkçe dersinde sıkılmadan zevk alarak hedeflenen kazanımları edinmelerine katkı sağlar. Bunu sağlamak için metinsellik ölçütlerini eksiksiz şekilde karşılayan, öğrencinin ilgisini çeken ve merakını kamçılayan, yaşlarına uygun olan metinler üzerinde durarak metinlerin çözümlenmesi ve onların metnin derin yapısına ulaştırılması gerekmektedir. Aksi takdirde öğrenci, sadece yüzey yapıda yer alan dil birimleriyle yetinmek zorunda kalarak Türkçe dersini sıkıcı ve kurallarla dolu bir ders olarak görmeye başlar.

Derin yapı ve yüzey yapı, dilbilim alanında kullanılan iki terimdir. Derin yapı kavramı ilk olarak Katz ve Postal'ın *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions* adlı eserinden ortaya çıkmıştır (Lakoff, 1968, s.4). Sonrasında ise bu yapılar Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramının oluşturucusu Amerikalı Dilbilimci Avram Noam Chomsky tarafından sistemli bir şekilde ele alınmıştır. Üretici Dilbilgisi Kuramının geçirdiği evreler sırasıyla Ölçünlü Kuram, Genişletilmiş Ölçünlü Kuram, İlkeler ve Parametreler Kuramı, Minimalist Yaklaşımı olmak üzere dört evreye ayrılır. Dildeki derin ve yüzey yapı kavramları da Ölçünlü Kuram evresinde konu edilmiştir (Özsoy, 1997, s.9). Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax* adlı eserinde her cümlenin semantik (anlamsal) yorumunu belirleyen bir derin yapısı ve fonetik yorumunu belirleyen bir yüzey yapısının olduğunu ifade etmiştir (Chomsky, 1965, s.22).

Derin yapı ve yüzey yapı kavramını Üstünova (2010, 698-699) dilbilimdeki gösteren ve gösterilen ilişkisi kavramıyla açıklamıştır. Ona göre yüzey yapı; dilin görülen ve duyulan yanını oluştururken derin yapı; dilin, kavranan, anlaşılan başka bir deyişle anlamını gösterir. Gösteren yüzey yapıyı temsil ederken, gösterilen derin yapıyı temsil etmektedir. Müldür (2016, s.65) derin yapıyı, zihinde bulunduğu düşünülen, dilin sesçil yönünü önceleyen, sözdizimin semantik yorumlamasını içeren bir yapı; yüzey yapıyı, derin yapının çeşitli dönüşümlerden geçerek dışa vurulan ve yüzeye çıkan yapı olarak açıklamıştır. Müldür, derin yapıda bulunan anlamların, yüzey yapıda somutlaştırılmamışsa bile anlamlar, yüzey yapıdaki ipuçlarıyla bulunabileceğini ifade etmiştir. Derin yapı, yüzey yapının zıddı olup bir cümlenin anlambilimsel yorumunu içerir. Yüzey yapıdan yola çıkıp derine yapıya ulaşmak, görülenlerden veya verilenlerden yola çıkarak görünmeyeni, soyut yapıyı, verilmeyeni bulmaya çalışmaktır (Demirci, 2010, s.293-298). "Derin yapı, anlamın tözünü temsil eden yapıdır. Töz niteliğindeki anlam, soyut bir nitelik taşımaktadır. Töz niteliğindeki bu soyut anlam, yüzey yapıya dönüşerek somut nitelikli, sınırları belirlenmiş ve töz niteliğinden uzaklaşmış anlamı oluşturur" (Onan, 2015, s.93).

Araştırmacıların verdikleri tanımlara bakıldığında derin yapının bir cümlenin anlamını karşıladığını, yüzey yapının ise cümlenin görünen yönünü temsil ettiği söylenebilir. Okunan veya dinlenen metinlerin derin yapısına ulaşmak, metinde anlatılanların anlam katmanlarına ulaşmak demektir. Kişinin derin yapıya ulaşması için de onu derin yapıya götürecek yol ve stratejileri bilmesi gerekir.

Hirik (2018, s.43) çalışmasında, tekrarlı yapıların dilde derin yapıyı daha görünür kıldığını belirtmiş ve anlama, anlatıma güç katarak manzum metinlerde ahengi sağladığını açıklamıştır. Çalışmasının devamında tekrarlı yapıları da fonetik tekrarlı yapılar, morfolojik tekrarlı yapılar, leksik tekrarlı yapılar ve sentaktik

tekrarlı yapılar olmak üzere dörde ayırmıştır. Bu çalışmaya göre derin yapıya ulaşmanın yollarından biri, cümlede veya metinlerde geçen tekrarlı yapılara dikkat etmektir.

Özbay ve Özdemir de (2012, s.21) çalışmalarında, Chikalanga'dan (1992, s.690) alıntı yaparak "çıkarımın temeline metinde açıkça ifade edilen fikirlerle okuyucunun ön bilgilerini alır ve çıkarımı metindeki örtük ifadelerin altında yatan anlamları elde etmek için bir okuyucunun geçtiği bilişsel bir süreç olarak" ifade etmiştir. Bu açıklamalarda örtük ifade, derin yapıya karşılık geldiği söylenebilir. Tanımda da belirtildiği üzere açıkça ifade edilen fikirlerden örtük ifadelere ulaşmak, metinlerde görünen dil birimleri olan yüzey yapıdan ne anlatılmak istendiğine karşılık gelen derin yapıya ulaşmak anlamına gelir. Neticede yüzey yapıdan derin yapıya ulaşmak için çıkarımlardan yararlanılabilir.

Onan ve Tiryaki (2012) çalışmalarında, örtülü anlama katkıda bulunan bazı unsurları tespit etmiştir. Bu unsurlar; mecazlar, bağdaştırmalar, çağrışımlar, önvarsayım, sezdirimler, eksiltili anlatımlar, deyimler ve atasözleri, derin yapı ve yüzey yapı olarak verilmiştir. Onan ve Tiryaki, bu araştırmalarında örtülü anlam ile derin yapıyı ayrı iki kavram şeklinde almıştır. Bu araştırmada ise derin yapı ve örtülü anlam birbirini karşılayan kavramlar olarak verilmiştir. Yukarıdaki unsurların derin yapıya ulaşmaya katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Onan'ın (2015, s.109) çalışmasında, okuma becerisinde yüzey yapıdan derin yapıya doğru giden bir sürecin olduğunu söyleyerek okumada anlamın gerçekleşmesinde sözcük tanıma, ön ve edinilmiş bilgi, bürün olguları, akıcılık, önvarsayım, sezdirim, alıcı sözcük hazinesi, tutarlılık, bağdaşıklık, noktalama işaretleri gibi yapıların etkili olduğunu belirtmiştir. Sözcüklerin temel anlamları dışında bağlama bağlı olarak kazandığı yeni anlamlar olduğu göz önüne alındığında bir sözcüğün sadece tek ve donuklaşmış bir anlamının olmayacağı unutulmamalıdır çünkü sözcükler kullanıldıkları bağlama göre yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu durum da sözcüklerin çeşitli anlamlarının, cümlenin veya metnin derin yapısına ulaşmasına olanak sağlamaktadır. Bunun farkında olunmadan derin yapıya ulaşmakta zorluk çekilecektir. Noktalama işaretlerinin kullanımı da kişiyi derin yapıya ulaştıracak bir işleve sahiptir. Noktalama işaretlerini tanınması ve işlevlerinin bilinmesi, kişiyi daha rahat bir şekilde cümle veya metnin anlatmak istediğine ulaştıracaktır. Örnek olarak bir cümlede ünlem varsa cümlede korku, endişe, uyarı, öfke vb. duyguların olup olmadığı sorgulanmalıdır.

Bunların dışında, farklı türdeki metinlerin farklı anlam katmanlarına sahip olması, metin türlerinin de anlamlandırmada etkili bir faktör olduğu söylenebilir çünkü öykü ile makalenin benzer birer yazı yığından ibaret olduğunu düşünmek,

ciddi yanlış anlamalara neden olabilir. Buna göre metin türünün, derin yapıya ulaştıracak bir yol olduğu belirtilebilir.

Metinde yer verilen görseller de metnin anlaşılmasında önemli bir faktördür çünkü görseller, metindeki dilsel yapıları tamamlayıcı bir işleve sahiptir ve metin okunmaya başlamadan önce, okunma sırasında ve sonrasında onlardan yararlanılabilir. Görseller, anlama katkı sağladığından derin yapıya ulaşmada okuyucuya yol gösterir.

Öğrenciler, eğitim hayatları boyunca yoğun olarak okuma metinlerine maruz kaldıkları için okudukları metinlerin yazarının iletmek istediği anlamı çıkarmaları gereklidir. Metnin iletmek istediği ileti ile öğrencinin ulaştığı ileti birbiriyle koşutluk göstermelidir. Böylece öğrencinin metinle olan iletişimi sağlıklı bir şekilde gerçekleşmiş olur. Bunu başarabilmek için de cümlelerin ve metinlerin derininde neler olduğu bilinmeli ve dil birimlerinin derin yapısına ulaştırmayı sağlayan yollara dikkat edilmelidir. Bunu gerçekleştirmek için öğrencileri, okudukları metinlerin yapısına ulaştıracak etkinlikler tasarlanmalıdır. Alan yazına bakıldığında derin yapı, yüzey yapı ve örtülü anlam gibi konularda teorik çalışmalar yapılmasına rağmen öğrencileri cümlenin veya metnin derin yapısına götürecek etkinlikler konusunda herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın temel amacı, öğrencileri okuduğu metinlerin derin yapısına götüren yol ve stratejileri belirlemektir. Belirlenen yol ve stratejilerle 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programında, 7. Sınıf okuma becerisinin T.O.7.7. kodlu *Metnin derin anlamını belirlemeye yönelik basit çıkarımlar yapabilme*, *T.O.7.8. kodlu Metnin derin anlamını belirlemeye yönelik üst düzey çıkarımlar yapabilme* öğrenme çıktıları temel alınarak öncelikle Emel İnci tarafından Doğan Kardeş dergisinde yayımlanan sonrasında da Özgün Yayınlarının Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe ders kitabında okuma metni olarak verilen "Küçük Yunus" metni üzerinden derin yapıya yönelik etkinlik tasarımı geliştirip Türkçe öğretmenlerinin derslerinde kullanmalarını sağlayacak etkinlikler noktasında onlara rehberlik edecek bir örnek sunmaktır. Derin anlam kavramının 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programında ilk defa öğrenme çıktısı olarak bulunması, bu öğrenme çıktılarını gerçekleştirecek etkinliklerin varlığını gerektirmektedir. 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan öğrenme çıktılarında derin anlam denilmiş olsa da bu anlamlara ulaşmak için izlenecek yol, derin yapıya ulaşmaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Bu bağlamda çalışmada, betimsel tarama ve doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Betimsel tarama, araştırılan alanda mümkün olduğunca uygun kaynağı tarama ve analiz etme yöntemidir (Usluel vd., 2013). Döküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini içerir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Çalışmanın doküman incelemesi olmasının nedeni, araştırma kapsamında sistematik ve düzenli bir alan yazını taraması yapılmış olmasıdır. Geliştirilmesi planlanan etkinlik tasarımına uygun yayınlar ve öğretim programları, etkinlik tasarımına hizmet etmesi bakımından değerlendirmeye alınmıştır. Böylelikle, alan yazını taraması temel alınarak öğrencilerin okudukları metinlerin derin yapısına ulaşmalarını sağlayacak etkinliklerin yer aldığı bir örnek tasarımın gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Tablo 1

Veri toplama araçları

Aspects of The Theory Of Syntax. (Chomsky, N. A. 1965)
Okuduğunu Anlama Sürecinde Çıkarım Yapma Becerisinin İşlevi (Özbay, M., Özdemir, B. 2012)
Türkçede Örtülü Anlam Oluşturan Unsurlar ve Ana Dili Öğretimindeki İşlevleri (Onan, B., Tiryaki, E. 2012)
Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü (Karaağaç, 2013)
Derin Yapı Yüzey Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması. (Onan, B. 2015)
Türkçede Tekrarlı Yapı Sınıfları (Hirik, E., 2018)
Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2024)

Çalışmada veriler; Tablo 1'de gösterilmiş olan kaynaklar ile Türkçe öğretimi, anadili öğretimi, okuma becerisi konularındaki bilimsel yayınlardan, Türkçe ders kitaplarından 2019 ve 2024 Ortaokul Türkçe dersi öğretim programından yararlanarak elde edilmiştir. Ayrıca, 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programında, 7. Sınıf okuma becerisinde derin yapıyla ilgili öğrenme çıktıları temel alınarak Türkçe öğretmenleri ve öğrenciler için bu yapıyı açığa çıkartacak etkinliklerin tasarımında bulunması gerekenler belirlenmiştir. Böylelikle, okuduğunu anlama yönünde derin yapıya ulaşmayı sağlayabilecek etkinliklerin özellikleri noktasında bir çerçeve oluşturulmuş, tüm araştırma ve incelemeler sonucunda, derin yapıya ulaştıracak etkinliklerin teorik temelini oluşturacak ve metinde derin yapıya ulaştırabilecek strateji ve yollara ulaşılmaya çalışılmıştır. Son olarak, okuma becerisi, Türkçe öğretim programları, metin kavramı, yüzey

yapı ve derin yapı üzerinde durularak derin anlama ulaştıracak etkinlikler tasarlanmıştır. Ayrıca çalışmada üzerine etkinlik oluşturulacak metin olarak da Özgün Yayınlarının Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe ders kitabında verdiği "Küçük Yunus" adlı okuma metni kullanılmıştır.

Veri Analizi

Bu çalışmanın verilerinin analizinde betimsel analiz (anlama seviyesinde analiz) yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz, nitel araştırmalarda kullanılan ve "ne", "kim" gibi alt düzey sorulara cevap veren bir analiz yöntemidir (Bektaş, 2021). Veri toplama araçlarındaki (yayınlar, öğretim programları vb.) uygun ifade, içerik ve çıkarımlar; etkinlik hazırlamak üzere kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Alanyazında girişte yer alan çalışmalardan ve önerilerden bir cümlenin, paragrafın veya metnin derin anlamına ulaştırabilecek yol ve stratejiler şunlardır:

1. Tekrarlı yapılar
2. Verilen dil birimlerinden yapılan çıkarımlar
3. Mecazlar
4. Bağdaştırmalar
5. Deyimler ve atasözleri
6. Çağrışımlar
7. Ön varsayımlar
8. Sezdirimler
9. Eksiltili yapılar
10. Ön bilgiler
11. Bürün olguları
12. Noktalama işaretleri
13. Bağlamsal okuma
14. Metin Türü
15. Görseller

Bu çalışma kapsamında ele alınan kaynakların analiz edilmesi yoluyla ve bu çalışmanın araştırmacıları tarafından geliştirilen "Temel yol ve stratejiler ile yardımcı stratejiler" ışığında, 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan öğrenme çıktılarındaki derin anlama/yapıya ulaştıran yol ve stratejileri örnekleyen etkinlikler tasarlanmıştır. Çalışmada, Emel İnci tarafından yazılan ve Özgün Yayınlarının Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe ders kitabında yer alan "Küçük Yunus" adlı metin kullanılmıştır. Ders kitabındaki metnin tam hâli ve görseller, çalışmanın ek bölümünde verilmiştir.

Okuma Öncesi Etkinlikler

1. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Ön bilgiler

Yunus balıklarıyla ilgili neler biliyorsunuz? Bildiklerinizi verilen boşluğa yazınız.

……
…….....
.....

(1. Etkinlik: Ön bilgileri harekete geçirme)

2. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Derin yapıya götürecek yardımcı yol ve strateji

Metnin başlığına bakınız. Metnin içeriği, aşağıdaki seçeneklerden sizce hangisi olabilir? (Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz.)

A) Bir yunus balığı ile ilgili bilimsel bilgiler

B) Bir yunus balığının yaramazlıkları

C) Bir yunus balığının yaşadığı durumlar

D) Bir yunus balığının fiziksel özellikleri

(2. Etkinlik: Başlıktan hareketle metnin içeriğini tahmin ettirme*)*

3. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Derin yapıya götürecek yardımcı yol ve strateji

Metnin başlığındaki "küçük" sözcüğü, başlığa nasıl bir anlam kazandırmış olabilir? (Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz.)

A) Övgü

B) Acıma

C) Aşağılama

D) Sevgi

(3. Etkinlik: sözcüklerin yan anlamlarını düşündürebilme)

4. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Görseller

Metnin görsellerini inceleyiniz. Görsellere göre metnin olay aşamaları aşağıdakilerden hangisi olabilir? (Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz.)

A) Yunuslar kendi aralarında yarışır-bir küçük yunus yolunu kaybeder-küçük yunus beslenmekte zorlandığı için ölerek karaya vurur.

B) Yunuslar bir gemiyi takip eder-Bir başka yunus varillerle oynar-Varillerle oynayan yunus yolunu kaybettiği için ölerek karaya vurur.

C) Yunuslar kendi aralarında yarışır-bir küçük yunus varillerle oynar-variller zehir akıttığı için yunus ölerek karaya vurur.

D) İki grup yunus balığı birbiriyle tanışır-bir küçük yunus kendi başına takılır-yunus gruptan ayrı düştüğü için ölerek karaya vurur.

(4. Etkinlik: Görsellerden hareketle metnin olay akışını tahmin ettirme)

Okuma Sırasındaki Etkinlikler

5. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Görseller

Metnin ilk paragrafını okuyunuz. Yunus balıklarıyla ilgili verilen fiziksel özelliklerden yola çıkarak 3 dakika içinde bir yunus balığı resmi çiziniz. Metni tamamını okuduktan sonra resimlerinizi arkadaşlarınızın resimleriyle karşılaştırınız.

(5. Etkinlik: Okunanları resimle canlandırarak öğrencinin metindeki tanımlayıcı dil birimlerine ve sözcüksel ilişkilere odaklanmasını sağlama)

6. Etkinlik

Temel oluşturan yol ve strateji: Metin türü

Metnin ilk dört paragrafı okuyunuz ve yalnızca bu dört paragrafı dikkate alarak aşağıda verilen soruları Doğru/Yanlış olarak cevaplayınız.

6a) (…….) İlk paragrafta yunus ailesi hakkında fiziksel özellikler verilmiştir.

6b) (…….) İlk paragrafta öyküye dair yapılar söz konusudur.

6c) (…….) İkinci paragrafta yazar okuyucuya da seslenmektedir.

6d) (…….) İkinci paragrafta yunus balıklarıyla ilgili anatomik bilgiler verilmiştir.

6e) (…….) Üçüncü ve dördüncü paragrafta yunus balıklarının yaşam alanları hakkında bilgiler verilmiştir.

(5. Etkinlik: Metnin farklı anlatım tarzlarını duyumsatarak metin türü bilinci oluşturma)

Okuma Sonrasındaki Etkinlikler

7. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Metin türü

Metnin tamamını okuyunuz ve hangi bölümlerinin sohbet havası içinde yazıldığını bulunuz ve sarı renkle vurgulayınız.

7a) Sarı renkle vurguladığınız yerler ile metnin geri kalanının anlatımı arasında nasıl bir farklılık olduğunu aşağıdaki boşluğa yazınız.

……
……..……
……...

7b) Sarı renkle vurguladığınız yerler dışındaki cümlelerde hangi anlatım tarzı ağır basmaktadır?

A) Tartışmacı

B) Betimleyici

C) Açıklayıcı

D) Öyküleyici

(7. Etkinlik: Öğrenciye verilen dil birimlerinden metin türüne ulaştıracak yolları gösterme)

8. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Bağlamsal okuma

"Böyle zamanlarda, saatte altmış kilometre gibi büyük bir hızla sürünün içine dalıyor, açık duran ağızlarıyla bir çırpıda yüzlerce balığı zahmetsizce yutuveriyorlardı **maskaralar**."

Yukarıdaki cümle metinden alınmıştır ve koyu yazılmış sözcüğün sözlük anlamları, aşağıda verilmiştir. Cümlenin anlamını da göz önüne alarak koyu yazılmış sözcüğün, hangi sözlük anlamını karşıladığını işaretleyiniz.

A) Karnaval maskesi

B) Rimel

C) Eğlendirici, sevimli, güldürücü, soytarı, hoş (kimse)

D) Onursuz, haysiyetsiz, rezil (kimse).

(8. Etkinlik: Sözcüklerin bağlamda kazandığı anlamı kavratma)

9. Etkinlik:

Temek oluşturan yol ve strateji: Tekrarlı yapılar

Aşağıda koyu olarak verilen ikilemenin işlevi aşağıdakilerden hangisidir?

"Telaşla ileri fırlayarak bembeyaz köpüklere **bata çıka** onlara ulaşmaya çalıştı."

A) Çabukluk

B) Yaklaşıklık

C) Süreklilik

D) Çokluk

(9. Etkinlik: Tekrarlı yapıların cümledeki işlevini kavratma)

10. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Derin yapıya götürecek yardımcı yol ve strateji

10a) "Küçük Yunus" metninde sözü geçen küçük yunus balığı için kullanılan tanımlayıcı kelime gruplarını bulunuz ve noktalı yerlere yazınız.

……
……..……
……...

10b) Metinde küçük yunus balığı için kullanılan ifadelere bakıldığında metnin yazarının küçük yunus balığına tavrı aşağıdakilerden hangisiyle nitelendirilebilir?

A) Soğukkanlı

B) Şefkatli

C) Şaşkın

D) Umutlu

(10. Etkinlik: Yazarın metinde yer verdiği kahramanlara olan tavrını kullandığı dil birimleri aracılığıyla kavratma)

11. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Eksiltili yapılar

Aşağıda metnin çeşitli yerlerinde cümleler verilmiştir. Cümlelerdeki eksiltili yapıları bulunuz ve bu yapıların kullanılma işlevlerini verilen boşluklara yazınız.

"Birden başı deniz üzerinde yüzmekte olan bir şeye çarparak sendeleyivermişti. Geceleri gökyüzünü süsleyen bütün yıldızlar, sanki bir anda gözlerinin içine doluvermiş gibiydi. Onlardan kurtulmak istercesine sağa sola silkeledi başını. Derin sulara doğru inmeye başladı hızla. Bu kez de yıldızların terk ettiği gözlerini karanlıklar perdelemişti. "Göremiyorum... Göremiyorum..." diyerek sessiz bir çığlık attı."

……
……
……
…….

“Parlak beyaz karnı gün ışığında ıslak mermer çakıntıları içindeydi... Martılar acılı çığlıklar atarak dönüp duruyorlardı denizin üzerinde...”

……
……..……
……
…….

“Küçük sarışın bir çocuk onun yanı başında dizlerinin üzerine çökmüş, “Ne olur ölme güzel Yunus!..” diye hıçkırıyordu. “Lütfen!.. Seni çok seviyoruz!..”

……
……..……
……
…….

(11. Etkinlik: Metinde geçen eksiltili yapıları bulma işlevlerini gösterme)

12. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Verilen dil birimlerinden yapılan çıkarımlar

Aşağıda metinden bir alıntı verilmiştir. Sadece bu alıntıyı dikkate alarak çıkarımlar türetiniz ve yazınız. Örnek çıkarımlardan yola çıkabilirsiniz.

“Az ileride elleri çaresizlikle birleşmiş bir kadınla bir erkek, yüreklerinde doğanın öldürülüşüne seyirci kalmanın onulmaz acısıyla, bir suçlu gibi Karadeniz’in hırçın dalgalarına dikmişlerdi gözlerini.”

1. Örnek çıkarım: Doğanın öldürülüşü denildiğine göre metin sadece küçük yunus balığının ölümüne odaklanmayıp doğada yapılan tahribat ve kirletmelere de göndermede bulunmaktadır.

2. Örnek çıkarım: Ellerin çaresizlikle birleştirilmesi, kadın ve erkeğin bir şey yapamadığını göstermektedir. Ayrıca bir işi yapmanın temel organlarından biri eldir ve el organı hareket, aktiflik ve işle simgeleştirilebilir.

3. Çıkarım:

4. Çıkarım:

…

(12. Etkinlik: Verilen dil birimlerini çözümleyerek çıkarımlar oluşturma ve derin yapıya ulaştırma)

13. Etkinlik

Temel oluşturan yol ve strateji: Derin yapıya götürecek yardımcı yol ve strateji

Denizlere bırakılan katı ve sıvı atıkları düşününüz. Bunların olumsuz sonuçlarının neler olabileceğini aşağıdaki örneğe benzer şekilde neden-sonuç ilişkisi içinde devam ettiriniz. Her neden sonucu, sonuçlar da başka birçok sonucu doğurabilir.

Plastiklerin denize atılması (neden) ⟶ denizin kirlenmesi (sonuç)

Denizin kirlenmesi (sonuç) ⟶ deniz canlıları zarar görür (sonuç)

Deniz canlıları zarar görür (sonuç) ⟶ Deniz ürünleri azalır (sonuç)

Deniz ürünleri azalır (sonuç) ⟶ …

(13. Etkinlik: Çıkarımlar yaparak öğrenciler derin düşünmesini sağlama ve metinden kazanacağı değerleri artırma)

14. Etkinlik:

Temel oluşturan yol ve strateji: Metin türü

"Küçük Yunus" metninin türü aşağıdakilerden hangisidir?

A) Masal

B) Öykü

C) Anı

D) Fıkra

(14. Etkinlik: Metin türünü buldurma)

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Okumayla birey, düşünsel bir sürece girerek gözüyle gördüğü dil birimlerini anlamlandırmaya çalışır; okunan yeri tekrar okuma, okumayı yarıda kesip zihnine takılan bilgiyi araştırma veya düşünme, okudukları hakkında çevresine sorma

gibi kendince bazı stratejiler geliştirir. Bazen de metinde kullanılan her ögenin bir anlamı olabileceğine dair bir kanı geliştirerek metnin içine nüfuz eder. Diğer bir deyişle metnin derin yapısına ulaşmaya çalışır çünkü derin yapı söz ve söz dizimini ifade eder (Karaağaç, 2013). Derin yapıya ulaşmak için de yüzey yapıdan yararlanılır.

Yüzey ve derin yapıyla ilgili alanyazında birçok teorik araştırma yapılmıştır. Daha çok bu iki kavramın ne olduğuna dair görüşler sunan bu araştırmalar, konu hakkındaki teorik bilgileri zenginleştirmiştir. Onan ve Tiryaki (2012), kavramların tanımlarından daha ileriye giderek metnin görünmeyen, örtülü, diğer bir deyişle derin yapısına ulaşma yollarına dair bir dizi öneri sunmuştur. Bu öneriler cümlelerin ve cümle üstü birimlerin derin yapısına ulaşmada yol göstericilik düzeyindedir. Hirik de (2018) dildeki tekrarlı yapıların, derin yapıya ulaşmada bir yol veya strateji olacağını ifade etmiştir. Alanyazındaki bu tür çalışmalardan da yararlanarak öncelikle derin yapıya götüren yol ve stratejiler belirlenmiştir sonrasında da metinlerin derin yapısına ulaşmada yardımcı olan etkinlikler tasarlanmıştır. Alanyazın dışındaki bu yolların veya stratejilerin dışında bu araştırmada, metnin derin yapısına ulaşmada görsellerin ve kişinin metin türü bilgisinin de etkili olacağı düşünülmüştür.

Metinlerin üretim sürecinde, metnin anlamsal süreçlerine katkı sağlayacak şekilde metnin türüne özgü bir anlam yapısı oluşturulur. Dolayısıyla metnin derinindeki anlamı yakalayabilmek için metnin türüne özgü bir okumanın gerçekleştirilmesi gerekir (Ülper, 2009). Bunun için de metni oluşturan dil ögelerinden yararlanılarak ve bunları merkeze alan etkinliklerle öğrencinin metnin çözümlemesi ve anlamlandırması gerekmektedir (Dilidüzgün, 2019). Bu çalışmadaki bazı etkinlikler öğrencilerin türe dair farkındalıklarını geliştirip tür seçiminin metnin anlamına katkısı bağlamında değerlendirmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır.

Metnin derin yapısına ve anlamına ulaşmak üstbilişsel becerileri uygulamaktan geçmektedir. Ancak Türkçe ders kitaplarındaki, öğrencinin üstbilişsel becerileri kullanarak anlamı oluşturmasını sağlayacak etkinlikler yeterli düzeyde değildir (Dilidüzgün, 2009; Ülper ve Yalınkılıç, 2010; Bozkurt vd., 2015, s.311). Sözcüklerin ve yüzey anlamın ardındaki derin anlama ulaşma noktasında, derin yapıyı çözümlemek gerekmektedir. Bu nedenle de bu çalışmanın Türkçe derslerinin bu yöndeki verimliliğini arttırma noktasında da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Etkinlikler tasarlanırken bulgular bölümünde verilen yol ve stratejiler temel alınmıştır. Bunların dışında da öğrencilerin üst düzey zihinsel becerilerini geliştirecek, detaylı ve derin bir şekilde düşünmelerini sağlayacak yardımcı

stratejiler de etkinliklerle gösterilmiştir. Teorik bilgilerin uygulamalara dökülerek eğitim ortamlarında kullanılması önem arz etmektedir. Bunun için de en faydalı yollardan biri öğrencilerin okudukları ve dinledikleri temel alınarak etkinlikler geliştirmektir. Türkçe öğretiminde dört temel dil becerisi, bütünleşik bir anlayışla etkinlik temelli olarak öğrencilere öğretilmelidir (Çer, 2016).

Bir beceri dersi olan Türkçenin eğitimi ve öğretimi sürecinde uygulamaya yönelik çalışmaların ve etkinliklerin yapılması, bu dersin etkililiğini arttırıp hedeflenen kazanımlara daha kolay ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu çalışmada da okuduğunu anlamada derin yapıya ulaşmaya ilişkin sunulan etkinlik örneği ile öğrencilerin yüzey yapıdan derin yapıya geçerek metni daha iyi anlamlandırmaları, böylelikle de derse katılımın, dersten alınan zevkin ve ders etkililiğinin artırılacağı düşünülmektedir.

Bu konuyla ilgili çeşitli etkinlikler, bundan sonraki çalışmalarda diğer sınıf düzeylerinin öğrenme çıktıları temel alınarak yapılabilir ve derin yapıya ulaşma konusunda yeni yol ve stratejiler belirlenebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arıcı, A. F. (2018). *Okuma Eğitimi*. Pegem Akademi.

Aytaş, G. (2005). Okuma Eğitimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 461-470.

Balcı, A. (2016). *Okuma ve Enlama Eğitimi.* Pegem Akademi.

Balcı, A. H. (2018). *Metindilbilimin Abc'si.* Say Yayınları.

Bektaş, O. (2021). Nitel Araştırmada Veri Analizi. Mustafa, Ç. (Yay. Haz.). *Nitel Araştırma Yöntemleri* içinde (s.166-179). Pegem Akademi.

Bozkurt, Ü., Uzun, G. L. ve Lee, Y. (2015). Korece ve Türkçe ders kitaplarındaki metin sonu sorularının karşılaştırılması: Pısa 2009 sonuçlarına dönük bir tartışma. *International Journal of Language Academy, 3(4),* 295-313.

Chomsky, N. (1965). *Aspects of The Theory of Syntax.* THE M.I.T PRESS: Cambridge.

Coşkun, E. (2003). Çeşitli değişkenlere göre lise öğrencilerinin etkili okuma becerileri ve bazı öneriler. *TÜBAR-XIII,* 101-130.

Çer, E. (2016). *Türkçe Öğretiminde Etkinlikler.* Pegem Akademi.

Demirci, K. (2010). Derin yapı ve yüzey yapı kavramlarından ne anlıyoruz? *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5(4),* 292-304.

Dilidüzgün, Ş. (2009). Yapılandırmacı yaklaşımla hazırlanan ilköğretim Türkçe öğretim programı ve ders kitaplarında metin-odaklı görevlerin yeri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *17,* 275-291.

Dilidüzgün, Ş. (2019). *Okuma Becerisini Geliştirmede Metindilbilimsel Çözümlemelere Dayalı Etkinlikler: Haritada Bir Nokta.* Türkçe Eğitimi ve Çocuk Edebiyatı Kurultayı'ında sunulan bildiri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Dilidüzgün, Ş. (2021). *Metindilbilim ve Türkçe Öğretimi: Uygulamalı Bir Yaklaşım.* Anı Yayıncılık.

Dilidüzgün, Ş., Edizer-Çetinkaya, Z., Ak-Başoğul, D. Karagöz, M. (2019). Türkçe öğretiminde metin türüne uygun okuma eğitimi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(1),* 165-185.

Erkal, H., Erkal, M. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı.* Özgün Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi.

Güneş, F. (2013). Türkçe'de metin öğretimi yerine metinle öğrenme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(603).*

Hirik, E. (2018). Türkçede tekrarlı yapı sınıfları. *Türkiyat Mecmuası, 28(2),* 37-65.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan, Ü. B. (2018). Okuma ve okuduğunu anlama. S. Alyılmaz, B. Ü. Karahan (Yay. Haz.). *Okuma Eğitimi* İçinde (s.39-51). Anı Yayıncılık.

Karatay, H. (2018*). Okuma Eğitimi Kuram ve Uygulama.* Pegem Akademi.

Kardaş, D. (2020). Geçmişte günümüze Türkçe dersi öğretim programları. Nezir, T., Murat, Ş. (Yay. Haz.). *Türkçe Öğretim Programları* içinde (s. 17-24). Pegem Akademi.

Kardaş, N. M., Tunagür, M. (2020) Okuma eğitimiyle ilgili temel kavramlar. M. Kaya, Mehmet Nuri. K (Yay. Haz.). *Okuma Eğitimi* İçinde. (s.1-23). Pegem Akademi.

Kavcar, C. (2016). Etkili Türkçe ve edebiyat öğretimi. Dilidüzgün, S. (Yay. Haz.). *Kuram ve Uygulama Bağlamında Türkçe Öğretimi* İçinde (10-19). Anı Yayıncılık.

Kaya, M. (2020). Okuma eğitimiyle ilgili temel kavramlar. M. Kaya, Mehmet Nuri. K (Yay. Haz.). *Okuma Eğitimi* İçinde. (s. 27-48). Pegem Akademi.

Lakoff, G. (1968). Instrumental adverbs and the concept of deep structure. *Foundations of Language, 4(1),* 4-29.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı. https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/20195716392253-02-T%C3%BCrk%C3%A7e%20%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1%202019.pdf, Erişim tarihi: 29.08.2024.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2023). Millî Eğitim Bakanlığı Yazılı Ve Uygulamalı Sınavlar Yönergesi. https://odsgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_10/12115933_MEB_yazili_ve_uygulamali_sinavlar_yonergesi.pdf, Erişim tarihi: 29.08.2024.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2024). Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı. https://mufredat.meb.gov.tr/, Erişim tarihi: 29.08.2024.

Müldür, F. (2016). Noam Chomsky'de üretici dilbilgisi: Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı. *Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi (27),* 59-74.

Onan, B. (2015) Derin yapı yüzey yapı ilişkisi bağlamında temel dil becerileri üzerine bir analiz çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 3(3),* 91-110.

Onan, B., Tiryaki, E. (2012). Türkçede örtülü anlam oluşturan unsurlar ve ana dili öğretimindeki işlevleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(19),* 223-240.

Özbay, M. (2006). Okuma eğitiminde çevre faktörü. *Eurasian Journal of Educational Research, 24,* 161-170.

Özbay, M., Özdemir, B. (2012). Okuduğunu anlama sürecinde çıkarım yapma becerisinin işlevi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(18).* 17-28.

Özdemir, B. (2023). Ana dili olarak Türkçe öğretiminde okuma becerisinin unsurları. Yağmur Özge, U., Buket Dedeoğlu, O. (Yay. Haz.). *Türkçe Öğretiminde Okuma El Kitabı.* Pegem Akademi.

Özsoy, A. S. (1997). Chomsky'nin sözdizim kuramına bir bakış. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi,*

Usluel Y., Avcı Ü., Kurtoğlu, M ve Uslu, N. (2013). Yeniliklerin benimsenmesi sürecinde rol oynayan değişkenlerin betimsel tarama yöntemiyle incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*, 53-71.

Ülper, H. (2009). *Okuma ve Anlamlandırma Becerilerinin Kazandırılması.* Nobel Yayın Dağıtım.

Ülper, H. ve Yalınkılıç, K. (2010). Son iki Türkçe programına göre hazırlanan Türkçe ders kitaplarındaki metin sonu sorularının nicel ve nitel görünümü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *3 (12),* 449-461.

Üstünova, K. (2010). Yüzey yapı-derin yapı kavramları üzerine. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5(4),* 698-704.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: The main purpose of this research is to determine the ways and strategies that lead students to the deep structure of the texts they read. With the determined ways and strategies, in the 2024 Secondary School Turkish Course Curriculum, the 7th Grade reading skill is based on the learning outcomes of *Ability to make simple inferences to determine the deep meaning of the Text* coded T.O.7.7., *Ability to make high-level inferences to determine the deep meaning of the Text* coded T.O.7.8, to develop a deep structure activity design based on the text "Little Yunus", which was first published by Emel İnci in Doğan Kardeş magazine and then given as a reading text in the Secondary School and Imam Hatip Secondary School Turkish textbook of Özgün Publications, and to present an example that will guide Turkish teachers in terms of activities that will enable them to use it in their lessons.

Method: This study is a descriptive study in survey model. In this context, descriptive survey and document review techniques were used in the study. Descriptive survey is a method of scanning and analyzing as many appropriate sources as possible in the researched field (Usluel et al., 2013).

Findings: The methods and strategies that can lead to the deep meaning of a sentence, paragraph or text from the studies and suggestions in the introduction to the literature are as follows:

1. Repetitive structures.
2. Inferences made from given language units.
3. Metaphors
4. Associations
5. Idioms and proverbs
6. Connotations
7. Presuppositions
8. Implicatures
9. Elliptic structures
10. Preliminary information
11. Pronunciation facts
12. Punctuation marks
13. Contextual reading
14. Text type
15. Visuals

Result and Discussion: Reaching the deep structure and meaning of the text requires applying metacognitive skills. However, the activities in Turkish textbooks that will enable the student to create meaning by using metacognitive skills are not sufficient (Dilidüzgün, 2009; Ülper and Yalınkılıç, 2010; Bozkurt, Uzun and Lee, 2015: 311). In order to reach the deep meaning behind the words and surface meaning, it is necessary to analyze the deep structure. For this reason, it is thought that this study will contribute to increasing the efficiency of Turkish lessons in this direction.

While designing the activities, the methods and strategies given in the findings section were taken as basis. Apart from these, auxiliary strategies that will improve students' high-level mental skills and enable them to think in detail and deeply are also demonstrated through activities. It is important to put theoretical knowledge into practice and use it in educational environments. One of the most useful ways to achieve this is to develop activities based on what students read and listen to. In teaching Turkish, four basic language skills should be taught to students on an activity-based basis with an integrated understanding (Çer, 2016).

Activities related to this subject can be carried out in future studies based on the learning outcomes of other grade levels. Additionally, studies can be carried out to determine ways and strategies to reach the deep structure.

EK-1: Küçük Yunus Metni

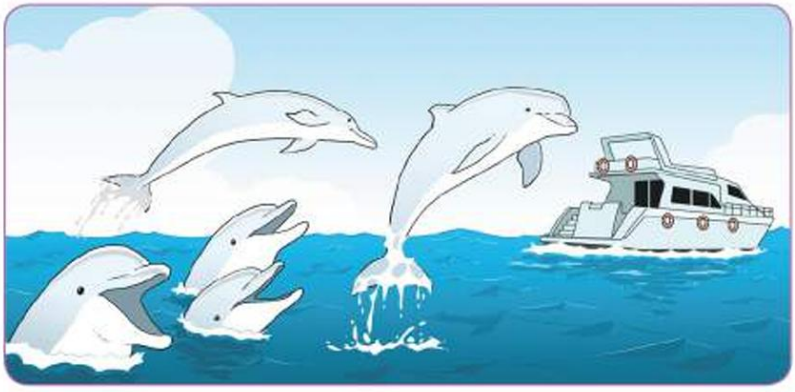
KÜÇÜK YUNUS

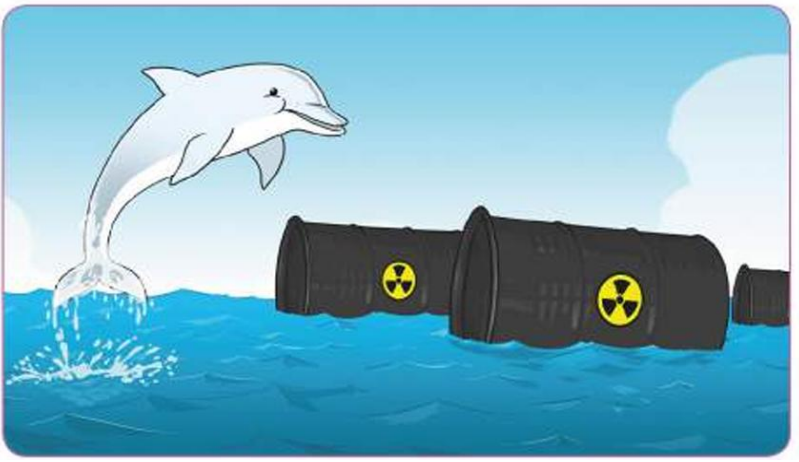
"Yunus ailesi, Karadeniz'in hırçın dalgalı sularındaki özgür yaşamlarını, gruplar hâlinde dolaşıp avlanarak ya da gelip geçen gemilerin dümen suyuna takılıp onlarla yarışarak sürdürüyordu. İki buçuk ile dört metre arasında değişen boyları, bir füzeyi andıran iri vücutlarına oranla küçük kalan kafaları, bir kaz gagasına benzeyen çeneleri ve yürek şeklindeki gözleriyle öyle sevimli bir görünümleri vardı ki... Bu oyuncu canlıların dalıp çıkıp su yüzünden yükseklere sıçrayarak yaptıkları akrobatik hareketler, bazen dakikalarca sürerdi bol köpüklü dalgalar arasında. Sonra birdenbire kayboluverirlerdi ortadan.

Eğer açık denizlerde yol alan bir geminin güvertesindeyseniz bu sevimli yaratıkların bir süre sonra, nefes almak üzere su yüzüne sıçrayışlarını yinelemelerine, büyük bir hayranlık ve neşe içinde tanık olursunuz. Kıvrak vücutlarında iki yana kanat gibi açılmış yüzgeçleri, bir dümen gibi kullandıkları yatay kuyrukları ile dalgalar arasından ileri doğru fırlayıp dalıp dalıp çıkarak izlenmekten ve izlemekten memnun, bir yarış tutturmuşlardır koca gemiyle.

Derin sularda avlanmayı seven yunus ailesi için büyük bir sardalya ya da ringa balığı sürüsüne rastlamak, düğün bayram oluyordu. Böyle zamanlarda, saatte altmış kilometre gibi büyük bir hızla sürünün içine dalıyor, açık duran ağızlarıyla bir çırpıda yüzlerce balığı zahmetsizce yutuveriyorlardı maskaralar.

Omurgalı memeli hayvanlar sınıfının, balinalar takımına giren yunusların, yavrularını dört ay ile bir yıl arasında emzirdiklerini biliyor muydunuz çocuklar? Evet ya... Onların bu emzirme süresi, yavru bağımsız yaşayana dek sürüp gider böylece.

İşte bizim Küçük Yunus da henüz memeden kesilmemiş oburun biriydi. Çok da meraklıydı haa... Annesinin uyarılarına rağmen, ilgisini çeken bir şeyi incelemek, onunla oynamak için sık sık ailesinden gerilerde kaldığı oluyordu. Böyle günlerden birinde, su yüzüne sıçrayarak kardeşleriyle birlikte yarışmalarını sürdürmek istedi. Ama o ne? Birden başı deniz üzerinde yüzmekte olan bir şeye çarparak sendeleyivermişti. Geceleri gökyüzünü süsleyen bütün yıldızlar, sanki bir anda gözlerinin içine doluvermiş gibiydi. Onlardan kurtulmak istercesine sağa sola silkeledi başını. Derin sulara doğru inmeye başladı hızla. Bu kez de yıldızların terk ettiği gözlerini karanlıklar perdelemişti. "Göremiyorum... Göremiyorum..." diyerek sessiz bir çığlık attı. Büyük bir panik içinde kuyruğunu kırıp suları yararak yukarı f ırladı yeniden. Öylesine hızla sıçramıştı ki birden kendini suyun çok üstünde uçar buldu. Aynı anda ciğerleri temiz hava ile şişmiş, gözlerindeki karanlık kalkıvermişti. Az önce başını çarptığı şeyin, su yüzünde sallanmakta olan bir varil olduğunu gördü. Buz gibi sulara dalarken "Alacağın olsun. Ben de senin rahatını bozayım da gör." diye geçirdi aklından. Sonra hızla varilin gölgesine doğru dümen kırarak gagayı andıran çenesiyle ona vurdu. Sağa sola hareket ettirip oynamaya başladı. Giderek bu işi öylesine ustalıkla yapmaya başladı ki küçük dokunuşlarıyla varili kendi çevresinde tıpkı bir topaç gibi döndürmeyi başardı. Bu oyundan büyük bir keyif duyan Yunusçuk ancak karnı acıkınca ailesinden uzak kaldığının ayrımına varabildi. Telaşla ileri fırlayarak bembeyaz köpüklere bata çıka onlara ulaşmaya çalıştı. Ne var ki giderek gücü kesiliyor, yeniden gözlerine yağmaya başlayan yıldız yağmurlarının üstünü, karanlık geceler örtmeye başlıyordu. Zaman zaman aralanan karanlıklardan, altın güneşin suda kırılan ışınları sızıyorsa da onları görmesiyle kaybetmesi bir

oluyordu nedense. Dünyası altüst oluyordu. İçi daralıyordu Küçük Yunusk'un. Yine de her şeye rağmen ailesine kavuşabilmek için çaba harcıyordu. Sert hareketlerle kuyruğunu sağa sola çarpıyordu derin sularda. Derken birdenbire vücudunun kontrolünden çıkmaya başladığını duyumsadı. Yüzgeçlerini, kuyruğunu yönetemez olmuştu artık. Sanki uçsuz bucaksız denizin içinde eriyip gidiyordu vücudu yavaş yavaş. Düşünceleri bulandı, son kez vurdu gün ışığı gözlerine... Sonra her şey karardı...

Yan yatmış duruyordu, sahildeki incecik kumların üzerinde. Dalgalar usul usul gelip çarpıyorlardı bir yanına, şefkatle, okşarcasına. Gagayı andıran sevimli çenesi yarı aralık, küçük gözleri şaşkınlıkla açılmış olarak bakakalmıştı gökyüzüne. Parlak beyaz karnı gün ışığında ıslak mermer çakıntıları içindeydi... Martılar acılı çığlıklar atarak dönüp duruyorlardı denizin üzerinde... Küçük sarışın bir çocuk onun yanı başında dizlerinin üzerine çökmüş, "Ne olur ölme güzel Yunus!.." diye hıçkırıyordu. "Lütfen!.. Seni çok seviyoruz!.."

Denizlere karışan lağımlar, zehirli fabrika atıkları, aldırmadan dökülen çöpler ve bırakılan kimyevi madde yüklü variller, yaşayan denizin katilleriydi.

Az ileride elleri çaresizlikle birleşmiş bir kadınla bir erkek, yüreklerinde doğanın öldürülüşüne seyirci kalmanın onulmaz acısıyla, bir suçlu gibi Karadeniz'in hırçın dalgalarına dikmişlerdi gözlerini."

Emel İNCİ

Doğan Kardeş Dergisi

Bu metin, (H. Erkal ve M. Erkal, 2019) tarafından hazırlanan Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe ders kitabında yer almıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2410-2445
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.77891
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi **.**.**** Submitted date
Kabul tarihi **.**.**** Accepted date
Elektronik yayın tarihi **.**.**** Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Keskin, M. Y., & Yeşilyurt, E. (2025). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Yaratıcı Düşünme, Eleştirel Düşünme, Bilimsel Süreç Becerilerinin Betimlenmesi ve Bu Beceriler Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Journal of History School,* 76, 2410-2445.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN YARATICI DÜŞÜNME, ELEŞTİREL DÜŞÜNME, BİLİMSEL SÜREÇ BECERİLERİNİN BETİMLENMESİ VE BU BECERİLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ[1]

Mehmet Yılmaz KESKİN[2] & Etem YEŞİLYURT[3]

Öz

Öğretmenlerin sahip olması gereken önemli becerileri vardır. Günümüz koşulları ve 21. yy becerileri göz önüne alındığında öğretmenlerin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç becerilerine de sahip olması beklenmektedir. Öğretmenler üzerinde bu becerilerle ilişkili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Genel olarak incelendiğinde ilgili araştırmaların çoğunluğunun çalışma grubunu öğretmen ve öğretmen adaylarının oluşturduğu söylenebilir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak ilgili değişkenleri tek başına ya da ikili olarak ele almıştır. Ancak özellikle okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç becerilerini bir bütün olarak betimleyen ve bu beceriler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma çok az sayıdadır. Bu araştırma okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, bilimsel süreç becerilerini betimlenmesi ve bu beceriler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma "genel tarama modeli" kullanılarak

[1]Bu makale ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazar tarafından yapılan yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu makalenin etik kurul onayı Akdeniz Üniversitesi'nde 13.04.2023 tarihli, 09 toplantı sayılı ve 210 nolu karar sayıları ile alınmıştır.

[2]EPÖ Bilim Uzmanı, Öğretmen, mehmetyilmazkeskin@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8695-5961
[3]*Sorumlu yazar.* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim ABD, etemyesilyurt@akdeniz.edu.tr & etemyesilyurt@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7340-7536

yürütülmüştür. Genel tarama modeliyle tekil ya da ilişkisel tarama yapılabilir. Bu araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminde Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı Eyyübiye, Haliliye ve Karaköprü ilçelerindeki resmî anaokullarında çalışan 255 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Veriler Marmara Yaratıcı Düşünme Eğilimleri, Eleştirel Düşünme Eğilimi ölçekleri ile Bilimsel Süreç Beceri Testi kullanılarak toplanmıştır. Veriler SPSS ve AMOS paket programları kullanılarak açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, aritmetik ortalama, standart sapma ve Pearson korelasyon testleriyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı ve eleştirel düşünme beceri düzeyi ile bilimsel süreç beceri düzeyinin ortalamanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Öte yandan okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasında ve eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasında pozitif yönde ancak zayıf düzeyde ve istatisitksel olarak da anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar neticesinde bazı öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Öğretmenleri, Yaratıcı Düşünme, Eleştirel Düşünme, Bilimsel Süreç Becerileri.

Description of Preschool Teachers' Creative Thinking, Critical Thinking, Scientific Process Skills and Evaluation of the Relationship Among Them

Abstract

There are important skills that teachers should have. Considering today's conditions and 21st century skills, teachers are expected to have creative thinking, critical thinking and scientific process skills. Various studies have been conducted on teachers related to these skills. Generally, most of the researches have focused on teachers and teacher candidates as the research group. While researches on the subject have mostly focused on these variables separately or in pairs, there is almost no research that describes preschool teachers' creative thinking, critical thinking and scientific process skills altogether and investigates the relationship among them. This research aims to describe preschool teachers' creative thinking, critical thinking and scientific process skills and to investigate the relationship among them. The research used the "general survey model". In the general survey model, either a singular or relational survey can be done. The study group of this study consists of 255 preschool teachers working in kindergartens in Eyyübiye, Haliliye and Karaköprü districts affiliated with Şanlıurfa Provincial Directorate of National Education in the second semester of the 2023-2024 academic year. Data were collected with Marmara Creative Thinking Tendencies, Critical Thinking Tendency scales and Scientific Process Skills Test. Data were analyzed with SPSS and AMOS software packages using exploratory and confirmatory factor analysis, arithmetic mean, standard deviation and Pearson correlation. As a result of the research, it was found that

preschool teachers' levels of creative and critical thinking skills, as well as their scientific process skill levels, were above average. Additionally, a moderately positive and statistically significant relationship was found between preschool teachers' creative and critical thinking skills. On the other hand, a weak but statistically significant positive relationship was found between preschool teachers' creative thinking and scientific process skills, and between critical thinking and scientific process skills. Based on the results obtained from the research, some suggestions were developed.

Keywords: Preschool Teachers, Creative Thinking, Critical Thinking, Scientific Process Skills.

GİRİŞ

Öğretmenlerin sahip olması gereken önemli becerileri vardır. Günümüz koşulları ve 21. yy becerileri göz önüne alındığında öğretmenlerin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç becerilerine de sahip olması beklenmektedir. Öğretim kademelerinin tamamında görev yapan öğretmenlerin bu becelerilere sahip olması ve öğrenme-öğretme sürecinde bu becerileri kullanması eğitimin uzak ve genel amaçlarıyla örtüşmektedir. Ancak okul öncesi öğretim kademesinin genel amaçları dikkate alındığında belirtilen bu becerilere okul öncesi öğretmenlerinin sahip olması daha fazla önem taşımaktadır.

Bireyin gelişimi doğum öncesi dönemden başlayarak yaşamın sona ermesine kadar devam eden süreci içermektedir. Gelişim sürecinde önemli olan ve 3-6 yaş aralığını ifade eden okul öncesi dönem diğer dönemlere göre kritik bir dönemdir (Uyanık & Kandır, 2010). Eğitimin ilk basamağı olarak görülen okul öncesi eğitimle tanıştığı bu dönemde çocuklar, bilmedikleri çok sayıda yapay ya da doğal uyarıcılarla karşılaşır ve bu uyarıcıları anlamlandırmaya çalışır. Anlamlandırma isteği olarak görülen merak duygusu, çocukların araştırmaya ve sorgulamaya başvurmalarına neden olur. Yetişkinlerde var olsa da merak duygusu okul öncesi dönem çocuklarında daha baskındır. Çocuklar bu dönemde merak duygularını gidermek adına çevresini takip eder, gözlemde bulunur ve karşılaştığı yeni uyarıcılar hakkında sorular sorarlar. Okul öncesi dönemde çocukların merak duyguları doğru yönlendirilirse onların araştırmacı bir kimliğe sahip olmaları ve öğrenme heyecanlarını korumaları sağlanabilir. Öğretmenin, merak duygularını ve öğrenme isteklerini uyarmayı hedef alan çeşitli etkinliklere başvurması, çocukların yeni bilgi öğrenmesine yardımcı olmaktadır (MEB, 2013). Bu durumda çocuklar ilk defa deneyimlemiş oldukları okul sürecine karşı olumlu tutum göstermelerinin yanında bilimsel bilgiyle erken yaşta tanışmalarının da kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Bilimsel bilginin önem taşıdığı 21.yy. "bilgi toplumunda" çocukların merak ettikleri durum veya nesneleri bilimsel süreç becerilerinin kazanılmasına yönelik etkinliklerle gerçekleştirmek 2024 okul öncesi eğitim programında yer alan 21. yüzyılın ihtiyaç duyduğu bireyi yetiştirmek (MEB, 2024) amacına hizmet etmektedir. Bu sebeple çocukların öğrenme ortamını düzenleyen, öğrenmelerine rehberlik eden ve destekleyen öğretmenler eğitim sürecinde anahtar role sahiptir. Çocukların bilimsel süreç becerilerini geliştirebilmek için öncelikle bu süreçte öğretmenlerin bilimsel süreç becerilerine sahip olması gerekmektedir. Bununla birlikte 21.yy. becerileri arasında bulunan "problem çözme, eleştirel düşünme, üretkenlik, sorumluluk ve yaratıcı düşünme" becerileri de (Muğla İl MEM, 2021) bilimsel süreç becerileri ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Herhangi bir problemin çözümünde sorgulama ve araştırma kabiliyetini, karşılaşılan problemin ne olduğunu anlama ve çözüm haritasını oluşturma önemlidir. Bu sebeple bireyin ön koşul olarak sahip olması gereken temel beceriler vardır. Bu beceriler arasında yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç becerilerin de yer aldığı söylenebilir (Koray vd., 2007).

Alanyazında yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç becerisi kavramlarının yakın anlamda da olsa farklı tanımlarına rastmak mümkündür. Genel kabul görme açısıdan ön plan çıkan tanımlar şöyledir: *Yaratıcı düşünme;* bireylerin karşılaştığı problemleri sezerek içselleştirip, olaylar arasında neden-sonuç ilişkisini sağlayarak problemin çözümüne ilişkin çeşitli tahmin ve öneriler bulunup, bu problemlerin giderilmesi için alternatif çözümler üretip, sonuçları karşılaştırarak değişime açık çeşitli ürünler oluşturup, özgün ve yenilikçi bir bakış açısıyla alışılagelmişin dışına çıkma şeklidir (Üstündağ, 2014). *Eleştirel düşünme;* bireylerin amaçlı bir şekilde ve kontrolleri altında yaptıkları, kalıpların ve alışılmış tekrarın engellendiği; varsayımların, önyargıların ve bilginin denendiği, yargılandığı, değerlendirildiği ve farklı anlamlarının, yönlerinin, sonuçlarının ve açılımlarının tartışıldığı; fikir veya düşüncelerin analiz edilerek değerlendirildiği; mantık, karşılaştırma ve akıl yürütmenin kullanıldığı ve sonucunda belirli kuramlara, davranışlara veya fikirlere ulaşıldığı düşünme becerisidir, biçimidir (Gürkaynak, Üstel & Gülgöz, 2003).

Bilimsel süreç becerisi Ostlund (1992) tarafından çevre hakkında "bilgiler elde edilerek bilgiyi belli bir düzen çerçevesinde ulaştıran değerli araç"; Lind (1998) tarafından ise "bilgiyi yapılandırma, karşılaşılan problemleri analiz etme ve çıkan sonuçları betimlemede kullanılan düşünme becerileri" şeklinde tanımlanmıştır. Rambuda ve Fraser (2004) ise bilimsel süreç becerilerini "bilim adamlarının bir problemi, bir konuyu veya soruyu incelerken veya araştırırken yürüttüğü faaliyetler" olarak ifade etmiştir. Arslan ve Tertemiz' de (2004) öğrenmeyi kolaylaştırması ve aktif katılımı sağladığını vurgulamışlardır. Diğer taraftan

Martin ve arkadaşları (1994) bilimsel süreç becerilerini "problem çözmenin ve fikirlerini kullanmanın yolu" olduğunu vurgulamıştır. Mevcut bilgilerden yola çıkarak bilimsel süreç becerilerini kısaca "bilimsel basamaklarla bilgiyi elde etmek için kullanılan öğrenmeyi ve karşılaşılan problemleri çözmeyi kolaylaştıran beceriler" olarak tanımlanabilir.

Öğretmenlerin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç becerileri alanyazında önemli bir yer tutmaktadır. Bu önem doğrultusunda alanyazında birçok çalışma yapılmıştır (Akar, 2007; Aktamış & Yenice, 2010; Arikan & Kırındı, 2020; Bahtiyar & Can, 2016; Darmaji vd., 2020; Gezer, 2014; Irwanto, 2022; Karakaş, 2016; Koray, Köksal, Özdemir & Presley, 2007; Kurniawan, Perdana & Ikhlas, 2020; Kurtuluş, 2012; Önol, 2013; Foster & Lemus, 2015; Tinapay vd., 2021; Wirayuda, Darmaji & Kurniawan, 2022; Yeşilyurt, 2019; Yeşilyurt, 2020; Yeşilyurt, 2021; Yildiz & Yildiz, 2021). Genel olarak incelendiğinde ilgili araştırmaların çalışma grubunu öğretmen ve öğretmen adaylarının oluşturduğu söylenebilir. Öte yandan konuyla ilgili yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak ilgili değişkenleri tek başına ya da ikili olarak ele almıştır. Ancak özellikle okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç becerilerini bir bütün olarak betimleyen ve bu beceriler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma yok denecek kadar azdır.

Güncellenen okul öncesi eğitim programı, 21. yüzyılın gereksinim duyduğu; eleştirel ve yaratıcı düşünen, problem çözebilen, merak eden, empati kurabilen, araştıran, iş birliği yapabilen, iletişim becerilerine ve prososyal becerilere sahip, sorumluluk alan, hayal gücünü kullanan ve üreten bireylerin yetişmesine hizmet edecek felsefi temele sahiptir (MEB, 2024). Bu temel, aynı zamanda eğitim sisteminin paydaşlarının bir eğitim programının nasıl olması gerektiğine ilişkin inanç ve beklentileriyle de uyumludur (Yeşilyurt, 2013). Dolayısıyla hem okul öncesi eğitim programında hem de 21. yy becerileri arasında yer alan eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme ve bilimsel süreç becerileri aynı zamanda bu çalışmanın da temel değişkenlerini oluşturmaktadır. Eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme ve bilimsel süreç becerileri arasındaki ilişkinin ve öğretmenlerin bu becerilere sahip olma derecesinin ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. Öte yandan öğretmenlerin eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme ve bilimsel süreç becerilerine sahip olmaları eğitimin niteliğini artırmakla kalmayıp çocukların da bu tutum ve becerileri kazanmasında kilit bir önem taşımaktadır. Öte yandan öğretmenin gerekli yeterliklere sahip olmaması eğitim sistemimizin temel almış olduğu yapılandırmacı öğrenme kuramı ve ilerlemeci eğitim felsefesi açısından da uygun olmadığı söylenebilir. Bu sebeple bu çalışmada bahsedilen becerilere sahip olup olmaması ve bu beceriler arasındaki ilişkinin incelenmesi adına çalışma grubu okul öncesi öğretmenleri olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, bilimsel süreç becerilerini betimlenmek ve bu beceriler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır. Görüşlerine göre okul öncesi öğretmenlerinin;

1. Yaratıcı düşünme becerileri ne düzeydedir?
2. Eleştirel düşünme becerileri ne düzeydedir?
3. Bilimsel süreç becerileri ne düzeydedir?
4. Yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. Yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
6. Eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma "genel tarama modeli" kullanılarak yürütülmüştür. Genel tarama modeliyle tekil ya da ilişkisel tarama yapılabilir. Ayrıca bir araştırmada tekil ve ilişkisel tarama modellerine birlikte yer verilebilir. Değişkenlerin tek tür ya da miktar olarak oluşumlarının belirlenmesinde tekil tarama modeli; iki ya da daha fazla sayıdaki değişken arasındaki değişimin varlığının ve derecesinin belirlenmesinde ilişkisel tarama modeli kullanılabilir (Karasar, 2012). Bu araştırmada tekil tarama modeliyle okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç beceri düzeyleri; ilişkisel tarama modeliyle de bu üç değişken (beceri) arasındaki ilişki betimlenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 akademik yılı ikinci döneminde Şanlıurfa İl MEM'e bağlı Eyyübiye, Haliliye ve Karaköprü ilçelerindeki resmî anaokullarında görev yapan 255 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Tablo 1'de çalışma grubunun demografik özelliklerine yer verilmiştir. Çalışma grubu belirlenirken ulaşılabilirlik ilkesi temel alınmış ve toplanan ölçeklerden eksik doldurulanlar çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çalışma grubu "basit rastlanstısal (tesadüfi) örnekleme yöntemi" kullanılarak oluşturulmuştur. Bu yöntem, evrendeki birimlerin örnekleme seçilmede eşit ve bağımsız seçilmesi şansını doğurmaktadır (Balcı, 2011). Çalışma grubunun büyüklüğü konusunda farklı ölçütler yer almaktadır. Çalışma gurubunun katılımcı sayısında çalışma

kapsamında belirtilen analizlere uygunluğu göz önüne alınmıştır. Preacher ve MacCallum (2002), örneklem büyüklüğünün çok büyük veya çok küçük olmasının faktör analizlerinin doğrudan etkilemediğini vurgulamıştır. Bununla birlikte örneklem büyüklüğünde 100-250 arası katılımcı sayısının uygun olduğunu belirtmiştir (Preacher & MacCallum, 2002). Diğer taraftan Catell (1978) ise 250 katılımcıyla sağlanan örneklem boyutunun araştırmada yeterli olduğunu savunmuştur. Bu büyüklük Tavşancıl (2006) için 200 ve üzeri olarak görülürken Bayram 200'den fazla olmasının yeterli olacağı görüşündedir. Alanyazında bahsedilen görüşler doğrultusunda bu araştırmanın çalışma grubu için belirlenen katılımcı sayısının uygulanan istatistiksel işlemler ve araştırma amacı için uygun olduğu söylenebilir.

Tablo 1.

Çalışma grubunun demografik özellikleri

Cinsiyet	**f**	**%**
Kadın	221	86,7
Erkek	34	13,3
Mesleki Deneyim	**f**	**%**
1-10 yıl	233	91,4
11-20 yıl	21	8,2
21-30 yıl	1	,4
Eğitim Durumu	**f**	**%**
Ön lisans	17	6,7
Lisans	230	90,2
Yüksek Lisans	8	3,1
Toplam	**255**	**100,0**

Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci 2023-2024 akademik yılında gerekli izinlerin alınmasıyla başlatılmıştır. Eyyübiye, Haliliye ve Karaköprü ilçe MEM'e bağlı devlet anaokullarında çalışmakta olan okul öncesi öğretmenlerinden yüz yüze ve "Google Forms" ile online olarak veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir. Veriler, gönüllük esasına dayalı bir şekilde toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 24 ve AMOS 24 paket programları kullanılmıştır. "Kişisel Bilgi Formunda" yer alan verilerin analizi için frekans ve yüzde teknikleri uygulanmıştır. Frekans ve yüzde teknikleri sınıflama özelliğinde olan verilerin analizi için kullanılabilir (Tavşancıl, 2006). Araştırmanın alt amaçları için; aritmetik ortalama, standart sapma, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. İlgili ölçeklerin AFA'ya uygunluğunda Kaiser-Meyer-Olkin

(KMO) ve Bartlett Küresllik Testi değerleri göz önünde bulundurulmuştur (Büyüköztürk vd., 2021). DFA için maksimum olabilirlik tahmin yöntemi işe koşulmuştur. DFA uyum iyiliği ve uyum (fit) indeksleri için genel kabul gören uyum indeksleri ve değer aralıkları (uyum iyilik değer aralıkları) Tablo 2'de yer aldığı şekliyle kabul edilmektedir (Schermelleh-Engel vb., 2003; Schumaker & Lomax, 2004; Bryne, 2010; Akt: Bayram, 2010).

Tablo 2.

Uyum indekslerine ilişkin iyi ve kabul edilebilir uyum değerleri

Uyum İndeki	İyi Uyum Aralığı	Kabul Edilebilir Uyum Aralığı
X^2/sd	$0 \leq X^2/sd \leq 2$	$2 < X^2/sd \leq 3$
SRMR	$0 \leq SRMR \leq ,05$	$,05 \leq SRMR \leq ,10$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 < RMSEA \leq ,08$
GFI	$,95 \leq GFI \leq 1,00$	$,90 \leq GFI \leq ,95$
NFI	$,95 \leq NFI \leq 1,00$	$,90 \leq NFI < ,95$
CFI	$,97 \leq CFI \leq 1,00$	$,95 \leq CFI < ,97$
AGFI	$,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$,85 \leq AGFI < ,90$

Kullanılan ölçeklerin güvenirliği Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları ile değerlendirilmiştir. Maddelerin iç tutarlığı için bir ölçüt olan Cronbach Alpha katsayısı "1,00" değerine yaklaştıkça ölçeğin güvenirliğini artmakta, "0" değerine yaklaştıkça güvenirliği azalmaktadır (Kayış, 2006; Yang & Green, 2011; Uzunsakal & Yıldız, 2018). Çalışma grubunun yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç beceri düzeyine ilişkin veriler aritmetik ortalama ve standart sapma teknikleriyle analiz edilmiştir. Tavşancıl'ın (2006) belirttiği gibi, eşit aralıklı ölçeklerden elde edilen veriler aritmetik ortalama, standart sapma teknikleriyle analiz edilebilir. Yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve bilimsel süreç beceri düzeyi arasındaki ilişki ise Pearson korelasyon katsayısı dikkate alınarak basit korelasyon tekniğiyle çözümlenmiştir. Korelasyon, iki değişken arasındaki ilişkinin düzeyini, miktarını ve yönünü açıklamaktadır (Büyüköztürk, 2007). Pearson korelasyon katsayısı olan r değerlerinin yorumunda Sungur (2006) tarafından ortaya konulan şu formül esas alınmıştır. r=,00-,25 çok zayıf; r=,26-,49 zayıf; r=,50-,69 orta; r=,70-,89 yüksek; r=,90-1.00 çok yüksek düzeyde ilişki vardır. Yapılan analizlerde gruplar arasındaki farkın anlamlılık düzeyi ,01 kabul edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Marmara Yaratıcı Düşünme Eğilimleri Ölçeği

"Marmara Yaratıcı Düşünme Eğilimleri Ölçeği" Özgenel ve Çetin (2017) tarafından geliştirmiştir. 25 madde ve altı faktörden oluşan ölçeğin Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 87'dir. Bu araştımanın çalışma gurubundan elde edilen verilerin analiziyle ölçeğin KMO'su ,868 değerinde bulunmuştur. KMO ve Bartlett Küresellik testlerinden elde edilen sonuçlara (2=3278,652, df=300, p=,000) bakıldığında verilerin faktör analizi yapmaya uygun olduğu tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yükleri ise ,753-,482 arasında yer almaktadır. Cronbach Alpha katsayısı ölçeğin öz disiplin boyutunda ,746; yenilik arama boyutunda ,852; cesaret boyutunda ,641; merak boyutunda ,509; şüphe boyutunda ,381; esneklik boyutunda ,721 ve ölçeğin genelinde ise ,922 olarak hesaplanmıştır. AFA sonucunda elde edilen yapı DFA ile test edilmiştir. Uyum indeksleri bağlamında ölçeğin uygun (uyum, fit) değerleri elde edilebilmesi adına üç madde ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekte yer alan altı maddenin hata oranları madde7-madde8; madde16-madde17 ve madde18-madde20 şeklinde şeklinde birleştirilerek gerekli modifikasyonlar yapılmıştır. Ölçeğin DFA uyum indeksleri Chi squared=463,694; df=157; p=,000; $\chi 2/sd$=2,953; GFI=,905; CFI=,952; NFI=,964; AGFI=,855; RMSEA=,077; SRMR=,095 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler, ölçeğin DFA uyum indekslerinin kabul edilebilir ve üzerinde değerlere sahip olduğunu açıklamaktadır (Schermelleh-Engel vb., 2003; Schumaker ve Lomax, 2004; Bryne, 2010; Akt: Bayram, 2010).

Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği

"Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği" Karalı (2012) tarafından geliştirilmiştir. Beşli likert tipi ölçek 21 madde ve iki faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı 794'tür. Bu araştımanın çalışma gurubundan elde edilen verilerin analiziyle ölçeğin KMO değeri ,805 olarak hesaplanmıştır. KMO ve Bartlett Küresellik testlerinden elde edilen sonuçlar (2=2133,894, df=210, p=,000) incelendiğinde verilerin faktör analizi yapmaya uygun olduğu tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yükleri ,713-,460 arasında yer almaktadır. Maddelerin Cronbach Alpha katsayısı ölçeğin beceri faktöründe ,658; değer faktöründe ,531 ve ölçeğin genelinde ise ,656 değerinde olduğu tespit edilmiştir. AFA sonucu, DFA aracılığıyla test edilmiştir. Modifikasyon indeksleri göz önünde bulundurulmuş ve uyum indeksleri bağlamında ölçekte uygun (uyum, fit) değerlerin sağlanabilmesi için 14 madde ölçekten çıkarılmış ve ölçekte yer alan 10 maddenin hata oranları madde4-madde16; madde9-madde17; madde10-madde20 ve madde8-madde13 şeklinde birleştirilerek gerekli modifikasyonlar yapılmıştır. Ölçeğin DFA uyum indeksleri

Chi squared=195,583; df=70; p=,000; $\chi 2/sd=2,794$; GFI=,920; CFI=,958; NFI=,956; AGFI=,854; RMSEA=,080; SRMR=,098 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler, ölçeğin DFA uyum indekslerinin kabul edilebilir olduğunu açıklamaktadır (Schermelleh-Engel vb., 2003; Schumaker ve Lomax, 2004; Bryne, 2010; Akt: Bayram, 2010).

Bilimsel Süreç Beceri Testi

Enger ve Yager (1998) tarafından geliştirilmiş "Bilimsel Süreç Beceri Testi" Koray ve arkadaşları (2007) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları ardından bilimsel süreç becerilerinden, gözlem yapma, uzay/zaman ilişkisi, sınıflandırma, sayıları kullanma, ölçüm yapma, ilişkilendirme, tahmin yürütme, değişkenleri kontrol etme, verileri yorumlama, hipotez oluşturma, tanımlama ve deney yapma becerilerini içeren 31 maddelik son hali verilmiştir. Test, 4 ve 5 seçenekli sorulardan oluşan, çoktan seçmeli bir yapıya sahip olup testin KR-21 güvenirlik katsayısı ,81 olarak tespit edilmiştir. Bilimsel süreç becerilerini ölçmek için işe koşulan bu testin AAAS'nin (1990) temel almış olduğu beceri bileşenlerini kapsadığı görülmektedir. Diğer taraftan test kapsamındaki alt beceriler alanyazında yer alan bilimsel süreç becerileri bileşenlerini açıklayan çalışmalarla da örtüşmektedir (Ramig, Bailer & Ramsey, 1995; National Research Council, 1996; Burns, Okey & Wise, 1985; Yeany, Yap & Padilla,1986; Saat, 2004). Ölçekte yer alan birkaç örnek soru şöyledir:

S1. Aşağıdakilerden hangisi sadece gözlemdir?

a) Metalin bir kısmı kırmızı bu yüzden sıcaktır.

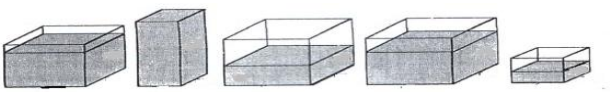
b) Sokak ıslak, demek ki yağmur yağmış.

c) Masa ağaçtan yapılmış gibi görünüyor.

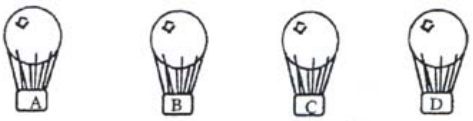
d) Çocukların kaldıkları binanın rengi turuncudur.

S5. Aşağıdaki şekle göre, hangi iki kutunun içindeki suyun hacmi yaklaşık olarak bir birine eşittir?

a) 1 ve 2 **b)** 2 ve 3 **c)** 3 ve 5 **d)** 2 ve 5

S18. Balonlarda eşit miktarda gaz vardır. Hangi balon en hızlı uçabilir?

Bu araştımanın çalışma gurubundan elde edilen verilerin analiziyle birlikte testin güvenirliğini belirleyen Cronbach's Alpha katsayısı ,813 olarak hesaplanmıştır. Testin yüksek güvenirliğe sahip bir test olduğu söylenebilir.

BULGULAR

Yaratıcı Düşünme Beceri Düzeyine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt amacı kapsamında elde edilen aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine Tablo 3'te yer verilmiştir. Öğretmenlerin öz disiplin alt boyutundaki maddelere verdikleri yanıtlara bakıldığında, en düşük düzeye sahip "Sorun veya durumlarla ilgili karar verirken aceleci davranmam." (M23) 3,392 ortalama değeri ile "ara sıra" derecesinde birleştikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu öğretmenlerin sorun veya durumlarla ilgili karar verirken "ara sıra" aceleci davrandıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca en yüksek düzeye sahip "Bir fikir veya ürün oluşturmak için disiplinli çalışırım." (M7) 4,035 ortalama değeri ile "genellikle" derecesinde birleştikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu öğretmenlerin bir fikir veya ürün oluşturmak için "genellikle" disiplinli çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Ölçeğinin öz disiplin alt boyutuna ilişkin öğretmenlerin verdikleri yanıtların genel aritmetik ortalaması 3,812 standart sapması ise 679'dur. Bu bulgu öğretmenlerin öz disiplin alt boyutuna ilişkin "ara sıra" düzeyinde görüş bildirdikleri, diğer bir deyişle bu alt boyutta yer alan becerileri ara sıra kullandıkları bulgusu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan madde 23 genelinde verilen cevabın "ara sıra" derecelendirilmesinde yer alması okul öncesi eğitim sürecinde anlık müdahale gerektiren durumların bulunmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Elde edilen bulguların sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin motivasyonlarını koruma, ihtiyaçlarına göre becerilerini geliştirme ve karşılaştığı sorun veya durum karşısında sabırlı davranma eğilimlerini karşılaştığı durum ve zamana göre değişkenlik gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan öğretmenlerin yeni bir fikir veya ürün oluştururken disiplinli çalışma eğilimi gösterdikleri söylenebilir.

Tablo 3.

Yaratıcı düşünme becerisine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları

MN	Maddeler	x̄	Ss
1	Zorluklar karşısında motivasyonumu korurum.	3,69	,99
6	Bir alanda ihtiyaç duyduğum yetenek ve becerilerimi geliştiririm.	3,98	,86
7	Bir fikir veya ürün oluşturmak için disiplinli çalışırım.	4,03	1,0
15	Olayları veya durumları anlamak veya çözmek için sabrederim.	3,95	,90
23	Sorun veya durumlarla ilgili karar verirken aceleci davranmam.	3,39	1,0
	Öz Disiplin	**3,81**	**,67**
2	Hayal gücümü kullanarak yeni bir fikir, eser veya çözüm yolu tasarlarım.	3,78	,94
5	Bir durumu, olayı veya sorunu ayrıntılı ve derinlemesine ele alırım.	3,94	,88
8	Sorun veya durumlarla ilgili yararlı ve özgün cevap veya çözüm yolları üretirim.	3,92	,85
17	Farklı sorun, durum veya olayla ilgili ipuçları arasında bağlantı kurarım	4,16	,72
19	Birbiriyle ilgisiz kavram veya fikirleri yeni bir amaç için ilişkilendiririm.	3,73	,86
22	Fikir geliştirmek için gözlem, deneyim, bilgi, düşüncelerimi	4,09	,77
24	Sorunların çözümünü, durumları veya olayları zihnimde canlandırırım.	4,27	,67
	Yenilik Arama	**3,98**	**,58**
11	Alışılmışın yerine, yeni ve farklı olanı tercih ederim.	3,83	,95
14	Otorite, korku ve baskılardan bağımsız düşünürüm.	3,87	,88
25	Hata yapmaktan korkmam.	3,36	1,0
	Cesaret	**3,69**	**,67**
3	Ortaya çıkan sorun veya olayla ilgilenme sorumluluğu hissederim.	4,21	,82
10	Merak ettiğim, ilgimi çeken olay, durum veya işlerle uğraşmayı severim.	4,23	,80
21	Çevremde olup bitenleri merak ederim.	4,06	,83
	Merak	**4,17**	**,58**
4	Karşılaştığım olay, durum veya soruna yönelik "acaba" sorusunu sorarım.	3,95	,82
16	Bir olayın veya sorunun birden fazla nedeni olabileceğini kabul ederim.	4,23	,76
	Şüphe Etme	**4,09**	**,62**
13	Kendimle ilgili zayıf ve güçlü yönlerimi bilirim.	4,19	,83
18	Yaptığım hataları kabullenirim.	3,94	,87
	Esneklik	**4,07**	**,71**
Yaratıcı Düşünme Becerisi		**3,95**	**,51**

Öğretmenlerin yenilik arama alt boyutundaki maddelere verdikleri yanıtlar incelendiğinde, en düşük düzeye sahip "Birbiriyle ilgisi olmayan kavram veya fikirleri yeni bir amaç için ilişkilendiririm." (MN. 19) 3,733 değeri ile "ara sıra" derecesinde birleştikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgu öğretmenlerin ilgili olmayan olgu veya düşünceleri "ara sıra" ilişkilendirdiklerini göstermektedir. Diğer taraftan en yüksek düzeye sahip "Sorunların çözümünü,

durumları veya olayları zihnimde canlandırırım." (MN. 24) 4,274 değeri ile "genellikle" derecesinde birleştikleri tespit edilmiştir. Bu bulgu, öğretmenlerin karşılaşılan bir probleme yönelik çözümleri veya deneyimledikleri olayları "genellikle" zihninde canlandırdıklarını ifade etmektedir. Ölçeğin yenilik arama alt boyutunun genel aritmetik ortalamasına bakıldığında ise 3,988 değeri ve standart sapması ,581 değerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre okul öncesi öğretmenlerinin hayal gücünü kullanarak yeni fikir, ürün veya özgün çözüm yoları üretme, karşılaşılan sorunu derinlemesine inceleme ve ilişkisi olmayan fikirleri ortak yeni bir amaç için ilişkilendirme eğilimlerinin durumlara göre değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Diğer taraftan öğretmenlerin bir durum veya olay hakkındaki belirtiler arasında bağlantı kurma, fikirlerini geliştirme amacıyla gözlem, deneyim, bilgi ve düşüncelerden yararlanma ve olay, durum veya çözümleri zihninde canlandırma eğilimine genellikle sahip oldukları eldeki bulgular dâhilinde yorumlanabilir.

Öğretmenlerin cesaret alt boyutunda ortalamalara bakıldığında, en düşük 3,368 ortalama değeri ile "Hata yapmaktan korkmam." (MN. 25) ifadesinde "ara sıra" derecesinde birleştikleri saptanmıştır. Öte yandan en yüksek ortalama 3,870 değeri ile "Otorite, korku ve baskılardan bağımsız düşünürüm." (MN. 14) ifadesinde "ara sıra" derecelendirmesinde birleştikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Alt boyutun geneline bakıldığında ise aritmetik ortalaması 3,691 ve standart sapması ,676 değerine sahiptir. Bu bulgular ve Tablo 3'Te yer alan bilgiler temelinde okul öncesi öğretmenlerinin alışılmışın dışına çıkma, bağımsız düşünme ve hata yapmaktan çekinmeme noktasında ara sıra eğilim gösterdiklerine işaret etmektedir.

Öğretmenlerin merak alt boyutunda en düşük ortalamaya 4,066 değeri ile "Çevremde olup bitenleri merak ederim." (MN. 21) ifadesi yer alırken en yüksek 4,235 değeri ile "Merak ettiğim veya ilgimi çeken olay, durum veya işlerle uğraşmayı severim." (MN. 10) ifadesi yer almaktadır. Öğretmenlerin her iki madde içinde "genellikle" derecelendirmesinde birleştikleri tespit edilmiştir. Merak alt boyutunun geneline bakıldığında ise aritmetik ortalama 4,171 ve standart sapma ,582 değerinde olduğu hesaplanmıştır. Eldeki bulgular sonucunda merak alt boyutu genelinde öğretmenlerin çevresinde gerçekleşen olaylara karşı ilgili duyma, merak duyduğu konular hakkında çalışmayı sevme ve karşılaşılan sorunlarla ilgilenme sorumluluğu hissetmeye açık oldukları söylenebilir.

Öğretmenlerin ölçeğin şüphe etme alt boyutuna vermiş oldukları yanıtlar incelendiğinde, aritmetik ortalaması en düşük 3,952 değeri ile "karşılaştığım bir olay, durum veya soruna yönelik "acaba" sorusunu sorarım" (MN. 4) "ara sıra" derecelendirmesinde yer alırken en yüksek 4,235 değeri ile "Bir olayın veya

sorunun birden fazla nedeni olabileceğini kabul ederim." (MN. 16) "genellikle" derecelendirmesinde yer almaktadır. Şüphe etme alt boyutunun geneline bakıldığında aritmetik ortalamanın 4,094 değerinde standart sapmanın ise ,625 değerinde yer almaktadır. Elde edilen bulgular sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin karşılaştığı durum, olay veya sorunun temelini sorgulama davranışını ara sıra gösterirken sorunun veya olayın birden fazla sebep içerebileceğini düşünme davranışlarını genellikle gösterdikleri söylenebilir.

Ölçeğin esneklik alt boyutunda öğretmenlerin yanıtlarının aritmetik ortalaması en düşük 3,949 değeri ile "Yaptığım hataları kabullenirim." (MN. 18) "ara sıra" derecelendirmesinde yer alırken en yüksek 4,196 değeri ile "Kendimle ilgili zayıf ve güçlü yönlerimi bilirim." (MN. 13) "genellikle" derecelendirmesinde yer almaktadır. Esneklik alt boyutunun geneline bakıldığında ise aritmetik ortalamanın 4,072 değerinde standart sapmanın ise ,713 değerine sahip olduğuna ulaşılmıştır. Eldeki bulgular temelinde öğretmenlerin deneyimledikleri olaylar karşısında hatalarını kabul edebilme davranışını ara sıra gösterirken kendisinin güçlü ve zayıf yönlerini tanıma noktasında daha başarılı oldukları söylenebilir.

Ölçeğin genel aritmetik ortalamasına bakıldığında 3,950 değerinde olduğu görülmektedir. Ölçeğin genel standart sapmasının ,517 değerinde olması öğretmenlerin genel olarak birbirlerine yakın cevaplar verdiğini göstermektedir. Eldeki bulgular neticesinde öğretmenlerin yaratıcı düşünme beceri düzeylerinin ortalamanın üzerinde olduğu söylenebilir.

Eleştirel Düşünme Beceri Düzeyine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacıyla ilgili elde edilen verilerin aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir. Ölçeğin beceri alt boyutundan elde edilen bulgular incelendiğinde aritmetik ortalaması en düşük olan 1,733 değeri ile "Problemlere alternatif çözümler üretemem." (MN. 4) ve "Öznel iddialarla nesnel gerçekleri birbirinden ayırt edemem." (MN. 16) "hiç katılmıyorum" derecesinde iki madde birlikte yer alırken en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olan 4,258 ile madde 11 "Toplumsal sorunlara duyarlı olduğumu düşünüyorum." "çoğunlukla katılıyorum" derecesinde yer almaktadır. Ölçeğin beceri boyutuna genel olarak bakıldığında 4,095 aritmetik ortalama ve ,568 standart sapma değerine sahip olduğu görülmektedir. Bu değerlere göre okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme beceri düzeyleri beceri boyutunda genel olarak "çoğunlukla katılıyorum" fikrini benimsediklerini ve birbirlerine yakın cevap verdikleri tespit edilmiştir.

Tablo 4.

Eleştirel düşünme eğilimlerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları

	Maddeler	x̄	Ss
4	Problemlere alternatif çözümler üretemem.	1,73	,98
5	Diğer kişilerin bakış açılarını keşfetmeye çalışırım.	3,91	,86
9	Okuduğum bir metindeki çelişkileri fark edebilirim.	4,06	,85
10	Problemlere farklı çözüm yolları geliştirebilirim.	4,13	,81
11	Toplumsal sorunlara duyarlı olduğumu düşünüyorum.	4,25	,86
16	Öznel iddialarla nesnel gerçekleri birbirinden ayırt edemem.	1,73	1,02
17	Görüşlerdeki önyargıları fark edebilirim.	3,91	,96
20	Karmaşık problemlerde kendime özgü çözüm yollarım vardır.	3,87	,88
21	Olayları neden sonuç bağlamında değerlendiririm.	4,16	,88
	Beceri	**4,09**	**,56**
3	Hemfikir olmadığım kişileri dinlerken rahatsız olurum.	2,48	1,14
7	Başkalarının görüşleri en az benim görüşlerim kadar değerlidir.	4,15	,96
8	Fikir değişikliklerini değişiklik olarak algılarım.	3,73	,99
13	Hakkımda yapılan eleştirilere hoşgörü gösteremem.	2,27	1,06
15	Sorunların çözümünde inançlarım akıl yürütmeden daha belirleyicidir.	2,36	1,14
18	Yeni deneyimlerim aksini ortaya koyarsa önceki yargılarımı değiştirmeye hazırımdır.	3,91	,87
19	Farklı düşüncelere sahip insanların tartışması zaman kaybıdır.	1,95	1,13
	Değer	**3,81**	**,62**
Eleştirel Düşünme		**3,97**	**,54**

Ölçeğin değer boyutunda elde edilen bulgulara bakıldığında aritmetik ortalaması en düşük olan 1,952 değeri ile "Farklı düşüncelere sahip insanların tartışması zaman kaybıdır." (MN. 19) "hiç katılmıyorum" derecesinde yer alırken en yüksek aritmetik ortalamaya sahip 4,152 değeri ile "Başkalarının görüşleri en az benim görüşlerim kadar değerlidir." (MN. 7) "Çoğunlukla Katılıyorum" derecesinde yer almaktadır. Ölçeğin değer boyutuna genel olarak bakıldığında ise 3,818 aritmetik ortalama ve ,628 standart sapma değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu değerler incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme beceri düzeylerinin değer boyutunda genel olarak "Orta Düzeyde Katılıyorum" görüşüne sahip oldukları ve birbirlerine yakın cevap verdikleri tespit edilmiştir.

Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme beceri düzeylerini belirlemeye yönelik üçüncü alt amaca ilişkin bulgulara bakıldığında aritmetik ortalama değerinin 3,974 değerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu değerin ölçek yer alan maddeler bağlamında benimsenen görüşlerin "orta düzeyde katılıyorum" derecesinde birleştiği görülmektedir. Elde edilen bulgular dahilinde

öğretmenlerin eleştirel düşünme beceri düzeylerinin ortalama bir düzeyde sahip olduklarını göstermektedir. Ölçeğin geneline ilişkin standart sapma değerinin ,542 çıkması ise öğretmenlerin genel olarak birbirlerine yakın cevaplar verdiğini göstermektedir.

Bilimsel Süreç Beceri Düzeyine İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt amacına ilişkin olarak okul öncesi öğretmenlerinin bilimsel süreç beceri düzeyi nedir? sorusuna yönelik testten elde edilen verilerin maddelere göre doğru/yanlış yüzdeliklerine ve genel başarı ağırlıklarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Maddelerin katılımcı cevaplarına göre genel başarı ağırlıkları hesaplanırken testten alınacak olan en yüksek puan "100" olarak kabul edilmiştir. Puan/madde sayısı (100/31=3,225) ile doğru cevap sayısı çarpılmış ve toplam katılımcı sayısına bölünmüştür. Bu formül tüm maddeler için uygulanarak maddelere göre katılımcıların genel başarı ağırlıkları tespit edilmiştir. Okul öncesi öğretmenleri bilimsel süreç beceri testinde en yüksek başarıyı birinci sırada 2. (3,149) soruda gösterirken 3., 9., 10. ve 19. Sorular (2,871) birlikte ikinci sırada ve 8. Soru (2,858) üçüncü sırada yer almaktadır. İlgili sorular bilimsel süreç becerileri açısından incelendiğinde 2. Soru "gözlem yapma"; 3.Soru "uzay-zaman ilişkisi kurma"; 9. ve 10. Sorular "sayıları kullanma"; 19. Soru "Tahmin Yürütme" ve 8. Soru "sınıflandırma" becerilerini içerdiği Tablo 5'te görülmektedir. Başarı sıralamasında ilk üçte yer alan soruların tümü temel süreç becerileri sınıflandırmasında yer almaktadır. Bilimsel süreç beceri testinde en düşük başarıyı 23. Soru (1,138) gösterirken ikinci sırada 29. Soru (1,163) ve üçüncü sırada ise 30. Soru (1,682) yer almaktadır. Bu sorular bilimsel süreç becerileri açısından incelendiğinde 23. Soru "değişkenleri kontrol etme"; 29. Soru "tanımlama" ve 30. Soru "deney yapma" becerilerini içerdiği Tablo 5'te görülmektedir. Başarı sıralamasında son üçte yer alan soruların tümü ise bütünleyici süreç becerileri sınıflandırmasında yer almaktadır.

Maddelerin genel başarı ağırlıklarının bilimsel süreç becerilerinin temel ve bütünleyici süreç becerileri sınıflandırılması dahilinde incelendiğinde temel süreç becerilerini içeren soruların genel başarı ağırlıkları (49,199) genel başarı durumunun (71,799) yaklaşık olarak (68,523) %69' unu açıklarken bütünleyici süreç becerilerini içeren soruların genel başarı ağırlıkları (22,600) genel başarı durumunun (71,799) yaklaşık olarak (31,476) %31' ini açıklamaktadır.

Tablo 5.

Bilimsel süreç beceri düzeyi genel başarı ağırlık sonuçları

SN	Doğru Yanıt		Yanlış Yanıt		Genel Başarı Ağırlığı
	f	%	f	%	
1	148	58,0	107	42,0	1,872
2	249	97,6	6	2,4	3,149
3	227	89,0	28	11,0	2,871
4	168	65,9	87	34,1	2,125
5	139	54,5	116	45,5	1,758
6	207	81,2	48	18,8	2,618
7	176	69,0	79	31,0	2,226
8	226	88,6	29	11,4	2,858
9	227	89,0	28	11,0	2,871
10	227	89,0	28	11,0	2,871
11	225	88,2	30	11,8	2,846
12	202	79,2	53	20,8	2,555
13	158	62,0	97	38,0	1,998
14	154	60,4	101	39,6	1,948
15	225	88,2	30	11,8	2,846
16	155	60,8	100	39,2	1,960
17	158	62,0	97	38,0	1,998
18	213	83,5	42	16,5	2,694
19	227	89,0	28	11,0	2,871
20	179	70,2	76	29,8	2,264
Temel Süreç Becerileri					**49,199**
21	185	72,5	70	27,5	2,340
22	203	79,6	52	20,4	2,567
23	90	35,3	165	64,7	1,138
24	165	64,7	90	35,3	2,087
25	195	76,5	60	23,5	2,466
26	222	87,1	33	12,9	2,808
27	154	60,4	101	39,6	1,948
28	172	67,5	83	32,5	2,175
29	92	36,1	163	63,9	1,163
30	133	52,2	122	47,8	1,682
31	176	69,0	79	31,0	2,226
Bütünleyici Süreç Becerileri					**22,600**
Genel Başarı Durumu					**71,799**

Bulgulardan yola çıkılarak okul öncesi öğretmenlerinin temel süreç becerilerine bütünleyici süreç becerilerine göre daha hâkim olduğu söylenebilir. Bu durumun sebebi olarak bütünleyici süreç becerilerinin temel süreç becerilerine göre daha karmaşık bilişsel süreçleri içermesiyle (Lind, 1998) açıklanabilir. Diğer taraftan temel süreç becerilerinin bütünleyici süreç becerilerinin temelini oluşturması (Rambuda & Fraser, 2004) da bu durumu etkilediği düşünülebilir.

Okul öncesi öğretmenlerinin bilimsel süreç beceri düzeyini belirlemeye yönelik bulgulara bakıldığın öğretmenlerin bilimsel süreç beceri düzeyine ilişkin genel başarı durumu %71,799 olduğu tespit edilmiştir. Bu değere bakıldığında, okul öncesi öğretmenlerinin bilimsel süreç beceri düzeylerinin ortalamanın üzerinde olduğu söylenebilir. Öte yandan bu değerin bilimsel süreç becerilerinin temel süreç becerileri ve bütünleyici süreç becerileri olarak iki alt bileşenlerinden elde edilen puanların toplamını ifade ettiği dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda öğretmenlerin bilimsel süreç becerilerinin ortalamanın üzerinde çıkması okul öncesi eğitim programı dâhilinde bilimsel süreç becerilerinin desteklenmesine verilen önem ile ters düştüğü söylenebilir. Okul öncesi öğretmenlerinin lisans eğitiminde aldıkları "erken çocuklukta fen eğitimi" dersi haricinde bilimsel süreç becerilerini kazandırmaya veya geliştirmeye yönelik dersin bulunmaması bu duruma etki ettiği düşünülebilir.

Yaratıcı ve Eleştirel Düşünme Becerileri Arasındaki İlişki Bulguları

Okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri arasındaki ilişki düzeyine ilişkin istatistiksel bulgular Tablo 6'da yer almaktadır. Okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri arasında (r=,625; p<,001) pozitif yönde, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Öte yandan yaratıcı düşünme becerisinin alt boyutlarının (faktörlerinin) hem kendi arasında hem de eleştirel düşünme becerisi alt boyutları arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Ayrıca eleştirel düşünme becerisinin hem kendi alt boyutları arasında hem de yaratıcı düşünme becerisinin alt boyutları arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı fark görülmüştür. Pearson korelasyon katsayısı olan r değerleri r=,00-,25 çok zayıf; r=,26-,49 zayıf; r=,50-,69 orta; r=,70-,89 yüksek; r=,90-1.00 çok yüksek düzeyde ilişki vardır şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 6.

Yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri korelasyon matrisi

		Beceri	Değer	**Eleştirel Düşünm**	Öz Disiplin	Yenilik Arama	Cesaret	Merak	Şüphe	Esneklik	**Yaratıcı Düşünm**
Beceri	r	1	,44	,93	,55	,66	,39	,56	,46	,58	,68
	p	-	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Değer	r	,44	1	,74	,29	,23	,20	,13	,15	,27	,27
	p	,00	-	,00	,00	,00	,00	,03	,01	,00	,00
Eleştirel Düşünme	r	,93	,74	1	,53	,59	,38	,47	,41	,54	**,62**
	p	,00	,00	-	,00	,00	,00	,00	,00	,00	**,00**
Öz Disiplin	r	,55	,29	,53	1	,68	,57	,62	,41	,57	,86
	p	,00	,00	,00	-	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Yenilik Arama	r	,66	,23	,59	,68	1	,51	,74	,69	,55	,91
	p	,00	,00	,00	,00	-	,00	,00	,00	,00	,00
Cesaret	r	,39	,20	,38	,57	,51	1	,50	,30	,43	,69
	p	,00	,00	,00	,00	,00	-	,00	,00	,00	,00
Merak	r	,56	,13	,47	,62	,74	,50	1	,59	,57	,83
	p	,00	,03	,00	,00	,00	,00	-	,00	,00	,00
Şüphe	r	,46	,15	,41	,41	,69	,30	,59	1	,41	,67
	p	,00	,01	,00	,00	,00	,00	,00	-	,00	,00
Esneklik	r	,58	,27	,54	,57	,55	,43	,57	,41	1	,70
	p	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	-	,00
Yaratıcı Düşünme	r	,68	,27	**,62**	,86	,91	,69	,83	,67	,70	1
	p	,00	,00	**,00**	,00	,00	,00	,00	,00	,00	-

p<,001** r: Korelasyon düzeyi

Yaratıcı Düşünme ile Bilimsel Süreç Becerileri Arasındaki İlişki Bulguları

Okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasındaki ilişki düzeyine ilişkin istatistiksel bulgular Tablo 7'de yer almaktadır. Ulaşılan bulgulara göre okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasında (r=,376; p<,001) pozitif yönde ancak zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Ayrıca ortaya çıkan bulgulara göre okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerilerinin kendi alt boyutları (faktörleri) arasında daha yüksek düzeyde ancak yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerilerinin alt boyutlarının birbirleri arasında ise daha düşük

düzeyde, pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Pearson korelasyon katsayısı olan r değerleri r=,00-,25 çok zayıf; r=,26-,49 zayıf; r=,50-,69 orta; r=,70-,89 yüksek; r=,90-1.00 çok yüksek düzeyde ilişki vardır olarak yorumlanmaktadır.

Tablo 7.

Yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerileri korelasyon matrisi

		Temel Süreç Becerileri	Bütünleyici Süreç Becerileri	**Bilimsel Süreç Becerileri**	Öz Disiplin	Yenilik Arama	Cesaret	Merak	Şüphe	Esneklik	**Yaratıcı Düşünme**
Temel Süreç Becerileri	r	1	,60	,92	,21	,28	,09	,36	,27	,28	,30
	p	-	,00	,00	,00	,00	,12	,00	,00	,00	,00
Bütünleyici Süreç Becerileri	r	,60	1	,87	,29	,37	,18	,34	,33	,26	,377
	p	,00	-	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Bilimsel Süreç Becerileri	r	,92	,87	1	,28	,36	,14	,39	,33	,30	**,37**
	p	,00	,00	-	,00	,00	,01	,00	,00	,00	**,00**
Öz Disiplin	r	,21	,29	,28	1	,68	,57	,62	,41	,57	,86
	p	,00	,00	,00	-	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Yenilik Arama	r	,28	,37	,36	,68	1	,51	,74	,69	,55	,91
	p	,00	,00	,00	,00	-	,00	,00	,00	,00	,00
Cesaret	r	,09	,18	,14	,57	,51	1	,50	,30	,43	,69
	p	,12	,00	,01	,00	,00	-	,00	,00	,00	,00
Merak	r	,36	,34	,39	,62	,74	,50	1	,59	,57	,83
	p	,00	,00	,00	,00	,00	,00	-	,00	,00	,00
Şüphe	r	,27	,33	,33	,41	,69	,30	,59	1	,41	,67
	p	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	-	,00	,00
Esneklik	r	,28	,26	,30	,57	,55	,43	,57	,41	1	,70
	p	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	-	,00
Yaratıcı Düşünme	r	,30	,37	**,37**	,86	,91	,69	,83	,67	,70	1
	p	,00	,00	**,00**	,00	,00	,00	,00	,00	,00	-

p<,001** r: Korelasyon düzeyi

Eleştirel Düşünme ile Bilimsel Süreç Becerileri Arasındaki İlişki Bulguları

Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasındaki ilişki düzeyine yönelik istatistiksel bulgular Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8.

Eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerileri korelasyon matrisi

		Temel Süreç Becerileri	Bütünleyici Süreç Becerileri	**Bilimsel Süreç Becerileri**	Beceri	Değer	**Eleştirel Düşünme**
Temel Süreç Becerileri	r	1	,60	,92	,37	,10	,32
	p	-	,00	,00	,00	,08	,00
Bütünleyici Süreç Becerileri	r	,60	1	,87	,47	,15	,42
	p	,00	-	,00	,00	,01	,00
Bilimsel Süreç Becerileri	r	,92	,87	1	,46	,14	**,41**
	p	,00	,00	-	,00	,02	**,00**
Beceri	r	,37	,47	,46	1	,44	,93
	p	,00	,00	,00	-	,00	,00
Değer	r	,10	,15	,14	,44	1	,74
	p	,08	,01	,02	,00	-	,00
Eleştirel Düşünme	r	,32	,42	**,41**	,93	,74	1
	p	,00	,00	**,00**	,00	,00	-

p<,001** r: Korelasyon düzeyi

Ulaşılan bulgulara göre okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasında (r=,411; p<,001) pozitif yönde ancak zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgulara göre okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerilerinin kendi alt boyutları (faktörleri) arasında daha yüksek düzeyde ancak eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerilerinin alt boyutlarının birbirleri arasındaysa daha düşük düzeyde, pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Pearson korelasyon katsayısı olan r değerleri r=,00-,25 çok zayıf; r=,26-,49 zayıf; r=,50-,69 orta; r=,70-,89 yüksek; r=,90-1.00 çok yüksek düzeyde ilişki vardır şeklinde değerlendirilmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın birinci alt amacında okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme beceri düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ulaşılan bulgulara bakıldığında, okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme becerilerine ortalamanın üzerinde sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuca ilişkin benzer ve farklı sonuçlar (Karaçelik, 2022; Meral & Şahin, 2019; Türkdoğan & Özgenel, 2021) alanyazında yer almaktadır. Diğer taraftan okul öncesi öğretmenlerinin sahip olduğu yaratıcı düşünme beceri düzeyleri çalışma alanları açısından yeterli olmadığı düşünülebilir. Okul öncesi eğitimde çocukların yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesinin önemine ilişkin birçok çalışmanın (Akbaba & Kaya, 2015; Bulut, 2022; Gönen, Uzmen, Akçin & Özdemir, 1993; Özerbaş, 2011; Yaşar & Aral, 2010) bulunması bu düşünceyi desteklemektedir. Ayrıca okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme becerisinin alt becerileri olan merak, şüphe etme ve esnekliğin; öz disiplin, yenilik arama ve cesaret alt becerilerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Taş (2017) yenilikçi bir eğitim için yeniliklere açık olan, kendi özgün ürününü ortaya koyabilen ve kendi fikirlerini paylaşmayı cesaret gösterebilen bireylerin yetiştirilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Diğer taraftan birey sorumluluklarını kabul edebilmesi ve herhangi bir otoriteye ihtiyaç duymadan kendini ifade edebilmesi için öz disipline sahip olması gerekmektedir (Wayson, 1985). Yaratıcılık ile ilgili araştırma bulguları yaratıcılığın alanlara göre eğitim seviyesi ile ilişkisinin değişiklik gösterebileceğini ortaya koymakta, yaratıcılık ile eğitim arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmaktadır (Simonton, 2017). Yeni fikirlerin ortaya çıkması için yeni fikirler üretebilen veya üretilen fikirleri anlamlandırabilen bireylerin yetiştirilmesi gereklidir (Yaman & Yalçın, 2005). Bu sebeple ilk olarak yeniliğin eğitim alanında gerçekleşmesi gerektiği söylenebilir. İnovasyonun temelini oluşturan yaratıcı düşünme (He, 2017) bu konuda önemli bir role sahiptir. Martinsen'da (1995) yaratıcı düşünmenin yüksek görev yenilikleriyle başa çıkma konusunda yardımcı olduğunu vurgulamıştır. Diğer taraftan yaratıcı düşünme gözlemlenmesi, değerlendirmesi ve kategorilendirilmesi zor bir beceridir (Ramalingam ve diğ., 2020). Alanyazında elde edilen bulgular temelinde diğer üst bilişsel becerilerle arasındaki ilişkisi saptanmış olan yaratıcı düşünmenin kritik bir beceri olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle yaratıcı düşünme becerisiyle birlikte bireyin gelişen topluma uyum sağlayabilmesi için bu bileşenlerin önemli olduğu söylenebilir.

Araştırmanın ikinci alt amacında okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme beceri düzeyi araştırılmıştır. Edilen bulgulara göre okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerisine ortalamanın üzerinde sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin boyutlarına ayrı ayrı bakıldığında ise öğretmenlerin beceri

boyutu yüksek düzeyde çıkarken değer boyutu ortalamanın üzerinde olduğu bulunmuştur. Bu durum öğretmenlerin eleştirel düşünme beceri düzeylerinin beceri boyutunun değer boyutuna göre daha çok geliştiğini göstermektedir. Battal (2010) ve Gabennesch'in (2006) sınıflandırılmasında yer alan beceri ve değer boyutu bağlamında incelendiğinde öğretmenlerin beceri boyutunu oluşturan bilişsel alt beceriler temelinin değer boyutunu oluşturan özgür düşünce kapsamında ilerleyen başkalarının düşüncelerine saygı duyma ve kendi fikirlerini sorgulama durumlarına göre gelişimlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Benzer bir çalışmada Karalı (2012) öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerisinin beceri boyutunda yüksek düzeyde, değer boyutunun ise yüksek düzeyin eşiğinde olduğu sonucuna ulaşması bu durumu destekler niteliktedir. Öğrencilere kazandırılmak istenilen beceri ve tutumların öncelikle öğretmen tarafından farkına varılması, kazanılması ve uygulanması gerekmektedir. O'Reilly, Devitt & Hayes (2022) tarafından yapılan alanyazın taramasında okul öncesi öğretmenlerinin kazandırılmak istenilen becerinin ne olduğu ve nasıl geliştirebileceği konusunda bilgi sahibi oldukları takdirde öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin artış sağlayabileceğine ulaşmışlardır. Ulaşılan sonuç bağlamında okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinin önemi dikkat çekmektedir. Okul öncesi dönemde öğretmenlerin kazandırmak istediği herhangi bir kazanımı imkân dâhilinde sergilemesi önemli bir unsurdur. Çünkü okul öncesi dönemde öğrenciler öğretmenlerini kendilerine rol model alırlar. Diğer kademelerde de bu durum gözlense de okul öncesi dönemdeki çocuğun gelişim özellikleri dikkate alındığında bu dönemin daha elverişli olduğu söylenebilir. Bu sebeple öğretmenlerin kazandırılması beklenen becerileri aynı zamanda günlük yaşamda öğrencilere rol model olarak sergilemeleri gerekmektedir (Jean & Jiar, 2015; Sternberg, 2003). Bu çalışma sonucuna göre okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme beceri düzeylerinin ortalamanın üzerinde olması eksik ancak iyi yönde bir gösterge sayılabilir

Araştırmanın üçüncü alt amacında "Okul öncesi öğretmenlerinin bilimsel süreç beceri düzeyleri nedir?" sorusuna cevap aranmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin bilimsel süreç becerisine ortalamanın üzerinde sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan öğretmenlerin bilimsel süreç beceri düzeyleri kapsamında temel süreç becerileri ve bütünleyici süreç becerileri ayrı ayrı olarak değerlendirildiğinde ise temel süreç beceri düzeyleri ortalamanın altında ve bütünleyici süreç beceri düzeyleri ise düşük düzeyde olduğuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç okul öncesi öğretmenlerinin bilimsel süreç becerilerini oluşturan alt bileşenlere yeterli derecede hâkim olmadığını göstermektedir. Alanyazında öğretmenlerin bilimsel süreç beceri düzeylerini belirlemeye yönelik çalışmalar mevcuttur. Kefi, Çeliköz ve Erişen

(2013) nitel desene göre tasarlamış oldukları araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin temel süreç beceri düzeylerinin düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada elde edilen ve alanyazında yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde öğretmenlerin bilimsel süreç becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılması gerektiği söylenebilir. Araştırma, gözlem yapma, sorgulama, deney yapma ve proje geliştirme uygulamaları içeren hizmet içi eğitim aracılığıyla öğretmenlerin bilimsel süreç becerileri geliştirilebilir (Celep & Bacanak, 2013). Konuyla ilgili olarak yurt dışında yapılan bazı araştırma sonuçları da bu çalışmanın sonucuyla örtüşmektedir. Nitekim Wola, Rungkat ve Harindah (2023) araştırmalarında fen öğretmeni adaylarının bilimsel süreç beceri düzeylerini incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonuçlarında fen öğretmeni adaylarının uygulama etkinliklerindeki bilimsel süreç beceri düzeylerine bakıldığında %80'inin yeterli olduğu tespit edilmiştir. Chabalengula, Mumba ve Mbewe (2012) yapmış oldukları çalışmada ilkokul öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ve bilimsel süreç becerileriyle ilgili kavramsal anlayışlarını incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda ilkokul öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerine ilişkin kavramsal anlayışlarının sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Başka bir çalışma ise Ambross, Meiring ve Blignaut (2014) tarafından yapılmış ve araştırmacıların ulaştıkları sonuç doğrultusunda ilkokul öğretmenlerine yüksek kalitede ve sürdürülebilir hizmet içi eğitimin verilmesi önerisinde bulunmuşlardır. Hem bu çalışmanın hem de diğer çalışmaların sonuçları birbiriyle örtüşmekte ve öğretmenlerin istendik düzeyde olmayan bilimsel süreç beceri düzeylerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın dördüncü alt amacına yönelik olarak okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri arasındaki ilişki düzeyi ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuça göre okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç yaratıcı düşünme ile eleştirel düşünme arasında orta düzeyli anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme becerileri eleştirel düşünme becerilerinin, eleştirel düşünme becerileri ise yaratıcı düşünme becerilerinin olumlu yönde gelişmesine katkı sağlamaktadır. Konuyla ilgili araştırma sonuçları bu sonucu destekler niteliktedir. Gök ve Erdoğan (2011) tarafından yapılan bir çalışmanın sonucunda sınıf öğretmenlerinin yaratıcı düşünme testi toplam puanı ile eleştirel düşünme eğilimleri ölçeği toplam puanı arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca konuyla illgili yapılan birçok çalışma (Altın & Saracaloğlu, 2018; Durnacı & Ültay, 2020; Durukan & Satılmış, 2021; Gök & Erdoğan, 2011; Ülger, 2020; Yeşilyurt, 2020; Yeşilyurt, 2021) yaratıcı ve eleştirel düşünme arasında anlamlı ilişkinin varlığını göstermektedir.

Araştırmanın beşinci alt amacına yönelik olarak okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasındaki ilişki düzeyi araştırılmıştır. Bu alt amaca ilişkin okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasında pozitif yönde ancak zayıf düzeyde ve istatisitksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu sonuç yaratıcı düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasındaki anlamlı ancak zayıf düzeyli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Başka bir deyişle, okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme becerileri bilimsel süreç becerilerinin, bilimsel süreç becerileri ise yaratıcı düşünme becerilerinin olumlu yönde gelişmesini desteklemektedir. Konuyla ilgili araştırma sonuçları bu sonuçla örtüşmektedir. Yaratıcı düşünme becerisi ve bilimsel süreç becerisi arasında anlamlı ilişkiler olduğunu gösteren çalışmalar alanyazında mevcuttur (Koray, Köksal, Özdemir & Presley, 2007; Önol, 2013; Foster & Lemus, 2015; Yildiz & Yildiz, 2021; Wirayuda, Darmaji & Kurniawan, 2022). Ayrıca Aktamış ve Ergin (2007) yaratıcılık ile bilimsel süreç becerilerinin ortak basamaklarda kesiştiğini vurgulamışlardır. Bilimsel süreç becerilerinde yer alan tahmin yürütme, hipotez oluşturma ve deney yapma alt becerilerinin yaratıcı düşünme becerisinde de bulunduğu söylenebilir. Bu durum bilimsel süreç becerilerinin ve yaratıcı düşünme becerilerinin arasında ilişki olduğu temelini güçlendirmektedir.

Araştırmanın son alt amacıyla ilgili olarak okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasındaki ilişki düzeyi araştırılmıştır. Ulaşılan sonuç, okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasında pozitif yönde ancak zayıf düzeyde ve istatisitksel olarak da anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu sonuç eleştirel düşünme ile bilimsel süreç becerileri arasındaki anlamlı ancak zayıf düzeyli ilişki varlığını göstermektedir. Başka bir deyişle okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerileri bilimsel süreç becerilerinin, bilimsel süreç becerileri ise eleştirel düşünme becerilerinin olumlu yönde gelişmesine katkı sunmaktadır. Konuyla ilgili araştırma sonuçları bu sonucu destekler niteliktedir. Alanyazında bilimsel süreç becerileri ile eleştirel düşünme becerilerinin arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma bulunmaktadır (Akar, 2007; Aktamış & Yenice, 2010; Arikan & Kırındı, 2020; Gezer, 2014; Kurniawan, Perdana & Ikhlas, 2020). Araştırmadan elde edilen sonuçlar neticesinde geliştirilen öneriler aşağıda sunulmuştur.

- ✓ Okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi için öncelik olarak bilimsel süreç becerilerini geliştirmeye yönelik seminerler, alanında uzman bilim insanları tarafından verilebilir.
- ✓ Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerileri kapsamında bağımsız düşünmeleri okul yöneticileri tarafından cesaretlendirilebilir ve bilimsel süreç becerileri geliştirilebilir.

- ✓ Okul öncesi öğretmenlerinin bilimsel süreç beceri düzeylerinin geliştirilebilmesi için lisans eğitimlerinde bilimsel süreç becerilerine yönelik verilen derslerin içerikleri bilgi ve uygulama şeklinde düzenlenebilir.
- ✓ Okul öncesi öğretmenlerinin lisans eğitim sürecinde müfredatında yer alan derslerin (öğretim programların) kazanım, içerik, eğitim durumları, ölçme-değerlendirme ögelerinde yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerine daha fazla yer verilebilir.
- ✓ Okul öncesi öğretmenlerinin lisans eğitm sürecinde müfredatında yer alan ve bilimsel araştırma süreciyle doğrudan ilişkli olan derslerin uygulamasına daha fazla ağrılık verilebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akar, Ü. (2007). Öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ve eleştirel düşünme beceri düzeyleri arasındaki ilişki (Tez no: 206181) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Akbaba, A. & Kaya, B. (2015). Okul öncesi öğrencilerinin düşünme becerilerinin gelişmesine yönelik öğretmen görüşleri. *Electronic Journal of Social Sciences*, *14*(55), 148-160. https://doi.org/10.17755/esosder.41522

Aktamış, H. & Ergin, Ö. (2007). Bilimsel süreç becerileri ile bilimsel yaratıcılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(33), 11-23. https://dergipark.org.tr/en/pub/hunefd/issue/7805/102336

Aktamış, H. & Yenice, N. (2010). Determination of the science process skills and critical thinking skill levels. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *2*(2), 3282-3288. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.502

Altın, M. & Saracaloğlu, A. S. (2018). Yaratıcı, eleştirel ve yansıtıcı düşünme: Benzerlikler-farklılıklar. *International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES), 4*(1), 1-9. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/501410

Altın, M. & Saracaloğlu, A. S. (2018). Yaratıcı, eleştirel ve yansıtıcı düşünme: Benzerlikler-farklılıklar. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 1-9. https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjces/issue/38168/440859

Ambross, J., Meiring, L. & Blignaut, S. (2014). The implementation and development of science process skills in the natural sciences: A case study of teachers' perceptions. *Africa Education Review*, 11(3), 459-474. https://doi.org/10.1080/18146627.2014.934998

American Association for the Advancement of Science, (AAAS). (1990). *Science for all Zgaticam*. Author.

Arikan, O. & Kırındı, T. (2020). OKS, SBS, TEOG fen bilimleri testi sorularının bilimsel süreç becerileri ve eleştirel düşünme becerilerine göre incelenmesi. *Turkish Journal of Primary Education*, *5*(2), 155-170. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tujped/issue/58028/750117

Arslan, A. G. & Tertemiz, N. (2004). İlköğretimde bilimsel süreç becerilerinin geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *2*(4), 479-492. https:// dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26126/275209

Bahtiyar, A. & Bilge, C. A. N. (2017). Fen öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ile bilimsel araştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (42), 47-58. https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/35757/399518

Balcı, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeleri.* Pegem A Yayıncılık.

Battal, N. (2010). *Eğitimde İlke ve Yöntemler* (Ed. M. Bilen), Eleştirel düşünme (ss. 174-180). Ankara: Betik Kitap Yayınları.

Bayram, N. (2010). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, AMOS Uygulamaları.* Ezgi Yayınevi.

Bulut, İ. (2022). Okul öncesi öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerinin bir yordayıcısı olarak yaratıcı düşünme eğilimleri. *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities*, 9(29), 50-74. https://doi.org/10.5281/zenodo. 7497242

Burns, J. C., Okey, J. R. & Wise, K. C. (1985). Development of an integrated process skill test: TIPS II. *Journal of research in science teaching*, *22*(2), 169-177. https://doi.org/10.1002/tea.3660220208

Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı.* Pegem A Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2021). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Pegem Akademi.

Catell, R. B. (1978). The scientific use of factor analysis. *Behavioural and Life Sciences. Plenum Press.* New York and London, 205-238. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-2262-7_5

Celep, A. & Bacanak, A. (2013). Yüksek lisans yapan öğretmenlerin bilimsel süreç becerileri ve kazandırılması hakkındaki görüşleri. *Türk Fen Eğitimi Dergisi 10*(1), 56-78. https://doi.org/10.36681/

Chabalengula, V. M., Mumba, F. & Mbewe, S. (2012). How pre-service teachers' understand and perform science process skills. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 8(3), 167-176. https://doi.org/10.12973/eurasia.2012.832a

Darmaji, A., Kurniawan, D. A., Sari, N., Wiza, O. H. & Putri, Y. E. (2020). Investigation of students' psychology: The relationship among students' attitudes, persistence, creativity, and tolerance toward natural science subjects. *Universal Journal of Educational Research*, *8*(4), 1155-1166. https://10.13189/ujer.2020.080405

Durnacı, Ü. & Ültay, N. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının eleştirel ve yaratıcı düşünme eğilimleri. *Turkish Journal of Primary Education, 5*(2), 75-97. https://dergipark.org.tr/en/pub/tujped/issue/58028/745003

Durnacı, Ü. & Ültay, N. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarinin eleştirel ve yaratici düşünme eğilimleri. *Turkish Journal of Primary Education (TUJPED), 5*(2), 75-97. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tujped/issue/58028/745003

Durukan, E. & Satılmış, S. (2021). 7. sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme ve yaratıcı yazma becerileri arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(1), 53-70. https://doi.org/10.48066/kusob.859130

Enger, S. K. & Yager, R. E. (1998). *The Iowa Assessment Handbook.* ED 424 286 https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED424286.pdf

Foster, J. S. & Lemus, J. D. (2015). Developing the critical thinking skills of astrobiology students through creative and scientific inquiry. *Astrobiology*, *15*(1), 89-99. https://doi.org/10.1089/ast.2014.1219

Gabennesch, H. (2006). Critical thinking. *Skeptical Inquirer*, *30*(2), 36-41. https://cdn.centerforinquiry.org/wpcontent/uploads/sites/29/2006/03/22164612/p36.pdf,

Gezer, S. U. (2014). Yansıtıcı sorgulamaya dayalı genel biyoloji laboratuvarı etkinliklerinin fen bilgisi öğretmen adaylarının laboratuvar kullanımı özyeterlik algıları, eleştirel düşünme eğilimleri ve bilimsel süreç becerileri üzerine etkisi (Tez no: 372291) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gök, B. & Erdoğan, T. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcı düşünme düzeyleri ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 44*(2), 29-51. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001223

Gönen, M., Uzmen, S., Akçin, N. & Özdemir, N. (1993). Anaokuluna giden 5-6 yaş çocuklarında yaratıcı düşüncenin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, *17*(89). https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5874,

Gürkaynak, İ., Üstel, F. & Gülgöz, S. (2003). *Eleştirel düşünme.* Eğitim Reformu Girişimi İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi-İPM. http://acikerisim.bahcesehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1048/SU0010.pdf?sequence=1

He, K. (2017). *A Theory of Creative Thinking*. Springer.

Irwanto, I. (2022). The impact of research-oriented collaborative inquiry learning on pre-service teachers' scientific process skills and attitudes. *JOTSE: Journal of Technology and Science Education*, *12*(2), 410-425. https://10.3926/jotse.1583

Jean, W. L. & Jiar, Y. K. (2015). Critical thinking skills in early years. *Semantics Scholar*, *1*(1), 1-13. https://www.semanticscholar.org/paper/Critical-thinking-skills-in-early-years-Wong-Yeo/12e9a0e0ed41f984cdfaa7ab282b02b46ec5b312

Karaçelik, S. (2022). Okul öncesi öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 42-61. https://dergipark.org.tr/en/pub/debder/issue/69128/975916

Karakaş, T. (2016). Okul öncesi öğretmen adaylarının bilimsel yaratıcılıkları (Tez no: 456420) [Yüksek lisans tezi, Ahi Evran Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Karalı, Y. (2012). Eğitim fakültesi öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri (İnönü Üniversitesi örneği) (Tez no: 314200) [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Nobel Yayın Dağıtım.

Kayış, A. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (Ed: Ş. Kalaycı). Güvenilirlik analizi (ss. 403-426). Asil Yayın Dağıtım.

Kefi, S., Çeliköz, N. & Erişen, Y. (2013). Preschool teachers' levels of using the basic science process skills. *Journal of Research in Education and Teaching*, *2*(2), 300-319. http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/34._sara_kefi_nadir_celikoz__yavuz_erisen.pdf

Koray, Ö. Köksal, M. S., Özdemir, M. & Presley, A. İ. (2007). Yaratıcı ve eleştirel düşünme temelli fen laboratuarı uygulamalarının akademik başarı ve bilimsel süreç becerileri üzerine etkisi. *İlköğretim Online*, *6*(3), 377-389. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/issue/8603/107154

Kurniawan, D. A., Perdana, R. & Ikhlas, M. (2020). Do a science process skills affect on critical thinking in science? differences in urban and rural. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, *9*(4), 874-880. https://10.11591/ijere.v9i4.20687

Kurtuluş, N. (2012). Yaratıcı düşünmeye dayalı öğretim uygulamalarının bilimsel yaratıcılık bilimsel süreç becerileri ve akademik başarıya etkisi [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Lind, K. K. (1998). *Science in Early Childhood: Developing and Acquiring Fundamental Concepts and Skills (*ED418777). ERIC.

Martin, R. E., Sexton C., Wagner K. & Gerlovich J. (1994). *Teaching Science for all Children*. Allyn and Bacon.

Martinsen, O. (1995). Cognitive styles and experience in solving insight problems: Replication and extension. *Creativity Research Journal,* 8, 291–298.

MEB (2013). *Okul Öncesi Eğitim Programı.* T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.

MEB (2024). *Okul Öncesi Eğitim Programı.* https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/guncellenenokuloncesiegitimprogrami.pdf, Erişim tarihi: 03.07.2024.

Meral, S. E. & Şahin, F. T. (2019). Okul öncesi öğretmenlerinin yaratıcı düşünme eğilimleri. *OPUS International Journal of Society Researches,* 13(19), 311-331. https://10.26466/opus.580091, Erişim tarihi: 08.07.2024.

Muğla İl MEM (2021). *21. Yüzyıl Becerileri Projesi.* https://muglaarge.meb.gov.tr/www/erkenstem-ile-21yuzyil-yasambecerileri-projesi/icerik/217, Erişim tarihi: 08.07.2024.

National Research Council. (1996). *National Science Education Standards*. National Academy Press.

O'Reilly, C., Devitt, A. & Hayes, N. (2022). Critical thinking in the preschool classroom-A systematic literature review. *Thinking Skills and Creativity*, *46*, 101110. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2022.101110

Ostlund, K. L. (1992). *Science Process Skills: Assessing Hands-on Student Performance* (ED377028). ERIC. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED377028.pdf, Erişim tarihi: 29.06.2024.

Önol, M. (2013). Yaratıcı problem çözme etkinliklerinin bilimsel süreç becerilerine ve başarıya etkisi (Tez No: 337175) [Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Özerbaş, M. A. (2011). Yaratıcı düşünme öğrenme ortamının akademik başarı ve bilgilerin kalıcılığa etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *31*(3), 675-705. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/76967, Erişim tarihi: 05.07.2024.

Özgenel, M. & Çetin, M. (2017). Marmara yaratıcı düşünme eğilimleri ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *46*(46), 113-132. http://dx.doi.org/10.15285/maruaebd.335087

Preacher, K. J. & MacCallum, R. C. (2002). Exploratory factor analysis in behavior genetics research: Factor recovery with small sample sizes. *Behavior genetics*, *32*, 153-161. https://link.springer.com/article/10.1023/A:1015210025234, Erişim tarihi: 28.06.2024.

Ramalingam, D., Anderson, P., Duckworth, D., Scoular, C. & Heard, J. (2020). Creative thinking: Skill development framework. *Australian Council for Educational Research*. https://research.acer.edu.au/ar_misc/40, Erişim tarihi: 03.07.2024.

Rambuda, A. M. & Fraser, W. J. (2004). Perceptions of teachers of the application of science process skills in the teaching of Geography in secondary schools in the Free State province. *South African Journal of Education*, *24*(1), 10-17.

Ramig Joyce, R. A., Bailer, J. & Ramsey, J. M. (1995). T*eaching Science Process Skills*. Good Apple.

Saat, R.M. (2004). The acquisition of integrated science process skills in a web based learning environment. *Research in Science and Technological Education, 22*(1), 23-40. https://doi.org/10.1080/0263514042000187520

Simonton, D. K. (2017). Big-C versus little-c creativity: Definitions, implications, and inherent educational contradictions. *Creative Contradictions in Education: Cross Disciplinary Paradoxes and Perspectives*, 3-19. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-21924-0_1, Erişim tarihi: 25.06.2024.

Sternberg, R. J. (2003). *Wisdom, İntelligence, and Creativity Synthesized*. Cambridge University Press.

Sungur, O. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (Ed: Ş. Kalaycı), Korelasyon analizi (ss. 113-127). Asil Yayın Dağıtım.

Taş, S. (2017). İnovasyon, eğitim ve küresel inovasyon endeksi. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *1*(1), 99-123. https://dergipark.org.tr/tr/pub/busad/issue/31102/336639

Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Nobel Akademi Yayınları.

Tinapay, A., Tirol, S., Cortes, J. A. & Punay, M. (2021). Attitude of learners towards science and their science process skills in the case of the spiral curriculum: A. *International Journal of Research*, *10*(15), 13-24. https://10.5861/ijrse.2021.a106

Türkdoğan, M. & Özgenel, M. (2021). Öğretmenlerin yaratıcı düşünme eğilimleri ile okul iklimi arasındaki ilişki. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *12*(1), 190-213. https://10.19160/ijer.815200

Uyanık, Ö. & Kandır, A. (2010). Okul öncesi dönemde erken akademik beceriler. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, *3*(2), 118-134. https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/5369, Erişim tarihi: 09.07.2024.

Uzunsakal, E. & Yıldız, D. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 14-28. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/507218, Erişim tarihi: 11.07.2024.

Ülger, K. (2020). Bloom taksonomisi perspektifinden öğrencilerin eleştirel düşünme ve yaratıcı düşünme becerileri arasındaki ilişki. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, *9*(2), 63-70. https://ijtase.net/index.php/ijtase/article/view/68, Erişim tarihi: 11.07.2024.

Üstündağ, T. (2014). *Yaratıcılığa Yolculuk.* Pegem Akademi.

Wayson, W. W. (1985). Opening windows to teaching: Empowering educators to teach self-discipline. *Theory İnto Practice*, *24*(4), 227-232. https://doi.org/10.1080/00405848509543179

Wirayuda, R. P., Darmaji, D. & Kurniawan, D. A. (2022). Identification of science process skills and students' creative thinking ability in science lessons. *Attractive: Innovative Education Journal*, *4*(1), 129-137. https://doi.org/ 10.51278/aj.v4i1.335

Wola, B. R., Rungkat, J. A. & Harindah, G. M. D. (2023). Science process skills of prospective science teachers' in practicum activity at the laboratory. *Jurnal Inovasi Pendidikan IPA*, *9*(1), 50-61. https://doi.org/10.21831/jipi.v9i1.52974

Yaman, S. & Yalçın, N. (2005). Fen bilgisi öğretiminde probleme dayalı öğrenme yaklaşımının yaratıcı düşünme becerisine etkisi. *İlköğretim Online*, *4*(1), 42-52. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/issue/8609/107241, Erişim tarihi: 03.07.2024.

Yang, Y. & Green, S.B. (2011). Coefficient alpha: a reliability coefficient for the 21st century? *Journal of Psychoeducational Assessment*. *29*(4) 377-392. https://doi.org/10.1177/0734282911406668

Yaşar, M. C. & Aral, N. (2010). Yaratıcı düşünme becerilerinde okul öncesi eğitimin etkisi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, *3*(2), 201-209. https://dergipark.org.tr/tr/pub/akukeg/issue/29341/313988

Yeany, R. H., Yap, K. C. & Padilla, M. J. (1986). Analyzing hierarchical relationships among modes of cognitive reasoning and integrated science process skills. *Journal of Research in Science Teaching*, *23*(4), 277-291. https://doi.org/10.1002/tea.3660230403

Yeşilyurt, E. (2013). Bir eğitim programının nasıl olması gerektiğine ilişkin öğretmen adayı inançları. *e-Journal of New World Sciences Academy NWSA - Education Sciences, 8*(1), 133-145. https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsaedu/issue/19813/211921, Erişim tarihi: 01.07.2024.

Yeşilyurt, E. (2019). Öğrenme stili modelleri: Teorik temelleri bağlamında kapsayıcı bir derleme çalışması. *OPUS International Journal of Society Researches*, *14*(20), 2169-2226. https://doi.org/10.26466/opus.603506

Yeşilyurt, E. (2020). Yaratıcılık ve yaratıcı düşünme: Tüm boyut ve paydaşlarıyla kapsayıcı bir derleme çalışması. *OPUS International Journal of Society Researches*, *15*(25), 3874-3915. https://doi.org/10.26466/opus.662721

Yeşilyurt, E. (2021). Eleştirel düşünme ve öğretimi: Tüm boyut ve ögelerine kavramsal bir bakış. *Journal of International Social Research*, *14*(77), 815-828. https://10.17719/jisr.11663

Yildiz, C. & Yildiz, T. G. (2021). Exploring the relationship between creative thinking and scientific process skills of preschool children. *Thinking Skills and Creativity*, *39*(100795), 1-12. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100795

EXTENDED ABSTRACT

Creative thinking is the ability to perceive problems, internalize them, make cause-effect relationships between the events, make various predictions and suggestions to solve these problems, produce alternative solutions, compare the results and produce various products open to change, so step out of the ordinary with a new and innovative perspective (Üstündağ 2014). Critical thinking is a cognitive skill where individuals intentionally and under their control block patterns and habits; assumptions, biases and information are tested, judged and evaluated; different meanings, directions, consequences and expansions are discussed; ideas or thoughts are analyzed and evaluated; logic, comparison and reasoning are used; and finally, certain theories, behaviors or ideas are reached (Gürkaynak, Üstel & Gülgöz 2003). Rambuda and Fraser (2004) defined scientific process skills as "the things scientists do when they investigate or research a problem, topic or question".

Teachers' creative thinking, critical thinking and scientific process skills are important. Generally, most of the researches have focused on teachers and teacher candidates as the research group. While researches on the subject have mostly focused on these variables separately or in pairs, there is almost no research that describes preschool teachers' creative thinking, critical thinking and scientific process skills altogether and investigates the relationship among them.

This research aims to describe preschool teachers' creative thinking, critical thinking and scientific process skills and to investigate the relationship among them. In line with this general purpose, the following questions were asked:

1. What is the level of preschool teachers' creative thinking skills?
2. What is the level of preschool teachers' critical thinking skills?
3. What is the level of preschool teachers' scientific process skills?
4. Is there a significant relationship between creative and critical thinking skills?
5. Is there a significant relationship between creative thinking and scientific process skills?
6. Is there a significant relationship between critical thinking and scientific process skills?

The research used the "general survey model". In the general survey model, either a singular or relational survey can be done. In this research, the singular survey model was used to describe preschool teachers' creative thinking, critical thinking and scientific process skills; the relational survey model was used to describe the relationship among these three variables (skills).

The study group of this study consists of 255 preschool teachers working in kindergartens in Eyyübiye, Haliliye and Karaköprü districts affiliated with Şanlıurfa Provincial Directorate of National Education in the second semester of the 2023-2024 academic year. Data were collected with Marmara Creative Thinking Tendencies, Critical Thinking Tendency scales and Scientific Process Skills Test. Data were analyzed with SPSS and AMOS software packages using exploratory and confirmatory factor analysis, arithmetic mean, standard deviation and Pearson correlation.

As a result of the research, it was found that preschool teachers' levels of creative and critical thinking skills, as well as their scientific process skill levels, were above average. Additionally, a moderately positive and statistically significant relationship was found between preschool teachers' creative and critical thinking skills. In other words, preschool teachers' creative thinking skills contribute positively to the development of their critical thinking skills, and vice versa. On the other hand, a weak but statistically significant positive relationship was found between preschool teachers' creative thinking and scientific process skills, and between critical thinking and scientific process skills. This result reveals the existence of a significant but weak relationship between creative and critical thinking and scientific process skills. Based on the results obtained from the research, some suggestions were developed.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması yaşanılmamıştır.

Destek/Finansman Bilgisi Bildirimi

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanılmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2446-2469
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.74549
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 05.01.2024 Submitted date
Kabul tarihi 18.03.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Gökçeli, M. Z. (2025). Evolution of Moral Education in The English Education Policies: A Historical Overview. *Journal of History School,* 76, 2446-2469.

EVOLUTION OF MORAL EDUCATION IN THE ENGLISH EDUCATION POLICIES: A HISTORICAL OVERVIEW [1]

Mukaddes Zikra GÖKÇELİ[2]

Abstract

Moral education has been a part of the curriculum in England for centuries, with the goal of teaching students' values, morals, ethical behaviours, and character traits. The specific policies and approaches -philosophical and psychological- to the moral development of the students have evolved over time, influenced by various social, cultural, and political factors. Initially, moral education was seen as part of religious education with the aim of teaching Christian values. Subsequently, following the conclusion of World War II, the restructuring of English society led to a shift in the focus of education towards a more secular and inclusive approach to moral education, emphasizing the promotion of values such as tolerance, respect, and an appreciation for the diversity of cultures, races, and religions, which are still among the aims of current policies in the British agenda. Upon consideration of the historical evolution of policies, it is discovered that the following policies remain valid in present times: Spiritual, Moral, Social, Cultural, Mental and Physical Education (SMSC), Personal, Social, Health, and Economics Education (PSHE), Citizenship Education, Fundamental British Values (FBVs), Relationships, Sex, and Health Education (RHSE), and Character Education; and these policies will be referred to as moral education policies in this study. This study offers a comprehensive historical overview of moral education theories, including moral, values, and character education movements, and their impact on the political agenda in the English Education System.

Keywords: Moral Education in England, Theory and Policy of Moral Education, Values Education, Character Education.

[1] This article is derived from the author's PhD thesis.

[2]T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara/Türkiye | Ministry of National Education, Directorate of Religious Education, Ankara/ Türkiye zikratanriverdi@hotmail.com Orcıd: 0000-0001-6065-6544

İngiliz Eğitim Politikalarında Ahlak Eğitiminin Evrimi: Tarihsel Bir Bakış

Öz

Ahlak eğitim, İngiltere müfredatının yüzyıllardır bir parçası olup, öğrencilere değerler, ahlaki davranışlar ve karakter özellikleri öğretme amacını taşımaktadır. Öğrencilerin ahlaki gelişimine yönelik belirli politikalar ve yaklaşımlar -felsefi ve psikolojik- zaman içinde çeşitli sosyal, kültürel ve siyasi faktörlerden etkilenerek evrim geçirmiştir. Başlangıçta, ahlaki eğitim, Hristiyan değerlerini öğretme amacıyla dini eğitimin bir parçası olarak görülmüştür. Ardından, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesini takiben, İngiliz toplumunun yeniden yapılandırılması, eğitimin odak noktasını daha seküler ve kapsayıcı bir ahlaki eğitim anlayışına yönlendirmiştir. Bu, hâlâ İngiliz gündemindeki güncel politikaların hedefleri arasında olan tolerans, saygı ve kültürler, ırklar ve dinler arasındaki çeşitliliğe duyarlılık gibi değerlerin vurgulanmasını içermektedir. Politikaların tarihî evrimi göz önüne alındığında, günümüzde de geçerli olan şu politikaların bulunduğu görülmüştür: Manevi, Ahlaki, Sosyal, Kültürel, Zihinsel ve Fiziksel Eğitim; Kişisel, Sosyal, Sağlık ve Ekonomi Eğitimi; Vatandaşlık Eğitimi, Temel İngiliz Değerleri; İlişkiler, Cinsellik ve Sağlık Eğitimi ve Karakter Eğitimi ve bu politikalara bu çalışmada ahlaki eğitim politikaları adı verilecektir. Bu çalışma, ahlaki, değerler ve karakter eğitimi hareketlerini içeren ahlaki eğitim teorilerinin kapsamlı tarihî bir incelemesini sunmakta ve bunların İngiliz Eğitim Sistemi'ndeki politika düzenlemelerine etkisini irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere'de Ahlaki Eğitim, Ahlak Eğitimi Teori ve Politika, Değerler Eğitimi, Karakter Eğitimi.

INTRODUCTION

Historically, moral education has been an integral component of education. It has played an important role in ancient educational traditions such as those of Ancient Greek, Egypt, and Persia, among others (Kaymakcan & Meydan, 2016). Education was designed to assist young people become intelligent and morally good in countries all over the world. More developed societies have made moral instruction an intentional goal of education from the earliest times, and they instructed students to cultivate their characters, manners, virtues and so forth (Lickona, 1991). However, the theories underlying approaches to moral education have evolved over time and continue to evolve. This article aims to present a summarization of moral education theories and the progression of policy developments in the English education system, with a particular emphasis on the potential effect of these theories on policies. Therefore, this research aims to contribute to the field of moral education and educational policy studies by offering a comprehensive historical analysis, synthesizing theoretical frameworks, and providing policy development insights. By examining these

interconnections, the study aims to highlight the ongoing influence of historical and theoretical underpinnings on contemporary moral education practices and offers a framework for evaluating future educational policies.

METHOD

This study employs a qualitative research design to explore the historical evolution of moral education policies in England. The method involves two primary approaches; Literature Review and Policy Document Analysis.

A comprehensive review of academic literature was conducted to analyze theories and movements related to moral, values, and character education. Scholarly works from historical, philosophical, and psychological perspectives were examined to contextualize the development of moral education within the broader educational and societal frameworks. Key sources were selected based on their relevance to the English education system and their contributions to understanding the evolution of moral education theories.

Current and historical policy documents were systematically analyzed to identify the continuity and changes in moral education approaches over time. Policies such as Spiritual, Moral, Social, Cultural, Mental and Physical Education (SMSC), Personal, Social, Health, and Economics Education (PSHE), Citizenship Education, Fundamental British Values (FBVs), Relationships, Sex, and Health Education (RHSE), and Character Education were reviewed in detail. The selection of these documents was guided by their explicit focus on moral education and their inclusion in the contemporary British educational framework.

The data gathered from literature and policy documents were analyzed thematically to identify recurring themes, patterns, and shifts in the approaches to moral education. This method ensures a comprehensive understanding of the interplay between moral education theories and political agendas within the English education system.

MORAL EDUCATION: THEORIES AND IMPLICATIONS FOR POLICY

Theory and Policy: 1940s to 1970s

Prior to the nineteenth century, education in the Muslim and Western Christian worlds was religiously centred, therefore values were taught according to religious principles (Bazarkulov, 2008). During the late nineteenth century and

into the twentieth century, anti-religious sentiments and reactions were prevalent. Due to the Enlightenment movement in Europe and other places, the structure of societies started to evolve from their religious and doctrine-based to more secular and plural one, and the social and political changes were followed by the changes of intellectual and ethical perspectives (Carr, 1999, p. 30). Darwin, Marx, Freud, and Nietzsche's theories influenced intellectual writers and leaders, who had a great deal of interest in the church-state separation theory (Ryan, 2012; Kaymakcan & Meydan, 2016). At least in some locations, not only in Protestant countries but also among where Catholic Christianity was still the prevalent religion, the Reformation shook up established notions of religious moral authority. This resulted in the increase of individual *liberty of conscience*, which in turn contributed to the rise of increasingly secular notions about the nature of moral and evaluative discourse (Carr, 1999, p. 30).

After the Second World War, most of the educational philosophy and theory began to focus on a more liberal and secular education in a diverse society (Carr, 1999, p. 32). After 1960s, philosophers from Britain, mainly R. S. Peters from London Institute of Education, and the US contributed this new liberalist theory aiming at the development of autonomy as a main aim of education (Carr, 1999, p.32). As per the tenets of this theory, educational institutions ought to nurture individuals' cognitive abilities and expertise, enabling them to independently determine how to lead their lives, identify their aspirations, determine their production and consumption preferences, and make informed decisions in social, spiritual, and economic spheres (Carr, 1999). Furthermore, the theory maintains that educational institutions should refrain from any attempts at indoctrination that may impinge upon an individual's freedom to live and pursue their goals. (Carr, 1999). Thus, separation of moral education from religious education has became one of the main discussion points in education. Paul Hirst, for example, argues that in a secular and plural society education and the moral development of the students must be free from religious doctrines (Hirst, 1974).

In Britain, although some philosophers were arguing for the secularisation of education (see Peters, 1979; Hirst, 1974), the debates around the policies of education were focusing on compulsory religious education (RE) and collective worship that was suggested in *the Educational Reconstruction* Whitepaper (1943) and later became legislation with 1944 Education Reform Act. In 1943, *the Educational Reconstruction* Whitepaper articulated that people, not only those in Churches, wanted to see religious education in a much greater place in schools to review the spiritual and personal values in British society and the national tradition. The paper also suggested that collective worship, which had already been part of most schools at that time, must be compulsory in schools (Louden,

2004, p. 276). Followingly, with the 1944 Education Act, collective worship (school 'assemblies') and Religious Education became compulsory with the parent's rights to '*withdraw their children from religious worship or instruction'* (Education Act 1944, 25 (1), (2), (4)). Also, the 1944 Act stated that the local education authorities (LEAs) should *'contribute towards the spiritual, moral, mental, and physical development of the community by securing that efficient education'* (Education Act 1944, (7)), that means all schools, from curriculum design to school activities (inside and outside), are expected to support moral development of the students in the school settling. However, LEAs were the main authorities to develop the curriculum and how they meet these aims was relative. The only ubiquitous place for moral education in British schools seems to be RE, as it has became statutory. Since, at that time in Britain, Christianity and democracy were seen as *natural partners*, and the aim of Religious Education was to teach Christianity and its morals as stated in the Plowden Report (DES, 1967; Kay, 1981). Therefore, it is quite clear to articulate that secularisation or development of autonomy were not present in the British education agenda in this period; the changes in the education policies were not about the secularisation of education but was about a shift from Anglican doctrines (by abolishing the Cowper Temple clause) to Christianity and its moral principles (DES, 1967).

Theory and Policy: 1970s to 1990s

Towards the middle of the twentieth century, *personalism* began to be explored, which emphasised the value, dignity, and independence of the individual, and the focus of people is changed to issues like the civil rights movement, women's rights, and many aspects of respecting children as individuals (Lickona, 1991). Around the 1970s, besides philosophers, psychologists, and politicians were interested in the study of values in education. There were two psychological approaches as an alternative to the traditional moral education with an individualist spirit of the time (Lickona, 1993). The first one is Kohlberg's (1981) developmental model of moral education that aims to develop individuals' moral reasoning abilities to be able to make their own judgements about which values to hold through moral dilemma discussions. The second one is Values Clarification movement, developed by Raths, Harmin, and Simon (1966), that aims to enable individuals to discover their own thoughts and feelings and gain awareness of their own values (see Lickona, 1993; Kaymakcan & Meydan, 2016).

Lawrence Kohlberg is one of the most important names in liberal moral theory from a psychological perspective. Similar with Piaget's stages of human development (Piaget, 1947), he believes that moral development has stages too and the aim of education is to be of assisting individuals through those stages

(Kohlberg, 1981). Kohlberg describes six stages of development that could be the framework of moral education (Power, 1989) starting from the stage of rule following, stages 1 and 2, then the level of compliance with the social rules, stages 3 and 4, and ending with the final post conventional level, stages 5 and 6, where morality is characterised with universally applicable abstract principles and values (Sanders, 2022). The final stage is where individuals are able to reason self-chosen ethical principles that are abstract and universal; but not all individuals achieve this level. (Kohlberg, 1981; Carr, 1999, p.32; Sanders, 2022). Kohlberg's most important contribution to moral education was the just community approach (Power, 1989) that aims to support the moral development of individuals, mainly moral reasoning skills, and of society with the emphasis on universal values like justice, equality and democracy (Akbas, 2008). Kohlberg suggested teachers to become community advocates in democratic gatherings by challenging pupils to commit to sustaining common values of caring, trust, and communal responsibility (Power, 1989). He argued that the just community approach was necessary not only to foster moral development, but also to foster a democratic sense of civic participation in a culture that was overly focused on private interests (Power, 1989).

Shortly after, Kohlberg's work, Raths and co-workers introduced the values clarification approach that aims to help individuals clarify their subjective set of values. According to this approach, individuals need to become aware of their beliefs, thoughts, and values through an exploration and clarification process with the methods of selection, rewarding and practice (Raths et all, 1966; Kaymakcan & Meydan, 2016).

After 1970s, Kohlberg's moral reasoning theory and Values Clarification approaches become popular with the emphasis of the *individual*'s beliefs, thoughts and values, and the emphasis on the autonomy increased. Similarly, in Britain, R. S. Peter's arguments on the notion of education, the understanding of the aims of education evolved from *'training, instruction, conditioning, and indoctrination'* to bringing up morally autonomous students who can make *rational value-judgements* (Kay, 1981).

However, the practice was slightly different from the theories. Although the liberal ideals of free-market economy, competition, privatization, and individual liberty found their places on the educational agenda in Britain, the emphasis on traditional moral values, especially Christian values, remained the same, and besides, instead of secular values, the values of world religions were introduced to the agenda. According to Forrester and Garratt (2016), these changes resemble

a marriage of neoliberal and neoconservative ideals and the birth of the New Right ideology.

Around 1970s, due to the economic crises all over the world and so Britain, the discussions about education were centred around the aim of it as preparing the students for the workplace to reduce the unemployment rates (Forrester and Garratt, 2016). After mid-70s, there was a call for education reform requiring more involvement of the state in shaping the curriculum and reducing the power of LEAs (Forrester and Garratt, 2016). Furthermore, around 1980s, due to the increasing number of immigrants the population in Britain started to become plural and the new multicultural structure raise new issues about education (Kay, 1981). Especially the Christian nature of Religious Education was reconstructed to the systematic introduction of the world religions as Britain started to become a multicultural society and Christianity was not the only religion of the society anymore (Hand, 2004, p. 155). However, RE's role of the promotion of moral development remained same until the end of 1980s, although there were some attempts to separate morality from religion (Hand, 2004, p. 155).

In 1988, Education Reform Act (ERA) was introduced by Conservative government, in leadership of Prime Minister Margaret Thatcher, empowering the Secretary state for Education in creation of centrally defined National Curriculum for state-maintained schools, establishing Standard Assessment Tasks (SATs), and establishing League Tables (Forrester and Garratt, 2016), which introduced free market individualism and competition in education (Kerr, 2003). Regarding to the moral development of the students, 1988 ERA advised all maintained schools and LEAs to promote *'the spiritual, moral, cultural, mental and physical development of pupils at the school and of society: and preparing such pupils for the opportunities, responsibilities and experiences of adult life'* (HMSO, 1988, (1)). Also, there was a change from the aim of Religious Education from instilling Christian virtues to an invite to exploration of world religions, especially the religions of immigrants, and Christian national culture (Hand, 2004). However, although this advice seems to consider the moral development of the students, the explanation of what consist of this individual and societal development targets and how to promote those was absent. Furthermore, it seems that the Religious Education and Collective Worship were the only places where schools could promote these *spiritual and moral development* goals (Hand, 2004, p. 156).

In 1992, the Office for Standards in Education (Ofsted) was established by conservative government, which has two significant impacts I want to consider. First, the main role of Ofsted is to inspect schools whether they meet the requirements of NC to raise the quality and standards of education. Second, after

the creation of Ofsted, spiritual moral social and cultural education (SMSC) became part of school inspections (Peterson *et al.*, 2014). Thus, the moral development of children became a compulsory component of the schooling process, with the goal of producing good, purposeful, and wise individuals who have a clear understanding of what it means to be human and the kind of society which allows it (Hansard 2006 in Peterson *et al.*, 2014). While the former looks like increasing individualism and competition, the latter point seems to consider the community cohesion as well as individual development with the focus of social and cultural education, which is parallel to arguments of the moral education theories. Although there was not any reflection of Kohlbergian moral reasoning or Values clarification movements in the British context, the marks of transition from the individualistic liberal idea to the consideration of social cohesion and other people's beliefs, thoughts, and values besides individual moral development catch the eye.

Theory and Policy: 1990s to 2020s

Around 1990s, personalism begun to decline with the criticisms of both approaches and social cohesion and shared values started to be emphasised. Haydon (2006), for example, argues that abstract reasoning or clarification of values are insufficient for values education as it only increases diversity and hinders social cohesion. Schools need to play a crucial role in encouraging students to investigate the values and norms of society and to form their own moral judgments to learn how to co-exist. Also, Haydon (2006) and Halstead (2005) argues that what is right and/or wrong (or good and bad) could be subjective or objective, relative or absolute. Some values may be relative to cultures or traditions while others are absolute or universal and apply to all people regardless of time or place (Halstead, 2005). So, as well as individual reasoning or clarification of values, beliefs, and thoughts, moral development of the students also requires knowing, understanding, and respecting other people's choices.

In the 1990s, a new character education movement emerged bringing "good character" back to its historical place as the most important moral goal of schools (Lickona, 1993) with the criticisms of Kohlberg's stages of moral development and values clarification approaches. Kilpatrick (1992) and Lickona (1991, 1993) argues that instead of abstract moral reasoning and rise of personal preferences, students need to develop sound moral habits, namely character traits. Lickona (1993) finds Kohlberg's moral reasoning as insufficient for good character although necessary; and Values Clarification as not being able to differentiate between personal preferences (a *matter of free choice*) and moral values (*a matter*

of obligation), although he finds their methodology rich. Alternative to these approaches, Lickona (1993) emphasised that a return to character education is needed which can cover *cognitive* (knowing the good), *affective* (desiring the good) *and behavioural* (doing the good) *aspects of morality.* Similarly, Halstead and McLaughlin (1999) put character education as an opposition to Kohlberg's and Raths et all's approaches, accuse the former as devoting excessive prominence to the formation of abstract reasoning regarding moral principles and the latter as being relativist. Despite having similar criticisms, Kristjansson (2002) raises more philosophical points and calls both approaches as moral formalists influenced by Kantian rights-based liberalism focusing on the forms (procedures and principles) of morality instead of the content and assuming that moral reasoning should be neutral and free from emotions regarding to other forms of the 'good' (Kristjansson, 2002, p.140-141). He then put the moral substantivism inspired by J. S. Mill's utility-based morality in support of moral naturalism as an opposition to moral formalism (Kristjansson, 2002, p.140-141). While the former paying attention to the rational process of moral development (*how* to teach), the latter focuses on the content of the transmission of *moral truths* through character education (*what* to teach) (Kristjansson, 2002, p. 139). Kristjansson (2002) states that the latter kind is what character educationist desires and argues that there are two versions of moral substantivism, expansive character education (ECE) and non-expansive character education (NECE). While ECE aiming to cultivate expansive set of perspectivist virtues- religious based character education, civic education and liberationist pedagogy-, NECE aims to promote secular morality by focusing on transcultural and universal fundamental virtues and values including honesty, compassion, self-respect, and kindness (Kristjansson, 2002). Kristjansson finalises his argument by articulating that NECE is the better way of teaching values among others as human beings cannot survive without a *minimal set of common virtues* regardless of their background and concludes that schools need to take an active role in teaching these common virtues.

Although, there are different arguments on what constitutes a good character, what should be the conception of character education, which values or virtues should be promoted in schools, and how (see Halstead and McLaughlin, 1999; Jubilee Centre, 2012; Kisby, 2017; Kristjansson 2002), the main aim of the character education is to develop the good and positive character strengths to help students to act for 'right reasons' and to make intelligent and ethical autonomous decisions in complex circumstances in the way of flourishing of the individuals and society (Jubilee Centre, 2012). Therefore, character education is form of education that attempts to foster students' emotional and social development; the

aim of education is not only focusing on the students' academic performance but also on their attitudes, beliefs, behaviours, values, and virtues; their characters (Kisby, 2017).

In Britain, the New Labour ideology, characterized by the Third Way, took over governance in 1997 with a modernization agenda (Forrester and Garratt, 2016) that aimed to adopt practical methods from other countries while balancing European values of social democracy and inclusion with employment-focused labour markets of the United States (Hodgson and Spours, 1999, p. 8). The education agenda was dominated by issues such as the Human Rights Act, multiculturalism, immigration, and standardization of education (Onal, 2017).

In 1999, National Curriculum Handbook for Teachers was published with the aims and values for schools to consider while developing their curriculum, including the aims regarding to *spiritual, moral, social, cultural* (SMSC) education (DfEE and QCA, 1999). This NC and SMSC requirements brought a new perspective to the moral development of the students by including detailed expressions of the aims of SMSC including provision of knowledge, understanding and appreciation of personal and social (shared) values; awareness of equality and diversity; being responsible and caring citizenship; and ability to communicate with each other and work for the community cohesion. Although not statutory, the handbook also included personal, social, health, and economic education (PSHE) and citizenship education frameworks for schools with the purpose of enabling students to develop confident, healthy, independent lives and *'become informed, active, responsible citizens'* (DfEE and QCA, 1999). Also, citizenship aims to address identity, diversity, and cohesion and motivate children and youth to engage more in their schools and communities (Keating et al., 2010). Therefore, it encourages the development of SMSC, in addition to other components of the curriculum (DfEE and QCA, 1999). Then, a framework for sex and relationship education embedded in PSHE was published in 2000 with its aims to support students' physical, emotional, and moral development (DfEE, 2000), which is followed by the inclusion of citizenship education to the NC as compulsory for secondary school students (aged 11-16) in all maintained schools (DfE, 2002).

All these policy changes show that, besides the political ideologies and the social context of the society, the wide spreading approaches of moral education, values education recently, begun to be considered by the education authorities. Although there was no consensus on the values that all can agree on, the NC handbook reproduced the values list declared after an extensive consultation by National Forum for Values in Education and the Community, which was established in

1996 to find out whether there is a common ground for values everyone could agree on in a plural society (Arthur, 2005), ; that shows that the shared values were not exported from somewhere else but created with a deliberation process by the members of the British community (See Appendix 1 for the list). The SMSC development as a whole school approach, PSHE, and citizenship education offer a space for values education in the common schools since they serve as the guiding principles or moral code for the conduct of students (Arweck et all, 2005).

Between 2010 and 2015, Conservative-led Coalition government took over with an emphasis on educational reforms including change of qualification and examination systems in schools, increasing the diversity of school types - especially introduction of Free schools and encouragement of converting Academies- and empowering the charities, parents, and schools over LEAs, and reconsideration the importance of teaching and teacher training (Forrester and Garratt, 2016; Gillard, 2018). The Coalition's education policy is best described as a combination of libertarian and traditional values, continuing the themes of the Conservative governments from 1979 to 1997 (Allen, 2015 in Forrester and Garratt, 2016).

After the terrorist attacks in UK and around the world, the emphasis on community cohesion, diversity and belonging, and national identity appeared in the discussions of politicians. In 2011, in his first speech as Prime Minister David Cameron expressed reviewing the policy of the Prevent Strategy (2011) to prevent any extremist movements and terrorism (BBC, 2011). Then, he continued his speech by expressing the need to believe and actively promote certain values in a plural society including *'freedom of speech, democracy, the rule of law, and equal rights'* (BBC, 2011). Although his speech seemed a call for shared values that can support community cohesion and multiculturalism, it caused division among people as those values were called as British values. Then, in 2014, the Department for Education (DfE) published guidance on promoting Fundamental British Values (FBVs) as part of SMSC, consisting of "democracy, the rule of law, individual liberty, and mutual respect and tolerance with different faiths" to prepare young students for modern life in Britain (DfE, 2014/1, p. 5); which led debates of Britishness and British values (Forrester and Garratt, 2016). Shortly after the FBV was published, the government released a new statutory guidance of National Curriculum (NC) in England for Key stages 1 to 4 replacing the previous one and the FBVs added to the NC as part of SMSC education. However, although the FBVs were added, the new framework does not include the *values, aims, and purposes* part in the post-2000 NC. The general aims of NC were narrowed down to promoting "the spiritual, moral, cultural, mental, and

physical development of pupils at the school and of society" and preparing "pupils at the school for the opportunities, responsibilities, and experiences of later life" (DfE, 2014/2).

In 2013, the government started promoting 'What Works' agenda aiming to improve the policies based on research in line with their modernization policy (Forrester and Garratt, 2016) and What Works Network established (WWN, 2013). Education Endowment Foundation (EEF) is one of the members of WWN whose purpose is to provide evince-based teaching (WWN, 2013). Later, in 2016, in partnership with EEF, the Department for Education published the White paper *Educational Excellence Everywhere* drawing attention to the development of world-leading curriculum that a knowledge-based, well assessed and aiming to build 'character and resilience' in all pupils (DfE, 2016). Thus, character education appeared in the education agenda with the description of:

"A set of attitudes, skills, and behaviours – such as self-control, confidence, social skills, motivation, and resilience – that are thought to underpin success in school and beyond. These are also referred to as 'social and emotional skills', 'non-cognitive skills' or 'essential life skills'. They include the ability to respond to setbacks, work well with others, build relationships, manage emotions, and cope with difficult situations." (EEF, 2016).

In 2015, the Conservatives took over the government with the aim of continuing the reforms of the Coalition government with the unchanged focus of equality, accessibility, and opportunity (Forrester and Garratt, 2016). Also, their support for the character education is continued with a support project (with £3,5 million budget) in 2015 that is followed by the non-statutory guidance for the development of schools' character education programmes (DfE, 2019). According to this new guidance, the purpose of character education is to support promotion of the SMSC and Relationships, Sex, and Health Education by supporting good behaviour and positive character traits such as *respect, truthfulness, courage, courtesy and generosity* (DfE, 2019/1). Followingly, the guidance for Relationships, Sex, and Health Education (RHSE) published mandating all secondary schools to provide it throguh their PSHE curriculum including personal attributes of *honesty, integrity, kindness, sense of justice, self-worth, and self-respect* (DfE, 2021) that were previously mentioned as part of SMSC and PSHE programmes.

The Secretaries of State for Education Nicky Morgan (2014-2016) and Damian Hinds (2018-2019) seem to have significant impact in development of those character education policies. Nicky Morgan, who announced the character education support project and later wrote a book about character education

(Morgan, 2017), stated that she was influenced by Birmingham University's Jubilee Centre for Character and Virtues and her conversation with Professor James Arthur, director of the centre, and so brought character education as one of the explicit aims of the DfE (Artur et al., 2015).

According to Allen and Bull (2018), character education is a policy export from the United States that is primarily funded by the John Templeton Foundation (JTF), a neoconservative Christian organisation that runs and funds character education research around the world. With their network ethnography research, Allen and Bull (2018) indicated that the Jubilee Centre was established in the UK with JTF funding with the purpose of conducting interdisciplinary research focusing on character, virtues, and values. Later, Damian Hinds (DfE, 2019/3) talked at the Church of England Foundation for Educational Leadership conference on his plan to assist youngsters in developing character, resilience, and grit by mentioning the bestselling book, 'Grit', of Angela Duckworth who is one of the founders of Character-Lab, a non-profit organisation funded by JTF in US (Allen and Bull, 2018).

All these developments indicates that the theories of moral education, including values and character education, somehow affected the policy development in the UK mostly by the impact of research done in education field and with the support of research organisations as in the final cases of the Education Endowment Foundation and Jubilee Centre. Nonetheless, the influence of political ideologies, particularly neoliberal and neoconservative thoughts, and some social challenges such as immigration and terrorism, cannot be denied. Especially, the release of the Prevent Strategy and Fundamental British Values look like a social interruption in the political agenda. Although there is a clear shift from moral or values education to character education in the terminology, the addition of character education to the agenda is not a replacement for previous policies and the requirements of SMSC, PSHE, Citizenship, FBV, and RHSE are still in force. What is novel is solely the increased emphasis on the cultivation of good character and the flourishing of both individuals and society.

CONCLUSION

The historical evolution of moral education in the English education system reveals a dynamic interplay between theories, political ideologies, and societal challenges. Initially rooted in religious education, the focus on teaching values and morals has undergone significant transformations. The post-World War II era witnessed a shift towards secular and inclusive moral education, emphasizing

tolerance, respect, and appreciation for diversity. Over time, various policies and approaches—Spiritual, Moral, Social, Cultural (SMSC) education, Personal, Social, Health, and Economics Education (PSHE), Citizenship Education, Fundamental British Values (FBVs), Relationships, Sex, and Health Education (RHSE), and Character Education—have shaped the landscape of moral development in schools.

The theoretical frameworks from the 1940s to the 2020s reveal changing perspectives on moral education, reflecting influences such as personalism, Kohlberg's moral reasoning, Values Clarification movement, and the emergence of character education. These shifts mirror broader societal changes, from Enlightenment ideals to neoliberal and neoconservative ideologies, economic crises, multiculturalism, and responses to global events like terrorist attacks.

The transition from personalism to a focus on social cohesion and shared values underscores a nuanced understanding of moral development. Critics argued against solely relying on abstract reasoning or values clarification, leading to the resurgence of character education as a holistic approach encompassing cognitive, affective, and behavioural aspects. The inclusion of character education in policies reflects an acknowledgment of the role of virtues and values in shaping students' characters.

In the political landscape, governments, from New Labour to the Conservative-led Coalition and subsequent administrations, have shaped education policies. Fundamental British Values (FBVs) emerged as a response to social challenges like immigration and terrorism, emphasizing democratic principles, the rule of law, individual liberty, and mutual respect.

The late 20th and early 21st centuries witnessed an expansion of policies encompassing SMSC, PSHE, citizenship education, FBV, character education, and RHSE. These areas, though not explicitly labelled as moral education, share common assumptions about fostering the moral development of children and the broader educational purpose.

In conclusion, the historical journey of moral education in England highlights its adaptability to societal changes, educational philosophies, and political ideologies. The multifaceted approach, incorporating character education and a focus on shared values, underscores a commitment to preparing students not only academically but also morally for the complexities of the modern world. As the English education system continues to evolve, the emphasis on moral development remains a crucial aspect, shaping the character and values of future generations.

REFERENCES

Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *6*(16), 9-27.

Allen, K., & Bull, A. (2018). Following policy: A network ethnography of the UK character education policy community. *Sociological Research Online*, *23*(2), 438-458.

Arthur, J. (2005). The re-emergence of character education in British education policy. *British Journal of Educational Studies*, *53*(3), 239-254.

Arthur, J., Kristjánsson, K., Walker, D., Sanderse, W., & Jones, C. (2015). *Research Report: Character education in UK schools*.

Arweck, E., Nesbitt, E., & Jackson, R. (2005). Common values for the common school? Using two values education programmes to promote 'spiritual and moral development'. *Journal of Moral Education*, *34*(3), 325-342.

Bazarkulov, S. (2008). Teaching values and learning from religion [Unpublished doctoral dissertation, Ankara University]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

BBC. (2011). State multiculturalism has failed, says David Cameron. *BBC News*, *5*.

Department for Education (DfE) (2002). Citizenship Education in England 2001 to 2010. https://www.gov.uk/government/publications/citizenship-education-in-england-2001-2010-young-peoples-practices-and-prospects-for-the-future-the-eighth-and-final-report-from-the-citizenship-e, Access date: 02.06.2022.

Department for Education (DfE) (2014/1) Promoting fundamental British values as part of SMSC in schools: Department advice for maintained schools. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/380595/SMSC_Guidance_Maintained_Schools.pdf, Accessed: 27.06.2019.

Department for Education (DfE) (2014/2). Statutory Guidance: National Curriculum in England: Framework for Key stages 1 to 4. https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-framework-for-key-stages-1-to-4/the-national-curriculum-in-england-framework-for-key-stages-1-to-4

Department for Education (DfE) (2019). Relationships education, relationships and sex education (RSE) and health education. https://www.gov.uk/government/publications/relationships-education-relationships-and-sex-education-rse-and-health-education, Accessed: 27.06.2019.

Department for Education (DfE) (2019/1). Character education Framework Guidance. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/904333/Character_Education_Framework_Guidance.pdf, Accessed: 02.06.2022.

Department for Education (DfE) (2019/2) Relationships and sex education and health education Guidance. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1019542/Relationships_Education__Relationships_and_Sex_Education__RSE__and_Health_Education.pdf, Accessed: 02.06.2022.

Department for Education (DfE) (2019/3) Education Secretary sets out five foundations to build character. https://www.gov.uk/government/speeches/education-secretary-sets-out-five-foundations-to-build-character, Accessed: 01.12.2022.

Department for Education (DfE) (2021). PSHE Guidance. https://www.gov.uk/government/publications/personal-social-health-and-economic-education-pshe/personal-social-health-and-economic-pshe-education, Accessed: 01.12.2022.

Department for Education (DfE) (2022). OFSTED school inspection handbook. London, DfE. https://www.gov.uk/government/publications/school-inspection-handbook-eif/school-inspection-handbook#evaluating-personal-development, Accessed: 05.02.2023.

Department for Education and Employment (DfEE) and Qualifications and Curriculum Authority (QCA) (1999). The National Curriculum. www.hmso.gov.uk/guides.html, Accessed: 27.06.2019.

Education Endowment Foundation. (2016). Character and Essential Life Skills. https://educationendowmentfoundation.org.uk/school-themes/character/, Accessed: 02.12.2019.

Forrester, G., & Garratt, D. (2016). *Education Policy Unravelled*. Bloomsbury Publishing.

Gillard, D. (2018). Education in England: A history. *Education in England*.

Halstead, M. (2005). Values and values education in schools. In *Values in Education and Education in Values* (pp. 3-14). Routledge.

Hand, M. 2004. Religious Education. In: J. White (Ed.), *Rethinking the School Curriculum: Values, Aims and Purposes* (pp.152-164). Routledge.

Haydon, G. (2007). *Values in Education*. Bloomsbury Publishing.

Her Majesty's Stationery Office, 1988. *Education Reform Act*, 1988. HMSO.

Hirst, P. H. (1975). Moral education in a secular society. *British Journal of Educational Studies*, *23*(2).

Hodgson, A., & Spours, K. (2016). Restrictive and expansive policy learning–challenges and strategies for knowledge exchange in upper secondary education across the four countries of the UK. *Journal of Education Policy*, *31*(5), 511-525.

Home Office. 2011. Prevent Strategy 2011. https://www.gov.uk/government/publications/prevent-strategy-2011, Accessed: 25.01.2021.

Jubilee Centre. (2012). *A Framework for Character Education in Schools.* The Jubilee Centre for Character & Values. https://www.jubileecentre.ac.uk/527/character-education/framework, Accessed:27.06.2019

Kay, W. K. (1981). Factors bearing on changes in religious education in Britain since 1944. *Journal of Christian Education*, (3), 20-30.

Kaymakcan, R., & Meydan, H. (2016). *Ethics Values and Their Education*. Değerler Eğitimi Merkezi.

Keating, A., Kerr, D., Benton, T., Mundy, E., & Lopes, J. (2010). Citizenship education in England 2001-2010: young people's practices and prospects for the future: the eighth and final report from the Citizenship Education Longitudinal Study (CELS).

Kerr, D. (2003). Citizenship education in England: The making of a new subject. *JSSE-Journal of Social Science Education*.

Kilpatrick, W. (1993). *Why Johnny Can't Tell Right from Wrong: And What we Can do About it*. Simon and Schuster.

Kisby, B. (2017). Politics is ethics done in public: Exploring linkages and disjunctions between citizenship education and character education in England. *Journal of Social Science Education*, *16*(3), 7-20.

Kohlberg, L. (1981). *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the İdea of Justice* (Vol. 1). Harper & row.

Kristjánsson, K. (2002). In defence of 'Non–Expansive' character education. *Journal of Philosophy of Education*, *36*(2), 135-156.

Kristjánsson, K. (2015). *Aristotelian Character Education*. Routledge.

Lickona, T. (1991). *Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility*. Bantam.

Lickona, T. (1993). The return of character education. *Educational Leadership*, *51*(3), 6-11.

Louden, L. M. (2004). The conscience clause in religious education and collective worship: conscientious objection or curriculum choice? *British Journal of Religious Education*, *26*(3), 273-284.

McLaughlin, T. H. (2005). Education in Morality.

Morgan, N. (2017). *Taught Not Caught: Educating for 21st Century Character*. Hachette UK.

Onal, G. (2017). An evaluation of citizenship education in England. [Unpublished doctoral dissertation, Marmara University]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Peters, R. S. (2015). *Moral Development and Moral Education* (Routledge revivals). Routledge.

Peterson, A., Lexmond, J., Hallgarten, J., & Kerr, D. (2014). Schools with soul: A new approach to spiritual, moral, social and cultural education. *RSA.*

Piaget, J. (1947). *The Psychology of İntelligence*. Routledge.

Plowden, B. (1967). *Children and Their Primary Schools: The Report* (Vol. 1). HM Stationery Office.

Plowden, B. (1967). *Children and Their Primary Schools: The Report* (Vol. 1). HM Stationery Office. (Plowden Report). http://www.educationengland.org.uk/documents/plowden/plowden1967-1.html, Accessed 27.06.2019.

Power, F. C. (1989). *Lawrence Kohlberg (1927–1987) - Stages of Moral Judgment, Moral Education - Approach, Development, Community, and Students*. Education Encyclopedia. https://education.stateuniversity.com/pages/2150/Kohlberg-Lawrence-1927-1987.html#ixzz7jxy6MdC6. Accessed: 23.01.2020.

Raths, L. E., & Harmin, M. (1966). *Values and Teaching: Working with Values in the Classroom*. Merrills İnternational Education Series.

Ryan, K. (2012). *Moral Education: A Brief History of Moral Education, the Return of Character Education, Current Approaches to Moral Education*, Education Encyclopaedia. https://education.stateuniversity.com/pages/2246/Moral-Education.html, Accessed: 23.01.2020.

Sanders, C. E. (2019). Lawrence Kohlberg's stages of moral development. Encyclopaedia Britannica. https://www.britannica.com/science/Lawrence-Kohlbergs-stages-of-moral-development, Accessed: 19.01.2023.

UK Government. (1944). *Education Act 1944*. HMSO.

UK Parliament. (2019) *Personal, Social, Health and Economic Education In Schools.* https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7303/

What Works Network (WWN), (2013). https://www.gov.uk/guidance/what-works-network and https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/676801/What_works_evidence_for_decision_makers_update_2018_01_12.pdf , Accessed: 19.01.2023.

Appendix 1: Statement of Values in NC 1999 (DfE, 1999)

Statement of values by the National Forum for Values in Education and the Community

An extract from the preamble to the statement

■ The remit of the Forum was to decide whether there are any values that are commonly agreed upon across society, not whether there are any values that should be agreed upon across society. The only authority claimed for these values is the authority of consensus.

■ These values are not exhaustive. They do not, for example, include religious beliefs, principles or teachings, though these are often the source of commonly held values. The statement neither implies nor entails that these are the only values that should be taught in schools. There is no suggestion that schools should confine themselves to these values.

■ Agreement on the values outlined below is compatible with disagreement on their source. Many believe that God is the ultimate source of value, and that we are accountable to God for our actions; others that values have their source only in human nature, and that we are accountable only to our consciences.

The statement of values is consistent with these and other views on the source of value.

■ Agreement on these values is compatible with different interpretations and applications of them. It is for schools to decide, reflecting the range of views in the wider community, how these values should be interpreted and applied. For example, the principle 'we support the institution of marriage' may legitimately be interpreted as giving rise to positive promotion of marriage as an ideal, of the responsibilities of parenthood, and of the duty of children to respect their parents.

■ The ordering of the values does not imply any priority or necessary preference. The ordering reflects the belief of many that values in the context of the self must precede the development of the other values.

■ These values are so fundamental that they may appear unexceptional. Their demanding nature is demonstrated both by our collective failure consistently to live up to them, and the moral challenge which acting on them in practice entails.

Schools and teachers can have confidence that there is general agreement in society upon these values. They can therefore expect the support and encouragement of society if they base their teaching and the school ethos on these values.

The Statement of Values

The self

We value ourselves as unique human beings capable of spiritual, moral, intellectual and physical growth and development.

On the basis of these values, we should:

■ develop an understanding of our own characters, strengths and weaknesses

■ develop self-respect and self-discipline

■ clarify the meaning and purpose in our lives and decide, on the basis of this, how we believe that our lives should be lived

■ make responsible use of our talents, rights and opportunities

■ strive, throughout life, for knowledge, wisdom and understanding

■ take responsibility, within our capabilities, for our own lives.

Relationships

We value others for themselves, not only for what they have or what they can do for us. We value relationships as fundamental to the development and fulfilment of ourselves and others, and to the good of the community.

On the basis of these values, we should:

■ respect others, including children

■ care for others and exercise goodwill in our dealings with them

■ show others they are valued

■ earn loyalty, trust and confidence

■ work cooperatively with others

■ respect the privacy and property of others

■ resolve disputes peacefully.

Society

We value truth, freedom, justice, human rights, the rule of law and collective effort for the common good. In particular, we value families as sources of love and support for all their members, and as the basis of a society in which people care for others.

On the basis of these values, we should:

■ understand and carry out our responsibilities as citizens

■ refuse to support values or actions that may be harmful to individuals or communities

■ support families in raising children and caring for dependants

■ support the institution of marriage

■ recognise that the love and commitment required for a secure and happy childhood can also be found in families of different kinds

■ help people to know about the law and legal processes

■ respect the rule of law and encourage others to do so

■ respect religious and cultural diversity

■ promote opportunities for all

■ support those who cannot, by themselves, sustain a dignified life-style

■ promote participation in the democratic process by all sectors of the community

■ contribute to, as well as benefit fairly from, economic and cultural resources

■ make truth, integrity, honesty and goodwill priorities in public and private life.

The environment

We value the environment, both natural and shaped by humanity, as the basis of life and a source of wonder and inspiration.

On the basis of these values, we should:

■ accept our responsibility to maintain a sustainable environment for future generations

■ understand the place of human beings within nature

■ understand our responsibilities for other species

■ ensure that development can be justified

■ preserve balance and diversity in nature wherever possible

■ preserve areas of beauty and interest for future generations

■ repair, wherever possible, habitats damaged by human development and other means.

EXTENDED ABSTRACT

Moral education in England has a rich and evolving history, deeply intertwined with societal, cultural, and political shifts. This comprehensive study explores the trajectory of moral education policies and approaches from their roots in religious education to contemporary frameworks such as Spiritual, Moral, Social, Cultural, Mental, and Physical Education (SMSC), Personal, Social, Health, and Economics Education (PSHE), Citizenship Education, Fundamental British Values (FBVs), Relationships, Sex, and Health Education (RHSE), and Character Education. The overarching aim has consistently been to instil values, ethics, and character traits in students. This study delves into the dynamic interplay of theories, political ideologies, and societal challenges that have shaped moral education in the English education system.

Historically, moral education was deeply rooted in religious education, with a focus on imparting Christian values. However, post-World War II, societal restructuring prompted a significant transformation, marking a departure from exclusive religious teachings to a more secular and inclusive approach. This shift aimed to cultivate values like tolerance, respect, and an appreciation for cultural diversity, principles that persist in contemporary British educational policies. As the world moved towards a more interconnected and diverse reality, these values became integral components of the moral education agenda.

The study examines the continuity of policies, illustrating the enduring relevance of moral education in the English education system. It identifies and analyzes SMSC, PSHE, Citizenship education, FBVs, RHSE, and Character education as ongoing pillars of moral education policies. Despite not being explicitly labelled as moral education, these frameworks converge on the shared goal of nurturing the moral development of students. Each policy reflects an adaptation to societal needs and a response to various historical and political contexts.

The theoretical underpinnings of moral education have undergone distinct phases, mirroring broader philosophical and psychological movements. The transition from personalism to a focus on social cohesion and shared values is explored, highlighting critiques of abstract reasoning and the resurgence of character education. Character education, encompassing cognitive, affective, and behavioural dimensions, emerged as a holistic approach to moral development.

The study discusses its significance and influence on policy development, emphasizing virtues, values, and the cultivation of character traits.

In the political landscape, governments have played a pivotal role in shaping educational policies. New Labour, the Conservative-led Coalition, and subsequent administrations have left their imprint on moral education. Fundamental British Values (FBVs) emerged as a response to contemporary challenges, emphasizing democratic principles, the rule of law, individual liberty, and mutual respect. The study traces the impact of political ideologies, societal challenges like immigration and terrorism, and global events on the evolving landscape of moral education policies.

The late 20th and early 21st centuries witnessed an expansion of moral education policies, embracing diverse facets of students' development. The inclusion of SMSC, PSHE, Citizenship Education, FBVs, RHSE, and Character education in the educational agenda underscores a commitment to holistic student development. The study analyzes the nuanced shifts in emphasis from abstract reasoning to character traits, reflecting an acknowledgement of the multifaceted nature of moral development.

In conclusion, this study provides a panoramic view of moral education in England, weaving together historical evolution, theoretical foundations, and political dynamics. The enduring importance of moral education is evident, with policies adapting to changing societal needs and educational philosophies. As the English education system navigates the complexities of the modern world, the emphasis on moral development remains a cornerstone, shaping the character, values, and virtues of future generations.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2470-2505
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.78590
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 30.09.2024 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Türker, S. S. M. (2024). Anadolu'da Az Bilinen Ahşap Direkli Bindirme Tavanlı Bir Cami: Malum Seyyit Tekke Köyü Camii. *Journal of History School,* 76, 2470-2505.

ANADOLU'DA AZ BİLİNEN AHŞAP DİREKLİ BİNDİRME TAVANLI BİR CAMİ: MALUM SEYYİT TEKKE KÖYÜ CAMİİ

Sadakat Safiyye MUMCUOĞLU TÜRKER[1]

Öz

Anadolu'nun en eski kentlerinden olan Tokat ili, sahip olduğu kültürel özellikleri ile her dönemde dikkat çeken şehirlerden biri olmuştur. Özellikle mimari mirasıyla öne çıkan şehrin en önemli yapı türlerinden biri tarihi camileridir. Bu camilerden biri olan Malum Seyyit Tekke Köyü Camii, eşine az rastlanılan bindirme tavanlı ahşap örtü sistemine sahiptir. Bindirme tavanlı özgün örtü sistemine sahip yapının mimari özellikleri ile ilgili literatürde bilgi yer almamaktadır. 1995 yılında tescillenen caminin kitabesi bulunmamakta ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivlerindeki farklı belgelerde farklı tarihlerde inşa edildiği kaydedilmiştir. Bu sebeple, yapının kesin yapım tarihi hakkında net bir bilgi ile karşılaşılmamıştır. Çalışmada, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin öne çıkan mimari özelliklerinin tespit edilerek literatüre kazandırılması ve Anadolu'daki diğer ahşap direkli camilerle karşılaştırılarak yapım tarihi bilinmeyen bu yapıya tarihlendirme önerisi getirilmesi amaçlanmıştır. Yapının, rölövesi alınarak özellikle plan ve örtü sistemi açısından benzer özelliklere sahip olan ve 2023 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kaydedilen Afyon Ulu Camii, Arslanhane Camii, Eşrefoğlu Camii, Mahmut Bey Camii ve Sivrihisar Camii ve Tokat'taki diğer ahşap direkli bindirme tavanlı Üzümören Ulu Camii ve Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii'nin karşılaştırılması yapılmıştır. Araştırmada, bindirme tavanlı ahşap camilerin tipolojik analiz yöntemi kullanılarak karşılaştırma tablosu oluşturulmuş ve bu tablo üzerinden yapılar

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ss.mumcuoglu@yobu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8773-6296

incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin farklı dönemlerde çeşitli müdahaleler geçirdiği ve yapının ahşap direkli bindirme tavanlı halini tahmini olarak XVII-XVIII. yüzyıl arasında aldığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Sulusaray, Malum Seyyit Tekke Köyü, Ahşap Direkli Cami, Bindirme Tavan, Hipostil Cami

A Little Known Mosque with Wooden Pillar and Overlapping Ceiling in Anatolia: Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque

Abstract

Tokat, one of the oldest cities of Anatolia, has been one of the cities that attracted attention in every period because of its cultural features. One of the most important building types of the city, which stands out especially for its architectural heritage, is the historical mosques. One of these mosques, Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque, has a wooden cover system with a rare overlapping ceiling. There is no information in the literature about the architectural features of the building with its original cover system with overlapping ceilings. Registered in 1995, the mosque has no epigraph, and different documents in the archives of the Directorate General of Foundations record that it was built on various dates. For this reason, there is no clear information about the exact construction date of the building. This study aims to identify the prominent architectural features of the Malum Seyyit Tekke Village Mosque and to bring it to the literature and to make a dating proposal for this building, whose construction date is unknown, by comparing it with other wooden-pillared mosques in Anatolia. The building was surveyed and compared with the Afyon Ulu Mosque, Arslanhane Mosque, Eşrefoğlu Mosque, Mahmut Bey Mosque, Sivrihisar Mosque and Sivrihisar Mosque, which have similar features, especially in terms of the plan and covering system and were inscribed on the UNESCO World Heritage List in 2023, as well as the other wooden pillared overlapping ceiling Üzümören Ulu Mosque and Erbaa Silahtar Ömer Paşha Mosque in Tokat. In the research, a comparison table was created using the typological analysis method of wooden mosques with lap ceilings, and the structures were analyzed through this table. According to the findings of the research, it is thought that the Malum Seyyit Tekke Village Mosque underwent various interventions in different periods and that the building took its wooden pillared overlapping ceiling form between the XVII-XVIII centuries.

Keywords: Tokat, Sulusaray, Malum Seyyit Tekke Köyü, Wooden Pillar Mosque, Overlapping Ceiling, Hypostyle Mosque.

GİRİŞ

Zengin kültürel mirasa sahip Tokat ilindeki tarihi camiler, mimari özellikleri ile şehrin kimliğini yansıtmaktadır. Bu camilerden biri olan ve kırsalda kalması

nedeniyle az bilinen Malum Seyyit Tekke Köyü Camii, Tokat ilinin Sulusaray ilçesinde bulunmaktadır. Anadolu'da eşine az rastlanılan ahşap direkli bindirme tavan örtü sistemine sahip olan caminin kitabesi mevcut olmadığı için yapım tarihi, banisi ve mimarı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışmada, Dutluca Camii olarak da bilinen Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin özgün mimari özellikleri ortaya konularak literatüre kazandırılması ve tarihlendirme önerisi getirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, plan ve örtü sistemi açısından benzer özellikler taşıyan Afyon Ulu Camii, Ankara Arslanhane Camii, Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Kastamonu Mahmut Bey Camii, Eskişehir Sivrihisar Ulu Camii ve Tokat ilinde bulunan Üzümören Ulu Camii ve Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii ile yapı karşılaştırılmıştır. Ayrıca yapının restitüsyon dönemlerini belirlemek için Tokat ilinde yer alan tekke ve zaviyeler ile Anadolu kırsalında mihraba dik uzanan orta sahınında iki katlı, yan sahınında tek katlı ahşap bindirme tavanı olan camiler incelenmiştir. Literatürde yer alan bilgilere, arşiv kayıtlarına, eski fotoğraflara, karşılaştırma analizine göre yapının dört farklı restitüsyonunu ifade eden plan çizimleri oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda yapının restitüsyon dönemleri ve ahşap bindirme tavanının yaklaşık olarak hangi yüzyılda inşa edilmiş olduğu hakkında çıkarımda bulunulmuştur.

YÖNTEM

Çalışmada, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin tarihlendirme önerisini getirmek için Anadolu'da öne çıkan ve Tokat ilinde bulunan ahşap direkli bindirme tavanlı camiler karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada ilk önce yapının yerinde incelemesi yapılmış (Resim 9-25) ve rölövesi alınarak mimari özellikleri tespit edilmiştir. Alınan ölçümlere göre yapının rölöve planı, kesiti ve görünüşleri çizilmiştir (Resim 27-29). Daha sonra Anadolu'da öne çıkan ve Tokat ilinde bulunan ahşap direkli bindirme tavanlı camiler ile yapının örtü ve plan özelliklerini içeren tipoloji tablosu (Tablo 1) oluşturulmuştur. Ayrıca literatürde yer alan bilgilere göre yapının restitüsyonu çizimi (Resim 30) yapılmış ve dönemsel olarak çıkarımlarda bulunulmuştur. Buna göre Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin hangi yüzyıl aralığında ve kaç farklı restitüsyon döneminde inşa edilmiş olabileceği belirlenmiştir.

MALUM SEYYİT TEKKE KÖYÜ CAMİİ VE TÜRBESİ

Dutluca Camii olarak da bilinen yapı günümüzde Tokat ilinin Sulusaray ilçesinde yer almaktadır (Resim 26). Bulunduğu köyün adını alan cami ilçe merkezinden

yaklaşık 7 km uzaklıkta bulunmaktadır. Bu yolda Çekerek ırmağı üzerinde tarihi taş kemerli Sulusaray köprüsü ve antik Sebastopolis kenti yer almaktadır. Birçok araştırmacı Sulusaray ilçe merkezinde bulunan Sebastopolis antik kentinin ele alan çalışmalar gerçekleştirmiştir (Durbin, 1971; Le Guen Pollet, 1989; Özcan, 1990; Amandry and Remy, 1991; Mitford, 1991; Özcan, 1991; Alkan, 2004; Kohl, 2010; Le Guen and Remy, 2010; Mouton, 2011; Gezen, 2019; Temür and Gültekın Genç, 2023). Bölgede yapılan kazı çalışmalarında Sebastopolis kentini MÖ III. yüzyılda kurulduğu tespit edilmiştir. Tunç, Hitit, Frig, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde önemli kent merkezlerinden biri olan Sebastopolis, 1071 Malazgirt Savaşı'nda Türk devletlerinin himayesine girmesinden sonra önemini kaybetmiş ve küçük bir köy haline gelmiştir. Daha sonra Danişment, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı hakimiyeti altına giren kent yakınındaki kaplıcadan dolayı Sulusaray olarak adlandırılmış ve Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra 1990 tarihinde ilçe statüsünü almıştır. 1987 ve 2010 yıllarında başlatılan kazı çalışmalarında Efes kenti kadar büyük olduğu belirtilen Sebastopolis antik kentinden heykeller, tabletler, mimari elemanlar ve kilise, hamam gibi yapılar ortaya çıkarılmıştır (Tokat Valiliği, 2015; URL-5). Son dönemdeki kazı çalışmaları, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'ndeki bir ekip tarafından sürdürülmektedir (URL-6).

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde yapının adı hakkında farklı isimlendirmelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. VGM arşivinde Malum Seyyit Camii, Malum Seyid (Merkez) Camii, Dutluca (Malûm Seyit) Köyü Camii olarak, Aykun'un çalışmasında Malûm Seyyid Camii, Gündoğdu'nun kitabında Malum Seyyid Tekke ve Türbesi, Tokat Valiliği'nin kitabında Malum Seyyid Camii, Atak'ın makalesinde Dutluca Malum Seyyid Camii, Şahin'in tezinde Malum Seyyid Türbe ve Zaviyesi, Tunçay ve Yavuz'un kitabında Malum Seyit Tekke Camii olarak adlandırılmıştır (VGM Arşivi; Aykun, 1999; Gündoğdu vd., 2006: 198; Tokat Valiliği, 2010; Atak, 2019; Şahin, 2019; Tunçay ve Yavuz, 2023).

Yapının Plan Özellikleri

Kuzey yönde eğimli araziye yerleşen yapının bahçesinde güney yönde şadırvan ve alt kottan girilen tuvaletler, doğusunda depo ve kazan dairesi bulunmaktadır. Caminin batısında kare planlı türbe, doğusunda alt katta son cemaat yeri üst katta mahfil alanı bulunmaktadır. Güney cephe boyunca yan yana gelen bu mekanlara giriş aynı cephenin sağındaki düz atkılı kapıdan sağlanmaktadır. Harim alanına son cemaat yeri duvarının sağındaki basık kemer açıklıklı kapıdan girilmektedir. Türbe mekanına geçiş ise harim alanının batı duvarındaki üst kotta yer alan düz atkılı oldukça küçük boyutlardaki kapıdan sağlanmaktadır. Türbe, cami ve son

cemaat yeri farklı kotlarda yer almakta olup mekanlar arası geçişler merdivenler aracılığıyla sağlanmaktadır. Yapının güney doğu köşesinde bir adet tek şerefeli, kare kaideli minare yer almaktadır (Resim 27).

Giriş mekânı olan son cemaat yeri alanı, doğu duvarında yer alan üç adet küçük kare boyutlardaki pencere ile aydınlatılmaktadır. Batı duvarının solunda harim alanına açılan bir pencere bulunmaktadır. Ayrıca bu duvarın bitişiğinde ahşap kiriş ve döşemeyi taşıyan dört adet küçük dikdörtgen formda dikme yer almaktadır. En sağdaki dikme dışındaki üç dikme duvardan bağımsız olarak konumlandırılmıştır. Mekânın tavanında doğu batı yönde uzanan dairesel formda ahşap kirişli döşeme yer almaktadır. Son cemaat yerinden harim alanına geçiş, kuzey duvarı boyunca uzanan üç basamaklı merdivenle sağlanmaktadır. Bu mekânın kuzey duvarına bitişik L formundaki merdivenle üst kattaki kadınlar mahfiline ulaşılmaktadır (Resim 27). Mahfil katının kuzey, doğu ve güneyi duvarlarla çevriliyken batısı harim alanına açılmaktadır. Bu alan doğu duvarında yer alan dört adet düz atkılı dikdörtgen pencere ile aydınlatılmaktadır. Mahfil katında duvara bitişik ve serbest olan ahşap dikmeler yer almaktadır. Bunlardan beş tanesi doğu duvarının içinde, iki tanesi kuzey duvarına bitişik, üç tanesi ise harim alanına paralel uzanan serbest formdadır. Harim alanına paralel olan serbest dikmeler alt kattaki taş duvarın üstüne denk gelen hizada konumlandırılmıştır. Mahfil katının tavanında doğu batı yönde uzanan dairesel formda ahşap kirişler yer almaktadır. Bu alanın güney batı köşesinde bir basamak üst kotta yer alan ve harim alanına çıkma yapan küçük bir bölüm bulunmaktadır. Harim alanı ve mahfil katı arasında ahşap korkuluk yer almaktadır. Mahfil katının tavanı batıdan doğuya doğru çok az bir eğimle alçalmaktadır.

Güney kuzey yönünde üç sahından oluşan ve dikdörtgen planlı olan harim mekanının doğu duvarında alt kotta son cemaat yerine açılan basık kemerli kapı açıklığı ve pencere bulunmaktadır. Harimin üç sahından oluşmasında güney kuzey yönünde uzanan ahşap kirişler ve mekânın ortasında yer alan büyük boyutlardaki iki adet ahşap sütun etkili olmuştur. Ortada yer alan sahın yan sahınlara göre daha yüksek tutulmuştur. Bu alanın dört duvarında da duvara bitişik ahşap dikmeler yer almaktadır. Caminin güney duvarında ahşap mihrap nişi ve sağında ahşap minberi yer almaktadır. Harim alanı, güney duvarında farklı kotlarda yer alan beş adet ve kuzey duvarında üst hizada yer alan bir adet düz atkılı dikdörtgen pencereler ile aydınlatılmaktadır.

Batı duvarında zeminden oldukça yüksek hizada yer alan ve türbe yapısına açılan düz atkılı dikdörtgen küçük bir kapı yer almaktadır. Türbeye çok yüksek rıht seviyesi olan bir basamakla çıkılmaktadır. Camiye göre daha küçük boyutlarda

kare planlı olan türbe, sadece güney cephesinde üst hizada yer alan mazgal pencere ile aydınlatılmaktadır.

Yapının Cephe Özellikleri

Giriş ve mihrap cephesi olan güney cephede (Resim 9-10) türbe, harim, son cemaat yeri ve mahfil alanı aynı düzlemde yer almaktadır. Cephenin sağında bir adet kare planlı minare kaidesi ve tek şerefeli minare gövdesi yükselmektedir. Arazinin eğimli olmasından dolayı cephede soldan sağa doğru alt kotlara inilen basamaklar yer almaktadır. Cephenin sol tarafında türbe duvarının üst hizasında bir adet mazgal pencere, ortasında harim duvarının alt hizasında iki adet taş lentolu dikdörtgen pencere, üst hizasında farklı kotlarda üç adet düz atkılı dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Cephenin sağında, geride kalan son cemaat yeri duvarında bir adet düz atkılı kapı bulunmaktadır. Camiye göre türbenin kırma çatısı ve saçağı daha üst kotta yer almaktadır. Türbenin ahşap saçağı camiye göre daha fazla çıkma yapmaktadır.

Yapının batı cephesinde (Resim 9) sağda öne çıkan türbe, solda geride kalan harim duvarı bulunmaktadır. Cephede herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Türbenin çatı eğimiyle aynı eğimde harim alanının çatısı devam etmektedir. Arazinin güneyden kuzeye doğru artan bir eğime sahip olmasından dolayı bu cephede düzenli olmayan basamaklar bulunmaktadır. Cephede türbenin ahşap saçağı çıkma yaparken harim duvarında ahşap kalkan duvar kullanılmıştır. Yapının kuzey cephesi, solda öne çıkan cami, sağda geride kalan türbe duvarından oluşmaktadır (Resim 9). Türbe duvarında herhangi bir açıklık bulunmazken harim duvarında üst hizada bir adet düz atkılı dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Pencerenin sol hizasında baca duvarı yükselmektedir. Türbe ve caminin saçağı cephede çıkma yapmaktadır.

Yapının doğu cephesinde (Resim 10) son cemaat yeri ve mahfil duvarları belirgindir. Mahfil katının duvarı son cemaat yerine göre cephede çok az miktarda geride kalmaktadır. Cephenin solunda en önde yer alan tek şerefeli minare kaide ve gövdesiyle yükselmektedir. Sağ köşede son cemaat duvarı ile aynı düzlemde yer alan taş duvar bulunmaktadır. Son cemaat yeri duvarında alt hizada üç adet küçük kare boyutta pencere, mahfil katında dört adet düz atkılı dikdörtgen pencere yer almaktadır. Cephede mahfil duvarına bitişik ahşap dikme ve başlıklar belirgin olurken üst hizalara doğru bindirme tavan tekniğinde inşa edilen iki katlı ahşap kiriş ve payandalar sırasıyla öne doğru çıkma yapmaktadır. Arazinin eğimli olmasından dolayı bu cephenin sağındaki merdivenle üst kota çıkılmaktadır. Caminin ahşap saçağı cephede öne çıkmaktadır.

Yapının Örtü, Taşıyıcı ve Malzeme Özellikleri

Yapının harim bölümünün örtü sisteminde, orta sahınında iki katlı, yan sahınlarında tek katlı bindirme tekniği kullanılan ahşap tavan bulunmaktadır. Bindirme tekniğinden dolayı orta sahın yanlara göre daha yüksek tutulmuştur. Sahınların örtü sisteminin taşıtılması, güney kuzey yönde uzanan büyük boyutlardaki ahşap ana kirişlerin, duvara bitişik ahşap dikmelere ve iki adet ahşap sütuna oturmasıyla sağlanmaktadır. Sütun ve dikmelerin ana kirişlerle birleşim yerinde yukarı doğru genişleyen ahşap başlıklar kullanılmıştır. Sütunlar farklı tarzdaki devşirme kaidelere, dikmelerin bazıları ise taş kaideye oturmaktadır. Büyük boyutlardaki ana kirişleri küçük eğimli ahşap payandalarla desteklenen ahşap bindirmeler çevrelemektedir. Bindirmelerin üstüne payandaların olduğu hizada doğu batı yönde uzanan küçük boyutlarda ahşap kirişlemeler konumlandırılmıştır. Bu kirişlerin üstünde ise ahşap tavan kaplama yer almaktadır.

Son cemaat yerinin örtü sisteminde ahşap kirişli tavan kullanılmıştır. Doğu batı yönde uzanan bu ahşap kirişler doğuda duvara, batıda ise ahşap dikme ve kirişe oturmaktadır. Mahfil katının örtü sisteminde, tek katlı bindirme tekniği kullanılan ahşap tavan bulunmaktadır. Bu mekânın örtü sisteminin taşıtılması, güney kuzey yönde uzanan büyük boyutlardaki ahşap ana kirişlerin, duvara bitişik ve serbest olan ahşap dikmelere oturmasıyla sağlanmaktadır. Duvara bitişik olan dikmelerin ana kirişle birleşim yerinde yukarı doğru genişleyen ahşap başlıklar kullanılmıştır. Bu bölümün tavanı, harimin yan sahınlarındaki aynı ahşap bindirme tekniğine sahiptir. Diğerlerinden farklı olarak mahfil ve harim dikmelerinin arasındaki bölümün tavanında düz ahşap kaplama bulunmaktadır. Harim alanı ve mahfil katında dışta üç yönde eğimli kırma çatı kullanılmıştır.

Türbenin örtü sisteminde, içte kubbe, dışta ise üç yönde eğimli kırma çatı kullanılmaktadır. Literatürde, bu mekânın kubbeye geçişinde tromp veya pandantif kullanıldığı belirtilmiştir (Gündoğdu vd., 2006; Tokat Valiliği, 2010; VGM Arşivi). Ancak yapının mevcut durumu incelendiğinde, kubbeye geçişte üçgensel düzlemlerin bulunduğu tespit edilmiştir (Resim 19). Bu nedenle, kubbeye geçişteki üçgensel kuşağın tromp veya pandantif olarak adlandırılmasının doğru olmayacağı, bunun yerine "Türk üçgeni" teriminin kullanılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Tromp, pandantif ve Türk üçgeni gibi kubbeye geçiş elemanlarını ayrıntılı şekilde ele alan Turan ve Yaldız'ın çalışması da bu görüşü destekler niteliktedir (Turan ve Yaldız, 2018). Benzer şekilde, Tokat'taki zaviye işleviyle birlikte bulunan türbelerden Ebu Şems Hankâhı, Şeyh Meknun Tekkesi, Halef Sultan Hankâhı, Sümbül Baba Zaviyesi ve Abdullah Bin Muhyi Zaviyesi'nde de türbe yapılarının kubbeye geçişinde Türk üçgeninin kullanıldığı görülmektedir (Emir, 1994: 91, 95, 106, 125).

Yapının kubbeye geçişindeki üçgensel düzlemlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Resim 19'da bu yüzeyler çizgisel olarak gösterilmiştir.

Türbenin tüm duvarları ile caminin alt hizadaki pencerelerin lento seviyesine kadarki duvarları köşelerde kesme taş kullanılarak moloz taş yığma tekniğiyle inşa edilmiştir. Caminin harim alanının üst kısmı ile mahfil katı ise hımış yapım tekniğinde ahşap karkas arası kerpiç tuğla doldurularak inşa edilmiştir. 2024 yılındaki depremden sonra çekilen fotoğraflara bakıldığında (Resim 11, 23) sıvası dökülen duvarlarda kerpiçler belirgin olarak görülmektedir. Yapının 2024 yılında meydana gelen deprem öncesi ve sonrası çekilen fotoğrafları incelendiğinde, söz konusu duvarda görülen kerpiç kopmalarının (Resim 23-24) bu değerlendirmeyi desteklediği anlaşılmaktadır. Yapının mahfil katının kuzey cephesinde dışardan algılanan taş duvarın 1970 tarihli fotoğraflarda kerpiç olduğu görüldüğünden (Resim 1-2) bu taş duvarın restorasyon sonrası güçlendirmek amaçlı ikinci bir duvar olarak eklendiği düşünülmektedir.

Yapıda kullanılan malzemelere bakıldığında beden duvarlarının köşelerinde ve belli bölgelerde kesme taş, geri kalan kısmında moloz taş kullanıldığı görülmektedir. Türbenin kubbe ve kubbeye geçişinde son çekilen fotoğraflarındaki yarıklardan anlaşıldığı kadarıyla (Resim 19) moloz ve tuğla malzeme kullanıldığı düşünülmektedir. Güney duvarında alt hizadaki pencerelerin lentolarında ve aynı cephenin sağındaki duvarının hem dış hem de iç yüzeyinde devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir. Sütunların kaidelerinde farklı tarzlarda devşirme malzemeli başlıklar kullanılmıştır. Ahşap malzemenin caminin üst hizasındaki duvarların yapım sisteminde ve sütun, dikme, kiriş, başlık, bindirme sistem, tavan, kapı ve pencere gibi mimari elemanlarda kullanıldığı görülmektedir. Kerpiç ise ahşap karkas duvarların arasında kullanılmıştır. Tuğla malzeme yapıya yakın dönemde eklenen minarenin gövde ve şerefesinde kullanılmıştır.

Yapıda Görülen Süslemeler

Yapıda çok fazla süsleme unsuru bulunmamaktadır. Türbenin güney ve batı duvarında mevcut olduğu bahsedilen kalem işi süslemeler günümüzdeki fotoğraflara bakıldığında (Resim 19) görülmemektedir (Tokat Valiliği, 2010). Caminin ana kirişlerinde ve bazı dikmelerin başlıklarında ahşap oyma tekniği ile yapılan geometrik süslemeler görülmektedir.

2024 Sulusaray Depreminden Sonra Yapının Durumu

18 Nisan 2024 günü saat 18:11'de Tokat ilinin Sulusaray ilçesinde 5.7 şiddetinde deprem meydana gelmiştir (Kandilli Rasathanesi, 2024). Depremin merkez üssü (40.0513 K 35.9812 D) Malum Seyyit Tekke Köyü'ne yaklaşık 4 km uzaklıkta

yer almaktadır. Bundan dolayı yapı depremden çok fazla etkilenmiştir. Yapının en çok türbe bölümü hasar alırken (Resim 19) cami bölümündeki iki sütun kaidesinden kaymış, bazı dikmeler ise başlığıyla birlikte burulmuştur (Resim 21-22). Türbenin duvar, kubbe ve kubbeye geçişinde derin çatlaklar oluşmuştur. Mahfil katının üç duvarının belli bölgelerinde kerpiçlerin döküldüğü sıvaların çatladığı görülmüştür (Resim 23). Harim bölümündeki sıvalı duvarlarda çatlaklar oluştuğu gözlemlenmiştir (Resim 15).

YAPININ ANADOLU'DAKİ AHŞAP DİREKLİ BİNDİRME TAVANLI CAMİLER İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Bindirme tavanlı camiler, ahşap direkler üzerine oturan ana kirişler ve bu kirişlere bindirilen ara kirişlerle, harim alanının mihraba paralel veya dik uzanan sahınlardan oluşmasını sağlayan bir mimariye sahiptir. Bu örtü sisteminin Anadolu'daki en eski örnekleri, 1272 tarihli Afyon Ulu Camii ve 1274 tarihli Sivrihisar Ulu Camii'dir. Ahşap direkli bindirme tavan örtüsü, Anadolu ve Balkanlar'daki dini mimaride yaygın olarak kullanılmış, özellikle Konya ile Ankara illerinde yoğun olarak görülmektedir (Korkmaz, 2016).

Bindirme tavanlı Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi ile karşılaşılmamıştır. Literatürde yapının inşa tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Tunçay ve Yavuz'un kitabında XIII. yüzyılda, Şahin'in tezinde XIII-XIV. yüzyıl arasında, Atak'ın makalesi ve Tokat Valiliği'nin kitabında XIV. yüzyılda, Aykun'un yayınında XV. yüzyılda, Vakıflar Genel Müdürlüğünün arşivindeki bir belgede XIV. yüzyılın başında, aynı arşivdeki başka bir belgede Miladi 1580 yılında ve Gündoğdu'nun çalışmasında ise Hicri 1190 Miladi 1776 yılında inşa edilmiş olduğu belirtilmiştir (Tunçay ve Yavuz, 2023; Şahin, 2019; Atak, 2019; Tokat Valiliği, 2010: 398; Aykun, 1999, VGM Arşivi; Gündoğdu vd., 2006: 199). Bu görüşlere göre cami XIII-XVIII. yüzyıl arasına tarihlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Şahin, yapı avlusunda bulunan Osmanlıca kitabede yazan Hicri 1190 Miladi 1776 tarihinin onarım tarihi olabileceğini belirtmektedir (Şahin, 2019).

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan 1975 ve 1993 tarihli belgelerde belirtilen inşa ve onarım tarihlerine nasıl ulaşıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Yapıyı tanımlayan inşa ve onarım kitabesi bulunmaması nedeniyle, 1975 tarihli belgede onarım tarihi olarak Hicri 1278 (Miladi 1861-1862) yılı, 1993 tarihli belgede ise yapım tarihi olarak Miladi 1580 yılının belirtilme nedeni anlaşılamamıştır. Ayrıca yapı bahçesinde bulunan ve yakın dönemde yapıldığı anlaşılan kitabede (Resim 13) yapının 1278 tarihinde inşa

edildiği yazmaktadır. Yapının 1278 tarihinde, XIII. yüzyılda inşa edildiği görüşünün Hicri yılın Miladi takvime çevrilmemesinden dolayı yanlış anlaşıldığı düşünülmektedir. Bu tarihin VGM arşivindeki 1975 tarihli belgede onarım tarihi olarak Hicri 1278 yılı girilmesi ve bu tarihin yapı bahçesindeki taşa miladi yıl olarak yanlış yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür durumların, farklı sebeplerle ortadan kalkan kitabelerin yerine eski bir tarihi içeren yeni kitabelerin eklenmesinin, araştırmacıları yanıltabileceği ifade edilmektedir (Alparslan, 2002).

Çalışmanın bu bölümünde, yapının taşıyıcı ve örtü sistemine benzer özellikler taşıyan Anadolu ve Tokat ilindeki öne çıkan camilerle karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Tokat ilinde, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii ile benzer ahşap direkli bindirme tavan sistemine sahip, literatürde yer alan iki cami tespit edilmiştir. Bu yapılardan biri olan Tokat Üzümören Ulu Camii, mihraba dik uzanan dikdörtgen planlı üç sahından oluşmaktadır. Ahşap direk, sütun, başlık ve ana kirişlerle taşınan ahşap tavanda, tek katlı bindirme tekniği kullanılmıştır. Atak’ın yapmış olduğu çalışmada, Anadolu’daki benzer mimari özelliklere sahip camiler ile karşılaştırılarak yapının XIV. yüzyıl içerisinde inşa edilmiş olduğu ihtimali üzerinde durulmuştur (Atak, 2019).

Diğer ahşap bindirme tavana sahip olan Tokat Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii, mihraba dik uzanan dikdörtgen planlı, ortadakinin daha geniş ve yüksek tutulduğu üç sahından oluşmaktadır. Yapının sadece orta mekânında, ahşap direk, payanda ve kirişlerle taşınan tek katlı bindirme tekniği kullanılmıştır. Erdemir’in çalışmasında caminin kesin olarak yapım tarihinin bilinmediği, yapıdaki şamdanın üzerinde yazan yazıya göre Miladi 1688 yılında inşaatının bitmiş olabileceği belirtilmiştir (Erdemir, 1987).

Anadolu’da Malum Seyyit Tekke Köyü Camii ile benzer ahşap direkli bindirme tavan sistemine sahip birçok yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar arasında öne çıkan ve 2023 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne “Anadolu’nun Orta çağ Dönemi Ahşap Hipostil Camileri” adıyla kaydedilen Afyon Ulu Camii, Arslanhane Camii, Eşrefoğlu Camii, Mahmut Bey Camii ve Sivrihisar Camii, karşılaştırma çalışmasında incelenmiştir (URL-7). Söz konusu beş yapının çalışmaya dahil edilmesindeki temel gerekçe, bu örtü sisteminin Anadolu’daki ilk örnekleri olmaları, mimari özellikleri ve ahşap bindirme tavanlarındaki işçilikleri ile dönemlerini en iyi şekilde temsil etmeleridir. Ayrıca ahşap bindirme tavanı gibi benzer özellikler gösteren ve dünya çapında bilenen camiler ile az bilinen Malum Seyyit Tekke Köyü Camii’nin karşılaştırılarak yapının mimari değerinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Doğu batı yönde dikdörtgen planlı olan Afyon Ulu Camii, mihraba dik uzanan dokuz sahından oluşmaktadır. Yapının ortadaki sahınında, ahşap sütun, başlık, yastık ve ana kirişlerle taşınan tek katlı bindirme tekniği kullanılmıştır. Karakuş'un çalışmasında yapıda bulunan kitabeler ve dönem olaylarından yola çıkarak caminin Miladi 1272-77 yılları arasında inşa edilmiş olduğu belirtilmiştir (Karakuş, 2021). Diğer ahşap bindirme tavana sahip olan Ankara Arslanhane Camii, mihraba dik uzanan dikdörtgen planlı beş sahından oluşmaktadır. Caminin örtü sisteminde, orta sahında üç katlı, ara sahınlarda iki katlı, yan sahınlarda tek katlı ahşap bindirme tekniği kullanılmıştır. Bindirme tavanlar ahşap sütun, devşirme sütun başlığı, ahşap yastık ve ana kirişlerle taşınmaktadır. Yapı üç farklı katta bindirme tekniği kullanımı ile diğer yapılardan farklılaşmaktadır. Korkmaz'ın çalışmasında caminin 1289-90 tarihleri arasında inşa edildiği aktarılmıştır (Korkmaz, 2016).

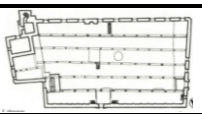
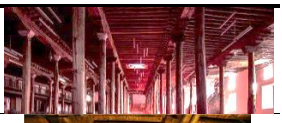
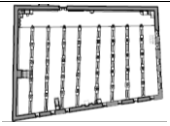
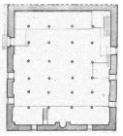
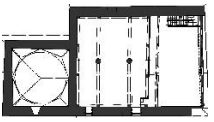
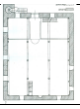
Kuzeydoğu köşesi pahlı bir forma sahip Beyşehir Eşrefoğlu Camii, mihraba dik uzanan yedi sahından oluşmaktadır. Yapının ortadaki sahınında, ahşap sütun, başlık, yastık ve ana kirişlerle taşınan tek katlı bindirme tekniği kullanılmıştır. Erarslan'ın çalışmasında yapının Eşrefoğlu Beyliği'nin kurucusu Süleyman Bey tarafından 1296-1299 yılları arasında inşa ettirildiği belirtilmiştir (Erarslan, 2021). Mihraba dik uzanan dikdörtgen planlı Kastamonu Mahmut Bey Camii, üç sahından oluşmaktadır. Yapının ortadaki sahınında iki katlı, yan sahınlarında tek katlı ahşap bindirme tekniği kullanılmıştır. Bindirme tavanlar ahşap sütun, başlık, yastık ve ana kirişlerle taşınmaktadır. Aktaş'ın çalışmasında caminin Candaroğulları Beyliği döneminde 1366-1377 yılları arasında inşa edildiği aktarılmıştır (Aktaş, 2022). Doğu batı yönünde dikdörtgen planlı olan Sivrihisar Ulu Camii, mihraba paralel uzanan altı sahından oluşmaktadır. Yapının ortadaki üç sahınında, ahşap sütun, başlık (kimi yerde devşirme başlık), yastık ve ana kirişlerle taşınan tek katlı bindirme tekniği kullanılmıştır. Karakuş'un çalışmasında caminin kesin yapım tarihinin bilinmediği, farklı kitabelere göre Miladi 1232 yılında ilk defa inşa edildiği ve Miladi 1274-5 tarihinde son halini aldığı belirtilmiştir (Karakuş, 2021).

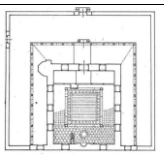
UNESCO Dünya Miras Listesi'ne giren beş cami ile Tokat'taki diğer ahşap direkli bindirme tavanlı camileri plan ve örtü özelliklerini değerlendirmek için Tablo 1 oluşturulmuştur. Kronolojik olarak sıralanan tablo incelendiğinde plan ve örtü sistemi açısından Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'ne en çok benzeyen yapının Kastamonu Mahmut Bey Camii olduğu anlaşılmaktadır. Her iki camide de mihraba dik uzanan sahınlardan ortada iki, yanlarda tek katlı ahşap bindirme tekniği kullanılmıştır. Mahmut Bey Camii'nin örtü sistemini dört adet ahşap sütun ve yığma duvarlar taşırken, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin örtü sistemini iki adet ahşap sütun ve on iki adet duvara bitişik dikme taşımaktadır.

Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nde ahşap sütun, başlık, kiriş ve yastıklar oldukça sade bırakılmışken Mahmut Bey Camii'nde ahşap oyma tekniğiyle yapılmış mukarnaslı sütun başlıkları, geometrik motifli kiriş ve payandalar kalem işi süslemelerle oldukça özenli işlenmiştir. Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin kırsalda kalmasından dolayı Mahmut Bey Camii'ne göre oldukça sade kaldığı düşünülmektedir.

Tablo 1.

Çalışmada ele alınan ahşap direkli bindirme tavanlı camiler

Yapının Adı	Bindirme Tekniği	Planı	Bindirme Tavanı
Sivrihisar Ulu Camii, 1232-75 (URL-8)	Ortadaki üç sahında tek katlı		
Afyon Ulu Camii, 1272-7 (Karakuş, 2021; Tunçay ve Yavuz, 2023)	Ortadaki sahında tek katlı		
Ankara Arslanhane Camii, 1289-90 (Korkmaz, 2016)	Ortadaki sahında üç, aradaki sahınlarda iki, yan sahınlarda tek katlı		
Beyşehir Eşrefoğlu Camii, 1296-9 (Erarslan, 2021)	Ortadaki sahında tek katlı		
Kastamonu Mahmut Bey Camii, 1366-77 (Aktaş, 2022)	Ortadaki sahında iki, yan sahınlarda tek katlı		
Tokat Malum Seyyit Tekke Köyü Camii (XIII-XVIII. yy)	Ortadaki sahında iki, yan sahınlarda tek katlı		
Tokat Üzümören Ulu Camii, XIV. yy (Atak, 2019)	Tüm sahınlarda tek katlı		

Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii, 1688 (Erdemir, 1987; Tunçay ve Yavuz, 2023)	Ortadaki sahında tek katlı		

YAPININ RESTİTÜSYONU HAKKINDA BİR DENEME

Literatürde ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yapının restitüsyonunu ele alan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Aykun'un çalışmasında doğudaki bölümün camiye sonradan eklendiği belirtilirken Vakıflar Genel Müdürlüğünün arşivindeki 1975 tarihli belgede Hicri 1278 (Miladi 1861) tarihinde bu bölümdeki son cemaat yerinin üstü kapatılarak mahfil katının yapıldığı aktarılmıştır. 1993 tarihli belgede harimin doğu duvarının bir kısmı yıkılarak bu alanın alt katta son cemaat yeri, üst katta mahfil bölümü olarak düzenlendiği ifade edilmiştir. Aynı belgede caminin asıl giriş kapısının günümüzde içerde kalan basık kemerli kapı açıklığı olduğu belirtilmiştir. 1975 yılındaki belgede, türbede gizli cenazelik katının olduğu ifade edilmiştir. Tokat Valiliği'nin yapmış olduğu çalışmada tek şerefeli minarenin sonradan eklendiği belirtilmiştir (Aykun, 1999; VGM Arşivi; Tokat Valiliği, 2010).

Literatürde yapının birçok dönemde onarım gördüğü belirtilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğünün arşivindeki 1975 tarihli belgede 1861 tarihinde onarıldığı, 1993 tarihli belgede zaman zaman halk tarafından imkanlar dahilinde onarıldığı, Tokat Valiliği'nin yayınlamış olduğu kitapta mihrap ve minberinin onarım görüp yenilendiği, Şahin'in tezinde Miladi 1776 yılında onarım gördüğü ve 2008 yılında restorasyon geçirdiği ifade edilmiştir. (VGM Arşivi; Tokat Valiliği, 2010: 398; Şahin, 2019).

Literatürde yer alan görüşler, arşiv kayıtları, eski fotoğraflar, karşılaştırmalı analizler ve gözleme dayalı yerinde ölçümlerden elde edilen bilgilere dayanarak, yapının restitüsyonu hakkında belirli çıkarımlar yapmak mümkündür. Duvar örgüsü ve malzeme farklılıkları göz önüne alındığında, yapının türbe, cami ve mahfil bölümlerinin farklı dönemlerde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, adında geçen "tekke" ifadesi ve bazı kaynaklarda yapının tekke veya zaviye yapısı olarak anılması (Gündoğdu vd., 2006; TKGM, 2014; Şahin, 2019), zaman içinde işlevinin değişmiş olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler ışığında, yapının dört farklı inşa sürecini yansıtan restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır (Resim 30).

Yapının I. ve II. Dönem Restitüsyonu

Yapının birinci ve ikinci dönem restitüsyonunun belirlenmesinde, köylülerin geçmişte burada bir tarikat yapısının bulunduğunu ifade etmeleri, literatürde yapının tekke veya zaviye yapısı olarak anılması ve köy ile yapının 'Malum Seyyit Tekke' adıyla bilinmesi etkili olmuştur. Bu bağlamda, yapının ilk işlevinin bir tekke olabileceği düşünülerek, Tokat ilindeki tekke ve zaviyeler incelenmiştir. Literatür taraması sonucunda, Tokat ili sınırları içerisinde inşa tarihi kesin olarak bilinen ve günümüze ulaşmış sekiz adet bu tür yapıların olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; Miladi 1288 tarihli Ebu Şems Hankâhı, Miladi 1284-90 tarihli Şeyh Meknun Tekkesi, Miladi 1291-2 tarihli Halef Sultan Hankâhı, Miladi 1291-2 tarihli Sümbül Baba Zaviyesi, Miladi 1317 tarihli Abdullah Bin Muhyi Zaviyesi (Ahi Muhyiddin Tekkesi), Miladi 1375 tarihli Turhal Gümüştop (Dazya) Zaviyesi, Miladi 1412 tarihli Hamza Bey Zaviyesi ve Miladi 1453 tarihli Çöreğibüyük Köyü Tekke'dir (Emir, 1994; Şahin, 2019). Bu yapıların kitabelerindeki tarihlere bakıldığında, XIII-XV. yüzyıllar arasında inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu yapıların türbe ile ilişkileri incelendiğinde, bazılarında zaviye ve türbelerin farklı tarihlerde inşa edildiği görülmektedir (Resim 31). Örneğin, Sümbül Baba Zaviyesi'nde kot farkından dolayı türbenin daha sonra inşa edildiği, Abdullah Bin Muhyi Zaviyesi'nde ise tarikat yapısını yaptıran kişinin ölümünden sonra türbenin yapıya eklendiği ifade edilmektedir (Emir, 1994: 62,75). Benzer bir durum Malum Seyyit Tekke Camii'nde de gözlemlenmektedir. Türbe zemininin cami zemininden bir metreden fazla yüksek kotta yer alması ve cami duvarlarının belli bir seviyeden yukarısında farklı bir duvar örgüsüne sahip olması, türbenin yakın bir tarihte, tekke yapısına sonradan eklendiğini düşündürmektedir.

Yapının bazı kaynaklarda tekke, bazı kaynaklarda ise zaviye olarak anılmasının, kullanım amacının zaman içinde farklılaşmış olabileceğine işaret ettiği düşünülebilir. Bu tür yapılarda "tekke" tarikat üyelerinin dini ve mistik amaçlarla bir araya geldikleri, eğitim aldıkları ve ibadet ettikleri bir mekân olarak tanımlanırken, "zaviye" ise tarikata mensup dervişlerin şeyh idaresinde yaşadığı, yolculara konaklama ve ikram hizmeti sunan küçük yapılar olarak tarif edilmektedir (Dikmen ve Toruk, 2019).

Tokat ilindeki tekke ve zaviyelerin genel olarak XIII. yüzyılda inşa edilmiş olması ve Malum Seyyit Tekke'nin ilk işlevinin bir tekke olduğu düşünüldüğünde, yapının ilk inşa tarihinin XIII. yüzyıla ait olabileceği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca, cami bölümünün beden duvarlarında devşirme malzeme kullanımına rastlanması da bu dönemin genel karakteristik özelliklerinden biridir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarında devşirme malzeme kullanımının yaygın olduğu bilinmektedir (Şaman Doğar ve Yazar, 2007). Bu doğrultuda, birinci dönem restitüsyonunda, günümüzdeki cami ve son cemaat

yerindeki kesme taş ve moloz taş duvar izlerinin tekkenin yapı sınırlarını oluşturabileceği varsayımıyla bir plan çizimi hazırlanmıştır. İkinci dönem restitüsyonu ise bu plana türbe yapısının eklenmesiyle oluşturulmuştur (Resim 30).

Tekke ve zaviyelerde, özellikle Abdullah Bin Muhyi Zaviyesi'nde (Emir, 1994:75) görüldüğü gibi, yapıyı yaptıran kişinin ölümünden sonra türbenin yapıya yakın bir tarihte eklendiği bilinmektedir. Bu bağlamda, Malum Seyyit Tekke'nin ilk iki restitüsyon döneminin XIII. yüzyıl içerisinde gerçekleşmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca Tokat'taki tekke ve zaviyelerde kubbe ve beşik tonoz gibi örtü sistemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (Resim 31). Bu bağlamda, Malum Seyyit Tekke'nin dikdörtgen planlı yapısı dikkate alındığında, örtü sisteminin beşik tonoz olabileceği değerlendirilmiştir. Günümüzde son cemaat yeri olarak kullanılan ince ve uzun mekânın, ilk iki restitüsyon döneminde müritlerin dinlenme alanı olarak tasarlanmış bir giriş sofası işlevine sahip olabileceği düşünülmektedir. Tokat'taki tarikat yapıları incelendiğinde, benzer giriş mekanlarının bulunduğu ve bu alanların müritlerin toplanma ve dinlenme ihtiyacına hizmet ettiği görülmektedir (Emir, 1994).

Yapının III. Dönem Restitüsyonu

Tokat'taki ibadet yapılarının örtü sistemine bakıldığında, tekke ve zaviyelerde genellikle kubbe ve tonoz türlerinin, camilerde ise bu elemanlara ek olarak düz, kirişli veya bindirme türünde ahşap tavanların kullanıldığı görülmektedir (Emir, 1994; Şahin, 2019; Gündoğdu vd., 2006). Bu bağlamda, Malum Seyyit Tekke'nin cami işlevine dönüşümü sürecinde örtü sisteminin de değişime uğradığı ve günümüzde harim bölümünde bulunan ahşap kirişlemeli bindirme tavanın bu süreçte eklendiği düşünülmektedir. Yapının üçüncü dönem restitüsyon durumu, bu değişiklikleri dikkate alarak plan çizimiyle (Resim 30) ifade edilmiştir.

Ahşap bindirme tavanın hangi yüzyılda eklendiğini belirlemek amacıyla Anadolu kırsalındaki, mihraba dik uzanan orta sahını iki katlı, yan sahınları ise tek katlı ahşap bindirme tavanı olan camiler incelenmiştir. Literatürde, benzer plan, taşıyıcı ve örtü sistemine sahip sekiz adet cami tespit edilmiştir: Ankara Ayaş Ulu Camii (XIV-XV. yy), Konya Hüyük Kıreli Yeni Camii (XVIII. yy), Konya Ilgın Yukarı Çiğil Camii (H.1266/M.1850), Konya Doğanhisar Ulu Camii (H.955/M.1548), Ankara Ayaş Bünyamin Ayaşi Camii (XV-XVI. yy), Burdur Çavdır Dengere Köyü Camii (XV-XVII. yy), Çankırı Şabanözü Paşa Sultan Camii (XVI. yy) ve Afyon Sandıklı Çavuş Camii (XVII. yy sonrası) (Karpuz, 2009; Karaçağ, 2010; Eroğlu, 2013; Korkmaz, 2016; Demirbağ, 2016; Bostan, 2022; Tunçay ve Yavuz, 2023). Bu tür camilerin XIV-XIX. yüzyıl arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin ahşap bindirme tavanı ile bu yapılar karşılaştırıldığında, genel olarak harim duvarına bitişik ahşap dikmelerin diğer örneklerde bulunmadığı ve ahşap kirişlerin genellikle doğrudan duvara oturtulduğu görülmektedir. Bu durum, ahşap bindirme tavanın camiye sonradan eklendiği veya tekkenin camiye dönüşümü sırasında eklenmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca, yapının bulunduğu bölgede aktif fay hatlarının varlığı, eski bir deprem sırasında duvarlarının üst kısmının yıkıldığı ve ahşap karkas bir sistemle tamamlandığı dönemde bu örtü sisteminin eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Miladi 1574-75 tarihli Sivas Mufassal Defteri'nde yapının "zaviye" olarak anılması, cami işlevine bu tarihten sonra dönüştüğü fikrini desteklemektedir. Anadolu'daki kırsal bölgelerde yer alan camilerle yapılan karşılaştırmalar sonucunda, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin plan, taşıyıcı ve örtü sistemi açısından en çok XVII. yüzyıldan sonra tarihlenen Afyon Sandıklı Çavuş Camii'ne (Resim 35) benzediği tespit edilmiştir. Ayrıca, Tokat il sınırı içerisinde 1688 tarihli Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii, ahşap bindirme tavanın bölgedeki tarihine ışık tutmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin harim bölümündeki ahşap bindirme tavanın XVII-XVIII. yüzyıl arasında eklendiği düşünülmektedir. Yapının bahçesinde yer alan ve hangi tür yapıya ait olduğu belirtilmeyen Hicri 1190 (Miladi 1776) tarihli kitabenin, bu işlevsel dönüşüm sırasında eklenmiş olabileceği veya yakın çevredeki başka bir yapıdan getirilmiş olabileceği de ihtimal dahilindedir.

Yapının IV. Dönem Restitüsyonu

Literatürde caminin yarı açık olan son cemaat yeri, üst katı mahfil alanı olacak şekilde döşeme ve duvarlarla kapatılarak iki katlı olarak yeniden düzenlendiği bilgisi yer almaktadır (VGM Arşivi; Aykun,1999). Bu düzenlemede harimin doğu cephesindeki ahşap karkas duvar kaldırılarak mahfil alanı camiye dahil edilmiştir. VGM arşivindeki 1975 tarihli belgede bu bölümün Hicri 1278 (Miladi 1861) tarihindeki onarımda eklendiği yazmaktadır. Bu tarihe göre yapının dördüncü dönem restitüsyon durumuna XIX. yüzyılda aldığı söylenebilir. Literatürdeki düşünceleri destekler nitelikte caminin son cemaat yerinin sonradan kapatılarak üst katının kadınlar mahfili olarak kullanıldığını gösteren bulgular bulunmaktadır. Öncelikle caminin harim alanındaki ahşap işçiliğin mahfil ve son cemaat yerindeki işçilikle farklı olduğu, mahfil katındaki pencerelerin güney ve kuzey cephedeki pencereler ile farklı tarzda olduğu, harimin doğu duvarındaki basık kemerli kapı ile düz atkılı pencerenin iç mekânda kaldığı düşünüldüğünde bu bölümün sonradan yapıldığı fikri güçlenmektedir. Yapının dördüncü dönem restitüsyon çizimi (Resim 30), eski fotoğraflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün

1974 tarihli plan çizimi ve köylülerin ifadeleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu süreçte, harim alanında yer alan mahfil katının döşemesi ve merdiven konumu plana işlenmiştir. Ayrıca, yapının doğu cephesinde yer alan ve son restorasyon sırasında kapatılan kapının, ana giriş kapısı olduğu yönündeki görüşler (VGM Arşivi) doğrultusunda, bu kapı restitüsyon planına eklenmiştir.

Malum Seyyit Tekke Köyü Camii hakkında çok kısıtlı bilgi bulunduğundan mevcuttaki yazılı, görsel ve karşılaştırılmalı tipolojik analiz yönteminden elde edilen bilgiler doğrultusunda restitüsyon denemesi yapılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğünün ileriki süreçte yapacağı restitüsyon ve restorasyon çalışmalarında yapının kapsamlı ve detaylı analizi yapıldığında daha kesin yargılara varılması mümkün olacaktır.

SONUÇ

Çalışmada, kırsal bir alanda yer alan ve az bilinen Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin özgün mimari özelliklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Anadolu'da yer alan beş, Tokat'ta ise iki adet ahşap bindirme tavanlı cami ile Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin plan ve örtü sistemi karşılaştırılmıştır. Bu camiler arasında Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin özellikle Kastamonu Mahmut Bey Camii ile yapısal ve plan açısından büyük benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir. Her iki yapı da mihraba dik uzanan üç sahına sahip olup ortadaki sahın daha yüksek tutulmuştur.

Araştırmada, yazılı ve görsel kaynaklar ile karşılaştırmalı tipolojik analiz yöntemlerinden elde edilen bulgulara dayanarak Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin restitüsyon denemesi yapılmıştır. Bu deneme, yapının dört farklı dönemde inşa edilmiş olabileceği ihtimalini ortaya koymuştur. İlk dönemde, yapının tarikat yapısı olarak anılmasından hareketle, caminin başlangıçta XIII. yüzyılda tekke işleviyle inşa edildiği düşünülmektedir. Yapının ikinci dönem restitüsyonu, şeyhin ölümünün ardından aynı yüzyıl içerisinde türbenin eklenmiş olabileceğini öne sürmektedir. Üçüncü dönemde restitüsyon durumunu belirlemek için Anadolu'daki mihraba dik uzanan üç sahınlı, ahşap bindirme tavana sahip camiler incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'ne en çok benzeyen yapının Afyon Sandıklı Çavuş Camii olduğu tespit edilmiştir. Her iki cami de kırsal bölgede yer almakta ve benzer mimari özellikler taşımaktadır. Bu yapılar, iki ahşap sütunla taşınan, orta sahınında iki katlı, yan sahınında ise tek katlı ahşap bindirme tavana sahiptir. Bu benzerlik, her iki caminin de benzer tarihlerde inşa edildiğini ve aynı dönemdeki mimari tekniklerin kullanıldığını göstermektedir. Afyon Sandıklı Çavuş

Camii'nin XVII. yüzyıldan sonra inşa edilmiş olması, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin ahşap bindirme tavanının da XVII-XVIII. yüzyılda şekillendiği ihtimalini güçlendirmektedir. Dördüncü dönemde ise, literatürde yer alan bilgilere dayanarak XIX. yüzyılda yapının son cemaat yerinin kapatıldığı ve üst katının kadınlar mahfili olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii'nin mimari özellikleri, tarihi süreçte geçirdiği değişiklikler ve Anadolu’daki ahşap direkli camilerle yapılan karşılaştırmalı analizlerle daha iyi anlaşılmıştır. Bu çalışma, kırsal bölgelerde yer alan ancak mimari açıdan oldukça değerli olan yapıların, daha fazla araştırma ve koruma altına alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Malum Seyyit Tekke Köyü Camii gibi yapıların kültürel mirasımıza olan katkısı, bu tür araştırmaların devam etmesiyle daha fazla gün yüzüne çıkarılacaktır. Restorasyon çalışmalarının da bu doğrultuda dikkatle yürütülmesi hem yapının tarihi kimliğinin korunmasına hem de kültürel sürdürülebilirlik bağlamında gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

RESİMLER

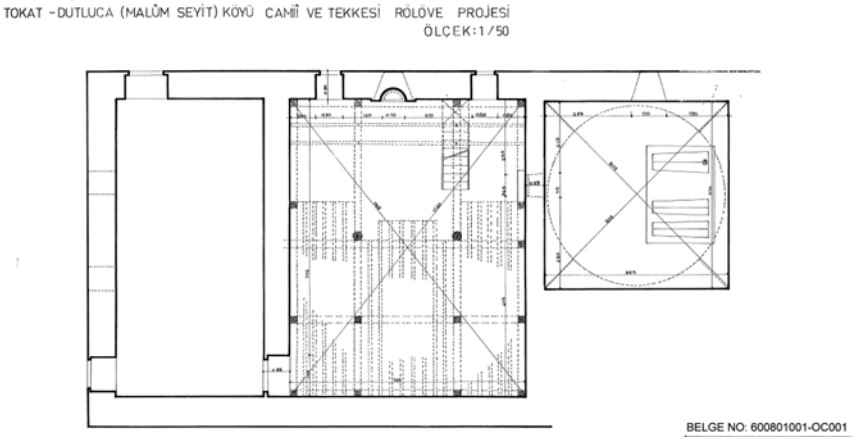
Resim 1. Yapının 1970 tarihli cephe fotoğrafları (VGM Arşivi)

Resim 2. Yapının 1970 tarihli cephe fotoğrafları (VGM Arşivi)

Resim 3. Restorasyon öncesi ve sonrası fotoğrafları, 2006-2007 (VGM Arşivi)

Resim 4. 1974 yılı rölöve planı, Mustafa Arslan (VGM Arşivi)

Resim 5. Son cemaat yerinin ve türbenin eski fotoğrafları (Gündoğdu vd., 2006: 199-201)

Resim 6. Harim bölümünün eski fotoğrafları (Gündoğdu vd., 2006: 200-201)

Resim 7. Tamir kitabesinin eski (Gündoğdu vd., 2006:199) ve mevcut hali, 2024

Resim 8. Yapının üstten görünümü (URL -4)

Resim 9. Yapının güney ve kuzey cephesinin günümüzdeki durumu, 2024

Resim 10. Yapının doğu ve güney cephesindeki pencereleri, 2024

Resim 11. Depremden sonra güney ve batı duvarında oluşan hasarlar, 2024

Resim 12. Caminin güney cephesindeki devşirme malzemeler, 2024

Resim 13. Avluda bulunan mermer kitabe ve son cemaat yerinin iç duvarında bulunan devşirme malzeme, 2024

Resim 14. Son cemaat yerinin iç mekân görünümü, 2024

Resim 15. Harim alanının güney ve kuzey cephelerinin iç mekân görünümü, 2024

Resim 16. Harim alanının doğu cephesinin iç mekân görünümü, 2024

Resim 17. Yapının ahşap bindirme tavanı, 2024

Resim 18. Mahfil katından harim alanına bakış, 2024

Resim 19. Harim alanından girilen türbenin giriş kapısı ve iç mekânı (Kubbeye geçişteki Türk üçgenlerin izleri işlenerek), 2024

Resim 20. Kadınlar mahfili katının iç mekân görünümü, 2024

Resim 21. Depremden sonra kaidesinden kayan ahşap direkler, 2024

Resim 22. Depremden sonra aksından burulan ahşap dikme, 2024

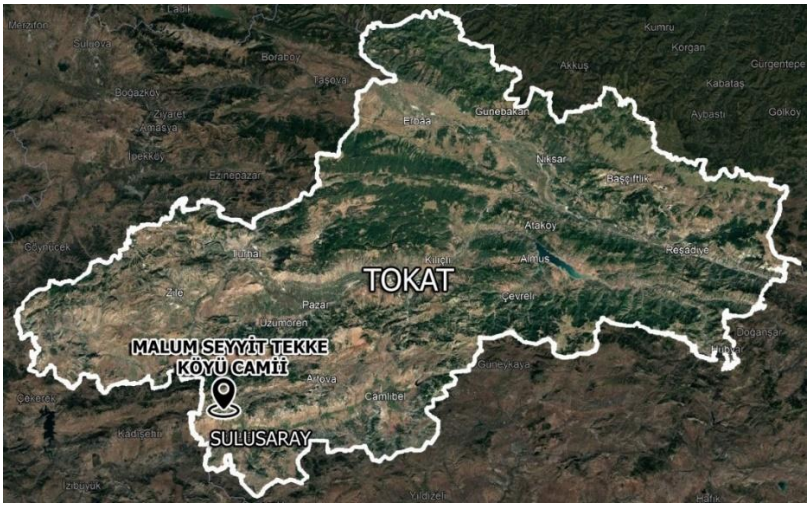
Resim 23. Depremden sonra mahfil duvarlarında oluşan hasarlar, 2024

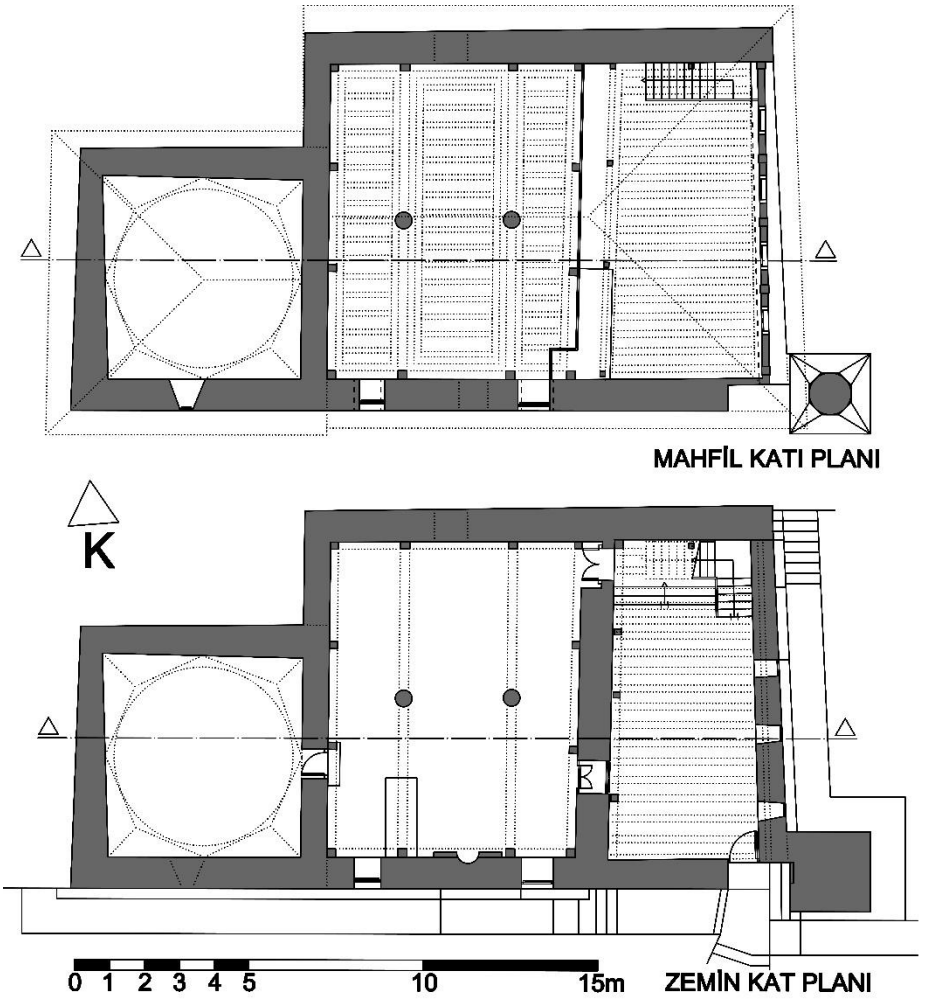
Resim 24. Mahfil katının depremden önceki durumu, 2023

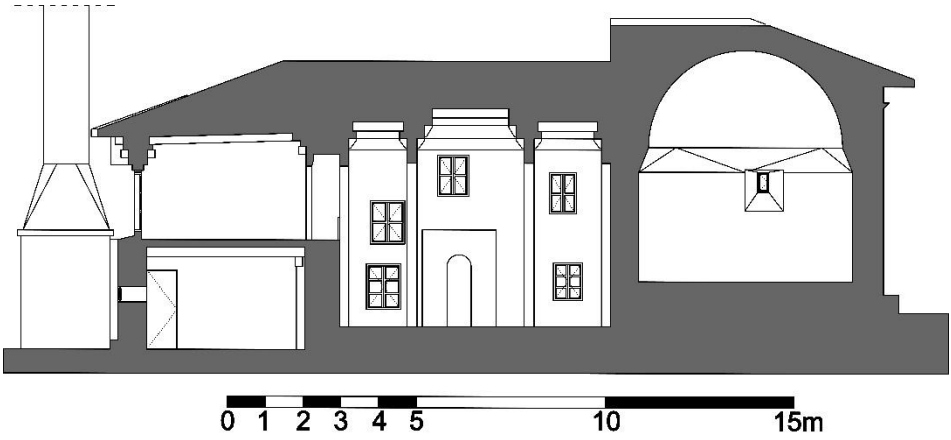
Resim 25. Sütunların ve dikmelerin depremden önceki durumu, 2023

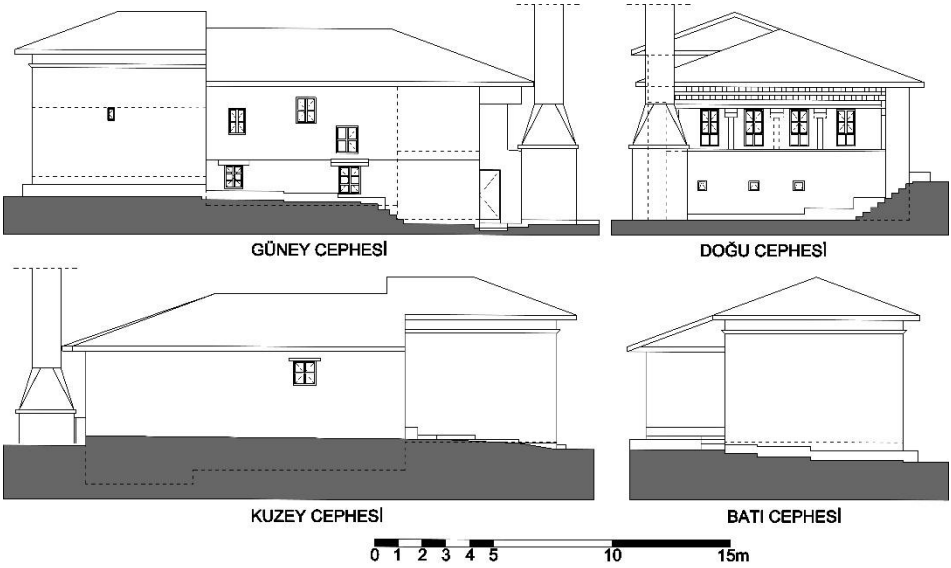
Resim 26. Yapının Tokat ilindeki konumu (Google Earth'den işlenerek) [2496]

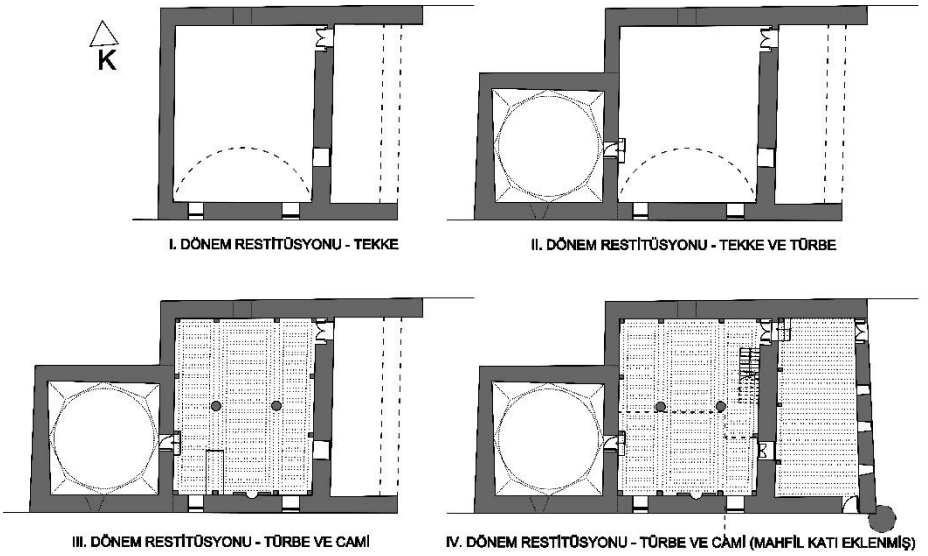
Resim 27. Yapının zemin ve mahfil katı rölöve planı, 2024 (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

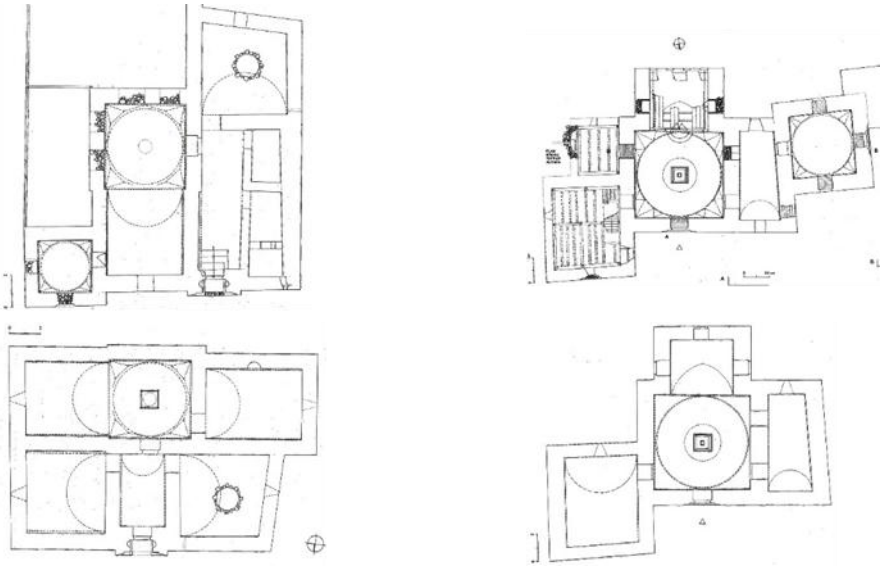
Resim 28. Yapının güney cephesine bakan rölöve kesiti, 2024 (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Resim 29. Yapının güney, doğu, kuzey ve batı cephelerinin rölöve çizimi, 2024 (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Resim 30. Yapının I., II., III. ve IV. dönem restitüsyon planı çizimi, 2024 (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Resim 31. Sümbül Baba ve Abdullah Bin Muhyi Zaviyelerinin rölöve ve resitütüsyon planları (Emir, 1994)

Resim 32. Ankara Ayaş Ulu Camii ve Konya Hüyük Kıreli Yeni Camii'nin iç mekânı (Tunçay ve Yavuz, 2023: 348, 170)

Resim 33. Konya Ilgın Yukarı Çiğil Camii ve Konya Doğanhisar Ulu Camii'nin iç mekânı (Tunçay ve Yavuz, 2023: 530, 118)

Resim 34. Ankara Ayaş Bünyamin Ayaşi Camii ve Burdur Çavdır Dengere Köyü Camii'nin iç mekânı (Tunçay ve Yavuz, 2023: 169, 404)

Resim 35. Çankırı Şabanözü Paşa Sultan Camii ve Afyon Sandıklı Çavuş Camii'nin iç mekânı (Tunçay ve Yavuz, 2023: 502, 535)

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aktaş, R. (2022). Kasaba Köyü ve UNESCO sürecindeki Mahmutbey Camii'nin Kastamonu Turizmine Katkısı. *Journal of Humanities and Tourism Research,* 12(4): 867-881.

Alkan, A. (2004). Sebastopolis antik kenti (Tokat-Sulusaray). (Tez no: 141367) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Alparslan, A. (2002). Kitâbe. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26(1), 76-81.

Amandry, M. and Remy, B. (1991). *Un Bronze de Pline le Jeune a Sebastopolis du Pont.* BSFN 3, s.57-59.

Atak, E. (2016). Tokat'tan kırlangıç örtülü bir cami örneği: Kızılcaören köyü camii. *Ekev Akademi Dergisi*, (67), 121-136.

Atak, E. (2019). Tokat'tan ahşap direkli bir yapı: Üzümören Ulu camii. *Vakıflar Dergisi,* 51, 99-130.

Aykun, M. (1999). Tokat'ta Osmanlı eserleri. *Tokat Kültür Araştırmaları Dergisi,* 7(14), 5-9.

Bostan, F. (2022). Sandıklı'daki Türk Dönemi eserleri. (Tez no: 750727) [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Demirbağ, U. (2016). Çankırı'da Türk mimarisi. (Tez no: 435098) [Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Dikmen, Ç. B. ve Toruk, F. (2019). Anadolu'da Tabhaneli (Zaviyeli) camiler üzerine bir deneme. *Social Sciences Studies Journal*, 5(51), 7010-7035.

Durbin, G. E. S. (1971). *Iron Age Pottery From the Provinces of Tokat and Sivas.* ASXI, 122-3.

Erarslan, A. (2021). A Wooden-Columned Mosque From Anatolia. Beyşehir Eşrefoğlu Mosque. Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series II: Forestry, Wood Industry. *Agricultural Food Engineering*, 14(63), 89-100.

Erdemir, Y. (1987). Nakışlı ahşap camilerimizden bir örnek Erbaa-Fidiköy Ömerpaşa Camii. *İlim ve Sanat Dergisi,* 12, 29-33.

Eroğlu, S. (2013). Burdur- Dengere köyü cami'sinin ahşap üzerine kalem işi bezemeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6 (25), 233-248.

Gezen, T. (2019). Sebastopolis (Tokat – Sulusaray) 2013 – 2018 buluntusu Roma Dönemi kırmızı astarlı (fine ware) seramikleri. (Tez no: 583673) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gündoğdu, H., Bayhan, A. A., Aktemur, A. M., Kukaracı, İ. U., Çelik, A. ve Güneş, B. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat.* PYS Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü.

Kandilli Rasathanesi, (2024). *B.Ü. Kandilli Rasathanesi ve DAE. Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi,* 18 Nisan 2024 Sulusaray-Tokat Depremi, Basın Bülteni. http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/18-nisan-2024-ml-5-7-sulusaray-tokat-depremi/ Erişim tarihi: 29.09.2024

Karaçağ, A. (2010). Ayaş Ulu Cami. *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi,* 3(5), 95-125.

Karakuş, F. (2021). 13. yüzyılda Anadolu'da inşa edilen ahşap direkli camiler üzerine değerlendirme çalışması. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC,* 11(1), 131-161.

Karpuz, H. (2009). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42 1-2-3.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kohl, M. (2010). Sulusaray Sebastopolis-Heracleopolis: Pour une reprise des recherches. *Anatolia Antiqua,* 18(1), 89-96.

Korkmaz, N. (2016). Amasya camilerinde ahşap bindirme tavan. (Tez no: 425510) [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Le Guen Pollet, B. (1989). *Sebastopolis du Pont (Sulusaray) Litteraires et İnscriptions Deja Publies de la Cite.* EA 13, 51-86.

Le Guen, B. & Rémy, B. (2010). La cité de Sebastopolis du Pont. *Anatolia Antiqua,* 18(1), 97-107

Mitford, T. B. (1991). *İnscriptiones Ponticae & Sebastopolis.* ZPE, 87, 181-243.

Mouton, A. (2011). Sulusaray Sebastopolis du Pont (Province de Tokat): La Karahna des textes hittites? *Anatolia Antiqua,* 19(1), pp. 101-111.

Özcan, B. (1990). *Sulusaray Sebastopolis Antik Kenti.* MKKSI, 261-307.

Özcan, B. (1991). *Sulusaray 1990 Kurtarma Kazısı.* MKKSII, 167-190.

Şaman Doğar, N. ve Yazar, T. (2007). Ortaçağ Anadolu Türk mimarisinde devşirme malzeme kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 24(1), 209-30.

Şahin, F. (2019). Tokat'taki tekke ve zaviyeler. (Tez no: 534994) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Temür, A. and Gültekın Genç, İ. (2023). Sebastopolis excavations and observations on the Byzantine church. *Journal of Ancient History and Archaeolog,* 10(3), 146-161.

TKGM, (2014). *Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Sivas Tıpkıbasım Cilt II.* Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü.

Tokat Valiliği (2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Güneş Matbaa, 398.

Tokat Valiliği (2015). *Tokat.* Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Turan, Ş. N. ve Yaldız, E. (2018). XIII. yüzyıl Konya mahalle mescitlerinde kullanılan kubbeye geçiş elemanları. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi,* 13(26),163-187.

Tunçay, H. ve Yavuz, E. (2023). *Gelenekten Geleceğe Ahşap Camiler.* Tunca Yayıncılık, s.518.

URL-1: https://www.tokathaber.com.tr/bu-camide-tek-civi-yok. Erişim tarihi: 20.08.2024

URL-2: https://www.sondakika.com/guncel/haber-civi-kullanilmadan-yapilan-cami-8-asirdir-ayakta-8841302/. Erişim tarihi: 20.09.2024

URL-3: https://www.iha.com.tr/tokat-haberleri/bu-camiden-turkiyede-sadece-3-tane-var-69348394. Erişim tarihi: 20.09.2024

URL-4: https://www.haberler.com/guncel/civi-kullanilmadan-yapilan-cami-8-asirdir-ayakta-8841302-haberi/. Erişim tarihi: 20.09.2024

URL-5: http://www.sulusaray.gov.tr/sulusaray-tarihi. Erişim tarihi: 19.09.2024

URL-6: https://ark-itbf.omu.edu.tr/tr/ara%C5%9Ftirmalar/kazilar/sebastopolis-kazilari. Erişim tarihi: 20.09.2024

URL-7: https://www.unesco.org.tr/Home/AnnouncementDetail/6190. Erişim tarihi: 29.09.2024

URL-8: https://sivrihisar.bel.tr/icerikler/22-sivrihisar-ulu-cami.html. Erişim tarihi: 28.09.2024

VGM, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: The study aims to reveal the architectural features of the Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque, which has a wooden-pillared overlapping ceiling covering system, but is little known due to its rural location, and to bring these features to the literature. It is also proposed to provide a dating suggestion for the building.

Method: In the study, the Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque was evaluated by using the comparative analysis method with the prominent mosques with wooden pillars and overlapping ceilings in Anatolia and in the province of Tokat. During the research process, first, an on-site examination of the building was conducted, and its architectural features were determined by taking a survey. In line with the measurements taken, the survey plan, section and elevations of the building were drawn. Afterward, a typology table was created including the cover and plan features of the building together with the important wooden pillared-overlapping ceiling mosques in Anatolia.

Findings: As a result of the typological analysis and comparisons, it was determined that Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque bears great structural and plan similarities with Afyon Sandıklı Çavuş Mosque. The fact that both buildings have three naves extending perpendicular to the mihrab and the center nave is higher suggests that similar architectural techniques were used in the same period. The fact that Afyon Sandıklı Çavuş was built after the XVIth century strengthens the possibility that the Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque may have been built in the same period. According to the restitution study, considering that the

building was built in different periods, it is understood that the wooden overlapping ceiling of the mosque was shaped between the XVII-XVIII centuries. In line with the findings obtained from written and visual sources and the comparative typological analysis method, a restitution attempt was made for the Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque. This attempt revealed the possibility that the building may have been built in four different periods. It is thought that the building was built only as a tekke in the first phase, the tomb was added in the second phase and turned into a mosque in the third phase. In the fourth and last phase, it was determined that the last congregation area was closed, and the upper floor was used as a women's lodge.

Conclusion and Discussion: The architectural features of the Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque have been better understood with the changes it has undergone in the historical process and the comparative analysis made with the wooden pillar mosques in Anatolia. This study reveals that the buildings located in rural areas, which are very valuable in terms of architecture, should be further researched and protected. In addition, the contribution of structures such as the Malum Seyyit Tekke Köyü Mosque to our cultural heritage will be further revealed with the continuation of such research. The careful execution of restoration works in this direction will contribute to both the preservation of the historical identity of the building and its transfer to future generations.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2506-2521
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.76017
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 06.04.2024 Submitted date
Kabul tarihi 07.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Aksoy, R. (2025). The Fusion of Cultures in Literature: Reflection of Metaphors in Cevat Çapan's Rendering of William Butler Yeats' Poetry. *Journal of History School,* 76, 2506-2521.

THE FUSION OF CULTURES IN LITERATURE: REFLECTION OF METAPHORS IN CEVAT ÇAPAN'S RENDERING OF WILLIAM BUTLER YEATS' POETRY[1]

Rabia AKSOY[2]

Abstract

W. B. Yeats (1865–1939) was an Irish poet and playwright, one of the leading figures of the Irish Literary Renaissance. He was one of the founders of the Abbey Theatre. Yeats received the Nobel Prize for Literature in 1923 (Yeats 2014, Int.). Cevat Çapan (1933) is a Turkish academic, writer, poet, and translator. He is known for his publications, including poetry books, translations, theatre reviews, and anthologies. The subject of this study is translating poetry, one of the key elements of literary translation, which involves recreating the text and experiencing the flavour of two different languages. In poetry, there is a profound meaning that transcends sounds and words, allowing it to pass from person to person, language to language, and cultures to merge. In an interview, Cevat Çapan stated, "The best way to read a poem is to translate it." Indeed, the question of whether poetry can be translated or not has always been a topic of discussion. Although there are always different opinions on this matter, the standard view is that translation depends on the nature of the poem. The present study aims to examine the metaphors in William Butler Yeats' poems, as translated by Cevat Çapan, using Peter Newmark's strategies and to concretise the effect of emotions conveyed through poetry translation on the fusion of cultures in literature. In light of the translation difficulties arising from the poetic language, it was observed that it is not possible to fully reflect the imagery and metaphors related to cultural transfer in the source language in the target language, starting from the premise that not every poem can be translated. Moreover, even if the

[1] Bu makale, 08.03.2024 tarihinde Ankara Bilim Üniversitesi, 3. Ankara Uluslararası Toplum ve İnsan Bilimleri Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

[2]Dr. Öğrt. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatıları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, rabiaksoy9@gmail.com, Orcid: 0000-0002-9074-7428

special meanings of person and place names, historical events, or expressions related to daily life in the source language are conveyed, they can't be understood in the target language since the target language reader is foreign. However, to maintain rhyme and rhythm, there is a risk of deviating from the meaning when transferring syllabic and verbal patterns, rhyme, and meter to the target language. The inability to translate even a single word focused on meaning in poetry significantly affects the integrity of the poem's meaning. Therefore, it is emphasised that more attention should be paid to translating metaphors that are effective in cultural fusion. As a result of the study, it is concluded that the most appropriate approach is to select poems that will reflect the problems arising from the characteristics of poetic language and are reflected in the translation process minimally.

Keywords: Fusion of Cultures, Poetry Translation, Metaphor, William Butler Yeats, Cevat Çapan.

Edebiyatta Kültürlerin Kaynaşması: William Butler Yeats Şiirlerinin Cevat Çapan Çevirilerinde Mecazların Yansıması

Öz

İrlanda Edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden biri olan W. İrlanda Edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden biri olan W. Butler Yeats (1865-1939) oyun yazarı ve İrlandalı bir şairdir. Abbey Tiyatrosunun kurucularından biridir. 1923'te Nobel Edebiyat Ödülü almıştır (Yeats 2014, Int.). Cevat Çapan (1933), Türk akademisyen, yazar, şair ve çevirmendir. Tiyatro eleştirileri ve antolojilerin yanı sıra şiir kitapları ve çevirileriyle tanınmaktadır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden edebi çeviri unsurlarından olan şiir çevirisini yapmak yeniden metni oluşturmak, bir dilde iki farklı dilin nüanslarını yansıtmaktır. Şiirde seslerin, kelimelerin ötesinde öyle derin bir anlam vardır ki insandan insana, dilden dile geçebilmekte, kültürler kaynaşmaktadır. Cevat Çapan bir söyleşinde "Bir şiiri okumanın en iyi yolu onu çevirmektir." demiştir. Nitekim şiir çevrilebilir mi, çevrilemez mi sorusu hep gündemde olan sorulardandır. Bu konuda hep farklı söylemler olsa da ortak görüş çevirinin şiirin durumuna göre olduğu yönündedir. Çalışmanın amacı, William Butler Yeats şiirlerinin Cevat Çapan çevirilerindeki metaforları Peter Newmark stratejileri ile inceleyerek, şiir çevirisi yoluyla aktarılan duyguların kültürlerin kaynaşmasına etkisini somutlaştırmaktır. Şiir dilinden kaynaklanan çeviri güçlüklerinin ışığında, her şiirin çevrilemeyeceği düşüncesinden hareketle kaynak dilde yer alan kültürel aktarıma ait imge ve mecazların bütünüyle hedef dile tam olarak yansıtılmasının mümkün olmadığı görülmüştür. Ayrıca kaynak dilde hedef dil okuyucusunun yabancı olduğu kişi ve yer adları, tarihi olaylar ya da gündelik yaşama dair ifadelerin özel anlamlarıyla aktarılsa dahi hedef dilde anlaşılması olanaksızdır. Buna karşın şiirdeki sessel ve sözcüksel sapmalar, uyak ve ölçüyü, ahengi sağlamak adına hedef dile aktarırken anlamdan uzaklaşma tehlikesi görülebilir. Şiirde anlamın odaklandığı tek bir sözcüğün dahi çevrilememesi, şiirin anlam bütünlüğünü önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle, kültürlerin kaynaşmasında etkili olan metaforların çevrilmesine daha fazla

özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çalışma sonucunda açıklanmaya çalışılan ve şiir dilinin özelliklerinden kaynaklanarak çeviri işlemine yansıyan sorunları en az yansıtacak şiirlerin çevrilmesinin en doğru yaklaşım olacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerin Kaynaşması, Şiir Çevirisi, Metafor, William Butler Yeats, Cevat Çapan.

INTRODUCTION

As emphasised by Yalçın (2003, p. 57), one of the significant functions of translation studies is to convey a country's culture to another country and establish intercultural dialogue. Thus, through the medium of language, which serves as the conduit for cultural transmission, cultures primarily encounter each other through translation, enabling one culture to assimilate an artistic product of another culture and ensuring the incorporation of this product into the receiving culture's symbolic system (cited in Barut & Baytar, 2021, p.19).

The question of whether it is possible to translate poems has been a subject of debate in all cultures, as poetry has a unique language that differs from everyday use. In this regard, Durusoy (1994, p. 15) stated that poetry translation remains a perpetually contentious issue, highlighting the challenges faced by poetry translators and the prevailing belief in the impossibility of translating poetry in every country (cited in Toklu, 2003, p. 87).

Metaphor refers to the most critical and widespread element of speech. By using metaphors, a subject, idea, or activity is referred to by a word or statement that is generally used to refer to another topic, idea, or activity to suggest some shared characteristic between the two. This similarity is considered an imaginary identity rather than being presented as a comparison; calling a man a pig or stating that he is a pig is a metaphorical expression. However, the statement "he is like a pig" is a simile. There are also metaphors in the form of verbs, adjectives, or longer idiomatic phrases, such as "throwing the baby out with the bathwater." The use of metaphors to create new thought combinations is an essential characteristic of poetry. However, it is also possible to create a poem without any metaphor. In everyday language, there are many metaphorical words and phrases, known as "dead" metaphors, which are often overlooked, such as the branches of an organisation. A mixed metaphor refers to those in which the combination of implied characteristics makes no sense generally by aiming to combine two metaphors: those vipers stabbed us in the back ("those vipers stabbed us in the back." Vipers are snakes, they cannot stab anyone) (Baldick 2001, p. 153).

This study aims to comprehensively address the questions of whether poetry is translatable and whether the fusion of cultures in literature is reflected in poetry through an examination of the metaphors in Yeats' poems as translated by Çapan.

For this purpose, the methodology of the study will be outlined first, followed by a discussion of the lives of Yeats and Çapan, various viewpoints regarding the translatability of poetry, explanations of challenges in poetry translation, and an elucidation of metaphors and their translation in poetry through tabulated presentation. The findings obtained in this study will be presented along with recommendations, followed by the conclusion section.

METHODOLOGY

Despite all the prejudices regarding the difficulties of poetry translation and the translatability of poetry, poetry translation has been practised for centuries, and various methods have been proposed for this purpose. Andre Lefevere defined the ideal poetry translation as one that, without opposition between adherence and freedom, interprets the source poem as a whole within the framework of adherence, handling its details more or less freely and combining them. Teoman Aktürel emphasises the importance of adhering to the source text and "not harming Turkish, not depriving Turkish of its rights" in poetry translation. On the other hand, Cevat Çapan adopts an adaptation approach to poetry translation, expressing that he benefits from the Turkish tradition in his poetry translations. Lefevere regards this adaptation as participation in the source author's interpretation of the subject while noting the poet's alteration and rewriting of the expression of it as an indication of the source text's lack of reliable impression. Çapan, on the other hand, elucidates adaptation translations by examples such as rendering "I wasted time, and now doth time waste me" from Shakespeare's "*II.Richard*" as "Beni giryan eden hükm-ü zamandır," and Antonious's "Let Rome in Tiber melt" from "*Antonio and Cleopatra*" as "Varsın gönül aşkınla harab olsun efendim" (1990, pp. 11-19, Aksoy, 2002, pp. 136-137).

Based on the approach to whether poetry can be translated, a fusion of cultures in poetry translation and metaphors in poetry will be analysed through Cevat Çapan's translations of William Butler Yeats' poems, utilising Peter Newmark's metaphor translation strategies.

LITERATURE REVIEW

W. Butler Yeats (1865–1939), an Irish poet and playwright, was one of the prominent figures of the Renaissance period in Irish Literature. He was one of the founders of the Abbey Theatre. He won the Nobel Prize for Literature in the year 1923 (Yeats, 2014, Int.). On the other hand, most of Yeats's poetry incorporated symbols that can be found in ordinary life and traditions. Many of his poems, written in the 1890s, continued to reflect his interest in Irish subjects. Yeats also continued to explore mysticism. Considering these collections and others, one of the prominent elements in Yeats's poems is his awareness of old age. He aimed to incorporate all the complexity of life in poetry. However, it is directly related to a poet's imagination capacity and the transformation of materials by the energy of artistic articulation. As a poet, he had been trying to transform the concerns he encountered in his life by using a universal language in his poems. Cevat Çapan (1933) is a Turkish academic, writer, poet, and translator. Çapan is also known for his publications, which include poetry, translations, theatre reviews, and anthologies.[3] Çapan translated many works from English, Irish, American, Italian, and Greek literature into the Turkish language. He wrote and translated numerous books, including anthologies of Greek, English, and American poetry.[4]

Fusion of Cultures

The term culture was formed by the combination of the Latin word 'cultus', which means 'care', and the French word 'colere', which means 'to till'. One of the earliest definitions of the term was proposed by Edward Burnett Tylor (1832-1917), an anthropologist who described the culture as "a complex whole consisting of knowledge, belief, art, morals, law, customs and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society" (Katan, 2003, p. 25, Akat&Kümbül 2022).

Mailhac (1996) examined "cultural references" from a broader perspective: "any reference to a cultural entity which, because of its distance from the target culture, is characterised by a sufficient degree of opacity from the point of view of the target reader to constitute a translation problem" (1996, p. 173, Kuşcu Özbudak 2019, p. 385).

Together with globalisation and technological advancements, societal communication has intensified, leading to an acceleration in the interaction of cultures. In parallel with these developments, novel concepts related to culture, such as cultural translation, transliteration, and cultural fusion, have emerged.

[3] https://www.wikidata.org/wiki/Q60855214
[4] https://tr.wikipedia.org/wiki/Cevat_%C3%87apan

The concept of fusion of cultures can be expressed by examples from the popular book in America called People and Culture (Bowmar, 198: 63), published in the 1980s:

> In the morning, an American wakes up from his imitation of a Near East-style bed. He lifts the pure cotton quilt from India and puts the curtain produced by the Near East on the bed. Then, he takes off his pyjamas and starts to wash his face with soap made in France. After he dresses in the leather coat, which is from Asian nomads, he begins to have lunch. He eats the oranges from the middle of the Mediterranean first and then the muskmelon from Persia.....After that, he drinks the coffee from Africa. He picks up a newspaper that is itself a product of ancient Chinese printing art. How is this person? He is an American (Li & Jinling, 2015, p. 484).

From this paragraph, it can be seen that the fusion of communication and globalisation among cultures. The translation conveys cultural fusion via the exchange of different cultures. The aim of cultural fusion is for people to participate in communication between two different cultures actively, establish a sense of confidence, and create an atmosphere of mutual understanding and exchange. On the one hand, different nations have different cultures. On the other hand, people in different cultures should accept reality, adopt the right attitude towards differences, and absorb the various cultures, thereby facilitating the fusion of cultures. Different nations have different cultures. People from different cultures should accept reality, maintain the right attitude towards differences, and mutually absorb each other's cultures, thereby realising cultural fusion.

Cultural Fusion in Poetry

Human beings express their emotions through poetry, deriving pleasure from reading it and facilitating mental enrichment. Moreover, when a poem is translated, the act enables us to hear voices from other worlds beyond the confines of our language. The beauty of encountering an entirely different poetic voice is indescribable. One may experience the joy of discovering a new literary culture, immerse oneself in the pleasure of entering into the mainstream of world culture, or gain access to the opportunity of exploring a rich and perhaps unfamiliar literary tradition. As noted in Bourdieu's sociology, "symbolic capital" denotes the high cultural prestige carried by poetry. The reflection of intense emotions in poetry serves as one of the most effective means for integrating cultures, a process known as cultural fusion. From this perspective, it can be argued that poetry translation holds significantly higher prestige than technical or detective novel

translation (Gouanvic, 2005, pp. 161-162; Jones, 2011, p. 7; Ak & Büyüksaraç, 2020, pp. 25-44).

Regarding the fusion of cultures in poetry, Durusoy (1988, p. 106) explains that a translator's failure to convey cultural factors from the source text should not lead to abandoning the translation process. He elucidates the importance of translation as a catalyst in intercultural interaction, suggesting that cultural fusion, sometimes necessitating the acceptance of cultural loss, occurs as certain aspects of a foreign cultural reality gradually integrate into the whole (Toklu, 2003, p. 97).

Metaphor

Peter Newmark considers metaphor as "any figurative expression: the transferred sense of a physical word; the personification of an abstraction, the application of a word or collocation to what it does not denote, i.e., to describe one thing in terms of another." Metaphors may be "single" (one word) - or "extended" (a collocation, an idiom, a sentence, a proverb, an allegory, a complete imaginative text) (Newmark, 1988, p. 104).

Newmark uses five categories to categorise metaphors: dead, cliché, stock, recent, and original. Additionally, he makes a distinction between simple metaphors (such as "a sunny girl") and more complex ones, which may include two or more words or idioms (like "catch a fish"), almost all proverbs, and complete poems. He discusses the contextual elements and translation processes that surround metaphors. According to conventional definitions, a dead metaphor is a figure of speech that has become clichéd and has lost its original meaning and power. Dead metaphors are usually not hard to interpret, but sometimes they give options because they don't translate literally. Cliched metaphors are metaphors that are employed in place of clear thinking, frequently in an emotive manner, but do not accurately reflect the circumstances at hand. They may have outlived their usefulness momentarily. The series of cliches must be translated in all of their hideousness; the same translation techniques would be appropriate. Clichés of any kind, including metaphors and collocations, should be avoided by translators when they appear in "anonymous" texts, such as informative texts that only present facts or theories; they should also be avoided by the SL author, in public notices, instructions, propaganda, or publicity, where the translator is attempting to elicit the best response possible from the audience. Here, the option is to replace the trite metaphor with one that is less tarnished or to render it more sensible. Stock or standard metaphors are well-known metaphors when used informally and clearly. They possess an emotional warmth that remains fresh even with repeated use. When two metaphors are used for one object, the result

is frequently illogical or ludicrous, as in the case of those vipers stabbing us in the back. This is known as a mixed metaphor. Compared to universal or personal metaphors, cultural metaphors are more challenging to interpret and understand. Language, then, serves not just as an artistic record but also as a vehicle for individuality and universal expression (Newmark, 1988, p. 106).

Metaphors in Some of Yeats' Poems

Yeats describes the mental journey of an old man to the city of Byzantium in his poem, "Sailing to Byzantium."

1. Gyre: Any motion that revolves, spirals, or is circular. The gyre is a metaphor for an intensifying storm that is getting bigger, stronger, and more likely to cause havoc. The gyre describes two kinds of historical cycles: order and growth, and chaos and decay.

2. Falcon: The falcon represents a metaphor for humanity, which has lost its direction and control and is unable to "hear" the voice of God. This means the breakdown of communication and social order, where people have lost their connection to the values and traditions that once held them together. The falcon's inability to hear the falconer signifies the loss of control and the descent into chaos and anarchy.

3. Sailing to Byzantium: A journey to Byzantium (Constantinople) as a metaphor for a spiritual journey. Journey from the mortal world to the world of art and eternity.

4. Golden Bough: The Golden Bough metaphor represents the speaker's soul, which is on a journey to reach the realm of art and beauty in Byzantium.

5. Dying animal: The metaphor of the "dying animal" is used to describe the physical body, emphasising its impermanence and susceptibility to decay. "An aged man is but a paltry thing/A tattered coat upon a stick". In this metaphor, the poet compares himself to a scarecrow.

6. Artifice of Eternity: The concept of artifice implies that the realm of art and beauty in Byzantium is a product of the imagination.

7. "Come from the holy fire" suggests that the sages have emerged from a spiritual realm, carrying divine wisdom with them.

8. The term "dying generations" refers to the repeated cycle of birth and death, highlighting the transience of life.

9. Singing Masters of my soul: The "singing" of his soul is likely a metaphor for the confidence and spiritual fulfilment that is so commonly associated with youth.

He describes a sexual assault in his poem “Leda and the Swan.” Zeus brutally attacks Leda in the poem’s vivid imagery, which depicts Zeus as a swan. The word “breast” is a metaphor for the emotions a woman experiences.

The “swan” represents energy, permanence, and beauty. In addition to being cruel and heartless, swans are also enigmatic and alluring. Swans are a symbol of immutability, changelessness, and immortality that are out of reach for mortals living in a temporally regulated universe. The symbolism of a swan conveys an image of cunning, deceit, and despotism, turned Zeus, raping a lady. The metaphorical quality of power is symbolised by the swan’s capacity to change into an enticing creature.

Leda represents purity. Yeats utilises swans as a symbol for both youth and the flux and fixedness of life.

The term “feathered glory” most likely refers to the swan’s genitalia in a metaphorical sense. The metaphor of the swan’s capacity to change into a seductive being represents the misleading character of power.

Yeats interprets “The Second Coming” as a metaphor, an idea, a story, or a picture.

The metaphor “Things fall apart; the centre cannot hold” alludes to the disintegration of the institutions and traditional values that have governed society for millennia.

“The blood-dimmed tide is loosed,” implying that the chaos’s accompanying destruction has tainted the soul’s purity.

“Everywhere the ceremony of innocence is drowned” is a metaphor used to illustrate how civilisation, the nation, and the value of human life have all been lost. Yeats employs this metaphor to convey his socio-religious conviction that anarchy has corrupted people’s religious purity due to the decline in societal values.

“Somewhere in the desert sands, a shape with a lion’s body and a man’s head” alludes to the destructive powers that pose a threat to the planet.

And what a savage beast when its time finally comes. Slouches toward the birth of Bethlehem? - This sentence implies that the world is facing a new and unknown future, that the destructive power is now en route to Bethlehem, and that it is a symbol of birth and hope.

He references his literary themes, personalities, and sources of inspiration in “The Circus Animal’s Desertion” by employing the metaphor of the circus animals. He

reviews his poetry career, dissects his earlier pieces, and discusses his inspirations. He now realises that the deterioration of age has stripped him of all his illusions and vanities. The poet believes that his lyrical abilities have abandoned him and that he is "a broken man."

The title of the poem, which refers to the circus animals as a metaphor for the speaker's previous poetry, describes how he has failed to find inspiration for new poetry by using the abandonment of those creatures as an analogy.

The speaker's previous, ostentatious, and dazzling ambitions and ideals are represented by the circus animals.

Translating Metaphors

Even in cases where a sentence appears to be nonsensical but is grammatically correct, it is essential to examine its seemingly nonsensical elements for a potential metaphorical meaning. This is because it is improbable that someone would purposefully write nonsensical material in an otherwise coherent text (Newmark, 1988, p. 106).

Fusion of Cultures from the Perspective of Newmark's Strategies: Translating Metaphors in Poetry

This framework, which ranks the translation processes according to preference, consists of seven steps for translating metaphors under the transmission of cultural fusion (Newmark, 1981, pp. 109–111).

They are listed in the following order:

1. In the TL, duplicate the identical image. If the image has a similar frequency and currency in the relevant register, this method can be used. For one-word metaphors, this process is typical (Newmark, 2001, p. 88).

2. To substitute a common TL image that fits the TL cultural context for the image in the SL. It should be noted that this process is subject to some degree of interpretive variation, even in minor cases, regardless of how well the target language image fits the context (1981, p. 109).

3. To translate the metaphor by simile, retaining the image even if in a slightly weaker form (1981, p.110).

4. To translate the metaphor by metaphor plus sense (the literal meaning of the metaphor (1981, p.105).

5. To convert a metaphor to sense. This results in the loss of some or all of the emotive and pragmatic impact (1981, p.110).

6. To delete the metaphor in the TL if redundant (1981, p.111).

7. To reinforce the image by employing the same metaphor with additional meaning. This is referred to by Newmark (1981:110) as a "compromise procedure" because it explains the SL to readers who are not familiar with it while retaining some of the SL's emotional and cultural impact for those who are (Newmark, 1981, pp. 109-111).

When considering poetry translations from the perspective of the target culture, it can be observed that the poems contained within Yeats' "All Things Can Be Tempted" serve as poems facilitating assimilation in the target culture. This understanding is evident in examples of reflections on events in Yeats' life, as reflected in the preface of the book, which is also found in his poems. The metaphor translations in Çapan's translations are successful in providing a taste of Turkish poetry in the target culture.

According to the problem of how to handle cultural fusion in the translation process, translators often hold two opposing viewpoints: domestication and foreignisation. Domestication means that to target the object language and readers, translators make the methods of expression naturally and try their best to take the behaviour patterns of the original language into consideration because of the culture of readers of t It is observed that priority is given to "domestication" to reflect cultural assimilation in the translations. The translated poems in the book, besides being artistic texts, have been translated by the rules and principles of translation in the target culture and exhibit an understanding that endears poetry to readers. The English poems are written in free verse, containing elliptical meanings, consisting of simple expressions composed of nouns, prepositions, adjectives, and verbs. However, despite this simplicity, a strong poetic effect is achieved through the harmony created with powerful, impactful words. Yeats has consciously aimed to preserve expression with the metaphors he employs, resulting in depth in the minds of both the source and target culture readers. For the poems to meet the criterion of "acceptability" in the target culture, they are expected to appear as if "written in Turkish." In Çapan's translations, the titles of the poems have been translated word for word, ensuring poetic equivalence. As shown in the table, the selection of words in the translations of metaphors corresponds to the source poem, comprising nouns, adjectives, verbs, and noun phrases. Occasionally, lines in the source text have been rearranged in the translations to ensure suitability for poetic expression in Turkish and fidelity to the inverted sentence structure in English. Additionally, in this manner, the preservation of original expressions, particularly those that the translation of metaphors would distort, is also maintained.

Table 1.
Metaphors in Cevat Çapan's translation of Yeats' poetry

No	Yeats metaphor	Çapan	Strategy
1.	Gyre	Halka	To reproduce the same image in the TL.
2.	Falcon	Kartal	To reproduce the same image in the TL.
3.	Golden bough	altın Barak	To reproduce the same image in the TL.
4.	Dying animal	ölen hayvan	To reproduce the same image in the TL.
5.	Artifice of eternity	sonsuzluğun ustalığına	To translate the metaphor by metaphor plus sense
6.	Come from the holy fire	çıkın o ateşten	To translate the metaphor by metaphor plus sense
7.	Dying generations	ölen kuşaklar	To reproduce the same image in the TL.
8.	Singing masters of my soul	türküler öğretin ruhuma	Compromise procedure
9.	Swan	kuğu	To reproduce the same image in the TL.
10.	Feathered glory	tüylü kahraman	To replace the image in the SL with a standard TL image that works within the context of the TL culture.
11.	The Second Coming	ikinci geliş	To reproduce the same image in the TL
12.	Things fall apart; the centre cannot hold	herşey yıkılıyor, bel vermis ortadirek	Compromise procedure
13.	The blood-dimmed tide is loosed	yükseliyor kana bulanmış sular	To translate the metaphor by metaphor plus sense.
14.	Everywhere the ceremony of innocence is drowned	Her yerde sulara gömülüyor suçsuzluğun töreni	To replace the image in the SL with a standard TL image that works within the context of the TL culture.
15.	Somewhere in the sands of the desert, a shape with a lion's body and the head of a man	bir çölün kumları üzerinde gövdesi aslan, başı insan yaratık	To replace the image in the SL with a standard TL image that works within the context of the TL culture.
16.	And what rough beast its hour has come round at last.	şimdi hangi yırtıcı hayvan, saati geldi diye	To replace the image in the SL with a standard TL image that works within the context of the TL culture.
17	Slouches towards Bethlehem to be born	aldırışsız yürüyor Betüllahm'da doğmaya	Compromise procedure
18	Circus animals	sirk hayvanları	To reproduce the same image in the TL.
19	A broken man	kırgın bir ihtiyar	To translate the metaphor by simile, retaining the image even if in a slightly weaker form.
20	Players and painted stage	oyuncularla boyalı dekorlar	Delete the metaphor in the TL if it is redundant.

CONCLUSION

Cevat Çapan is a well-known figure in contemporary Turkish poetry, a prolific poet. In addition to being a professor and writer, he is a translator who has introduced poetry from many other languages into Turkish. Together with the book he called "All Things Can Be Tempted," he wrote a work (Küçükler Kuşçu 2020, p. 285).

When compared to translations of other literary genres, poetry translations pose a significant challenge in literary translation due to their brevity and the use of a specialised language unique to poetry. Particularly, the translations of metaphors need to be examined to determine whether they will evoke the same connotations, achieve the same impact, or potentially give rise to different or negative connotations in the target culture. Indeed, translators may find themselves deviating from the original expression in the source language by selecting secondary or tertiary-meaning words instead of those that might better reflect the metaphors, to maintain the meter in the target language. Even the omission of a single word upon which the meaning is centred significantly affects the coherence of the poem's meaning. Therefore, special care must be taken when translating metaphors that serve as key elements in poetry.

The article makes a significant contribution to the field of translation studies, both theoretically and in practice. In this respect, it is an example of explaining the concepts of "poetry translation" and "fusion of cultures" within the framework of literary translation. The article revealed that due to the translation difficulties arising from the poetic language, it is not possible to fully reflect the images and metaphors of cultural transfer from the source language to the target language. In addition, this article emphasises that more attention should be paid to translating metaphors that are effective in the fusion of cultures. In this sense, the article aims to explore the impact of emotions conveyed through poetry translation on cultural fusion. In this article, the views and thoughts in the translation studies literature are discussed and evaluated holistically. It has presented originality and contribution to the field.

In light of all these considerations regarding the difficulties of metaphor translation, it has been concluded that the translatability of Yeats' poems in Çapan's translations depends on the nature of the poem, and it is most appropriate to translate the poems that are most suitable for poetry translation. Furthermore, the findings and observations obtained in this study will be encouraging and illuminating for translators, researchers, and those interested in translation in future studies concerning poetry translation and the translation of metaphors.

REFERENCES

Ak, E. & Büyüksaraç, Z. (2020). Verlaine'in "Le Ciel Est Par-Dessus Le Toit" adlı şiirindeki Göğün Altında Durarak şiir çevirisinde çeviri stratejilerinin izini sürmek. *Journal of Social and Humanities Sciences Research,* 7(59), 2542-2551.

Akat B., Kümbül T. (2022). Translation of Culture-Bound Items: A Study on The English Version of Latife Tekin's Berci Kristin Çöp Masalları in The Light of Jan Pedersen and Mona Baker's Translation Strategies, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (125), 203-227, http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.56823.

Aksoy, B. (2002). *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*. İmge.

Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth, and Tiffin, Helen. (1998). *Key Concepts in Post-Colonial Studies.* Psychology Press.

Baldick, C. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford University Press.

Barut, E. ve Baytar, İ. (2021). Çeviride kültürel ögelerin aktarımı için başvurulan yöntem ve stratejilere ilişkin bir inceleme: Robert Louis Stevenson'ın "Define Adası" eserinden yerlileştirme stratejisi örnekleri. *International Journal of Language Academy*, 9 (2), 17-28.

Bassnett, S. (2002). *Translation Studies*. Routledge.

Bly, R. (1982). The eight stages of translation. *The Kenyon Review*, 4(2), 68-89, Kenyon College Press. https://www.jstor.org/stable/4335270

Boase-Beier, J. (1998, 2009). *Poetry*. Routledge Encyclopedia of Translation Studies, Mona Baker& Gabriela Saldanha. Routledge.

Childs, P.&Fowler, R. (2006). *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. Routledge.

Connolly D. (1998, 2001). *Poetry Translation*, Routledge Encyclopedia of Translation Studies, in Mona Baker& Gabriela Saldanha. Routledge.

Kuşçu Özbudak, S. (2019). Subtitling in local original series of Netflix: Is "The Protector" protecting culture? *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (17), 383-394. http://dx.doi.org/10.29000/rumelide.657864.

Küçükler Kuşçu, N. (2020). Cultural transmission in the children's novel written by Cevat Çapan. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 278-286. http://dx.doi.org/10.29000/rumelide.791579).

Lefevere, A. (1992). *Translating Literature*. MLAA

Li B., Liu J. (2015). Cultural fusion from the perspective of translation. *International Conference on Applied Social Science Research* (ICASSR 2015) (pp.484-487).

Newmark, P. (1981). *Approaches to Translation.* Prentice Hall.

Newmark, P. (2001). *Approaches to Translation.* Pergamon.

Ortiz F. (2011). On the phases of transculturation. *Club Atenas*. http://www.historyofcuba.com/history/race/Ortiz-2., Access date: 04.03.2024

Pratt, M. L. (1992). *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation.* Routledge.

Rønning, A. H (2011). Literary fusion of cultures and modernity: Some reflections. *Transnational Literature,* 4(1), http://fhrc.flinders.edu.au/transnational/home.html., Access date: 06.03.2024.

Toklu, O. (2003). *Şiir Dili ve Çevirisi*. Akçağ.

Yeats, W.B. (2014). *Her Şey Ayartabilir Beni*. Çev.: Cevat Çapan. Sözcükler.

Internet Sources

https://www.poetryfoundation.org/poets/william-butler-yeats, Access date: 01.03.2024

https://www.wikidata.org/wiki/Q60855214, Access date: 28.02.2024

https://tr.wikipedia.org/wiki/Cevat_%C3%87ap, Access date: 04.03.2024.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: The present study aims to examine the metaphors in William Butler Yeats' poems, translated by Cevat Çapan, using Peter Newmark's strategies and to concretise the effect of emotions conveyed through poetry translation on the fusion of cultures.

Methodology: Andrew Lefevere emphasised that those who engage in poetry translation should consider the translator taking the source text as a whole, not focusing on a single direction, not evaluating time, place, tradition, and linguistic elements within the framework of the source and target poems, being well

acquainted with the literary and cultural fusional aspects of the source poem, having a grammatical competence that includes artistic talent, not forgetting the communicative values of the source and target poems, and creating a poem in the target language that is close to the same communicative values. Indeed, a poetry translator should not only be someone who evaluates the form of the source poem well but also someone who can recreate it in the target language. The poetry translator should update the elements that provide cultural fusion in the source poem and preserve them by explaining them in the target language. The translator should be able to choose the most appropriate form within the literary tradition of the target language. If such a form does not exist, it is the translator's privilege and responsibility to create it. Thus, the poetry translator contributes to the development of the target literature and creates new communicative values (1975, p. 49; Aksoy 2002, p. 136).

Findings: The findings and observations obtained in this study will be encouraging and illuminating for translators, researchers, and those interested in translation in future studies concerning poetry translation and the translation of metaphors.

Conclusion and Discussion: It has been concluded that the translatability of Yeats' poems in Çapan's translations depends on the nature of the poem, and it is most appropriate to translate the poems that are most suitable for poetry translation. The selection of words in the translations of metaphors corresponds to the source poem, consisting of nouns, adjectives, verbs, and noun phrases. Accordingly, lines in the source text have been rearranged in the translations to ensure suitability for poetic expression in Turkish and fidelity to the inverted sentence structure in English. Consequently, the preservation of original expression, particularly those that the translation of metaphors would distort, is also maintained by the shade of the fusion of cultures. In terms of its contribution to the field of science, it can be developed by original thoughts and suggestions for future studies.

Conflict of Interest Disclosure
The authors declare no potential conflicts of interest related to the research. Authorship and/or publication of this article.
Support/Funding Information
The authors have not received any financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.
Statement of Use of Artificial Intelligence
The authors did not utilise any artificial intelligence tools for the research. Authorship and/or publication of this article.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 17(76), 2522-2538
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.82590
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 16.03.2025 Submitted date
Kabul tarihi 26.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Kara, B. M. (2025). Dera v Derya Kararı Üzerine Bir İnceleme: İngiliz İçtihat Hukukunda Rotadan Sapma ve Zamanaşımı Hükümlerinin Uygulanabilirliği. *Journal of History School,* 76, 2522-2538.

DERA V DERYA[1] KARARI ÜZERİNE BİR İNCELEME: İNGİLİZ İÇTİHAT HUKUKUNDA ROTADAN SAPMA VE ZAMANAŞIMI HÜKÜMLERİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

Bilge Mehtap KARA[2]

Öz

Bu makalede, deniz taşımacılığında rotadan sapma halindeki hukuki sonuçlar ile Lahey Kuralları'nda yer alan bir yıllık zamanaşımı süresi arasındaki hukuki çatışmanın söz konusu olduğu, İngiltere Yüksek Mahkemesi (Mahkeme)'nin Dera Commercial Estate v Derya Inc (2018) (Dera v Derya) kararı incelenmektedir. Karar, rotadan sapma halinde Lahey Kurallarındaki[3] zamanaşımı savunmasının geçerliliğini ve tahkim sürecinde aşırı gecikmenin doğurabileceği hukuki sonuçları ele almaktadır. Kararda, Lahey Kurallarındaki "her halükarda" ifadesinin anlamı tartışılmış; İngiliz içtihat hukukunda önemli bir yere sahip olan Hain Steamship kararının bağlayıcılığı değerlendirilmiş ve temel ihlal doktrininin İngiliz hukuku bakımından etkisi yeniden ele alınmıştır. Bu çerçevede, içtihat hukuku ile uluslararası sözleşme hükümleri arasında dikkat çekici bir normatif gerilim ortaya çıkmıştır. Bu makalede, söz konusu kararın sonuçları rotadan sapma bakımından, gerekçeleri ise Lahey Kurallarının zamanaşımı ile ilgili hükümleri açısından incelenmiş ve tarafların dava sürecinde ileri sürdüğü hukuki argümanlar analiz

[1] Dera Commercial Estate v Derya Inc (2018) EWHC 1673 (Comm) (13 July 2018) https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2018/1673.html, (2025) 1 All ER (Comm) 448, (2019) 1 All ER 1147, (2018) WLR(D) 449, (2018) EWHC 1673 (Comm), (2018) 2 CLC 230, (2018) Bus LR 2105, (2019) 1 Lloyd's Rep 57.

[2] Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Bölümü Deniz Hukuku yüksek lisans öğrencisi, karabilgem@gmail.com, Orcid: 0009-0004-4048-9645

[3] International Convention for the Unification of Certain Rules of Law relating to Bills of Lading ("Hague Rules"), and Protocol of Signature (Brussels, 25 August 1924) http://www.admiraltylaw guide.com/conven/haguerules1924.html

edilmiştir. Makalede, mahkeme kararına yapılan paragraf atıfları üzerinden kararın dayandığı normatif çerçevenin ortaya konulması yöntemi benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rotadan sapma, Lahey Kuralları, İngiliz Hukuku, Zamanaşımı, Hain Steamship

Dera V Derya in The Context of English Common Law: Assessing The Applicability of Deviation and Time - Bar Provisions

Abstract

This article examines the judgment of the England and Wales High Court (Commercial Court) in Dera Commercial Estate v Derya Inc (2018) (Dera v Derya), which addresses a legal conflict between the consequences of deviation in maritime transport and the one-year time-bar provision under the Hague Rules. The decision explores the validity of the time-bar defence under the Hague Rules in cases involving deviation, as well as the legal consequences of excessive delay in arbitration proceedings. The judgment discusses the meaning of the term "in any event" within the Hague Rules, evaluates the binding nature of the Hain Steamship decision—an important precedent in English case law—and reconsiders the influence of the fundamental breach doctrine under English law. Within this framework, the case highlights a significant normative tension between case law and the provisions of international conventions. This article analyses the outcome of the decision from the perspective of deviation, while also examining its reasoning in relation to the time-bar provisions under the Hague Rules, along with the legal arguments raised by the parties throughout the litigation. The method adopted in the article involves identifying the normative framework underlying the judgment through paragraph-based references to the court's reasoning.

Keywords: Geographical Deviation, the Hague Rules, English Law, Time - Bar Provisions, Hain Steamship

GİRİŞ

Denizyolu ile eşya taşımalarına ilişkin hukuki ihtilaflarda "rotadan sapma" hususu, yüzyıllardır özellikle İngiliz içtihat hukukunda taşıma sözleşmesinin (Sözleşme) ihlaliyle doğrudan bağlantılı önemli bir hukuki mesele olarak incelenmektedir[4]. Rotadan sapmanın, bir yandan taşıyanın sözleşmeden doğan asli borcunun ihlali anlamına gelip gelmediği, diğer yandan da bu ihlalin, taşıyanın zamanaşımı defini ileri sürmesini engelleyip engellemediği hususları,

[4] Basijokas, Sarunas (2012). Is the doctrine of deviation only historical record today? *UCL Journal of Law and Jurisprudence*, 1(Part 2), 114-141, 114-116.

özellikle Lahey Kurallarının uygulanmasında karmaşık bir durum ortaya çıkarmaktadır.

DERA V DERYA KARARINDA OLAYLARIN ÖZETİ

Bu dava, Davacı Dera Commercial Estate (Dera) tarafından, 13 Haziran 2017 tarihli bir Londra Denizcilik Tahkim Birliği (LMAA) kararının iptali talebiyle İngiliz Yüksek Mahkemesinde açılmıştır[5]. Kararda, LMAA, Davalı Derya Inc'in (Derya) başvurusu üzerine, Dera'nın kargodaki hasar ve/veya kayıp iddialarını 1996 tarihli Tahkim Yasası[6]'nın 41(3) maddesi uyarınca reddetmiştir. Dera, bu karara karşı itirazda bulunmuştur[7] ve Mahkeme Dera'nın itirazını reddetmiş ve tahkim sürecine ilişkin LMAA kararını yerinde bulmuştur[8].

Olaylar, Dera'nın 2011'de Hint mısırı satın alması ve kargonun Hindistan'dan Ürdün'e taşınması için Derya'dan MV Sur adlı gemiyi kiralamasıyla başlamıştır[9]. Yükleme sırasında yağmur, gecikmeye ve mısırların ıslanmasına neden olmuştur[10]. Gemi Ürdün'e vardığında, kargo hasarlı olduğu gerekçesiyle gümrükten geçişine izin verilmemiştir[11]. Bunun üzerine Dera, Ürdün'de Derya'ya karşı dava açmış[12], ancak daha sonra taraflar kargo talebinin Londra'da tahkim yoluyla çözülmesi konusunda anlaşmış ve Ürdün'deki dava düşürülmüştür[13]. Kargo daha sonra Dera veya Ürdün gümrük yetkililerinin rızası olmadan gemiyle Türkiye'ye götürülmüş Mersin'de boşaltılmış ve Türk Mahkemesi kararıyla adli satış yoluyla satılmıştır[14].

Tarafların tahkim hakemlerini Ekim 2011'de atamalarına rağmen, Mart 2015'e kadar prosedüre ilişkin herhangi bir resmi adım atılmamıştır[15]. Dera, kargo talebine ilişkin detayları tahkimin başlamasından yaklaşık üç yıl sekiz ay sonra sunduğu için, Derya davanın takipsizlik nedeniyle düşmesi gerektiğini ileri sürmüştür[16]. Dera v Derya davasında tahkim heyeti, Dera'nın zarar gören kargo

[5] Dera v Derya karar metni para 1.
[6] Arbitration Act 1996, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/section/41 Erişim tarihi: 22.06.2025; Dera v Derya karar metni para 1;
[7] Dera v Derya karar metni para 2.
[8] İbid para 183.
[9] İbid para 5.
[10] İbid para 8.
[11] İbid para 10.
[12] İbid para 11.
[13] Ibid para 12-15.
[14] İbid para 16-21.
[15] İbid para 22-23.
[16] İbid para 24.

nedeniyle ileri sürdüğü talebi reddetmiştir. Kararın temel gerekçesi, Dera'nın kargo talebine ilişkin ayrıntıları tahkimin başlamasından yaklaşık üç yıl sekiz ay sonra sunmuş olmasıdır. Heyet, bu gecikmeyi dikkate alarak, Lahey Kurallarında öngörülen bir yıllık zamanaşımı süresinin geçmiş olduğunu ve bu nedenle taşıyan Derya'nın zamanaşımı savunmasının geçerli olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca, bu gecikmenin haklı bir sebebe dayanmadığı ve dava hakkının düşmesine neden olabilecek ölçüde ihmal içerdiği değerlendirilmiştir[17]. Dera, tahkim heyetinin rotadan sapma ve temel ihlal iddialarını göz ardı ederek zamanaşımı savunmasını kabul etmesinden memnun kalmayıp kararı yargı yoluna taşımıştır[18].

Tarafların İddiaları

Dera Commercial Est'in İddiaları[19]

Davacı Dera, tahkim sürecinde hakem heyetinin tarafsızlık ve eşitlik yükümlülüğünü düzenleyen 1996 tarihli Tahkim Yasasının 41(3) hükmünün ihlal edildiğini ve bu ihlalin, ciddi usulsüzlük teşkil ettiğini savunmuştur. Ayrıca, Lahey Kurallarının 3. maddesinin 6. fıkrası hükmü uyarınca rotadan sapan taşıyanın zamanaşımı savunmasının (zamanaşımı defi) reddedilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Davacı Dera'ya göre, taşıyanın gerçekleştirdiği rotadan sapma, sözleşmenin doğrudan ihlali anlamına geldiğinden, taşıyanın sözleşmeden doğan zamanaşımı ve sınırlama hükümlerine dayanma hakkını engeller.

Derya Inc.'ın İddiaları

Davalı Derya, Davacı Dera'nın kargo hasarı talebinin yaklaşık 3 yıl 9 ay boyunca takip edilmemesi nedeniyle, Tahkim Yasası s.41(3) uyarınca "Aşırı ve mazur görülemez gecikme"[20] gerekçesiyle tahkimden çıkarılmasını talep etmiştir. Ayrıca, sözleşmenin Lahey Kurallarına tabi olduğunu ve Kuralların 3. maddesinin 6. fıkrası uyarınca taşıyanın bir yıllık zamanaşımı defi ileri sürebileceğini belirtmiştir. Davalı Derya'ya göre, temel ihlal doktrini artık geçerli olmadığından, rotadan sapmanın sözleşmeye dayalı hakları ortadan kaldırması mümkün değildir ve zamanaşımı defi süresi 1 yıl kabul edilmeli Davacı Dera'nın talepleri reddedilmelidir.

Kararın ve Makalenin Önemi

Dera v Derya kararı, rotadan sapma kavramının hem maddi hukuk hem de tahkim yargılaması üzerindeki etkisi bağlamında yeniden değerlendirilmesini zorunlu

[17] İbid para 34-52.
[18] İbid para 2.
[19] Dera v Derya para 2.
[20] Orijinal karar metninde "inordinate and inexcusable delay" şeklinde geçmektedir.

kılan önemli bir örnektir. Rotadan sapmanın, taraflarca belirlenmiş zamanaşımına ilişkin bir yıllık süreye dayanma hakkını ortadan kaldırıp kaldıramayacağına dair iddiayı, 1936 tarihli Hain Steamship[21] ışığında inceleyen bu karar[22], hem içtihadın devamı hem de tahkim kararlarının sınırları açısından oldukça önemli bir anlam taşımaktadır[23].

Dera v Derya kararı, zamanaşımı definin, rotadan coğrafi sapma gerekçesiyle ortadan kaldırılabileceğini, yani Lahey Kurallarının 3. maddesinin 6. fıkrasında geçen "her halükarda" ifadesinin mutlak nitelikte olmadığını belirtmektedir. Bu durum, hem Lahey Kuralları 3.maddesinin 6.fıkrası uygulaması hem de yüzlerce yıllık İngiliz içtihat hukuku birikimiyle çelişki teşkil etmektedir.

Bu makale, Dera v Derya kararı üzerinden rotadan sapma ve zamanaşımı defi ilişkisini, incelemeyi amaçlamaktadır. Makalenin yöntemi iki aşamalıdır:

İlk olarak karar metninin çözümlemesi: özellikle "her halükarda" ifadesinin, Hain Steamship kararıyla ilişkisi incelenmiş, daha sonra kararın, Lahey Kurallarının 3.maddesinin 6.fıkrası ile İngiliz içtihat hukukuna etkisi analiz edilmiştir. Ayrıca makalede, 1996 tarihli Tahkim Yasasının 41(3). maddesi kapsamında "aşırı gecikme" iddiasına ilişkin Dera v Derya kararında yapılan değerlendirmeye kısaca yer verilmiş ve konuya ilişkin yargı kararıyla destekleme amaçlanmıştır.

Sonuç olarak bu makale, denizyolu taşımalarında rotadan sapma ile zamanaşımı etkileşiminin, maddi hukuk düzenlemeleri kadar tahkim yargılamalarının doğasını da etkileyecek çok boyutlu bir sorun alanını ortaya koyduğunu savunmaktadır.

ROTADAN SAPMA KAVRAMI: TANIM VE HUKUKİ ETKİLER

Rotadan sapma, deniz taşımacılığı hukukunda taşıyanın, sözleşmeyle belirlenmiş taşıma rotasından makul ve hukuken geçerli bir gerekçe olmaksızın ayrılması[24] anlamına gelen teknik ve hukuki bir kavramdır. Bu tür bir sapma, sadece taşıma

[21] Hain Steamship Company Ltd v Tate & Lyle Ltd (1936) 41 Com Cas, 350.
[22] Dera v Derya para 112.
[23] Somers-Joce, C. (2023). The future of deviation [Yüksek Lisans Tezi]. University of Oxford. https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:e3175b1f-baec-41e6-8340-067f75158965, s.1.
[24] Al-Kabban, R. A. M. (1988). The effect of deviation occurring in the course of a maritime voyage on the liability of the carrier under the Hague/Visby rules and Hamburg rules, in relation to certain countries [Doktora tezi, University of Glasgow]. Glasgow Theses Service. http://theses.gla.ac.uk/2758/, s. 24-28., Erişim tarihi: 13.03.2025 ; Friedell, Steven F. (1981) 'The Deviating Ship' Hastings Law Journal, C:32, S:6, s.1535–1568, s.1535.

sözleşmesinin ihlali olarak değil, aynı zamanda sigorta hukuku[25] ve tarafların karşılıklı borç-yükümlülük dengesi bağlamında da sonuçlar doğurur. Makaleye konu olan kararda terim olarak "geographical deviation (coğrafi sapma)" kullanılmıştır; bu kavramın Türkçe karşılığı olarak "rotadan sapma" kavramı yer ettiğinden makalenin bundan sonraki bölümlerinde bu şekilde kullanılacaktır[26]. Taşıyanın yükü teslim ederken izlemesi gereken coğrafi rota, sözleşme hükümleri, ticari teamüller ve denizcilik kuralları çerçevesinde belirlenen olağan fiziksel güzergâhtır. Birden fazla olası rota bulunması[27] halinde ise, mutat rotanın tespitinde alışılagelmiş rota baz alınmalı fakat bu ispatlanamazsa, Achillle Lauro v Total[28] kararında olduğu gibi en kısa mesafeyi esas alan güzergâh dikkate alınmalıdır[29]. Leduc v Ward[30] ve Glynn v Margetson[31] kararlarından bu yana, taşıyanın, sözleşmede belirtilen rotadan sapması, sözleşmedeki sorumluluk sınırlandırma klozlarından dahi yararlanamamasına neden olacak derecede ağır bir ihlal olarak kabul edilmiştir[32].

Doktrinde, rotadan sapmanın sözleşmesel korumaları ortadan kaldırabileceğini savunan görüşler mevcuttur. İngiliz içtihat hukukunda da rotadan sapma, taşıyanın sorumluluk sınırlandırmalarından ve istisna klozlarından faydalanma hakkını ortadan kaldıran bir ihlal türü olarak kabul edilmiştir[33]. İngiliz yargısının içtihatlarına açık biçimde görülen bu katı yaklaşım bakımından özellikle üç karar dikkat çekicidir: Davis v Garrett[34]: Bu davada mahkeme, rotadan sapmamayı sözleşmesel bir yükümülülük olarak kabul etmiş, taşıyanın rotadan sapmasını sözleşmenin ihlali olarak değerlendirmiştir[35]. Leduc v Ward[36]: Geminin belirlenen liman yerine Paris'e uğraması, istisna klozları olsa bile, taşıyanın sorumluluktan kaçınmasına engel olmuştur. Glynn v Margetson[37] : "serbestlik klozu[38]" kapsamında yapılan rota değişikliği, yükün zamanında teslimini engellediği için geçersiz sayılmış ve taşıyan tam sorumlu tutulmuştur.

[25] Basijokas, 2012, s. 117.
[26] Türk Ticaret Kanunu madde 1113.
[27] Yang, L. (2022). Deviation rule under the common law and the Hague-Visby Rules. *Journal of Sociology and Ethnology*, 4(5), 20-29. https://doi.org/10.23977/jsoce.2022. 040506
[28] Achille Lauro (1968) 2 Lloyd's Rep. 247, 251.
[29] Basijokas s.118.
[30] Leduc v Ward (1888) 20 QBD 475) 2 Lloyd's Rep. 247, 251.
[31] Glynn v Margetson (1893) AC 351 (House of Lords).
[32] Basijokas, 2012, s. 121-122.
[33] Alawneh, s.331; Basijokas, 2012, s. 116; Basijokas, 2012, s. 116.
[34] Davis v Garrett (1830). 6 Bing 716, 130 ER 1456.
[35] Somers-Joce, ss 9-11.
[36] Leduc v Ward (1888) 20 QBD 475.
[37] Glynn v Margetson 1893, A.C. 351.
[38] Liberty clause.

Anlaşılacağı üzere bu içtihatlarda, rotadan sapmanın küçük ve teknik bir ihlal değil; taşıyanın sözleşmedeki temel yükümlülüğünü ortadan kaldıran esaslı bir sapma olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Rotadan sapmanın yalnızca sözleşmesel düzeyde değil, aynı zamanda sigorta hukuku bakımından da etkileri bulunmaktadır. Marine Insurance Act 1906[39]'nın 46. maddesine göre, gemi sözleşmede belirtilen rotadan haksız biçimde saparsa, bu durum "rotadan sapma" olarak değerlendirilmekte ve sigorta poliçesi hükümsüz hale gelmektedir[40]. Bu bağlamda, taşıyan yalnızca sözleşmesel korumalardan değil, aynı zamanda yük sigortasının sağladığı güvencelerden de mahrum kalmaktadır[41].

Bu tarihsel çerçeve ve içtihadi yerleşiklik, Dera v Derya kararında bu kavramın yeniden nasıl yorumlandığını anlamak bakımından temel teşkil etmektedir. Aşağıda, rotadan sapmanın zamanaşımı hükümleriyle çatışıp çatışmadığı ve "her halükarda" ifadesinin bu bağlamda nasıl yorumlandığı ele alınacaktır.

LAHEY KURALLARINDA ZAMANAŞIMI KURALININ VE "HER HALÜKARDA" İFADESİNİN İNCELENMESİ

Lahey Kurallarının 3. maddesinin 6. fıkrası[42], deniz yoluyla eşya taşınmasına ilişkin davalarda taşıyanın sorumluluğuna karşı ileri sürülebilecek hak arama

---

[39] Marine Insurance Act 1906-1906, Chapter 41 6 Edw 7. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw7/6/41. Madde metni: "*Deviation.*
(1)Where a ship, without lawful excuse, deviates from the voyage contemplated by the policy, the insurer is discharged from liability as from the time of deviation, and it is immaterial that the ship may have regained her route before any loss occurs.
(2)There is a deviation from the voyage contemplated by the policy—
(a)Where the course of the voyage is specifically designated by the policy, and that course is departed from; or
(b)Where the course of the voyage is not specifically designated by the policy, but the usual and customary course is departed from.
(3) The intention to deviate is immaterial; there must be a deviation in fact to discharge the insurer from his liability under the contract."

[40] Lawrence v Sydebotham (1805) 6 East 45, 102 ER 1204 (KBD). Somers-Joce s.19.

[41] Petkus, V. (2014). Is the mere determination to change or deviate from the planned route of a commercial vessel equivalent to the actual change of or deviation from the planned route as far as the validity of the voyage insurance policy as a specific form of marine insurance is concerned? (Master's thesis, Vytauto Didžiojo Universitetas). Lithuanian Academic e-Library. https://hdl.handle.net/20.500.12259/120985; Al-Kabban, 1988, s. 24-25.

[42] Madde metni: "*Unless notice of loss or damage and the general nature of such loss or damage be given in writing to the carrier or his agent at the port of discharge before or at the time of the removal of the goods into the custody of the person entitled to delivery thereof under the contract*

süresini düzenlemektedir. Bu maddeye göre, "*Her halükarda taşıyan veya gemi aleyhine, kayıp veya hasar dolayısıyla açılacak herhangi bir dava, eşyanın teslim edilmesi gereken tarihten itibaren bir yıl içinde açılmadıkça, taşıyan bu hasardan dolayı sorumlu tutulamaz."* İlgili hükmün başında yer alan "her hâlükârda" ifadesi 1 yıllık, zamanaşımı süresinin istisnasız ve mutlak olduğunu vurgulamaktadır. Yine Dera v Derya kararında atıf yapılan The Antares[43] davasında malların tesliminden itibaren bir yıl içinde dava açılmadığı takdirde tarafların her türlü sorumluluktan muaf olacağına karar verilmiştir[44].

Lahey Kurallarının 3. maddesinin 6. fıkrasının amacı, taşıyanın makul bir süre içinde hukuki belirsizlikten kurtarılması ve taşıma belgeleri ile kanıtların tazeliğini koruyacak şekilde davaların hızlıca açılmasını teşvik etmektir. Ayrıca bu düzenleme, taşıyan aleyhine açılabilecek davalarda ileri sürülebilecek hakların zamanaşımı ile sona erdiğini, bu sürenin ne sözleşmeyle uzatılabileceğini ne de mahkeme takdirine tabi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ancak burada kilit nokta, "her halükarda" ifadesinin nasıl yorumlanması gerektiğidir. Bu ibare, lafzi yorumla, her durumda zamanaşımı süresinin işleyeceğini, taşıyanın ağır ihlallerde bulunmuş olsa dahi bu sürenin uzatılamayacağını ifade eder[45]. Nitekim The Kapitan Petko Voivoda[46] davasında, Mahkeme, bu ifadenin kelime anlamı uyarınca mutlak yorumlanması gerektiğini belirterek taşıyan lehine karar vermiştir[47].

---

of carriage, or, if the loss or damage be not apparent, within three days, such removal shall be prima facie evidence of the delivery by the carrier of the goods as described in the bill of lading. If the loss or damage is not apparent, the notice must be given within three days of the delivery of the goods. The notice in writing need not be given if the state of the goods has, at the time of their receipt, been the subject of joint survey or inspection. In any event the carrier and the ship shall be discharged from all liability in respect of loss or damage unless suit is brought within one year after delivery of the goods or the date when the goods should have been delivered. In the case of any actual or apprehended loss or damage the carrier and the receiver shall give all reasonable facilities to each other for inspecting and tallying the goods." http://www.admiraltylawguide.com/conven/haguerules1924.html, Erişim tarihi: 14.03. 2025

[43] The Antares (1987). 1 Lloyds Rep, 424.

[44] Dera v Derya para, 98.

[45] Abid A, Khalid Y. Rule of Prescription Under Article III, Rule 6 of Hague/Hague-Visby Rules: When Does the Clock of Limitation Start Ticking? . Open Transp J, 2020; 14: http://dx.doi.org/10.2174/1874447802014010038 Erişim tarihi: 22.06.2025.; Fukushige, Joshua. (2023). Time bars and misdelivery: fimbank plc v. kch shipping co. ltd. [2023] ewca civ. 569. Australian and New Zealand Maritime Law Journal, 37(1), 64-69, s.66.

[46] Dera v Derya para 44; Daewoo Heavy Industries Ltd. & Anor v Klipriver Shipping Ltd. & Anor (2003) EWCA Civ 451 (03 April 2003) https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2003/451.html, Cite as: (2003)2 LLR 1, (2003)1 All ER (Comm) 801, (2003)2 Lloyd's Rep 1, (2003) EWCA Civ 451

[47] The Kapitan Voivoda para, 16-17.

Bununla birlikte, Dera v Derya kararında olduğu gibi, bazı durumlarda taşıyanın rotadan sapma gibi sözleşmesel anlamda temel bir ihlali gerçekleştirdiği iddiası ileri sürüldüğünde, bu mutlaklığın sorgulanması gerekmiştir. Hain Steamship v Tate & Lyle (1936)[48] kararında da, temel ihlal söz konusuysa, taşıyan sözleşme kapsamında sayılmayacağından, zamanaşımı koruması da dâhil olmak üzere hiçbir sözleşmesel korumadan yararlanamayacağı yönünde bir içtihat geliştirilmiştir.

Mahkeme, Hain Steamship kararının hala bağlayıcı olduğunu vurgulayarak zamanaşımı definin rotadan sapma söz konusu olduğu için ileri sürülemeyeceğini belirtmiştir[49]. Aynı zamanda Mahkeme, eğer Hain Steamship içtihadı bağlayıcı olmasaydı, kendisinin de farklı karar verebileceğini söyleyerek bu yaklaşımı eleştirmiştir[50].

Özetle, "her halükarda" ibaresinin yorumu, özellikle rotadan sapma gibi temel ihlal iddialarının gündeme geldiği taşıma sözleşmelerinde, sözleşme hukukunun temel ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu ifade, lafzi olarak mutlak bir zamanaşımı sınırına işaret etse de, taşıyanın sözleşmeden açıkça saparak temel bir ihlalde bulunduğu durumlarda, sözleşmesel korumalardan yararlanıp yararlanamayacağı yeniden değerlendirilmelidir. Dera v Derya kararında Mahkeme, Hain Steamship içtihadına bağlılık gerekçesiyle temel ihlal sebebiyle zamanaşımı definin ileri sürülmesinin engelleneceğini belirtmiş, ancak aynı zamanda bu yaklaşımın sorgulanabilir olduğunu da açıkça belirtmiştir. Kanaatimizce, "her halükarda" ibaresine mutlak bir anlam yüklemek, temel ihlal gibi yapısal sözleşme sorunlarının etkisini göz ardı ederek, taşıyan lehine adaletsiz sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, söz konusu ibarenin yorumu sadece lafzi değil, aynı zamanda sözleşmenin amacını, tarafların iradesini ve taşımacılık hukukunun genel sistematiğini dikkate alarak yapılmalıdır. Böyle bir yaklaşım, hem taraflar arasındaki dengeyi koruyacak hem de hukuk güvenliği ile hakkaniyeti bağdaştıracaktır.

TEMEL İHLAL DOKTRİNİ VE ZAMANAŞIMI DEFİ

İngiliz hukukunda uzun yıllar boyunca kabul edilen temel ihlal doktrini, taraflardan birinin sözleşmenin esaslı bir yükümlülüğünü ihlal etmesi durumunda, yalnızca tazminat sorumluluğunu doğurmakla kalmayıp aynı zamanda sözleşmede yer alan sorumsuzluk, sınırlama veya zamanaşımı

[48] Hain Steamship Company Ltd v Tate & Lyle Ltd (1936). 41 Com Cas, 350
[49] Dera v Derya para 81-88; para 183.
[50] Dera v Derya para 183(b)).

hükümlerinin de devre dışı kalacağı yönündeki bir anlayışı ifade etmekteydi. Ancak bu doktrin, Lordlar Kamarası'nın Photo Production Ltd v Securicor Transport Ltd[51] kararında açık biçimde terk edilmiştir[52]. Söz konusu kararda Mahkeme, temel ihlalin bir hukuk kuralı değil, bir yorum meselesi olduğunu ifade etmiş ve bu tür ihlallerin sözleşmedeki sınırlayıcı hükümlerin geçerliliğini ortadan kaldırmayacağını belirtmiştir. Bir diğer deyişle Photo Production Ltd v Securicor Transport Ltd kararı ile birlikte, İngiliz sözleşme hukukunda temel ihlal doktrini terk edilmiş yani sözleşmenin doğrudan ihlaline sebep olan hallerin, sözleşmedeki muafiyet veya sınırlama hükümlerini otomatik olarak geçersiz kılmayacağı yönünde yeni bir içtihat çizgisi benimsenmiştir. Ancak Dera v Derya kararında Mahkeme, 1936 tarihli Hain Steamship kararının coğrafi sapma gibi taşıma hukukuna özgü durumlar bakımından hâlâ bağlayıcı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu durum, Photo Production kararının genel sözleşme hukukunda getirdiği değişiklikle çelişir gibi görünse de, Mahkeme bu iki içtihadı farklı alanlarda uygulanabilir kabul etmiş ve aralarında doğrudan bir çatışma olmadığını belirtmiştir. Hain Steamship kararı, rotadan sapma gibi çok özel bir bağlamda taşıyanın sözleşmeye dayalı savunmalardan yararlanamayacağı yönündeki istisnai bir yaklaşımı temsil etmektedir. Mahkeme, bu nedenle, genel içtihadi gelişmelere rağmen Hain Steamship'in bağlayıcılığını sürdürdüğünü ve Dera v Derya kararında zamanaşımı savunmasının bu içtihat temelinde değerlendirildiğini ortaya koymuştur.

Bu yaklaşım, Dera v Derya kararına da açıkça yansımıştır. Davacı Dera tarafı, taşıyanın gerçekleştirdiği coğrafi sapmanın sözleşmeye temelinden aykırı düştüğünü ve bu nedenle taşıyanın Lahey Kuralları kapsamındaki bir yıllık zamanaşımı defiden yararlanamayacağını savunmuştur[53].

Ancak Mahkeme'nin kararı içinde dikkat çekici bir ifade yer alır: "*Eğer Hain Steamship bağlayıcı olmasaydı, farklı bir sonuca varmamız mümkün olabilirdi*." Bu ifade, Mahkeme'nin esasen farklı bir görüşte olmasına rağmen, ancak yerleşik içtihat nedeniyle kararını daha kısa süreli olan 1 yıllık zamanaşımı defiden yararlanılamayacağı yönünde vermek zorunda kaldığını ortaya koymaktadır. Bu tür bir ifade, üst yargı organlarına yönelik örtülü bir çağrı olarak yorumlanabilir.

Bu açıdan bakıldığında, Dera v Derya kararı taşıma hukukunda rotadan sapma gibi temel ihlallerin zaman aşımı kuralları üzerindeki etkisi konusundaki içtihat çatışması yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Mahkeme, içtihatla bağlı olmasına rağmen, yeni bir yoruma kapı aralayarak, üst düzey bir yeniden değerlendirme

[51] Photo Production Ltd v Securicor Transport Ltd (1980). AC 827.
[52] Dera v Derya para 101.
[53] Dera v Derya para 2.

ihtiyacına işaret etmektedir. Bu ifade, kanaatimizce yalnızca bağlayıcılık ilkesiyle açıklanamaz; aynı zamanda Hain içtihadının günümüz taşıma hukuku bakımından sorgulanması gerektiğine işaret etmektedir. Hain Steamship kararı, temel ihlal halinde taşıyanın tüm sözleşmesel korumalardan mahrum kalacağı varsayımına dayanmakta ve zamanaşımı gibi sürelere dayalı savunmaları da bu mahrumiyete dahil etmektedir. Oysa modern ticaret hayatında, taşımanın karmaşık yapısı, risklerin çeşitlenmesi ve tarafların sözleşmesel yükümlülüklerine esneklikle yaklaşılması gerekliliği bu yaklaşımın yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Günümüzde taşıyanın her türlü ağır ihlalinde dahi zamanaşımı savunmasından tamamen mahrum bırakılması, sözleşmesel risklerin orantısız paylaşımına yol açabilmektedir. Ayrıca taraflar arasında açıkça kararlaştırılmış süre sınırlarının, sırf ihlal niteliği ağır olduğu gerekçesiyle bertaraf edilmesi, sözleşme serbestisine müdahale anlamına da gelebilir. Dolayısıyla, Hain Steamship gibi mutlak yorumlara dayanan kararların bugünkü hukuk sisteminde sürdürülebilirliği ciddi şekilde tartışmalıdır. Mahkeme'nin "bağlı olmasaydık farklı karar verebilirdik" ifadesi de bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Bu bağlamda, zamanaşımı rejiminde hem taşıyanı hem de gönderileni makul biçimde koruyan, ihlalin ağırlığına göre esnek uygulanabilen daha çağdaş bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

DERA V DERYA KARARININ 1996 TARİHLİ TAHKİM YASASINDA YER ALAN; "AŞIRI GECİKME" KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Dera v Derya kararında davalı taraf, 1996 tarihli Tahkim Yasasının 41(3). maddesi çerçevesinde tahkim sürecinde "aşırı gecikme" gerçekleştiğini ileri sürerek davanın düşmesini talep etmiştir[54]. Mahkeme, bu savunmayı değerlendirirken yalnızca tarafların zamanında başvuru yapıp yapmadığını değil, aynı zamanda tahkim sürecinin etkinliğini, uyuşmazlık çözümünün makul sürede tamamlanmasını ve taraf yükümlülüklerinin yerine getirilip getirilmediğini dikkate almıştır[55]. Bu bağlamda, mahkeme "aşırı gecikmenin" yalnızca teknik bir süre ihlali olmadığını, tahkimin doğasına zarar verecek düzeydeki pasif durumlarda dava hakkının kaybına neden olabileceğini belirtmiştir[56]. Bu

[54] Dera v Derya para 2.
[55] Dera v Derya para 183(a), 183(c).
[56] Dera v Derya para 183(d).

yaklaşım, Grindrod Shipping Pte Ltd v Hyundai Merchant Marine Co. Ltd[57] davasında da vurgulandığı üzere, tahkimdeki "aşırı ve mazur görülemez gecikme" gerekçesinin yalnızca bir formalite değil, yargılamanın hakkaniyetli işleyişi açısından da hayati bir mekanizma olduğuna işaret etmektedir[58]. Bu doğrultuda, Dera v Derya kararında verilen hüküm, yalnızca somut olay bakımından değil, tahkim yargılamasının genel ilkeleri bakımından da yerinde ve öğretici bir örnek oluşturmaktadır.

SONUÇ

Dera v Derya kararı, İngiliz taşıma hukukunda rotadan sapmanın sözleşmeye ve zamanaşımı hükümlerine etkisi bakımından kritik bir dönüm noktası oluşturmuştur. Mahkeme, içtihadi devamlılığı sağlama saikiyle 1936 tarihli Hain Steamship kararına bağlı kalmış, bu doğrultuda rotadan sapmanın temel ihlal oluşturduğu durumlarda Lahey Kuralları 3.maddesinin 6.fıkrasındaki bir yıllık zamanaşımı süresine dayanılmayacağını kabul etmiştir. Kararın gerekçesine dikkatle bakıldığında, Mahkeme'nin bu sonuca gönülsüz biçimde vardığı, Hain içtihadına bağlı olmasa farklı bir değerlendirme yapabileceğini açıkça beyan ettiği görülmektedir.

Her ne kadar Hain Steamship kararında rotadan sapma gibi ağır ihlallerin esaslı ihlal teşkil ettiğini ve masum tarafın sözleşmenin tamamını hükümsüz sayabileceğini kabul edilmişse de, bu yaklaşımın taşıma sözleşmelerine otomatik olarak uygulanması bazı sakıncalar doğurabilir. Özellikle taraflar arasında açıkça kararlaştırılmış bir yıllık zamanaşımı süresi gibi sınırlayıcı hükümlerin, her türlü ağır ihlal karşısında tamamen etkisiz sayılması, sözleşme serbestisi ilkesini zedeleyebilir. Kanaatimizce, söz konusu süre, taşıtan açısından zarar ve ihlal fark edildiğinde tazminat talebinde bulunabilmesi için makul bir süre teşkil etmekte olup, bu tür koruyucu düzenlemelerin varlığı tek başına hakkaniyetsiz bir sonuç yaratmaz. Bu nedenle, rotadan sapma gibi ağır ihlallerde dahi, taraf iradelerine saygı duyularak zamanaşımı gibi hükümlerin geçerliliği değerlendirilmelidir. Böylece hem sözleşmeye güven ilkesi hem de taşıma hukukunda öngörülebilirlik korunmuş olur. Bununla birlikte, kararda yer alan "eğer bağlı olmasaydık"

[57] Grindrod Shipping PTE Ltd v Hyundai Merchant Marine Co Ltd [2018] EWHC 1284 (Comm) (24 May 2018). URL: https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2018/ 1284.html, Cite as: [2018] EWHC 1284 (Comm) Erişim tarihi: 22.06.2025

[58] HSF Kramer, Award Dismissing a Claim for Inordinate and Inexcusable Delay Survives Challenge in the English Court, June 2018, https://www.hsfkramer.com/notes/ arbitration/2018-06/award-dismissing-a-claim-for-inordinate-and-inexcusable-delay-survives-challenge-in-the-english-court Erişim tarihi: 22.06.2025

ifadesinde, Mahkeme'nin aslında farklı bir hukuki yönelimi benimsediğini, ancak içtihadi devamlılık adına bu görüşü uygulamaya koyamadığını göstermektedir. Bu durum, Dera v Derya kararını yalnızca sonuçları bakımından değil, içtihatlar arası geçiş sinyalleri bakımından da önemli kılar. Bu ifade, sadece içtihada saygının değil, aynı zamanda reform ihtiyacının da altını çizmektedir. Bu yönüyle karar, sadece mevcut durumu yansıtmakla kalmayıp, taşıma hukukundaki gelecekteki gelişmelere kapı aralayabilecek potansiyel bir tartışma alanı da sunmaktadır.

Ayrıca, kararın 1996 tarihli Tahkim Yasasının 41(3). maddesi kapsamında "aşırı gecikme" kavramına ilişkin değerlendirmesi, yalnızca somut uyuşmazlık açısından değil, tahkim yargılamasının etkinliği ve hakkaniyet ilkesi bakımından da öğretici bir nitelik taşımaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Abid A, & Khalid Y. (2020). Rule of prescription under article III, rule 6 of Hague/Hague-Visby rules: When does the clock of limitation start ticking? *The Open Transportation Journal*, 2020(14), 38-43. http://dx.doi.org/10.2174/1874447802014010038, Erişim tarihi: 22.06.2025.

Achille Lauro (1968) 2 Lloyd's Rep. 247, 251. Basijokas, S. (2012). Is the doctrine of deviation only historical record today? *UCL Journal of Law and Jurisprudence*, 1(2), 114–141, içerisinde.

Al-Kabban, R. A. M. (1988). The effect of deviation occurring in the course of a maritime voyage on the liability of the carrier under the Hague/Visby rules and Hamburg rules, in relation to certain countries (Doctoral dissertation, University of Glasgow). Glasgow theses service. http://theses.gla.ac.uk/2758/, Erişim tarihi: 15.03.2025

Basijokas, S. (2012). Is the doctrine of deviation only historical record today? *UCL Journal of Law and Jurisprudence*, 1(2), 114–141.

Daewoo Heavy Industries Ltd. & Anor v Klipriver Shipping Ltd. & Anor (2003) EWCA Civ 451. https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2003/451.html, Erişim tarihi: 13.03.2025

Davis v Garrett (1830). 6 Bing 716; 130 ER 1456. Basijokas, S. (2012). Is the doctrine of deviation only historical record today? *UCL Journal of Law and Jurisprudence*, 1(2), 114-141, içerisinde.

Dera Commercial Estate v Derya Inc (2018). EWHC 1673 (Comm). https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2018/1673.html, Erişim tarihi: 09.03.2025

Friedell, S. F. (1981). The deviating ship. *Hastings Law Journal*, 32(6), 1535-1568.

Fukushige, Joshua. (2023). Time bars and misdelivery: Fimbank plc v. kch shipping co. ltd. [2023] ewca civ. 569. *Australian and New Zealand Maritime Law Journal*, 37(1), 64-69.

Glynn v Margetson (1893). AC 351 (HL). Basijokas, S. (2012). Is the doctrine of deviation only historical record today? *UCL Journal of Law and Jurisprudence*, 1(2), 114–141, içerisinde.

Grindrod Shipping PTE Ltd v Hyundai Merchant Marine Co Ltd [2018] EWHC 1284 (Comm) (24 May 2018). https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2018/1284.html Cite as: [2018] EWHC 1284 (Comm), Erişim tarihi: 22.06.2025

Hain Steamship Co Ltd v Tate & Lyle Ltd (1936) 41 Com Cas 350. Dera Commercial Estate v Derya Inc (2018), EWHC 1673 (Comm), içerisinde. https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2018/1673.html, Erişim tarihi: 09.03.2025

HSF Kramer, Award Dismissing a Claim for Inordinate and Inexcusable Delay Survives Challenge in the English Court, June 2018, https://www.hsfkramer.com/notes/arbitration/2018-06/award-dismissing-a-claim-for-inordinate-and-inexcusable-delay-survives-challenge-in-the-english-court, Erişim tarihi: 22.06.2025

International Convention for the Unification of Certain Rules of Law relating to Bills of Lading (Hague Rules), and Protocol of Signature (Brussels, 25 August 1924). http://www.admiraltylawguide.com/conven/haguerules 1924.html, Erişim tarihi: 13.03.2025

Lawrence v Sydebotham (1805). 6 East 45; 102 ER 1204 (KBD). Somers-Joce, C. (2023). The future of deviation [Master's thesis, University of Oxford]. https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:e3175b1f-baec-41e6-8340-067 f75158965, içerisinde. Erişim tarihi: 15.03.2025

Leduc v Ward (1888). 20 QBD 475 (CA). Basijokas, S. (2012). Is the doctrine of deviation only historical record today? *UCL Journal of Law and Jurisprudence*, 1(2), 114–141, içerisinde.

Marine Insurance Act (1906). 6 Edw 7 c.41. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw7/6/41, Erişim tarihi: 15.03.2025

Petkus, V. (2014). Is the mere determination to change or deviate from the planned route of a commercial vessel equivalent to the actual change of or deviation from the planned route as far as the validity of the voyage insurance policy as a specific form of marine insurance is concerned? [Master's thesis, Vytauto Didžiojo Universitetas]. Lithuanian Academic e-Library. https://hdl.handle.net/20.500.12259/120985, Erişim tarihi: 13.03.2025

Photo Production Ltd v Securicor Transport Ltd (1980). AC 827 (HL). Dera Commercial Estate v Derya Inc (2018). EWHC 1673 (Comm). https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2018/1673.html, Erişim tarihi: 09.03.2025

Somers-Joce, C. (2023). The future of deviation [Master's thesis, University of Oxford]. https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:e3175b1f-baec-41e6-8340-067f75158965, Erişim tarihi: 15.03.2025

The Antares (1987). 1 Lloyd's Rep 424. Dera Commercial Estate v Derya Inc (2018). EWHC 1673 (Comm). https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2018/1673.html, Erişim tarihi: 09.03.2025

The Kapitan Petko Voivoda [2003] 2 Lloyd's Rep 1. Dera Commercial Estate v Derya Inc (2018). EWHC 1673 (Comm). https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2018/1673.html, Erişim tarihi: 09.03.2025

Yang, L. (2022). Deviation rule under the common law and the Hague-Visby Rules. *Journal of Sociology and Ethnology*, 4(5), 20–29. https://doi.org/10.23977/jsoce.2022.040506

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: This article critically examines the decision of the England and Wales High Court (Commercial Court) in *Dera Commercial Estate v Derya Inc* (2018) in the context of the deviation doctrine in maritime transport law and its relationship with the one-year time-bar provision set out in Article III, Rule 6 of the Hague Rules. While the court adhered to the classical precedent of *Hain Steamship Co Ltd v Tate & Lyle Ltd*, it explicitly acknowledged that the outcome might have been different had it not felt bound by that precedent, thereby paving the way for a potential shift in future case law. The aim of the article is to discuss

the balance between the doctrine of fundamental breach and the principle of contractual freedom in light of this judgment.

Methodology: The article adopts a normative and doctrinal approach. The reasoning of the *Dera v Derya* judgment is analyzed based on specific paragraphs, with a focus on its place within the English common law tradition. In addition, the interpretation of the term "in any event" in the Hague Rules, the impact of deviation on limitation provisions, and the interaction between these elements are examined comparatively. Furthermore, the concept of "inordinate delay" under section 41(3) of the Arbitration Act 1996 is briefly included in the analysis.

Findings: The court held that geographical deviation may constitute a fundamental breach and, in such cases, reliance on the one-year time-bar under the Hague Rules may not be valid. However, it is evident from the court's reasoning that it reached this conclusion reluctantly and that, absent the binding authority of *Hain Steamship*, a different decision might have been rendered. This illustrates the court's tension between maintaining doctrinal consistency and adapting to modern commercial realities.

The article argues that although deviation may constitute a serious breach, it should not automatically invalidate limitation clauses that have been clearly agreed upon by the parties. The one-year time-bar, in particular, serves the purpose of resolving disputes in a timely manner and is crucial for maintaining commercial predictability. Therefore, even in cases of serious breach, such limitation provisions should be assessed in light of fairness, the time of damage discovery, and the conduct of the claimant.

Lastly, the court's interpretation of delay in arbitration proceedings under section 41(3) of the Arbitration Act 1996 offers important insights into procedural fairness and efficiency. This dimension enables the procedural aspects of deviation to be evaluated separately from its substantive effects.

Conclusion and Discussion: The *Dera v Derya* ruling reflects adherence to prior case law, while simultaneously signaling how such precedents may need to be re-evaluated in the context of modern shipping contracts. The court's statement that it would have decided differently had it not been bound by *Hain Steamship* not only demonstrates respect for precedent but also highlights the need for reform. This opens the door to a more justice-oriented and flexible interpretation of maritime law in future rulings.

The article concludes that, even in the presence of fundamental breaches such as deviation, time - bar provisions explicitly agreed upon by the parties may remain

legally valid. Automatically invalidating such clauses could undermine both the principle of contractual freedom and legal predictability in maritime law.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2539-2576
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.72721
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 27.09.2023 Submitted date
Kabul tarihi 18.03.2024 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Hastürk, H. G. & Nasırlıel, S. (2025). GEMS Yaklaşımının Ortaokul Öğrencilerinin Kuvvet ve Enerji Konusundaki Zihinsel Yapılarına Etkisi. *Journal of History School,* 76, 2539-2576.

GEMS YAKLAŞIMININ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KUVVET VE ENERJİ KONUSUNDAKİ ZİHİNSEL YAPILARINA ETKİSİ [1]

H. Gamze HASTÜRK[2] & Seda NASIRLIEL[3]

Öz

Bu çalışmanın amacı, ortaokul yedinci sınıf fen bilimleri dersi "Kuvvet ve Enerji" ünitesin de GEMS (Great Exploration in Math and Science- Fen ve Matematik Eğitiminde Büyük Buluşlar) yaklaşımının öğrencilerin zihinsel yapılarına etkisinin incelenmesidir. Çalışmada tarama modelinde betimsel araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 32 yedinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Uygulama çalışmaları toplam 4 hafta sürmüştür. Deney grubunda (N=16) GEMS tabanlı öğrenme programına, kontrol grubunda (N=16) ise 2018 fen bilimleri dersi öğretim programına göre dersler işlenmiştir. Veri toplama aracı olarak uygulama öncesinde ve sonrasında Kuvvet ve Enerji ünitesine ait (kuvvet, kütle, ağırlık, kinetik enerji, potansiyel enerji, su direnci ve hava direnci) yedi anahtar kavramdan oluşan kelime ilişkilendirme testi kullanılmıştır. Öğrencilerden yedi anahtar kavramın zihinlerinde çağrıştırdığı kelimeleri yazmaları istenmiştir. Bulgular

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50. Bu makalenin etik kurul onayı Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde, 17.06.2022 tarih, 165490 01/45 sayı ve toplantı numarası ile alınmıştır. Bu çalışma ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

[2] Doç Dr. H. Gamze Hastürk Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği ABD, gamzeyalvac@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8495-560X
[3] Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, seda.nasirliel@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1861-1534

grupların kelime ilişkilendirme testinden elde edilen kelime çeşidi ve frekansına bakılarak kavram ağı haritaları ile elde edilmiştir. Kavram ağı haritaları kesme noktası tekniğiyle oluşturulmuştur. Analizler sonucunda kavram ağı haritalarına bakıldığında GEMS yaklaşımına dayalı derslerin yürütüldüğü deney grubunda, 2018 fen bilimleri dersi öğretim program tabanlı derslerin işlendiği kontrol grubu öğrencilerine göre yazdıkları kelime sayısı ve çeşidi bakımından kavramları daha anlamlı öğrendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: GEMS, Kelime İlişkilendirme Testi, Zihinsel Yapı, Fen Bilimleri Eğitimi, Kuvvet ve Enerji

The Effect of Gems Approach on Mıddle School Students' Cognitive Structures on Force and Energy

Abstract

The aim of this study is to examine the effect of the GEMS (Great Exploration in Math and Science) approach on the mental structures of students in the "Force and Energy" unit of the seventh grade science course of secondary school. In the study, descriptive research was used in the screening model. The study group of the study consists of 32 seventh grade students. The application studies lasted a total of 4 weeks. In the experimental group (N=16), the GEMS-based learning program was processed, and in the control group (N=16), the courses were taught according to the 2018 science curriculum. As a data collection tool, the word association test consisting of seven key concepts (force, mass, weight, kinetic energy, potential energy, water resistance and air resistance) belonging to the Force and Energy unit was used before and after the application. Students were asked to write down words that seven key concepts evoke in their minds. The findings were obtained by concept network maps by looking at the word type and frequency obtained from the word association test of the groups. Concept network maps are created with the breakpoint technique. As a result of the analyzes, when the concept network maps were examined, it was concluded that in the experimental group where the courses based on the GEMS approach were conducted, the 2018 science curriculum-based courses were taught more significantly in terms of the number and type of words they wrote than the control group students. In line with the findings obtained from the study, in-service training should be provided to teachers in order to use the GEMS-based learning program more effectively, and it may be recommended to prepare guidebooks for GEMS approach for science teachers.

Keywords: GEMS, Word Association Test, Mental Structure, Science Education, Force and Energy

GİRİŞ

Dünya genelinde bilimin ve teknolojinin hızlı gelişmesi insan hayatını her alanda etkilemektedir. Bilim ve teknolojinin hızlı gelişimine uyum sağlayan insanlar diğer insanlara göre önemli bir fark atmaktadır. Bilim ve teknolojinin hızlı gelişiminden etkilenen önemli sahalardan biri de eğitimdir (Çümen, 2018). Eğitim sistemi bireylerden analitik düşünme, sorgulama, gözlem yapma, kendini ifade etme, öğrenmeyi öğrenme ve düşüncelerini eyleme geçirmeyi hedefler (MEB [Milli Eğtim Bakanlığı], 2018).

Fen eğitiminde öğrencilerden beklenen; bilimsel süreç becerileri benimseyip karşılaştıkları sorunlara çözüm üretme, farkındalık geliştirme, merak, tutum ve ilgi geliştirmektir (MEB, 2013). Fen eğitimine ait günümüz dünyasında ve ülkemizde literatüre bakıldığında öğrencilerin bilimin kavramlarını, yasalarını genellemelerini kuramlarını öğrenmelerinden ziyade bilimin nasıl yapıldığı, bilimsel sürecin nasıl anlamlandırdığı ve kullanıldığı daha önemli olduğu görülmektedir (Batı, 2013).

MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB]' nin 2018 İlköğretim Fen Bilimleri ve İlköğretim Matematik Öğretim Programları gözden geçirildiğinde araştıran, sorgulayan, aktif katılımlarıyla bilgiyi keşfeden, bilgiyi kullanan, bilimsel süreç becerilerini benimseyen, bilim ve teknolojiye uyum sağlayan öğrendiği kavramı günlük hayatla ilişkilendiren öğrenci merkezli yaklaşımlara önem verildiği görülmektedir (MEB, 2013; MEB, 2018). Öğrencilerin etkin oldukları ortamda öğrenmeyi öğrenme, bilgiyi keşfetme, problem çözme, bilim insanları gibi hem yaparak hem de yaşayarak yaşamın anlamını keşfetmesine olanak hazırlayan yaklaşımlardan biri de GEMS (Great Exploration in Math and Science- Fen ve Matematik Eğitiminde Büyük Buluşlar)' tir.

GEMS ilk kez California Üniversitesi Lawrence Hall of Science Bilim Merkezi aracılığıyla oluşturulmuştur (Barber ve Bargman, 2000). GEMS dünya genelinde okul öncesi dönemden başlayıp on birinci sınıfa kadar devam eden öğrencinin aktif olduğu etkinlikler sürecinde eleştirel düşünme, sorgulama, bağımsız öğrenme, analiz, sentez, sorgulama alışkanlığı kazandırma gibi becerilerini ortaya çıkaran ve geliştiren bir programdır (Sarıtaş, 2010).

GEMS yaklaşımına bakıldığında MEB, 2018 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı ve MEB 2005 Matematik (1-5) Öğretim Programlarına benzeyen yöntem teknik, değerlendirme biçimleri ve ortak amaçlar olduğu gözler önüne serilmektedir. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programında derslerin hazırlanması ve işlenmesinde öğrencinin etkin, öğretmenin ise rehber konumunda öğrencinin

izleyeceği yolu göstereceği ortamlar esas alınması ile öğrencinin bilgiyi yapılandırdığı araştırma sorgulama ve problem çözme becerilerine dayalı öğrenme stratejisine önem verilmiştir. Matematik MEB (1-5) 2005 Öğretim Programında ise problem çözme, matematiksel kavramları kullanma, matematiğe karşı olumlu tutum, farklı disiplinlerle (sanat, estetik) ilişkilendirme ve matematiksel model kullanma gibi becerilerin gelişimi amaçlanmıştır.

GEMS yaklaşımı, fen ve matematiği eğlenceli hale getirerek öğrencinin gözlem ve keşif yapmasını, aynı zamanda sınıflama, gruplandırma yaparak bilginin kalıcılığını sağlayan esnek bir yaklaşımdır (Barett vd., 1999). Ayrıca fen ve matematikteki temel beceri ve kavramları, eleştirel düşünmeyi, yaparak ve yaşayarak deneyimlemeyi, arkadaşları ile iletişim halinde bulunmayı fen ve matematiğe karşı pozitif tutum geliştirilmesi hedeflenmektedir (Barber ve Bargman, 2000).

Eğlenceli fen ve matematik etkinlikleri ile meydana gelen GEMS diğer derslerde de bağlantı içerisindedir. Öğrenenin merkezde olduğu GEMS etkinlikleri gerçek hayatı deneyimlemeye imkân sunmaktadır. GEMS mevcut müfredat programının gelişimine katkıda bulunabileceği gibi tek başına da uygulanabilmektedir (Barett vd., 1999).

GEMS' te yer alan fen-matematik aktiviteleri eylemle başlamaktadır. Öğrenciler GEMS aktivitelerinde yer alan temel kavramların üzerinde tartışarak belirli bir düşünceye eriştikten sonra sorgulamaya başlarlar. İşte bu aktiviteler kavram ve fikirleri daha iyi öğrenmeleri için öğrencileri motive ederek deneyim kazanmasına ve eleştirel düşünmesine yol açacaktır. GEMS aktivitelerinde kullanılan materyaller bulunması kolay ve ucuz malzemelerden oluşur. Ders öğretmenleri için fen veya matematik özel eğitim almalarına gerek yoktur (Barber vd., 1998, s. 5-7).

GEMS yaklaşımında öğrenme süreci, öğrencilerde merak duygusu uyandırarak eyleme geçmeleri sağlanır. Eylem içerisinde olan öğrenciler yeni konu ya da kavramı araştırma ve sorgulama faaliyetleri ile bilgiyi yapılandırarak, öğrendiklerini günlük yaşama transfer edebilmektedir. Bu yaşantılar sayesinde öğrencilerin ilgi ve merakını tekrar canlandırmakta, böylece öğrencilerin araştırma ve sorgulama durumları kesintisiz sürüp gitmektedir (Çümen, 2018).

GEMS, ilkokul ve ortaokul' a özgü 70'ten fazla sorgulama tabanlı öğretmen kılavuzu ve pedagoji el kitabı ile öğrenme deneyimleri sunmaktadır (Bergman ve Schooley, 2003). Ayrıca eğitimcileri ve aileleri kapsayan kılavuz kitapları,

eğitimleri, seminerleri ile uluslararası iletişim ağıyla sürekli kendini yenileyen öğretim programını tamamlayıcı bir yaklaşımdır (Barrett vd., 1999).

Barber' a (1998) göre GEMS etkinlikleri sorgulamaya dayalı "rehberli keşif" yaklaşımını en iyi şekilde göstererek, öğrencilerde fen ve matematikte bulunan kavramları kavramalarını ve ihtiyaç doğrultusunda günlük yaşantılarında sorgulama becerilerinin geliştirmelerine fırsat tanımaktadır.

GEMS tabanlı öğrenme programı değerlendirmede öğrenme sürecini temel alır. GEMS etkinliklerinde değerlendirme esnek olup etkinlik öncesinde, sırasında ve sonrasında yapılabilmektedir. Değerlendirme yapılırken etkinlik sırasında öğrencilerde meydana gelen davranışların göz önünde bulundurulması gerekir. Genellikle eğitim süreci boyunca değerlendirmelerde portfolyolar kullanılır. Böylelikle öğrencilerin davranışları gözlemlenerek kaydedilir. Portfolyolar sayesinde ailenin süreci takip etmesi öğretmeninde, öğrencinin gelişimini değerlendirilmesi somutlaştırılmış olur (Barber vd., 1998, s.12-13).

Ülkemizde bakıldığında GEMS yaklaşımı ile ilgili kısıtlı çalışmalar olduğu görülmektedir. Alan yazın incelendiğinde ülkemizde ilk olmak üzere Sarıtaş (2010) GEMS öğrenme programının okul öncesi öğrencilerinde kavram edinmeleri ve okula hazırbulunuşluk seviyeleri üzerinde etkisini araştırmıştır. Sağlam (2012) çalışmasında Fen ve Matematik büyük buluşlar programının etkililiği incelenmiştir. Çam (2013) yaptığı çalışmada GEMS tabanlı öğrenme programının tanıtımı yapılmıştır. Ceylan, Tüysüz ve Tatar (2016) fen bilgisi öğretmenliğinde öğrenim gören öğretmen adaylarının GEMS etkinlikleri hakkında görüşleri alınmıştır. Ceylan (2016) GEMS tabanlı öğrenme programının fen bilgisi öğretmenliği bölümünde eğitim gören dördüncü sınıf öğrencilerinin "Dünya, Ay ve Yıldızlar" konularındaki akademik başarılarına, bilimsel muhakeme öz yeterliliklerine ve astronomiye yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir. Tekbıyık, Şeyihoğlu ve Konur (2017) sınıf ve fen bilimleri öğretmenlerinin, hizmetiçi eğitim uygulaması kapsamında GEMS etkinliği tasarlayabilme becerisine etkisi incelenmiştir. Çümen (2018) GEMS tabanlı öğrenme programının 6. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin yoğunluk konusuyla ilgili akademik başarılarına kavramsal değişimlerine ve bilimsel süreç becerilerine etkisini araştırmıştır. Karamustafaoğlu ve Aktaş (2020) yapmış oldukları çalışmada GEMS yaklaşımı aktiviteleri ve bu yaklaşımın yürütülmesi konusunda öğretmen görüşleri incelenmiştir. Nas (2021) okulöncesi eğitimde GEMS destekli eğitim programının çocukların matematik becerileri üzerine etkisi araştırılmıştır. Yurt dışı kaynaklı bilimsel araştırmalar (Bevis, Granger, Saka ve Southerland, 2009; Olsen ve Slater, 2009; Pompea ve Gek, 2002) da yer aldığı

görülmektedir. Yapılan araştırmalar bir bütün halinde incelendiğinde; GEMS yaklaşımı ortaokul öğrencileri üzerinde zihinsel yapılarına etkisi çalışmalarına rastlanmamıştır. Bu sebeple GEMS aktivitelerinin zihinsel yapıları üzerine etkisini araştırmayı amaçlayan çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yedinci sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersi "Kuvvet ve Enerji" ünitesinde, GEMS yaklaşımıyla yürütülen derslerin, 2018 fen bilimleri öğretim programına göre işlenen derslere kıyasla öğrencilerin zihinsel yapılarına etkisini incelemektir. Bu problem ışığında aşağıda yer almakta olan sorulara cevap aranmıştır:

1. Deney grubu öğrencilerinin kelime ilişkilendirme testi sonuçları ne düzeydedir?
2. Kontrol grubu öğrencilerinin kelime ilişkilendirme testi sonuçları ne düzeydedir?
3. Deney grubu öğrencilerinin kavram ağları ne düzeydedir?
4. Kontrol grubu öğrencilerinin kavram ağları ne düzeydedir?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışmada araştırma deseni olarak ön-test son-test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır (Frankel ve Wallen, 1996).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2022-2023 akademik yılı güz döneminde Orta Karadeniz Bölgesi'nde bulunan bir ile bağlı ortaokulda 7. sınıfta öğrenim görmekte olan 32 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma grubunda bulunan öğrencilerle ilgili bilgiler Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1.
Deney ve kontrol grubundaki öğrenci dağılımı

Cinsiyet	Deney Grubu	Kontrol Grubu	Toplam
Kız	10	10	20
Erkek	6	6	12
Toplam	16	16	32

Veri Toplama Araçları

Çalışmada verilerin toplanmasında Kelime İlişkilendirme Testi ve Kavram ağı haritalarından yararlanılmıştır. Aşağıda çalışmada kullanılan veri toplama aracına ilişkin ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Uygulama Süreci

Deney grubu(n=16) ve Kontrol grubu (n=16) olmak üzere rastgele seçilen sınıflardan oluşmuştur. Uygulama 4 haftada gerçekleşmiştir. Kelime İlişkilendirme Testi ön test olarak uygulanmıştır. Deney grubuna GEMS tabanlı öğrenme programı, kontrol grubuna ise FBÖP' na bağlı öğretim gerçekleşmiştir. Deney grubuna 8 ders saati süresince uygulana ders içerikleri şu şekilde sunulmuştur.

Tablo 2.
GEMS tabanlı öğrenme programının etkinliklerinin ders saatlerine göre dağılımı

GEMS Etkinliğinin Adı	Uygulama Süreci
Ağırlık nasıl ölçülür?	40+40 dakika
Kinetik enerji değişti mi?	40+40 dakika
Potansiyel enerji nelere bağlıdır?	40+40 dakika
Su direncinin etkisini keşfedelim	40+40 dakika

Deney grubuna GEMS yaklaşımı 4 haftada 8 ders saatinde uygulanmıştır. Kontrol grubuna 8 ders saati süresince uygulanan ders içerikleri şu şekilde sunulmuştur.

Tablo 3.
2018 Fen bilimleri öğrenme programının etkinliklerinin ders saatlerine göre dağılımı

FBÖP Etkinliğinin Adı	Uygulama Süreci
Basit malzemelerle dinamometre yapımı	40+40 dakika
Kinetik ve potansiyel enerji nelere bağlıdır?	40+40 dakika
Yumurtaya paraşüt yapılarak binadan atılır	40+40 dakika
Atık malzemelerden gemi yapılarak su yüzdürme etkinliği	40+40 dakika

Kontrol grubuna 7. sınıf fen bilimleri ders kitabındaki öğrenme programı 4 haftada 8 ders saati boyunca uygulanmıştır.

Kelime İlişkilendirme Testi (KİT)

Kuvvet ve Enerji kelime ilişkilendirme testi yedi anahtar kavram (Kuvvet, Kütle, Ağırlık, Kinetik Enerji. Potansiyel Enerji, Su Direnci ve Hava Direnci) belirlenerek hazırlanmıştır. KİT araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Uzman görüşleri göz önünde bulundurularak Kuvvet ve Enerji Kelime ilişkilendirme testine son şekli verilmiştir.

KİT; eğitim alan kişilerin bilişsel yapısında bulunan kavramlar arasındaki ilişkileri ve bilişsel yapısını uzun süreli bellekteki kavramlar arası bağların gereksinimlere cevap verip vermediğini veya manalılık ya da manasızlığını saptamak için kullanılan farklı ölçme değerlendirme metotlarından birisidir (Bahar, Johnstone ve Sutcliffe, 1999).

KİT için belirlenen kavram birbirinin altında olacak biçimde tekrarlı şekilde yazılır. Buradaki gaye öğrencinin kavram yazarken belirleyici kavrama dönmesine engel olup belirleyici kavramla ilgi kurdukları sözcükleri rahat bir biçimde anlatmalarını mümkün kılmaktır (Kurt ve Ekici, 2013).

Kavram Ağı Haritası

Kavram ağları, öğrencilerde bulunan bilgileri aktif hale getirerek, kavramlar arasında bulunan ilişkiler ile kavramların kapsamlarını gelişmesini sağlamak gayesi ile yararlanılan grafik araçlarıdır (Gürlek ve Demirkuş, 2020).

Veri Analizi

Kelime İlişkilendirme testi sonuçlarını değerlendirmek için ayrıntılı frekans tablosu oluşturularak sonuçlar incelenmiştir. Frekans tablosu dikkate alınarak kavram ağı haritaları meydana getirilmiştir. Kavram ağı haritaları oluşturulurken Bahar vd. (1999) tarafından ortaya konulan kesme noktası tekniği uygulanmıştır. Verilen cevap kelimelerin frekansları incelenerek 3 tane kesme noktası tekniği belirlenmiştir. Birinci kesme noktası 10-14, ikinci kesme noktası 5-9 ve üçüncü kesme noktası 1-4 arası frekanslara karar kılınmıştır. Belirlenen kesme noktalarına göre deney grubu ve kontrol grubunun ön ve son testlerinde kavram ağı haritaları meydana getirilmiştir.

Her bir kesme noktası aralığını renkler ile şu şekilde ifade edilmiştir.

vii. Kesme noktası 10-14 arası mavi renk ile ifade edilmiştir.
viii. Kesme noktası 5-9 arası turuncu renk ile ifade edilmiştir.
ix. Kesme noktası 1-4 arası yeşil renk ile ifade edilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın birinci alt problemi olan deney ve kontrol grubu öğrencilerinin Kelime İlişkilendirme testi sonuçları ne düzeydedir? alt problemlerine cevap bulmak için veriler analiz edilmiştir. Deney ve kontrol grubu olmak üzere 32 yedinci sınıf öğrencilerine Kuvvet, Kütle, Ağırlık, Kinetik Enerji, Potansiyel Enerji, Su Direnci, Hava Direnci anahtar kavramlarından meydana gelen kelime ilişkilendirme testi ön ve son test biçiminde uygulanmıştır. Bulgular ve yorumlar kelime sayısı ve çeşitliliği dikkate alınarak kavram ağı haritaları oluşturulmuştur. Tablo 2' de deney ve kontrol gruplarının anahtar kavramlarına yazılan kelime çeşidi ve frekansı yer almaktadır. Kavram ağı haritaları kesme noktasındaki kavramlar arasındaki kelimeleri ilişkilendirmek için kullanılmıştır.

Tablo 4.
Anahtar kavramlarına yazılan kelimelerin çeşidi ve frekansı

Anahtar kavram	Kontrol grubu ön test frekans	Kontrol grubu son test frekans	Deney grubu ön test frekans	Deney grubu son test frekans
Kuvvet	4	6	6	9
Kütle	1	3	2	6
Ağırlık	2	7	2	7
Kinetik enerji	3	6	2	9
Potansiyel enerji	2	7	3	10
Su direnci	3	4	4	6
Hava direnci	1	3	3	13
Toplam	16	36	22	60

Tablo 4 incelendiğinde kontrol grubunun ön-KİT' deki kelime çeşidi sayısı 16 iken son-KİT' deki kelime çeşidi sayısı 36'ya yükselmiştir. Deney grubunun ise ön-KİT' deki kelime çeşidi sayısı 22 iken son-KİT' deki kelime çeşidi sayısı 60'a yükselmiştir.

Araştırmanın ikinci alt problemi olan deney grubu öğrencilerinin kelime ilişkilendirme testi sonuçları ne düzeydedir? olarak belirlenmiştir. Bu problem bağlamında deney grubuna uygulama öncesinde ve sonrasında KİT uygulanmıştır. Kelime ilişkilendirme testi sonuçlarına göre ayrıntılı frekans tablosu çizilmiştir. Deney grubu Ön-KİT ve Son-KİT frekans tabloları incelendiğinde;

Kuvvet anahtar kavramına ilişkin olarak

Ön-KİT' de güç (f:12), hareket (f:8), itmek(f:3), kaldırmak(f:3) ve kilo(f:11) cevap kelimeler verilmiştir. Uygulamaya başlamadan verilen bu cevap kelimeler günlük hayatta sıkça kullandıkları bilimsel olmayan kelimelerdir. Son-KİT' de ise ağırlık (f:12), atmak (f:4), çekme (f:5), dinamometre (f:8), etki (f:4), hareket (f:8), itmek (f:11), ölçme (f:12), newton (f:12) verilen cevap kavramlar çoğunlukla bilimsel kelimelerden oluşmaktadır. Hem kelimenin niteliği hem de kelime çeşidi ve sayısı artmıştır.

Kütle anahtar kavramına ilişkin olarak

Ön-KİT' de kuvvet (f:6), kilo (f:11) ve ölçme (f:5) cevap kelimeler üretilmiştir. Öğrenciler uygulamaya başlamadan önce verdikleri cevap kavramların anahtar kavramla ilişkisinin henüz oluşmadığı görülmektedir. Son-KİT' de ise değişmez (f:8), eşit kollu terazi (f:11), gram (f:8), kilogram (f:8), madde miktarı (f:11) ve ölçme (f:12) gibi nitelikli kelimeler üretilmiştir. Öğrencilerin sahip olduğu kavram yanılgısının giderildiği görülmektedir.

Ağırlık anahtar kavramına ilişkin olarak

Ön-KİT' de güç (f:12)ve ölçme (f:5) cevap kelimelerle ilişkilendirilmiştir. Öğrenciler yüzeysel cevaplar vermişlerdir. Son-KİT' de ise büyüklük (f:12), dinamometre (f:8), hareket (f:8), kuvvet (f:12), newton (f:10), ölçme (f:11) ve yerçekimi (f:8) gibi verilen cevap kelimeler birbirleriyle bağlantılı kelimelerdir.

Kinetik Enerji anahtar kavramına ilişkin olarak

Ön-KİT' de elektrik enerjisi (f:3) ve hareket (f:4) cevap kelimeler üretilmiştir. Öğrencilerin verdikleri cevap kelimeler sayıca az ve konu hakkında bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Son-KİT' de ise araba (f:4), enerji (f:10), hareket (f:7), joule (f:10), koşan kedi (f:4), kuvvet (f:3), sürat (f:7), uçak (f:4) ve uçan kuş (f:4) gibi nitelikli cevap kelimeler üretilmiştir.

Potansiyel enerji anahtar kavramına ilişkin olarak

Ön-KİT' de güç (f:6), hareket (f:3) ve kas (f:3) cevap kelimeler verilmiştir. Nitelikli cevap kelimelerin olmadığı görülmektedir. Son-KİT' de ise ağırlık (f:8), çekim potansiyel enerjisi (f:7), enerji (f:10), hareket (f:8), esneklik potansiyel enerjisi (f:8), joule (f:11), konum (f:4), lastik (f:4), sıkışma (f:4), sünger (f:4), gerilme (f:4), uçan kuş (f:), yay (f:8) ve yükseklik (f:11) gibi bilimsel ve çeşitli cevap kelimeler ortaya çıkmıştır.

Su Direnci anahtar kavramına ilişkin olarak

Ön-KİT' de baraj (f:6), deniz (f:3), hareket (f:8) ve kuvvet (f:6)gibi yüzeysel günlük hayatta sıkça kullandıkları cevap kelimeler ortaya çıkmıştır. Son-KİT' de ise denizaltı (f:4), gemi (f:4), hareket (f:6), hava direnci (f:5), sürat (f:7), sürtünme kuvveti (f:6), temas yüzeyi (f:4) gibi cevap kelimelerin sayısının arttığı ve anahtar kavramla ilişkili olduğu görülmektedir.

Hava Direnci anahtar kavramına ilişkin olarak

Ön-KİT' de baraj (f:6) ve rüzgâr (f:3) cevap kelimeleri verilmiştir. Frekans tablosuna bakıldığında cevap kelimelerin sayıca az ve anahtar kavramla ilişkili olmadığı görülmektedir. Son-KİT' de ise uçak (f:4), temas yüzeyi (f:4), sürtünme kuvveti (f:6), sürat (f:7), rüzgâr (f:4), paraşüt (f:6), kuvvet (f:5), yağmur (f:4) ve hareket (f:4) gibi cevap kelimeler üretilmiştir.

Sonuç olarak deney grubunun Ön-KİT ve Son-KİT (EK-1 ve EK-2' de yer alan) frekans tabloları incelendiğinde. Son-KİT'in Ön-KİT'e göre cevap kelimelerinin sayısı ve çeşidinin arttığı, anahtar kavramlarla ilişkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Kelime çeşidi bakımından en fazla potansiyel enerji anahtar kavramı, en az ise kütle ve su direnci anahtar kavramları olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın üçüncü alt problemi kontrol grubu öğrencilerinin kuvvet ve enerji kelime ilişkilendirme testi sonuçları ne düzeydedir? olarak belirlenmiştir. Bu problem bağlamında kontrol grubuna uygulama öncesinde ve sonrasında KİT uygulanmıştır. Kelime ilişkilendirme testi sonuçlarına göre ayrıntılı frekans tablosu çizilmiştir. Kontrol grubu Ön-KİT ve Son-KİT frekans tabloları incelendiğinde;

Kuvvet anahtar kavramı

Ön-KİT' de ağırlık (f:7), döndürmek (f:4), hareket (f:8) ve kaldırmak (f:14) gibi yüzeysel cevap kelimeler verilmiştir. Son- KİT' de ise atamak (f:4), çekmek (f:4), dinamometre (f:4), güç (f:4), itmek (f:4), kütle (f:10) ve newton (f:12) gibi verilen cevap kelimler öğrencilerin bilişsel yapısının yeni oluşmaya başladığı tespit edilmiştir.

Kütle anahtar kavramı

Ön-KİT' de öğrencilerin kütleyi ağırlık ile ilişkilendirmeleri kavram yanılgısı olduğu ortaya çıkmaktadır. Son-KİT' de ise kilo (f:3), madde (f:3), ağırlık (10) ve ölçme (f:8) gibi cevap kelimeler verilmiştir. Öğrencilerde kütle ile ağırlık kavramlarını ilişkilendirmeleri kavram yanılgısının devam ettiğini göstermektedir. Frekans tablosu incelendiğinde nitelikli olmayan cevap kelimeler

ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin yeterince bilişsel yapılarının gelişmediğini göstermektedir.

Ağırlık anahtar kavramı

Ön-KİT' de kütle (f:12) ve güç (f:3) gibi cevap kelimeler verilmiştir. Frekans tablosuna bakıldığında bilimsel olmayan yüzeysel cevap kelimeler olduğu ortaya çıkmıştır. Son-KİT' de ise yerçekimi (f:3), ölçme (f:4), dinamometre(f:4), kuvvet (f:12), newton (f:12), güç (f:4) ve kütle (f:10) gibi cevap kelimeler verilmiştir. Ağırlık-kütle kavram yanılgıları devam etmektedir. Diğer verilen cevap kelimeler nitelikli ve bilimsel kelimelerden oluştuğu görülmektedir.

Kinetik Enerji anahtar kavramı

Ön-KİT' de ışık (f:3), enerji (f:12) ve hareket (f:8) cevap kelimeler verilmiştir. Frekans tablosu incelendiğinde üretilen kelime sayısı ve çeşidi bakımından en düşük olduğu tespit edilmiştir. Son-KİT' de ise enerji (f:2), joule (f:10), sürat (f:10), kütle (f:8), kamyon (f:3) ve araba (f:3) cevap kelimeler üretilmiştir. Frekans tablosuna bakıldığında kelime sayısı artmış olduğu ortaya çıkmıştır.

Potansiyel enerji anahtar kavramı

Ön-KİT' de enerji (f:12) ve güç (f:3) cevap kelimeler üretilmiştir. Frekans tablosu incelendiğinde kelime sayısı ve çeşidi bakımından yetersiz ve az sayıda olduğu görülmektedir. Son- KİT' de ise güç (f:4), balon (f:3), lastik (f:2), yay (f:2), yükseklik (f:11), joule(f:10), enerji (f:2) ve ağırlık (f:3) cevap kelimeler üretilmiştir. Frekans tablosu incelendiğinde kelimelerin sayısı ve çeşidinin arttığı ve nitelikli cevap kelimelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Ayrıca, öğrencilerde bilişsel yapının oluşmaya başladığı ortaya çıkmaktadır.

Su Direnci anahtar kavramı

Ön-KİT' de deniz (f:4), göl (f:4) ve hareket (f:8) cevap kelimeleri verilmiştir. Son-KİT' de ise kuvvet (f:3), denizaltı (f:2), gemi (f:2), sandal (f:3) ve sürtünme (f:8) gibi cevap kelimler üretilmiştir. Frekans tablosu incelendiğinde cevap kelimelerin çeşidinin ve sayısının arttığı görülmektedir. Cevap kelimeler nitelikli ve doğrudur.

Hava Direnci anahtar kavramı

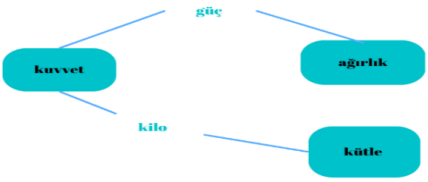
Ön-KİT' de hava (f:6) cevap kelimesi üretilmiştir. Öğrencilerde bu kavram ile ilgili ön bilgiye sahip olmadıkları düşünülmektedir. Son-KİT' de ise paraşüt (f:8),

uçak (f:3) ve sürtünme (f:8) cevap kelimeleri üretilmiştir. Öğrencilerin verdikleri cevap kelimeler yüzeysel, bilimsel olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak kontrol grubunun Ön-KİT ve Son-KİT frekans tablolarına incelendiğinde Son-KİT' in Ön-KİT' e göre kelime sayısı ve çeşidi sayıca fazla olduğu görülmektedir. Kontrol grubunda ilişkilendirilen kelimelerin bilimsel olmadığı görülmektedir. Ayrıca, öğrencilerde kavram yanılgıları devam etmektedir. Uygulama süresi boyunca kontrol grubu öğrencilerinin öğrenmede yeterince aktif olmadığı, kavramları birbirleriyle bağlantı sağlayamamış olmaları düşünülebilir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi deney grubu öğrencilerinin kavram ağları ne düzeydedir? olarak belirlenmiştir. Deney grubunun ön kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek birinci kesme noktası; 10-14 arası çizilen kavram ağı haritası aşağıda yer alan Şekil 1. de sunulmaktadır.

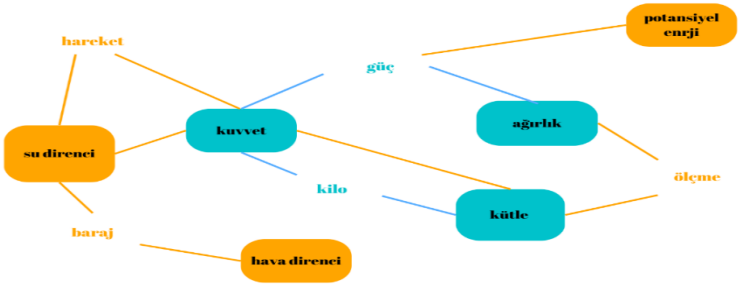
Birinci Kesme Noktası; 10-14 arası (Mavi renk ile gösterilen)

Şekil 1. Deney grubu KN 10-14 arası ön-KİT kavram ağı

Şekil 1' de görüldüğü gibi deney grubunda ön-KİT' de frekansı 10-14 arası olan kelimelere göre kavram ağı haritası oluşturulmuştur. Kuvvet ve ağırlık anahtar kavramları güç ile kuvvet ve kütle anahtar kavramları kilo ile ilişkilendirilmiştir. Anahtar kavramlar ve cevap kavramlar arasında henüz bir ilişki görülmemektedir. Deney grubunun ön kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek ikinci kesme noktası; 5-9 arası çizilen kavram ağı haritası aşağıda yer alan şekil 2. de sunulmaktadır.

İkinci Kesme Noktası; 5-9 arası (Turuncu renk ile gösterilen)

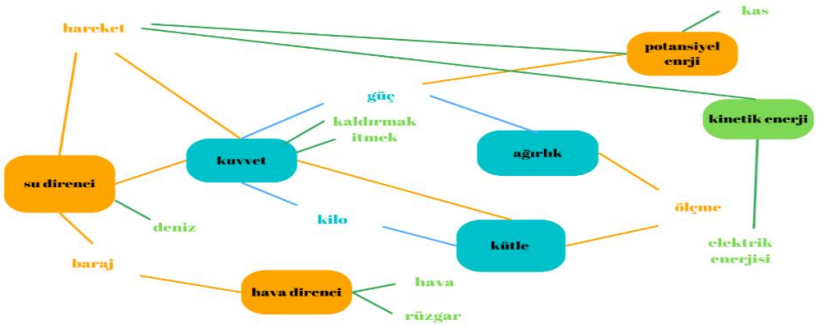

Şekil 2. Deney grubu KN 5-9 arası ön-KİT kavram ağı

Şekil 2 incelendiğinde kesme noktası 5-9 aralığında potansiyel enerji, su direnci ve hava direnci anahtar kavramları ortaya çıkmıştır. Hareket kavramı su direnci ve birinci kesme noktasında ortaya çıkan kuvvet anahtar kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Baraj kavramı ise su ve hava direnci anahtar kavramlarını birbirine bağlamıştır. Birinci kesme noktasında ortaya çıkan ağırlık ve kütle anahtar kavramları ise ölçme kavramı ile ilişkilendirilirken, kuvvet ve kütle anahtar kavramları ise birbiriyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Toplamda altı anahtar kavram ortaya çıkmasına rağmen bilişsel yapının kopuk olduğu göze çarpmaktadır.

Deney grubunun ön kelime ilişkilendirme testinden elde edilecek üçüncü kesme noktası; 1-4 arası çizilen kavram ağı haritası aşağıda yer alan Şekil 3. te sunulmaktadır.

<u>Üçüncü Kesme Noktası 1-4 arası</u> (Yeşil renk ile gösterilen)

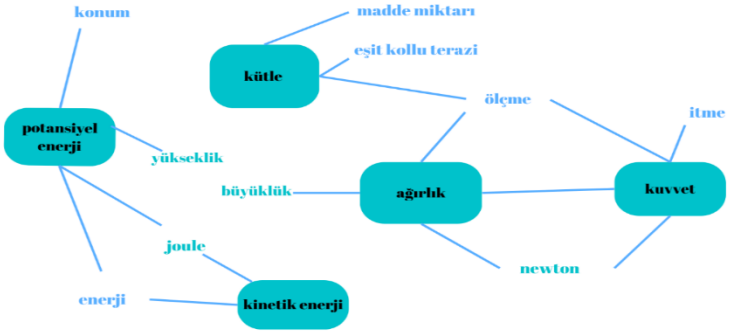
Şekil 3. Deney grubu KN 1-4 arası Ön-KİT kavram ağı

Şekil 3 incelendiğinde kesme noktası 1-4 aralığında kinetik enerji anahtar kavramı ortaya çıkmıştır. Birinci kesme noktasında ortaya çıkan kuvvet anahtar kavramı kaldırmak ve itmek kavramları ile ilişkilendirilmiştir. İkinci kesme noktasında ortaya çıkan su direnci anahtar kavramı deniz kavramı ile hava direnci anahtar kavramı ise rüzgâr ve hava kavramları ile ilişkilidir. Ayrıca kinetik enerji anahtar kavramı elektrik enerjisi cevap kavramı ile potansiyel enerji anahtar kavramı ise kas kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Deney grubunun uygulama öncesi kavram ağı haritası ortaya konmuştur.

Deney grubunun ön-KİT kavram ağı haritasına ayrıntılı bakıldığında kuvvet, kütle anahtar kavramları kiloyla ve birbirleriyle ilişkilendirilmesi kavram yanılgısına sebep olmuştur. Kuvvet anahtar kavramına verilen kaldırmak ve itmek cevap kelimeler yeterli olmadığı görülmektedir. Ağırlık ve kütle anahtar kavramları birbileriyle ilişklilendirilmesi günlük hayatta sıkça karşılaşılan kavram yanılgısıdır. Ağırlık ve kütle kavram anahtarları ölçülebilir olduğu için ölçme kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Su direnci ve hava direnci anahtar kavramlarının deniz, baraj, rüzgâr ve hava ile bağ kurulması hava ve suyu çağrıştırdığı için ilişki kurmuş olabilirler. Kuvvet ve ağırlık anahtar kavramları güç ile ilişkilendirilmesi doğru olabilir ama yeterli değildir. Potansiyel enerji, kuvvet ve su direnci anahtar kavramları hareketle ilişkilendirilmesi hareketle ilişkili olduğu için doğru olduğu söylenebilir. Kinetik enerji anahtar kavramını hareketle ilişkilendirilmesi enerjiden dolayı bağ kurulmuş olabilir doğrudur, yeterli değildir. Potansiyel enerji anahtar kavramı kas kavramı ilişkilendirilmiştir, bu iki kavramın birbiriyle ilişkisi bulunmadığı söylenebilir. Kinetik enerji anahtar kavramı elektrik enerjisi kavramı ile enerjiden dolayı bağ kurulmuş olabilir. Bilişsel yapılarının henüz belirgin olmadığı görülmektedir.

Deney grubunun son kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek birinci kesme noktası; 10-14 arası çizilen kavram ağı haritası aşağıda yer alan Şekil 4. te sunulmaktadır.

Birinci Kesme Noktası; 10-14 arası (Mavi renk ile gösterilen)

Şekil 4. Deney grubu KN 10-14 arası son-KİT kavram ağı

Şekil 4 incelendiğinde deney grubunun son-KİT kavram ağı haritasına bakıldığında ön testteki birinci kesme noktasından daha büyük bir kavram ağı haritası ortaya çıkmıştır. Ön-KİT kavram ağı haritası birinci kesme noktasında üç tane anahtar kavram varken son KİT kavram ağı haritası birinci kesme noktasında beş anahtar kavramın ortaya çıktığı görülmektedir.

Deney grubu ön KİT kavram ağı haritası birinci kesme noktasından farklı olarak kavram anahtarların birbiriyle ilişkilendirildiği ortaya çıkmıştır.

Ön KİT birinci kesme noktasında kuvvet ve ağırlık anahtar kavramları güç ile ilişkilendirilmiştir. Son KİT birinci kesme noktasında ise kuvvet ve ağırlık anahtar kavramları birbirleriyle ilişkilendirilirken ölçme ve newton cevap kavramları ile birbirine bağlanmıştır

Ön KİT' de ikinci kesme noktasında ortaya çıkan potansiyel enerji anahtar kavramı son KİT' de birinci kesme noktasında ortaya çıkmış ve joule, konum, enerji, yükseklik cevap kavramlarıyla ilişkilendirilmiş, kütle anahtar kavramı ile birbirine bağlandığı görülmektedir. Potansiyel enerji ve kinetik enerji anahtar kavramları enerji kavramı ile doğru bir şekilde ilişkilendirilmiştir.

Ön KİT' de ikinci kesme noktasında kütle anahtar kavramı, kilo ve ölçme kavramları ile ilişkilendirilirken kuvvet anahtar kavramıyla birbirine bağlanmıştır. Son KİT'in birinci kesme noktasında ise kütle anahtar kavramı ölçme, eşit kollu terazi ve madde miktarı kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Ölçme cevap kavramı kütle, ağırlık ve kuvvet anahtar kavramlarını ortak olarak birbirine bağlamaktadır.

Ön KİT birinci kesme noktasında ortaya çıkmayan kinetik enerji anahtar kavramı joule ve enerji cevap kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Kuvvet anahtar kavramı ön KİT birinci kesme noktasında güç ve kilo ile ilişkilendirilirken, son KİT birinci kesme noktasında ölçme, newton, itme cevap kavramları ve ağırlık anahtar kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Aynı şekilde ağırlık anahtar kavramı ön KİT birinci kesme noktasında güç ile ilişkilendirilirken, son KİT birinci kesme noktasında büyüklük, ölçme, newton kavramları ve kuvvet anahtar kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Ölçme, newton kavramları kuvvet ile ağırlık anahtar kavramlarıyla ortak olarak ilişkilendirilmiş olmaktadır.

Deney grubunun son kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek ikinci kesme noktası; 5-9 arası çizilen kavram ağı haritası aşağıda yer alan Şekil 5. te sunulmaktadır.

İkinci Kesme Noktası; 5-9 arası (Turuncu renk ile gösterilen)

Şekil 5. Deney grubu KN 5-9 arası son-KİT kavram ağı

Şekil 5 incelendiğinde ikinci kesme noktasında kavram ağı haritası hem dallanarak genişlemiş hem de cevap kavramlar artmıştır. Su direnci ve hava direnci de ortaya çıkarak bütün kavram anahtarlar tamamlanmıştır. Ayrıca kavram ağı haritasında yeni kavramlar arası ilişkiler ortaya çıktığı görülmektedir. Kinetik enerji, potansiyel enerji, su direnci, hava direnci, kuvvet ve ağırlık

kavram anahtarlarıyla ortak olarak hareket cevap kavramı; su direnci, hava direnci ve kinetik enerji anahtar kavramlarıyla ortak olarak sürat cevap kavramının ilişkilendirildiği görülmektedir. Kuvvet anahtar kavramı, hava ve su direnci anahtar kavramlarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Kütle anahtar kavramı son KİT kavram ağı birinci kesme noktasına ek olarak değişmez, gram, kilogram cevap anahtarları ortaya çıkmıştır.

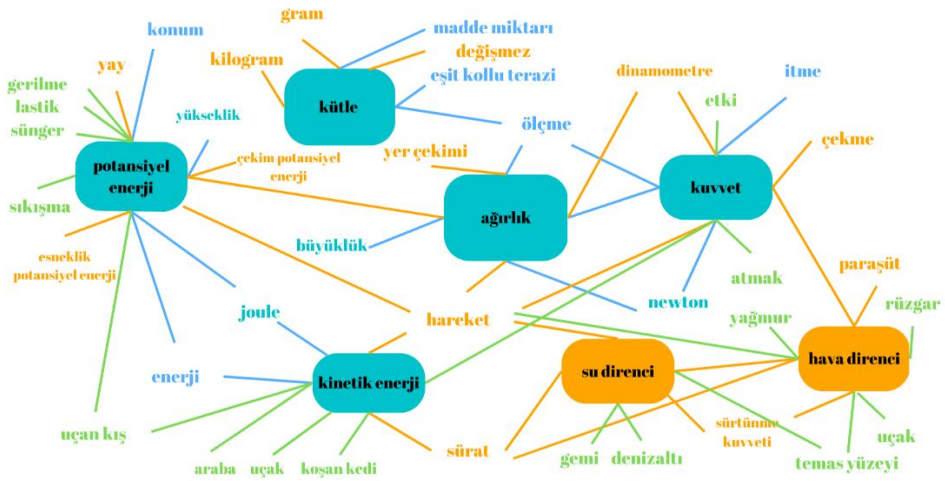
Potansiyel enerji anahtar kavramına çekim potansiyel enerji, esneklik potansiyel enerji, yay eklenerek dallanma artmıştır.

Hava direnci anahtar kavramı ile su direnci anahtar kavramı ortak cevap sürtünme kuvveti ile birbirine bağlanmıştır. Ayrıca hava direnci anahtar kavramına paraşüt cevap kavramı eklenmiştir.

Kuvvet anahtar kavramıyla ağırlık anahtar kavramı ortak olarak dinamometre cevap kavramı ile birbirine bağlanmıştır. Kuvvet anahtar kavramına ek çekme cevap kavramı eklenerek dallanma artmıştır.

Deney grubunun son kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek üçüncü kesme noktası; 1-4 arası çizilen kavram ağı haritası aşağıda yer alan Şekil 6. da sunulmaktadır.

Üçüncü Kesme Noktası 1-4 arası (Yeşil renk ile gösterilen)

Şekil 6. Deney grubu KN 1-4 arası son-KİT kavram ağı

Şekil 6 incelendiğinde son KİT üçüncü kesme noktası 1-4 aralığında verilen cevap kavramlar daha da artarak kavram ağı haritasında dallanma genişlemiştir.

Potansiyel enerji anahtar kavramına sıkışma, lastik, sünger, uçan kuş ve gerilme cevap kavramlar eklenerek dallanma artmıştır.

Kuvvet anahtar kavramına etki ve atmak cevap anahtarları eklenerek bağ kurulmuştur.

Su direnci anahtar kavramı gemi ve deniz altı kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca temas yüzeyi cevap kavramı, hava direnci anahtar kavramı ile su direnci anahtar kavramını birbirine bağlanmıştır.

Hava direnci anahtar kavramına yağmur, rüzgâr ve uçak kavramları eklenerek dallanma genişlemiştir. Hava direnci anahtar kavramı hareket kavramı ile ilişkilendirilmiştir.

Kinetik enerji anahtar kavramına uçak, koşan kedi, uçan kuş ve araba kavramları eklenmiştir. Kinetik enerji anahtar kavramı kütle ve kuvvet anahtar kavramları ile bağ kurulmuştur. Kinetik enerji anahtar kavramı uçan kuş cevap kavramıyla potansiyel enerji anahtar kavramıyla ortak olarak ilişkilendirilmiştir.

Deney grubu son KİT kavram ağı haritası ön KİT kavram ağı haritasına göre daha fazla bilimsel kavramlar bulunmaktadır. Deney grubu son KİT kavram ağı haritası daha fazla dallanmış ve genişlediği görülmektedir. Anahtar kavramlar arasında ve cevap kavramlar ile birlikte daha fazla bağlantılar kurulmuştur.

Kavram ağı haritası kapsamlı bir şekilde incelendiğinde aşağıda sıralanan bulgular elde edilmiştir;

Kütle anahtar kavramı eşit kollu terazi, değişmez, madde miktarı, gram, kinetik enerji, kilogram ve ton kavramlarıyla doğru bir şekilde ilişkilendirildiği görülmektedir. Öğrenciler, kinetik enerjinin kütleye bağlı olduğunun farkındadır.

Deney grubu öğrencilerin potansiyel enerji anahtar kavramı yay, sünger, lastik, sıkışma, esneklik potansiyel enerji, çekim potansiyel enerji, yükseklik, gerilme ve konum cevap kavramlar ile ilişkilendirilerek doğru bir ilişki kurdukları görülmektedir. Potansiyel enerjinin ağırlık ve yükseklik ile ilişkilendirilmesi cismin ağırlığına ve yüksekliğe bağlı olduğunu bildiklerini göstermektedir. Ayrıca joule ve enerji cevap kavramlarının potansiyel enerji ve kinetik enerji anahtar kavramları ile ortak ilişkilendirilmesi hem kinetik enerjinin hem de potansiyel enerjinin ortak özelliklerini bildikleri düşünülmektedir. Yay, sünger, lastik, sıkışma, gerilme gibi kullandıkları cevap kavramların esneklik potansiyel

enerjiye sahip olduklarını bildiklerini göstermektedir. Esneklik potansiyel enerji ve çekim potansiyel enerji cevap kavramları potansiyel enerjinin ikiye ayrıldığının farkında olduklarının göstergesidir. Uçan kuş cevap kavramı kullanmaları kuşun konumundan dolayı potansiyel enerjiye sahip olduğunu bildikleri düşünülmektedir. Deney grubu potansiyel enerji anahtar kavramını doğru bir şekilde anladıklarını ve kavradıklarını göstermektedir. Deney grubu son-KİT 'de gelişim göstermeleri *Potansiyel enerji nelere bağlıdır* (Ek-5) etkinliği büyük rol oynadığı düşünülmektedir.

Kinetik enerji anahtar kavramın sürat ve kütle cevap kavramlarıyla bağ kurulması; kütle ve sürate bağlı olarak değiştiğinin, kuvvet ile bağ kurulması bir cisme uygulanan kuvvetin harekete geçirdiğinden, harekete geçen bir cisminde kinetik enerjiye sahip olduğunu bildiklerini göstermektedir. Kinetik enerji anahtar kavramın uçak, koşan kedi, uçan kuş ve araba cevap kavramları ile ilişkilendirilmesi hareketli cisimlerin kinetik enerjiye sahip olduğunun farkındadırlar. Bu kavramın etkili bir şekilde öğrenilmesi *Kinetik enerji değişti mi* (Ek-6) adlı GEMS (Great Exploration in Math and Science) aktivitelerinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Ağırlık anahtar kavramıyla ilişki kurulan kavramlar dinamometre, newton, yer çekemi, kuvvet ve ölçmedir. Ağırlık ve kütle kavramları günlük hayatta sıkça birbirine karıştırılan kavramlardır. Aynı zamanda kavram yanılgısıdır. Bu kavramların zihinde doğru bir şekilde yapılandırıldığı görülmektedir. Kavram yanılgısının giderilmesinde *Ağırlık Nasıl Ölçülür* (Ek-7) adlı etkinliğin etkili olduğu düşünülmektedir.

Kuvvet anahtar kavramı ölçme, itme, çekme, dinamometre, newton, etki, hava direnci ve hareket ile ilişkilendirilmiştir. Ön-KİT' de deney grubu yeterince bilgi sahibi değilken son- KİT' de ortaya çıkan kavramlar doğru ve bilimseldir. Öğrencilerdeki bu gelişimin GEMS (Great Exploration in Math and Science) etkinliklerine dayalı olduğu düşünülmektedir.

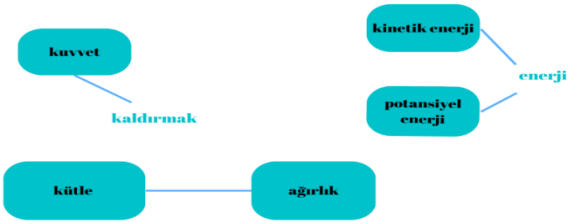
Hava direnci anahtar kavramı hareket, temas yüzeyi, sürtünme kuvveti, sürat, paraşüt, yağmur, rüzgâr ve uçak cevap kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Çeşitli kelimelerden oluşmaktadır, doğru ve bilimseldir. *Paraşüt Yapalım etkinliği* (Ek-8) sayesinde öğrenciler deney ve gözlem yaparak doğru kavradıkları düşünülmektedir. Hava direnci anahtar kavramı ile ilgili uygulama sonunda öğrencilerdeki gelişimin arttığı gözlenmektedir.

Su direnci anahtar kavramı ön-KİT' de yeterli bir şekilde ortaya çıkmamıştı son-KİT' de ise hareket, temas yüzeyi, sürtünme kuvveti, sürat, kuvvet, deniz altı ve

gemi kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Gemi ve denizaltı kavramlarını yazmaları ön kısımları su direncini azaltacak şekilde tasarlandıklarını bildiklerini göstermektedir. Bu cevap kavramların bilimselliği, doğruluğu ve çeşitliliği açısından *Su Direncinin Etkisini Keşfedelim etkinliğinin* etkili olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın beşinci alt problemi kontrol grubu öğrencilerinin kavram ağları ne düzeydedir? olarak belirlenmiştir. Kontrol grubunun ön kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek çizilen birinci kesme noktası; 10-14 arası kavram ağı haritası aşağıda yer alan şekil 7'de sunulmaktadır.

Birinci Kesme Noktası: 10-14 arası (Mavi renk ile gösterilen)

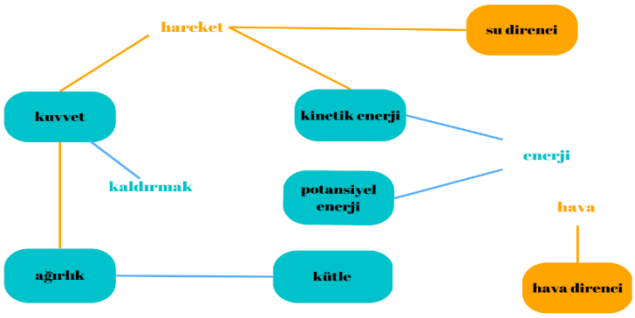

Şekil 7. Kontrol grubu KN 10-14 arası ön-KİT kavram ağı

Şekil 7 incelendiğinde kontrol grubunun ön-KİT kavram ağı haritasında birinci kesme noktasında beş anahtar kavram ortaya çıktığı görülmektedir. Ağırlık ve kütle anahtar kavramaları birbirine ilişkilendirilmiştir. Kinetik ve potansiyel enerji anahtar kavramları enerji kavramı ile birbirine bağlanmıştır. Kuvvet anahtar kavramı kaldırmak cevap kavramı ile bağlantı kurulmuştur.

Kontrol grubunun ön kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek çizilen ikinci kesme noktası; 5-9 arası kavram ağı haritası aşağıda yer alan şekil 8'de sunulmaktadır.

İkinci Kesme Noktası: 5-9 arası (Turuncu renk ile gösterilen)

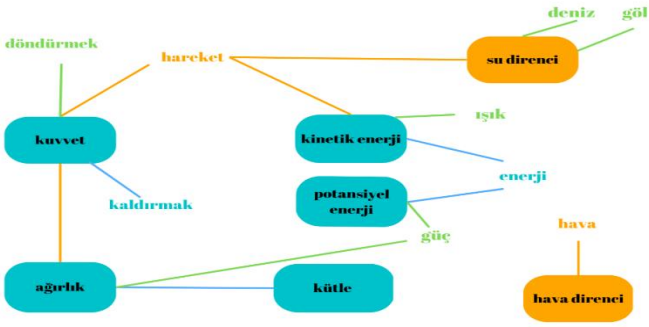

Şekil 8. Kontrol grubu KN 5-9 arası Ön-KİT kavram ağı

Şekil 8 incelendiğinde kontrol grubunun ön-KİT kavram ağı haritasında ikinci kesme noktasında hava direnci ve su direnci anahtar kavramları ortaya çıkmıştır. Hava direnci anahtar kavramı hava ile ilişkilendirilmiştir. Su direnci anahtar kavramı hareket cevap anahtarı ile bağ kurulmuştur. Ayrıca hareket cevap anahtarı kuvvet, kinetik enerji ve su direnci anahtar kavramlarını birbirine bağlamıştır. Böylelikle kavram ağı haritasında dallanma artmıştır.

Kontrol grubunun ön kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek çizilen üçüncü kesme noktası; 1-4 arası kavram ağı haritası aşağıda yer alan şekil 9'da sunulmaktadır.

Üçüncü Kesme Noktası: 1-4 arası (Yeşil renk ile gösterilen)

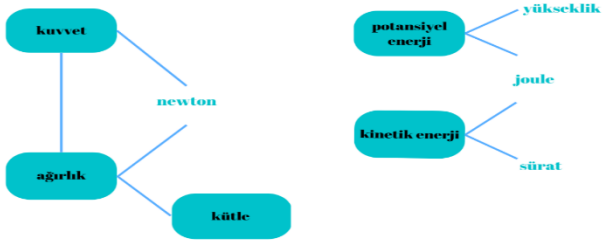
Şekil 9. Kontrol grubu KN 1-4 arası ön-KİT kavram ağı

Şekil 9 incelendiğinde kontrol grubunun ön-KİT kavram ağı haritasında üçüncü kesme noktasında ağırlık ve potansiyel enerji anahtar kavramları güç cevap kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Kuvvet anahtar kavramı döndürmek kavramıyla bağ kurulmuştur. Kinetik enerji anahtar kavramı ışık kavramıyla ilişki kurulmuştur. Su direnci anahtar kavramı deniz ve göl kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Kontrol grubunun ön-KİT kavram ağı haritası incelendiğinde hareket cevap kavramı su direncini, kinetik enerji ve kuvvet anahtar kavramlarını birbirine bağlandığı görülmektedir. Kuvvetin etkisi sonucu harekete yol açacağını, kinetik enerjiden dolayı cisme hareket kazandıracağını bildiklerini gösterebilir. Kütle ve ağırlık anahtar kavramları birbirine bağlanmıştır deney grubunda olduğu gibi günlük yaşamda da sıkça karşılaşılan kavram yanılgısıdır. Kontrol grubunun yanlış algıladıklarını gösterebilir. Su direnci anahtar kavramı deniz ve göl ile ilişkilendirilmesi suyla ilişkili olduğunu gösterebilir. Kuvvet anahtar kavramı döndürmek ve kaldırmak kavramları ile ilişkilendirilmesi cisme etkisi ile birlikte kuvvetin ortaya çıkacağını bildiklerinden kaynaklanmış olabilir. Deney grubu ön-KİT' de olduğu gibi kontrol grubu öğrencilerinin bilişsel yapılarının henüz belirgin olmadığı görülmektedir.

Kontrol grubunun son kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek çizilen birinci kesme noktası; 10-14 arası kavram ağı haritası aşağıda yer alan şekil 10' da sunulmaktadır.

Birinci Kesme Noktası: 10-14 arası (Mavi renk ile gösterilen)

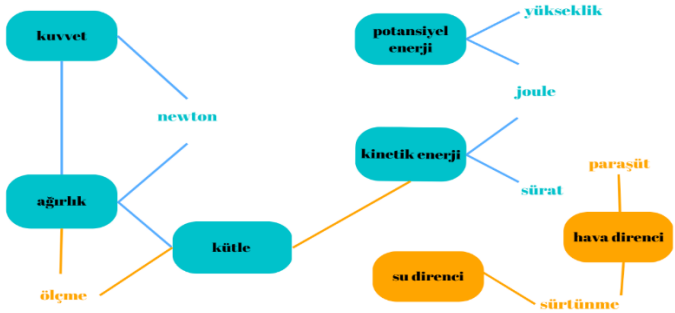

Şekil 10. Kontrol grubu KN 10-14 arası son-KİT kavram ağı

Şekil 10 incelendiğinde kontrol grubu ön-KİT kavram ağı haritasında birinci kesme noktasında ortaya çıkan anahtar kavramlar, son-KİT kavram ağı haritasında da aynı anahtar kavramlar ortaya çıkmıştır. Ağırlık ve kütle anahtar kavramları birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda ağırlık anahtar kavramı kuvvet anahtar kavramıyla da ilişkilendirilmiştir. Kuvvet anahtar kavramı ve ağırlık anahtar kavramı newton kavramı ile birbirine bağlamıştır. Potansiyel enerji anahtar kavramı yükseklik ile ilişkilendirilmiştir. Joule kavramı ile potansiyel enerji anahtar kavramı ve kinetik enerji anahtar kavramı arasında bağ kurulmuştur. Kinetik enerji anahtar kavramı sürat cevap anahtarı ile ilişkilendirilmiştir.

Kontrol grubunun son kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek çizilen ikinci kesme noktası; 5-9 arası kavram ağı haritası aşağıda yer alan Şekil 11' de sunulmaktadır.

İkinci Kesme Noktası: 5-9 arası (Turuncu renk ile gösterilen)

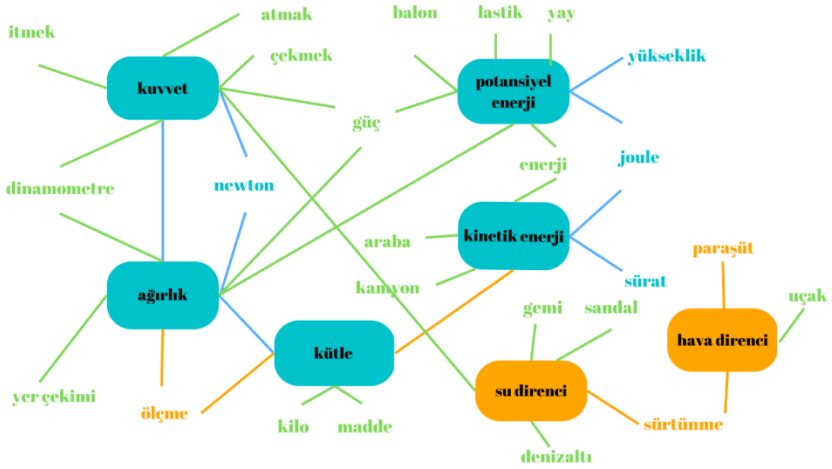
Şekil 11. Kontrol grubu KN 5-9 arası son-KİT kavram ağı

Şekil 11 incelendiğinde kontrol grubu son-KİT kavram ağı haritasında ikinci kesme noktasında hava direnci ve su direnci anahtar kavramları eklenerek yedi anahtar kavram çıkmıştır.

Ağırlık ve kütle anahtar kavramları ölçme cevap kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Kütle ve kinetik enerji anahtar kavramları birbirine bağlanmıştır. Hava direnci ile su direnci anahtar kavramlar sürtünme cevap kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca hava direnci anahtar kavramı paraşüt cevap kavramı ile ilişkilendirilmiştir.

Kontrol grubunun son kelime ilişkilendirme testinden elde edilerek çizilen üçüncü kesme noktası; 1-4 arası kavram ağı haritası aşağıda yer alan Şekil 12' de sunulmaktadır.

Üçüncü Kesme Noktası: 1-4 arası (Yeşil renk ile gösterilen)

Şekil 12. Kontrol grubu KN 1-4 arası son-KİT kavram ağı

Şekil 12 incelendiğinde kontrol grubu son-KİT kavram ağı haritası üçüncü kesme noktasında görüldüğü gibi cevap kavramlar çoğalarak dallanma artmıştır. Kuvvet anahtar kavramı atmak, çekmek, itmek, dinamometre ve güç cevap kavramları eklenerek ilişkilendirilmiştir. Ayrıca kuvvet anahtar kavramı su direnci anahtar kavramı ile bağlanmıştır. Ağırlık anahtar kavramı yerçekimi, dinamometre, potansiyel enerji kavramlarıyla bağ kurulmuştur. Güç cevap anahtarı ağırlık, potansiyel enerji ve kuvvet anahtar kavramlarını birbirine bağlamıştır. Potansiyel enerji anahtar kavramına balon, lastik ve yay cevap kavramları eklenmiştir. Potansiyel enerji anahtar kavramı enerji cevap kavramı ile kinetik enerji arasında bağ kurulmuştur. Kinetik enerji anahtar kavramına kamyon ve araba kavramları eklenmiştir. Hava direnci anahtar kavramı uçak cevap kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Su direnci anahtar kavramı gemi, sandal ve deniz altı kavramları eklenerek ilişki sağlandığı görülmektedir.

Kontrol grubu son-KİT kavram ağı haritasına bakıldığında kavramların arttığı ve dallanmanın genişlediği görülmektedir. Ön-KİT kavram ağı haritasına göre çok

sayıda kavramlar olduğu kavram ağı haritasının kavramlar arası bağın genişlediği göze çarpmaktadır.

Kavram ağı haritası incelendiğinde aşağıdaki bulgular elde edilmiştir;

Ağırlık ile kuvvet anahtar kavramaları arasında bağ kurmaları ağırlığın bir kuvvet olduğunu bildiklerini göstermektedir. Ağırlık anahtar kavramı dinamometre, newton, güç ve yerçekimi ilişkilendirilmiştir. Ağırlığın birimini bildiklerini hangi aletle ölçüldüğünü yerçekimine bağlı olduğunu öğrendiklerini ortaya çıkmaktadır. Ağırlık ile kütle anahtar kavramları arasında bağ kurmaları kavram yanılgısıdır. Konrtol grubunun ünite işlendikten sonra bile kavram yanılgısına devam ettiklerini göstermektedir. Ağırlık ile kütle anahtar kavramlarını yeterince öğrenemedikleri bulgusu elde edilmiştir.

Kütle anahtar kavramını kilo madde ile ilişkilendirilmesi kavramların yetersizliği öğrencilerin yeterince bilgi sahibi olmadığı, zihinlerinde daha az yer kapladığını göstermektedir.

Kuvvet anahtar kavramına atmak, çekmek, itmek ekleme yapılmış dinamometre ile ağırlık kavramı ilişkilendirilmiştir. Ayrıca kuvvet anahtar kavramı su direnci ile bağ kurulmuştur. Ön-KİT kavram ağı haritasına göre kavramlar artarak dallanma genişlemiştir. Öğrencilerin bilişsel yapısının oluşmaya başladığı gözlenmektedir.

Potansiyel enerji anahtar kavramının yükseklik ve ağırlık cevap kavramaları ile bağ kurulması potansiyel enerjinin ağırlık ve yüksekliğe bağlı olduğunu kontrol grubunun bildiklerini göstermektedir. Yay, balon ve lastik kavramları ile ilişkilendirilmesi cisimlerin potansiyel enerjiye sahip olduğunu bilmektedirler. Ayrıca potansiyel enerjinin birimini bildikleri yorumu çıkarılabilir. Kontrol grubu öğrencilerinin yeterince potansiyel enerji kavramını öğrendikleri söylenebilir

Kinetik enerji anahtar kavramı araba, kamyon, joule, enerji kavramları ve kütle anahtar kavramıyla ilişkilendirilmesinden yola çıkılarak kinetik enerji anahtar kavramının birimini ve kütleye bağlı olduğunu kontrol grubunun bildiklerini söylemek mümkündür. Kontrol grubu kinetik enerji anahtar kavramına verdikleri cevap kelime sayısı ve çeşitliliği bakımından deney grubuna göre daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Yeterli bir şekilde öğrenemedikleri düşünülmektedir.

Hava direnci anahtar kavramı uçak, paraşüt, sürtünme ve kuvvet anahtar kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Kontrol grubunun uçak ve paraşüt ile ilişkilendirilmesi belirli bir yükseklikte hareket eden cisimlerin potansiyel

enerjiye sahip olduğunu bildiklerini gösterir. Kontrol grubu öğrencilerinin ön-KİT kavram ağı haritasında bilgi sahibi olmadığı son-KİT' de ise doğru ilişkilendirilmelerin yapıldığı görülmektedir. Kontrol grubunun son-KİT' de kelime çeşitliliği ve sayısı bakımından az ve yetersiz olduğu görülmektedir.

Su direnci anahtar kavramı gemi, sandal, denizaltı sürtünme cevap kavramlar ve kuvvet anahtar kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Kontrol grubunun gemi, sandal ve denizaltı cevap kavramlarını kullanmaları ön kısımlarının su direncine göre tasarlandıklarını bildiklerini göstermektedir. Kontrol grubu ön-KİT' e göre kavramların arttığı doğru ilişkilendirilmelerin yapıldığı görülmektedir. Öğrencilerin su direnci anahtar kavramını öğrendikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada ve Türkiye' de son zamanlarda, eğitim programlarının verimliliğini arttırabilmek üzere çok sayıda araştırma yapılmıştır. Özellikle fen ve matematiği bir araya getirilmesi üzerine yapılan araştırmalar, ortak nokta olarak bilimsel süreçleri kabul etmiş ve bu kapsamda projeler geliştirilmiştir. Bu projelerden biri de GEMS' tir (Sarıtaş, 2010). GEMS yaklaşımı, öğrencilerin fen ve matematikteki ana kavramları öğrenmelerini ve bu kavramların önemini vurgulayarak, fen ve matematik derslerine karşı pozitif tutum geliştirmeyi, bağımsız ve eleştirel düşünebilen bireyler kazandırmayı hedeflemektedir. Program ilk başta ABD olmak üzere dünya çapında birçok ülkede öğretmenler tarafından denenmiştir (Barett vd., 1999; akt. Yalçın ve Tekbıyık, 2013). Bu çalışmada GEMS yaklaşımının ortaokul öğrencilerinin zihinsel yapılarına etkisi incelenmiştir. Araştırmaya başlamadan önce deney ve kontrol gruplarına ön-KİT ve uygulama sonunda son-KİT yedinci sınıf fen bilimleri dersi kuvvet ve enerji ünitesi kelime ilişkilendirme testi uygulanmış ve şu sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Deney ve kontrol gruplarının ön-KİT incelendiğinde kelime çeşidi ve frekansları birbirine yakın olduğu görülmektedir. Son-KİT' de ise deney grubunda kelime çeşidi ve frekansında artış gözlenmektedir. Bu bulgular ışığında GEMS yaklaşımının uygulandığı deney grubu, 2018 fen bilimleri öğretim program tabanlı derslerin işlendiği kontrol grubuna göre kavramları daha anlamlı öğrendiği sonucunu göstermektedir. Çalışmamızın sonuçları literatürde olan çalışmalarla (Bahar ve Özatlı, 2003; Cardelini ve Bahar, 2000) kelime çeşidi ve sayısında artış bakımından benzerlik göstermekte, (Ercan vd., 2010; Güneş ve Gözüm, 2013) paralellik göstermektedir. Çalışmamızdan farklı olarak (Kempa ve

Nicholls, 1983; Polat, 2013) yaptığı çalışmasında kelime sayısında azalma ve bilişsel yapılarında kalıcı bir değişim sağlanamadığı ortaya çıkmıştır.

Deney grubu ön- KİT ve son-KİT bulgularında ön- KİT frekansı 22 iken son-KİT frekansı 60'a yükselmiştir. EK 1 ve EK 2' de deney grubu kelime çeşidi sayısı ön-KİT' de 14'ten son-KİT' de 40' a çıkmıştır. Bu durumda deney grubunda kelime çeşidi ve frekansının belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda GEMS yaklaşımının uygulandığı deney grubu öğrencilerinin başlangıçta bilimselliği az olan cevap kelimeler verirken uygulama sonunda ise bilimsel ve yeni öğrendiği cevap kelimeler vererek kavram bilgisinin geliştiği sonucuna ulaşabiliriz.

Kontrol grubu ön- KİT ve son-KİT bulgularında (Tablo 2.) ön- KİT frekansı 16 iken son-KİT frekansı 36'ya yükselmiştir. EK 3 ve EK 4' de kelime çeşidi ön-KİT' de 11'den son-KİT' de 28' e çıkmıştır. Kontrol grubunda kelime çeşidi ve frekansı sayısı arttığı görülmektedir. 2018 fen bilimleri öğretim program tabanlı derslerin işlendiği kontrol grubu öğrencilerinin kelime çeşidi ve frekansına bakıldığında bilimselliği az yetersiz cevap kelimelerden oluştuğu görülmektedir.

GEMS (Great Exploration in Math and Science) tabanlı yaklaşımına göre hazırlanan aktivitelerin öğrenci merkezli olması grup arkadaşları ile fikir alış verişinde bulunmaları, gözlem ve ölçüm yapmaları, istedikleri kadar aktiviteleri denemeleri öğrencilerin yeni kavram öğreniminde ve gelişiminde katkı sağladığı düşünülmektedir.

Anahtar kavramlarına yazılan cevap kelimelerin frekansları temel alınarak kesme noktalarına göre (10-14, 9-5, 1-4 arası) oluşturulan kavram ağı haritaları kavramlar arası ilişkiyi göstermektedir.

Deney grubu ön-KİT verilerine göre üçüncü kesme noktasında (1-4 arası) yedi anahtar kavramın hepsi ortaya çıkmıştır. Fakat anahtar kavramların ilişkilendirildiği cevap kelimeler sayıca yetersiz kalmıştır, bilimsel olmayan günlük hayatımızda sıkça kullanılan kelimelerle ilişkilendirilmiştir. Öğrencilerin az sayıda kavram bildiği *su direnci-deniz*, *kütle-kilo, kuvvet-güç, hava direnci-hava, kinetik enerji-elektrik enerjisi* cevap kelimeleri yazmaları günlük hayatta sıkça kullandıkları kelimeler olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, öğrencilerin ağırlık ve kütle kavram anahtarlarını birbirleriyle ilişkilendirilmeleri günlük hayatta sıkça karşılaşılan kavram yanılgısına sahip olduğunu göstermektedir. Deney grubu son-KİT üçüncü kesme noktası (1-4 arası) ile meydana gelen kavram ağı haritasına göre tüm anahtar kavramlar ortaya çıkmış olup fazla sayıda cevap kelimeler ile daha fazla bağlantılar kurulmuş, ilişkilendirilmeler artmıştır.

Anahtar kavramlar birbirleriyle ve cevap kelimelerle doğru bir şekilde ilişkilendirilmiş, dışarda anahtar kavram kalmamıştır. Uygulama sonunda kavram ağı haritasının genişlediği kavram yanılgılarının giderildiği gözlenmektedir. Bu sonuç, Cardelini ve Bahar (2000) tarafından yapılan araştırmayla benzerlik göstermektedir.

Kontrol grubu ön-KİT üçüncü kesme noktası (1-4 arası) kavram ağı haritasına bakıldığında yedi kavram anahtar ortaya çıkmıştır. Deney grubu ön-KİT' de olduğu gibi cevap kelimeler sayıca yetersiz ve bilimsel olmayan cevap kelimelerden oluşmaktadır. Kavramların birbirinden kopuk ve ilişkisiz olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerde deney grubu ön-KİT' de olduğu gibi kavram yanılgıları meydana gelmiştir. Ayrıca, kinetik enerji ile ışık; kütle ile ağırlık; potansiyel enerji ile güç; kuvvet ile kaldırmak; su direnci ile göl kavramlarını eksik ve yanlış ilişkilendirme yapılmıştır. Öğrencilerde deney grubu ön-KİT' de olduğu gibi oldukça az cevap kelimeler kullandıkları görülmektedir. Kontrol grubu son-KİT üçüncü kesme noktası (1-4 arası) kavram ağı haritasında cevap kelimeler artarak dallanma genişlemiştir. Kontrol grubu ön-KİT kavram ağı haritasına göre cevap kavram sayısı artmış olup daha fazla sayıda bilimsel kavramlar kullanılmış olsa da yeterli değildir. Kontrol grubunda kütle ile ağırlık kavram yanılgılarının henüz giderilmediği görülmektedir. Hava direnci, kinetik enerji ve kütle anahtar kavramları kelime çeşitliliği bakımından yetersiz şekilde ilişkilendirmeler yapılmıştır. Kontrol grubu son-KİT kavram ağı haritası genişleyerek cevap kelime sayısı artsa da kelimelerin nitelikli olmadığı kelime çeşidi bakımından yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bahar, Johnstone, Sutcliffr (1999) tarafından yapılan araştırma bu sonuç ile paralellik göstermektedir.

Alan yazın incelendiğinde yapılan çalışmalarda, (Balbağ, 2018; Cachapuz ve Maskill, 1987; Çetin, 2010; Dalak, 2017; Gençoğlu, 2019; Johnstone ve Moynihan, 1985; Kıryak, 2013; Nergiz, 2022; Preece,1978; Shavelson, 1974; Özatlı ve Bahar, 2010; Tongaç, 2006; Tunç, 2015; Yalvaç, 2008; Yalvaç Hastürk, 2013; Yaman, 2012). Yöntem ve tekniklerde KİT kullanarak öğrencilerin bilişsel yapılarının pozitif yönde değiştiği ve kavram yanılgılarının giderildiği görülmüştür. Bu araştırmanın sonuçları literatürde yapılan çalışmaların sonuçları ile paralel olduğu görülmektedir. Çalışmamızdan farklı olarak Kayhan (2019), yaptığı çalışmasında deney ve kontrol grupları arasında farklılık ortaya çıkmamıştır. Ayrıca, Akatan (2019), Bahar ve Özatlı (2003) yaptıkları çalışmalarda benzer sonuçlar bularak öğrencilerde beklenen düzeyde bir ilerleme olmadığı tespit edilmiştir.

GEMS yaklaşımını etkili bir şekilde inceleyebilmek için fen bilimleri dersinin farklı ünitelerinde uygulaması yapılabilir. GEMS yaklaşımı etkinliklerinde kullanılacak malzemeler, araç ve gereçler önceden hazırlanmalı, eksiklikleri giderilmelidir. GEMS tabanlı öğrenme programının uygulandığı sınıfta sınıf mevcudu 16 kişiden oluşmaktadır. Sınıf mevcudunun az olması uygulamanın verimliliği açısından kolaylık sağlamıştır. GEMS yaklaşımının uygulandığı sınıf ortamlarının kalabalık olmaması önerilebilir. GEMS tabanlı öğrenme programının daha etkili kullanılması amacıyla öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmeli, öğretmen adaylarının ise GEMS yaklaşımı konusunda bilgilendirilmesi önerilmektedir. Fen bilimleri öğretmenleri için GEMS yaklaşımına yönelik kılavuz kitaplar hazırlanabilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akatan, A. (2019). Öğrencilerinin çizgili kas konusunda bilişsel yapılarının ve bu bilişsel yapılara ilişkin alternatif kavramların kelime ilişkilendirme testi ile belirlenmesi. (Tez no. 556906) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Bahar, M. & Özatlı, N.S. (2003). Kelime iletişim test yöntemi ile lise 1. sınıf öğrencilerinin canlıların temel bileşenleri konusundaki bilişsel yapılarının araştırılması. *BAÜ Fen Bil. Enst. Dergisi, 5*(2), 75-85.

Bahar, M., Johnstone, A. H. & Sutcliffe, R. G. (1999). Investigation of students' cognitive structure in elementary genetics through word association tests. *Journal of Biological Education,* 33, 134-141.

Balbağ, M.Z. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının kelime ilişkilendirme testi (KİT) kullanılarak kütle ve ağırlık kavramlarına ilişkin bilişsel yapılarının belirlenmesi. Eskişehir *Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Eğitim Dergisi*, *3*(1), 69-81.

Barber, J. B., L. & Bergman, L. (2000). *Parent Partners.* Lawrence Hall of Science, University of California, Berkeley.

Barber, J., Bergman, L., Sneider, C. & Satege, E. (1988, 1993, 1998). *The GEMS Teacher's Handbook by the Regenst of the University of Califonia*.

Barrett, K., Blinderman E., Boffen, B., Echols J., A.House, P., Hosoume, K. & Kopp, J. (1999). *Science and Math Explorations For Young Children*. Lawrence Hall of Science of California at Berkeley.

Batı, K. (2013). Fen eğitiminde bilimsel yöntem süreci öğretimi üzerine bir inceleme: pozitivizmden anarşist bilgi kuramına. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *34*(34), 211-226.

Bergman, L. & Schooley, C. (2003). A Successful Educational Collaboration between Scientists and Educators: *Microscopic Explorations*, 2(1), 25-28.

Bevis, T. H., Granger, E. M., Saka, Y. & Southerland, S. A. (2009). Comparing the efficacy of reform-based and traditional/verification curricula to support student learning about space science. J. Barnes, D. A. Smith, M. G. Gibbs, & J. G. Manning (Ed.), *The Annual Meeting of The National Association for Research in Science Teaching* içinde (s.1-18). Science Education and Outreach: Forging a Path to the Future.

Cachapuz, A. F. C., & Maskill, R. (1987). Detecting changes with learning in the organization of knowledge: Use of Word association to follow the learning of collision theory. *International Journal of Science Education, 9*(4), 491-504.

Cardellini, L. & Bahar, M. (2000). Monitoring the learning of chemistry through word association tests. *Australian Chemistry Resource Book*, 19, 59-69.

Ceylan, E. (2016). GEMS programının fen bilgisi öğretmen adaylarının "Dünya, ay ve yıldızlar" konularındaki başarılarına, öz yeterliliklerine, tutumlarına ve bilimsel muhakemelerine etkisinin incelenmesi. (Tez no. 454433) [Yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ceylan, E., Tüysüz, C. & Tatar, E. (2016). Fen bilimleri eğitiminde GEMS etkinlikleri kullanılmasına yönelik öğretmen adaylarının görüşleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(1), 169-177.

Çam, Ş. S. (2013). GEMS programı – Matematik ve fende büyük buluşlar. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 148-154.

Çetin, A. (2010). Fen ve teknoloji dersinde işbirlikli öğrenme tekniklerinin öğrencilerin başarı, tutum ve zihinsel yapılarına etkisi. (Tez no. 264778) [Yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çümen, V. (2018). GEMS tabanlı öğrenme programının 6.sınıf öğrencilerinin yoğunluk kavramı ile ilgili başarılarına, kavramsal değişimlerine ve bilimsel süreç becerilerine etkisinin incelenmesi. (Tez no. 492492) [Yüksek lisans tezi, Uşak Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Dalak, D. (2017). 5E öğrenme modelinin ortaokul 5. sınıf öğrencilerinin zihinsel yapılarına ve bilimin doğasını öğrenmelerine etkisinin incelenmesi. (Tez no. 463120) [Yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ercan, F., Taşdere, A. & Ercan, N. (2010). Kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla bilişsel yapının ve kavramsal değişimin gözlenmesi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi, 7*(2), 136- 154.

Fraenkel, J. R. & Wallen, N. E. (1996). *How to Design and Evaluate Research in Education*. McGraw-Hill.

Gençoğlu, S. E. (2019). 6. Sınıf öğrencilerinin doğal afetlere yönelik bilişsel yapılarının kelime ilişkilendirme testi (KİT) yoluyla incelenmesi. (Tez no. 539340) [Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Granger. M. E. & Bevis, H.T. (2009). Comparing the efficacy of reform-based and traditional/verification curricula to support student learning about space science. Reforms & Learning Space Science I. Garden Grove, CA, April, 17–20.

Güneş, H. & Gözüm, A. İ. C. (2013). İlköğretimde işlenen ekoloji konusunun 10. sınıf öğrencilerin ekosistem ekolojisi konusundaki hazırbulunuşluk düzeyleri üzerindeki etkisinin saptanmasında kelime ilişkilendirmenin kullanılması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2*(3), 252- 264.

Johnstone, A. H. & Moynihan, T. F. (1985). The relationship betweeen performance in word association tests and achievement in chemistry. *European Journal of Science Education, 7*, 57-66.

Karamustafaoğlu, O. & Aktaş, İ. (2020). GEMS yaklaşımına dayalı geliştirilen etkinliklerin yürütülmesine yönelik öğretmen görüşleri. *Uluslararası Sanat, Spor ve Bilim Eğitiminde Yeni Eğilimler Dergisi*, *9*(2), 83-98.

Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi.* Nobel.

Kayhan, Ö. (2019). İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin "Çevremizdeki Işık ve Sesler" ünitesi ile ilgili bilişsel yapılarının kavram karikatürleri kelime ilişkilendirme testi teknikleri ile belirlenmesi. (Tez no. 561553) [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kempa, R. F. & Nicholls, C. E. (1983). Problem solving ability and cognitive structure an explanatory investigation. *European Journal of Science Education, 5*, 171-184.

Kıryak, Z. (2013). Ortak bilgi yapılandırma modeli'nin 7. sınıf öğrencilerinin su kirliliği konusundaki kavramsal anlamalarına etkisi. (Tez no. 344483) [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

MEB, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB] (2013). *İlköğretim Kurumları Fen Bilimleri (3-8. Sınıflar) Dersi Öğretim Programı*. Milli Eğitim Bakanlığı.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018). *İlköğretim Kurumları Fen Bilimleri Dersi (3.-8. Sınıflar) Öğretim Programı.* Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.

Nas, E. E. (2021). Okul öncesi eğitimde GEMS destekli eğitim programının çocukların matematik becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi. (Tez no. 677204) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Nergiz, H. (2022). Fen bilgisi öğretmen adaylarının "Madde" kavramı ile ilgili bilişsel yapılarının kelime ilişkilendirme testi, çizme-yazma tekniği ve kavram haritaları ile belirlenmesi. (Tez no. 735601) [Yüksek lisans tezi, Alanya Alaattin Keykubat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Olsen, J.K. & Slater, F.T. (2009). Impact of modifying activity-based instructional materials for special needs students in middle school astronomy. *The Astronomy Education Review, 2*(7), 40-56.

Özatlı, N. S. & Bahar, M. (2010). Öğrencilerin boşaltım sistemi konusundaki bilişsel yapılarının yeni teknikler ile ortaya konması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, *10*(2), 9-26.

Polat, G. (2013). 9. sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin bilişsel yapılarının kelime ilişkilendirme test tekniği ile tespiti. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, *7*(1), 97-120.

Pompea, S. M. & Gek, T. K. (2002, May). Optics in the great exploration in math and science (GEMS) program: A summary of effective pedagogical approaches. In *Seventh International Conference on Education and Training in Optics and Photonics* (Vol. 4588, pp. 103-109). International Society for Optics and Photonics.

Preece, P. F. (1978). Exploration of semantic space: review of research on the organisation of scientific concepts in semantic memory. *Science Education, 63*, 547-562.

Sağlam, K (2012). Fen ve matematikte büyük buluşlar programının etkililiğinin incelenmesi: Bir Özel Okul Örneği. (Tez no. 319484) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Sarıtaş, R. (2010). Milli eğitim bakanlığı okul öncesi eğitim programına uyarlanmış GEMS fen ve matematik programının anaokuluna devam eden altı yaş grubu çocukların kavram edinimleri ve okula hazır bulunuşluk düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. (Tez no. 279527) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Shavelson, R. J. (1974). Methods for examming representations of a subject-matter structure in a student's memory. *Journal of Research in Science Teaching, 11,* 231-249.

Tekbıyık, A. & Yalçın, F. (2013). GEMS tabanlı etkinliklerle desteklenen proje yaklaşımının okul öncesi eğitimde kavramsal gelişime etkisi. *Journal of Turkish Studies*, *8*(9), 2375-2399. http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies.5574.

Tekbiyik, A., Seyihoglu, A. & Konur, K. B. (2017). Etkinlik temelli bir hizmetiçi eğitim uygulaması. GEMS yaklaşımına dayalı öğretim tasarımı becerilerinin geliştirilmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 11*(22), 67-85.

Tongaç, E. (2006). Farklı öğretim yaklaşımlarının öğrencilerin fen bilgisi dersi dolaşım sistemi konusundaki bilişsel yapılarına etkilerinin araştırılması. (Tez no. 189593) [Yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tunç, T. (2015). Analitik kimya dersi "Elektrokimya" konusunda probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarına etkisi. (Tez no. 381133) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yalvaç Hastürk, H. G. (2013). Öğretmen adaylarının bazı çevre konularına ilişkin zihinsel yapılarındaki değişimlerin otantik öğrenme ortamlarına incelenmesi ve değerlendirilmesi. (Tez no. 336109) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yalvaç, H. G. (2008). İşbirlikli öğrenme yaklaşımının öğretmen adaylarının çevreye ilişkin zihinsel yapılarına etkisi. (Tez no. 216956) [Yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yaman, F. (2012). Bilgisayara dayalı tahmin-gözlem-açıklama (TGA) etkinliklerinin öğrencilerin asit-baz kimyasına yönelik kavramsal anlamalarına etkisi: Türkiye ve ABD örneği. (Tez no. 293009) [Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: By making science and mathematics fun, students are encouraged to develop their research and inquiry skills by arousing a sense of curiosity. When we look at the learning programs, it is seen that importance is given to student-centered approaches that research, question, discover information with active participation, use information, adopt scientific process skills, adapt to science and technology, and associate the concept learned with daily life. (MoNE [Ministry of National Education], 2013; MoNE, 2018). It is thought that GEMS is one of the approaches that enable students to discover information in environments where they are active, make observations, question, use communication skills, use information, and ensure permanence in learning. The aim of this study is to examine the effect of the experimental group, in which the lessons were taught according to the GEMS (Great Exploration in Math and Science) approach, and the control group, in which the 2018 science curriculum was taught, on the mental structures of the seventh grade students in the "Force and Energy" unit of the science course. When the researches were analyzed as a whole; there were no studies in which the mental structures of the GEMS approach on middle school students were determined. For this reason, it is thought that the study aiming to

investigate the effect of GEMS activities on their mental structures will contribute to the literature.

Method: In this study in which the effect of GEMS approach on the mental structures of middle school students was examined, descriptive research in the survey model was used. Survey models are research approaches that aim to describe a situation that has existed in the past or until now as it exists (Karasar, 1999). The research was conducted in the fall semester of the 2022-2023 academic year with seventh grade students studying in a district of a province in the Central Black Sea Region. The study group consisted of 32 students, 20 girls and 12 boys. The experimental group (n=16) and the control group (n=16) consisted of randomly selected classes. The application was carried out in 4 weeks. Word Association Test was applied. Implementation studies lasted a total of 4 weeks. The experimental group (N=16) was taught according to the GEMS-based learning program and the control group (N=16) was taught according to the 2018 science curriculum. A word association test consisting of seven key concepts of the Force and Energy unit (force, mass, weight, kinetic energy, potential energy, water resistance and air resistance) was used as a data collection tool before and after the implementation. Students were asked to write words that the seven key concepts evoked in their minds.

Results: The findings were obtained with concept network maps by looking at the word types and frequencies of the groups obtained from the word association test. In order to evaluate the results of the word association test, a detailed frequency table was created and the results were analyzed. Concept network maps were created by considering the frequency table. While creating the concept network maps, the breakpoint technique proposed by Bahar et al. (1999) was applied. Concept network maps were created with the cut-off point technique. The first cut-off point was 10-14, the second cut-off point was 5-9 and the third cut-off point was 1-4 frequencies. Concept network maps were created in the pre and post-tests of the experimental group and the control group according to the determined cut-off points.

Conclusion and Discussion: As a result of the analyses, it was concluded that the students in the experimental group, in which the Great Exploration in Math and Science (GEMS) approach was applied, initially gave less scientific answer words, but at the end of the application, they gave scientific and newly learned answer words and their concept knowledge improved. In the pre-WAT and post-WAT findings of the control group, it is seen that the number of word types and frequencies increased in the control group. When the 2018 science curriculum-

based lessons of the control group students are examined, it is seen that the vocabulary type and frequency of the control group students consist of low-scientific, inadequate, unqualified response words. When the pre-WAT of the experimental and control groups are examined, it is seen that the word types and frequencies are close to each other. In the post-WAT, an increase in word variety and frequency was observed in the experimental group. When we compare the pre-WAT concept network maps of the experimental and control groups, it shows parallelism in terms of word variety, word number and non-scientific answer words. At the end of the application, it is seen that the post-WAT concept network map of the experimental group, in which the Great Exploration in Math and Science (GEMS) approach was applied, expanded branching by using more correct answer words compared to the post-WAT concept network map of the control group, in which lessons based on the 2018 science curriculum were taught, and the number of scientific concepts increased and associations were made correctly. According to the experimental group pre-WAT data, all seven key concepts emerged in the concept network map at the third cut-off point (between 1-4). However, the number of answer words with which the key concepts were associated was insufficient, and they were associated with non-scientific words that are frequently used in our daily lives. According to the concept network map created with the third cut-off point (between 1-4) of the post-WAT in the experimental group, all key concepts emerged and more connections were established with more answer words and associations increased. According to the concept network map of the control group pre-WAT third cut-off point (between 1-4), seven key concepts emerged. As in the experimental group pre-WAT, the number of answer words was insufficient and consisted of non-scientific answer words. It was revealed that the concepts were disconnected and unrelated. Although the number of answer words increased by expanding the post-WAT concept network map of the control group, it was concluded that the words were not qualified and were insufficient in terms of word variety. After four weeks of implementation, it was revealed that there was a significant difference in favor of the experimental group in which the GEMS approach was applied. In line with the findings obtained from the study, in-service training should be provided to teachers in order to use the GEMS-based learning program more effectively, and guidebooks for the GEMS approach should be prepared for science teachers.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2577-2617
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.81294
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 20.03.2025 Submitted date
Kabul tarihi 13.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Erzengin, A., & Türkmen, M. N. (2025). 181 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonunun Tanıtımı ve Hülasası (Hicri 1041-1042/Milladi 1632-1633). *Journal of History School,* 76, 2577-2617.

181 NUMARALI HARPUT ŞER'İYYE SİCİLİ'NİN TRANSKRİPSİYONUNUN TANITIMI VE HÜLASASI (HİCRİ 1041-1042/MİLLADİ 1632-1633)[1]

Adem ERZENGİN[2] **& Mustafa Nuri TÜRKMEN**[3]

Öz

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü şer'iyye sicilleri mevcut olmuştur. Bu siciller, sadece hukuki kayıtlar olmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin sosyal biçimini, idari düzenini ve günlük hayatını kavramak için değer biçilmez kaynaklardır. Mesela, adaletin nasıl işlediği, insanların sosyal ilişkilerindeki normlar, ekonomik faaliyetler ve hatta küçük yerleşim yerlerinin isimlerini ve demografik yapısı gibi muhtelif pek çok konu bu sicillerde mevcuttur. Bu noktada, 181 numaralı Harput şer'iyye sicili örneği, sadece bir belge olmanın ötesinde, ilgili dönemin toplumsal dokusunu aydınlatmak için geniş bir pencere sunuyor. Bu sicil, günümüz akademik tarih araştırmalarına katkı sağlayan verilerin yanı sıra, dönemin yönetim biçimini, adalet anlayışını ve halkın gündelik sorunlarını da aydınlatmaktadır. Dolayısıyla, bu sicil, Osmanlı tarihini sadece padişahların ve savaşların tarihi olarak değil, halkın yaşamına dair çok yönlü bilgiler verdiği için de sosyal tarih yazmaya olanak tanır. Bu çalışma, Harput tarihi için bu

[1] Bu çalışma, 2019 yılında Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda kabul edilen ''181 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1041-1042/ M. 1632-1633)'' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[2] Doktora öğrencisi, Atatürk Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, erzenginademm@hotmail.com ORCID: 0009-0001-9759-783X.
[3] Prof. Dr., Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi- Tarih Bölümü, Mustafanuri.Turkmen@batman.edu.tr, ORCID:0000-0001-6310-4112.

dönemde bilinmeyen birçok meseleyi aşikâr kılmıştır. 181 numaralı Harput şer'iyye sicilinde ekseriyet itibariyle, satış akdi, alacak-verecek meseleleri, miras paylaşımı, nafaka, hibe vs. gibi davalar kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harput, Şer'iyye Mahkemeleri, Şeriyye Sicilleri, Kadı, Osmanlı.

Introduction and Summary of the Transcription of the Harput Shari'a Court Register No. 181 (Hijri 1041-1042 / Gregorian 1632-1633)

Abstract

The Ottoman Empire had its own unique Shari'a court registers. These registers were not only legal records but also invaluable sources for understanding the social structure, administrative organization, and daily life of the period. For example, many topics such as how justice was administered, the norms in people's social relations, economic activities, and even the names and demographic structures of small settlements can be found in these registers. At this point, the example of the 181st Harput Shari'a court register offers a comprehensive window not only as a document but also for understanding the social fabric of the period. This register the system of governance, understanding of justice, and the daily issues faced by the people unknown. Therefore, such registers allow for a deep analysis of Ottoman history, not merely as the history of sultans and wars, but through a multidimensional understanding of the lives of the people. This study has revealed many previously sheds light on not only the data contributing to academic research of the time but also issues regarding the history of Harput during this period. In the 181st Harput Shari'a court register, the majority of the cases recorded concern matters such as sales contracts, debts and receivables, inheritance distribution, alimony, donations, etc.

Keywords: Harput, Shari'a Courts, Shari'a Court Registers, Qadi, Ottoman.

GİRİŞ

Harput, tarih boyunca sürekli bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmüş ve uzun bir süre önemli bir yerleşim merkezi olma işlevini yerine getirmiştir (Aksın, 1999, s.20). Birçok medeniyetin hâkimiyeti altına giren Harput sırasıyla, Urartu, İran, İskender, Roma ve Bizans hâkimiyetlerinin ardından VII. asırda Arapların tasarrufuna geçti. 10. asırda yeniden Bizanslıların tasarrufuna geçen şehir, 1085'ten sonra Çubukoğulları Beyliği'ne ardında Artuklular, Anadolu Selçukluları ve İlhanlıların hâkimiyetine geçti. İleriki tarihlerde Doğu Anadolu muhitinde siyasî mücadelenin yoğunluk kazandığı bir zamanda Harput şehrinin tasarrufu, Dulkadırlı, Kadı Burhaneddin, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri

aralarında sürekli el değiştirmesine sebep oldu. 1465'te Uzun Hasan'ın yönetiminde Karakoyunlulara ve 1507'de ise Safevilerin hâkimiyetine girdi. Nihayet 1514 Çaldıran Zaferi'nden takriben iki sene sonra Diyarbekir'i, İran Safevisinin muhasarasından kurtarmak gayesiyle harekete geçen Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa öncülüğündeki Osmanlı güçleri, üç gün devam eden bir muhasaranın ardında 26 Mart 1516 tarihinde Osmanlı topraklarına dâhil oldu. Arkasından aynı adla kurulan şehir, Diyarbekir eyaletine bağlanarak sancağın merkezi haline geldi. Bu sancağın ilk tahriri ise 1518 yılında tamamlandı (Ünal, 1997, s. 223-235).

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren, önceki Türk devletlerinin adalet anlayışını temel alarak kendi yönetim sistemini kurmaya çalışmıştır. Devlet, topraklarını genişletip fetihler neticesinde teşkilatlanmaya başladıkça, adaletli bir yönetim anlayışı ihtiyacı da giderek daha fazla önem kazanmıştır (Erçin, 2015: 15). Osmanlı Devleti, İslam devleti kimliğini benimsediği için, hukuk sisteminin temelini de İslam hukuku oluşturuyordu (Karal, t.y., s.134-135). Osmanlı Devleti'nde İslam hukukunun işlendiği yerlerden en önemlisi de şer'iyye mahkemeleridir. Bu mahkemeler ''meclis-i şer'' ve ''mahfil-i şer'' gibi tesmiye edilirdi. Şer'iyye mahkemelerinde en yüksek makama sahip vazifedârlar ise kadılardır (Erçin, 2015, s.18).

Osmanlı Devleti'nde kadı, kaza ismi verilen yerleşim birimlerinde belirli bir süre için görevlendirilen, mülki idare, belediye başkanlığı ve emniyet müdürlüğü gibi çeşitli yönetim sorumluluklarını üstlenen ve aynı zamanda şer'i ile örfi yargı alanlarında tek yetkili olan kişiydi. Osmanlı Devleti'nde, önceki İslam devletlerinde olduğu gibi, kadı unvanını taşıyan görevliler, belirli bir medrese eğitimini tamamlayarak ve bir süre staj yaptıktan sonra yüksek makamlar tarafından belli bir süreliğine bölgelere tayin edilip, şer'iyye mahkemelerinde davaları dinler ve nihai olarak karar verirlerdi (İslamoğlu, 2019, s.70-71).

Şer'iyye mahkemelerinde dinlenilen ve nihai karara varılan bu davalar, kadıların yardımcısı kâtipler tarafından şer'iyye sicili denilen defterlere kaydedilirdi (Akgündüz, 1988, s.62). Şer'iyye sicillerine bakıldığında, bu kayıtlar, bireylerin hukuki haklarını, kadıların verdikleri kararları ve bu kararlarla ilgili çeşitli yazılı belgeleri içeren defterlerdir. Bu belgelere genel olarak "şer'iyye sicilleri" denir. Ancak farklı adlarla da anılabilirler; örneğin, "kadı defteri", "sicillat defteri", "zapt-ı vakayi sicilleri" ya da "mahkeme defterleri" gibi. Mahkemelerde yapılan işlemlerin tamamı şer'iyye sicillerine kaydedilmemiştir. Yalnızca kaydedilmesi gereken önemli durumlar yazılmıştır. Bu eski sicillerin yapısı, günümüz kayıtlarından oldukça farklıdır. Örneğin, vakıf tescili dışında, diğer kayıtlar genellikle kısa ve öz olup, çoğu zaman tek bir sayfayı bile geçmez. Ayrıca, bazı

durumlarda hukuki davaların kaydı, birkaç sayfaya kadar sınırlı kalmıştır ve çoğu zaman 1 ile 8 arasında sayıda dava kaydı bulunmuştur (Akgündüz, 1988, s.75).

Şer'iyye sicilleri, boyut olarak oldukça küçük yapılı defterlerdir. Hatta kadıların ceplerine kolayca sığacak kadar küçüktürler. Genellikle uzun, dar ve normal kalınlıkta olan bu defterler, taşıması ve kullanması pratik olacak şekilde tasarlanmışlardır (Duman, 2007, s.141). Önceki dönemlere ait şer'iyye sicil defterleri, küçük bir farkla benzer bir yapıya sahipti. Ancak Tanzimat Dönemi'nden sonra, şer'iyye sicilleri daha geniş bir kapsam kazanmış ve bu nedenle eski sicillerden daha büyük boyutlarda hazırlanmıştır. Bu değişiklik, kayıtların içeriğinin artması ve daha detaylı hale gelmesiyle ilgili bir değişimi yansıtmaktadır (Akgündüz, 1988, s.75).

Şer'iyye sicillerindeki yazılar genellikle talik kırması stilinde kaleme alınmıştır. Sicillerde, sağlam ve kaliteli kâğıtlar kullanılmış ve yazılar farklı renklerle tezyin edilmiştir (Ünal, 2011, s.647). Bu sicillerin başında, Arapça olarak saygı ve dua içeren bir mukaddeme cümlesi yer alır. Ardından, kadının unvanı ve görevdeki makamı belirtilir (Duman, 2007, s.141). Şer'iyye sicil defterlerinde anlamın oluşmasında en önemli özellik, bu defterlerde yer alan belge türlerinin belirlenmesidir. Özellikle belgelerin hangi kurumlar aracılığıyla gönderildiği veya düzenlendiği, belgelerin içeriğinin kısa sürede anlaşılmasına yardımcı olur. Bu durum, sicillerin içeriğini ve amacını daha hızlı ve verimli bir şekilde kavrayabilmek için olanak sağlar (Ceyhan, 2011, s.54).

Şer'iyye sicillerinde muhtelif belgeler kayıtlıdır. Bunlar; hüccetler, i'lamlar, ma'ruzlar, müraseleler ve sair icra makamları tarafından kaleme alınan yazılardır.[4]

H.1041-1042/M.1632-1633 Tarihli, 181 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili Hakkında Kısa Bir Açıklama

Harput şer'iyye sicillerinin bir kısmı (fotokopisi) Diyarbakır Müzesi'nde bulunmaktadır. Ancak orijinalleri 1990'dan senesinden sonra ''Ankara Milli Kütüphanesi'nde'' muhafaza edilmektedir. Bu sicillere dair araştırmalar devam etmektedir. Çalışılan sicillerden biri de araştırmaya konu olan 181 numaralı sicildir. Harput'un en eski sicillerinden biri olup, H.1041-1042 (M.1632-1633) tarihleri arasında yazılmıştır.

Bahsedilen sicil, toplamda 82 varaktan oluşan ve 164 sayfadan meydana gelen bir yapıya sahiptir. Sayfa numaraları, sonradan eklenmiştir. Sicildeki bazı

[4] Daha fazla detay için bkz. Akgündüz, A. (1988). *Şer'iyye Sicilleri* (Cilt I). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.s.75.

davalar, kısa bir şekilde yazılıp yarıda bırakılmış ve ardından alt kısımlardan devam edilerek düzeltilmiştir. Yazı stiline bakıldığında, farklı kâtipler tarafından kaleme alınmış metinler bulunmakta.

Sicilde mevcut olan belgelerin özetleri, tarafımızca örneğin ilk sayfadan başlamak üzere, (s.1/a.1:), (s.1/a.2:) şeklinde; diğer sayfaya geçildiğinde ise (s.2/b.1:), (s.2/b.2:) şeklinde; üçüncü sayfada ise birinci sayfada uygulanan metodun aynısı uygulayarak, yani (s.3/a.1:), (s.3/a.2:) şeklinde sayfalar numaralandırılmıştır. Sicilde toplam kayıt sayısı 501'dir.

Defterde mevcut olan kayıtlar muhteliftir. Ancak konu yoğunluğu ekonomik anlamda Bey' (satış) akitlerine dair belgelerdir. Ayrıca sosyal konulara dair evlenme, boşanma, cinayet, vasi tayini, hırsızlık, isyan vb. konular da kaydedilmiştir.

H.1041-1042/M.1632-1633 Tarihli, 181 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilindeki Belgelerin Konularına Göre Dizilimi

Bu sicilde mevcut olan belgeler, ekonomi, sosyal, idari ve siyasi olmak üzere, konularına göre tanzim edilerek, aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1

Ekonomi içerikli belgeler

(Satış Akdi) Bey'-i bat-ı sahih (Kesin Satış Yöntemi), Bey'-i Men Yezîd (Müzayede Satış Yöntemi), Bey'-i Bi'l- Vefa (Vefâ Yöntemi Satım Akdi):
1). s.1/a.1, s.1/a.3, s.2/b.3, s./a.4, s.5/a.1, s.5/a.3, s.6/b.2, s.7/a.2, s.8/b.2, s.9/a.1, s.13/a.2, s.15/a.1, s.16/b.2, s.22/b.4, s.23/a.2, s.24/b.1, s.24/b.2, s.24/b.3, s.24/b.4, s.26/b.1, s.27/a.1, s.29/a.1, s.30/b.2, s.32/b.7, s.33/a.1,s.34/b.3, s.35/a.3, s.37/a.2, s.40/b.2, s.41/a.1, s.42/b.1, s.42/b.2, s.43/a.2, s.43/a.3, s.43/a.4, s.44/b.1, s.44/b.3, s.47/a.2, s.49/a.1, s.50/b.1, s.50/b.3, s.51/a.1, s.51/a.2, s.53/a.3, s.54/b.1, s.57/a.3, s.59/a.2, s.59/a.4, s.61/a.4, s.63/a.3, s.64/b.2, s.66/b.3, s.67/a.1, s.68/b.1, s.69/a.1, s.72/b.2, s.72/b.3, s.73/a.2, s.74/b.1, s.78/b.2, s.78/b.3, s.80/b.2, s.82/b.4 *181*, s.83/a.3, s.85/a.3, s.87/a.1, s.90/b.3, s.91/a.1, s.91/a.3, s.92/b.3, s.93/a.1, s.93/a.2, s.93/a.3, s.94/b.5, s.107/a.1, s.109/a.3, s.109/a.4, s.110/b.2, s.111/a.3, s.112/b.2, s.114/b.1, s.114/b.3, s.116/b.1, s.166/b.4, s.160/a.1. s.2/b.3, s.26/b.1, s.35/a.3, s.74/b.1, s.83/a.2, s.3/a.3, s.38/b.4, s.46/b.2, s. 46/b.3, s.56/b.3, s.162/a.1.
Satış Anlaşmazlıkları:
1). s.20/b.2, s. 29/a.2, s.81/a.2, s. 88/b.3.
Mal, Toprak ve Sınır Anlaşmazlıkları:
1). s.8/b.3, s.9/a.2, s.12/b.2, s.12/b.3, s.19/a.2, s.19/a.3, s.20/b.2, s.21/a.1, 29/a.2, s.32/b.2, s.33/a.2, s.37/a.1, s.38/b.2, s.46/b.4, s.47/a.4, s.50/b.2, s.52/b.2, s.53/a.2, s.54/b.2, s.54/b.3, s.66/b.2, s.72/b.3, s.73/b.1, s.73/a.3, s.74/b.4, s.84/b.1, s.86/b.2, s.88/b.3, s.95/a.1, s.112/b.1, s.135/a.1, s.139/a.1, s.163/b.2.
Zeamet-Tımar:
1). s.124/b.2, s.125/a.2, s.126/b.1, s.127/a.1, s.127/a.2, s.127/a.3, s.128/b.2, s.131/a.2, s.132/b.1, s.133/a.1, s.133/a.2, s.133/a.3, s.135/a.2, s.137/a.2, s.138/b.2, s.141/a.1, s.142/b.2, s.143/a.2, s.147/a.2, s.147/a.3, s.151/a.2, s.151/a.3.

Borç, Takas, Alacak-Verecek:
1). s.4/b.2, s.5/a.2, s.6/b.1, s.7/a.1, s.7/a.3, s.8/b.1, s.10/b.1, s.14/b.1, s.14/b.2, s.14/b.3, s.15/a.2, s.16/b.1, s.17/a.3, s.19/a.1, s.21/a.2, s.22/b.1, s.22/b.2, s22/b.5, s.28/b.1, s.29/b.3, s.34/b.1, s.34/b.4, s.35/b.3, s.38/b.4, s.39/b.1, s.40/b.1, s.40/b.3, s.41/a.2, s.44/b.5, s.46/b.2, s.47/a.1, s.47/a.3, s.51/a.3, s.53/a.1, s.56/b.1, s.56/b.2, s.56/b.3, s.57/a.1, s.58/a.2, s.59/a.3, s.60/b.2, s.60/b.3, s.61/a.3, s.65/a.1, s.65/a.2, s.67/a.2, s.68/b.2, s.69/a.2, s.69/a.4, s.70/b.3, s.76/b.4, s.77/a.1, s.77/a.2, s.77/a.3, s.77/a.4, s.78/b.1, s.79/a.2, s.81/a.1, s.81/a.2, s,82/b.1, s.82/b.2, s.82/b.5, s.84/b.2, s.84/b.3, s.85/a.4, s.86/b.4, s.87/a.1, s.87/a.2, s.89/a.2, s.90/b.2, s.91/a.2, s.92/b.1, s.94/b.1, s.94/b.2, s.94/b,3, s126/b.3, s.132/b.3, s.97/a.2, s.97/a.3, s.98/b.3, s.98/b.4, s.103/a.2, s.104/b.1, s.104/b.2, s.105/a.2, s.105/a.4, s.106/b.3, s.107/a.2, s.107/a.4, s.108/b.1, s.109/a.1, s.110/b.3, s.111/a.1, s.111/a.2, s.112/b.3, s.113/a.1, s.113/a.2, s.113/a.3, s.113/b.4, s.115/a.1, s.115/a.2, s.115/a.2, s.115/a.3, s.116/b.3, s.120/b.3, s.120/b.4, s.144/b.3, s.160/a.1, 161/b.1, s.163/b.3.
Mal ve Diğer Şeylerin Paylaşımı ve Talebi:
1). s.18/b.1, s.20/b.1, s.20/b.3, s.25/a.1, s.26/b.3, s.27/a.2, s.30/b.3, s.30/b.4, s.31/a.3, s.34/b.2, s.35/a.2, s.36/a.3, s.42/b.3, s.45/a.2, s.45/a.3, s.55/a.1, s.55/a.2, s.61/a.1, s.61/a.2, s.62/b.3, s.71/a.3, s.72/b.1, s.85/a.2, s.86/b.2, s.88/b.2, s.110/b.4.
Su Kullanımı Tasarrufu ve Anlaşmazlığı
1). s.17/a.1, s.48/b.2, s.75/a.2, s.75/a.3, s.76/b.1, s.76/b.2, s.90/b.1, s.120/b.2, s.128/b.3, s.129/a.2
Narh:
1). s.164/a.2.

Tablo 2

Sosyal içerikli belgeler

Gasp, Hırsızlık, Yağma Mala Zarar Verme, Darp,Yaralama, Katl ve Meçhul Ölümler:
1). s.32/b.1, s.143/b.1, s.36/b.2, s.105/a.3. s.54/b.3, s.14/b.4, s.96/b.1, s.119/a.1, s.49/a.2, s.105/b.2, s.119/a.1, s152/b.3, s.153/a.1, s.65/a.3, s.121/a.1, s.128/a.b, s.134/b.1, s.149/a.1.
Mehir ve Nafaka:
1.) s.13/a.1, s.27/a.3, s.31/a.2, s.32/b.5, s.35/a.1, s.36/b.1, s.58/b.1, s.58/b.4, s.62/b.2, s.74/b.3, s.105/a.1, s.108/b.2.
Evlenme ve Boşanma:
1). s.71/a.2, s.32/b.4, s.63/a.2, s.103/a.1.
Vasi ve Vekil Tayini:
1). s.14/b.5, s.26/b.2, s.28/a.4, s.38/b.3, s.46/b.1, s.56/b.4, s.57/a.2, s.58/b.3, s.71/a.1, s.80/b.1, s.83/a.1, s.88/b.1, s.91/a.4, s.107/a.3, s.116/b.2, s.161/b.2, s.163/b.1, s.2/b.1, s.2/b.2, s.2/b.4, s.4/b.1, s.18/b.2, s.18/b.3, s.23/a.1, s.28/b.3, s.30/a.1, s.32/b.5, s.48/b.3, s.62/b.1, s.63/a.2, s.67/a.3, s.69/a.3, s.82/b.3, s.85/a.1, s.86/b.3, s.90/b.4, s.92/b.2, s.96/b.2, s.107/a.3, s.161/b.3, s.162/a.4.
Hibe:
1). s.13/a.3, s.16/b.3, s.17/a.2, s.48/b.1, s.57/a.4, s.63/a.1, s.64/b.3, s.66/b.1, s.96/b.3.

Tablo 3

İdari ve siyasi konularla ilgili belgeler

Devletin Herhangi Bir Vazife İçin Tayin Ettiği Yâ da Azlettiği Vazifedarlar: 1). s.64/b.1, s.120/b.1, s.122/b.1, s.122/b.3, s.123/a.2, s.131/a.2, s.139/a.2, s.140/b.2, s.146/b.2, s.146/b.3, s.151/a.1, s.152/b.4, s.153/a.3, s.155/a.2, s.117/a.1, s.118/b.2, s.121/a.2, s.121/a.3, s.128/b.2.
Devlet Görevlilerinin Uğradığı Ya da Yaptığı Haksızlıklar: 1). s.10/b.2, s.52/b.1, s.118/b.1, s.126/b.2, s.154/b.1.
Fetvaya Dair: 1). s.123/a.3, s.124/b.4, s.143/a.4, s.145/a.2, s.145/a.3, s.145/a.4, s.152/b.1, s.152/b.2, 159/b.2.
Eşkıyalık (Celali): 1). s.11/a.1, s.12/b.1, s.94/b.4.

Sicilde İsmi Geçen Kazalar, Nahiyeler, Karyeler, Mahalleler, Meslekler ve Lakaplar

Tablo 4

Sicilde adı geçen kazalar

Bazkil	Çemişgezek	Şerik
Pertek	Sağman	Mazgirt

Tablo 5

Sicilde adı geçen nahiyeler

Bekdik	Batmaşlar	Çakır
Delüktaş	Karakin	Ebu Tahir
Karlış	Kartehal	Karaçul
Ozan	Mezidi	Meridiye
Kozobat	Peltek	Pertek
Sakrı	Serseri	Şairi
Şakar	Uluabad	Tekmel
Çelenk	Danişmendler	Karsık
Mersuşar	Persence	Şarbe

Tablo 6

Sicilde adı geçen karyeler

Altık	Ağkim	Arabcık
Aluc	Aslı	Alişan
Ağşar	Alancak	Alaca
Behrub	Abdurrahman	Alesi
Bakırseng	Börink	Birişt
Berçekan	Berdute	Baktegir
Burenk	Biran	Belender

Behlül Ağa	Bekirme	Batır
Berdik	Belene	Berdir
Cusi	Çal	Çarıplı
Diyata	Çörekli	Çermik
Ekrüz	Dalumi	Damla Tepesi
Eğinli	Etmekli	Eğri
Herdi	Hanik	Hasbek
Horink	Hetrik	Harik
Holutek	Hasbey	Hasnek
Hanusa	Habib	Heruk
Hasan Bey	Hunem	Hasbey
Harmanak	Hisar	Hamidi
Kesrik	Huş	Harzık
Keduriç	Kuru	Körpe
Kılınç	Kötek	Kedayik
Künek	Körük	Kusur
Kürk	Körpe	Kalive
Murtik	Mamarşeker	Körler
Mansurlu	Monla	Mahrestik
Mersah	Murtek	Maadun
Nurbaşı	Nurşide	Nefekler
Pektek	Pelekden	İçme
Piran	Permeş	Pirişt
Pelene	Persah	Perhiz
Salub	Saryolu	Rabat
Sagirgedik	Serseri	Susank
Sebili	Sarilu	Sile
Pirinç	Sursub Ali	Sürek
Zernerih	Pelite	Yalnıztürsi
Gül	Fısklar	Rabat
Tepecik	Yirmi	Gözerli
Hamidi	İbraili	Yaldız
Alıncak	Eküz	Mektek
Ağılı	Halid	Meridde
Ali	Harsık	Madive
Arfasin	Herub	Nasuh
Beklik	Hersenek	Pelte
Berkeşik	Haruklu	Perhiç
Berivan	Han	Kızılbel
Benaş	Körkeşan	Salsakarı
Buzdar	Kürd İsmail	Serik
Çavlı	Kürk	Saylı
Curilmek	Kızıltepe	Salarih
Danaboranlı	Körpe	İrkan
Eşiran	Mektek	Tepecik

Tablo 7
Sicilde adı geçen mahalleler

Arslaniye	Burseş	Câmi-î Kebir
Hacı	Hasılı	Haceli
Hacı Halim	Kördik	Kayabaşı
Lurseş	Lostar	Nursis
Mizan	Semafud	Seydi Ali Meydan
Şeyh	Şehirdir	Şehruz
Ebu Tahir	Kardebey	Sare Hatun
Huriye Hatun	Ramazan Beşe	Tarsus

Tablo 8
Sicilde adı geçen lakaplar

Ağa	Bey	Beşe
Bedros	Bıyıklı	Bali
Efendi	Çelebi	Boşnak
Piyale	Pehlivan	Piri
Şeyh	Sofi	Keşiş
Monla	Külabi	

Tablo 9
Sicilde adı geçen meslekler

Bazarban	Altuncu	Bakkal
Börekçi	Bazarbaşı	Baytar
Çulhacı	Çorbacı	Çoban
Eşkinci	Eşekçi	Doğancı
Habbaz	Hurde Füruş	Havaleci
Kazancı	Kaydçı	Kalkancı
Kahveci	Keçeci	Kürkçü
Kürtüncü	Katırcı	Külabci
Müezzin	Keçeci	Keresteci
Neccar	Na'lband	Müderris
Penbeci	Papuccu	Çakırcı
Urgancı	Serrac	Telvezade
Attar	Helvacı	Kapucuzade
Berber	İmam	Derici
Bağbancı	Kürekçi	Na'çacı
Demircü	Kazaz	Ferraş
Tütüncü	Yedekçi	Yağcı
Leblebici		

Tablo 10
Sicilde Adı Geçen Diğer Meslekler

Mübaşir	Dizdar	Subaşı
Na'îbü'ş-şer'	Muhzır	Cebeli
Müsellem	Miralay	Sipahi
Çavuş	Dellal	Zağarcı
Nakibü'l- eşraf	Muhassıl	Serdar

181 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili'nde Yapılan Transkripsiyonun Hülasası (Hicri 1041-1042/Milladi 1632-1633)

s.1/a.1: *Harperut kasabasında vaki' Semafud Mahallesi ahalilerinden Hüsrev ismindeki zımminin Sefer isimli zımmiye 5 adet evini 35 guruşa satmış olduğuna dair evâhir-i şehr-i Ramazan 1041 tarihli hüccet.*

s.1/a.2: *Harperut ahalilerinden Müshim ve Bolasin isimli zimmîlerin Samefud Mahallesinde vaki' 2 adet evlerinin Destayiş Keşiş Valentin'aya 2 riyal guruşa satmış olduğuna dair evâhir-i şehr-i Ramazan 1041 tarihli hüccet.*

s.1/a.3: *Harperut ahalilerinden Çiçek isimli zımmînin Hasbek Köyü'nde vaki' mülkünde olan bağını Ali bin Hasan adlı kişiye 30 riyâl guruşa satmış olduğuna dair evâhir-i şehr-i Ramazan 1041 tarihli hüccet.*

s.2/b.1: *Vekil tayiniyle ilgili evâhir-i şehr-i Ramazan1041 tarihli hüccet.*

s.2/b.2: *Vekil tayiniyle ilgili gurre-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*

s.2/b.3: *Pelekden Köyü halkından Markos adlı kişinin vasîsi olan Kirkos'un, Hüsrev isimli zımmînin mabeyninde nafakayla alakalı alacak-verecek olayından dolayı bu köyde, çayır suyunu ve bir parça bahçesini Hüsrev adlı kişiye satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*

s.2/b.4: *Yalnıztürsi Köyü halkından olan Osman isimli şahsın vekil tayin olunduğuna dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*

s.3/a.1: *Yalnıztürsi Köyü ahalilerinden bazı karındaşlar mabeyninde iştirak oldukları toprak ve evlerde 10 seneye varıncaya değin birbirleriyle yaptıkları ayrılmazlık anlaşmasını karındaşlarından Osman adlı kişi anlaşmayı bozduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*

s.3/a.2: *Hanik Köyü'nde ölen Serkis adlı zımmînin küçük kızı Niksos adlı zımmînin, Kirkor isimli zımmînin malları içinde hissesi olduğuna zevcesi Aleksi dava edip daha sonra Kirkor'un bedelini ödediğine dair hüccet.*

s.3/a.3: *Alıncak Köyü ahalilerinden Tarak ve karındaşı Yolduz, Monla Yusuf mabeyninde borç sorunundan dolayı, bazı toprakların Monla Yusuf'a bey'-i bi'l-vefâ yoluyla satılmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet kaydı.*

s.4/b.1: *Fatma Hatun adlı kişi Mevlüd adlı kişiyle nikâhlandı 10 yıl geçtikten sonra kendisini almaya geldiği vakit kuma gitmeyi reddedip, nikâhlanmak için kimi talep ederse Karakaş Mehmed adlı kişiyi vekil tayin etmiş olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*

s.4/b.2: *Mevlüd kişisi Fatma kişisiyle altı sene öncesine kadar namzed olub Fatma kişisini almadığından kendisine verdiği altın yüzüğü bedelini istediği ve aldığına dair 1041 tarihli hüccet.*

s.4/b.3: *Kürdistan Şeyhi Kürd adlı zatın kızı Güle adlı Hatun'un, kendisine, Zeynel Kethüda'nın çobanı değnekle vurduğunu dava etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.4/b.4: *Maksud isimli kişi bazı arazilerdeki payını Davud isimli şahsa 18 riyâl guruşa satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.5/a.1: *Harperut kazası ahalilerinden Hâce Kesper isimli zımmînin karındaşı, Ömer Bey ve Ali Bey'e harâben kalan bağını tümüyle satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet kaydı.*
s.5/a.2: *Satılan 5 müdd 20 kile arpadan elde edilen ücretin kimin aldığına dair çıkan anlaşmazlıkla ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.5/a.3: *Harperut ahalisinden Kassab Hüseyin bin Halil'in, Hüseyin bin Musa Ağa adlı kişiye evlerini bahçesiyle tümünü bi'l-cümle 300 riyâl guruşuyla birlikte bir mikdar erzak mukabilinde satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.6/b.1: *Osman Çelebi adlı kişi vefat eden Hacı Mustafa Bey'in malından satmış olduğu 5 müdd 21 kile arpa ile 27 şâhiyle elde edilen paranın akıbetini araştırılmasına dair evâsıt-ı şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.6/b.2: *Harperut ahalisinden Ali Çelebi'nin hanelerinin iki tevâbi'i ve havlısıyla İbrahim Çelebi adlı kişiye 60 riyâl guruş ile biraz da mal mukabilinde satmış olduğuna dair evâsıt-ı şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.7/a.1: *Pertek kazâsına bağlı Mamar Şeker adlı köyde ki zımmîler mabeyninde satılan buğday ve şekerin akçelerinin alınmış olup olmadığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.7/a.2: *Harpurut Kasabası ahalisinden Hasan isimli şahsın annesi Fatıma Hatun'un evlerini bahçesiyle Mehmed Ali isimli şahsa satmış olduğuna dair evâsıt-ı şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.7/a.3: *Bir vereceklinin borcunu eda ettiğine dair evâsıt-ı şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.8/b.1: *Borç tesciliyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.8/b.2: *Beklik Karye ahalilerinden Derviş ve Yakob adlı zımmîler pederlerinden baki kalan mülk bağlarının Bekir isimli şahsa satmış olduğuna dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.8/b.3: *Timurtaş ve hemşiresi Fatıma'ya annelerinden kalan mallar üzerindeki anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.9/a.1: *Harperut ahalisinden Ebubekir isimli şahsın büyük kardeşi Mahmud'a pederlerinden geriye kalan maldan payını satmış olduğuna dair evâsıt-ı şehr-i Şevvali'l-mükerrem 1041 tarihli hüccet.*
s.9/a.2: *Vefat eden validelerinden geriye kalan malların tasarrufu hakkında vukubulan anlaşmazlığın çözüldüğüne dair evâsıt-ı şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.10/b.1: *Sinan Efendi isimli şahsın hadimi olan Yusuf adlı kişi, evinde olmadığı bir sırada bazı eşya ve mallarını izni olmadığı halde alıp karşılığında bir miktar buğday bıraktığını dava etmesine dair evâsıt-ı şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.10/b.2: *Harput ahalisinden yeniçeri ve sipah taifesinden ulemadan ve memleketin ileri gelenlerinin, emr-i şerifle ulaşan mübaşirlere nevbet verilmemesi ve zülüm etmiş olduklarına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.11/a.1: *Halil Bey ve adamlarının pek çok köyde haydutluk edip insanlara bulunmuş olduklarına dair evâsıt-ı şehr-i Ramzan 1041 tarihli hüccet.*

s.12/b.1: *Harperut kasabasının ahalisi, Halil Bey isimli zatın köylere baskın yapıp, halktan zorla vergi topladığı, kadın-erkek demeden zulmedip eşkıyalık yaptığını dava etmelerine dair evâsıt-ı şehr-i Ramzan 1041 tarihli hüccet.*
s.12/b.2: *Salub Köyü ahalisinden Ohink ve Kerkis isimli zımmîler bu köyde olan bir tarlanın tasarrufuna bağlı çıkan anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.12/b.3: *Harperut'da bulunan Sefabud Mahallesi'nde evlerin tasarrufuna bağlıe ilgili zuhur eden sorunlara dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.13/a.1: *Ebubekir isimli yetimin kisve ve nafakaya olan zaruretine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.13/a.2: *Harperut ahalisinden Cüce Kesper isimli zımmînin merkez nâhiyesinde bulunan mülk bağlarını karındaş olan Ali Bey ve Ömer Bey'e satmış olduklarına dair evâ'il-i şehr-i Şevvali'l-mükerrem 1041 tarihli hüccet.*
s.13/a.3: *Meleki Hatun adlı kişi ve zevci Sefer, Pençirlik Nahiyesi'nde bulunan bağlarını suyuyla beraber ve Şehruz Mahallesi'nde bulunan evlerini köleleri Mircan adlı kişiye temlik ve hibe ettiklerine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.14/b.1: *Harperut Kasabası'nda bulunan Cemşid Bey Hamamı'ın kirası ve harab olmuş bazı yerleri meselesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.14/b.2: *Harperut Kasabası'nda bulunan Cemşid Bey Hamamı'nın kirası meselesi ve harcının vb. kimler tarafından yapılacağına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.14/b.3: *Abdurrahman Çelebi tarafından Cemşid Hamamı kirasını müvekkili Es-seyyid Ali'den 370 guruştan 90 riyal guruşu aldığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.14/b.4: *Güle Hatun adlı kişi davarlarını Zeynel (Kethüda) çobanının davarlarının önüne geçirmesinden dolayı Güle Hatun'u yaraladığına dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.14/b.5: *Vasi tayiniyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.15/a.1: *Harperut halkından olan Kolcan ve küçük kardeşlerinin ölmüş olan pederlerinin Mustafa isimli kişiye borçlu olduğundan, borçlarını Şehirdir Mahallesi'nde bulunan evlerini alacaklı Mustafa'ya satmakla ödediklerine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.15/a.2: *Persence Nahiyesi'nde vaki' bir su ve tarlanın şufa hakkının talebine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.15/a.3: *Dayî Karaçık, Yalik ve kardeşi Loynik isimli zımmîler Zernerih Köyü'nde bulunan harabe bağçe, bağ ve topraklarını suyu ile birlite Turık isimli zımmîye 28 riyâl guruşa satmış olduklarına dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.16/b.1: *Borç tesciliyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.16/b.2: *Mikdadlı Ahmed isimli şahsın Mehir isimli şahsa, Şehruz Mahallesi'nde bulunan 2 adet evini helâsıyla 27 riyâl guruşa satmış olduklarına dair evâ'il-i şehr-i Şevvali'l-mükrrem 1041 tarihli hüccet.*
s.16/b.3: *Şan (...) isimli şahsın, Çelebioğulları olan Veli ve Ali adlı kişilere hayatta olduğu müddetçe kendisinin bakımını yapıp ve cenazelerini de kaldırmaları koşuluyla bazı mal ve evlerini hibe etmesine dayalı evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.17/a.1: *Harperut Kasabası halkından bazı kişiler arasında su tasarrufuyla ilgili çıkan anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.17/a.2: *Câmi-i Kebîr Mahallesi'nde bulunan 5 adet evlerden dolayı çıkan soruna ve evlerin Zeynep Hatun adlı kişiye hibe ettiklerine dair 1041 tarihli hüccet.*

s.17/a.3: *Borç meselesinden meydana gelen sorunlar ve borcun bağçe ve bağ mukabilinde ödenmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.18/b.1: *Hamza Halife isimli kişinin vefatıyla evlatlarına nakledilen malların paylarına düşeni aldıklarına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.18/b.2: *Ölmüş olan Çakılcı Mustafa'nın evladı Ali adlı kişi ve kız kardeşi için Delük Nâhiyesi'nde bulunan bağları için vekil tayiniyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.18/b.3: *Vekil tayiniyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.19/a.1: *Borç tesciliyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.19/a.2: *Bekir ve Mehmed isimli kişilerin Seruc livâsında bulunan bir bahçenin tasarrufundan neşet eden anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.19/a.3: *Şekur isimli kişinin Murad isimli şahsa sattığı tarlanın neticesinde yüzölçümüne bağlı olarak çıkan anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.20/b.1: *Vefat eden Mehmed Beşe isimli kişinin nikahlısına düşen pay hakkının verildiğine dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.20/b.2: *Hüseyin isimli şahsın yiğeni İsmail'in, kendisinin olan tarlasını Mustafa adlı kişiye fuzuli satımından dolayı geri almak istemelerine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.20/b.3: *Vefat etmiş Mahmut Beşe adlı kişinin nikahlısı Hatice Hatun'un mehr-i mü'eccel istemesi ve payı bulunduğu malların, ölen merhumun karındaşı Davut Beşe'nin, kendisine vermiş olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.21/a.1: *Sinan Efendi adlı kişinin hadimi olan Yusuf adlı kişi, malından bir kısım şeyleri izni olmadığı halde, almış olmasından dolayı şikayet etmesi, mezbûr Yusuf ise bu şeyleri kendisinin verdiğini iddia etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.21/a.2: *Bir borcun eda edildiğine dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.22/b.1: *Borç tesciliyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.22/b.2: *İbrahim isimli şahsın, Mevlüd adlı kişinin taş olan hanelerini yıkması, ağaçlarını ve taşlarını götürmesi akabinde karşılığının mezkûr Mevlüd'e vermesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.22/b.3: *Yusuf Çelebi ile Ömer Çelebi arasında çıkan bir meseleye dair hüccet.*
s.22/b.4: *Ekrüz Köyü ahalilerinden Timurtaş isimli şahsın Kasım Ağa isimli kişiye 4 parça tarlasını 10 riyâl guruş ile bir rub' guruşa sattığına dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.22/b.5: *Borç tesciliyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.23/a.1: *Rabia Hatun adlı kişinin vefat eden pederinden kalan evlerin satışı için kocası Derviş adlı kişiyi vekil tayin ettiğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.23/a.2: *Harperutut Kasabası ahalisinden Halil adlı kişinin, pederi ölmeden önce Osman Çelebi isimli kişiye bir biktar mülk bağını ve tarlasını 25 riyâl guruşa satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.23/a.3: *Rabia Hatun isimli kişinin pederinden kalan bağın, yarı hissesini Seyyid el-Hâcc Ebubekir Çelebi adlı kişiye 50 riyâl guruşa satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.23/a.4: *Ağşar Köyü halkından Azyadir isimli zımmînin Berdute Köyü'nde pay hakkı olduğu bağçesini ve değirmenini Şahmer isimli zımmîye satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.24/b.1: *Nurşide Köyü ahalisinden Tanrıverdi isimli şahıs kale içindeki harabe evlerini, Mansur Bey adlı kişiye satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*

s.24/b.2: *Harperut ahalisinden Hâcı isimli şahsın Hamza isimli kişiyle bazı anlaşmalar yaparak 2 adet evlerini havlısıyla Hamza adlı kişiye satmış olduklarına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.24/b.3: *Harperut sâkinlerinden Beşir Beşe kişisinin Ali Bey kişisine Kesrik karyesi'nde bulunan bağ ve bağçelerini suyuyla beraber yirmi riyâli guruşa sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.25/a.1: *Mürd olan Mahmud Beşe kişisisnin menkuhası Hatice hatunun mehr-i mü'eccel taleb etmesi ve hissesi olduğu malların, ölen mezburun kardeşi Davut Beşe'nin kendisine hakkını verdiğine dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.26/b.1: *Bekdik karyesinde babası ölen Markos Kişisinin Hüsrev adlı kişisine deyni olması Markosun yetimide nafakaya haceti olmasından, vasîsi Kirakos'un bunların bir kıt'a bağçesini satıp tedarik etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.26/b.2: *Bir vasi tayinine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.26/b.3: *Ölmüş olan Ekilli Mehmed Çelebi kişisinin çoçuklarına irs-i şer'le intikâl eden evlerin taksîm edilmesi ve bazılarının satılmasına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.27/a.1: *Harperut sâkinlerinden Ömer kişisinin Mevlüd kişisine Altuncular Çarsışında vâki' bir adet dükkânı on iki riyâli guruşa sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.27/a.2: *Tüfenkçi Hasan ve menkühası Afet Hanım Câmi'-i kebîr Mahallesinde vâki' evlerini ve bağını kendileri ölünceye kadar bakmak ve ölüncede cenazelerini kaldırmak şartıyla Mehmed kişisine bey' ve temlik ettiklerine dair evâsıt-ı şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.27/a.3: *Hamza kişisinin menkuhası Sultan kişisiyle boşanması, mehri ve nafakasını vermesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.28/b.1: *Bir borçlunun borcunu ödediği ve daha önce rehin ettiği evlerinden feragat etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.28/b.2: *Adam Bey adlı zımmînin otuz seneden fazladır kendi karyesinden yaşamadığı için kendisnden vergi ve harâc taleb edilmeyeceğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.28/b.3: *Zahide ve Safiye adlı hatunlar babalarından irs-i şer'le intikâl bağların satışı için Es-seyyid Osman Hâcı Abdulgani ve karındaşı Seyyid Ömer kişilerini vekil tayin ettiklerine dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.28/a.4: *Bir vasi tayinine dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.29/a.1: *Vefat eden Kâtib adlı kişinin hanımı ve yetim çoçuklarının vasileri tarafından Karsık nâhiyesinde vâki' olan bağ ve bağçelerini suyuyla beraber Ömer Çelebi kişisine sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.29/a.2: *Ahmed kişisiyle Davud kişisi mabeyninde satışı gerçekleşen bir kıt'a mülk bağın ne kadarı satıldığı hakkındaki anlaşmazlığa dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.29/b.3: *Murad adlı kişi, Hâcı kişisinden on iki guruş taleb etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.30/a.1: *Bir vekil tayinine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.30/b.2: *Monla köyü sâkinlerinden olan Raziye Hatun ve oğlu Sehri Bey , Kuru Karyesi'nde vaki' bir kıt'a mülk bağını Lozik adlı zımmîye altmış riyâl guruşa sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*

s.30/b.3: *Şerik Kazası'na tabi Rabat isimli karyede zımmi kardeşler mabeyninde ihtiyaç halinde ve bir yere gidilse bile gönül birliğiyle akçe yardımı yapılması aksi durumda bin akçe mücazat verilmesi akdine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.30/b.4: *Ömer adlı kişi kendisine bir miktar akçe verdiği Şahinbaba kişisini ev, tarla gibi mallarına müşterek kildığına dair evâhir-i Şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.31/a.1: *Sarehatun Mahallesinde vâki' evlerin yüz otuz guruşa satıldığına ve meblağının alınacağına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.31/a.2: *Ölen Şah Hüseyin'in menkûhası Hâce Yeşe'ye bin akçe mehr-i mü'eccel kat' olunmasına dair 1041 tarihli hücet.*
s.31/a.3: *Vefat eden Şah Hüseyin kişisinin menkuhası ve kızına irs-i Şer'le intikal eden evleri sattıklarını ve kızına düşen payı verdiklerine dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.32/b.1: *Karye-i Harhık'da vâki' söğüt ve diğer bazı ağaçları Derviş kişisi tarafından yakıldığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.32/b.2: *Derviş Beşe adlı kişi kendi hanesi etrafından duvar örmesi ve umum yolunu daraltmasına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.32/b.3: *Bir bahçenin satışına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.32/b.4: *Bir boşanma davasına dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.32/b.5: *Bir boşanma davasından sonra 'iddet-i nafakasının talebine dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.32/b.6: *Bir vekil tayinine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.32/b.7: *Harperıt Kal'ası sâkinlerinden Ali kişisinin ve ailesinin, kal'a içinde iki adet evlerini havlısıyla ve harâbe evleri ile Piyale Beye elli riyâli guruşa sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.33/a.1: *Harperut sâkinlerinden Selred zımmisinin kızı Mente'nin nafakaya haceti olmasından eşinden kalan Kerdebey Mahallesi'nde vâki' olan bir adet hisse altındaki tapu ve suyuyla Mustafa kişisine sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.33/a.2: *Ağkim Karyesi'nde bazı zımmîler arasında iki kıt'a tarlanın satılıp satılmadığı anlaşmazlına dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.34/b.1: *Seydibâli adlı kişinin Papuççular Çarşısı'nda bulunan dükkânının yarısını icariyeye vermesi daha sonra geri istemesi anlaşmazlığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.34/b.2: *Satılmış olan bazı evlerin baki kalan meblağın alındığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.34/b.3: *Ahmed adlı kişi Çelebi Bali tarafından oğlu Hızır müvâcehesinde 'Amuk civârında vâki' dükkânının nısfını Yusuf'a yirmi riyâli guruşuyla bir mikdâr mal karşılığında sattığına dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.34/b.4: *Bir borçlunun borcunu ödediğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.35/a.1: *Hacı Beşe Hatun adlı kişi vasisi olduğu kızı Fatıma'ya nafaka ve kisve için on guruş aldığına ve mezburenin nafaka için alakası kalmadığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.35/a.2: *Fatma adlı kişi ölmüş olan pederinden kendisine irs-i şer'le intikal eden evlerden yarı hissesini sattığı ve hâsılatını aldığını nafaka ve kisve ihtiyacının karşılanmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.35/b.3: *Borç meselesinden dolayı bazı evler rehin edilip daha sonra satılıp bir borcun ödenmesine dair 1041 tarihli hüccet.*

s.36/b.1: *Hamza adlı kişinin kızının mehri için bin akçe olduğunu kabul etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.36/b.2: *Bir gömleğin çalınmasına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.36/a.3: *Serkis isimli zımmînin babasının amcası Derin kişisinden Derlüperş Mahallesinde vâki' evlerden ve Mersuşar nâhiyesinde vâki' bağlardan hissesini taleb etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.37/a.1: *Ali Bey ve Hüseyin Bey adlı kişiler arasında bazı toprakların tasarrufu üzerinde çıkan anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.37/b.2: *Seydibâli kişisinin Abdi Bey muvacehesinde kavaflar çarşısında vâki' hissesi olan dükkânın yarsını Osman Bey'e yirmi yedi buçuk riyâl guruşa sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.38/b.1: *Ölen Seydi kişinin yetimleri ve vasileri Mercan Hatun'un nafaka ve kisveye zaruriyetinden dolayı Meydan Mahallesi'nde bulunan bir adet evlerinden hisselerini almak için satmış olduklarına dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.38/b.2: *Kuloğlu Cafer Ağa kişisiyle Külabi kişisi mabeyninde bir çiftlik toprağı tasarrufundaki anlaşmazlığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.38/b.3: *Bir vasi tayinine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.38/b.4: *Bir borç tesciline dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.39/b.1: *Bir borcun ödendiğine dair evâhir-i Şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.40/b.1: *Bir borçlunun borcunu tamamını ödediğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.40/b.2: *Haklek ve Bagos kardeşlerin babalarının Kirakos kişisine borcu olduğu için Horink karyesinde bulunan evlerini mezbur Kirakos' sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.40/b.3: *Bir borçlunun borcunu ödememesi durumunda vekili tarafından zikrolunan evlerin satılıp borcu ödemesi gerekliliği akdine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.41/a.1: *Hâce Beşe adlı kişinin Sare Hatun Mahallesi'nde bulunan evlerinin avlu ve helâsıyla Usta Kasım'a 120 riyâl guruşa satmış olduğuna dair evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.41/a.2: *Bir borçlunun borcunu inkâr etmesi, fakat şahitlerin şahitliği ile borcunun olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.42/b.1: *Hüseyin Beşe kişisinin Bekdik Karyesi'nde bulunan bir kıt'a bağının alanıyla ve suyuyla Ebu'l-Kasım adlı kişiye 20 riyâl guruşyla bir miktar mal mukabilinde satmış olduğuna dair gurre-i Şehr-i Zilka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.42/b.2: *Mahmud adlı adlı kişi Ebu Tahir Mahallesi'nde bulunan iki adet evini avlusuyla ve edebhâne yeriyle tevâbi' ve levâhıkıyla 30 riyâl guruşuyla bir miktar mal mukabilinde İsmail adlı kişiye sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.42/b.3: *Vefat eden Hacı adlı kişinin, Mevlüd isimli çocuğuna irs-i şer'le intikal eden bağ, ev ve hayvanlardan hissesini almış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.43/a.1: *Bir fermanda buyrulan ırgat için saliyane ve tevzi' olunan akçeden iki yüz elli guruşun baki kalması ve Es-seyyid Ebubekir'e teslîm edileceğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.43/a.2: *Halid isimli kişinin Altık Karyesi'nde vaki' iştirak olduğu bir tarlayı Ebubekir kişisine 36 guruşa sattığına dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.43/a.3: *Monla Mehmed, Muhsine Hatun, Hatun Es-seyyid Yusuf isimli kişiler Çakır Nâhiyesi'nde bulunan Muhsine'nin hissesiyle olan arazide Bekir Beye 12 guruşa sattığına dair 1041 tarihli hüccet.*

s.43/a.4: *Ebu'l-Kâsım adındaki kişinin Çelenk nâhiyesinde vâki' bir kıt'a mülk bağını alanıyla beraber Mustafa Çelebiy kişisine otuz dört riyâli guruşuyla bir mikdar mal bedelinde sattığına dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.44/b.1: *Mehmed isimli kişi ile Bedik ve kardeşi Yakar tarafından Ağılı Karyesi'nde olan bir adet harâbe evlerini, Kübik adlı kişiye 5 riyâl guruşa sattıklarına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.44/b.2: *Ölmüş olan Hâcı Ahmed adlı kişinin evlatlarının vasileri Hatice isimli kişinin mezbûrun elli guruşluk esbâbın alub kabz ve isâl ve teslîme zevci Beşir Beşeyi vekalet verdiğine Beşir Beşe dahi vekâlet-i merkûmeyi kabûl ettiğine dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.44/b.3: *İlyas isimli kişinin Tepecik Karyesi'nde bulunan bazı toprak ve evlerini, Veli Bey adlı kişiye 70 riyal guruşa satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.44/b.4: *Kareferde ve Lipoz isimli zımmîler mabeyninde bazı evlerin satışına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.44/b.5: *Borç tesciliyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.45/a.1: *İbrahim isimli şahıs, annesinin kendisine hibe ettiği evlerini, Arslan isimli kişiye 14 riyâl guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.45/a.2: *Ölen Mustafa isimli kişiden evlatlarına intikal eden mallardan kızı Fatıma'nın kendi payını istemesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.45/a.3: *İsmail isimli kişi, nikahlısı Muhibbe Hatun'un küpesini ve diğer bazı eşyalarını sattığını, sonrasında mukabelesinde iştirak olduğu evlerden hissesinden nikahlısına verilmiş olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-kâ'de 1041 tarihli hüccet.*
s.46/b.1: *Vasi tayiniyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.46/b.2: *Borç tesciliyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.46/b.3: *Halil ve kardeşi Süleyman adlı kişilerin pederleri, Neccar Osman isimli kişiye borcu olduğundan miras kalan ev ve arazileri Neccar Osman'a borcu karşılığında satmış olduklarına dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.46/b.4: *Meridiye Nâhiyesi'nde bulunan bir bağın tasarrufundan çıkan anlaşmazlığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.47/a.1: *Akob isimli zımmînin Dursun Bey adlı kişiye borcu olduğuna dair evâhir-i şehr-i Zi'lka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.47/a.2: *Monla Ahmed ismindeki kişinin Arslaniye Mahallesi'nde bulunan hanelerini Hâcı Ağa adlı kişiye 140 riyâl guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.47/a.3: *Zeynep Hatun isimli şahsın bir adet terzihanelerini tamir edenlerin haklarını verdiğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.47/a.4: *Zeynep Hatun adlı kişinin vekili, bir adet tamir olmuş terzihanenin dörtte birinin Halik ve Menhukası adlı kişilerinin olduğunu diğer dörtte üçünü de kızının payı olduğunu idda etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.48/b.1: *Düriye isimli hatunun küçük kızı Mehan adlı kişiye, vefat edene kadar kendilerine bakmayı vefat edince de cenazelerini kaldırması koşuluyla sularını ve bağlarını hibe ve temlik ettiklerine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.48/b.2: *Merid Karyesi'nde kişiler arasında meydana gelen su kullanımı tasarrufunun anlaşmazlığına dair 1041 tarihli hüccet.*

s.48/b.3: *Vekil tayiniyle ilgili evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.49/a.1: *Beliyuz ismindeki zımmînin Lurseş Mahallesi'nde bulunan evlerinin yarısını Ucbek adlı zımmîye yüz riyâl guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.49/a.2: *Tarlada vefat eden bir zımmînin nasıl öldüğünün tahkik edilmesinin talebine dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.50/b.1: *Habibe isimli hatun tarafından ve üvey evladı Monla Ebubekir'in, Tabakhâne Mahallesinde vâki' harabe evlerini Mirza İvad ismindeki zımmîye 5 riyâl guruşa satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.50/b.2: *Yusuf Bey ve Mansur Bey adlı kişiler arasında meydana gelen Şarbe Nahiyesi'nde üç kıta tarla tasarrufundan dolayı çıkan anlaşmazlığına dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.50/b.3: *Çarak isimli şahsın Kayabaşı Mahallesi'nde bulunan evlerini çevresiyle beraber Mehmed adlı kişiye 50 guruş ve bir miktar mal mukabilinde satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.51/a.1: *Osman Çelebi adlı şahsın, Câmi'-i kebîr Mahallesi'nde bulunan' evlerini avlusuyla ve bir kısım yerleri de dâhil edip Hasan Çelebi adlı kişiye 210 riyâl guruşa sattığına dair evâsıt-ı şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.51/a.2: *Ebubekir isimli kişinin Ardin adlı mevzi'de bulunan bir kıt'a mülk bağını Mehmed Çelebi adlı kişiye 42 riyâl guruşa sattığına dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.51/a.3: *Borç tesciliyle ilgili dair evâsıt-ı şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.52/b.1: *Resül Halife isimli şahsın Bahadır isimli kardeşi Harperut sancağına geldiği vakit bila-sebep neden hapsolunduğunu tahkik ve tedkik edilmesi talebine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.52/b.2: *Mahmud ve Seydi adlı kişilerin vefat etmiş dedelerinden kendilerine intikal eden ev ve bağlarda ki hisselerle ilgili anlaşmazlığına dair evâsıt-ı şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.53/a.1: *Borç tesciliyle ilgili evâsıt-ı şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.53/a.2: *Satılmış olan bir kır bargirinin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.53/a.3: *Mehmed isimli kişinin ölen pederinden kendisine Saluk Köyü'de miras kalan ev ve bağlarını vasisi Ömer Bey aracılığıyla Hüseyin adlı kişiye 55 buçuk guruşa satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.54/b.1: *Hüseyin isimli şahıs Kürkebel isimli zımmîye Saluk Karyesi civarında ki bağını ve alanıyla birlikte 19 guruşla bir mikdar kile nâ-ma'lûm buğday ve arpa ve bir mikdar vezni nâ-ma'lûm penbeye satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.54/b.2: *Bir zımmiden satın alınmış bir kır bargirinin bir başkasının kendi malı olduğunu idda etmesi anlaşmazlığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.54/b.3: *Kara Mustafa isimli şahsın Piyale Bey isimli kişinin hâsıl olan tarlasında şıhne nasb etmesi ve arpa harmanının keyl edilmesi hususunda aralarında meydana gelen anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*

s.55/a.1: *İbrahim isimli kişinin vefat eden pederinden kendisine intikal eden malların tasarrufunu verdiği vekili Halıkverdi'den tamamının talebine dair evâhir-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.55/a.2: *Osman adlı kişi Emine ve Halil adlı kişlere ölünceye kadar kendilerine bakmaları şartıyla bütün mal varlığına müşterek etmesine dair evâhir-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.56/b.1: *Bir borç tesciline dair evâhir-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.56/b.2: *Sipah tâ'ifesinden Yusuf Bey isimli kişiyle ksrdeşi Ali Bey ve Hamzaoğlu Hasan Çelebi isimli kişiler arasında ze'amet kavgası ve alacak-verecek meselesine dair 1041 tarihli hücet.*
s.56/b.3: *Halil Çelebi isimli şahıs ile Battal isimli kişi mabeyninde borç meselesi ve ödenmesi, bey'-i bi'l-vefâ ile satılan arazilerin feshine dair meydana gelen anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.56/b.4: *Vasi tayiniyle ilgili evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.57/a.1: *Borç tesciliyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.57/a.2: *Vasi tayiniyle ilgili evâhir-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.57/a.3: *Bekir Bey isimli kişi Ma'adun Karyesinde bulunan bağçe, bağ ve tarlalarının yarı hissesini Mevlüd isimli kişiye 100 riyâl guruşa satmış olduğuna dair evâhir-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.57/a.4: *Cafer isimli kişi Hüseyin Beşe isimli kişiye bazı arazi ve hayvanlarını hibe ve temlik etmiş olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.58/b.1: *Mahmud Beşe isimli şahıs ölmüş olan el-Hâcc Mustafa'nın yetimlerinin vasisi olan es-Seyyid Hasan arasında kisve ve nafaka için meydana gelen anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.58/a.2: *Vefat eden el-Hâcc Mustafa isimli şahsın yetimlerinin vasisi olan Seyyid Hasan isimli kişi ölen Mustafanın, el-Hâcc Muzafferin kölesi Rıdvan'da hissesi olduğu bir kısım şeylerin anlaşmazlığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.58/b.3: *Vasi tayiniyle ilgili evâhir-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli hüccet.*
s.58/b.4: *Emine ve Mehmed adlı kişilerin vasileri, zikredilen kişilerin nafaka ve kisveye hacetlerinin olduğu talebine dair gurre-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.59/a.1: *Melkik isimli zımmînin Burşeş Mahallesi'nde bulunan ortak olduğu evlerden payını Yusuf isimli kişiye satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.59/a.2: *Hasan Çelebi isimli şahıs Haceli Mahallesi'nde bulunan evlerini alanıyla birlikte Veli Beye 350 riyâl guruşa satmış olduğuna dair gurre-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.59/a.3: *Bir alacaklının alacağını aldığına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.59/a.4: *Halil isimli kişi, Halil bin Küçük el-Hâcc Mustafa Beşe adlı kişi tarafından Hamza Bey isimli şahsa borçlu olması sebebiyle Kötek Köyü yakınında bulunan Kazanlı Çayırı denilen yeri Halil Beye 100 riyâl guruşa satıp ödemiş olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.60/b.1: *Vefat eden Buca isimli kişinin Ejder adlı mevzide tarlasını erkek çocuğu kalmadığından boş kalıp tapuya verilmesi ve Hacu adlı kişiye satılmasına dair 1041 tarihli hüccet.*

s.60/b.2: *Kedayik adlı karyede iki bin akçe tımara mutasarrıf olan Resul adlı kişi tımarını Mehmed adlı kişiye ferâgat edip mukâbelesinde bana yirmi sekiz riyâli guruş verip 'ıvaz etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.60/b.3: *Bir şufa hakkının talebine dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.61/a.1: *Şeyhihan adlı kişi çocuklarını tefrik edip her birisinin hissesini verdiğine dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.61/a.2: *Şeyhihan adlı kişi vefat eden Osman adlı oğlunun çocuklarına hisseleri olduğu mallardan kendilerine verildiğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.61/a.3: *Hasan adlı kişi Şahiye adlı hatunu kendine namzed edip bir bargir ve iki guruşu kendisine vermiş Şahiye kişisi kuma olmayı redettikten sonra bargirleri ölümü ölen bargirlerinin karşılığının verilmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.61/a.4: *Kürd Bayram Ağa adlı kişi Çarıplı Karyesinde vaki' iki kıt'a tarlasını suyuyla Hüseyin Beye dört riyâli guruşa sattığına dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.62/b.1: *Ayişe adlı hatun kişisi kocasından ayrılması için bir vekil tayininin talebine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.62/b.2: *Ayişe adlı hatunun boşanma davası ve hissesi olduğu eşyaları alması mehr-i mü'eccel ve mehr-i mu'accelesinden ve 'akd-i nafakasındna ve zevciyete müte'allik her husûsdan ferâgat etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.62/b.3: *Kocası ölen Habibe adlı kadının vekili tarafından kocasından hissesi olduğu haklarının talebine dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.63/a.1: *Habibe Hatun adlı kişinin vekil oğlu Hüseyin Can kişisi validesinin yeni zevci olan Mehmed kişisine Hâsılı Mahallesi'nde vaki' beytten aldığı avluyu hibe ve temlik ettiğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.63/a.2: *Bir boşanma davası için bir kişinin vekil tayinine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.63/a.3: *Gözübüyük Mehmed isimli kişi Tabakhâne adlı mevzi'de bulunan bir adet dükkânın yanında olan odasıyla ve tevâbi' ve levâhıkıyla Ahmed isimli şahsa 50 riyâli guruşa satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.64/b.1: *Taht-ı kazâ-yı 'adâlet-şi'ârında mevcut olan yasakçı yoldaşları kaldırıp yeniçeri yoldaşlarından birinci bölükten Kaya isimli yoldaşın yasakçı tayiniyle ilgili evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli dair ferman.*
s.64/b.2: *Osman isimli kişi Yirmi Karyesinde bulunan bağını Yahya Bey isimli kişiye 10 riyâl guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.64/b.3: *Pir Ahmed adlı kişi Aslı Karyesi'nde bulunan arazi ve mallarından oğullarına ve torunlarına hibe ve temlik etmiş olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.65/a.1: *Davud isimli kişi Ahink isimli zımmîden, birbirine sınır oldukları evleri bir başkasına sattığından dolayı şufa hakkını taleb etmesine dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.65/a.2: *Serik Karyesi halkı ile Torik isimli zımmî mabeyninde alacak-verecek meselesine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.65/a.3: *Evhen Kethüda adlı kişi, Torikin oğlu Hanuku'un babasının tarlasında ölmesi ve durumun keşfi için kefil olarak akçe aldığı ve keşif yapaların da akçelerini taleb etmesine dair 1041 tarihli hüccet.*

s.65/a.4: *Ali Çelebi adlı kişi Altuncular Çarşısı'nda bulunan evlerinin yarısını Ayişe'ye diğer yarısını da İbrahim, İsmihan ve Döne yetimlerine 30 guruşa satmış olduğuna dair evâsıt-ı şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.65/a.5: *Es-seyyid Mevlüd adlı kişi Altuncular Çarşısı'nın başında bulunan bir adet dükkânını Bekir Çavuş adlı kişiye 10 guruşa satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.66/b.1: *Kalender isimli şahıs Bali adlı kişiye hayatta olduğu müddetçe bakması, beslemesi ve vefat edince de cenazesiyle ilgilenmesi koşuluyla bağ, ev ve bağçesini tümüyle hibe ettiğine dair evâsıt-ı şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.66/b.2: *Piyale adlı kişiyle zevcesi Basire Hatun, Ahmed isimli şahıs arasında yapılan duvar sorunuyla alakalı meseleye dair 1041 tarihli hüccet.*
s.66/b.3: *Manink ve Ahink isimli zımmîler Nursis Mahallesi'nde bulunan evlerini Yasemin isimli şahsa 130 riyâl guruşa satmış olduklarına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.67/a.1: *Melcan isimli zımmînin Burenk Köyü'nde bulunan bir miktar bağını Abdalbek adlı zımmîye 16 riyal guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.67/a.2: *Borç tesciliyle ilgili evâhir-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.67/a.3: *Vergilerle ilgili vekil tayinine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.68/b.1: *Hacı Hasan isimli şahıs, Şairi Nâhiyesi'nde bulunan bahçe ve bağlarını vs. Bekir Çelebi adlı kişiye 33 riyâl guruşa satmış olduklarına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.68/b.2: *Hızır Çelebi isimli kişi Meydan Mescidi mahaline, vakf sebebiyle Ömer Çelebi adlı kişiye verdiği 10 guruşu zayi olmasını engellemek amacıyla geri aldığı akabinde caminin birinci mahali sarfına iade edeceğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.68/b.3: *Harperut'ta 3 mahallede sakin zımmîlerin vergi verme sorunudan çıkan anlaşmazlığına dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.69/a.1: *Halil Bey adlı kişi pederi İbrahim Bey'in, Arabgirli Hamza Bey'e verecekli olmasından Günek Köyü'nde bulunan çayırlarının satışıyla alakalı evâhir-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.69/a.2: *Şüf'a hakkı talebine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.69/a.3: *Vekil tayiniyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.69/a.4: *Borç tesciliyle ilgili evâhir-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.70/b.1: *Harub Köyü sakinlerinin edası yapılması gereken ispençe akçesinin verilip verilmediği meselesinden zuhur eden anlaşmazlığına dair evâhir-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.70/b.2: *Harperut'ta bulunan' Câmi'-i Kebîr ile Hacılı Mescidi'ne vakfedilen akçelerlele alakalı çıkan anlaşmazlığa dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.70/b.3: *Harperut'da bulunan Hacılı Mescidi ve Cami'-i Kebîr için satılan bazı ev ve ağaçlardan elde edilen akçelerin söylenilen yerlere vakf edilmesinden meydana gelen bazı anlaşmazlığa dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.71/a.1: *Vasi tayiniyle ilgili 1041 tarihli hüccet.*
s.71/a.2: *Mavik isimli zımmî Mente adlı kızını âyin-i bâtılalarınca, Haruk isimli zımmîye verdiğine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.71/a.3: *Vasil isimli zımmî oğullarını ayırıp onlara mal paylaştığına dair evâhir-i şehr-i Zilhicce 1041 tarihli hüccet.*

s.72/b.1: *Vasil isimli zımmî oğullarını ayırıp onlara mal paylaşımında bulunduğuna dair evâhir-i şehr-i Zilhicce 1041 tarihli hüccet.*
s.72/b.2: *Halil Çelebi isimli şahıs kardeşi Osman Çelebi'yle ortak oldukları 2 adet dükkanından hissesi olduğu yarısını satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.72/b.3: *Ömer Çelebi isimli şahıs Cami'-i kebîr Mahallesi'nde bulunan bazı yer ve evlerinin satışı ve hâsılatı ile alakalı çıkan sıkıntılara dair evâhir-i şehr-i Zilhicce 1041 tarihli hüccet.*
s.73/b.1: *İbrahim Çelebi isimli kişi Ömer Çelebi isimli kişiden satın almış olduğu ev ve arsalarda başka kişilerin de hissesinin olduğu ortaya çıkmasıyla meydana gelen anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.73/a.2: *Ömer Çelebi isimli kişi, İbrahim Çelebi adlı kişiye Câmi'-i Kebîr Mahallesi'nde bulunan evlerinin satışına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.73/a.3: *Satılmak üzere olan bazı evlerin başka birilerinin de payları olduğunun ortaya çıkmasıyla meydana gelen anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.74/b.1: *Babaları vefat eden yetim ve yetimelerin kisve ve nafakaya ihtiyaçları dolayısıyla miras kalan evlerini 'bey'-i men yezîd' şeklinde vasileri olan Osman Çelebi adlı kişiye satmış olduklarına dair evâhir-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.74/b.2: *Vefat eden Mehmed Bey adlı kişi yetimlerinin sicile kayıtlı vasîleri Osman Çelebi, diğer Osman Çelebi adlı kişiye bir adet evlerini satmış olduklarına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.74/b.3: *Rahime ve Süleyman isimli yetimlerin kisve ve nafakaya ihtiyaçlarının talebine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.74/b.4: *Menuse Hatun isimli şahıs bazı toprak ve çiftliklerde payı olduğunu idda etmesiyle ilgili meydana gelen anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.75/a.1: *El-Hâcc Ramazan isimli şahsın ortak olduğu toprakları Mevlüd Bey isimli kişiye 40 riyal guruşa satmış olduğuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.75/a.2: *Vakıf suyunun tasarrufu üzerinde çıkan anlaşmazlığa dair 1041 tarihli hüccet.*
s.75/a.3: *Bazı Müslüman ve zimmi taifeleri mabeyninde su tasarrufu sebebiyle çıkan soruna dair evâhir-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli hüccet.*
s.76/b.1: *Beklik Köyü ahalisinden Mustafa Beşe adlı kişi Yakob isimli zımmînin bağına suyun aktarılması tasarrufuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.76/b.2: *Yakob adlı zımmînin Mustafa Beşe adlı kişinin oğluna sahip olduğu suyundan satışı ve tasarrufuna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.76/b.3: *Hâcı Dursun Mescidi'nin vakfı mahlûl kalması sebebiyle Mehmed adlı zatın mütevelli tayinine dair 1041 tarihli hüccet.*
s.76/b.4: *Borç tesciliyle ilgili evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.77/a.1: *Bir alacaklının, alacağını almış olduğuna dair gurre-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.77/a.2: *Vefat eden Bekir isimli şahsın evlatları, Karaca isimli zımmî ile alacak-verecek meselesinden dolayı çıkan anlaşmazlığına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.77/a.3: *Ahmed Bey isimli şahıs, Martik isimli zımmîden 25 guruş borcundan 20 guruşu aldığını ve geriye kalan beş guruşun talebine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.77/a.4: *Hasan isimli şahıs ile kardeşi olan Bekir'in arasında kaybolan 150 guruşun akıbeti hakkında çıkan anlaşmazlığına dair 1042 tarihli hüccet.*

s.78/b.1: *Borç tesciliyle ilgili evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.78/b.2: *Ömer isimli kişi annesi Emine adlı kişiyle Sağman 'akârında bulunan bağını İbrahim Çelebi kişisine 30 riyal guruşa satmış olduklarına dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.78/b.3: *Monla Ahmed adlı kişi Burşeş Mahallesi'nde bulunan iştira etmiş olduğu evlerin payını Yusuf isimli şahsa 6 guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.79/a.1: *Bir köyün satılması ve alan kişiye temessük verilmesine dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.79/a.2: *Borç tesciliyle ilgili evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.79/a.3: *Bir mescidin tamiri ve müezzin ve imam için vakf olunmuş bazı mallara dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1041 tarihli hüccet.*
s.80/b.1: *Vasi tayiniyle ilgili evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.80/b.2: *Zımmi kardeşlerden Cerime isimli zımminin vefatı ve yetim kalan evlatlarının kisve ve nafakaya ihtiyaçlarından dolayı Kesper isimli zımmiye payı olduğu evlerin satımına dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.81/a.1: *Ayişe isimli şahsın vekili Osman (Bölükbaşı) vesilesiyle İbrahim isimli şahsın elinde olan bağdan payını istemesi ve karşılığında 14 guruşu almış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.81/a.2: *Daha önce satılmış bir bağın düşük fiyatla satıldığı iddası ve karşılığında bir miktar daha para istenmesine dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.82/b.1: *Borç tesciliyle ilgili evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.82/b.2: *Bir borçlunun borcunu eda ettiğine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.82/b.3: *Bir bağçenin suyu ile birlikte satılması için vekil tayin edilmesine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.82/b.4:*Rahime adlı Hatun kişisi Karataş'ta bulunan bağını suyu ile birlikte Ebubekir isimli şahsa bir miktar para ve biraz da mal mukabilinde satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1041 tarihli hüccet.*
s.82/b.5: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.83/a.1: *Vasi tayiniyle ilgili evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.83/a.2: *Ölmüş olan Artomik isimli zımminin Osman isimli şahsa verecekli olduğundan nikahlısı ve çocukları bir kısım evlerini (bey'-i men yezid) yoluyla yine kendisine borçlaını ödemek gayesiyle satmış olduklarına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.83/a.3: *İskender isimli şahsın Çerkez Osman Ağa adlı kişiye, bağ, bağçe ve çiftliklerini toplam olarak 600 riyal guruşa satmış olduklarına dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1041 tarihli hüccet.*
s.83/a.4: *Veli Bey isimli şahıs Sile ve Batır köylerinde bulunan galelerinde yıllık 50 müdd iltizam ettiğine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.84/b.1: *Bazı köy halkı arasında yayla ve mezra topraklarının tasarrufuna dair çıkan sorunlara dair evâhir-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.84/b.2: *Kasım isimli kişinin kaybolmuş davarları, Musa Kürd isimli kişinin hayvanları içinde bulunup ve davlarını istemesine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.84/b.3: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.85/a.1: *Vekil tayiniyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*

s.85/a.2: *Fatıma isimli Hatun kişinin pederinin ve karındaşının mallarında var olan payını almış olduğuna dair evâsıt-ı şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.85/a.3: *Piri isimli kişi bir parça mülkü bağını Mehmed Çelebi adlı kişiye 20 riyal guruşa satmış olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.85/a.4: *Borç tesciliyle ilgili evâsıt-ı şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.86/b.1: *Torik adlı zımmî ile Hasan Çelebi adlı kişi arasında bir parça tarlanın kullanımıyla ilgili oluşan anlaşmazlığa dair 1042 tarihli hüccet.*
s.86/b.2: *Hasan Çelebi isimli şahıs Torik isimli zımmîden eskiden pederiyle ekmiş olduğu 2 kıta tarlalarından payını istemesine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.86/b.3: *Vekil tayiniyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.86/b.4: *Kamer adlı Hatun'un zevci İbrahim Bey isimli şahıs tarafından Diyabekir civarında bulunan çiftliklerini fuzuli vakfettiklerine dair dava edip mukabilinin talep etmelerine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.87/a.1: *Vakfedilen bir kısım ev ve arazilerin geri alıp İbrahim Efendi adlı kişiye satmış olduklarına dair evâsıt-ı şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.87/a.2: *Borç tesciliyle ilgili evâsıt-ı şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.88/b.1: *Vasi tayiniyler ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.88/b.2: *İrs-i şer'le intikal eden bağlardan hisselerin paylaşıldığına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.88/b.3: *Osman isimli kişi ile Abdülgaffâr isimli şahıs arasında bir parça bağın satışından zuhur eden anlaşmazlığa dair 1042 tarihli hüccet.*
s.88/b.4: *Bir kısım zımmilerin avarız ve diğer vergiler hakkında meydana gelen anlaşmazlığına dair evâhir-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.89/a.1: *Pertek sancağına bağlı bir köyde sakin olan bazı zımmiler Harperut'a göç ettiklerinden ahalisi, bu zımmilerin avarız ve diğer vergileri ödemediklerinden rencide ettikleri, fetvayla vergi taleb edilmemesi gerektiğine dair evâhir-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.89/a.2: *Bir Vereceklinin borcunu ödediğine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.90/b.1: *Su tasarrufu anlaşmazlığına dair evâhir-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.90/b.2: *Borç tesciliyle ilgili evâhir-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.90/b.3: *Hamza isimli şahıs pay hakkı olduğu iki parça tarlasından, Monla Osman adlı kişiye satmış olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.90/b.4: *Vekil tayinine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.91/a.1: *Fatma Hatun isimli şahıs mülkünde olan bağını Pir Nebi isimli şahsa 13 riyâl guruşa satmış olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.91/a.2: *Satılmış olan bir katır üzerinde oluşan anlaşmazlığa dair 1042 tarihli hüccet.*
s.91/a.3: *Fatıma Hatun isimli şahıs vekili aracılığıyla bir parça mülkünden olan bağını Pir Nebi adlı kişiye 16 riyâl guruşa satmış olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.91/a.4: *Vasi tayiniyle ilgili evâhir-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.92/b.1: *Alacak-verecek meselesi sebebiyle vukubulan anlaşmazlığa dair evahir-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli hüccet.*
s.92/b.2: *Vekil tayiniyle ilgili gurre-i Safer 1042 tarihli hüccet.*

s.92/b.3: *Nur Bey Günan isimli zımmî vefat eden Mahmud Beşe isimli şahsa borcu olup 9 parça tarla topraklarını, 1 inek, 1düge ve 2 öküz Davud Beşe'ye 60 riyâl guruşa satmış olduğuna dair gurre-i Safer 1041 tarihli hüccet.*
s.93/a.1: *Vartan isimli kişi Kayabaşı'nda bulunan hanelerini Seyyid Ali adlı kişiye 80 guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.93/a.2: *Seyyid Ali adlı kişi Kayabaşında bulunan haneleri Hermuz isimli zımmiden aldığını, Merkeri ve Murad isimli şahısların şufa' hakkı olduğu ve burayı onlara satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.93/a.3: *Demir isimli kişi Hunem köyünde bulunan bir kısım tarlalarını Monla Musa adlı kişiye 90 riyal guruşa satmış olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.94/b.1: *Bir vereceklinin borcunu eda ettiği ve mallarına konulan rehinenin bittiğine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.94/b.2: *Seydi isimli şahıs İbrahim Çelebi adlı kişiye borcunu eda ettiğinden, mallarına konulan rehinin son bulduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.94/b.3: *Ali Ağa ve El-Hâcc Seyyid Ebubekir Çelebi isimli şahıslar arasında tarla mahsülü üzerinde teşekküleden soruna dair evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.94/b.4: *Yusuf Bey ve adamları, Ali Beşe isimli şahsa Gül Köyü'nde iltizamın cem'indeyken gece vakti kendilerine eşkıyalık ettiklerine dair evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.94/b.5: *İsdazor isimli zımmi Uluğ Bey isimli şahsa bir dükkân ve bir parça bağçesini 41 riyal guruşa ve birazda mal mukabilinde satmış olduğuna dair hüccet.*
s.95/a.1: *Perhiz Köyü halkından Manuk adlı zımmî ile Mehmed Beşe arasında tarla sınırı ihlali sebebiyle zuhur eden soruna dair evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.95/a.2: *'Attâr tâ'ifesinden bazıları Hacı Beşe isimli şahsın vergisini ödemediğini idia edip kavga yaptıklarına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.96/b.1: *Bekir isimli şahsın Ahmet adlı kişinin kolunu bıçakla yaralamış olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.96/b.2: *Mahmud isimli kişinin tasarrufunda olduğu bir kısım mallarının yarısını kızlarına baki kalanı da torunu Ebubekir Musa isimli kişiye paylaşımı sebebiyle Ömer Çelebi kişisi vekil tayin ettiğine dair evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.96/b.3:*Mahmud Şeyh isimli şahıs eşya nevinden malının yarısını kızlarına diğer yarısını da torununa hibe ve temlik etmiş olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.97/a.1: *Zeynel Köyü'nde bulunan boş kalan toprağın tapuya verilmesinin talebine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.97/a.2: *Borç tesciliyle ilgili evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.97/a.3: *Zahirelerden ve mahsullerden elde edilen 6.000 akçenin mirlivaya teslimine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.98/b.1: *Diyarbekir'de yeniçerilerin ulufe ihtiyacı sebebiyle arpa ve buğday talebine dair evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.98/b.2: *Havassı humayyun köyleerinde iltizam eden fertlerden 10.000 kile arpayı ve 10.000 kile buğdayı havale ettiklerine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.98/b.3: *Mardik isimli zimmî ve kardeşi Osman mabeyninde pederlerinden kalan mallarda bazı anlaşmazlıklarına dair hüccet.*
s.98/b.4: *Şuf'a hakkıyla ilgili evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*

s.103/a.1: *Bir boşanma davasıyla ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.103/a.2: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.103/a.3: *Bekir Bey isimli şahsın vergi akçelerini cem' ederken ziyade cem' ettiği sonrasında reaya tayifesi bu şahsıstan şekvacı olup dava etmelerine yönelik evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.104/b.1: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.104/b.2: *Hisar isimli köyde Ali ve Halife Ağa adlı kişiler mabeyninde bir parça bağın şuf'a hakkı için ve tasarrufunda zuhur eden anlaşmazlığa dair 1042 tarihli hüccet.*
s.105/a.1: *Küçük bir kız çocuğa kisve ve nafaka talep edilmesine dair evâsıt-ı şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.105/a.2: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.105/a.3: *Hırsızlık vakasıyla ilgili evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.105/a.4: *Borç tesciliyle ilgili evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.106/b.1: *Emirhan isimli şahısTatağda köyünde bulunan bir parça tarladan kardeşi ile ortak olduğu payını Yahya Bey adlı kişiye satmış olduğuna dair evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.106/b.2: *Havassı humayyun zabiti Bekir Efendi'nin adamlarında Berekan subaşı adlı kişi Muslu Bey çiftliğini basıp hamile olan nikahlısını yaraladığına ve akabinde katlettiğine dair evâsıt-ı şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.106/b.3: *Bir alacaklının alacağını aldığına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.107/a.1: *Veli Beşe isimli şahıs Attarlarda bulunan dükkânını Haci Mustafa adlı kişiye 103 riyal guruşa satmış olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.107/a.2: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.107/a.3: *Bir vasi ve bir vekil tayinine dair evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.107/a.4: *Bir alacaklının alacağını aldığına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.108/b.1: *Harperut kasabasın Mizan Mahalle'sinde bulunan bir kısımı evlerin bazı neferler mabeyninde icariye icariyesi ve parası hakkında zuhur eden anlaşmazlığa dair 1042 tarihli hüccet.*
s.108/b.2: *Nafaka talebi sebebiyle vekil tayinine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.109/a.1: *Monla Mehmed isimli şahıs Palancı Mehdi'den 5 guruşu istemesine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.109/a.2: *Piri Çelebi isimli şahıs Hasbey köyünde bulunan iştiraki olduğu tarlasının yarı hissesini Muntazar Bey adlı kişiye 4 riyali guruşa satmış olduğuna dair 1042 senesinde tahrir edilen hüccet.*
s.109/a.3: *Yakub isimli şahıs Bekirme köyünde bulunan bir parça mülk bağının yarısını İbrahim Beşe adlı kişiye 15 riyal guruşa satmış olduğuna dair evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.109/a.4: *Resul Beşe isimli şahıs Belender köyünde bulunan bir kısım tarlalarını Bekir Bey isimli şahsa 60 riyal guruşa satmış olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.110/b.1: *Kuçek ve İsa isimli şahıslar bir parça tarlalarını suyu ile beraber Hüseyin adlı kişiye 10 adet akçeye satmış olduklarına dair1042 tarihli hüccet.*

s.110/b.2: *Veli ve İbrahim isimli şahıslar iştirak etmiş oldukları bağçe ve bağlarının hissesi olduğu miktarı Hasan isimli şahsa 40 riyal guruşa satmış olduklarına dair evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.110/b.3: *Bir borç tesciline dair 1042 tarihli hüccet.*
s.110/b.4: *Ağın karyesi sakinlerinden bazı zımmîlerin kardeş ve amcaoğullarıyla müşterek oldukları malların, birbirlerinden tefrik olmaları durumunda önceden paylaşılması belirlenen mallara dair 1042 tarihli hüccet.*
s.111/a.1: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.111/a.2: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.111/a.3: *Derviş isimli şahıs Nurbaşı köyünde bulunan arazilerinin yarı payını Turhan Mehmed adlı kişiye 20 riyal guruşa satmış olduklarına dair1042 tarihli hüccet.*
s.112/b.1: *Harperut halkından olan Döne isimli Hatun ile Hakkı isimli şahıs mabeyninde bir kısım hanelerin tasarrufluğu sebebiyle zuhur eden anlaşmazlığına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.112/b.2: *Sinan Efendi isimli şahıs Kozabat nahiyesinde bulunan bir kısım arazi yerlerini Zağarcı İbrahim'e (subaşı) 110 riyâl guruşa satmış olduklarına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.112/b.3: *Bir borçlunun borcunu ödediğine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.113/a.1: *Borç tesciliyle ilgili evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.113/a.2: *Bir alacaklının alacağını aldığına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.113/a.3: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.114/b.1: *İbrahim Çelebi adlı şahıs Kozabat nahiyesinde bulunan bir miktar arazilerini Mustafa Çelebi adlı kişiye 500 guruşa satmış olduğuna dair evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.114/b.2: *Ali Bey isimli şahıs Kozabat nahiyesinde bulunan mezralarını sattığıyla alakalı 1042 tarihli hüccet.*
s.114/b.3: *Ramazan isimli şahsın Kozabat nahiyesinde bulunan topraklarını Mustafa Çelebi adlı kişiye 500 riyale samış olduğuyla iligili evâhir-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.114/b.4: *Mehmed isimli zat Şahveli adlı kişiden 10 guruş taleb etmiş olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.115/a.1: *Borç tesciliyle ilgili gurre-i Rebi'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.115/a.2: *Borç tesciliyle ilgili gurre-i Rebi'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.115/a.3: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.116/b.1: *Hüseyin isimli şahsın Ebu Tahir Mahallesinde bulunan 4 kadar hanelerini avlusuyla Mansur isimli şahsa 35 riyali guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Rebi'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.116/b.2: *Vasi tayiniyle ilgili evâ'il-i şehr-i Rebi'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.116/b.3: *Borç tesciliyle ilgili 1042 tarihli hüccet.*
s.116/b.4: *Oruç isimli şahıs Bekir Bey isimli şahsa Yaldız Karyesinde bulunan 2 parça tarlasını 47 riyâli guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şerh-i Rebi'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.117/a.1: *Harperut kazasına vergi ve mahsüllerin cem'i sebebiyle Mehmed Ağa isimli zatın gönderilmiş olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Rebi'ü'l-âhir 1042 senesinde tahrir edilen ferman.*

s.117/a.2: *Siverek sancağının arpalık bedeli ve Harperut sancağının Diyarbekir eyaletine ilhakının i'lamı için tayin burulmasına dair evâ'il-i şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli ferman.*
s.118/b.1: *Nasuh isimli köyde Harperut eminlerinin mahsülde paylarını aldıktan hemen sonra ikinci bir kez tarlayı sulayıp fazla mahsül taleb ettiklerini ve halkı rencide ettiklerine dair zuhur eden sorunun ve sorunun halline dair evâsıt-ı Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli ferman.*
s.118/b.2: *Devlet sahipleri kileri ihtiyacı sebebiyle 200 batman yağ ve balın tedariki içûn Eyyüb Ağa isimli şahsın gönderilmiş olduğuna dair evâsıt-ı şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli ferman.*
s.119/a.1: *Çünd isimli mezrada havas-ı humayyun zabiti Ebubekir isimli zatın adamlarından bazıları ev basıp adam darp, yaralama ve katletmiş olduklarına dair evâsıt-ı şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1042 tarihli hüccet.*
s.119/a.2: *Havass-ı hümayyûn için küllü akçe ihtiyacı ve bir kısım taifenin sefere çıkması ve bunların mühümmatları için elzem olan akçe ve tadariki konusunda evahir-i şehr-i Safer 1042 tarihli ferman.*
s.120/b.1: *Mustahfız atamasına dair yevmi'l-'aşer min şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli berat.*
s.120/b.2: *Perhiç Köyü ve diğer köylerde ekim yapanların su tasarrufu meselesi anlaşmazlığı ve anlaşmazlığın kaldırılmasına dair evâhir-i şehr-i Safer 1042 tarihli tahrir olan ferman.*
s.120/b.3: *Köprülü Kiraman adlı kişinin 500 riyali guruştan 334 riyali guruşu ödediğini ve kendisine verilen tezkire.*
s.120/b.4: *Körpe halkından Kirman isimli zımmînin mahkeme defterine geçmiş olan 750 guruştan 202 guruşu ödediğine dair tezkire.*
s.121/a.1: *Hacı Baba isimli şahsın kardeşinin oğlu Hızır'ın, Şaban ve Seydi isimli şahısların hangisebeple vefat ettiklerini dava etmesi ve öşür borcunun kalmadığını söyleyip dava etmesine dair evâhir-i şehr-i Safer 1042 senesinde tahrir edilen ferman.*
s.121/a.2: *Berât-ı hümâyûn ile vazifelendirilmiş hassa çakırcıların beyi 1042 yılında mahsûb olmak üzre 150'şer akçe mürde fiyatları ve diğer hukûk ve vergilerin toplanmasında doğancı vazifelendirildiği ve deftere yazılması ve teslimine dair şehr-i Şevval 1041 senesinde tahrir edilen ferman.*
s.121/a.3: *Hassa-i hümâyûn çakırcılarının evlâdlarının her birinden 150'şer akçe mürdelerin, 'âdet-i ağnâm, resm-i küvâre, resm-i 'arusâne ve diğer cüzi ve külli hukûk-ı şer'iyye ve rüsûm-ı 'örfiyyelerini toplanılması' ve tahsil ve idhâl etmek sebebiyle irsal edilen şahıslara muavenet olunmasına dair 1041 tarihli arz.*
s.122/b.1: *Dergah-ı Ali sipahilerinden Piyale Bey'in sancağa nasb ve ta'yini ve altı yüz guruşun peşin alması ve yerine başkası talib olması halinde yapılması gerekenlere dair arz.*
s.122/b.2: *Harperut kazasında avarız toplanılmasında zuhur eden bir kısım müşkülat ve halline dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihli ferman.*
s.122/b.3: *Sefer-i hümâyûn sebebiyle mirîden tulum satın alındığından tulumlar ertelenen seferden kaynaklı kalede çürümeye başladıkları gerekçesiyle sefer zamanına değin tekrar*

tulum bedeli vermek üzere Harperut kadısına 1.000 adet tulum nasb olunması ve bu tulumları millete dağıtmak için Ahmed Çavuş isimli şahsın gönderildiğine dair ferman.
s.123/a.1: *Kilise Onam Manas halkının ve ruhani dini liderlerinin cizyeden muaf edilmesi hakkında evâsıt-ı şehr-i Muharrem 1042 tarihli ferman.*
s.123/a.2: *Bazaristan Kethüdası Hacı Mustafa'nın ölümünden sonra merhumun yerine evladı Osman'a verilmesine dair evâhir-i şehr-i Zi'l-ka'de 1042 tarihli berat.*
s.123/a.3: *Zeyd isimli zımmi Hint isimli şahışla izdivaç ettikten sonra 4.000 akçe mehri tesmiye etse, vefatından sonra mirasçılar mabeyninde, ziyade kalan akçelerin talep edebilme hakkına sahipler mi? diye surulan suale ve verilen cevaba dair fetva.*
s.124/b.1: *Arabcık isimli köyde bir miktar arazi sahiplerinin vefatları üzerine boş kalan arazinin tapuya verilmesine ve tapuyu alan kişiye şehr-i Zil'ka'de 1042 tarihli verilen temessük.*
s.124/b.2: *Kozabat nahiyesine bağlı Cürülmek isimli köyde ve diğerlerinden tımar tasarrufluğu noktasında zuhur eden anlaşmazlık ve bu anlaşmazlığın çözümüne dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-hicce 1042 tarihli hüccet.*
s.124/b.3: *Zeydi isimli zımmînin bulunduğu köyden sair bir kasabaya taşınması halinde kendisinden tekâlif-i 'örfiyye istenilip istenilmeyeceğine dair sorulan bir suale ve cevabına dair verilen fetva.*
s.124/b.4: *Kasaba halkının, Zeyd isimli zımmînin tekâlif-i 'örfiyye vermekten içtinab ederse, mahalleden çıkarabilirler mi suallerine dair verilen fetva.*
s.125/a.1: *Seyyid İbrahim Bey ve yanındaki divan çavuşlarına menzil bargirleri ve yararlı kulagozlar verilmesine ve ulaştırmasına dair ferman.*
s.125/a.2: *Uluabad nâhiyesinde bulunan Arfasin isimli köyde ve diğerlerinden 2.000 akçe tımara vazifeli olan Hüseyin isimli şahıs berâtını verip rızâsıyla tımarın tasarrufunu Rauf Mahmud isimli şahsa bırakmasına dair 1041 tarihli tahrir olunan ferman.*
s.125/a.3: *Harperut kazasında bulunan Pelte isimli köyde iki yıllık mahsül mukabilinin Şaban isimli şahıstan alıp kabzedmek sebebiyle kendisine evâhir-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 senesinde verilen tezkire.*
s.125/a.5: *Karahisar, Kürk ve Sürekli mezralarının 1040 senesi mahsûlü sülüsân hesabı ile Bazde Ahmed Bey'e miriye ait olan kısmı teslim etmesi koşuluyla kendisine 18 Şehr-i Muharrem 1042 senesinde verilen temessük.*
s.126/b.1: *Kusur ve Fekrik isimli köylerin tımarı konusunda berat varıncaya dek zabtı sebebiyle mektub verildiğine dair 1042 senesinde tahrir olunan ferman.*
s.126/b.2: *Kesikköprü Çayırı'nın mahsül mukabilini vilayet-i mirlivaya 400 akçeye her yıl vermesi ve mühürlenmiş temessük aldıkları halde mirliva vazifesinde olanlar buna yetinmeyip daha ziyade mahsûl istemelerinin şer'an caiz olmadığına dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 senesinde tahrir olunan ferman.*
s.126/b.3: *Körük isimli köyde Ahmed Bey isimli zatın ürünlerinin mahsülünü verdiğini ve kendisine tezkire verilmesine dair gurre-i Z. 1041 tarihli tezkire.*
s.127/a.1: *Habib ve Göl köylerinde cem edilen tımara dair berat.*
s.127/a.2: *Kozabad nâhiyesinde bulunan Vartak isimli mezrada ze'amet tasarrufuyla alakalı zuhur eden anlaşmazlık ve bunun bertaraf edilmesine dair evâhir-i Zi'l-hicce 1041 tarihli ferman.*

s.127/a.3: *Versenik adlı mezranın tımarının sorununa dair ve bu tımara Osman adlı kişinin bilâ-sebeb karıştığı ve bu durumun bertaraf edilmesi ihtarına dair ferman.*
s.128/b.1: *Kesrik isimli köyde zımmilerin sularının kesilmesinden naşi tuttukları işçilerinin meçhul vefatlarının araştırmasının talebine dair evâhir-i Zi'l-hicceti'ş-şerîfe 1042 tarihli hüccet.*
s.128/b.2: *Harperut sancağın'a tabi Kozabad nâhiyesinde vaki' mutasarrıf olunan ze'âmeti köylerinden Üzrek isimli köyün sûret-i defteri üzerinde meydana gelen müşkülatın ve bu müşkülatın bertaraf edilmesi için Samim isimli şahsın mübaşirlik vazifesi için tayin edilmesi noktasında evâ'il-i şehr-i Zilhicce 1041 tarihli ferman.*
s.128/b.3: *Su kullanımı tasarrufuna dair teşekkül olunan meseleye dair hüccet.*
s.129/a.1: *Mustafa isimli şahısla birlikte sair zatların, menzillerde ihtiyaç olan erzaklar, mühimmat, klavuzlar ve neferatın salim şekilde mahal-i me'mure ulaştırılmalarına dair evâsıt-ı şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli tahrir olunan ferman.*
s.129/a.2: *Zımmîler ve Müslimler arasında bir tarlada zuhur eden su ve tasarrufu üzerinde kavga ettikleri akabinde barışmaya rıza gösterip kavga etmeyeceklerine söz vermelerine dair hüccet.*
s.130/b.1: *Rüsûm-ı 'örfiyyenin ve 'öşriyyesin toplanmasından zuhur eden müşkülata dair evâhir-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 senesinde tahrir olunan ferman.*
s.130/b.2: *Seyyid Ebubekir adlı kişi Harperut kazasından, Musul Kal'ası'nın bina edişine elli bin ırgadı teslimine ve doksan gün kalenin binasını yaptıklarına yedine tezkire verilmesine dair evâhir-i şehr-i Zi'l-hicce 1041 tarihli tezkire.*
s.131/a.1: *Nefekler köyü ve bağlı mezraların zabt-ı mâl-ı maktû'un, Diyarbekir hazinesine teslîm edilip ve muayyen zamanda mirîye ait olan rüsûm, hukûk ve bütün mahsûlâtın eskide olduğu üzre ve kânûna riayet edilerek cem', kabz ve tahsîl edilmesiyle ilgili şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1041 tarihli berat.*
s.131/a.2: *Pelene isimli köyde tımarın tasarrufu Mehmed'in yedindeyken alakasını kesip mutasarrıf iken gayr-i mezbûrede Şaban isimli şahsın hisse-i tımarı olmasıyla bunu bile hissesine alıp tasarrufuna engel olunması ve bu sorunun bertaraf edilmesi için gereğinin yapılmasına dair gurre-i Zi'l-hiccet 1041 senesinde tahrir olunan ferman.*
s.131/a.3: *Musul Kalesi yapımı ve itmamı sebebiyle mimar ve ırgatların miktarı ve deneyimli mimarlardan olan Seyyid Bekir kişisinin istihdamı olduğu ecilden gurre-i Zi'l-hicce 1041 tarihinde kendisine verilen temessük.*
s.132/b.1: *Harperut sancağına tabi Uluabad nâhiyesine bağlı Dumladepesi isimli köy ve gayriden, ziyâde 400 akçe ze'âmete mutasarrıf olan Hasan isimli kişi kendi rızâsı ile ze'âmetlerinden alakasını kesip ve bunu bildirip Şaban isimli şahsa tasarruh hakkının verilmesine dair berat.*
s.132/b.2: *Hâcı Gökçeoğlu Mehmed isimli şahıstan her yıl ektiği topraklardan mahsüller toplanırken sene-i mezkûrda mahsül vermeyi reddedip maktu' olduğunu iddia edip ve akabinde zuhur edebilecek müşkülatın bertaraf edilmesi için gerekenin yerine getirilmesine dair tahrir olunan ferman.*
s.133/a.1: *Harperut sancağına bağlı Uluabad nâhiyesinde vaki' Damla Tepesi adlı köy ve diğerlerinden 39.400 akçe ze'âmete tasarruf hakkını olan Hasan adlı kişi hüsn-i ihtiyârı ile ze'âmet vazifesinden vazgeçmiş olduğunu haber etmesi ve tasarruf hakkının Şaban isimli şahsa tevcih edilmesine dair tahrir edilen berat.*

s.133/a.2: *Ze'âmet halkının ze'âmetine müte'allik işlerde müraca'at edilebilmesine dair ferman.*
s.133/a.3: *Harperut sancağının Dumladepesi adlı karye ve sairlerinden berât-ı şerîfle mutasarrıf olduğu 39.400 akçe ze'âmetin müteferrika vazifesini ifa eden Mehmed'in mutasarrıf olduğu kendisi mevt olduktan sonra mezkûr mutasarruflık üzerinde meydana gelen meseleye dair evâsıt-ı şehr-i Ramazan 1041 senesinde tahrir olunan ferman.*
s.134/b.1: *Kesrik isimli köyde yaşayan zımmîler, su yolunun takriben 2-3 yıldan beri, harâb olub git gide suyun azalmasını ve Düvenk ve İlksan isimli zımmîler başka bir yere nakletmiş olabilir ihtimalinin ve o esnada bunların toprak kayması neticesinde altında kalıp fevt olmuş olabilir ihtimaline dair beyanları ve keşif için görevli gönderilmesine dair tahrir olunan ferman.*
s.134/b.2: *Bir kısım köylerin mahsûl-i gallâtlarını, Piyale Bey isimli şahsın teslim etmesi koşuluyla kendisine verilen evâ'il-i şehr-i Muharrem 1042 tarihinde halas tezkiresi.*
s.135/a.1: *Boskebek ve Veprik evladı ölmüş olup, evlâdı-ı zükûru bulunmadığından mutasarrıf olduğu çayır ve zimmetlerin tapuya verilmesi ve bu tapuyu Hasan Bey adlı kişi yedine alıp akabinde Ahmed Bey isimli şahıs mani olup mutasarrıflığına engel olması anlaşmazlığına dair evâhir-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihinde tahrir olunan ferman.*
s.135/a.2: *Çömlek isimli köyde tımar tasarrufluğu meselesinden teşekkül eden meseleye ve lüzumunun yerine getirilmesine dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihinde tahrir olunan ferman.*
s.136/b.1: *Yevmî 54 akçe 'ulûfeye mutasarrıf olan Bekir Mehmed adlı kişinin Harperut mukâta'asının iltizâmını, Diyarbekir hazinesi defterlerinde nasılsa malına noksan gelmemek üzre der-'uhde olunub zabt ettirilmesi hususunda şehr-i Rebi'ü'l-evvel 1041 tarihli berat.*
s.136/b.2: *Bekir Efendi adlı kişiye Diyarbekir hazinesinde kendisine temessük verilib mukâta'a mahsûlünde nakitte eskiden olduğu gibi cem' edilmesi ve ahzu kabz etmesi hususunda tahrir edilen ferman.*
s.137/a.1: *Harperut kazâsına bağlı Tabal adlı köyde yaşayan zımmîlerin ve diğer etrâf ve civârında olan harâcların cem'ine engel olunduğu sorununa ve luzumunun yapılmasına dair tahrir edilen ferman.*
s.137/a.2: *Harperut sancağına tabi Uluabad nâhiyesinde Kürd İsmail Bey isimli köy ve diğerlerinden 9.000 akçe tımara tasarruf hakkına sahip İbrahim, Bağdat seferine çıkıp tımârı mahlûl olduğundan ve seferdeyken firarı sebebiyle tımarın tasarruf hakkının Murad isimli zata verildiğine dair evâ'il-i şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli ferman.*
s.138/b.1: *Harperut kazasında Musul kalesi için yetmiş fert ırgâd için yıllık olması ve ırgatlar için akçelerin yetersziliğinden dolayı teşekkül etmiş olan sıkıntının bertaraf edilmesi için gereğinin yapılması hususunda evâ'il-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli ferman.*
s.138/b.2: *Uluabad nâhiyesine tabi Kürd İsmail Bey isimli köy ve diğerlerinden 9.000 akçe tımara tasarruf hakkına sahip olan İbrahim, Bağdad seferine katılıp tımârı ise mahlûl olduğundan ve seferdeyken firar etmesinden dolayı tımarın tasarruf hakkının Murad isimli şahsa devredilmesine dair ferman.*
s.138/b.3: *Sefer-i hümâyûnun mühimmâtları için gerekli hacetlerin tedariki ve tedarik edilenlerin derhal irsal edilmesi hususunda Mehmed Ağa adlı zatın bu hususta vazifelendirilmesine dair tahrir olunan ferman.*

s.138/b.4: *Bir miktar tarlanın maliksiz kalmasıdan naşi tapuya verilmesi ve Sacu isimli şahsın buna talib olması ve akabinde tapuyu yedine verilmesine dair gurre-i Recebi'l-mürecceb 1042 tarihli temessük.*
s.139/a.1: *Ali isimli şahsın pederinden baki kalan miras bağını, İbrahim isimli şahsın cebren zabtetmesi ve kendisine hainlik etmesi sebebiyle şeriat kanunlarına göre çözülmesinin talebine dair tahrir olunan ferman.*
s.139/a.2: *Musul taraflarında ihtiyaç olunan muhâfızlar için bir kısım muhafız talebine dair tahrir edilen ferman.*
s.139/a.3: *Bir kısım toprakların boş kalması sebebiyle tapuya verilmesi ve talibine evâ'il-i Muharrem 1015 tarihinde verilen temessük.*
s.140/b.1: *Bedel-i nüzul akçelerin ordu-yı hümâyûn tarafından verilen emir ile her bir hâneden yirmişer kâmil guruş nişânlu ve mühürlü mevkûfât defteri mûcebince hâne hesâbı üzre mirî için cem' ve kabz ve kaydedip ve hâsıl olan akçelerin defter ile mühürleyüb Âsitâne-i sa'âdete irsâli hususunda yevmi'r-râbi' şehr-i Ş a'ban 1041 tarihli ferman.*
s.140/b.2: *Harperut'ta bulunan Arslaniye medresesine yevmi bir buçuk akçe ile bakan Mehmed isimli zat hizmetinde muvaffak olamadığından dolayı Osman Halife isimli şahsa devredip kendisine yevmi bir buçuk akçe verilip vazifeli olarak devam etmesine dair tahrir olunan ferman.*
s.140/b.3: *Şark seferleri için taht-ı kazalarda menzil bargirleri bulunan yerlerde, menzil bargirleri, üç nefer ve klavuz tedariki ve irsali hususunda evâhir-i şehr-i (boş) 1041 tarihli ferman.*
s.141/a.1: *Uluabad nâhiyesinde Kürd İsmail isimli köy ve diğerlerin 9.000 akçe tımara mutasarrıflığı hakkında Murad isimli şahsın engel olması ve luzumunun yapılmasına dair ferman.*
s.141/a.2: *Harperut kazasının bedel-i nüzul akçelerinin cem'ine vazifedar olan Solak Bey'e halkın bedellerini vermemeleri meselesi ve akçelerin Amid bölgesinde toplanılan usul ile cem' edilmesi uyarısına dair evâ'il-i Şevval 1041 tarihli ferman.*
s.142/b.1: *Dergâh-ı mu'allâm kapıcılarından Hamza ve Hızır adlı kişilerin, menzil bargirleri ve ulağ bargirleri acil ve zaruri husûs için tedariki ve gönderilmesi için vazifelendirilmesi yolunda evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli ferman.*
s.142/b.2: *Küsr Kürd İsmail Bey adındaki köyün tımar tasarruf hakkı ve salahiyetinde olan Murad ve İbrahim isimli şahıslar hakkında teşekkül eden müşkülat ve bu müşkülatın hal edilmesi için yazılan berata dairdir.*
s.143/a.1: *Seydi adındaki zat vakıf değirmenini Derviş Beşe isimli şahsa kiraya vermesine dair hüccet kaydı.*
s.143/a.2: *Harperut sancağında bulunan zeametlerin ürününün tutarını vermek için Kara Mustafa Bey üstlenip edip kendisine evâhir-i Ramazan 1041 tarihinde verilen temessüktür.*
s.143/a.3: *Boş ve harabe kalan bir kısım toprakların tapulanması ve tapuyu alan şahsa şehr-i Şevval 1036 senesinde verilen temessük.*
s.143/a.4: *Zeyd isimli gayr-ı müslümün bir mahallede yaşarken diğer bir mahalleye gidip yerleşmesi ve öldükten sonra eski mahalle oturanlar evladından tekâlif-i 'örfiyye ve şâkka istenilip istenilmeyeceğine dair fetva.*

s.144/b.1: *Harperut kazasında gayr-ı müslim zımmîlerine lazım gelen cizyelere dair teşekkül eden müşkilata ve müşkilatın bertaraf edilmesine dair evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli ferman.*
s.144/b.2: *Harperut livasında sabık üzre mutasarrıf ve sancağın hıfz ve korunmasında halkın, re'âyâ ve sâ'ir ahâli-i vilâyetin muhafaza ve korumalarına gayret edilmesi, sancağbeyi hâricine her kişiyi dahil ettirmemesi emri konusunda evâ'il-i şehr-i Ramazan 1041 tarihli ferman.*
s.144/b.3: *Muslu Beşe isimli zatın küçük oğlu Ömer isimli ferdin vefatı Persah isimli köyde kendisine intikal eden bir kısım toprakların kardeşi Ali adlı kişi tapuya verip alması ve kendisine evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihinde verilen tapuya dair temessük.*
s.145/a.1: *Ebu Tahir şehrinde Veli adlı kişinin Ebu Tahir tarlalarında birer müdd arpa ile şer'-i Şerife getirip müşahade ve sicil olunmasının talebi ve arpa hasadının nerden getirildiği tahkikine dair şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.145/a.2: *Zeyd adlı zımmînin tasarrufluğuna verilecek bir toprakla ilgili meseleye dair fetva.*
s.145/a.3: *Amr isimli fert Zeyd isimli zımminin tasarrufuna bıraktığı tarlayı daha sonra 7 kuruşa rehindir dediği sözü şer'an doğru olup olmadığına dair sorulan suale ve verilen cevaba dair fetva.*
s.145/a.4: *Zeyd isimli zımmînin iki kıt'a tarlasını 15 seneden ziyade ekip biçmesi ve sınırdaşı olan Amr isimli şahsın vefatıyla evlatları bizim mülkümüzdür deyip rehin alırsa şer'an doğru olup olmadığına dair surulan suale ve verilen cebaba dair fetva.*
s.146/b.1: *Ulufeyle alakalı teşekkül eden soruna dair 1041 tarihli hüccet.*
s.146/b.2: *Yağmur Mescidinin yıllık beş müdd buğday ile imamlık vazifesi yapan Monla Osman adlı kişi müderris olması sebebiyle yerine diğer birinin tayin edilip vazifelendirilmesi ve buğday için belirlenen ölçü miktarının bu kişiye verilmesine dair 1041 tarihli berat.*
s.146/b.3: *Alaca Mescidi'ndeki vazifeli Monla Ahmed isimli imamın, vazifesini yerine getirmediği onun yerine Monla Muslu isimli şahsın ta'yin olmasına dair evâsıt-ı şehr-i Şa'ban 1041 tarihli berat.*
s.146/b.4: *Bir tapu sebebiyle Mevlüd isimli şahsa tezkire verildiğine dair evâ'il-i şehr-i Muharrem 1041 tarihli tezkire.*
s.146/b.5: *Saylı isimli köyde Hamza isimli şahsın vefatı ile ve evlatlarından kimsenin kalmaması ve toprakların boş kalmasından naşi, tapuya verilmes ve Hamza isimli şahsın tapuya talib olması ve kendisine tezkire verilmesiyle alakalı evâsıt-ı şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.147/a.1: *Muhtelif zahire tedariki talebi sebebiyle tahrir olan ferman.*
s.147/a.2: *Çömlek isimli köyde tımarın mutasarrıflığı Osman adlı kişide iken Lütfî ve Hüseyin adlı kişilerin müdahalesi ve mabeynlerinde zuhur eden münakaşanın halline dair evâhir-i Ramazan 1041 tarihli ferman.*
s.147/a.3: *Kozabad nâhiyesinde Çömlek isimli köyde tımarın mutasarrıflığı konusunda Lütfî, Osman ve Hüseyin isimli şahısların arasında meydana gelen münakaşa ve bu münakaşanın hallolmasına dair evâsıt-ı şehr-i Rebi'ü'l-âhire 1041 tarihli ferman.*
s.147/a.4: *Bazı hanelerin tamiratı ve ihyası için Kör Mevlüd isimli şahsa verilen evâ'il-i şehr-i Şa'ban 1041 tarihli tezkire.*

s.148/b.1: *Diyabekir'den Musul'a ulaşıncaya dek yol üzerindeki Beylerbeyilikler ve diğerlerinden erzak ve mühimmatların tedariki ve bahsedilen mevkiye güvenilir bir biçimde ulaştırılması hususuna dair evâsıt-ı şehr-i Şa'ban 1041 tarihli ferman.*
s.148/b.2: *Menzil bargirlerinin tedarik edilmesi ve menzil bargirleri bulunan yerlilerden faydalı olan bargirlerin tedarik edilmesi ve teslimiyeti hakkında evâhir-i şehr-i Şevval 1041 tarihli ferman.*
s.149/a.1: *Bekrik köyünde meydana gelen bir ölümün tahkik edilmesine dair evâsıt-ı şehr-i Şevval 1041 tarihli hüccet.*
s.149/a.2: *Ebu Tahir bölgesinde Veli isimli fert bir mikrar arpa ile meclis-i şer'e varup hasad zamanının tamamlandığı ve buna bakılmasını talep edip, mahkemenin de bu arpayı nasıl ve nereden aldığı soruşturmak sebebiyle, tahkik olmasına dair 1041 tarihli hüccet.*
s.150/b.1: *Diyarbekir tımar defterdarlığı mülazemet hizmeti tasarrufu hususunda Ramazan adlı kişi ile Mehmed adlı kişi meydana gelen anlaşmazlık ve anlaşmazlığın bertaraf edilmesiyle ilgili evâ'il-i şehr-i Şevval 1041 tarihli ferman.*
s.151/a.1: *Diyarbekir tımar defterdarlığı mülazemet hizmeti tasarrufu hususunda meydan gelen anlaşmazlığın kaldırılmasıyla ilgili evâ'il-i şehr-i Şa'ban 1041 tarihli ferman.*
s.151/a.2: *Harperut kazâsında bulunan Belene isimli köyde 1.000 akçe tımârdan hisse ve zabtı konusunda olan meseleyle ilgili 1041 tarihli ferman.*
s.151/a.3: *Kürd İsmail isimli köyde ve diğer yerlerde cem edilen tımarlarda Murat ve İbrahim isimli fertler arasında meydana gelen eden müşkülata dair tahrir edilen ferman.*
s.152/b.1: *Zeydi isimli zımmînin, karyesinden göç edip kasabada yaşamını sürdürmesi halinde mezkur zımmîden tekâlif-i 'örfiyye istenilip istenilmeyeceğine dair sorulan suale ve verilen cevaba dair fetva.*
s.152/b.2: *Kasaba halkı Zeyd isimli zımmînin tekâlif-i 'örfiyye vermeyi reddetmesi durumunda mahallelerinden çıkarabilirler mi? diye sordukları suale ve verilen cevaba dair fetva.*
s.152/b.3: *Havassı humayyun zabitlerinden olan Bekir efendinin adamlarından Kenan isimli fert Telbender isimli köyde hiçbir sebebi yok iken adam darp, yaralama ve öldürmesiyle ilgili tahkik edilen davasıyla ilgili evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.152/b.4: *Harperut'ta bulunan Yağmur Mescidi imamlığına Mevlana Mehmed adlı kişinin tayin edilmesi ve yıllık 5 müdd buğdaya görevlendirilmesiyle ilgili evâ'il-i Zilhicce 1042 tarihli berat.*
s.153/a.1: *Bekir Efendi isimli şahsın adamlarından olan Kenan Bey isimli şahıs, resm-i bağat sebebiyle gittiği köyde Cebeci Ahmed ve kethüda oğlu kişileri tarafından hangi sebeple hançerlendiği olayının tahkik edilmesi davasıyla ilgili evâ'il-i şehr-i Safer 1042 tarihli hüccet.*
s.153/a.2: *Kalive isimli köyde bulunan Ketek adındaki zımminin tarlası, boş kaldığından dolayı tapuya verilmesinin istenilmesi ve Mahmud Çelebi ile Şah Hüseyin adlı bireylerin tapuya talip olması ve kendilerine 1042 tarihinde verilen temessük.*
s.153/a.3: *Harperut'ta bulunan Yağmur Camisinin imamı olan Ebu'l-kasım Halife isimli fert hiçbir kusuru olmadığı halde, diğer mescidte imamlık vazifesini yapan Osman isimli kişi imametine kanaat etmeyerek hilâf-ı vâki'hareket ederek haksızlık etmesinden dolayı berat-ı humayyun ile imamet vazifesinin devamına dair tahrir edilen evâsıt-ı Zilhicce 1041 tarihli berat.*

s.154/b.1: *Harperut kazası halkı maktu vergilerini teslim etmelerine rağmen mirlivanın buna yetinmeyip sebep oldukları sorunların bertaraf edilmesine dair ferman.*
s.154/b.2: *Harperut haslarından hâsıl olan mahsül için tahrir edilen tezkire edasında mazeret nedeniyle bir başka tezkire tahriri için 1041tarihli ferman.*
s.155/a.1: *Harperutta bulunan' mirî anbarında 1041 senesinde havâleliği verilmiş olan İbrahim adlı kişi (boş) akçe 'ulûfeye mutasarrıf olub derakab mutasarruflığı Mehmed Ali kişisine ferâgat etmesine dair şehr-i Ramazan 1041 tarihli ferman.*
s.155/a.2: *Taht-ı kazâda yasakçı olan yoldaşlar kaldırılıp yerine eskiden olduğu gibi yeniçeri yoldaşlardan Hüseyin Paşa isimli kişinin yoldaşa ta'yîn edilmesiyle ilgili evâ'il-i Safer 1042 tarihli ferman.*
s.156/b.3: *Huş ve Sarilu köylerinin gılâl-i mahsûl sülüsân hesâbı ile miriye ait kısmını Halebi Yusuf'un teslim etmesi koşuluyla kendisine verilen 1041 tarihli tezkire.*
s.156/b.4: *Ömer Bey ve Hüseyin Bey kişilerinin miriye aid gılâl mahsûlü sülüsân hesâbı ile miriye ait anbara teslim etmeleri şartıyla kendilerine şehr-i Zilhicce 1041 tarihinde verilen tezkire.*
s.156/b.5: *Serseri, Ağınlı ve Madive adındaki köylerin mahsüllerini miriye ait anabara teslimini Ali Beşe adlı kişi üstlenip kendilerine 23 Zilhicce 1041 tarihinde verilen tezkire.*
s.156/b.6: *Kürk, Karahisar ve Sürek adlı mezraların mahsüllerini sülüsân hesâbı ile miri anbara ait olanı teslim etmek için Yahya Bey'e adlı kişiye Muharremi'l-harâm 1042 tarihinde verilen temessük.*
s.156/b.7: *Sursub Ali köylerinin miri anabara ait olanları teslim etmek için bazı ferdlerin üstlenmiş olduğu ve ellerine 23 Muharrem 1042 senesinde verilen temessük.*
s.156/b.8: *İbrahim Bey adlı mezrada gılâl mahsüllerinin teslimi için Fehazoğlu Veli Bey üzerine alıp ellerine 29 Z 1041 tarihinde verilen temessük.*
s.157/b.1: *Bekdik, Hamid ve Dalumi köylerinin Halil Beşe adlı kişiye gılâl mahsûlü sülüsân hesâbı ile eda etmek ve miriye ait olan kısmı teslim etmesi koşuluyla ellerine 11 Zilhicce 1041 tarihinde verilen tezkire.*
s.157/b.2: *Nurşide, Ağın adlı karyelerin gılâl mahsûlü sülüsân hesâbı üzre Hâcı Ali'ye, miriye ait olanı teslim etmesi şartıyla yedine 11 Zilhicce 1041 tarihinde verilen tezkire.*
s.157/b.3: *Eküz ve Cörekli karyeleri tahıl mahsûlleerini Mustafa adlı kişinin sülüsân hesâbı ile miri anbara düşen payı teslim etmesi koşuluyla ellerine 13 Zilhicce 1041 tarihinde verilen tezkire.*
s.157/b.4: *Rabat ve Sebili isimli köylerin zahire mahsûlü sülüsân hesâbı ile miri anbara ait paylarını Veli Bey'in teslim etmesi şartıyla kendisine 11 Zilhicce 1041 tarihinde verilen tezkire.*
s.157/b.5: *Huşen ve Berdik köylerinde zahire mahsûllerini sülüsân hesâbı ile miri anbara ait payları Halebî Yusuf Bey'in teslim etmesi koşuluyla kendisine 12 Zilhicce 1041 tarihinde verilen tezkire.*
s.157/b.6: *Huşen ve Berdik köylerinde mahsûllerini sülüsân hesâbı ile miri anbara ait hisseleri Halebî Beyzade adlı kişi teslim etmesi koşuluyla kendisine 12 Zilhicce 1041 tarihinde verilen tezkire.*
s.157/b.7: *Körpe köyünde mahsüllerin sülüsân hesâbı üzre Muntazar Bey'in miriye ait olan hisseleri teslim etmesi koşuluyla kendisine 16 Zilhicce 1041 tarihinde verilen tezkire.*

s.158/a.1: *Serseri isimli köyde zımmilerin karyelerinde bulunan kiliselerinde harap olmuş bazı yerlerinin tamiri için yapılan müracata dair evâsıt-ı şehr-i Zi'l-ka'de 1041 tarihli ferman.*
s.158/a.2: *Musul muhafazasında bulunan sürsat zahiresi için Harperut kazasına bazı malların talebine dair ferman.*
s.158/a.3: *İvanis isimli zımmîden malı ve mülkü olmadığından dolayı kendisine hiçbir şekilde zarar verilmemesini ayrıca kendisinden vergi alınmaması gerektiğine dair ferman.*
s.159/b.1: *Tımar defterdarı vazifesini yapan Ramazan Ağa kişisine Harperut köylerinin su başısı kendisine mektub ulaştırması için bir adamı ücretle tutup kendisini memur olduğunu bildirub bu bahane ile İbrahim ve diğer adamaların kimseye rencide ettirilmemesi için mektub talebine dair evâhir-i Safer 1042 tarihli ferman.*
s.159/b.2: *Hind isimli fert ölmeden evvel, oğlu Zeyd'de irs-i şer'le kendisine aid olan evlerden ve bağdan ve sâ'ir emvâlden hissesini Zeyd, müteveffânın oğluna hîbe eylese taksîm hissesi câ'iz olup olmadığına dair sorulan suale dair fetva.*
s.159/b.4: *Ağın Karyesinde, Abbas isimli neferin vefatı ile topraklarının hali kalması sebebiyle tapuya verildiği ve kardeşi Behlül isimli ferdin tapuya talibi ve kendisine 1042 tarihinde verilen temessük.*
s.160/a.1: *Hüseyin Beşe isimli fert Hacı Halim Mahallesinde bulunan evlerini, Piri Çelebiye, Piri Çelebi de Hasan Bey Köyündeki çiftlik arazilerini Hüseyin Beşe adlı kişiye değiştirdiğine dair evâ'il-i şehr-i Rebi'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.160/a.2: *Hüseyin Beşe isimli şahıs Hasan Bey Köyü'nde bulunan yarım çiftlik toprak arazisini Halime isimli kadına yüz riyali guruşa satmış olduğuna dair 1042 tarihli hüccet.*
s.160/a.3: *Dursun isimli kişi, Dere Hamamı adındaki hamamının kendi payına düşeni Osman isimli şahsa ikiyüz elli riyali guruşa satmış olduğuna dair evâ'il-i şehr-i Rebi'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.161/b.1: *Bir alacaklının birinden alacağını aldığına dair 1042 tarihli hüccet.*
s.161/b.2: *Vasi tayiniyle alakalı evâ'il-i şehr-i Rebî'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.161/b.3: *Vekil tayinine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.162/a.1: *Bir borç meselesinden kaynaklanan bağların bey'-i bil vefa yoluyla satılması ve borcun kaydına dair evâ'il-i şehr-i Rebi'ü'l-âhir 1042 tarihli hüccet.*
s.162/a.3: *Cihan isimli kadının kaç aylık ve ne şekilde hamile kaldığının tahkik edilmesinin istenilmesine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.162/a.4: *Bir vekil tayinine dair 1042 tarihli hüccet.*
s.163/b.1: *Vasi tayinine dair evâsıt-ı şehr-i Rebi'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.163/b.2: *Satılmış olan bir mezra üzrinde oluşan anlaşmazlığa dair evâsıt-ı şehr-i Rebi'ü'l-âhire 1042 tarihli hüccet.*
s.163/b.3: *Cebeci İbrahim Beşe'ye verilecek akçeye dair.*
s.164/a.1: *Bir saliyâne akçesinin teslîm olunduğuna dair hüccet.*

SONUÇ

İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasında yaşanan çatışma sonucunda Harput, tarih boyunca birçok medeniyetin ve devletin egemenliğine girmiştir. 1514

yılında Osmanlı Osmanlı topraklarına katılmıştır. Sonrasında Diyarbekir eyaletine bağlı bir sancak haline gelen Harput, Osmanlı İmparatorluğu tarafından farklı makamlardaki görevlilerin tayiniyle yönetilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti, fethettiği her bölgeyi tüm detaylarıyla birlikte kayda alırdı. Bunlardan biri de geniş yetkilere sahip kadılar tarafından yürütülen şer'iyye mahkemelerindeki davaların kayıtlarıdır. Bu davalar, şer'iyye sicilleri adı verilen defterlere işlenirdi. ‘‘181 numaralı (H.1041-1042/M.1632-1633) Harput Şer'iyye Sicili’’ de bu kayıtlardan biridir.

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı tarihi üzerine yapılan araştırmalarda en önemli başvuru kaynaklarından biridir. Bu siciller, özellikle şehirlerin unutulmuş geçmişlerini gün yüzüne çıkarmada büyük bir rol oynamaktadır. İçerdikleri bilgiler sayesinde, bölgenin idari yapısı ve pek çok diğer tarihsel konu hakkında değerli veriler sunmaktadır.

İncelediğimiz bu sicil, 1600'lü yılların hususan sicilin yazıldığı tarihte bölgenin sosyo-ekonomik hayatı, idari yapı ve yönetimle ilgili bilgilerin ortaya çıkmasına yardımcı olan önemli belgelerdir. Sicilde yer alan davalara göz attığımızda, mal paylaşımı, satış sözleşmeleri, borç, vekil tayini, vasi tayini, arazi, vergi, evlenme, boşanma, mehir ve nafaka gibi konularda yoğun dava kayıtlarının bulunduğunu görmekteyiz.

İncelediğimiz sicilde yoğun olarak mevcut olan satış akdi, birçok sebeple birlikte, tarafların karşılıklı rızalarıyla, şer'i hukuka dayanarak ve şahitlerin şehadetiyle, hiçbir şüpheye yer bırakılmaksızın gerçekleşmesidir.

Miras kayıtlarını incelediğimizde, ölen babadan evlatlarına geçen arazi ve malların şer'i hukuka uygun olarak, kız ve erkek ayrımı gözetilmeksizin adalete uygun bir şekilde paylaştırıldığı ve fertlere herhangi bir ayrımcılık yapılmadığı neticesine ulaşılmaktadır. Araştırmaya konu olan bu sicilde sıkça karşılaşılan bir diğer konu, kocasının ölümünden sonra kadınların mehr-i müeccel ve mirastan paylarına düşen haklarını şer'i hukuka dayalı olarak kolaylıkla talep etmeleridir. Talep edilen mehirlerin şer'i hukuka uygun şekilde kadınlara verildiğini gözlemleyebiliyoruz. Ayrıca, kadınların şer'i mahkemelere intikal eden evlenme, boşanma, nafaka, mehir, miras ve alacak-verecek gibi davalarda haklarını korumak adına vekil tayini gerçekleştirerek hukuki noktada haklarını güvence altına aldıklarını görmekteyiz.

Aynı şekilde, yetim kalan küçük çocukların sahipsiz bırakılmadığını, onların tüm sorumluluklarını üstlenen bir vasi tayin edilerek haklarının ve hayatlarının korunmaya çalışıldığını gözlemliyoruz.

Sicilde dikkat çeken bir diğer önemli konu, toplum hayatında sıkça karşılaşılan alacak-verecek yani borçlarla ilgili dava kayıtlarıdır. Bu problemler de sair davalar gibi şer'i hukuka dayalı olarak çözülmektedir. Borçla ilgili davalar çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, basit borç tescilleri bulunmakla birlikte, daha karmaşık durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bu durumda, kişiler arasında borcun ödenmesi için belirli bir süre tayin edilir ve bu süre zarfında alacaklı kişi, borçlu tarafından kendi rızasıyla rehin alınan bazı mallara sahip olabilir. Eğer borçlu belirtilen süre içinde borcunu ödemezse, sözleşme gereği bu mallar alacaklıya geçtiğini kayıtlarda müşahede edilmektedir.

Gözlemlerimizde dikkat çeken önemli davalardan bir diğeri de bölgelerde toplanan timarlardır. Toplanılan bu timarlar, belirli bir ölçüye göre halktan alınan gelirlerden oluşmaktadır. Timar toplama görevini üstlenen sipahilerin zaman zaman halktan belirlenen miktardan daha fazla vergi alma yoluna gittikleri ve hatta bazen bir tarladan bir defa toplanan timarın ardından, toplanan meblağın yetersiz olduğunu öne sürerek tarlaların tekrar sulanıp ikinci bir timar toplama işlemine giriştikleri görülmektedir. Bu tür uygulamalar, halk tarafından şiddetle karşı çıkılmış ve yüksek makamlara başvurularak bu zulme karşı durulmaya çalışılmıştır. Sicillerin incelenmesi sonucunda, pek çok eşkıyalık olayının yaşandığı, masum insanlardan zorla vergi alındığı, evlere baskınlar düzenlenip evlerin tahrip edildiği, ev halkına işkence yapılarak ölümlere yol açıldığı ve zorla erkek çocuklarının kaçırılarak hizmet ettirildikleri gibi birçok vahim olayın kayıtlarda yer aldığı görülmektedir.

Dikkat çeken bir diğer önemli husus, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslimlerin, tıpkı Müslümanlar gibi, miras taksimi, mirasla alakalı anlaşmazlıklar, evlenme, boşanma ve arazi satışları gibi pek çok konuda şer'i hukuk mahkemelerine başvurmuş olmalarıdır. Özellikle miras konusu, çoğunlukla menfaatlerine hizmet ettiği için Gayrimüslimlerin büyük bir kısmını, Osmanlı şer'i mahkemelerine yöneltmiştir. Böylece, hem erkekler hem de kadınlar, başta Müslümanlar olmak üzere, Gayrimüslimler de bu çeşit meselelerde şer'i hukuk çerçevesinde haklarını eşit bir şekilde talep edebilmişlerdir.

Sonuç olarak, şer'iyye sicilleri, dönemin olaylarını aktararak bir nevi tarih vesikası işlevi görmüştür. Bu sicillerde yalnızca mahkeme kayıtları değil, aynı zamanda üst makamlardan gelen yazılar da kaydedilmiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akgündüz, A. (1988). *Şer'iyye Sicilleri*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Aksın, A. (1999). *19. Yüzyılda Harput*. Ceren Ofset Matbaacılık.

Duman, A. (2007). Kadı Defteri (Şer'iyye Sicilleri), mahiyetleri, muhtevaları ve islam hukuku açısından incelemenin önemi. *EKEV Akademi Dergisi, 33(11)*, 139-156.

Erçin, A. (2015). Osmanlı Devletinde Kadı ve Şer'i mahkemeler. *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 15-23.

İslamoğlu, A. (2019). Osmanlı Devleti'nde kadılık kurumunun tarihsel gelişim süresi. *Adalet Dergisi*, 62(63), 67-84.

Karal, E. Z. (t.y.). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Cilt: 2. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, M.A. (1997). Harput İçinde (16.Cilt) TDV İslam Ansiklopedisi. TDV Yayınları.

Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü.* Paradigma Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Harput has been under the rule of many civilizations and states throughout history. Following the conflict between the Ottoman Empire and the Safavid State in 1514, it became part of the Ottoman territories. Later, Harput became a district (sancak) within the Diyarbekir province and began to be governed by officials appointed by the Ottoman Empire to various positions. The Ottoman Empire recorded every region it conquered in great detail. One of these records was the documentation of cases in the şer'iyye courts, which were run by judges with broad authority. These cases were written down in books known as şer'iyye registers. One such record is the "Harput Şer'iyye Register No. 181" (H.1041-1042 / M.1632-1633), which is part of these historical records. The Ottoman şer'iyye registers were key sources for understanding the social structure, administration, and daily life. They offer insights into justice, legal decisions, and social issues like marriage, inheritance, and trade. Additionally, the registers can provide valuable information about how the Ottoman Empire managed to maintain harmony among its diverse ethnic and religious groups. The ways in which the legal system and governance evolved in a society with such cultural and linguistic diversity, and the impact of judicial decisions, are also reflected in these records. Examining these registers provides insights into the Ottoman Empire's workings, as well as the daily lives, values, beliefs, and social relationships of its people, making the şer'iyye registers a unique resource for

understanding the empire's social structure. Şer'iyye registers are among the most important sources for research on Ottoman history. These registers play a significant role in uncovering the forgotten pasts of cities. Thanks to the information they contain, they provide valuable data about the region's administrative structure and many other historical topics.

The register we are examining offers valuable insights into the socio-economic life, administration, and governance of the 1600s. It includes records on property distribution, sales contracts, debts, guardianship, taxes, marriage, divorce, dowries, and alimony. The majority of the records are sales contracts, executed with mutual consent, based on Islamic law, and witnessed to ensure clarity and legitimacy.

The şer'iyye records show that inheritance in the Ottoman Empire was distributed fairly and equally according to Islamic law, without distinction between sons and daughters. This indicates that the legal system embraced an egalitarian approach, using Islamic law not only as a religious guide but also as a tool for ensuring social equality and justice. An important issue in the register is that women, after their husbands' death, could claim their deferred dowry (mehr-i müeccel) and inheritance shares according to Islamic law. The records show that these rights were granted, highlighting that the legal system aimed to ensure justice and maintain a gender balance, at least within the framework of Islamic law.

Women in the Ottoman Empire actively defended their rights in shari courts, appointing legal representatives in cases like marriage, divorce, and inheritance. An example is a woman who rejected becoming a co-wife and appealed to the court. These cases show that Ottoman law protected both men’s and women’s rights. The Şer'iyye register shows that orphaned children in the Ottoman Empire were well cared for, with guardians appointed to protect their rights. This reflects both legal obligations and societal values, ensuring children's well-being and family unity. It highlights a strong social security system and the justice system's concern for vulnerable members, especially children. Another important issue that stands out in the registers is the case records related to debts and credits, which were frequently encountered in social life. These types of cases highlight how significant social relations and the economic order were in the Ottoman Empire. Debt-related cases were generally resolved based on shar'i (Islamic) law, creating a framework that was both religious and legal.

Debt cases in the Ottoman Empire ranged from simple registrations to more complex situations, where goods were pledged as collateral. If the debtor failed to pay, the goods were transferred to the creditor. This trust-based system helped balance relationships and ensured accountability, reflecting the Ottoman legal

system's role in maintaining social justice and economic order. It also shows the adaptability of shar'i law to economic issues. Upon examining the registers, it is evident that many incidents of banditry took place, innocent people were forcefully taxed, homes were raided and destroyed, people were tortured leading to deaths, and young boys were forcibly abducted to serve. These tragic events are recorded in the documents, painting a grim picture of the abuses that occurred during that time.

These records not only highlight economic exploitation but also the social and physical violence that the people endured. The instances of corruption, abuse of power, and the inhumane treatment faced by individuals and families reveal the challenges that the legal and administrative systems of the time struggled to address. These events underscore the importance of the şer'iyye registers. The text highlights that non-Muslims in the Ottoman Empire, like Muslims, frequently turned to Islamic courts (shari courts) for issues such as inheritance, marriage, divorce, and land sales. Non-Muslims, particularly in inheritance matters, found these courts beneficial as they often served their interests. Consequently, both Muslim and non-Muslim men and women could equally claim their rights under shari law in these matters. The Ottoman legal system addressed diverse community needs, ensuring that individuals, regardless of their religion, had access to legal means for resolving disputes and protecting their rights. This inclusive approach suggests a non-discriminatory legal framework and highlights the role of Islamic courts in regulating personal affairs, reinforcing the idea of a pluralistic legal system within the Ottoman Empire. This shar'iyye register records the names of towns, neighborhoods, and villages, along with surnames, professional groups, and other details from a specific time period. It provides valuable insights into the social and economic structures of the era, shedding light on the organization and daily life of communities. The register is an important source for understanding the regional dynamics and professions in the Ottoman Empire.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2618-2652
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.81586
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 14.03.2025 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Şengöz, A., (2025). Understanding generation Z's eWOM perceive in the tourism. *Journal of History School,* 76, 2618-2652.

UNDERSTANDING GENERATION Z'S eWOM PERCEIVE IN THE TOURISM[1]

Ayşe ŞENGÖZ[2]

Abstract

Electronic word of mouth through digital platforms has become one of the communication methods that consumers frequently use to learn about a product before purchasing it. This study aims to contribute to developing digital marketing strategies by examining the effects of electronic word of mouth (eWOM) on the purchase intention of Generation Z consumers in the accommodation sector. The quantitative method was used in the study, and data were collected with a survey technique. 399 usable surveys were collected from Generation Z domestic tourists visiting Ankara, and the data were analyzed using partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). A source identity indicator, one of the components of eWOM, was used as a stimulus on the scale. It aimed to fill the literature gaps by emphasizing Generation Z's sensitivity to information sharing on digital platforms and the role of source identity indicators in this process. The findings of the study show that the perception of the information provided by the source as credibility, of high quality, valuable, and usefulness has a positive and significant effect on the reliability of the source itself, and that the elements of trust, usefulness and value shape eWOM behaviors. Additionally, while the perception of information as credibility, high-quality, and the source as credibilty has a positive effect on eWOM, perceived value has a negative effect on eWOM. The consumption habits of Generation Z. reveal that they are less sensitive to unhelpful content due to their value-oriented nature. The research's

[1] Ethics committee approval was received at Akdeniz University, dated 07.02.2024, with protocol 03/58.

[2]Dr., Akdeniz University Manavgat Vocational School aysesengoz@akdeniz.edu.tr, Orcid: https://orcid.org/0000-0002-0311-9141

most important contribution is that it provides a new understanding of Generation Z's trust and perception mechanisms. In addition, the research results offer strategic suggestions to the accommodation sector establishments to help them reach their target audiences and gain a competitive advantage.

Keywords: Electronic word of mouth, Purchase Intention, Source Identity, Z Generation.

Turizmde Z Kuşağının eWOM Algısını Anlamak

Öz

Dijital platformlar aracılığıyla elektronik ağızdan ağıza iletişim, tüketicilerin bir ürünü satın almadan önce hakkında bilgi edinmek için sıklıkla kullandıkları iletişim yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışma, konaklama sektöründeki Z Kuşağı tüketicilerinin satın alma niyeti üzerinde elektronik ağızdan ağıza iletişimin (eWOM) etkilerini inceleyerek dijital pazarlama stratejilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada nicel yöntem kullanılmış ve veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Ankara'yı ziyaret eden Z Kuşağı yerli turistlerinden 399 kullanılabilir anket toplanmış ve veriler kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) kullanılarak analiz edilmiştir. eWOM'un bileşenlerinden biri olan kaynak kimliği göstergesi, ölçekte uyarıcı olarak kullanılmıştır. Z Kuşağı'nın dijital platformlarda bilgi paylaşımına olan duyarlılığını ve bu süreçte kaynak kimliği göstergelerinin rolünü vurgulayarak literatür boşluklarını doldurmayı amaçlamıştır. Çalışma bulguları, kaynağın verdiği bilginin güvenilir, bilgi kaliteli, değerli, faydalı olarak algılanılması kaynağın kendisinin güvenilirliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, güven, faydalılık ve değer unsurlarının eWOM davranışlarını şekillendirdiğini göstermektedir. Ayrıca, bilginin güvenilir, kaliteli ve kaynağın güvenilir olarak algılanması eWOM üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, algılanan değer eWOM üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Z Kuşağının tüketim alışkanlıkları, değer odaklı yapıları nedeniyle yardımcı olmayan içeriklere karşı daha az duyarlı olduklarını ortaya koymaktadır. Araştırmanın en önemli katkısı, Z Kuşağının güven ve algı mekanizmalarına ilişkin yeni bir anlayış sağlamasıdır. Ayrıca, araştırma sonuçları konaklama sektörü işletmelerine hedef kitlelerine ulaşmaları ve rekabet avantajı elde etmeleri için stratejik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elektronik ağızdan ağıza iletişim, Satın Alma Niyeti, Kaynak Kimliği, Z Kuşağı.

INTRODUCTION

Online review sites are interactive platforms where users can create, share, and discuss opinions and experiences (Filieri et al., 2021; Park et al., 2021). Online reviews play a crucial role in consumers' purchasing decisions (Yadav et al.,

2024). Consumers gain valuable information about places to go and things to buy by using online reviews. These reviews offer insights into products or services based on the experiences of other consumers (Filieri et al., 2021).

Online reviews guide consumers in keeping costs down or avoiding a bad experience. A similar trend is observed in the accommodation sector. Consumers looking to book in the accommodation sector are increasingly looking at these platforms. A significant portion of holiday travelers prefer online reviews for hotel reservations. It was found that 52% of online consumers use online reviews to find pieces of product information, while 24% use previous consumer reviews before making a purchase decision (Ha et al., 2015).

Accommodation sector uses various electronic communication channels to develop digital marketing strategies and influence consumers' purchasing intentions. This generation of consumers, especially Generation Z, who grew up with digital technologies, constitutes an important target audience for accommodation sector. Generational studies reveal that people in the same generation share a single behavioral model (Dietz, 2003). Understanding the purchasing behaviors of Generation Z and effectively reaching this generation is critical to increasing and guiding businesses' competitive advantage. Generation Z attaches more importance to source identity and credibility on digital platforms than other generations. However, in this context, studies examining the impact of eWOM on the purchase intention of this generation in the accommodation sector are limited. Previous studies (e.g., Tantrabundit & Jamrozy, 2018; Zaib Abbasi et al., 2023) have examined the components of eWOM in terms of general consumer behavior. However, studies aimed at understanding Generation Z's preferences in the accommodation sector are lacking.

The study aims to examine the relationship between eWOM marketing and Generation Z's purchase intention and help accommodation sector better understand its digital marketing strategies. According to Ökten (2025), when online shopping rates are examined, it is seen that Generation Z is the generation that does the highest amount of online shopping, with a rate of 51.50%. In addition, Generation Z individuals encourage Generation X and Generation Y members of the family to purchase from digital platforms (Wimalasiri, 2004). Therefore, it is necessary to understand the reactions of this group to eWOM in order for the accommodation sector to be able to direct itself. This study guides accommodation sector to gain a competitive advantage by considering the expectations of Generation Z, which are thought to be different from other generations, when developing eWOM strategies.

Generation Z has had direct interaction with digital platforms and is therefore a highly literate group in seeking information based on digital sources such as online reviews and social media. Considering the adaptation to the complex structure of digital platforms in the hospitality sector, from selecting the service to its evaluations, Generation Z offers a unique perspective in this context. Online review sites are increasingly being examined, especially for Generation Z, compatible with the digital age. Therefore, understanding the impact of eWOM on Generation Z's accommodation sector selection is important for the tourism sector, academia, and all other stakeholders. However, although there are similar studies in the literature, it is seen that more comprehensive and in-depth research is needed on this subject. This study was also conducted to understand the effects of eWOM on Generation Z and to provide strategic guidelines for accommodation sector.

Finding the right information on social media and knowing who shares it has become important (Heinrichs, 2011). Generation Z has now started to pay attention to whether the person sharing the information is real person when searching for information on review sites. Therefore, it is of great importance to examine whether the person sharing eWOM about the accommodation sector is a real person and whether the person sharing it has an impact on the purchase intention of Generation Z. Considering this information, the research question is as follows:

- "What is the impact of the source identity component of eWOM on Gen Z's purchase intention?"

There are existing studies on eWOM components (rating score, website recognition, number of comments, source identity, positive or negative comment, subjective or objective comment) on consumers' purchase intentions. Some of the current generation studies have focused on eWOM in tourism to develop marketing strategies (Zaib Abbasi et al., 2023; Elkhwesky et al., 2023). However, there are still some shortcomings in existing research. Although the literature has addressed the effects of eWOM components on general consumer behavior, research on the unique digital behaviors of Generation Z is insufficient. Tantrabundit and Jamrozy (2018) concluded in their study that the source credibility perception of online consumers can be increased by providing the source identities of the reviewers, there is no study in the literature on the effect of whether the people who make shared comments about accommodation sector of Generation Z are real persons on purchase intention. This study offers a new perspective to the literature by examining the relationship between source identity and purchase intention in the context of the hospitality industry. It also provides

recommendations for businesses to develop customized digital marketing strategies for Generation Z consumers. The study aims to guide the accommodation sector in developing effective digital marketing strategies targeting Generation Z.

LITERATURE REVIEW

eWOM and consumer behavior

The most important reason why eWOM has an impact on consumer behavior is that it enables users to reach a wide audience with their shared experiences on online review sites (Litvin et al., 2008). The information adoption model provides a broad framework for understanding the processes of consumers using information through eWOM in the decision-making process before purchasing a product. This model clarifies the tendency of individuals to adopt this information after evaluating the usefulness and credibility of a message (Madli et al., 2024). The model states that consumers, especially on online review sites, appraise the content of the message in terms of information value and source credibility, and these evaluations guide individuals' decisions. The impact of eWOM becomes evident not only in consumers' product or service selection but also in their post-purchase satisfaction. This is because the information obtained using online evaluations has the power to shape consumers' perceptions and expectations (Muniz et al., 2024).

The knowledge transfer model, which is suitable for explaining the desire of users to share their experiences and provide information to other individuals, is a theoretical basis that explains the effective transfer of information from one source to another receiver and the efficiency of this transfer (Goh, 2002). Information quality is one of the most important factors for the transfer to be effective. Quality information strengthens consumers' perceptions of products and facilitates decision-making processes. Research shows that eWOM not only provides information sharing between individuals but also strengthens the competitive advantage of businesses by increasing the overall perception of service and trust in the brand (Xiao et al., 2022). Especially in the hospitality sector, the impact of eWOM appears as a notable element in consumers' decisions when choosing businesses such as hotels or restaurants. Online reviews give potential customers an idea of the quality, reliability, value, and opinions of other customers about sectors such as accommodations or restaurants, shaping their choices. Online reviews are important in service-oriented businesses.

eWOM in the tourism

Strategies related to eWOM in the accommodation sector are all applications aimed at improving customer experience and gaining a competitive advantage for the accommodation sector with the opportunities provided by technology (Serra-Cantallops et al., 2020). Social media managers and digital customer relationship managers are setting the stage for providing more personalized and accessible services to consumers on online booking sites and social media platforms managed by businesses (Sigala, 2018). Especially Generation Z, shows high sensitivity in perceiving technology-focused strategies. Generation Z feels the impact of eWOM, such as online comments, intensely in decision-making processes (Perez-Aranda et al., 2024). This generation's adaptation to technology shows that customer experiences shared on online sites are decisive for sectoral preferences in the accommodation sector. Therefore, in digital strategies targeting Generation Z consumers, it is important to provide credible, valuable, useful, quality information, content production created by real people, and credible access opportunities.

Generation's perspective on eWOM

Generation theory has been researched from many perspectives, and different views have emerged. According to the generation distinction made by looking at the effects of technology on generations, the demographic group that comes after Generation Y is Generation Z (Haddouche & Salomone, 2018). Generation Z includes individuals born between 2000-2020. Generation Z, known as iGen, was born in the age of Industry 4.0. They were called "digital natives" because they were born in the digital age (Prensky, 2001). Generation Z is a generation that easily adapts to the internet and digital change and can integrate its life with digitalization. The most distinctive feature of Generation Z is integrating social media into daily life (Nikiel, 2019).

With the spread of social media, consumers have increased their sharing of the products they have experienced (Ghaderi et al., 2024). All visual or written sharing about a product on social media is a part of eWOM. Litvin et al. (2008) define eWOM as "all informal communications to consumers via Internet-based technology regarding the use or features of specific goods, services or sellers". eWOM includes consumer comments about products in online environments, social media posts, online reviews, blog posts, forum discussions, and other digital platforms (Kumar, 2024). Such communication provides credibility and interaction among consumers and can influence purchase decisions. Especially on platforms that reach large audiences, such as social media platforms, eWOM can shape brand perception and determine product/service preferences.

eWOM is one of the factors that influence consumers' purchasing decisions (Tsao & Hsieh, 2015). However, the impact of different forms of eWOM on the consumption decisions of Generation Z consumers is quite different (Xiao et al., 2022). In recent years, there has been an increase in studies on the purchase intention of Generation Z in the tourism literature. Long (2022) concluded in his study that narrative advertising has strong effects on the purchase intentions of Generation Z compared to eWOM. Studies investigating the effect of eWOM knowledge structures on consumers' purchase intentions reveal that eWOM knowledge structures affect the purchase intentions of Generation Z consumers through user perception. Literature shows that Generation Z is more interested in experiential consumption, such as travel, than other generations (Haddouche & Salomone, 2018). This interest further increases the value of understanding this generation in the hospitality industry and determining strategies accordingly.

The characteristics of the generations will show differences in the decision-making processes and the processes being affected by eWOM (Perez-Aranda et al., 2024). There are generational needs and desires differences (Chatzopoulou & Kiewiet, 2021). These differences are unstable but important. Therefore, to effectively respond to the needs and demands of each generation, there is a need for continuous study and research on each generation. This research on Generation Z is a contribution to this demand. Although there are various studies on eWOM and Generation Z in the literature (Chatzopoulou & Kiewiet, 2021; Long, 2022), the effects of components such as source identity on Generation Z in the hospitality sector remain limited. In addition, existing studies have generally focused on comprehensive digital marketing strategies and have not detailed the reactions of Generation Z consumers to individual reviews. In this context: Understanding Generation Z's reactions to source identity perception in reviews of accommodation establishments, explaining the effects of source identity on Generation Z's purchase intention, and providing an analysis specific to the tourism sector by filling the theoretical and contextual gaps in the literature, are among the main contributions of this study.

According to the information adoption model (Madli et al. 2024) and knowledge transfer theory (Røvik, 2016), individuals integrate and evaluate available information when reaching a decision. Components of eWOM, such as source identity, may influence purchase intentions by increasing the credibility of this information in Generation Z’s decision-making process.

THEORETICAL FRAMEWORK AND HYPOTHESIS DEVELOPMENT

Many factors affect consumers' purchase intentions regarding eWOM: The source credibility of the eWOM, the anonymity or visibility of the reviewer (Hussain et al., 2017), the usefulness and credibility of information (Rofianto et al., 2017), the positivity or negativity of eWOM (Izogo et al., 2023; Phan Tan, 2023), the high or low rating (Aggarwal et al., 2023; Llorens-Marin et al., 2023), and the recognition or quality of the website (Salah et al., 2023).

Based on the information adoption model and knowledge transfer theory, the study established the influence mechanism model of eWOM knowledge structures on the purchase intentions of Generation Z consumers. The information adoption model and knowledge transfer theory provide a useful theoretical perspective for investigating the influence of source identity indicators on perceived information quality, perceived source credibility, perceived value, and perceived usefulness.

The information adoption model, which was created by combining the technology acceptance model and the detailed evaluation model, includes four main components: information quality (central path), information source credibility (peripheral path), information usefulness, and information adoption (Erkan & Evans, 2016, p.49). According to this model, information quality and source credibility are two basic factors that determine the usefulness of information. When information is obtained from high-quality and reliable sources, individuals are more likely to find this information useful. As a result, information evaluated as useful increases the likelihood of individuals adopting this information (Shen et al., 2014, p.606). Generation Z encounters many evaluations that they are unsure about due to their extensive use of social media. Yoon (2008) defined the source identity indicator in eWOM as the information source identity, which is expected to function for those seeking information to increase trust in the credibility of the information source. There are comments on review sites about accommodation establishments that are unsure about their accuracy. Some online review sites use new algorithms to allow only the person who purchased the service to comment (Wang et al., 2012). Including the e-mail address, full name, and surname of the commenter in the comments shows that a real consumer comment. However, no clear information has been found on the perspective of Generation Z regarding the perception of value, usefulness, information quality, information credibility, and source credibility, whether the comment is made by a real consumer or anonymously. Considering all this information, the following hypotheses have been developed:

H1: Source identity has a positive effect on perceived value.
H2: Source identity has a positive effect on perceived usefulness.
H3: Source identity has a positive effect on perceived information quality.

H4: Source identity has a positive effect on perceived information credibility.
H5: Source identity has a positive effect on perceived source credibility.

Perceived value

Perceived value is "based on the perceived benefits of a consumed good or service by the consumer and is subject to both material and moral evaluation" (Keskin et al., 2022, p.57). Hong and Park (2012) examined the onebay.com feedback system in their study and showed that negative product reviews were perceived as more trustworthy than positive ones. Negative reviews were found to be more objective and were evaluated as valuable (Reyes & Rosso, 2012).

While the perceived benefit for the consumer finds correspondence such as benefit, satisfaction, pleasure, and material gain from the product (Sosanuy et al., 2021), the value perceived by the reader from the comments on review sites is related to the fact that it provides meaningful, useful information to the consumer when read. Useful information will save time, money, energy, and awareness for the person who wants to buy another product. Perceived value plays an important role in predicting consumers' preferences and willingness to make a transaction in the future (Hidayanto et al., 2017); therefore, perceived value is effective on purchase intention (Lv et al., 2024). Considering all this information, no study has been found in the literature on the effect of the perceived value of comments on review sites on purchase intention, while the source of information for Generation Z. For this reason, the following hypothesis was formed.

H6: Perceived value has a positive effect on eWOM.

Perceived usefulness

Perceived usefulness is "the degree to which a person believes that using a particular system will enhance their job performance" (Davis, 1989, p. 320). The information adoption model has been adapted to examine the usefulness of online information that may influence the choice decision (Ghidouche et al., 2018; Nechoud et al., 2021). Perceived usefulness is viewed as the degree to which a person believes that using technology will enhance their performance (Mican & Sitar-Taut, 2023). When perceived usefulness was examined in the context of tourism, it was found to positively affect attitudes toward online airline ticket booking (Renny et al., 2013). Saidani et al. (2023) analyzed the adoption behavior of eWOM information from the consumer's perspective and examined the serial mediation between perceived usefulness and eWOM adoption in virtual communities with eWOM characteristics (trustworthiness, quality, and vividness) and intention to visit tourist destinations and gender as moderators.

Currently, many online reviews have developed various mechanisms for feedback. The aim here is to reveal whether the consumers' comments about the product are found useful by the readers. Whether the text reviews are found useful or not can be related to the source's credibility, information quality, and perceived value of the information. Therefore, it is important to start from the perceived value, source credibility, and information quality characteristics according to the source identity indicators and to investigate how usefulness affects purchase intention. In the study, perceived usefulness was considered an important variable in individuals' decisions to adopt information technologies based on Davis's (1989) technology acceptance model in the hypothesis development process. In addition, useful eWOM information was evaluated according to the theoretical foundations presented by Ghidouche et al., (2018) online information adoption model, the way useful eWOM information is perceived by consumers and how this affects their behaviors. Based on this background, the following hypothesis is put forward:

H7: Perceived usefulness has a positive effect on eWOM.

Perceived information quality

Because people who constantly use rating and comment sites can easily access information, reliability and information quality have become more important for consumers. (Reichelt et al., 2014; Yoo et al., 2015; Erkan & Evans, 2016; Leong et al., 2021). Studies on online reviews define information quality as the information characteristics of the content quality of consumer reviews (Park et al., 2007). Studies have confirmed that high-quality reviews have a strong impact on purchase prediction (Park et al., 2007). The components of eWOM in the literature are the perceived quality of negative eWOM (Izogo et al., 2023) and the effect of perceived benefit and risk of eWOM on online purchase intention (Nurhazizah, 2023). According to Xue et al. (2018), the influence of information quality through eWOM showed a positive relationship with the usefulness of information, which indirectly affected purchase intention. However, less attention has been paid to the influence of the identity of the online reviewers on information quality and source credibility. Therefore, the following hypothesis was formed.

H8: Perceived information quality has a positive effect on eWOM.

Perceived information credibility

Perceived information credibility is used to express the level of trust in comments and all other information shared on review sites. This concept plays a critical role

in eWOM, which significantly affects consumers' purchasing decisions. However, this role has not been evaluated for Generation Z. According to research, the perceived credibility of information on review sites shapes consumers' perceptions of this information and affects their behavioral intentions (Abedi et al., 2020; Jha & Shah, 2021). High information credibility leads consumers to trust online reviews and recommendations (Park et al., 2021) and to consider these recommendations more. Therefore, perceived information credibility can contribute to the effective spread of eWOM and to consumers' purchasing decisions by trusting this information. The issue of the reliability of online tourism information sources continues to be discussed, debated, and current today, and remains one of the most debated or contested issues among commentators, academics, and scientists (Berhanu & Raj, 2020). In line with this information, the following hypothesis was developed.

H9: Perceived information credibility has a positive effect on eWOM.

Perceived source credibility

According to Mitchell (1992)'s perceived risk theory, consumers try to minimize product-related risks and increase perceived credibility before purchasing behavior. eWOM has various effects on perceived credibility. Studies have shown that online reviews have varying degrees in influencing consumers' perceived level of credibility, their attitudes toward the product, and their purchase intentions (Ohanian, 1990; Dellarocas et al., 2004; Park et al., 2007; Hong & Park, 2012). Hovland et al. (1953) defined credibility as the credibility of some information and its source. The credibility of the source can reflect that the recommendation information is credible and accurate. Consumers often equate the credibility of the source with the credibility of the eWOM provided by the source (Qahri-Saremi & Montazemi, 2019). However, the credibility of the source is as important as the credibility of eWOM. According to Liv et al. (2021), the credibility of the eWOM source is of great importance to consumers. In the literature, studies have been conducted on the credibility of the source and the credibility of the information. The credibility of a message depends on the receiver's perception of the source because the high credibility of the message source positively affects the consumer's attitudes toward the brand (Erdogan, 1999; Muda et al., 2014).

H10: Perceived source credibility has a positive effect on eWOM.

eWOM and purchase intention

Purchase intention is an important aspect of consumer behavior that measures the likelihood of an individual purchasing a product and can be affected by various factors such as attitude towards the product (Kim et al., 2010). Consumers consider eWOM elements such as comments, evaluations, and recommendations shared on online platforms as an important source of information when making purchase decisions. Especially eWOM, which provides credibility and high-quality information, can cause consumers to develop a positive perception about the product or service and exhibit purchasing behavior accordingly. Previous studies in the literature also support that eWOM has a strong effect on purchase intention (Albayrak & Ceylan, 2021; Nofal et al., 2022). The convenience sampling method was preferred to the non-probability sampling methods in the research. Romadhoni et al., 2023), therefore, the following hypothesis was developed.

H11: Perceived eWOM has a positive effect on purchase intention.

METHOD AND MATERIALS

Participants

This study aims to contribute to developing digital marketing strategies by examining the effects of eWOM on the purchase intention of Generation Z consumers in accommodation establishments. According to Nielsen (2018), since Generation Z's share of disposable income is increasing, the consumption decisions and orientations of Generation Z are of critical economic importance, especially in the service sectors. For this purpose, a survey form prepared with the existing scales used by the relevant variables was applied to Generation Z tourists visiting Ankara. In the study, the convenience sampling method, one of the non-probability sampling methods, was preferred. This method provided easy access to the target audience, cost and time savings, and flexibility. Ankara, the capital of Turkey, appeals to a national and international visitor base. The city has a large population of Generation Z due to the large number of universities. In addition, Ankara hosts many accommodation establishments, which makes it possible to examine the eWOM effect and ensure the generalizability of the findings. In the research, 420 surveys were applied face-to-face to the participants between April 11, 2024, and July 30, 2024, and 399 surveys were found suitable for analysis. The survey form used in the research consists of a single section. Only gender-related questions regarding demographic characteristics were asked. The survey form included items to measure perceived value, perceived

usefulness, perceived information quality, perceived information credibility, perceived eWOM effect, and purchase intention. (See the footnote explanation on page 1)

Instrument

Before the research, participants were informed about how the data would be used, privacy policies, and that participation was voluntary. Before starting the research, the name of the research, its purpose, where and by whom it would be conducted, how the data would be used, the possible benefits of the research to the participant, the ethics committee, the survey completion time, the possibility of leaving the survey at any time, and the contact information of the responsible researchers so that they could be reached when needed were presented in the explanatory text, and they were asked to continue the survey if they gave their consent in the light of this information.

Data Analysis

This study adapted the measurement items from previous empirical studies to ensure the reliability of the scales. All questions and variables were adapted from the study by Tantrabundit and Jamrozy (2019). The source identity was presented as a clear visual and added after the survey questions. A single question was asked to determine how much the source identity was affected by the clarity of the visual. The responses were estimated using a 5-point Likert scale, and the relevant scale ranged from “strongly disagree (1)” to “strongly agree (5)”.

G*Power software was used to determine the sample size (Faul et al., 2009). As a result of the analysis, the minimum required sample size was calculated as 119 (power = 0.95, $f^2 = 0.15$, maximum effect size = 3, alpha = 0.05). To increase the consistency of the research model, Ringle et al., (2015) recommend multiplying the sample size by three. Considering that there were 399 participants in the study, it can be said that this recommendation was fulfilled. After the data scanning process, the outer model and the inner model were evaluated first.

The survey data collected in the study were first coded in SPSS software and then analyzed with the SmartPLS program. In the analysis performed with SmartPLS, the model was evaluated in two stages: measurement model and structural model. In the first stage, the reliability and validity of the model were examined. Item reliability findings are presented in Table 1, Cronbach's Alpha (CA) and composite reliability (CR) values were found to be above 0.6 and structural reliability was ensured. In addition, measurements such as internal consistency (integrated reliability) (rho_c, rho_A), concurrent validity (average variance

explained) (AVE), and discriminant validity (Fornell-Larcker criterion, Heterotrait Monotrait Ratio (HTMT), cross-loadings) were used in the analysis process. In the second stage of the study, model fit values were examined, and it was determined that these values were sufficient. The findings of the structural model evaluation stages (InnerVIF, f^2, R^2, Q^2, PLSPredict, and IPMA) in the structural equation model are presented in tables in the findings section. The recommendations regarding the research model are shown in detail in Figure 1.

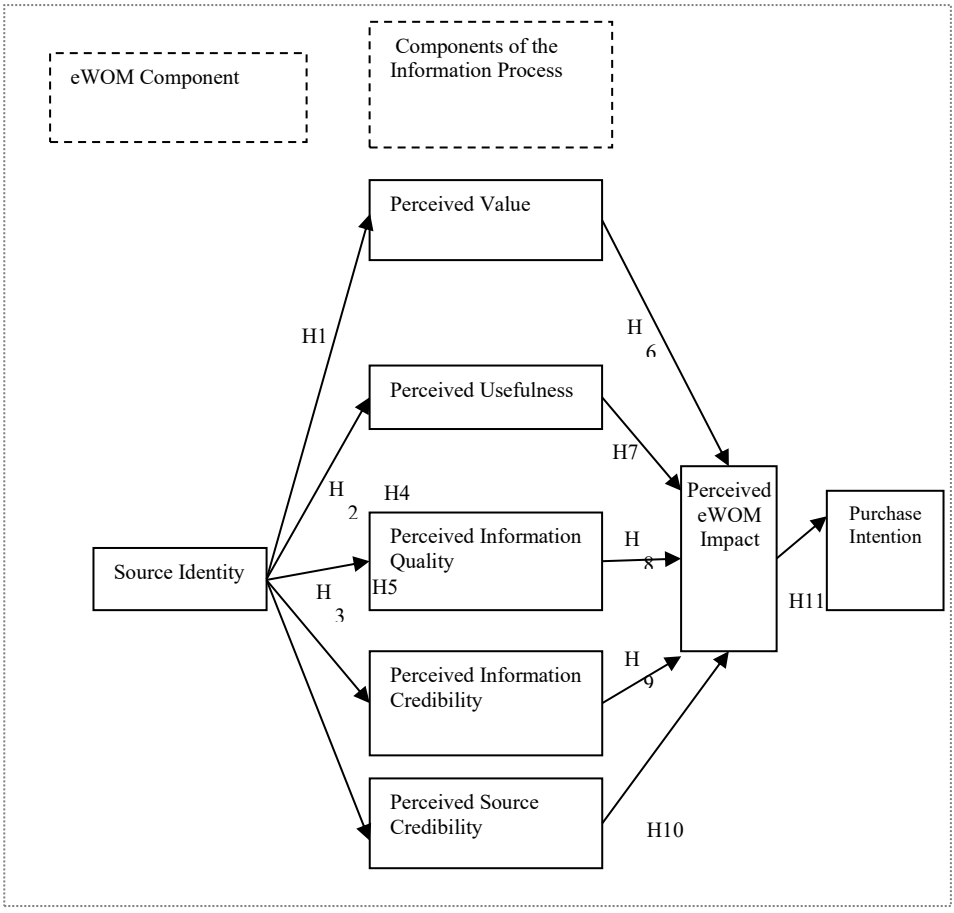

Figure 1. Research model proposal

FINDINGS

External model analysis

Table 1
Reliability and validity analysis results

	Λ	VIF	CA	rho_a	rho_c	AVE
PV						
t1	0.895	2.018	0.831	0.906	0.920	0.851
t2	0.950	2.018				
PSC						
t12	0.658	1.362	0.829	0.834	0.881	0.598
t13	0.765	1.763				
t14	0.845	2.335				
t15	0.825	2.113				
t16	0.759	1.720				
eWOM						
t17	0.830	2.232	0.853	0.856	0.895	0.631
t18	0.799	2.129				
t19	0.819	2.061				
t20	0.799	1.974				
t21	0.718	1.679				
PURCHASE						
t22	0.944	1.345	0.672	0.886	0.847	0.736
t23	0.763	1.345				
SC						
t27	1.000	1.000				
PU						
t3	0.909	1.562	0.750	0.759	0.888	0.799
t4	0.879	1.562				
t5	0.858	1.354	0.677	0.679	0.861	0.755
t6	0.880	1.354				
PIC						
t7	0.693	1.364	0.794	0.798	0.859	0.550
t8	0.726	1.568				

t9	0.815	1.901
t10	0.780	1.739
t11	0.687	1.417

Λ= Factor Loadings, VIF=Variance İnflation Factor, rho_A= Reliability; CA= Cronbach's Alpha; rho_C= Composite Reliability, AVE= Average Variance Extracted (PIC:perceived information credibility, PV: perceived value, PU: perceived useful, PSC: perceived source credibility, PURCHASE: purchase intention)

The study was applied only to Generation Z individuals, and demographic findings related to their gender were obtained. Accordingly, 54.6% of the participants were male and 45.4% were female. According to the data in Table 1, the validity and reliability of the study were given with the factor loadings, VIF, Cronbach's alpha, composite reliability (rho_a), composite reliability (rho_c), and average variance explained (AVE) values. In the AD variable, the factor loading of t1 was found to be 0.895, the VIF value was 2.018, the Cronbach's alpha value was 0.831, the rho_a value was 0.906, the rho_c value was 0.920, and the AVE value was 0.851. In the PSC variable, the factor loading of t12 was 0.658, the VIF value was 1.362, the rho_a value was 0.834, the rho_c value was 0.881, and the AVE value was 0.598. In the Ewom variable, the factor loading of t17 was found as 0.830, the VIF value as 2.232, the Cronbach's alpha value as 0.853, the rho_a value as 0.856, the rho_c value as 0.895, and the AVE value as 0.631. In the PURCHASE variable, the factor loading of t22 was determined as 0.944, the VIF value as 1.345, the Cronbach's alpha value as 0.672, the rho_a value as 0.886, the rho_c value as 0.847, and the AVE value as 0.736. Finally, the factor loadings and reliability analyses in SI and other variables show that all indicators have factor loading values > 0.6 and the AVE values are higher than 0.5. Therefore, it can be stated that convergent and discriminant validity were provided in the research model.

As shown in Table 2, discriminant validity was established using HTMT and Fornell-Larcker criteria. It can be said that the HTMT ratio is considered an important measure of discriminant validity by Fornell and Larcker's (1981) criterion (Hair et al., 2022). Therefore, both analyses are recommended by Sarstedt et al. (2014) to evaluate the model. It was determined that the square root of the AVE for each variable exceeded the correlation of the latent variables, and the Fornell-Larcker criterion was met all HTMT values except the visual variable (SC) were found to be below 1.00 (Henseler et al., 2016).

According to HTMT ratios, the relationship between PIC and PIQ was determined as 0.805, between PIC and PU as 0.731, and between PIC and PSC

as 0.875. This situation shows that there is a high level of correlation between these variables. Especially the high HTMT ratio between PIQ and PU (0.844) indicates that these two variables are close to each other. Similarly, the high HTMT value between PSC and eWOM (0.850) also reveals a strong relationship between these variables. However, the HTMT ratios between PV and other variables are generally lower (for example, 0.318 between PV and eWOM), indicating a weaker relationship.

Table 2
Discriminant validity analysis results

HTMT Ration								
	PIC	PIQ	PV	PU	PSC	SC	PURCHASE	eWOM
PIV								
PIQ	0.805							
PV	0.429	0.642						
PU	0.731	0.844	0.569					
PSC	0.875	0.685	0.432	0.697				
SC	0.552	0.508	0.224	0.504	0.586			
PURCHASE	0.589	0.641	0.525	0.595	0.576	0.569		
eWOM	0.805	0.706	0.318	0.635	0.850	0.536	0.588	
Fornell Larcker								
PIC	0.742							
PIQ	0.595	0.869						
PV	0.359	0.484	0.923					
PU	0.569	0.601	0.459	0.894				
PSC	0.706	0.510	0.363	0.546	0.773			
SC	0.496	0.419	0.212	0.438	0.535	1.000		
PURCHASE	0.450	0.451	0.380	0.446	0.456	0.477	0.858	
eWOM	0.666	0.539	0.275	0.510	0.716	0.497	0.481	0.794

PIC: perceived information credibility, PV: perceived value, PU: perceived usefulness, PSC: perceived source credibility, PURCHASE: purchase intention, SC: source credibility

According to the Fornell-Larcker criteria, it is seen that the AVE roots of the variables are greater than their correlations with other variables. For example, the AVE value of PIC is 0.742, and its correlations with other variables vary between 0.595 and 0.706. This situation shows that PIC provides discriminant validity. Similarly, the AVE value of PIQ is 0.869, and its correlations with other variables vary between 0.510 and 0.601, which supports discriminant validity. A similar situation is observed for all other variables; all variables meet the Fornell-Larcker

criterion. Especially since the AVE of SI is 1.000, it is seen that this variable is greater than all its correlations with other variables and exhibits strong discriminant validity. This can be explained by trying to measure the source identity variable by giving a single visual. When the HTMT ratios and Fornell-Larcker criteria were evaluated, it was concluded that the discriminant validity of the model was ensured, and the variables differentiated sufficiently among themselves (Fornell and Larcker 1981).

Table 3
Model fit values results

	Saturated model	Estimated model
SRMR	0.071	0.180
d_ULS	1.503	9.719
d_G	0.588	0.939
Chi-square	1.405.994	1.929.239
NFI	0.720	0.615

The saturated model and the estimated model were compared regarding the structural model fit. When the standardized Root Mean Square Error (SRMR) values were examined, the SRMR value for the saturated model was 0.071, while this value was found to be 0.180 for the estimated model. While an SRMR below 0.08 indicates a good fit, an SRMR value of the estimated model above this limit indicates that the model fit is poorer. As stated by Henseler et al., (2016), the SRMR value should be less than 0.08 for a sample size greater than 100.

In addition, when the d_ULS and d_G values are examined, the d_ULS value is calculated as 1.503 in the saturated model and 9.719 in the estimated model. Similarly, the d_G value is 0.588 for the saturated model, while this value is 0.939 in the estimated model. These differences show that there is a significant difference in the fit levels of the models. When the chi-square values are examined, it is determined as 1,405.994 for the saturated model and 1,929.239 for the estimated model. While a lower chi-square value indicates a better fit, these differences show that the fit of the estimated model is lower.

Finally, the Normed Fit Index (NFI) values were calculated as 0.720 for the saturated model and 0.615 for the estimated model. NFI close to 0.90 is generally an indicator of good fit, in this case, although both models are below this limit, the saturated model exhibits a better fit compared to the estimated model (Wijayanto, 2008). The closer it is to 1, the better the model fits (Henseler et al., 2016).

Table 4
Loss values of PLS and IA methods across variables

	PLS loss	IA loss	Average loss difference	t	p
PIC	0.820	0.941	-0.121	5.221	0.000
PIQ	0.758	0.872	-0.114	4.318	0.000
PV	1.174	1.212	-0.039	1.726	0.085
PU	0.673	0.791	-0.118	4.341	0.000
PSC	0.727	0.873	-0.146	5.951	0.000
PURCHASE	0.742	0.834	-0.092	6.907	0.000
eWOM	0.732	0.862	-0.129	5.750	0.000
Overall	0.786	0.904	-0.118	6.646	0.000

PIC: perceived information credibility, PV: perceived value, PU: perceived usefulness, PSC: perceived source credibility, PIQ: Perceived information quality, PURCHASE: purchase intention

According to Table 4, the comparisons made between PLS loss and IA loss values reveal significant findings for each variable. For PIC, PLS loss was determined as 0.820 and IA loss as 0.941, and the average loss difference was calculated as -0.121 ($t=5.221$, $p<0.001$), which shows that PIC has a lower loss compared to the PLS method. Similarly, for the PIQ variable, PLS loss was 0.758, and IA loss was 0.872, and the average difference was found to be significant with -0.114 ($t=4.318$, $p<0.001$).

For the PV variable, PLS loss was measured as 1.174 and IA loss as 1.212, and this difference was not found to be statistically significant ($p>0.05$) with a mean difference of -0.039 ($t=1.726$, $p=0.085$). PU and PSC variables also showed a significant difference with mean loss differences of -0.118 ($t=4.341$, $p<0.001$) and -0.146 ($t=5.951$, $p<0.001$), respectively.

The differences between PLS and IA losses in PURCHASE and eWOM variables were found to be -0.092 ($t=6.907$, $p<0.001$) and -0.129 ($t=5.750$, $p<0.001$), respectively, and these differences are statistically significant. When we look at the general average, PLS loss was found to be 0.786, IA loss was found to be 0.904, and with a mean difference of -0.118 ($t=6.646$, $p<0.001$), it was seen that the PLS method generally resulted in lower losses than the IA method. These findings reveal that the PLS method performed better in terms of the variables in the model and produced lower losses.

Internal Model Analysis

Structural equation modeling was used to test the hypotheses in the study. With this method, the effect of exogenous variables on endogenous variables was

analyzed, and the predictive power was evaluated strongly. The variance inflation factor (VIF) values were examined to determine whether there was a linearity problem between the variables. The fact that the VIF values were below 5 indicated no multicollinearity problem (Hair et al., 2017). In addition, f^2 values were calculated to measure the effect size of the model. It was seen that the effect size coefficients (f2) were between 0.005 and 0.401. Chin (1998) evaluated that the R^2 value was at least 0.10 as a satisfactory model fit. When the findings were examined, the R-squared value of the "eWOM" endogenous variable was found to be 0.586, and the value exceeded the recommended threshold score. The research findings were found to be sufficient in terms of model fit. The Mean Absolute Error (MAE) method was used to examine the differences in the findings and the error size of the endogenous variable. In line with all these findings, it can be stated that the predictive power of the research model is high (Hair et al., 2022).

Table 5

Structural equation model results

Hypotheses		ß	mean	SD	R2	f2	t	p	IPMA	R
H1	SI -> PIC	0.496	0.499	0.039	0.246	0.326	12.708	0.000	0.496	√
H2	SI -> PIQ	0.419	0.421	0.046	0.176	0.213	9.118	0.000	0.419	√
H3	SI -> AD	0.212	0.213	0.048	0.045	0.047	4.436	0.000	0.212	√
H4	SI -> AK	0.438	0.439	0.045	0.192	0.237	9.730	0.000	0.438	√
H5	SI -> PSC	0.535	0.538	0.035	0.286	0.401	15.130	0.000	0.535	√
H6	PIC -> eWOM	0.237	0.238	0.058		0.056	4.080	0.000	0.237	√
H7	PIQ -> eWOM	0.165	0.166	0.053	0.586	0.034	3.112	0.002	0.165	√
H8	PV -> eWOM	-0.088	-0.087	0.043		0.013	2.027	0.043	-0.088	√
H9	AK -> eWOM	0.064	0.062	0.051		0.005	1.268	0.206	0.064	X
H10	PSC -> eWOM	0.461	0.462	0.049		0.240	9.405	0.000	0.461	√
H11	eWOM -> PURCHASE	0.482	0.486	0.038	0.231	0.301	12.547	0.000	0.482	√

ß=Beta, t=Statistics, p=Significance, f2=Effect Size, R2=Linearity Path Coefficient, Q2=Predictive Power, IPMA=Importance-Performance Analysis, R=Result.

According to the path analysis findings, it was determined that SI had positive effects on PIC (ß=0.496, t=12.708, p<0.05), PIQ (ß=0.419, t=9.118, p<0.05), PV (ß=0.212, t=4.436, p<0.05), AK (ß=0.438, t=9.730, p<0.05) and PSC (ß=0.535, t=15.130, p<0.05). Also, it was found that PIC had a significant effect on eWOM (ß=0.237, t=4.080, p<0.05), PIQ had a negative effect on eWOM (ß=0.165, t=3.112, p<0.05), AD had a negative effect on eWOM (ß=-0.088, t=2.027, p<0.05), and PSC had a positive effect on eWOM (ß=0.461, t=9.405, p<0.05). However, it was determined that AK had no significant effect on eWOM

(ß=0.064, t=1.268, p>0.05). Finally, eWOM had a positive effect on PURCHASE (ß=0.482, t=12.547, p<0.05). Therefore, while hypotheses H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H8, H10, and H11 were supported, hypothesis H9 was not supported (Table 5).

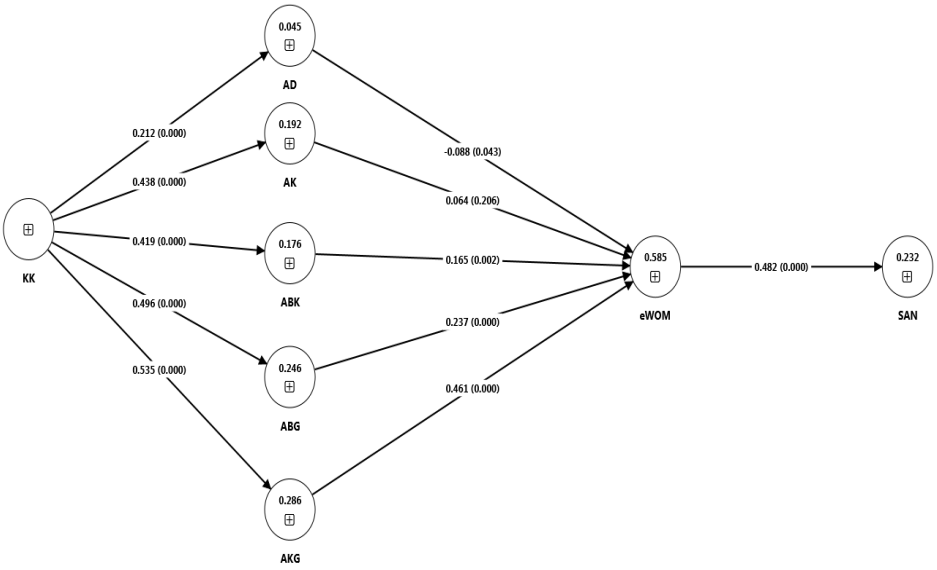

Figure 2. Research model results

ABG: Perceived information reliability ABK: Perceived information usefulness AD: Perceived value AKG: Perceived source reliability KK: Source identity

IPMA (Importance-Performance Matrix Analysis) is a grid analysis that presents the total "importance" effects of the PLS-SEM estimation model by combining them with average "performance" scores (Hauff et al. 2024). The IPMA-PLS method was applied to develop more specific suggestions on purchase intention through dependent variables. This technique provides an advantage by helping accommodation sector in Ankara understand which factors are prioritized in their plans or applications for developing tourism.

Ethical Concerns

The study participants were informed that the purpose of collecting data from them was to conduct research related to the subject of the research. The data was analyzed statistically, and therefore, only the gender information of the visitors was used. The participants were informed that their declared information would be used for academic purposes. Before data collection, an ethics committee

permit was obtained from the Akdeniz University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee at 02.07.2024-03/58.

CONCLUSION, DISCUSSION

This study aims to contribute to developing digital marketing strategies by examining the effects of eWOM on the purchase intention of Generation Z consumers in the accommodation sector. This study's findings reveal significant relationships between the information process components of Generation Z users (perceived value, perceived usefulness, perceived information credibility, perceived source credibility, perceived information quality) and eWOM. According to the analysis findings, users' cognitive and emotional evaluations affect their behaviors and purchase intentions toward online reviews. In particular, the fact that source identity has a positive and significant effect on perceived information credibility, perceived information quality, perceived value, perceived usefulness, and perceived source credibility shows that trust, usefulness, and value elements shape eWOM behaviors. These findings show that the quality of the information increases the trust users place in the information, regardless of whether the person making the online comments is real. For example, it has been observed that a hotel review made by a user account with the source identity identified or customer feedback proven to be accurate can positively affect the intention of Generation Z tourists to purchase a room from that hotel. These findings parallel studies suggesting trust is an important factor in users' interactions in the digital environment (Xue et al., 2018; Gefen &, Pavlou 2004). Additionally, it aligns with Saidani et al.'s (2023) study, where perceived usefulness and adoption effectively influence the relationship between eWOM features and visit intention.

Additionally, the findings support the literature regarding their effects on eWOM. Perceived information credibility, perceived information quality, and perceived source credibility positively influence eWOM, while perceived value negatively impacts it. Source credibility clarifies the trustworthiness of the information and pertains to the source from which it originates. The study findings indicate that eWOM from a credible source significantly influences Generation Z consumers. Based on these findings, we can assert that especially recently, when a celebrity or influencer stays at a hotel for promotional purposes and subsequently comments on platforms like Meta, the hundreds of comments and likes can strongly influence the behavior of other users. Due to these results, accommodation businesses can take advantage of real person verified consumer posts and personalized recommendations powered by artificial intelligence

tailored to Generation Z, thereby increasing trust and purchases. When examining studies focused on Generation Z, these findings assess the effects on eWOM and align with existing literature. Generation Z places great importance on online comments due to their rapid access to information and close ties with the digital world. According to the meta-analysis by Cheung and Thadani (2012), consumers can quickly discern credibility and quality information, leading them to make decisions based on trustworthy eWOM. Furthermore, research by O'Reilly and Marx (2011) indicates that consumers give more weight to comments from credible sources. This finding is supported by Cheung and Thadani (2012), who documented that consumers make informed purchasing decisions when the information presented to them is perceived as useful and relevant. With special software programs, hotel reviews that especially Generation Z evaluates more should appear when someone from the same generation enters the system and makes a special search. Comments that one group of Generation Z finds valuable, useful, and credible will also attract the attention of the other Generation Z. It can be claimed that generational differences are felt more especially during holidays. The fact that Generation Z sees the comments rated by their own generation as a priority will affect the process, leading to the intention to purchase a hotel room.

In this context, the effectiveness of eWOM for Generation Z customers depends not only on credible and high-quality information. Generation Z wants to see the value tangibly offered by brands and products. Therefore, when developing eWOM strategies, it is important to emphasize the advantages of products and services in a way that meets the value perception of this generation, in addition to providing credible and high-quality information. If Generation Z does not see enough value, this group may remain indifferent to eWOM, thus limiting the impact of marketing messages. The research reveals that perceived usefulness affects eWOM. When evaluated from a tourism perspective, it has been determined that detailed reviews of hotel or holiday experiences and their economic and other valuable analyses, such as cost-benefit, strengthen the purchasing intentions of Generation Z. Find the information valuable by potential customers, and the benefits and conveniences this information provides them are effective in their decision-making processes. By creating a new interface for reviews on online platforms and creating various filters based on similar demographic characteristics of consumers, accommodation businesses can prevent consumers from getting lost among reviews and increase the persuasiveness of eWOM.

In addition, the positive effect of eWOM on purchase intention again emphasizes the importance of digital marketing strategies (Cheung & Thadani, 2012). The study's findings parallel those of Madi et al. (2024). In their study, Madi et al.

(2024) observed that eWOM has a positive and significant effect on consumers' decision-making attitudes and thus affects the intentions of Jordanian tourists regarding their decisions to visit and revisit destinations. In this context, attention should be paid to the inclusion of Generation Z in hotel rating and comment sites. A hotel that is not included and visible on digital platforms will also have fewer sales.

The research findings explained the impact of eWOM on the purchase intention of Generation Z. However, it also showed the critical role of elements such as information credibility, value, and usefulness in the purchase intention process. In particular, the central role of source identity in shaping eWOM behaviors requires digital marketing strategies to be constantly redesigned and designs to be constantly renewed, focusing on Generation Z.

The findings of this study offer important implications for the development of digital marketing strategies. In particular, the positive impact of eWOM on the purchase intention of Generation Z consumers shows that providing credible information is critical in marketing campaigns targeting this consumer group. Generation Z's rapid access to information in digital environments and high awareness levels reveal that these users can quickly distinguish between reliable and quality information. Therefore, it is emphasized that when creating eWOM strategies, businesses should not only provide credible information but also present this information in a way that appeals to Generation Z's perception of value. It is understood that in cases where brands and products do not offer concrete value propositions, Generation Z may remain indifferent to these marketing messages, and the impact of eWOM will be limited. In this context, it becomes clear that credibility, quality, and perceived value should be prioritized in marketing strategies.

REFERENCES

Abedi, E., Ghorbanzadeh, D., & Rahehagh, A. (2020). Influence of eWOM information on consumers' behavioral intentions in mobile social networks: Evidence of Iran. *Journal of Advances in Management Research*, *17*(1), 84-109.

Aggarwal, S., Tandon, A., Jindal, V., & Aggarwal, A. G. (2023). Impact of Review, Reviewer and Hotel Characteristics on Ewom Helpfulness: An Empirical Study. *Journal of Information Technology Management*, *15*(3), 31-46.

Albayrak, M., & Ceylan, C. (2021). Effect of eWom on purchase intention: meta-analysis. *Data Technologies and Applications*, *55*(5), 810-840.

Berhanu, K., & Raj, S. (2020). The trustworthiness of travel and tourism information sources of social media: Perspectives of international tourists visiting Ethiopia. *Heliyon, 6*(3), e03646. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e03646

Chang, J. Y. S., Lim, X. J., Luo, X., Cheah, J. H., Morrison, A. M., & Hall, C. M. (2024). Modelling Generation Z tourists' social responsibility toward environmentally responsible behaviour: The role of eco-travel cravings. *International Journal of Tourism Research, 26*(4), e2695. https://doi.org/10.1002/jtr.2695

Chatzopoulou, E., & de Kiewiet, A. (2021). Millennials' evaluation of corporate social responsibility: The wants and needs of the largest and most ethical generation. *Journal of Consumer Behaviour, 20*(3), 521–534. https://doi.org/10.1002/cb.1876

Cheung, C. M. K., & Thadani, D. R. (2012). The impact of electronic word-of-mouth communication: A literature analysis and integrative model. *Decision Support Systems, 54*(1), 461–470. https://doi.org/10.1016/j.dss.2012.06.008

Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly, 13*(3), 319–340. https://doi.org/10.2307/249008

Dellarocas, C., Awad, N., & Zhang, X. M. (2004). Using online reviews as a proxy of word-of-mouth for motion picture revenue forecasting. *SSRN Electronic Journal.* https://doi.org/10.2139/ssrn.620821

Dietz, T. (2003). What is a good decision? Criteria for environmental decision making. *Human Ecology Review, 10*(1), 33–39.

Elkhwesky, Z., Abuelhassan, A. E., Elkhwesky, E. F. Y., & Khreis, S. H. A. (2023). Antecedents and consequences of behavioral intention to use virtual reality in tourism: Evidence from Gen-Y and Gen-Z consumers in Egypt. *Tourism and Hospitality Research.* Advance online publication. https://doi.org/10.1177/14673584231170576

Erdogan, B.Z. (1999), "Celebrity endorsement: a literature review", *Journal of Marketing Management, 1(*4), 291-314.

Erkan, I., & Evans, C. (2016). The influence of eWOM in social media on consumers' purchase intentions: An extended approach to information adoption. *Computers in Human Behavior, 61*, 47–55. https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.03.003

Filieri, R., Acikgoz, F., Ndou, V., & Dwivedi, Y. (2021). Is TripAdvisor still relevant? The influence of review credibility, review usefulness, and ease of use on consumers' continuance intention. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 33*(1), 199–223. https://doi.org/10.1108/IJCHM-07-2020-0720

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39–50. https://doi.org/10.1177/002224378101800104

Gefen, D., & Pavlou, P. A. (2004). The moderating role of conflict on feedback mechanisms, trust, and risk in electronic marketplaces. *MIS Quarterly, 28*(3), 569–592.

Ghaderi, Z., Béal, L., Zaman, M., Hall, C. M., & Rather, R. A. (2024). How does sharing travel experiences on social media improve social and personal ties? *Current Issues in Tourism, 27*(21), 3478–3494. https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2271052

Ghidouche, F., Nechoud, L., & Salaouatchi, H. S. (2018). Analyse des effets de médiation modérée de l'eWOM et de l'utilité perçue sur le choix d'une destination touristique. Cas de Taghit [Conference paper or working paper]. *HAL Open Science.* https://hal.science/hal-02096155

Goh, S. C. (2002). Managing effective knowledge transfer: An integrative framework and some practice implications. *Journal of Knowledge Management, 6*(1), 23–30. https://doi.org/10.1108/13673270210417664

Gottschalk, S. A., & Mafael, A. (2017). Cutting through the online review jungle-investigating selective eWOM processing. *Journal of Interactive Marketing*, *37*(1), 89-104.

Ha, S. H., Bae, S. Y., & Son, L. K. (2015). Impact of online consumer reviews on product sales: Quantitative analysis of the source effect. *Applied Mathematics and Information Sciences, 9*(2), 373–387.

Haddouche, H., & Salomone, C. (2018). Generation Z and the tourist experience: Tourist stories and use of social networks. *Journal of Tourism Futures, 4*(1), 69–79. https://doi.org/10.1108/JTF-12-2017-0059

Hair, J. F., Jr., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Gudergan, S. P. (2017). *Advanced İssues in Partial Least Squares Structural Equation Modeling*. SAGE Publications.

Hair, J., & Alamer, A. (2022). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) in second language and education research: Guidelines using an applied example. *Research Methods in Applied Linguistics, 1*(3), 100027. https://doi.org/10.1016/j.rmal.2022.100027

Hauff, S., Richter, N. F., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2024). Importance and performance in PLS-SEM and NCA: Introducing the combined importance-performance map analysis (cIPMA). *Journal of Retailing and Consumer Services*, *78*, 103723.

Heinrichs, J. H., Lim, J. S., & Lim, K. S. (2011). Influence of social networking site and user access method on social media evaluation. *Journal of Consumer Behaviour, 10*(6), 347–355. https://doi.org/10.1002/cb.337

Henseler, J., Hubona, G., & Ray, P. A. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: Updated guidelines. *Industrial Management & Data Systems, 116*(1), 2–20. https://doi.org/10.1108/IMDS-09-2015-0382

Hidayanto, A. N., Ovirza, M., Anggia, P., Budi, N. F. A., & Phusavat, K. (2017). The roles of electronic word of mouth and information searching in the promotion of a new e-commerce strategy: A case of online group buying in Indonesia. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 12*(3), 69–85. https://doi.org/10.4067/S0718-18762017000300006

Hong, S., & Park, H. S. (2012). Computer-mediated persuasion in online reviews: Statistical versus narrative evidence. *Computers in Human Behavior, 28*(3), 906–919. https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.12.011

Hovland, C. I. (1953). Credibility on communication. *Public Opinion Quarterly, 17*(4), 635–650. https://doi.org/10.1086/266460

Hudayah, S., Ramadhani, M. A., Sary, K. A., Raharjo, S., & Yudaruddin, R. (2023). Green perceived value and green product purchase intention of Gen Z consumers: Moderating role of environmental concern. *Environmental Economics, 14*(2), 87–97. https://doi.org/10.21511/ee.14(2).2023.08

Hussain, S., Ahmed, W., Jafar, R. M. S., Rabnawaz, A., & Jianzhou, Y. (2017). eWOM source credibility, perceived risk, and food product customer's information adoption. *Computers in Human Behavior, 66*, 96–102. https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.09.034

Izogo, E. E., Jayawardhena, C., & Karjaluoto, H. (2023). Negative eWOM and perceived credibility: A potent mix in consumer relationships. *International Journal of Retail & Distribution Management, 51*(2), 149–169. https://doi.org/10.1108/IJRDM-06-2021-0242

Jha, A. K., & Shah, S. (2021). Disconfirmation effect on online review credibility: An experimental analysis. *Decision Support Systems, 145*, 113519. https://doi.org/10.1016/j.dss.2021.113519

Keskin, E., Yetiş, Ş. A., ve Sezen, N. (2022). Destinasyon yiyecek imajı, algılanan değer, hatırlanabilir deneyimler ve memnuniyet arasındaki ilişkiler: Hatay örneği. *Turizm Akademik Dergisi, 9*(1), 55–82.

Kim, J. U., Kim, W. J., & Park, S. C. (2010). Consumer perceptions on web advertisements and motivation factors to purchase in the online shopping. *Computers in Human Behavior, 26*(5), 1208–1222. https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.032

Kumar, S., Rajaguru, R., & Yang, L. (2024). Investigating how brand image and attitude mediate consumer susceptibility to eWOM and purchase intention: Comparing enterprise-owned vs. third-party online review websites using multigroup analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services, 81*, 104051. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.104051

Leong, C. M., Loi, A. M. W., & Woon, S. (2021). The influence of social media eWOM information on purchase intention. *Journal of Marketing Analytics*, *10*(2), 145.

Li, J., Xu, X., & Ngai, E. (2021). Does certainty tone matter? Effects of review certainty, reviewer characteristics, and organizational niche width on review usefulness. *Information & Management, 58*(8), 103549. https://doi.org/10.1016/j.im.2021.103549

Litvin, S. W., Goldsmith, R. E., & Pan, B. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism Management, 29*(3), 458–468. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.05.011

Llorens-Marin, M., Hernandez, A., & Puelles-Gallo, M. (2023). Altruism in eWOM: Propensity to write reviews on hotel experience. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 18*(4), 2238–2256. https://doi.org/10.3390/jtaer18040098

Long, N. P. (2022). Impacts of electronic word-of-mouth (eWOM) from social networks sites (SNS) on the intention to purchase tourism accommodation of Gen Z in Vietnam. *Annals of Computer Science and Information Systems, 34*, 139–149. https://doi.org/10.15439/2022F139

Lv, Z., Zhao, W., Liu, Y., Wu, J., & Hou, M. (2024). Impact of perceived value, positive emotion, product coolness and Mianzi on new energy vehicle purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services, 76*, 103564. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103564

Madi, J., Al Khasawneh, M., & Dandis, A. O. (2024). Visiting and revisiting destinations: Impact of augmented reality, content quality, perceived ease of use, perceived value and usefulness on e-WOM. *International Journal of Quality & Reliability Management*, *41*(6), 1550–1571. https://doi.org/10.1108/IJQRM-06-2023-0227

Madli, F., Sondoh, S., Totu, A., Janin, Y., Syed Annuar, S. N., & Cham, T. H. (2024). Modeling organ donation information adoption among Malaysian youth using the information adoption model (IAM). *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, *18*(2), 252–275. https://doi.org/10.1108/IJPHM-07-2023-0065

Mican, D., & Sitar-Taut, D. A. (2023). The effect of perceived usefulness of recommender systems and information sources on purchase intention. *Kybernetes*, *53*(7), 2301–2321. https://doi.org/10.1108/K-03-2023-0346

Mitchell, V. W. (1992). Understanding consumers' behaviour: Can perceived risk theory help? *Management Decision*, *30*(3), 26–31. https://doi.org/10.1108/00251749210013050

Muda, M., Musa, R., Mohamed, R. N., & Borhan, H. (2014). Celebrity entrepreneur endorsement and advertising effectiveness. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *130*, 11–20. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.04.002

Mudambi, S. M., & Schuff, D. (2010). Research note: What makes a helpful online review? A study of customer reviews on Amazon. com. *MIS quarterly*, 185-200.

Muniz, F., Stewart, K., & Magalhães, L. (2024). Are they humans or are they robots? The effect of virtual influencer disclosure on brand trust. *Journal of Consumer Behaviour*, *23*(3), 1234–1250. https://doi.org/10.1002/cb.2223

Nechoud, L., Ghidouche, F., & Seraphin, H. (2021). The influence of eWOM credibility on visit intention: An integrative moderated mediation model. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, *7*(1), 54-63.

Nielsen. (2018). *Gen Z: The elusive generation*. https://www.nielsen.com/insights/2018/gen-z-the-elusive-generation/ Access date: 07.10.2024

Nikiel, S. (2019). New business models for cultural and creative institutions. *Management*, *23*(2),124-137.https://doi.org/10.2478/manment-2019-0020

Nofal, R., Bayram, P., Emeagwali, O. L., & Al-Mu'ani, L. A. (2022). The effect of eWOM source on purchase intention: The moderation role of weak tie eWOM. *Sustainability*, *14*(16), 9959. https://doi.org/10.3390/su14169959

Nurhazizah, F. (2023). Pengaruh perceived benefit, perceived risk, eWOM, trust, online purchase intention, actual purchase pada perilaku konsumen terhadap pembelian bodycare di marketplace. *COMSERVA*, *2*(12), 2929–2941. https://doi.org/10.55607/comserva.v2i12.393

Ohanian, R. (1990). Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness and attractiveness. *Journal of Advertising*, *19*(3), 39–52. https://doi.org/10.1080/00913367.1990.10673191

O'Reilly, K., & Marx, S. (2011). How young, technical consumers assess online WOM credibility. *Qualitative Market Research: An International Journal*, *14*(4), 330-359.

Ökten, B. (2025). X, Y ve Z kuşağının dijital tüketim eğilimleri: Sosyal medya ve bilinçli harcama perspektifi. *Journal of Internet Applications and Management*, *16*(1), 31-53.

Park, C. W., Sutherland, I., & Lee, S. K. (2021). Effects of online reviews, trust, and picture-superiority on intention to purchase restaurant services. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, *47*, 228–236. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.04.003

Park, D. H., Lee, J., & Han, I. (2007). The effect of online consumer reviews on consumer purchasing intention: The moderating role of involvement. *International Journal of Electronic Commerce*, *11*(4), 125–148. https://doi.org/10.2753/JEC1086-4415110405

Perez-Aranda, J., Tolkach, D., & Panchal, J. H. (2024). Reputation and eWOM in accommodation decision-making: Insights from Generation Z users. *Tourism Review*. Advance online publication.

Phan Tan, L. (2023). Customer participation, positive electronic word-of-mouth intention and repurchase intention: The mediation effect of online brand community trust. *Journal of Marketing Communications*, 1–18. https://doi.org/10.1080/13527266.2023.2227182

Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, *9*(5), 1–6. https://doi.org/10.1108/10748120110424816

Qahri-Saremi, H., & Montazemi, A. R. (2019). Factors affecting the adoption of an electronic word of mouth message: A meta-analysis. *Journal of Management Information Systems*, *36*(3), 969–1001. https://doi.org/10.1080/07421222.2019.1628895

Reichelt, J., Sievert, J., & Jacob, F. (2014). How credibility affects eWOM reading: The influences of expertise, trustworthiness, and similarity on utilitarian and social functions. *Journal of Marketing Communications, 20*(1-2), 65-81.

Renny, Guritno, S., & Siringoringo, H. (2013). Perceived usefulness, ease of use, and attitude towards online shopping usefulness towards online airlines ticket purchase. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *81*, 212–216. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.415

Reyes, A., & Rosso, P. (2012). Making objective decisions from subjective data: Detecting irony in customer reviews. *Decision Support Systems*, *53*(4), 754–760. https://doi.org/10.1016/j.dss.2012.05.027

Rofianto, W., Kornelys, D. A., & Rifkhansyah, M. (2017). Visual eWOM usefulness and credibility: The antecedents and consequences. *Jurnal Ilmu Manajemen & Ekonomika*, *9*(2), 103–108. https://doi.org/10.35908/jime.v9i2.303

Romadhoni, B., Akhmad, A., Naldah, N., & Rossanty, N. P. E. (2023). Purchasing decisions effect of social media marketing, electronic word of mouth (eWOM), purchase intention. *Journal of Accounting and Finance Management*, *4*(1), 74–86. https://doi.org/10.55354/jafm.v4i1.621

Røvik, K. A. (2016). Knowledge transfer as translation: Review and elements of an instrumental theory. *International Journal of Management Reviews*, *18*(3), 290–310. https://doi.org/10.1111/ijmr.12097

Saidani, D. A., Nechoud, D. L., Ghidouche, P. F., & Ghidouche Ait-Yahia, P. K. (2023). Serial mediation of perceived usefulness and EWOM adoption in virtual communities and the moderating effect of gender. *Tourism and Hospitality Management, 29*(1), 87–102.

Salah, M. H. A., Abdou, A. H., Hassan, T. H., El-Amin, M. A. M. M., Kegour, A. B. A., Alboray, H. M. M., ... & Mohammed, E. F. A. (2023). Power of eWOM and its antecedents in driving customers' intention to revisit: An empirical investigation on five-star eco-friendly hotels in Saudi Arabia. *Sustainability, 15*(12), 9270. https://doi.org/10.3390/su15129270

Sarstedt, M., Ringle, C. M., Smith, D., Reams, R., & Hair, J. F., Jr. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): A useful tool for family business researchers. *Journal of Family Business Strategy, 5*(1), 105–115.

Serra-Cantallops, A., Ramón Cardona, J., & Salvi, F. (2020). Antecedents of positive eWOM in hotels: Exploring the relative role of satisfaction, quality and positive emotional experiences. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 32*(11), 3457–3477.

Shen, X. L., Zhang, K. Z. K., & Zhao, S. J. (2014). Understanding information adoption in online review communities: The role of herd factors. In *Proceedings of the 47th Hawaii International Conference on System Science* (pp. 604–613). IEEE.

Sigala, M. (2018). Implementing social customer relationship management: A process framework and implications in tourism and hospitality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 30*(7), 2698–2726.

Sosanuy, W., Siripipatthanakul, S., Nurittamont, W., & Phayaphrom, B. (2021). Effect of electronic word of mouth (e-WOM) and perceived value on purchase intention during the COVID-19 pandemic: The case of ready-to-eat food. *International Journal of Behavioral Analytics, 1*(2), 1–16.

Tantrabundit, P., & Jamrozy, U. (2018). Influence of online review and rating system towards consumer preferences in the hospitality sector. *Journal of Business Diversity, 18*(4), 84–100.

Tsao, W. C., & Hsieh, M. T. (2015). eWOM persuasiveness: Do eWOM platforms and product type matter? *Electronic Commerce Research, 15*(4), 509–541.

Vijay, T. S., Prashar, S., Parsad, C., & Kumar, M. (2017). An empirical examination of the influence of information and source characteristics on consumers' adoption of online reviews. *Pacific Asia Journal of the Association for Information Systems, 9*(1), 5.

Wang, G., Xie, S., Liu, B., & Yu, P. S. (2012). Identify online store review spammers via social review graph. *ACM Transactions on Intelligent Systems and Technology (TIST), 3*(4), 1–21.

Wijayanto, S. H. (2008). *Structural Equation Modeling Dengan LISREL 8.8*. Graha Ilmu.

Wimalasiri, Jayantha S. (2004). A cross-national study on children's purchasing behavior and parental response. *The Journal of Consumer Marketing*, 21(4), 274-284.

Xiao, L., Luo, L., & Ke, T. (2022). The influence of eWOM information structures on consumers' purchase intentions. *Electronic Commerce Research, 22*, 1713–1735. https://doi.org/10.1007/s10660-022-09576-2

Xue, J., Lee, Y. C., & Mu, H. L. (2018). Influencing factors of advertising information adoption on user's purchase intention: Evidence from China's social media. *International Journal of Pure and Applied Mathematics, 120*(6), 5809–5821.

Yadav, N., Verma, S., & Chikhalkar, R. (2024). Online reviews towards reducing risk. *Journal of Tourism Futures, 10*(2), 299–316.

Yang, X. (2022). Consumers' purchase intentions in social commerce: The role of social psychological distance, perceived value, and perceived cognitive effort. *Information Technology & People, 35*(8), 330–348.

Yoo, C. W., Kim, Y. J., & Sanders, G. L. (2015). The impact of interactivity of electronic word-of-mouth systems and E-Quality on decision support in the context of the e-marketplace. *Information & Management, 52*(4), 496–505.

Yoon, S. N. (2008). *The Effects of Electronic Word-of-Mouth Systems (EWOMS) on the Acceptance of Recommendation*. The University of Nebraska-Lincoln.

Zaib Abbasi, A., Hussain, K., Kaleem, T., Rasoolimanesh, S. M., Rasul, T., Ting, D. H., & Rather, R. A. (2023). Tourism promotion through vlog advertising and customer engagement behaviours of Generation Z. *Current Issues in Tourism, 26*(22), 3651–3670.

EXTENDED ABSTRACT

In the process where technological developments are accelerating and sectors can no longer progress without digitalization, all generations look at their surroundings or customer comments on websites where the relevant product is sold before purchasing a product. This research and information adoption process may also change from generation to generation. Therefore, this study aims to contribute to the development of digital marketing strategies by examining the effects of electronic word-of-mouth (eWOM) on the purchase intention of Generation Z consumers in the accommodation sector. This study aims to contribute to the development of digital marketing strategies by examining the effects of eWOM on the purchase intention of Generation Z consumers in the accommodation sector. The findings of this study reveal significant relationships between the information processing components of Generation Z users and eWOM.

Quantitative method was used in the study and data was collected with the survey technique. 399 usable questionnaires were collected from Generation Z domestic tourists visiting Ankara and the data were analyzed using partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). The source identity indicator, one of the components of eWOM, was used as a stimulus in the scale. It aimed to fill the literature gaps by emphasizing Generation Z's sensitivity to information sharing on digital platforms and the role of source identity indicators in this process. According to the analysis findings, users' cognitive and emotional evaluations affect their behaviors and purchase intentions towards online reviews. In particular, the fact that source identity has a positive and significant effect on perceived information reliability, perceived information quality, perceived value, perceived usefulness, and perceived source reliability indicates that trust, usefulness, and value elements significantly influence eWOM behaviors. These findings show that regardless of whether the person making the online reviews is real or not, the quality of the information increases users' trust in the information. For example, it has been observed that a hotel review made by a user account with an identified source identity or customer feedback with proven accuracy can positively affect Generation Z tourists' intention to purchase a room from that hotel.

In addition, the findings support the literature on their effects on eWOM. While perceived information reliability, perceived information quality, and perceived source reliability positively influence eWOM, perceived value has a negative impact on eWOM. Source credibility refers to the reliability of the information and is inherent to the source from which it originates. The study findings indicate

that eWOM from a reliable source has a significant impact on Generation Z consumers. Based on these findings, we can say that especially when a celebrity or influential person stays at a hotel for promotional purposes and then comments on platforms such as Meta, hundreds of comments and likes can strongly influence the behavior of other users. Thanks to these results, accommodation businesses can increase trust and purchases specific to Generation Z by leveraging consumer posts verified by real people and personalized recommendations supported by artificial intelligence. When studies focusing on Generation Z are examined, these findings evaluate the effects on eWOM and overlap with the existing literature. Generation Z places great importance on online comments, given their rapid access to information and close ties to the digital world. The findings offer various implications for the development of marketing strategies for Generation Z. According to the findings of the study, it has been seen that the identities of people commenting on digital platforms are important for Generation Z. Accordingly, it should be encouraged that the source identity is open in comments targeting Generation Z reviews in marketing campaigns. It is critical to increase the purchase intention of the product by appealing to Generation Z, who have access to fast, controlled, and reliable information. Marketing strategies should develop algorithms suitable for reaching information that will appeal to the value perception of Generation Z. The trust given by the source identity increases the trust in the product and based on this finding, marketing managers should ensure that useful, reliable and quality information is made more readable at the front or emphasized in different ways.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2653-2676
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.79578
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 28.11.2024 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Keskin, C. (2025). II. Abdülhamid'in Cidde'de Tersane Projesi ve Keşif Çalışmalarına Dair Bir Değerlendirme. *Journal of History School,* 76, 2653-2676.

II. ABDÜLHAMİD'İN CİDDE'DE TERSANE PROJESİ VE KEŞİF ÇALIŞMALARINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Cengiz KESKİN[1]

Öz

Cidde, Mekke ve Medine ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Hicaz Vilayeti'ne bağlı sancaklarından biridir. Mekke ve Medine'nin İslam dünyasındaki manevi değeri düşünüldüğünde, Cidde'nin bu sancaklar arasında önemsiz bir noktada olduğu varsayılabilir. Ancak Cidde'nin stratejik bir noktada yer alması, bu bölgeyi her zaman değerli kılmıştır. Özellikle Süveyş Kanalı'nın 1869'da dünya deniz ticaretine açılması ile şehrin öneminin arttığı söylenebilir. Kızıldeniz ve Akdeniz arasında önemli bir bağlantı noktası haline gelen Cidde limanı, deniz ticaretinde çok daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır. Ancak Mısır ve Süveyş Kanalı'nın 1882'de İngilizlerin denetimine girmesi, Osmanlı Hükümeti'ni bölgede bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Düşünülen tedbirlerden biri de Cidde'de büyük bir tersane inşa edilmesidir. Bu durum Cidde ve çevresinde bazı onarım ve yenileme çalışmalarına zemin hazırlamış, bu işin nasıl, nerede ve hangi suretle yapılabileceğine dair keşif çalışmaları yapılmıştır. Tersane inşası için üç farklı bölgeye odaklanılmış, bu bölgeler üzerinde kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Tersanenin tamamlanması durumunda bölgenin güvenliğini sağlama noktasında önemli bir ilerleme sağlanacaktır. Ayrıca limana yanaşan gemi ve yolculardan alınacak vergilerle önemli bir gelir de elde edilecektir. Ancak maddi imkânsızlar bu işin yapılmasına imkân vermemiş, keşif çalışmalarından istifade edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Hicaz Vilayeti, Cidde Tersanesi, Cidde Limanı, Keşif Çalışmaları.

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, cengizkesin@klu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1919-1981

Cengiz KESKİN

An Assessment of Abdulhamid II's Shipyard Project and Exploration Works in Jeddah

Abstract

Jeddah, along with Mecca and Medina, is one of the sanjaks of the Hejaz Province of the Ottoman Empire. Considering the spiritual value of Mecca and Medina in the Islamic world, it can be assumed that Jeddah is at an unimportant point among these sanjaks. However, Jeddah's location at a strategic point has always made this region valuable. It can be said that the city's importance increased especially with the opening of the Suez Canal to world maritime trade in 1869. The port of Jeddah, which became an important connection point between the Red Sea and the Mediterranean, began to have a much greater say in maritime trade. However, the fact that Egypt and the Suez Canal came under British control in 1882 forced the Ottoman Government to take some measures in the region. One of the measures considered was the construction of a large shipyard in Jeddah. This situation paved the way for some repair and renovation works in Jeddah and its surroundings, and exploration works were carried out on how, where and in what way this work could be done. Three different regions were focused on for the shipyard construction, and comprehensive studies were carried out on these regions. If the shipyard is completed, significant progress will be made in ensuring the security of the region. In addition, significant income would be obtained from taxes collected from ships and passengers docking at the port. However, financial difficulties did not allow this work to be done, and exploration works could not be utilized.

Keywords: Abdulhamid II, Hejaz Province, Jeddah Shipyard, Port of Jeddah, Exploration Works.

GİRİŞ

1517 yılı itibariyle Osmanlı kontrolüne giren Hicaz valiler tarafından yönetilen, ancak emirlerin de varlığını sürdürdüğü özel statülü bir bölgeydi. Peygamber soyundan gelenlere duyulan saygıdan dolayı buradaki yerli idarecilerin statüsüne hiçbir zaman dokunulmamıştır. Bu bakımdan bölgede çift başlı bir hâkimiyet anlayışının söz konusu olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti tarafından atanan valiler görevlerini sürdürürken, emirler sınırlı da olsa yönetim mekanizmasının içinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti asayişi sağlamak için bölgede her daim asker bulundurmuş, ancak Arap halkını incitmemek için bölgedeki düzenin korunmasına büyük dikkat ve özen göstermiştir (Bostancı, 2014, s. 118).

Hicaz Vilayeti 3 sancaktan meydana gelmiştir. Bu sancaklar Mekke, Medine ve Cidde'dir (Özgen, 2001, s. 75-81). Bölgenin nüfus verilerine bakıldığında ihtilaflı bilgiler göze çarpmaktadır. Nitekim Cidde ve çevresindeki nüfus hakkında İngiliz ve Osmanlı kaynakları farklılık arz etmektedir. İngilizler tarafından Hicaz

Vilayeti'nin genel nüfusu 19. yüzyılın sonları itibariyle 1.000.000 civarında gösterilmiştir (Hogart, 1978, s. 16). Osmanlı kaynaklarına göre ise bu dönemde Mekke'de 120.000, Medine'de 80.000, Cidde'de 25.000 civarında nüfus ikâmet etmektedir (HVS, 1309, s. 184, 240, 275). Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi bahsedilen vilayetin genel nüfusu resmi olarak 200.000 civarındadır. Ancak bu nüfusun yerleşik ve sayılabilir nüfusu içerdiği, bedevilerin bu hesaba katılmadığı hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu bölgede yerleşik nüfustan çok daha fazlası Hicaz Vilayeti çevresindeki geniş çöllerde yaşamaktadır. Bu bağlamda mezkûr vilayetin genel nüfusunun belirtilen resmi rakamın çok üzerinde olduğu söylenebilir (Ochsenwald, 1984, s. 17-31).

Osmanlı döneminde sancak statüsünde yer alan Cidde'nin uluslararası bir limana sahip olması ona farklı bir değer katmıştır. Cidde coğrafi olarak Kızıldeniz'in doğusunda, Mekke'nin batısında, Medine'nin güneyinde yer almaktadır. Lit (Mamuratü'l Hamidiye) kazası ve Rabiğ nahiyesi de Cidde Sancağı'na bağlı önemli yerleşim birimleridir (SDAO, 1326, s. 622). Önemli bir sahil kenti olan Cidde'de büyükçe bir liman dairesi mevcuttur. Bunun dışında bahsedilen sancağın yönetim işlerinin yürütüldüğü bir Hükümet Konağı ve Belediye Dairesi bulunmaktadır. Cidde ve çevresinin asayişini sağlamak üzere bir askeri kışla ve 6 karakol binası hizmet vermektedir. Ayrıca Cidde Sancağı dâhilinde 1 hastane, 1 telgraf binası, 3.300 ev, 900 dükkan, 47 fırın, 30 han ve 2 okul bulunmaktadır. Bu okulların biri sıbyan mektebi, diğeri ise rüşdiye mektebi olarak faaliyet yürütmektedir (HVS, 1309, s. 184, 274-275).

İncelenen dönem itibariyle Cidde önemli bir transit noktasıdır. Bunun yanında özellikle hac mevsiminde bu noktanın yoğunluğu daha da artmaktadır. Bu bölge hac farizasını yerine getirmek için deniz yoluyla gelenlerin vapurdan indikleri nihai noktadır. Mekke'nin sadece 90 km. batısında yer alan bu şehre gelen yolcular, nispeten kısa bir kara yolculuğuyla Mekke'ye ulaşabiliyorlardı. Bahsedilen limana sadece hac görevini yapmak için gelenlerin sayısı bile her sene 90.000-100.000 civarındaydı (HVS, 1309, s. 184, 276-277; BOA, BEO, 276/20632).

İngilizlerin Cidde'deki faaliyetleri ise sıkıntı vericidir. Özellikle 1882'de Süveyş Kanalı'nın işgal edilmesi İngiliz donanmasının Kızıldeniz'de daha rahat hareket edebilmesine imkân tanımıştır (BOA, Y.PRK.ASK, 88/41). Bu durum Osmanlı Devleti nezdinde daima bir endişe ve korkuya sebep olmuştur (BOA, HR.SYS, 102/11). Üstelik İngiltere bedevilere kaçak silah temin etmeyi de bir politika haline getirmiştir. Silah ticaretinden büyük paralar kazanan İngilizler, bölgedeki Arapları Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırma konusunda da çalışmalara başlamışlardır. Arap coğrafyası Cidde sahiline getirilen mühimmatla donatılmış,

bölgedeki asayişsizlik tırmandırılmıştır (Sapan, 2005-2006, s. 81-94). İngilizlerden aldıkları silahlarla deniz haydutluğu yapmaya başlayan Araplar, Cidde'ye gelip giden yolcuları kaçırmaya, gasp etmeye, yaralamaya cüret etmiş, hatta direnenleri öldürmüşlerdir[2] (Somel, 1996, s. 10).

II. Abdülhamid İngilizlerin bölgedeki varlığından rahatsız olduğu için bölge yöneticileriyle yakın temas halinde olmuştur. Bölgedeki gelişmelerden haberdar olmak istemiş, özellikle acil ve önemli hadiselerin hiç vakit kaybedilmeden kendisine iletilmesini emretmiştir (BOA, Y.EE, 6/7). Çünkü gayrimüslimlerin veya Müslüman İngiliz vatandaşlarının etkileneceği herhangi bir asayiş sorununun, İngilizlerin bölgeye müdahalesine sebep olacağı açıktır[3] (Akalın, 2016, s. 129; BOA, İ.HUS, 173/1327; BOA, Y.PRK.UM, 4/72). II. Abdülhamid'in bu bölgeye olan ilgisi Sultan Mehmed Reşad döneminde de devam etmiş, tahttan indirilmesine ve izole bir hayat sürmesine rağmen bölgeyi yakından takip etmiştir. En büyük korkusu bölgedeki Arapların İngilizler tarafından asimile edilmesi ve özlerinden koparılmasıdır (Hülagü, 2007, s. 325). Nitekim ilerleyen süreçte yaşanan Arap isyanları II. Abdülhamid'in bu konuda ne kadar haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır (Ecer, 2001, s. 168; Hülagü, 1995, s.445).

Cidde'nin önem kazanmasını sağlayan gelişmelerden biri de Hicaz demiryoludur. Kutsal toprakları başkent İstanbul ile fasılasız bir şekilde birbirine bağlayan bu proje Osmanlı Devleti'nin en büyük projelerinden biridir (Hülagü, 2008, s. 23). Hicaz demiryolu projesine göre Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden Suriye istikâmetine devam edecek hat Şam, Medine, Mekke ve oradan da sahil şeridindeki Cidde'ye ulaştırılacaktır (Gülsoy, 1994, s. 29). Böylece Arap coğrafyasına ulaşabilmek için kara ve deniz yoluna alternatif olabilecek bir güzergâh daha oluşturulabilecektir. Arabistan'a uzanan kara güzergâhı tamamen Osmanlı hâkimiyetinde olsa da oldukça zahmetli (Doğan, 2013, s. 129-130; Güler ve Çakmak, 2021, s. 16-17), Süveyş Kanalı üzerinden gidilen deniz yolu ise İngiltere'nin kontrolü altındadır (BOA, Y.PRK.ASK, 88/41). Bu bağlamda en kısa, zahmetsiz ve güvenli yol yapılması planlanan bu demiryolu hattıdır. Üstelik

[2] İngilizlerin özellikle son yıllarda Araplar üzerinde menfi tesirler yaptıkları açıktır. Ancak Osman Nuri Paşa'ya göre esas problem Arapların asi yapılarından kaynaklanmaktadır. Yüzyıllardır Osmanlı hâkimiyetinde olmalarına rağmen Osmanlı kanunlarına bir türlü ısınamamış ve benimseyememişlerdir.

[3] Cidde ve Mekke çevresinde ticaret yapan İngiliz vatandaşı Hintliler bu bölgelerde Arap eşkıyaları tarafından taciz edildiklerine dair şikâyetlerini Hicaz Vilayeti'ne bildirmişlerdir. İngiltere Sefareti aracılığıyla yollanan bu şikâyete göre Arap eşkıyalar bir yıl içinde Hintli tüccarlara 10'dan fazla saldırı düzenlemişler, özellikle son birkaç ay içinde saldırılarını arttırmışlardır. Buna rağmen Osmanlı Hükümeti tarafından bu saldırıları engelleyecek bir tedbir alınmadığı iddia edilmiştir. İngiltere bu şikâyetleri dikkate alarak vatandaşlarını koruma bahanesiyle Cidde ve Rabiğ limanlarını işgal etmeyi dahi gündemine almıştır.

bu hat II. Abdülhamid'in takip ettiği İslamcılık politikasıyla da birebir örtüşmektedir. Bu hat sayesinde Arap coğrafyasıyla yakın bir bağ kurulacağı gibi, bölgeye hızlı bir şekilde asker sevkiyatı yapılabilecektir (Özyüksel, 2000, s. 263; BOA, İ.DH, 1434/1323). Kısacası bu hat, Osmanlı Devleti için siyasi ve askeri bir zorunluluk halini almıştır. Nitekim 1 Eylül 1900 tarihinde resmi törenle temeli atılan proje nihayet 8 yıl sonra Medine'ye ulaşmış ve 1 Eylül 1908 tarihinde hizmete açılmıştır (Barlak, 2013, s. 96).

Bununla beraber bahsedilen demiryolu hattı Cidde'ye kadar ulaşamamış, sahil şeridinde yapılması planlanan çalışmalar sekteye uğramıştır (Özcan, 1996, s. 400). Bu bağlamda limanda bazı ek tedbirlerin alınması şarttır. Çünkü bahsedilen limanda gerek Osmanlı gemileri ve gerekse yabancı gemiler ticaret yapmakta, ithalat ve ihracat noktasında hareketlilik yaşanmaktadır. Bu bölgedeki ticari faaliyetlerin devam etmesi, gelip giden gemilerin korunabilmesi ancak limanın güvenliğinin sağlanması ile mümkündür. Osmanlı Hükümeti de bu gerçekleri göz önüne alarak bölgeye yeni bir tersane inşa etmeyi düşünmüş, bu konu üzerinde kapsamlı çalışmalar yapılmıştır (BOA, Y.PRK.BŞK, 57/31).

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonlarında denizcilik alanında giriştiği faaliyetler oldukça kıymetlidir. Özellikle tersanecilik alanında meydana gelen değişim, dönüşüm ve gelişimlerin konu edinildiği çalışmaların yapılması, bu sahada yapılan çabaların anlaşılması açısından kayda değer işlevler görecektir. Cidde ile ilgili dolaylı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, bölgede inşa edilmesi planlanan tersane ile ilgili ciddi ve detaylı bir çalışma mevcut değildir. Gündeme gelen bu projeyi tam olarak ortaya koyabilen bir çalışmanın eksikliği hissedilmiştir. Çalışmamız her şeyden önce bu konudaki eksikliği gidermeye yönelik bir çabanın ürünüdür.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti için önemli bir bölge olan Cidde limanı ve çevresindeki keşif çalışmaları irdelenmiştir. II. Abdülhamid döneminde Cidde limanının gelişimini ve güvenliğini sağlamak için ortaya konulan hedefler ve bu hedefler doğrultusunda yapılan çalışmalar gözler önüne serilmiştir. Çalışmanın temel kaynağını Osmanlı arşiv belgeleri oluşturmuştur. Öncelikle II. Abdülhamid döneminde yapılması planlanan Cidde tersanesiyle ilgili arşiv belgeleri okunmuş, akabinde bu belgeler içeriğine göre bir sıralamaya tabi tutulmuştur. Arşiv belgelerindeki bilgiler, devlet salnameleri, vilayet salnameleri ve diğer literatürle karşılaştırılmış ve harmanlanmıştır. Bu bilgiler ışığında çıkarımlar yapılarak yeni bir değerlendirme ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamıza konu olan Cidde'de bir tersane vücuda getirilmesi düşüncesi, daha önceki akademik çalışmalarda ele alınmamış, bakir kalmış konulardan biridir. Bu makale bu alandaki akademik boşluğu doldurmak için kaleme alınmıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki bu projenin düşünce aşamasında kalarak hayata geçirilememesi, bu konunun göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ancak arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu bölgede bir tersane tesis edilebilmesi adına epeyce bir mesai sarf edilmiştir. Bu durum tarafımızca bu konunun araştırılarak aydınlatılması için değerli bir saik olarak kabul edilmiştir.

Çalışmamızın özgün değeri ve önemi konusuna geçmeden önce Cidde ile ilgili yapılan çalışmalara kısaca değinmek yerinde olacaktır. Yapılan literatür taramasında Hicaz Vilayeti ve Cidde ile ilgili birçok kitap, makale ve tezin akademik camiaya kazandırıldığı görülmüştür. Ancak bu çalışmaların önemli bir kısmı bölgeyi siyasi, askeri, idari ve sosyo-ekonomik yönden değerlendiren eserlerdir. Bu bakımdan bölgeye dair yapılan bütün eserlerin künyelerini vermek gereksiz görülmüştür. Ancak bu eserler içinde konumuza dolaylı da olsa değinen bazı çalışmalar dikkat çekmektedir. Örneğin, Durmuş Akalın tarafından kaleme alınan *"Kızıldeniz'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti ve Cidde Olayları"* (Akalın, 2019)*, "Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)"* (Akalın, 2015)*, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler"* (Akalın, 2014) ve *"XIX. Yüzyılda Kızıldeniz'de Avrupalı Güçler ve Osmanlı Hâkimiyeti"* (Akalın, 2016) isimli eserler kayda değerdir. Bununla beraber bu eserlerde daha çok askeri ve politik vurgular ön plana çıkmaktadır. Mustafa Güler ile Abdullah Çakmak'ın birlikte kaleme aldıkları *"Osmanlı Hac Organizasyonunda Cidde Konsoloslukları (1840-1916)"* (Güler ve Çakmak, 2021) isimli eser de kıymetli bir çalışmadır. Bu eserde bölgedeki kaçakçılık ve asayiş sorununa dolaylı olarak değinilmiştir. Hasan Barlak tarafından kaleme alınan *"Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1876-1909)"* (Barlak, 2013) başlıklı Doktora tezi de bölgeyle ilgili yapılan ciddi çalışmalardan biridir. Ancak bu çalışmada da Cidde'de düşünülen tersane projesine yeterince değinilmemiştir. Selçuk Akşin Somel tarafından kaleme alınan *"Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Raporu"* (Somel, 1996) başlıklı makalesi de içerdiği bilgiler bakımından son derece önemlidir. Ancak bu makalede de daha çok bölgedeki asayiş problemlerinden bahsedilmektedir.

Yukarıda takdimi yapılan eserlerin akademik dünyaya kattıkları değerler yadsınamaz bir hakikattir. Ancak, bu çalışmaların eksik yönlerinin olduğu da açıktır. Özellikle, Cidde tersane projesi ile ilgili büyük bir akademik boşluk mevcuttur. Bu nedenle temelde bu projeye odaklanılmış, elde edilen bilgi ve bulgular titizlikle incelenmiş, karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmamızın bu alandaki boşluğu doldurulduğu düşünülmektedir.

TERSANE YAPILMASI PLANLANAN SAHALAR

Süveyş Kanalı'nın İngiltere tarafından aktif bir şekilde kullanımı Cidde sahillerini tehlikeye sokmuş, güvenliği sağlamak daha zor bir hale gelmiştir. Cidde ve çevresinin olası taarruzlardan korunması için yeni ve etkili hamleler yapılması gerekmektedir. Bahriye Nezareti bu şartları göz önüne alarak bölgede bazı önlemler almaya çalışmıştır (BOA, Y.EE, 6/36). Bununla beraber bu çabalar bölgede asayişi sağlamak için yeterli seviyede değildir. Cidde sahilini kontrol eden ve devriye görevi yapmaya çalışan bir gemi dışında (BOA, İ.DH, 975/77007), bölgede Osmanlı donanmasına ait sadece 3 korvet ve 1 ganbot mevcuttur (HVS, 1303, s. 101-104; HVS, 1309, s. 268-272).

Süveyş Kanalı ve çevresindeki İngiliz varlığı Osmanlı Devleti'nin Cidde ile olan irtibatını azaltmış, bu nedenle bu limanın daha etkin bir şekilde kullanılması için çaraler aranmıştır. Bu çabalar sadece İngiliz donanmasıyla mücadele edebilmek için değil, bölgedeki deniz ticaretinin güvenliğini sağlayabilmek adına da yapılmıştır. Kızıldeniz'deki İngiliz tehditine karşı Osmanlı donanmasının her daim hazır halde olması gerektiğinden Cidde'de büyük bir tersanenin vücuda getirilmesi artık elzemdir.

Bununla beraber bu konuda bir kafa karışıklığının olduğu, yapılacak masrafa değip değmeyeceği noktasında tereddütler yaşandığı açıktır. Nitekim bu durum Bahriye Nezareti tarafından Rüsûmat Emaneti'ne resmi yazıyla sorulmuştur. Gelen cevabi yazıdan bu konuda kapsamlı bir araştırmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen limanda yapılacak çalışmaların bölgeye değer katacağı, bu çalışmaların Cidde'ye çok faydalı olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Cidde'nin Hicaz Vilayeti'nin önemli bir gümrük limanı olduğu hatırlatılmıştır. Ancak imtiyaz işinin ecnebilere verilmesinin mahzurlu olacağı, bu çalışmaların devlet eliyle yapılmasının daha münasip olduğu ifade edilmiştir (BOA, İ.HUS, 16/4). Bu nedenle inşaata başlamadan önce yapılması gerekenleri tespit etmesi ve gerekli düzenlemeleri yapması için donanımlı bir mühendisin Cidde'ye gönderilmesi istenmiştir (BOA, İ.TNF, 3/34). Bununla beraber liman sahasında yapılan tetkikler bu işin devlete maliyetinin bir hayli fazla olacağını göstermiştir. Bahsedilen mühendise ödenecek harcırah bedeli bile önemli bir kalem tutmuş, limanın tamiri için de 28.868 kuruşa daha gerek duyulmuştur (BOA, BEO, 764/57254).

Cidde'de yapılması planlanan tersane inşası için özellikle üç bölge üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki hali hazırda mevcut olan Cidde limanıdır. Diğeri şehir merkezine 3 deniz mili uzaklıktaki Kubbetü'laşre bölgesidir ki, bu bölgeye merkezden ulaşım ancak 45 dakikada mümkün olabilmektedir. Bir diğeri ise Cidde'nin 15 deniz mili kuzeyinde olup Abhur olarak anılan bölgedir. Bahsi

geçen Abhur mahali, yapılması düşünülen tersane sahaları içinde merkeze en uzak olan noktadır. Abhur sahilleri en büyük harp ve ticari gemilerin muhafazasını kaldırabilecek büyüklükte, ancak etrafında herhangi bir yerleşim yeri olmayan sahadır. Bahsedilen üç limanın her biri kapsamlı bir şekilde incelenmiş, tersanenin ne kadar masrafla tamamlanabileceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca yıllık ne kadar gelir getirebileceklerine dair tahmini bir hesap yapılmış, mevkileri itibariyle hangi konularda avantajlı veya dezavantajlı olabilecekleri değerlendirilmiştir (BOA, BEO, 276/20632).

Mevcut Liman Üzerinde Yapılan Keşif Çalışmaları

Cidde'de kullanılan küçük bir liman zaten mevcuttur. Bu nedenle tersane yapımı için en çok bu bölge üzerinde durulmuştur. Bu liman şayet nitelikli bir şekilde büyütülür ve gerekli ilaveler yapılırsa burada güzel bir tersane vücuda gelebilir düşüncesi hâkimdir. Ancak bahsedilen limanın genişletilmesiyle bir dizi işlemin de aynı anda icra edilmesi gerekecektir. İlk olarak sahilde mevcut olan kömürün muhafazası için iskele hizasında küçük bir rıhtım inşa edilmelidir. Rıhtımın kuzeybatı istikâmetinde ve kıyıya 2.085 metre mesafedeki alandan sahile kadar 8 metre genişliğinde bir yol da yapılmalıdır. Bu alanın üzeri doldurulup büyük bir meydan teşkil edilmeli ve tersane bu sahada bina edilmelidir. Son olarak da iki adet iskele vücuda getirilmelidir. Bu iskelelerin birbirlerine mesafesi en az 30 metre, uzunlukları yüzer metre, genişlikleri ise 8 metre olmalıdır.

Cidde limanına gelen yolculardan da önemli bir kazanım sağlanacağı hatırlatılmış, alınan vergiler bir cetvel olarak sunulmuştur. Bahsedilen limanının son 7 yıllık hasılatı Cidde'nin önemini kanıtlar niteliktedir. Cidde limanına her yıl ortalama 90.000 hacı gelip gitmekte, değeli eşya, kereste ve bunun gibi malzemeler ithal ve ihraç edilmektedir. Yapılan hesaba göre Cidde gümrüğündeki bu ithalat ve ihracatın yıllık bazdaki karşılığı 1.129.594 işlemdir. Cidde'de gümrüğüne ayak basan her yolcudan 5 kuruş, limana yanaşan gemilerden her ton yük için 1 kuruş, iskeleye inen her bir parça eşyadan ise 15 para ücret alınmaktadır. Bu hesap dikkate alındığında Cidde limanının yılda ortalama 800.000 kuruş, yani 8.000 lira kâr getireceği anlaşılmaktadır. Liman inşaatının ise 55.000 Osmanlı lirası ile tamamlanacağı tahmin edilmektedir. Bununla beraber limandan alınacak vergilerle her yıl ortalama 8.000 lira civarında bir kaynak yaratılacaktır. Bu durumda yapılacak bu masraf zaten 7 yıl gibi kısa bir zarfında kendini amorti edecektir (BOA, BEO, 276/20632).

Ayrıca limana gelip giden gemilerin rahat bir şekilde manevra yapabilmeleri ve kıyıya rahat yanaşabilmeleri için kazı çalışmaları yapılmıştır. Liman yakınlarındaki bölgeler oldukça sığ haldedir ve bu durum seyahat esnasında bazı

aksaklıklara neden olmuştur. Bu sorunun çözümü için Hicaz Vilayeti tarafından Bahriye Nezareti'ne bir talep gitmiş, yetkili bir memurun bu bölgeye inceleme yapmak amacıyla sevk edilmesi istirham edilmiştir (BOA, ŞD, 2254/26). Talep edilen bir diğer husus da Cidde rıhtımının 25 metre genişliğinde bir yol ile sahile bağlanmasıdır. Bu masrafın karşılanabilmesi adına liman hasılatından belirli bir müddet vergi almamayı dahi düşünen Hicaz Vilayeti, bu çalışma için fedakârlık yapabileceğini ifade etmiştir. Talepler bunlarla sınırlı değildir. Cidde sahilindeki bazı körfezlerin boş olduğunu hatırlatan yerel yönetim, masrafları Tersane-i Amire tarafından karşılanmak üzere 2 kıta kayığın satın alınabileceğini belirtmiştir. Bölgedeki Arap eşkıyanın faaliyetlerinden de şikâyetçi olan Hicaz Vilayeti, eşkıya grubunun tecavüzlerine engel olacak tedbirlerin alınmasını ve kayık ticaretine zarar verilmemesini istemiştir (BOA, Y.PRK.UM, 5/94).

Cidde limanı oldukça geniş bir alana yayılmış ve işlek bir mevkide bulunduğundan gemilerin ihtiyacı olan kömürlerin saklandığı mağazanın da uygun bir yere taşınması gerekmektedir. Oysa Sefine-i Hümayûn'a mahsus maden kömürünün konulmuş olduğu ambar sahile oldukça uzak bir bölgededir ve bu durum bazı gecikmelere sebebiyet vermiştir. Bu sorunun çözümü konusunda nasıl bir yol izleneceği düşünülmüş ve deniz kıyısında yeni bir kömür mağazası yapılması kararlaştırılmıştır. Eski ve sahile uzak olan kömür mağazasının Belediye İdaresi'nin hizmetine bırakılması, onun yerine deniz kıyısında ve bedeli Cidde liman hasılatından karşılanmak üzere yeni bir kömür ambarı yapılması hedeflenmiştir. Yapılan keşif çalışmasına göre bu inşaat 5.659 kuruş masrafla tamamlanabilecektir (BOA, İ.BH, 2/33). Ancak bu meblağ liman hasılatından karşılanamamış, bunun üzerine yeni bir keşif çalışması yapılmıştır. Yapılan ikinci inceleme neticesinde bu çalışma için 12.755 kuruşa daha ihtiyaç olduğu anlaşılmış (BOA, İ.BH, 2/46), bu paranın gelecek senenin bütçesinden karşılanabileceği ifade edilmiştir (BOA, İ.MMS, 101/4261; BOA, İ.MMS, 105/4502).

Yine Cidde limanın batı tarafındaki giriş bölgesine yeniden inşası lazım gelen tersanenin ivedilikle vücuda getirilmesi Hicaz Vilayeti tarafından Bahriye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bahsi geçen yazıda mevcut tersanenin güvenliği sağlama noktasında bazı eksikliklerinin olduğu ifade edilmiştir. Bu yazışma üzerine tersanenin farklı bir noktada yapılması düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır[4] (BOA, MV, 45/16). Yapılacak masrafın Bahriye Nezareti bütçesinden karşılanması istenmiş, ayrıca bu çalışmalarda askeri birliklerden de

[4] Bu konuda kesinleşmiş bir karar yoktur. İlk etapta Babü'lmağrib bölgesinde tersane vücuda getirilmesine dair bir düşünce söz konusu iken, bu bölgenin bazı sorunlarının olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Kubbetü'laşre bölgesi tersane inşası için yeni bir seçenek olmuştur.

yardım talep edilmiştir. Gerekli olan alet ve edevat Tersane-i Amire tarafından imal edileceği gibi, dışarıdan satın alınan malzemeler de Tersane-i Amire bütçesinden karşılanacaktır. Tersane ve kömürlüğün duvarları ve kiremitleri için 109.129 kuruşa, satın alınacak demir ve marangozhaneler ile dökümhanenin ihtiyaçları için 37.994 kuruşa gereksinim duyulmaktadır. İmalat ve inşaat için İstanbul'dan gönderilecek malzemelerin değeri 67.759 kuruştur. Gerek Tersane-i Amire tarafından imal olunacak ve gerek dışarıdan satın alınacak makine, kazgan, destigâh, alet ve edevatın değeri ise 119.041 kuruştur. Bu döküm cetvelinden de anlaşılacağı üzere Cidde limanındaki toplam masraf tutarı 333.923 kuruşa ulaşmaktadır (BOA, İ.MMS, 101/4261; BOA, İ.MMS, 105/4502).

Cidde'ye bağlı Ebu Said ve Vasıt adalarında da bazı inşa projeleri söz konusudur. Bu adacıklarda inşa edilmesi düşünülen barınma evi ve hastane için 250.000 kuruş gerekmektedir. Cidde limanından adalara bağlanan köprünün tamiri için ise ilaveten 16.000 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Cidde limanındaki karantina evini büyütmek için bu evin yan tarafına 2 odanın daha inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Kayık limanının tamiri için de 34.058 buçuk kuruş daha tahsis edilmesi düşünülmektedir (BOA, MV, 38/3).

1893-1894 yılları itibariyle Cidde limanındaki çalışmaların tahminen 62.000 lira olacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte bu masrafın temel kısmını tersane, rıhtım ve iskelenin yapımı oluşturmaktadır. Bu çalışmalar için 55.000 liraya ihtiyaç duyulmaktadır ki, bu meblağın yarısı Rüsûmat Emaneti'nce karşılanacaktır. Masrafın kalan kısmı ise alternatif yollarla temin edilecektir. İnşaat çalışmalarında kullanılmak üzere yolculardan, eşyadan ve limana yanaşan gemilerden de ilave vergiler alınacaktır. Buna göre limana demir atan her gemiden, gemiden inen her yolcu ve eşyadan tıpkı İstanbul, Beyrut ve İzmir limanlarında olduğu gibi vergi tahsil edilecektir. Bahriye Nezareti ve Hicaz Vilayeti arasında bu şartlar altında bir anlaşma yapılmıştır. Ancak işe başlamadan önce burada böyle bir işe gerçekten lüzum olup olmadığının titizlikle araştırılması ve çıkacak neticeye göre hareket edilmesi tavsiye edilmiştir (BOA, Y.A.HUS, 279/200; BOA, MV, 75/56).

Cidde Rüsûmat Nezareti'ne bağlı olan Aluca Rüsûmat Müdüriyeti içinde de bir daire yapılması kararlaştırılmıştır. Bu daire, bahsi geçen müdüriyette çalışan görevlilerin ikâmeti içindir. Öyle anlaşılıyor ki burada çalışan görevlilerin şimdiye dek böyle bir imkânı olmamıştır.[5] Hazine arazisinden 182 metrelik bir alandan feragat edilerek burada bir daire inşa edilebilecektir. Yapılan keşifle bu işin 14.709 kuruş bedelle tamamlanabileceğini anlaşılmış, bununla birlikte

[5] Buradaki görevlilerin vazifelerini şimdiye kadar yakın yerlerdeki kiralık dairelerde ikâmet ederek yaptıkları ifade edilmiştir.

yapılacak dairenin 5 metre önüne bir rıhtım yapılması da öngörülmüştür (BOA, İ.RSM, 8/47). Bir başka yazışmada inşa edilecek bu daire ve rıhtımın dışında kömürlük inşasından da bahsedilmiştir. Toplam masraf ise resmi belgelerde 14.729 kuruş veya 14.000 küsur kuruş olarak ifade edilmiştir. Anlaşılan o ki yazışmalarda sehven hatalar yapılmıştır (BOA, ŞD, 587/70). Bu bağlamda toplam masraf için en doğru ifadenin 14.000 küsur kuruş olduğu söylenebilir.

1900 yılında Firza mevkiinden iskeleye kadar 31 metre genişliğinde 97 metre uzunluğunda bir ambar yapılması da düşünülmüştür. Bu inşaat esasen tedbir amaçlıdır ve Cidde gümrüğüne inen pirinç, darı gibi malzemelerin ıslanması tehlikesine karşı düşünülmüştür. Yağmur mevsimi yaklaştığından bu ürünlerin muhafazası için bir ambar ve sundurma yapılması kaçınılmaz bir gereksinimdir (BOA, ŞD, 386/68). Bir sundurma ile rıhtım içinde kalan gümrük iskelesi ile ambar birleştirilecektir. Genişliği 31 metre olacak yapının sağında rıhtım olacak, gümrük ambarıyla sundurma arasında ise 25 metrelik bir meydan bırakılacaktır. Sundurmanın yapılması aşamasında bazı mahzurlar görüldüğünden bazı noktalarda değişiklik yapılması gerekmiştir. Ancak inşaatın devam ettiği göz önüne alınarak bölgede ikinci bir keşif çalışması daha yapılmıştır. Buna göre bu iş için 74.421 kuruş gerekmektedir ki, bu meblağın 41.534 kuruşu sundurma işi için, 10.395 kuruşu evvelki keşifte hesaba katılmayan iskele masrafları için, 12.000 kuruşu ise mezkûr sundurmanın sahil kısmındaki masrafları içindir. Harcanması gereken toplam meblağ ise 166.136 kuruş olarak hesap edilmiştir. Bu keşif Meclis İdaresi ve Belediye azasından bir zat ile Komutan Paşa ve Rüsûmat Nazırı'ndan oluşan bir komisyon marifetiyle yapılmıştır[6] (BOA, ŞD, 590/1).

Cidde gümrüğünde yapılacak sundurma ile birlikte iskele civarında yapılması gereken farklı çalışmalar da mevcuttur. Bu nedenle acil bir önlem olarak gümrük noktasının 3.000-4.000 lira civarında bir bedelle satılması ve mevcut sundurmanın tamamen yıkılarak rıhtım üzerine yeniden inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu iş için gümrük ambarında bulunan kerestelerin de kullanılabileceği, bu malzemelerin yetersiz kalması durumunda ilave olarak kereste satın alınabileceği ifade edilmiştir. Bu masraflar için 5.929 kuruş civarında bir tahsisat yapılabilecektir (BOA, ŞD, 595/12).

Ekim 1906 tarihli bir rapor, daha önce tersane sahasında yapılması planlanan yeni kömür ambarının halen inşa edilemediğini göstermektedir. Eski ambar ise harap bir halde olup, bu şekilde hizmet vermesi artık mümkün değildir. Bu nedenle

[6] Bahsi geçen inşaat sahası aslında 3.007 m^2'dir, ancak yazışmalarda sehven 3.700 m^2 olarak ifade edilmiştir.

şayet yeni ambar yapılamayacaksa, en azından eski ambarın ivedilikle onarılması gerekmektedir. Bu inşaatın bütçeye getireceği yük ise 11.278 kuruş 15 paradır. Ancak bu meblağın 1907 yılı bütçesinden karşılanabileceği ifade edilmiştir (BOA, İ.BH, 7/14). Liman dâhilinde bulunan bazı binalar da zamanla harap olmuş, hatta bir kısmı yıkılmıştır. Bu yapıların da tekrar ele alınarak kullanılabilir hale getirilmesi şarttır. Bu nedenle bu konuda neler yapılabileceği düşünülmüş, yerinde bir keşif çalışması yapılmıştır. İncelemeden sonra bu yapılardan birinin 5.000 kuruşla, diğerinin ise 65.454 kuruşla tamir edilmesinin uygun olduğu ifade edilmiştir (BOA, BEO, 3467/259974).

Cidde limanını kullanılabilir bir hale getirebilmek ancak güzel bir rıhtımla mümkün olabilir. Limanın ana bölgesi zaten güvenli, temiz ve sorunsuz bir bölgededir. Sahil ile liman bölgesi arasındaki suyun derinliği değişiklik arz etmekle beraber, ortalama 3 metre civarındadır. Ancak sahile 2 mil mesafedeki kayalıkların kırılıp temizlenmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle bu işe girmek asla uygun değildir. Cidde'nin batı yakasından sahildeki liman bölgesine kadar 40 metre genişliğinde bir rıhtım tesisi ile bu sorun çözülebilir. Liman inşaatın yapılmasıyla bir hayli gelir elde edilmesinin yanında, bu inşaat Cidde Belediyesi'nin medeniyet gelişimine de fayda sağlayacaktır. Özellikle yüz binlerle ifade edilen hacıların yolculukları bu suretle kolaylaşacaktır.

Yapılacak rıhtım dışında, Cidde yakınlarındaki Rudeym Adası'nda da bir karantina evi inşa edilecektir. Bu inşaatların tamamlanması halinde senelik 50.000-60.000 lira civarında gelir elde edilmesi beklenmektedir. Lazım olan makine, alet, edevat ve diğer malzemeler ise Port Sudan'dan getirilecektir. Bu işi ecnebilerin üstlenmesinden azami ölçüde kaçınılacak, yerel halktan servet sahibi kişiler arasında bir ortaklık kurulacaktır. Ancak oluşturulan bu müşterek komisyon da işin üstesinden gelememiştir. Bunun üzerine birkaç varlıklı ecnebinin bu ortaklığa dâhil edilmesi veya ecnebi tüccarlardan bir miktar sermaye alınarak bu işin tamamlanması düşünülmüştür. Ancak bu tüccarların yabancı ülke vatandaşı olması ilerleyen süreçte bazı müdahalelere zemin hazırlayabilecektir. Bu tüccarların sonraki yıllarda bu şirketi satın almaları gibi bir tehlike de mevcuttur. Bu sebeple bu düşünceden vazgeçilerek bu işin mutlaka devlet eliyle yapılması kararlaştırılmıştır.

Bu düşünceyle ilk olarak rıhtım inşasının Hicaz demiryolu vasıtasıyla yapılması öngörülmüştür. Mekke-Cidde demiryolu hattının inşası başladığında, rıhtım inşasının da bu çalışmanın içine katılması üzerinde durulmuştur. Üstelik bu hat vasıtasıyla Cidde'ye 15 km. uzaklıkta olan tepelerden gerekli olan taşlar da ilave masraf olmadan getirilebilir. Rıhtımın yapımı için Cidde yakınlarında kumla karışık toprak da bulunmaktadır. Bu toprakların kullanılması halinde inşaat

masrafları bir hayli azalacaktır (BOA, BEO, 3665/274825). Ancak Hicaz demiryolu şirketinin bu işi yapabilecek kapasitede olmadığı zamanla anlaşılmıştır.

Bununla beraber rıhtım yapılması planlanan saha kumlarla dolmuştur. Bu yüzden kıyı şeridi çok sığ bir hale gelmiş, elde tarak dubası da olmadığından sahil kumlardan temizlenememiştir. Mevcut mali durum yeni bir tarak dubası satın almaya da imkân vermemiştir. Zaten elde tarak dubası olsa bile, her seferinde sahilin kumlardan temizlenmesi ayrı bir masraf anlamına gelecektir. Çünkü sahil bölgesi dalgaların getirdiği kumlar nedeniyle devamlı olarak dolmaktadır. Bu yüzden rıhtım yerinin değiştirilmesinin daha makul olacağı beyan edilmiştir (BOA, DH.MUİ, 100/7). I. Dünya Savaşı'nın başlamasına sayılı günler kala Hicaz Valisi tarafından kaleme alınıp Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen arzuhal mevcut sorunların devam ettiğini göstermektedir. Cidde'nin harap halinden kısaca bahseden Vali, Cidde sahilinin güzel bir liman haline getirilmesini ve yine bir gayretle küçük bir rıhtım inşa edilmesini istirham etmiştir (BOA, DH.İD, 199/4).

Yapılması planlanan tersanenin yabancılarla değil, Müslüman müteşebbisler eliyle yaptırılmasının yolları aranmıştır. Cidde limanına gelip giden gemilerin güvenliğini sağlamak, ithalat ve ihracatına hizmet etmek için bu konuya azami özen gösterilmiştir. Nitekim Osmanlı Hükümeti bu işin imtiyazını 99 sene müddetle Seyyid Ömer Efendi'ye tevdi etmek istemiştir. Kızıldeniz'in önemine binaen orada bir tersane vücuda getirmekten hâsıl olacak fayda açıktır. Bahriye Nezareti tarafından yapılan incelemeyle tersane ile çevresinde yapılacak fabrikanın Cidde limanındaki Şab bölgesinde inşa edilmesi uygun görülmüştür. Yapımı planlanan tersane, rıhtım ve iskelenin 55.000, fabrika, kömürlük ve diğer binaların 7.000, alet, edevat, makine ve tezgahların ise 20.107 lira tutacağı tespit edilmiştir. Bu işte imtiyaz sahibiyle birlikte Nafia Nezareti'nin de sorumlu olduğu, bahsi geçen nezaretin üzerine düşen mesuliyeti harfiyen yerine getireceği vurgulanmıştır[7] (BOA, Y.MTV, 175/374; BOA, Y.MTV, 172/5). Ancak yaşanan gelişmeler Cidde'de yeni bir inşa faaliyetine izin vermemiştir (Ünal, 2021, s. 136).

[7] Bahsedilen çalışmaların toplam masrafı ilgili arşiv vesikalarında 82.137 lira zikredilmiştir. Oysa yapılan masraflar hesaplandığında toplam masrafın 82.107 lira olduğu anlaşılmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki evrakta hesap hatası yapılmış, sehven bu şekilde kayda geçirilmiştir.

Kubbetü'laşre Bölgesinde Yapılan Keşif Çalışmaları

Mevcut limanda bir tersane yapılamazsa, ikinci alternatif Kubbetü'laşre bölgesidir. Liman burada vücuda getirilirse bunun devlete maliyeti 725.000 kuruş olacaktır. Ancak bu masraf sadece tersane inşası içindir. Tersane dâhilinde kömürlük, fabrika, demirhane, dökümhane ve hastane de inşa edilmelidir. Bunların dışında, asker, subay ve tersane memurlarının ikâmetlerine mahsus dairelerin yapılması gerekmektedir. Ayrıca kara üzerinde kumandan dairesi inşa edilecektir. Zikredilen bu çalışmalar için tahminen 700.000 kuruşa daha ihtiyaç duyulacaktır. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Kubbetü'laşre'deki toplam inşaat masrafı 1.425.000 kuruş, yani 14.250 liradır. Üstelik bu meblağın içinde inşa edilecek binalardaki makine, kazgan ve destigâh masrafları yoktur. Bu masrafların Tersane-i Amire tarafından ayrıca temin edileceği hatırlatılmıştır.

Kubbetü'laşre bölgesinde Cidde tüccarlarından biri geçmiş yıllarda tuz çıkararak bir müddet işletmecilik yapmış, sonrasında bu alanı mahalli idareye terk etmiştir. İlerleyen süreçte ise bu saha tersanenin hizmetine sunularak maden kömürünün depolandığı yer olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu yer mevcut haliyle bir tersane inşasına müsait değildir. Kara tarafından 20 metre doldurulması ve mevcut yerinin 1 metre kadar yükseltilip muntazam bir hale getirilmesi gerekmektedir. Tersane hizmetine mahsus bir kömürlük ve diğer binaların inşa edilmesiyle birlikte 32 metre genişliğinde ve karaya doğru 120 metre uzunluğunda bir yol da yapılmalıdır. Deniz tarafı da yarım metre kadar doldurularak güzel bir tersane meydanı oluşturulmalıdır. Buna iltisaklı olarak yine 6 metre genişliğinde ve karaya doğru 100 metre uzunluğunda bir yol inşa edilecektir. Ayrıca kara üzerinde yapılacak memur idaresinin zemini düşük kalacağından onun üzeri de 1 metre kaldırılacaktır. Bu şartlar altında Kubbetü'laşre bölgesi tersane yapımı için uygun bir seçenek olabilir.

Bununla beraber su temin etme problemi Kubbetü'laşre bölgesi için büyük bir handikaptır. Bir tersanenin temel konusunun su olduğu düşünüldüğünde bunun büyük bir açmaz olduğu ortadadır. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti çevredeki su kaynaklarının araştırılmasını istemiş, Korvet-i Hümayûn Çarhçıbaşı Binbaşı Kemal Bey, değirmen çarhçısı Mehmet Efendi ve Korvet-i Hümayûn hesap memuru Ethem Efendi bu iş için görevlendirilmişlerdir. Yapılan ilk çalışma çevredeki su kaynaklarının limana ne kadar uzaklıkta olduğuyla ilgilidir. Nitekim karaya 2.500 metre uzaklıktaki bazı bedevi köylerinde su kaynakları tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda bu suların doğal kaynak suyu olmadıkları, etraftan sızıntı şeklinde gelen suların birikmesiyle oluştukları anlaşılmıştır. Her bir köyden 100-150 kıyye su alındığında buralardaki su kaynaklarının da bitme tehlikesi ortaya çıkabilir. Bununla birlikte köyler birbirlerine yakın olduğu için

geri kalan suların bedevi köylülerine eşit olarak dağıtılabileceği öngörülmüştür. Bahsedilen görevliler bu araştırmadan sonra bu bölgede 5 muntazam kuyunun açılmasına dair rapor vermişlerdir. Şöyle ki bu kuyulardan biri merkeze açılacak, diğer dördü ise köylerden merkeze doğru giden hat üzerinde inşa edilecektir. Bu kuyuların derinliği 7 metre, duvarlarının kalınlığı ise 75 cm. olacaktır. Merkezdeki kuyu ile diğer kuyular arasında mafsallar açılacak ve buradan geçirilecek borularla köylerdeki sular merkeze, yani tersanede bulunan ana kuyuya aktarılacaktır. Bu şekilde temin edilecek su, tersanede görev yapacak asker ve işçilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecektir (BOA, BEO, 276/20632).

Hayati bir ihtiyaç olan içme suyu problemi esasen Cidde'de her zaman mevcuttur ve özellikle hac mevsiminde bu konuda büyük sorunlar yaşanmaktadır (Küçükaşçı, 2009, s. 177-178). Cidde ve çevresindeki yoğun nüfusun yanında, askeri tesis ve garnizonlardaki ihtiyaç da bu sorunu ziyadeleştirmiştir. Kilometrelerce mesafeden kanallar vasıtasıyla ve zorlukla taşınan su büyük bir maliyete neden olmuştur. Bu yüzden kronikleşmiş su sorununu çözmek amacıyla bu bölgede bir su arıtma projesi de düşünülmüştür. Hatta bu konuda epey mesafe alınmış, imparatorluk coğrafyasında ilk kez deniz suyunu arıtma tesisi bu sahada kurulmuştur. Ancak bu sistemler düzgün işletilemediğinden verim alınamamış ve sistemden vazgeçilmiştir (Can, 2022, s. 145-148).

Kubbetü'laşre bölgesine işinin ehli görevlilerin gönderilmesi, burada detaylı bir araştırmanın yapılması ve inceleme heyeti tarafından kapsamlı bir raporun sunulması bu bölge üzerinde ciddi olarak durulduğunu göstermektedir. Öyle ki en ücra köylere varıncaya kadar incelemeler derinleştirilmiştir. Bu köylerdeki su kaynakları ve bu kaynakların yapılarına dair bir değerlendirme yapılmış, içme suyunun nasıl ve ne suretle kıyıya ulaştırılabileceği üzerinde durulmuştur. Öyle anlaşılıyor ki bu saha Osmanlı yetkilileri tarafından makul bir seçenek olarak görülmüştür.

Abhur'da Bölgesinde Yapılan Keşif Çalışmaları

Tersane yapımı için seçilen sahalardan biri de Abhur'dur. Abhur bölgesinin tersane yapımına oldukça elverişli ve güvenli bir körfez olduğu ifade edilmiştir. Ancak burada da su tedarik sorunu mevcuttur. Cidde şehir merkezine olan uzun mesafesinden dolayı bu bölgeye su temin etmek çok daha zordur. Sadece su temin edebilmek için yapılacak inşa masrafları dahi tahminen 15.000 kuruşu bulacaktır. Cidde limanında yapılacak tersane meydanı ile diğer inşa faaliyetleri için ise 62.000 kuruşa ihtiyaç vardır. Özetle bu bölgede tersane yapılabilmesi için 63.500 kuruşa ihtiyaç duyulmaktadır. Abhur sahillerinin kıyı derinliği 6 kulaçtan 10 kulaca kadar değişiklik göstermektedir. Sahillerinde kayalıklar varsa da kenarları sanki özellikle yapılmış gibi deniz yüzeyinden hemen 2 metre yükseklikte doğal

bir rıhtımdır. Çevresindeki arazi dağlara varıncaya kadar gayet düz bir ova üzerinde ve güzeldir. Buradaki ova dağlara 3, Cidde'ye 4 saatlik uzaklıktadır. Zikrolunan dağlardaki bedevi köylerinde birçok hurmalık bulunduğu gibi, bu köylerde tarımsal faaliyetler de yapılmaktadır. Köylerin doğal kaynak suları mevcut olup, açılan kuyulardan da su temin edilebilmektedir. Bu sular hem içmeye hem de zirai faaliyetlere yetecek miktardadır.

Bununla beraber Afrika sahillerinden kaçırılan siyahi esirlerin Abhur'da karaya çıkarıldığı ve bu bölgede silah kaçakçılığı yapıldığına dair haberler mevcuttur. Bunun doğruluğunu araştırmak isteyen mahalli idare, bu bölgede detaylı bir inceleme yaptırmıştır. Hatta Cidde Belediye Reisi yanına bir aza ve bir de mimar alarak bu bölgeye bizzat gitmiş ve bölgede araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmalar neticesinde bölgede bir karakol yapılmasının zaruri olduğuna dair bir kanaat hâsıl olmuş, bu karakolun nereye ve nasıl yapılabileceği dahi tayin edilmiştir. Yapılması planlanan karakolda bir miktar süvari ve piyade subayları da ikâme edilecektir. Bölgenin güvenliğinin sağlanmasında civar ahalisinin de bu görevlilere yardım edeceği ümit edilmektedir. Yapılacak karakol zemin katı ahır ve üst katı koğuş olmak üzere iki katlı olmalıdır. Karakolun her yönünde mazgallar bulunmalı ve gerektiğinde askerlerin buradan ateş edebilmesine müsaade edecek şekilde dizayn edilmelidir. Bu körfezde asayiş ne kadar iyi sağlanırsa, yapılması planlanan tersane de o derece korunaklı bir tesis olacaktır. Burada inşaat yapmak ise oldukça kolaydır. Çünkü kazılan yerden bu bölgeye özgü kaya taşları çıkmaktadır ve bu taşlar yapılacak inşaatta kullanılabilir. Böylece başka yerden taş nakliyatına da gerek duyulmayacaktır (BOA, BEO, 276/20632).

Osmanlı Devleti bu gerçekleri de göz önüne alarak kıyı korumasına ciddi anlamda önem vermiştir. Bölgedeki asayiş sorununu çözmek için hızlı ve manevra kabiliyeti olan savunma tekneleri satın alınmıştır (Korkmaz, 2019, s. 91-92). Cidde sahillerinin korunması için de güçlü bir filo oluşturulması istenmiş, bu konuda gerekli çalışmalar da başlatılmıştır. Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa da, bu filo için ne tür gemiler kullanılabileceğini ve neler yapılabileceğini belirtmiştir. Hicaz filosu için Avrupa tersanelerine işletilmesi masraflı olmayan, özel olarak inşa edilmiş tekneler sipariş edilmiştir. Bunlar Kızıldeniz ile Basra Körfezi kıyılarında devriye amaçlı olarak kullanılabilecek özellikte küçük gemilerdir (Deringil, 2007, s. 85-86).

Tahsin Paşa'nın anılarından bu bölge için bazı tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim Tahsin Paşa, Bahriye Nezareti ve Rüsûmat Emaneti'nin bu bölgede ortak çalışmalar içine girdiklerini, kaçakçılığa engel olmak için sahillere ganbotlar gönderildiğini beyan etmiştir (Tahsin Paşa'nın Yıldız

Hatıraları, 1999, s. 345). Bu bağlamda Osmanlı donanmasının Abhur ve çevresindeki silah ve esir kaçakçılığına karşı elden geldiğince mücadele ettiği söylenebilir. Ancak bu çabalar kaçakçılığın durdurulması için çok yetersiz kalmıştır (Akalın, 2014, s. 375-377). Erkan-ı Harb feriklerinden Atıf Paşa da bu bölgedeki kaçakçılığın engellenemediğini, iskelelerin de tam manasıyla askeri kontrol altına alınamadığını ifade etmiştir (Atıf Paşa, 1326, s. 153).

Bununla birlikte Abhur bölgesinde asayişi sağlamak adına yapılan iyi niyetli çabalar kayda değerdir. Ancak bu önlemlerin ne kadar caydırıcı olduğu konusunda izâhât yapmak zordur. Bu bölgelerde daima 2 korvet, 50-60 kadar *senbuk* denilen ufak yelken gemisi 10-15 günde bir seyr-ü sefer ederek bölgeyi denetlemiştir (Barlak, 2013, s. 232). Kızıldeniz'de sahil güvenliği sağlamaya çalışan bu küçük birlik *Bahr-i Ahmer Komodorluğu* adıyla anılmıştır[8] (HVS, 1301, s. 130-132; HVS, 1303, s. 101-104). Ancak bu gemi ve kayıkların buradaki mevcudiyeti Abhur'da bir tersane olmadığından daimi nitelikte olamamıştır. Dolayısıyla devriye görevini yapan gemi ve kayıklar bu faaliyetten sonra Cidde limanına dönmek durumunda kalmışlardır. Bu durum bölgedeki kaçakçı ve eşkıya takımının daha rahat hareket etmelerine imkân tanımış, merkezden uzak bu bölgede istedikleri gibi faaliyet göstermişlerdir (Barlak, 2013, s. 41).

Sonuç olarak Abhur bölgesinde de diğer bölgelerde olduğu gibi su temini ortak sorundur. Bununla birlikte mezkûr bölgede çözülmesi gereken esas problem asayiş meselesidir. Bu sorun çözülmeden bölgede bir tersane vücuda getirmenin bir faydası olmayacak, aksine bu durum tersanenin güvenliğini dahi tehlikeye sokabilecektir. Esasen bu arazi doğal koşulları bakımından tersane yapımına çok uygun ve müsait bir sahadır. Ancak merkeze uzaklığı, su temini hususundaki sıkıntıları ve asayiş problemleri nedeniyle bu bölge son seçenek olarak değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Cidde Osmanlı Devleti için önemli bir sahil kentidir. Süveyş Kanalı'nın 1869'da kullanıma açılmasıyla daha da önemli bir hale gelen Cidde'nin özellikle hac mevsimindeki yoğunluğu bir hayli artmıştır. Cidde'ye deniz yoluyla gidebilmek için tek güzergâh olan Süveyş Kanalı 1882'de İngilizlerin kontrolü altına girince Osmanlı Devleti bu konuda bazı tedbirler almaya çalışmıştır. Bununla beraber

[8] Bahr-i Ahmer Komodorluğu'na bağlı olarak bu bölgelerde devriye hizmetini yerine getiren gemiler Edirne ve Bursa korvetleridir. Her iki korvetin başında Binbaşı rütbesinde komutanlar bulunmakta, Edirne korvetinde 104, Bursa korvetinde ise 130 personel görev yapmaktadır. Bu personelin içinde marangoz, cerrah, hesap memuru ve imam gibi sivil memurlar da bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin bölgede kullandığı deniz araçlarındaki teknik yetersizlik Cidde'deki kıyı güvenliğinin önemli sorunlarından biridir. Bu sahada görev yapan Osmanlı gemileri Kızıldeniz sahillerinde çalıştırılmaya uygun değildir. Üstelik bu gemilerin demirleyebileceği güvenli bir tersanenin eksikliği de her zaman hissedilmiştir. Bu nedenle bir tedbir olarak Cidde limanının büyütülmesi gündeme gelmiştir. Burada büyük bir donanmanın mevcudiyetine imkân tanıyabilecek bir tersane vücuda getirilmek istenmiş, eldeki imkânlar dâhilinde bu konuda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir.

Cidde'de bir tersane inşa etme hususunda üç farklı alternatif üzerinde durulmuştur. İlk akla gelen seçenek Cidde'deki mevcut limanın büyütülmesi ve tersanenin Şab bölgesinde inşa edilmesidir. Diğer iki alternatif ise Kubbetü'laşre veya Abhur limanlarında yeni bir tersane oluşturmaktır. Cidde'de inşa edilecek tersanenin mutlaka bu üç bölgeden birinde olması gerekmektedir. Yapılan çalışmalara dikkat edildiğinde maddi kaynak yaratma noktasında bazı problemler göze çarpmaktadır. Nitekim yapılacak harcamaların en uygun bedelle yapılması gerektiğine dair bir görüş birliği söz konusudur. Bunun için inşa masraflarının ne kadar tutacağı, nasıl ve hangi suretle karşılanacağı en ince ayrıntısına kadar tespit edilmiştir. Bizzat Osmanlı Hükümeti tarafından İstanbul'dan inceleme için gönderilen memurlar dışında, yerel idareler de tersanenin nerede yapılabileceğine dair çalışmalar yapmışlardır. Cidde Valisi, Belediye Başkanı ve maiyetindeki memurlar Cidde sahil bölgesinde tetkikler yapmışlar, bu konuda raporlar hazırlamışlardır. Cidde limanının güvenli bir mevkide yapılması konusuna ise ayrı bir hassasiyet gösterilmiş, bu meseleye büyük önem verilmiştir.

Cidde limanında tersane inşasının önündeki engellerden biri de içme suyu problemidir. Özellikle Kubbetü'laşre ve Abhur bölgesinde bu sorun daha fazla kendini hissettirmektedir. İnşa edilecek tersanede görev yapacak asker ve memurlar için öncelikle içme suyu sorununun halledilmesi elzemdir. Esasen bu sorun sadece tersane bölgesinde değil, Cidde ve çevresinde de fazlasıyla hissedilmektedir. Civar bölgelerde suyu olan mevkiler tabi ki mevcuttur, ancak bu bölgelerden su tedarik etmek için de büyük bir masrafı göze almak gerekmektedir. Yapılan araştırmalar en yakın içme suyunun tersane bölgesine 2.5 km. uzaklıktaki bedevi köylerinde olduğunu göstermiştir. Bu suyun isâle hattıyla tersaneye aktarılması için ise bir dizi işlem gerekmekte, bu çalışmalar zaman ve para kaybı anlamına gelmektedir.

Tersane yapılması planlanan Abhur bölgesinde içme suyu dışında bazı asayiş sorunları da mevcuttur. Cidde şehir merkezine uzaklığı sebebiyle bu bölgenin merkezden denetimi zor olduğundan özelikle Afrika'dan kaçırılan siyahi kölelerin Abhur'da karaya çıkartıldığına dair rivayetler söz konusudur. Bu

rivayetlerin doğru olup olmadığı konusunda bir kesinlik yoktur. Ancak Cidde Belediye Başkanı ve heyetinin bizzat bu bölgeye gidip denetleme yapması ve bölgede karakol yapılmasına dair bir rapor sunulması bu haberlerin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Esasen bu bölge doğal bir liman olup güvenli bir körfez konumundadır. Ancak bu tür olaylar asayişi sağlama konusundaki aksaklıkları gözler önüne sermektedir.

Cidde'de yeni bir tersane yapılmasına yönelik projeler sürerken, diğer taraftan mevcut limanın eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Çünkü Cidde'de yapılması planlanan tersanenin, bu mevcut limanı genişletmek suretiyle vücuda getirilmesi de düşünülmüştür. Bu bağlamda Cidde limanındaki bazı sığ noktalar kazılarak daha büyük gemilerin limana yanaşabilmesine uygun hale getirilmiştir. Ayrıca gemi yakıtı olarak kullanılan kömürün saklanması için sahile yakın noktada bir kömür mağazası yapılması fikri gündeme gelmiştir. Ancak bu düşüncenin fikir aşamasında kaldığı ve icraata geçirilemediği anlaşılmaktadır.

Cidde'de bir tersane inşa edilebilmesi için yapılan keşif çalışmaları kapsamlı ve değerlidir. Yapılan keşifler her bir iş için ayrı olarak hesaplanmış ve ne kadara mâl olacağı belirlenmiştir. Bu ince detaylardan sonra ise işin toplam maliyeti açıklanmıştır. Hicaz Vilayeti ile Bahriye Nezareti arasındaki yazışmalar, Cidde sahilinde yapılması gereken farklı düzenlemelerin olduğunu göstermektedir. Her bir çalışma için ayrı bir maliyet bedeli çıkarılmış, bölgede bir tersane yapılması durumunda elde edilecek gelirler tahmini olarak verilmiştir. Tersanenin nerede yapılacağı başlı başına bir sorundur. Bu işlerin bütçeye getireceği yük ise tersanenin yapılacağı yere değişiklik göstermiştir. Bunun dışında tersanenin yapılacağı yere göre denizden sahile doğru yol yapımı, bu yolun uzunluğunun ve genişliğinin ne kadar olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Sahile nasıl ve hangi suretle su getirileceği de halledilmesi gereken bir başka sorundur.

Sonuç olarak Cidde'de büyük bir tersane yapılmasına yönelik düşünce bir türlü hayata geçirilememiştir. Uzun yıllar üzerinde birçok tartışmaların yaşandığı bu proje beklenen neticeyi verememiştir. Osmanlı Hükümeti bu işe kesinlikle yabancı müteşebbisleri dâhil etmek istememiş, bu nedenle Müslüman tüccarlardan bu konuda bir talep beklemiştir. Cidde tüccarlarından Seyyid Ömer Efendi ile anlaşma zemini arayan Osmanlı Hükümeti, bu işin imtiyazını kendisine vermeyi düşünmüştür. Ancak bazı anlaşmazlıkların bu sürece engel olduğu anlaşılmaktadır. Birkaç Müslüman müteşebbisi bir araya getirerek ortak bir komisyon kurmayı da deneyen Osmanlı Hükümeti, bu girişiminden de bir sonuç alamamıştır. Son çare olarak devlet eliyle bu işi finanse etme düşüncesi gündeme gelmiş, ancak burada da aynı akıbet yaşanmıştır. Bu yüzden Cidde'de bulunan mevcut tersane eski ve mütevazı yapısıyla faaliyetlerine devam etmeye mecbur

kalmıştır. Bu bağlamda Cidde limanında yeni bir tersane inşa edilmesine yönelik çabaların kağıt üzerinde kaldığı söylenebilir. Doğal olarak liman bölgesinde yapılan keşif çalışmalarından bir fayda sağlanamamış, sunulan raporlardan gereğince istifade edilememiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 276/20632, 764/57254, 3467/259974, 3665/274825.

Dâhiliye İdare (DH.İD), 199/4.

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 100/7.

Hariciye Siyasi (HR.SYS), 102/11.

İrade Bahriye (İ.BH), 2/33, 2/46, 7/14.

İrade Dâhiliye (İ.DH), 975/77007, 1434/1323.

İrade Hususi (İ.HUS), 16/4, 173/1327.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 101/4261, 105/4502.

İrade Rüsûmat (İ.RSM), 8/47.

İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF), 3/34.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 38/3, 45/16, 75/56

Şura-yı Devlet (ŞD), 386/68, 587/70, 590/1, 595/12, 2254/26.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 172/5, 175/374.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK), 88/41.

Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 57/31.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 6/7, 6/36.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS), 279/200.

Yıldız Umumi (Y.PRK.UM), 4/72, 5/94.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akalın, D. (2014). Aden'in işgali ve işgalden sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de aldığı tedbirler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *XXIX* (2), 357-404.

Akalın, D. (2016). *XIX. Yüzyılda Kızıldeniz'de Avrupalı Güçler ve Osmanlı Hâkimiyeti, Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi.* Mahya Yayıncılık.

Akalın, D. (2019). *Kızıldeniz'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti ve Cidde Olayları*. Kesit Yayınları.

Akalın, D. (2015). *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi (1854-1882).* Yeditepe Yayınevi.

Atıf Paşa. (1326). *Yemen Tarihi*. C. II. Şirket-i Tab'iye.

Barlak, H. (2013). Dini ve siyasi yönden Osmanlı Devleti idaresinde hicaz (1876-1909) (Tez no. 547711) [Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Bostancı, M. (2014). Birinci dünya savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin hicaz'da hâkimiyet mücadelesi. *Gazi Akademik Bakış, 7* (14), 117-136. https://doi.org/10.19060/gav.46190

Can, Ö.F. (2022). 20. yüzyıl başlarında Cidde'de su temininde yaşanan güçlükler ve Azmzade Sadık el-Müeyyed'in teşebbüsleri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24*(45), 141-164, https://doi.org/10.17335/sakaifd.1066239

Deringil, S. (2007). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909).* Yapı Kredi Yayınları.

Doğan, F. (2013). 18 ve 19. yüzyıllarda Şam-Medine hac yolu ve güvenliği: Cerde Başbuğluğu. *Tarih Okulu Dergisi*, 6 (XV), 127-157, http://dx.doi.org/10.14225/Joh215

Ecer, A.V. (2001). *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*. ASAM Yayınları.

Güler, M. & Çakmak, A. (2021). *Osmanlı Hac Organizasyonunda Cidde Konsoloslukları (1840-1916)*. Aktif Yayınevi.

Gülsoy, U. (1994). *Hicaz Demiryolu.* Eren Yayıncılık.

Hicaz Vilayeti Salnamesi, (HVS), Hicri 1301/Miladi 1883-1884, Hicri 1303/Miladi 1885-1886, Hicri 1309/Miladi 1891-1892.

Hogarth, D.G. (1978). *Hejaz Before World War I: A Handbook.* The Oleander Press.

Hülagü, M. (2008). *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu.* Yitik Hazine Yayınları.

Hülagü, M. (2007). *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı.* Pan Yayıncılık.

Hülagü, M. (1995). İngilizlerin hicaz isyanına maddi yardımları. *Belleten, 59*(225), 429-446, https://doi.org/10.37879/belleten.1995.429

Korkmaz, M. (2019). İstanbul'dan Basra'ya gönderilen ilk Osmanlı harp gemileri: Bursa ve İzmir korvetlerinin seyir günlüğü (24 Eylül 1865-3 Aralık 1866). *Tarih Dergisi Turkish Journal of History,* (69), 87-112, 10.26650/TurkJHist.2019.19014

Küçükaşçı, M.S. (2009). Sikâye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 37, s. 177-178). Türkiye Diyanet Vakfı.

Ochsenwald, W. (1984). *Religion, Society and the State in Arabia: The Hijaz Under Ottoman Control, 1840-1908.* Ohio State University Press.

Özcan, A. (1996). Hac: Osmanlı dönemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 14, s. 400-408). Türkiye Diyanet Vakfı.

Özgen, A. (2001). 1272H/1855–6 ile 1328H/1910 yılları arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz ve Yemen vilayetlerinin idari taksimatı (Tez no. 108946) [Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Özyüksel, M. (2000). *Hicaz Demiryolu.* Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, (SDAO), Hicri 1326/Miladi 1908-1909.

Sapan, S. (2005-2006). Başbakanlık Osmanlı arşiv belgelerinde Arap Yarımadasında silah kaçakçılığı (1892-1910). *Akademik Araştırmalar Dergisi, 7*(27), 81-94.

Somel, S.A. (1996). Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 tarihli hicaz raporu. *Tarih Arştırmaları Dergisi, 18*(29), 1-38, https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000107

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları: *Sultan Abdülhamid*. (1999). Boğaziçi Yayınları.

Ünal, L. (2021). Birinci cihan harbi'nde Hicaz cephesi ve Medine müdafaası. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* (49), 126-153. https://doi.org/10.17498/kdeniz.883085

EXTENDED ABSTRACT

This article sheds light on the socio-economic and political situation of Jeddah at the turn of the 20th century. The British occupation of Egypt in 1882 and their aggressive attitude in the region greatly disturbed the Ottoman Empire. The Ottoman Empire, fearing that British expansionism would spread to the Red Sea, wanted to take security measures in the port of Jeddah because it was a gateway to the holy lands. Moreover, apart from its spiritual value, Jeddah also has an important share in world maritime trade. The Ottoman Empire, which wanted to ensure the security of the holy lands and to continue maritime trade, took some measures in the region. The Ottoman Empire, which thought that it had to have a strong navy in the region in order to fight against the British, first thought of building a shipyard in Jeddah.

While the exploration works were being carried out, where the shipyard would be built, how much the construction costs would be, and how and in what way the construction would be carried out became important topics of discussion. However, bringing water to the port area also presents a separate problem. Because the shipyard areas where it is planned to be built do not have rich resources in terms of water supply. In fact, the water problem exists in almost every region in Jeddah and its surroundings. For this purpose, a separate commission was established and clean water resources around Jeddah were investigated. Research has shown that there is clean drinking water in villages 2-3 kilometers away. How and in what way these water resources will be transported to the coastal area has also created problems. Long pipelines to be drawn from the mentioned villages to the coastal area require a large expense. In addition, deep wells should be opened in villages where water is available, and these waters should be transferred to a large well to be built near the shipyard via a transmission line. The studies conducted showed that 5 wells would be needed, including those in the shipyard area and the surrounding villages.

The exploration works carried out are comprehensive and detailed. An attempt was made to determine where the shipyard would be built on the Jeddah coastline, the most useful areas were scanned, and three areas were particularly emphasized. Different exploration works were carried out for these three alternatives and the costs were calculated in detail. The Ottoman Government did not want to involve

foreign entrepreneurs in this business, so they waited for a request from Muslim merchants on this issue. The Ottoman Government, which was seeking an agreement with Seyyid Ömer Efendi, one of the merchants of Jeddah, considered granting him the privilege of this business. However, it is understood that some disagreements prevented this process. The Ottoman Government also considered establishing a joint commission by bringing together several Muslim entrepreneurs, but this attempt also failed to yield any results. As a last resort, the idea of financing this work through the state was brought to the agenda, but the same fate befell here as well.

As a result, the idea of building a large shipyard in Jeddah was never realised. This project, over which there have been many discussions for many years, has not yielded the expected results. The internal and external problems of the state and the economic problems experienced were effective in this negative process. For this reason, the existing shipyard in Jeddah was forced to continue its activities with its old and simple structure. In this context, it can be said that efforts to build a new shipyard in the port of Jeddah remain on paper. No benefit was gained from the exploration works carried out in the port area, and the reports presented could not be utilized as required.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2677-2694
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.80244
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 10.01.2025 Submitted date
Kabul tarihi 20.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Albay, A. & Yılmaz, M. (2025). Deprem Sebebiyle Üniversite Değişikliği Yapan Öğrencilerin Sosyal ve Akademik Uyum Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of History School,* 76, 2677-2694.

DEPREM SEBEBİYLE ÜNİVERSİTE DEĞİŞİKLİĞİ YAPAN ÖĞRENCİLERİN SOSYAL VE AKADEMİK UYUM DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA[1]

Ayşe ALBAY[2] & Mustafa YILMAZ[3]

Öz

Son yıllarda ülkemizde doğal afetler arasında oldukça sık karşılaştığımız deprem, beraberinde ciddi yıkımları getirmektedir. Deprem beraberinde sadece fiziksel yıkımlar getirmez ayrıca psikolojik açıdan da insanlarda ciddi yıkımlar oluşturabilir. Ülkemizde özellikle son dönemde yaşanan ve merkez üssü Kahramanmaraş olup 11 ili etkileyen deprem felaketi sonrasında gerek depremi bizzat yaşayan insanlarda gerekse de kitle iletişim araçlarıyla ve sosyal medyayla depremin bilançolarına maruz kalan insanlarda psikolojik sonuçlar meydana gelmiştir. Deprem sonrasında yaşanan psikolojik yıkımlar kişilerin günlük hayat aktivitelerini ve uyumlarını etkileyebilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Kahramanmaraş depremleri sebebiyle X Üniversitesine nakil olarak geçiş yapan öğrencilerin sosyal ve akademik uyum düzeylerinin deprem travması sonrasında etkilenip etkilenmediğini ölçmek amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında 73 öğrenciye ulaşılmıştır. Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Çalışmada öğrencinin gelmiş olduğu il, öğrencinin kaldığı yer, üniversitede olduğu süre, bölüm sayısı, üniversiteden memnuniyeti, ilde yakınının olup olmaması, başka üniversiteye geçme isteğinin olup olmaması, depremde yakın kaybının yaşanıp yaşanmaması, yaşanan kayıp varsa kaybın yakınlık derecesi, psikolojik destek alımı ve psikolojik desteğin devam edip etmemesi değişkenleri açısından katılımcılarda sosyal ve akademik uyum anlamında herhangi bir farklılaşma görülmezken, bölümden memnun olmanın ve tercih

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50. Bu makalenin etik kurul onayı Fırat Üniversitesi'nde, 09.05.2024 tarih, 2024/10 sayı ve toplantı numarası ile alınmıştır.

[2] Dr., Fırat Üniversitesi Hastanesi, aalbay@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9498-4095
[3] Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Tıp Fakültesi Acil Tıp Anabilim Dalı, drmylmz@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4457-428X

ettikleri bölüm değişkenlerinde sosyal uyumun benzer olduğu ancak akademik uyumda farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem ve Uyum, Akademik Uyum, Sosyal Uyum, Uyum.

A Study on Social and Academic Adjustment Levels of Students Who Changed Universities Due to Earthquake

Abstract

The earthquake, which we have encountered quite frequently among the natural disasters in our country in recent years, brings serious destruction with it. Earthquakes do not only bring physical destruction but can also cause serious psychological destruction. Especially after the recent earthquake disaster in our country, the epicenter of which was Kahramanmaraş and affected 11 provinces, psychological consequences occurred both in people who experienced the earthquake themselves and in people who were exposed to the balance sheets of the earthquake through mass media and social media. Psychological devastation after earthquakes can affect people's daily life activities and adaptation. For this reason, this study aimed to measure whether the social and academic adjustment levels of students who transferred to X University due to the Kahramanmaraş earthquakes were affected after the earthquake trauma. Within the scope of the study, 73 students were reached. SPSS package program was used to analyze the data. In the study, it was determined that there was no differentiation in terms of social and academic adaptation in terms of the variables of the province where the student came from, the place where the student stayed, the duration at the university, the number of departments, satisfaction with the university, whether there is a relative in the province, whether there is a desire to transfer to another university, whether there was a loss of relatives in the earthquake, if there was a loss, the degree of closeness of the loss, psychological support and whether the psychological support continues, while social adaptation was similar in the variables of being satisfied with the department and the department they prefer, but there was a difference in academic adaptation.

Keywords: Earthquake and Adaptation, Academic Adaptation, Social Adaptation, Adaptation.

GİRİŞ

İnsan toplumsal bir varlıktır. İnsanın bireysel olarak kimlik kazanması ve kendini kanıtlayarak toplumun bir parçası haline gelmesi toplumsallaşma süreci içerisinde gerçekleşmektedir. Toplumsallaşma sürecinde bireyin sosyal ilişkileri süreklilik arz etmektedir. Yaşanan bu süreklilik nedeniyle bireyler birbirlerine bağlı hale gelirler. Ayrıca toplumsallaşma sürecinde bireyler birtakım rolleri ve

kuralları öğrenirler. Bu nedenle ilk zamanlardan bugüne kadar bireyin temel ihtiyaçları arasına değerlendirilen uyum ve aidiyet konusunu ele alırken psikolojik yaklaşım kadar sosyolojik bir yaklaşımla da konuyu ele almak gerekmektedir (Alptekin, 2011, s.60) Biyolojik kökenli olarak değerlendirilebilecek olan uyum kavramı, organizma ve çevre arasında ki etkileşimi ele almaktadır. Bireylerin hayatlarında yaşadıkları değişim ve dönüşüm uyum sürecini de beraberinde getirmektedir. Uyum kavramı aslında insanın doğal çevre ile uyumunu ifade eder ve bu çevreye uymayarak aykırılık gösterenlerin canlılığını yitireceğini ifade eder. Söz konusu süreçten hareketle yaşamayı aslında bir uyum süreci olarak değerlendirmek mümkündür. Psikolojik olarak uyum süreci değerlendirilecek olursa, organizmanın çevre ile etkileşim kurarak tatmin edilmesi gereken bazı ihtiyaçlarının olduğu düşünüldüğünde, bu süreçte meydana gelen engellerin üstesinden gelme çabalarını kapsar (Erdoğan vd, 2005, s.479-496).

Uyum sürecinin başarılı olması için aidiyet duygusunun bireyde tam olarak oluşması gerekmektedir. Çünkü insanlar hayatta kalmak için ait olmaya ihtiyaç duyarlar. Aidiyet kavramı denilince ilk olarak ait olmak anlamı düşünülmektedir. Ancak Türk Dil Kurumu ait olma kavramını ilgilendiren, ilişkin, ilişik, ilgili olarak tanımlarken aidiyet kavramını ise ilişkinlik, ilgi olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024, s.1). Bir başka tanıma göre ise aidiyet, bağlantılı ve ilgili olma anlamına gelmesinin yanında, bütünleşerek bireyin ait olma hissini yaşaması anlamına da gelmektedir. Bu yönüyle ait olma duygusu, kişinin ruh sağlığının vazgeçilmez bir unsuru olarak görülmektedir (Ersanlı ve Koçyiğit, 2013, s.751-764). Psikologlar aidiyet duygusunu insanın temel motivasyonu ve bazı olumlu sonuçları kolaylaştırabilen bir merkez olarak tanımlamaktadır (Baumeister ve Leary, 1995, s.497-592,Walton ve Brady, 2017, s.272-293). İnsanlar temelde bir ait olma ihtiyacı duygusuna sahiptirler. Bu duygu insanların motivasyonunu etkiler ve kişisel bağlamda duygusal ve bilişsel olarak davranışları ve tepkileri etkiler (Honda vd., 2016, s.85-92).

Aidiyet duygusuna sahip olmayı, sadece kendini bir yere ait hissetmek veya topluluğa uyum sağlamak olarak dar bir kalıpta düşünmemek gerekmektedir. Çünkü aidiyet duygusu bunun ötesinde bir kavramdır. Örneğin bir gruba ait olma duygusu geniş yelpazede grubun amaçları, hedefleri, değerleri ve başarılarıyla özdeşleşmeyi sağlayabilir. Ancak bu özdeşleşmenin derinliği kişiden kişiye değişkenlik gösterebilir veya sosyo-ekonomik süreçlerden etkilenebilir (Healy, 2020, s.119-133).

Aidiyet duygusu her toplumsal süreçte olduğu gibi üniversiteye uyum sürecinde de oldukça önem arz etmektedir. Çünkü yükseköğrenimde aidiyet, öğrencilerin

üniversitelerine bağlılık duygularını desteklemekte ve çalışmalarına ve kariyer hedeflerine ilişkin bir amaç duygusunu destekleyen çevresel, sosyal ve bilişsel faktörlerin etkileşimini gerçekleştirmektedir (Meehan ve Howells, 2019, s.1376-1390). Bu yönüyle üniversite aidiyetini, öğrencilerin kurumları ve kampüs topluluğuyla olan öznel bağ ve bütünleşme duyguları olarak tanımlamak mümkündür (Gillen-O'Neel, 2021, s.45-71).

Üniversite Uyumu

Üniversite ortamına uyum sağlamak, liseden hemen sonra kayıt yaptıranlar ve olgun yaştaki ve uluslararası öğrenciler de dahil olmak üzere birçok öğrencide önemli bir stres ve belirsizlik oluşturur (Ramsay vd., 2007, s.247-265). Bu süreç üniversite deneyiminden var olanın üstünde beklentilere sahip olmak ve öğretim, öğrenme, değerlendirme, finansal ve sosyal uyum sorunlarına ilişkin yaklaşımlarla ilgili farklı zorluklarla karşılaşmadan kaynaklanabilmektedir (Arias-de la Torre vd., 2019, s.1209, Nicholson vd., 2013, s.285-298).

Yeni bir yaşam alanı olarak tanımlanabilecek olan üniversitede ki yaşam, kişi için farklı sosyo-kültürel bir çevre ve yeni bir hayatın başlangıcıdır. Kişinin bu sürece kolayca adapte olabilmesi süreçte meydana gelen farklılıklara uyum sağlama yeteneğine bağlıdır (Erdoğan vd., 2005, s. 479-496). Lowe ve Cook (2003,s.53-79) yapmış oldukları çalışmada, üniversite öğrencilerinin %20 ila %30'unun yükseköğrenime uyum sağlamada önemli zorluklar yaşadığını ve bunun önemli sayıda öğrencinin okulu bırakmasına veya düşük performans göstermesine yol açtığını bulmuştur.

Öğrencilerin aidiyet duygusu, üniversitede başarıyı, katılımı ve refahı teşvik etmek için potansiyel bir kaldıraç olarak tanımlanmıştır (NAS, 2017, s.1). Üniversite hayatına uyum sağlayabilmek; yeteneklerin geliştirilmesi, akademik başarının arttırılması ve ayrıca yeni kabiliyetlerin kazanılması açısından önemli olduğu kadar kişinin psikolojisi ve mutluluğu açısından da oldukça belirleyici bir rol üstlenmektedir (Karahan vd., 2005, s.63-72). Öğrenci başarısı için akademik uyumun oynadığı temel rol göz önüne alındığında, çeşitli motivasyonel ve davranışsal faktörlerin akademik uyumu nasıl etkilediği ve akademik uyumun öğrenci başarısını ne ölçüde etkilediği konusunda fikir edinmek önemlidir (Van Rooij vd., 2018, s.749-767).

Üniversite hayatı birey için yeni bir başlangıç dönemidir. Üniversite hayatının kişisel, sosyal ve akademik yönlerden beraberinde getirdiği değişiklikler ve bu değişikliklerle başa çıkma kabiliyetini kazanabilmek oldukça önemlidir. Bu nedenle üniversite hayatı heyecan ve mutluluk getirmenin yanında belirsizlik dolayısıyla stres ve kaygıyı da beraberinde getirmektedir. Üniversite hayatında

barınma ile ilgili yaşanan zorluklar, akademik zorluklar, beslenmeye ilişkin zorluklar, üniversite hayatından önceki hayatına duyulan özlem, sosyal ilişkilerde yaşanan zorluklar, yalnızlık nedeniyle yaşanan zorluklar ve yaşanan maddi zorluklar üniversite hayatında kaygı ve stresi oluşturan faktörler olarak sıralanabilir (Reishl ve Hirsch, 1989, s.55-69). Üniversite yaşamında uyum problemi her süreçte karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin farklı bir üniversiteye geçiş yapan veya yapmak zorunda kalan öğrenciler tekrar uyum problem yaşayabilmektedir. Özellikle deprem gibi travmatik olaylardan dolayı üniversite değiştirmek zorunda kalan öğrencilerde bu problem daha da şiddetli olabilmektedir. Çünkü deprem, yer aldığı coğrafyada oluşturduğu yapısal yıkımın yanı sıra insanların yaşamlarını derinden sarsma ve ciddi psikolojik etkiler yaratma gücüne sahip bir doğa felaketidir (Nakajima, 2012, s.150-155).

Depremin İnsan ve Öğrenci Psikolojisi Üzerine Etkileri

Doğal afetlere maruz kalmanın, yaşanan travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, anksiyete ve somatizasyon dahil olmak üzere birçok artan psikolojik sıkıntıya sebep olduğuna dair önemli kanıtlar vardır (Escobar vd., 1992, s.965-967). Yapılan araştırmalar, birçok kişinin travma sonrası stres bozukluğu ve depresif semptomlardan şikayetçi olduğunu bildiriyor (Lowe vd., 2013, s.877). Doğal afetlerin etkilerine ilişkin yapılan birçok çalışma travma sonrası bireylerin olumsuz olarak etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Doğal Afetlerin etkilerine ilişkin yapılan bir meta analizde afetlerin ergenlerde depresyon, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu ve fobiler gibi içselleştirilmiş semptomların ve saldırganlık, yıkıcı davranış, suç işleme ve madde kullanımı gibi diğer davranışsal sorunlar gibi dışsallaştırıcı davranışların riskini artırdığını bulmuştur (Rubens vd., 2018, s.332-341).

Deprem ve sel gibi afetler bireylerde sıkıntıya neden olur ve bazı bireylerde bu sıkıntı ruhsal bozuklukları ortaya çıkarabilir. Felaketlerde iki tür stres faktöründen bahsetmek mümkündür. Bunlar; birincil stres faktörü ve ikincil stres faktörü olarak tanımlanabilir. Birçok felakette bulunan birincil stres faktörleri arasında yaralanmalar veya birinin ölmesini izlemek yer alabilir. Finansal yardım eksikliği, sigorta talebinde bulunmanın yorucu süreci, ebeveynlerin çocukları için endişeleri ve altyapı eksikliğinin devam etmesi gibi ikincil stres faktörleri, etkilerini bir felaketten kısa bir süre sonra gösterebilir ve uzun süreler boyunca devam edebilir. İkincil stres faktörleri insanların ruhsal sağlıklarını uzun vadeli olarak etkilemektedir (Lock vd., 2012, s.1).

Ülkemizde en sık görülen doğal afetlerden olan deprem çok yönlü bir etkiye sahiptir. Deprem, sadece meydana geldiği alanda değil, depremden etkilenen bireylerin yakınları ile kitle iletişim araçlarıyla haberdar olan, afet alanında

yardım gönüllüsü olarak görev yapan bireyleri de dolaylı olarak etkisi altına alabilmektedir (Işıklı ve Tüzün, 2017, s.180-188). Ancak oluşan etkinin derecesi kişiden kişiye değişkenlik göstermektedir. Depremi yaşayanların bir kesimi afetten etkilenmemiş görünebilecekken bir kesimi ise beklenmeyen tepkiler verebilir. Konsantrasyon bozukluğu, dikkat eksikliği, afeti tekrar tekrar düşünme, rüyada yaşanan afeti görme, huzursuzluk, uyku problemleri, hissiyatsızlık, korku, öfke patlamaları ve üzüntülü hissetme travma sonrası ilk günlerde fazlaca görülebilen belirtilerdir. Kişilerin sosyal ve kültürel özellikleri belirtilerin görülme tarzını belirlemektedir. Depremden etkilenmemiş olarak görülen kişilerin süreci yönetmede başarılı olduğu anlamına gelmemektedir (Oğlaoğlu, 2018, s.46-52, Direk, 2018, s.37-45).

Türkiye tarihinde büyük bir afet felaketi olarak değerlendirilebilecek olan 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş (Pazarcık ve Elbistan merkez üssü olan) depremlerinde Kahramanmaraş'ın yanı sıra Malatya, Osmaniye, Kilis, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Hatay ve Gaziantep gibi illerde de ciddi sayılarda can kayıpları yaşanmıştır. Ayrıca şiddeti diğer birçok illerde de hissedilmiştir. Yaşanan deprem felaketinde bilim adamlarına göre Anadolu yarımadası üç metre kaymıştır. Deprem felaketi birçok ili de beraberinde etkilediği için nüfusun ciddi bir bölümü bu felaketten etkilenmiştir. Ancak etkilenenler sadece felakete maruz kalan kesim olmamıştır. Özellikle kitle iletişim araçları nedeniyle depremi hissetmeyen nüfus psikolojik olarak ciddi şekilde etkilenmiş ve bu etki kişilerin günlük hayatlarında aksamaya sebep olmuştur. Kahramanmaraş'ta yaşanan ve nüfusun ciddi bir bölümüne etkileyen bu depremler hem maddi hem de manevi anlamda büyük yıkımlara sebep olmuştur. Söz konusu büyük yıkımları düzelterek normal hayata geçişi sağlamak adına deprem sonrası dönemde bireylerin psikolojilerine yönelik değerlendirmenin ve gerekli iyileştirici müdahalelerin yapılması gerekmektedir (Karagöz ve Karaşin, 2023, s.236-250).

Kardaş (2013, s.1), Van depreminden sonra depremi yaşayan üniversite öğrencilerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Kardaş (2013, s.1) bu çalışmada deprem sonrasında öğrencilerin stres ve umutsuzluk belirtilerini bazı değişkenler açısından değerlendirmiştir. Araştırmayı depremi yaşayan toplam 1059 üniversite öğrencisine uygulamıştır. Yapılan araştırmada depremi yaşayan üniversite öğrencilerinden %47,5'inin (503) düşük travma sonrası stres, %35,5'inin (376) orta düzey travma sonrası stres ve %17'sinin (180) ise yüksek düzeyde travmatik stres yaşadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Sönmez vd. (2011, s.6-11) tarafından 2011 yılında Van'da gerçekleşen depremden bir ay sonrasında bölgede yaşayan üniversite öğrencilerinin post travmatik stres bozukluğu prevelansını ve ilişki faktörlerini belirlemek amacıyla Bitlis Eren Üniversitesinde öğrenim gören 361 öğrenciye ölçek uygulanmıştır. Araştırmada üniversite

öğrencilerinin %39,3' ünde travma stres bozukluğu görülmüştür. Ayrıca travma stres bozukluğunun görülme oranının kadın öğrencilerde, sağlıkla ilgili bölümlerde öğrenim görenlerde, depremde fiziki olarak zarar görenlerde, aile üyelerinde kayıp veya yaralanma olanlarda, deprem olduğu anda bulundukları alanda hasar oluşanlarda ve deprem anında yurtta bulunanlarda anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Yukarıda detaylıca değinilen süreçlerden de görüleceği üzere deprem gibi ciddi boyutlarda maddi ve manevi sonuçları olan afetlerde öğrencilerde farklı travmalar oluşabilir. Öğrencilerin özellikle travmatik olaylar sonrasında akademik ilgi, başarı ve dikkatleri dağılabilir (Atay, 2015, s.51-52). Tüm yaşanan bu süreçler ise öğrencilerin uyumunu ciddi şekilde zorlaştırabilir.

Çalışmada Kahramanmaraş depremleri sebebiyle X üniversitesine nakil olarak geçiş yapan öğrencilerin sosyal ve akademik uyum düzeylerini ölçmek amaçlanmıştır. Araştırma üniversite öğrencilerinin yaşanan afet travması sonrasında sosyal ve akademik uyumlarını ortaya çıkarması açısından önem arz etmektedir.

YÖNTEM

Araştırmada tarama modelinden yararlanılmıştır. Bu modeller var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlenmeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırma konusu, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirmek veya değiştirme çabası içerisinde olmak söz konusu değildir. Çok sayıda katılımcının görüşlerinin ya da özelliklerinin belirlenmeye çalışıldığı araştırmalardır. İki tür tarama modelinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri genel tarama modeli, diğeri ise örnek olay tarama modelidir. Genel tarama modeli çok sayıda oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmayı amaçlayıp değişkenlerin tek tek, tür ya da miktar oluşumlarının belirlenmesi amacı ile yapılan çalışmalarda kullanılır. Örnek olay tarama modeli ise evrendeki belli bir ünitenin (birey, aile, okul, hastane) derinliğine ve genişliğine doğru o ünite hakkında bir yargıya varmayı amaçlar (Karasar, 2012, s.20-60). Bu bağlamda araştırmada örnek olay tarama modeli ile 2023 yılında yaşanan deprem sonrasında X Üniversitesine naklen gelen üniversite öğrencilerine ölçek çalışması gerçekleştirilmiştir.

Çalışmayla ilgili uygulamanın ilk aşamasında literatür taraması yapılarak üniversite uyumlarına ilişkin hazırlanan ölçekler araştırılmıştır. Söz konusu ölçek seçiminde çalışmanın amaçları doğrultusunda en uygun olabilecek ölçek alınmıştır. Çalışmada ölçek olarak Akbalık (1997, s.159-180) tarafından

üniversiteye uyumu ölçmek amacıyla geliştirilen Türkçe olarak hazırlanan ölçme aracı kullanılmıştır. Ölçekte iki alt boyut bulunmakta olup bu boyutlar "Sosyal Uyum" ve "Akademik Uyum" alt ölçekleri olarak ifade edilmektedir. Bu boyutlarda bulunan maddelere "bana tamamen uyuyor (4)", "bana oldukça uyuyor (3)", "bana biraz uyuyor (2)" ve "bana hiç uymuyor (1)" şeklinde yanıtlar verilen, toplam 31 ifadeden meydana gelen ve dörtlü likert tipi ölçeklerden oluşan bir ölçektir. 31 soruluk ölçeğe ek olarak demografik süreçlere yönelik değerlendirmeyi genişletmek amacıyla toplam 20 bağımsız değişken sorusu da hazırlanmıştır (1.Sayfadaki dipnot açıklamasına bakınız).

Verilerin Toplanması ve Analizi

X Üniversitesine deprem dolayısıyla naklen gelen öğrencilere ulaşabilmek adına X Üniversitesi Rektörlüğünden 22.05.2024 tarihinde resmi yazı ile öğrencilere ait sayı talep edilmiştir. Söz konusu talebe istinaden verilen listede deprem dolayısıyla X Üniversitesine toplam 137 öğrencinin naklen geçiş yaptığı görülmüştür. Ölçek çalışması gerçekleştirilirken gönüllülük esasına göre yürütülmüş olup çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen toplam 73 öğrenciye ölçek gerçekleştirilmiştir.

Verilerin analizi IBM SPSS (V.22) (Armonk, NY, USA) ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. Ölçek toplam puan ve alt boyut puan ortalamalarının değişkenlere göre (sosyodemografik özellikler) normal dağılıma uyum gösterip göstermedikleri, gruplardaki gözlem sayısına göre Kolmogorov-Smirnov testi ya da Shapiro-Wilk testi ile değerlendirilmiştir. Normal dağılıma uyum gösteren iki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında bağımsız iki örneklem t-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında ise Tek Yönlü Anova testi kullanılmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi ya da Shapiro-Wilk testine göre normal dağılıma uyum göstermediği belirlenen, iki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında Mann-Whitney U testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında ise Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Kategorik verilerin analizinde ise Ki-Kare testti kullanılmıştır. Verilerin yorumlanmasında $p<0.05$ değeri istatistiksel anlamlılık sınırı olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Tablo 1' de yer alan veriler değerlendirildiğinde; tüm öğrencilerin uyum ölçek ortalaması 55,89± 14,81 olup minimum 32 maksimum 98 puandır. Sosyal uyum ortalama puanı ise 46,11±12,13 olup minimum 27 maksimum ise 78 puandır.

Akademik uyum ortalama puanı ise 9,78±4,46 olup minimum 5 maksimum ise 20 puandır.

Deprem dolayısıyla nakil yapan öğrenciler içerisinde kadın oranının (n=52, %71) daha fazla olduğu görülse de akademik uyum puanı erkeklerde anlamlı oranda fazladır (p=0,044). Katılımcıların çoğunluğunu 18 -20 yaş aralığında, lisans eğitimi gören (n=62, % 84,9) 1. sınıf öğrenciler (n=49, %67,1) oluşturmaktadır. Demografik verilere göre sosyal ve akademik uyum verileri Tablo 1'de detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 1.
Katılımcıların demografik özelliklerine göre üniversite uyumu

		N (%)	Toplam Mean±SD	Sosyal	Akademik
Cinsiyet	Kadın	52 (71,2)	54,35±14,71	45,24±12,01	9,12±4,18
	Erkek	21 (28,8)	59,71±14,69	48,2857±12,46	11,43±4,82
	p	<0,001	0,162	0,334	0,044
Yaş	18-20 Yaş	34 (46,6)	56,56±16,03	45,68±13,24	10,88±4,68
	21-22 Yaş	24 (32,9)	54,83±14,32	46,46±12,08	8,38±3,76
	23 ve üzeri	15 (20,5)	56,07±13,50	46,53±10,14	9,53±4,61
	p	0,024	0,910	0,961	0,105
Kardeş Sayısı	1 Kardeş	18 (24,7)	58,72±17,13	48,72±14,29	10,00±4,63
	2 Kardeş	16 (21,9)	53,94±13,98	44,69±11,79	9,25±4,80
	3 Kardeş	18 (24,7)	61,00±16,17	49,11±12,18	11,89±5,20
	4 ve üzeri	21 (28,86)	50,57±10,39	42,38±9,77	8,19±2,52
	p	0,874	0,121	0,249	0,070
Alan	Sağlık	27 (37)	54,00±13,76	44,30±11,18	9,70±4,65
	Diğer	46 (63)	57,00±15,43	47,17±12,65	9,83±4,40
	p	<0,001	0,407	0,331	0,911
Okul Derecesi	Meslek Yüksek Okulu	11 (15,1)	53,73±14,96	44,91±13,16	8,82±3,12
	Lisans	62 (84,9)	56,27±14,87	46,32±12,04	9,95±4,66
	p	<0,000	0,603	0,724	0,442
Sınıf	1.sınıf	49 (67,1)	56,06±15,54	45,92±12,83	10,14±4,43
	2. Sınıf	7 (9,6)	49,86±11,33	41,71±10,31	8,14±4,26
	3.sınıf	7 (9,6)	55,57±13,88	47,00±12,17	8,57±3,31
	4.sınıf ve üzeri	10 (13,7)	59,50±14,45	49,50±10,04	10,00±5,62
	p	<0,000	0,631	0,635	0,623

Tablo 2'de yer alan veriler değerlendirildiğinde; deprem dolayısıyla nakil yapan öğrencilerin en fazla Elazığ'a en yakın olan Malatya ilinden geldiği (n=39, % 53,4) fakat geldiği illere göre öğrencilerin üniversiteye sosyal (p=0,156) ve akademik uyum (p=0,877) açısından farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Deprem dolayısıyla nakil yapan öğrencilerin en fazla bireysel evlerinde kaldığı (n=46, % 63) fakat kalınan yere göre öğrencilerin üniversiteye sosyal (p=0,249)

ve akademik uyum (p=0,583) açısından farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Öğrencilerin en fazla 7 aydan daha fazla zamandır X Üniversitesinde olduğu ve 6 ay ve daha az zamandır X Üniversitesinde olanlar ile 7 ay ve daha fazla zamandır X Üniversitesinde olan öğrencilerin üniversiteye sosyal (p=0,244) ve akademik uyum (p=0,9) açısından farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Öğrencilerin en fazla okudukları ilk bölüm olduğu ve ilk bölümü olan öğrenciler ile ikinci bölümü olan öğrencilerin üniversiteye sosyal (p=0,367) ve akademik uyum (p=0,144) açısından farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Öğrencilerin çoğunluğunun nakil olduğu üniversitede olmaktan memnun olduğu ve memnun olan öğrenciler ile memnun olmayan öğrenciler arasında üniversiteye sosyal (p=0,110) ve akademik uyum (p=0,090) açısından farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Öğrencilerin çoğunluğunun başka bir üniversiteye geçseydim diye düşünmediği, fakat başka bir üniversiteye geçseydim diyen öğrencilerle, geçmek istemeyen öğrenciler arasında üniversiteye sosyal (p=0,088) ve akademik uyum (p=0,155) açısından farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Öğrencilerin çoğunluğunun X Üniversitesinin kurulu olduğu ilde yakınının olduğu, fakat Elâzığ'da yakını olan öğrencilerle yakını olmayan öğrenciler arasında üniversiteye sosyal (p=0,735) ve akademik uyum (p=0,971) açısından farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Öğrencilerin çoğunluğunun okudukları bölümden memnun olduğunu, fakat okuduğu bölümden memnun olmayan öğrencilerin üniversiteye sosyal (p=0, 0,436) açıdan benzer uyum göstermesine rağmen, akademik uyum (p=0,006) açısından farklı olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Öğrencilerin çoğunluğunun okudukları bölümlerinin kendi tercihi olmasına rağmen, okuduğu bölümün kendi tercihi olamayan öğrencilerin sosyal (p= 158) açıdan benzer uyum göstermesine rağmen, akademik uyum (p=0,003) açısından farklı olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerden çoğunun (n=67 %91,8) depremde yakın kaybı olmadığı tespit edilmiştir. Yakın kaybı olan öğrencilerden (n=6, %8,2) hepsinin 3.derece yakınlarını kaybettikleri ve yakın kaybının üniversiteye sosyal (p=0,204) ve akademik uyum (p=0,683) açısından farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Öğrencilerden çoğunun (n=65, %89) psikoloji destek almadığı ve psikolojik destek almaya devam edenlerin (n=5, %6,8) sosyal (p=0,986) ve akademik uyum (p=0,688) açısından farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo 2.
Ölçeğe ilişkin veriler

		N (%)	Toplam Mean±SD	Sosyal	Akademik
Geldiği İl	Adıyaman	9 (12,3)	56,44±10,17	47,33±6,96	9,11±4,57
	Diyarbakır	4 (5,5)	57,25±11,44	47,75±8,77	9,50±3,32
	Hatay	5 (6,8)	59,60±10,09	50,40±7,02	9,20±4,76
	Kahramanmaraş	3 (4,1)	41,67±5,03	34,33±6,66	7,33±2,52
	Malatya	39 (53,4)	53,51±14,02	43,74±11,86	9,77±4,42
	Şanlıurfa	2 (2,7)	66,50±26,16	54,50±21,92	12,00±4,24
	Diğer	11 (15,1)	63,64±20,40	52,64±15,83	10,11±5,66
	p	<0,000	0,225	0,156	0,877
Kaldığı Yer	Devlet Yurdu	22 (30,1)	54,36±16,85	45,14±13,38	9,23±4,74
	Özel Yurt	2 (2,7)	66,50±14,85	53,50±9,19	13,00±5,66
	Ev	46 (63)	57,07±13,79	47,04±11,61	10,02±4,41
	Diğer	3 (4,1)	42,00±8,19	34,00±6,08	8,00±2,65
	p	<0,000	0,244	0,249	0,583
X Üniversitesinde	6 Ay ve daha az	6 (8,2)	61,67±18,63	51,67±13,41	10,00±5,73
Olduğu Zaman	7 ay ve üzeri	67 (91,8	55,37±14,48	45,61±11,99	9,76±4,39
	p	<0,000	0,322	0,244	0,901
Okuduğu Bölüm	İlk Bölümüm	66 (90,4)	56,56±15,18	46,53 ±12,45	10,03±4,58
Sayısı	2.Bölümüm	7 (9,6)	49,57±9,24	42,14±8,11	7,43±2,07
	p	<0,000	0,238	0,367	0,144
X Üniversitesinde	Evet	61 (83,6)	54,23±14,90	44,92±11,99	9,31±4,25
Olmaktan Duyulan	Hayır	3 (4,1)	71,67±14,29	57,67±16,29	14,00±7,00
Memnuniyet	Kararsızım	9 (12,3)	61,89±10,14	50,33±9,97	11,56±4,45
	p	<0,000	0,057	0,110	0,090
X'dan Duyulan	Evet	58 (79,5)	54,12±14,69	44,86±12,10	9,26±4,36
Memnuniyet	Hayır	6 (8,2)	65,67±11,79	53,67±12,58	12,00±4,47
	Kararsızım	9 (12,3)	60,78±15,11	49,11±10,84	11,67±4,64
	p	<0,000	0,109	0,175	0,144
Başka Üniversiteye	Evet	16 (21,9)	61,88±12,79	50,69±11,73	11,19±4,92
Geçme Düşüncesi	Hayır	57 (78,1)	54,21±15,00	44,82±12,03	9,39±4,29
	p	<0,000	0,067	0,088	0,155
X'da Yakın Varlığı	Evet	53 (72,6)	55,60±13,76	45,81±11,37	9,79±4,58
	Hayır	20 (27,4)	56,65±17,66	46,90±14,24	9,75±4,24
	p	<0,000	0,790	0,735	0,971
X Üniversitesini	Evet	70 (95,9)	55,69±14,79	45,99±12,17	9,70±4,47
Kendi İsteği İle	Hayır	3 (4,1)	60,67±17,67	49,00±13,23	11,67±4,73
Tercih Etmesi	p	<0,000	0,572	0,676	0,459
Okunulan Bölümden	Evet	67 (91.8)	55,13±14,64	45,78±12,11	9,36±4,19
Duyulan Memnuniyet	Hayır	6 (8.2)	64,33±15,34	49,83±12,89	14,50±5,09
	p	<0,000	0,146	0,436	0,006
Okuduğu Bölümü	Evet	66 (90,4)	54,74±14,51	45,45±12,08	9,29±4,11
Kendi İsteğiyle	Hayır	7 (9,6)	66,71±14,14	52,29±11,60	14,43±5,29
Tercih Etmesi	p	<0,000	0,041	0,158	0,003
Depremde Yaşadığı	Evet	6 (8,2)	62,67±13,63	52,17±11,99	10,50±4,81
Yakın Kaybı	Hayır	67 (91,8)	55,28±14,85	45,57±12,08	9,72±4,46
	p	<0,000	0,245	0,204	0,683
Kaybettiği Yakınının Yakınlık Derecesi	Herhangi Bir Kayıp Yok	67 (91,8)	55,28±14,85	45,57±12,08	9,72±4,46
	3.Derece	6 (8,2)	62,67±13,63	52,17±11,99	10,50±4,81
	p	<0,000	0,245	0,204	0,683

Psikolojik Destek	Evet	8 (11)	50,88±12,91	42,50±11,03	8,38±2,62
Alma Durumu	Hayır	65 (89)	56,51±15,00	46,55±12,26	9,95±4,62
	p	<0,000	0,313	0,376	0,349
Psikolojik Desteğe	Evet	5 (6,8)	55,20±13,94	46,20±11,95	9,00±2,35
Devam Etme Durumu	Hayır	68 (93,2)	55,94±14,97	46,10±12,23	9,84±4,59
	p	<0,000	0,915	0,986	0,688

SONUÇ

Gerek fiziksel gerekse de ruhsal anlamda sıkıntılı süreçlerle sonuçlanabilen depremden sonra normal hayata geçişi sağlamak için rehabilitasyon sürecini hızlandırmak oldukça önemlidir. Çünkü yaşanan deprem sonrasında insanlar psikolojik olarak depremi ve depremde yaşamış olduğu süreçleri tekrar yaşama korkusu, paniği ve endişesi içerisinde olabilmektedir. Depremden sonra bu süreçleri yaşayan insanlar günlük hayatlarında uyum problemi yaşayabilmektedir. Bu minvalde çalışmamızda 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinden sonra X Üniversitesine nakil yolu ile gelen ve çalışmaya gönüllü olarak katılan öğrencilere yönelik akademik ve sosyal uyum ölçülmüştür. Yapılan çalışmada deprem dolayısıyla nakil yapan öğrenciler içerisinde kadın oranının (n=52, %71) daha fazla olduğu, 18 -20 yaş aralığında, lisans eğitimi gören (n=62, % 84,9) 1. sınıf öğrencilerin (n=49, %67,1) yoğunlukta olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmada öğrencinin gelmiş olduğu il, öğrencinin kaldığı yer, üniversitede olduğu süre, bölüm sayısı, üniversiteden memnuniyeti, ilde yakınının olup olmaması, başka üniversiteye geçme isteğinin olup olmaması, depremde yakın kaybının yaşanıp yaşanmaması, yaşanan kayıp varsa kaybın yakınlık derecesi, psikolojik destek alımı ve psikolojik desteğin devam edip etmemesi değişkenleri açısından katılımcılarda sosyal ve akademik uyum anlamında herhangi bir farklılaşma görülmezken, bölümden memnun olmanın ve tercih ettikleri bölüm değişkenlerinde sosyal uyumun benzer olduğu ancak akademik uyumda farklılık olduğu görülmüştür.

Çalışmadan elde edilen sonuçlarda belirtilen bağımsız değişkenlere göre akademik ve sosyal uyumda etkilenme olmadığı sonuçları ile Alfuqaha vd. (2023, s.587) tarafından Türkiye ve Suriye depremlerinden etkilenen üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres bozukluklarını, hayattaki anlam düzeylerini ve sosyal destek ihtiyaçlarını ölçmek amacıyla yapılan çalışmada ulaşmış olduğu sonuçlarla örtüşmektedir. Söz konusu çalışmaya göre katılımcıların az bir miktarının (%26,20) aşırı travma sonrası stres bozukluğu yaşadığı belirtilmiştir. Ancak çalışmamızdan farklı olarak Trip vd. (2018, s.319-332) tarafından yapılan çalışmada afet sonrasında öğrencilerin ilişki durumuna yönelik yapılan psikolojik ölçeklerde anlamlı düzeyde farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Şirin Gök vd.(2023, s.498-511) tarafından yapılan başka bir çalışmada

katılımcıların %69'unun ruhsal hastalıklara yakalanma riskinin yüksek olduğu, birinci sınıf öğrencilerinin, gelir düzeyi düşük olanların, depremde yakın kaybı yaşayanların, evleri hasar görenlerin, psikolojik anlamda tedavi için profesyonel destek alanların, tedavi görmeyenlerin ve uzaktan eğitim alanların zihinsel olarak sağlık durumlarının iyi olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Çalışmayla benzer olarak gerçekleştirilen diğer çalışmalar incelendiğinde, deprem sonrası post travmatik süreçte bazı çalışmalarda öğrencilerin uyum açısından psikolojik olarak etkilendiği yani dolayısıyla uyum açısından problem yaşadığı sonuçlarına ulaşılırken bazı çalışmalarda ise çalışmamız ile benzer olarak uyumu etkilemediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Her ne kadar çalışmamızda deprem travması sonrasında öğrencilerin akademik ve sosyal uyumunda negatif bir etkilenme olmadığı sonucuna ulaşılsa da bu sonucun katılımcıların çoğunun yakın kaybı gibi uyumu etkileyebilecek süreçleri deneyimlememiş olmaları aynı zamanda katılımcıların yaşlarının genç olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akbalık, G. (1997). Bilgilendirme ve grupla psikolojik danışmanın üniversite birinci sınıf öğrencilerinin üniversiteye uyumları üzerine etkisi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES),* 30(1).

Alfuqaha, O. A., Al-Masarwah, U. M., Farah, R. I., Yasin, J. A., Alkuttob, L. A., Muslieh, N. I., ... & Alshubbak, N. A. H. (2023). The impact of Turkey and Syria earthquakes on university students: Posttraumatic stress disorder symptoms, meaning in life, and social support. *Behavioral Sciences*, *13*(7), 587.

Alptekin, D. (2011). Toplumsal aidiyet ve gençlik: Üniversite gençliğinin aidiyeti üzerine sosyolojik bir araştırma (Tez no. 294490). [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Arias-de la Torre, J., Fernández-Villa, T., Molina, A. J., Amezcua-Prieto, C., Mateos, R., Cancela, J. M., ... & Martín, V. (2019). Psychological distress, family support and employment status in first-year university students in Spain. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *16*(7), 1209.

Atay, S. (2015). Kocaeli Üniversitesi tıp fakültesi 1. ve 5.-6. sınıf öğrencilerinin travmatik stres düzeyleri ile saldırganlık, dürtüsel davranış ve akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Tez no. 417169).[Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Baumeister, R.F., Leary, M.R. (1995). Ait olma ihtiyacı: Temel bir insan motivasyonu olarak kişilerarası bağlanma arzusu. *Psikolojik Bülten* ,117(3), 497–529.

Direk, N. & Yüksel Ş. (2018). Travma sonrası erken dönemde etkin tedaviler: Psikoterapi ve psikofarmakoloji. *Psikiyatride Güncel,* 8(1),37-45.

Erdoğan, S., Şanlı, H. S. ve Şimşek, B. H. (2005). Gazi üniversitesi eğitim fakültesi öğrencilerinin üniversite yaşamına uyum durumları. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*. 13, 479- 496.

Ersanlı, K., ve Koçyiğit, M. (2013). Ait Olma Ölçeği'nin psikometrik özellikleri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 8(12), 751-764.

Escobar, J. I., Canino, G., Rubio-Stipec, M., & Bravo, M. (1992). Somatic symptoms after a natural disaster: A prospective study. *The American Journal of Psychiatry*, *149*(7), 965–967.

Karagöz, F.M. ve Y., ve Karaşin, Y. (2023). Depreme maruz kalan bireylerin psikolojik etkilerini belirlemeye yönelik ölçek geliştirme çalışması. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 236-250.

Gillen-O'Neel, C. (2021). Sense of belonging and student engagement: A daily study of first-and continuing-generation college students. *Research in Higher Education*, *62*(1), 45-71.

Healy, M. (2020). The other side of belonging. *Studies in Philosophy and Education*, *39*(2), 119-133.

Honda, K., Levett-Jones, T., Stone, T., & Maguire, J. (2016). Japanese nursing students' sense of belonging: A story of Uchi (insider) and Soto (outsider). *Nurse Education in Practice*, *20*, 85-92.

Işıklı, S., & Tüzün, Z. (2017). Afetlerin akut dönem psikolojik etkilerine yönelik psikososyal müdahale yaklaşımları. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychology-Special Topics*, 2(3), 180-188.

Karahan, T. F., Sardoğan, M. E., Özkamalı, E. & Dicle, A. N. (2005). Üniversite 1. sınıf öğrencilerinin üniversiteye uyum düzeylerinin sosyokültürel etkinlikler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (30), 63-72.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Yayınevi.

Kardaş, F. (2013). Van depremini yaşayan üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres travma sonrası büyüme ve umutsuzluk düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi(Tez no. 339873). [Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Lock, S. , Rubin, GJ , Murray, V. , Rogers, MB , Amlôt, R. ve Williams, R. (2012). İkincil stres faktörleri ve aşırı olaylar ve felaketler: 2010-2011 yılları arasındaki birincil araştırmaların sistematik bir incelemesi. *PLOS Currents Disasters*.https://currents.plos.org/disasters/article/dis-12-0013-secondary-stressors-and-extreme-events-and-disasters-a-systematic-review-of-primary-research-from-2010-2011/. Erişim tarihi: 14.08.2024

Lowe, H. ve Cook, A. (2003). Boşluğu göz önünde bulundurun: Öğrenciler yüksek öğrenime hazır mı? *İleri ve Yüksek Öğrenim Dergisi, 27*(1), 53–76.

Lowe, S. R., Manove, E. E., & Rhodes, J. E. (2013). Posttraumatic stress and posttraumatic growth among low-income mothers who survived Hurricane Katrina. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *81*(5), 877.

Meehan, C., & Howells, K. (2019). In search of the feeling of 'belonging'in higher education: Undergraduate students transition into higher education. *Journal of Further and Higher Education*, *43*(10), 1376-1390.

Nakajima, Ş. (2012). Deprem ve sonrası psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi, 28* (2), 150-155.

National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2017). *Supporting Students' College Success: The Role of Assessment of İntrapersonal and İnterpersonal Competencies*. National Academies Press.

Nicholson, L., Putwain, D., Connors, L., & Hornby-Atkinson, P. (2013). The key to successful achievement as an undergraduate student: confidence and realistic expectations? *Studies in Higher Education*, *38*(2), 285-298.

Oğlaoğlu, Z. (2018). Kitlesel şiddet olayları sonrası örgütlenme ve psikolojik yardım. *Psikiyatride Güncel,* 8(1), 46-52.

Ramsay, S., Jones, E., & Barker, M. (2007). Relationship between adjustment and support types: Young and mature-aged local and international first year university students. *Higher Education*, *54*, 247-265.

Reishl, T. M., & Hirsch, B. J. (1989). Identity commitments and coping with a difficult developmental transition. *Journal of Youth and Adolescence*, 18, 55-69.

Rockwell, L. K., & Dustin, R. (1979). Building a model for training peer counselors. *The School Counselor*, 311-316.

Rubens, S. L., Felix, E. D., & Hambrick, E. P. (2018). A meta-analysis of the impact of natural disasters on internalizing and externalizing problems in youth. *Journal of Traumatic Stress*, *31*(3), 332-341.

Sirin Gok, M., Aydin, A., Baga, Y., & Ciftci, B. (2024). The relationship between the psychological resilience and general health levels of earthquake survivor nursing students in Kahramanmaras earthquakes, the disaster of the century. *Journal of Community Psychology*, *52*(3), 498-511.

Sönmez, M. O., Nazik, F., ve Pehlivan, E. (2011). Van depremi sonrası üniversite öğrencilerinde travma sonrası stres bozukluğu prevelansı. *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 6-11.

Trip, H., Tabakakis, K., Maskill, V., Richardson, S., Dolan, B., Josland, H., ... & Houston, G. (2018). Psychological health and resilience: The impact of significant earthquake events on tertiary level professional students. A cross-sectional study. *Contemporary Nurse*, *54*(3), 319-332.

Türk Dil Kurumu (2024). Aidiyet Kavramı. http://www.tdk.gov.tr., Erişim tarihi: 14.08.2024.

Van Rooij, E. C., Jansen, E. P., & van de Grift, W. J. (2018). First-year university students' academic success: the importance of academic adjustment. *European Journal of Psychology of Education*, *33*, 749-767.

Walton GM, Brady ST (2017). Ait olmayla ilgili birçok soru. Elliot AJ, Dweck CS, Yeager DS (Ed.), *Yeterlilik ve Motivasyon El Kitabı (2. Baskı):* Teori ve uygulama içinde (s. 272–293). Guilford Press.

EXTENDED ABSTRACT

An earthquake creates negative processes where it occurs due to its structure. The earthquake, which causes both material and spiritual destruction, has multifaceted effects on people. Especially the earthquake disasters that have recently occurred in our country seriously affect people, not only physically but also psychologically. One of those affected by the earthquake disaster in question is the students studying. Students affected by the earthquake disaster may have adaptation problems in both social and academic fields. For this purpose, in this study, the social and academic adjustment levels of the students who transferred to X University due to the Kahramanmaraş earthquakes that occurred in 2023 were measured. In the study, a scale study was carried out with the case study screening model to the university students who transferred to X University after the earthquake in 2023. In the study, the measurement tool developed by Akbalık (1997, s.159-180) to measure adaptation to university was used. There are two sub-dimensions in the scale and these dimensions are expressed as 'Social Adjustment' and 'Academic Adjustment' subscales. In addition to the 31-question scale, a total of 20 independent variable questions were prepared to expand the evaluation of demographic processes. In this study, an official list was requested from the relevant university in order to reach the transfer students. According to the list provided by the relevant university, there were a total of 137 students who transferred to the university due to the earthquake. While the scale study was carried out, it was carried out on the basis of volunteerism and the scale was carried out to a total of 73 students who volunteered to participate in the study. The data were analyzed using IBM SPSS (V.22) (Armonk, NY, USA).

The mean adjustment scale score of all students was 55.89± 14.81 with a minimum score of 32 and a maximum score of 98. Social adjustment mean score was 46,11±12,13 with a minimum of 27 and a maximum of 78 points. The mean score of academic adjustment was 9,78±4,46 with a minimum of 5 and a maximum of 20 points. Among the 73 students who voluntarily participated in the study, it was observed that the proportion of females (n=52, 71%) was higher, and that there were more first year students (n=49, 67.1%) in the age range of 18-20 years, undergraduate students (n=62, 84.9%). In addition, in the study, no differentiation was observed in terms of social and academic adaptation in terms of the variables of the province where the student came from, the place where the student stayed, the duration at the university, the number of departments, satisfaction with the university, whether there is a relative in the province, whether there is a desire to transfer to another university, whether there is a loss of relatives in the earthquake, if there is a loss, the degree of closeness of the loss, psychological support and whether the psychological support continues, while

social adaptation was similar in the variables of being satisfied with the department and the department they prefer, but there was a difference in academic adaptation.

The results obtained from the study coincide with the results of the study conducted by Alfuqaha et al. (2023) to measure the post-traumatic stress disorders, meaning in life levels and social support needs of university students affected by the earthquakes in Türkiye and Syria. According to the aforementioned study, a small number of participants (26.20%) were reported to have extreme posttraumatic stress disorder. However, unlike our study, Trip et al. (2018, s.319-332) concluded that there were significant differences in the psychological scales for the relationship status of students after the disaster. In addition, in another study conducted by Sirin Gok et al. (2023, s.498-511), it was concluded that 69% of the participants had a high risk of developing mental illnesses, first-year students, those with low income levels, those who lost relatives in the earthquake, those whose houses were damaged, those who received professional support for psychological treatment, those who did not receive treatment and those who received distance education did not have good mental health.

When other studies similar to this study were examined, it was found that in some studies, students were psychologically affected in terms of adjustment in the post-traumatic process after the earthquake, that is, they had problems in terms of adjustment, while in some studies, similar to our study, it was found that it did not affect adjustment. Although it was concluded that there was no negative effect on students' academic and social adjustment after the earthquake trauma in our study, this result is thought to be due to the fact that most of the participants did not experience processes that may affect adjustment, such as loss of relatives.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18(76), 2695-2714
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.81794
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 28.03.2025 Submitted date
Kabul tarihi 25.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Celik, F., Savci, M., Sahin, Y., Griffiths, M., & Kose, N. (2025). Validity and Reliability Study of the Turkish Version of the Measure of Online Disinhibition (MOD). *Journal of History School,* 76, 2695-2714.

VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF THE TURKISH VERSION OF THE MEASURE OF ONLINE DISINHIBITION (MOD)[1]

Fatih CELIK[2], Mustafa SAVCI[3], Yahya SAHIN[4], Mark GRIFFITHS[5] & Nihat KOSE[6]

Abstract

The present study examined the validity and reliability of the Turkish version of the Measure of Online Disinhibition (MOD), originally developed by Stuart and Scott (2021). Data were collected from Turkish university students from four different samples (Total N = 663; 74% female) comprising a (i) pilot study (Sample 1; N=35) to test the translation of the MOD, (ii) a study to test the factor structure of the Turkish MOD (Sample 2; N=284), (iii) study to assess the criterion validity of the Turkish MOD (Sample 3; N=289), and (iv) study to assess the test-retest reliability of the Turkish MOD (Sample N=55). Confirmatory factor analysis confirmed the unidimensional factor structure

[1] The authors contributed equally to this article. Ethical approval for this study was obtained from Trabzon University on 24.11.2020, with the decision number 81614018-000-E.503 and meeting reference.

[2]Assoc. Prof. Dr. Trabzon University, Vakfıkebir Vocational School, fatihcelik@trabzon.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3765-5284

[3]Assoc. Prof. Dr. Firat University, Faculty of Education, msavci@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7025-5901

[4]Asst. Prof. Dr. Firat University, Faculty of Education, yahya.sahin@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0647-4605

[5] Prof. Dr. International Gaming Research Unit, Psychology Department, Nottingham Trent University, Nottingham, UK, mark.griffiths@ntu.ac.uk, Orcid: 0000-0001-8880-6524

[6]Asst. Prof. Dr. Firat University, Faculty of Education, nkose@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9891-1421

($\chi 2/df=3.803$, CFI=.91, RMSEA=.10, SRMR=.06). MOD scores were significantly positively associated with scale scores assessing online bullying ($r = .19$, $p < .01$), internet addiction ($r = .38$, $p < .01$), Machiavellianism ($r = .29$, $p < .01$), psychopathy ($r = .21$, $p < .01$), online histrionic personality ($r = .54$, $p < .01$), frequency of checking the internet ($r = .19$, $p < .01$), and frequency of checking social media ($r = .12$, $p < .05$). MOD scores were significantly negatively associated with life satisfaction ($r = -.21$, $p < .01$). Both alpha and omega coefficients of the MOD in Studies 2 and 3 were very good to excellent (ranging between .89 and .91). The test-retest reliability coefficient of the MOD was .78 (Study 4). Based on the findings, the MOD is a valid and reliable scale for assessing online disinhibition among Turkish-speaking individuals.

Keywords: Online Disinhibition, Internet Use, Social Media Use, Measure of Online Disinhibition.

Çevrimiçi Disinhibisyon Ölçeği (ÇDÖ) Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Öz

Bu çalışma, Stuart ve Scott (2021) tarafından geliştirilen Çevrimiçi Disinhibisyon Ölçeği (ÇDÖ) Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın verileri, dört farklı örneklemden (Toplam N = 663; %74 kadın) oluşan Türk üniversite öğrencilerinden toplanmıştır. Bu kapsamda, ÇDÖ'nün çevirisinin test edildiği bir pilot çalışma (Örneklem 1; N= 35), faktör yapısının doğrulandığı bir çalışma (Örneklem 2; N = 284), kriter geçerliğinin değerlendirildiği bir çalışma (Örneklem 3; N = 289) ve test-tekrar test güvenirliğinin incelendiği bir çalışma (Örneklem 4; N = 55) yürütülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları, ölçeğin tek boyutlu yapısını doğrulamıştır ($\chi^2/sd = 3.803$, CFI = .91, RMSEA = .10, SRMR = .06). ÇDÖ puanları; çevrimiçi zorbalık ($r = .19$, $p < .01$), internet bağımlılığı ($r = .38$, $p < .01$), Makyavelizm ($r = .29$, $p < .01$), psikopati ($r = .21$, $p < .01$), çevrimiçi histrionik kişilik ($r = .54$, $p < .01$), interneti kontrol etme sıklığı ($r = .19$, $p < .01$) ve sosyal medyayı kontrol etme sıklığı ($r = .12$, $p < .05$) ile anlamlı düzeyde pozitif ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, ÇDÖ puanları yaşam doyumu ile anlamlı düzeyde negatif ilişkili bulunmuştur ($r = -.21$, $p < .01$). Bu bulgular ÇDÖ'nün kriter geçerliğine sahip olduğunu göstermeketdir. ÇDÖ'nün 2. ve 3. çalışmalardaki iç tutarlılık katsayıları (alfa ve omega) yeterli düzeyde bir güvenirliğe sahip olduğunu göstermeketedir. ÇDÖ'nün test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise .78'dir (Çalışma 4). Elde edilen bulgular, ÇDÖ'nün Türkçe formunun çevrimiçi disinhibisyonu değerlendirmek için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi Disinhibisyon, İnternet Kullanımı, Sosyal Medya Kullanımı, Çevrimiçi Disinhibisyon Ölçeği.

INTRODUCTION

Individuals' interaction with the internet has increased significantly over the past few decades and has made individuals' lives easier. Many studies have shown that internet use can contribute to users' well-being (Castellacci & Tveito, 2018). However, numerous studies have been published reporting that a small minority experience problems as a result of internet abuse (e.g., addiction, cyber-bullying) (Smith et al., 2008; Young, 1998a). This has led to many debates about the benefits and harms of internet use. Moreover, individuals' interaction with the internet has enabled many phenomena to be conceptualized and studied empirically. One of these phenomena is online disinhibition. Disinhibition is a phenomenon that has been studied for many years. Disinhibition is defined as a transient break in the balance of excitation and inhibition (Letzkus et al., 2015). In recent years, researchers have shown that these transient and selective breaks do not work well in online environments (Hollenbaugh & Everett, 2013; Lapidot-Lefler & Barak, 2012; Stuart & Scott, 2021; Suler, 2005). Online disinhibition is theorized by Suler (2004) from the perspective that "[w]hile online, some people self-disclose or act out more frequently or intensely than they would in person" (p.1).

The number of social media platforms and the shares in these media are increasing (We are Social, 2025). In recent years, a large number of activities have been carried out on the relationship between social media and personality. According to Wong et al. (2018), individuals can exhibit behaviors they avoid in offline environments because they feel less restricted in online environments. This situation shows that there may be a differentiation between the virtual personality and the real personality. This differentiation is typically characterized by the concept of online disinhibition.

According to Suler (2004), online disinhibition can work in two opposing directions. Some internet users share very personal things about themselves, such as secret emotions, fears, wishes. These users show unusual acts of kindness and generosity, sometimes going out of their way to help others. Suler (2004) defines this as benign disinhibition. However, Suler (2004) claims that disinhibition is not useful all the time. Indeed, individuals often encounter rude language, harsh criticism, anger, hatred, and even threats behaviors online. Other internet users visit the dark underworld of the internet encountering and/or seeking out pornography, crime, and violence, that they would never explore in the real world. Suler (2004) defines this as toxic disinhibition. Whether online disinhibition is benign, toxic, or a compromise between the two, several factors account for this loosening of the repressive barriers against underlying fantasies,

needs, and affect. One or two of these factors produce the effect for some internet users, but generally, these factors interact resulting in a more complex and amplified form of disinhibition (Suler, 2005).

Online disinhibition is defined as the perception or experience of reductions in restraint in the online environment such that individuals may act, think, and feel differently online when compared to face-to-face interactions (Stuart & Scott, 2021). Suler (2004) explains the phenomenon of online disinhibition through six essential factors: dissociative anonymity, invisibility, asynchronicity, solipsistic introjection, dissociative imagination, minimization of status, and authority. Dissociative anonymity refers to online environments providing the potential for a different identity for users. İnvisibility refers to users not being directly seen or observed online. Asynchronicity refers to online interactions not being performed by users on a real-time basis. Solipsistic introjection refers to users' interactions with others online that may be played out as internalized narratives with little objective reality. Dissociative imagination refers to users' subjective characterizations of themselves online. Minimization of status and authority refers to online settings that offer the ability for all users to be presented equally to one another (Stuart & Scott, 2021).

According to Stuart and Scott (2021), online disinhibition, or the experience of diminishing constraints when online, has important influences on behavior. In studies, online toxic disinhibition behaviors are held responsible for (but not limited to) high-level cyberbullying (Huang et al., 2020; Wachs & Wright, 2019), low-level empathy (Antoniadou et al., 2019; Wright & Wachs, 2020), and high-level dark personality traits (Kurek et al., 2019). Researchers have not reached a consensus regarding the effects of benign disinhibition behaviors. Indeed, some research has found that benign disinhibition behaviors, like online toxic disinhibition behaviors, are positively related to cyberbullying (e.g., Udris, 2014). On the other hand, some research has associated benign disinhibition behaviors with prosocial behaviors (e.g., Lapidot-Lefler & Barak, 2015). In addition to these findings, other studies show that online disinhibition is positively associated with various maladaptive outcomes, including problematic internet use (Spada, 2014), self-harm (Corcoran & Andover, 2020), violence (Santana, 2014), and cyberbullying (Wachs et al., 2019).

To date, there have only been a few studies concerning online disinhibition in the Turkish literature. Gumus (2022) examined the disclosure of sexual assault and abuse by victims on the X platform (formerly Twitter) in Turkey. The findings showed that only a small number of victims in Turkey publicly disclosed their experiences of being a victim. This suggests that online disinhibition alone is not

sufficient to facilitate the disclosure of victimization in the Turkish context (Gumus, 2022). Gedikoğlu and Atalay (2021) analyzed posts and stories shared by influencers who generate income through social media on platforms such as YouTube, Instagram, and TikTok, along with the comments made by followers and the direct messages sent to these influencers. The study concluded that shifting social norms and values facilitated by social media have contributed to the emergence of a phenomenon referred to as 'social media begging', because individuals become disinhibited on social media platforms (Gedikoğlu & Atalay, 2021). Ayas and Capa-Aydin (2021) developed the Online Disinhibition Scale and found that online disinhibition was negatively associated with personality traits (extraverted personality) and communication skills (self-expression, willingness to communicate, active listening, non-verbal communication, communication principles).

The Present Study

In the present study, the Measure of Online Disinhibition (MOD) developed by Stuart and Scott (2021) was translated and validated into Turkish. The MOD assesses disinhibition in online environments. Currently, there are a couple of scales – the Online Disinhibition Scale (Ayas & Capa-Aydin, 2021) and the Online Disinhibition Scale (Tanrıkulu, 2015) – that assess online disinhibition in Turkish culture. However, the scope of these tools is limited (and the Online Disinhibition Scale developed by Tanrıkulu was published in a thesis and has not been peer-reviewed), and they do not capture the full range of online behaviors. The Online Disinhibition Scale by Ayas and Capa-Aydin (2021) has limited criterion validity and lacks test-retest reliability, making it difficult to determine whether it yields stable results over time. In contrast, the MOD has demonstrated both strong criterion validity—showing robust associations with constructs such as cyberbullying, internet addiction, dark triad personality traits, online histrionic personality, and life satisfaction—and adequate reliability. Digital technologies are evolving rapidly, and human interaction with these technologies is also changing accordingly. Therefore, different and comprehensive measurement tools are needed in this domain. Moreover, different scales assessing the same construct often assess different behaviors (Olsson et al., 2008). Therefore, the present study is expected to make significant contributions to studies examining online disinhibition in Turkish culture. It was also expected that the MOD would to be related to various constructs that would help to establish criterion validity (i.e., positive association with cyber-bullying, internet addiction, dark triad personality traits, and online histrionic personality; and a negative association with life satisfaction).

METHODS

Participants, Procedure, and Ethics

The Turkish version of the MOD began with the permission to adapt the scale from one of the scale developers (Jaimee Stuart). Following this, the authors applied for ethical approval to the Trabzon University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee, and the necessary permission was obtained (reference number 81614018-000-E.503, dated 24.11.2020). The translation process followed the protocol outlined by Beaton et al. (2000). A group of three faculty members who were well acquainted with English carried out the translation process of the MOD. The first group translated the MOD's items into Turkish. The second group back-translated the Turkish items of the MOD back into English. The consistency between the two groups of translations was then examined. Once the translated MOD was deemed correct and consistent by the translator, the Turkish MOD underwent pilot testing.

To validate the Turkish MOD, data from four distinct samples were collected. First, a pilot study (Study 1) was conducted with 35 university students (20 females and 15 males) to test the Turkish language translation of the MOD scale for comprehension. Second, a sample of 284 Turkish university students (71.1% female) participated in a study to confirm the factor structure of the translated MOD (Study 2). Third, a sample of 289 Turkish university students (78.5% female) participated in. a study to assess the criterion validity of the Turkish MOD (Study 3). Finally, a sample of 55 university students (42 females and 13 males) participated in a study to assess the test-retest reliability of the Turkish MOD (Study 4). The data were collected utilizing an online survey with a convenience sampling.

The data were collected by sharing the online surveys' electronic link (URL) with users via WhatsApp. Participation in the studies was voluntary and confidential. In the online data collection, careless respondents might affect data quality (Dogan, 2017). Therefore, control items (e.g., "*Please tick the second option in this item*") were used to determine careless respondents during the data collection process. Consequently, data from 115 students (across all four studies) were removed during the data cleaning process.

Measures

Online disinhibition: The Measure of Online Disinhibition (MOD; Stuart & Scott, 2021) was used to assess online disinhibition. The scale comprises 12 items assessing self-reported changes in affect and behavior in online as compared to offline contexts (e.g., "I am more confident online than I am offline" and "I am

more outgoing online than I am offline"). Items are rated on a five-point Likert scale from 1 (not at all like me) to 5 (very like me). Higher scores indicate higher levels of online disinhibition. The original validation study found that the English language version of the scale was unidimensional (Stuart & Scott, 2021). Detailed information concerning the validity and reliability of the Turkish version of the MOD are presented in the Results section. See Appendix 1 for the Turkish version of the MOD and Appendix 2 for the English version.

Cyberbullying: The E-Bullying Scale (E-BS; Lam & Li, 2013; Turkish version: Gençdoğan & Çikrıkci, 2015) was used to assess cyber-bullying. The E-BS includes six items (e.g., "How many times did you threaten someone using emails, texting, short messages, on a website?") responded to on a seven-point scale from 0 (no times) to 6 (six times or more) and comprises two dimensions (mild and severe). Higher scores obtained on the E-BS indicate higher levels of cyberbullying (Gençdoğan & Çikrıkci, 2015). In the present study, the Cronbach's alpha was .62 (omega = .60).

Internet addiction: The Internet Addiction Test-Short Form (IAT-SF; original version: Young, 1998b; shortened version: Pawlikowski et al., 2013; Turkish version: Kutlu et al., 2016) was used to assess internet addiction. The IAT-SF comprises 12 items (e.g., "How often do you feel depressed, moody, or nervous when you are off-line, which goes away once you are back on-line?", and "How often do your grades or school work suffer because of the amount of time you spend on-line?") rated on a five-point scale from 1 (never) to 5 (always) and is unidimensional. Higher scores indicate higher levels of internet addiction (Kutlu et al., 2016). In the present study, the Cronbach's alpha was .83 (omega = .84).

Dark triad personality traits: The Short Dark Triad (SD3-T: Jones & Paulhus [2014]; Turkish version: Özsoy et al. [2017]) was used to assess dark personality traits. The SD3-T comprises 27 items (e.g., "There are things you should hide from other people because they don't need to know", "I know that I am special because everyone keeps telling me so" and "People who mess with me always regret it") with three sub-dimensions: Machiavellianism (MAC; nine items), Narcissism (MAC; nine items), and Psychopathy (MAC; nine items). Scale items are rated on a five-point scale from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree), and higher scores indicate a higher level of MAC, NAR, and PSY. In the present study, Cronbach's alpha of SD3-T sub-dimensions ranged from .64 to .73 (omega coefficients ranged from .67 to .74).

Online histrionic personality: The Online Histrionic Personality Scale (OHPS; Savci et al. 2020), which was developed in Turkish, was used to assess online histrionic personality. The OHPS comprises eight items (e.g., "My behaviors in

online environments are oriented to influencing others (sharing, comments, images, videos, etc." and "I think my relationships are more intimate in online environments") rated on a five-point scale ranging from 1 (not suitable) to 5 (completely suitable). Higher scores on the scale indicate higher online histrionic personality. In the present study, the Cronbach's alpha was .79 (omega = .79).

Life satisfaction: The Satisfaction with Life Scale (SWLS; Diener et al., 1985; Turkish version: Dağlı & Baysal, 2016) was used to assess life satisfaction. The SWLS comprises five items (e.g., "In most ways my life is close to my ideal") rated on a five-point scale from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). Higher scores indicate a higher level of life satisfaction. In the present study, the Cronbach's alpha was .81 (omega = .82).

Demographics: In addition to the aforementioned scales, self-reported personal information was also asked for including gender, age, daily internet use duration, daily social media use duration, internet use history, social media use history, frequency of checking the internet during the day, frequency of checking social media accounts during the day, and the number of social media accounts.

Data Analysis

Validity of the Turkish MOD was tested using construct validity and criterion validity. The MOD's construct validity was tested using confirmatory factor analysis (CFA). Firstly, assumptions of CFA were checked. Skewness and kurtosis values were examined for univariate normality. In addition, multivariate kurtosis values were examined for multivariate normality. As a result of the analyses, the dataset was considered appropriate for CFA. Therefore, maximum likelihood (ML) estimation was used in the CFA. The criterion validity of the MOD was tested using the scores on the E-BS, IAT-SF, subscales of the Short Dark Triad (narcissism, Machiavellianism, and psychopathy), OHPS, SWLS, and self-reported personal information form (daily internet use duration excluding social media use, daily social media use duration, internet use history, social media use history, frequency of checking the internet during the day, frequency of checking social media accounts during the day, and the number of social media accounts). Correlations with the MOD were examined with these constructs for criterion validity. Pearson and Spearman correlation analysis was used for correlation analysis.

The reliability of the MOD was examined using internal consistency coefficients, corrected item-total correlation coefficients, and the test-retest method. To determine the internal consistency coefficients of the MOD in each sample (CFA sample and criterion validity sample), omega (ω) and Cronbach's alpha (α)

coefficients were calculated. Although researchers in the literature widely use Cronbach's alpha, according to some researchers (e.g., Hayes & Coutts, 2020; Trizano-Hermosilla & Alvarado, 2016), omega coefficients offer more reliable internal consistency in psychometric testing. In the present study, statistical analyses were carried out using SPSS 26 and AMOS 24 packages.

RESULTS

Pilot Study

In the pilot study, participants were required to evaluate all items in the scale in terms of meaning and grammar. As a result of the pilot study, minor grammatical errors in the items were corrected. Then, word changes were made in some items on the scale (e.g., 'internet environment' instead of 'internet' and 'I compete' instead of 'I am more competitive' etc.). Ultimately, it was determined that some items were inverted sentence structure and were corrected.

Confirmatory Factor Analysis (CFA)

The structure of the Turkish MOD was tested with CFA with data from 284 participants. The skewness and kurtosis coefficients for the items were between −1.5 and + 1.5 indicating univariate normality. Moreover, the value of the multivariate kurtosis value was examined, and it was found to be 12.16 which is below the threshold of 20 (Gürbüz, 2019; Kline, 2016). Given that the data met both univariate and multivariate normality assumptions, maximum likelihood estimation was used. The results of the CFA showed that the MOD model had adequate fit: $\chi 2=205.379$, df=54, $\chi 2/df=3.803$, CFI=.91, RMSEA=.10, SRMR=.06 (Hu & Bentler, 1999; Kline, 2016; MacCallum et al., 1996). Standardized factor loadings for all items were statistically significant ($p<.001$) and each item loaded above .30 (Brown, 2015). As a result, it was found that the 12-item unidimensional structure of the MOD was confirmed among Turkish university students. The path diagram of the MOD is presented in Figure 1.

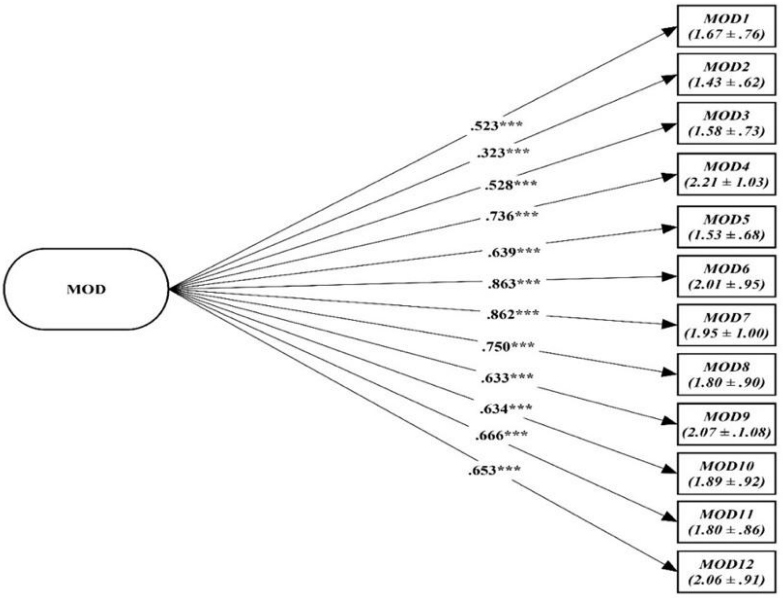

Figure 1. Model of the MOD

Criterion Validity

The criterion validity of the MOD was carried out using data from 289 participants. While evaluating the correlation between the MOD and other structures, the Pearson correlation test was used for normally distributed structures (i.e., OHPS, SWLS, and frequent checking of the internet) and the Spearman correlation test for non-normally distributed structures (i.e., E-BS and DSMUD). The MOD was found to be significantly positively associated with scale scores for online bullying ($r = .19$, $p < .01$), internet addiction ($r = .38$, $p < .01$), Machiavellianism ($r = .29$, $p < .01$), psychopathy ($r = .21$, $p < .01$), online histrionic personality ($r = .54$, $p < .01$), frequent checking of the internet ($r = .19$, $p < .01$), and frequency of checking social media ($r = .12$, $p < .05$), and significantly negatively associated with life satisfaction ($r = -.21$, $p < .01$).

Table 1.

Descriptive statistics and binary correlations

Variables	MOD	Min.	Max.	Range	Mean	SE	SD	Skewness	Kurtosis
MOD	1	12	50	38	26.15	.52	8.9	.27	-.56
E-BS	.19**	0	24	24	1.72	.22	3.73	3.28	13.01
IAT-SF	.38**	13	55	42	27.27	.44	7.4	.54	.51
NAR	.06	14	42	28	26.08	.32	5.44	.29	-.11
MAC	.29**	9	44	35	26.98	.37	6.34	.06	-.27
PSY	.21**	9	38	29	20.21	.33	5.52	.56	.16
OHPS	.54**	8	26	18	12.76	.25	4.16	.84	.11
SWLS	-.21**	5	25	20	15.87	.24	4.14	-.19	-.10
DIUD	-.07	1	900	899	249.1	11.25	191.3	1.01	.98
DSMUD	-.06	2	800	798	161.5	8.32	141.5	1.88	4.78
IUH	.03	1	20	19	7.76	.18	3.01	.32	.32
SMUH	-.02	1	15	14	6.17	.15	2.59	.38	.07
FCI	.19**	1	5	4	3.55	.06	.95	-.36	-.19
FCSM	.12*	1	5	4	3.73	.06	.96	-.32	-.61
NSMA	.05	1	11	10	4.29	.11	1.79	.50	.65

Note: Significance level: *$p < .05$, **$p < .01$.

In the criterion validity test, correlation analysis was performed by taking the total score of the constructions.

MOD: the Measure of Online Disinhibition, E-BS: E-Bullying Scale, IAT-SF: Internet Addiction Test-Short Form, NAR: Narcissism, MAC: Machiavellianism, PSY: Psychopathy, OHPS: Online Histrionic Personality Scale, SWLS: Satisfaction with Life Scale, SWLSDIUD: daily internet use duration, DSMUD: Daily social media use duration, IUH: Internet use history, SMUH: social media use history, FCI: Frequency of checking the internet during the day, FCSM: Frequency of checking social media accounts during the day, NSMAs: The number of social media accounts

Scale Reliability

The reliability of the MOD was evaluated using internal consistency coefficients, corrected item-total correlation coefficients, and the test-retest method. In the CFA sample, the Cronbach alpha coefficient of the MOD was .90, and the omega coefficient was .91. In the criterion validity sample of the MOD, the Cronbach alpha coefficient was .89, and the omega coefficient was .90. The item-total correlation coefficients of the MOD ranged between .35 and .79 in the CFA sample and .36 to .70 in the criterion validity sample. Finally, the test-retest reliability of the MOD was examined among 55 university participants. The test-retest reliability coefficient of the MOD was found to be .78. All of these values show that the MOD had good to excellent levels of internal consistency (Hinton et al., 2014).

DISCUSSION

In the present study, the Measure of Online Disinhibition (MOD; Stuart & Scott, 2021) was adapted to Turkish. Validity testing of the Turkish version of the MOD was carried out using construct validity and criterion validity. Reliability analyses of the MOD was carried out using Cronbach's α internal consistency and omega coefficients and test-retest method. The results of CFA showed that MOD had adequate construct validity (Brown, 2015; Hu & Bentler, 1999; Kline, 2016; MacCallum et al., 1996). Additionally, correlations related to criterion validity indicated the validity of the MOD. More specifically, MOD scores were significantly positively associated with scale scores assessing online bullying, internet addiction, Machiavellianism, psychopathy, online histrionic personality, frequency of checking the internet, and frequency of checking social media, and significantly negatively associated with life satisfaction.

The findings supporting the criterion validity of the MOD align closely with existing literature. More specifically, the positive relationships observed between MOD scores and measures of cyberbullying, internet addiction, and dark personality traits are consistent with prior research emphasizing the role of online disinhibition in these phenomena. For example, Wang et al. (2022) found that online disinhibition was positively associated with cyberbullying behaviors, with empathy serving as a moderator of this relationship. Similarly Wu et al. (2023) reported a significant association between online disinhibition and psychopathic traits. Additionally, Kurek et al. (2019) reported that individuals scoring high on dark personality traits such as sadism, psychopathy, and narcissism were more susceptible to online disinhibition, which, in turn, predicted increased online aggression.

Online disinhibition has also been shown to impair self-regulatory capacity in online environments (Aboujaoude & Starcevic, 2016), heightening the risk of problematic internet use (Pallanti, 2010). Indeed, disinhibition is regarded as a risk factor for the development of addictive behaviors (Gunn et al., 2013). Moreover, studies have reported negative associations between online disinhibition and life satisfaction (Stuart & Scott, 2021). Taken together, these findings provide additional empirical support for the construct validity of the Turkish MOD.

Both alpha and omega coefficients of the MOD in Studies 2 and 3 were very good to excellent (ranging between .89 and .91) (Tabachnick & Fidell, 2013; Hinton et al., 2014). The test-retest reliability coefficient of the MOD was.78 (Study 4). These findings were all above the acceptable value of .70 demonstrating good reliability of the MOD (Tabachnick & Fidell, 2013). When validity and reliability

analysis of the MOD are considered as a whole, the MOD is shown to be a valid and reliable scale for assessing online disinhibition among Turkish university students.

Strengths, Limitations, and Future Research

The Turkish version of the MOD demonstrated strong validity and reliability, as evidenced by findings from three independent studies in which comprehensive validity and reliability analyses were conducted. Despite the strengths of the present study, it also has some limitations. All of the data were self-report and therefore are open to well-known methods biases (e.g., memory recall, social desirability). Although the validity and reliability analyses of the MOD were conducted among three different samples, these samples were all relatively small (especially the test-retest reliability). Furthermore, the data were only collected from university students using convenience sampling. Therefore, the data were not representative of either Turkish students or the Turkish population. In future studies, the validity and reliability of the MOD should be examined in larger samples among more representative Turkish samples. Moreover, the alpha and omega coefficients of the E-BS and SD3-T used in the criterion validity testing were below the normally acceptable values of .70.

CONCLUSION

Given the comprehensive analysis of the Turkish MOD's validity and reliability, it is evident that the scale is a valid and reliable tool for evaluating online disinhibition among Turkish university students. It is envisaged that the Turkish MOD will make significant contributions to the studies on online disinhibition in Türkiye.

REFERENCES

Aboujaoude, E., & Starcevic, V. (2016). The rise of online impulsivity: A public health issue. *The Lancet Psychiatry, 3*(11), 1014–1015. https://doi.org/10.1016/s2215-0366(16)30231-0

Antoniadou, N., Kokkinos, C. M., & Markos, A. (2019). Psychopathic traits and social anxiety in cyber-space: A context-dependent theoretical framework explaining online disinhibition. *Computers in Human Behavior, 99,* 228–234. https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.05.025.

Ayas, S., & Çapa-Aydın, Y. (2021). Çevrimiçi disinhibisyon ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları, 24*(48), 16-28. https://doi.org/10.31828/tpy1301996120210209m000037

Beaton, D. E., Bombardier, C., Guillemin, F., & Ferraz, M. B. (2000). Guidelines for the process of cross-cultural adaptation of self-report measures. *Spine, 25*(24), 3186–3191. https://doi.org/10.1097/00007632-200012150-00014

Brown, T. A. (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. (2nd edition). The Guilford Press.

Castellacci, F., & Tveito, V. (2018). Internet use and well-being: A survey and a theoretical framework. *Research Policy, 47*(1), 308-325. https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.11.007.

Corcoran, V. P., & Andover, M. S. (2020). Online disinhibition and internet communication of non-suicidal self-injury. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 50*(6), 1091-1096. https://doi.org/10.1111/sltb.12659

Dağlı, A., & Baysal, N. (2016). Adaptation of the satisfaction with life scale into Turkish: The study of validity and reliability. *Electronic Journal of Social Sciences, 15*(59), 1250-1262. https://doi.org/10.17755/esosder.263229.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13

Dogan, V. (2017). Can we trust the data collected through survey?: Ideal response time and delusion of Cronbach's alpha. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology, 8*(4), 344–353.

Gedikoğlu, E., & Atalay, G. E. (2021). Changing norms, eroding values with online disinhibition effect virtual media: Social media begging. *New Media, 10,* 107-136

Gençdoğan, B., & Çikrıkci, Ö. (2015). Reliability and validity studies of the Turkish version of the e-Bullying Scale (e-BS) and e-Victimization Scale (e-VS). *Journal of Theory and Practice in Education, 11*(1), 359–373.

Gumus, B. (2022). The effect of online disinhibition on Twitter postings and the development of intimate public. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 38,* 45-63.

Gunn, R. L., Finn, P. R., Endres, M. J., Gerst, K. R., & Spinola, S. (2013). Dimensions of disinhibited personality and their relation with alcohol use and problems. *Addictive Behaviors, 38*(7), 2352–2360. https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2013.02.009

Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi: Temel Ilkeler ve Uygulamalı Analizler*. Seçkin Yayıncılık.

Hayes, A. F., & Coutts, J. J. (2020). Use omega rather than Cronbach's alpha for estimating reliability. But… *Communication Methods and Measures, 14*(1), 1–24. https://doi.org/10.1080/19312458.2020.1718629

Hinton, P. R., McMurray, I., & Brownlow, C. (2014). *SPSS Explained*. (2nd edition). Routledge.

Hollenbaugh, E. E., & Everett, M. K. (2013). The effects of anonymity on self-disclosure in blogs: An application of the online disinhibition effect. *Journal of Computer-Mediated Communication, 18*(3), 283–302. https://doi.org/10.1111/jcc4.12008.

Hu, L.-T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*(1), 1–55. https://doi.org/10.1080/10705519909540118

Huang, C. L., Zhang, S., & Yang, S. C. (2020). How students react to different cyberbullying events: Past experience, judgment, perceived seriousness, helping behavior and the effect of online disinhibition. *Computers in Human Behavior, 110,* 106338. https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106338.

Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2013). Introducing the Short Dark Triad (SD3). *Assessment, 21*(1), 28–41. https://doi.org/10.1177/1073191113514105.

Kline, R. B. (2016). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (4th edition). The Guilford Press.

Kurek, A., Jose, P. E., & Stuart, J. (2019). "I did it for the LULZ": How the dark personality predicts online disinhibition and aggressive online behavior in adolescence. *Computers in Human Behavior, 98,* 31–40. https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.03.027.

Kutlu, M., Savci, M., Demir, Y., & Aysan, F. (2016). Turkish adaptation of Young's Internet Addiction Test-Short Form: A reliability and validity study on university students and adolescents. *Anatolian Journal of Psychiatry, 17*(1), 69–76. https://doi.org/10.5455/apd.190501

Lam, L. T., & Li, Y. (2013). The validation of the E-Victimisation Scale (E-VS) and the E-Bullying Scale (E-BS) for adolescents. *Computers in Human Behavior, 29*(1), 3–7. https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.06.021

Lapidot-Lefler, N., & Barak, A. (2012). Effects of anonymity, invisibility, and lack of eye-contact on toxic online disinhibition. *Computers in Human Behavior, 28*(2), 434–443. https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.10.014.

Lapidot-Lefler, N., & Barak, A. (2015). The benign online disinhibition effect: Could situational factors induce self-disclosure and prosocial behaviors? *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 9*(2), 3. https://doi.org/10.5817/CP2015-2-3.

Letzkus, J. J., Wolff, S. B. E., & Lüthi, A. (2015). Disinhibition, a circuit mechanism for associative learning and memory. *Neuron, 88*(2), 264–276. https://doi.org/10.1016/j.neuron.2015.09.024.

MacCallum, R. C., Browne, M. W., & Sugawara, H. M. (1996). Power analysis and determination of sample size for covariance structure modeling. *Psychological Methods, 1*(2), 130–149. https://doi.org/10.1037/1082-989X.1.2.130

Olsson, M., Gassne, J., & Hansson, K. (2008). Do different scales measure the same construct? Three Sense of Coherence scales. *Journal of Epidemiology & Community Health, 63*(2), 166–167. https://doi.org/10.1136/jech.2007.063420

Özsoy, E., Rauthmann, J. F., Jonason, P. K., & Ardıç, K. (2017). Reliability and validity of the Turkish versions of Dark Triad Dirty Dozen (DTDD-T), Short Dark Triad (SD3-T), and Single Item Narcissism Scale (SINS-T). *Personality and Individual Differences, 117,* 11–14. https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.05.019

Pallanti, S. (2010). Problematic Internet use: Is it more compulsory than rewarding or mood driven? *World Psychiatry, 9*(2), 96–97. https://doi.org/10.1002/j.2051-5545.2010.tb00284.x

Pawlikowski, M., Altstötter-Gleich, C., & Brand, M. (2013). Validation and psychometric properties of a short version of Young's Internet Addiction Test. *Computers in Human Behavior, 29*(3), 1212–1223. https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.10.014

Santana, A. D. (2014) Virtuous or vitriolic: The effect of anonymity on civility in online newspaper reader comment boards. *Journalism Practice, 8*(1), 18-33. https://doi.org/10.1080/17512786.2013.813194

Savci, M., Griffiths, M. D., & Aysan, F. (2020). Development and validation of the Online Histrionic Personality Scale (OHPS) using the DSM-5 criteria for Histrionic Personality Disorder. *Journal of Technology in Behavioral Science, 5*(4), 367–377. https://doi.org/10.1007/s41347-020-00144-9

Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49*(4), 376–385. doi:10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x.

Spada, M. M. (2014). An overview of problematic internet use. *Addictive Behaviors, 39*(1), 3-6. https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2013.09.007

Stuart, J., & Scott, R. (2021). The Measure of Online Disinhibition (MOD): Assessing perceptions of reductions in restraint in the online environment. *Computers in Human Behavior, 114,* 106534. https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106534.

Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *CyberPsychology and Behavior, 7*(3), 321–326. https://doi.org/10.1089/1094931041291295.

Suler, J. (2005). Contemporary media forum: The online disinhibition effect. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies, 2*(2), 184–188. https://doi.org/10.1002/aps.42.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th edition). Pearson Education.

Trizano-Hermosilla, I., & Alvarado, J. M. (2016). Best alternatives to Cronbach's alpha reliability in realistic conditions: Congeneric and asymmetrical measurements. *Frontiers in Psychology, 7,* 769. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00769

Udris, R. (2014). Cyberbullying among high school students in Japan: Development and validation of the online disinhibition scale. *Computers in Human Behavior, 41,* 253–261. https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.09.036.

Wachs, S, Wright, MF, Vazsonyi, AT. (2019). Understanding the overlap between cyberbullying and cyberhate perpetration: Moderating effects of toxic online disinhibition. *Criminal Behaviour & Mental Health, 29,* 179-188. https://doi.org/10.1002/cbm.2116

Wachs, S., & Wright, M. F. (2019). The moderation of online disinhibition and sex on the relationship between online hate victimization and perpetration. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 22*(5), 300–306. https://doi.org/10.1089/cyber.2018.0551.

Wang, X., Qiao, Y., Li, W., & Dong, W. (2022). How is online disinhibition related to adolescents' cyberbullying perpetration? Empathy and gender as moderators. The *Journal of Early Adolescence, 42*(5), 704–732. https://doi.org/10.1177/02724316211064515

We are Social (2025). Digital in 2025. https://wearesocial.com/us/blog/2025/02/digital-2025-the-essential-guide-to-the-global-state-of-digital/, Access date: 10.04.2025

Wong, R.Y.M., Cheung, C.M.K., & Xiao, B. (2018). Does gender matter in cyberbullying perpetration? An empirical investigation. *Computers in Human Behavior, 79,* 247-257. https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.022

Wright, M. F., & Wachs, S. (2020). Does empathy and toxic online disinhibition moderate the longitudinal association between witnessing and perpetrating homophobic cyberbullying? *International Journal of Bullying Prevention, 3*(1), 66–74. https://doi.org/10.1007/s42380-019-00042-6.

Wu, B., Xiao, Y., Zhou, L., Li, F., & Liu, M. (2023). Why individuals with psychopathy and moral disengagement are more likely to engage in online trolling? The online disinhibition effect. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 45*(2), 322–332. https://doi.org/10.1007/s10862-023-10028-w

Young, K. S. (1998a). *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction—and a Winning Strategy for Recovery*. John Wiley.

Young, K. S. (1998b). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology and Behavior, 1,* 237–244. https://doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237.

EXTENDED ABSTRACT

Amaç: Bu çalışma, Stuart ve Scott (2021) tarafından geliştirilen Çevrimiçi Disinhibisyon Ölçeği (ÇDÖ) Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Çevrimiçi disinhibisyon, bireylerin çevrimdışı yani yüz yüze etkileşimlerle karşılaştırıldığında, çevrimiçi ortamda daha farklı şekilde davranmaları, düşünmeleri ve hissetmeleriyle ortaya çıkan, çevrimiçi ortamdaki kısıtlamaların azaldığına dair algı ya da deneyim olarak tanımlanır (Stuart & Scott, 2021). Stuart ve Scott'a (2021) göre çevrimiçi disinhibisyon, yani çevrimiçi ortamda kısıtlamaların azalması deneyimi, bireylerin davranışları üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Araştırmalarda, çevrimiçi toksik disinhibisyon davranışlarının; yoğun siber zorbalık (Huang vd., 2020; Wachs & Wright, 2019), düşük düzeyde empati (Antoniadou ve diğerleri, 2019; Wright & Wachs, 2020) ve yüksek düzeyde karanlık kişilik özellikleri (Kurek ve diğerleri, 2019) gibi durumlarla ilişkili olduğu saptanmıştır.

Yöntem: Türkçe ÇDÖ'nün geçerlik ve güvenirliğini değerlendirmek amacıyla dört farklı örneklemden veri toplanmıştır. İlk olarak, ölçeğin Türkçeye çevirisinin anlaşılırlığını test etmek amacıyla 35 üniversite öğrencisi (20 kadın, 15 erkek) ile bir pilot çalışma (Çalışma 1) yürütülmüştür. İkinci olarak, Türkçeye uyarlanan ÇDÖ'nün faktör yapısını doğrulamak amacıyla 284 üniversite öğrencisinden (katılımcıların %71,1'i kadın) oluşan bir örneklemle çalışma gerçekleştirilmiştir (Çalışma 2). Üçüncü olarak, ÇDÖ'nün ölçüt geçerliğini değerlendirmek amacıyla 289 üniversite öğrencisinden (katılımcıların %78,5'i kadın) veri toplanmıştır (Çalışma 3). Son olarak, ÇDÖ'nün test-tekrar test güvenirliğini değerlendirmek amacıyla 55 üniversite öğrencisi (42 kadın, 13 erkek) ile bir çalışma yürütülmüştür (Çalışma 4). Tüm veriler kolayda örnekleme yöntemiyle ve çevrim içi anket aracılığıyla toplanmıştır.

Bulgular: Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları, ölçeğin tek boyutlu yapısını doğrulamıştır (χ^2/sd = 3.803, CFI = .91, RMSEA = .10, SRMR = .06). ÇDÖ puanları; çevrimiçi zorbalık ($r = .19$, $p < .01$), internet bağımlılığı ($r = .38$, $p < .01$), Makyavelizm ($r = .29$, $p < .01$), psikopati ($r = .21$, $p < .01$), çevrimiçi histrionik kişilik ($r = .54$, $p < .01$), interneti kontrol etme sıklığı ($r = .19$, $p < .01$) ve sosyal medyayı kontrol etme sıklığı ($r = .12$, $p < .05$) ile anlamlı düzeyde pozitif ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, ÇDÖ puanları yaşam doyumu ile anlamlı düzeyde negatif ilişkili bulunmuştur ($r = -.21$, $p < .01$). Bu bulgular ÇDÖ'nün kriter geçerliğine sahip olduğunu göstermeketdir. ÇDÖ'nün 2. ve 3. çalışmalardaki iç tutarlılık katsayıları (alfa ve omega) yeterli düzeyde bir güvenirliğe sahip olduğunu göstermeketedir. ÇDÖ'nün test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise .78'dir (Çalışma 4).

Sonuç: Sonuçlar, geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yürütüldüğü üç bağımsız çalışmanın bulgularıyla desteklendiği üzere, ÇDÖ'nün yüksek düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu gösterektedir. Bununla birlikte, bu çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Tüm veriler öz-bildirim yoluyla toplanmıştır ve bu nedenle bellek hatası ya da sosyal beğenirlik gibi bilinen yöntemsel yanlılıklara açıktır. Her ne kadar ÇDÖ'nün geçerlik ve güvenirliği üç farklı örneklem üzerinde test edilmiş olsa da, bu örneklemlerin tümü nispeten küçüktür (özellikle test-tekrar test güvenirliği çalışmasında). Ayrıca, veriler yalnızca üniversite öğrencilerinden kolayda örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Bu nedenle, elde edilen bulgular ne Türkiye'deki üniversite öğrencilerini ne de genel Türk toplumunu temsil etmektedir. Gelecek çalışmalarda, Türkçe ÇDÖ'nün geçerlik ve güvenirliği daha geniş ve temsili örneklemler üzerinde tekrar incelenmelidir. Buna ek olarak, ölçüt geçerliği analizinde kullanılan E-BS ve SD3-T ölçeklerinin alfa ve omega katsayıları .70'in altında kalmıştır; bu da bu ölçeklerin iç tutarlılığı açısından sınırlılığa işaret etmektedir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was obtained for this study. The authors report that the study was conducted in accordance with the Helsinki Declaration.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared by the authors.

Financial Disclosure: The authors declare that this study received no financial support.

Artificial Intelligence Use Statement

The author(s) did not use any artificial intelligence tools in the research, authorship, and/or publication of this article.

Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2025), 18 (76), 2715-2727
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
http://dx.doi.org/10.29228/joh.82093
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 02.03.2025 Submitted date
Kabul tarihi 15.05.2025 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.06.2025 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Ceylan, A. (2025). Sağlık İletişimi Alanında Yapılan Araştırmalara Bibliyometrik Bir Bakış: Literatürün Haritalanması. *Journal of History School, 76*, 2715-2727.

SAĞLIK İLETİŞİMİ ALANINDA YAPILAN ARAŞTIRMALARA BİBLİYOMETRİK BİR BAKIŞ: LİTERATÜRÜN HARİTALANMASI

Abdülbeşir CEYLAN[1]

Öz

Bu çalışma, sağlık iletişimi alanında bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak literatürdeki eğilimleri, tematik kümeleri ve atıf ilişkilerini incelemektedir. Web of Science veri tabanında "health communication" anahtar kelimesi ile yapılan tarama sonucunda elde edilen 1.796 makale arasından atıf sayılarına göre sıralanan ilk 500 makale analiz edilmiştir. Veri toplama aşamasında makale başlıkları, özetleri, anahtar kelimeleri ve atıf sayıları gibi bilgiler CSV formatında indirilmiştir. Veriler, VOSviewer yazılımının gereksinimlerine uygun şekilde işlenmiş ve analiz edilmiştir. Kelime eşdizim ağı görselleştirilerek tematik kümeler tespit edilmiş ve en çok atıf alan çalışmalar detaylı şekilde incelenmiştir. Sonuçlar, sağlık iletişiminde dijitalleşme, görsel materyallerin kullanımı ve sosyal medyanın etkisi gibi konuların literatürde öne çıktığını ortaya koymaktadır. Çalışma, sağlık iletişimi stratejilerinin geliştirilmesi için disiplinlerarası iş birliği ve yenilikçi yaklaşımların önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık İletişimi, Bibliyometrik Analiz, Vosviewer, Atıf Analizi.

A Bibliometric Review of Health Communication Research: Mapping The Literature

Abstract

This study employs bibliometric analysis to examine trends, thematic clusters, and citation relationships in the field of health communication. A dataset comprising 1.796 articles was retrieved from the Web of Science database using the keyword "health communication," and the top 500 articles ranked by citation count were analyzed. During

[1] Dr. Öğretim üyesi, Yüksek İhtisas Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, a.besirceylan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5416-1497.

the data collection phase, information such as article titles, abstracts, keywords, and citation counts was downloaded in CSV format. The data were processed to meet the requirements of VOSviewer software and subsequently analyzed. A co-occurrence network of keywords was visualized, and thematic clusters were identified, along with a detailed review of the most highly cited studies. The findings highlight key themes in the literature, such as digitalization, the use of visual materials, and the impact of social media on health communication. This study underscores the importance of interdisciplinary collaboration and innovative approaches in advancing health communication strategies.

Keywords: Health Communication, Bibliometric Analysis, Vosviewer, Citation Analysis.

GİRİŞ

Sağlık iletişimi, bireylerin sağlık durumlarına ilişkin bilgi edinmelerini ve sağlıkla ilgili davranışlarını şekillendirmelerini sağlayan önemli bir alan olarak, halk sağlığı ve bireysel sağlık sonuçları üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, sağlık iletişiminde kullanılan yöntemler ve araçlar, hem bireylerin sağlık okuryazarlığını artırma hem de sağlık hizmetlerinin etkinliğini geliştirme açısından kritik bir rol oynamaktadır (Moorhead vd., 2013; Kreuter &Wray, 2003).

Literatürde, sağlık iletişiminde kullanılan farklı araçların etkinliği sıklıkla incelenmiş, özellikle görsellerin yazılı metinle desteklenmesinin sağlık bilgilerini anlama ve hatırlama üzerindeki olumlu etkileri olduğu gösterilmiştir (Houts vd., 2006). Bununla birlikte, kişiye özel sağlık iletişim stratejilerinin, hedef kitlelere sağlık bilgilerini daha anlamlı ve etkili bir şekilde iletmekte nasıl bir rol oynadığına dair çalışmalar da dikkat çekmiştir (Rimer & Kreuter, 2006).

Sağlık iletişiminin bir diğer önemli boyutu, kültürel farklılıkların bu süreçteki etkisidir. Kültürel faktörlerin, bireylerin sağlık bilgilerine yaklaşımını ve bu bilgileri kullanma biçimini önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir (Kreuter ve McClure, 2004). Öte yandan, sağlık iletişiminde kullanılan mesajların, bireylerin ikna süreçlerini ve davranış değişikliklerini nasıl etkilediği, araştırmacılar tarafından yoğun bir şekilde ele alınmıştır (Dillard & Shen, 2005).

Bibliyometrik analiz, belirli bir akademik alanın gelişimini, araştırma eğilimlerini ve etkili eserlerin dağılımını değerlendirmek için kullanılan sistematik bir yöntemdir. Bu analiz yöntemi, atıf ağları, yayın sayıları, yazar iş birlikleri ve anahtar kelime eşleşmeleri gibi ölçümleri kullanarak bilimsel üretkenliği nesnel olarak incelemeyi amaçlamaktadır (Donthu vd, 2021).

Bu çalışma, sağlık iletişiminde kullanılan yöntemlerin ve stratejilerin etkinliğini değerlendirmek amacıyla, "health communication" anahtar kelimesiyle yapılan literatür taramasında elde edilen 500 çalışmayı analiz etmektedir. Araştırmada, sağlık iletişiminde kullanılan araçların, bu alandaki faydalarının ve sınırlamalarının sistematik bir şekilde incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışma sonuçları, sağlık iletişiminin daha etkili hale getirilmesi için geliştirilebilecek stratejilere ışık tutmayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, bibliyometrik analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Veri seti, Web of Science veritabanı üzerinde "health communication" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan bir taramayla elde edilmiştir. Tarama sonucunda bulunan 1.796 makaleden atıf sayılarına göre sıralanan ilk 500 makale analiz edilmiştir. Analizlerde, VOSviewer yazılımı kullanılarak kelime eşdizim ağı ve atıf ilişkileri görselleştirilmiştir. Bu süreçte aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

1.Veri Toplama: Makale başlıkları, özetleri, anahtar kelimeleri ve atıf sayıları içeren veriler, Web of Science platformundan CSV formatında indirilmiştir.

2.Veri İşleme: İndirilen veri, VOSviewer'ın gereksinimlerine uygun şekilde düzenlenmiştir.

3.Analiz: VOSviewer yazılımında kelime eşdizim ağı oluşturulmuş ve bu ağdan tematik kümeler belirlenmiştir. Ayrıca, en çok atıf alan çalışmalara yönelik ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

En çok atıf alan ilk 10 makaleye ilişkin detaylar aşağıda yer almıştır. Moorhead ve arkadaşları tarafından yapılan "Sağlık Hizmetlerinde Yeni Bir Boyut: Sosyal Medyanın Kullanımları, Faydaları ve Sınırlamalarının Sistematik İncelemesi" başlıklı çalışma, 2013 yılında Tıp İnternet Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmış ve toplamda 1.388 atıf almıştır. Bu çalışmada, sosyal medyanın halk, hastalar ve sağlık profesyonelleri arasındaki kullanımının faydaları ve sınırlamaları sistematik bir şekilde incelenmiştir.

Houts ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen "Resimlerin İyileştirmedeki Rolü: Sağlık İletişimi Üzerine İnceleme" başlıklı çalışma, 2006 yılında Hasta Eğitimi ve Danışmanlığı dergisinde yayımlanmış ve 1.023 atıf almıştır. Bu

araştırmada, sağlık iletişiminde görsellerin etkileri değerlendirilmiş ve görsellerin sağlık verilerinin hatırlanmasını artırdığı bulunmuştur.

Tablo 1.

Sağlık iletişimi alanında yapılan en çok atıf alan 10 makale

Başlık	Yazar(lar)	Dergi Adı	Atıf Sayısı
Sağlık Hizmetlerinde Yeni Bir Boyut: Sosyal Medyanın Kullanımları, Faydaları ve Sınırlamalarının Sistematik İncelemesi Sağlık İletişimi	Moorhead, SA; Hazlett, DE; (...); Hoving, C	J Med Internet Res.	1,388
Resimlerin iyileştirmedeki rolü sağlık iletişimi: Dikkat, kavrama, hatırlama ve uyum üzerine yapılan araştırmaların bir incelemesi	Houts, PS; Doak, CC; (...); Loscalzo, MJ	Patient Educ Couns	1,023
Tepkiselliğin doğası ve ikna edici konuşmadaki rolü hakkında sağlık iletişimi	Dillard, JP; Shen, LJ	Communication Monographs	992
Kişiye özel ve hedef odaklı sağlık iletişimi: Bilgi alaka düzeyini artırma stratejileri	Kreuter, MW; Wray, RJ	Am J Health Behav	753
Amerika Birleşik Devletleri'nde Sosyal Medya Kullanımı: Etkileri Sağlık İletişimi	Chou, WYS; Hunt, YM; (...); Hessen, W	J Med Internet Res.	656
Silahlandırılmış Sağlık İletişimi: Twitter Botları ve Rus Trolleri Aşı Tartışmasını Büyütüyor	Broniatowski, DA; Jamison, AM; (...); Dredze, M	Am J Public Health	599
Etkileşimli Sağlık İletişimi Kronik hastalığı olan kişilere yönelik uygulamalar	Murray, E; Burns, J; (...); Nazareth, I	Cochrane Database Syst Rev	447
Kültürün rolü sağlık iletişimi	Kreuter, MW; McClure, SM	Annu Rev Public Health	399
Aracılı etkinin meta analizi sağlık iletişimi	Snyder, LB; Hamilton,	Health	
Amerika Birleşik Devletleri'nde davranış değişikliği kampanyaları	MA; (...); Proctor, D	Communication	373
Kişiye özel ilerleme sağlık iletişimi: İkna ve mesaj etkileri perspektifi	Rimer, BK; Kreuter, MW	Communication	184

Dillard ve Shen'in "Tepkiselliğin Doğası ve İkna Edici Konuşmadaki Rolü" başlıklı çalışması, 2005 yılında İletişim Monografileri dergisinde yayımlanmış ve toplamda 992 atıf almıştır. Çalışma, tepkisellik teorisinin ikna edici sağlık iletişimindeki rolünü analiz etmektedir.

Kreuter ve Wray tarafından yapılan "Kişiye Özel ve Hedef Odaklı Sağlık İletişimi" çalışması, 2003 yılında Amerikan Sağlık Davranışı Dergisi'nde yayımlanmış ve 753 atıf almıştır. Bu çalışmada, belirli bir kitleye yönelik sağlık iletişiminin alakalılığını artırmaya yönelik stratejiler tartışılmıştır.

Chou ve arkadaşlarının "Amerika Birleşik Devletleri'nde Sosyal Medya Kullanımı: Etkileri" başlıklı çalışması, 2009 yılında Tıp İnternet Araştırmaları

Dergisi'nde yayımlanmış ve 656 atıf almıştır. Bu çalışma, sosyal medyanın sağlık iletişimi üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.

Broniatowski ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen "Silahlandırılmış Sağlık İletişimi: Twitter Botları ve Rus Trolleri" başlıklı çalışma, 2018 yılında Amerikan Kamu Sağlığı Dergisi'nde yayımlanmış ve toplamda 599 atıf almıştır. Bu çalışma, çevrimiçi sağlık içeriklerinin botlar ve troller tarafından nasıl tanıtıldığını incelemiştir.

Murray ve arkadaşlarının "Etkileşimli Sağlık İletişimi: Kronik Hastalığı Olan Kişilere Yönelik Uygulamalar" başlıklı çalışması, 2005 yılında Cochrane Sistematik İncelemeler Veri Tabanı'nda yayımlanmış ve 447 atıf almıştır. Araştırma, etkileşimli sağlık iletişim uygulamalarının sağlık bilgileri ile sosyal destek, karar desteği veya davranış değişikliği desteğini birleştirdiğini ortaya koymuştur.

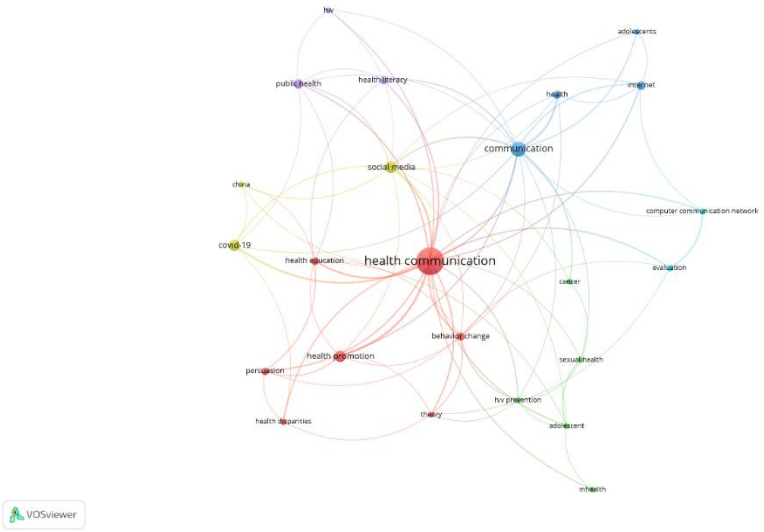
Kreuter ve McClure tarafından yapılan "Kültürün Rolü Sağlık İletişimi" başlıklı çalışma, 2004 yılında Halk Sağlığının Yıllık Değerlendirmesi dergisinde yayımlanmış ve toplamda 399 atıf almıştır. Bu çalışma, kültürün sağlık iletişimi üzerindeki etkisini analiz etmektedir.

Snyder ve arkadaşlarının "Aracılı Etkinin Meta Analizi" başlıklı çalışması, 2004 yılında Sağlık İletişimi Dergisi'nde yayımlanmış ve 373 atıf almıştır. Çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki aracılı sağlık kampanyalarının davranış değişikliği üzerindeki etkilerini incelemiştir.

Son olarak, Rimer ve Kreuter'in "Kişiye Özel İlerleme: İkna ve Mesaj Etkileri Perspektifi" başlıklı çalışması, 2006 yılında İletişim Dergisi'nde yayımlanmış ve toplamda 184 atıf almıştır. Bu çalışma, kişiye özel sağlık iletişiminin davranış değişikliği stratejilerindeki rolünü incelemiştir.

Şekil 1'de yer alan görselde, sağlık iletişimi alanında yapılan bir co-word analizi sonucunu yansıtmaktadır. Kelime ağı görselleştirmesi, "health communication" (sağlık iletişimi) teriminin analiz edilen alandaki en merkezi kavram olduğunu ve diğer terimlerle yoğun ilişki içinde bulunduğunu göstermektedir. Özellikle "behavior change" (davranış değişikliği), "health promotion" (sağlık teşviki) ve "health education" (sağlık eğitimi) gibi terimler, sağlık iletişiminin bireylerin davranışları ve eğitim süreçleri üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Bunun yanında, "social media" (sosyal medya) ve "COVID-19" gibi terimler, dijital iletişim platformlarının sağlık mesajlarının yayılmasında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, "health disparities" (sağlık eşitsizlikleri), "public health" (halk sağlığı) ve "health literacy" (sağlık okuryazarlığı) gibi

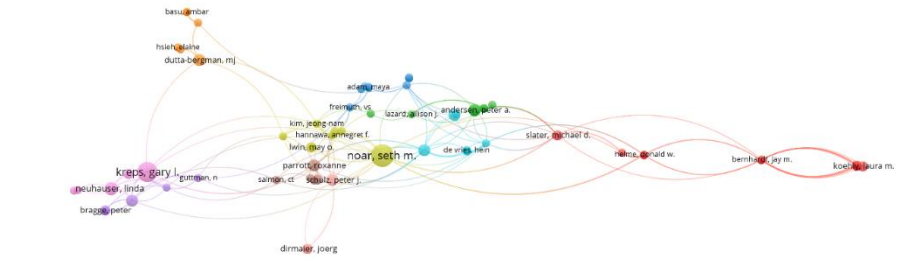
terimler, sağlık iletişiminin toplumsal eşitsizlikler ve halk sağlığı açısından nasıl ele alındığını göstermektedir.

Şekil 1. Kelime Analizi

Kelime frekansı ve bağlantı gücü tablosunda, "health communication" 99 kez geçerek açık ara en yüksek sıklığa sahip olup toplam bağlantı gücü 88 ile diğer terimlerle en fazla ilişkiye sahip terimdir. Bunu, "communication" (30 kez), "social media" (20 kez) ve "COVID-19" (15 kez) gibi terimler takip etmektedir. Bu bağlamda, sosyal medya ve COVID-19'un sağlık iletişimi alanındaki etkisi belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Eğitim, teşvik ve davranış değişikliği ise sağlık iletişiminin önemli bileşenleri olarak dikkat çekmektedir.

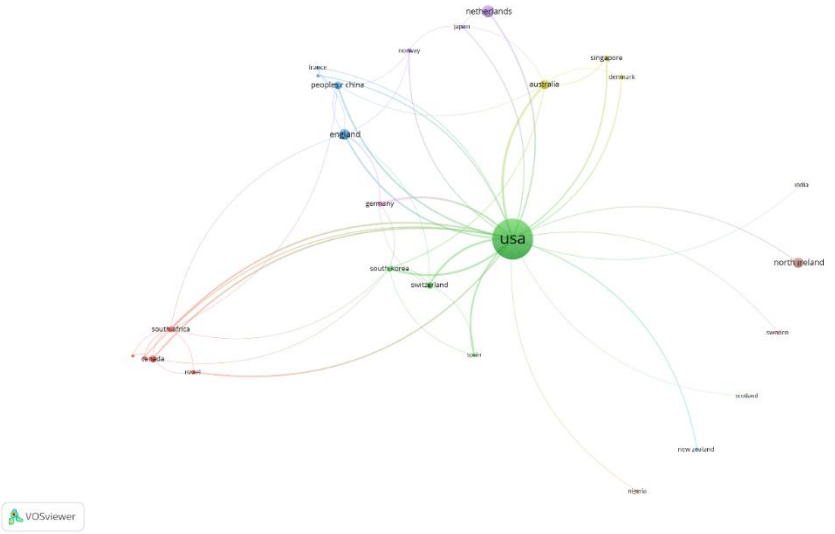
Genel olarak bu analiz, sağlık iletişiminde dijitalleşmenin ve halk sağlığı ile bireysel farkındalık artırma çabalarının önemini vurgulamaktadır. Sosyal medya ve internet, sağlık bilgilerini yaymada kilit araçlar olarak görülmekte ve hem halk sağlığı hem de bireysel sağlık sonuçlarına önemli etkiler yapmaktadır. Bu tür bulgular, sağlık iletişiminde etkili stratejiler geliştirmek için temel bilgiler sağlamaktadır.

Şekil 2. Yazarların atıf ağ analizi

Şekil 2, sağlık iletişimi alanında yapılan akademik çalışmalarda yazarlar arasındaki işbirliği ağını göstermektedir. Merkezde yer alan Seth M. Noar, geniş bir bağlantı ağına sahip olup, bu alandaki önemli bir figür olarak öne çıkmaktadır. Noar'ın birçok farklı yazarla işbirliği yaptığı görülmektedir, bu da onu sağlık iletişimi alanında farklı gruplar arasında bir bağlayıcı haline getirmektedir.

Farklı renkler, yazarlar arasında işbirliği gruplarını temsil etmektedir. Örneğin, Gary L. Kreps ve Linda Neuhauser, kendi kümelerinde yoğun işbirliği ilişkileri ile dikkat çekerken, Donald W. Helme, Jay M. Bernhardt, ve Laura M. Koehly, başka bir grubu temsil etmektedir. Her grup, belirli bir araştırma odağına veya ortak temaya dayalı olarak işbirliği yapan yazarlardan oluşmaktadır.

Şekil 3. Ülkelerin atıf ağ analizi

Şekil 3'ten elde edilen verilere göre, ilk görselde ülkelerin atıf sayıları ve doküman katkıları detaylandırılmıştır. Atıf sayılarında ABD açık ara öne çıkmakta olup toplam 21,294 atıf ile birinci sırada yer almaktadır. Onu sırasıyla İngiltere (7,641 atıf), Çin (6,871 atıf), Almanya (6,394 atıf) ve Avustralya (5,556 atıf) takip etmektedir. Bu ülkeler, küresel akademik ve bilimsel üretimde en etkili aktörler olarak öne çıkmaktadır. İkinci görselde ise, ABD'nin ağ merkezinde yer aldığı ve diğer ülkelerle güçlü iş birliği bağlantılarına sahip olduğu görülmektedir. Özellikle İngiltere, Çin ve Almanya gibi ülkelerin de yoğun bağlantılarla temsil edilmesi, uluslararası iş birliğinin bu ülkeler arasında oldukça kuvvetli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, her iki görsel birlikte değerlendirildiğinde, hem yüksek atıf performansı hem de geniş iş birliği ağlarıyla ABD ve diğer lider ülkelerin küresel akademik ağdaki kritik rolleri net bir şekilde ortaya konmaktadır.

TARTIŞMA

Sağlık iletişimi, bireylerin sağlık davranışlarını, bilgiye erişimlerini ve sağlık sonuçlarını doğrudan etkileyen kritik bir alandır. Yapılan analiz, bu alandaki çalışmaların sosyal medyanın sağlık hizmetlerindeki kullanımı, görsel materyallerin etkisi ve ikna stratejileri gibi konulara odaklandığını

göstermektedir. Özellikle Moorhead ve arkadaşlarının sosyal medyanın sağlık hizmetlerinde kullanımına dair çalışmasının yüksek atıf alması, dijitalleşmenin sağlık iletişiminde ne denli önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Dijital platformlar, bireylerin sağlık bilgisine erişimini kolaylaştırmakta ve sağlık bilincini artırmaktadır (Ventola, 2014). Bununla birlikte, sosyal medyada yayılan yanlış bilgilerin halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri de dikkate alınmalıdır (Chou vd., 2018). Bu durum, sağlık profesyonellerinin dijital araçları daha etkin ve bilinçli bir şekilde kullanmalarını gerektirmektedir.

Houts ve arkadaşlarının görsellerin sağlık iletişimindeki rolüne ilişkin çalışması, görsel materyallerin sağlık mesajlarının anlaşılabilirliğini ve hatırlanabilirliğini artırdığını vurgulamaktadır. Görsellerin etkisi, özellikle düşük sağlık okuryazarlığına sahip bireyler için daha belirgin olmaktadır (Houts vd., 2006). Bu bulgu, sağlık iletişiminde metin tabanlı mesajların yanı sıra görsel ve interaktif içeriklerin geliştirilmesine yönelik bir ihtiyacı işaret etmektedir.

Atıf ağı analizinde Seth M. Noar'ın merkezde yer alması, alandaki disiplinlerarası işbirliklerinin önemine dikkat çekmektedir. Sağlık iletişimi, halk sağlığı, psikoloji ve medya çalışmaları gibi farklı disiplinlerden gelen bilgilerle zenginleşmektedir (Noar, 2006). Bu işbirliklerinin artırılması, sağlık iletişiminde yenilikçi ve etkili stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Son olarak, ülkelerin katkıları değerlendirildiğinde, ABD'nin bu alandaki baskınlığı dikkat çekmektedir. Ancak, sağlık iletişiminin küresel bir öneme sahip olduğu unutulmamalıdır. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde sağlık iletişimi stratejilerinin geliştirilmesi, sağlık eşitsizliklerinin azaltılmasına katkı sağlayabilir (Kickbusch vd., 2013). COVID-19 pandemisi sırasında sağlık iletişiminde yaşanan zorluklar ve başarılar, ülkeler arası bilgi paylaşımının önemini bir kez daha göstermiştir.

Sonuç olarak, sağlık iletişiminde dijitalleşme, görselliğin önemi ve disiplinlerarası işbirlikleri gibi faktörler, alandaki gelişimi yönlendirmektedir. Gelecekte, bu faktörlerin daha geniş coğrafyalarda ve çeşitli sağlık sistemlerinde uygulanabilirliğini değerlendiren çalışmalar, sağlık iletişiminin etkisini artırmada kritik bir rol oynayacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, sağlık iletişimi alanında en çok atıf alan 10 makale, kelime analizi, yazarların atıf ağı ve ülkelerin katkıları incelenmiştir. İlk olarak, Moorhead ve arkadaşlarının sosyal medyanın sağlık hizmetlerindeki kullanımını ele alan çalışması 1.388 atıf ile en çok atıf alan çalışma olarak öne çıkmıştır. Bu makaleyi,

görsellerin sağlık iletişimindeki rolünü değerlendiren Houts ve arkadaşlarının çalışması (1,023 atıf) ve tepkiselliğin ikna üzerindeki etkisini analiz eden Dillard ve Shen'in çalışması (992 atıf) takip etmiştir. Kelime analizi sonuçları, "health communication" teriminin merkezde yer aldığını ve "behavior change," "social media" ve "COVID-19" gibi terimlerle güçlü ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. Atıf ağı analizinde, Seth M. Noar merkez bir figür olarak geniş bir iş birliği ağı ile dikkat çekerken, ülkeler bazında ABD'nin toplam 21,294 atıf ile alanda baskın olduğu görülmüştür. Genel olarak, bu bulgular sağlık iletişiminde dijitalleşme, bireysel farkındalık, halk sağlığı ve uluslararası iş birliklerinin önemini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Broniatowski, D. A., Jamison, A. M., Qi, S. H., AlKulaib, L., Chen, T., Benton, A., ... & Dredze, M. (2018). Weaponized health communication: Twitter bots and Russian trolls amplify the vaccine debate. *American Journal of Public Health, 108*(10), 1378-1384. https://doi.org/10.2105/AJPH.2018.304567.

Chou, W. Y. S., Gaysynsky, A., & Vanderpool, R. C. (2018). The Covid-19 infodemic. Applying lessons learned from HIV to prevent misinformation from affecting vulnerable populations. *Journal of Health Communication, 23*(10), 817–823.

Chou, W. Y. S., Hunt, Y. M., Beckjord, E. B., Moser, R. P., & Hesse, B. W. (2009). Social media use in the United States: Implications for health communication. *Journal of Medical Internet Research, 11*(4), e48. https://doi.org/10.2196/jmir.1249

Dillard, J. P., & Shen, L. (2005). On the nature of reactance and its role in persuasive health communication. *Communication Monographs, 72*(2), 144-168. https://doi.org/10.1080/03637750500111815

Houts, P. S., Doak, C. C., Doak, L. G., & Loscalzo, M. J. (2006). The role of pictures in improving health communication: A review of research on attention, comprehension, recall, and adherence. *Patient Education and Counseling, 61*(2), 173-190. https://doi.org/10.1016/j.pec.2005.05.004

Kickbusch, I., et al. (2013). Addressing health inequalities: The role of global health governance. *Global Health Action, 6*(1), 198–207.

Kreuter, M. W., & McClure, S. M. (2004). The role of culture in health communication. *Annual Review of Public Health, 25*, 439-455. https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.25.101802.123000

Kreuter, M. W., & Wray, R. J. (2003). Tailored and targeted health communication: Strategies for enhancing information relevance. *American Journal of Health Behavior, 27*(Suppl3), 227-232. https://doi.org/10.5993/AJHB.27.3.s3.6

Moorhead, S. A., Hazlett, D. E., Harrison, L., Carroll, J. K., Irwin, A., & Hoving, C. (2013). A new dimension of health care: Systematic review of the uses, benefits, and limitations of social media for health communication. *Journal of Medical Internet Research, 15*(4), 85. https://doi.org/10.2196/jmir.1933

Murray, E., Burns, J., See Tai, S., Lai, R., & Nazareth, I. (2005). Interactive health communication applications for people with chronic disease. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (4), CD004274. https://doi.org/10.1002/14651858.CD004274.pub4

Noar, S. M. (2006). A 10-year retrospective of research in health mass media campaigns: Where do we go from here? *Journal of Health Communication, 11*(1), 21–42.

Rimer, B. K., & Kreuter, M. W. (2006). Advancing tailored health communication: A persuasion and message effects perspective. *Journal of Communication, 56*(Suppl1), S184-S201. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2006.00289.x

Snyder, L. B., Hamilton, M. A., Mitchell, E. W., Kiwanuka-Tondo, J., Fleming-Milici, F., & Proctor, D. (2004). A meta-analysis of the mediated health communication campaigns in the United States. *Health Communication, 9*, 71-96. https://doi.org/10.1207/s15327027hc0901_5

Ventola, C. L. (2014). Social media and health care professionals: Benefits, risks, and best practices. *Pharmacy and Therapeutics, 39*(7), 491–520.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose and Scope: Health, as well as providing guidance on necessary actions to address health conditions. It significantly impacts both individual health outcomes and the broader public health system. The tools and methods used in health communication are critical in enhancing health literacy, understanding, and the overall effectiveness of health services. Previous literature emphasizes

the importance of various communication strategies and their ability to influence health outcomes positively (Moorhead et al., 2013; Kreuter and Wray, 2003).

Methodology: This study employs bibliometric analysis, a systematic method used to assess the development of academic fields, research trends, and influential works in a specific area. Data for this study was collected from the Web of Science database using the keyword "Health Communication." A total of 1,796 articles were identified, from which the 500 most cited articles were selected for analysis. The analysis process was carried out using VOSviewer software, which allows for the visualization of word collocation networks and citation relations. The steps involved in the methodology are as follows: Titles, abstracts, keywords, and citation data of the articles were downloaded in CSV format from the Web of Science platform. The downloaded data was processed to meet the requirements of VOSviewer for further analysis. Using VOSviewer, a word collocation network was created, and thematic clusters were identified based on the relationships between frequently occurring words in the selected articles. By examining the keyword frequencies, citation networks, and author collaborations, the study aims to identify major trends in health communication research and highlight influential studies and researchers in the field.

Findings: The findings of this bibliometric analysis highlight several significant trends and influential works in the field of health communication: Most Cited Studies: Moorhead et al. (2013) published a systematic review on the uses, benefits, and limitations of social media for health communication. This study has been cited 1,388 times and has significantly contributed to understanding the role of social media in health communication. Houts et al. (2006) analyzed the role of visuals in improving health communication. With 1,023 citations, this study suggests that visual elements can enhance the retention and recall of health-related information. Keywords Analysis: The analysis of keywords revealed key themes in health communication research. The term "health communication" is central to the network and strongly associated with terms such as "behavior change," "health promotion," and "health education," indicating that health communication often focuses on influencing individual behaviors and promoting health education. Other prominent terms include "social media" and "COVID-19," which highlight the growing importance of digital platforms in disseminating health messages. Additionally, terms such as "health disparities," "public health," and "health literacy" indicate how health communication addresses broader societal issues.

Conclusion and Discussion: This study provides a comprehensive analysis of the field of health communication through bibliometric methods. The findings

underscore several key points: The study by Moorhead et al. (2013) on social media's role in health communication is the most cited work in the field, demonstrating the increasing importance of digital platforms in health messaging. Similarly, studies by Houts et al. (2006) and Dillard and Shen (2005) highlight the significance of visual elements and persuasive strategies in health communication. The analysis of keywords revealed that health communication is strongly linked to behavior change, health promotion, and health education, with a growing emphasis on digital tools such as social media. The COVID-19 pandemic has also been a critical factor in shaping health communication strategies, particularly in the context of digital communication platforms. The citation and collaboration network analysis illustrate the strong international and interdisciplinary nature of health communication research. The United States is the dominant contributor to the field, but other countries, particularly in Europe and Asia, are also making significant contributions. This global collaboration is essential for the continued development and effectiveness of health communication strategies. The findings highlight the importance of tailoring health communication to specific populations and cultural contexts, using a combination of written, visual, and digital communication tools. Understanding the role of social media, visual elements, and persuasive strategies is crucial for developing effective health communication campaigns. Furthermore, addressing health disparities and promoting health literacy through these communication strategies can contribute to improving public health outcomes. In conclusion, this bibliometric analysis provides valuable insights into the current state of health communication research. The study identifies influential works, key themes, and trends in the field, offering recommendations for future research and practice in health communication. The continued advancement of digital tools and the integration of cultural considerations into health communication strategies will be essential in enhancing the effectiveness of health messages and improving public health outcomes.

Çıkar Çatışması Bildirimi
Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri
Yazar/lar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi
Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.